

30337

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**XVI VE XVII. YÜZYILLARDA
LÂZİKİYYE (DENİZLİ) KAZÂSİ**

DOKTORA TEZİ

Turan GÖKÇE

DANIŞMAN
Prof.Dr.Necmi ÜLKER

İZMİR-1994

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV-VII
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ	
KAYNAKLAR.....	1-19

BİRİNCİ BÖLÜM

A-ADI VE COĞRAFİ KONUMU	20-32
1-Adı	20-26
2-Coğrafi Konumu.....	26-32
B-DENİZLİ'NİN KISA TÂRİHÇESİ	32-64
1-Türk Fethinden Önce: Laodikeia	32-36
2-Türk Fethi, Selçuklu ve İnanoğulları Devri.....	36-46
3- Germiyonoğulları Devri ve Osmanlı İdâresine Girişi	446-49
4- Şuhte ve Celâlî Ayaklanmaları Sırasında Kazânın Durumu.....	49-64
C- KAZÂNIN OSMANLI İDÂRİ TAKSİMÂTINDAKİ YERİ	64-77
1-İdârî Taksimâtı	64-72
2-Kazâ İdâresi ve Lâzıkıyye Kadıları.....	72-77

İKİNCİ BÖLÜM

KAZÂ MERKEZİ LÂZIKIYYE (DENİZLİ) ŞEHİRİ

A- ŞEHRİN FİZİKİ YAPISI, MAHALLELERİ VE NÜFÜSÜ	81
1- Genel Fizikî Yapılanma ve Buna Merkezlik Eden İç Kale	81-93
2-Mahalleler ve Demografik Durumları.....	93-124
3- Şehrin Nüfusunu Teşkil Eden İçtimâî Zümreler	124-140
B-VAKIFLAR VE EVKAF KAYITLARINA GÖRE ŞEHRİN FİZİKİ UNSURLARI	140-165
1- Câmî ve Mescidler	143-154
2-Zâviyeler	154-160
3-Diğer Eserler	160-165
C- ŞEHRİN İKTİSÂDÎ YAPISI	165-189
1- Ulaşım	165-169
2-Şehirdeki Ticârî Fonksiyonlu Yapılar: Çarşı- Pazar ve Esnaf.....	169-178
3- Şehrin Ekonomik Bünyesi, Sanâyi ve Ticâret	178-189

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LÂZIKIYYE KAZÂSİ KIR İSKÂN MERKEZLERİ VE NÜFUS

A- KAZÂNIN GENEL İSKÂN ÖZELLİKLERİ	190-213
1- Kır İskân Yerlerinin Kuruluş ve Gelişmesine Dâir Bazı Bilgiler.....	90-198
2-Kır İskân Merkezlerinin Tasnifi ve Toponomik Özellikleri.....	198-217
B-BAŞLICA KIR-İSKÂN MERKEZLERİ: KÖY VE KÖY-ALTI İSKÂN YERLERİ	
.....	213-386
1-LÂZIKIYYE MERKEZ NÂHIYESİ İSKÂN YERLERİ.....	213-246
a-Köyler.....	213-245
b-Mezraalar.....	245-246
2- İBSİLİ NÂHIYESİ İSKÂN YERLERİ.....	247-287
a- Köyler.....	247-248
b- Mezraalar:.....	278-284
c-Çiftlikler.....	284-287
3- KAŞ-YENİCE NÂHIYESİ İSKÂN YERLERİ.....	287-312
a-Köyler.....	287-307
b-Mezraalar.....	307-309
c-Çiftlikler.....	309-312
4- AYDOS (=GÖK-ÖYÜK) NÂHIYESİ İSKÂN YERLERİ.....	312-324
a-Köyler.....	312-322
b- Mezraalar.....	322-323
c- Çiftlikler.....	323-324
C-LÂZIKIYYE KAZÂSİ PİYÂDE TEŞKİLÂTI VE YAYA ÇİFTLİKLERİ	324-347
D-KONAR-GÖÇER ZÜMRELER: YÖRÜKLER	347-371
E- KAZÂNIN GENEL NÜFÛS DURUMU	371-386

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAZÂNIN ZIRÂİ BÜNYESİ VE TOPRAK İDÂRESİ

A-ZİRÂİ BÜNYE	387-474
1-Kazânın Genel Zırâî Özellikleri ve Ekilebilir Toprak Durumu.....	387-401
2-Çiftçilerin Hukûkî Statüleri.....	401-422
3-Alınan Vergilere Göre Yetiştirilen Zırâî Mahsûller.....	422-425
a- Hubûbat ve Bakliyât.....	426-449
b-Pamuk ve Sâir Sinâî Bitkiler.....	449-455
c-Bağ, Bahçe ve Bostan Mahsûlleri.....	455-460

4-Hayvancılık.....	460-464
5-Değirmenler ve Pazarlar	464-474
B-TOPRAK İDÂRESİ.....	475-527
1-Vakıf ve Mülkler	478-498
2-Mirî Arâzi	498-499
a-Hâslar	499-503
b-Zeâmetler.....	503-514
c-Timârlar	514-527
SONUÇ.....	528-533
BİBLİYOGRAFYA.....	534-553
EKLER.....	554-588
I-Kütahya Livâsı Kânunnâmesi.....	554-559
II-Lâzıkıyye Kazâsı Piyâde Çiftlikleri.....	560-576
III-Lâzıkıyye Kazâsı Timârları.....	577-588
IV-Harita	

ÖNSÖZ

Bugüne kadar ortaya konulmuş olan çalışmalarla askerî ve siyâsî cephenin büyük ölçüde aydınlatılmış olması sebebiyle, daha ziyâde sosyal ve ekonomik plâna kaymış olan Osmanlı tarihi araştırmalarının özellikle mahallî târih plânında yoğunlaştığı görülmektedir. Başta, aşağıda zikredilecek olan Tapu Tahrir Defterleri ve Şer'iyeye Sicilleri olmak üzere, doğrudan herhangi bir mahallin bünyevî husûsiyetlerine ışık tutan sâir kaynaklara dayanılarak, gerek defter neşri, gerekse iktisâdî ve içtimâî değerlendirmeler şeklinde uzun zamandır devâm eden sözkonusu tedkîkler, ilk zamanlarda daha ziyâde *eyâlet* ve *sancak* gibi nisbeten daha geniş çaplı idârî üniteleri esas almışlardır. Ancak, zamanla, sözkonusu kaynakların daha tafsilatlı ve verimli kullanılması ile birlikte, üzerinde durulan konuların alabildiğine zenginleşmesi netîcesinde, daha mahdûd olması yanında, iktisâdî ve içtimâî husûsiyetleri itibâriyle, kendi dâiresinde daha ileri düzeyde bir bütünlük arzeden ve aynı zamanda idârî ve kazâî bakımdan Osmanlı taşra teşkilâtının esâsına teşkil eden *kazâ* düzeyinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Gerçekten de, bugüne kadar ortaya konulmuş olan örnekleri dikkate alındığında, sözkonusu kaynaklara dayanarak, muayyen bir bölgenin iktisâdî ve içtimâî husûsiyetlerini ortaya koymaya çalışırken, daha geniş coğrafi bölgeleri ifâde eden idârî birimlerden ziyâde, kazânın esas alınmasının daha isâbetli olacağı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bugüne kadar daha ziyâde global olarak tanımlanmış olan Osmanlı devlet ve cemiyetinin idârî, iktisâdî ve içtimâî yapısının bütün nüanslarıyla ortaya konulabilmesi, farklı özellikleri hâiz olan her bir kazânın, idârî taksimât, nüfus, iskân ve sâir bünyevî husûsiyetleri ile birlikte ortaya konulması ve bunların sonuçlarının birlikte değerlendirilmesine bağlı görünmektedir.

İşte, böyle bir çalışmaya esas olacak konu arayışı içersindeyken zihnimizde canlanan bütün bu mülâhazalar, bizi kazâ düzeyinde bir mahallî araştırma yapmaya sevketmiştir. Bu noktada, önceden yapılmış olan çalışmalarda daha ziyâde, sancak merkezi, şehzâdeler şehri gibi özellikleri itibâriyle önemli bir idârî

ve siyâsi merkez, ya da doğrudan mühim ticâret yollarının kavşak noktasında olması veyâ limanının bulunması gibi faktörlere bağlı olarak önemli bir ticârî merkez durumundaki yerlerin tercih edilmiş olması sebebiyle, Anadolu eyâletinin merkezi, dolayısıyla Paşa sancağı olan Kütahya sancağına bağlı olmaktan başka herhangi bir idârî ve siyâsî özelliği bulunmayan, fakat, kendisine mahsus iktisâdî ve içtimâî husûsiyetleri itibâriyle, iç batı Anadolu'da Osmanlı taşra teşkilâtının tipik bir örneğini teşkil eden *Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*'nı seçtik. Ancak, derinlemesine araştırabilmek için, en azından XVI ve XVII. asırlarla sınırlandırılmasının gerekli olduğunu düşündük. Böylece, bütün nüanslarıyla ortaya konulmasına işâret etmiş olduğumuz Osmanlı devlet ve cemiyetinin küçük bir kesitini daha aydınlatmak sûretiyle az da olsa bir katkıda bulunmayı gâye edindik. Zîrâ, Denizli'nin 1070-1429 yılları arasındaki târihinin Tuncer Baykara'nın aşağıda sık sık işâret edilecek olan çalışmasıyla aydınlatılmış, olmasına rağmen, Osmanlı devri, M. Çetin Varlık'ın *XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı* adlı tezinde kazâyâ ayırdığı ve daha ziyâde 438 numaralı icmâl defterdeki kayıtlara dayandırdığı yedi sâhifelik kısımdaki bilgiler müstesnâ, yeteri kadar ortaya konulmamıştır.

- Bu doğrultuda, evvelâ giriş bölümünde, araştırmanın esas kaynaklarını teşkil eden defterlerin tanıtımından sonra, birinci bölümde, kazânın târihî coğrafyası ile ilgili temel bâzı husûsiyetlerinin ortaya konulmasına çalışılmıştır. Bu cümleden olarak, adı ve coğrafî konumu üzerinde durulduktan sonra, Türk dönemi ağırlıklı olmak üzere kadîmden, 1429 yılında nihâî olarak Osmanlı idâresine girişine kadar ortaya koyduğu tarihî gelişme çizgisi tâkib. edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, kazânın idârî taksimâtı ve kadılarına işâret edilmiştir.

İkinci bölümde, doğrudan kazâ merkezi Denizli şehri incelenmiştir. Bu noktada, önce şehrin fizikî yapılanması ile ilgili genel bir değerlendirmeden sonra mahalleler ve nüfus vaziyeti üzerinde durulmuştur. Bunu tâkiben, mufassal evkâf defterlerindeki zengin kayıtlardan hareketle, mahallelerin dışında, şehrin fizikî unsurlarını teşkil eden câmî, mescid, zâviye, medrese ve sair yapılar tesbit

edilmiştir. Şehrin iktisâdî ve ticârî yönden hâiz olduğu bünyevî husûsiyetleri de gene bu bölümün son kısmında ortaya konulmuştur.

Üçüncü bölümde, XVI. asırda kazâyı teşkil eden dört nâhiye bünyesindeki kır iskân merkezleri ve nüfus tesbit edilmeye çalışılmıştır. Bu cümleden olarak, evvelâ, kazâ dâiresindeki kır iskân yerlerinin kuruluş ve toponomisine dâir bâzı özelliklere işaret edildikten sonra, nâhiye esâsına göre köyler tek tek ele alınarak, demoğrafik ve ekonomik yönden incelenmiştir. Müteâkiben, kazâ bünyesindeki piyâde teşkilâtı ve yaya çiftlikleri ile konar-göçer teşekküller ayrıca değerlendirmeye tâbî tutulduktan sonra, kazânın genel nüfus durumu tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde ise, Tahrir Defterlerindeki kayıtlardan hareketle, kazânın zırâî bünyesi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Evvelâ, kazâ dâiresinin genel zırâî husûsiyetleri, ekilebilir toprak durumu ve çiftçi-köylü reâyânın hukûkî statüsüne temâs edildikten sonra, üç başlık altında, tahsil edilen vergilere göre, yetiştirilen zırâî mahsûller tesbit edilmeye çalışılmıştır. Hayvancılık ile kazânın kır kesimindeki ticârî hayâtın en önemli merkezi olan pazarlar ise ayrıca değerlendirilmiştir. Bu bölümde, ayrıca, toprak idâresine de değinilerek, kazâ bünyesindeki gelir kaynaklarının vakıf-mülk, hâs, zeâmet ve tımâra taksîmi, birbirleriyle mukâyese edilmek sûretiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bütün bunların yanında, kazâdaki tatbikâta esas teşkil eden Kütahya Sancağı Kânunnâmesi'nden başka, XV ve XVI. yüzyıllarda kazâda mevcut piyâde çiftlikleri ile tımârların da ek olarak verilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca, tesbit edilebildiği kadarıyla, kazâ köylerinin XVI. asırdaki yerlerinin gösterilmiş olduğu harita da eklere ilâve olunmuştur.

Bütün bunlara rağmen, sınırlı bir zamanda yapılmış olmasından dolayı, ileride tamamlanması mümkün pek çok eksiklikleri bulunabilecek olan tezi ortaya çıkaran çalışmalarım sırasında, devamlı sûretde yol gösteren danışman hocam *Prof. Dr. Necmi ÜLKER*'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, konunun

tesbîtiden, bu noktaya gelinceye kadar, hiç bir zaman esirgemedikleri yardım, destek ve teşviklerinden dolayı, hocalarım *Prof. Dr. Tuncer BAYKARA* ve *Prof. Dr. İsmail AKA* 'ya müteşekkîr olduğumu da özellikle belirtmek isterim.

İZMİR-1994

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
DTCFD	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Eİ²	Encyclopedia of Islam
FÜD	Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)
IJMES	International Journal of Middle East Studies
IJTS	International Journal of Turkish Studies
İA	İslam Ansiklopedisi
İFM	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
İTED	İslam Tedkikleri Enstitüsü Dergisi
İÜCED	İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi
JESHO	Journal of Economic and Social History of the Orient
MES	Middle Eastern Studies
Nr.	Numara
OMÜEFD	Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi
s.	Sahife
SAD	Selçuklu Araştırmaları Dergisi
SBFD	Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
SI	Studia Islamica
SVA	Salnâme-i Vilâyet-i Aydın
TDAD	Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
TED	Tarih Enstitüsü Dergisi
TM	Türkiyat Mecmuası
TOEM	Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası
TTEM	Türk Tarihi Encümeni Mecmuası
TİD	Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi
VD	Vakıflar Dergisi
vd.	Ve devamı
Yay.	Yayınlayan

GİRİŞ

KAYNAKLAR

Aşağıda, araştırmamıza esas teşkil eden Lâzıkıyye kazâsı ölçeğinde de görüleceği üzere, muayyen bir tarihte, Osmanlı idâresindeki belirli bir bölgenin sosyal ve ekonomik bünyesini aydınlatmada en önemli kaynak, Barkan'ın ifâdesiyle, *teşkilatlı bir bütün ve müdil bir makine halinde işleyen İmparatorluk Türkiyesi'nin milyonlarca rakkamın belagatli lisanı ile tasrih ve tevsik edilmiş canlı bir tablosunu, koskoca bir imparatorluğun bir işbaşı manzarasını görmemize imkan tanıyan Tapu Tahrîr Defterleri'dir.*¹ Bu defterler aynı zamanda Osmanlı idârî ve iktisâdî sisteminin de esâsını teşkil eden *tahrîrler* netîcesinde tanzim edilmekte idi. Tahrîr işlemi, genellikle ümerâ veyâ kadılar arasından tâyin olunan ve defterlerde *vilâyet kâtibi* ya da *il yazıcısı* olarak da zikredilmiş olan mûtemed bir *tahrîr emini* ile *kâtib*'den meydâna gelen bir *tahrîr komisyonu* tarafından yapılırdı. Bu vazîfenin hukûkî ve resmî adı da *emânet* idi. Emînin tahrîrine memur edildiği idârî üniteye vardığında yapacağı ilk işlem, kısaca özetlemek gerekirse, bütün dirlik sâhiplerinin ve özellikle hazîne adına hâkimi olduğu kazâdaki hiç bir gelir kaynağının defter hârici bırakılmaması hususunda kendisini kontrol etmekle mükellef olan kadı'nın yardımıyla, eski defter ve sipâhi ile reâyânın ellerinde bulunan vesîkalarındaki bilgilerin yerinde teftiş ve mukâyesesi sonucunda meydâne geldiği anlaşılan değişiklikleri ve mevcut durumu tesbit ederek deftere kaydetmek idi. Böylece, zaman içersinde meydanâ gelmiş olan değişiklikler de dikkate alınarak, büyük bir titizlikle, idârî üniteye mevcut vergi mükellefi veyâ bâ-berât bütün nüfus ve gelir kaynakları deftere kaydedilmiş olurdu. Tahrîr emini, bütün bu işlemler sonucunda ortaya çıkan *mufassal defter*²'i, aynı zamanda hazırlanan cizye defteri, zevâid defteri, sancak kânunnâmesi müsveddeleri ve kadı tarafından verilmiş olan mahalli narh hüccetleri ile birlikte incelenip tasdik olunmak üzere

¹ Ö.L.Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *TM,X* (İstanbul 1953), s.9.

² Mufassal defter, bir kânun mecmuasında, *her karyenin, reâyâsı ve öşrû ve resmî ve enva'i mahsulâtı yazılan defterdir* şeklinde tanımlanmıştır. (Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid (=Arvanid)*, Ankara, 1987, s.XX,not-93.

merkeze getirirdi. Ancak bütün bunların tamamlanmasından sonra emin tarafından yapılan tevzî ve tahsis işlemleri bitiminde ise mufassal defterde tafsilâtıyla kaydedilmiş olan gelir kaynaklarının ve kimlere tahsis edildiğinin özet olarak gösterildiği *icmâl defter*³ hazırlanıp, *beyaza çekilerek* pâdişâha arz edilirdi. Sonuç olarak, bu defter, yeni bir tahrîre kadar timâr muâmelelerinde esas alınmak üzere *defterhâne*'ye teslim edilirdi.⁴ Böylece ortaya çıkan tapu tahrîr defterlerinden bâzılarının, bu çalışmanın kaynakları arasında da görüleceği üzere, müstakil olarak vakıflara veyâ piyâde ve müsellemlere âit tahrîr defterleri olduğunu da belirtmek gerekir.

Bir bölgenin hemen fethini tâkib eden ilk yıllarda yapılan ilk tahrîrinden⁵ sonra, düzenli olmadığı anlaşılan aralıklarla⁶ yeni tahrîrler yapılırdı. İnalçık, tahrîrin yenilenmesini gerektiren durumları, yeni bir padişahın tahta geçmesi, zamanla meydana gelen değişiklikler, gelir kaynaklarının zaman içerisinde artmış veya eksilmiş olması ve özellikle *Tahrîr-i vilâyetten murâd hâric ez-defter olanlar dâhil olmaktır* hükmünün gâyet açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi, defter hârici kalmış olan gelirlerin deftere sokulması ihtiyâcının doğması şeklinde özetlemektedir.⁷ Aşağıda zikredilecek olan Kütahya sancağı defterlerinde yer alan eski defterlere yapılmış olan atıflardan da anlaşıldığı üzere, bu sebeplerle yapılan yeni tahrîr neticesinde hazırlanan defter *defter-i cedîd*, öncekiler ise geriye doğru sırasıyla *defter-i 'atîk* ve *defter-i köhne* olarak isimlendirilmişlerdir. Diğer taraftan

³ XVIII. Asra âit olması gereken bir mecmuada *icmâl defter, hîyn-i tahrîrde gerek hâss-ı hümâyun ve gerek havâss-ı vüzerâ ve arpalıklar ve gerek zeâmet ve tumâr ve bilcümle her kariye kimin ismine kayıt ve tahrîr olunmuş ise ânu beyân eder, beherhal her icmâl defterinin mufassalı vardır* şeklinde tavsif olunmuştur. (H.İnalçık. *Arnavid*. s.XXI. not.98.)

⁴ Tahrîr işlemi ve defterlerin hazırlanması hakkında tafsilât için bkz. H.İnalçık, *Arvanid*, s.XIX-XXI; Ö.L.Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin büyük nüfus ve arazi tahrîrleri ve Hâkana mahsus istatistik defterleri (I)", *İFM*,II/1 (İstanbul 1941), s.29-59;II,*İFM*,II(1941), s.214-247; Aynı müellif, "*Târîhi Demografi Araştırmaları*", s.6-26;L.Fekete, "Türk Vergi Tahrîrleri", (Çev. Sadrettin Karatay), *Belleten*,XI/42 (Nisan 1947), s.299-328.

⁵ Bkz. H.İnalçık, "Ottoman Methods of Conguest", *SI*,II (Paris 1954), s.108-111.

⁶ Her ne kadar bâzı kaynaklarda tahrîrin muayyen aralıklarla yapıldığı belirtilmiş ise de (Bkz. Ö.Lütfi Barkan. "*Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri (I)*", s.30-35) gerek aşağıda zikredilmiş olan Kütahya sancağı. gerekse diğer sancakların mevcut defterlerinden, bunun doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

⁷ H.İnalçık. *Arvanid*. s.XVIII.

bu defterlerin tahrîr eminlerinin ismiyle mâruf olduğu da görülmektedir. Nitekim Kütahya sancağına âit 1530 târihli mufassal evkâf defterinde, önceki iki deftere, geriye doğru *Saru Mustafa defteri* ve *Temürtaş defteri* şeklinde atıfta bulunulduğu görülmektedir.⁸

Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere, hukûkî ve iktisâdî statüsü ile birlikte belirli bir idârî üniteye bulunan bütün nüfus ile gelir kaynaklarının eksiksiz olarak tesbit edilmesi gibi daha ziyâde iktisâdî gayelere yönelik olarak belirli zamanlarda yapılmış olan tahrîrler neticesinde tanzim edilmiş olan bu defterler, sâdece muayyen bir tarihteki durumu tesbit etmek bakımından değil, aynı zamanda uzun bir süre içersinde meydâna gelen değişimi ortaya koyma ve geniş çaplı istatistiki değerlendirmelere imkân veren bir sosyal ve ekonomik tarih kaynağı olması bakımından da oldukça önemlidir.⁹ Bundan dolayıdır ki, bu defterlerin bir kaynak olarak değerlendirilmesinde Barkan ve İnalçık'ın açmış olduğu yolda, zamanla yurt içinde ve dışında yapılmış olan yüzlerce çalışmayla oldukça önemli mesafeler kat edilmiş ve bugün ferdî gayretlerin yerini sözkonusu defterlerin, karşılaşılan problemlerin halledilmesi sûretiyle daha verimli ve yaygın bir şekilde nasıl kullanılabileceği sorusuna cevap bulmak üzere toplanan kongreler almıştır.¹⁰

Lâzıkıyye kazâsının da dâhil olduğu Kütahya sancağı tahrîr defterlerine gelince; Aşağıda da görüleceği üzere, bugün arşivlerde mevcut olan tahrîr defterleri içersinde, Kütahya sancağına âit olan en eski târihli defterler XV. asrın

⁸ BOA-TD-369, s.458. Bu ayrıca 1571 târihli defter de de aynen tekrâr edilmiştir. (TKGM-KK4-TD-560, v. 237-b.

⁹ Bkz. Ö.L.Barkan. "Tahrîr defterlerinin istatistik verimleri hakkında bir araştırma", *IV. Türk Tarih Kongresi (10-14 Kasım 1948), Kongreye Sunulan Tebliğler*, (Ankara, 1952), s.290-294; F.Emecen. "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Tahrîr Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri (28-29 Mayıs 1990) Bildiriler*. (İstanbul, 1991), s.143-156; Mehmet Öz, "Tahrîr Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *VD,XXII* (1991), s.429-439. Ayrıca defterlerin târihi coğrafya bakımından hâiz olduğu önem hakkında bkz. Mesut Elibüyük, "Türkiye'nin Trihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak, Mufassal Defterler", *Coğrafya Araştırmaları*, 1/2 (Ankara, Şubat 1990), s.11-42.

¹⁰ Bkz. Zeki Arıkan. "I.Milletlerarası Osmanlı Tahrîr Defterleri Sempozyumu (Konya, 26-28 Ekim 1992)" *Tarih ve Toplum*, 109 (Ocak 1993), s.18-19; Aynı müellif, "İkinci Uluslararası Osmanlı Tapu-Tahrîr Defterleri Sempozyumu (Defter Kongresi) Erlangen 18-19 Mart 1994", *Tarih ve Toplum*, 125 (Mayıs 1994), s.46-48; İlhan Şahin, "Milletlerarası II. Osmanlı Tahrîr Defterleri Sempozyumu", *Tarih ve Medeniyet*, 6 (Ağustos 1994), s.47-48.

ikinci yarısına âit olan piyâde ve müselleme tahrîr defterleridir. Bunlardan ilki, gurre-i Muharrem 862/ 19-28 Kasım 1457 târihini taşıyan müselleme tahrîr defteridir.¹¹ İkincisi, Lâzıkıyye kazâsı piyâde çiftliklerinin de kayıtlı bulunduğu gurre-i Şevvâl 870/ 17-26 Mayıs 1466 târihli piyâde tahrîr defteridir.¹² Üçüncüsü ise müselleme çiftlikleri bulunmadığı için Lâzıkıyye kazâsının mevcut olmadığı Şâban 894/ Temmuz 1489 târihli müselleme tahrîr defteridir.¹³ Bunlardan başka, doğrudan XV. asra târihli herhangi bir hâs, tımâr, zeâmet veya evkâf tahrîr defteri bulunmamaktadır. Ancak, aşağıda tafsilâtıyla tanıtılacak olan mufassal defterlerde yer alan, geriye doğru daha önceki defterlere yapılmış olan bâzı atıflar, Kütahya sancağı hâs, tımâr, zeâmet ve evkâf tahrîrlerinin de oldukça eski târihlere kadar uzandığını göstermektedir. Nitekim bu kâbil defterlerden elde mevcut en eski tarihli olan II.Bâyezid dönemine (1481-1512) âit mufassal defterde, Homa nâhiyesi ile ilgili bir kayıtda, *defter-i 'atik* ve *defter-i köhne*'ye atıfta bulunmaktadır.¹⁴ Bu da, gâyet açık bir şekilde II.Bâyezid döneminden önce, sancakda en az iki tahrîrin yapılmış olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, bugün defterleri mevcut olmamakla beraber, Kütahya sancağının ilk tahrîrinin, Germiyanogulları Beyliği topraklarının Osmanlı Devleti'ne ilhâk edildiği 1429 senesini tâkib eden yıllarda yapılmış, *defter-i 'atik* olarak atıfta bulunulmuş olan defterin dayandığı ikinci tahrîrin de Fâtih döneminde (1451-1481) yapılmış olması gerekir. Kezâ, Kütahya sancağına âit elde mevcut en eski evkâf defteri olan 1530 târihli mufassal tahrîr defterinde de sık sık geriye doğru *defter-i 'atik* ve *defter-i köhne* ya da *Sara Mustafa defteri* ve *Temürtaş defteri* ibâreleriyle daha önceki defterlere atıflarda bulunulmuş olması,¹⁵ vakıf tahrîrlerinin de en azından Fâtih dönemine kadar geri gittiğini göstermektedir. Şu halde, elde defteri mevcut olanlarla birlikte, Kütahya sancağında XV. ve XVI. asırlarda altı hâs, zeâmet ve tımâr tahrîri, dört de evkâf tahrîri yapılmış olması gerekir. Sancağın tahrîrleriyle

¹¹ İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları-093.

¹² BOA-TD-3 m.

¹³ İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları-072

¹⁴ BOA-TD-45. s.368.

¹⁵ BOA-TD-369. s.182,458 ve çeş.yer.

İlgili bu genel bilgilerden sonra, araştırmamızın esas kaynağını teşkil eden mevcut tapu tahrir defterlerini, sırasıyla, mufassal, icmâl, evkâf ve piyâde defterleri başlıkları altında dört grupta toplayarak, herbirini ayrı ayrı tanıtmaya geçebiliriz..

Mufassal Defterler

BOA-TD-45 (1481-1512): Yukarıda verilmiş olan bilgilerden de anlaşılacağı üzere, öncekiler mevcut olmamakla beraber, Kütahya sancağının üçüncü mufassal tahrir defteri olması lâzım gelen bu defterde, ne zaman tanzim edilmiş olduğuna dâir doğrudan ya da dolaylı her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak, Varlık tarafından da işâret olunduğu gibi, şekli özellikleri ve muhtevâsının tedkikiyle, II. Bayezid devrine (1481-1512), XV. asrın sonlarına ait olduğu tahmin olunmaktadır.¹⁶

Doğrudan Simav nâhiyesi ile başlayan (s.1-60) defter, sırasıyla Gedus, Küre, Kula, Uşak, Şeyhlü ve Homa nâhiyelerini ihtivâ etmekte olup toplam 403 sâhifeden ibârettir. Ancak, baştan ve sondan eksik olduğu için, Kütahya merkez kazâ da dâhil olmak üzere diğer bâzı ünitelerle birlikte Lâzıkıyye kazâsı da bulunmamaktadır. Buna rağmen, aşağıda da görüleceği üzere, yer yer istifâde edilmiştir.

BOA-TD-1051: Başbakanlık Osmanlı Arşivi tapu tahrir defterleri katoloğunda, Tonuzlu (Denizli)ya âit olarak kaydedilmiş olan 20 sâhifeden ibâret bir defter parçası bulunmamaktadır. Sâdece Lâzıkıyye kazâ dairesinde, Tonuzlu nâhiyesinden 4 ve İbsili nâhiyesinden 19 karye ve bir kaç mezraanın kayıtlı bulunduğu bu defter parçası tarihsiz olmakla beraber¹⁷ muhtevî olduğu kayıtlar II.Bâyezit (1481-1512) dönemine âit olduğunu göstermektedir. Nitekim, bâzı açıklamalarda tesâdüf edilen daha önceki defterlere yapılmış olan atıflar arasında *defter-i 'atik ve defter-i köhne'*ye işâret edilmiş olması¹⁸ yanında, bâzı

¹⁶ M.Ç. Varlık. *XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı* (Atatürk Üniversitesi, Basılmamış Doçentlik Tezi). Erzurum.1985. s.58; Aynı müellif. "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdâri Teşkilâtında Kütahya", *Türklük Araştırmaları Dergisi*.2 (İstanbul 1987).s.225

¹⁷ M.A. Ünal. bunun Kânuni devrine âit olduğunu belirtmiştir. (Aynı makâle. s.203)

¹⁸ *BOA-TD-1051*. s.1.5.8.

neshedilmek sûretiyle tımâra verilmiş yerlerle ilgili kayıtların bulunması¹⁹ defter parçasının aşağıda ayrıca zikredilecek olan Fâtih devrindeki vakıfların neshi hareketinden sonra gerçekleştirilmiş olan üçüncü tahrîr sonuçlarını ihtivâ ettiğini göstermektedir. Kezâ, defterde kayıtlı nüfusun 49 numaralı defterle mukâyesesini de bunu doğrulamaktadır. Meselâ, İbsili nâhiyesine tâbi öküzlü karyesi kayıtları karşılaştırıldığında, 1051 numaralı defterde ‘*Abdullah Veled-i Ya’kub* çift kaydedilmiş iken, 1520 tarihli 49 numaralı defterde pîr-i fânî yazılmıştır. Kezâ *Veys v. Hamza’nın* her iki defterde de nim yazılmış olması, 1051’deki *İsmail v. İbrahim’in* 49’da *Turgut v. İsmail* şeklinde, Turgud, İsâ ve Musâ’nın babaları olarak kaydedilmiş olması da,²⁰ defterin kesinlikle 1520 tarihinde bir önceki tahrîre yâni II. Bâyezid dönemine âit bir parça olduğunu göstermektedir. Yukarıda zikredilmiş olan 45 numaralı eksik mufassal defterin parçası olması da muhtemeldir.

BOA-TD-49(1520): Kütahya sancağının mevcut olmayanlarla birlikte dördüncü, mevcut olanlar içersinde ikinci ve Lâzıkıyye kazâsının da dâhil olduğu birinci mufassal tahrîr defteridir. Tapu tahrîr defterleri kataloğunda, her ne kadar 918/ 1512-1513 tarihli kabul edilmiş ise de,²¹ muhtevî olduğu kayıtlar bunun doğru olmadığını göstermektedir. Defteri daha önce kullanılmış olan Varlık tarafından da işâret olunduğu üzere, en azından, yer yer karşılaşılan *merhûm Bâyezid (II)* ve *merhûm Sultan Selim Han* gibi ibâreler.²² deftere esas olan tahririn büyük ölçüde Yavuz Sultan Selim’in saltanatının son yıllarında yapılmış olmakla beraber, ancak Kânûnî Sultan Süleyman’ın tahta geçtiği ilk yıl tamamlanabilmiş olduğunu göstermektedir. Kezâ, Lâzıkıyye kazâ dâiresindeki Kayı yörükleri cemâati de dahil olmak üzere, sancaktaki bâzı gelir kaynaklarının Anadolu beylerbeyi olup, Kütahya’da bulunan *Ayas Paşa’nın* tasarrufunda

¹⁹ *BOA-TD-1051*, s.5,15

²⁰ *BOA-TD-1051*, s.12; *BOA-TD-49*, s.732.

²¹ Kezâ, M.Ali Ünal’da defteri aynı şekilde 918/1512-13 olarak tarihlenmiştir. (“Tahrir Defterlerine Göre Denizli Şehri”, *Merkez Efendi Sempozyumu (27-29 Haziran 1988) Bildirileri*, Manisa,1989, s.200)

²² *BOA-TD-49*, s.228.803.997 ve çeş.yer.

kaydedilmiş olması²³ da bunu teyid etmektedir. Zirâ, Ayas Paşa bu vazifeye Yeniçeri Ağalığı'ndan sonra 1519 senesi başlarında tâyin olunup, 1520-21'de Şam'a nakledilmiştir. Şu halde, bütün bunlar defterin kesinlikle Ayas Paşa'nın Anadolu beylerbeyiliği vazifesini ifâ ettiği Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yılı olan 1520 târihli olduğunu göstermektedir²⁴

Sancak merkezi nefsi-i Kütahya'dan başlamak üzere on bir kazâ ile dört büyük yörük teşekkülünün kayıtlı bulunduğu defter toplam 1004 sâhifeden ibârettir. Muhtemelen eksik olması sebebiyle, kazâ merkezi nefsi-i Lâzıkıyye mevcut olmamakla berâber, kazâyı teşkil eden *Donuzlu*, *İbsili*, *Kaş-Yenice* ve *Aydos* nâhiyelerine tâbî olan iskân yerleri *Nâhiye-i Donuzlu* başlığı altında 709-802. sâhifeler arasında bulunmaktadır. Yine kazâyâ tâbî olan *Cemâ'at-i Yörükân-ı Kayı* ise, ayrıca 123-136 sâhifeler arasında kaydedilmiştir. Defterin bir de aşağıda ayrıca zikredilecek olan icmâli²⁵ bulunmaktadır.

TKGM-KKA-TD-47-48 (1570-1571): Kütahya sancağının ve Lâzıkıyye kazâsının, nefsi-i Lâzıkıyye de dâhil olmak üzere eksiksiz kaydedilmiş olduğu tek ve son mufassalı olan bu defter, Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-i Kadîme Arşivi'nde bulunmaktadır. 47ve 48 numaralı iki cilt hâlinde tanzim edilmiş olan defter, aşağıda ayrıca zikredilecek olan, aynı târihli 560 numaralı evkaf ve 510 numaralı piyâde defterleri ile birlikte sancaktaki bütün nüfus ve gelir kaynaklarını ihtivâ etmektedir. Birinci cilt olan 47 numaralı defterde, *Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Kütahya* başlığı altında muhtevî olduğu kazâlar sâhifeleriyle birlikte verildikten sonra, II. Selim zamânında tahrîr emîni Mehmed Râhimî ve kâtib Kâsım tarafından evâhır-ı Zilhicce 978/15-25 Mayıs 1571 târihinde yazılmış olduğu kaydedilmiştir. *Dergâh-ı mu'allâ müteferrikalarından olup Kütahya ve Ankara sancaklarını tahrîr eden Râhimî'ye*

²³ *BOA-TD-49*, s.1,123 ve çeş.yer.

²⁴ Ayas Paşa ve defterin tarihlenmesi için ayrıca bkz. Câvid Baysun, "Ayas Paşa". *İA*,II,s.45-46; M.Ç.Varlık, *Aynı makâle*, s.229.

²⁵ *BOA-MAD-72*.

gönderilmiş olan bazı hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla,²⁶ 1568 yılı başlarında başlamış olan sancağın tahriri yaklaşık üç yılda tamamlanabilmiştir. Bunun, sebebi ise, aşağıda da zikrolunacağı üzere, sancağın hâs, zeâmet ve tımâra tahsis edilmiş olup 47-48 numaralı defterlere kaydedilmiş olan nüfus ve hâsılâtı hâricinde, vakıfları²⁷ ve piyâde çiftliklerinin²⁸ de aynı komisyon tarafından tahrir edilmiş olmasıdır.²⁹

Baş tarafında II. Selim'in tuğrasının da yer aldığı birinci cildin 2-b ilâ 4-b varakları arasında Kütahya livâsı kânunnâmesi bulunmaktadır.³⁰ Daha önce iki yerde yayınlanmış olan³¹ bu kânunnâmenin 1530 târihli nüshâsı aşağıda ek olarak verilmiştir. Kânunnâmeyi tâkiben nefs-i Kütahya'dan başlamak üzere toplam on üç nâhiye ile Kayı yörükleri (v.324b-3306)de dâhil olmak üzere altı yörük teşekkülü kaydedilmiştir.

Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Kütahya başlığı altındaki Lâzıkıyye kazâsının da dâhil olduğu ikinci cilt ise, toplam 384 varak olup, Küre nâhiyesi ile başlamaktadır. Lâzıkıyye kazâsını teşkil eden, merkez, İbsili ve Kaş -Yenice nâhiyeleri ise, aynı tarihte kazâdan ifrâz olunmak sûretiyle müstakil kadılık hâline gelmiş olan Gök-Öyük (v.84b-100a) den sonra 102-b ilâ 172-a varakları arasında kaydedilmiştir. Daha öncekilerde olduğu gibi bu defterde de nâhiye kavramı hem kazâyı teşkil eden alt idârî ünite, hem de kazâ mânâsına kullanılmış olup onlardan farklı olarak her bir nâhiye, başta ihtivâ ettiği iskân yerlerinin fihristinin verildiği

²⁶ 16 Ramazan 975/ 14 Mart 1568, 8 Cemâziyelevvel 976/ 29 Ekim 1568 ve 20 Cemâziyelevvel 976/11 Kasım 1568 târihli hükümler: *BOA-MD-7*, s.374/1077,871/2391, 902/2470.

²⁷ *TKGM-KKA-TD-560*.

²⁸ *BOA-TD-510*, s.12.

²⁹ Nitekim, 25 Rebîülâhır 979/ 18 Eylül 1571 târihli bir hüküm. Saruhan sancağında tımâra mutasarrıf olup, bu tahrirde kâtib olan Kâsım'ın gösterdiği gayretinden dolayı Efendi ruusuna ilhâk edilerek taltif edilmiş olduğunu göstermektedir: *BOA-MD-15*, s.113/980.

³⁰ Sancak kânunnâmeleri hakkında genel değerlendirme için bkz. Ö.L.Barkan, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukûkî ve Mali Esasları I, Kânunlar (=Kanunlar)*. İstanbul, 1945; H.İnalçık, "Kânunnâme", *EP*,IV, s.562-63; Heat W.Lowry, "The Ottoman Liva Kânunnâmes Contained in the Defter-i Hâkâni", *Osmanlı Araştırmaları*, II (1981), s.43-47.

³¹ Ö.L.Barkan, *Kânunlar*, s.23-28; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, 5.Kitap.II. Kısım. *Eyâlet Kânunnâmeleri I*, İstanbul, 1992, s.133-139.

sâhifeden itibaren ayrı bölümler hâlinde kaydedilmiştir. Varakları arasına sonradan ilâve edilmiş olan XIX. asrın ortalarına kadar uzanan visâle ve sâir kayıtlar, defterin yaklaşık iki buçuk asır zarfında devamlı sûretde mürâcaat edilen bir kütük defteri olarak kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca, aşağıda da zikredilecek olan bir de icmâli bulunmaktadır.³²

Bugün mevcut olan bu üç mufassal tahrîr defteri hâricinde, 5 Ramazan 1000/15 Haziran 1592 târihinde *Defter-i hâkânî kâtiblerinden olub sâbikâ Kütahya ve Hüdâvendigâr sancakları tahrîrine kâtib olan Hüseyin'e* yazılmış olan bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla,³³ III. Murad devrinde, Hüdâvendigar Sancağı ile birlikte, Kütahya sancağının tahrîrine başlanmış ancak yarım kalmıştır. Her ne kadar zikrolunan hükümde bu tahrîrin tamamlanması emredilmiş ise de, arşivlerde bu tahrîrin sonuncunda tanzim edilmiş olan herhangi bir defter bulunmadığından tamamlanamadığı anlaşılmaktadır. Kaldı ki, yukarıda da işâret olunduğu üzere, 1571 târihli mufassalın aynı zamanda, sonraki muâmelelerde esas alınan bir defter olarak kullanılmış olması da bunu teyid etmektedir.³⁴

İcmâl Defterler

BOA-MAD-72 (1520): Mâliyeden Müdevver tasnifinde yer alan ve yukarıda zikredilmiş olan 49 numaralı mufassalın icmâli olduğu anlaşılan 1520 târihli bu defter, bugün mevcut olanlar içersinde, Kütahya sancağının en eski icmâl tahrîr defteridir. Sâdece Kütahya'ya âit olan bu defterde, sancağı teşkil eden bütün kazâlardaki hâs, zeâmet ve timârlar eksiksiz olarak kaydedilmiştir. Fihristten sonra, evvelâ sancak hudutları dâhilindeki hâslar (v.1a-3a) verildikten sonra, Tavşanlı'dan başlayarak, sırasıyla Gedus, Kula, Lâzıkıyye, Honaz, Homa ve Geyikler, Küre, Egrigöz, Simav, Şeyhlü ve Uşak kazâlarındaki zeâmet ve timârlar kaydedilmiştir. Bu arada, Lâzıkıyye kazâsı 40b-50a varakları arasında yazılmıştır.

³² TKGM-KKA-TD-230.

³³ BOA-MZ-6, s.27/62.

³⁴ Kezâ,III.Murad'ın saltanatının son yıllarında Saruhan sancağının da tahriri emrolunmuş olmakla berâber sonradan vazgeçilmiştir. (F.Emecen, Manisa Kazâsı, s.7.)

Sonunda, Kütahya ve Egrigöz kaleleri muhâfizlarının da kaydedilmiş olduğu (v.96b-109a) defter toplam 109 varakdan ibârettir.

BOA-TD- 438 (1530): Aynı arşivin tapu tahrîr defterleri arasında 166 numarada kayıtlı bulunan defter ile 17 sancaktan meydana gelen Anadolu eyâletinin tamâmını ihtivâ etmeleri bakımından birbirini tamamlayan bu defter, *Muhâsebe-i Villâyet-i Anadolu* şeklindeki başlağından da anlaşıldığı üzere, esâsen Anadolu eyâletinin bir muhâsebe icmâl defteri mâhiyetindedir. Her ne kadar, daha önce yapılmış olan bâzı çalışmalarda 1528 veyâ 1533-34 gibi daha erken veya geç târihlerde tertîb edilmiş olduğu ileri sürülmüş ise de,³⁵ tafsilâtli bir giriş ve dizin ile birlikte tıpkı basım olarak yayınlanmış olan bu defterin giriş kısmında İnalçık tarafından da tesbit edilmiş olduğu üzere 937/1530 târihli olmalıdır. Zîrâ, bu icmâlin dayandığı beşinci tahrîr netîcesini ihtivâ eden Kütahya sancağı mufassalı bulunmamakla berâber, Ankara, Hamid ve Karahisâr-ı Sâhib livâlarına ait olanlar bunun 935'den sonra düzenlenmiş olması lâzım geldiğini ortaya koymaktadırlar. Nitekim, bu icmâlin Kütahya sancağı vakıfları ile ilgili kısmının kaynağını teşkil eden ve diğerleri gibi 935'lerde yapılmış olması lâzım gelen bir tahrîre dayanan 369 numaralı mufassal evkâf defteri de bunu teyîd etmektedir. Bütün bunlarla birlikte, *Anadolu Vilâyeti Muhâsebe* defterinin ikinci cildini teşkil eden 166 numaralı defterin Râbî' II, 937 (22 Kasım- 20 Aralık 1530) târihli olması ve her ne kadar daha önce yanlış tefsir edilmiş ise de³⁶ 130. sâhifedeki *Alaman seferinde avârız alındı* ifâdesiyle kastedilen seferin 1529 Viyana kuşatması ile sonuçlanan *Alaman seferi* olduğunun anlaşılması, defterin kesinlikle 1530 târihli olduğunu göstermektedir.³⁷

Anadolu vilâyetine tâbî Kütahya, Karahisâr-ı Sâhib, Sultanönü, Hamid, Ankara, Bolu, Kastamonu, Kângırı ve Kocaeli sancaklarını ihtivâ eden defter, bu dokuz sancağa ait yekûnların verilmiş olduğu bölümle başlamaktadır. (s.1-7) Daha

³⁵ Ö.L.Barkan, *Kânunlar*. s.23; M.Ç.Varlık, *Aynı tez.*, s.66-67; M.A.Ünal, *Aynı makâle*. s.203

³⁶ M.Ç.Varlık, *Aynı tez.* s.66-67; M.A.Ünal, *Aynı makâle*, s.203, not-6.

³⁷ Bkz. *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)* I,BOA yay.. İstanbul. 1993. s.5.

sonra ana birim olarak kazâyı esas almak sûretiyle her bir livâ ayrı ayrı kaydedilmiştir. Lâzıkıyye kazâsında da olduğu gibi her kazâda hâs olan gelir kaynakları ile, zeâmet ve timâra tahsis edilmiş olan yerler ayrı ayrı kaydedilmiştir. Yalnız, kimin hâssı olduğunu gösteren ibârelere rağmen, köy, mezraa sâir gelir kaynaklarının tahsis edilmiş olduğu timâr ve zeâmetler tefrîk edilmeden tek kalemde sıralanmıştır. Bunların ayrı ayrı yekûnları verildiği gibi, ayrıca her kazâ ve livânın sonunda genel toplam verilmiştir. Vakıflar ise, bir kaç livâ sonunda ayrıca zikredilmiştir. Sözelimi Kütahya, Karahisâr-ı Sâhib ve Sultanönü vakıfları Kütahya sancağının sonunda verilmiştir.

Bu cümleden olarak, Kütahya sancağı, defterin 15-135 sâhifeleri arasında kaydedilmiş olup, 11-13 sâhifeleri arasında yukarıda işâret etmiş olduğumuz sancak kânunnâmesi verilmiştir. Konumuzu teşkil eden Lâzıkıyye kazâsı ise 47-56 ve 130-133 sâhifeler arasında kaydedilmiştir. İlk bölümde, kazânın hâs, zeâmet ve timâra, ikinci bölümde de vakfa tahsis edilmiş olan gelir kaynakları verilmiştir. Kısaca ifâde etmek gerekirse, piyâde çiftlikleri hâriç, Anadolu vilâyetini teşkil eden her bir bölgenin nüfûsu ile bütün gelir kaynaklarını icmâl olarak ihtivâ eden bu defter, evkâf hâriç aynı târihli mufassal bulunmadığından, Kütahya sancağı ve bu arada Lâzıkıyye kazâsı için, bütün diğer idârî birimlerden daha büyük bir önem taşımaktadır.

BOA-TD-152 (935/1528-29): Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrîr Defteri katalogunda da belirtilmiş olduğu üzere, 935 (1528-29) târihinde tertib edilmiş olan bu defter, toplam 247 sâhifeden ibâret olup, Kütahya ve Sultanönü sancaklarına ait bulunmaktadır. Esas itibariyle, yukarıda zikredilmiş olan 72 numaralı defter gibi, tipik bir timâr icmâl defteri hüviyetini hâiz olan bu defterin 1-209. sâhifeleri Kütahya, 211-247. sâhifeleri ise Sultanönü sancağına âittir. İlk bölümlerde, Kütahya sancağını teşkil eden 11 kazâdaki zeâmet ve timârlar kaydedildikten sonra 179- 209. sâhifeler arasında, tıpkı 72'de olduğu gibi Kütahya ve Eğrigöz kaleleri müstahfizları kaydedilmiş, ayrıca liva yekûnu verilmiştir.

Kanumuzu teşkil eden Lâzıkıyye kazâsı zeâmet ve timârları ise *Nâhiye-i Lâzıkıyye* adı altında, 122-140. sâhifeler arasında kaydedilmiştir.

TKGM-KKA-TD-230 (1571): Ankara, Topu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde bulunan bu defter, daha önce de işâret olunduğu üzere, aynı arşivde bulunan iki ciltlik 47 ve 48 numaralı mufassahların icmâlidir. Toplam 102 varakdan ibâret olan defterde, öncelikle sancak dâhilindeki hâs ve zeâmetler verilmiş olup, daha sonra, kazâ esâsına göre, ayrı ayrı sancağı teşkil eden her bir nâhiyedeki timârlar kaydedilmiştir. Baş taraftaki hâs ve zeâmetlerin hâricinde, (15a-22b) Lâzıkıyye kazâsı timârları 96a-103a varakları arasında verilmiştir. Defterin varakları arasına sonradan ilâve edilmiş olan visâle ve der-kenârlardan anlaşıldığı kadarıyla uzun zaman, sonraki muâmelelerde mürâcaat defteri olduğundan, yıpranmaması için aynı arşivde bulunan 256 numaralı sûreti hazırlanmıştır.

Bu dört defterin dışında, genellikle tamâmen veyâ kısmen Anadolu eyâletine ait sâdece timâr icmâl defteri hüviyetini hâiz olan defterlerden de istifâde edilmiştir. Bunlardan birisi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kâmil Kepeci tasnifi 291/12 numarada kayıtlı 961/1554 senesinde tertîb edilmiş olan bir tahvil defteri'dir. Konumuzu teşkil eden Lâzıkıyye kazâsı zeâmet ve timârları, 11-14. sâhifeler arasında kaydedilmiştir. Hemen hemen aynı kayıtların tekrarlanmış olmasına rağmen, aynı arşivin Mâliyeden Müdevver defterleri arasında yer alan 1592 târihli 16310 ve 18181 târihli defterler de bu arada zikredilebilir. Kezâ, Lâzıkıyye kazâsındaki bâzı timârları da ihtivâ eden târihsiz iki defter³⁸ ile 1004/1595 târihli mensûh piyâde defteri de bu arada belirtilebilir.³⁹

Bütün bunların dışında, icmâl defterler arasında zikredilmesi gereken bir diğer defter de, târihsiz olmakla berâber, Kânûnî devrine âit olması gereken Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 4040 numarada kayıtlı *hâs icmâl defteridir*. Başta,

³⁸ *BOA-A.DFE-566*, s.10; *BOA-A.DFE-660*, s.8.

³⁹ *BOA-TD-682*, s.10,22,24-26,39,51,69.

Lâzıkıyye kazâsı olmak üzere, Kütahya livâsına tâbî diğer bâzı kazâların da yer aldığı bu defterde, *Hâshâ-i Pâdişâh-ı Alempenâh* başlığı altında hâssa tahsis edilmiş olan karyeler sâdece toplam hâsılları ile birlikte kaydedilmiştir. Esâsen, aynı arşivdeki 3320 numaralı defterle birleştirilerek karışık bir şekilde ciltlenmiş olan bu defter toplam 30 varakdan ibârettir.

Evkâf Defterleri

Bugün, arşivlerde Kütahya sancağına âit biri 1530, diğeri de 1571 târihli olmak üzere iki mufassal evkâf tahrîr defteri bulunmaktadır. Ancak daha yukarıda da işâret olunduğu üzere, daha önceki defterlere yapılan atıflar cümlesinden, 1530 târihli defterde yer alan *defter-i 'atik* ve *defter-i köhne* ya da geriye doğru Saru *Mustafa defteri* ve *Temürtaş defteri* şeklindeki kayıtlar, bugün mevcut olmamakla berâber 1530 öncesinde de en azından iki kez evkâf tahrîri yapıldığı ve mufassal evkâf defteri hazırlandığını göstermektedir.

BOA-TD-369 (1528- 1530): Gerek Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki tapu tahrîr defterleri katalogunda, gerekse daha önce kullanmış olanların çalışmalarında, sâdece Kânîni devrine âit olduğu belirtilmiş olmakla berâber, yukarıda tafsilâtıyla tanımlanmış olan 1530 târihli 438 numaralı icmâl defterinin dayandığı kaynaklardan birisi olması bakımından 1530'dan önce yapılmış olması lâzım gelen bir tahrîrin sonuçlarını ihtivâ eden bu defterin, 1528-30 yılları arasında tertîb edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Pratik olması bakımından, aşağıda yeri geldikçe 1530 târihli olarak zikredilecek olan bu defter, toplam 460 sâhifeden ibârettir. Kazâ esâsına göre tertîb edilmiş olup, zikrolunan târihte Kütahya sancağını teşkil eden idârî birimlerle birlikte, Germiyanoğlu evkâfının ayrıca zikredilmiş olduğu bu defterde, konumuzu teşkil eden Lâzıkıyye kazâsı evkâfi, 411-161. sâhifeler arasında kaydedilmiştir.

TKGM-KKA-TD-560 (1571): Bir bakıma, yukarıda zikredilmiş olan aynı târihli 47 ve 48 numaralı mufassal defterlerin tamamlayıcı üçüncü cildi

mâhiyetindeki, Kütahya sancağının elde bulunan ikinci mufassal evkâf defteri olan bu defter, başlangıç kısmındaki duâ kısmından sonra yer alan kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, II. Selim zamânında, zikrolunan 47 ve 48 numaralı defterleri de düzenleyen emin Râhimî ve kâtib Kâsım tarafından evâil-i Rebûlâhır 979/13-23 Eylül 1571 târihinde tanzim edilmiştir.

Piyâde Defterleri

Anadolu vilâyetinde, hemen her sancakta olduğu gibi, Kütahya sancağı da belirli zamanlarda, bâzen aynı bâzen de farklı emin ve kâtipler tarafından üç ayrı tahrîre tâbi tutulmuş ve netîcede, mufassal-icmâl, evkâf ve piyâde olmak üzere üç ayrı muhtevâda toplam dört defter tertîb edilmiştir. Buraya kadar zikrolunan mufassal, icmâl ve evkâf defterleri hâricinde, ayrıca düzenlenmiş olan piyâde tahrîr defterlerinde, sancak bünyesinde piyâde beyine bağlı olarak ayrıca teşkilatlanmış olan piyâde çiftlikleri kaydedilmiştir. Bu cümleden olarak, her bir çiftliğin dönüm mikdârı, hâsıl, ve ocak da mevcut yaya ve yamaklar tafsilâtıyla belirtilmiştir. Dolayısıyla, bu defterler, aşağıda ilgili kısımda da görüleceği üzere, XVI. asırda Lâzıkıyye kazâsı piyâde teşkilâtını bütün husûsiyetleriyle birlikte ortaya koymasına bakımdan, en az diğer tapu tahrîr defterleri kadar önem arz etmektedirler. Kütahya sancağına ait biri mensûh olmak üzere bu kabîl toplam dört tahrîr defteri bulunmaktadır.

BOA-TD-3m (1466): Sancağın en eski tahrîr defterlerinden birisi olan bu defter, başlangıç kısmındaki kayıtdan anlaşıldığı kadarıyla gurre-i Şevvâl 870/17-26 Mayıs 1466 târihinde düzenlenmiştir. *Defter-i Piyâdegân-ı Livâ-i Kütahya* başlığı altında, sancağı teşkil eden kazâlardaki ocak tâbir olunan piyâde çiftliklerinin kayıtlı bulunduğu defter toplam 362 sâhifeden ibârettir. Doğrudan doğruya, kazânın alt birimini teşkil eden nâhiyeler ayrı ayrı yazılmıştır. Lâzıkıyye kazâsı piyâdelerinin taksim edilmiş olduğu Lâzıkıyye, Kaş-Yenice, İbsili, Aydos ve Donuzlu nâhiyeleri 51-54 ve 318-372 sâhifeler arasında kaydedilmiştir.

BOA-TD-447 (1530-31): Tapu Tahrîr Defterleri katalogunda sâdece Kânûnî devrine âit olduğu belirtilmiş olmakla berâber, defterde tesâdüf edilen bâzı kayıtlar, hemen hemen defterin tanzim târihini ortaya koymaktadır. Bu cümleden olarak, 62. sâhifede Şeyhlü nâhiyesi ile ilgili bir kayıtda yer alan 937 târihi ile, 111. sâhifede, Egrigöz nâhiyesine tâbî İsâ çiftliği ile ilgili bir açıklamanın sonunda yer alan, ... *ber-müceb-i hük-m-i şerif defter-i cedîde kaydolundu tahrîren fî evâil-i şerh-i Rebîülâhır sene 938* (12-22 Kasım 1531) şeklindeki kayıt, defterin tahmînen 1530-1531 yıllarında tanzim edilmiş olduğunu göstermektedir.

Gene nâhiye esâsına göre düzenlenmiş olup, toplam 35 nâhiyede yer alan çiftliklerin kaydedilmiş olduğu defter 277 sâhifeden ibârettir. Araştırmaya konu olan kazâya bağlı Lâzıkıyye nâhiyesi 64-69., Aydos nâhiyesi 149-153, Kaş-Yenice nâhiyesi 234-241, İbsili nâhiyesi 242-249 ve Donuzlu nâhiyesi de 250-267. sâhifeler arasında kaydedilmiştir.

BOA-TD-510 (1571): Daha önce de işâret olunduğu üzere, 47-48 numaralı mafassal ile 560 numaralı evkâf defterlerinin de emin ve kâtibi olan Mehmed Râhimî ve Kâsım tarafından tanzim edilmiş olan bu defter, 12. sâhifesinde yer alan kayıtdan anlaşıldığı kadarıyla II. Selim zamânında evâil-i Rebîülâhır 979/23 Agustos-3 Eylül 1571 târihinde tamamlanmıştır.

Diğerleri gibi, nâhiye esâsına göre tertîb edilmiş olup, sancağı teşkil eden idârî birimlerdeki piyâde çiftliklerini eksiksiz ihtivâ eden bu defter toplam 438 sâhifeden ibârettir. Başlangıç kısmında, fihristden sonra II. Selim'in tuğrası ve berât yer almaktadır. Lâzıkıyye kazâsını teşkil eden nâhiyeler ise, 115-120 ve 332-371 sâhifeler arasında kaydedilmiştir.

TKGM-KKA-TD-158 (1582-1586): Târihsiz olmakla berâber, aşağıda üçüncü bölümün ilgili kısmında da izâh olunacağı üzere, Kütahya sancağı piyâde teşkilâtının ref' edilmiş olduğu⁴⁰ 1582 ilâ 1586 yılları arasında tertîb edilmiş olması

⁴⁰ Bir sûreti Kütahya ve Karahisar-ı Sahib piyâde ve müsellimleri beyine yazılmış olan 29 Cemâziyelevvel 990/22 Haziran 1582 târihli hüküm: *BOA-MD-47*, s.164/392.

gereken bu defter, Kütahya sancağı mensûh piyâde ve müssellem çiftliklerini ihtivâ etmektedir. Toplam 353 varakdan ibâret olan defterin ilk bölümünde (v.1b-261b) mensûh piyâde çiftlikleri yer almaktadır. Aynen önceki piyâde defterlerinin düzenine göre, nâhiye esas alınarak tertib edilmiş olan defterin bu bölümünde, Lâzıkıyye nâhiyesi 169b-172b, Kaş-Yenice nâhiyesi 241b-246a İbsili nâhiyesi 246b-250b, Donuzlu nâhiyesi ise 251b-261b varakları arasında kaydedilmiştir.

Avâriz Tahrîr Defterleri

Tahrîr asrı olarak nitelendirilen XVI. yüzyılda yapılmış olan tahrîrler netîcesinde hazırlanan mufassal, icmâl, evkaf ve piyâde defterlerinin yerini, XVII. asırda, artık düzenli hale gelen avâriz vergisinin tevzîi ve tahsîli için yapılan tahrîrler sonucunda hazırlanan *avâriz tahrîr defterleri* almıştır. Esâsen, *avâriz-ı divâniyye* tâbir olunan vergilerin reâyâyâ tevzîi ve tahsîli için şehir ve köylerdeki emlâk ve arâzî tasarruf eden nüfusun tesbîti ve *avâriz-hâne* sayısının belirlenmesi maksadıyla, genellikle kadıların nezâretinde mahallî görevliler tarafından yapılan avâriz tahrîrleri sırasında, *askeri*'ler de dâhil olmak üzere her bir kazânın merkezi ve köylerinde mevcut nüfus ismen ve neferen kaydedildikten sonra, muaf olanlar hâricindeki nüfusun kaç avâriz-hânesine tekâbül ettiği hesaplanırdı. Kaç neferin bir *avâriz-hânesi* teşkil ettiği ise, kazânın bünyevî husûsiyetleri ve zamânın şartlarına göre değişirdi. Kadıların nezâretinde yapılan mufassal tahrîrin gönderilmesiyle, merkezde yapılan bütün bu hesaplamalar netîcesinde belirlenen hâne sayıları ve vergi nisbetleri yeni hazırlanan *icmâl defter*'e kaydedilirdi.⁴¹ Kısaca, bu şekilde hazırlanan avâriz tahrîr defterleri, biri mufassal, diğeri de icmâl olmak üzere, iki ayrı grup oluşturmaktadır. Kazânın toplam avâriz-hânesinin zaman içerisinde uğradığı değişimin tâkibi bakımından istifâde edilip, notlarda işaretlenmiş olan icmâller hâricinde, tahrîr defterlerinin bulunmadığı bir asırda, her bir iskân yerinde mevcut nüfusu ismen ve neferen tesbit eden *mufassal avâriz tahrîr defterleri* büyük önem arz etmektedir. Elimizde, Lâzıkıyye kazâsının tâbi

⁴¹ Bu defterler hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Feridun Emecen, "Kayacık Kazâsının Avâriz Defteri". *TED*.12 (İstanbul 1981-82). s.159-170.

olduğu Kütahya'nın da yer aldığı üç defter bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, 1623 târihli olup, Anadolu eyâletini teşkil eden sancaklara tâbî olan her bir kazânın merkezi, mahalleleri ile köylerinde mevcut nüfûs toplamının, bunun içerisindeki muaf ve reâyânın nisbeti ile avârizhâne sayısının topluca kaydedilmiş olduğu bir defterdir. Divân-ı Hümâyûn kâtiblerinden Şâban Efendi tarafından yapılmış olan tahrîr netîcesinde hazırlanmış olan bu defterde, Lâzıkıyye kazâsı mahalle ve köyleri 51-55 sâhifeler arasında kaydedilmiştir.⁴²

İkinci defter, gurre-i Şevvâl 1060/27 Eylül-30 Ekim 1650 târihli, muaflar da dâhil olmak üzere mahalle ve köy nüfûsunun ismen ve neferen kaydedilmiş olduğu *Kütahya livâsı mufassal avâriz tahrîr defteridir*. Her bir mahalle ve köyün sonunda, tesbit edilen nüfûsun kaç avâriz-hânesi teşkil ettiğinin de belirtilmiş olduğu defterde, Lâzıkıyye kazâsı, 62-67. sâhifeler arasında kaydedilmiştir.⁴³

Üçüncü defter ise, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mâlîyeden Müdevver defterler arasında 2498 numarada kayıtlı, 1678 târihli, *Kütahya livâsı mufassal avâriz tahrîr defteridir*. Öncekinden farklı olarak, askerî nüfûsun reâyâdan ayrı başlık altında yazılmış olduğu bu defterde Denizli kazâsı 57b-64a varakları arasında kaydedilmiştir. Deftere esas olan avâriz-hâne tahrîri, Halil Ağa mübâşeretinde mevkufat halîfesi Hâsan mârifetiyle yapılmıştır.⁴⁴

Bu üç defter hâricinde asıl önemli olan dördüncü mufassal avâriz tahrîr defteri müstakil olarak Lâzıkıyye kazâsına âit bulunmaktadır. *Defter-i esâmî-i re'âyây-ı sâkinân-ı mahallât ve kurâ-i mezkûreyn der-kazâ-i Lâzıkıyye nâm-ı diger Denizli der-livâ-i Kütahya* başlıklı bu defter, Lâzıkıyye kazâsı kadısı Mevlânâ Abdullah Efendi tarafından yapılmış olan *tahrîr-i cedîd* netîcesinde hazırlanmış olup, 1111/1699 târihini taşımaktadır. Defterin başlangıç kısmında yer alan kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, sözkonusu tahrîr, kadîmî 266,5 avâriz-

⁴² BOA-D.MKF-27429/11. Bu defterin, sâdece her bir mahalle ve köyün avâriz-hâne sayısını gösteren icmâli için bkz. BOA-KK(MKF)-2645/100, s.24-25.

⁴³ BOA-KK (MKF)-2562/20.

⁴⁴ Bu tahrîrin kazâyı teşkil eden her bir mahalle ve köyle ilgili icmâl sonuçları, BOA-KK(MKF)-2693/148, v.23a-25a varakları arasında verilmiştir.

hânesi bulunan kazâ ahâlisinin, XVII. asrın sonlarına doğru *perâkende ve za'afü'l-hâl* olması dolayısıyla, tevzî edilen avârız-ı dîvâniyyenin ağır geldiğine dâir arz üzerine, kazânın yeniden tahrîr edilmesi sûretiyle, gerçek durumun tesbiti ve ahâlinin hâlerine merhameten avârız-hâne sayısının ve vergi nisbetinin yeniden belirlenmesi maksadıyla yapılmıştır. Esâsen, avârız-ı dîvâniyyenin tevzî ve tahsiline esas olmak üzere kazâdaki gerçek durumun tesbiti gâyesiyle yapılan bu tahrîr netîcesinde hazırlanmış olup, her bir mahalle ve köydeki nüfusun ismen ve neferen tesbit edilmiş olduğu bu defter toplam 16 varaktan ibâretedir.⁴⁵

Rûznâmçe (Timâr ve Zeâmet Tevcih) Defterleri: Tapu tahrîr defterlerinin dışında timâr ve zeâmet tevcihâtına âit kayıtlar defterhânedeki tutularak Rûznâmçe adı verilen timâr ve zeâmet tevcih defterlerine kaydedilirdi. XVI. Asırda tahrîr aralarındaki değişikliklerin tesbiti ve özellikle tahrîr defterlerinin bulunmadığı XVII. yüzyılda ise timâr ve zeâmetlerin durumunun tâkibi bakımından son derece önemli bir kaynak kümesi oluşturan bu defterlerin büyük bir çoğunluğu taranarak kazâ bünyesindeki timâr ve zeâmet tevcih kayıtları tesbit edilmiştir. Aşağıda metin içerisinde ilgili yerlerde işâret edilmiş olan bu defterlerin önemli bir kısmının sâhifeleri numaralandırılmamış olduğu ve tarafımızdan numaralandırılmasına da müsâde edilmediği için, mâlesef çoğu yerde sâhife numarası belirtilememiştir.

Mühimme Defteri

Son olarak, bu çalışmada, zikrolunan defterlerle birlikte, kazânın sosyal ve ekonomik durumuyla ilgili pek çok noktayı aydınlatmada en fazla istifâde ettiğimiz kaynaklardan birisinin de mühimme defterleri olduğunu belirtmemiz gerekir. Devletin, mezkez karar organını teşkil eden *Divân-i Hümayun*'da idârî ve benzerî her türlü meseleyle ilgili olarak, kadı, sancakbeyi veyâ beylerbeyi gibi görevlilere hitâben sâdır olan hükümleri ihtivâ eden bu defterlerden, konumuzun zaman sınırına dâhil olan XVI. ve XVII. asırlarda tutulmuş olan 1 numaralı defterden başlamak üzere 111 numaralı deftere kadar taranarak doğrudan ya da dolaylı

⁴⁵ BOA-KK (MKF)-2797 251.

olarak Lâzıkıyye kazâsını ilgilendiren hükümler tesbit edilmiştir. Ayrıca, 1'den 11 numaraya kadar olan *Mühimme Zeyli Defterleri* 'nden de istifâde edilmiştir. Bütün bu defterler bibliyografyada topluca gösterilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

A-ADI VE COĞRAFİ KONUMU

1-Adı

Denizli, tezimize isim teşkil eden XVI. ve XVII. asırlardaki ismi ile bugünkü isminin farklılığından da anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin târih içersinde farklı isimlerle zikredilmiş olan şehirlerinden birisidir. Bunun en önemli sebebi, aşağıda da görüleceği üzere, Bizanslılardan devralınan isimler¹ yanında Türkçe isimlerin de yaygın olarak kullanılmış olmasıdır.

Bugünkü Denizli'nin bulunduğu yerde Türkler tarafından tesis edilmiş olan şehre ilk ismini veren iskân yeri, bugünkü Eskihisar köyü civârındaki harâbelerin bulunduğu yerde M.Ö.III.asır ortalarında Selekilerden Antiochos II.tarafından zevcesi *Laodike* 'ye izâfeten *Laodikeia* ismiyle kurulmuş olan ve aynı adlı diğer yerleşmelerden ayırdetmek için Lykos Laodikeiası anlamına gelen *Laodikeia ad Lykum* şeklinde zikredilmiş olan şehirdir.² Daha XII. asrın sonlarından itibaren uc Türkmenleri, *Laodikeia*'nın da dâhil olduğu Bizanslılara âit olan şehirleri daha ziyâde eski isimlerine uygun isimlerle anlamışlar, daha doğrusu *Khonae-Honas*, *Khoma-Homa* ve *Tabae-Tavas* örneklerinde olduğu gibi türkçeye uygun hâle getirerek devâm ettirmeyi tercih etmişlerdir. İşte bu geleneğe uygun olarak, kadîm *Laodikeia* şehri de, Türkler tarafından fethedilmesiyle birlikte, aynı isimle mâruf olan diğer şehirlerde olduğu gibi türkçeleşmiş şekli olan *Lâdik* veya *Lâdikıyye* ismini almıştır.³

Ancak, yukarıda zikrolunan şehirlerden farklı olarak, Türkler, kadîm *Laodikeia*'nın yaklaşık 6 km güneyinde bugünkü yerinde aşağıda II. bölümde tafsilâtıyla zikredileceği üzere, XIII. asrın ortalarında tesis edilmiş olan yeni iskân

¹ Bu konu hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Paul Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", (Çev. Mihin Eren), *SAD*,I (1969), s.193-240;T.Baykara, *Anadolu'nun Târihi Coğrafyasına Giriş I.* (=Târihi Coğrafya), Ankara 1988, s.12-16.

² Besim Darkot, "Denizli", *LA*,III, s.528; Irene Melikoff, "Denizli" *EL*², II, s.204; Strabon, *Coğrafya*, Kitap-XII (Çev. Adnan Pekman), İstanbul, 1972, s.41-42.

³ T.Baykara, *Denizli Tarihi*, s.43

yerine Lâdik yanında *Toğuzlu* adını da vermişlerdir. Böylece, bir müddet şehir kayıtlarda Lâdik olarak zikredilmiş olmasına rağmen halk arasında daha ziyâde Toğuzlu ismiyle mâruf olmuştur. Bu şekilde yeni kurulan şehre halkın izâfe etmiş olduğu *Toğuzlu* (طغزلو) bir süre sonra *Tonguzlu* (= طگنزلو) ve nihayet Türkçenin gelişmesine paralel olarak bugünkü isme esas teşkil eden *Tonuzlu* (= طنزلو) şekline dönüşmüştür.⁴

Şehrin isimlendirilmesindeki bu husûsiyetini, o devrin kaynaklarından da açıkça tâkib etmek mümkündür. Ebû'l-Fida Antalya'nın kuzeyindeki Toğuzlu şehrinden bahsederken, Aksarâyî 1211 yılındaki bir vâkiâyı naklederken Lâdik, 1277'deki bir olaydan söz ederken de Toğuzlu ismini zikretmiştir. Buna karşılık, İbn-i Bibi aynı 1277 yılı olaylarından bahsederken sâdece Lâdik ismini kullanılmıştır. Baybars Mansûrî ise 1255 ve 1262 yılları olaylarını zikrederken sâdece Tonguzlu ve Tonuzlu isimlerini zikretmiştir. Kezâ, 1291'de meydâna gelen bir isyan vakâsını Anonim Selçuknâme Lâdik'de cereyân etmiş olarak gösterirken, Gürcü ve Süryânî kaynaklarının *Thongouzala* veyâ *Tongazlu*'da meydana gelmiş gibi göstermeleri, Selçuklu kayıtlarında Lâdik olarak zikredilen şehrin bir diğer yaygın isminin de Tonuzlu olduğunu açıkça göstermektedir. Bu isim değişikliği, Baykara'nın da işâret etmiş olduğu üzere, doğrudan doğruya bölgenin Türkleşmesi ve şehrin yer değiştirmesiyle ilişkili görünmektedir.⁵

XIV. Asra ait olan kaynaklarda da Lâdik yanında, yaygın olarak diğer isimlere tesâdüf edilmektedir. Nitekim, 1333'de şehri ziyâret etmiş olan İbn Bâttuta, bir taraftan Lâzik (= لاذق) ismini kullanırken, diğer taraftan da, *buna Donguzla* (= دونغزله) *ya'ni beldetü'l-hanâzîr dahî tesmiye kılınur* diyerek, şehrin diğer ismine işâret etme ihtiyâcı duymuştur.⁶ Hemen hemen aynı yıllara âit olan

⁴ T.Baykara. "Denizli Hakkında Tarihi ve Kültürel Temel Bilgiler", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu* (27-30 Eylül 1988), *Bildiriler*, Denizli, 1989, s.11; Aynı müellif, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisâdi Tarihi Üzerinde Araştırmalar* (=Araştırmalar), İzmir, 1993, s.55.

⁵ T.Baykara. *Denizli Tarihi*, s.43-44.

⁶ *Seyahatnâme-i İbn Bâttuta* (Mehmet Şerif terc.), İstanbul, 1333-35, s.317.

Mesâlikü'l- Ebsâr'da da *Tonguzlu* şeklinde kaydedilmiştir.⁷ 26 Muharrem 767/ 13 Ekim 1365 târihli bir kayıtda ise, biraz daha farklı bir imlâ ile *Tonguzlu* (= طغوزلو) şeklinde yazılmıştır.⁸ Timur'un resmî târihçileri de şehirden Tonguzluğ ve *Tenguzluğ* ismiyle bahsetmişlerdir.⁹ Erken dönem Osmanlı kaynaklarından Mehmed Neşri¹⁰ ve Âşık Paşazâde¹¹ ise şehrin meşhûr bezlerinden bahsederken doğrudan doğruya, bugünkü ismin bir önceki hâlini ifâde eden *Tomuzlu* (= طموزلو) imlâsını kullanmışlardır. Kezâ, 795 (1392-93) târihli II. Yâkub Bey'in taş vakfiyesinde de, aynı şekilde *Tomuzlu* olarak zikredilmiştir.¹²

Kısacası, bütün bu kayıtlardan da anlaşılacağı üzere, XIII. asrın ortalarında kuruluşu aşamasında iskân yeri ve isim olarak antik Laodikeia'nın mîrâsını devralmış olan ve Selçuklu devri resmî kayıtlarında Lâdik olarak zikredilmiş olan şehir, aynı zamanda halk tarafından târih içersinde Toğuzlu, Tonguzlu ve Tonuzlu şeklinde gelişmiş olan Türkçe bir isimle anılmış ve böylece, batı Anadolu bölgesinde, Manisa, Kütahya ve Isparta gibi Bizans dönemi adları değişerek devâm etmiş şehirlere rağmen, Aydın Güzelhisarı veyâ Yalvaç gibi Türkçe isimler taşıyan iskân yerlerinin kapladığı geniş bir sahânın merkezi olma özelliğini kazânmıştır.¹³

Şehrin, araştırmamıza esas teşkil eden kaynaklardaki hâkim ismine gelince; Hemen belirtmek gerekir ki, XIV. asır kayıtlarında Lâdik ismi hâkim olmakla berâber, XV. asır ve XVI. asrın ilk çeyreğinde daha ziyâde *Tomuzlu/ Donuzlu* adı kullanılmıştır.

Târihsiz olmakla berâber II.Bâyezid devrine (1481-1512) âit olduğu tahmin edilen kazâyâ âit tahrir defteri parçasında kullanılan tek isim Tonuzlu

⁷ Zikr. T.Baykara. *Denizli Tarihi*, s.44.

⁸ Osman Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, Ankara, 1984, s.72-73.

⁹ Zikr. T.Baykara. *Denizli Tarihi*, s.44.

¹⁰ *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Târihi I*, (Yay. F.R.Unat-M.A.Köymen), Ankara, 1987, s.147,355.

¹¹ *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*. (Haz.H.N.Atsız). Ankara, 1985, s.60.

¹² M.Ç.Varlık. *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara 1974, s.148.

¹³ Bkz. T.Baykara. "Denizli Hakkında Tarihi ve Kültürel Temel Bilgiler". s.11.

(= طكزلو)'dur.¹⁴ Aynı şekilde 1520 târihli tahrir defterinde de sâdece aynı imlâ ile Tonuzlu isminin kullanıldığı görülmektedir.¹⁵

Diğer taraftan, XV ve XVI. asırlara âit olan piyâde tahrir defterlerinde genellikle Tonuzlu isminin kullanılmış olması da dikkat çekicidir. Nitekim, 1466 târihli defterde, yaygın olarak *Tonuzlu* (= طكزلو) imlâsıyla bâzen de *Tonûzlu* (طكوزلو) imlâsıyla olmak üzere, sâdece Tonuzlu ismi kaydedilmiştir.¹⁶ Kazâ piyâdelerinin beş nâhiye adı altında kaydedilmiş olduğu 1530-31 târihli defterde ise Tonûzlu nâhiyesi yanında, bâzı çiftlikler de ilk defâ *Lâzıkıyye* ismiyle ayrı bir nâhiye adı altında kaydedilmiştir.¹⁷ Aşağıda, üçüncü bölümün ilgili kısmında da görüleceği üzere, Tonuzlu ve Lâzıkıyye isimlerinin piyâde tahrir defterlerindeki bu berâberliği bütün XVI. asır boyunca¹⁸ hattâ bunun mirâsı olarak, piyade teşkilâtının neshinden sonra, tımâra tahsis edilmiş olan mensûh piyâde çiftliklerinin tevcîh kayıtlarında XVII. asır boyunca devâm etmiştir.¹⁹ Piyâde defterleri ile tımâr tevcîh defterlerindeki bu uygulama, bir bakıma, 1530'lardan 1675'lere kadar devâm eden *Lâzıkıyye* isminin hâkim olduğu uzun dönemde önceki *Tonuzlu* ile 1675'lerden itibaren tekrar kayıtlara yansımaya başlayan *Denizli* arasındaki bağın devam etmesini, dolayısıyla şehrin kuruluşu sırasında Türkler tarafından izâfe edilmiş olan Türkçe ismin yaşamasını temin etmiştir denilebilir.

Bununla birlikte, arşiv kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla, 1520'lerden sonra XVII. asrın son çeyreğine gelinceye kadar, yukarıdaki gibi bâzı istisnâlar hâriç tutulursa, araştırma konumuzu teşkil eden şehir ve kazâ için kullanılan hâkim isim, bölge ile ilgilenen araştırmacıların genellikle *Lazkiye* olarak telaffuz

¹⁴ BOA-TD-1051, s.1-3 vd.

¹⁵ BOA-TD-49, s.709-801. Kezâ aynı târihli icmâl defterde de aynı şekilde kaydedilmiştir. (BOA-MAD-72, v.39b-49b.)

¹⁶ BOA-TD-3m, s.51-53,318-339, 341-359, 365-372.

¹⁷ BOA-TD-447, s.64-69,250-267.

¹⁸ BOA-TD-510, s.115-120,372-399;TKGM-KK4-TD-158.

¹⁹ BOA-RD-282, s.19-20; RD-285, s.(-); RD-337, s.18; RD-354, s.5; RD-438, s.20;RD-445, s.16-17; RD-622, s.(-).

ettikleri²⁰ *Lâzıkıyye* (لآزقفة) olmuştur. Nitekim Kânûnî devrine âit defterler ile²¹ 1571 târihli defterlerde²² sâdece *Lâzıkıyye* ismi kullanılmıştır. Kezâ 1513²³ ve 1528²⁴ târihli iki kadı defterinde de, aynı şekilde sâdece *kazâ-i Lâzıkıyye* şeklinde kaydedilmiştir. Kazânın isminin bu defterlerde özellikle harekeli olarak *Lâzıkıyye* (= لآزقفة) şeklinde yazılmış olması, bu ismin Lazkiye değil, Lâzıkıyye şeklinde okunması gerektiğini gâyet açık bir şekilde ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir.²⁵ Diğer taraftan, bâzı istisnâlar hâricinde²⁶ XVI. asır mühimme kayıtlarında da genellikle Lâzıkıyye ismi kullanılmıştır. Bununla birlikte, 1547'de Lâzıkıyye kadısına yazılmış olan bir hükümde²⁷ *Denizlü kilesi*'nden bahsedilmesi, resmî kayıtlarda hâkim olan Lâzıkıyye ismi ile birlikte, XVI. asırda da mahallinde halk arasında önceki Tonuzlu'nun Denizlü'ye dönüşerek kullanıldığını göstermesi bakımından çok önemlidir.

XVII. Asırda tanzim edilmiş olan avâriz tahrir defterlerinde, 1575'lere kadar sâdece Lâzıkıyye ismi kullanılmıştır.²⁸ 1675-76 ve 1678 târihli defterlerde ise kazâ doğrudan doğruya Denizli (= دكيزلى) ismiyle kaydedilmiştir.²⁹ Sâdece kazâyâ âit olan 1699 târihli defterde ise isim, *Lâzıkıyye nâm-ı diger Denizli* şeklinde yazılmıştır.³⁰ Aynı Asra âit müteferrik kayıtlarda da, Denizli veya Denizli adı bir önceki yüzyıla nazaran daha sık kullanılmış olmakla berâber, 1575'lere kadar hâkim olan isim Lâzıkıyye olmuştur. Bu târihlerden itibâren ise, yukarıda

²⁰ Meselâ bkz. M.Ç. Varlık, *Aynı tez. s.273-79; Aynı müellif, "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağında Yerleşme ve Vergi Nüfusu", Belleten.LII/202 (Nisan 1988),s.135-141; Surayıya Faroqhi. Towns and townsmen of Ottoman Anatolia Trade, crafts and food production an on urban setting, 1520-1650 (=Towns and townsman). Cambridge, 1984, s.27-28,42,45.*

²¹ BOA-TD-438, s.47-56,130-132; BOA-TD-369; TSMA-D-4040, v.1-b,8-b.

²² TKGM-KKA-TD-48, v.102b-128a; TKGM-KKA-TD-560.

²³ TSMA-D-929, v.4-a.

²⁴ TSMA-D-7625, v.4-a.

²⁵ Kezâ, 1699 târihli avâriz tahrir defterinde de Lâzıkıyye okunacak şekilde harekelenmiştir. (BOA-KK (MKF)-2797/251, s.2.)

²⁶ Meselâ, Anadolu vilâyetinde olan Hasan Paşa'ya ve Denizlü ve Tavas kadılarına 1595 târihli hüküm: BOA-MD-74, s.44/148; Denizli ve Gölhisar kadılarına 18 Rebiülevvel 980/29 Temmuz 1572 târihli hüküm: BOA-KK-67/7, v. 149-a.

²⁷ BOA-A.DVN-792/6, s.96.

²⁸ BOA-D.MKF-27429/11, s.51;BOA-KK (MKF)-2645/100, s.24; BOA-KK (MKF)-2562/20, s.62.

²⁹ BOA-MAD-2498, v.57-b; BOA-KK (MKF)-2693/148, s.23.

³⁰ BOA-KK (MKF)-2797/251, s.3.

zikrolunduğu üzere, *Lâzıkıyye nâm-ı diger Denizli*, *Lâzıkıyye-i Denizli*³¹ veyâ doğrudan doğruya *Denizli* ya da *Denizlü* ismi³² yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim, Kâtib Çelebi³³ ve Evliyâ Çelebi³⁴ de şehirden bahsederken Denizli ismini kullanmışlardır.

Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere, konumuzun zaman sınırını teşkil eden XVI ve XVII. asırlarda, bâzı kayıtlarda tesâdüf edilen Denizli adına rağmen, hâkim olarak kullanılan isim Laodikeia-Lâdik/ Lâzık çizgisinin Osmanlı klasik dönemindeki uzantısını teşkil eden Lâzıkıyye olmuştur. Kazânın ismi ile ilgili olarak, kaynaklarda görülen bu özellik, tabiatıyla aynen araştırmaya da yansımış, gerek tezin başlığında gerekse metin içersinde kazâ ve kazâ merkezi şehir için Lâzıkıyye adının kullanılması uygun görülmüştür. Bununla birlikte, tıpkı kaynaklar arasında olduğu gibi, yer yer Denizli adının kullanıldığı da olmuştur. Yukarıda da tasrîh olunduğu üzere, zikrolunan asırlarda ikinci plâna düşmüş olan Toğuzlu-Tonguzlu-Tonuzlu çizgisinin devâmı olan Denizli, ancak 1675'lerden itibaren Lâzıkıyye ile birlikte yaygın olarak kullanılmaya başlanmış ve nihâyet 1700 lü yıllarda daha ziyâde kullanılan hâkim olma özelliğini kazanmıştır. İşte XVII. asrın sonlarında bu sûretle yerleşen Denizli adı, bugüne kadar kesintisiz aynı mahalle isim teşkil edegelmiştir.

Tonuzlu/ Denizli adının ifade ettiği anlama gelince; Bu konu zaman içersinde farklı şekillerde îzâh edilmiştir. Yörede, buna dâir yazılı ve sözlü olarak nesilden nesile intikâl eden efsânevî rivâyetleri³⁵ ve şehrin kurucusu Türkmen

³¹ Lâzıkıyye-i Denizli kadısına Evâhır-ı Cemâziyelevvel 1100/ 10-20 Mart 1689 ve evâsıt-ı Rebitül-evvel 1105/ 10-20 Kasım 1693 târihli hükümler: *BOA-MD-98*, s.251/936, 253/941; *BOA-MD-103*, s.47/315.

³² Meselâ, 1678-1700 târihleri arasında Denizli kadısına yazılmış olan bâzı hükümler; *BOA-MD-96*, s.14; *MD-100*, s.120; *MD-101*, s.6/9; *MD-103*, s.98/718; *MD-111*, s.207/721, 355/1213.478/1634 vd.

³³ *Cihânnümâ*, İstanbul, 1145, s.634.

³⁴ *Seyahatnâme*, IX, İstanbul, 1935, s.192.

³⁵ Meselâ bkz. Mehmed Önder. "Efsâneleri- Destanları ve Hikâyeleriyle Denizli", *Merkez Efendi Sempozyumu* (27-29 Haziran 1988) *Bildirileri*, Manisa, 1989, s.130-31; Nevzat Gözaydın (Derl.). "Denizli Adının Doğuşu Efsânesi", *Türkay Folklor Araştırmaları*, XVII/337 (Ağustos 1977), s.8071.

topluluklarından olduğu ileri sürülen, ismin izâfe edildiği *Cemâat-i Dengizli*³⁶ ye bağlı izâhlar³⁷ bir tarafa bırakılırsa, geriye iki önemli iddia kalmaktadır. Bunlardan birisi Denizli ve civârındaki su kaynaklarının, diğeri de domuzların bolluğuna dayandırılan izâhlardır.

İbn Bâttutâ, daha önce de işâret olunduğu üzere, Lâzık veyâ Lâdik denilen bu beldeye, *beldetü'l-hanâzır* yâni *Domuzlar* şehri anlamına gelen *Donguzla*'da denildiğini ifâde etmektedir.³⁸ Denizli ismini Kâtib Çelebi, yörenin *kesretü'l-enhâr* yâni su kaynaklarının bolluğuna bağlı olarak izâh etmiştir.³⁹ Kezâ, Evliyâ Çelebi'de *bu şehrin cânib-i erba'asını nice uyûn-ı câriyeler ve nice bâhireler ihâtâ etdiği için Denizli ismiyle müsemma olmuştur* şeklinde açıklamıştır.⁴⁰ Ancak, aşağıda üçüncü bölümde de görüleceği üzere, Donuz-Pınarı karyesi gibi, benzer husûsiyeti dolayısıyla domuz ile ilgili isim almış olan diğerküçük iskân yerleri veyâ mevkilerin de varlığı dikkate alındığında, Baykara tarafından da ifâde olunduğu üzere, şehrin kuruluşundan itibâren *Toğuzlu-Tonguzlu-Tomuzlu ve nihâyet Denizli* şeklinde gelişmiş olan ve kuvvetle muhtemelen civârındaki domuzların bolluğuna izâfeten yerleşmiş olan bu ismin ifâde ettiği anlamın *domuzlar yeri'nden* başka bir şey olamayacağı anlaşılmaktadır. Diğerküçükleri ise, Türkçedeki gelişmenin *Tomuzlu* yerine *Denizli*'yi tercih ettirmesi üzerine halk tarafından denize izâfeten uydurulmuş olan yakıştırmalardan ibarettir.⁴¹

2-Coğrafi Konumu

Kazâ merkezi Denizli şehri, Anadolunun güney-batısında, Büyük-Menderes havzasının güney-doğusunda, Babadağ ve Honaz dağı gibi yüksek dağlara dayanan bir ovanın güney kenarında bulunmakla berâber, gerçekte irtifâi

³⁶ Cevdet Türkyâ, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemâatler*. İstanbul. 1979, s.319; TKGM-KKA-TD-47, v.372-a.

³⁷ M.Önder, "Aynı makâle", s.130; F.Akçakoca Akça, *Küçük Denizli Tarihi*, Denizli.1945.s.4-5.

³⁸ *Seyahatnâme*, s.317.

³⁹ *Cihannümâ*, s.63+.

⁴⁰ *Seyahatnâme*, IX, s.192.

⁴¹ T.Baykara, "Denizli Hakkında Tarihi ve Kültürel Temel Bilgiler", s.11; Aynı müellif, *Denizli Tarihi*, s.45.

250 m. daha düşük olan Çürüksu ovasından bir tepeler serisi ile ayarılan ve kuzeyden güneye doğru tatlı bir meyil ile yükselen hafif dalgalı düzlükler üzerinde, deniz seviyesinden 400-450 m. yükseklikte yer almaktadır.⁴²

Bugün, 28° 30- 29° 30 doğu meridyenleri ile 37° 12- 38° 12 kuzey paralelleri arasında oldukça geniş bir sahâya yayılmış olan il sınırlarına rağmen,⁴³ ekte verilmiş olan haritadan da rahatlıkla tâkib edilebileceği üzere, araştırmamızın zaman ve mekân olarak hudûdunu tâyin eden XVI ve XVII. asırlarda, zikrolunan merkez etrâfında teşekkül etmiş olan Lâzıkıyye kazâ dâiresi, daha küçük bir coğrafyayı ifâde etmektedir. Kazâ, XVI. asırda 1571'e kadar merkez nâhiye ile birlikte İbsili, Kaş-Yenice ve Aydos isimleriyle mâruf olan toplam dört nâhiyeden meydana gelmektedir. Aşağıda da ayrıca işâret olunacağı üzere, bu nâhiyelerden üçü farklı isimlerle de olsa bugün de birer kazâ olarak Denizli iline bağlı olmakla berâber, kazânın kuzey uzantısını teşkil eden ve 1571'de müstakil bir kadılık hâline gelmiş olan Aydos nâhiyesi, zamanla müstakil bir idâri ünite hüviyetini yitirmiş olduğu gibi, toprakları da büyük ölçüde Uşak iline bağlı Eşme, Manisa'ya bağlı Alaşehir ve İzmir'e bağlı Kiraz ilçeleri arasında paylaşılmıştır. Şu halde, XVI. asırda Lâzıkıyye kazâ dâiresi, 1571'e kadar bugünkü merkez ilçe ile, Sarayköy, Babadağ, Buldan ve Güney ilçelerinden başka, Buldan ve Güney'in kuzeyinde, Eşme ve Alaşehir'in güneyinde Kiraz ve Sâlihli arasında batıya doğru uzanan bir coğrafyayı ifâde etmektedir. Ancak, zikrolunan târihte, Aydos'un ayrılmasıyla birlikte, bugün de Denizli'ye bağlı olan ve yukarıda zikrolunan dört ilçenin işgâl ettiği sahâ ile sınırlanmıştır. XVI. Asrın sonlarına doğru ise, hemen hemen bugünkü Sarayköy ve Babadağ ilçelerinin bulunduğu coğrafyayı ifâde eden İbsili nâhiyesinin Ezine-i Lâzıkıyye, Buldan ve Güney ilçelerinin bulunduğu coğrafyaya dayanan Kaş-Yenice'nin de Çarşamba-i Lâzıkıyye isimleriyle müstakil

⁴² Tafsilat için bkz. B.Darkot, "Denizli", s.527; Aynı müellif-Metin Tuncel, *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul, 1988, s.56-58; Süha Güney, *Büyük Menderes Bölgesi*, İstanbul, 1975, s.342; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-Â'lâm*, III, İstanbul, 1308, s.2148-49.

⁴³ *Denizli İl Yıllığı 1967*, Ankara, 1968, s.91.

kadılık olup, ayrılmaları ile birlikte kazâ dâiresi, neredeyse bugünkü merkez ilçe hudutları dâhilindeki coğrafyadan ibâret kalmıştır.

Coğrafi bakımdan Çürüksu vâdîsini esas almış olan Denizli şehri merkezliğinde teşekkül etmiş olan kazâ arâzîsi, yüzey şekilleri itibâriyle dalgalı bir görünüm arz etmektedir. Zikrolunan vâdî civârında farklı yüksekliklerdeki ovalar, yaylalar ve dağlar birbirini tâkib etmektedir. Kazâyı teşkil eden nâhiyelerden İbsili (Sarayköy) 170, Lâzıkıyye (Denizli) 400, Kaş-Yenice (Buldan) 609, Güney 800 m. yükseklikte bulunmaktadır. Görüldüğü üzere, bugünkü isimleriyle vermek gerekirse, Böceli, Goncalı, Sarayköy ve Denizli ovaları ile Buldan ilçesindeki Büyük Menderes vâdîsi, kazânın alçak kesimlerini oluşturmaktadır. Buna karşılık XVI. asırdaki Kaş-Yenice Nâhiyesinin bir kısmını teşkil eden Güney ve onun kuzeyinde bulunan Aydos nâhiyesi arâzisi ise kazânın yüksek kısımlarını teşkil etmektedir.⁴⁴

Kazâ coğrafyasının esâsını teşkil eden Büyük Menderes ve Çürüksu vâdileri Sarayköy, Buldan ve merkez ilçenin Böceli, Akköy, Ecirli ve Goncalı köylerinden oluşan bir kısmını içine alan çok geniş bir düzlüğü kaplamaktadır. Coğrafyacılar tarafından, Denizli, Sarayköy ve Buldan ovaları şeklinde de değerlendirilen bu düzlük, Çubukdağ yakınında, Büyük Menderes oluğunun daraldığı yerden itibâren başlamakta ve bölgenin doğudaki son noktasına kadar devâm etmektedir. Ovalardaki yükselti, Sarayköy'den doğuya doğru nisbeten artmaktadır. Denizli, Sarayköy ve Buldan ovaları, içlerinden geçen nehirlere bağlı olarak biri kuzeye, diğeri de doğuya doğru uzanan iki kol hâlinedir. Kuzeye uzanan ovaların içinden Büyük Menderes nehri, doğudakilerden ise Çürüksu çayı geçmektedir.⁴⁵ Bu da, kazâ bünyesindeki alçak ovaları ikiye ayırmaktadır.

Bunlardan Büyük Menderes veyâ Sarayköy ovası, doğudan Honaz dağı, kuzey ve kuzey-doğudan Çökelez dağı, kuzey-batıdan Sazak dağı, güney ve

⁴⁴ Denizli İYİllığı 1967, s.93.

⁴⁵ Süha.Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, İstanbul 1975.s.50-51.

güney-batıdan Babadağ ile çevrilmiş bulunan ve şehri kuzey ve batıdan bir yarım dâire gibi kuşatarak 609 m. yüksekte bulunan Buldan ilçesine kadar devâm eden geniş bir sahâyı kaplamaktadır. Çürüksu veyâ Denizli ovası ise Böceli köyünden başlayarak Pamukkale altından Sarayköy ovası ile birleşen sahâyı kaplamaktadır. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere, Büyük Menderes ve Çürüksu nehirlerinin suladığı bu alüvyonlu alçak ovalar, kazânın en verimli arâzisini teşkil etmektedir.⁴⁶

Kuzeydeki bu geniş alüvyal ovalarla güneydeki Babadağ kütlesi arasında, ayrı bir morfolojik ünite olarak alçak neojen yaylaları bulunmaktadır. Dağlardan inen dereler, nisbî yükseltisi 350-400 m. civarında olan bu neojen arâzisini oldukça derin bir şekilde parçalamıştır. Kuzeye doğru akan dereler içinde en önemlisi Kazıkbeli yakınında toplanan ve tek bir kol hâlinde Tekkeköy'e kadar gelen ve buradan sonra bâzı dereleri de alarak, Ak Han civârında Çürüksu'ya karışan Emir çayıdır. Yaklaşık olarak, Kaba-Ağaç köyünden başlayarak, Babadağ-Sarayköy ve Denizli'nin içinde bulunduğu bu morfolojik ünite, Honaz'ın birkaç kilometre doğusuna kadar devâm etmektedir. İskânın toplu ve kesif olduğu bu alçak neojen yaylalar, genellikle hubûbat zirâatine tahsis edilmiştir.⁴⁷

Bu alçak yaylalar dışında Denizli'de bâzı yüksek yaylalara da tesâdüf edilmektedir. Bu cümleden olarak, merkez ilçeye bağlı Bağbaşı ve Uzunpınar yaylaları ile Buldan'ın Sazak dağı üzerindeki Süleymaniye yaylasını zikretmek mümkündür.⁴⁸

Aşağıda da işâret olunacağı üzere jeolojik oluşum itibâriyle tektonik bir bünyeye sâhip olan Denizli arâzisi oldukça engebelidir. Bu dalgalı yüzeyde en yüksek noktaları, yer yer silsileler teşkil etmelerine rağmen geçit verir nitelikte olan dağlar oluşturmaktadır. Bunlardan, XVI. asırdaki hudutlara göre kazâ dâiresine dâhil olanları birer cümleyle zikretmek coğrafi unsurların tamamlanması bakımından faydalı olacaktır. Büyük Menderes'in Aydın iline geçiş kısmında,

⁴⁶ *Denizli İl Yıllığı 1967*, s.93; B.Darkot-M.Tuncel. *Aynı eser*, s.56-57.

⁴⁷ S.Göney. *Aynı eser*, s.49-50.

⁴⁸ *Denizli İl Yıllığı 1967*, s.94-95.

nehriin kuzey yanında bulunan Sazak dağının yüksekliği 1143 m.dir. Gene bunun güneyindeki MenteŖe sıradağlarından olan Babadağ'ın yüksekliği de 2308 m'dir. Bunlardan baŖka Denizli'nin en yüksek dağı olan ve Ŗehrin 25 km. doğusunda bulunan, güney-batı, kuzey-doğu doğrultusunda uzanıp, Denizli ile Acıpayam ovası arasında yer alan Honaz dağı ise, 2571 m. yüksekliğe sâhip bulunmaktadır. Kazâ hudutları dâhilinde bulunan bir diğer büyük dağ da, zikrolunan Babadağ'ın bir devâmı olarak Denizli Ŗehrinin güneyinde yer alan Karcı dağıdır. Gökbel tepesi itibâriyle 2308 m. yüksekliği bulunan ve üzerinde hiç bir zaman kar eksik olmayan Karcı dağı, Honaz dağı ile birlikte Denizli'nin su deposu durumundadır.

Kısmen çıplak olan bu dağların çoğu, gr ormanlar, bol su kaynakları, zengin otlaklar ve geniŖ düzlükler hâlinde yaylaklarla kaplı olup, birbirlerine, Honaz dağı ile Karcı dağı arasındaki Kazıkbel rneğinde olduğu gibi geçitlerle bağlıdırlar.⁴⁹

Kazâ dâiresindeki baŖlıca akarsu kaynakları, bölgeye ismini veren *Büyük Menderes* nehri ile kollarıdır. Kaynaklarını iç-batı Anadolu'daki yüksek eŖik shsında bulunan yayla, dağ ve havzalardan alan bu nehriin, bölgenin dıŖında Afyon, Dinar, Sandıklı ve UŖak civârındaki kolları oldukça geniŖ bir sahy kapladıktan sonra Gney civarında toplanır ve tek bir mecr hâlinde Yenice yakınlarında ovanın kuzeye doğru bir koy gibi sokulan kŖesinden Büyük Menderes bölgesine dâhil olur. Bundan önce al'ın Medele köyü yakınlarında UŖak'tan gelen ve en büyük kollarından biri olan Banaz ayını da alan Büyük-Menderes, Sarayköy önünde birden batıya döner. İŖte Sarayköy'n kuzey-doğusundaki bu dönemeç noktasında nehre Denizli ve Honaz ovalarından gelen, Acıgöl tarafından da beslendiği tahmîn edilen *Çürüksu* katılır. Honaz dağı, Kaklık ve KocabaŖ yöresinin sularını toplayarak Böceli köyünde ovaya inen *Çürüksu*, daha sonra Denizli'den gelen Gökpınar ve baŖka suları da alır ve Denizli ovasını sulayarak Menderes ile birleŖtiđi noktaya doğru akar. Büyük Menderes, bu

⁴⁹ *Denizli İl Yıllığı 1967*, s.95; B.Darkot-M.Tuncel. *Aynı eser*, s.56.

noktadan itibâren doğu-batı istikâmetinde uzanan tektonik çukur içinde, tatlı bir meyille ovaları kadederek Ege denizine dökülür.⁵⁰

Kazânın coğrafi husûsiyetleriyle ilgili olarak işaret olunması gereken önemli noktalardan birisi de, bölgenin jeolojik yapısı ve buna bağlı özellikleridir. Kazânın büyük kısmını teşkil eden Büyük Menderes ve Çürüksu havzaları, dördüncü zamana ait alüvyon tabakalarından meydâna gelmiş derin alüviyal ovalardan ibârettir. Ayrıca, yer yer volkanik kayalara da tesâdüf edilmektedir.⁵¹ Kazâ, yer altı su kaynakları bakımından da oldukça zengindir. Bunların en önemlisi, ovanın kuzeyindeki kireci bol sıcak su kaynakları ve oluşturduğu Pamukkale adı verilen ünlü traverten çökeltileridir. Kezâ, Yenice hamamı, Karahayıt hamamı, Tamuklar ılıcası, Kabağağaç köyündeki Babacık hamamı ve Tekkekokar, Sarayköy'ün 12 km. batısındaki İnaltı hamamı, aynı ilçeye bağlı Karataş ve Kızıldere köyleri arasındaki Kızıldere ılıcası, Ortakçı köyünün batısındaki Ortakçı hamamı, Kaçar köyündeki Kaçar hamamı ve Uyuz hamamları bunların en meşhûrlarındandır.⁵²

Denizli bu jeolojik husûsiyetlerine bağlı olarak önemli bir deprem kuşağında bulunmaktadır. Bu sebeple, geçmişten günümüze kadar farklı şiddetlerde çok sayıda deprem vukuâ gelmiştir.⁵³ Araştırmamızın zaman sınırını teşkil eden XVI ve XVII. asırlarda da birkaç defa şiddetli deprem olmuştur. Bunlardan, Ulu Câmî'nin dahi önemli ölçüde yıkılmasına yol açan 1566-67 tarihli

⁵⁰ S.Göney, *Aynı eser*, s.231-245; B.Darkot-M.Tuncel, *Aynı eser*, s.56-57; *Denizli İl Yıllığı 1967*, s.96-97; Şarl Texler, *Küçük Asya* (Ali Suat Terc.) II, İstanbul, 1340, s.395-96; Muallim Murat, *Denizli Hakkında Faydalı Bilgiler*, Denizli, 1933, s.10.

⁵¹ Bölgenin jeolojik yapısıyla ilgili tafsilat için bkz. S.Göney, *Aynı eser*, s.8-67; *Denizli İl Yıllığı 1967*, s.92.

⁵² Bkz. Rıza Reman, *Şifalı Su Kullanmak İlmî Balneoloji ve Şifalı Kaynaklarımız* (=Şifalı Kaynaklarımız), İstanbul, 1942, s.322-331; *SVA-1307*, I, s.644-47; *SVA-1326*, s.524-525; Muallim Murat, *Aynı eser*, s.12.

⁵³ Bkz. Kâzım Ergin-Uğur Güçlü- Zeki Uz, *Türkiye ve Civârının Deprem Katoloğu (M.S.11. Yılından 1964 Sonuna Kadar)*, İstanbul 1967, s.19 vd.; E.Chaput, *Türkiye'nin Teknotik Tarihçesine Umûmî Bir Bakış* (Ter. Hamit Nâfiz), İstanbul, 1931, s.93-107; Strabon, *Coğrafya*, XII, s.43; Kemal Şakir, *Denizli*, İstanbul, 1927, s.33-34.

deprem⁵⁴ ile 1653 ve 1703 tarihli zelzeleleri özellikle belirtmek gerekir.⁵⁵ 1703 Tarihinde vukûa gelmiş olan depremin, yaklaşık 12.000 kişinin ölümüne yol açan kuvvetli bir zelzele olduğu rivâyet edilmektedir.⁵⁶ Kezâ, Vak'ânüvis Ahmed Lütfi Efendi'de, 1890-91 senelerinde, Denizli'ye gittiğinde, seksen sene evvel, yâni XIX. asrın başlarında vukuâ gelmiş olan büyük zelzelenin tahribatını tafsilatıyla anlatmaktadır.⁵⁷ Nitekim, bunların dışında, 1366, 1406, 1884, 1899 ve 1906 yıllarında da Denizli'nin büyük depremlere mâruz kaldığı bilinmektedir.⁵⁸

Kısacası, bölgenin tektonik yönden buolumsuzluğuna rağmen, kazâ arâzîsinin ulaşım, topoğrafya, iklim ve toprak şartları bakımından arzettiği elverişli durumu, çok eski tarihlerden itibaren çeşitli kavimlerin burada yerleşmeleri ve önemli medeniyetler kurmalarına imkân tanımıştır. Nitekim kazâ dairesinde bulunan *Laodikeia*, *Hierapolis* ve *Tripolis* gibi önemli fakat sönmüş şehir kalıntıları da bunu teyid etmektedir.

B-DENİZLİ'NİN KISA TÂRİHÇESİ

1-Türk Fethinden Önce: Laodikeia

Daha önce de işâret olunduğu üzere, Denizli'nin üzerinde bulunduğu Çürüksu vâdîsi ve Büyük Menderes havzası, yerleşmeye son derece müsâit olması sebebiyle, târih öncesi devirlerden itibaren iskâna sahne olmuştur. Araştırmaya esas olan kazâ hudutları hâricinde kalan Hititler döneminin Arzava krallığı'nın önemli merkezlerinden birisi olan Beycesultan höyüğü yöresinin bilinen en eski iskân yerlerinden birisi olarak kabul edilmektedir.⁵⁹ Burada üzerinde durulacak olan *Laodikeia*'nın dışında, kazâ hudutları dâhilinde bulunan en eski iskân yerlerinden ikisi de, *Hierapolis* ile *Tripolis* şehirleridir.

⁵⁴ Lâzıkıyye kadısına 18 Rebiülâhîr 975/ 22 Ekim 1967 târihli hüküm: BOA-MD-7. Hüküm No: 2081.

⁵⁵ K.Ergin vd. *Aynı eser*, s.19,20.

⁵⁶ B.Darkot, "Denizli", s.530.

⁵⁷ *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Târîhi*, IX, (Yay. M.Münir Aktepe), İstanbul, 1984, s.44-45.

⁵⁸ Bkz. T.Baykara, "Denizli", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopadisi, IX, s.158.

⁵⁹ Bkz. Seton Lloyd- James Mellart, *Beycesultan*, I, London, 1962; II, London, 1969; III, London, 1972.

Denizli'nin 20 km. kuzeyinde, Çürüksu vâdisinden 100 m. yükseklikde, Çökelez dağlarının güney eteklerinde, bugün travertenlerle kaplı olan sıcak su kaynaklarının bulunduğu yerde tesis edilmiş olan Hierapolis'in kuruluşu hakkında muhtelif rivâyetler bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın olanına göre şehir, Pergamon krallarından Eumenes II tarafından M.Ö. 191 yılında kurulmuş olup, Misya kralı Telephos'un karısı Hiera'ya izâfeten bu adı almıştır. Diğer taraftan, Hierapolis'in bir Pergamon tesîsi olmayıp, Seleukos'lar tarafından Laodikeia ile birlikte kurulmuş olduğunu belirten görüşler de bulunmaktadır.⁶⁰ Aynı zamanda mukaddes şehir anlamına gelen Hierapolis, birinci derecede deprem kuşağında bulunduğundan muhtelif zelzelelerle çok defâ harâb olmuş olmasına rağmen, Hristiyanlığın ehemmiyet kesbetmesiyle birlikte önemli bir merkez olarak tekrar canlanmış ve M.S. II ve III. yüzyıllarda Roma devrinde en parlak dönemini yaşamıştır. Ancak, Bizans döneminde tekrar gerileme sürecine girmiştir.⁶¹

Buldan'ın 16 km. doğusundaki Yenice köyü civârında, Büyük Menderes bölgesini Gediz vâdisine bağlayan yol üzerinde önemli ticâret yollarının kavşağına yakın bir yerde bulunan Tripolis, muhtemelen M.Ö. II. yüzyılda tesis edilmiş olup, coğrafi konumu ve stratejik önemi dolayısıyla, daha ziyâde askerî ve dînî ağırlıklı bir merkez olarak gelişmiştir. Muhtelif târihlerde vâkî olan depremlerde yıkılmış olan bu şehir, özellikle Roma devrinde, yeniden îmar ve inşâ edilerek diğer şehirlerde olduğu gibi en parlak dönemini yaşamış, ancak, Bizans döneminde tekrar gerilemiştir. Tripolis ve civârı, Laodikeia ve Hierrapolis'den daha sonra Türk idâresine katılmış olup, aşağıda da görüleceği üzere, Osmanlı devrinde

⁶⁰ Aytekin Erdoğan, *Batı Anadolu Şehir Surlarının Gelişimi*, (E.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir 1991. s.217. Ayrıca bkz. Bilge Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, I. İzmir. 1982. s.13-14.

⁶¹ Tafsilat için bkz. J.A.Gramer. *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, II Amsterdam. 1971. s.36-38; *Denizli İl Yıllığı* 1967. s.120-24; S.Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*. s.337-39; *SV4-1307*. I. s.860-62; Kemâl Şâkir, *Denizli*, s.9-17.

coğrafi konumunu Kaş-Yenice karyesi, adını Deriboli karyesi, bir iskân yeri olarak önemini de Buldan tevârüs etmiştir.⁶²

Kazâ merkezi Lâzıkıyye şehri ise, bölgenin en önemli iskân merkezi olarak, yaklaşık 6 km. güneyinde tesis edilmiş olmakla berâber, kuruluşu bunlardan daha eski târihlere kadar uzanan antik Laodikeia'nın yerini almıştır. Yukarıda da işâret olunduğu üzere, Anadolu'daki aynı ismi taşıyan diğerlerinden ayırdedilebilmesi için Laodikeia ad Lycum (Lykos Laodikeiası) şeklinde isimlendirilmiş olan bu şehir, mevcut bilgilere göre, bugünkü Denizli'nin 6 km. kuzeyinde Eskihisar köyü civârındaki harâbelerin bulunduğu yerde, M.Ö. III. asır ortalarında, 261 ilâ 253 yılları arasında Selefkîlerden *Antiochos II* tarafından zevcesi Laodike'ye izâfeten tesis edilmiştir. Bundan önce, aynı mevkîde, sonraları Rhoas da denilen Diospolis adlı küçük çapta bir iskân yerinin varlığı ve Laodikeia'nın bunun üzerine kurulmuş olduğu da bilinmektedir.⁶³

Başlangıçta, başta Kolossai (Honaz) olmak üzere, etrâfindaki diğer şehirlere nazaran küçük bir köy görünümünde olan Laodikeia, gerek coğrafi konumu itibâriyle sâhip olduğu stratejik önem ile ticâret yollarının birleştiği mühim bir noktada kurulmuş olması,⁶⁴ gerekse, topraklarının verimliliği ve insanların çalışkanlığı sâyesinde, kısa zamanda gelişerek, bölgenin önemli merkezlerinden birisi hâline gelmiştir. Özellikle Roma devirinde Laodikeia'nın da üzerinde bulunduğu, bir taraftan Efesos'a diğer taraftan da kuzey Suriye'ye kadar uzanan yolun gelişmesi, şehrin bu devirde en parlak dönemini yaşamasına imkân hazırlamıştır.⁶⁵ Nitekim, *her ne kadar Laodikaia vaktiyle küçük idiyse de, babalarımızın ve bizim zamânımızda, Mithridates Eupator'un kuşatmasından zarar görmüş olmasına rağmen, büyümüş ve gelişmiştir* diyen Strabon, zikrolunan devirde şehrin îmar ve inşâsında önemli rol oynamış olan kimseler

⁶² W.M.Ramsay, *Anadolu'nun Târîhi Coğrafyası* (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul, 1961, s.86-87; *SV4-1307.I*, s.862; *Denizli İl Yıllığı* 1967, s.124; S.Göney, *Aynı eser*, s.336-37.

⁶³ B.Darkot, "Denizli", s.528; I.Melikof, "Denizli", s.204; K.Şâkir, *Denizli*, s.5-6; A.Akça, *Denizli Tarihi*, s.6-7; *SV4-1307.I*, s.859.

⁶⁴ Ramsay, *Aynı eser*, s.29.45 ve çeş. yer.

⁶⁵ Bkz. T.Baykara, *Araştırmalar*, s.18-19.

arasında özellikle Hieron başta olmak üzere, Zenon ve önce Antonius, sonra da Augustus tarafından bir krallığa dahî lâyük görüşülmüş olan oğlu Polemon'u zikretmektedir. Ayrıca, kendine has özellikleriyle yünü son derece meşhûr olan yöreye mahsus bir koyun türünün de şehrin zenginliğinde önemli rol oynadığını kaydetmektedir ki⁶⁶ aşağıda da görüleceği üzere, bu husus Denizli'nin târih boyunca önemli bir dokumacılık merkezi olmasında etkili olmuştur.

Kısacası, büyük ticâret yolları yakınında bulunması yanında, aynı zamanda Hierapolis gibi Hristiyanlığın yayılma devirlerinde önemli dînî merkezlerden biri olma hüviyetini de hâiz olup, bâzen kendi adına bâzen de diğer iki şehirle birlikte para dahî bastırması olan Laodikeia, bu gelişmeler netîcesinde Roma idâresi altında, *Phrygia'nın* en önemli merkezlerinden birisi hâline gelmiştir.⁶⁷ M.S. I. yüzyıldan itibaren Laodikeia'yı bu konuma yükselten faktörler arasında, zengin tarım ürünleri ve yer altı kaynakları yanında, özellikle son derece önemli bir tekstil ve bankacılık-fınans merkezi hâline gelmiş olmasını zikretmek gerekir.⁶⁸

Bununla birlikte, Bizans döneminde, özellikle İstanbul'un yeni bir merkez hâlinde ortaya çıkmasına bağlı olarak, Anadolu'da yol sisteminin değişmesi başta olmak üzere, bütün Anadolu'da yeni şartların ortaya çıkmasıyla eski canlılığın kaybolması, şehirlerin giderek küçülmesi ve halkın daha ziyâde tepeler üzerindeki küçük müstahkem mevkiilere çekilmesiyle birlikte, Laodikeia'da eski ehemmiyetini yitirmeye başlamıştır. Öyle ki, yukarıda zikrolunan dönemde bölgenin en önemli merkezi olmasına rağmen, şehrin savunma tesisleri dahî ihmâl edilmiş ve idârî merkez de savunma açısından daha uygun görülen Honaz'a nakledilmiştir. Dolayısıyla, Türkler XI. asırda yöreye geldikleri zaman, harâb olmaya yüz tutmuş bir Laodikeia ile karşılaşmışlar ve onun yerine bugünkü Denizli'nin yerinde yeni

⁶⁶ Strabon, *Coğrafya*.XII, s.41-42.

⁶⁷ Strabon, *Coğrafya*.XII, s.38; S.Göney, *Aynı eser*, s.339-40. Ayrıca tafsilat için bkz. J.A. Gramer, *Aynı eser* s. 38-42; F.Akçakoca, *Laodikya*, Denizli, 1937.

⁶⁸ Hasan Malay, "Antik Devirde Denizli Yöresinde Ekonomik Durum", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu (27-30 Eylül 1988) Bildiriler*, Denizli 1989, s.295-98.

bir şehir kurarak Lâdik adı altında, Selçuklu devrinin önemli merkezlerinden birini vücuda getirmişlerdir.⁶⁹

2-Türk Fethi, Selçuklu ve İnançoğulları Devri

Batı Anadolu ve bu arada Denizli ve havâlisinin fethi, XI ilâ XIII. asırlar arasında, önceleri keşif teşebbüsleri olarak kendini göstermiş olmakla berâber kısa zaman sonra kitleler hâlinde yerleşmeyi hedefleyen iskân ve kolanizasyon hareketleri şeklinde gelişmiş olan Anadolu'nun fethi⁷⁰ çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Türkler Denizli civârında ilk difâ 1070'de görünmüşlerdir. Esâsen, Sultan Alparslan'a karşı isyân ederek Bizans'a sığınmış olan Yıva Oğuz beyi Erbasganoğlu'nu tâkîb için gönderilmiş olan Afşin Bey, O'nu bulmak ümidini yitirince, keşif maksadıyla Anadolu'yu boydan boya geçip Phrygia kîtâsına girerek, bölgenin en önemli merkezi olan Honaz'ı ele geçirmiş, Laodikeia'yı da yağmalayarak Ege denizi sâhillerine kadar ilerlemeyi başarmıştır. Ancak, bir keşif hareketinden ibâret olması dolayısıyla, bu bölgedeki hâkimiyeti çok kısa sürmüştür.⁷¹ Bununla birlikte, Afşin Bey'in bu keşif hareketi, Laodikeia ve havâlisini nihâî olarak Türk hâkimiyetine kazandıramamış olmasına rağmen, XII. asrın sonlarına kadar devamlı sûrette Türklerle Bizanslılar arasında el değiştirmesi, dolayısıyla fetih sürecini başlatmış olması bakımından son derece önemli rol oynamıştır.

Kapıları bütünüyle açmış olması bakımından, Anadolu'nun fethinde en önemli dönüm noktası olan 1071 Malazgirt zaferini müteâkıb, Laodikeia ve civârı *Kutalmışoğlu Süleyman*'ın maiyyetindeki beyler tarafından fethedilmiş ve yaklaşık yirmi yıl Türk idâresinde kalmıştır. Bu dönem, 1096'da Haçlıların Sultan

⁶⁹ T.Baykara, "Denizli", s.156.

⁷⁰ Genel bir değerlendirme için bkz. Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I. Anadolu'nun Fethi*, İstanbul, 1944; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, Ankara, 1993; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984.

⁷¹ T.Baykara, *Denizli Tarihi*, s.13. Ayrıca tafsilat için bkz. O.Turan, *Aynı eser*, s. 19-20 vd.; A.Sevim, *Aynı eser*, s.69-71.

Kılıçarslan'a karşı elde ettikleri başarıdan istifade eden Bizans İmparatoru Alexis Komnenos'un batı Anadolu'nun zaptıyla görevlendirdiği juannis Dukas'ın İzmir, Efes ve Alaşehir üzerinden Laodikeia'ya kadar gelerek bölgeyi tekrar ele geçirmesiyle sona ermiştir.⁷²

Anadoluda'ki Haçlı tehlikesini bertaraf etmeye muvaffak olan *I. Kılıçarslan*⁷³, 1102 yılında, buraları tekrar fethetmek sûretiyle Türk hâkimiyetine kazandırmıştır. Bunun üzerine, Bizans İmparatoru Alexis Komnenos tarafından, batı Anadolu'nun fethine memur edilmiş olan Philocal kuvvetleri Laodikeia'yı tekrar ele geçirmeyi başardıkları gibi, civârdaki Türkmen gruplarına olmadık zulüm ve işkenceler yapmaktan da geri kalmamışlardır. Bu gelişmeler Türkleri Bizanslılara karşı o kadar dehşete düşürmüştür ki, Anadolu'da şehir şehir, köy köy dolaşarak, intikam isteklerini yaymaya çalışmışlardır. Bunun bir neticesi olarak, Çukurova'da bulunan Atabeg Hasan, 24.000 kişilik bir kuvvetle harekete geçmiş, Bergama ve İzmir'e kadar uzanarak 1109'da Büyük Menderes havzasını ve bu arada Laodikeia'yı tekrar Türk hâkimiyetine almayı başarmıştır. Bu gelişme de, her ne kadar Laodikeia'nın nihâî fethini temin edememiş ise de, zikrolunan târihten îtibâren Türk kuvvetlerinin önemli bir ileri garnizon yeri hâline gelmesini sağlamıştır. Nitekim, Denizli'nin ismi mâlum olan ilk Türk kumandanı *Alpkara'nın* bu târihten îtibâren maiyyetindeki kuvvetleriyle, Laodikeia üssünden Bizans topraklarına sık sık akınlar yaparak önemli tahribâta yol açmaya başlaması Bizans İmparatoru Jean Komnenos'u harekete geçirerek, 1119'yılı ilkbaharında ordusuyla Alaşehir üzerinden Laodikeia'ya yürümesine sebep olmuştur. Buna karşılık Alpkara, yaklaşık 800 kişilik kuvvetiyle kaleden dışarı hücum ederek karşı koymaya çalışmış ise de muvaffak olamamış ve neticede, Laodikeia Bizanslıların eline geçmiş, ancak seksen yıl gibi uzun bir süre sonra tekrar Türkler tarafından fethedilmeyi beklemeye başlamıştır.⁷⁴

⁷² T.Baykara, *Denizli Tarihi*, s.13-14.

⁷³ Bkz. O.Turan, *Aynı eser*, s.98-104.

⁷⁴ T.Baykara, *Denizli Tarihi*, s.14-15.

Bu arada, Laodikeia civârı, Haçlı seferleri sırasında da bâzı ciddî Türk akınlarına sahne olmuştur. Daha önceki seferleri sırasında Selçuklu kuvvetleri tarafından bozguna uğratılmış olan Haçlılar, II. seferde, Fransa kralı VII. Louis kumandasındaki ikinci kâfilenin Türklerle karşılaşma ihtimâli daha zayıf olan sâhil yolunu tâkib etmesini uygun görmüşlerdir. Bu haçlı ordusu, 1147'de Efes'e ulaştıktan sonra oradan Büyük Menderes boyunca ilerleyip, Sarayköy'ün batısına geldiklerinde Türk kuvvetleriyle karşılaşmışlar ancak, gene de nehri geçmeyi başararak, Laodikeia'ya varabilmişlerdir. Burada, Bizans kumandanının Türklerle işbirliği yaparak önceden şehri tamâmiyle boşaltmış olması sebebiyle, ihtiyaçlarını temin edemediği Antalya'ya hareket etmek mecbûriyetinde kalan Haçlı kuvvetleri, *Kazıkbeli'ne* vardıklarında, birkaç gün önce Menderes kenarında yaşanan mağlûbiyetin intikâmını almak üzere bekleyen Türklerin saldırısına mâruz kalmışlardır. Çok dehşetli sahnelerin yaşanmış olduğu bu savaş neticesinde, Haçlı kuvvetleri tam mânâsıyla bozguna uğramışlardır. Öyle ki, kumandanları VII. Louis'i esir düşmekten gecenin karanlığı ve ganîmet arzusu kurtarmıştır.⁷⁵

Bu olayların yaşandığı II. Haçlı seferi sırasındaki Türk-Bizans dostluğunun bozulmasından sonra, Laodikeia'nın tekrar Türk akınlarına mâruz kalması üzerine, Manuel Komnenos, savunma tesisleri oldukça yıpranmış olan Laodikeia'nın muhâfazası için kısa sürede Homa ve Honaz istihkamlarını kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Ancak, Bizans imparatorunun bu gayreti, Karaağaç ovasının güneyindeki Phileta'yı ele geçiren Türk akıncılarının 1158'de ansızın Laodikeia üzerine inerek şehri yağmalamak sûretiyle halkı esir edip, Bizans'ın Türk topraklarına yönelik tahribine mânî olmaya muvaffak olmalarını engellememiştir.⁷⁶

Bunun üzerine, Manuel Komnenos, Selçuklu sultânı II. Kılıçarslan ile aralarındaki dostluğun sona erdiği 1174'den itibaren, Menderes ve Gediz havzalarına yönelik olan ve giderek yoğunluk kazanan Türk akınlarının önüne

⁷⁵ T.Baykara, *Denizli Tarihi*, s.15-19.

⁷⁶ T.Baykara, *Aynı eser*, s.19.

geçebilmek için, Laodikeia surlarının kuvvetlendirilmesi başta olmak üzere, ciddi hazırlıklara girişmiş ve neticede, 1176 sonlarında büyük bir ordu ile harekete geçerek, Alaşehir üzerinden Laodikeia'ya gelmiştir. Buradan Honaz üzerinden Homa'ya ve oradan da Selçuklu kuvvetlerinin tutmuş olduğu Myriokephalon geçidine kadar ilerleyen Manuel Komnenos kumandasındaki Bizans kuvvetleriyle Selçuklu ordusu arasında 17 Eylül 1176 tarihinde cerayân eden ve mahallin ismiyle mâruf olan savaş, Türklerin büyük zaferiyle sonuçlanmıştır. Myriokephalon zaferi, bütünüyle Anadolu'nun ve özellikle batı Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesinde en önemli dönüm noktalarından birisi olmuştur.⁷⁷ Daha sonra, Bizans'ın Myriokephalon sonrasında varılmış olan anlaşma hükümlerine riâyet etmemesi yeni bir savaş sebebi olmuş, II. Kılıçarslan bizzat kendi Atabeg'ini 24.000 kişilik seçkin bir orduyla tam teçhizatlı bir şekilde Menderes havzasına göndermiştir. Ancak, Tralles ve Antiokhia gibi bâzı yerleri zaptederek batı kıyılarına kadar ulaşmış olmalarına rağmen, dönüşte, Bizans kuvvetlerine mağlûb olmaktan kurtulamamışlardır. Atabeg'in de şehîd olduğu bu savaş sırasında. Manuel Komnenos da Çal civârındaki Türklere saldırıda bulunduktan sonra İstanbul'a dönmüştür.⁷⁸

Diğer taraftan, 1185'de Bizans İmparatoruna isyân edip, Alaşehir'de müstakil bir hükümet kurma teşebbüsü neticesinde, Uluborlu'da bulunan II. Kılıçarslan'ın oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'e sığınan Theodor Mongaphos adlı bir Rûm ile 1191'de bir başka isyankâr Bizanslı Alexis'in yanlarına topladıkları kalabalık Türk kuvvetleriyle Laodikeia'ya düzenledikleri akınlar da, şehri iyice tahrib etmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, 1180'lerden itibaren, Türk kuvvetlerinin Laodikeia'nın doğu kısımlarında hâkim olarak, akınlarını sıklaştırması, şehrin nihâi fethinî kolaylaştırmıştır. Nitekim, 1190'da III. Haçlı

⁷⁷ Genel bir değerlendirme için bkz. M.Abdulhâluk Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası, Sultan II. Kılıçarslan ve Karamıkbeli (Myriokephalon) Zaferi*, İstanbul, 1984.

⁷⁸ T.Baykara, *Denizli Tarihi*, s.20-21.

ordusunun Laodikeia'dan geçerken buralarda hâkim olan Türk kitlelerinin saldırısına mâruz kalması⁷⁹ da bunu teyîd etmektedir.⁸⁰

Yukarıda da işâret olunduğu üzere, daha önce Uluborlu merkez olmak üzere batı bölgesine tâyin edilmiş olup, Denizli ve civârını yakından tanıma imkânına sâhip olmuş olan I. Gıyâseddin Keyhusrev'in, babasının ölümü üzerine 1192'de hükümdarlık makâmına geçmesi, Laodikeia'nın nihâî fethini çabuklaştıran diğer önemli bir gelişme olmuştur. Nitekim, ilk icrâatı, ülkenin batı hudutlarındaki durumunu devlet siyaseti olarak takîb ve tesbit etmek olan Sultan, 1196'da Laodikeia'nın tekrar fethini temin etmiş olmakla berâber, geri çekilmiş olması sebebiyle şehrin durumu muallakta kalmıştır. Ancak, Gıyâseddin Keyhüsrev ikinci kez tahta geçer geçmez, yine bu bölgenin durumuyla ilgilenmiş ve netîcede 1206-1207 yıllarında, Mehmed ve Server Gâzi başta olmak üzere, maiyyetindeki alperenlerin gayretleriyle, Denizli civârında halk arasında bugüne kadar canlılığını muhafaza etmiş olan destanlar ve rivayetlerdeki tafsilata uygun olarak Laodikeia'nın fethine muvaffak olmuştur. Böylece, Laodikeia, yaklaşık 80 yıl sonra nihâî olarak Türk idâresine girmiştir. Bunun muzafferî Gıyâseddin Keyhusrev ise, 10 Haziran 1211 tarihinde, Denizli'nin kuzeyinde cereyân eden Alaşehir savaşında şehîd düşmüştür.⁸¹

Bu savaştan sonra, yaklaşık yarım asır devâm eden sulh döneminde, aşağıda ikinci bölümde tafsilâtıyla görüleceği üzere, yıpranmış olan, Laodikeia'nın yerine, bugünkü yerinde yeni bir şehir tesis edilerek, geniş çapta îmar ve inşâsı ile meşgûl olmuştur. Özellikle II. Gıyâseddin Keyhusrev zamânında (1237-1246), başta iç kale olmak üzere, şehrin çekirdeğini teşkil eden pek çok yapı inşâ edilmiştir.

⁷⁹ Bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, (Çev. Fikret İşıltan), Ankara, 1987. s.13.

⁸⁰ T.Baykara, *Denizli Tarihi*, s.21-22

⁸¹ T.Baykara, *Denizli Tarihi*, s. 23-27. Ayrıca tafsilat ve sözkonusu destan ile rivâyetler için bkz. O.Turan, *Aynı eser*, s.279-291; Ali Sevim, *Aynı eser*, s.160-61; K.Şakir, *Denizli*, s.19-22; M.Önder, *Aynı makâle*, s.132-33.

XIII. Asrın başlarından itiâren, uc'un güney-batı kanadını teşkil eden Denizli havâlisi, bu yüzyıl boyunca büyük bir Türkmen nüfûsuna sahne olmuştur. Esâsen aşağıda üçüncü bölümde kazânın Türkler tarafından iskânı ile ilgili kısımda tafsilâtıyla kaydedileceği üzere, Denizli havâlisindeki Türkmen nüfûsunun giderek kesâfet kazânması, burada bir Türkmen beyliğinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.⁸²

Önceleri, Moğollara karşı Selçuklu taraftarı olan Denizli uc Türkmenleri, Sultan İzzeddin Keykâvus'un, taht mücâdeleleri sırasında kendisine destek veren Bizans imparatoruna Denizli havâliini vâad etmesi üzerine olumsuz tavır almaya başlamışlardır. Bu arada, sözkonusu vâad üzerine şehre gelen Bizans garnizonu, etrâfi tamâmiyle Türkleşmiş olan Denizli'de tutunamayarak geri dönmek zorunda kalmış ve böylece Türkmenler, 1259'da şehrin hâkimi olduklarını göstermişlerdir. Daha da ileri gitmek sûretiyle, Hülâgu'ya mürâcaatla istiklâl istemişlerdir. İşte bunun Moğollar tarafından kabûl edilmesi üzerine, Denizli'de sözü edilen ilk Türkmen beyliği kurulmuştur. Denizli'de istiklâl ilân ederek, Hülâgu'nun gönderdiği fermânla bunu tescil ettirmiş olan Mehmet Bey liderliğindeki Türkmenler, nihâyet 1261'de Selçuklu merkezine baş kaldırarak, Konya-Antalya kervan yolunu kesmişler ve sağa sola akınlar yapmaya başlamışlardır. Bütün bunlar, zayıf bir Selçuklu Devleti'nin muhâfaza edilmesini kendi menfaati gereği gören Moğolları rahatsız etmiş ve Selçuklu kuvvetleriyle birlikte Mehmet Bey üzerine yürümelerine sebep olmuştur. Neficede, Ali Bey'in ihâneti üzerine, Mehmet Bey teslim olmak zorunda kalmış ve yolda öldürülmüştür. Türkmenlerin başına da *Ali Bey* getirilmiştir. Ancak, Ali Bey'in de 1276'daki Cimri hâdisesinden faydalanmak istemesi sebebiyle bertaraf edilmesi üzerine Denizli uc Türkmenleri de tekrar Selçuklu idâresine girmişlerdir. Türkmen beyleri, esâsen Moğolların hâkimiyetindeki bu dönemde de nüfuzlarını korumuşlardır.⁸³

Böylece, Denizli'de kurulmuş olan ilk Türkmen beyliğinin bertaraf edilmesinden sonra Denizli ve civârı, resmî tâyin gereği *Sâhib Ata Fahreddin*'in

⁸² Tafsilat için bkz. T. Baykara, *Denizli Tarihi*, s.27-30.

⁸³ T. Baykara, *Denizli Tarihi*, s.31-33; Aynı Müellif, "*Denizli*", s.157.

kızının büyük oğluna geçmiş ise de, fiili hâkimiyet gene uc Türkmenlerinde kalmıştır. Ancak, Türkmenlerin, Ali Bey gibi kudretli bir reislerini kaybetmiş olmaları, Denizli havâlisine Germiyanogulları nüfûzunun sızmasına imkân tanımış ve böylece 1370'lerde bölgenin Germiyanogullarına ilhâkına kadar devâm edecek olan bir başka mücâdele başlamıştır. Bu mücâdelenin 1287'de Sâhib Ata Fahreddin'in torununun Denizli uc Türkmenlerinden topladığı kuvvetle Germiyanogulları üzerine yürümesiyle başlayan ilk aşaması, Sâhib Ata Fahreddin'in torununun öldürülmesi ve bir hayli uzun süren Selçuklular ile Germiyanogulları arasındaki mücâdele neticesinde 31 Temmuz 1288'de Denizli'nin kuzeyinde Germiyanogullarının üstünlüğüne işâret eden bir anlaşmanın imzâlanmasıyla sonuçlanmıştır. Ertesi yıl, Türkmenlerin Germiyanogulları'na karşı tekrar harekete geçmesi üzerine, Selçuklu kumandanı İzzeddin Bey'de onlara katılmış ve Denizli civârındaki Günler mevkiinde cereyân eden savaş sonucunda Germiyanogulları bozguna uğramıştır. Denizli'nin kuzeyine tâyin etmiş oldukları Alişiroğlu'nun torunu Bedreddin Murad'da bu savaşta ölmüştür.⁸⁴

Denizli ve civârı, bundan sonra tekrar Fahreddin Ali'nin kızının küçük oğluna tevdi edilmiş olmakla berâber, kuvvetleriyle birlikte Konya'ya Karamanoğlu üzerine gitmesi, buradaki Türkmenlerin istiklâlâle yönelik hareketlerini hızlandırmalarına imkân tanımıştır. Aynı zamanda, İlhanlı tahtındaki çekişmeleri de büyük bir fırsat olarak değerlendiren Denizli uc Türkmenleri, 1291'de geniş çaplı bir isyan hareketine girişmişlerdir. Denizli merkezinde yoğunlaşmakla berâber, Karaman, Eşref ve Menteşe Türkmenlerinin de katılmış olduğu bu hareket, artık iyice nüfûz kaybetmiş olan Selçuklu hâkimiyetinden çok, nüfûzunu buralara kadar yaymaya çalışan İlhanlı tahakkümüne karşı ortaya konulmuştur. Anadolu'dan ayrılmış olan Keyhatu, bunun üzerine hemen geri dönerek şehri kuşatmış ve neticede 23 Aralık 1291'de ele geçirerek, burada bir

⁸⁴ T.Baykara, *Denizli Tarihi*, s.35; M.Ç.Varlık, *Germiyan-oğulları*, s.29-30.

garnizon bırakmıştır. Geri çekilirken de etraftaki Türkmenleri kılıçtan geçirmiştir.⁸⁵

Bu olay, Moğolların batı Anadolu ve özellikle Denizli havâlisine daha fazla ehemmiyet vermelerine sebep olmuştur. Bu cümleden olarak, meşhûr İlhanlı vezîri Reşîdüddin'in oğlu Mecdeddin 1298'de Denizli'ye vâli tâyin edilmiştir. Böylece, bütün İlhanlı ülkesi ile ilgili bir nevî müfettişlik görevini de üzerinde bulunduran bir kimsenin aynı zamanda Denizli vâliliğine getirilmiş olması, Moğolların bölgeye verdikleri önemi gâyet açık bir şekilde ifâde etmise bakımından önemlidir.⁸⁶

Bu arada kaydedilmesi gereken diğere önemli bir gelişme de, 1306 yılında Tripolis (Yenice/Buldan)'ın Germiyanogulları tarafından fethedilmiş olmasıdır.⁸⁷ Böylece, Baykara'nın da ifâde etmiş olduğu üzere, araştırmamıza esas teşkil eden kazâ dâiresi hemen hemen tamâmiyle Türk hâkimiyetine girmiş oldu. Başka bir ifâdeyle, Denizli'nin Türkleşmesi Germiyanogullarının bu fethiyle büyük ölçüde tamamlanmıştır.⁸⁸

İşte bu sıralarda, daha önce de işâret olunduğu üzere, ilk defâ 1260'da kendini göstermiş olan Denizli uc Türkmenlerin istiklâl arayışının bir sonucu olarak, kurulmuş olan *İnançoğulları* beyliğine gelince; Yukarıda zikredilmiş olan Mehmed Bey'in torunu *İnanç Bey*'in ismiyle mâruf olan İnançoğulları beyliği, kuzey ve doğudan Germiyanogulları, batıdan Aydınogulları, güneyden Tavas, Menteşe ve Hamidoğulları arasında sıkışmış, Denizli şehri civârında, nisbeten küçük bir sahâda hâkim olmuştur.

Şucâeddin İnanç Bey, istiklâle yönelik tavrını ortaya koyduğunda, aynı yoldaki komşu beyler gibi, Moğollar'ın Anadolu vâlisi Timurtâş'ın sert müdahâlesi ile karşılaşmıştır. Esâsen, batı Anadolu'nun en kudretli Türkmen beyi olan Hamidoğullarının nüfuzunu kırmak için teşebbüse geçmiş olan Timurtaş, 22

⁸⁵ T.Baykara. *Denizli Tarihi*, s.35-36.

⁸⁶ T.Baykara. *Denizli Tarihi*, s.36-37.

⁸⁷ M.Ç.Varlık, *Germiyan-oğulları*, s.37-38.

⁸⁸ T.Baykara. *Denizli Tarihi*, s.37

Ağustos 1327'de Aydınoğlu Umur Bey'i de yanına alarak Denizli'ye hareket etmiştir. Buna karşılık, İnançoğulları, Denizli'de bulunan Gâzî Umur Bey'e ait bir kitâbeden de anlaşıldığı üzere⁸⁹, Timurtaş'a karşı koymadan itâat etmişlerdir. Aynı zamanda diğer Anado'lu beylikleri'de, bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bütün bu gelişmeler netîcesinde, Denizli, Timurtaş'ın kardeşi Dimişk Hoca'nın İlhanlı hükümdârı Ebû Sâid Han tarafından öldürüldüğü haberini alır almaz Eğridir'e dönerek Mısır'a kaçmış olmasına rağmen, zikrolunan târihten îtibâren İlhanlılara vergi veren bir tâbî beylik hâlîne gelmiştir.⁹⁰

1333 Yılı Ramazanında Denizli'yi ziyaret etmiş olan İbn Bâttuta'nın seyahatnâmesinde de, İnanç Bey hakkında tafsilatlı bilgi bulunmaktadır. İbn Bâttuta, kendisini sarayında misâfir etmiş olan İnanç Bey hakkında şunları kaydetmiştir;

*Huzûruna teveccüh ile selâm verdik. Misâfirine izhâr-ı tevâzû etmek ve lûtf u mülâyemet ile hitâb eylemek vema'a hâzâ 'atâyây-ı kalîlede bulunmak bilâd-ı Rûm mülûkunun âdetidir. Mümâileyh ile birlikte salât-ı mağrîbi edâ eyledik. Taâmı hazırlattı. Birlikte iftar ile 'avdet eyledik. Bize akçe gönderdi.*⁹¹

İbn Bâttuta, ayrıca, İnanç Bey'in oğlu Murad Bey'in de kendisini mişâfir ettiğini kaydetmektedir.⁹²

Genç yaşta beyliğin başına geçmiş olmasından dolayı, yaklaşık yarım asır bu makamda kalmış olan İnanç Bey'in 1334'de ölümü üzerine , bu görevi,

⁸⁹ Bkz. T.Baykara, "Denizli'de Yeni Bulunan İki Kitâbe", *Bellekten*, XXXIII/130 (Nisan 1969), s.160-62.

⁹⁰ T.Baykara, *Denizli Tarihi*, s.39-40; Aynı Müellif, "Denizli", s.157. İnançoğulları beyliğinin kuruluş devri olan İnanç Bey dönemi hakkında tafsilat için ayrıca bkz Âli, "İnançoğulları". *TTEM,X/87* (1 Temmuz) 205-61; Ahmed Tevhid, "Denizli (Lâdik) Emâreti", *TOEM*,13 (1 Nisan 1928), s.811; Fuad Köprülü, "Anadolu Beylikleri Tarihine Âit Notlar", *TM*,II (1926), s.13-14; İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1984, s.55-57; A.Akça, *Denizli Tarihi*, s.38-45.

⁹¹ İbn Battuta, *Seyahatnâme*, s.319-20.

⁹² *Seyahatname*, s.320.

zikrolunan oğlu *Murad Arslan Bey* devralmıştır.⁹³ Murad Arslan devrinde İnançoğulları beyliği, kültürel ve iktisâdî planda kaydetmiş olduğu önemli gelişmelerle birlikte, oldukça parlak bir dönem yaşamıştır. Bu dönemde, Kur'an'ın Türkçe tercümesi ile birlikte, üzerinde ... *melce-i zu'afâ ehl-i İymân Çelebi Murad bin İnanç Beg* yazılı bir fâtihâ tefsîrinin de yapıldığı bilinmektedir.⁹⁴ Ayrıca, İbn-i Bâttuta, Murad Bey'e misâfirliği sırasında ismini vermediği bir fakîhin tercümanlık yaptığını belirtmektedir ki, bu da devrin ilim ve fikir hayâtının önemli bir göstergesi olarak kabûl edilebilir.⁹⁵

İktisâdî canlanmanın en önemli göstergesi ise, Denizli'de Murad Arslan Bey adına üç aded sikkeler basılmış olmasıdır. Bunlardan birincisinin yüzünde, *Ez'af el-âbâd 'abduhû Murâd*, arkasında *Darebe bi-mahrûset-i Lâdik* ibâresi bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü sikkelerin ön yüzünde *El-mülk-ü lillâh 'abduhu Murâd*, arkasında ise gene aynı şekilde *Darebe bi-medînet-i lâdik* yazılıdır. Ancak Denizli'de dardedilmiş olan bu sikkelerin hiç birinde târih bulunmamaktadır.⁹⁶ Kesin târihi belli olmamakla beraber, 1362'den önce vefât etmiş olması gereken Murâd Bey'in⁹⁷ yerine, zikrolunan târihte adına darbedilmiş olan sikkeden de anlaşıldığı üzere, İshak Bey geçmiştir.⁹⁸

Böylece, en azından 1362 yılında İnançoğulları Beyliği'nin başında bulunduğu anlaşılan *İshak Bey*'de babası Murad Arslan Bey'in tercihleri doğrultusunda, belki ondan daha ileri düzeyde, Denizli'nin ilim ve kültür hayâtına olduğu kadar, iktisâdî hayâtına da önemli katkılarda bulunmuştur. Nitekim, *Hüdâvendigâr-ı mu'azzam sâhibü's-seyf ve'l-kalem... çelebi celâlî'd- devle*

⁹³ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara, 1984, s.56; Âli, "İnançoğulları", s.261.

⁹⁴ T.Baykara, "Denizli", s.157; A.Akça, "Denizli Târîhi", s.46.

⁹⁵ Mehmet Şeker, "İbn Bâttuta'ya Göre Denizli'nin Sosyal ve İktisâdî Hayatı", *Türk Dünyası Araştırmaları* 59 (Nisan 1989), s.97.

⁹⁶ Bkz. Âli, "İnançoğulları", s.261; Ahmed Tevhid, "Denizli Emareti", s.812; K.Şakir, *Denizli*, s.29-30; A.Akça, *Denizli Tarihi*, s.47.

⁹⁷ Murad Arslan Beg'in şimdiki Devlet Hastanesinin bulunduğu yerdeki kabri, bir türbe olarak uzun zaman ziyaretgah olmuş ve halk arasında Muraddede ismiyle zikredilmiştir. Ayrıca, civârında bulunan mahalleye de Muraddede ismini kazandırmıştır. Bkz. Şükrü Tekin Kaptan, *Gönül Sultanları Denizli'de (Türbeler-Yatırlar)*, Denizli, 1993, s.71.

⁹⁸ T.Baykara, "Denizli", s.40.

ve 'd-dîn İshak Bey bin Murad Arslan ünvanlarıyla anılmış olması ve özellikle *sâhibü's-seyf ve 'l-kalem* olduğunun vurgulanması da bunu gâyet açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kezâ, devamlı sûretde ilmi ve ulemâyı himâyeye etmiş olan İshak Bey'in bu husûsiyeti, devrinde yapılmış olan Türkçe Kur'an tefsirlerinden de anlaşılmaktadır.⁹⁹ O'nun Denizli'nin ilim ve kültür hayâtına olan en büyük katkısı ise, kurmuş olduğu kendi adıyla anılan şehrin tek medresesi olmuştur. Aşağıda da görüleceği üzere, aynı zamanda etrâfında gelişen mahalleye (Mahalle-i Medrese) de isim teşkil eden İshak Beg Medresesi, evkaf defterlerindeki ilgili kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, XVII. asra kadar, şehrin tek medresesi olma husûsiyetini muhâfaza etmiştir.

Yukarıda da işâret olunduğu üzere, beyliğin iktisâdî gelişmesine de önemli katkılarda bulunmuş olan İshak Bey adına basılan, biri târihsiz, diğeri 1362 târihli iki adet sıkkenin, öncekilerden farklı olarak, bir yüzünde kelime-i şehâdet bulunmaktadır.¹⁰⁰ Kısacası, bu dönemde en parlak devirlerinden birini yaşamış olan İnançoğulları beyliği'nin önce Germiyanoglularına, daha sonra Osmanlı Devleti'ne katılması da İshak Bey zamânında gerçekleşmiştir.

3- Germiyanogluların Devri ve Osmanlı İdâresine Girişi

Mevcut kaynaklara göre, İnançoğulları'nın hangi târihte Germiyanoglularını idâresine girdikleri kesin olarak tesbit edilmemekle beraber, Denizli Ulu Câmîi'nin tâmirine dâir bir kitâbe, konuyu önemli ölçüde aydınlatmaktadır. Buna göre, Denizli ve civârında 1366'da vukû bulmuş olan şiddetli zelzelede harâb olan câmî H.770 (1368-69) yılında Germiyanoğlu Süleyman Şah tarafından tâmir ettirilmiştir.¹⁰¹ Bu da, gâyet açık bir şekilde, zikrolunan târihten önce, Denizli'nin Germiyanoglularını idâresine girmiş olduğunu göstermektedir.¹⁰² Ancak, bu arada

⁹⁹ T.Baykara, "Denizli Tarihi", s.40.

¹⁰⁰ Âli, "İnançoğulları", s.262; A.Akça, *Denizli Tarihi*, s.49-50; Ahmet Tevhid, "Denizli Emâreti", s.812-13. A.Tevhid, burada sehven ikinci paranın İshak Bey'den sonra gelen bir başka İnançoğulları beyine âit olduğuna işâret etmiş ise de, bunun da İshak Bey'e âit olması ve İshak Beyin İnançoğulları'nın son sultanı olmasında şüphe yoktur.

¹⁰¹ Bkz. İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, II, İstanbul, 1929, s.203.

¹⁰² M.Ç. Varlık, *Germiyan-ogluları*, s.64; T.Baykara, "Denizli", s.157.

hayatta olduğu bilinen İshak Beg'in Germiyanogulları ile olan ilişkisi hakkında hiç bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰³

İnançoğulları'nın ilhâkıyla, topraklarını önemli ölçüde genişletmiş olan Süleyman Şah, bir taraftan Karamanlılar, diğer taraftan da devamlı sûretde genişleyen Osmanlılara karşı ayakta durabilmek için çâreler aramaya başlamıştır. Netîcede, kızı Devlet Hâtun'u I. Murad'ın oğlu Yıldırım Bâyezid'e gelin etmek sûretiyle Osmanlılarla akrabâlık tesis etmeyi uygun görmüş ve kısa zamanda gerçekleştirmiştir.¹⁰⁴ Kaynaklarda tafsilâtıyla anlatılan bu evlilik¹⁰⁵ ile birlikte, Süleyman Şah'ın Germiyan İli'nin önemli bir kısmını Devlet Hâtun'a cihaz olarak vermesiyle, beyliğin bir bölümü fiilen Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 1381'deki bu gelişme üzerine, şehzâde Yıldırım Bâyezid buraya tâyin olunmuştur.¹⁰⁶ Ancak, Süleyman Şah zamânında sözkonusu evlilik ile tesis edilmiş olan Germiyanogulları ile Osmanlılar arasındaki bu dostluk, 1387 yılı başlarında O'nun ölümü ve yerine II. Yâkub Bey'in gelmesiyle birlikte¹⁰⁷ tekrar düşmanlığa dönüşmüştür.

Bu arada, babası I. Murad'ın ölümü üzerine tahta geçen (1389) Yıldırım Bâyezid'in ilk iş olarak kardeşi şehzâde Yâkub'u katletmiş olmasını bahâne eden, başta Karamanoğlu olmak üzere, Hamid, Saruhan, Menteşe ve Germiyan beylikleri, yeni Osmanlı hükümdârı aleyhine bir ittifak oluşturmuşlardır. Bunu fırsat bilen Germiyanoglu Yâkub Bey, hemen kız kardeşinin cihazı olarak Osmanlılara intikâl etmiş olan yerlerin bir kısmını geri alarak bunu genişletme çalışmalarına koyulmuştur. Yıldırım Bâyezid, bütün bu gelişmeler karşısında, önce Rumeli taraflarını güvenceye aldıktan sonra, sözkonusu ittifâkı bertaraf etmeye yönelmiş ve netîcede, Saruhan, Aydın ve Menteşe toprakları tamâmiyle Osmanlı ülkesine katmıştır. Bu gelişmelerden tedirgin olan II. Yâkub Bey hediyelerle

¹⁰³ T.Baykara. "Denizli". s.157.

¹⁰⁴ M.Ç.Varlık, *Germiyan-oğulları*. s.56; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçukilerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri (=Kütahya Şenri)*, İstanbul. 1932. s.47.

¹⁰⁵ *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*. (Haz. Atsız). Ankara, 1988, s.61-62; Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihân-nümâ*, I (Yay. F.R. Unat- M.A. Köymen), Ankara, 1987, s.203-207.

¹⁰⁶ M.Ç.Varlık, *Germiyan-oğulları*. s.60-65; İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Germiyan-oğulları", *İA*.IX. s.768.

¹⁰⁷ M.Ç.Varlık, *Germiyan-oğulları*. s.66; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*. s.47-53.

Yıldırım Bâyezid'i karşılamaya çıkmış ise de, subaşı Hisar Bey ile birlikte Trakya'da İpsala kalesine hapsolmaktan kurtulamamıştır. Böylece, zikrolunan diğer beyliklerle birlikte, bütün Germiyan ili ve bu arada Denizli de Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve bu durum 1390'dan 1403'e kadar değişmemiştir.¹⁰⁸

Ancak, 1402'de yapılan Ankara savaşı sırasında, İpsala kalesinden kaçan Germiyanoglu II. Yâkub Bey ile birlikte toprakları daha önce Osmanlılar tarafından ilhâk edilmiş olan diğer Anadolu beyleri Timur'un yanında yer almışlardır. Timur, savaşı kazanıp, Yıldırım Bâyezid'i esir alınca, zikrolunan beyliklerin topraklarıyla birlikte, Germiyan ili'ni de tekrar Yâkub Bey'e vermiştir.¹⁰⁹ Böylece, Denizli'de 1490'dan beri devâm eden Osmanlı hâkimiyeti sona ermiştir.

Savaştan sonra, kışlamak üzere güneye doğru inen Timur, 1402 Ekim başlarında Denizli'ye gelerek, burada bir müddet kalmıştır. Bu arada, Timur'un tarihçilerinin *aktıkça taş kesilen bir çeşme* olarak tanımladıkları Pamukkale suları, özelliğini bilmedikleri için içen bazı askerlerin ölümüne sebep olmuştur. Daha sonra, meyvesi bol şirin bir şehir olarak tasvir ettiği Denizli'den batıya hareket eden Timur Aralık 1402'de İzmir'in fethinden sonra buraya tekrar uğramıştır.¹¹⁰

Denizli'nin Germiyanogulları ile birlikte, Osmanlı idâresi dışında kaldığı bu dönem yaklaşık 26 yıl sürmüştür. Kaynaklardaki bilgilere göre, Germiyanoglu Yâkub Bey, bu arada zaman zaman Osmanlılara karşı Karamanoğlu ile birlikte hareket etmekten geri kalmamış ise de, II. Murad'ın kendisine gösterdiği yakınlığın da etkisiyle, 1427-28'lerde, Edirne'de kendisini ziyâret ederek topraklarını vasiyyet etmiş ve bağlılığını bildirmiştir. Kütahya'ya döndükten bir yıl

¹⁰⁸ M.Ç.Varlık, *Germiyan-oğulları*, s.69; İ.H.Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s.53-54; Aynı Müellif *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara, 1982, s.261-64; Mükrimin Halil Yınanç, "Bâyezid I", *LA.II*, s.369-70; Himmet Akın, *Aydinoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara, 1968, s.59-60.

¹⁰⁹ M.Ç.Varlık, *Germiyan-oğulları*, s.71-72; M.H.Yınanç, "Bâyezid I", s.382-88; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s.309-322.

¹¹⁰ T.Baykara, *Denizli Tarihi*, s.41-42; Aynı Müellif, "Denizli", s.157; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara, 1991, s.29-30. Tafsilat için ayrıca bkz. Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, s.355-56; F.A.Akça, "Timurlenk Denizlide", *İnanç*, 18 (Ağustos 1938), s.10-15.

sonra vefât ettiğinden, Germiyan ili'de vasiyeti gereği Osmanlı idâresine girmiştir.¹¹¹ Kezâ, Varlık'da, II. Yâkub Bey'in bâzı vakfiyeleri ve II. Murad'ın sikkelerinden hareketle, Germiyanogulları beyliği'nin Osmanlı idâresine girişinin bir müddet daha önce olması ihtimâline işâret etmekle berâber, bunun en geç Yâkub Bey'in ölüm târihi olan 1429'da gerçekleşmiş olduğunu belirtmektedir.¹¹² Dolayısıyla, araştırmamızın konusunu teşkil eden Lâzıkıyye kazâ dâiresi de, bu çerçevede, 1429'da nihâî olarak Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve idârî taksimâtdaki uygun yerini almıştır.¹¹³ Ancak, buna geçmeden evvel, XVI ve XVII. asırlarda kazâ dâiresinde cerayân etmiş olan eşkiyalık hareketleri başta olmak üzere, dikkat çekici bâzı sosyal olaylara kısaca temâs etmek faydalı olacaktır.

4- Suhte ve Celâlî Ayaklanmaları Sırasında Kazânın Durumu

XVI. Asrın ikinci yarısından îtibâren Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı en önemli problemlerden birisi, Anadolu'da yaşanan geniş çaplı sosyal çalkantılar olmuştur. Osmanlı bünyesini önemli ölçüde sarsan bu patlamayı hazırlayan faktörlerin başında, hızlı nüfus artışı ve buna bağlı olarak toprak-nüfus arasındaki dengenin olumsuz yönde bozulması gelmektedir. Zirâ, zırâî ekonominin hâkim olduğu Osmanlı toplumunda, devletin genişlemesinin durmasına rağmen nüfusun hızla büyümesi, topraktan geçimini temin etmekte güçlük çeken ve *çift-bozan* durumuna düşen yersiz yurtsuz pek çok kimsenin *gurbet tâifesi* veyâ *levendât* adı altında bir geçim kaynağı bulabilmek için gruplar hâlinde Anadolu'ya dağılmasına sebep olmuştur. Bunların, bir naktadan sonra, *garib-yiğit*, *gönüllü*, *kale muhâfızı*, *levend* veyâ *azab* olarak herhangi bir şekilde istihdâm edilemeyen büyük çoğunluğu işsiz ve dirliksiz dolaşırken, kısmen medrese ve imâretlere kümelenmeye başlamışlardır. Böylece, Anadolu'daki medreseler alabildiğine fazla sayıda sùhte ile dolmuştur. İşte bunlar, gerek medrese eğitimleri sırasında gerekse.

¹¹¹ İ.H. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s.57-59; *Âşıkpaşaoğlu Tarihi* (Haz. Atsız), s.110-11; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihân-nümâ*, II (Yay. F.R. Unat-M.A. Köymen), Ankara, 1987, s.605-607.

¹¹² M.Ç. Varlık, *Germiyan-oğulları*, s.80-84.

¹¹³ T. Baykara, "*Denizli*", s.157.

mezûniyet sonrasında istihdâm edilemedikleri zaman, gruplar hâlinde Anadolu'nun dört bir yanına dağılarak köyler üzerine yürümüşler ve böylece uzun zaman devam ederek olan geniş çaplı sûhte eşkiyâlık hareketlerini başlatmışlardır. Nitekim, III. Murad dönemine gelindiğinde, Anadolu'nun dirlik ve düzenini önemli ölçüde sarsan sözkonusu sûhte eşkiyâsının tedibi Devlet'in en ciddî problemi haline gelmiştir. Bütün bu gelişmelerde, zikrolunan hızlı nüfus büyümesi yanında, gene bununla bağlantılı olarak, aynı zamanda yaşanan bâzı iktisâdî ve içtimâî bunalımlar da son derecede etkili olmuştur. Özellikle, paranın hızlı değer kaybetmesi, kalp paranın çoğalması gibi gelişmelerle kendini gösteren, akçaya dayalı para piyasa dengesinin bozulması ve bunun tabî bir sonucu olarak enflasyonun hızla yükselmesi çok ciddî iktisâdî bunalımlara sebep olmuştur. Dahası, bu bunalımların aşılabilmesi için vergilerin alabildiğine arttırılması ve özellikle fevkalâde hallerde başvurulmuş ve avârız-ı dîvâniye adı altında toplanan ârizî vergilerin devamlı hâle getirilmesi ile birlikte, zaman zaman *ehl-i örf tâifesine* dâhil olan bâzı kimselerin de *re'âyâya zulm ve ta'addiden hâlî* kalmamaları, söz konusu sosyal dalgalanmaların kısa sürede, Anadolu sathına yayılarak, çok geniş kitleleri bünyesine çekmesine sebep olmuştur.¹¹⁴

Zaman zaman duraklamasına rağmen XVI. asrın sonlarına kadar devâm etmiş olan bu çalkantılar, 1596 yazında daha büyük bir patlama hâlinde, biraz daha farklı karakterde tekrar kendini göstermiş ve bütün dikkatlerin Anadolu'da yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bir bakıma, ümerâ ve kapu ağalarının aşağıda zikredilecek olan 1595 tarihli adâletnâmeye karşı isyan bayrağını açmalarıyla birlikte alevlenen ve Anadolu'daki devlet düzenini sarsarak anarşiyi hâkim kılan Celâlî ayaklanmaları, ciddî olarak, III. Mehmed'in Eğri seferi hazırlıkları sırasında başlamıştır. Sefer için Anadolu'da asker sürmeye memur edilmiş olan Hüseyin Paşa ile Karayazıcı yanlarına aldıkları sekbanlarla isyân ederek, büyük gruplar

¹¹⁴ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler I, Kitâb-ı Müstetab*, Ankara, 1983, s.VIII-XI. Ayrıca tafsilat için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Ankara, 1975, s.33-353.

hâlinde dolaşmaya başlamışlardır. İhtiyaçlarını giderebilmek için halkın üzerine yürüyerek, köylerde geniş çaplı soygun ve şekâvet hareketlerine girişen Celâlî grupları, kısa zamanda, kasaba ve şehirleri dahî haracr kesecek kadar büyük kuvvet ve cesâret kazanmışlardır. Hattâ, 1602'de kavayazıcı'nın ölümünden sonra, kardeşi Deli Hasan'ın etrâfında toplanmış olan bir grup Celâlî'nin Anadolu eyâletinin merkezi olan Kütahya'yı kuşatmış olması da bunu teyid etmektedir.¹¹⁵ İşte, XVI. asrın ikinci yarısından itibaren başlayıp, XVII. yüzyıl boyunca devâm etmiş olan sözkonusu eşkiyâlık hareketlerinden en fazla etkilenen yerlerden birisi de, bunun en yoğun olduğu bölgede bulunması dolayısıyla¹¹⁶ Lâzıkıyye kazâ dâiresi olmuştur. Tesbit edilebildiği kadarıyla, mühimme kayıtlarından hareketle sözkonusu çalkantıların kazâyâ ne ölçüde yansımış olduğunu ortaya koymak mümkündür.

Bu cümleden olarak, tesbit edilmiş olan 19 Şâban 972/22 mart 1565 târihli ilk kayda göre, Saru-Mahmudlu karyesi halkının adam göndererek, köylerinde sâkin olan Kebe Halil için *hırsuz ve hırsuz yatağıdır fesâd ve şenâ'atinden âciz kalduk* diye şikâyet etmeleri üzerine, teftiş olunarak küreğe konulması emrolunmuştur.¹¹⁷ 1566 Yılında Anadolu Beglerbegisine yazılmış olan, Kütahya sancağı başta olmak üzere, *memleket muhâfazası için alçak hallü sipâhilerden 50'şer 40'ar nefer tefrîk edilmesine dâir hükümler*, bu târihte, eşkiyâlık hareketlerinin yaygınlaşmaya başladığını göstermektedir.¹¹⁸ Nitekim, 26 Rebûlevvel 975/30 Eylül 1567 târihli bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla, Lâzıkıyye ile Hamit sancağına bağlı Karaağaç kazâsı arasında önemli bir geçit olan Kazıklı derbendini tutan Hüseyin Kulu adlı levend, adamlarıyla birlikte sekiz nefer kimseyi katlettiği gibi, gelip geçen tüccarların mallarını da gâret etmiştir.¹¹⁹ Bunun

¹¹⁵ Tafsilat için bkz. M.Akdağ. *Aynı eser*, s.355-501.

¹¹⁶ Kazânın doğudan hem hudud olduğu Hamid livâsındaki durum hakkında bkz. Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı (=Hamit Sancağı)*, İzmir, 1988, s.24-35; Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1944.

¹¹⁷ Lâzıkıyye kadısına hüküm: BOA-MD-6, s.421/892.

¹¹⁸ 27 Receb 973/ 18 Şubat 1566, 16 Ramazan 973/ 6 Nisan 1566 ve 7 Şevvâl 973/ 27 Nisan 1566 tarihli hükümler: BOA-MD-5, s.391/1031-32.509/1391,544/1491.

¹¹⁹ Lâzıkıyye ve Karaağaç kadılarına hüküm: BOA-MD-7, s.114/297.

önüne geçilmemesi üzerine, Lâzıkıyye kadısı Yahyâ'nın mektûb göndederek, Kazıklı ve Tuna derbendlerini tutan ve ilkbahardan beri onbeş kişiyi öldürmüş ve nicesini soyarak mecrûh etmiş olan Hüseyin Kulu'nun hakkından ancak Mentеше alaybeyisinin gelebileceğini bildirmesi üzerine, tedib görevi kendisine verilmiştir.¹²⁰ Buna rağmen uzun zaman tedib edilememiş olan Hüseyin Kulu'nun der-dest edilmesi ile zâim Tâhir görevlendirilmiş, Tavas. Lâzıkıyye, karaağaç kadılarının da, kendisine yeteri kadar *il eri* vererek yardımcı olmaları istenmiştir.¹²¹

12 Muharrem 979/7 haziren 1571 târihinde, Kütahya ve Karahisâr-ı Sâhib sancakları kadılarına yazılmış olan bir hükümde, zikrolunan kazâlarda silahlı gezip müslümanlara zulm ve ta'addî üzere olan sûhte tâifesinin muhâfazada kalan sipâhî ve il erleri ile tâkib edilmesi emrolunmaktadır ki, bu da sûhte eşkiyâsının zikrolunan târihte Lâzıkıyye'nin de dâhil olduğu bölgede ne ölçüde yaygınlaşmış olduğunu göstermektedir.¹²² Kezâ, 7 Receb 978/25 Kasım 1571 târihinde Anadolu beylerbeyisine yazılmış olan bir hüküm de, bunların bâzılarının serbest timârlara sığınmalarının engellenmesi gereğine işâret etmektedir.¹²³ Üç yıl sonra, 11 Muharrem 982/3 mayıs 1574 târihinde bir sûreti Lâzıkıyye kadısına olmak üzere, Anadolu beylerbeyisi'ne yazılmış olan bir hükümde, *sûhte tâifesi ayağa kalkub re'âyâ ve berâyâya zekât nâmına salgun salub ve yolda ve bilde buldukların soyub ve ev basub müslümanların emred oğlanların çeküb ehl'ü iyâllerine dahl ve tecâvüzden hâli olmadıkları ve sancak beylerinin dahî adem-i ihtimâmları* sebebiyle mukayyed olamadıkları kaydedildikten sonra, sancak beyleri ve kadınların bu hususda daha dikkatli olmaları, nerde olursa olsun beş-on sûhtenin bir arada görülmesi hâlinde, derhal üzerlerine gitmeleri emrolunmuştur.¹²⁴ 1576 yılında, gene Anadolu Begler beyisi ile Lâzıkıyye ve

¹²⁰ Mentеше alaybeyisine 14 Rebülâhr 975/ 18 Ekim 1567 tarihli hüküm: BOA-MD-7, s.134/345.

¹²¹ Tavas, Lâzıkıyye ve Karaağaç kadılarına 18 Muharrem 976/13 Temmuz 1568 tarihli hüküm: BOA-MD-7, s.621/1736. Bununla ilgili olarak ayrıca bkz. Z.Arıkan, *Hamit Sancağı*, s.26-27.

¹²² BOA-MD-10, s.26/37.

¹²³ BOA-MD-16, s.146/286.

¹²⁴ BOA-MD-24, s.195/520.

Şuhud ve Egrigöz kadılarına yazılmış olan hükümlerde, *âlât-ı harble* gezen sùhtelerin derhal yakalanarak hakkından gelinmesi ve *ehl-i fesâdın* tedibinde *yoldaşlık eden zu'emâ ve erbâb-ı tımâra terakkî ve il erinden olanlara hallerine göre dirlik* verilmesi emrolunmuştur.¹²⁵

17 Cemâziyelevvel 985/3 Ağustos 1577 târihinde Anadolu beylerbeyisi'ne yazılmış olan, Lâzıkıyye kazâsında ele getirilip Kütahya'da hapsedilmiş olan, ancak, teftîşte reâyânın korkarak şehâdet etmemesinden dolayı serbest kalmış olup, tekrar fesâda başlamış olan sùhtelerin tedbini âmir olan hükümlerle,¹²⁶ 23 Receb 985/6 Ekim 1577'de Anadolu beylerbeyisi ve Lâzıkıyye ve Honaz ve Çal ve Gököyük kadılarına, Lâzıkıyye kadısının sùhte eşkiyâsının iyice azgınlaştığına dâir mektubu üzerine yazılmış olan hükümden,¹²⁷ 1577 yılında, sùhte gruplarının kazâ dâiresinde iyice yoğunlaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, 16 Rebûlevvel 986/23 Mayıs 1578'de Anadolu beylerbeyisine yazılmış olan bir hükme göre, Dîvâne Ömer ve Rüstem ve Kör Bedreddin ve Veliyyüddin adlı kimselerin liderliğinde 40-50 nefer sùhte Ezîne bazarını basarak, binlerce akça toplayıp, üç-dört nefer tüccarı soydukları gibi ev basmak sûretiyle on beş bin nakit akça almışlardır. Zikrolunan eşkiyânın tedibi zâim Mehmed'e havâle olunmuş, ayrıca bunun için her karyeden bir *yiğit-başı* tâyin edilmiştir.¹²⁸ Ancak, bunların 23 Cemâziyelevvel 986/28 Temmuz 1578 târihine kadar yakalanamayıp, şekâvete devâm etmeleri üzerine, mezkûr târihte, kazâdan tımâra mutasarrıf olan Ahmed *baş ve buğ* tâyin olunarak, üzerlerine gönderilmiştir.¹²⁹ Bu târihlerde sâdece Lâzıkıyye'de değil bütün sancakda görülen sùhte fesâdındaki bu artış üzerine geniş çaplı tedbirler düşünölmüştür. Bu cümleden olarak, 17 Ramazan 986/17 Kasım 1578 târihinde Anadolu beylerbeyisine yazılmış olan hükümlerden

¹²⁵ 25 Receb 984/18 Ekim 1576 tarihli hükümler: *BOA-MD-28*, s.167/386, 187/436; *BOA-MZ-3*, s.257/650.

¹²⁶ *BOA-MD-31*, s.157/365.

¹²⁷ *BOA-MD-31*, s.336/748.

¹²⁸ *BOA-MD-34*, s.275/574. Kezâ 23 Cemâziyelevvel 986/ 28 Temmuz 1578 tarihinde Anadolu beylerbeyisine yazılmış olan hükümde de eşkiyânın zuhur etmesiyle Kütahya'da bütün köylere birer yiğitbaşı tayini emrolunmuştur: *BOA-MD-35*, s.101/254.

¹²⁹ Lâzıkıyye kadısına hüküm: *BOA-MD-35*, s.105/264.

birisinde, sancak muhâfazası için bırakılan 40 neferin 50'ye çıkarılması ve bir *Anadolu çavuşu* tâyin edilmesi,¹³⁰ diğesinde ise yukarıda da işâret olunduğu üzere, her köye birer yiğit-başı tâyin edilmesi emredilmiştir.¹³¹

Bununla birlikte, talebe-i ulûm'dan on iki kişinin Divân-ı Hümâyûn'a gelip, bâzı ehl-i fesâd sûhteler yüzünden hepsinin lekelenişini, çoğu kimsenin haksız yere îdâm olunduğunu, şimdiye kadar olan bütün cerâimin affedilmesi hâlinde bundan sonra sûhte tâifesini zabt edip, fenâlık çıkması hâlinde sorumlusunu teslim edeceklerini, eğer etmezlerse o memlekette ne kadar sûhte varsa hiç birini imâretlere sokmayacaklarını bildirerek güvence vermeleri üzerine, 23 Muharrem 987/20 Mart 1579'da *sûhte islâhı için* yazılan *nişân-ı hümâyûn* yayınlanmış ve böylece genel bir af çıkarılmıştır.¹³² Ancak, 20 Şâban 987/13 Ekim 1579 târihli, Kütahya livâsında olan sûhte tâifesinin fesâddan hâli olmadıklarına dâir nişân-ı hümâyûn¹³³ ile, 27 Ramazan 987/11 Kasım 1579'da Lâzikiyye ve Gököyük ve Honaz kadılarında yazılan, bâzı sûhte grublarının zikrolunan affa mazhar olup, fesâddan hâli olmalarına rağmen, bâzılarının hâlen şekâvetten geri kalmadığına dâir hüküm,¹³⁴ bunun tesirinin çok sınırlı olduğunu göstermektedir. Nitekim, 5 Cemâziyelevvel 988/21 Şubat 1580 târihinde, Kütahya ve Sultanönü ve Hüdâvendigar ve Karesi sancaklarında vâkî kadılara yazılmış olan, *bâzı ehl-i fesâdın* yollarına inip, adam katlederek eşyâ gâret etmeleri üzerine Ömer Çavuş'un mübâşir tâyin edilmiş olduğuna dâir hüküm de bunu teyid etmektedir.¹³⁵ Kezâ, 8 Safer 989/ 14 Mart 1581 târihinde, eşkiyânın tedibi husûsunda Anadolu beylerbeyine yardımcı olmasına dâir Kütahya kalesi dizdârına¹³⁶ ve 27 Rebûlevvel 989/ 1 Mayıs 1581'de, toplanarak yollara inen, adam katledip soygunculuk yapan

¹³⁰ BOA-MD-35, s.374/950.

¹³¹ BOA-MD-35, s.368/935. Bu hüküm 11 Rebûlevvel 987/ 8 Mayıs 1579 tarihinde de yinelenmiştir: BOA-MD-36, s.236/628.

¹³² BOA-MD-36, s.143/399. 144/400.

¹³³ BOA-MD-40, s.145/314.

¹³⁴ BOA-MD-40, s.326/752

¹³⁵ BOA-MD-43, s.84/172.

¹³⁶ BOA-MD-42, s.221/688.

eşkiyânın tedibi ile ilgili olarak Anadolu beylerbeyisine yazılmış olan hükümler de bunu göstermektedir.¹³⁷

28 Rebülevvel 990/23 Nisan 1582 târihli hükümden, kazâ sâkinlerinden sûhte Şâban'ın Kadı Hızır, Kara Haydar ve Bâli Fakih'i de yanına olarak, beş yüz keçi, yüz koyun, yedi deve, bir at ve bir kısrağ ile 4.500 nakit akçayı gâret ederek, bâzı kimselere *zulüm ve ta'addî* eyledikleri anlaşılmaktadır.¹³⁸ Kezâ, 22 Ağustos 1583 târihli bir hükümde de, daha önce üzerlerine gidilip dağıtılmış olan kalabalık bir sûhte tâifesinin tekrar toparlanarak, kazâda *fesâd ve şenâ'atden hâli* olmadıkları bildirilmektedir.¹³⁹ 18 Safer 992/1 Mart 1584'de Kütahya ve Hüdâvendigar ve Hamid ve Sultanönü sancakları muhâfazası için ayrılan sipâhîlere Anadolu defter kethüdâsı Mehmed Bey serdâr tâyin olmuş¹⁴⁰ ve sipâhîlerin kendi sancağı muhâfazasında bırakılmayıp, başka sancaklara gönderilmesi emrolunmuştur.¹⁴¹ Bununla birlikte, aynı yıl yazılmış olan diğeri bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla, zaman zaman kazaya gelip, 40-50 yerde çadır kuran ve her birinin içinde beşer altışar câriyeler bulunan ve hırsızlıktan da geri kalmayan *çengiyân tâifesi* de Lâzıkıyye reâyâsını önemli ölçüde rahatsız etmiştir.¹⁴²

Lâzıkıyye nâibinin, *ehl-i fesâd sûhte ve sûhte nâmına bile gezen şakîlerin müslümanların evlerin basub oğulların çeküb ve ahâlî-i vilâyete salgun salub cebren akçaların alub zulm ve ta'addîlerin olmağla nicesin başların kesüb..* ifâdelerinin yer aldığı mektubu üzerine sâdir olan 13 Ramazan 993/9 Eylül 1585 tarihli hüküm, zikrolunan eşkiyânın tedibi konusunda kadıların birbirlerine yardımcı olmalarını emretmektedir.¹⁴³

¹³⁷ BOA-MD-42, s. 250/777.

¹³⁸ BOA-MD-47, s. 71/180.

¹³⁹ BOA-MD-51, s. 78/240.

¹⁴⁰ BOA-MD-44, s. 219/460.

¹⁴¹ BOA-MD-44, s. 210/442.

¹⁴² Anadolu Beylerbegisi'ne ve Kütahya ve Lâzıkıyye ve Honaz ve Çarşamba kadılarına 16 Muharrem 992/ 29 Ocak 1584 tarihli hüküm: BOA-MD-52, s. 235/614. Kezâ, 20 Şevvâl 1004/ 8 Haziran 1596 târihli Kütahya kadısına yazılan bir hükümde de (BOA-MD-72, s. 336/659), bu tâifenin devamlı levendât ile gezerek, fesâd üzere oldukları kaydedilmektedir.

¹⁴³ BOA-MD-58, s. 269/684.

1585'den itibaren azaldığı anlaşılan şekâvet hareketleri 1595'de tekrar patlak vermiştir. Nitekim, 1595 târihli bir hükümde, Denizli ve Tavas kazâlarında zuhûr eden ehl-i fesâd sûhte eşkiyânın *re'âyânın emvâl erzâkın nehb ü gâret ve ev basub ehl ü iyâllerin çeküb fesâd ve şenâ'atden hâlî* olmadıkları belirtilmektedir.¹⁴⁴ Kezâ, 7 Muharrem 1004/12 Eylül 1595 târihli bir hüküm de, kazâ sâkinlerinden Sevindik oğlu Mehmed'in şekâvetinin halkı bezdirdiğini ortaya koymaktadır.¹⁴⁵

Bütün Anadolu'da olduğu gibî, Lâzikiyye'de de, 1595 yazından itibaren eşkiyâlık hareketlerinde ânî bir canlanma meydana gelmiştir. 11 Receb 1004/11 Mart 1596 târihli bir hükümde, Anadolu'da bâzı eşkiyânın sipâhî ve silahtar nâmına bayraklar ile dolaşarak reâyâyâ zulm ve taaddî üzere oldukları belirtilmektedir.¹⁴⁶ Kezâ, 5 Rebîülâhır 1005/27 Kasım 1596 târihli iki hüküm de Kütahya sancağı ile birlikte Lâzikiyye kazâsında da ehl-i fesâd tedibinin oldukça güçleştiğini göstermektedir.¹⁴⁷

1607 Yılında sefer emri vâkî olduğu halde, bâzıları *mânde nâmına ve mâl-ı mîrî tahsilinde kalduk deyu yanlarına sekbân ve sipâh nâmına ba'zı eşkiyâ cem'idüb fukarâ üzerinde devr idüb fesâd ve şenâ'at üzere* Anadolu'da kalmışlardır.¹⁴⁸ Dolayısıyla 21 Receb 1016/12 Kasım 1607 târihli bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla, bu târihlerden sonra, Kütahya sancağındaki şekâvet hareketlerinde önemli bir artış görülmüştür.¹⁴⁹ XVI. Asrın ikinci yarısından itibaren başlamakla beraber, özellikle 1596'da tekrar alevlenmesinden sonraki bu gelişmeler neticesinde, *Anadolu re'âyâsı eşkiyâ havfından karyelerinden kalkub kasabalarda ve âhar yerlerde sâkin olmağla zırâttan* kalmışlar ve bu sûretle pek

¹⁴⁴ BOA-MD-74, s.44/148.

¹⁴⁵ BOA-MD-73, s.558/1218.

¹⁴⁶ Anadolu Beglerbegisi'ne ve zikrolunan beglerbegilikde vâki olan kadılara hüküm: BOA-MD-72, hük. 736.

¹⁴⁷ BOA-MD-74, s.230/605, 245/641.

¹⁴⁸ Kütahya kadısına ve Anadolu Bglerbegisi kâimmakâmına 20 Cemâziyelevvel 1016/ 13 Eylül 1607 târihli hüküm: BOA-MZ-8, s.181/1014.

¹⁴⁹ BOA-MZ-8, s.147/1065

çok köy harâb olmaya yüz tutmuştur.. Bunun üzerine, göçüp gideli on yıl olmayanların, nerede olursa olsun tekrar karyelerine getirilmesi emrolunmuştur.¹⁵⁰ Buna rağmen, aşağıda Lâzıkıyye kazâsına tâbî olan bâzı örneklerinde de görüleceği üzere, XVII. asır boyunca, pek çok köy, defterlerde *hâlî-harâb* kaydedilmek durumunda kalmıştır.

1611 Yılında, hırsızlık, fesad ve şenâat üzere olan şakîlerin şerîki olan Köse Mehmed, diğerleriyle birlikte yakalanmış olmakla berâber, firâr ederek kaçmış ve kazâ dâhilinde eşkiyâlığa devam etmiştir.¹⁵¹

26 Ramazan 1038/19 Mayıs 1629 târihli bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla, Ezine-i Lâzıkıyye 'ye tâbî Denevre karyesinde sâkîn olan Mûsâ adlı şakî, etrâfındaki 70-80 atlı eşkiyâ ile pek çok köyde katliam ve soygunculuk yapmıştır. Ömer adlı müderrisi katlederek bâkire kızını alıp cebren nikâh ettirmiştir. Oğuzlar karyesinde iki kişiyi katledip zevcesini kendi adamına vermiştir. Kezâ Toğuclu'da bir kişi, Huyvaz'da da karye imâmını katletmiştir. Karaca-Viran karyesinde de bir kişiyi katletmiş olan Şakî, bunlardan başka, yaklaşık yüz adamıyla Bozdoğan kazâsını basarak yedi pâre karyeyi harâb etmiş ve bu arada mülâzımeinden Mevlânâ Sâdi'yi de katletmiştir.¹⁵²

1689'da, Lâzıkıyye kazâsında yeniçerilik etmekle berâber, memur oldukları sefere gitmeyen bazılarının, gece-gündüz *fesâd ve şekâvet üzre olub ahâlî-i vilâyet ta'ciz ve re'âyâ fukarasına zulm ve ta'addiden hâlî olmadıkları* görülmektedir.¹⁵³ Aynı şekilde, 1693'de de bir yeniçerinin şekâveti şikayete konu olmuştur.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Anadolu beglerbegisi'ne 17 Rebülevvel 1018/ 20 Haziran 1609 târihli hüküm: BOA-MD-78, s.334.

¹⁵¹ Anadolu beglerbegisi'ne ve Lâzıkıyye kadısına hüküm: BOA-A.DVN.MHM-983/152, s.46.

¹⁵² Anadolu beglerbegisi Murtaza Paşa'ya ve Ezine-i Lâzıkıyye kadısına hüküm: BOA-MD-84, s.15/26.

¹⁵³ Lâzıkıyye-i Denizli kadısına ve â'yân-ı vilâyet ve iş erlerine evâhır-ı Cemâziyelevvel 1100/ 10-20 Mart 1689 tarihli hüküm: BOA-MD-98, s.253/941.

¹⁵⁴ BOA-MD-104, s.227/1063.

Ayrıca, gene aynı tarihli bir başka hükümden de, ekrâd tâifesinden bir grubun eşkiyâ ile birlikte devamlı sûrette Denizli ahâlisini mutazarrır ettikleri belirtilmektedir.¹⁵⁵ Kezâ, evâil-i Rebîülâhır 1102/2-11 Ocak 1691 târihli bir hükümle¹⁵⁶ evâil-i Cemâziyelâhır 1102/2-12 Mart 1691 târihli bir hüküm, bu tâifeye mensup Hengi nâm şakînin iki adamıyla uzun zaman Denizli, Uşak ve Çal kazâlarında gezip, *ebnâ-i sipâhînin yollarına inüp katl-i nüfûs ve gâret-i emvâl* eylemeye devam ettiğini göstermektedir.¹⁵⁷ Diğer taraftan, evâsıt-ı Şâban 1102/10-20 Haziran 1691 târihli bir hüküm de, Denizli civârında, Aydın'ın Balyanbolu, Kastel, Sultanhisar, Köşk ve Güzelhisar kazâlarında bâzı şakîlerin ikişer üçer yüz adamla, pek çok ev basıp, soygun yaptıkları gibi, çok sayıda kimseyi de katlettiklerini ortaya koymaktadır¹⁵⁸ ki, bu da, 1691 Haziranından itibaren bölgede kalabalık eşkiyâ gruplarının oludukça önemli huzursuzluklara sebebiyet verdiklerini göstermektedir. Evâsıt-ı Cemâziyelâhır 1103/28 Şubat-9 Mart 1692 târihli diğer bir hükümden de, Denizli de dâhil olmak üzere, batı Anadolu'nun büyük bir kesiminde görülen bu şekâvet hareketlerinin ertesi yıl da devâm ettiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁹

Evâsıt-ı Cemâziyelâhır 1104/16-26 Şubat 1693 ve evâhır-ı Rebîülâhır 1106/9-19 Aralık 1694 târihli hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla,¹⁶⁰ Lâzıkıyye kazâsında sâkin olup mütegalibeden olan Hacı Eyyüboğlu Mustafa ve onun oğlu Eyyüb'ün zikrolunan târihten îtibâren ortaya koydukları kazâ ahâlisini huzursuz eden fesâd ve şenâatleri, tâkib edebildiğimiz kadarıyla 1711'lere kadar devâm etmiştir. Evâil-i Cemâziyelevvel 1107/8-17 Aralık 1695 târihli bir hükümde, Hacı

¹⁵⁵ Lâzıkıyye-i Denizli kadısına ve Denizli voyvodası Mehmed ve â'yân-ı vilâyet ve sâir iş erlerine hüküm: *BOA-MD-98*, s.251/936.

¹⁵⁶ Denizli kadısına ve voyvodasına ve â'yân-ı vilâyet ve iş erlerine hüküm: *BOA-MD-100*, s.120.

¹⁵⁷ Anadolu beglerbegisi Ebûbekir Paşa'ya ve Denizli ve Uşak ve Çal kadılarına... hüküm: *BOA-MD-101*, s.6/9

¹⁵⁸ Bozöyük kazâsı müfettişine ve Aydın ve Saruhan ve Sığla ve Mentese sancaklarında vâki olan kadılara ve Denizli kadısına... hüküm: *BOA-MD-101*, s.65/204.

¹⁵⁹ Dergâh-ı Âli kapucubaşlarından eyâlet-i Anadolu'da eşkiyâ teftişine memur olan Genç Mehmed Ağa'ya hüküm: *BOA-MD-102*, s.50.

¹⁶⁰ Anadolu vâlisine ve Lâzıkıyye-i Denizli kadısına hüküm: *BOA-MD-104*, s.158/677; Denizli ve Çarşamba-i Lâzıkıyye kadısına ve Denizli voyvodasına... hüküm: *BOA-MD-103*, s.79/563.

Eyyüboğlu Mustafa Çavuş'un sözkonusu şekâvetinden dolayı Belgrad kalesinde hapsedilmiş olmasına rağmen, *islâh-ı nefis* eylediğine inanılarak serbest bırakılması üzerine, tekrar kazâ dâhilinde reâyâyı rencideden hâli olmadığı kaydedilmektedir.¹⁶¹ Evâil-i Cemâziyelâhır 1109/15-25 Aralık 1697 târihli hükümde de, bu sırada yeniçerilik edâsında olan Hacı Eyyüboğlu'nun hâs vayvodası Osman'ın işine karışarak hukûk ve rüsûmun tahsiline mâni olduğu gibi, kendisine tâbi eşkiyâ ile reâyânın malların yağmalayıp zulm ve taaddî üzere olduğu belirtilmektedir.¹⁶² Daha sonra, 1698'de Kütahya kalesine habsolunmasına dâir hüküm bulunmasına rağmen ele geçirilmemiş olan Hacı Eyyüboğlu'nun hâssa verdiği zarar ve reâyâ üzerindeki zulmünün devâm etmesi üzerine ¹⁶³ evâil-i Receb 1111/ 23 Aralık 1699-3 Ocak 1700 târihinde, kendisi gibi ehl-i fesâd ve gammâz olan şerîki şehir ketdüâsı Hacı Ali ile birlikte yakalanıp Kıbrıs'a sürülmesine dâir hüküm sâdir olmuştur.¹⁶⁴ Bunun üzerine, Hacı Eyyüboğlu Mustafa ve şerîkinin yakalanıp, Kıbrıs'a sürgün edilerek Lefkoşe kalesine hapsedilmelerinden sonra, yerine, oğlu Eyyüb'ün yanına topladığı şakîlerle kazâdaki fesâd ve şenâat hareketlerini devâm ettirdiği gibi, Lefkoşe'deki babasını kürtarmak sevdâsıyla hareket ettiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁵ Kezâ, evâhır-ı Şevvâl 1111/12-22 Nisan 1711 târihli hüküm de, kazâda yeniçerilik iddiasında olan bu kimsenin, yeniçerilikle alâkası olmayıp, ehl-i fesâd olması sebebiyle, derhâl ele geçirilerek başka bir diyara sürülüp, habs edilmesini amirdir. ¹⁶⁶ Kısacası, bütün bunlar, Denizli ve civârının XVII. asrın sonları ve XVIII. asrın başlarında devamlı sûretde Hacı Eyyüboğulları'nın fesâd ve şekâvetine sahne olduğunu göstermektedir.

¹⁶¹ Denizli ve Honaz ve Çarşamba... kadılarına ve zikrolunan kazâlarda vâki yeniçeri serdarlarına hüküm: *BOA-MD-106*, s.347/1343.

¹⁶² Anadolu vâlisine ve Kütahya kadısına hüküm: *BOA-MD-110*, s.209-210.

¹⁶³ Anadolu beglerbegisi Ömer ve Kütahya kadısına evâsıt-ı Ramazan 1109/22 Mart- 2 Nisan 1698 târihli hüküm: *BOA-MD-110*, s.309/1506.

¹⁶⁴ Aydın muhassılı Nasûh Paşa'ya ve Denizli kadısına hüküm: *BOA-MD-111*, s.207/721.

¹⁶⁵ Aydın muhassılı Nasûh Paşa'ya ve Denizli kadısına evâhır-ı Muharrem 1112/ 7-17 Temmuz 1700 târihli hüküm: *BOA-MD-111*, s.355/1213.

¹⁶⁶ Aydın muhassılına ve Denizli kadısına hüküm: *BOA-MD-111*, s.272/958.

Bununla birlikte, evâil-i Ramazan 1106/15-25 Nisan 1695 târihli bir hüküm de, bu târihlerde yeniçerilik edâ eden birinin yanına topladığı 30-40 kişilik eşkiyâ ile Ezîne-i Lâzıkıyye (Sarayköy) kazâsında eşkiyâlıkla meşgûl olduğunu göstermektedir.¹⁶⁷ Gene aynı yılın Mayıs ayında sâdir olan, mîrmîrân ve ümerâ kapısında olan levendâtın sefer bahşışı bahânesiyle direnmeleri¹⁶⁸, paşa kıyâfetinde gezip reâyâyâ zulm ve taaddî üzere olanların çoğalmas¹⁶⁹ ve bütün bunlarla birlikte gelişen, seferden firâr edip Anadolu'da şekâvetle meşgûl olanların tedibine dâir¹⁷⁰ hükümler, 1695 yaz aylarında, bütün Anadolu sathında, özellikle kapu halkının firâr ve şekâvet hareketlerinin yoğunluk kazandığını göstermektedir. Hattâ, daha bundan birkaç yıl önce 1692'de bâzı şakîlerin Denizli kadısı Seyyid Yusuf'un mahkemesini basarak emvâl ve erzâkın gâret etmiş olmaları durumun vehâmetini daha açık bir sîretde ortaya koymaktadır.¹⁷¹ Devlet, bütün bu gelişmeler karşısında, özellikle 1696 yılı Mart ve Nisan aylarında, Anadolu eyâletindeki kadılara gönderdiği sert hükümlerle kat^e-ı tarîk eşkiyâsının tedibine çalışmıştır.¹⁷²

Ancak, bunlar da bütün Anadolu ve bu arada Denizli civârında cereyân eden eşkiyâlık hareketlerinin tamâmıyla önüne geçememiştir. Evâsıt-ı Ramazan 1109/22 Mart 2 Nisan 1698 târihinde Çarşamba-i Lâzıkıyye (Kaş-Yenice/Buldan) kadısına gönedrilmiş olan bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla, kazâyâ tâbî Akçaköy dervişleri câmîde vâz eden şeyh Mahmud'un kürsüsünü işgal ederek, cemâate zulm ve taaddî eylemişlerdir.¹⁷³ Daha da önemlisi, Denizli kazâsı ile Manisa arasında iskâna memur edilmiş olan ekrâd tâifesi, 1699 yılı başlarından itibaren buralarda köy köy dolaşip yol *kesmek sûretiyle katl-i nüfûs ve gasb-ı*

¹⁶⁷ Anadolu'da eşkiyâ def'ine memur vezir Mehmed Paşa'ya ve Ezine-i Lâzıkıyye kadısına hüküm: BOA-MD-106, s.42/98.

¹⁶⁸ Anadolu vâlisi vezir İbrahim Paşa'ya ve eyâlet-i mezbûrda vâki olan kadılara evâil-i Şevvâl 1106/15-25 Mayıs 1695 tarihli hüküm: BOA-A.DVN.MUH-945/159, s.24-25.

¹⁶⁹ BOA-MD-106, s.94/332.

¹⁷⁰ BOA-A.DVN.MHM-946 (160), s.19-20.

¹⁷¹ Denizli kadısına ve voyvodasına evâsıt-ı Cemaziyelâhur 1103/ 28 Şubat- 9 Mart 1692 târihli hükümler: BOA-MD-103, s.7/21-23.

¹⁷² BOA-MD-108, s.164/705.878.

¹⁷³ BOA-MD-110, s.309/1505.

emvâl ile reâyâyâ zulm ve taaddi eyleyerek, bölgenin huzûrunu kaçırmışlardır.¹⁷⁴ Kezâ, 1700 yılı Mart'ında da, Ezîne-i Lâzikiyye (İbsili/Sarayköy) kazâsında, daha önce zikredilmiş olan meşhûr Hacı Eyyüboğlu'nun oğlu Eyyüb'ün de aralarında bulunduğu bâzı Yeniçeriler ve eski serdengeçti ağası, etrâfindaki eşkiyâları ile yaptıkları harâmîlik ve katliâmlarla, dirlik ve düzeni sarsmışlardır.¹⁷⁵ XVII. Asrın sonlarında, benzeri şekâvet olaylarının Anadolu'nun diğer bölgelerinde de tekrar yoğunluk kazanması üzerine, evâsıt-ı Zilkâde 1111/29 Nisan- 9 Mart târihlerinde, Anadolu Beylerbeyine, *kat^c-ı tarîk eşkiyâsının* tedfîbinde dikkatli olmasına dâir genel bir hüküm gönderilmiştir.¹⁷⁶

Bütün bunların hâricinde, XVI. asrın ikinci yarısından itibaren, zaman zaman devlet görevlilerinin de vazifesini sûistimâl ederek, reâyâyâ zulm ve taaddiden geri kalmadıkları görülmektedir.¹⁷⁷ Anadolu'dan İstanbul'a ulaşan, bununla ilgili şikâyetler üzerine sâdir olan pek çok hüküm bulunmaktadır.¹⁷⁸ Bunlardan, evâsıt-ı Ramazan 1106/24 Nisan- 4 Mayıs 1695 târihinde Kütahya mollasına ve Kütahya sancağında vâkî olan kadılara ve âyân-ı vilâyet ve iş erlerine yazılmış olan bir hükümde, hâlâ, Anadolu'da bulunan vüzerâ ve mîrmîrân ve sancak beyleri ve mütesellimler ve voyvodalar ve mîrî hizmetliler ve mukâta'at mültezimleri ve zâbitleri ve sâir ehl-i 'örf tâifesi'nin *re'âyâ fukarâsına zulm ve ta'addî idüb her biri birer bahâne ile re'âyâ ve berâyânın emvâline dahl ve ta'arruz* ederek büyük gruplar hâlinde köylerde reâyânın üzerine konup, *fermân-bahâ* nâmına akça aldıkları, bâzılarının ellerinde tuğralı emîrleri bulunmamasına rağmen *menzil bârgiri* dahî istedikleri, özellikle vüzerâ ve mîrmîrânın *devr*

¹⁷⁴ Aydın ve Saruhan sancaklarında muhassıl-ı emvâl olan Nasuh dâme ikbâlehuya evâhır-ı Şâban 1110/ 21 Şubat- 2 Mart 1699 ve evâil-i Şevvâl 1110/ 2-11 Nisan 1699 târihli hükümler: *BOA-MD-110*, s.615/2839, 643/2961.

¹⁷⁵ Aydın muhassılı Nasûh Paşa ve Ezine-i Lâzikiyye kadısına evâsıt-ı Şevvâl 1112-12 Nisan 1700 târihli hüküm: *BOA-MD-111*, s.278/977.

¹⁷⁶ *BOA-MD-111*, s.286/1019.

¹⁷⁷ Bkz. Halil İnalcık, "Adâletnâmeler", Belgeler II/3-4 (1965), s.67-86.

¹⁷⁸ Meselâ, Anadolu beglerbegisi ve Kütahya Sancağı kadısına 16 Şevvâl 972/ 17 Mayıs 1565 tarihli hüküm: *BOA-MD-6*, s.536/1165; Anadolu vâlisi vezir Mustafa Paşa'ya evâil-i Receb 1107/5-14 Şubat 1699 tarihli hüküm: *BOA-MD-108*, s.87/346.

nâmiyla ve sâir *tekâlif-i şakka* ile zulm ettikleri kaydedilerek, bunların önüne geçilmesi emredilmektedir.¹⁷⁹

İlgili şikâyetler üzerine sâdir olan hükümler ve kânûnlarda buna karşı vâz edilmiş olan sert maddelerden anlaşıldığı kadarıyla,¹⁸⁰ vazîfelerini en fazla suiistimâl ederek halka zulm ve taaddîde bulunanlar, köylere devre çıkan görevliler olmuştur. Nitekim, Anadolu'da devre çıkmayı yasaklayan pekçok hüküm¹⁸¹ yanında, özellikle subaşların, köylere atlı ile çıkmayıp, şer ve kânun hilâfına akça almamaları, şer^c-i şerîf ve kânûn-ı kadîm üzere hareket etmeleri, özellikle de *selâmiye* ve *devr akçası* nâmına olan bid'atlerden sakınmalarına dâir hükümler de bunu göstermektedir.¹⁸²

Bununla birlikte, özellikle hâs voyvodalarının da zikrolunan târihlerden itbâren sık sık vazifelerini suiistimâl eyledikleri görülmektedir.¹⁸³ Gurre-i Zilhicce 1038/22 Temmuz- 2 Ağustos 1629 târihinde, Anadolu beylerbeyi Murtaza Paşa ile Lâzıkıyye ve Ezîne kadılarına yazılmış olan bir hükümde, Lâzıkıyye ve tevâbii voyvodası olan Çalık Hasan'ın 1628'de *âşâr-ı şer-iyye ve rûsûm-ı 'örfiyye* tahsîlinde fukarâyâ zulm ve ta'addîsinin nihâyeti olmadığından, kazâ ahâlisinin şikâyetçi olması dolayısıyla men^c edilmesi emrolunmaktadır.¹⁸⁴ Kezâ, evâsıt-ı Receb 1101/19-29 Nisan 1689 târihli bir hüküm de, o târihlerde Denizli voyvodası olan Mehmed'in *hilâf-ı şer^c ve kânun* re'âyâdan külliyetli miktârda *guruş* toplayarak, *zulm ve ta'addî* eylediği kaydedilmektedir.¹⁸⁵

¹⁷⁹ BOA-A.DVN.MHM-945/159, s.4-5.

¹⁸⁰ Bkz. Halil İncelik. *Adaletnameler*, s.71 vd.

¹⁸¹ Meselâ, Anadolu beglerbegisi Mehmed Paşa'ya 29 Zilhicce 1019/ 12 Mart 1611 tarihli hüküm: BOA-MD-79, s.504/1288; Kütahya mütesellimine 1041/1631 tarihli hüküm: BOA-MD-85, s.55.

¹⁸² Vilâyet-i Anadolu'da bād-ı hevâsı beylerbeyine hâs kaydolunan yerlerin kadılarına, 21 Şevvâl 1003/ 29 Haziran 1595 târihli, hüküm: BOA-MD-73, s.571/1245; Anadolu ve Karaman eyaletlerinde zuhûr eden sûhte eşkiyâsı define memur olan Mehmed Paşa'ya... hüküm: Gurre-i Receb 1024/ 27 Temmuz- 6 Ağustos 1615 tarihli hüküm: BOA-MD-81, s.266.

¹⁸³ Bkz. H.İncelik. *Aynı makâle*, s.71-72.

¹⁸⁴ BOA-MD-84, s.30/55.

¹⁸⁵ *Anadolu Beylerbegisine ve Kütahya kadısına hüküm*: BOA-MD-99, s.154.

Diğer taraftan, köylere gönderilen nâibler¹⁸⁶ den zeâmete mutasarrıf olan zâimlere¹⁸⁷ varıncaya kadar pek çok görevlinin suiistimâline tesâdüf edilmektedir. Bunlardan *yenîçeri geçinenlerle kapu halkının* re âyâya uyguladığı *zulm ve ta'addînin*, özellikle XVII. asrın sonlarına doğru had safhâya çıktığını da tekrar belirtmek gerekir.¹⁸⁸ Hattâ, bâzı hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla, Anadolu'ya *def'e mezâlim* için gönderilen bâzı görevlilerden dahî zaman zaman vazifesini suiistimâl edenler olmuştur.¹⁸⁹ Anadolu'da büyük kargaşalıkların yaşandığı XVI. asrın sonları ve XVII. asrın başlarında, devlet görevlilerinin başta devr vâsıtasıyla olmak üzere çeşitli şekillerde vazifesini suiistimâl ederek reâyâyâ zulm ve ta'addîde bulunmaları üzerine sık sık adâletnâmeler yayınlanmak sûretiyle önüne geçilmeye çalışılmıştır ki, ¹⁹⁰ 1609 târihli olanı bunun en tipik örneğini teşkil etmektedir.¹⁹¹

Bütün bu fesâd ve şekâvet hareketleriyle suiistimâllerin yanında, Kara Câfer adında birisinin önce nefsi-i Lâzıkıyye'deki evinde, sonra'da Şeyhlü karyesinde, yanına topladığı kuyumcu çingenelerle akça kırıp piyasaya sürmesi gibi¹⁹² daha pek çok sosyal ve ekonomik kargaşaya sahne olan Denizli ve yöresi, XVII. asırdan sonra da büyük eşkiyâ tehditlerine mâruz kalmıştır. Bunlardan,

¹⁸⁶ Anadolu beglerbegisine ve Anadolu kadılarına 3 Muharrem 982/ 25 Nisan 1574 târihli hüküm: *BOA-MD-24*, s.165/443.

¹⁸⁷ 19 Receb 981/ 15 Kasım 1573 tarihli bir hüküm Lâzıkıyye'de Bostan nâm zâimin şenâ'atinden reâyânın sindiğini göstermektedir: *BOA-MD-23*, s.127/258.

¹⁸⁸ Vilâyet-i Anadolu ve Karaman'da vaki olan kadılara 24 Cemâziyelevvel 1002/ 16 Şubat 1594 târihli hüküm: *BOA-MD-72*, s.35/50; Anadolu beglerbegisi pâyesiyin Anadolu'nun sağ kolunda eşkiyâ define memur olan Seyyid Ahmed dâme ikbâlehûya evalil-i zilkâde 1108/ 22 Mayıs- 1 Haziran 1697 tarihli hüküm: *BOA-MD-189*, s.28/118; Anadolu'da eşkiyâ define ve asker tayinine memur olan vezir Mehmed Paşa'ya evâil-i Şevvâl 1106/ 15-24 Mayıs 1695 tarihli hüküm: *BOA-MD-106*, s.90/313.

¹⁸⁹ Anadolu beglerbegisi'ne 20 Rebülevvel 1000/ 6 Ocak 1592 tarihli hüküm: *BOA-MD-69*, s.187/375.

¹⁹⁰ Meselâ, Anadolu beglerbegisi'ne ve sancak beylerine ve kadılarına 10 Zilkâde 1001/ 9 Ağustos 1593 tarihli hüküm: *BOA-MD-69*, s.125/254; Kütahya mollasına ve Kütahya sancağında vaki olan kadılara... evâhir-i Ramazan 1106/ 4-14 Mayıs 1695 tarihli hüküm: *BOA-MD-106*, s.47-48/112.

¹⁹¹ Anadolu beglerbegisine ve Anadolu eyaletine tabi olan sancak beglerine ve zikrolunan sancaklarda vaki olan kadılara gurre-i Receb 1018/ 30 Eylül- 9 Ekim 1609 tarihli hüküm: *BOA-MD-78*, s.897/4012. Ayrıca bkz. H.İnalçık, "Adaletnâmeler", s.125-133.

¹⁹² Lâzıkıyye kadısına 27 Cemâziyelevvel 988/ 13 Mart 1580 tarihli hüküm: *BOA-MD-43*, s.116/213; Lala Paşa'ya ve Lâzıkıyye müfettişine ve kadısına 19 Rebülevvel 1002/ 13 Aralık 1593 tarihli hüküm: *BOA-MD-71*, s.182/361.

XVIII. yüzyılda, Sarayköylü Sarıbeyoğlu Mustafa'nın beş yıl kadar çevreye hâkim olduğu belirtilmektedir. Honaz kalesini üs hâline getirerek, etrâfa saldıran bu eşkiyâ, Denizli voyvodası'nın şikâyeti üzerine gönderilen kuvvetler tarafından 1739'da öldürülmüş ve Honaz kalesi de yıktırılmıştır.¹⁹³

C- KAZANIN OSMANLI İDARİ TAKSİMATINDAKİ YERİ

1-İdârî Taksimâtı

Daha önce de ifade olunduğu üzere, antik dönem *Frigia* kıtâsına dahil olan Laodikeia, Bizans döneminde *Anatolique theması'na*, bunun Türk fetihleriyle birlikte dağılmasından sonra da yeni teşkil edilen *Menderes theması'na* dâhil edilmiştir. İkinci Türk fethi sırasında ise, Antalya'dan itibaren başlayan Kütahya-Kastamonu kavisi üzerindeki uc'un güney batı kanadını teşkil etmiş olmasından dolayı genellikle *uc vilâyeti* olarak isimlendirilmiştir.¹⁹⁴

Türkler tarafından fethedildikten sonra, idârî taksimâtı temelde şehir ve vilâyet olarak isimlendirilen esas birimlere dayanan Anadolu Selçukluları devrinde,¹⁹⁵ XIII. asrın ikinci çeyreğinden itibaren, *Dârü's-sugr* ünvanıyla bir Seçuklu vilâyeti, *Lâdik Serleşkerliği* olarak değerlendirilmiştir.¹⁹⁶ Bu devirde Lâdik vilâyetinde vâililik yapmış olanlardan, sâdece Honaz emîri Esedüddin Ayaz, Ertogan el-Atabeg ve bugünkü şehrin teşekkülünde son derece önemli rol oynamış olan Seyfeddin Karasungur'un isimleri tesbit edilebilmektedir. Yukarıda da işâret olunduğu üzere, bölgenin Türkmenlerin nüfûzuna girmesi ile patlak veren 1261 isyânından sonra idârî vazîfe de Ali Bey'e intikâl etmiş, ancak 1277'de öldürülmesi üzerine Sâhib Fahreddin Ali evlâdına verilmiştir. Bu gelişmelerden sonra, o dönemdeki yaygın ismiyle *Tonuzlu Vilâyeti*, İlhanlı vezîri Reşîdüddin'in oğlu Meceddeddin'in buraya vâli olarak tâyin edilmiş olmasından da anlaşıldığı üzere, özellikle İlhanlılar devrinde büyük önem kazanmıştır. Kezâ, XIV. asırda da,

¹⁹³ T.Baykara. "Denizli", s.158.

¹⁹⁴ T., Baykara. *Denizli Tarihi*, s.51.

¹⁹⁵ Bkz. T.Baykara. "Türkiye Selçuklularında İdari Birim ve Bununla İlgili Meseleler". *İD*, XIX (1985), s.49-60.

¹⁹⁶ T.Baykara. *Denizli Tarihi*, s.53; Aynı Müellif, *Aynı makâle*, s.58.

İnançoğulları Beyliği'nin merkezi olarak bu önemini devam ettirmiştir. Bununla birlikte, XVI ve XVII. asırlardaki Lâzıkıyye kazâ dâiresini teşkil eden sahânın büyük bir kısmının İnançoğulları hâkimiyetinde olmasına rağmen kısmen, Tavas Beyliği ve özellikle 1370'lerden sonra Babadağ-Honaz dağı hattının kuzeyine hâkim olan Germiyanoğulları hudutları dâhilinde bulunduğunu da belirtmek gerekir.¹⁹⁷

İşte bögenin coğrafi karakteri yanında idârî bakımdan ortaya koymuş olduğu bu târihî gelişme çizgisi, onun kesin olarak 1429'da Osmanlı idârî taksimâtındaki konumunu da belirlemiştir.

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti, idârî bakımdan eyâletlere,¹⁹⁸ eyâletler sancaklara,¹⁹⁹ sancaklar kazâlara, kazâlar da nâhiyelere taksîm edilmiştir. Eyâletlerin alt birimini teşkil eden sancaklar, her birinin başında birer kadı'nın bulunduğu kazâ denilen idârî ünitelere ayrılmışlardır. Her şeyden evvel *kadı'nın salâhiyet muntkasını* ifâde eden kazâ, sancağa bağlı esas idâri birim olmakla beraber, bağımsız bir hukûkî ünite olma özelliği taşımaktadır.²⁰⁰ Genellikle, iktisâdî, sosyal ve coğrafi şartlar ve husûsiyetler bakımından mümkün mertebe bütünlük arzeden muayyen büyüklükteki bir sahada teşkilatlanmış olan kazâ,²⁰¹ bugüne kadar daha ziyâde sancağın ön plana çıkarılmış olmasına rağmen, idârî ve kazâî husûsiyetleri yanında, kadı'nın özellikle doğrudan Dîvân-i Hümâyun ile irtibatlı olmasına bağlı olarak, reâyâ ile merkezî otorite arasındaki en önemli bağı teşkil etmesi bakımından, Osmanlı taşra teşkilâtının ve yönetiminin temelini teşkil

¹⁹⁷ T.Baykara, *Denizli Tarihi*, s.51-52.

¹⁹⁸ Bkz. Halil İnalçık, "Eyâlet", *EF*, II, s.721-24; Aynı Müellif, *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600* (Transtated by N. Hzkowitz- Colin Imber), London, 1973, s.104-107; V.L. Menage, "Beglerbeg", *EF*, I, s.1159-60.

¹⁹⁹ Atlı sancak begi ve Yaya sancağı begi gibi ifadelerden de anlaşılacağı üzere, muhtemelen önceleri belirli bir bölgedeki tımârlı sipahilerin merkezi olarak teşekkül etmiş olmakla beraber zamanla bir idârî ünite hüviyetini kazanarak idâri taksimâtın en önemli alt birimi olarak görülen ve *livâ* olarak da zikredilen sancak için bkz. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdâresi*, İstanbul, 1978, s.17-26.

²⁰⁰ Baykara, *Tarihi Coğrafya*, Ankara, s.32-33.

²⁰¹ Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul, 1988, s.3; Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdâresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti (1878-1885)*, Ankara, 1986, s.17.

etmektedir.²⁰² Nitekim, bu araştırmada kullanılmış olanlar da dâhil olmak üzere, merkezden yayınlanmış olan hüküm ve fermânların büyük çoğunluğunun doğrudan doğruya kadılara hitâben yazılmış olması da bunu teyid etmektedir. Kısaca bu şekilde tavsif olunan kazâlar da, coğrafi, sosyal ve ekonomik yönden aynı husûsiyeti hâiz olarak, bağlı bulunduğu kazâdan daha ileri düzeyde bütünlük arzeden *nâhiye*'lere ayrılmıştır. Kelime mânâsı itibâriyle yöre, çevre, memleket anlamlarını ifâde eden *nâhiye*, bu anlamının dışında zaman zaman, vilâyet, livâ ve onun bir alt birimi kazâ yerine de kullanılmıştır.²⁰³ Nitekim, diğer pek çok yerde de olduğu gibi²⁰⁴ Kütahya livâsına ait 1519-20 tarihli defterlerinde, sancağın alt birimleri kazâ olarak değil, doğrudan *nâhiye* olarak kaydedilmiştir.²⁰⁵ Kezâ, 1530 târihli evkâf defterinde ancağı teşkil eden kazâ statüsündeki birimlerin bir kısmının *nâhiye*, bir kısmının da kazâ olarak kaydedilmiş olmasına rağmen,²⁰⁶ aynı târihli icmâl defterlerde kazâ olarak yazılmış olması da dikkati çekmektedir.²⁰⁷ Hattâ, 1571 târihli defterde de, sancağı teşkil eden kazâlar *nâhiye* olarak kaydedilmiş, bunların alt birimleri de *nâhiye-i Kaş-Yenice tâbi-i Lâzıkıyye* şeklinde belirtilmiştir.²⁰⁸ Bu da, gâyet açık bir şekilde, sancağı teşkil eden kazânın, esas itibâriyle kadı'nın bulunduğu birisinin merkezliğinde ve ismiyle oluşan bir *nâhiyelâr* bütünü olduğunu ortaya koymaktadır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta da, kazâ merkezi olup adını veren, *nâhiyenin* mutlakâ kadı'nın meskûn olduğu *nefs* tâbir olunan şehir veyâ kasaba niteliğinde bir merkezinin bulunmasına rağmen, diğerlerinde genellikle bulunmamasıdır. Nitekim, araştırmamıza esas teşkil eden Lâzıkıyye kazâsını oluşturan *nâhiyelerin* hiç birinin

²⁰² T.Baykara, *Tarihi Coğrafya*, s.32-33; Aynı Müellif, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu) (=Taşra Teşkilâtı)*, Ankara, 1990, s.7

²⁰³ Bkz. T.Baykara, *Tarihi Coğrafya*, s.33-34; F.Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.110; Tayyib Gökbilgin, "Nâhiye", *IA*, IX, s.37-39; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, 1991, s.38-39, Not-12.

²⁰⁴ Meselâ bkz. Nejat Göyünç, *Aynı eser*, s.37-45; İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989, s.34-41.

²⁰⁵ BOA-TD-49; BOA-MAD-72. Bunadan önce tanzim edilmiş olan Lâzıkıyye kazâsının yer almadığı 45 numaralı tahrir defterinde de aynı şekilde *nâhiye* olarak kaydedilmiştir.

²⁰⁶ BOA-TD-369.

²⁰⁷ BOA-TD-438.

²⁰⁸ TKGM-KKA-TD-47, 48.

bu mânâda bir nefsi bulunmamaktadır. Daha sonra, İblisi ve Kaş-Yenice nâhiyelerinin yerini alacak olan Sarayköy ve Buldan ilçe merkezleri yakın zamanlarda bu husûsiyeti hâiz olmuşlardır. Aşağıda da görüleceği üzere, piyâde defterleri ve timâr tevcih (ruznamçe) defterlerinde ise tamâmıyle nâhiye esâsından hareket edilmiştir.

İşte böyle bir idârî organizasyonu hâiz olan Osmanlı Devleti, daha önce Germiyonoğulları hâkimiyetinde bulunan Denizli ve yöresini nihâi olarak 1429 yılında topraklarına kattığında, genel fetih metodlarına uygun olarak,²⁰⁹ kazâlar hâlinde, coğrafi konumları ve sair husûsiyetlerine göre üçe bölerek, üç ayrı sancağa bağlamıştır. Bunlardan Asî Karaağaç'ın Hamid, Tavas'ın da Mentеше sancaklarına bağlanmasına rağmen, bugünkü vilâyetin büyük kısmını teşkil eden Homa, Işıklı, Çal, Bakkan, Denizli, Honaz, Sarayköy ve Buldan Kütahya sancağına bağlanmıştır.²¹⁰ Bununla birlikte, Denizli çevresinde müstakil bir sancak teşkil edildiği, II. Bâyezid'in oğlu Alemşah'ın da bu sancağın başına getirildiğine dâir bâzı iddialar mevcut olmakla beraber,²¹¹ yapılan arşiv araştırmalarında, bunu doğrulayan herhangi bir defter veyâ kayıt bulunamadığından, şimdilik kabulü mümkün görünmemektedir. Yalnız, Alemşah'ın vâlidisi ile birlikte Denizli'ye gelerek ikâmet etmiş olduğu, aşağıda da tasrih olunacağı üzere doğrudur,²¹² ancak sancak beyi görevine dâir herhangi bir kayıt mevcut değildir.

Şu halde, zikrolunan târihte Osmanlı hâkimiyetine girmiş olan, bugünkü vilâyetin kuzey batı kesimini oluşturan ve bu araştırmaya esas olan Lâzıkıyye kazâ dâiresinin, doğrudan doğruya, aynı zamanda 1393 yılında kurulan Anadolu Beylerbeyliği'ne²¹³ 1451'den itibaren merkezlik etmesi dolayısıyla Paşa Sancağı

²⁰⁹ Bununla ilgili genel bir değerlendirme için bkz. H.İnalçık, "Ottoman Methods of Conguest" *SI*, III (1945), s.103-129.

²¹⁰ T.Baykara, *Denizli Tarihi*, s.52-53.

²¹¹ B.Darkot, "*Denizli*", s.530; I.Melikoff, "*Denizli*", s.204; T.Baykara, "*Denizli*", s.157.

²¹² Bu hususta aşağıda ikinci bölümdeki vakıflarla ilgili kısma bakınız.

²¹³ Bkz. M.Ç.Varlık, "XVI. Yüzyılda Anadolu Beylerbeyliği Sancakları ve Kadılıkları Üzerine". *Atatürk Üniversitesi'nin Kuruluşunun XX. Yıl Armağanı*, IV. Kitap, Ankara 1978, s.19-31; Aynı Müellif, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Teşkilatında Kütahya" (= "Kütahya"), *Türklük Araştırmaları Dergisi*, s.2 (1986), s.202-221.

hususiyetini hâiz olan Kütahya sancağına²¹⁴ bağlanmış olduğuna hükmetmek mümkündür.

XV. Asır sonlarına âit olması gereken, eksik olduğu için Lâzıkıyye kazâsı bulunmayan mufassal defterde Kütahya sancağına bağlı olarak, nâhiye adı altında, sırasıyla, Simav, Gedus, Küre, Kula, Uşak, Şeyhlü ve Homa kazâları kaydedilmiştir.²¹⁵ Araştırmaya esas teşkil eden kazâyı da ihtivâ eden 1520 târihli deftere göre Kütahya sancağı, Kütahya, Gedus, Egrigöz Küre, Simav, Kula, Uşak, Donuzlu, Şeyhlü, Homa ve Geyikler ile Honaz kazâlarından müteşekkildir.²¹⁶ Bununla birlikte, 1530 tarihli icmâl defterde, bâzı değişiklikler sonucunda, Kütahya sancağına bağlı olarak, sırasıyla Kütahya, Lâzıkıyye, Şihlu, Uşak, Egrigöz, ve Simav, Honaz, Küre ve Selendi, Kula ve Homa olmak üzere sâdece 9 kazâ kaydedilmiştir.²¹⁷ Livâyâya bağlı kazâ sayısının tekrar 12'ye çıkmış olduğu 1571 târihli mufassal defterde ise, Kütahya, Egrigöz, Simav, Gediz, Küre ve Selendi, Kula, Lâzıkıyye, Honaz, Homa ve Geyikler, Şihlu, Uşak ve bu tarihte Lâzıkıyye'den ifrâz olunarak müstakil kadılık hâline getirilmiş olan Gököyük kazâları tesbit edilmiştir.²¹⁸

Durumun önemli ölçüde değiştiği XVII. asırda Müneccinbaşı, *Germiyan-ili*'nin, Kütahya, Uşak, Gediz, Selendi, Kula, Küre, Tavşanlı, Simav, Egrigöz, Ezine (Sarayköy), Banaz, Baklan, *Donuzlu*, Honaz, Dazkırı, Geyikler, Homa, Gököyük, Çarşamba (Buldan), Dinar ma'a Eşme ve Şihlu kazâlarını içine aldığını kaydetmektedir.²¹⁹ Buna karşılık 1571'de Kütahya'yı ziyaret etmiş olan Evliyâ Çelebi ise, sancağın *Denizli* ve ondan ifraz olunmak sûretiyle daha önce müstakil

²¹⁴ Kütahya. Şehzâde Bâyezid (1550-58) ve Şehzâde Selim'in (1562-66) vâililik dönemlerinde Şehzâde Sancağı hüviyetini de hâiz olmuştur. Bkz. M.Ç.Varlık, "Kütahya'nın Şehzâde Sancağı Olarak İdâresi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (1989), s.315-324.

²¹⁵ BOA-TD-45.

²¹⁶ BOA-TD-49; BOA-MLAD-72.

²¹⁷ BOA-TD-438, s.15-98.

²¹⁸ TKGM-KKA-TD-47.48.

²¹⁹ Câmîü'd-Düvel'den nkl. M.Ç.Varlık, "Kütahya", s.239.

kadılık hâline gelmiş olan Gököyük, Ezîne ve Çarşamba da dâhil olmak üzere toplam 24 kadılık yer olduğunu belirtmektedir.²²⁰

Zikrolunan asır ile ilgili bu bilgileri Kütahya livâsının da dâhil olduğu avâriz defterlerinden kontrol etmek mümkündür. Nitekim, Evliyâ Çelebi'nin Kütahya'yı ziyâret ettiği 1571'den bir yıl sonra 1083 (1672-73) yılında tanzim edilmiş olan defterden göre, Kütahya livâsının, kütahya ma'a Tavşanlı, Ezîne, Gököyük, Çarşamba, Baklan, Şeyhlü, Çal, Uşak, Banaz, Sirke, Eşme, İnay, Dağardı, Selendi, Çakırca, Küre-i Selendi, Honaz, Geyikler, *Lazıkıyye*, Dazkırı, Homa, Simav, Eğrigöz, Kula, Bozguş, Toplu ma'a Osmaneli ve Gedus olmak üzere toplam 27 kazâdan müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır.²²¹ 1111(1699-1700) Yılında düzenlenmiş olan bir defterde ise Bozguş ile Toplu ma'a Osmaneli kazâlarının kazâ-i Yörükân adı altında tek kalemde kaydedilmiş olmasından dolayı, sancağı teşkil eden kazâ sayısı 26'ya düşmüştür.²²² Bu da, XVI. asrın sonlarında meydana gelmiş olan büyük değişikliklere rağmen, XVII. yüzyıl boyunca, sancağın idârî taksimâtında pek önemli bir değişiklik olmadığını göstermektedir.

Bütün bunlardan gâyet açık sûrette XVI. ve XVII. asırlarda fâsılâsız Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi olan Kütahya livâsını teşkil eden idârî birimlerden biri olduğu anlaşılan Lâzıkıyye kazâsını meydâna getiren *nâhiye*'lere gelince; 1519-20 ve 1530 târihli defterlere göre, kazâ şu dört nâhiyeden ibârettir:²²³

Nâhiye-i Lâzıkıyye (merkez)

Nâhiye-i İbsili

Nâhiye-i Kaş-Yenice

Nâhiye-i Aydos

²²⁰ *Seyahatnâme*.IX. s.26-27.

²²¹ BOA-KK(MKF)-2657/112, v.16a-16b.

²²² BOA-MAD-3826, v.50a-50b.

²²³ BOA-TD-49, s.709-800; BOA-TD-438, s.47-56.

Lâzıkıyye merkez nâhiyesi, hemen hemen bugünkü Denizli merkez ilçenin hudutları dâhilindeki sahâyı kapsamaktadır. İbsili ise, yaklaşık bugünkü Sarayköy ve Babadağ ilçelerinin hudutları dâhilinde kalan arâzîyi içine almaktadır. Kazânın orta-kuzey kesimini teşkil eden Kaş- Yenice nâhiyesi de, hemen hemen bugünkü Buldan ve Güney ilçelerinin hudutları dâhilindeki sahâyı kapsamaktadır. En küçük nâhiye olan Aydos ise, Buldan ve Güney'in kuzeyinde, Uşak iline bağlı Ulubey Eşme ve Alaşehir'in güneyinde batı'da Kiraz yakınlarına kadar uzanan bir ara coğrafyadan ibârettir.

Kânûnî devrine ait bir hâs defterinden de, anlaşıldığı kadarıyla,²²⁴ kazânın uzun zaman muhâfaza edilmiş olan kendi bünyesindeki bu idârî taksimâtı 1571'de değişmiştir. Zikrolunan târihte yapılan tahrir neticesinde tanzim olunan mufassal defterde yer alan, *Kazâ-i mezbûre defter-i ʿatîkde Lâzıkıyye kazâsına tâbî Aydos nâmı ile nâhiye olub bādehu Gök-Öyük nâmı ile müstakil kadılık olmuş*²²⁵ şeklindeki kayıtdan da anlaşıldığı üzere, Aydos nâhiyesi kazâdan ifrâz olunmak sûretiyle müstakil kadılık hâline gelmiş ve böylece araştırmaya esas olan kazâ dâiresi de kuzey- batısındaki uzantısını kaydederek, Lâzıkıyye merkez, İbsili ve Kaş-Yenice nâhiyelerinden ibâret kalmıştır.

Bu şekilde, XVI. asırda kazâyı teşkil eden nâhiyelerden birisinin kopmasından sonra, mezkûr asrın sonlarına doğru idârî taksimatda daha önemli bir değişiklik meydana gelmiştir. Bu târihlerde, tıpkı Aydos örneğinde olduğu gibi, *İbsili* nâhiyesi *Ezîne*, *Kaş-Yenice* nâhiyesi de *Çarşamba* nâmıyla kazâdan ayrılmak sûretiyle müstakil kadılık hâline gelmişlerdir. Lâzıkıyye ile târihi coğrafya itibariyle olan bağlantılardan dolayı kayıtlarda zaman zaman *Ezîne-i Lâzıkıyye* ve *Çarşamba-i Lâzıkıyye* şeklinde de zikredilmiş olan bu iki nâhiyenin de ayrılmasından sonra, araştırmaya konu olan kazâ hudutları, XVII. asır boyunca değişmeden, hemen hemen bugünkü merkez ilçenin kapladığı sahâya münhasır kalmıştır. 1571'den sonra tahrirler yenilenmediği için kesin bir târih tesbit

²²⁴ TSMA-D-4040.

²²⁵ TKGM-KKA-TD-48. v.85-b.

edilmemekle berâber, 13 Şevvâl 1003/ 21 Haziran 1595 tarihinde Lâzıkıyye ve *Çarşamba* kadılarına,²²⁶ 12 şâban 1000/24 Mayıs 1592'de Lâzıkıyye ve *Ezîne* kadılarına,²²⁷ 16 Muharrem 992/29 Ocak 1584'de Anadolu beglerbegisi'ne ve Kütahya ve Lâzıkıyye ve Honaz ve *Çarşamba* kadılarına²²⁸ hitâben yazılmış olan hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla, kazâ bünyesindeki idâri taksimatda meydâne gelen bu büyük değişiklik 1571 ila 1584 yılları arasında gerçekleşmiş olmalıdır.

Diğer taraftan, *piyâde teşkilâtı* itibâriyle de *Kütahya Yaya Sancağı Begi*'ne bağlı olan kazâ, yaya çiftlikleri bakımından biraz daha farklı bir taksimâta tâbî tutulmuştur. Aşağıda da tafsilâtıyla görüleceği üzere, XV ve XVI. asra âit *piyâde* tahrir defterlerinde, Lâzıkıyye kazâsı *piyâdeleri* şu beş nâhiyeye bölünmüştür;²²⁹

Nâhiye-i Lâzıkıyye

Nâhiye-i Kaş-Yenice

Nâhiye-i İbsili

Nâhiye-i Aydos

Nâhiye-i Donuzlu

Aşağıda da görüleceği üzere, Halil Paşa emlâki üzerinde bulunan çiftliklerin farklı bir idârî ünite adededilerek, Donuzlu'dan ayrı olarak Lâzıkıyye nâhiyesinin teşkili ile ortaya çıkmış olan beş nâhiyeli bu taksimât, teşkilâtın neshinden sonra tanzim edilmiş olan *mensûh piyâde defterinde* de muhâfaza edilmiş olduğu gibi,²³⁰ tımâr ve zeâmete tahsis edilmiş olan *mensûh* çiftliklerin tevcihlerinde de XVII. asır boyunca aynen geçerli olmuştur.

Kısaca ifâde etmek gerekirse, Denizli kazâsının XVII. asır boyunca değişmediğini belirtmiş olduğumuz idârî taksimâtı, esâsen XIX. yüzyılda sancak ittihâz edilerek Anadolu Beylerbeyiliği'nin dağılması üzerine kurulan Aydın

²²⁶ BOA-MD-73, s.424/937.

²²⁷ BOA-MZ-6, s.19/43.

²²⁸ BOA-MD-52, s.235/614.

²²⁹ BOA-TD-3 m. s.51-54,318-372; BOA-TD 447, s.64-69,114-153, 234-267; BOA-TD-510, s.55-56, 115-121,332-371.

²³⁰ TKGM-KKA-TD-158. v.168a-245b.

Eyâleti'ne bağlanmasına kadar devâm etmiştir. 1867 Islahatında Mentеше ile birleştirilmiş olan Denizli tekrar kazâ olarak Aydın sancağına bağlanmış ve 1882 sonlarına kadar böyle kalmıştır. Ancak, 10 Mart 1883'de, Denizli sancağı yeniden teşkil edilerek ilk sancak mutasarrıflığına Rumeli beylerbeyi rütbeli Hasan Paşa tâyin olunmuştur. Denizli, Sarayköy ve Buldan'ın yanında XVI. asırda kazâ dâiresi dışında bulunan Tavas'ın da dâhil olduğu sancak, 1884'de Çal, 1888'de de Garbi Karaağaç (Acıpayam)'ın da katılmasıyla oldukça genişlemiştir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında müstakil mutasarrıflık olan Denizli'ye nihâyet Cumhûriyet'den hemen sonra Çivril kazâsının da katılmasıyla, zaman içerisinde görülen bâzı küçük değişikliklere rağmen, merkez ilçe hâricinde, Acıpayam, Akköy, Babadağ, Baklan, Bekilli, Beyağaç, Bozkurt, Buldan, Çal, Çameli, Çardak, Çivril, Güney, Honaz, Kale, Sarayköy, Serinhisar ve Tavas adlı on sekiz ilçeden oluşan bugünkü Denizli vilâyeti hudutlarına ulaşılmıştır.²³¹

2-Kazâ İdâresi ve Lâzıkıyye Kadıları

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altına aldığı bir üniteye, mutlak sûretde iki vazifeli tâyin etmiştir. Bunlardan biri yürütmeyi temsil eden *bey*, diğeri de yargıyı temsil eden *kadı* olmuştur. Osmanlı idârî mekanizmasının temelini teşkil eden bu iki görevli, taşra teşkilâtında âdil bir yönetimin teminâtı olarak kabul edilmiştir.²³²

İşte, yukarıda, kadı'nın *salâhiyet mıntıkası* olarak tanımlandığını ifâde ettiğimiz Osmanlı Devleti idârî teşkilâtının esâsını teşkil eden her kazâ, bir bey'in idâresindeki sancağa bağlı olmakla berâber müstakilen kendi idâresi için tâyin edilmiş olan kadı tarafından yönetilmiştir. Dolayısıyla, XVI ve XVII. asırlarda Lâzıkıyye kazâsı da, bir taraftan Kütahya sancak beyine bağlı olmakla berâber,

²³¹ Bkz.T.Baykara. "Denizli", s.157-58; Aynı Müellif, *Tarihi Coğrafya*, s.119-20; Aynı Müellif, *Aydın Eyâleti* (XIX. Yüzyılda), (İ.Ü.Ed.Fak. Basılmamış Lisans Tezi) İstanbul.1966, s.56 vd.; Necmi Ülker. "XX.Yüzyıl Başında Denizli Sancağı", *Merkez Efendi Sempozyumu* (27-29 Haziran 1988) *Bildirileri*, Manisa, 1989. s.165-170; Vecihi Tönük, *Türkiye'de İdare Teşkilatının Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, Ankara, 1945. s.164.

²³² Yaşar Yücel. "Osmanlı İmparatorluğun'da Desantrilizasyona Dâir Genel Gözlemler". (= "Desantrilizasyon"), *Belleten*.XXXVIII/152 (Ekim 1974), s.665.

doğrudan doğruya bir kısmı aşağıda zikredilecek olan kadılar tarafından idâre edilmiştir.

Sonradan Mecelle'de ifâde olunduğu şekliyle, *beyn'en-nâss vukû bulan dâvâ ve muhâsamayı ahkâm-ı meşrûasına tevfikân fasl ve hasm için taraf-ı sultânîden nasb ve tâyin olunan hâkim* olarak tanımlanmış olan kadı,²³³ burada esas vazîfe olarak ifâde olunan ahâlî arasında meydâna gelen her türlü ihtilâfi çözme görevi yanında, hükümdârın emrettiği her konuda hüküm vermekle yetkili kılındığından, kazâî, idârî, mâlî, askerî ve beledî palanda çok geniş vazifeleri ifâ ile yükümlü tutulmuştur.²³⁴ Medreseden mezun olup mülâzamet edenler arasından tâyin edilen ve tâyin, azil ve yer değiştirme gibi muâmeleri doğrudan merkezdeki kadıaskerlik makâmına bağlı bulunan²³⁵ kazâ kadılarının, görev yaptıkları kazâlarda hangi vazîfeleri ifâ ile mükellef oldukları, mahkeme zabtı niteliğinde olan şeriye sicilleri'nin tedkikiyle gâyet açık bir şekilde tesbit edilebilmektedir.²³⁶

Şeriye sicillerinin muhtevâsını teşkil eden belgelerin tasnîfiyle, kadı'nın vazîfelerinin *adlî, idârî ve beledî* olmak üzere başlıca üç noktada yoğunlaştığı görülmektedir. Buna göre, kadı, yukarıda da ifâde olunduğu üzere, evvelâ hukûku tatbik etmek sûretiyle ahâlî arasındaki ihtilâfi gidermek ve aynı zamanda, bugünkü noterlerin üstlendiği her nevî *akd* muâmelesini ifâ etmekle, kendi kazâ dâiresinde yargı fonksiyonunu icrâ eden bir hâkim olarak en yüksek düzeyde adlî görevli konumundadır. Kadı'nın adlî fonksiyonunu icrâ ettiği müessesese ise, kazâ merkezi şehir veyâ kasabada, genellikle ikâmet ettiği evi bitişiğinde bir binâda bulunan ve katîb, muhızır ve çavuş gibi kimselerin de görev yaptığı *mahkeme*²³⁷

²³³ Ebül-ulâ Mardin "Kadı". *LA*, VI, s.42; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1984, s.85.

²³⁴ Y.Yücel, "*Desantirilazyon*", s.667-68.

²³⁵ Bkz. İ.H.Uzunçarşılı. Aynı eser, s.87,103-106; İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı Tarihi. Temeli ve Yargı Görevi", *SBFD*.XXX/1-4 (1977). s.119-128

²³⁶ Bu doğrultuda bir değerlendirme için bkz. Çağatay Uluçay, "Manisa Şer'iyye Sicillerine Dâir Bir Araştırma", *TMX* (1935), s.290-98.

²³⁷ Meclis-i Şer'de denilen bu müessesese için bkz. Halil İnalçık, "Mahkeme", *LA*.VII, s.149-151; Münir Atalar. "Şer'iye Mahkemelerine Dâir Kısa Bir Tarihçe", *İİED*.IV (Ankara 1980).s.303-328.

idi. Bu noktada kadı'nın en büyük yardımcısı gerek kendisine vekâlet eden, gerekse, kazâyı teşkil eden nâhiyelere tâyin edilmek sûretiyle bâzı küçük dâvâları yerinde *hall ve fasl* eden *nâib*²³⁸ dir. Kadı'nın maiyyetindeki kazâ dâiresi adli teşkilâtının diğer iki önemli unsuru da, mahkemede hazır bulunan *şuhûdî'l-hâl* ile *iftâ* makâmını temsilen, gerektiğinde kararlarında kadıya muâvenet etmekle mükellef olan *müftî* dir.²³⁹

Kadı, aynı zamanda, doğrudan merkezden aldığı emirler doğrultusunda, kazâ dâiresinde devlet mekanizmasını teşkil eden hemen bütün müesseselerin işleyişini kontrol altında tutup, gözetmekle mükellef olması hasebiyle, uhdesinde bulunan kazânın idâresinden sorumlu en yüksek düzeyde mülkî âmir durumundadır. İdârî görevlerini ifâda, en önemli yardımcıları ise, esâsen aşağıda şehir yönetimi ile ilgili kısımda tasrîh olunacağı üzere, emrindeki *asesbaşı* ve *asesler* ile şehrin âsâyışinden sorumlu olan subaşı, ahâliyi temsilen vazife yapan *köy ve mahalle kethidâları* ile bunların üzerinde yer alan *şehir kethudâsıdır*.²⁴⁰

Kadı, diğer taraftan, kethüdâ ve yiğitbaşların tâyîni yetkisiyle esnaf ve çarşı- pazarın denetiminden, narh konulması sûretiyle fiyatların tesbîti, ihtikar ve istifçiliğin engellenmesi, mîras taksiminden nikah akdine, mukâtaa işlerinin kontrolünden arâzî ve emlâk satış işlerine varıncaya kadar, kazânın çok çeşitli *beledî* hizmetlerinin de en yüksek düzeyde sorumlusudur. Bu hizmetlerin yürütülmesinde de, kadı'nın en önemli yardımcısı *muhtesip* olup. bunu *esnaf şeyhi*, *yiğitbaşı*, *mimarbaşı* ve *çöp subaşısı* gibi ikinci derecede beledî vazîfeler tâkib etmektedir.²⁴¹

²³⁸ Câvid Baysun. "Nâib", *İA*, IX, s.50-52.

²³⁹ İ.H.Uzunçarşılı. *Aynı eser*, s.179; Ebül-ulâ Mardin, "Fetva" *İA*, IV, s.582-84. Ayrıca, Kadı'nın adli vazifeleri hakkında tafsilat için bkz. İ.Ortaylı, *Aynı makâle*, s.119-128; Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *DTCFD*, XXIII/1-2 (1955), s.48-49.

²⁴⁰ M.Akdağ. *Aynı makâle*, s.49-51; Y.Yücel, "Desantirilazyon", s.667-68; M.Atalar. *Aynı makâle*, s.309-311.

²⁴¹ Tafsilat için bkz. M.Akdağ. *Aynı makâle*, s.51; M.Atalar. *Aynı makâle*, s.310-11; M Şinâsi Altundağ. "Osmanlılarda Kadıların Salahiyet ve Vazifeleri Hakkında." *VI. Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, Ankara 1967, s.342-54; M.S.Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul, 1983, s.3-34; Ziyâ Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, İstanbul 1987.

Kadınların, bu üç noktada yoğunlaşan vazifeleri yanında, vakfiyelerin tanzim ve tescilinden mütevellî ve nâzırların tâyin ve azli ile merkezle olan bağlantısına varıncaya kadar, kendi salâhiyet muntkasında bulunan vakıflarla ilgili sorumluluklarının da belirtilmesi gerekir. Gene bâzı kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, kadınlar mûtaad olan sözkonusu vazifeleri yanında, zaman zaman bâzı istisnâî görevlere de tâyin edilmişlerdir. Bu kabil görevler daha ziyâde teftiş ile ilgili vazifelerdir. Meselâ, Lâzıkıyye ve Ezine kadınları Temmuz 1629'da, *re'âyâya zulm ve ta'addî üzre olan* Lâzıkıyye voyvodasının,²⁴² Lâzıkıyye kadısı Aralık 1592'de *Lâzıkıyye'de sâkin olub zulm ve ta'addî üzre olan* iki kadı'nın,²⁴³ gene Lâzıkıyye kadısı °Abdulkerîm 11 Eylül 1593'de suiistimâli görülen eski Lâzıkıyye kadısının,²⁴⁴ Lâzıkıyye, Alaşehir ve Uşak kadınları 19 Kasım 1582'de hakkında şikayet vâkî olan Gök-Öyük kadısının²⁴⁵, kütahya ve Lâzıkıyye kadınları da 15 Kasım 1573'de *şenâ'ati zâhir olan zâimin*²⁴⁶ tahkîkine memur edilmişlerdir. Ayrıca, Lâzıkıyye kadısı Yahya'nın Mayıs 1568'de Hamid ve Teke sancaklarının tahririne memur edilmiş olduğunu da belirtmek gerekir.²⁴⁷

İşte buldukları kazâda böylesine geniş çaplı vazifeleri ifâ etmekle mükellef olan kadınların, muayyen bir yerdeki kadılık müddetleri sınırlandırılmıştır. Bugüne kadar ortaya konulmuş olan ilgili çalışmalarda bunun genellikle on sekiz ay ilâ üç sene arasında değiştiği kabul edilmiş²⁴⁸ ise de, *İznikmid ma'a Kandırı* kadısı Mevlânâ Fahreddin'in on iki yıl, *Yabanâbâd kadısı* Mevlânâ Muslihîddin'in beş yıl sekiz ay, *Bursa kadısı* Mevlânâ Dâvud'un beş yıl bir ay ve Kütahya kadısı Mevlânâ Muslihîddin'in de dört buçuk yıldan beri aynı yerde kadılık yaptığını gösteren Anadolu kadınlarına dâir 1528 târihli defter, bunun tamâmıyla doğru

s.29 vd.; Gabriel Baer. "The Administrative Economic and Social Functions of Turkish Guilds". *IJMES*, I/1 (1970). s.28-50.

²⁴² BOA-MD-84, s.30/35.

²⁴³ BOA-MD-69, s.214/425.

²⁴⁴ BOA-MD-71, s.27/52.

²⁴⁵ BOA-MD-48, s.171/477.

²⁴⁶ BOA-MD-23, s.127/258.

²⁴⁷ BOA-MD-7, s.520/1493,94,95 vd.

²⁴⁸ Bkz. İ.H.Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s.94; H.Özdeğer, *Aynı eser*, s.5-6; Yusuf Halaçoğlu, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1991, s.112.

olmadığını göstermektedir.²⁴⁹ Aynı deftere göre, Lâzıkıyye kadısı olan Mevlâna ‘Alâaddin’in de on bir aydan beri bu vazifeyi ifâ ettiği anlaşılmaktadır.²⁵⁰

Bütün bunları belirttikten sonra, son olarak, çeşitli defter ve müteferrik vesikalardan tesbit edilebildiği kadarıyla, XVI. ve XVII. asırlarda Lâzıkıyyi kazâsı kadılığında bulunmuş olan kadıları, ilgili kayıtdaki târihiyle birlikte liste hâlinde vermek konunun tamamlanması bakımından faydalı olacaktır;

Kadı'nın Adı:	Târih:
Mevlânâ Kâsım Çelebizâde	Evâhır-ı Şevvâl 919/20-30 Aralık 1513 ²⁵¹
Mevlânâ ‘Alâaddin	19 Cemâziyelevvel 934/ 11 Şubat 1528 ²⁵²
Mevlânâ Muslihiddin	23 Ramazan 954/ 7 Kasım 1547 ²⁵³
Mevlânâ Nebî	28 Zilkâde 954/ 10 Ocak 1548 ²⁵⁴
Mevlânâ Muslihiddin	937/1530-31 ²⁵⁵
Mevlânâ Yahyâ	13 Cemâziyelevvel 975/ 15 Kasım 1567 ²⁵⁶
Mevlânâ Murad	979/ 1571-72 ²⁵⁷
Mevlâna Nasrullah	22 Ramazan 983/ 25 Aralık 1575 ²⁵⁸
Mevlâna ‘Abdullah	987/1579 ²⁵⁹
Mevlânâ Muhyiddin	29 Ramazan 987/ 20 Kasım 1579 ²⁶⁰
Mevlânâ Muslihiddin	28 Zilhicce 987/ 16 Şubat 1580 ²⁶¹

²⁴⁹ *T SMA-D-7625*, v.1-b. Bu defterde kayıtlı toplam 211 kadı'dan 14'ünün 4-12 yıl, 29'unun da 3-4 yıl arasında değişen zamanlarda aynı kadılıkta kaldıkları anlaşılmaktadır ki bu da mezkûr târih itibariyle Anadolu eyâleti kadılarının %20.37'sinin yukarıda işaret edilmiş olan genel kanâatin aksine, aynı yerde 3 yıldan fazla kadılık yaptıkları anlamına gelmektedir.

²⁵⁰ *T SMA-D-7625*, v.4-a.

²⁵¹ *T SMA-D-929*, v.ç-a.

²⁵² *T SMA-D-7625*, v.4-a.

²⁵³ *BOA-A-DVN-792* 6.s.108.

²⁵⁴ *BOA-A-DVN-792* 6.s.160.

²⁵⁵ *BOA-TD-369*, s.431.

²⁵⁶ *BOA-MD-7*, s.171/451 vd.; *BOA-MAD-115*, s.55.

²⁵⁷ *BOA-KK-67* 7.v.149-a.

²⁵⁸ *BOA-MD-27*, s.169/388.

²⁵⁹ *BOA-MD-41*, s.76/168.

²⁶⁰ *BOA-MD-41*, s.184/412.

²⁶¹ *BOA-MD-41*, s.490/1046-47.

Mevlânâ Mahmud	996/1588 ²⁶²
Mevlânâ Hasan	15 Rebülevvel 1001/ 20 Aralık 1592 ²⁶³
Mevlânâ °Abdulkerim	13 Zilhicce 1001/ 11 Eylül 1593 ²⁶⁴
Mevlânâ Mehmed	1003/ 1594-95 ²⁶⁵
Mevlânâ °Abdülaziz	1038/1628-29 ²⁶⁶
Mevlânâ Mustafa	1043/1633-34 ²⁶⁷
Mevlânâ Sun°ullah	1045/1635-36 ²⁶⁸
Mevlânâ °İvaz Mehmed	1063/1653 ²⁶⁹
Mevlânâ Ebübekir	1065-66/1655-56 ²⁷⁰
Mevlânâ Mehmed	1067/1656-57 ²⁷¹
Mevlânâ °Abdurrahman	Evâhir-ı Zilhicce 1083/ 9-19 Nisan 1673 ²⁷²
Mevlânâ Mehmed	Evâhir-ı Rebülâhir 1086/ 15-25 Temmuz 1675 ²⁷³
Mevlânâ İbrâhim Efendi	1101/ 1689-90 ²⁷⁴
Mevlânâ Ahmed	1102/1690-91. ²⁷⁵
Mevlânâ Seyyid Yusuf	1103/1691-92 ²⁷⁶
Mevlânâ °Abdurrahim	22 Ramazan 1104/27 Mayıs 1693 ²⁷⁷
Mevlânâ Mehmed	11 Şevval 1109/ 22 Nisan 1698 ²⁷⁸
Mevlânâ °Abdullah	111/1699-70 ²⁷⁹

²⁶² BOA-MAD-450, s.11.

²⁶³ BOA-MD-70, s.126/248.

²⁶⁴ BOA-MD-71, s.27/52.

²⁶⁵ BOA-MD-72, s.937.

²⁶⁶ BOA-D.MKF-27441/21, s.26.

²⁶⁷ BOA-KK (MKF)-2575/32, s.16.

²⁶⁸ BOA-D.MKF-27447/26, s.13.

²⁶⁹ BOA-KK (MKF)-2623/78, s.66.

²⁷⁰ BOA-KK (MKF)-2625/80, s.65; BOA-MAD-2749, s.72; BOA-KK (MKF)-2627/82, s.62.

²⁷¹ BOA-KK (MKF)-2624/79, v.30-a.

²⁷² BOA-İbnü'l-Emin Evkâf-776/2.

²⁷³ Hans Georg Majer, Des Osmaniche "Registerbuch Der Beschwerden" (Şikâyet Defteri) Vom Jahre 1675, Wien, 1984, v.148-a/1.

²⁷⁴ BOA-Ali Emiri- 1/4-a, 2775.

²⁷⁵ BOA-Ali Emiri- 1/4-a, 1261.

²⁷⁶ BOA-MD-103, s.7/21.

²⁷⁷ BOA- İbnü'l-Emin, Evkâf- 2810/8.

²⁷⁸ VGMA-D-229, s.83.

²⁷⁹ BOA-KK (MKF)-2797/251, s.2.15.

İKİNCİ BÖLÜM

KAZÂ MERKEZÎ LÂZIKIYYE (DENİZLİ) ŞEHİRİ

Buraya kadar, bâzı genel husûsiyetlerine temâs edilmiş olan Lâzıkiyye Kazâsı tedkik olunurken, bundan sonraki bölümlerde, bilhassâ *nüfus* ve *iskân* açısından, *şehir* ve *kır* olmak üzere iki ayrı başlık altında değerlendirilecektir. Bu münâsebetle, XVI ve XVII. asırlarda, kazâ merkezî Lâzıkiyye şehrini incelerken, bugüne kadar yapılmış olan bâzı çalışmalardan hareketle, genel olarak *şehiri* sâir iskân yerlerinden ayıran temel husûsiyetlere işâret etmek faydalı olacaktır.

Esâsen, Türkçe *balık* ve zamanla yerine kullanılan *kend* kavramlarına karşılık olarak, Anadolu'ya intikâl eden ve yerleşen Türkler tarafından tercih edilerek kullanılan bir terim olan şehir¹, Farsça menşe'li olup, ilk devirlerde *şar* şeklinde telaffuz edilmiş² ve yaklaşık dokuz yüz yıldan beri belirli özelliklere sâhip olan iskân yerlerini ifâde için kullanılagelmiş bir kavramdır. Bu sûretle şehir kavramıyla ifâde edilen iskân yeri, bakış açısına göre, farklı kriterlere göre târif edilmektedir. Nitekim, bugüne kadar bu anlamda *şehiri* tanımlamaya ve diğer iskân yerlerine nazaran arzettiği temel husûsiyetleri tesbîte çalışan *şehirciler* yerleşim düzenini, *coğrafyacilar* çevre ve topoğrafyayı, *demograflar* nüfus yoğunluğunu, *sosyologlar* ilişkiler ve değişimleri, antropologlar kültürel yapıyı, ekonomistlerde ilk plânda üretim biçimini esâs kriter olarak kabul etmişlerdir.³ Bununla birlikte, bütün bu kıstasların değişik zaman ve mekanlar açısından izâfi olduğu gerçeği de dikkate alınarak, şehirlerin farklı ve nisbeten gelişmiş bir yerleşim şekli olarak ortaya çıkışı ve yaygınlaşmasından günümüze kadar ortaya koyduğu gelişme çizgisi⁴ üzerinde sergilediği örneklerinden hareketle, bir iskân yerinin şehir niteliğini kazânmasında, her zaman tek başına yeterli olmamakla

¹Mustafa Cezar. *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, (=Klasik Dönem İmar Sistemi), İstanbul, 1985, s.164. Cezar, burada, diğerlerine nazaran, "şehir" kavramının Selçuklular Devrinde Anadolu şehir hayatında ne ölçüde kabul gördüğünü ifâde ederken, "Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Eskişehir" örneklerinde olduğu gibi bâzı beldelerin isimlerinde de kullanıldığına dikkat çeker.

²Yukarıda zikrolunan "Akşehir" in "Ak-şar", "Alaşehir" in de "Ala-şar" şeklinde telaffuz edildiği bilinmektedir. Tafsîlât için Bkz. Tuncer Baykara, *Araştırmalar*, s.50.

³Sabri Çakır-Mehmet Erbaş. "Giresun'da Kentleşme Kentsel Yerleşmelerin Kademelenmesi". *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (1-3 Haziran 1988) Bildirileri*, Samsun, 1990, s.35.

⁴ Bu hususta genel bir değerlendirme için Bkz. Korkut Tuna. *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul, 1987; Henri Pirenne. *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticâretin Canlanması*, (Çev: Şadan Karadeniz), İstanbul, 1982, çeş.yer.

berâber, en önemli ölçülerden birinin nüfus yoğunluğu olduğunu belirtmek mümkündür.⁵ Bu hususda ölçü kabul edilen diğer önemli bir kıstas da, *yerleşmenin fonksiyonu* olmuştur.⁶ Buna göre, bir iskân yerinin şehir niteliğini kazanabilmesi için, muayyen bir nüfus potansiyeline sâhip olmakla berâber, tüketim fazlası zîrâî üretimin varlığına bağlı olarak⁷ pazar'ın ortaya çıkmasıyla birlikte beliren İktisâdî ve ticârî faâliyetlerle berâber tarım-dışı fonksiyonların gelişmesi ve nisbeten hâkim mevkie çıkması gereği söz konusudur.⁸ Ancak, aşağıda Lâzıkıyye şehri iktisâdî hayâtında da görüleceği üzere, bilhassa Osmanlı devri Anadolu-Türk şehri iktisâdiyâtının kendisine mahsus temel husûsiyetleri ve esâsen sanayi öncesi toplumlardaki şehir hayâtının gerçekleri dikkate alındığında, bunun şehirde zîrâî faâliyetin hiç olmayacağı anlamına gelmediği görülmektedir. Şu halde, burada esâs olan, kır iskân yerlerine nazaran, şehrin doğrudan toprağa bağlı olmaması, dolayısıyla zîrâatin tek ve hâkim fonksiyon olmaması, nüfusun büyük çoğunluğunun meşgul olduğu tarım dışı sektörlerin gelişmiş olmasıdır.⁹ Şehiri sâir iskân merkezlerinden ayıran en önemli husûsiyetlerden birisi ve belkide, özellikle, sanayi öncesi tarım toplamlarında ve bu arada Osmanlı devri Türk şehirleri açısından en önemlisi, dâhil olup adını verdiği, üzerinde farklı karekterde pek çok yerleşim yerinin bulunduğu belirli bir idârî ünitenin merkezîni teşkil etmesidir.¹⁰ Dolayısıyla, şehir, sâdece yoğun ve kesif bir nüfusu bünyesinde barındıran dar çerçeveli bir iskân yeri değil, aynı zamanda, idârî bakımdan merkezlik ettiği ve buna bağlı olarak, çok değişik siyâsî, sosyal ve iktisâdî ilişkiler içersinde olduğu hinterlandı ile birlikte düşünölmelidir.

⁵ Süha Göney, *Şehir Coğrafyası*, I. İstanbul, 1984, s.7-9; Erol Tümertekin, *Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar*, (=Türkiye'de Şehirleşme), İstanbul, 1973, s.1 vd.; Ali Tanoğlu, *Beşeri Coğrafya, Nüfus ve Yerleşme*, I. (=Beşeri Coğrafya), İstanbul, 1969, s.248; Besim Darkot, "Şehir Ayırımında Nüfus Sayısı ve Fonksiyon Kriterleri", *İUCED* 16 (1967), s.3-9 Bununla birlikte, Selçuklular devrinde, bâzı şehirlerden daha fazla nüfusa sâhip olmakla berâber şehir kategorisine dâhil edilmemiş olan yerler hakkında Bkz. T.Baykara, *Araştırmalar*, s.50.

⁶ Bunun için Bkz. H.Hilmi Karaboran, "Şehir Coğrafyası ve Şehirsel Fonksiyonlar", *FÜD (Sosyal Bilimler)* 3/1 (Elazığ 1989), s.87-94.

⁷ H.Ünal Nalbantoğlu, "Osmanlı Toplumunda Tarım Teknolojisi, Artı Ürün ve Kent Ekonomisi", *Türkiye İktisat Tarihî Semineri* (8-10 Haziran 1973), Ankara, 1975, s.58.

⁸ Erol Tümertekin, *Aynı eser*, s.32-33; Süha Göney, *Aynı eser*, s.10-11.

⁹ Tafsilât için Bkz. E.Tümertekin, *Aynı eser*, s.42-46

¹⁰ Süha Göney, *Aynı eser*, s.11-12; H.H.Karaboran, *Aynı makâle*, s.82,94-96. Ayrıca genel olarak, şehrin bu niteliğinin gelişmesi hakkında Bkz. Jean Gottman, *Şehirsel Merkezîyetin Gelişmesi* (Çev. Nazmiye Özgüç), İstanbul, 1976.

Kısacası, kendi idârî dâiresini teşkil eden muayyen bir ünitenin merkezinde yer alan şehir, bir iskân yeri olarak, nisbeten yoğun bir nüfusa sâhip olmakla berâber iktisadî bakımdan, daha ziyâde tarım dışı faâliyetlerle birlikte çeşitlilik göstermesi ve daha ileri düzeyde bir iş bölümüne sahne olması dolayısıyla farklı bir hayât tarzının hâkim olduğu, aynı zamanda, kale gibi çeşitli savunma ve sâir yönetim tesisleri ile birlikte, önemli sayıda idârî ve askerî vazîfelinin, yâni iktisadî bakımdan sâdece tüketici durumunda olan bir tabakanın da yaşadığı bir iskân ünitesini ifâde etmektedir.¹¹

İşte, yukarıda zikrolunan özelliklerin oldukça esnek olmak kaydıyla, kısmen Osmanlı Türk şehri ve bu arada konumuzu teşkil eden Lâzıkıyye şehri için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, tahrir defterlerinde tesbit edilmiş olan ve genellikle *nefs*, *karye* ve *mezra'a* olarak tefrik edilmiş bulunan iskân yerleri içerisinde hangilerinin *şehir* niteliğini hâiz olduğunu belirleyebilmeninde oldukça zor olduğunu kabul etmek gerekir. Zîrâ, genel kanâate göre, *şehir* ve *kasaba*, tahrir defterlerindeki *nefs*e tekâbül etmekle berâber, her *nefsin* şehir niteliğinde bir iskân yeri olma özelliği taşımadığı da bir gerçektir. Gene, şehir ve kasabalara mahsus olarak görülen bâzı ticârî ve sînâî teşekküllere ve iskân yerinin mahallelere bölünmesi gibi bâzı husûsiyetlere, büyükçe köylerde de tesâdüs edilebilmesi konuya daha da hassâsiyet kazandırmaktadır.¹² Bununla birlikte, *nefs* olarak kaydedilmiş olan bir iskân yeri, muayyen bir nüfus potansiyelini bünyesinde barındırıyorsa¹³, iktisadî hayât, sâir kır iskân yerlerine nazaran tarım dışı faâliyetlerin ağırlıkta olduğu şehir ve kasabalara mahsus bir nitelik taşıyorsa, ve aynı zamanda, belirli bir idârî ünitenin merkezî konumunda olup, *kadının* oturduğu bir yer ise, rahatlıkla, şehir veya kasaba olarak tanımlanabilir.

XVI ve XVII. asır defterlerinin tedkikiyle, Lâzıkıyye kazâ dâiresi iskân yerleri içerisinde *nefs* olarak kaydedilmiş olup, sözkonusu husûsiyetleri hâiz olması bakımından *şehir* olarak değerlendirilebilecek tek iskân merkezinin, kazâ merkezî olup, aynı zamanda, bütünüyle kazâ dâiresinin idâresinden mesûl olan *kadının*

¹¹ T.Baykara. *Araştırmalar*. s. 49-50; G.Göney, *Şehir Coğrafyası*. s.13; B. Darkot, *Türkiye İktisadî Coğrafyası*. İstanbul, 1972, s.60-61.

¹² Bu tartışmalara dair tafsilât için Bkz. Hütteroth-Abdül Fettah, *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the late 16th Century*, Erlangen, 1977, s.23 vd.

¹³ Meselâ. Suraiya Faraqhi, böyle bir yerin "şehir" ya da "kasaba" addedilebilmesi için, asgarî 400 nefer nüfusa, daha doğrusu âileleriyle birlikte 400 vergi mükellefine sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Tafsilât için Bkz. *Towns and Townsmen*, s.9-15.

devâmlı sûrette ikâmet ettiği yer olan Lâzıkıyye olduğu görülmektedir. Bundan dolayıdır ki, tahrir defterlerinde, *Kazâ-i Lâzıkıyye* genel başlığından sonra Nefs-i Lâzıkıyye adı altında ilk kaydedilen iskân merkezi, kendisini teşkil eden mahalleleriyle birlikte, Lâzıkıyye şehri olmuştur. Bunu tâkiben, merkez nâhiyeye bağlı *karye* ve *mezra'alar* zikredildikten sonra, sırasıyla kazâyâ tâbi diğer nâhiyeler, *nefs* olmadığı için doğrudan doğruya kır iskân merkezleriyle birlikte kaydedilmiştir. Bu genel girişten sonra, doğrudan, kazânın tek *nefsi*, dolayısıyla *şehir* niteliğinde iskân merkezî olan *Lâzıkıyye*'yi, değişik açılardan incelemek mümkündür.

A- ŞEHRİN FİZİKİ YAPISI, MAHALLELERİ VE NÜFÛSU

1- Genel Fîziki Yapılanma ve Buna Merkezlik Eden İç Kale

Daha önce, târihî gelişme çizgisi belirlenmeye çalışılırken de işâret olduğu üzere, Türkler, hâkim bir unsur olarak, Anadolu'ya intikâl etmeden evvel de, bu coğrafyada, geçmişi çok eski zamanlara kadar inen, önemli şehir merkezleri mevcut idi.¹⁴ Bunların bâzı mühim örnekleri de, bugün hâlen mevcut olan harâbelerinden de teşhis olunabildiği gibi, Batı Anadolu'nun önemli bir kesimini teşkil eden Büyük Menderes havzası'nda bulunuyordu.¹⁵ Bu bölgede tesis edilmiş olan önemli şehir yerleşmelerinden biri de, daha önce de ifâde olduğu üzere, bilhassâ Roma devrinde, Anadolu şehir hayatının canlanması ile birlikte, buradaki şehir hayatının en etkili olduğu bir dönem olan M.Ö. III. asırda, muhtemelen tahta geçtiği M.Ö. 261 ilâ 253 yılları arasında ¹⁶, Suriye Kralı II Antiochos tarafından, karısının adına izâfeten, bugünkü Denizli şehrinin yaklaşık 6 km. kuzeyinde,

¹⁴ Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri, Târihî Gelişmesi ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gözlemler", *FD*.VII (1968), s.53; Metin Tuncel, "Türkiye'de Kent Yerleşmelerinin Tarihçesine Toplu Bir Bakış", *İÜCED*, 23 (1980), s. 123-147.

¹⁵ Bugün, hemen tamamı sönmüş durumda olan bu şehirlerin başlıcaları arasında, "Miletos, Tralles, Aphrodisias, Tripolis, Hieropolis" ve "Laodiceia" zikredilebilir. Bkz. S.Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, s. 317-341; M.Tuncel, *Aynı makâle*, s. 137 vd.; Felix Sartiaux, *Küçük Asya'da Ölmüş Şehirler, Priyen-Milet-Didim-Hieropolis*, İzmir, 1931; Ayrıca, Strabon *Coğrafya*.XII (Çev.Adnan Pekman) İstanbul, 1972). Şarl Texier (Küçük Asya II (Ali suad Terc.), İstanbul, 1340) ve Ramsay (*Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*) da, bu şehirlere dâir tafsilâtlı bilgi verirler.

¹⁶ Muhtemelen, tahta geçtiği M.Ö.261 ile Leodikeia'dan ayrıldığı M.Ö.253 yılları arasında olmalıdır. Bkz. Aytekin Erdoğan, *Aynı tez*, s.257.

Goncalı ile Eskihisar köyleri civârında kurulmuş olan Laodikeia şehridir.¹⁷ İşte, burada tedkik mevzûu olan Lâzıkıyye şehri, daha önce de ifâde olunduğu üzere, isim bakımından olduğu kadar târihî coğrafya bakımından da, zamânında stretejik ve ticârî bakımdan fevkalâde mühim bir mevki işgâl eden *Laodikeia ad Lycum* ismiyle meşhûr olan bu şehrin yerini almıştır.¹⁸

Lâzıkıyye'nin, Lâdik nâmıyla şehir niteliğinde bir iskân yeri olarak, söz-konusu Loadikeia'nın fonksiyonlarını devralmak üzere, onun 6 km güneyinde ne sûretle teşkil edilmiş olduğu, genel hatlarıyla daha önce zikredilmiş olduğundan, burada daha ziyâde yer değiştirmenin sebepleri üzerinde durmak yararlı olacaktır. Şüphesiz, bunda müessir olan pek çok faktör dikkati çekmektedir. Bu cümleden olarak, ilk zikredilmesi gereken husûs, târihî Laodikeia'nın mezkûr mıntıkada kurulması ve M.S II. asırda Anadolu'nun en meşhûr şehirlerinden biri hâline gelmesinde esâs rol oynanmış olan Efesosa bağlı yol sisteminin Roma'nın son zamanlarında M.S.III. asırda eski ehemmiyetini yitirmeye başlaması ve nihâyet yeni bir merkez arayışı ile birlikte İstanbul'un önem kazânmaya başlaması ve küçük Yunan kolonisi *Byzans* 'ın İstanbul merkez olmak üzere, Roma'nın yeni idâre merkezi olarak ortaya çıkmasıyla ağırlık merkezinin iyice kuzeye kaymasının tabîi bir sonucu olarak Efes ve civârı batı Anadolu'nun iyice önemini kaybetmesiyle önemli ölçüde değişmiş olmasıdır.¹⁹ Böylesine önemli değişikliğin yaşandığı bir dönemde, esâsen sâdece bu bölgede değil, hemen bütün Anadolu'da Bizans şehir hayatının çökme derecesine varacak şekilde gerilediği dikkati çekmektedir.²⁰ Hâsılı, X. asırda Bizans'da görülen canlanma ile berâber göze çarpan şehir hâyatındaki kısmî harekete rağmen, giderek önemini yitirmiş olan Laodikeia da dâhil olmak üzere, Anadolu ve bilhassâ batı Anadolu'da şehirleşme hareketinin canlanması, ancak yeni ve hâkim bir unsur olarak Türklerin burada yerleşmeleri ile birlikte mümkün

¹⁷ Burada, konumuzun dışında olduğundan, Laodikeia'nın fizikî yapısı üzerinde durmayacağız. Bugün "Eskihisar" köyü civarında harabeleri bulunan bu şehir için Bkz. Strabon, *Coğrafya*, XII, s.38-43; Ramsay, *Anadolu'nun Târihî Coğrafyası*, s. 36 vd.; Texier, *Küçük Asya*, II, s.392-94; Richard Chandler, *Travels in Asia Minor 1764-1765* (Ed. Edith Clay), London, 1971, s.182-85; J.A. Gramer, *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, II, Amsterdam, 1971, s. 38-46; F. Akçakoca Akça, *Laodikya*, İstanbul, 1936.

¹⁸ T.Baykara, *Araştırmalar*, s.18; I.Melikof, "Denizli", *EF*, II, s.204; B.Darkot, "Denizli" *LA*, III, s.528; S.Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, s.339

¹⁹ Tafsilât için Bkz. Ramsay, *Aynı eser*, s. 36-37,44-45,50-51,77.

²⁰ T.Baykara, *Araştırmalar*, s.19-29; Doğan Kuban, *Sanat Târihimizin Sorunları*, İstanbul 1975, s. 125-26

olabilmiştir²¹. İşte XVI ve XVII. asırlarda Lâzıkıyye ismiyle mâruf olan Lâdik şehri de bu Türk iskân ve kolonizasyonu çerçevesinde teessüs etmiş olan bir merkez olma özelliğini taşımaktadır. Bu yeni şehrin, farklı bir mevkîde tesisinde rol oynamış olan diğer faktörlere geçmeden evvel, bir bakıma bunun izâhını da ihtivâ eden bir husûsa işâret etmek gerekmektedir. Bu da, söz konusu Türk iskân ve kolonizasyonu ile birlikte Anadolu şehir hayatının canlanması ve Türk şehrinin hâkimiyetinin başlıca üç istikâmette gelişmiş olmasıdır. Bunlardan birincisi, Türklerin yeni hâkim unsur olarak yerleştikleri eski şehirleri geliştirmek sûretiyle yeni bir şehir fizyonomisi oluşturmuş olmaları; İkincisi, eski şehirler civârında yeni şehirler kurmuş olmaları; üçüncüsü de, konar-göçer toplulukları şehirlerde iskâna tâbi tutmaları olmuştur.²² Her üç halde de, şehirleşmede coğrafyada mevcut olan unsurlardan ziyâde, XI. asırdan itibaren buraları yurt tutunmaya başlamış olan Türklerin, berâberlerinde getirmiş oldukları kendilerine mahsus değerler çerçevesinde fevkalade kuvvetli şehir geleneğini kısa zamanda yeni mekâna aktarmış olmaları esâs âmil olmuştur.²³ Bu sûretle, Türklerin, Anadolu coğrafyasındaki şehir hayatına damgalarını vurmaları ile birlikte, yaklaşık bin yıllık şehir diyârı olarak nitelendirilen bu bölgedeki eski şehirlerin strüktürel gelişmesine hâkim olan eğilimler ortadan kalkmıştır. Öyle ki, ister eski bir iskân yeri üzerinde kurulmuş olsun, isterse Türkler tarafından yeni bir yerde tesis edilmiş olsun, zikrolunan gelişmenin tabî bir sonucu olarak, bütün Anadolu-Türk şehirlerinde hâkim olan ortak bir kimlik kendini göstermiştir. Bu da, kısaca ifâde etmek gerekirse, hemen yukarıda işâret edilmiş olan Türk şehir geleneği ile, dâhil olunan yeni medenîyetin kazandırdığı islâm şehir telakkisinin²⁴ belirlediği *Türk-İslâm* şehri kimliği olmuştur.

²¹ T.Baykara, *Aynı eser*, s.31 vd.

²² D.Kuban, *Aynı makâle*, s.58-59

²³ Anadolu öncesi Türk şehri hakkında yapılmış olan çalışmalardan, özellikle şu ikisine işâret etmek gerekir; T.Baykara, *Türk Şehri (XI. Yüzyıla Kadar)*, (İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Basılmamış Doktora tezi), İstanbul, 1970; Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul, 1977.

²⁴ İslâm şehri hakkında genel bir değerlendirme için Bkz. D.Kuban, *Aynı makâle*, s. 55 vd. Bununla birlikte, İslâm şehir geleneği hakkındaki bu değerlendirmelerin büyük ölçüde E.Egli (*Geschichte des Staedtebaues*, 2. cilt., Erlenbach, Zürich, Stuttgart, 1962, Zkr. D. Kuban, *Aynı eser*, s.119) ve G.E.Von Grunebaum ("The Traditional Muslim City: Structure and Change: Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition", *The American Antropologist*, 57 (1955), 141-157. Zikr. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", *Birinci Uluslararası Türkiyenin Sosyal ve Ekonomik Târihi (1071-1920) Kongresi (11-13 Ocak 1977) Tebliğleri*, Ankara, 1980, s.109). gibi araştırmacıların eserlerine dayandığını da belirtmek gerekir. Ayrıca,

Nitekim, burada kuruluşunu izâh etmeye çalıştığımız, Lâzıkiyye şehri de, bölgenin fethiyle berâber, eski Laodikeia'nın üzerine ve onun özelliklerine göre değil, ikinci istikâmette, yeni tercih edilen bugünkü yerinde, aşağıda da tasrih olunacağı üzere, yukarıda işâret olunan şehir kimliğine uygun olarak fizikî ve sosyal bakımdan tam mânâsıyla bir Türk-İslâm şehri olarak îmar ve inşâ olunmuş ve kısa zaman zarfında şehir hüviyetini kazânarak, XIV. asrın önemli merkezlerinden biri konumuna yükselmiştir.²⁵

Bu genel mâlumâta rağmen, antik Laodikeiannın şehirselleşmesini devralmış olan Lâzıkiyyenin kurulduğu mahalde ilk iskânın ne zaman başladığı ve hangi gelişmelerle berâber şehirleşmeye dönüştüğü konusunda muhtelif görüşler mevcuttur. Bunlardan birisi, şehrin tesisini M.S.VI. asra kadar geri götürmeye çalışmakta, ancak, yeterli belge ve bilgiye dayanma imkânından mahrum olması sebebiyle, oldukça müphem kalmaktadır.²⁶ Şüphesiz, söz konusu asırdan itibaren, yeni şehrin işgâl ettiği mahalde köy veyâ köy-altı şeklinde bâzı küçük iskân yerlerinin bulunması kuvvetle muhtemel olmakla berâber, Laodikeia nüfusunun bu şehri terki ve yeni iskân merkezinde birleşmesiyle vücûda gelen Lâdik şehrinin teşekkülüne sebep olan gelişmeler dikkate alındığında, XIII. asırdan evvel, burada bir şehirleşmeden söz etmek mümkün değildir. Nitekim, Bizans döneminde şehir hâyatının önemli ölçüde gerilemesi ile birlikte, XI. asırdan bölgenin kesin Osmanlı hâkimiyetine girmesine kadar, şehrin önce Bizans-Selçuklu, sonraları ise, Selçuklu-Moğollar ve hâkimiyet mücadelesi veren sair Türk beylikleri arasında cereyân etmiş olan uzun mücadelelere sahne olması ve aynı zamanda meydana gelen zelzeleler neticesinde şehir surlarının da harâb olmasıyla berâber nüfusun dağılmaya başlaması²⁷, bu arada, şehrin eski adı Horsolos, şimdiki adı Başpınar olan mevkiinden getirilen suyun yol ve tevzî şebekesinin tahrîbi üzerine, insanların su kaynağına yakın yerde yerleşme arzusunun ağır basması²⁸ gibi gelişmeler, ağırlıkla, mezkûr asra doğru had sahâfaya çıkmış görünmektedir. Ayrıca, 1211'lerden itibaren bölgede giderek kesâfet kazanan Türklerle Bizanslılar

konuyla ilgili farklı değerlendirmeler için Bkz. *Urbanizm in Islam, The Proceedings of the International Conference on Urbanism in İslâm (KUT)* (Oct. 22-28 1989), Vol.I-II. Tokyo: 1989.

²⁵ T.Baykara. *Araştırmalar*, s. 55; D.Kuban. *Aynı eser*, s.130.

²⁶ Uğur Tanyeli. "Denizli Kentinin Yapısal Evrimi (11-15. yy)", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu* (27-30 Eylül 1988), Denizli, 1989, s.342-43.

²⁷ T.Baykara. *Denizli Târihi*, s.46.

²⁸ Ramsay. *Aynı eser*, s.91-92; Akçakoca Akça. *Denizli Târihi*, s.6.

arasında görülen ticârî canlanma ile kendîni gösteren şehirleşme hareketine, tamâmıyla harâb olmaya yüz tutmuş olan Laodikeia'nın müsâit olmaması da, yer değiştirme, dolayısıyla bugünkü şehrin tesisinde rol oynanmış olmalıdır.²⁹ Bütün bunlardan da anlaşıldığı gibi, bu konuda kesin olan şudur ki, XII. asrın ortalarına doğru bugünkü yerinde tesis edilmiş olan Lâdik şehri, kısa zamanda canlanan bir şehir merkezi hüviyetiyle, eski şehrin fonksiyonlarını devralarak onun yerini almakla kalmamış, aynı zamanda, yukarı Menderes havzası'nın XII. asrın başlarında Türk hâkimiyetine girmesiyle, burada teşekkül etmiş olup, bölgenin en eski şehirlerinden birisi olan Khonai üzerinde kurulu Honaz merkezliğinde gelişmiş olan eyaletin merkezliği fonksiyonunu da üstlenmek sûretiyle³⁰ XIII. asrın sonlarından itibaren iyice ön plâna çıkmış³¹ ve XIV. asır boyunca devâm edecek olan en parlak dönemini yaşamaya başlamıştır. Bundan dolayıdır ki, aynı zaman zarfında *Dâru's-Sagr* ünvânıyla, ancak fevkalâde öneme hâiz merkezlere izâfe edilmiş olan Selçuklu şehirlerinden ünvânlı şehirler arasında yer almıştır.³² Kısacası, Lâzikıyye şehri, sıradan yoğun bir iskân yeri olarak değil, aynı zamanda önemli bir idârî merkez olarak gelişmiş ve XVI-XVII. asırlarda da, geniş bir coğrafyaya yayılmış olan aynı isimle mâruf bir kazâ merkezî olarak, bu hüviyetini devâm ettirmiştir.

Mezkûr asırlarda, şehrin fizikî yapısını tâyine çalışırken, mahallî özelliklerini de dikkate almakla berâber, evvelâ, genel olarak Osmanlı şehir plânında hâkim olan unsurlardan hareket etmek faydalı olacaktır. Genellikle, câmî, pazar ve *hamam* üçgeninde gelişen İslâm şehri ile *iç-kal'a*, *şehristân* ve *rabad* etrafında teşekkül etmiş olan Orta-Asya Türk şehrinin bir sentezi şeklinde gelişmiş olan Osmanlı şehir plânını belirleyen üç unsur dikkati çekmektedir. Bunlar, sırasıyla,

29 T.Baykara. *Araştırmalar*, s.55. Ayrıca, genel olarak Anadolu şehirlerinin yer değiştirmesi ve "Lâdik" in tesisi hakkında tafsilât için Bkz. Ramsay, *Aynı eser*, s.86-92

30 Selçuklular devrinde "Lâdik" in de dâhil olduğu toplam 24 "eyâlet şehri"nden söz edilir. Bununla ilgili olarak verilen listelerde. XIII. asrın son çeyreğine doğru "Lâdik" in "Honaz" ile birlikte "Serleşkerlik" kaydedildiği görülmektedir. (C.Châne ve İbn-i Bibi'den naklen, T.Baykara. *Araştırmalar*, s.57.60.)

31 T.Baykara. *Aynı eser*, s.55. Bu gelişmelere kadar devamlı "Honaz ve Lâdik" olarak kaydedilmiş olan "eyâlet" in. zamânla "Lâdik ve Honaz" şeklinde ifade edilmesi ve nihâyet. sâdece "Tonguzlu" olarak zikredilmeye başlanması da buna önemli bir delil teşkil etmektedir. Tafsilât için Bkz. T.Baykara, "Honaz Şehri ve Selçuklu Devrindeki Önemi". *İTED* VII/3-4 (İstanbul 1979), s. 207-210.

32 Osman Turan. *Türkiye Selçuklularını Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara, 1958., s.15; Ayrıca Bkz. Aynı Müellif. *Selçuklular Zamânında Türkiye Târihi*, İstanbul, 1984, s. 687-88

câmî, bedesten ve îmâret siteleridir.³³ Umûmiyetle plâna hâkim olan bu üç nokta arasındaki boşluğu doldurmak sûretiyle şehrin çatısını belirleyen diğer önemli bir unsur da, aşağıda ayrıca işâret edilecek olan, şehrin iktisâdî ve ticârî faâliyetlerine üs teşkil eden *çarşı-pazardır*. Bu genel çerçevede esâs belirleyici nokta ise, umûmiyetle çarşı-pazar yanında yer alan ulu câmî ile birlikte *bedestendir*. Buradan başlayan bir *uzun çarşı* ve buraya açılan sokakların herbiri üzerinde yerleşmiş olan çeşitli mal ve hizmet üretiminde bulunan esnaf teşekkülleri de belirleyici bir konumdadır.³⁴ İşte, esâsen, Selçuklular devrinde teşekkül etmiş olup, beylikler döneminde gelişmiş olan Lâzıkıyye şehri de, fizikî yapı itibâriyle, tabî olarak görülen bâzı değişikliklere rağmen benzer özelliklere sâhip görünmektedir.

Lâzıkıyye şehrinin ilk îmar ve inşâ faâliyeti, herşeyden evvel buraya yerleşen nüfusun güvenliğini temin için tesis edilmiş olmakla berâber, aynı zamanda şehir iskânının merkezini, dolayısıyla fizikî yapının çekirdeğini teşkil etmesi bakımından şehir plânının tâyininde esâs rol oynamış olan kale ile ilgili olmuştur. Gerek daha önce işâret edilmiş olduğu üzere, zaman zaman vukû bulmuş olan tektonik hareketler, gerekse XX. asırda modern Denizli'nin îmar ve inşâsı çerçevesinde bilinçsizce yapılmış olan kıyım³⁵ netîcesinde günümüze, yerleştiği sahâ ve diğer husûsiyetlerine dâir, kayda değer müşahhas herhangi bir eser intikâl etmemiş olmakla berâber, geriye doğru giden kayıtlardan ve üzerinde durduğumuz asırlarda şehri ziyâret etmiş olan seyyahların zikretmiş oldukları bâzı bilgilerden hareketle iç-kalenin durumunu az çok tesbît etmek mümkündür.

Yakın zamanlara kadar ayakta durabilmiş olan sur kalıntıları ve kapılarının bulunduğu noktalardan anlaşıldığı kadarıyla, şehrin en eski mekân

³³ Ö.Ergenç, *Aynı makâle*, s.105-106. Ayrıca Bkz. Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi*, İstanbul, 1939.

³⁴ Ö.Ergenç, *Aynı makâle*, s.106. Ayrıca, bu genel plânın Ankara ve Konya'da aldığı şekiller hakkında yapılmış olan etraflı bir çalışma için Bkz. Aynı müellif, *1580-1596 Yılları Arasında Ankara ve Konya Şehirlerinin Mukayeseli İncelemesi Yoluyla Osmanlı Şehirlerinin Kurumları ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Deneme*, (D.T.C.F. Basılmamış Doktora tezi), Ankara, 1973.

³⁵ Gerçekten de, bir Türk şehri olarak, Denizli'nin, deprem ve sâir faktörlerin etkisiyle "hâtura fotoğrafı gibi bir kaç ev" ile diğer bâzı unsurların dışında, târihî fizikî dokuyla ilgili pek bir şeyin kalmamış olması oldukça düşündürücüdür. (Bkz. Necati İnceoğlu, "Denizli Evleri ve Kent Dokusu", *Türk Kültür Târihinde Denizli Sempozyumu Bildirileri*, s.292; Tarhan Toker, *Denizli İli Kültür Hayâtı*, Denizli, (-). Burada, asırlarca şehrin merkezini teşkil eden "iç-kale"nin, 1950'lerden itibaren tatbik edilen imâr planlarıyla berâber, önce yıpranmaya başlamış olan kapılarının ortadan kaldırıldığı, daha sonra da, sur kalıntılarının tamamen tasfiye edildiği ve bu sûretle, adı haricinde "kale"den hemen hemen hiçbir maddî eserin kalmadığı zikredilmektedir.

organizasyonunu ifâde eden bu kale, bugünkü *Kale-içi* tâbîr olunan mahalde inşâ edilmiştir. Bunun aynı yerde daha İonnes-II. Komnenos (1118-1143) zamânında inşâ edildiği ileri sürülmüş ise de³⁶, esâsen yukarıda zikrolunan hususlar da dikkate alındığında, bunun doğru olmadığını, kalenin, XIII. asrın ikinci çeyreğinde, kuvvetle muhtemelen *Karasungur bin Abdullah* tarafından inşâ edilmiş olduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim, eksik olmakla berâber, II. Gıyâseddin Kayhüsrev dönemine (1236-1246) tarihli olduğu anlaşılan kale kitâbesi de bunu teyid etmektedir.³⁷ Bununla birlikte, Kâtib Çelebi'nin buradan bahsederken *kâfiri* kaydını düşmüş olması³⁸ ve Evliyâ Çelebi'nin *ve bu kal'a kayser-i Rum binâsıdır* demesi de³⁹ her ikisinin de, esâsen güvenilir kaynaklarla kontrol edilmeye muhtaç olması sebebiyle, bu durumu değiştirebilecek nitelikte görünmemektedir.

Kale hakkında en etrâflı mâlumâtı 1671'lerde şehri ziyâret etmiş olan Evliyâ Çelebi vermektedir.⁴⁰ Buna göre kale, düz bir yerde, dörtgen şeklinde, yalınkat taşdan inşâ edilmiş küçük bir tahkimâtdır. Üzerine binâ edilmiş olduğu yerin topografik yapısından dolayı, kalenin dört yanından, sâdece güney tarafında adam boyu kadar alçak bir hendek bulunduğu belirtilmektedir. Bu şekilde etrâflı dört bin yetmiş adım olan kalenin toplam dört kapısının bulunduğu anlaşılmaktadır. Her birisi, aynı zamanda açıldığı mahalleye de isim teşkil etmiş olan bu kapılardan kuzeydeki *Boyacılar Kapusu*, doğudaki *Semerciler Kapusu* güneydeki *Yeni Câmî Kapusu* ve batıdaki de *Bağlar* veyâ *Hızırlık Kapusu*, isimleriyle mâruf olmuştur. Diğerlerine nazaran Boyacılar ve Semerciler kapılarının oldukça küçük olduğu da kaleyle ilgili olarak verilen bilgiler arasındadır. Esâsen, ortaya koyduğu bu husûsiyetleriyle şehirsîl merkezîyeti teşkil eden bir iç kale durumunda bulunan bu kaleye benzer yapılara, diğer pek çok Anadolu-Türk şehrinde de tesâdüf etmek mümkündür. Nitekim, genel yapı itibariyle kaleyi bu şekilde tavsîf etmiş olan Evliyâ Çelebi'den yaklaşık bir asır sonra, 1764-65 yıllarında burayı ziyâret etmiş olan İngiliz seyyah Chandler, şehrin ilk dikkatini çeken unsuru olarak, kaleyi, her ikisinin de burçsuz ve Evliyâ Çelebi'nin de ifâde etmiş olduğu gibi, yalınkat taştan

³⁶ Uğur Tanyeli. *Aynı makâle*. s.343.

³⁷ T.Baykara. *Denizli Târihi*. s.46. Ayrıca, kalenin Seyfettin Karasungur dönemindeki geniş çaplı inşâ faaliyetleri ile birlikte inşâ edilmiş olması gereğine dâir düşünceler ve kitâbe için Bkz. İ.Hakkı Uzunçarşılı. *Kitâbeler*. II. İstanbul, 1929. s.191-196; A.Akça. *Aynı eser*. s.20-28.

³⁸ *Cihannümâ*. İstanbul.1145. s.634.

³⁹ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. IX. İstanbul. 1935. s.192.

⁴⁰ *Aynı Seyahatnâme*. s.192.

inşâ edilmiş gayr-ı muntazam dörtgen biçiminde ve birbirine yakın küçük ölçekli tahkimâtlar olmaları sebebiyle *Segigeck* şeklinde kaydetmiş olduğu *Sığacık* kalesine benzetmiştir.⁴¹

Kalenin iç unsurlarına gelince; Şüphesiz, ilk zamanlarda savunma ağırlıklı düşüncelerle inşâ edilmiş olan bir istihkâm olması bakımından, muayyen bir nüfusu ve bunların meskûn olduğu yapıları bünyesinde barındırıyor olması gereken kale, bölgedeki Türk hâkimiyetinin genişlemesiyle birlikte, zamanla, şehrin bir *uc* merkezi olma durumundan çıkması netîcesinde savunma ihtiyacının ortadan kalkmasıyla birlikte, meskenlerin dışa kayması sonucunda teşekkül eden mahallelerden daha farklı bir fonksiyonu üstlenmeye başlamıştır. İşte bu noktadan itibaren, ağırlıklı mesken yeri husûsiyetini kaybeden kale, kaydettiği süratli gelişme netîcesinde, tamâmıyla, büyük bir iskân merkezî hâline gelmiş olan şehrin iktisâdî fââliyetlerinin yoğunlaştığı bir ticârî kompleks olma özelliğini kazanmıştır. Kale, artık şehrin merkezini teşkil eden çarşı-pazar haline gelmiştir. Nitekim, aşağıda, mahalleler kısmında da işâret olunacağı üzere, XVI. asır tahrir defterlerinde, kale içinde iskâna dâir herhangi bir kayda tesâdüf edilmediği gibi, 1670 lerle ilgili olarak, Evliyâ Çelebi'nin *kal'a içinde aslâ ehl-i iyâl ile sâkin olacak hâne* olmadığına dâir gözlemleri de, kısa zaman zarfında, kalenin tamâmıyla iskândan soyutlanmış olduğunu göstermektedir. Bu ticârî kompleksi meydâna getiren dükkanların çokluğuna işâret eden Evliyâ Çelebi, cümlesinin 370'i bulunduğunu belirtir. Bununla birlikte, kale içersinde bulunan en önemli mekânlardan birisi de, kargir duvarlarla inşâ edilmiş ve üstü kiremitle kaplanmış olup, iki kapılı, toplam 70 dükkanı bünyesinde barındıran *metîn ve müstahkem* bir binâ olan Bezazistandır ki, bu ticârî üniteye aşağıda ayrıca işâret edilecektir. Bunlardan başka kalede, üstü kiremitle kapatılmış olan *vâsi bir zâhire pazarı meydânı*, birkaç çeşme, bir minâresiz *kadîmî câmi* ile birlikte, sâdece itimâd edilebilir bâzı kimselerin kalmasına müsâde olunan bir hanın da mevcut olduğu bilinmektedir.⁴²

Kısaca ifâde etmek gerekirse, Lâzıkıyye şehri, XIII ve XIV. asırlarda, yukarıda umûmî hatlarıyla tasrih olunan kale merkezinde teşekkül etmiş olup, müteâkiben, XV ve XVII. asırlarda, bu merkez etrâfında kurulan mahallelerle berâber gelişmiştir. Dolayısıyla, yakın zamanlarda demir yolunun buraya ulaşması

⁴¹ Chandler. *Aynı Seyahatnâme*. s.178.

⁴² Evliyâ Çelebi. *Seyahatnâme*. s.192-93.

ile birlikte İstasyonun şehirde yeni bir *çekim merkezi* olarak belirmesine kadar, asırlarca şehrin yerleşim düzeni, mekân organizasyonu, hâsılı umûmî fizikî yapısını belirleyen esâs unsurun, esâsen iktisâdî ve ticârî faâliyetlerin yoğunlaştığı bir merkez olan bu kale olduğunu belirtmek mümkündür.⁴³ Nitekim, 1950'lere kadar, ayakta kalabilmiş olan, her gün sabah-akşam açılıp-kapanan kale kapı isimlerinden de anlaşıldığı kadarıyla, kalenin hemen etrâfında çeşitli mal ve hizmet üretiminde faâliyet gösteren esnaf teşekkülleri yerleşmiş bulunuyordu. Bu sebeple, şehrin kaleden başlamak üzere geneline hâkim olan yapısının tâyininde bu esnaf örgütlerinin de etkili bir faktör olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴ Yakın zamanlara kadar, hemen hemen ilk yerleştikleri yerlerde faâliyet göstermeye devâm etmiş olan demirciler, bakırcılar, boyacılar, keçeciler, semerciler gibi esnaf ve zanaât teşekküllerinin, hemen kale kapılarının açıldığı ana yollara ve kale etrâfında bu yollara açılan sokaklara yerleşmiş oldukları anlaşılmaktadır. Esâsen, daha önce de zikrolunduğu üzere, kapılardan ilk ikisinin Boyacılar ve Semerciler ismiyle mâruf olması da bu durumu teyid etmektedir. Diğer taraftan, kale etrâfında yerleşmiş olan bu esnaf teşekküllerini çeken asıl önemli merkezin kale içinde bulunan Bezazistan olduğunu da belirtmek gerekir.

Şehirli mekân organizasyonunda etkili olan diğer mühim bir faktör de *yol sistemi* olmuştur. Bu noktadan hareketle, aşağıda ayrıca tasrih olunacağı üzere, kadîmden beri kuzey-güney ve doğu-batı istikâmetinde gelişmiş olan yol sisteminin kavşak noktalarından birisi üzerinde bulunan şehrin, fizikî bakımdan, bu yollarla, tamâmıyla ticârî bir fonksiyon icrâ eden iç-kale arasındaki irtibâtı sağlayan yol şebekesine göre gelişmiş olduğunu îfâde etmek gerekir. Bir başka açıdan, şehir, merkezi teşkil eden kaleden başlamak üzere, çeşitli meslek teşekküllerinin yerleşmiş olduğu kale etrâfında, topoğrafik şartların da tesiriyle, kuzey'den ziyâde, diğer üç istikâmette zamanla teşekkül etmiş olan mahallelerle birlikte gelişmiştir denilebilir.⁴⁵

Kale etrâfında yoğunlaşmak sûretiyle, şehrin genel fizikî yapısı hakkında verilen bu bilgilere ilâveten, aşağıda zikredilecek olan mahalleler ve vakıf

⁴³ N.İnceoğlu. *Aynı makâle*. s.293.

⁴⁴ Osmanlı şehrinde esnaf örgütlerinin fizikî yapıyı ne ölçüde etkiledikleri konusunda Bkz. Ö.Ergenç. *Aynı makâle*. s.103-109.

⁴⁵ U.Tanyeli. *Aynı makâle*. s.344. Bununla birlikte, kalenin kuzeyinde bulunan ve şehrin XIV asırda bu istikâmette de bir gelişme gösterdiğine delil olarak gösterilen iki kitâbe için Bkz. T.Baykara. "Denizli'de Yeni Bulunan İki Kitâbe". *Belleten XXXIII/130* (Nisan 1969). s.159-162.

kayıtlarına göre tesbît edilen diğerk fizikî unsurlar hâricinde, gerek kaynakların verdiği bilgilerin kifâyetsizliğı, gerekse sık sık meydana gelmiş olan depremler ve tahribâta yol açan sâir faktörlerle beraber, bilhâssâ modern kentin zaman içerisinde büyük ölçüde târihî dokulardan arındırılmış olması sebebiyle, sokak ve mesken husûsiyetlerine dâir yeterli mâlumât bulunmamaktadır. Bununla birlikte, özellikle bâzı seyyahların tesbîtlerinden hareketle şehrin geneline âit bâzı husuûsiyetlere işâret etmek mümkündür.

Bu cümleden olarak, 1333 de şehri ziyâret etmiş ve bir müddet kalmış olan ünlü seyyah İbn Bâttuta, edindiğı ilk intibâ olarak, Ladiki, cumâ kılınan yedi câmî, son derece *latîf bağçeleri*, bol akarsuları ve gür pınarları ile, eşi ve benzeri olmayan büyük bir şehir olarak tavsif etmektedir.⁴⁶ Gerçekten de, İbn Bâttuta ile birlikte, XIV. asır Ladik şehri hakkında mâlumâtı hâvî olan diğerk bâzı seyyahların eserlerinde de, şehrin benzer özelliklerine işâret edilmektedir. Bunların ortak olarak vurguladıkları önemli noktalardan en dikkate değer olanları, şehrin, bol akarsuları ve gür pınarları ile güzel bahçelere sâhip olması, etrâfının bahçelerle çevrili olması sebebiyle Şam'a benzemesi, ancak sularının ve meyvelerinin Şam'inkinden daha çok, bağ ve bahçelerinin kapladığı sahânın da daha geniş olmasından dolayı, Şam'dan daha şirin bir merkez olması şeklinde sıralanabilir.⁴⁷ Ayrıca, Germiyoğlu Ya'kûb Bey'in taş vakfiyesinde yer alan, *Tonuzlu'nun Hober kapusundaki iki bağçe* ve benzeri kayıtlar⁴⁸ da XV. asrın başlarında, şehrin en merkezî yerlerinden birisi olması gereken mahalde dahî aynı husûsiyetin hâkim olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Kaldı ki, XVI. asır tahrir defterlerinde, şehirden elde edilen vergi gelirleri arasında harac-ı bâğât hâsılının 35.000 akça gibi yüksek bir meblağ teşkil etmiş olması da ⁴⁹ bir başka açıdan, şehrin sözkonusu hâkim husûsiyetini teyid eder mâhiyettir. Kısacası, XIV ve XVI. asırlar boyunca devâm eden bu genel görünümün, XVII. yüzyılda da muhâfaza edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Zîrâ, Kâtip Çelebi, şehri zikrederken, *Cevâhib-i erba'sı cibâl sahrânın bir cânibinde âb-ı revânları vâfir bağlu bağçeli bir kasaba-i mâmûre* şeklinde tavsif etmektedir.⁵⁰ Kezâ, 1671'lerde şehri ziyâret etmiş

⁴⁶ *Seyahatnâme*, s.317-18.

⁴⁷ İbn Bâttuta, al-Ömerî. *Subhu'l-Uşâ*. Nizameddin Şâmî ve Mirhond'dan naklen. T.Baykara. *Denizli Târihi*, s.48.

⁴⁸ M.Çetin Varlık. *Germiyoğulları*, s.148

⁴⁹ *BOA-TD-438*, s.48; *TSMİ-D-4040*, v. 1-b. 23-a; *TKGM-KKA-TD-48*, v.109b-110a.

⁵⁰ *Cihannüma*, S.633.

olan Evliyâ Çelebi'de, *mahkeme sicillâtı tahriri üzre, cümle on bin yetmiş bağçe ve yedi bin dönüm hakkı verir Voyvoda defterinde mazbut bağlar olduğunu zikrederek, cümle âyân eşrâf ve sıgâr ve kibâr cümle bağçelerinde sâkinlerdür ve âyân-ı, vilâyet şehrimizin cânib-i erba'asında yirmi binden mütecâviz kaynak uyûnlar vardır deyu fahirlenürler...âb-ı hayâtın kesretinden bu şehre Denizli dediklerini kaydetmektedir.*⁵¹ Aynı şekilde, XIX. asrın ilk yarısında, 1832'lerde şehri ziyâret etmiş olan Texier de, asrın başlarında meydâna gelmiş olan zelzeleden dolayı hemen bütün evlerin yıkılmasıyla, şehrin daha ziyâde bağ ve bahçelerin bulunduğu mahallere kaymış olduğunu belirterek, Denizli'yi, *bağçelerinin güzelliği ve her nev'i meyvelerinin çokluğu buraya başkalarıyla kıyası imkânsız bir letâfet vermiştir;... Yaz mevsiminde herkes bağçelerde yeşil yapraklar altında yatar, evlerde ve taşdan ibâret olan kasabada sokak köpeklerinden başka kimse kalmaz* şeklinde tasvir ederek, aynı husûsiyetlere dikkat çekmiştir.⁵²

Bütün bunlardan çıkan sonuca göre, evvelâ yukarıda zikrolunan kale merkezinde ve etrâfında teşekkül etmiş olup, şehirleşme bakımından XIV. asırda en parlak dönemini yaşamış olduğu anlaşılan Lâzıkıyye, zaman zaman vâki olan ve bilhassâ XVIII. asrın başlarında meydâna gelmiş olan zelzelelerin tahribâtı veşâir faktörlerin etkisiyle, giderek, merkezîn daha dışında bağ ve bahçelerden oluşan daha geniş bir sahâya kaymış ve buna bağlı olarak da, bilhassâ merkezden uzaklaştıkça, yeşillikler arasında, seyrek bir yapılaşmayla karakterize olan bir bağçe-kent görünümü kazanmıştır.⁵³ Umûmiyetle, bu husûsiyetleri hâiz olan şehrin genel yerleşim düzeni de, yukarıda da ifâde olunduğu üzere, zikrolunan diğer unsurlarla berâber, daha ziyâde üç istikâmetden bağlı olduğu ve kale içersine kadar uzanan yol şebekelerine göre gelişmiştir. Aynı zamanda, her ne kadar kaynaklarda yeterli mâlumât yok ise de, genel iskân düzeninin gereği olarak, bağ ve bahçe içersindeki meskenleri, genellikle merkezi teşkil eden kale kapılarına doğru uzanan esas sokak ve yol şebekelerine bağlayan çıkmaz sokakların yaygın olduğunu da belirtmek gerekir. Gene, bu sokakların, umûmiyetle yüklü hayvanların geçebileceği genişlikte, nisbeten oldukça dar olduğunu tahmin etmek

⁵¹ *Seyahatnâme*, s.193-94.

⁵² Ş. Texier, *Aynı eser*, s.395-96

⁵³ U. Tanyeli, *Aynı makâle*, s.345; S.Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, s.346

mümkündür.⁵⁴ Nitekim, diğer bâzı kaynaklarda da, şehrin sokaklarının pek dar olduğuna işâret edilmiştir.⁵⁵

Lâzıkıyye'nin, en yaygın olduğu kadar, en belirleyici fizikî unsurlarından birisi olan mesken dokusuna gelince; iç-kale etrâfında merkezî mahallelerdeki yoğun iskân düzenine göre, dar sokaklarda, nisbeten sık bir şekilde inşa edilmiş olan evlerin oluşturduğu belirli bir kesim dışında kalan ve çoğunluğu teşkil eden meskenlerin yapısını tâyin eden esâs faktörlerden birisi, aşağıda ayrıca zikrolunacağı gibi, şehirli nüfusun önemli bir kısmının aynı zamanda tarım ve hayvancılıkla meşgûl olmasıdır. Bunun yanında, en azından evin ihtiyâcını karşılayacak kadar meyve ve sebze yetiştirilebilecek bir zîrâî ünitenin de konutun etrâfında bulunduğu görülmektedir. İşte, bu ve benzeri hayât tarzı doğrultusunda, şehir merkezinin yaygın fonksiyonları dışında, at, sığır gibi hayvan besleme, kurutma, kışlık erzak hazırlama gibi faâliyetlerin, tabî olarak XVI ve XVII. asırlar Lâzıkıyye'sini teşkil eden konutlarda, ahır, samanlık, kurutma yerleri, hayat, asma çardağı, geniş saçak gibi esâs meskenin etrâfında, kapalı, yarı açık veya açık olan muhtelif mekanların teşekkülü sonucunu doğurmuştur. Kısacası, ister tek katlı olsun bahçeyle bütünleşsin, ister çift katlı olsun, genellikle meskenlerin, etrâfında teşekkül eden diğer unsurlarıyla birlikte, bahçeye açılan hayâtlarıyla içe dönük bir görünüm arzettiğini belirtmek mümkündür. Aşağıda da görüleceği üzere, câmî veyâ mescid etrâfında gelişmiş olan mahalleleri meydâna getiren bu meskenlerin en önemli husûsiyetlerinden birisi de, şehrin havasında önemli ölçüde rutubete de yol açtığı bildirilen, her evde bir çeşmenin varlığı⁵⁶, daha doğrusu, hem temizlik, hem de bağ ve bahçelerin sulanması maksadıyla, bol suyûn evden eve akmasını temin eden şehir çapında bir ark şebekesiyle birbirine bağlı olmasıdır.⁵⁷

Buraya kadar, şehrin fizikî yönden arzettiği umûmî manzaraya hâkim olan belirgin bâzı husûsiyetlere işâret ettikten sonra, artık, Lâzıkıyye'nin esâs sosyal ve

⁵⁴ N.İnceoğlu. *Aynı makâle*, s.293. Ayrıca, genel olarak "çıkılmaz sokak" ve Batı Anadolu Osmanlı şehirlerinin bu ve benzeri hususiyetleri hakkında Bkz. R.Stewig, *İstanbul'da Çıkılmaz Sokaklar ve Gecekondu Meselesi* (Çev. R.Turfan-M.Ş.Yazman), İstanbul, 1966, s.7 vd.; Yılmaz Tosun, *17-19 Yüzyıllarda Batı Anadolu'da Osmanlı-Türk Şehir Dokuları Bu Dokuları Oluşturan Evler ve Korunmaları*, İzmir, 1983, s. 12, 86-87 vd.

⁵⁵ Ş.Sâmi, *Kâmûsü'l-A'lâm*, III. İstanbul, 1318, s.2148.

⁵⁶ Ş.Sâmi. *Aynı eser*, s.2148.

⁵⁷ N.İnceoğlu. *Aynı makâle*, s.293-94. Denizli'nin geniş bahçeli evlerindeki ark şebekesinin 1933'lere kadar varlığını muhâfaza ettiği belirtilmektedir. (Muallim Murat, *Denizli Vilâyeti Hakkında Faydalı Bilgiler*, Denizli, 1933, s.6).

fizikî ünitelerini teşkil eden Mahallelere ve bilâhère, vakıf kayıtlarından hareketle, diğèr fizikî unsurların tesbîtime geçebiliriz.

2-Mahalleler ve Demografik Durumları

Mahalle, mahall kökünden türetilmiş bir kelime olup, başlangıçta konaklama yeri gibi bir anlam ifâde ederken, zamanla, bir iskân coğrafyası kavramı olarak, kesif bir nüfusu bünyesinde barındıran şehir ya da bâzı büyük köylerin bir alt birimini, daha doğrusu, onu meydânâ getiren yerleşim ünitelerinden her birini ifâde etmek için kullanılagelmiştir⁵⁸ İskân coğrafyacıları, günümüzde, şehir platformunda bir yerleşme şekli olarak ele aldıkları mahalleyi, ister bir âilenin fertleri veyâ ayrı kökten gelen akrabâlar olsun isterse tam ters olarak fertler arasında herhangi bir akrabâlık bağı mevcut olmasın; ancak birbirleri ile sosyo-ekonomik bağlar kurmuş, karşılıklı dayanışma sistemine ulaşmış, birbirleri arasındaki tecrit faktörünü yıkmış kimselerin birbirinden uzak ya da yakın mesâfede tesis etmiş oldukları meskenlerin meydâna getirdiği toplum⁵⁹ şeklinde tanımlamaktadırlar. Bununla birlikte, konumuzu teşkil eden XVI ve XVII asırlarda, Osmanlı şehrinde mahallenin ifâde ettiği anlam ise biraz daha karmaşık görünmektedir. Bu itibârla, doğrudan Lâzıkıyye şehrini teşkil eden mahallerin değerlendirilmesine geçmeden evvel, devralmış olduğu Türk-İslâm şehir mîrâsını teşkil eden temelden hareketle, Osmanlı mahallesinin belirgin husûsiyetlerini ortaya koymak faydalı olacaktır.

Daha önce de işâret olunduğu üzere, Osmanlı şehir geleneğinin teşekülünde müessir olan temellerden birisi olan İslâm şehir anlayışına göre, şehri diğèr iskân yerlerinden ayıran faktörlerin başında, mahallelere bölünmüş olması gelmektedir.⁶⁰ Bununla birlikte, şehrin mahallelerden mürekkeb merkezî bir iskân yeri olması husûsiyetinin, gerek İslâmiyetden önce gerekse İslâmiyetten sonraki Türk şehirlerinin de belirgin vasıflarından birisi olduğunu da belirtmek gerekir.

Bunun en tipik örneğini teşkil eden Osmanlı şehrinde mahalle, şehrin sâdece fizikî yönden ele alınabilecek bir ünitesi olmaktan daha fazla bir kıymet

⁵⁸ J.H.Kramers. "Mahalle". *İA*. VII. s.144. Ayrıca, mahallenin bir iskân şekli olarak ifâde ettiği genel anlam için Bkz. Necdet Tunçdilek. *Türkiye İskân Coğrafyası*, İstanbul. 1967. s.107-108

⁵⁹ N.Tunçbilek. *Aynı eser*. s.108.

⁶⁰ E.Egü'den. naklen. D.Kuban. *Aynı eser*. s.118; Ö.Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin işlev ve nitelikleri üzerine". *Osmanlı Araştırmaları*, IV (İstanbul 1984), s.69

ifâde eder.⁶¹ Dolayısıyla şehrin hem fizikî unsuru, hem de sosyal bir ünitesi olarak kabul edilmesi gereken Osmanlı mahalle sini, *birbirlerini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yer* veyâ doğrudan XVI ve XVII. asırlardaki gerçeğe uygun olarak, *aynı mescidde ibâdet eden cemâ'atın âileleri ile birlikte ikâmet ettikleri şehir kesimi*⁶² olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere, Osmanlı şehrindeki mahallenin, en bâriz vasıflarından birisi, şehir bütünü'nün bir kesitini ifâde etmekle berâber, içtimâî ve iktisâdî bakımdan kendi içerisinde bir bütünlük arzemesidir. Nitekim Osmanlı şehrinde, sosyal dayanışmanın ancak bir içtimâî ünite olarak mahalle içerisinde ferde intikâl eden bir nitelik taşıması gerçeği⁶³ bunu teyid eden özelliklerden sâdece birisidir. Mahalleli arasında oluşan bu sosyal dayanışma düşüncesi, zamanla örgütlenmiş ve bâzı önemli teşekküllerle birlikte kendisini göstermiştir. Bunların en dikkate şâyân olanı, mahalle sâkinlerinin müştereken karşılaması gereken masrafların toplanması gâyesiyle teşkil edilmiş bir fon mâhiyetinde olup, zamanla bir vakıf hüviyetine hâiz olmak üzere, mahalle adına söz konusu olan masraflar yanında, husûsiyle defterlerde, *avâriz-ı divâniyye* ve *tekâlif-i örtiyye* tâbir olunan bâzı vergilerin karşılanması fonksiyonunu icrâ eden *avâriz akçası vakfı* dır.⁶⁴ Kezâ, XVII. asra ait olan Lâzıkıyye kazâsı avâriz tâhir defterleri çerçevesinde, söz konusu verginin kır kesiminde karye esâsına göre tahsil edilmiş olmasına karşılık, şehir'de mahallelere tevzî edilmiş olması da bunu açıkça göstermektedir.⁶⁵

Osmanlı şehrinde ve bu arada Lâzıkıyye'de mahallenin en dikkate değer yanlarından birisi de, şehir platformunda kendi içerisinde organize olmuş *idârî bir üniteyi* ifâde etmesidir.⁶⁶ Bu noktadan bakıldığında, şehir, mahalle alt birimlerinden müteşekkil ve onlar üzerinde teessüs etmiş daha geniş bir idârî organizasyon olarak görülebilir. Nitekim, tahrir defterlerinde, nefis tâbir olunan şehir niteliğini hâiz büyük iskân merkezleri nüfus ve hâsılının mahalle esâsına göre

61 D.Kuban. *Aynı makâle*, s.66.

62 Ö.Ergenç. *Aynı makâle*, s.69; Aynı müellif, "Esnaf Ögütlerinin Fizik Yapıya Etkileri" .. s.104.

63 D.Kuban. *Aynı makâle*, s.66.

64 Ö.Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine". s.75-76.

65 BOA-DMKF-27429/11.s.51; BOA-KK (MKF)-2562/20. s.58-63; BOA-KK(MKE)-2693/148.v.23-a; BOA-MAD-2498, v.58a-59b; BOA-KK (MKF)-2797/251, v.3-b.

66 Ö.Ergenç. *Aynı makâle*, s.72.

kaydedilmiş olması,⁶⁷ sâdece, muayyen vergi ve resimlerin tahsilini düzenlemek gibi bir iktisâdî düşünceyle değil, aynı zamanda, idârî organizasyonu belirli bir esâsa bağlamak gâyesiyle tatbik edilmiş bir tasarruf olarak görünmektedir. Gene, şehir hayâtında, hukûkî açıdan da mahallenin ön plâna çıktığı görülmektedir. Zîrâ, *Kânûn-i Osmanî* ye göre, mahalle sâkinleri birbirlerine *müteselsilen kefil* addedildikleri gibi,⁶⁸ hukûken mahalle düzenini bozan kimseleri ittîfakla mahalle dışı etme salâhiyetine de sâhip idiler.⁶⁹ İşte, aşağıda zikredilecek olan Lâzıkıyye şehri mahalleleri de, esâsen bu ve benzeri husûsiyetleri hâiz idi.

Mahalle yukarıda da işâret olunduğu üzere, aynı mescidde ibâdet eden cemâ'atin meskûn olduğu yer olarak kabul edilirse, söz konusu şehir kesiminin gerek fizikî gelişmesinde, gerekse sosyal, ekonomik ve idârî organizasyonunda *mescid* veyâ câmînin belirleyici rolünü, özellikle vurgulamak gerekir. Buna bağlı olarak, Osmanlı şehrinde mahallenin, genellikle bir mescid veya câmî etrâfında teşkil edilmiş olan evlerden meydâna geldiği⁷⁰, bir başka ifâdeyle, her bir mahallenin etrâfında teşekkül ettiği bir mescid veya câmîyi ortaya çıkardığı, dolayısıyla, mahalle ile mescidin bir bakıma özdeşleşmiş olduğu husûsunun Lâzıkıyye şehri için de geçerli olduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim, şehrin en eski mahallelerinden, *Câmî-i Kebîr*⁷¹, *Alaca-Mescid*⁷² ve *Kupa-Mescid*⁷³ mahallelerinin isimleri dahî buna işâret etmektedir. Diğer taraftan, şehir merkezî ile ilgili mühim tafsilâtı hâvî olan evkâf defterleri tesbît edilmiş olan bâzı kayıtlar da, doğrudan doğruya, bâzı mahallelerin bir mescid veya câmî ye bağlı olarak geliştiğini ortaya koymaktadır. Bu cümleden olarak, *Kurşunlu mahallesinin*

⁶⁷ BOA-TD-438;TKGM-KKA-TD-48. Aynı şekilde, yukarıda zikredilmiş olan "Cavâz defterleri"nde de "mahalle"nin esas alınmış olduğunu belirtmişti

⁶⁸ Ö.Ergenç, *Aynı makâle*, s.73, "Ve eger mahallede veyâ köy içinde âdem ölse veyâ kârbân basılıb hakâret ve hasâret olsa veyâ köy arasından uğurluk ve harâmilik olsa elbette bulduralar müttehim kimesne var ise teftiş idüb dahi tazmin etdüreler müttehim bulunmazsa mahalle ve köy halkına tazmin etdüreler." (Turan Gökçe, *Manisa İl Halk Kütüphanesi Eski eserler Bölümü 4655 Numarada Kayıtlı Kanunnamenin Yeni Harflerle Çevirisi ve Değerlendirilmesi* (E.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1986, s.8-9.)

⁶⁹ Bkz. Ö.Ergenç, *Aynı makâle*, s.75, "Ve bir kimesneye hırsuzdur veyâ kahbedür deyu mahallesi veyâ karyesi cemâ'ati şikâyet idüb bize gerekmez deyu redd etseler vâkı'a töhmet dahi olsa ol kimesnenün töhmeti beyne'n-nâss ma'rûf olsa mahallesinden reddedüb süreler "Bu hüküm, aynı zamânda, sözkonusu kimsenin "yaramazlığa" devâm etmesi halinde şehirden dahi sürülmesini âmirdir. (T.Gökçe, *Aynı tez*, s.41-42)

⁷⁰ F.Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.47

⁷¹ BOA-TD-438, s.47; TKGM-KKA-TD-48, v.103-b.

⁷² BOA-TD-438, s.47; TKGM-KKA-TD-48, v.105-b.

⁷³ BOA-TD-438, s.47; TKGM-KKA-TD-48, v.104 b-105a.

...kadimden *nefs-i Lâzıkiyye'de mahalle mescidi...* olup, zamanla câmî hüviyetini kazânarak, Kurşunlu Câmî ismiyle mâruf olan bir mescid etrâfında gelişmiş olduğunu belirtmek gerekir.⁷⁴ Kezâ, Meydân Mahallesi nin de, aynı şekilde, vaktiyle Hacı Hüssâm tarâfından binâ edildiği anlaşılan ve aynı zamanda uzak mesâfeden *mâ-i câri* getirilmesi ile birlikte iskân için fevkalâde müsâit bir zemin teşkil eden mescid ⁷⁵merkezliğinde gelişmiş olması da, mescid ve câmî'nin mahalle hayâtında oynadığı rolü göstermeye yeter.

Bununla birlikte söz konusu câmî veyâ mescidde vazîfe îfâ eden imâmın mahalledeki fonksiyonu ise çok daha önemli görünmektedir. Aşağıda da görüleceği üzere, tahrir defterlerinde, bir gayr-ı müslim mahallesi müstesnâ, Lâzıkiyye'yi teşkil eden mahallelerden hemen her birinde, büyüklüğüne göre, en az bir imâm kaydedilmiştir. Defterde, genellikle, mahalle nüfusunun başlarında kaydedilmiş olan imâmların, câmî veyâ mescidin mahallenin merkezini teşkil etmesi hasebiyle, mûtâd dînî vazîfeleri yanında, son derece önemli idârî görevleri de yerine getirdikleri anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, imâm, herşeyden evvel, *mahallenin temsilcisi* ve tartışmasız lideri olarak görülmektedir.⁷⁶ Mahalle bazında, azab yazılmasından⁷⁷ ve yukarıda işâret edilmiş olan mahalleye tarhedilmiş olan bâzı vergilerin tahsilindeki sorumluluğundan, fevkalâde hallerde *yiğit-başı* veyâ *kethüdâ* gibi vazîfelilerle birlikte îfâ ettiği mahallelinin muhtelif hizmetlerine varıncaya kadar,⁷⁸ çok çeşitli idârî vazîfe ve salâhiyeti hâiz olan imâm, en genel anlamda şehir idâresinde bir alt birim olan mahalle idâresinden sorumlu yönetici sıfatıyla, mahalleli ile şehrin üst düzey idârecileri arasında bir köprü vazîfesi görüyordu.⁷⁹

Diğer taraftan, hemen bütün Osmanlı mahallelerinde olduğu gibi, Lâzıkiyye şehri mahallelerinin teşekkülü ve gelişmesinde etkili olan, diğer bâzı faktörleri de

⁷⁴ BOA-TD-369, s.450; TKGM-KKA-TD-560, v.233-b.

⁷⁵ BOA-TD-369, s.458; TKGM-KKA-TD-560, v.238-b.

⁷⁶ Ö.Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bâzı Düşünceler", VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Tebliğler, II, Ankara. 1981. s.1271.

⁷⁷ Bkz. Nicoara Beldiceanu. Code de Lois Coutumieres de Mehmed II. Kitâb-ı Qavânin-i Örfiyye-i ^cOsmâni. (=Kitâb-ı Qavânin) Wiesbaden, 1967, s.54-r.

⁷⁸ Ö.Ergenç, Aynı makâle, s.1271.

⁷⁹ Osmanlı Şehrinde "İmam"ın "mahalle" ve "şehir" idaresindeki rolü hakkında tafsilât için Bkz. Ziyâ Kazıcı. "Osmanlılarda mahalle imamlarının bâzı görevleri", İslâm Medeniyeti Dergisi V/3 (İstanbul. Mart 1982). s.29-36; Osman Ergin. *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişâfı*, İstanbul. 1936, s.120.

zikretmek gerekir. Bunlardan kazâ dâiresindeki kır iskân yerlerinde olduğu kadar, şehir kesimindeki bâzı mahallelerin teşekkülünde de önemli rol oynamış olan *kolaonizatör Türk dervişlerini* ve üslendikleri *zâviye*⁸⁰leri özellikle belirtmek gerekir. Nitekim, birçok Osmanlı şehrinde, bu türden bir zâviye etrafında teşekkül etmiş olan pek çok mahalleye tesâdüf edilebildiği gibi⁸¹, evkâf defterlerindeki ilgili kayıtlardan hareketle, bâzı mahallelerin teşekkülünde oynamış olduğu rol itibâriyle, bir uc merkezî olarak gelişmiş olan Lâzıkıyye şehrinde de bâzı örneklerine işâret etmek mümkündür. Aşağıda ayrıca zikredilecek olan *Hacı Şems Zâviyesi*⁸² ve *Hızır İlyastık*⁸³ bunlardan sâdece ikisidir. Bununla birlikte, ahî geleneğinin oldukça kuvvetli olduğu şehirlerde ve bu arada Lâzıkıyye'de, daha ziyâde *ahî-zâviyeleri*'nin şehir-mahalle iskânında müessir oldukları da bir gerçektir.⁸⁴ Nitekim, şehri ziyâret etmiş olan İbn Bâttuta'nın⁸⁵da kaydetmiş olduğu gibi, Lâzıkıyye'de, içtimâî ve İktisâdî hayâtındaki ağırlığı yanında, mahallelerin teşkili ve gelişmesinde de mutlak sûrette rol oynamış olan pek çok ahî zâviyesi mevcut idi.⁸⁶ Bu cümleden olarak, evkâf defterlerinde kaydedilmiş bulunan ve İbn Bâttuta'nın da zikretmiş olduğu⁸⁷ Ahî Sinan ve Ahî Toman⁸⁸ zâviyeleri ile birlikte Ahî Paşa⁸⁹ ve Ahî 'Alâ'addin⁹⁰ zâviyelerinin, Türk fethinden sonra, bir Türk-İslâm şehri olarak Denizli'nin iskân ve inkişâfında fevkalâde önemli rol oynamış

⁸⁰ Bunun genel bir değerlendirmesi için Bkz. Ö.L.Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler İstilâ devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zâviyeleri" (= "Kolonizatör Türk Dervişler"), *VD* II (1942), s.279-387; A.Yaşar Ocak, "Zâviyeler". *VD*, XII (1978), s.247-271.

⁸¹ Meselâ, Manisa için Bkz. F.Emecen, *Manisa Kazası*, s.51-52. Kezâ, Edirne'de, II. Murad'ın Şeyh Şucâ' için yaptırmış olduğu" mescid ve "Zâviye" etrafında gelişip, bugüne kadar aynı adla varlığını korumuş olan mahalle (Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukâta'alar*, İstanbul, 1952, s.34) bunun tipik bir örneği olmakla beraber Anadolu'daki yüzlerce benzerinden sâdece birisidir.

⁸² *BOA-TD-369*, s.448; *TKGM-KKA-TD-560*, v.232-b.

⁸³ *BOA-TD-369*, s.453; *TKGM-KKA-TD-560*, v.235-a.

⁸⁴ Bu cümleden olarak. Sultanönü Sancağı merkezi Eskişehir'de XVI. Yüzyılda mevcut ahi zâviyeleri müstakil bir araştırmaya konu edilmiştir: Halime Doğru, *XVI. yüzyılda Sultanönü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, Ankara, 1991. Ayrıca, Umumen, Anadolu Şehir iskânında ahilerin rolü hakkında Bkz. Müjgan Cumbur, "Anadolu Şehirlerinin Kuruluşunda Ahilerin Yeri", *Türk Kültürü ve Ahilik XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul, 1986, s.87-93.

⁸⁵ *Seyahatnâme*, s.317-321.

⁸⁶ Genel bir değerlendirme için Bkz. M.Cumbur, "Denizli Kültür Tarihinde Gâziler ve Ahiler". *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu Bildirileri*, Denizli, 1989, s.16-21.

⁸⁷ *Seyahatnâme*, s.318.

⁸⁸ *BOA-TD-369*, s.452; *TKGM-KKA-TD-560*, v.234-b.

⁸⁹ *BOA-TD-369*, s.451-52; *TKGM-KKA-TD-560*, v.234a-234b.

⁹⁰ *BOA-TD-369*, s.455-56; *TKGM-KKA-TD-560*, v.236-b.

olduklarını kabul etmek gerekir. Kezâ, aşağıda zikredilecek olan mahallâtdan *Ahî-Dudî* ismiyle mâruf olan mahalle'de, böyle bir ahî zâviyesi etrâfında gelişmiş olmalıdır. Diğer taraftan, Evliyâ Çelebi'nin 1671-72 yıllarında, Denizli'de *on bir tekye-i meşâyihân-ı dervişânın* varlığına işâret etmiş olması⁹¹ da bunu teyid etmektedir.

Aşağıda da görüleceği üzere, şehrin diğer mahallelerinden bâzıları da, hemen bütün Osmanlı şehirlerinde yaygın olarak görüldüğü gibi,⁹²bünyesinde meskûn olup, ekseriyeti teşkil eden muayyen meslek mensuplarının, kendi meslek ismiyle mâruftur. Sözgelimi, tahrir defterlerinde kayıtlı bulunan *Debbağlar* ve *Küreciler* bu kabîl mahallelerdendir.

Bâzı mahalleler de bütün bunların dışında, bünyesinde bulunan mühim bir yapı veyâ müessesenin ismiyle meşhûr olmuşlardır. Bu cümleden olarak, *Hammâm* (=Kayacık) mahallesinin ismini hudutları dâhilindeki hamamdan aldığı, kezâ *Medrese* mahallesinin de, evkâf defterlerine nazâran XVI. asırda şehrin tek medresesi olan *İshak Beg Medresesi*⁹³inden dolayı bu isimle mâruf olduğunu belirtmek yeterlidir.

Bunların dışındaki XVI ve XVII. asır Lâzıkıyye mahallelerinin büyük bir çoğunluğu ise, *Asılbeg*, *Gide-Mestan*, *Hacı-Alamud*, *Hoca-Sinan*, *Kadı-Ahmed* ve *Abdülkuddüs* örneklerinde olduğu gibi, kuruluşu veya gelişmesi esnâsında bünyesinde sâkin, ileri gelen bir zâtın ismiyle meşhûr olan mahallelerdir.

Bütün bu faktörler yanında, şehirde mevcut gayr-ı müslimlerin meskûn olduğu tek mahalle de, bu husûsiyetine binâen, *Mahalle-i Kefere* şeklinde zikredilmiştir.

Daha önce de işâret olunduğu üzere, Lâzıkıyye Kazâsı'nın da dâhil olduğu Kütühya Sancağı tahrir defterlerinden mevcut olanalar içersinde ilk ikisinin eksik olup, *nefs-i Lâzıkıyye* yi ihtivâ etmemesi⁹⁴ dolayısıyla, XVI. asırda şehrin mahalleleri ve nüfusuyla ilgili esâslı değerlendirmeye müsâit biri 1534 târihli *icmâl*⁹⁵,

⁹¹ *Seyahatnâme*.IX. s.193.

⁹²Ö.Ergenç. "Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", s.104; Aynı müellif. "*Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine*", s.70.

⁹³ BOA-TD-369, s.457; TKGM-KKA-TD-560, v.237-a

⁹⁴ BOA-TD-45;BOA-TD-49.

⁹⁵ BOA-TD-438.

diğeri de 1571 târihli *mufassal*⁹⁶ olmak üzere ancak iki deftere sâhip bulunmaktayız. Buna göre, Lâzıkıyye şehri, 1530'larda genel olarak yukarıda zikredilmiş olan husûsiyetleri hâiz, 21'i müslüman ve 1'i gayr-ı müslim olmak üzere toplam 22 mahalleden mürekkebirdir.⁹⁷ Kezâ, 1571'de de şehrin mahalle sayısı değişmediği gibi, isimlerin de, bâzı küçük değişikliklere rağmen, büyük ölçüde muhâfaza edilmiş olduğu görülmektedir.⁹⁸

1571 Târihli mufassal defter, Lâzıkıyye ile ilgili son tahrir sonuçlarını ihtivâ ettiğinden, bu târihten sonraki durumu, söz konusu tahrir defterlerindeki kadar tafsilâtlı olmasa da, XVII. asırda belirli aralıklarla yapılmış olan avâriz tahrirleri netîcesinde tanzim edilmiş olan "avâriz defterlerinden kısmen tâkib etmek mümkündür. Bunların ilki olan 1622 tarihli deftere göre,⁹⁹ şehri teşkil eden mahalle sayısı 20'ye düşmüştür. Bu âvarız defterinde, XVI. asır tahrir defterlerinde mukayyed olan Hergele, Hoca-Sinan, Medrese ve Yayacı (=Yayalar) isimli mahallelere tesâdüf edilmez iken, Tatar ve Saray isimli iki mahallenin ilk defâ kaydedilmiş olması dikkati çekmektedir. İkinci defterden,¹⁰⁰ 1650'lere kadar, bu durumun hiçbir değişikliğe uğramadan muhafaza edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. 1675-76 Tarihlerinde ise daha önceki defterlerde mukayyed olan *Hacı- Alamud el-meşhûr Hacı Yâbuk* ve Tatar mahallelerinin kaydedilmemiş olması sebebiyle, mahalle sayısı 18'e düşmüştür.¹⁰¹ Buna karşılık, şehirde ilk defâ, *Cemâ'at-i Yörükân-ı Tuzcular* ve *Çemâ'at-i Yörükân-ı Kürekciler* nâmıyla iki ayrı cemâatin kaydedilmiş olduğu dikkati çekmektedir. Kezâ, hiçbir değişikliğin söz konusu olmadığı 1678-79 tarihli defterden¹⁰² sonra, nihâyet, kazâ ahâlisinin *perâkende ve za'afü'l-hâl* olması üzerine *müceddeden tahrîr olunması* netîcesinde tanzim edildiği anlaşılan 1699 târihli XVII. asrın son "avâriz tahrir defterinde ise,¹⁰³ gene aynı 18 mahalle kaydedilmiş olmakla berâber, daha önce zikredilmiş olan iki cekâatın *hâlî- harâb* olduğu belirtilmiştir.

⁹⁶ TKGM-KKA-TD-48

⁹⁷ BOA-TD-438, s.47. Ayrıca Bkz. M.Ç.Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağında Yerleşme ve Vergi Nüfusu". *Belleten*.LII/202 (Nisan 1988), s.137-38.

⁹⁸ TKGM-KKA-TD-48, v.103b-109b. Kezâ Bkz. M.Ç. Varlık, *Aynı makâle*, s.138-39

⁹⁹ BOA-D.MKF-27429/II, s.51

¹⁰⁰ BOA-KK(MKF)-2562/20, s.62-63.

¹⁰¹ BOA-KK (MKF)-2693/148,v.23a-23b.

¹⁰² BOA MAD 2498, v.57b-59b.

¹⁰³ BOA-KK (MKF)-2797/251. s.3-7.

Bununla birlikte, XVII. asırda şehri ziyâret etmiş olan seyyahların ise, mahalleler konusunda, daha farklı rakamlar ifâde ettikleri görülmektedir. Bunlardan Kâtib Çelebi, oldukça gerçeğe yakın bir şekilde, şehrin 24 mahalleden ibâret olduğunu kaydetmiştir.¹⁰⁴ Evliyâ Çelebi ise, 1671 lerdeki durumla ilgili olarak, *kal'adan taşra cümle kırk dört mahallenin* varlığından bahsetmektedir.¹⁰⁵ Ancak, bu rakam, yukarıdan beri tasrîhe çalışılan mahalle esâsına göre düşünülüp, yakın târihlere âit arşiv kaynakları ile kontrol edildiği takdirde,¹⁰⁶ oldukça mübâlağalı veyâ Seyyah'ın farklı bir mahalle anlayışının tezâhürü gibi görünmektedir. Nitekim, hemen yukarıda zikredilmiş olan rakamlar da, buradaki kanâatimizi doğrular mâhiyettedir.

Kezâ, XVIII. asrın son çeyreğine âit olup, elimizde bulunan *şer'iyye sicillerindeki* ilgili kayıtlar da, mezkûr asrın sonlarına kadar, şehirdeki mahalle sayısının değişmediğini göstermektedir. Nitekim, bunların ilkinde nazaran,¹⁰⁷ 1775 tarihinde şehir, sırasıyla Ahtoy, Meydân, Kürekciler, Kurşunlu, Saray, Câmî-i Kebîr, °Abdükkuddüs, Kuramaz, Debbağlar, Zımmiyân, Kayacık, Asılbeg, Eceler, Alaca-Mescid, Cârullah, Kizirlik, Gâzi-Emir ve Gide- Mestan isimleriyle mâruf toplam 18 mahalleden müteşekkil idi. Diğer üç defterden tâkib edilebildiği kadarıyla,¹⁰⁸ XVIII. asrın sonlarına kadar devâm etmiş olan bu durumun 1830'larda önemli bir değişikliğe uğramış olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı olarak nitelendirilen¹⁰⁹ genel nüfus sayımının Denizli ile ilgili sonuçlarını ihtivâ eden kadı defterinde,¹¹⁰ şehirde mevcut erkek nüfusun

¹⁰⁴ *Cihannümâ*, s.633..

¹⁰⁵ *Seyahatnâme*, IX. s.193

¹⁰⁶ Nitekim, pek çok târihçi, Evliyâ Çelebi'nin vermiş olduğu rakamsal bilgileri ve bu arada mahalleler hakkındaki mâlumatı, güvenilir arşiv kaynaklarıyla kontrol etmek sûretiyle, gâyet ihtiyatla kullanmak gereği hususunda hemfikirdirler. Bkz. F.Emecen, "Evliyâ Çelebi'nin Manisa'ya Dâir Verdiği Bilgilerin Değeri". *Türklük Araştırmaları Dergisi* 4 (1988),s.215-223; İlhan Şâhin, "Evliyâ Çelebi'nin Urfa Hakkındaki Verdiği Bilgilerin Arşiv Belgeleri Işığında Değerlendirilmesi". *Aynı yer.* s.293-299; M.Ç. Varlık, "Evliyâ Çelebi'ye Göre Kütahya ve Bu Bilgilerin Arşiv Belgeleri ile Karşılaştırılması", *Aynı yer.* s.299-309

¹⁰⁷ *DŞS-1* (Sıra no-174. Kayıt no-36), v.4-b. Ayrıca Bkz. F.Akçakoca Akça. "Denizli'nin Eski Mahalle ve Köy Adları", *İnanç* VIII/100 (Kasım 1945), s.13.

¹⁰⁸ *DŞS-1* (Sıra no-174. Kayıt no-36), v.25-b vd.; *DŞS-2* (Sıra no-176, Kayıt no-44), v.57-a vd; *DŞS-3* (Sıra no-177. Kayıt no-42), v.102-b vd.

¹⁰⁹ Bkz. E.Ziyâ Karal. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara, 1943.

¹¹⁰ *DŞS-6* (Sıra No-179. Kayıt no-46). Bu defterdeki kayıtların değerlendirilmesi için Bkz. T.Gökçe. "1830 Genel Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Denizli Şehri Nüfusu Hakkında Bir Değerlendirme". *TİD*. VI(İzmir 1989). s.169-182

kaydedildiği toplam 40 mahalle tesbît edilmiştir.¹¹¹ XIX. Asrın başlarına nazaran 1830'larda mahalle sayısında görülen bu önemli artışta, şehrin bu zaman zarfında kaydetmiş olduğu gelişme kadar, daha önceki sicillerde mukayyed vergi tevzi kayıtlarına şehri teşkil eden bütün kesitlerin yansımamış olması da etkili olmuş olmalıdır. Gene söz konusu 40 mahallenin, XVI ve XVIII. asırlardaki isimlerin de büyük ölçüde değişmesiyle birlikte, büyük çoğunluğunun aynı isimle bugüne kadar varlıklarını devâm ettirdiklerini, dolayısıyla bugünkü Denizli şehrine esâs teşkil etmiş olduklarını da belirtmek gerekir. Kezâ, XIX. asrın sonlarında da 34 mahallenin kaydedilmiş olması¹¹² ve nihâyet 1967 yılında bu sayının sâdece bir artışla 35'e yükselmiş olması¹¹³ da, bu noktada önemli bir fikir vermektedir.

Buraya kadar, Lâzıkıyye şehrini teşkil eden mahallelerin genel husûsiyetlerini ve zamanla ortaya koyduğu gelişme çizgisini belirttikten sonra, şimdi de, şehrin nüfûsünü değerlendirmeye geçmeden önce, XVI. asır tahrir defterini esâs almak sûretiyle¹¹⁴, alfabetik sıraya göre, bilhassâ zamanla uğradığı değişiklikler ile birlikte, adı, bünyesinde barındırdığı nüfûs itibâriyle şehir platformundaki yeri ve bugünkü şehirde işgal ettiği mahallin tâyini gibi bâzı noktalardan, her bir mahallenin ayrı ayrı tesbît edilmesi mevzûun tâkibini kolaylaştıracaktır.

Ahî-Dudu Mahallesi¹¹⁵: Daha önce de işâret olunduğu üzere, etrâfında geliştiği ahî zâviyesinin kurucusunun ismiyle mâruf olup, şehrin en eski kesitlerinden birisi olan bu mahalle, XVI. asır boyunca aynı isimle zikredilmiş olmakla berâber, XVII. asrın başlarından îtibâren *Ahi-Toy* şekline dönüşmüş,

¹¹¹ Bu mahalleler, defterde kaydedilmiş olduğu sıraya göre şunlardır; "Efendiler, Horsalaz. İncirlişınar, Öküzbatı, Sırapapılar, Değirmenönü, Deliklişınar, Kuyupınar, Sâbık Müfti, Kübcük (?oğlu, Mollabağ, Altuntop, Ayvasıra, Aksaray, Çaybaşı, Mızraboğlu, Hüseyin Efendi, Hacı Fakih, Muhakk Çömez (?), Efendi, Feslegân, Hasan Efendi, Diger Değirmenönü, Hacı Molla Ömer, Diger Fesligân, Kayalık, Hacı Kaplan, Topraklık, Pelidlibağ, Diger Hacı Fakih, Diger Kayalık, Kavaklıbağ, Suluayırım, Kızıkanat, Yorganbatı, Uzun Hacı, Kirişhâne, Uçancı, İlbâdi, Koyunlu, Gümüşçay."

¹¹² *SV4-1314*, s.314

¹¹³ *Denizli İl Yıllığı 1967*, Ankara, 1968, s.22-23.

¹¹⁴ XVI. Asırda tesbit edilemeyip, sâdece XVII. yüzyılda tesâdüf olunan mahalleler ise ayrıca zikredilecektir.

¹¹⁵ *BOA-TD-438*, s.47; *TKGM-KKA-TD-48*, v.105-a; *BOA-D.MKF-27429/11*, s.51; *BOA-KK (MKF)-2562/20*, s.62; *BOA-KK (MKF)-2693/148*, v.23-a; *BOA-MAD-2498* v.58-b; *BOA-KK (MKF)2797-251*, s.4; *DŞS-1*, v.4-b. Mahallelerin, bugünkü şehirdeki yerlerinin tayininde, mahalli bazı çalışmaları ile bilinen Şükrü Tekin Kaptan'ın henüz basılmamış olan, *Denizli'nin Halk Kültürü Ürünleri (Bölgesel Folklor Karakterleri)*, II. adlı çalışmasındaki ilgili kayıtlardan da istifade edilmiştir.

XVIII. yüzyıl kayıtlarında ise *Ahtoy* olarak zikredilmek sûretiyle varlığını devâm ettirmiştir. XVI. Yüzyıl kayıtlarına nazaran, 1530'da şehirde meskûn yekûn neferin %6,29'unu, 1571'de ise %7.16'sını bünyesinde barındırmaktadır. XVII. Asırda, 1623'de avârıza esâs yekûn neferin %7.40'ını, 1699'da ise %10.4 ünü bünyesinde barındırmaktadır. XVIII. Asrın sonlarına doğru, 1775'de şehre tevzî edilmiş olan bir verginin de %11.55'ini edâya muktedir olması bakımından, şehrin de ilk sırada kaydedilen mahallesi özelliğini kazânmıştır. Denizli şehrinde, bugün, aynı isimle zikredilen herhagi bir mahalleye tesâdüf edilememekle berâber, XVIII. asrın sonlarına ait bâzı kayıtlardan ve vaktiyle *Aktoğan mahallesi* ile ilgili olarak ortaya atılan bâzı rivâyetlerden hareketle, bugünkü Atalar mahallesinin işgâl ettiği yerde olduğunu tahmin etmek mümkündür.

Alaca-Mescid Mahallesi¹¹⁶: Merkezinde bulunan aynı adlı mescidin ismiyle mâruf olan bu mahalle, XVI. asır kayıtlarına göre, 1534'lerde, şehirde kaydedilmiş olan yekûn neferin %3.82 sini, 1571' de ise %4.82'sini bünyesinde barındırmaktadır. XVII. Asırda da, 1623'de avârıza esâs neferin %3.36'sını, 1699'da ise %4.8'ini muhtevîdir. XVIII. asırda ise, 1775'de şehre tevzî olunan verginin %2.96'sını edâya muktedir bir mahalle olarak görünmektedir.

Asılbeg Mahallesi¹¹⁷: Konu ile ilgili bâzı araştırmacılar tarafından, Aslıgir¹¹⁸ veya Aslı Bey¹¹⁹şeklinde okunmuş olan ve muhtemelen ilk meşhûr sâkinlerinden birisinin adıyla XVI ve XVIII. yüzyıllar boyunca varlığını muhâfaza etmiş olan bu mahalle, 1530'da şehir nüfusunun neferen yaklaşık %2.46'sını, 1571'de ise %2.68'ini bünyesinde barındıran, şehrin küçük kesitlerinden birisi olarak görünmektedir. XVII. Yüzyıl kayıtlarına nazaran, 1623'de, avârız defterine kayıtlı yekûn neferin %5.05'ine, 1699'da ise %5.2 sine sâhiptir. Kezâ, XVIII. asır sonlarında, 1775 tarihli şehre tevzî olunan mezkûr verginin de ancak %2.56'sının isâbet etmiş olduğu bir mahalle görünümündedir. 1830'lardan îtibâren *Sâbık Müfti*

¹¹⁶BOA-TD-438, s.47;TKGM-KKA-TD-48, v.105-b;BOA-D.MKF-27429/11, s.51;BOA-KK (MKF)-2562/20, s.62; BOA-KK (MKF) 2693/148,v.23-a;BOA-MAD-2498,v.59-a;BOA-KK(MKF)-2797/251, s.3; DŞS-1,v.4-b.

¹¹⁷BOA-TD-438,s.47;TKGM-KKA-TD-48, v.107-a;BOA-D.MKF-27429/ 11, s.51; BOA-KK (MKF)-2562/20, s.62; BOA-KK (MKF)-2693/ 148, v.23-a; BOA-MAD-2498.v.57-b;BOA-KK (MKF)-2797/251, s.6; DŞS-1,v.4-b.; T. Gökçe, Aynı makâle, s.174-77.

¹¹⁸Bkz.M.Ç. Varlık. "XVI. yüzyılda Kütahya Sancağında Nüfus ve Yerleşme". s.138-39.

¹¹⁹M.Ali Ünal. "Tahrir Defterlerine Göre Denizli Şehri",s.210.

ismiyle zikredilmeye başlanan bu mahalle, bugünkü *Eski Müftü* mahallesine esâs teşkil etmiş olmalıdır.

Câmî-i Kebîr Mahallesi¹²⁰: Daha önce de zikrolunduğu üzere, ismine esâs teşkil eden şehrin en eski yapılarından birisi olan câmî² etrâfında teşekkül etmiş olması hasebiyle, şehrin en eski kesitlerinden birisi olma özelliğini taşıyan bu mahalle, aynı zamanda, XVIII. yüzyıl sonlarına kadar, hiçbir değişikliğe mâruz kalmaksızın, aynı isimle varlığını devâm ettirmiş olan nâdir mahallelerden birisidir. XVI. Yüzyıl kayıtlarına nazaran, 1534'lerde, şehirde meskûn yekûn neferin yaklaşık % 8.84'üne sâhip, Kürekciler'den sonra, şehrin en büyük ikinci mahallesi iken, 1571'de %7. 57 ile üçüncü sıraya düşmüştür. XVII. Yüzyıl kayıtlarında ise, 1623'de avârız defterinde mukayyed yekûn neferin %6.73 ünü, 1699'da da aynı minvâl üzre nüfusun %4.8'ini bünyesinde barındıran bir mahalledir. XVIII. Yüzyıl sonlarında da, yukarıda işâret edilen 1775 tarihli bir verginin %8.83'ünü edâya muktedir bir mahalle olarak görünmektedir. Bugünkü Denizli'de aynı isimle herhangi bir mahalleye tesâdüf edilememekle berâber, vaktiyle bu mahallenin İstasyon- Atatürk Caddesi'nde kain Ulu Câmî civârında, mahalle îtibâriyle de, bugünkü Uçancıbaşı mahallesi hudutları dâhilinde olduğunu belirtmek gerekir.

Debbağlar (=Tabaklar) Mahallesi¹²¹: Şehirde, bünyesinde barındırdığı nüfusun ekseriyetini teşkil eden esnaf zümresinin ismiyle mâruf olan mahallelerden birisi olarak, aynı isimle varlığını XVIII. yüzyıl sonlarına kadar devâm ettirmiş olan bu mahalle, XVI. asır kayıtlarına nazaran, 1530'da deftere kayıtlı nefis-i Lâzıkiyeye âit yekûn neferin yaklaşık %6.12 sini, 1571 de ise, %7 sini bünyesinde barındıran bir ünitedir. Müteâkib asırda ise, 1623 tarihli avârız defterinde mukayyed, şehirle ilgili yekûn neferin yalaşık %9.42 sini, 1699' da da ancak %4.4 ünü muhtevî görünmektedir. Kezâ, 1775'de sözkonusu olan mezkûr verginin de %7.07'sini edâya kâdir bir mahalledir 1830'lardan îtibâren ismine tesâdüf edilemeyen bu

¹²⁰ BOA-TD-438,s.47; TKGM-KKA-TD-48, v.103a-103b; BOA-D.MKF-27429/11,s.51; BOA-KK (MKF)-2562/20, s.62; BOA-KK (MKF) 2693/148, v.23-a;BOA-MAD-2498,v.59-a;BOA-KK(MKF)-2797-251, s.7; DŞS-1,v.4-b.

¹²¹BOA-TD-438,s.47; TKGM-KKA-TD-48,v.108 a-108 b; BOA-D.MKF-27429/11,s.51; BOA-KK (MKF)-2562/20, s.63; BOA-KK (MKF)-2693/148, v.23-a;BOA-MAD-2498,v.58-b;BOA-KK(MKF)-2797-251, s.3; DŞS-1,v.4-b. Ayrıca Bkz. F.A.Akça. Aynı makâle, s.13.

mahalle, şehirde bugünkü Uçancıbaşı mahallesi hudutları dâhilinde, *eski debbağhâne* tâbir edilen yer civârında olmalıdır.

Ece (=Eceler) Mahallesi¹²² Konuyla ilgili bazı araştırmacılar tarafından¹²³ *Ada* şeklinde okunmuş olmakla berâber, XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde ve 1623 târihli avâriz defterinde *Ece*, XVII. yüzyıla târihli diğer kayıtlarda ise *Eceler* şeklinde zikredilmiş olan bu mahalle de, şehrin XVIII. asrın sonlarına kadar aynı isimle mahfûz yerleşim birimlerinden birisidir. XVI.Yüzyıl kayıtlarına nazaran, 1530'da şehir nüfûsünü teşkil eden deftere kayıtlı yekûn neferin yaklaşık %2.63 ünü, 1571'de ise %3.74'ünü bünyesinde barındıran, küçük sayılabilecek mahallelerden birisidir. XVII. Yüzyılda ise, 1623 tarihli avâriz defterinde mukayyed şehirle ilgili yekûn neferin %3.70 ini, 1699 da da aynı minvâl üzere ancak %2.4'ünü muhtevî iken, XVIII. asrın sonlarına doğru, 1775 târihli mezkûr verginin %2.96'sını edâya muktedir bir mahalle görünümündedir. XIX.Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ismine rastlanâmayan bu mahallenin, şehirde, bugünkü Saraylar mahallesi hudutları dâhilinde bulunduğu tahmin edilmektedir.

Gazurlük (=Kizirlik) Mahallesi.¹²⁴ Bu mahalle de, XVI ve XVII. asırlarda, 1675'lere kadar *Gâzurlük* XVIII. asrın sonlarına kadar ise Kizirlik şeklinde kaydedilmiş olan isimle şehrin bir ünitesi olarak varlığını devâm ettirmiştir. XVI. Yüzyıl kayıtlarına göre, 1530'da, şehirde meskûn yekûn neferin; yaklaşık %3.91 ini, 1571'de ise %2.44 ünü bünyesinde barındıran bir mahalle olmakla berâber, zamanla şehir platformundaki ağırlığının azaldığı dikkati çekmektedir. XVII.Yüzyıl avâriz defterlerinde ise, 1623'de kayıtlı yekûn neferin %3.03'üne, 1699'da da %4.8 'ine sâhip idi. Kezâ, XVIII. asrın sonlarına doğru, 1775 tarihli şehre tevzî olunan mezkûr verginin sâdece %2.27'sini edâya muktedir bir mahalle olması da, onun şehri teşkil eden onsekiz mahalle arasındaki yeri hakkında bir fikir vermektedir. Zamânımızda, Denizli'de aynı isimle mâ'ruf bir

¹²² BOA-TD-438, s. 47; TKGM-KKA-TD-48, v. 107-b; BOA-D.MKF-27429/11, s. 51; BOA-KK (MKF)-2562/20, s. 63; BOA-KK (MKF) 2693/148, v. 23-a; BOA-MAD-2498, v. 59-b; BOA-KK (MKF)-2797/251, s. 5; DŞS-1, v. 4-b.

¹²³ M.Ç. Varlık, *Aynı makâle*, s. 137-139; M. Ali Ünal, *Aynı makâle*, s. 210.

¹²⁴ BOA-TD-438, s. 47; TKGM-KKA-TD-48, v. 106b-107a; BOA-D.MKF-27429/11, s. 51; BOA-KK (MKF)-2562/20, s. 62; BOA-KK (MKF) 2693/148, v. 23-a; BOA-MAD-2498, v. 59-b; BOA-KK (MKF)-2797/251, s. 5; DŞS-1, v. 4-b.

mahalle bulunmamakla berâber, bu mahallenin, bugünkü Gürcan mahallesinin bulunduğu yerde olduğu tahmin edilmektedir.

Gide-Mestan Mahallesi.¹²⁵ İlk sâkinlerinden olup, muhtemelen mahallenin teşekkülü ve gelişmesinde mühim rol oynâmış olan zâtın ismine izâfeten verilmiş olan Gide-Mestan ismiyle XVI. ve XVII. asırlar boyunca varlığını devâm ettirmekle berâber, XVIII. asrın son çeyreğine âit kayıtlarda *Gide-Bostan* şeklinde zikredilmiş olan bu mahalle, tahrir defterine nazaran, 1530'da, şehirde meskûn yekûn neferin yaklaşık %3.74'ünü, 1571'de ise %5.01'ini bünyesinde barındırmaktadır. XVII. Yüzyılda ise, avâriz defterlerinde mahallelere kayıtlı yekûn neferin 1623'de %3.70'ine, 1699'da da ancak %2.4 üne sâhip idi ki, bu da mahallenin diğerlerine nazaran, giderek ağırlığını yitirdiğini göstermektedir. 1775 Târihli yukarıda zikredilen ve on sekiz mahalleye tevzî olunan verginin de sâdece %1.26'sını edâya muhtedir, en son sırada kaydedilmiş olan bir mahalle olması da, XVIII. asrın sonlarına doğru, söz konusu nüfûz kaybının devâm ettiğini göstermektedir. Bugün aynı isimle mevcut olmamakla berâber, bu mahallenin, Saraylar mahallesi hudutları dâhilinde bulunduğu tahmîn edilmektedir.

Hacı-Alamud (=Elhac-Bâyuk) Mahallesi.¹²⁶ Hemen yukarıdaki olduğu gibi, ilk sâkinlerinden birinin ismiyle müsemmâ olup, şehrin iki isimle meşhûr olan mahallelerinden birisi olarak, XVI. yüzyılda *Hacı-Alamud el-meşhûr Hacı-Bâyuk* şeklinde mukayyed olmakla berâber, XVII. yüzyıl kayıtlarında ikinci ismin ön plâna geçmesiyle, daha ziyâde Elhâc-Bâyuk şeklinde zikredilir olmuştur. Ancak 1650'lere kadar bu isimle varlığı tesbît edilebilen, bu mahalle 1530'da şehir nüfûsunu temsilen deftere kayıtlı yekûn neferin sâdece %1.44'ünü, 1571'de ise %1.87'sini bünyesinde barındıran, nüfûs itibâriyle şehrin en küçük mahallesidir. XVII. Yüzyılda ise, 1623 ve 1650 tarihlerinde avâriz defterine kayıtlı yekûn neferin yaklaşık %3.36 sının yazılı olduğu bir mahalle olarak varlığını devâm ettirmiş, ancak 1650'lerden sonraki kayıtlarda tesâdüf edilmediğinden, bugünkü şehrin hangi kesiminde bulunduğunu tesbît etmek şimdilik mümkün olmamıştır.

¹²⁵ BOA-TD-438, s.47; TKGM-KKA-TD-48, v.107a-107b; BOA-D.MKF-27429/11, s.51; BOA-KK (MKF)-2562/20, s.62; BOA-KK (MKF)-2693/148, v.23-a; BOA-MAD-2498, v.58-a; BOA-KK (MKF)-2797/251, s.3; DŞS-1, v.4-b. Bu mahallenin ismi, M.Ç.Varlık'ın yukarıda işaret olunan çalışmasında (*Aynı makâle*, s.138-139) sehven "Kefere Sinan" olarak okunmuştur.

¹²⁶ BOA-TD-438, s.47; TKGM-KKA-TD-48, v.109-a; BOA-D.MKF-27429/11, s.51; BOA-KK (MKF)-2562-20, s.62; Ayrıca, mahalle isminin farklı bir şekilde "Hacı Bâbuk" olarak okunuşu hakkında Bkz. M.Ç. Varlık, *Aynı makâle*, s.139.

Hammâm (=Kayacık) Mahallesi.¹²⁷ Gene şehrin iki isimle zikredilen mahallelerinden birisi olup, XVI. yüzyıl boyunca kendisine merkez teşkil eden yapının ismine binâen *Hammâm nâm-ı diger Kayacık* şeklinde mukayyed olan bu mahalle, XVII. asır kayıtlarında, sâdece, şehir içersinde bir iskân kesiti olarak tabîatından kaynaklanan *Kayacık* nâmıyla zikredilmiştir. Müteâkib asırda da devâm etmiş olan bu durum 1830 larda küçük bir değişikliğe uğrayarak *Kayalık* şekline dönüşmüş ve bu sûratle, aynı isimle varlığını bu güne kadar devâm ettirebilmiş nâdir mahallelerden birisi olma özelliğini kazânmıştır. XVI. Asır kayıtlarına nazaran, 1530'da şehirde meskun olup deftere kaydedilen yekûn neferin yaklaşık %2.55'ini, 1571'de ise %2.28'ini bünyesinde barındırması sebebiyle, nisbeten şehrin küçük mahallelerinden birisi olarak görünmektedir. XVII. Yüzyıl kayıtlarında da, 1623'de, âvâruz defterine kayıtlı toplam neferin %3.03'ünü, 1699'da da %4'ünü bünyesinde barındırırken, XVIII. asrın sonlarına doğru 1775'de şehre tevzî olunan bir verginin de ancak %3.66'sını edâyaya muktedir bir mahalle olarak görünmektedir. Kezâ, 1830'da da, *Kayalık* ve *Diğer Kayalık* şeklinde ikiye bölündüğü halde, toplam şehir nüfusunun %6.16 sına sâhip bir mahalle olarak dikkati çekmektedir. Bugünkü şehirde bulunduğu yer ise, Kayalık mahallesinin işgal ettiği mahaldir.

Hergele Mahallesi¹²⁸ Ancak, XVI. Yüzyıl tahrir defterinde tesbît edilebilen ve bugünkü şehrin hangi kesiminde bulunduğu tahmin edilemeyen bu mahalle, 1530'da, toplam şehir nüfusunun neferen %2.55'ini bünyesinde barındırırken, 1571'de bu oranın büyük bir düşüş göstererek %0.89'a inmesi ile birlikte, şehir platformundaki ağırlığını büyük ölçüde yitirmiş görünmektedir.

Hoca- Sinan Mahallesi.¹²⁹ Gene sâdece XVI. Yüzyıl kayıtlarında tesâdüf edilebilen, Ahî Sinan ile olan ilişkisi ve zâviyesi etrâfında inkişâf etmiş bir mahalle olması husûsu göz önünde bulundurulduğunda, şehrin bugünkü Dere-Tekke nâmıyla bilinen mevkîinde olması icâb eden bu mahalle, 1534'de kayıtlı yekûn neferin yaklaşık %2.29'unu bünyesinde barındırırken, 1571'de bu oranın önemli ölçüde düşerek %0.89'lara, inmesiyle birlikte, şehrin en küçük iki mahallesinden

¹²⁷ BOA-TD-438,s.47;TKGM-KKA-TD-48,v.107-a; BOA-D.MKF-27429/11,s.51; BOA-KK (MKF)-2562/20,s.63;BOA-KK(MKF)-2693/148,v.23-b;BOA-MAD-2498,v.59-b;BOA-KK(MKF)-2797/251, s.5; DŞS-I, v.4-b.; T.Gökçe, *Aynı makâle*, s.174.

¹²⁸ BOA-TD-438,s.47; TKGM-KKA-TD-48,v.109-b.

¹²⁹ BOA-TD-438,s.47;TKGM-KKA-TD-48,v.104-b.; M.Türker Acaroğlu, "Denizli İlinde Yer Adları". *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu Bildiriler*, Denizli, 1989, s.44.

birisi hâline gelmiştir. Bu gelişmenin tabî bir neticesi olarak, XVII. asır kayıtlarına yansımamış olan bu mahallenin, mezkûr asrın başlarından itibaren, müstakil bir mahalle hüviyetini yitirmiş olduğunu tahmin etmek mümkündür.

Kadı Emre mahallesi.¹³⁰ Mevzû ile ilgili bâzıları tarafından değişik şekilde okunmuş olmakla beraber¹³¹ işâret edilen kayıtlarda, gâyet açık sûrette tesbît edilebilen bu mahalle, vaktiyle bünyesinde meskûn olan Kadı'ya izâfeten bu ismi almış olup, XVI.ve XVII. Yüzyıllarda, hiç bir değişikliğe uğramadan varlığını devâm ettirmiştir. Tahrir defterlerine göre, 1534'de toplam şehir nüfusunun, neferen %4.16'sını bünyesinde barındırırken, 1571'de bu oran %2.52'ye düşmüştür. XVII. Yüzyılda ise, 1623'de avâriz defterinde mukayyed yekûn neferin %4.37'sini 1699'da da %4.8'ini muhtevî bir mahalle olarak görünmektedir.

Kefere (=Nesârâ) Mahallesi.¹³² XVI. Asırda şehri teşkil eden 22 mahalleden, 21 müslüman mahallesine karşılık, tek gayr-ı müslim mahallesi olarak, nefsi Lâzıkıyyede meskûn bütün gayr-ı müslimleri bünyesinde toplamış olması sebebiyle Kefere ismiyle mukayyed olan bu mahalle, XVII. Yüzyıl boyunca Nasârâ, 1699'da ise Zımmiyân olarak kaydedilmiştir. XVI.Yüzyıl tahrir kayıtlarına göre, 1534'de şehir nüfüsüne esâs olan yekûn neferin yaklaşık %6.12'sini bünyesinde barındıran, şehrin büyük mahallelerinden birisi iken, 1571'de ancak toplam nüfusun neferen %3.58'ine sâhip bir mahalle hâline gelmiştir ki, bu husûs, aşağıda doğrudan nüfus bahsindedeki işâret olunacağı üzere, oldukça dikkat çekicidir. Kezâ, XVII. Yüzyıl avâriz defterlerinde de, 1623'de, deftere kayıtlı yekûn neferin yaklaşık %2'sini, 1699'da ise ancak %1. 62'sini bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Bununla birlikte, yukarıda zikredilen 1775 tarihinde, sehre tevzî olunan verginin yaklaşık %7'sini edâya muktedir halde görünen

¹³⁰BOA-TD-438.s.47;TKGM-KKA-TD-48,v.105-b.;BOA-D.MKF-27429/11, s.51; BOA- KK (MKF)-2562-20, s.63; BOA-KK(MKF)-2693/148, v.23-a; BOA-MAD-2498, v.58-a;BOA-KK (MKF)-2797-251, s.5.

¹³¹M.Ç.Varlık (Aynı makâle, s.137-38) ve M.Ali Ünal (Aynı makâle, s.210) bu ismi "Kadı Ahmed" şeklinde okumuşlardır.

¹³²BOA-TD-438.s.47;TKGM-KKA-TD-48,v.109-b.;BOA-D.MKF-27429/11.s.51;BOA-KK(MKF)-2562-20.s.63;BOA-KK(MKF).2693/148.v.23-b;BOA-MAD-2498,v.59-b;BOA-KK(MKF)-2797-251, s.7; DŞS-1, v.4-b.

mahalle, tahminen şehrin bugünkü Ucancıbaşı Mahallesi hudutları dâhilinde olmalıdır.¹³³

Kuddüs (=°Abdülkuddüs) Mahallesi:¹³⁴ XVI. Asırda *Kuddüs*, XVII. asırda ise °*Abdülkuddüs*, nâmıyla XVIII. asrın sonlarına kadar varlığını muhâfaza etmiş olan bu mahalle tahrir defterlerine nazaran, 1530'da şehirde yazılan toplam nüfusun neferen %5.44'ünü, 1571'de ise %8.38'ini bünyesinde barındıran, şehrin giderek büyüyen mahallelerinden birisi olarak dikkati çekmektedir. XVII. Yüzyıl avâriz kayıtlarına göre ise, 1623'de, defterde mukayyed toplam neferin yaklaşık %4.37'sini, 1699'da da %6.04'ünü muhtevî bir mahalledir. XVIII. Asrın sonlarında mahalle, 1775 târihli mezkûr verginin yaklaşık %7'sini karşılar durumdadır. Günümüzde aynı isimle mevcut olmamakla berâber, bugünkü Mûsâ Mahallesi hudutları dâhilinde bulunduğu tahmin edilmektedir.

Kupa Mescid (=Cârullah) Mahallesi:¹³⁵ XVI. Yüzyıl kayıtlarında, etrâfında geliştiği mescide izâfeten *Kupa- Mescid* nâmıyla mukayyed iken, XVII. asırda daha önce *nâm-ı diğer* kaydedilmiş olan ismin ön plâna geçmesiyle *Cârullah* adıyla zikredilmiş olan bu mahalle, XVI. yüzyıl kayıtlarına nazaran, 1530'da deftere kayıtlı toplam şehir nüfusunun neferen %4.42'sini, 1571 de ise %3.09'unu bünyesinde barındırırken, XVII. asır avâriz defterlerinde şehirde kayıtlı yekûn neferin 1623'de %3.03'ünü, 1699'da da %2.8'ini muhtevî bir mahalle olarak dikkati çekmektedir. XVIII. Asrın sonlarına doğru, 1775'deki mezkûr verginin ancak %2.27'sini edâya muktedir bir mahalle olarak varlığını devâm ettirmiş olmasına rağmen, 1830'lardan sonra ismine tesâdüf edilmeyen bu mahallenin, şehirde bugünkü Sırapapılar mahallesi'nin alt kesimleri civârında bulunduğu tahmin edilmektedir.

¹³³ F.A.Akça. 1945 yılında yazdığı makalede (*Aynı makâle*, s.13), mahallenin yerini "bugün vâlinin okurduğu vâli konağı'nın karşı tarafı. Mazioğlu Ömer'in evinin arka tarafları" şeklinde târif etmektedir.

¹³⁴ BOA-TD-438. s.47; TKGMI-KKA-TD-48. v.104a-104b; BOA-D.MKF-27429/11.s.51; BOA-KK (MKF)-2562/20. s.63; BOA-KK (MKF)-2693/148. v.23-b; BOA-MAD-2498.v.57-b; BOA-KK(MKF)-2797/251. s.4

¹³⁵ BOA-TD-438. s.47; TKGMI-KKA-TD-48.v.104b-105a; BOA-D. MKF-27429/11.s.51; BOA-KK (MKF)-2562/20. s.63; BOA-KK (MKF)-2693/148, v.23-b; BOA-MAD-2498.v.59-b; BOA-KK(MKF)-2797/251. s.6; DŞS-1. v.4-b.

Kurşunlu Mahallesi¹³⁶: Şehrin en eski câmîlerinden birisi olan *Kurşunlu Câmî* etrâfında gelişmesi hasebiyle aynı isimle mâruf olan bu mahalle, hiç bir değişikliğe uğramadan, yakın zamanlara kadar varlığını devâm ettirmiş olan köklü mahallelerden birisi olma özelliğini taşımaktadır. XVI.Yüzyıl tahrir kayıtlarına göre,1530'da şehirde meskûn yekûn neferin yaklaşık %3.57'sini, 1571'de ise %5.94 ünü bünyesinden barındıran, dolayısıyla, asrın ilk yarısında, aşağıdaki tablodan da tâkib edileceği gibi, üzerindeki nüfus yoğunluğu îtibârıyla, şehrin orta büyüklükte bir ünitesi iken, asrın son çeyreğine doğru, Meydân mahallesinden sonra ikinci büyük mahallesi konumuna yükselmiş olan bir mahalle olarak dikkati çekmektedir. Nitekim, XVII. yüzyıl avâriz defterlerinde tesbît edilen, 1623'de avarıza esâs yekûn neferin %5.05'ine sâhip iken 1699'da bu oranın %10.8'e yükseldiğini gösteren kayıtlar da, mahallenin XVI. yüzyıl sonlarına doğru şehir platformunda kazânmış olduğu ağırlığını, müteâkib asırda da devâm ettirdiğini göstermektedir. Kezâ, XVIII. asrın sonlarına doğru, 1775 tarihli vergi tevzûinde, yaklaşık %8.45 oranını edâya muktedir bir mahalle olması da bu husûsun müteâkib tarihlerdeki gidişatı hakkında az çok bir fikir vermektedir. Bugün aynı isimle mevcut olmayan bu mahalle, tahmînen, bugünkü Saraylar mahallesi hudutları dâhilinde bulunuyordu.¹³⁷

Küreciler Mahallesi¹³⁸. Şehrin XVI ve XVIII. Yüzyıllar boyunca aynı isimle varlığını devâm ettirmiş olan köklü mahallelerinden birisidir. XVI.Yüzyıl kayıtlarına göre, 1530'da şehirde mukayyed toplam nüfusun neferen %9.60'ını bünyesinde barındıran, şehrin en büyük mahallesi iken, asrın sonlarına doğru nüfuz kaybetmiş, ve 1571'de bu oranın %7.73'e inmesiyle birlikte, üçüncü sıraya düşmüştür. Bununla birlikte avâriz defterlerindeki kayıtlardan anlaşıldığı, kadarıyla, 1623'de şehirde mukayyed yekûn neferin %5.72'sine sâhip iken, 1699'da %6.8'ini bünyesinde barındıran mahalle, XVII. yüzyılda da, şehri teşkil eden büyük mahallelerden birisi olma özelliğini muhâfaza etmiştir. Kezâ, XVIII. asrın sonlarına doğru 1775'de tevzî olunan bir verginin %8.14'ünü üstlenmesi de

¹³⁶BOA-TD-438,s.47;TKGM-KKA-TD-48,v.108-a;BOA-D.MKF-27429/11,s.51;BOA-KK(MKF)-2562/20, s.63; BOA-KK (MKF)-2693/148, v.23-a;BOA-MAD-2498,v.59-b;BOA-KK(MKF)-2797/251, s.4; DŞS-1, v.4-b.

¹³⁷F.A.Akça. 1945'lerde, mahallenin bugünkü yerini, "Eski Kurşunlu Câmî'inin bulunduğu Memleket Hastanesi yolu üzerindeki mahal" olarak tarif etmektedir. (Aynı makâle,s.13.)

¹³⁸BOA-TD-438,s.47;TKGM-KKA-TD-48,v.106-b;BOA-D.MKF-27429/11,s.51;BOA-KK(MKF)-2562/20, s.63; BOA-KK (MKF)-2693/148, v.23-a; BOA-MAD-2498, v.58-b; BOA-KK (MKF)-2797/251, s.5; DŞS-1, v.4-b.

müteâkib asırlardaki vaziyeti hakkında önemli bir fikir verir mahiyettedir. XIX. Yüzyıldan itibaren ismine tesâdüf edilememekle beraber, bugünkü şehri teşkil eden herhangi bir mahalleye de izâfe edilmemiş olmasından dolayı, iç-kalenin yakınlarında bir yerde bulunduğunu tahmin etmekle iktifâ etmek durumundayız.

Medrese Mahallesi¹³⁹: Daha önce de işâret olunduğu üzere, etrâfında geliştiği, XVI. Yüzyılda şehrin tek medresesine izâfeten bu isimle mâruf olup, en eski mahallelerden birisi olan bu mahalle, sâdece XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarında tesbît edilebilmektedir. Buna göre, 1534'de şehirde kaydedilmiş olan yekûn neferin ancak %2.63'ünü, 1571'de ise %3.74'ünü bünyesinde barındıran, küçük mahallelerden birisi olarak dikkati çekmektedir.

Meydan Mahallesi¹⁴⁰ XVIII. Asrın sonlarına kadar, aynı isimle varlığını muhâfaza etmiş olan mahallelerden birisi olan bu mahalle, XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarına nazaran, 1530'da şehirde meskûn yekûn neferin yaklaşık %7.22'sini muhtevî olması hasebiyle, şehrin üçüncü büyük mahallesi iken, asrın ikinci yarısında önemli bir gelişme kaydetmek sûretiyle, aşağıdaki tablodan da tâkib edilebileceği gibi, 1571'de %8.63 ile en büyük mahalle konumuna yükselmiştir. Gene müteâkib asır kayıtlarına göre, avârıza esâs olmak üzere mahallelere kaydedilmiş olan yekûn neferin 1623'de %6.39, 1699'da da %10.8'ini bünyesinde barındırıyor olması, mahallenin XVII. yüzyılda da şehri teşkil eden büyük ünitelerden birisi olarak varlığını devâm ettirdiğini göstermektedir. Kezâ, yukarıda zikredilen 1775 târîhli verginin yaklaşık %8'ini edâya muktedir görünen bu mahallenin aynı isimle mevcut olmamakla beraber, bugünkü Delikliçınar mahallesinin işgâl ettiği yerde bulunduğu tahmin edilmektedir.

Samûri (=Kurbaş) Mahallesi¹⁴¹:Kaynaklarda, XVI. asırda *Samûri el-meşhûr Kurbaş*, daha sonra ise, yukarıda zikredilen iki isimle meşhûr bâzı mahallelerde de olduğu gibi, ikinci ismin ön plâna geçmesi ve diğerinin düşmesiyle sâdece *Kurabaş* şeklinde kaydedilmiş olup, aynı isimle varlığını ancak, XVII. asrın yarısına kadar muhâfaza etmiş bir mahalle olarak tesbît edilmektedir.

¹³⁹ BOA-TD-438, s.47; TKGM-KKA-TD-48, v.139a-139b.

¹⁴⁰ BOA-TD-438, s.47; TKGM-KKA-TD-48, v.106-a; BOA-D.MKF-27429/11, s.51; BOA-KK(MKF)-2562/20, s.63; BOA-KK(MKF)-2693/148, v.23-a; BOA-MAD-2498, v.58-b; BOA-KK(MKF)-2797-251, s.6; DŞS-I, v.4-b

¹⁴¹ BOA-TD-438, s.47; TKGM-KKA-TD-48, v.108b-109a; BOA-D.MKF-27429/11, s.51; BOA-KK(MKF)-2562/20, s.62.

XVI. Yüzyıl tahrir kayıtlarına göre, toplam şehir nüfusunun neferen 1530'da yaklaşık %5.27, 1571'de ise %1.27'sini bünyesinde barındıran, orta büyüklükte bir mahalle olarak görünmektedir. Avâriz defterlerinde, avâriza esâs olmak üzere şehirde kayıtlı toplam neferin 1623'de %5.05, 1650'de ise %7.19'unu bünyesinde barındıran bir mahalle olarak, XVII. asrın ilk yarısında tâkib edilebilen bu mahallenin ismine 1650'lerden sonraki kayıtlarda tesâdüf edilememektedir. İlgili kaynaklarda herhangi bir somut delil tesbît edilememiş olmakla berâber, sâdece XVII. yüzyıl kayıtlarında tesâdüf edilebildiği için, aşağıda ayrıca zikredilmesi uygun görülen ve 1675'lerden itibaren karşımıza çıkan Kuramaz mahallesinin, bu mahallenin yerini almış olduğunu tahmin etmek mükündür.

Yayacı (=Yayalar) Mahallesi¹⁴² Sâdece XVI. Yüzyıl tahrir defterlerinde mukayyed olup, sonraki tarihlerde ismine tesâdüf edilemeyen bu mahalle, 1530'da *Yayacı* nâmıyla, şehirde kayıtlı yekûn neferin %4.84'üne sâhip iken, 1571'de *Yayalar* adıyla %3.90'ını bünyesinde barındıran, dolayısıyla, asrın sonlarına doğru, küçük oranda da olsa nüfûz kaybına uğrayan bir şehir iskân ünitesi olarak dikkati çekmektedir. Asırlar boyunca, ismine tesâdüf edilemediğinden, bugünkü şehrin hangi kesiminde yer aldığı konusunda herhangi bir tahmin yapmak şimdilik mümkün görünmemektedir.

Buraya kadar, XVI. Yüzyıl tahrir defterine göre *nefs-i Lâzıkıyye*'yi teşkil eden mahalleleri, kısaca gözden geçirdikten sonra, sözkonusu tahrir kayıtlarında bulunmayıp, sâdece XVII. yüzyıl defterlerinde mukayyed olan diğer üç mahalleye gelince;¹⁴³

Kuramaz Mahallesi:

Yukarıda da işâret olunduğu üzere, herhangi bir somut delil bulunmamakla berâber, Kurabaş ismiyle en son 1650 tarihli avâriz defterinde kayıtlı bulunan mahallenin devâmı mahiyetinde gelişmiş olması muhtemel görünen bu mahalle Kuramaz ismiyle ilk defâ 1675-76 tarihli avâriz defterinde tesbît edilmektedir. Buna göre, şehirde avâriza esâs olan toplam neferin yaklaşık 1623'de %6.12'sini, 1699'da ise %6.8'ini bünyesinde barındırmaktadır. 1775'de tevzî olunan verginin yaklaşık %4.35'ini edâya muktedir bir mahalle olarak, XVIII. asrın sonlarına

¹⁴²BOA-TD-438, s.47; TKGİM-KKA-TD-48.v.104-b.

¹⁴³BOA-KK(MKF)-2693/148, s.24; BOA-MAD-2498, v.59-b; BOA-KK (MKF)- 2797/251, s.6; DŞS-I, v.4-b.

kadar aynı isimle varlığını devâm ettirmekle berâber, müteâkib asırlarda, ismine tesâdüf edilemeyen bu mahalle, tahmînen bugünkü Karaman mahallesinin bulunduğu yerde olmalıdır.

Saray Mahallesi:¹⁴⁴ Diğerlerinin, şehre merkez teşkil eden, iç- kalenin güneyinde gelişmiş olmalarına rağmen, mezkûr merkezin güney-doğusunda vâki İnançoğullarının sarayının burada bulunmasından dolayı *Saraytepe* nâmıyla meşhûr olan mahalde teşekkül etmiş olması hasebiyle bu ismi almış ve zamanla küçük bir değişiklikle Saraylar'a dönüşerek zamanımıza kadar varlığını devâm ettirebilmiş olan bu mahallede, avâriz defterlerine nazaran, XVII. yüzyılda şehirde kayıtlı, avârıza esâs yekûn neferin 1623'de yaklaşık %4.37, 1699'da ise %6'sını bünyesinde barındıran bir ünite olarak dikkati çekmektedir. 1775 târihli, yukarıda zikredilen vergi tevzîinden de yaklaşık %8.83'ünün isâbet etmesi dolayısıyla, mahallenin XVIII. asrın sonlarına doğru giderek, şehir platformundaki ağırlığını artırmış olduğuna hükmetmek mükündür.

Tatar Mahallesi¹⁴⁵ *Nefs-i Lâzıkıyye*'yi teşkil eden mahallelerden birisi olarak, XVI. Yüzyıl tahrir defterinde ismine tesâdüf edilemeyen, ancak, XVII. yüzyıl avâriz kayıtlarında mukayyed olan bu mahalle ile ilgili, XVI. asra ait iki evkâf defterinde bir mescid dolayısıyla yer alan, *Nefs-i Lâzıkıyye'de Tatar mahallesinin mescidini sâbıkâ Lâzıkıyye Kethüdâsı olan Hacı Nûreddin emr-i Pâdişâhiyle tecdid-i binâ idüb ..* şeklinde devâm eden kayıt, her ne kadar, bu bölümün başında tâvsîfe çalıştığımız klâsik Osmanlı şehri mahalle ölçülerine uygun olmadığı için, diğer defterlere kaydedilmemiş ise de, şehirde daha önceki târihlerde de, bu isimle meşhûr küçük çapta bir iskân ünitesinin varlığına işâret etmektedir. Dolayısıyla, ancak XVII. yüzyıl başlarında, şehrin bir idârî ve içtimâî ünitesi olarak mustakil mahalle huviyeti kazânmış olan bu mahallenin sözkonusu iskân birimini tevârüs etmek sûretiyle gelişmiş olduğunu kabul etmek gerekir. XVII. Yüzyıl kayıtlarında, sâdece 1650'lere kadar ismine tesâdüf edilebilen bu mahalle, şehirde meskûn olup, avâriz defterine kaydedilmiş olan yekûn neferin 1623 ve 1650 târihlerinde yaklaşık %2.69'unu bünyesinde barındırmaktadır.

¹⁴⁴BOA-D.MKF-27429/11.s.51;BOA-KK(MKF)-2562/20.s.62;BOA-KK(MKF)-2693/148.v.23-a;BOA-MAD-2498.v.57-b;BOA-KK(MKF)-2797/251.s.6;DŞS-1.v.4-b.;S.Göney.*BüyükMenderes Bölgesi*, s.344.

¹⁴⁵BOA-TD-369.s.453;TKGM-KKA-TD-560.v.235-b;BOA-D.MKF-27429/11.s.51;BOA-KK-(MKF)-2562/20. s.62.

Böylece, umûmî husûsiyetlerine işâret etmek sûretiyle şehri teşkil eden mahallelerin durumunu tesbît ettikten sonra, şimdide, evvelâ XVI. yüzyıl tahrirlerine göre yukarıdaki alfâbetik sırayı esâs almak kaydıyla, mezkûr mahallelerin bünyesinde barındırdığı hüfusu bir tablo üzerinde verip, buna bağlı olarak, şehrin genel nüfûs vaziyetini değerlendirmeye geçebiliriz.

TABLO I: XVI.YÜZYILDA LÂZIKIYYE MAHALLELERİNİN NÜFÛS DURUMU:

Mahalle Adı	Hâne		Mücerred		Mu'af	
	1530	1571	1530	1571	1530	1571
Ahi-Dudu	50	88	19	-	5	(2)
Alaca-Mescid	25	59	19	-	1	-
Asıl-Beg	20	33	8	-	1	(2)
Câmi'-i Kebîr	70	93	25	-	9	(3)
Debbağlar (=Tabaklar)	70	86	-	-	2	(5)
Ece (=Eceler)	15	46	14	-	2	(3)
Gâzûrlük (=Gezirlük)	28	30	15	-	3	(1)
Gide-Mestan	25	59	18	-	1	(3)
Hacı-Alamud(=Hacı Bâyük)	13	23	4	-	-	-
Hammâm (=Kayacık)	13	28	16	-	1	(1)
Hergele	24	11	5	-	1	(3)
Hoca-Sinan	12	11	13	-	2	-
Kadı-Emre	35	31	10	-	4	(3)
Kefere	65	44	4	-	3	(2)
Kuddüs (=Abdükkuddüs)	41	103	15	-	8	(2)
Kupa-Mescid (=Cârullah)	41	38	7	-	4	-
Kurşunlu	25	73	11	-	6	(2)
Kürekçiler	100	95	8	-	5	(3)
Medrese	20	46	11	-	-	(5)
Meydân	71	106	12	-	2	(2)
Samûri (=Kurban)	47	77	12	-	3	(4)
Yayacı (=Yayalar)	35	48	18	-	4	(2)
TOPLAM	845	1.228	264	-	67	(48)

*1571 Tarihli defterde kaydedilmiş olan mu'af lar, aynı zamanda toplam nefere dâhil edilmiş olduğundan, parentez içerisinde gösterilmiş, ayrıca, mezkûr tarihte, hâne-mücerred tefriki yapılmamış olduğundan nüfûs hâne sütununda kaydedilmiştir.

Buradan hareketle, şehrin tahminî nüfûsuna geçmeden evvel, tabloda dikkati çeken birkaç noktaya işâret etmek faydalı olacaktır. Birincisi, icmâl olmasına rağmen 1530 târihli tahrir defterinde şehir nüfûsunun, hâne¹⁴⁶,

¹⁴⁶Kayıtlarda, bâzan bir "ev", bâzan, ana-baba ve çocuklardan müteşekkil bir sosyal ünite ve bâzan da bir vergi ünitesini ifâde etmekle berâber, tapu tahrir defterleri üzerinde çalışanların, henüz tam mânasıyla üzerinde birleşebilecekleri şekilde izâh edilememiş olması dolayısıyla tartışılan "hâne" deyimi hakkında tafsilât için Bkz. Nejat Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", TD 32 (Mart 1979), s.331-348; M.A.Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, New York Toronto, 1972, s.63-64.

mücerred¹⁴⁷ ve benzeri şekilde kategorize edilmek sûretiyle yazılmış olmasına karşılık, 1571 târihli mufassal defterde, söz konusu tefrik yapılmaksızın sâdece neferen kaydedilmiş olması, imâm, müezzin ve muhassıl gibi mu'af olan kimselerin isimleriyle birlikte düşülen not hâricinde, *şehirlünün* niteliğine dâir herhangi bir kaydın düşülmemiş olmasıdır. Dolayısıyla bu durum, şehrin gerçek nüfusunun hesaplânmasında önemli bir problem teşkil etmektedir. Bununla birlikte, gene XVI. asrın sonlarına târihli muhtelif sancaklara âit pek çok defterde de¹⁴⁸ aynı özelliğin sözkonusu olması, daha önceki tahrirlere nazaran çoğu, ilgili olduğu sancağın son tahrir sonuçlarını yansıtan bu defterlerin tertibinde, bunun yaygın bir kâide olarak benimsenmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca, sözkonusu tahrirlerde, daha ziyâde bir vergi ünitesi olarak hâne'nin kaydedilmesi temâyülünün ağır bastığından hareketle, her bir neferi hâne olarak değerlendirenler de vardır. Meselâ, 1584 tarihli deftere dayanarak, Trabzon şehri nüfüsünü tesbîte çalışan Lowry¹⁴⁹, neferen kaydedilmiş olan isimlerin tamâmını hâne kabul etmiştir. Kezâ, Kütahya Sancağı'nın XVI. asırdaki nüfûs vaziyetini değerlendiren Varlık'da¹⁵⁰ aynı zamanda buradaki değerlendirmemize esâs olan 1571 târihli defterdeki neferen kaydedilmiş olan isimlerin her birini hâne ittihaz etmek sûretiyle demografik durumu tesbît etmeye çalışmıştır. Diğer taraftan, Jennings gibi bâzı târihciler¹⁵¹ buradaki mücerred belirsizliğini dikkate almak sûretiyle, *nefer x3* formülünü kullanmanın daha doğru olacağını belirtirken, bu tür bir hesap usûlünün hatâ payını gözönünde bulunduran Cook ise¹⁵², hem bunu, hem de hâne x 4,5 formülünü kullanmayı tercih etmiştir. Bu münâsebetle, XVI. asırda Lâzıkıyye kazâsı'nın nüfûs hesaplamasında da, hâne esâs alınmakla berâber, nefer formülü de, dikkate alınacaktır. Ancak, hânenin bir nüfûs ünitesi olarak ifâde ettiği kişi sayısı konusunda da bir fikir birliği söz konusu değildir. Buna rağmen, bugüne kadar yapılmış olan araştırmalarda, en çok, Barkan tarafından

¹⁴⁷Genellikle. "kisbe kâdir" bekarları ifâde eden "mücerred" için Bkz. M.A.Cook. *Aynı eser*, s.64-65. Bunların statüsü ve tâbi oldukları vergiler hakkında Bkz. Halil İnalçık. "Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu". *Belleten XXIII/92* (1959), s.586-88.

¹⁴⁸Meselâ Bkz. Refet Yınanç-Mesut Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri*, I, Ankara, 1988. s.11 vd.

¹⁴⁹Heath W. Lowry. *Trabzon Şehrinin İslâmlaşması ve Türkleşmesi 1461-1483*, İstanbul, 1977. s.95 vd.

¹⁵⁰M.Ç.Varlık. *Aynı tez* s.276.281 vd.; Aynı Müellif. *Aynı makâle*, s.138-139 vd.

¹⁵¹R.C.Jennigs. "Urban Population in Anatolia in the sixteenth century: A study of Kayseri. Karaman. Amasya. Trabzon and Erzurum", *IJMES VI*(1976), s.21-57.

¹⁵²M.A.Cook. *Aynı eser*, s.85 vd.

ortaya atılmış olan 5 katsayının kullanılageldiği de bir gerçektir.¹⁵³ Bunun dışında, hâne katsayısı olarak çok daha farklı rakamlar ileri sürülmüş olmakla beraber,¹⁵⁴ ikinci plânda en yaygın olarak kullanılan rakamın 4,5 olduğunu söylemek mümkündür.¹⁵⁵ Bununla birlikte hane biriminin, zaman ve zemine göre oldukça değişken özelliğini gözönünde bulundurmak sûretiyle, herhangi bir katsayının her zaman ve her yerde doğru sonuç veremeyeceğine işâret eden bâzıları da, çok daha farklı formüller geliştirmeye çalışmışlardır.¹⁵⁶ Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere, tahrir defterlerindeki rakamlara dayanarak nüfus hesaplama çalışmak ancak, tahmîni bir rakam tesbît etmek anlamına gelmektedir. Bu itibârla, aşağıda, Lâzikiyye şehrinin nüfusu hesaplanırken, bütün bu husûslar dikkate alınmakla beraber, hâne katsayısı olarak, yaygın halde benimsenmiş olan 5 rakamı tercih edilerek buna mücerred toplamının da ilâvesiyle, nüfus tahmîni yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, tablo üzerinde de görüleceği üzere, nefer x3 formülü de uygulamak sûretiyle, söz konusu tahmin bir başka açıdan yapılmaya çalışılmıştır.

TABLO-II: TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE XVI.ASIRDA LÂZIKIYYE ŞEHİRİ TAHMİNİ NÜFÜSÜ

TÂRİH:	1534	1571	ARTIŞ NİSBETİ
NEFEREN:	1.176	1.228	%4.42
HÂNE:	712	1.228*	%34.64
MÜCERRED:	264	-	-
NEFER X3 FORMÜLÜNE GÖRE TAHMİNİ NÜFÜS	3.528	3.684	%4.42
HÂNE X5 FORMÜLÜNE GÖRE TAHMİNİ NÜFÜS	4.824	6.140	%27.28

*1571 Târihli defterdeki, 1228 nefer yukarıda işâret olunan noktalardan hareketle, burada hâne farzedilmiştir.

¹⁵³ Ö.L.Barkan, "Târihî Demografi Araştırmaları", s.12 vd.; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, 1991, s.86; Bahaaddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Târihi*, Ankara, 1985, 103; F.Emecen, *Manisa Kazası*, s.55; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Ankara, 1990, s.137.

¹⁵⁴ Meselâ, B. Lewis-A. Cohen (*Population and Revenue in the Town of Palestine in the Sixteenth Century*, Princeton-New Jersey, 1978, s.14 vd.) 6, Faruk Sümer ise ("Kayı", İ.A.VI, s.461) 7 rakamını esas almıştır.

¹⁵⁵ Bkz. N. Göyünç, *Aynı makâle*, s.331-348; M.A. Cook, *Aynı eser*, s.85-98.

¹⁵⁶ Tahmin edilen yaş ortalamasına göre, 2.72 ilâ 4.32 arasında değişen katsayılardan hareketle, farklı bir nüfus değerlendirmesi için Bkz. L. Erder-S. Faroqhi, "Population Rise and Fall in Anatolia 1550-1620", *MES*, XV (1979), s.328-345.

Burada da görüldüğü gibi, şehir nüfusuyla ilgili 1530'larda deftere kayıtlı toplam neferin, dolayısıyla, *nefer X3* formülüne göre tesbît edilen rakamın, aradan geçen 37 yıllık zaman zarfında, ancak %4.42'lik cüzi bir artış göstermiş olması pek makûl görünmemektedir. Zîrâ, XVI. asırda, hemen bütün Akdeniz dünyasında¹⁵⁷ ve bu arada Osmanlı Devleti bünyesinde görülen önemli nüfus artışına¹⁵⁸ paralel olarak, genellikle Anadolu şehirlerinde, asrın son çeyreğine doğru yapılmış olan tahrirlere kadar tâkib edilebilen hızlı nüfus büyümesi¹⁵⁹ dikkate alındığında, Lâzıkıyye şehri nüfusunun gösterdiği değişikliğin bununla ifâde edilemeyeceği anlaşılır. Dolayısıyla, bu durum, 1571 târihindeki toplam neferin her birinin hâne olarak kabul edilmesi gereğini kuvvetlendirmektedir. Buna göre, tablodan da tâkib edilebileceği gibi, iki târih arasında şehirde meskûn hâne sayısında %34.64'lük bir artış dikkati çekmektedir ki bu 1534'lerde 4.824, 1571'de ise 6.140 olarak hesap edilmiş olan tahmînî nüfusa %27.28 şeklinde yansımıştır. Nitekim, S.Faroqhî, Osmanlı-Anadolu şehirlerine ait araştırmasında, XVI asırda Lâzıkıyye şehri nüfüsünü 4.000-6.000 rakamlarıyla ifâde ederek, onun diğer Anadolu şehirleri¹⁶⁰ arasındaki yerini tesbît etmeye çalışmıştır. Buna göre, mezkûr asırda Lâzıkıyye şehri, aynı yüzyılda nüfusu 7.000 ilâ 9.000 arasında değişen Kütahya, Balıkesir, Tire ve 7.000 ilâ 8.000 arasında değişen Manisa ve Afyon gibi batı Anadolu'nun büyük şehirlerine nisbeten, orta büyüklükte bir şehir merkezi olarak değerlendirilmiştir.¹⁶¹ Bu nüfus potansiyeli ile, Lâzıkıyye, aynı zamanda idârî bakımdan bağlı bulunduğu Kütahya sancağı'na dâhil olup nefis kaydedilmiş olan şehir ve kasabalar arasında da, sancak merkezini teşkil eden Kütühya'dan sonra ikinci büyük merkez durumundadır.¹⁶² Kezâ, gene bu

¹⁵⁷Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, I (Çev. M.Ali Kılıçbay), İstanbul, 1989, s.217.265-279 vd.

¹⁵⁸Ö.L.Barkan, *Aynı makâle*, s.14-24.

¹⁵⁹ Barkan, *Aynı makâlesinde* (s.22), bazı Osmanlı şehirlerinin nüfus vaziyetini verirken, bilhassa diğerlerine nazaran, Anadolu şehirlerindeki nüfusun daha büyük oranda arttığına dikkat çekmiştir. Ayrıca, 1523-1585 târihleri arasında nüfus artış nisbeti yaklaşık %59.37'lere varan, Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon ve Erzurum için Bkz. R.C.Jennings, *Aynı makâle*, s.21-57. Gene Rum Eyaleti ile berâber, Lâzıkıyye kazasının da dahil olduğu bölgede bulunan Aydın ve Hamid Sancaklarındaki nüfus artışlarıyla ilgili olarak Bkz. M.A.Cook, *Aynı eser*, s.83-87.95.102.

¹⁶⁰Bu hususda, yukarıda işaret edilmiş olanalara ilâveten Bkz. Yusuf Halaçoğlu "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Bâzi Anadolu Şehirlerinde Demografik Yapı". *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu* (2-5 isan 1990) Bildirileri, Ankara, 1990, s.217-222.

¹⁶¹S.Faroqhî, *Towns and Townsmen*, s.9-13, 303, Harita-1,2, Tablo-I. Ayrıca Bkz. L.Erder-S.Faroqhî, "The Development of the Anatolian Urban Network During the Sixteenth Century". *JESHO XXIII/3* (1980), s.265-303.

¹⁶²Bkz. M.Ç. Varlık, *Aynı tez*, s.246-310; Aynı müellif, *Aynı makâle*, s.115-167.

husûsiyetine bağlı olarak, Lâzıkıyye, Faroqhî tarafından, mezkûr asırda, en azından diğer bir merkezi besleyecek kadar geniş olan Kütahya sancağı'nın, bu ikinci önemli merkezi olarak tavsîf edilmektedir.¹⁶³

Şehrin XVII. asırdaki nüfûs durumuna gelince; Evvelâ, demografik araştırmalar bakımından, bu yüzyılın, *tahrir asrı* olarak nitelendirilen XVI asra nazaran, pek çok problemi berâberinde getirdiğini kaydetmek gerekir. Bunlardan birincisi, tahrir defterleri gibi istatistikî değerlendirmelere esâs teşkil eden düzenli kaynakların bulunmayışı, ikincisi ise, mevcut kaynaklardaki kayıtların, nüfûs itibâriyle ifâde ettiği değerin henüz net bir şekilde tesbît edilememiş olması sebebiyle, tahmînî de olsa, nüfûs hesaplamalarına kolay kaloy imkân vermemesidir. Bütün bu ve benzeri olumsuzluklarla berâber, XVII. asırda, şehrin nüfûs durumuna ışık tutan kaynakların başında, genel olarak, fevkalâde hallerde Padişah emriyle toplânan vergiyi ifâde eden *avâriz-ı divâniye*¹⁶⁴ ye esâs teşkil etmek üzere tertîb edilmiş olan "avâriz defterleri" gelmektedir. Bu defterler, söz konusu verginin ahâliye tevzî ve taksîmi maksadıyla, tâyin edilmiş olan vazîfeli mârifetiyle yapılan "avâriz-hânesi tahrirleri" nin sonuçlarını ihtivâ etmektedirler. Ancak, aşağıda da görüleceği üzere bunların muayyen aralıklarla düzenli olarak yapıldığını söylemek imkânı da yoktur. Bununla birlikte, aşağıda zikredilecek olan 1622-23 ve 1699 târihli defterler, doğrudan doğruya, yapılan tahrirlerin sonuçları aksettirmeleri bakımından oldukça önemlidir.

Bu defterlerde, aşağıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere, umûmiyetle, esâs, idârî ünite olarak bir kazâ bünyesinde mevcut nüfûsu teşkil eden ve *re'âyâ* ve *askerîler* neferen kaydedildikten sonra, mu'af alanların dışında, mezkûr vergiyeye esâs olan "avâriz-hâneler" hesâb edilmek sûretiyle yazılmış bulunmaktadır.¹⁶⁵ Bu yönüyle, nüfûs ile ilgili önemli mâlumâtı hâvî olmakla berâber, kazânın durumu ve zamânın şartlarına göre değişmesi ve umûmiyetle defterde de açıklığa kavuşturulmamış

¹⁶³S.Faroqhi. "16. Yüzyılda Batı ve Göney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar: İçil, Hamid. Karahisâr-ı Sâhib. Kütahya, Aydın, Mentеше", *Gelişme Dergisi 1978 Özel sayısı* (Ankara 1979)s.58.

¹⁶⁴Ö.L.Barkan. "Avâriz", *İ.A.II.* s.13-18; B.Mc.Gowan, "Osmanlı Avâriz Nüzûl Teşekkülü", *VIII Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Bildirileri*, II, Ankara, 1981, s.1327-31.

¹⁶⁵Tafsilât için Bkz. Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler (=Hububat Meselesi)*, İstanbul, 1964. s.70-71; F.Emecen. "Kayacık Kazâsının Avâriz Defteri" *TED 12* (1982). s.159-161. Ayrıca bunların yayınlanmış olan diğer bir örneği için Bkz. Münir Aktepe, "XVII. Asra Ait İstanbul Kazâsı Avâriz Defteri". *İstanbul Enstitüsü Dergisi III*(1957), s.109-137.

olması sebebiyle, bir avâriz-hânesinin kaç gerçek hâneyi veyâ nüfusu ifâde ettiği meselesinin henüz lâyıkıyla çözümlenememiş olması, yukarıda da işâret olunduğu üzere, defterlerin nüfûs hesaplamasında kullanılmasını güçleştirmektedir. Nitekim, bununla ilgili olarak, Barkan her ne kadar avâriz-hânesinin, 3-15 evden müteşekkil bir vergi ünitesini ifâde ettiğini belirtmiş ise de¹⁶⁶, zamanla ortaya konulan çalışmalar, bunun her zemin ve zaman için geçerli olmaması sebebiyle genelleştirilemeyeceği, dolayısıyla, oldukça ihtiyatla karşılanması gereğine işâret etmişlerdir.¹⁶⁷ Bu durumda, biz de, XVII. asır avâriz defterlerini kullanırken, herhangi bir şekilde nüfûs hesaplamasına girmeksizin, doğrudan doğruya defterlerdeki mevcut rakamları vermek ve buna dayalı olarak küçük bâzı değerlendirmeler yapmakla yetineceğiz. Evvelâ, mezkûr asra âit olup, daha önce de zikredilmiş olanlardan, farklı târihlerde tanzim edilmiş dört defterden hareketle¹⁶⁸, XVII. asırda şehir nüfûsuna esâs teşkil eden kıymetleri, bir tablo üzerinde göstermek, genel bir fikir vermesi bakımından faydalı olacaktır.

¹⁶⁶ Ö.L.Barkan, "Avâriz", *İ.A.* II, s.15.

¹⁶⁷ Bunlardan, Emecen'in işâret etmiş olduğu, bâzı Araştırmalarda, "avârizhânesi"nin daha geç devirler için geçerli olan ölçüsünü XV. ve XVI. asırlara tatbik etme yanlışlığına düşülmüştür. (Msl. H.İnalçık "Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve İnkışâfı devrinde Türkiye'nin iktisâdî vaziyeti üzerinde bir tedkik münasebetiyle", *Belleten* XV/60 (1951), s.637; L.Güçer, *Aynı eser*, s.73; U.Heyol, *Ottoman Documents on Palestine 1515-1615*, Oxford, 1960, s.71 not-3) Bu yanlış tabrikata ilk dikkati çeken M.A.Cook olmuştur. (*Aynı eser*, s.64, not-1). Emecen, Manisa ile ilgili araştırmasında bunlara ilâveten, XVII. yüzyılda "avâriz-hânesi" ile "tevzi-hânesi" arasındaki farka dikkat çeken M.Urnus ("Avâriz-hânesi und Tevzi-hânesi in der Lokalverwaltung des Kazâ Manastur (Bitola)im 17 JH". *Prilozi za orijentalnu filologiju* XXX (Sarajevo 1980), s.1-56. 481-493) ve XVI. asra nazaran XVII. asırda görülen "Avârizhâne" sayısındaki düşüşden hareketle bâzı ihtimalleri gündeme getiren B.Mc.Gowan (*Aynı makâle* s.127-131)'a işâret ederek, "avârizhânesi"nin XV ve XVI. asırda bir gerçek hâneye tekabül etmesine rağmen, XVII. yüzyılda bunun değişmiş olması sebebiyle, bir "avâriz-hânesi"nin birden fazla "gerçek hâne"den teşekkül eden bir vergi ünitesi hâline geldiğini belirtmek sûretiyle, bu hususta belirli bir rakamın genelleştirilemeyeceğine dikkat çekmiştir. (*Manisa Kazâsı*, s.123-24, not-43) XVII. Asırda görülen bu önemli değişikliğin başlangıç târihi ise, doğrudan XVII. asırda Bursa'yı tedkik mevzûu yapmış olması bakımından, avâriz defterlerinden büyük ölçüde istifâde etmiş olan H.Gerber tarafından 1610'lar olarak tesbit edilmiştir. (*Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, Jerusalem, 1988, s.8 vd.)

¹⁶⁸ Tablonun tanziminde esas alınan defterler sırasıyla şunlardır; BOA-D.MKF-27429/11 (1623); BOA-KK (MKF)-2562/20 (1650); BOA-MAD-2498 (1678); BOA-KK(MKF)-2797/251 (1699). Bunların dışında, 1623 târihli defterin "icmâl"i olan, BOA-KK(MKF)-2645/100 numaralı defter ile, 1678 târihine çok yakın târihli olup tamamıyla aynı değerleri muhtevi olan BOA-KK(MKF)-2693/148 (1675-76) numaralı defter tablodan hâriç tutulmuştur.

hânesine tekâbül etmiştir. Buna, ilk defâ bu defterde tesbît edilmiş olan *parekende-i Lâzıkıyye*'nin çıkardığı 3 °avâriz-hâneside dâhil edilmiştir.¹⁷⁰ Defterde mukayyed nefer itibâriyle, şehrin bir ünitesi olarak, en fazla nüfusu bünyesinde barındıran mahallesi, 28 nefer (%10.25) ile Debbağlar mahallesi olup,¹⁷¹ en az nüfusa sâhip olanı ise, 6 nefer (%2.19)ile, daha önce de işâret olunduğu üzere, XVI. asırdan beri şehrin gayr-ı müslim nüfusu barındıran tek mahallesi olan *Kefere mahallesi*'nin devâmı olan *Nasârâ mahallesi* olarak görünmektedir.¹⁷² Bu da, sözkonusu mahallenin şehrin genel nüfusunun gösterdiği artışa rağmen XVI. asırda ortaya koyduğu nüfus düşüş trendinin 1623'lerde de bâriz bir biçimde devâm ettiğini göstermektedir.

Tablonun tetkikiyle dikkati çeken bir diğer husûs da, 1650 târihli defterde yer alan rakamların, bir önceki deftere nazaran pek önemli bir değişiklik göstermemiş olmasıdır. Bu, kuvvetle muhtemelen, sözkonusu defterin, bizzat yeni yapılmış olan tahrire dayanmayıp, küçük bâzı değişiklikleri de yansıtmakla berâber, daha önceki kayıtlardan hareketle tanzım edilmiş olmasının bir sonucudur. Nitekim, sözkonusu defterdeki değişiklik, sâdece, Elhac Bâyük mahallesi'nin 10 nefer'den 9'a düşmesi¹⁷³. Kadı Emre mahallesi'nin 13 neferden 14'e¹⁷⁴ ve Kurabaş mahallesi'nin de 15'den 20 nefere çıkmış olması¹⁷⁵, dolayısıyla, yekûn neferinde 273'den 278'e çıkmış olmasından ibârettir. Kezâ, mezkûr târihteki °avâriz-hâne sayısı da, buna bağlı olarak 72'ye tamâmlanmış görünmektedir.

Bununla birlikte,1678 târihli defterdeki kayıtlar, bir önceki defterle mukâyese edildiğinde, önemli değişiklikleri ifâde etmektedir. Evvelâ, mezkûr târihte, avârıza muktedir nüfus tesbît edilirken, daha önceki defterde yer alan Elhâc Bâyük (=Hacı Alamud) ve Tatar ismiyle meşhûr iki mahallenin düşmesiyle, şehri teşkil eden sâdece 18 mahallenin kaydedilmiş olması dikkati çekmektedir. 1678'de, şehri teşkil eden bu 18 mahalle içersinde, defterde kayıtlı yekûn neferin 35'ini (%9.16) bünyesinde barındıran Meydân mahallesi'ni¹⁷⁶. sırasıyla, 33 neferle

"Kayacık Kazâsı Avâriz Defteri"nde de "her üç nefer bir 'avâriz-hânesi" kabul edilmiştir. (Bkz.F.Emecen. "Kayacık Kazasının Avâriz Defteri", s.162)

¹⁷⁰ BOA-D.MKF-27429/11,s.51.

¹⁷¹ BOA-D.MKF-27429/11,s.51.

¹⁷² BOA-D.MKF-27429/11,s.51.

¹⁷³ BOA-KK (MKF)-2562/20, s.62.

¹⁷⁴ BOA-KK (MKF)-2562/20, s.63.

¹⁷⁵ BOA-KK (MKF)-2562/20, s.62.

¹⁷⁶ BOA-MAD-2498, v.58-b.

TABLO-III:AVÂRIZ DEFTERLERİNE GÖRE XVII. ASIRDA LÂZİKİYYE MAHALLELERİNİN NÜFÛS DURUMU

Mahalle Adı	1623				1650			1678					1699		
	Neferen	Re'aya	Hâne	Mu'af	Neferen	Hâne	Mu'af	Neferen	Re'aya	Hâne	Rub'	Mu'af	Askeri	Neferen	Mu'af
Ahi-Toy	22	21	7	1	22	7	1	33	31	7,5	-	2	3	26	1
Alaca-Mescid	10	9	3	1	10	3	1	17	18	4	-	1	-	12	1
Asilbeg	15	14	3	1	15	3	1	19	16	4	-	3	-	13	1
'Abdül-Kuddûs (=Kuddûs)	13	12	4	1	13	4	1	21	18	4,5	-	3	5	16	2
Câmf-i Kebir	20	19	6	1	20	6	1	30	29	7	1	(1)	5	12	1
Cârullah (=Kupa-Mescid)	9	-	1	-	9	1	-	10	9	2	1	1	-	7	1
Debbaşlar	28	28	8	2	28	8	1	28	28	4,5	-	2	-	11	1
Ece (=Eceler)	11	10	2	1	11	2	1	13	11	2,5	1	2	2	6	-
Elhac-Bâyuk (=Hacı Alamud)	10	9	1	1	9	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Gâzırık /Kızırık (=Gâzurük)	9	-	2,5	-	9	2,5	-	18	15	3,5	1	3	-	12	1
Gide-Mestan	11	-	3	-	11	3,5	-	12	-	3	-	-	-	6	-
Kadi-Emre	13	12	3	1	14	3	1	16	15	3,5	1	1	1	12	1
Kayacık (=Hammâm)	9	8	2	1	9	2	1	11	-	2,5	1	-	1	10	1
Karabaş/Kuramaz (=Samûn)	15	13	3	2	20	3	1	24	22	5,5	-	2	-	17	5
Kurşunlu	15	14	4	1	15	4	1	33	-	8	1	-	4	27	1
Küreçiler	17	-	5	-	17	5	-	28	-	7	-	-	-	17	1
Meydân	19	18	5	1	19	5	2	35	34	8,5	-	1	-	27	3
Nesârâ/Zimmiyân (=Keferê)	6	-	2	-	6	2	-	5	-	1	1	-	-	4	-
Saray	13	12	3	1	13	3	1	19	-	4,5	1	-	5	15	1
Tatar	8	7	1	1	8	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Cemâ't-i Yörükân-ı Küreçiler	-	-	-	-	-	-	-	6	-	1,5	-	-	-	-	Harâb
Cemâ't-i Yörükân-ı Tuzcular	-	-	-	-	-	-	-	14	-	3,5	-	-	-	-	Harâb
Perâkende-i Lâzikiyye (=Perâkende-i Karasu Mehmed)	-	-	3	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
YEKÜN:20 Mahalle	273	204	71,5	17	278	72	16	392	370	88	9	22	26	250	22

Tablodan da tâkib edilebileceği gibi, 1623 târihli avâriz defterinde, Lâzikiyye şehrini meydâna getiren toplam 20 mahalle kaydedilmiş olup, her bir mahallede meskûn *avâriz çeken* nüfûs, icmâl olarak kaydedilmiştir. Bu cümleden olarak, sırasıyla, her bir mahallede kayıtlı nüfûsun neferen yekûnu, mu'af olanlar ve bunların nefer toplamından çıkarılmasıyla elde edilen *avâriz-ı dîvâniye*'ye esâs teşkil eden re'âyâ ayrı kalemler hâlinde zikredilmiştir. Buna göre, mezkûr târihte, şehirde kaydedilmiş olan toplam 273 neferin, 17'si mu'af yazılmış, bâkî 256'sı ise re'âyâ kaydedilmiştir ki, bu da defterin tanziminde esâs kabûl edilmiş olduğu anlaşılır, *her üç nefer, bir avâriz-ı hânesi* hesabıyla¹⁶⁹, toplam 71,5 *avâriz-*

¹⁶⁹ Avâriz defterlerinde kayıtlı "nefer" in kaçının bir "avâriz-hânesi" teşkil ettiği hususunda kabul edilmiş, değişmeyen bir kıstastan söz etmek mümkün değildir. Zirâ, mevcut defterlerde yer alan ilgili kayıtlar, bunun "itibârî" olduğunu, zamân ve mekânın şartlarına göre değişebildiğini göstermektedir. Nitekim, Lâzikiyye ile ilgili 1623 (BOA-D.MKF-27429/11) ve 1650 (BOA-KK(MKF)-2562/20) târihli defterlerde, her üç "nefer" bir "avâriz-hânesi" kabul edilmiş olmakla beraber, 1678 (BOA-MAD-2498) târihli defterde her dört "nefer" bir "avâriz-hânesi" kaydedilmiştir. Yeni bir "avâriz tahriri" neticesinde tazmin edilmiş olan 1699 târihli defterde ise, "kadîmi üzre her dört neferine bir hâne vaz' olsa ziyâde-noksan icâb itmekle her üç buçuk neferine bir hâne vaz' olunduğu" kaydedilmiştir. (BOA-KK(MKF)-2797/251.s.2) Kezâ 1646 târihli

Kurşunlu (%8.41)¹⁷⁷, 32 neferle Ahî-Toy (%8.16),¹⁷⁸ ve 30 neferle Camî-i Kebîr (%7.65)¹⁷⁹ mahalleleri tâkib etmekte olup, en son sırada 5 nefer ile Nasârâ mahallesi (%1.27)¹⁸⁰ yer almaktadır. Lâzıkıyye şehrinde avârıza esâs neferin *ale'l-esâmi* yazılmış olduğu defterin, diğerlerine nazaran arzettiği husûsiyetlerden birisi de *re'âyâ* ve *mu'af* tefriki ile birlikte, eğer mevcut ise her bir mahallede sâkin olan askerîlerin de, ayrıca kaydedilmiş olmasıdır. Buna göre, mezkûr târihte, toplam dört mahallede, asıl re'âyâdan ayrı olmak üzere, 18 nefer askerî kaydedilmiştir. Bununla birlikte, ayrı bir başlık altında olmamakla berâber, 7 neferin daha askerî yazıldığı anlaşılmaktadır. Kaldı ki, imâm, müezzîn gibi sâir bâzı muafıları da askerî kabûl etmek gerekirse, bu sayı daha da artmaktadır.¹⁸¹ Kısacası, 1678 târihinde, Lâzıkıyye şehrinde, 26 nefer askerî dışında, 370'i re'âyâ ve 22'si mu'af olmak üzere, toplam 392 nefer kaydedilmiştir. Bu da, *her dört nefer bir avârız hânesi* hesabıyla, toplam 88 avârız-hânesi 9 rub'a tekâbül etmektedir.¹⁸² Bunun 5 avârız hânesi teşkil eden 20 neferi de *Cemâ'at-i Yörükân-ı Kürekciler* ve *Cemâ'at-i Yârükân-ı Tuzculara* âit bulunmaktadır.¹⁸³

Son olarak, daha önce de ifâde olunduğu üzere, ahâlinin *parâkende ve za'afü'l-hâl* olması hasebiyle, *mücededen ale'l-esâmi tahrir* olunması neticesinde tanzim edilmiş olması bakımından, XVII. asrın sonlarında Lâzıkıyye şehri nüfusu hakkında daha sağlıklı bir fikir verebilecek durumda olan 1699 târihli müstakilen Lâzıkıyye Kazâsına ait olan avârız tahrir defterinde ise, avârıza esâs nüfus sâdece neferen kaydedilmiş, ayrıca buna dâhil olan mu'afılar da belirtmiştir. Nitekim, yekûn neferin bir önceki defterde kayıtlı rakamla mukâyese edilmesi hâlinde, umûmiyetle kazâ dâiresinde bâzı iskân yerlerinin, siyâsî, sosyal ve ekonomik faktörlerin tesiriyle *hali-harâb* olması paralelinde, avârıza muktedir nefer itibâriyle, şehir nüfusunda da önemli bir düşüş dikkati çekmektedir. Buna göre, ayrıca kaydedilmiş olan askerîlerin dışında, 1678'de kayıtlı bulunan 392 nefer,

¹⁷⁷ BOA-MAD-2498, v.59-a.

¹⁷⁸ BOA-MAD-2498, v.58-b.

¹⁷⁹ BOA-MAD-2498, v.59-a.

¹⁸⁰ BOA-MAD-2498, v.59-b.

¹⁸¹ Aşağıda, nüfusun yapısı değerlendirilirken, bu konu üzerinde ayrıca durulacaktır.

¹⁸² Genellikle, "avârız defterleri"nden anlaşıldığı kadarıyla, avârız-hânesi hesab edilirken buçuktan eksik veya fazla çıkması halinde 1/4 anlamına gelen "rub" olarak kaydedilmektedir.

¹⁸³ Şehir nüfusu içersinde kaydedilmiş olan bu iki cemâate, ilk olarak, 1678 târihli bu defterde tesâdüf edilmekte (BOA-MAD-2498, v.58-a), 1679 târihli defterde de aynen kaydedildiği görülmektedir. (BOA-KK(MKF)-2693/148, v.23-a) 1699 târihli defterde ise "hâli-herâb" kaydedilmiştir. (BOA-KK(MKF)-2797/251, s.16)

1699'da 250'ye düşmüştür ki, bu da her iki târih arasında %36.22 lik bir azalmayı ifâde etmektedir.

Yukarıda tabloda kaydedilen rakamlar ile buraya kadar zikrolunan husûsları dikkate almak sûretiyle, sözkonusu defterlerde kayıtlı toplam nefer îtibâriyle, XVII. asırda Lâzıkiyye'nin genel nüfûs durumunu, değişme oranıyla birlikte bir icmâl tablo üzerinde göstermek mümkündür.

TABLO-IV:AVARIZ DEFTERLERİNE GÖRE XVII.ASIRDA LÂZIKIYYE ŞEHRİNİN GENEL NÜFÛS DURUMU

TÂRİH	1623	1650	1678	1699
NEFEREN	273	278	392	250
AVÂRİZ-HÂNE	71,5	72	90 (+1 rub ^c)	-
ARTIŞ NİSBETİ		%1.79	%29.8	%-36.22

Bununla birlikte,XVII asrın ikinci yarısında, 1671'de şehri ziyâret etmiş olan Evliyâ Çelebi, mezkûr târihte, Denizli'de 3.600 hâne bulunduğunu kaydetmektedir.¹⁸⁴Bu, genel kabul görmüş olan 5 katsayısı ile çarpıldığında çok yüksek bir rakam çıkmaktadır. Ancak, daha önce de zikrolunduğu üzere, Evliyâ Çelebi'nin verdiği bilgiler içersinde bilhassâ, nüfûsa esâs teşkil eden hâne sayısını çok ihtiyatla karşılamak gerekir. Kezâ, yukarda işâret olunan defterlerdeki kayıtlar da kesin nüfûs tesbîti bakımından kullanışlı olmadığından, arşiv kaynakları ile kontrol imkânı da bulunmamaktadır. Ancak, tablodaki rakamlar bir gösterge olarak kabul edildiğinde dahî, ünlü Seyyah'ın verdiği rakamın epey abartılı olduğu anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, daha geç dönemlerde, şehrin nüfûs durumunu tesbît ve tâkibe imkân veren bilhassâ, ilk nüfûs sayımı olarak nitelendirilen 1831 genel nüfûs sayımı sonuçları¹⁸⁵ ile birlikte,XIX. asırda yoğunlaşan bâzı mühim kaynaklar mevcuttur. Bu îtibârla, değişik târihlerde, Denizli şehri nüfûsu hakkında muhtelif kaynakların zikretmiş olduğu rakamları, genel toplam olarak, bir tablo üzerinde göstermek faydalı olacaktır.

¹⁸⁴ *Seyahatnâme*, s.193.

¹⁸⁵ E.Z.Karal. *Aynı eser*.

TABLO-V:MUHTELİF TÂRİHLERDE DENİZLİ ŞEHİRİ NÜFÜSÜ

TÂRİH	1831(a)	1882 (b)	1889-90(c)	1926(d)	1950(e)	1985(f)
TOPLAM NÜFÜS	9.000	16.914	12.092	14.091	22.017	169.130
ARTIŞ NİSBETİ		%46.78	%-28.50	%14.18	%56.24	%668.17

(a)Bu târihteki nüfus, Denizli şer'iyye sicilleri arasında bulunan, 1830-31 yıllarında gerçekleştirilmiş olan genel nüfus sayım sonuçlarından Denizli şehri ile ilgili sonuçları ihtivâ eden 46 numaralı defterden elde edilmiştir. Ancak, gerek sâdece erkek nüfusun kaydedilmiş olması, gerekse gayr-ı müslim nüfusun bulunmaması sebebiyle, daha önce işaret edilmiş olan bir çalışmamızda da belirtildiği üzere (*aynı makâle*, s.181 vd) yaklaşık bir rakam tâyin edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, Kemal Karpat'ın aynı târihteki şehir nüfusunu 7.745 olarak verdiğini de belirtmek gerekir. (*Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin, 1985, s.112.)

(b)- Bu rakam da Vital Cuinet'den alınmıştır. (*La Turquie D'Asie, Geographic Administrative, Statistique Descriptive et Raisonnee Chaque Province de l'Asie-Mineure*, III, Paris 1894, s.623) Zikr. S.Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, s.349.

(c)-*Salnâme-i Vilayet-i Aydın-1307*, I, s.512

(d) *1926 Umûmi Nüfus Sayımı*

(e)-*22 Ekim 1950 Umûmi Nüfus Sayımı*, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, s.144

(f) *20.10.1985 Genel Nüfus Sayımı*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

Burada da görüldüğü üzere, 1830-31'lerde 8.000'in üzerinde, yaklaşık 9.000 civârında bir nüfusa sâhip olan şehrin, nüfusunun 1882 yılına kadar büyük bir artış göstererek. 16.914'e ulaşmış olmasını ihtiyatla karşılamak gerekir. Zîrâ 7-8 yıl sonra tanzim edilmiş olan *Salnâmede* ve 1926 nüfus sayım sonuçlarında yer alan rakamlar, daha güvenilir olmaları bakımından, daha gerçeği yansıtmaktadırlar.

Netice itibâriyle, demografik açıdan böyle bir gelişme göstermiş olan Denizli şehri, XIX asırda, batı Anadolu merkezlerinin kademelenmesinde, sâhip olduğu nüfus itibariyle (5.000-10.000) 1844'lerde bulunduğu üçüncü kademedен ulaşım sisteminin gelişmesi ve bilhâssa demiryolunun devreye girmesiyle berâber 1890'larda dördüncü kademe merkez (10.000-20.000) konumuna yükselmiştir¹⁸⁶. İşte bu noktadan itibâren XX. asırda hızlı bir gelişme göstermiş olan şehrin nüfusu

¹⁸⁶ Vildan Okyay, "Batı Anadolu Bölgesinde Ulaşım Sistemindeki Değişikliğin Merkezler Kademelenmesi üzerindeki Etkileri (1844-1914)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 8/3-4 (1981), s.655-56, 667-69. Harita-2.5.6

1985'de 169.130'a ulaşmış, dolayısıyla, İzmir'den sonra Batı Anadolu'nun ikinci önemli merkezî hâline gelmiştir.

3- Şehrin Nüfûsunu Teşkil Eden İçtimâî Zümreler

Târih boyunca bütün beşerî toplulukların zaman ve mekân şartlarına uygun olarak kazândıkları husûsiyetlerine göre birbirinden ayrılan muayyen bâzı zümrelerden meydana geldikleri, başka bir ifâdeyle, duruma göre farklı giriftlikte bir sosyal tabakalaşmayı ortaya koydukları bilinen bir vâkıâdır. Beşerî bir unsur olarak, Osmanlı Devleti bünyesinde barınan Osmanlı toplumu da tabî olarak belirli zümrelerden meydana gelmiştir. Bu büyük beşeri topluluğu, bu çalışmada da esas alındığı üzere evvelâ benimsedikleri hayât tarzı îtibâriyle meskûn olanlar ve konar-göçer topluluklar olarak ikiye ayırmak, meskûn olanları da yerleşmiş oldukları iskân yerinin husûsiyetlerine göre, şehir ve kır nüfûsu şeklinde iki ayrı zümre hâlinde değerlendirmek mümkündür. Bu îtibârla, bizim burada üzerinde duracağımız XVI ve XVII. asırlarda Osmanlı taşra toplumunun küçük bir kesitini ifâde eden Lâzıkıyye şehir nüfûsunun da böyle bir sosyal tabakalaşmayı ortaya koymuş olması icâb eder. Ancak, sözkonusu tabakalaşmanın sebep ve temelleri ile birlikte izâhı, sosyal bilimlerin geliştirdiği bâzı teori ve yöntemlerle mümkün olduğundan¹⁸⁷, biz burada sâdece, mezkur asırlardaki Lâzıkıyye şehrine ışık tutan kaynakların verdiği mâlumât nisbetinde, şehir nüfûsunu teşkil eden başlıca zümreleri, şehir hayâtındaki temel fonksiyonlarıyla birlikte tesbît etmekle iktifa etmek durumundayız.

Osmanlı toplumu, bâzı kânûnnâmelerde de tasrih olunduğu üzere, en genel anlamda *askerî* ve *re'âyâ* olarak belirlenmiş olan iki ayrı zümreden meydana gelmektedir.¹⁸⁸ Bu îtibârla, şehir nüfûsu da, geniş çapta, şehrin mahallelerinde meskûn ahâli, yâni şehirliler ile, başta idâreciler olmak üzere, sâir bâzı muaf kabul edilmiş olanların teşkil ettiği askerî zümreden oluşmaktadır. Bunlardan evvelâ, nüfûsun büyük ekseriyetini teşkil eden ve Kânûnnâmelerde kır nüfûsundan farklı bir hukûka tabî tutulmak sûretiyle, ayrı bir statüde değerlendirilmiş olan *şehirlü tâifesi* üzerinde durmak faydalı olacaktır.

¹⁸⁷ Bahâeddin Yediöldüz, *Aynı eser*, s.60.

¹⁸⁸ Bkz. *Kânûnnâme-i Âl-i 'Osman*, (Nşr. M.Arif) TOEM ilâvesi, s.39-42,50-57; Nicora Beldiceanu, *Kitâb-ı Qavanin*,s.35 r-37r.44-v. vd. Ayrıca Bkz. H.İnalçık "*Raiyyet Rûsumu*." s.295 vd.

Gerçekten de, Osmanlı içtimâî ve iktisâdî yapısına esâs teşkil eden kânûnnâmelere bakıldığında, bu hususun gâyet net bir şekilde tasrih edilmesi sûretiyle, hukûkî açıdan şehirlî ile, kır kesiminde yaşayıp, *ra'yyet rûsumuna* tâbi olan *ra'yyetin* tefrik edildiği görülmektedir.¹⁸⁹ Hukûkî plânda görülen bu durum, aşağıda, iktisâdî yapı üzerinde durulurken de görüleceği üzere, esâsen, iki kesime mensup insanların geçim vâsıtalarının, iktisâdî faâliyetlerinin, kısacası hayât tarzları ile ilgili fiilî husûsiyetlerinin bir tezâhürü olarak görünmektedir. Zîrâ, Osmanlı-Türk şehri ve bu arada Lâzıkıyye için her ne kadar kesin olmasa da ¹⁹⁰, umûmiyetle, kır kesimindeki sâde hayât tarzı ve basit iş bölümü ile daha ziyâde hâkim olan zîrâat hayâtına rağmen, şehirlerde, zîrâatın dışında geçim kaynaklarının çeşitliliği ve gelişmiş bir iş bölümünün olması, şehir ve kır nüfusunun oldukça farklı konumlarda olması sonucunu doğurmaktadır.¹⁹¹ İşte, XVI ve XVII. asırlarda, Lâzıkıyye şehri nüfusunun büyük ekseriyetini teşkil eden şehirlü ahâlî'de böyle bir konumda idi. Bununla birlikte, ilgili tahrir defterlerinde, genellikle, *hâne*, *mücerred* ve *mu'af* tefriki dışında, nüfusun mensûb olduğu meslek grubuna dâir herhangi bir kayda rastlanmadığından, doğrudan doğruya iktisâdî faâliyet alanlarına göre şehir nüfusunun tasnif imkânına sâhip olmadığımızı da belirtmemiz gerekir. Diğer taraftan şehir halkının, sözkonusu meslekî faâliyetler dışında, bilhassâ şehir civârında yer alan bağ ve bahçeler ile sâir arâzi üzerinde, belirli bir oranda zîrâatle meşgul oldukları da bilinmektedir. Bununla ilgili olarak, kânûnnâmede, *şehir halkından biri şehir kurbünde çiftlik tasarruf eylese resmin virür* dedikten sonra, *çiftliğin bozub ferâgât* etmesi hâlinde *resm-i çift taleb* olunmaması, *zîrâ ol sebebden ki şehirlüye resm-i çift vaz'* olunmadığı kaydedilmektedir.¹⁹²

Bu umûmi tasnifden sonra, ikinci olarak üzerinde durulması gereken diğer bir unsur ise sözkonusu şehirlü tâifesine dâhil olmakla berâber, din farklılığı

¹⁸⁹ Sözkonusu maddelerden birisi şöyledir: "*Ve ra'yyet neslinden bir kimesne bir şehirde on beş yıl tavattun Ayye ammâ...re'âyâ defterinde mukayyed olmasa ânun gibi kimesne ra'yyet defterine kaydolunmayup şehirlüye ilhâk olunub şehir üzerine yazılmak cedid olmuşdur...* (N.Beldiceanu, *Aynı eser*, s.51-v. vd.)

¹⁹⁰ Lâzıkıyye'de de olduğu gibi, Osmanlı şehirlilerindeki nüfusun, diğer iktisâdî ve sinâî faâliyetlerle berâber, önemli ölçüde, zirâî faaliyetlerle meşgul olduklarına da dikkat etmek gerekir. Bunun genel şehir hayâtındaki yeri, özellikle kır iskân yerlerinden şehire geçiş aşaması olarak görünen "Zîrâat kasabaları" hakkında Bkz. Erol Tümertekin, *Türkiye'de Şehirleşme*, s.32-53.

¹⁹¹ Besim Darkot, *Türkiye İktisâdî Coğrafyası*, s.60-61.

¹⁹² Ö.L.Barkan, *Kânunlar*, s.308. Ayrıca, diğer bazı hükümler için Bkz. s.154.158 vd.

İtibâriyle ayrı bir statüye sâhip olan gayr-ı müslim zümredir.¹⁹³Tahrir defterlerinde ve XVII. asır avâriz defterlerinde, Kefere, Zımmiyân veya Nasârâ adı ile zikrolunan ayrı bir mahallede meskûn olan, Lâzıkıyye gayr-ı müslim nüfusunun, bunun dışında hangi etnik zümreye mensûb olduklarına, yâni Rum, Ermeni veyâ Yahûdi olduklarına dâir, açık herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak, daha ziyâde sonraki devirlere âit kaynaklarda yer alan kayıtlara nazaran, bunların, büyük ölçüde, Rum ve Ermenilerden müteşekkil olduğu tahmin edilegelmiştir.¹⁹⁴ Gerçekten de, XIX asrın sonları ve XX. asrın başlarına ait olan salnâmelerde, Rum ve Ermeniler ile birlikte çok az sayıda Müsevî ve *Tâbi^c-i ecnebiyye* kaydedilmiştir.¹⁹⁵ Bununla birlikte, buradaki gayr-ı müslimlerin Helen kökenli olmayıp, Türkçe konuşan yerli hristiyan olarak, yerli Hititlerin neslinden olduklarına dâir diğere bir fikir de oldukça önemli olmakla berâber, şimdilik ispât edilme imkânından mahrum görünmektedir.¹⁹⁶ Buna rağmen, aynı zaman zarfında, batı Anadolu'daki yerli Rumların uzun yıllar Türklerle iç içe yaşamış olmaları sebebiyle, büyük ölçüde Türk kültürünün tesiri altında kaldıkları, hattâ Rumca'yı unutup tamâmiyle Türkçe konuştukları husûsu,¹⁹⁷ dikkate alınırca, XVI ve XVII. asırlarda Lâzıkıyye'deki gayr-ı müslimlerin de aynı husûsiyeti hâiz olduğu ifâde edilebilir. Nitekim, tahrir defterlerinde Kefere mahallesinde kaydedilmiş olan gayr-ı müslimlerin isimleri dahî, Lâzıkıyye hristiyanlarının, Rumca'yı unutup Türkçe

¹⁹³ Genel olarak gayr-i müslimlerin statüsü için Bkz. Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukûkî, İçtimâi ve İktisâdî Durumu", *Belleten* XLVII/188(1983), s.1119-1149; Bilâl Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anının Yönetimi*, İzmir, 1988, s.38-54.

¹⁹⁴ Meselâ, M. Ali Ünal, kaynak göstermeksizin, şehirdeki gayr-ı müslimlerin Rum ve Ermenilerden ibâret olması ihtimâli üzerinde durmaktadır. (*Aynı makale*, s.206). Ancak, 1333'de şehri ziyaret etmiş olan İbn Bâttuta, şehirdeki gayr-i müslim unsur olarak sâdece Rumlardan bahsetmektedir: "*Orada zımmî Rumların mikdârı kesir bulunduğu, erbâb-ı sanâ'atın ekseri Rum kadınıdır. Rumlar sultana, cizye ve sâire nâmiyla, virgü i'tâ iderler. Rumların 'alâmet-i fârikası kırmızı yahud beyaz renkte uzun serpuşdur. Kadınları da büyük'imâme sararlar.*" (*Seyahatnâme*, s.318). Bununla birlikte, diğere kaynaklarda da, Rumların dışında herhangi bir gayr-ı müslim nüfusun varlığına delâlet eder mâhiyetde kayda rastlanmamıştır. Ayrıca Bkz. Mehmet Şeker, "İbn Battuta'ya Göre Denizli'nin Sosyal ve İktisâdî Hayâtı", *TDAD* 59 (Nisan 1989), s.99.

¹⁹⁵ *SV4-1307*. I (M.1891-92), s.605; *SV4-1311* (M.1893-94), s.346.; *SV4-1312* (M.1894-95), s.353.

¹⁹⁶ XIX. Asırdan beri, Anadolu Rumları ile ilgili tedkiklerde, genellikle, yerli Rumlar ile adalar ve Yunanistan sahasından yeni gelen ve yerleşen muhâcirlerin aralarındaki bâriz farklılıklardan dolayı tefrik edilmesi gereğine dikkat çekilmiştir. Bkz.T.Baykara, Aynı tez, s.19)

¹⁹⁷ Yerli Rumların, özellikle Türkçe konuşmaları hususu, muhtelif zamânlarda, Anadolu'ya seyahat etmiş olan Ampere, Chandler, Keppel ve Arundell gibi bazı batılı seyyahların dikkatini çekmekle kalmayıp, Hristiyan-Rum olmakla berâber Türkçeden başka dil bilmemeleri ve bâzen duâlarını dahî Türkçe okumaları hayretlerini mücip olmuştur. (Bkz.T.Baykara, Aynı tez, s.19, not-3,4; Aynı müellif, "Denizli Hakkında Târihî ve Temel Bilgiler", s.13)

konuşan, dolayısıyla isimlerine varıncaya kadar Türk kültür dâiresine mensup olmuş kimseler olduklarını göstermektedir. Zîrâ, nefs-i Lâzıkıyye nüfusunun tafsilâtıyla kaydedilmiş olduğu 1571 târihli defterde, mezkûr mahallede mukayyed olanlara âit Mihail, Yorgi, Köstendil, Kirkor ve Sava gibi isimlerle berâber, Bâli, Durmuş, Arslan, Togan gibi öz be öz Türkçe isimlere sıklıkla tesâdüf edilmektedir.¹⁹⁸ Kısacası, bu önemli husûsiyetleri hâiz olan gayr-ı müslim unsurların dışında, XIX. yüzyılda ortaya çıkmakla berâber, XVI ve XVII. asırlarda Lâzıkıyye'de bir Ermeni varlığından söz etmenin mümkün olmadığını da belirtmek gerekir.

Gayr-ı müslim zümreyi teşkil eden nüfusun mikdârına gelince; Herşeyden evvel, tahrir defterlerine göre, XVI. asırda gayr-ı müslim nüfusun en az bulunduğu bölgelerden birisi olan batı Anadolu'da¹⁹⁹ yer alan bir kazânın merkezini teşkil eden şehir olması hasebiyle Lâzıkıyye'nin de, bünyesinde barındırdığı Hristiyan nüfus itibâriyle, dâhil olduğu bölgenin genel husûsiyetini hâiz olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim, XVI. asır tahrir defterlerine göre, yukarıda, mahalleler kısmında da tasrih olunduğu üzere, 1534'de toplam şehir nüfüsüne esâs teşkil eden 1.176 neferin, 65'i hâne, 4'ü mücerred ve 3'ü muaf olmak üzere toplam 72 neferini oluşturan gayr-ı müslim sayısının 1571'de 46 nefere düşmüş olması da bunu teyid etmektedir. Bu durumda, iki târih arasında geçen yaklaşık 37 yıllık zaman zarfında, şehir nüfüsünde görülen yukarıda işâret edilmiş olan artışa rağmen, gayr-ı müslim nüfüsünde görülen %38.8 nisbetindeki düşüş oldukça dikkat çekicidir.

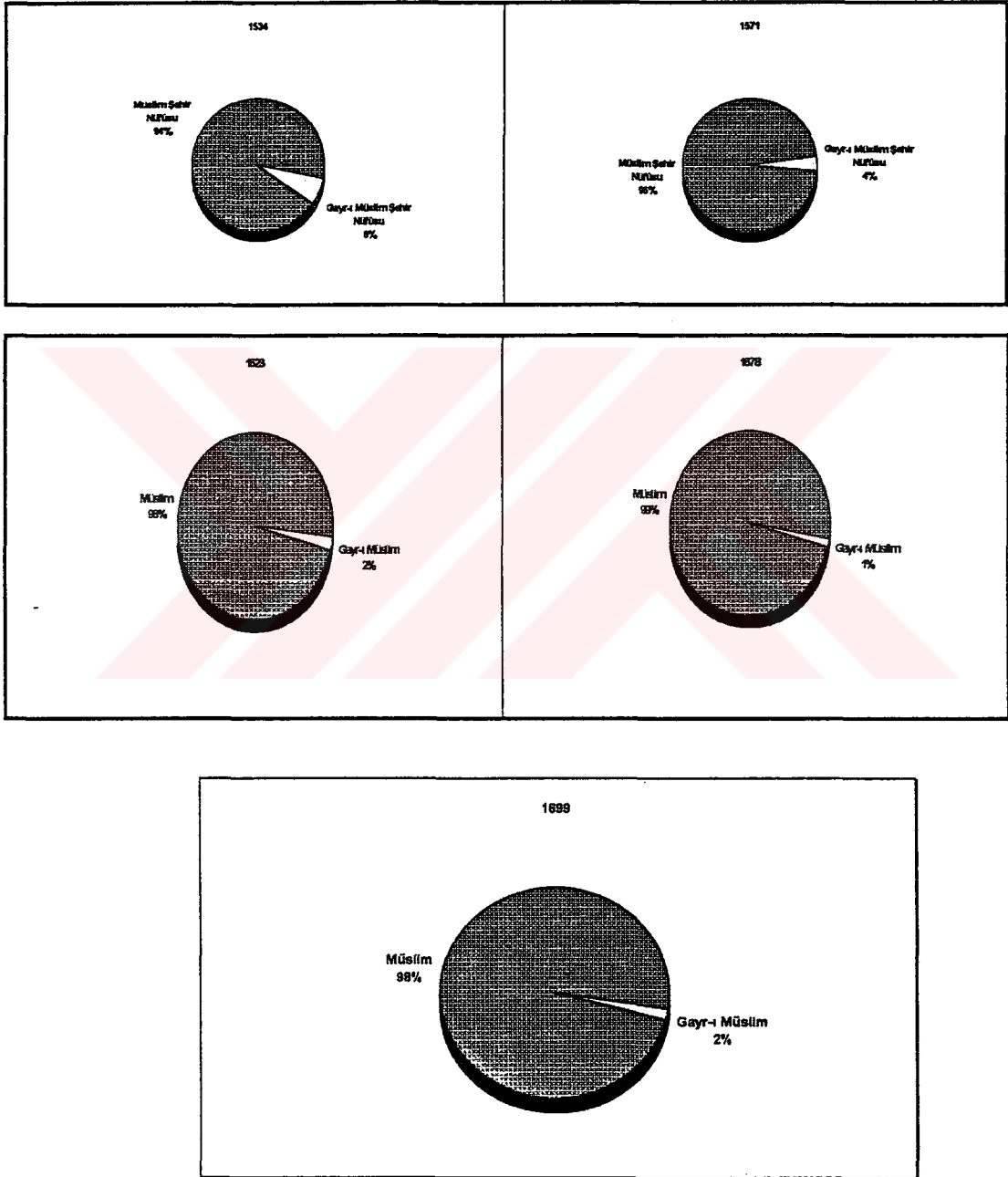
Şehir nüfusu içersindeki gayr-ı müslim nüfus nisbetinde görülen bu düşüşün XVII. asırda da devâm ettiği anlaşılmaktadır. Yukarıda verilmiş olan tablodan da tâkib edilebileceği üzere, 1623 târihli avâruz defterinde mukayyed şehir nüfüsüne esâs teşkil eden toplam 273 neferin ancak 6'sı (%2.24), kezâ 1678'de 392 neferin ancak 5'i (%1.30) ve nihâyet, 1699 da yeni bir tahririn sonucunu yansıtan defterde kayıtlı 250 neferin sâdece 4'ü (%1.62), Kefere mahallesinde yazılmıştır. Bu da, iki asır boyunca açıkça tâkib edilebilecek devâmlı

¹⁹⁸ TKGİM-KKA-TD-48, v.109-b.

¹⁹⁹ Himmet Akın, *Aydınöğulları Târihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara, 1988, s.86. Ayrıca Bkz. Ö.L.Barkan, "Târihi Demografi Araştırmaları", s.11; F.Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, İstanbul, 1980, s.180.

bir düşüü göstermektedir ki, bunu şematik olarak ifade etmek konuya daha da netlik kazandıracaktır.

ŞEMA-I-XVI VE XVII. ASIRLARDA LÂZIKIYYE ŞEHİRİ NÜFÜSÜNDA GAYR-I MÜSLİM NÜFÜSÜN YERİ

Burada asıl akla gelen soru, XVI ve XVII. asırlarda, şehrin zâten az olan gayr-ı müslim nüfüsündeki devâmlı düşüşün sebebidir. Ancak ne tahrir defterleri ne de diğer kayıtlar, bize böyle bir soruyu cevaplândırma imkânını vermemekte ise de, şimdilik akla gelebilecek bâzı ihtimallerden birisi olarak, bu nüfus değişikliğinin muhtemelen başka yerlere yapılmış olan göçlerin sonucu olabileceği noktasına dikkat çekmekle iktifâ etmek durumundayız.²⁰⁰ Bununla birlikte, XVII. asrın sonlarına ait şer'îye sicillerinden ve özellikle XIX. asrın ikinci yarısına ait kayıtlardan, gayr-ı müslim nüfusun tekrar canlanmaya başladığını da belirtmek gerekir. Bu durum, esâsen XVIII. asrın ikinci yarısından itibâren batı Anadolu'nun, nüfusu hızlı bir şekilde artan Yunanistan sahâsından gelen ve neticede, Ayvalık gibi bâzı yerlerin Rumlaşması sonucunu doğuracak şekilde gelişen, bir Rum muhâcir akınına mâruz kalmasıyla berâber kendîni göstermiş ve bilhassâ tanzimattan sonra XIX. asrın ikinci yarısındaki gelişmelerle, oldukça ileri boyutlara ulaşmıştır.²⁰¹ Nitekim, hiçbir zaman sâhil şeridindeki şehir ve kabasalar kadar olmamakla berâber, Denizli'nin de bu Rum muhâcir akınından az da olsa etkilenmiş olduğu, şehirdeki gayr-ı müslim nüfusun, 1881-82'de 2.260²⁰², 1894-95'de 2.231²⁰³, 1899-1900'de 2.827²⁰⁴ ve nihayet 1906-7'lerde 4.051²⁰⁵lerle ifâde edilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Kezâ, XVI ve XVII. asırlarda sözkonusu olmamakla berâber, zamanla ortaya çıkan çok az sayıdaki Ermeni dışında, XIX. asrın sonlarına doğru, cüzî miktarda olmakla berâber bir de, Yahûdi ve Kıptî unsurların göze çarpmaya başladığını da belirtmek gerekir. Netice itibâriyle, esâsen bir Türk şehri olan Lâzıkıyye'nin bünyesinde barındırdığı nüfus içerisinde yer alan gayr-ı müslim zümrenin, XVI ve XVII. asırlarda çok cüz'î miktarda olduğunu, bunun da giderek düşüş gösterdiğini, hatta, XIX. asrın sonlarına doğru yoğunlaşan batı Anadolu'ya yönelik Rum muhâcir hareketleriyle birlikte görülen canlanmaya rağmen sâhil şeridinde yer alan merkezlere nazaran, hiç bir zaman toplam şehir nüfusu içerisinde ağırlıklı bir nisbeti ifâde etmediğini kaydetmek gerekir.²⁰⁶

²⁰⁰M.Ali Ünal, *Aynı makâle*, s.206.

²⁰¹T.Baykara, *Aynı tez.*, s.19-21.

²⁰²K.Karpat, *Aynı eser*, s.122-23.

²⁰³SA-1312, s.353.

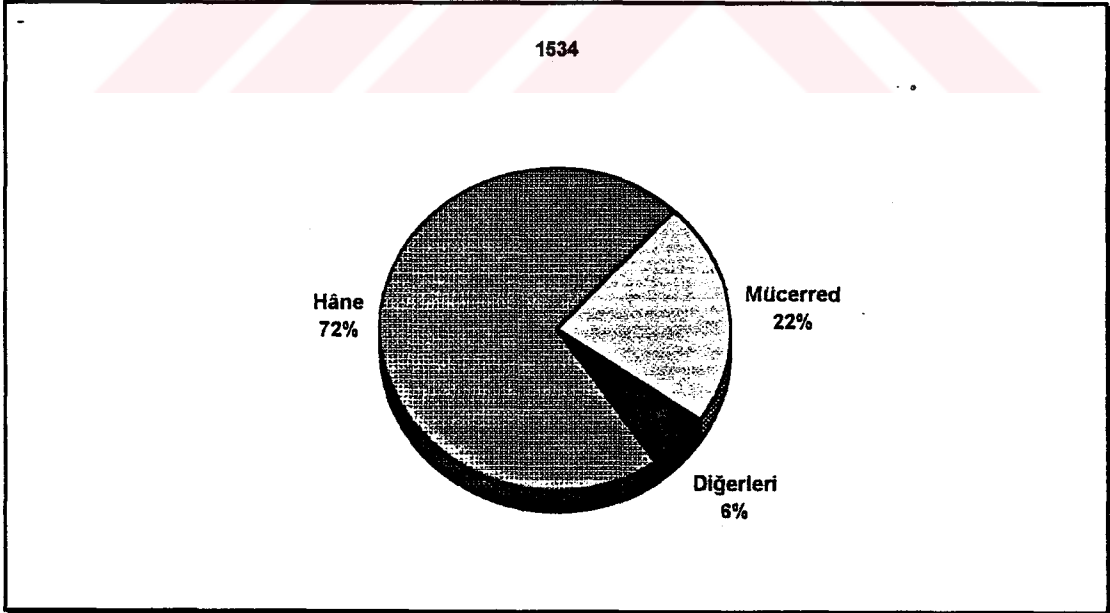
²⁰⁴SA-1317, s.294.

²⁰⁵K.Karpat, *Aynı eser*, s.162-163.

²⁰⁶T.Baykara, *Aynı tez.*, s.12.

Diğer taraftan, XVI. asır tahrir defterlerine nazaran, esâsen burada izâha çalışılan şehir nüfusunu teşkil eden ve insanların gerek medenî hâline, gerekse hukûki ve mali statüsüne işâret eden *hâne* ve *mücerred* şeklinde belirlenmiş olan iki ayrı zümreye de temâs etmek gerekir. Ancak, daha önce de işâret olunduğu üzere, *nefs-i Lâzıkıyyenin* kaydedilmiş olduğu iki defterden birisi olan 1571 târihli defterde, böyle bir tefrikin yapılmamış olması sebebiyle, bu noktadaki değerlendirmemizde, sâdece 1530 târihli defter kayıtlarıyla sınırlı kalmak durumunda belirtmek gerekir. Buna göre, yukar'da verilmiş olan tabloda da gösterildiği gibi mezkûr târihte, Lâzıkıyye'de kaydedilmiş olan toplam 1.176 neferin 845'i hâne, 264'ü de mücerred olarak tesbît edilmiştir. Geriye kalan 67'si ise, aşağıda da işâret olunacağı üzere mu'af kaydedilmiştir. Bunun şematik olarak ifâde edilmesi, hâne ve mücerred nüfusun, neferen toplam şehir nüfüsündeki nisbetini daha açık bir biçimde göstermesi bakımından faydalı olacaktır.

ŞEMA-II:1530'DA LÂZIKIYYE ŞEHİRİ NÜFÜSÜNDAKİ HÂNE- MÜCERRED NİSBETİ

Bunların dışında, XVI. asırda tesâdüf edilmemekle berâber, XVII. yüzyıl avâriz defterlerinden bâzılarında kaydedilmiş olup, yukarıdaki tabloda da işâret edilmiş olan, bâzı *cemâ'at* gruplarına da burada temâs etmek gerekir. Bunlar, 1675-76 târihli defterlerde tesbît edilmişlerdir. Şüphesiz, XVII. asrın ikinci yarısına doğru başlatılmış olan, aşiretleri *iskân politikasının*²⁰⁷ bir uzantısı olarak, mezkûr târihlerde, herhangi bir mahalleye dâhil edilmeksizin, Lâzıkıyye şehrinde yazılmış olan bu unsurlardan birisi *Cemâ'at-i Yörükân-ı Kürekçiler* adıyla kaydedilmiş olup, toplam ancak 1,5 avâriz-hânesi teşkil eden, 6 nefer tesbît edilmiştir.²⁰⁸ İkincisi ise, gene aynı minvâl üzere, *Cemaat-i Yörükân-ı Tuzcular* adı altında kaydedilmiş olup, toplam 3,5 avâriz-hânesine tekâbül eden 14 nefer belirlenmiştir.²⁰⁹ Bununla birlikte, her iki cemâ'atın da, 1699 târihinde *hâli-harâb* kaydedilmiş olduğu görülmektedir.²¹⁰ Buna ilâveten şehir nüfûsu içersinde, aynı minvâl üzere ilk defâ 1623'de Perâkende-i Lâzıkıyye, *Perâkende-i Karasu Mehmed* başlığı altında, toplam 3 avâriz-hânesi çıkaran bir konar-göçer zümre daha dikkati çekmektedir ki, bu da 1670'lerden sonra ayrıca kaydedilmemiştir.²¹¹ Bu durumda, vaktiyle, hayât tarzı itibâriyle konar-göçer olan bu zümrelerin, sözkonusu iskân siyâseti doğrultusunda şehre yerleştikleri ilk zamanlarda, herhangi bir mahallenin dışında, ayrı bir nüfûs ünitesi olarak kaydedilmiş olmalarına rağmen, zamanla şehir hayât tarzına intibâklarıyla berâber *şehirlüye* entegre olmaları neticesinde, şehri teşkil eden mahallelerde yazılmış olmalarından dolayı sonraki defterlerde, *hali-harâb* kaydedilmiş olduğu veya hiç bulunmadığı hükmüne varmak mümkündür.²¹²

Esâsen yukarıda da zikrolunduğu üzere "askeri" sıfatını hâiz olmakla berâber şehir nüfûsu içersinde mahdud bir yer tutan ikinci zümreye gelince; Bunların başında şehrin yönetiminden sorumlu olan idâreci tabakagelmektedir.

²⁰⁷ Bkz. Cengiz, Orhonlu. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul. 1987; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara. 1988.

²⁰⁸ BOA-KK(MKF)-2693/148, v.23-a; BOA-MAD-2498, v.58-a

²⁰⁹ BOA-KK(MKF)-2693/148, v.23-a; BOA-MAD-2498, v.58-a.

²¹⁰ BOA-KK(MKF)-2797/251, s.16.

²¹¹ BOA-KK(MKF)-2645/100, s.24; BOA-KK (MKF)-2562/20, s.63; BOA-D. MKF-27429/11, s.51.

²¹² Meselâ, yeni fetholunan şehirlere iskân edilen ahâlinin, evvelâ "Cemâ'ar" olarak ayrıca kaydedilmiş olmalarına karşılık, zamânla meskun oldukları mahallelerin adıyla zikredilmeye başlanmaları şeklindeki bu yaygın tatbikâtın farklı örnekleri için Bkz. Heath W.Lowry, *Aynı, eser.* s.20; Ayhan Pala, *XV-XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri* (A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara. 1991, s.24.

Bunların içersinde de *Kadı*, daha önce de tasrih olunduğu üzere, esâsen bütün kazâ dâiresinin idâresinden sorumlu olması yanında, şehir idâresinin de en yüksek düzeyde sorumlusu olması bakımından çok mühim bir yer işgal eder. Dolayısıyla, kazâ merkezi olan Lâzıkıyye şehrinde meskûn olan kadı, herşeyden evvel, burada *hâkimü'ş-şer'* sıfatıyla adâleti hâkim kılmakla görevli olmakla berâber, aynı zamanda, şehrin genel idâresinden sorumlu en yüksek düzeyde *mülkî* ve şehrin ihtiyaç duyduğu her türlü hizmetin yerine getirilmesi ve gerekli kontrollerin yapılmasından sorumlu en yüksek düzeyde *beledî âmîr* konumdadır. Daha önce de ifâde olunduğu üzere, her ne kadar iki asır boyunca, böyle bir vazîfeyi ifâ etmiş olan kadıların hepsinin ismen tesbît edilmesi imkânı yok ise de müteferrik vesikalardan, önemli bir kısmını belirleyebilmek mümkündür. Tesbît edilebildiği kadarıyla, listesi daha önce verilmiş olduğu için burada tekrarından sarf-ı nazar olunan kadılar, yukarıda da işâret olunduğu üzere, adlî, idârî ve beledî olmak üzere, başlıca üç noktada yoğunlaşan vazîfelerini ifâ ederken, sözkonusu platformlarda teşekkül etmiş olan ilgili müesseselerin çatısı altında faâliyet gösteren, muayyen kadrolara dayanmakta idiler. İşte, Lâzıkıyye şehrinde bu kadrolara dâhil olan vazîfeliler, şehrin idâreci zümresini teşkil etmektedirler.

Lâzıkıyye kadısının, adlî vazîfesini ifâda, genellikle, mahkemede istihdâm edilmek sûretiyle, yardımcı olan vazîfelilere geçmeden evvel, kazâ kadılarının dışında, zaman zaman, şehirde yaşayan diğer kadılara da tesâdüf edilebildiğini belirtmek gerekir. Sözelimi, 1592'lerde, şehirde meskûn olduğu anlaşılan Hüssam ve İbrâhim ismiyle kaydedilmiş olan iki kadı bu kabîl kimseler olup, zamanla halka *zulm ve ta'addî* ettiklerinden sürgüne tâbî tutulmuşlardır.²¹³ Bununla birlikte, kadı'nın ağırlıkla mahkeme de ifâ ettiği adlî vazîfesini yerine getirmesinde en büyük yardımcı, gerektiğinde kendisine vekâlet eden nâib²¹⁴ idi. XVI ve XVII. asırlarda, Lâzıkıyye şehrinde, kadı'nın yanında görev yapmış olan naiblerden,

²¹³ 1592'lerde şehirde meskûn oldukları anlaşılan bu iki kadı, "zulm ve ta'addî üzere" olduklarından "meclis-i şer'e" dâvet edilmişler ise de itâat etmeyip firâr etmişler, bunun üzerine, "ahâli-i vilâyet meclis-i şer'e gelüb" mezkûr kadıların zulm ve taaddisinden âciz kaldıklarını ifâde ederek, "şöyle ki vilayetimizden ref olunmayalar cümlemiz terk-i vatan etmek mukarrerdür devu tazallum" eylemeleri neticesinde, sâdır olan "hatt-ı hümayun" ile ele geçirilip Kıbrıs'a sürgün edilmişlerdir. (Selh-i Rebiü'levvel 1001/Aralık 1592 târihli Anadolu Beylerbeyisi ve Lâzıkıyye Kadısı'na yazılan hüküm: *BOA-MD-69*, s.214/425; Aynı târihli Kıbrıs Beğlerbeği'ne yazılan hüküm: *BO.1-MD-69*, s.214/426.)

²¹⁴ Kadıya vekâlet etmekle berâber, lüzümü hâlinde "nâhiye"leri dolaşmak sûretiyle bazı küçük dâvâları yerinde görmekle vazîfeli olan "nâib" için Bkz. Câvid Baysun, "Nâib".İA.IX. s.50-52; M.Z.Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul. 1983, s.644-45

ancak birkaçını tesbît etmek mümkün olmuştur. Bunlar, 1548'de *nâibü's-şer'* olan Mevlânâ Habib²¹⁵, 1594'de nâib olan Mevlânâ Muslihiddin²¹⁶ ve 1689'da bu vazîfeyi ifâ eden Naib Mehmed'dir ki, bu zât aynı zamanda Denizli voyvodası²¹⁷ olarak kaydedilmiştir.²¹⁸ Diğer taraftan, şehirde meskûn bulunan müderrislerin de, zaman zaman mahkemede, kadî'nın hizmetinde buldukları anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, Müderris Mevlânâ Ahmed'in 1610'larda, Lâzıkıyye mahkemesinde hizmet ifâ ettiği belirtilebilir.²¹⁹ Ayrıca, mahkemede görevli, *kâtib*, *muhzır* ve *çavuş* gibi ikinci derecede adlî vazîfeliler de dikkate alındığında, kadî'nın adlî kadrosuna dâhil olan zümrenin şehir nüfûsu içerisindeki yeri tahmin olunabilir.

İkinci olarak, şehrin en yüksek düzeyde mülkî âmiri olan kadî'nın, bu idârî vazîfesini ifâda kendisine yardımcı olan, muayyen bir kadronun da şehir nüfûsu içerisinde belirli bir yeri vardır. Bunların başında, en genel anlamda şehirde âsâyişin temiminden sorumlu *subaşı*²²⁰ ile, emrinde bulunan *asesler* ve *asesbaşı*²²¹ gelmektedir. Bununla birlikte, ahâliyi temsilen vazîfe yapan *mahalle kethüdâları* ile onların üzerinde yer olan *şehir kethüdâsı*²²² da, bu kadro içerisinde önemli bir

²¹⁵ 28 Zilka'de 954/10 Ocak 1548 târihli hüküm: BOA-A-DVN-792/6. s.160

²¹⁶ 24 Cemâziyelevvel 1002/16 Şubat 1594 târihli hüküm: BOA-MD-72. s.31/50.

²¹⁷ Evvel emirde, dirlik sâhibi (has ve zeâmet) adına, mahallinde gelirini toplamak vesâir haklarını gözetmekle vazîfeli olmakla berâber, sonraları giderek nüfûz kazanmış olan "Voyvoda" için Bkz. M.Zeki Pakalın, *Aynı eser*, c.III, s.598; T.Baykara, *Anadolu'nun Târihi Coğrafyası*, s.38.

²¹⁸ Evâhur-ı Cemâziyelevvel 1100/10-20 Mart 1689 târihli hüküm: BOA-MD-98. s.251/936.

²¹⁹ 18 Rebîülevvel 1019/11 Haziran 1610 târihli hüküm: BOA-MD-79. s.267/671.

²²⁰ Bir bakıma polis vazîfesini ifâ eden "subaşılık" müessesesi için Bkz. Müctebâ İlgürel, "XVII. Yüzyılda Balıkesir Şer'îye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", *VIII Türk tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976) Bildirileri*, II, Ankara, 1981, s.1275-1282; M.Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdî ve İçtimâî Târîhi*, İstanbul, 1979, s.406-407; R.Montran, *17 Yüzyılın ikinci yarısında İstanbul* (Çev.M.Ali Kılıçbay-Enver Özcan), I, Ankara 1986, s.152-54.

²²¹ "Nefs-i Lâzıkıyye"nin "Asesbaşılığı". 1519-20'lerde, "ber-vech-i maktu' fi sene- 2.500" akça kaydedilmiştir. Aşağıda ayrıca, görüleceği üzere, bu rakam 1530'lardan itibaren +.200 akça olarak tesbit edilmiştir. (BOA-MAD-72 v.1-b; BOA-TD-438, s.48; TKGM-KKA-TD-48. v.109b-110a.)

²²² En genel anlamıyla, idâre ile halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kimseyi ifâde eden ve şehir'den köye, esnaf teşkilâtından göçer topluluklara kadar çok yaygın bir biçimde karşımıza çıkan "kethüdalık", buradaki şekliyle, halkın itimâdını ve teveccühünü kazanmış olan kimselerden tâyin olunan ve şehir ahâlisinin idârî bakımdan devamlı temasda olduğu çok önemli bir vazife idi. Bkz. T.Baykara, *Aynı eser*, s.39; M.Akdağ, *Aynı eser*, s.408; Özer Ergenç, "Some Notes on the Administration Units of the Ottoman Cities", *Urbanism in İslâm, The Proceedings of the International Conference on Urbanism in İslâm (=ICUT)* (Oct. 22-28, 1989), I, Tokyo, 1989, s.431 vd.; Gabriel Baer, "The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds" *JMES* 11 (Jan.1970), s.29vd.; S.Faroqhi, "Fatih Döneminden Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesine kadar Çorum". Çorum Târîhi, Ankara, 1981, s.90-91.

yer tutmaktadır. Maalesef, elimizde şer'iyye sicilleri gibi, bütün bu vazifelileri tesbite imkân tanıyan bir kaynak bulunmadığından, bu noktadaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Diğer kaynaklarda, Lâzıkıyye şehrinde, doğrudan subaşı veya asesbaşı ile ilgili herhangi bir kayda tesâdüf edilmemiş olmakla beraber, sâdece 1594'de *zâbit-i şehh* olarak kaydedilmiş olan Bostan²²³ ile, 1597'de *Yasakçı* vazîfesini ifâ eden Mehmed ve Süleyman'a dâir²²⁴ hükümler tesbit edilebilmektedir.

Bununla birlikte, bir bakıma, Anadolu Selçuklu şehirlerindeki *üğdiş-başı*²²⁵'nin yerini almış olan ve şehirlinin isteği doğrultusunda²²⁶, gene şehir halkının temsilcisi olmak ve idârî bâzı tasarrufların yerine getirilmesinde, kadı ile ahâlî arasındaki münâsebeti sağlamak üzere, kadı tarafından arz ve tâyin olunan şehir kethüdâsı ile ilgili daha çok kayıt bulunabilmiştir. Bunlardan, 1547 târihinde, şehir kethüdâsı olan °Abdurrezzak, kethüdâlığı sırasında bâzı problemlerle karşılaşmış ve bu vazîfedeki mâcerâsı, belgelerden tâkib edilebildiği kadarıyla uzun müddet devâm etmiştir. Evvelâ, mezkûr târihte, şem° hâne alıp *bal mumuna yağ haltettiği, tamgasuz boğası* alıp, *mâl-ı mirîye müte'allik* husûslara karıştığı ve *müslümanlara ta'addî üzre* olduğu, dolayısıyla ahâlî tarafından istenmediği, yerine bir başkasının arzu edildiğine dâir şikâyet üzerine teftîşi emrolunmuş.²²⁷ Netîcede, zikrolunan kethüdâyâ isnâd olunan suçların doğru olmadığına anlaşılması üzerine, ahâlînin kethüdâ hakkındaki düşüncelerinin tesbîti gâyesiyle, Lâzıkıyye kadısı ile birlikte Honaz kadısı da teftîşe memur edilmiştir.²²⁸ Nitekim 30 Nisan 1554 târihinde Lâzıkıyye kadısı'nın arzı üzerine, *kethüdâlık uhdesinden gelemediği* ileri sürülen °Abdurrezzak yerine, Hacı Mustafa tâyin olunmuştur.²²⁹ Bununla birlikte, 5 Ağustos 1555 târihinde, Lâzıkıyye kadısı'nın, *nefs-i Lâzıkıyye'de kethüdâ olan*

²²³ 24 Cemâziyelevvel 1002/16 Şubat 1594 târihli, Anadolu beğlerbeğisine ve Lâzıkıyye kadısına yazılan hüküm: BOA-MD-72, s.31/51.

²²⁴ 27 Şevvâl 1005/15 Haziran 1597 târihli, Lâzıkıyye kadısına yazılan hüküm: BOA-MD-74, s.261/681.

²²⁵ T.Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara, 1985, s.102-104; M.Akdağ, *Aynı eser*, s.22-25.

²²⁶ Meselâ, Manisa'da, şehir halkının kethüdâ tâyinindeki rolü için Bkz. F.Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.57, not. 281.

²²⁷ 12 Receb 954/28 Ağustos 1547 târihli, Lâzıkıyye kadısına yazılan hüküm: BOA-A.DİVN-792/6, s.12.

²²⁸ 13 Receb 954/29 Ağustos 1547 târihli, Lâzıkıyye ve Honaz kadılarına yazılan hüküm: BOA-A.DİVN-792/6, s.17.

²²⁹ 27 Cemâziyelevvel 961 târihli buyuruldu: BOA-KK(Ruus)-5A.s.6.

*Mustafa kethüdâlık uhdesinden gelmeyüb ahâli-i kazâ dahî bundan sâbık kethüda olan °Abdürrezzak hilâf-ı vâkî azlolmuşdur deyu taleb itdüklerini bildiren arzi üzerine, kethüdâlık tekrar °Abdürrezzak'a tevcih edilmiştir.*²³⁰ Kezâ, 1559'da da, *berât-ı şerîfle kethüdâ olan Mustafa marîz olub feragât etmiş olduğundan, yerine gene Abdurrezzak'ın tâyin olunduğu anlaşılmaktadır.*²³¹ 1699 Târihinde ise, Lâzıkıyye şehrindeki kethüdâlık vazîfesini, Hacı °Ali'nin ifâ ettiği anlaşılmaktadır. Ancak, Lâzıkıyye de şekâvetle meşgûl olan Hacı Eyyüb oğlu Mustafa adlı şakînin şerîki olduğunun anlaşılması üzerine, aynı yılın sonlarında, azlolunmuştur.²³² Bütün bunlara ilâveten, 1693-94'lerde, *emin-i şehr* olarak kaydedilmiş olan Hüseyin Efendi'yi²³³ ve 1650'de, *bâ-berât-ı şerîf merfû-ü'l-°avârız* kaydedilmiş olan şehir kethüdâsının, °Abdülkuddüs Mahallesi'nde sâkin olduğunu da zikretmek gerekir.²³⁴

Diğer taraftan, kadî'nın şehir idâresinde, çarşı ve pazarın denetiminden narh tâyinine, nikâh akdi ve mirâs taksîminden arâzi-emlâk satış işlemlerine varıncaya kadar oldukça teferruatlı beledî vazîfesini icrâda, emrinde görev yapan idâreci kadroyu da belirtmek gerekir. Bunların başında, genel olarak, esnaf, çarşı ve pazar işlerinden sorumlu olan *muhtesib*²³⁵ gelmekte olup, bunu sırasıyla, *esnâf-kethüdâsı*, *şeyh* ve *yiğitbaşları* ile *mîmâr-başı*, *çöp-subaşı* ve *pazar-başı* gibi, ikinci derecede beledî vazîfeliler tâkib etmektedir.²³⁶ Tahrir defterleri ve sâir kaynaklarda, bu görevlilerle ilgili, doğrudan önemli bir kayda rastlanmamıştır.

Gene, her ne kadar, defterlerde açıkca kaydedilmemiş ise de, XVI. asırda, şehrin tek medresesi olan *İshak Beg Medresesi*²³⁷ müderrisleri ve talebelerini de, şehir nüfûsu içerisinde ayrıca değerlendirmek gerekir. Bu cümleden olarak, sâdece

²³⁰ 16 Ramazan 962 târihli buyuruldu:BOA-KK(Ruus)-6A, s.231.

²³¹ 14 Rebiülâhır 966/24 Ocak 1559 târihli buyuruldu: BOA-KK (Ruus)-216/917, s.62

²³² Evâil-i Receb 1111/23 Aralık 1699-2 Ocak 1700 târihli hüküm: BOA-MD-111, s.207/321.

²³³ BOA-MAD-4954, s.27. Burada da olduğu gibi. "Kethüdâlık"ın,XVIII asırdan itibaren. "şehir-emini" müessesesine dönüşümü hakkında Bkz. T.Baykara, *Aynı eser*, s.39.

²³⁴BOA-KK (MKF)-2562/20, s.63

²³⁵ Bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul, 1987, s.29 vd.; R. Mantran, "Hisba" (Ottoman Empire), *EP*,III,s.489; Aynı müellif, *Aynı eser*,s.139-143,288-298.

²³⁶ Şehrin idâresinden sorumlu olup. idâreci zümreyi teşkil eden bu ve sâir görevliler hakkında tafsilât için Bkz. Ö.Ergenç, "Administration Units of the Ottoman Cities", s.426; Aynı müellif, "Osmanlı Şehirlerinin Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", s.1265-1274; G.Baer, *Aynı makâle* s.28-49; R.Mantran, *Aynı eser*, s.127-164, 284-317; Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", *OMÜEFD I* (Samsun 1986), s.140-155; T.Baykara, *Tarihi Coğrafya*, s.35-40.

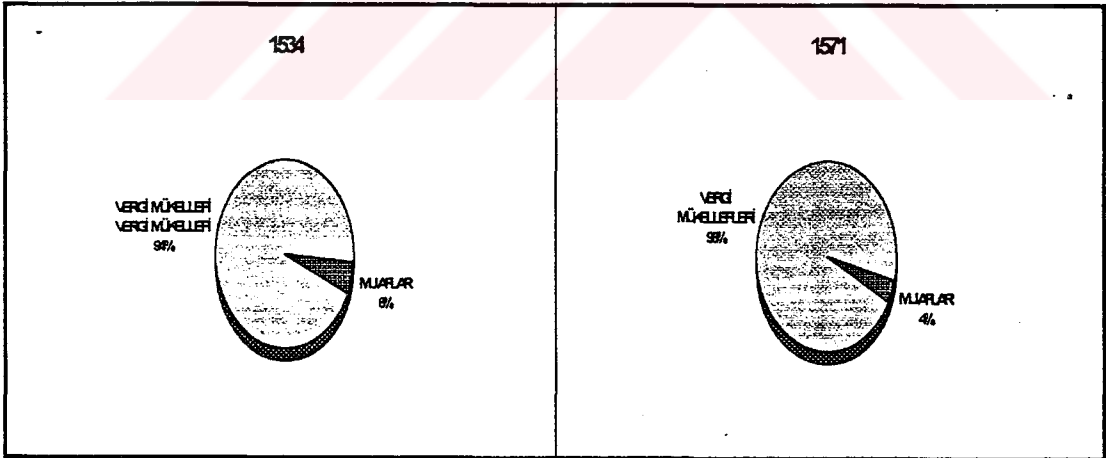
²³⁷ BOA-TD-369, s.457; BOA-TD-438, s.131; TKGM-KKA-TD-560, v.237-a.

üç müderris tesbît edilebilmiştir. Birisi, 1528 târihinde, iki yıl dört aydan beri müderris olan Mevlâna Tâceddin²³⁸, İkincisi, 1530'a Yayacı mahallesi'nde meskûn olduğu anlaşılan Müderris²³⁹ üçüncüsü ise, 1610 târihinde bu vazife ile Lâzıkıyye'de bulunduğu anlaşılan Mevlânâ Ahmed'dir.²⁴⁰

Bununla birlikte, XVII. asırda şehirde meskûn olup âvârıza muktedir olan nüfûs kaydedilirken, sâdece 1678 târihli defterde, ayrıca, "askerî olanların da tek kalem hâlinde belirtilmiş olduğu görülmektedir. Buna göre, şehirde toplam 370 re'âyâ nefere karşılık toplam 5 mahallede 26 "askerî nefer kaydedilmiştir.²⁴¹

Zikrolunan idâreci zümreye mensup vazîfeliler dışında, gene der-uhde ettikleri vazife veyâ sâir herhangi bir husûsiyetine binâen mu'af kaydedilmiş olanlar da, şehir nüfûsu içersinde farklı bir zümreyi teşkil etmektedirler. XVI. Asır tahrir defterlerine göre, 1530'a şehirde mevcut toplam 1176 neferin 67'si, 1571'de ise 1228 neferin 48'i muaf kaydedilmiştir. Bu da, muaf zümrenin toplam şehir nüfûsu içersindeki 1530'daki %6.04 nisbetinin, 1571'de %4.06'ya düştüğünü göstermektedir.

ŞEMA-III: XVI. ASIRDA LÂZIKIYYE ŞEHRİNDEKİ MU'AFLARIN TOPLAM NÜFUSA NİSBETİ

Muaf olanların temel müşterek husûsiyeti, konumlarına göre *avârız-ı divâniyye* ve *tekâlif-i orfiyyeden* veyâ sâdece "avârızdan mu'af ve müsellemler tutulmuş olmalarıdır. Bunlar başta, saray halkı, ümerâ ve ulemâ ile ulûfe olan ve

²³⁸ TSMA-D-7625, v.6-b

²³⁹ BOA-TD-438, s.47

²⁴⁰ 18 Rabülevvel 1019/11 Hazirân 1610 târihli hüküm: BOA-MD-79, s.267/671

²⁴¹ BOA-MAD-2498, v.57b-59b.

tımar tasarruf eden her türlü hizmet erbâbı olmak üzere, kadılar, müderrisler, dânişmend ve sâir bâzı zümrelerden ibârettir. ²⁴² Ayrıca imâm, müezzin, şeyh, seyyid ve duâcı gibi dinî zümrelere dâhil olanlar ile, âmâ, ma'lûl, kötürüm ve pîr-i fânî gibi marîz kimseler de bu zümre içersinde önemli yer tutmaktadırlar. Bu genel açıklamalardan sonra, tahrir ve özellikle XVII. asır avâriz defterleri bu zümreye dâhil olan kimselerle ilgili tafsilâtı mâlumâtı hâvî değil ise de, mevcut kayıtlardan hareketle, şehirde meskûn mu'afların önemli bir kısmını, hiç olmazsa, sayı itibâriyle tesbît etmek mümkündür.

TABLO-VI: TAPU VE AVARIZ TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE XVI VE XVII ASIRLARDA LÂZİKİYYE ŞEHRİNDE MESKUN MU'AFLARIN DAĞILIMI

MU'AF ZÜMRELER	XVI.ASIR			XVII.ASIR		
	1530	1571	1623	1650	1678	1699
İmam	16	16	15	15	10	13
Müezzin	3	5	2	-	3	-
Hatib	-	1	-	-	1	-
Müderris	1	-	-	-	-	-
Muhassıl	10	4	-	-	-	-
Sâdât	2	-	-	-	6	4
Mu'arrif	1	-	-	-	-	-
Du'âcı	2	2	1	-	-	-
Sulehâ	1	-	-	-	-	-
Sûfî	-	2	-	-	-	-
Derviş	-	3	-	-	-	-
'Âşık	-	1	-	-	-	-
Divâne	-	6	-	-	-	-
Abdal	1	-	-	-	-	-
Pir	7	3	-	-	-	-
Ma'lûl	5	-	-	-	-	-
A'mâ	6	1	-	-	-	-
Mütelâid	1	-	-	-	-	-
Sipahi	-	1	-	-	-	-
Sipahi-zâde	5	-	-	-	-	-
Mir-i âlem	1	-	-	-	-	-
'Amelmânde	-	-	-	-	-	1
Mecnûn	-	-	-	-	1	-
Gulâm-ı Şâhi	1	-	-	-	-	-
Yeniçeri-geçinür	-	-	-	-	-	2
Bapâs	1	2	-	-	-	-
Sâhib-i berât	3	1	-	-	-	-
YEKÜN	67	48	18	15	21	20

²⁴²H. İnalçık, "Raiyyet Rûsûmu", s.595 vd

Tabloda da görüldüğü gibi, şehirde meskûn muaf zümrenin önemli bir kısmını, daha önce zikredilmiş olan dînî vazîfeleri yanında, bilhassa idârî bakımdan, mahallenin en önde gelen yöneticisi konumunda olması hasebiyle kadı ile mahalleli arasındaki irtibatı sağlayan imâmlar teşkil etmekte olup, bunu *müezzin* ve *muhassıl* gibi gruplar tâkib etmektedir. Ayrıca, pîr, ma'lûl ve â'mâ gibi marîz insanların teşkil ettiği diğer grubun da, muaf zümre arasında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bununla birlikte XVII. asırdaki durumla ilgili rakamların, sâdece avârıza esas nüfusun kaydedilmiş olduğu defterlerden tesbit edilmiş olması bakımından, imâm, müezzin gibi kimselerin hâricinde, muaf olan diğer grupların buraya yazılmamış olduğunu da belirtmek gerekir.

Burada dikkati çeken önemli hususlardan birisi, XVI. asırda iki târih arasında şehirdeki imâm sayısının değişmemiş olmasına rağmen XVII. asır avârız kayıtlarına göre, 1623lerde 15'e, 1678'de 10'a düştükten sonra 1699'da tekrar 13'e yükselmiş olmasıdır. Tabî, aynı tarihlerde mahalle sayısının dan önce 20'ye, daha sonra da 18'e düşmüş olduğunu da hatırlatmak gerekir. XVI. Asırda, şehrin 21 Müslüman mahallesinden 15'inde imâm bulunmakla berâber 1530'da Kürekciler mahallesi ve 1571 'de Camî-i Kabir mahallesi'nde 2'şer imâmın bulunduğu görülmektedir. Buna karşılık, Kefere mahallesi'nde 1530'da 1 *bapas* var iken, mahalle nüfusunun azalmasına rağmen 1571'de 2 *bapasın* kaydedilmiş olması da dikkati çekmektedir. Gene, tabloda kaydedildiği kadarıyla, 1530'da, şehirde sâdece 1 *mütekâid* kaydedilmiş olmakla berâber, tabloya yansımamış olan 1660-61 târihlerinde, toplam altı mahellede 6 mütekâid tesbît edilmiş olduğunu da belirtmek gerekir.²⁴³

XVI. Asırda Lâzıkıyye nüfusu değerlendirilirken, tabloda verilmemiş olmakla berâber, ayrıca işâret edilmesi gereken zümrelerden birisi de *mu'tak* kaydedilmiş olanlardır. *Mu'tak-ı...* şeklinde birisine mu'tak yazılmış olan bu kimseler, esâsen *kul* olmakla berâber, sâhipleri tarafından azâd edilmek sûretiyle hürriyeti iâde edilmiş olan kimselerdir.²⁴⁴ Bunlar azâd edildikten sonraki ilk tahrirde mu'tak kaydedilmiş olmakla berâber sonraki tahrirlerde, sâbık sâhibi değil,

²⁴³ BOA-MAD-2001. v.97-b.

²⁴⁴ Bkz.Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayâtındaki Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi, Türkiye İktisat Tarihî Üzerine Araştırmalar*. II. Ankara, 1981. s.74-75 vd. Ayrıca, azâd şartları ve şekillerine dair Bkz. İzzet Sak. "Konya'da Köleler (16. Yüzyıl sonu- 17. Yüzyıl)" *Osmanlı Araştırmaları*.IX(İstanbul 1989). s.179-195.

diğer ahâli gibi baba adı ile birlikte yazılmışlardır.²⁴⁵ İşte bu cümleden olarak, XVI. asırda Lâzıkıyye şehri nüfusu içerisinde, 1530'da, defterin icmâl olması sebebiyle, ne miktârda olduklarını tesbît etme imkânı bulunmamakla berâber, 1571'de, toplam 13 neferin bu minvâl üzere mu'tak kaydedilmiş olduğu görülmektedir ki, bu da, toplam neferin ancak %1.06'sına tekâbül etmektedir.

Şehrin içtimâî bünyesi hakkında bir fikir edinebilmemize yardımcı olabilecek gruplardan birisi de, *hacı* olduğu anlaşılanların teşkil ettiği zümredir. Bunun, doğrudan bir isim olarak kullanıldığını da dikkate almak sûretiyle, bu kimselerin umûmiyetle hac fârizâsını yerine getirmiş insanlar olduğu kabul edilebilir. XVI. Asırda Lâzıkıyye'de bu husûsiyeti hâiz olanların sayısını, yalnızca 1571 târihli mufassal defterden tesbit edebilme imkânı mevcuttur. Buna göre, şehir nüfusu içerisinde, muhtelif mahallelerde mukîm, toplam 21 hacının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu da, mezkûr târihte neferen toplam nüfusun %1.71'inin hacı olduğunu göstermektedir ki, söz konusu dînî vazîfeyi yerine getirmenin o günün şartlarındaki güçlüğü ve belirli bir varlığı gerektirmesi hasebiyle, aynı zamanda, halkın iktisâdî vaziyetine ışık tutması bakımından da önemlidir. Ayrıca, aynı defterde, baba adı olarak kaydedilmiş olan isimlerden, 31'inin de hacı sıfatını hâiz olduğunu, daha önceki duruma işâret etmesi bakımından, özellikle belirtmek gerekir.

İçtimâî bünyenin husûsiyetlerini tesbîte yardımcı olan önemli noktalardan birisi de, doğrudan doğruya, şehir halkının kullandığı isimlerdir. Her ne kadar, erken dönem şehir nüfüsünü teşkil eden isimleri hâvî bir mufassal defter mevcut değilse de, 1571 târihli defter, sınırlı da olsa bir fikir verebilecek mahiyettedir. Buna göre, defterde kayıtlı bulunan isimler arasında, Ahmed, Ali, Kâsım, Sâdık, Hamza, Mehmed, Ramazan, Mahmud, Hasan, Hüseyin, Yusuf, Osman gibi adların çok yaygın bir şekilde kullanılmış olmasına karşılık, Abdulkerim, Abdurrahman, Abdürrezzak gibi isimlere daha nâdir rastlanmaktadır. Bununla birlikte, Turası, Arslan, Karaca, Gökçe, Emre, Turgud, Togan ve Durmuş gibi isimlerin de bir hayli kullanılmış olması dikkati çekmektedir.

Şehrin nüfüsünü teşkil eden bütün bu zümrelerin dışında, esâsen *meslek gruplarının* belirlenmesi de çok mühim olmakla berâber, elimizdeki tek mufassal

²⁴⁵ Kezâ Bkz. F.Emecen. *Manisa Kazâsı*, s.61.

defter dahî, birkaç istisnâ hâricinde ²⁴⁶, böyle bir değerlendirmeye imkân tanımamaktadır.

B-VAKIFLAR VE EVKAF KAYITLARINA GÖRE ŞEHRİN FİZİKİ UNSURLARI

Esâsen, *durdurmak*, *alıkoymak* mânâsına gelen Arapça *vakf*, dilimizdeki telaffuz şekliyle *vakıf* kavramıyla ifâde olunan *vakıf müessesesi*, İslâm hukûkunun muhtelif ekolleri, hattâ aynı ekole mensup değişik hukûkcular tarafından çok farklı şekillerde târif edilmiş olmakla berâber, Müslüman-Türk devletlerinde ve bu arada Osmanlı Devleti'ndeki takbikatı da dikkate alındığında, *hukûkî bir akid* olarak genellikle, bir kimsenin dînî ve hayrî mülâhazalarla- bâzen daha farklı gâye ve düşüncelerin de devreye girmesiyle menkûl veyâ gayr-ı menkûl bir veya daha fazla mal ve mülkünü ya da, mülkiyete dönüştürülmüş mirî arâziyi, *dînî*, *hayri ve içtimâî bir gâyeye müebbeten tahsis etmesi* şeklinde tanımlamak mümkündür.²⁴⁷ Bu şekilde, muayyen bâzı mülâhazalarla, bir kimsenin mülkiyetindeki maldan ferâgat ederek, onu âmme menfâatine tahsis etmesi anlamına gelen vakıf müessesesi, Türk ve İslâm dünyasının işgal ettiği geniş coğrafyada asırlarca tatbik edilmiş olmakla berâber, özellikle, hayâtın her safhasında ve çok değişik alanlarda en yaygın ve fonksiyonel bir biçimde tatbik edilmiş olduğu Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu son derece geniş coğrafyada, ortaya koyduğu maddî-âbidevî yapıları ve mânevi unsurları îtibâriyle fevkalâde parlak bir kültür ve medenîyetin zirvesini teşkil eden önemli öğelerden birisi olmuştur.²⁴⁸ Böylece, en ayrıntılı tatbikat safhası ve sahâsını ifâde eden Osmanlı Devleti bünyesinde, vakfın, şüphesiz en etkili olduğu alanlardan birisi de şehir hayâtı olmuştur. Bunun ilk adımını ise, İznik'in fethini tâkiben burada tesis ettiği medreseye vakfettiği gayr-ı menkûlleri

²⁴⁶ Sözelimi, Ahî Dudî Mahallesi'nde 1 "natır" (v.105-a), Kuddüs Mahallesi'nde 1 "meremmetçi" (v.104a-104b) ve Samûrî el-Meşhûr Kurbaş Mahallesi'nde 1 "usta" (v.108b-109a) dışında, mesleklere delâlet eden pek fazla kayda rastlanmamıştır.

²⁴⁷ B.Yediyıldız, "Müessese Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf müessesesi". *VD*, XV(1982), s.26. Ayrıca Bkz. Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi (=Vakıf Müessesesi)*, Ankara, 1988, s.29-45

²⁴⁸ Vakfın mâhiyeti. târihi gelişimi ve fonksiyonları hakkında, tafsilât için, yukarıda işaret olunanların dışında bkz. Fuad köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukûkî Mâhiyeti ve Târihi Tekâmülü". *VD*, XI (1942), s.1-32; B.Yediyıldız, *Institution du Vaqf au XVIIIe Siecle in Turquie etude Socio-Historique*, Ankara, 1990; Nazif Öztürk, *Menşe'i ve Târihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara, 1983.

ile birlikte, Orhan Bey'in atmış olduğu bilinmektedir.²⁴⁹ Gerçekten de, oldukça küçük ölçekli basit bir örneğini teşkil etmekle beraber, burada üzerinde durduğumuz Lâzıkıyye 'den pâ-yı taht İstanbul'a varıncaya kadar, bütün Osmanlı şehir ve kasabalarının, fizikî, içtimâî ve iktisâdî bakımdan tahkik olunması hâlinde, her birinin, temel fonksiyonları itibâriyle, şehre merkezlik'etme durumunda olan vakıf kuruluşlar etrâfında geliştiği görülmektedir.²⁵⁰ Kısaca ifâde etmek gerekirse, gerek Lâzıkıyye'de olduğu gibi yeni bir şehrin teşekkülü, gerekse, İstanbul ve Edirne örneğinde olduğu gibi fetholunan bir şehrin Türk-İslâm telâkkisine göre îmar ve iskân edilmek sûretiyle gelişmesi²⁵¹, veyâ mevcut şehre yeni mahalleler açılması sûretiyle iskân merkezînin genişletilmesinde, dâimâ, îmâret, külliye, câmî, mescid, medrese, zâviye, hamam gibi vakıf kuruluşlar esâs âmil olmuştur. ²⁵²

İşte, Lâzıkıyye şehri'de, esâs itibâriyle bu tür vakıf müesseseler etrâfından gelişmiş olan bir Türk şehri olarak dikkati çekmektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, en parlak dönemini yaşadığı XIV. asırda büyük ölçüde teşekkül etmiş olan bu şehir, hiç bir zaman, birinci derecede siyâsî merkez olmamakla beraber, Manisa ve Amasya gibi, şehzâdelerin ikametgâhı olmak gibi bir özelliğe de sâhip olmamış, hattâ, daha önce de ifâde olunduğu üzere, merkezin İstanbul'a kaymasıyla beraber yol sisteminde meydâna gelen ağırlık kayması sebebiyle zamanla, konunumundan kaynaklanan önemini de muhâfaza edememiş olması dolayısıyla, esâs aldığımız asırlarda küçük ölçekli tipik bir Anadolu-Türk şehri olarak, ancak diğerlerine nisbeten oldukça mütevâzî sayılabilecek bir takım vakıf kuruluşlarına sahne olmuştur. Buna bağlı olarak, idârî bakımından tâbî olduğu Kütühya livâsı'nda, ikinci önemli merkez durumunda olan Lâzıkıyye'nin merkezlik ettiği oldukça geniş bir sahâyı kaplayan kazâ'nın vakıf hâsîlâtının büyük kısmının, aşağıda ayrıca üzerinde durulacağı gibi, sâir yerlerde bulunan bâzı büyük vakıflara tahsis edildiği görülmektedir. Kısacası, her ne sûretle olursa olsun, Lâzıkıyye şehrinde kurulmuş olan vakıf müesseseleri, sâdece şehirleşme açısından değil aynı

²⁴⁹ A.Himmet Berki, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Pâdişâhı", *VD*, V(1962), s.127-29

²⁵⁰ Osman Ergin, *Türk Şehirciliğinde İmâret Sistemi*, s.5-15 vd.; H.Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *VD*, IX(1971), s.30-31.

²⁵¹ Bunlardan, İstanbul'un fethinden sonraki gelişmesinde vakıfların oynadığı rol için Bkz. Ö.L.Barkan- E.H.Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953(1546) Tarihli*, İstanbul, 1970, s.X-XIX vd.; Edirne'deki tatbikat için bkz. T.Gökbilgin, *Aynı eser*, s.161 vd.

²⁵² Yukarıda zikrolunanlara ilâveten, vakfın şehir hayatındaki rolü hakkında bâzı değerlendirmeler için Bkz. H.Ziya Ülken, *Aynı makâle*, s.13-27; B.Yediylidiz, "Vakıf müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *VD*.XIV (1982), s.5-10.

zamanda, şehirde meskûn insanların, gündelik hayâtlarının hemen her cephesinde önemli rol oynâması bakımından da, önemle üzerinde durulması gereken bir konudur.

Daha önce de işâret olunduğu üzere, Kütahya livâsı'na âit olup, Lâzıkıyye kazâsı evkâfını da ihtivâ eden, birisi 1530²⁵³, diğeri de 1571 târihli²⁵⁴iki mufassal *evkâf tahrir defterindeki* kayıtları değerlendirmek sûretiyle, şehrin fizikî dokusunu belirleyen unsurlar olarak, söz konusu vakıf kuruluşlarını tesbît etmek mümkündür.

Buna geçmeden önce, vakıflarla ilgili özet kayıtları da ihtivâ eden 1530, târihli *icmâl* defterden hareketle, kazâ dâiresindeki vakıfların genel durumuna dâir bâzı noktaları belirtmek faydalı olacaktır. Bu defterde, Lâzıkıyye kazâsı ile ilgili toplam 36 vakıf kaydı mevcuttur. Bunlardan önemli bir kısmı, aşağıda ayrıca zikrolunacağı üzere, *ayniyle intifâ olunmayan* tahsîs kabîlinden vakıflardır.²⁵⁵ Bunlar, *Hazret-i Emirin* Bursa'daki vakfı,²⁵⁶ *Kudüs-ü Mübâreke*²⁵⁷ ve *Merhum Mahmud Çelebinin İznik'de olan imâreti vakfı*²⁵⁸ gibi, gayrı yerde bulunan bâzı büyük vakıflara tahsîs edilmiş olan *kurâ* ve *mezârî* ile ilgilidir. Diğeri önemli bir kısmı ise, şehirde mevcut, câmî, mescid, medrese, zâviye gibi *ayniyle intifâ olunan* vakıflardır.²⁵⁹ Bu cümleden olarak, mezkûr târihte, kazâ dâiresinde vakfedilmiş olan gayr-ı menkullerin, kazâ ile ilgili kayıtların sonunda *icmâlen* verilmiş olan listeden hareketle, bir tablo üzerinde gösterilmesi mümkündür.

253 BOA-TD-369, s.410-461.

254 TKGM-KKA-TD-560.

255 A.Akgündüz, *Aynı eser*, s.213 vd.

256 BOA-TD-438, s.130.

257 BOA-TD-438, s.130.

258 BOA-TD-438, s.130.

259 A.Akgündüz, *Aynı eser*, s.209 vd.

TABLO-VII: 1530'DA LÂZIKIYYE KAZÂSI MEVKUFÂTI

NEVÎ	MİKDÂRI	NEVÎ	MİKDÂRI
Kurâ	34	Çayır	1
Mezrâ'a	8	Başhâne	2
Çiftlik	19	Mescid	3
Âsiyâb	40 (bâb)	Medrese	1
Âsiyâb-ı deng	5 (bab)	Zâviye	9
Hammâm	2	Dekâkîn	44 (bab)
Tâhûnhâne	1	Sağ	49 (kıt'a)
Nehr-i çeltük	2	Bağ	17 (Kıt'a)
Kârbânsaray	2	Zemîn-i müteferrika	23
Bâzargâh	2	Dükkân-ı kirişhâne	1
		Bezistan	1

Aynı deftere göre bütün bunların yekûn hâsılı, 5.500 akçalık *nakdiye* hâriç olmak üzere 239.624 akça olarak tesbît edilmiştir.²⁶⁰ Bu da, aynı târihte, toplam 1.036.843 akça olan Kütahya Sancağı hâsılı içersinde %29.97'lik bir nisbeti ifâde etmesi bakımından, aşağıda ayrıca işâret olunacağı üzere, oldukça önemlidir.²⁶¹

1- Câmî ve Mescidler

Mâlûm olduğu üzere, *Câmî*²⁶² esâs îtibâriyle, ahâliyi toplayan veyâ toplânma yeri anlamına gelmekte olup, en genel anlamda, müslümanların ibâdet mahallî, daha doğrusu, ibâdete tahsîs edilmiş olan, nisbeten büyükçe bir *mâbedi* ifâde etmektedir. *Mescid* ise, umûmiyetle mahalle aralarında, büyük ölçüde ahşapdan inşâ edilmiş olup, etrâfındaki meskenlerde yaşayan mahallelinin ibâdet ettiği, daha küçük mâbedi olarak görünmektedir.²⁶² Bir başka ifâdeyle, farklı konumda ibâdet yerleri olarak, mescid'ler, sâdece mahalleliyi, câmîler ve bilhassâ *cumâ câmüde* denilen *Ulu Câmî*ler ise, hiç değilse cumâ günleri bütün şehirliyi bir araya getiren merkezlerdir. Osmanlılarda câmî ve mescidler, dînî ve ictimâî bir müessese olarak

²⁶⁰BOA-TD-438.s.132. Defterde mukayyed olan bu rakama rağmen, yapılan hesaplamada, sözkonusu yekunun 239.125 akça olduğu anlaşılmaktadır.

²⁶¹BOA-TD-438. s.135.

²⁶²Tafsilât için Bkz. Semavi Eyice, "Mescid", *İA*, VIII, s.2 vd.; C.Esad Arseven, "Mescid", *Sanat Ansiklopedisi*, III/15 (İstanbul 1966), s.1308; Ziyâ Kazıcı, *İslâmî ve Sosyal Açıldan Vakıflar*, İstanbul, 1985. s.104-110.

bu ve benzeri husûsiyetleri ile, şehir, kasaba ve köy iskân yerlerinin merkezini teşkil eden en önemli unsurlardan birisi olmuştur. Özellikle, daha İslâmın ilk devirlerinden itibaren, yukarıda da ifade olunduğu üzere, imâmın aynı zamanda geniş vazife ve salâhiyetlerle, mahallenin idâresinden sorumlu en yüksek düzeyde görevli olması, mahalleli ile kadı, dolayısıyla Devlet arasındaki irtibatı temin etmesi gibi özellikleri de dikkate alındığında, bu mabedlerin, şehir hayatındaki rolü daha iyi anlaşılmaktadır.²⁶³ Dolayısıyla, tipik bir Anadolu-Türk şehri olan Lâzikıyye'nin de, merkezde bulunan bir *Ulu câmî* ile birlikte, ikinci derecede merkez olma durumunda bulunan muayyen mıntıklarındaki bir kaç câmî ve mahalle aralarına serpiştirilmiş gibi görünen mescidlerin oluşturduğu doku etrâfından gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Bu dokuyu teşkil eden câmî ve mescidleri, burayı ziyâret etmiş olan seyyahların eserlerinden olduğu kadar, tahrir defterlerindeki, ilgili kayıtlardan daha sıhhatli bir biçimde tesbît etmek mümkündür. 1333 Yılında şehri ziyâret etmiş olan İbn Bâttuta, burada, *cum'â ikâme olunur yedi mescidden* söz ederken, esâsen yedi câmînin varlığına işâret etmektedir.²⁶⁴ XVI. Asırdaki durumu gelince; 1530 ve 1571 târihli tahrir defterlerinde, mahallelerde kayıtlı toplam 16 imâm dikkate alınır, mezkûr asırda, şehirde büyüklü küçüklü en az 16 câmî veyâ mescîdin varlığına hükmedilebilir. Bununla birlikte, yukarıda işâret olunan evkâf defterlerinde, sâdece 2 câmî ve 3 mescid ile ilgili tafsilâtı kayda rastlanmaktadır.²⁶⁵ XVII. Asırdaki durumu ise, daha önce de zikredilmiş olan avâriz defterlerinde kayıtlı bulunan imâm sayısından ve bâzı seyyahların verdikleri rakamlardan hareketle değerlendirmek mümkündür. Bu cümleden olarak, sözkonusu defterlerde, 1623 ve 1650 târihlerinde 15, 1678'de 10 ve 1699'da 13 imâmın kaydedilmiş olması, bu târihlerde, şehirdeki faâl câmî ve mescid sayısı hakkında önemli bir fikir vermektedir.²⁶⁶ Bunun dışında, Kâtib Çelebi, Lâzikıyye'de 7 câmî olduğunu belirtirken²⁶⁷, 1671'lerdeki durumu yansıtan Evliyâ Çelebi, şehirde toplam 57 *mihrâb* bulunduğunu kaydederek, bunlardan *Kale*

²⁶³ Câmînin şehir hayatındaki yeri hakkında bkz. O.Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Târîhi İnkişâfı*, s.103-4; Aynı Müellif, *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi*, s.20; D.Kuban, "Anadolu -Türk Şehri", s.70-71; Ö.Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütleri", s.105-106.

²⁶⁴ *Seyahatnâme*, s.318.

²⁶⁵ 1530 Târihli icmâl defterde de, aynı şekilde kaydedilmiştir. (BOA-TD-438. s.132).

²⁶⁶ Bu hususda, yukarıda verilmiş olan "mu'aflar listesi"ne bakınız

²⁶⁷ *Cihannümâ*, s.633.

Câmî'i, Yeni Câmî, Saray Cumâsı, Kurşunlu Câmî, Ulu Câmî, Tabaklar Câmî ve Çömlökciler Câmî'i'nin en meşhurları olduğunu ifâde etmiştir. Bununla birlikte 37 mescidin bulunduğuna işâret eder²⁶⁸ki, bu esâsen yukarıdaki 57 mihrâba dâhil olmalıdır. Nitekim, müteâkib asırlarda, gerek 1830'lar da şehrin mahallelerinde kayıtlı imâm sayısının 44 olması ²⁶⁹, gerekse salnâmelere göre, 1891-92'lerde, ancak 28 câmî ve 25 mescid²⁷⁰, 1899-1900'lerde ise 33 câmî ile 14 mescid²⁷¹ kaydedilmiş olması, sözkonusu rakamların ihtiyatla karşılanması gereğini ortaya koymaktadır. Bütün bu noktalardan hareketle, XVII. asırda, Denizli'de bulunan muayyen sayıda mâbed içersinde meşhur 7 camînin sözkonusu olduğunu, bunların da, kısmen Evliyâ Çelebi'nin ismen kaydetmiş olduğu ve herhalde 7 câmîden söz eden Kâtib Çelebi'nin de kasdetmiş olduğu câmîler olduğunu söylemek mükündür. Bugün, Denizli'de, bu câmî ve mescidlerden depremler ve sâir sebeplerle yıkılıp, çok defâ tâmir edilmekle berâber, yeri belli olan ikisi dışında, hiçbir şekilde mevcut olmayan, sâdece 2 câmî ve 3 mescid hakkında, XVI. asır evkaf kayıtlarına dayanarak, tafsilâtli bilgi verme imkânına sâhip bulunmaktayız.

Câmî -i Kebîr (=Ulu Câmî)

Şehrin en eski mâbedlerinden birisi olan bu câmî, yukarıda da tasrih olunduğu üzere, etrâfında gelişen en eski iskân ünitelerinden birisi olan *Câmî-i Kebîr mahallesine* de isim teşkil etmiştir. Câmî, bugüne kadar mâruz kaldığı çok sayıda zelzele neticesinde harab olmuş, ancak *tâmîr ve termîm* edilmek sûretiyle, her defâsında hemen hemen yeniden inşâ edilerek bugünkü İstasyon- Atatürk Caddesin'deki yerinde²⁷², sâdece isim ve fonksiyon itibâriyle de olsa, varlığını mühâfaza edebilmiş nâdir yapılardandır.

Bütün bu faktörlere bağılı olarak, câmînin zamân içersinde harâb olmasından dolayı, inşâ kitâbesinin mühâfaza edilememiş olması ve Uzunçarşılı tarafından, kuvvetle muhtemelen Ulu Câmî'ye ait olması gerektiği kanâatiyle yayınlanmış olan kitâbenin de oldukça yıpranmış olması sebebiyle, inşâ târihî ve bânîsi hakkındaki bilgilerimiz oldukça mahduddur. Bununla birlikte, mezkûr

²⁶⁸ *Seyahatnâme*.IX. s.193.

²⁶⁹ T.Gökçe. *Aynı makâle*, s.179.

²⁷⁰ *SA-1307*. c.I. s.605. Ayrıca, Ş.Sâmi'nin de aynı rakamları zikretmiş olduğunu belirtmek gerekir. (*Kâmûsü'l-'lâm*. III. İstanbul, 1308, s.2148.)

²⁷¹ *SA-1317*. s.301.

²⁷² Câmî. bugünkü İstasyon-Atatürk Caddesi ile Kayalık Caddesi'nin kesiştiği yerde. Babadağlılar İşhanı'nın karşısında bulunmaktadır.

kitâbedeki Es-Sultânü'l-â'zâm Gıyâseddünyâ ve'd-dîn 'alâi'l-İslâm ve'l-müslim [in]... Ebû'l-feth Keyhusrev bin Key [Kûbâd]...²⁷³ ifâdelerinden anlaşıldığı kadarıyla, câmî, Selçuklu Hüküdârı °Alâaddin Keykûbâd'ın oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev (M.1237-1246) zamânında inşâ edilmiş olmalıdır. Kezâ, câmînin *tecdîden inşâsı* esnâsında temlede bulunmuş olan bir *çeşme kitâbeside*, inşâ târihi hakkında önemli bir fikir vermektedir. Buna göre, çeşme, İzzeddin Keykâvus bin Keykûbâd tarafından, H.645 (M.1247) târihinde, *Karasungur bin °Abdullaha* yaptırılmıştır.²⁷⁴ Bu da gâyet açık sûretde, Câmî'nin Seyfeddin Karasungur tarafından, II. Gıyâseddin Keyhusrev zamânında, şehrin ilk geniş çaplı îmar ve inşâ faâliyetleri çerçevesinde²⁷⁵, en geç 1247 târihine kadar inşâ edilmiş olduğunu göstermektedir²⁷⁶

Ayrıca, Câmîye ait bâzı tâmir kitâbeleri de mevcuttur. Bunlardan ilkinden anlaşıldığı kadarıyla, ilk defâ, 1366 depreminde sonra H. 770 (M.1368-69) yılında, şehirde basılmış iki sikkesiyle de meşhûr olan, Germiyanogullarından Süleyman-Şah İbn Mehmet Beg tarafından geniş çapta tâmir edilmiştir.²⁷⁷ Bundan sonra, uzun müddet ayakta kalan Câmî, H. 975 (m. 1567) târihinde, Lâzıkıyye kazâsı'nda *kasaba ve kurâ ve nice mesâcid ve menâir ve °îmârâtın divarları ve sakflarının hedem* olmasına yol açan *zelzele-i âzîm* netîcesinde önemli ölçüde hasâra uğramış, bâ'zı divâr ve menâri hedem ve *ba'zı divârı münşakk olub termime ziyâde muhtâc* hâle gelmiştir. Kadî'nin arzına göre, bunun için 20.000 akçaya ihtiyaç duyulmuştur. Bunun üzerine sâdir olan hükme nazaran, *ehl-i vukûf ile üzerine varub tahmîn-i sahih ile tahmîn etdürüb dahî ta'mîr ve termimine ne mikdâr nesne kifayet iderse temâm mâ'lûm îdinüb sıhhat üzre yazılması* emrolunmuş ve bilâhere, câmî tâmir olunmuştur.²⁷⁸ Bununla birlikte, câmînin, 1653 ve özellikle 1703 târihinde vâki olan büyük zelzelelerden de önemli ölçüde etkilenmiş olması muhtemel olmakla berâber, bunlara dâir herhangi bir kayda

²⁷³ İ.H.Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, II, s.192.

²⁷⁴ 1920'li yıllarda, Câmî'nin yeniden inşâsı sırasında temelde bulunmuş olup, Asâr-ı Atika Müfettiş-i Umûmisi Aziz Bey tarafından İzmir Müzesi'ne nakledildiğinden beri hâlen burada muhâfaza edilen kitâbe için bkz. İ.H.Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, II, s.194.

²⁷⁵ Bkz. Uğur Tanyeli, *Aynı makâle*, s.344-45.

²⁷⁶ Nitekim, Kemâl Şâkir de Câmî'nin 642(1244-45) yıllarında inşâ edilmiş olduğunu kaydetmektedir. (*Aynı eser*, s.33)

²⁷⁷ Kitâbe için bkz. Ali, "*İnançoğulları*", s.265; İ.H.Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, II, s.203; K.Şâkir, *Denizli*, s.31-32.

²⁷⁸ 18 Rebiülâhir 975/22 Ekim 1567 târihli, Lâzıkıyye Kadısı'na yazılan hüküm: BOA-MD-7, Hüküm No:2081.

rastlanamamıştır. Yalnız, XIX. asrın ikinci yarısında meydâna gelmiş olan serî zelzeleler neticesinde ²⁷⁹, XX. asrın başlarında harâb hâle gelmiş olduğu bilinmektedir. Gerçekten de, H.1315 (M.20 Eylül 1899) târihinde vâ'kî olan ve Büyük Menderes vâdisi'nde büyük tahribâta yol açmış olan şiddetli zelzelede²⁸⁰ tamâmıyla yıkılmış olan Câmî, mevcut tâmir kitâbesinden anlaşıldığı kadarıyla, 1339 (1921) yılında, aynı yerinde, fakat daha küçük mikyasda yeniden inşâ olunmuştur. Buna göre, zikrolunan zelzelede harâb olan câmî, yaklaşık yirmi yılı aşkın bir zaman metrûk kaldıktan sonra 1921 yılı başlarında, debbağ esnafından Topal Ömeroğlu Hacı Sâlih tarafından yaptırılmıştır.²⁸¹

Târihî seyrini böylece ortaya koymuş olduğumuz Câmînin vakıflarına gelince; Bunlar XVI. asır evkâf defterlerinde tafsilâtıyla kaydedilmiştir. Bunlardan, 1530' larda yapılmış olup, tafsilâtıyla 369 numaralı deftere kaydedilmiş olan tahririn sonuçlarını *icmâlen* ihtivâ eden 1530 târihli deftere göre, *evkâf-ı Câmî-i Kebîr* şunlardan ibârettir;

<i>İcâre-i tâhûnhâne</i>	-1 bâb
<i>İcâre-i zemîn-i müteferrik</i>	-4 kıt'a
<i>İcâre-i bağçe</i>	-4 kıt'a
<i>İcâre-i bağ</i>	-3 kıt'a
<i>İcâre-i dekâkin</i>	-1kıt'a
Yekûn Hâsıl	-6.864 ²⁸²

²⁷⁹ Bkz. Kâzım Ergin vd., *Türkiye ve Civârının Deprem Kataloğu*, s.24 vd.

²⁸⁰ K.Ergin vd. *Aynı eser*, s.150.

²⁸¹ Uzunçarşılı'nın ifâdesiyle. "yalnız şiirle değil nazımla da ünsiyeti olmayan bir zât tarafından tertib edilen bu kitâbe "aynen şöyledir;

"İş bu mâ'bed devr-i Selçükide oldı ibtida
 Germiyanlar sâniyen itdi ânu ta'miren ihyâ
 Ulu câmî' nâmıyla ma'ruf idi secdegâh
 Medhâlinde beldenin pek muhteşem idi bi-bahâ
 Zelzeleyle oldı kısmen sâl-i esbâkda harâb
 Yigirmi dört yıl kaldı meşdud ne selâm ve ne salâ
 Sahibü'l-hayrât Topal 'Ömer ağılı Hacı
 Sâlih İbn Hacı Mehmed itdi tecdîden ihyâ
 Altıyüz kırk bine tarh it bul âna târih
 Sâhibü'l-hayrat mukim olsun yeri cennetde âyâ
 1339 Hicriye Cemâziyelevvel 1338 Kânûn-ı sâni 4"

(İ.H.Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, II, s.204; A.Akça, *Aynı eser*, s.54.)

²⁸² BO.4-TD-438, s.131.

Aynı târihli mufassal defterdeki ilgili kayıtlar dikkate alındığında, bunlardan ilk sırada belirtilmiş olan, Lâzıkıyye'deki tâhûnhâne icâresinden 1.000 akça'nın câmî vakfına tahsîs edilmiş olduğu, ve bunu bağ ve bahçe gelirleri ile şehirde bulunan bâzı dükkân icârelerinin tâkib ettiği anlaşılmaktadır. Buna ilâveten, yıllık 100 akça hâsılı olan dud ağaçları ve 400 akça geliri ile Ağıl-kaya Çiftliği'nin de Câmî vakıfları arasında bulunduğunu belirtmek gerekir. Câmî vakıf gelirlerinin diğer önemli bir kısmını ise *nükûd* yâni nakit para vakfı²⁸³ teşkil etmektedir. İlgili defter kayıtlarına nazaran, burada sözkonusu olan nükûd 3.800 akça olup, *ba'zı ashâb-ı hayrât Hazret-i Resûl rûhiçün ve kendü rûhiçün mezkûr câmî'in imâmına ve müezzine ve huffâzına kırâ'at-ı hatm-i Kelâmullah için şart idiüb ta'yîn* olunmuştur. Kezâ, Kassâb Muslihiddin adlı kimsenin *yılda dört hatm-i Kelâmullah kendü rûhiçün kırâ'at itmege imâma ve müezzine şart idiüb vakf* ettiği, yıllık 450 akça hâsılı olan bir bağçe ve 100 akça geliri olan dükkân icâresini de belirtmek gerekir.²⁸⁴

Kısacası, 1530'larda, Câmî-i Kebîre vakfedilmiş olan bütün bu âkarın toplamı 6.864 akça olarak kaydedilmiş ve icmâl deftere de aynı şekilde yansımış ise de,²⁸⁵ tek tek toplândığında 6.478 akça tesbît edilmektedir. Kezâ, 1571 târihli defterde de, bütün gelir kalemleri hiç bir değişikliğe uğramadan muhâfaza edilmiş ve yekûn hâsıl da, gene 6.478 akça olarak kaydedilmiştir.²⁸⁶

Câmîdeki vazîfelere gelince; 1530'da, kendi adıyla mâruf olan mahallede kaydedilmiş olup, câmîde vazîfeli olması icab eden 1 imâm ve 1 müezzin bulunmaktadır.²⁸⁷ 1571 yılında ise, *Osman Veled-i Hacı Murad ve Bayram Veled-i Pir Âli* adlı 2 imâm kaydedilmiştir.²⁸⁸ Gene 1622'de, câmîde vazîfeli bir imâma işâret olunmuş²⁸⁹, 1650'de ise *Muslihiddin* imâm olarak kaydolunmuştur.²⁹⁰ Bununla birlikte 1688'de câmîde 2 akça vazîfe ile hatîb olan Mehmed'in fevti üzerine, *ehl-i 'ilm* olup, *hitâbet-i mezbûreye müstehakk* bulunan, *sâbık Kurşunlu*

²⁸³Burada sözkonusu olan "nakit para vakıfları" ve Osmanlı tatbikâtındaki yeri hakkında Bkz. A.Akgündüz. *Anı eser*, s.151-167.

²⁸⁴ BOA-TD-369, s.448-449; TKGm-KKA-TD-560, v.232b-233a

²⁸⁵ BOA-TD-438, s.131; BOA-TD-369, s.449.

²⁸⁶ TKGm-KKA-TD-560, v.233-a.

²⁸⁷ BOA-TD-438, s.47.

²⁸⁸ TKGm-KKA-TD-560, v.103-b.

²⁸⁹ BOA-D.MKF-27429/11, s.51.

²⁹⁰ BOA-KK(MKF)-2562/20, s.62.

Câmîi Hatibi Hüseyin bu vazîfeye tâyin olunmuştur.²⁹¹ 1678'de ise, aynı mahallede mukîm Zekerya Efendi *İmâmet*²⁹², °Abdükkuddüs mahallesi'nde sâkin Hüseyin Efendi'de *hitâbet*²⁹³ vazîfesini îfâ etmektedirler. Kezâ, 1699'da da Elhâc Mehmed bin Hacı °Ali'nin *bâ-berât* câmîde imâmlık vazîfesini îfâ ettiği anlaşılmaktadır.²⁹⁴ Son olarak, 1725 yılında, câmî'de *nim akça ile kayyûm* olan Hüseyin'in fevtinden dolayı, bu vazîfenin Kadı Derviş Mehmed arzıyla, Abdullah Halife'ye tevcih edilmiş olduğun da belirtmek gerekir.²⁹⁵

Kurşunlu Câmî

Şehrin en eski mâbedlerinden birisi olan câmî, bugünkü Saltak caddesi üzerinde, Hastahâne Caddesi'nin dört yol kavşağı yakınında, bugün de aynı isimle mâruf olan câmînin yerinde bulunuyordu. İlgili evkâf kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, yukarıda da tasrih olunduğu üzere, evvelâ, kendi ismiyle mâruf olan Kurşunlu mahallesinde bir *mescid* olmakla berâber, XVI. asrın başlarından itibaren, şehrin cumâ kılınan ikinci önemli câmîsi hüviyetini kazanmıştır.²⁹⁶ Bu husûs vakıf defterlerinde, *Nefs-i Lâzıkıyye'de Kurşunlu câmî' dimekle ma'rûf câmî' kadîmden mahalle mescidi olub bir kaç kıt'a yerleri ve bağları ve evleri icârları mezkûr mescidin vakf imiş imâm müezzin olanlar tasarruf idermiş* şeklinde îfâde edilmiştir.²⁹⁷ Bununla birlikte, gerek bu kayıtlarda ve gerekse diğer vesîkalarda kaydedilmemiş olup, herhangi bir kitâbesinin'de mevcut olmaması sebebiyle, mescidin bânisi ve inşâ târihi hakkında, kesin bir bilgiye mâlik olmadığımızı belirtmeliyiz.²⁹⁸ Ancak, mescidin câmîye tahvilini, ilgili kayıtlardan, gâyet açık sûrette tesbît etmek mümkündür. Nitekim, evkaf kayıtlarına nazaran, câmî gelirini teşkil eden Gediklü karyesi 18 Şevvâl 907 (26 Nisan 1502) târihinde

²⁹¹ 29 Rebiülâhır 1079/7Ekim 1668 târihli buyuruldu: BOA-Ali Emîri (Mehmed-IV)-2333.

²⁹² BOA-MLAD-2498, v.59-a.

²⁹³ BOA-MLAD-2498, v.57-b.

²⁹⁴ BOA-KK(MKF)-279/251, s.7.

²⁹⁵ V'GMA-D-1091, v.9-b.

²⁹⁶ Her ne kadar Lâzıkıyye'dekileri kaydetmemiş ise de, XVI. asır Anadolu şehirlerindeki Cumâ Câmîleri hakkında Bkz. S.Faroqhi, "A map of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)", *Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984), s.161-173.

²⁹⁷ BOA-TD-369, s.450; TKGM-KKA-TD-560, v.233-b; V'GMA-D-8/1, 1889.

²⁹⁸ Mescid'in bânisi hakkında Uzunçarşılı (Kitâbeler.II, s.207-208), bilgi verirken, sicillâtta "Alemşah Camii" şeklinde kaydedilmiş olduğunu, elde vakfiye veya herhangi bir kayıt bulunmamakla berâber, rivâyete göre Germiyanogullarından "Alemşah" tarafından binâ olunduğunu kaydetmiş ise de, sözkonusu defter kayıtları dikkate alındığında, buradaki 'Alemşah'ın, mescid'in değil fakat câmînin bânisi durumunda olan II. Bayezid'in oğullarından "Sultan 'Alemşah" olduğu gâyet açıktır.

vakfedilmiştir.²⁹⁹ Dolayısıyla, mescidin bu târihlerde câmiye çevrildiğine hükmetmek mümkündür ki, esâsen bu gelişme evkâf, defterlerinde yukarıda nakledilmiş olan ifâdelerin devâmı mâhiyetinde, tafsilâtıyla kaydedilmiş bulunmaktadır;

...Merhûm mağfurleh Sultan Alemşah tâbe serâhu mezkûr mescide emr-i pâdişâhiyle ikâmet cem' idüb Merhûm Hüdâvendigâr ...Gediklü nâm karye'i mezkûr câmi'in hatîb ve sâir masâlihiçün vakf idüb her birine ta'yîn-i cihet olunub Merhûm Hüdâvendigâr berâtıyla Hacı Mahmûd nâm kimesne yevmî üç akça ile hatîb ve imâm olub hâliyâ berât-ı pâdişâhiyle mezbûr hitâbete ve imâmete Ahmed Fahîk mutasarrîf defter-i cedîde kayd olundu ve Seydi °Ali Bağdâdî dahî yevmî iki akça cihet ile câmi-i° mezbûrun mü'ezzin [i] olub elinde berât-ı sultânî vardır. ³⁰⁰

İşte bu sûretle, XV. asrın sonları ve XVI. asrın ilk yıllarında, bir ara vâlidesi ile birlikte Lâzıkıyye'de de ikâmet ettikleri bilinen³⁰¹, II. Bâyezid'in oğullarından Sultan °Alemşah³⁰² tarafından câmiye çevrilmiş olup, vaktiyle kubbesinin kurşunla kaplı olmasından dolayı bu isimle meşhûr olmuş olması icâb eden Kurşunlu Câmi vakıflarına gelince;

1502'lerde değişen fiilî duruma rağmen mescid olarak zikredilmiş olduğu 1530 târihli icmâl defterde, *vakf-ı Mescid-i Kurşunlu, 1 çiftlik, 2 bağ, 2 kit'a zemin, 5 hânedan ibâret olup, senelik yekûn hâsılı 438 akça kaydedilmiştir.*³⁰³ Aynı tahrire dayanan mufassal defterde ise, câmi evkâfı tafsilâtıyla şöyle kaydedilmiştir;

Hınta, mudd-1

°Öşr-i çeltük, keyl-5

°Öşr-i sisâm, keyl-5

Harac-ı eşcâr-ı emrûd-60

°An-bağ, kit'a, 2-70

İcâre-i hânehâ, 5 °aded, fi sene-330

²⁹⁹ BOA-TD-369, s.432.

³⁰⁰ BOA-TD-369, s.450; TKGM-KKA-TD-560, v.233-b; VGMA-D-8/1,1889.

³⁰¹ Sultan 'Alemşah'ın vâlidesi Gülruh Hâtun ile birlikte sancaklarda şehir-şehir dolaştığı bilinmektedir. (B.Darkot, "Denizli", s.530; M.Çağatay Uluçay, *Pâdişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 1985, s.23.)

³⁰² Tafsilat için Bkz.M.Ç.Uluçal, *Aynı eser*, s.23; İ.H.Uzunçarşılı "Bayezid II" *LA*,II,s.395.

³⁰³ BOA-TD-438, s.131.

Vakfa tahsis edilmiş olan, toplam 438 akçaya bâliğ olan bu hâsil, câmi vazîfelilerine şu şekilde tevzî olunmuştur;

Be-cihet-i hitâbet ve imâm, fi-yem-3

Be -cihet-i mü'ezzin ma'a rûgen-i şem^c, fi- yevm-7

Be-cihet-i mu'arrif, fi-yevm-1³⁰⁴

Vakıf gelirleri, 1571 târihinde de aynı minvâl üzere kaydedilmiş olup, yekûn hâsil 738 akça olarak tesbît edilmiştir.³⁰⁵ Bununla birlikte, Sultan °Alemşah tarafından, câmiye getirilen suyûn *meremmeti* için vakfedilmiş olan Gediklü karyesi ile ilgili kayıtda da, *defter-i sâbıkda dört bin altı yüz altmış üç akça hâsılı bulunan karye ve Tegmür mezra'asından* temin edilen îrâdın hangi masraflara sarfedileceği şöyle belirtilmiştir;

Câmi-i mezburun hitâbetine ve imâmına yevmî üç akça ve mü'ezzinine çerâk yağı bahâsıyla yevmî iki akça ve mum yevmî bir akça tâ'yîn olunub ve su yolu meremmetcisine yevmî iki akça ve su yolunun meremmeti için günde üç akça ve mezkûr karyenin mahsulâtın zabt itmeğiçün yevmî iki akça ile bir câbî ki cem'an on bir akça olub vech-i meşrûh üzre tevzî olunub vakıfnâme yazılıub Merhûm Hüdâvendigâr hükmi hümayûn virmiş imiş hâliyâ Pâdişâhı...Hazretleri dahî kemâkân mukarrer ve müsellemler dutub teccid-i hükm ve mukarrernâme virmiş berât-ı pâdişâhî ile elân merhûm Sultan °Alemşah âdemlerinden Kâsım karye-i mezbûreye câbî olub zabt ider.³⁰⁶

Buraya kadar zikredilmiş olanlarla birlikte, muhtelif kayıtlardan, bu câmîde vazîfeli olan imâm ve sâir görevlilerden bâzılarını tesbît etmek mümkündür. Bu cümleden olarak, 1530'da aynı isimle mâruf olan mahallede kaydedilmiş olan 1 imâm ve 1 müezzinin söz konusu olduğu³⁰⁷, 1571'de de, *Cârullah veled-i °Osmann imâmet, °Abdulkâdir veled-i Resûlün de mü'ezzin* vazîfesini îfâ ettikleri anlaşılmaktadır.³⁰⁸ Gene, 1622'de işâret olunan 1 imâmdan³⁰⁹ başka, 1650'de Hasan İbn Hacı Mahmud'un bu vazîfeyi îfâ ettiği görülmektedir.³¹⁰ Kezâ, 1668 târihli bir kayıtdan da, Hatib Hüseyin'in Ulu

304 BOA-TD-369, s.450.

305 TKGM-KKA-TD-560, v.233-b.

306 BOA-TD-369, s.432;TKGM-KKA-TD-560, v.224-b

307 BOA-TD-438, s.47

308 TKGM-KKA-TD-48, v.108-a

309 BOA-D.MKF-27-429/11, s.51.

310 BOA-KK(MKF)-2562/20, s.63.

Câmî'ye tâyini üzerine, hitâbete *yevmî iki akça* ile Molla Hasan ın tâyin edildiği anlaşılmaktadır.³¹¹ Ayrıca, 1678'de İsmâil bin Mustafa³¹², 1699'da da Halil bin İsmâil imâm olarak kaydedilmiştir.³¹³

Hâsılı, bu câmî de uzun müddet ayakta kalmakla berâber, zaman zaman vâkî olan zelzelelerin tesiriyle harâb olmuş ve yeniden inşâ olunmuştur. Nitekim 1330 (1912) yılında tanzim edilmiş olan *Denizli evkâfına âit mazbatada*, câmînin *fi'l-hâl* mâmur olmakla berâber, *yüz yetmiş sene mukaddem* şehrin merkezî bir yerinde bulunup, *edây-ı salât-ı hamse* olduğu zamanda vâkî olan *°azim zelzeleden*, kasabanın büyük ölçüde harâb olması ve daha aşağıya kayması neticesinde merkezî özelliğini önemli ölçüde yitirmiş olduğu, buna rağmen *Debbağhâne ve çarşûy-ı Kebîr civârı bulunduğundan Cumâ ve Bayram nâmazlarıyla Ramâzân-ı şerîfde öğle nâması kılınıp mukâbele okunmakta olduğu* kaydedilmiştir.³¹⁴ Nevice îtibâriyle, 1920'larda harâb olduğu belirtilen ³¹⁵ câmî, zamanla tekrar mâmur hâle getirilmiş ise de, son olarak, 1986 yılında, altı iş hanı olmak üzere yeniden inşâ olunmuş ve bu sûretle, eski câmîden sâdece, yer ve isim bâkî kalmıştır.

Burada, ayrıca, Kurşunlu Câmî'nin bânîsi Sultan °Alemşah tarafından biri câmî ile birlikte, diğeri de sur içinde tesis edilmiş olan iki çeşmeyi de zikretmek gerekir.³¹⁶

Mescidlere gelince; Daha önce de işâret olduğu üzere, şehrin hemen her mahallesinde bir *mahalle-mescidi* bulunmakla berâber, XVI. asır evkâf defterlerinde, bunlardan sâdece üçü hakkında tafsilâtı mâlumât bulunmaktadır.

Hacı Hüssâm Mescidi

Şehrin, Meydân mahallesi'nde bulunan bu mescid, isminden de anlaşılacağı üzere Hacı Hüssâm tarafından binâ olunmuştur. Mescid'e ayrıca bânîsi tarafından uzak mesâfeden su getirildiği de kaydedilmektedir. Vakıf geliri ise, Hacı Hüssâm tarafından *imâm ve su yolu meremmetine* sarfolunması şartıyla tahsîs edilmiş olan, kendi emlâkından 2 kıt'a yerin hâsılından ibârettir. *Hâric-ez-defter* kaydedilmiş

³¹¹ Gurre-i Rebiülâhir 1079/8-18 Eylül 1668 târihli buyuruldu: BOA-Ali Emîri (Mehmed-IV)-2334.

³¹² BOA-VLAD-2498, v.59-a.

³¹³ BOA-KK(MKF)-2797/251, s.4.

³¹⁴Zikr. A.Akça. Aynı eser, s.9.

³¹⁵ K.Şâkir. Aynı eser, s.33.

³¹⁶ İGMA-D-479, s.323/901.

olan çiftlikte istihsal edilen *hınta*, *şa'ir*, *çeltük* ve *sisâmdan* elde edilen hâsil, 1534'lerde³¹⁷ ve 1571'de³¹⁸ değişmeden 360 akça kaydedilmiştir.

Sûfi-hâne Mescidi

Tarihi mevcut olmamakla berâber, Lâzıkıyye'de Yunus Halife tarafından binâ olduğu bilinmektedir. Şehirde meskûn olup, hayır sâhibi olan Hacı Nureddin, Lâzıkıyye yakınlarındaki Dolâb nâmıyla meşhûr olan yerde bulunan *bir pâre* yerini, masraflarına sarfolunmak üzere mescide vakfetmiştir. Ayrıca, *Sa'âdet* adlı bir Hâtun'un da tasarrufunda olan Gümüşburgaz olarak bilinen bağ mülkünü buraya vakfetmiş olduğu bilinmektedir. Gene, Sultan °Aleşah'da Urnaz'da üç dönüm mikdârı yeri *yurdluk için* mescidin bânisi Yunus Halife'ye temlik ederek, *nişân-ı şeriflerin* ihsân etmişlerdir. Eline verilen *cihet-i şer'iyye* ile kendinden sonra gelen evlâdının da *kemâkân mülkiyyet üzere mutasarrıf* olmalarının *köhne defterde mestûr ve mukayyed* olduğu zikredildikten sonra °âtik defterde de, *gallât-ı vakf yine Sûfi-hâne Mescidi'ne sarfoluna deyu mestûr* olduğu ve *hâliyâ hüccet-i kadı ile °Abdi Fakı'nın* mutasarrıf olduğu kaydedilmiştir ki, bu aynı zamanda mescidin binâ târihinde oldukça eski olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.³¹⁹ Kaldı ki, Sultan °Aleşah, yukarıda zikredildiği gibi, üç dönüm yeri mescidin bânisi Yunus Halife'ye temlik ettiğine göre, mescidin XV. asrın sonları veya XVI. asrın ilk yıllarında binâ edilmiş olduğuna hükmedilebilir. Mescid vakfı 1571'de de aynıyle mukarrer tutulmuştur.³²⁰ Vakfin genellikle, *hınta*, *şa'ir*, *resm-i yaylak* ve °öşr-i bostan'dan ibâret olan toplam yıllık hâsılı, her iki târihte de, 704 akça olarak tesbît edilmiştir.³²¹

Tatar Mahallesi Mescidi

Evkâf defterlerinde, ilk bânisi kaydedilmemiş olan mescidin, *Sâbıkâ Lâzıkıyye Kethüdâsı Hacı Nûreddin* tarafından *emr-i pâdişâhiyle tecdid-i binâ* olduğu anlaşılmaktadır. Mezbûr Kethüdâ, *cem°-i İkâmet için taht-ı tasarrufunda olan mülk bağların ve bağçelerin ve dükkân yerlerin ve ba'zı satun aldığı yerlerinden başka, üç bin nakd akçayı da mescide tahsîs etmek sûretiyle vakfiye yazdırmıştır. Buna göre, zikrolunan evkâfin mahsûlü, mezkûr mescidin,*

³¹⁷ BOA-TD-369, s.458,460; BOA:TD-438, s.131.

³¹⁸ TKGM-KKA-TD-560, v.238-b.

³¹⁹ BOA-TD-369, s.450.

³²⁰ TKGM-KKA-TD-560, v.233-b.

³²¹ BOA-TD-369, s.450;TKGM-KKA-TD-560, v.233-b

hatib, imâmve mü'ezzin ile sâir mühimmâtının masrafı ile Kur'an tilâveti için tâyin olunan kimselere tevzî olunmuştur. 1530'larda, mescide tahsis edilen gelir kalemlerinin başlıcaları şöyledir;

<i>Kıst-ı dekâkin, 7 küt'a</i>	-1.440
<i>İcâre-i Kârbânsaray</i>	-170
<i>°An mukâta'a-i zemin-i Büyükyer</i>	-400
<i>Zemîn-i dekâkin</i>	-90
<i>°An mukâta'a-i zeminhâ, 7 küt'a</i>	-480
<i>İcâre-i bağçehâ, 7 küt'a</i>	400
<i>°Ani'l-mezârî°</i>	1.100

Bunların dışında, diğer bâzı kalemlerle berâber, mescid evkafının yekûn hâsılı 4.130 akça olarak tesbît edilmiştir.³²² 1571'de ise, buna dördü erkek, üçü hâtin olmak üzere toplam yedi kişi tarafından vakfedilmiş olan 3.330 akça tutarındaki *nükûdun* da ilâve edilmesiyle, mezkûr hâsıl 7.460 akçaya çıkmıştır.³²³ Bununla birlikte, her iki târihte de, *ber-müceb-i berât-ı pâdişâhî*, hitâbete yevmî 1,5, tevliyete de 1 akça tahsis olunmuştur.

2-Zâviyeler

Esâsen tasavvufî bir müessese olarak, târikatların gelişmesiyle birlikte yaygınlaşmış ve bu arada özellikle XI-XV. yüzyıllar arasında Anadolu coğrafyasının tamâmına hâkim olmuş olan,³²⁴ zaman içersinde *ribat*, *hânkah*, *tekke* ve *dergâh* gibi kavramlarla da ifâde edildiği görülen *zâviye*, XV-XVI. asırlarda Osmanlılarda, şehir, kasaba ve köy gibi iskân yerlerinde veyâ emniyeti temin gâyesiyle bunları birbirine bağlayan yollar üzerinde tesis edilmiş olup, bünyesinde barındırdığı muayyen bir târikata mensup şeyh ve devrişlerle bunlara tâbi kimseler vâsıtasıyla *âyende* ve *revende* ye hizmet etmekle mükellef bir kuruluştur.³²⁵ Osmanlı Devleti'nde, dînî fonksiyonu yanında, oldukça muhim içtimâî fonksiyonları da icrâ ettikleri bilinen zâviyelerin her biri, sözkonusu görevleri ifâ edebilecekleri bir şekilde organize olmuşlar, genellikle, kurucu şeyhin türbesi, mescid, toplântı odası, devriş ve misâfir odaları, hamam, mutfak, erzak depoları ve ahır gibi ünitelerden meydana gelmişlerdir. Ancak büyük şehirlerde,

³²² BOA-TD-369, s.454.

³²³ TKGMI-KKA-TD-560, v.135-b

³²⁴ Tafsîlât için Bkz. A.Yaşar Ocak, "Zâviyeler", *VD*, XII (1978), s.250-261.

³²⁵ A.Y.Ocak, *Aynı makâle*, s.248. Ayrıca Bkz. A.Y.Ocak-S.Faruki, "Zâviye", *İİ*.XIII, s.468-470.

câmî veya imâretlerle birlikte inşâ edilmiş olan büyük örneklerine rağmen,³²⁶ Anadolunun küçük şehir ve kasabalarında, benzer ünitelere sâhip olmakla berâber, çoğu hiç bir özellik taşımayan, kerpiç veya ahşaptan inşâ edilmiş basit yapılar olup, günümüzde izleri dahî kalmamıştır³²⁷.

İşte, genel olarak bu husûsiyetleri hâiz olan zâviyelerin, yukarıda, mahalleler kısmında da temâs olunduğu üzere, birer dînî ve içtimâî müessese olarak, en müessir olduğu noktalardan birisi de iskân sahâsı olmuştur. Gerek şehirde yeni teşkil edilen bir mahallenin çekirdeğini oluşturması veyâ mevcut bir mahallenin gelişmesindeki tesiri dolayısıyla şehir, gerekse, kır sahâsında kendi etrâfında teşekkül eden bir köyün esâsını oluşturması dolayısıyla kır iskân yerlerinin teşekkülü ve gelişmesinde oynadığı rol, bugüne kadar yapılmış olan bâzi araştırmalarla ortaya konulmuş bulunmaktadır.³²⁸ Nitekim, konumuzu teşkil eden Lâzıkıyye kazâsı'nda da yukarıda işâret edilmiş olan basit mîmârî tarzda inşâ edilmiş olması ve deprem gibi tabî âfetler neticesi bugüne herhangi bir eser bırakmamış olmakla berâber, pekçok zâviyenin mevcut olduğunu biliyoruz. Ünlü seyyah İbn Bâttuta, 1333 de şehri ziyâret ettiğinde, kendilerini karşılayan ve zâviyelerinde misâfir etmek için birbirleriyle mücâdeleye girişen *Ahî Sinan* ve *Ahî Tuman* isimli zâviyedârlardan tafsilâtıyla bahsetmektedir³²⁹ ki bu da daha XIV. asrın başlarında şehirde mevcut zâviyeler hakkında önemli fikir vermektedir. Kezâ, XVI. asır tahrir defterlerinde yer alan vakıf kayıtları da, şehirdeki zâviyeleri tesbît imkânı vermektedir. Buna göre, 1530'da Lâzıkıyye Kazâsı'nda toplam 9 zâviye yazılmış olup³³⁰ bunlar, biri aynı döneme,³³¹ diğeri de 1571'e târihli³³² iki mufassal evkâf defterinde de tafsilâtıyla kaydedilmiş bulunmaktadır. XVII. Asrın ikinci yarısı için aydınlatıcı olan Evliyâ Çelebi ise, seyâhatnâmesinde, şehirde 17 tekkenin bulunduğunu, bunlardan Ulu Câmî önünde kâin, *Ahî Tuman Baba*, *Aksinan (Ahî Sinan)*, *Karaoğlan Baba Sultan*, Cem Baba Sultan tekkelerinin

³²⁶Câmi veyâ İmâret kompleksleriyle birlikte inşâ edilmiş olan zâviyeler için Bkz. Semâvi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimâî Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Câmiler", *İFM*, XXIII/1-2 (İstanbul 1963), s.1-80.

³²⁷Genel olarak, zâviyelerin kuruluş ve mîmârî tarzı için Bkz. A.İşık Doğan, *Osmanlı Mîmârisinde, Tarikat Yapıları: Tekke ve Zâviyeler*, İstanbul, 1977.

³²⁸Ö.L.Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", s.279-387..

³²⁹*Seyahatnâme*, s.318-319.

³³⁰BOA-TD-438, s.132.

³³¹BOA-TD-369.

³³²TKGM-KKA-TD-560.

meşhûr olduğunu zikretmektedir. Ayrıca ziyâretgah olarak kaydetmiş olduğu, vaktiyle şehirde tekke veya zâviye tesis etmiş olanlara ait olması gereken isimler de şunlardır; *Ahi Sultan, Karacaoğlan Sultan, Hızırlık Sultan, Ahi Oran Sultan (Ali Evran), Yeni Câmî yakınlarında Câfer Ağa Hanı civârında İmam Sultan, Memi Dede, Yakûp Dede, Baba Sultan, Aylak Sultan, Fethi Baba, Şâhin Baba, Yakın Baba, Şekür Baba, Hacı Şeyh Sultan, Uzunca Hayreddin Sultan, Çomaklı Baba, Karahöyük Baba* ³³³

Bununla birlikte, bâzı müteferrik kayıtlarda da, Lâzıkıyye'de olan zâviyelere dâir mâlumâta tesâdüf etmek mümkündür. Sözelimi, 1567 târihli bir hükümde, *Denizli kazâsında Saru-Yatar zâviyesi'nde mecmûe olan âşıkların bid'at ve dalâlet üzre olub gece ve gündüz saz ve söz ile fisk u fücûr üzere oldukları, ziyârete gelenlere türlü zorluklar çıkarmakla berâber kendileri nâmaz kılmadıklarından, bunun sebebi sorulduğunda, bu veliye hizmet etdüğümüz kifâyet eder* şeklinde cevap verdiklerine dâir şikayetler üzerine teftîş olunmaları emredilmektedir. ³³⁴

Gene 1048-1059 (1638-1649) târihli kayıtları ihtivâ eden *Vilâyet-i Anadolu Zevâyâ Defterinde* de, Lâzıkıyye'de *Debbağlar Zâviyesi* kaydolanmış, zâviyedarlığına ise, yevmî 1 akça ile °Abdurrahman Sinan'ın tâyin olduğu belirtilmiştir. ³³⁵

Bütün bunları belirttikten sonra, yukarıda işâret ettiğimiz iki evkâf defterinde mevcut kayıtlardan hareketle, bâzı önemli zâviyeleri tek tek gözden geçirmeden önce, Lâzıkıyye zâviyeleri ile ilgili olarak zikredilmesi gereken önemli husûslardan birisi de, aşağıda verilecek olan isimlerden de anlaşılacağı üzere, yörenin son derece kuvvetli bir ahî geleneğine sâhip olmasına bağlı olarak, bunların önemli bir kısmının, mesleğinde yücelmiş ve muayyen bir varlık sâhibi olmuş bir *Ahi Şeyhi* veyâ *Ahi Babası* tarafından kurulmuş *ahi zâviyesi* olmasıdır. ³³⁶ Nitekim, İbn Battuta'nın zikretmiş olduğu iki zâviye de, şehrin en eski zâviyelerinden olup, birer ahî zâviyesidir. Kezâ, 1530'da kaydedilmiş olan 9

³³³ *Seyahatnâme*.IX. s.194-95.

³³⁴ Gurre-i Rebiülâhır 975/5-14 Ekim 1567 târihli Anadolu beğlerbegisine ve Denizli kadısı'na hüküm: *BOA-MD-7*. s.120/312.

³³⁵ *BOA-MAD-6065*. s.15/150

³³⁶ Ahî zâviyeleri hakkında tafsilât için Bkz. N.Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Konya, 1981. s.100 vd.; Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, Ankara, 1991. s.27 vd.

zâviyeden, en az 5'i isimlerinden de tâkib edileceği gibi ahi zâviyesi olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca, hemen yukarıda, Evliyâ Çelebi'den naklen verilmiş olan tekke isimleri de büyük ölçüde buna delâlet etmektedir.

Ahî °Alâ°adin Zâviyesi:

İsminden de anlaşılacağı üzere, Ahi °Alâ°addin ismiyle mâruf bir *Ahi Şeyhi* tarafından tesis edilmiş olan zâviye, vakıf defterlerindeki, *köhne defter* den nakledilmiş olan ilgili kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla oldukça eski târihlidir. Zâviye'ye bânîsinin ölümü üzerine, aynı isimle mâruf oğlu Ahi °Alâ°addin şeyh olmuş, onun fevtiyle de oğlu Süleyman'a sadaka okunmuş. Bunu tâkiben, Lâzıkıyye kadısı arzıyla verilmiş olan berât ile Emrullah bir müddet tasarruf etmiş, ancak, 1530'larda *berât-ı Pâdişahî* ile *meşihat* Kılıçzâde Hüsam'a tevdi edilmiş, *defter-i ecdide* de bu sûretle kaydolunmuştur.

Zâviyeye tahsîs edilmiş olan vakıf gelir ise, yıllık hâsılı 180 akça olan 4 kıt'a dükkan, yıllık 1440 akça olan *icâre-i kirişhâne*, yıllık geliri 120 akça olan bağ ve yoncalık ile yıllık 160 akçalık hubûbât hâsılının yekûnu olan, senevî 1.900 akçadan ibâret olup, her iki defterde de aynen kaydedilmiştir.³³⁷

Ahi Paşa Zâviyesi Gene bir ahî şeyhi tarafından kurulmuş olduğu anlaşılan zâviyenin, defterlerde kaydedilmiş olan ilk şeyhi *Ahî Mahmûd* olup, Sultan Mehmed Hân nişânıyla, hemşireleri ile birlikte *vakf-ı evlâdlık üzre* tasarruf ederlermiş. Ancak, gene Fâtih zamânında, vakıflara yönelik *nesh* politikası çerçevesinde³³⁸ zâviye vakıfları *nesh-i târi* olmuş ve tımâra verilmiştir. Bununla birlikte, zikrolunan Mahmûd'un vefâtından sonra kadî'nın arzı üzerine Sultan Bâyezid tarafından hemşiresi oğlu Bâli'ye verilmiş ve tekrar *vakf-ı evlâdlık üzre* tasarruf etmeleri için, Ahi Mahmud'un Han Paşa ve Fatma isimli oğlu-kızlarına tevcih edilmiştir. Kânûnî devrinde de, mukarar tutularak *tecdid-i berât-ı hümayûn* sadaka olunmuş ve elindeki yerleriyle *mu'af ve müselleme* tutulmak şartıyla, *defter-i cedide* kaydolunmuştur. 1571 Târihli defterde de aynıyle zikredildikten sonra, Hasan v. °Ali Baba, İbrâhim v. Hudâverdi ve Mumâ Devran Hâtun'un mutasarrıf oldukları kaydedilmiştir.

³³⁷ BOA-TD-369, s.455-456; BOA-TD-438, s.131; TKGM-KKA-TD-560, v.236-b

³³⁸ Fatih döneminde uygulanan "nesh politikası" üzerinde, aşağıda, kazâdaki zirâat hayâtı ve toprak idâresi çerçevesinde durulacaktır.

Zâviyeye tahsis edilmiş olan vakıflar ise, 1 çiftlik ile 42 kıt'a bağdan ibâret olup, yıllık hâsılı, her iki târihte de 1.144 akça olarak kaydedilmiştir.³³⁹

Ahî Tuman Zâviyesi: Defterde mukayyed olan *kadim zamandan Ayıdinoğulları vakfeyleyüb vakfiyyet üzere tasarruf olunmuş* ifâdesinden de anlaşılacağı üzere, şehrin en eski kuruluşlarından birisi olan bu zâviye, ünlü seyyah İbn Bâttuta'yı karşılayıp, misâfir etmesinden dolayı, Seyahatnâmesinde tafsilâtıyla bahsedilmiş olan iki ahî şeyhinden birisi olan *Ahi Tuman* tarafından kurulmuştur. İbn Bâttuta, misâfir olduğu, Ahî Sinân ve Ahî Tuman zâviyeleri hakkında bilgi verirken bir bakıma XIV. asır Lâzıkıyye zâviyelerinin genel durumuna da ışık tutmaktadır. Bu itibârla her ne kadar evkâf defterlerinde doğrudan kaydına tasâdüf olunamamış ise de bu iki zâviye ile ilgili intibâlarına burada kısaca temâs etmek fayda temin edecektir. Seyyah, şehre geldiklerinde, çarşıdan geçerken, dükkanlarından koşup atlarının dizginlerini tutan kimseleri evvelâ, *kat'-ı tarîk Germiyan tâifesin'den* zannederek korktuklarını, ancak, Arapça bilen birinin izâhı üzerine, bunların birbirlerine bıçak çekme noktasına varıncaya kadar kendilerini misâfir etmek üzere zâviyelerine mücadelesi veren iki ahî şeyhi olduğunu öğrendiklerinde rahatladıklarını ve çekilen kurâ sonucu önce Ahî Sinan Zâviyesi'nde misâfir olduklarını ve gösterilen misâfir perverlik karşısında duyduğu hayreti ifâde ederek yazar. Zâviyede kaldıkları sırada, Ahî Sinan'ın kendilerine türlü yiyecekler ikrâm ettikten sonra hamama götürdüğünü, müteâkiben yenilen mükellef yemekle berâber helva ve meyveden sonra hâfizlar tarafından *Kur'an-ı 'Azim'den* âyetler okunduğunu ve bunu tâkiben hepsinin semâ ve raksa kalktıklarını belirtmektedir ki, bu da, bu havalide diğer tarikatlarla berâber, Mevlevîliğin oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Esâsen, Eflaki'de Ulu Ârif Çelebi'nin bölgeyi dolaştığı XIV. asır başlarında, buralarda Mevlevî dergâhlarının açıldığını, hattâ İnançoğullarının ileri gelenlerinin de bu târikata mensup olduklarını zikretmektedir.³⁴⁰ İbn Bâttuta, daha sonra burada üzerinde durduğumuz Ahî Tuman Zâviyesi'nde misâfir olduğu sırada da, aynı şeylerin tekrarlandığını kaydetmektedir.³⁴¹

³³⁹ BOA-TD-369, s.451-52; BOA-TD-438, s.131; TKGM-KKA-TD-560, v.234-b.

³⁴⁰ Tafsilât için Bkz. M.Şeker. *Aynı makâle*, s.96, Not14.

³⁴¹ *Seyahatnâme*, s.318-319.

Defter kayıtlarına nazaran, II.Bâyezid ve diğer pâdişahlar tarafından da mukarar tutulmuş, *hük-m-i pâdişâhî* ile Mevlâna Şemseddin'in tasarrufuna verilmiştir. Daha sonra ise, Lâzıkıyye kadısı'nın arzı üzerine Muhyiddin'e ve müteâkiben bir başkasına sadaka olunduğu kaydedilmiştir.

Zâviye'ye tahsis olunan vakıf geliri ise, Yüregir karyesi nden elde edilen yıllık hâsıdan ibâret olup, her iki defterde de 2.650 akça olarak kaydedilmiştir.³⁴² Diğerleri gibi, günümüzde bu zâviyelerden de eser olmamakla berâber, vaktiyle, İstasyon Caddesi'nde Ulu Câmî karşısında bulunduğu ve mezkûr caddenin açılmasından önce, zâviyenin Câmî ile bağlantılı olduğu rivayet olunmaktadır.³⁴³

Emirce Zâviyesi Hakkında çok mahdud bilgi sâhibi olduğumuz bu zâviyenin kurucusu ve sâir şeyh ve devrişleri ile ilgili herhangi bir tafsilâtlı kayda tesâdüf edilememiştir. Ancak zâviyeye vakıf geliri olarak tahsis edilmiş olup, üçte biri Gedik Ahmed Paşa evkâfına, diğer bir hissesi Fatma Hâtun tasarrufuna verilmiş olan *nefs-i Lâzıkıyyedeki Başhâne'nin* kalan bir hissesinin yıllık hâsılının 1.000 akça olarak kaydedilmiş olduğunu görüyoruz.³⁴⁴ Bununla birlikte, 1530 târihli icmâl defterde ise, zâviye'ye tahsis olunan yıllık hâsılın 1833 akça olarak kaydedilmiş olduğunu da belirtmek gerekir.³⁴⁵

Hızır İlyaslık Zâviyesi Zâviye'nin kuruluş târihî ve bânisi tesbît edilememiş olmakla berâber, bilinen ilk şeyhî Derviş ʿİsâdır. Zâviyeye, içinde sonradan inşâ edilmiş olduğu kaydédilen bir *âsiyâb-ı deng* ile birlikte 160 dönüm yerin vakfedildiği anlaşılmaktadır. Gene Fatih zamanında, zâviye vakfının *nesh-i târi* olduğu, ancak tîmâra verilmediği görülmektedir. II. Bâyezid döneminde ise, Derviş ʿİsâ eline tekrar mukarrernâme verilmek sûretiyle, zâviye vakfı mukarrer tutulmuştur. Kânûnî döneminde de, zâviye, *nişân-ı humâyûn* ile Seyyid Muslihiddin'in tasarrufuna verilmiş ve aynıyle *defter-i cedide* kaydedilmiştir.

Zâviye vakıf geliri, yukarıda zikrolunan 1 çiftlik, 1 bağ ve değirmen hâsılından ibâret olup, her iki deftede de, yıllık 611 akça kaydedilmiştir.³⁴⁶

³⁴²BOA-TD-369, s. 452-53; BOA-TD-438, s.131; TKGM-KKA-TD-560, v.234-b.

³⁴³Ahî Tuman'ın kabrinin ise, bugün Kuruçay'ı geçtikten sonra, Denizli-Kınıklı yolu üzerinde, köylülerin "Ahirduman Dede" dedikleri etrâfı toprakla çevrilmiş bir mezar olduğu belirtilmektedir. (Zikr, A.Akça, Aynı eser, s.41).

³⁴⁴BOA-TD-369, s.457; TKGM-KKA-TD-560, v.237-b.

³⁴⁵BOA-TD-438, s.131.

³⁴⁶BOA-TD-369, s.453; BOA-TD-438, s.235; TKGM-KKA-TD-560, v.235-a.

Sûfi-hâne Zâviyesi Defterlerde açıkca kaydedilmemiş olmakla berâber, bu zâviye, yukarıda zikredilmiş olan *Süfihâne Mescidi* ile birlikte ve muhtemelen mescidin bânisi olarak bilinen Yunus Halife tarafından kurulmuş olmalıdır. Bununla birlikte, sâdece 1530 târihli icmâl defterde, kaydedilmiş olan Yunus Halife Zâviyesi de dikkati çekmektedir. Hakkında, yalnızca, *nefs-i Lâzıkiyye* yakınlarında yıllık hâsılı 709 akça olan bir mezra'anın vakıf olarak tahsîs edildiğini bildiğimiz zâviyenin, burada üzerinde durulan Süfihâne Zâviyesi'nden ayrı bir zâviye olması gerekir.³⁴⁷ Ayrıca, XVII. asra âit bâzı kayıtlarda da, Derzili karyesi'nde kâin Süfihâne Zâviyesine işâret olunmasında dikkati çekmektedir ki, buna ilgili karye ele alınırke ayrıca temâs edilecektir.³⁴⁸ Bütün bunlara rağmen, 1530 târihli icmâl defterinde, *Kûrhâne* şeklinde kaydedilmiş olan bu zâviyeye Şeyh Muhyiddin'den sonra, Lâzıkiyye kadısının arzı üzerine *hük-m-i pâdişahi* ile Sûfi Taceddin'in mutasarrıf olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra Mevlânâ Muslihiddin, bunu tâkiben Mevlâna Seydi °Ali ve nihayet O'nun fevti üzerine, Hacı Sinan mutasarrıf olmuş, ve *defter-i cedide* bu sûretle kaydolunmuştur.³⁴⁹

Zâviye'ye, İbsili nâhiyesi'ne bağlı Derzili karyesi vakfedilmiş olup, yıllık hâsıl, her iki defterde de, 3.406 akça kaydedilmiştir.³⁵⁰

3-Diğer Eserler

Aynı evkâf defterlerindeki muhtelif kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, XVI. asırda, Lâzıkiyye şehrinde buraya kadar zikrolunanlar dışında, daha başka yapılar da mevcut idi. Bunların başında, bugüne, maddî veya ismen herhangi bir kalıntısı intikâl etmemiş olup, aynı zamanda, ilgili araştırmalarda da yer almamış olmakla berâber, ³⁵¹ evkâf kayıtlarında tesbît edilmiş olan, şehirde aynı fonksiyonu icrâ eden tek müessese olarak görünen *medrese* gelmektedir.

İshak Beg Medresesi, isminden de anlaşılacağı üzere, İnançoğullarından İnanç Beg oğlu Murad Arslan Beg'in oğlu olan İshak Beg³⁵² tarafından kurulmuştur. Medresenin tesîsi hakkında kesin bir târih tesbît edilememiş olmakla

³⁴⁷ BOA-TD-438, s.131.

³⁴⁸ BOA-İbnü'l-Emin (Evkağ)-2810.

³⁴⁹ OA-TD-369, s.431-32;TKGM-KKA-TD-560, v.224-a.

³⁵⁰ BOA-TD-369, s.431-32; BOA-TD-438, s.131; TKGM-KKA-TD-560, v.224-a.

³⁵¹ Meselâ Bkz. Câhit Baltacı.XV-XVI. *Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976; Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri*,I, İstanbul, 1970; II, İstanbul, 1972.

³⁵² Âli."İnançoğulları", s.287 vd.; Ahmed Tevhid, "Denizli (Lâdik) Emâreti", s.812; İ.H.Uzunçarşılı, *Kitâbeler*.II, s.198-203.

berâber, İshak Beg'e âit olan sikke'den de anlaşıldığı kadarıyla,³⁵³1362'den itibaren Yıldırım Bâyezid'e tâbi olmak sûretiyle hâlâ hayatta olduğu 1391'lere³⁵⁴ kadar olan zaman zarfında, yukarıda zikredilmiş olan *Medrese mahallesi'nde* teşkil edilmiş olmalıdır. Şehrin Osmanlı idâresine geçtiği sırada hâkim olan, İnançoğullarının son Beg'i olduğu bilinen İshak Bey'in, adına yazılan Kur'an tefsirleri ve bizzat kendisinin yazmış olduğu tabâbet kitabı³⁵⁵ ile, esâsen ilme ve âlime hürmetkâr bir devlet adamı olduğu bilinmektedir.³⁵⁶

Defter kayıtlarına nazaran, Medrese'ye tahsis edilmiş olan vakıf geliri, 1530'larda toplam 4.680 akça olarak tesbît edilmiştir. Bunu teşkil eden hâsil kalemleri de şöyle kaydedilmiştir;

İcâre-i Gâzurlük, der-nefs-i Lâzıkıyye, fi sene-2.160

İcâre-i bağçe, 7 küt'a fi sene-550

°An icâre-i nisf-ı Hammâm-ı Cedit, fi sene-1.000

°An mukâta'at-ı bağ, fi sene- 100

İcâre-i Çayır, fi sene-10

°An mukâta'at-ı zemîn-i Eyne-bazarı, fi sene-500

°An bağ, der-karye-i Zeytûn, fi sene-200

°An öşr-i zeminhâ, 4 küt'a, hinta, mudd-1, şa'ir, mudd-1 ³⁵⁷

1571 Târihli defterde ise, aynen kaydedilmiş olan bu gelir kalemlerine ilâveten 32 akçalık *Zemin-i Ömer ve Muharrem* ile 16 akçalık *zemin-i Hasan'ın* kaydedilmiş olduğu görülmektedir.³⁵⁸

Aynı defter kayıtlarından, medrese müderrişliğine, Sultan Mehmed Han berâtıyla, Fâtih döneminde Mevlânâ Süleyman'ın tâyin olunduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra, *cihet-i tedris'in* Mevlânâ Tâceddin'e tevcih edilmiş olduğuna işaret

³⁵³ Ahmed Tevhid. *Aynı makâle*, s.813.

³⁵⁴ T.Baykara. *Denizli Târihi*, s.40.

³⁵⁵ İshak bin Murad tarafından 792 (1930)'da "Edviye-i Müfrede" adıyla yazılmış olup, Osmanlılarda tubba dâir ilk kitap olarak nitelendirilen bu eser hakkında Bkz. O.Şevki Uludağ, *Birbuçuk Asırlık Türk Tabâbet Târihi*, İstanbul, 1925, s.1

³⁵⁶ T.Baykara. *Aynı eser*, s.40.

³⁵⁷ BOA-TD-369, s.457; BOA-TD-438, s.131.

³⁵⁸ TKGM-KKA-TD-560, v.237-a.

edilmektedir. Buradaki Mevlânâ Tâceddin, Anadolu kadı ve müderrislerini ihtivâ eden bir başka defterden anlaşıldığı kadarıyla, 19 Cemâziyelevvel 934 (11 şubat 1528) târihi itibâriyle, iki yıl dört aydan beri 10 akça ile bu vazîfeyi îfa etmektedir.³⁵⁹ Bununla birlikte, açıkça kaydedilmemiş olmakla berâber, Lâzıkıyye'de meskûn olup, yukarıda muaf zümre ile birlikte zikredilmiş olan müderrisler de, Medrese'de vazîfe îfa etmiş olmalıdırlar.

Ayrıca 1530'larda tanzim edilmiş olan defterde mevcut olmakla berâber, 1671 târihli defterde *Mu'allimhâne-i Nûreddin-i Cedid* şeklinde kaydedilmiş olan bir *Mu'allimhâneyi* de belirtmek gerekir. İlgili kayıtlara nazaran, buraya tahsis edilmiş olan vakıf gelirler, 1.180 akça *nakd* ile, 6 bâb dükkandan yılda elde edilen 180 akçadan ibârettir.³⁶⁰

Bununla birlikte, XVII. asırda şehri ziyâret etmiş olan Evliyâ Çelebi, 1571'lerde, en önemlileri olan *Saray Cumâsı Medresesi* başta olmak üzere, toplam 7 medresenin varlığına işâret ederek, ayrıca 1 *Dârü'l-hadis* ve 7 *mekteb* bulunduğunu kaydetmektedir.³⁶¹ Müteâkib asırlarda ise, Denizli'deki medrese sayısının daha da arttığı görülmektedir. Nitekim, 1891-92 târihlerinde 12 olan³⁶² medrese sayısı, XX. asır başlarında 30'a yükselmiştir.³⁶³

XVI. ve XVII. asırlarda, şehirde, fonksiyonel açıdan önemli yer tutan yapı gruplarından birisi de, genel olarak, Türk- İslâm şehrinin en mühim fizikî ve içtimâî unsurlarından birisi olan *hamamlardır*. İbn Bâttuta, seyahatnâmesinde, buradaki misâfirliği sırasında Ahî Sinan ve Ahî Tuman tarafından götürüldüğü hamamdan bahsetmekte, fakat isim zikretmemektedir.³⁶⁴ Ancak, bunun, XIV ve XV. asırlarda şehrin en meşhûr hamamı olduğu anlaşılan *Hoca 'Ömer Hamamı* olması kuvvetle muhtemeldir. Bu hamam, II. Ya'kûb Bey tarafından, 1411-12 yıllarında inşâ edilmiş olan Kütahya'daki *Germiyanoğlu Medresesi'ne* vakfedilmiştir.³⁶⁵ Nitekim, bu husûs, 1530 tarihli tahrir defterinde şöyle kaydedilmiştir;

³⁵⁹ TSM1A-D-7625, v.6-b.

³⁶⁰ TKGM-KKA-TD-560, v.235-b.

³⁶¹ *Seyahatnâme*, s.193.

³⁶² ST.1-1307.I. s.605.

³⁶³ *Salnâme-i Nezaret-i Mârif-i Umûmiye-1321*, s.378-79.

³⁶⁴ *Seyahatnâme*, s.319.

³⁶⁵ C.Baltacı, *Aynı eser*, s.212. Ayrıca, vakfiye için Bkz. M.Ç.Varlık, *Germiyanoğulları*, 148.

Lâzıkıyye'de Hoca °Ömer Hamamı Merhûm Bâyezid İnançoğlu İshak Beg'den satın almış sonra Merhûm Sultan Mehmed Hân Ya'kûb Çelebi'ye bağışlamış Ya'kûb Çelebi dahi kendü °imâretine vakfeylemiş vakıfdur mukarrer der-defter-i Mevlânâ °Abdülkerîm Çelebi elân kemâkân ber-karâr-ı evvel vakf-ı mezbûreye mukarrer olmağın defter-i cedîde kaydolundu fî sene ber-vech-i sicil-9.500³⁶⁶

Meşhûr Ulu Arif Çelebi ile Nâzır'ın oğlu arasında geçen bir menkîbeden dolayı, *Menâkıbü'l-Ârifin'de* Eflâkî tarafından da zikredilmiş olan³⁶⁷ bu hamamın, aynı isimle, en azından 1803-1804 târihlerine kadar varlığını devâm ettirmiş olduğu bilinmektedir.³⁶⁸

Bununla birlikte, XVI. asır evkâf defterlerinde kaydedilmiş olan 2 hamam daha dikkati çekmektedir.³⁶⁹ Bunlardan birisi, *Yekdâ Hamamı* olup, her iki defterde de gelirinin, evvelâ °imârete sarfolunması şartıyla *Gedik Ahmed Paşa evkâfi*'na tahsîs edilmiş olmakla berâber, daha sonra Sultan Bâyezid tarafından, Çarşamba Karyesi'nde bulunan *Ahmed Paşa Zâviyesi*'ne ayrıldığı kaydedilmektedir. Ancak zamanla, mezkûr zâviyeye mutasarrıf olanların hamâm, hâsılını, vakıfnâme gereğince zâviyeye sarfetmemeleri sebebiyle harâb olması üzerine, Ahmed Paşa °imâreti mahsûlünden 11.135 akça tahsîs olunarak mâmur hâle getirilmiş ve hâsılının tekrar imârete sarfolunmasına dâir *mukarrernâme* verilmiştir. 1530 ve 1571 târihlerinde, hamamın yıllık hasılı 3.200 akça olarak kaydedilmiştir.³⁷⁰

İkincisi ise °Ali Çelebi tarafından binâ edilmiş olan *Alaca Hamam* dır. Evkâf defterlerinde aynen şöyle kaydedilmiştir;

Mezkûr °Ali Çelebi Lâzıkıyye'de bir hammâm binâ idiüb Alaca Hammâm demekle ma°rûfdur zikrolunan hammâmın mahsûlünü Hazret-i Resûl °Aleyhi's-selâm rûhiçün 'Kur'an okunmak üzere vakf idiüb tevliyyet nefsi-i Karahisâr'da vâki° olan Merhûm Sûfi Çelebi'ye ba'dehu evlâdına şart eylemiş ber-mûceb-i şart-ı vakıfnâme.

³⁶⁶ BOA-TD-369. s.166.

³⁶⁷ Ahmet Eflâkî. *Âriflerin Menkîbeleri*.II (Çev.Tahsin Yazıcı), İstanbul, 1976. s.235-37.

³⁶⁸ 1926-27'lerde "Şehir Hamamı" ve "Çarşı Hamamı" nâmıyla meşhur olan bu hamamla ilgili,

1217 (1802) târihli bir belge için Bkz. K.Şakir, *Denizli*, s.39-40.

³⁶⁹ BOA-TD-438. s.132.

³⁷⁰ BOA-TD-369. s.447-48; BOA-TD-438. s.132; TKGM-KKA-TD-560. v. 237-b.

1530'larda kaydedilmemiş olmakla beraber, 1571'de hamamın yıllık hasılının 240 akça gibi oldukça düşük bir meblağ teşkil ettiği görülmektedir.³⁷¹

Bunlardan başka, söz konusu defterlerde tesbît edilen bir diğer hamam da, yıllık hâsılının 4.000 akçalık kısmı, *Vâlide-i Sultan 'Alempah* evkâfından olup, Saruhan Sancağı'na tâbi Aksihar kazâ merkezindeki îmâretine tahsîs edilmiş olan *Şengeldi* () *Hamamı*'dır.³⁷²ki, bunun Evleyâ Çelebi'nin zikretmiş olduğu³⁷³ Şengül Hamamı olması gerekir.

Ayrıca, *nefs-i Donuzlu'da bir hammâm dahî vardır. Kadı Hammâmı dimekle meşhûrdur* şeklinde kaydedilmiş olan bir hamamı da burada zikretmek gerekir. İlgili vakıf kaydında, hamamı, Germiyanoğlu'nun *kız karındaşı Sultan Hâtun*'un tasarruf ettiği, vefâtından sonra da îmâretine vakfolunduğu, ancak, zamanla vâkî olan zelzeleden harâb olduğu ve bir müddet bu vaziyette kaldığı belirtilmektedir. Ancak daha sonra, hâsılının bir kısmı *beğlik* olmak üzere medreseye³⁷⁴ vakfedilmiş olduğu, bu sûretle, Sultan Mehmed Han ve Sultan Murad Han tarafından olduğu gibi, müteâkib hükümdarlar tarafından da vakfiyyetin *mukarrer* tutulduğu anlaşılmaktadır.³⁷⁵

Bütün bu vakıf kayıtları dışında, 1671'lerdeki durumu yansıtan Evliyâ Çelebi, şehirde toplam 6 hamam bulunduğunu bunlardan, zikrolunan hamam, ve hemen yukarıda işâret edilmiş olan Hoca 'Ömer Hamamı ile Alaca Hamam'dan başka, *Hammâm-ı Cedid, Küçügenoğlu* ve *Tabakhâne* hamalarının da meşhûr olduğunu kaydetmektedir.³⁷⁶ Nitekim XIX. asır sonlarında, Denizli'deki hamam sayısının 7 olduğu dikkate alındığında,³⁷⁷ müteâkib asırlarda, XVI ve XVII. yüzyıllardaki durumunun önemli bir değişikliğe uğramadığı görülmektedir

Buraya kadar zikrolunan eserler dışında, gerek şehrin fizikî yapısına tesiri, gerekse iktisâdî ve içtimâî hayattaki rolleri itibâriyle, dikkati çeken mühim

³⁷¹ BOA-TD-369.s.261;TKGM-KKA-TD-560, v. 239-a

³⁷² BOA-TD-369.s.447;TKGM-KKA-TD-560, v. 232-a.

³⁷³ *Seyahâtname*,IX, s.193

³⁷⁴ Daha önce zikredilmiş olan "İshak Beg Medresesi" vakıf gelirleri arasında bulunan, senelik 1000 akçalık "an-icâre-i hammâm-ı cedid" şeklinde kaydedilmiş olan hamam, burada sözkonusu olan hamam olmalıdır. (BOA-TD-369.s457;TKGM-KKA-TD-560, v. 237-a.

³⁷⁵ BOA-TD-369.s.183.

³⁷⁶ *Seyahâtname*,IX, s.193.

³⁷⁷ *SA-1307*, c.I, s.605; *SA-1317*, s.301.

gruplardan birisi de *ticârî fonksiyonlu* yapılar olmakla berâber, bunların, genel iktisâdî bünye çerçevesinde, ayrıca değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.

C- ŞEHRİN İKTİSÂDÎ YAPISI

1- Ulaşım

Daha önce de ifâde olunduğu üzere, bir iskân merkezî olarak, antik Laodikeia'nın yerini almış olan Lâzıkıyye şehri, aynı zamanda, coğrafi konumundan kaynaklanan ulaşım ve ticârî husûsiyetlerini de devralmıştır. Zîrâ, gerek Laodikeia, gerekse Lâzıkıyye, bu özelliklerinden dolayı, buldukları bölgenin iktisâdî ve ticârî hayâtında dâima dikkati çeken bir merkez olmuştur. Esâsen, kadîm asırlarından beri batı sâhilleri ile Anadolu içlerini birbirine bağlayan yol şebekesi üzerinde, mühim menzilleri bünyesinde barındırdığı bilinen ³⁷⁸Büyük Menderes Havzası'nda, M.Ö. III. asır ortalarında tesis edilmiş olan Laodikeia şehrine izâfe edilen en önemli fonksiyonlardan birisi de, Hitit hâkimiyetinden sonra teşekkül eden devletler zamânında, Anadolu'da, değişen iktisâdî ve içtimâî şartlara bağlı olarak tanzim edilmiş olan ulaşım ağının önemli şubelerinden birini teşkil eden *Güney Yolunun* kuvvetlendirilmesindeki rolü olmuştur. Kezâ, Ramsay, şehrin, tafsilâtıyla zikretmiş olduğu *Cenûp Yolu*'nu oluşturan son derece işlek hat üzerinde tesis edilmiş olan merkezlerden birisi olduğunu belirterek, bu yola çıkan kapısına *Suriye Kapısı* isminin verilmiş olmasının da, açıkca bu durumu teyid ettiğini ifâde etmektedir.³⁷⁹ Laodikeia, Roma devrinde de, Efesos'a bağlı yol ağının gelişmesiyle birlikte, doğu-batı istikâmetinde uzanan ulaşım şebekesinin ilk mühim kavşak noktasını oluşturmak sûretiyle, ehemmiyetini daha da arttırmış,³⁸⁰ ancak, M.S 330'larda, İstanbul'un yeni bir merkez olarak teessüsü ile iyice kuvvetlenen bir temâyülün sonucu olarak, siyâsî olduğu kadar, iktisâdî ağırlık noktasının da kuzeye kaymasıyla birlikte mevcut yol siteminin değişmesi, yâni, Efesos'a bağlı yolların giderek önemini yitirmeye başlamasına rağmen, İstanbul'a

³⁷⁸S.Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, s.571 vd. Ayrıca, Anadolu'nun târihi yol sistemi ve bölgenin konumu hakkında Bkz. Hamid Sâdi, "Anadolu'dan Geçen Kadim Transit Yolları", *Türk Yurdu*, V/28 (Nisan 1927), s.360-367; Aynı müellif, "Türkiye'nin Yol Sistemi", *Türk Coğrafya Dergisi*, III-IV (Ankara 1943), s.352-54.

³⁷⁹Ramsay, *Aynı eser*, s.36-37; S.Göney, *Aynı eser*, s.574-76

³⁸⁰Bu dönem yol şebekesi ve Laodikeia'nın durumu ile ilgili olarak Bkz. Reinhard Stewig, *Batı Anadolu'nun Kültürel Gelişmesi: Kartografik Bilgiler*, (Çev: Ruhi Turfan), İstanbul, (-), s.101. Harita-62; M.Kemâl Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1959, s.127; S.Göney, *Aynı eser*, s.580-81.

bağlanan yolların ehemmiyet kesbetmeye başlaması, durumunu değiştirmiştir. Ramsay'ında ifade ettiği gibi, böyle bir gelişmeyle birlikte, eski yolların önemli bir kısmının *âdi köy yolları derecesine* inmesinin tabî bir sonucu olarak, Laodikeia'da; ulaşım sistemindeki eski ağırlığını yitirerek, ikinci dereceye düşmüştür³⁸¹ ki, bu durumun bir ölçüde Türk döneminde de etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Bunnula birlikte, Türk fethiyle başlayan yeni dönemde, yol sisteminde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Konya'nın Selçuklu pâyitahtı olması ile, yol şebekesinin tekrar Anadolu içlerinde düğümlenmesi, her ne kadar Büyük Menderes Bölgesi yollarına tesiri sınırlı olsa da, bunların en mühim olanıdır.³⁸² Nitekim Selçuklular devrinde, XIII. asrın ilk yarısında mevcut olan ticâret yolları arasında, Konya'dan batı sâhillerine ulaşan bir yol, Eğridir ve Burdur'u tâkiben Lâzıkıyye üzerinden geçmekte idi.³⁸³ Ayrıca, gene bu dönemde önemli Karadeniz limanlarını Adalar denizi kıyılarına bağlayan ve en mühim kavşak noktası Konya olan yolun da, önemli menzillerinden birini teşkil eden Lâzıkıyye üzerinden, bir taraftan Selçuk'a, diğer taraftan'da İzmir ve Foça'ya uzandığı bilinmektedir.³⁸⁴ Anadolu içlerinden gelerek, Büyük Menderes ovasını katetmek sûretiyle Balat'a oradan da Selçuk ve İzmir'e ulaşan bu yolun, İbn Bâttuta ve Timur tarafından kullanılmış olan yol olduğu da belirtilmektedir.³⁸⁵ Burada ayrıca, Reşîdüddin'in bir oğlunu Denizli merkez olmak üzere batı Anadolu'ya tâyin etmek sûretiyle, planladığı siyâsî ve iktisâdî düşüncelerinin mahsûlü olarak kuvvetlendirmeye çalışmış olduğu, İlhanlıların önemli gördükleri Sultâniye-Tebriz-Erzurum-Sivas ve Konya üzerinden Denizli'ye uzanan *Batı İmparatorluk Yolunu*'da zikretmek gerekir.³⁸⁶

381 Ramsay, *Aynı eser*, s.77; Ayrıca tafsilât için Bkz. T.Baykara, *Araştırmalar*, s.20-32

382 Ramsay, *Aynı eser*, s.81,84; S.Göney, *Aynı eser*, s.582-83

383 M.K.Özergin, *Aynı tez.*, s.51.

384 M.K.Özergin, *Aynı tez.*, s.126.

385 S.Göney, *Aynı eser*, s.584.

386 T.Baykara, *Denizli Târihi*, s.47.

Osmanlı devri Anadolu yol şebekesi üzerinde yapılmış olan bâzı araştırmalarda da, tesbît olunduğu üzere³⁸⁷, ağırlığın bilhassâ XVI. asırda İstanbul'dan Sivas'a ulaşan *Kuzey Kervan Yolu* hattında yoğunlaşması ile birlikte, Büyük Menderes Havzası ve bu arada Lâzıkıyye şehri ile bağlantılı yollar, aşağıda zikredilecek olan bâzı hatlar dışında, *mahallî kervan yolları* durumuna düşmüşlerdir.³⁸⁸ Buna rağmen, coğrafi konumu itibâriyle, Büyük Menderes ve Gediz vâdileri yoluyla batı sâhillerine, güney istikâmetinde Antalya ve Akdeniz'e ayrıca Çardak yoluyla Konya'ya bağlanan yolların kavşak noktasında bulunan Lâzıkıyye şehrinin XV ve XVII. Yüzyıllarda, Anadolu yol ağında ikinci derecedeki konumu ile birlikte, bilhassâ kendi bölgesinde nisbî bir ehemmiyeti hâiz olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim, bu devirde faâl olduğu tesbît edilen Isparta- Keçiörlü- Tazkırı menzilleri üzerinden Lâzıkıyye'ye ulaşan mahallî nitelikli yoldan başka, buradan Kuşadası'na ve İzmir'e uzanan, Anadolu içlerini Ege limanlarına bağlayan yol şebekesi oldukça önemli görünmektedir. Bu yol, Büyük Menderes nehrinden, Nâzilli-Sultanhisarı-Aydın ve Kuşadası menzilleri ile bağlıydı.³⁸⁹ Diğer taraftan, bilhassâ XVII. asrın ilk yarısında faâliyeti dikkati çeken mühim bir yol da, bununla bağlantılı olup, Aydın ve Selçuk üzerinden İzmir'e uzanan bir *kervan yolu* idi.³⁹⁰ Bu yolun gelişmesiyle birlikte, batı Anadolu yol şebekesinde meydâna gelen yeni canlanmada, mezkûr asırda İzmir'in bir ticaret merkezî olarak yükselmesinin esâs âmil olduğu görülmektedir.³⁹¹ Buraya kadar, ana hatlarıyla tesbîte çalışılan, şehrin önemli bir kavşak noktasını teşkil ettiği bu yol şebekesinde, ayrıca, Lâzıkıyye'den kuzey-doğu istikâmetinde Sandıklı-Afyon'a, kuzey-batı yönünde Pâmukkale-Çal-Sarıgöl- Alaşehir'e uzanan yol da dikkati çekmektedir³⁹² ki, esâsen, aşağıda zikredilecek olan Ak-Han da bu yol üzerinde bulunmaktadır.

³⁸⁷ Bu çalışmalardan ikisini özellikle belirtmek gerekir. F. Taeschner. *Das Anatolische Wegenetz nach Osmanischen Quellen* I, Leipzig, 1924; II, Leipzig, 1926 (Tercümesi için Bkz. *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yolları* (Çev. H.Sadi Selen), T.T.K. Kütüphânesi-40/131); Usha M.Luther, *Historical Route Network of Anatolia (İstanbul-İzmir-Konya) 1550's to 1850's: A Metodological Study*, Ankara, 1989.

³⁸⁸ S.Göney. *Aynı eser*, s.584-85

³⁸⁹ M.K.Özergin. *Aynı tez*, s.127.

³⁹⁰ R.Stewig. *Aynı eser*, s.102, Harita-63.

³⁹¹ Ramsay. *Aynı eser*, s.84. Tafsîlât için, ayrıca Bkz. Daniel Gofman, *İzmir and the Levantine World, 1550-1650*. Washington, 1990; Necmi Ülker. *The Rise of İzmir, 1688-1740*, (Basılmamış Doktora tezi), University of Michigan, 1974.

³⁹² Bkz.R.Stewig. *Aynı eser*, Harita 63 vd..

Bütün bunların dışında, kazâ dâiresini teşkil eden, muayyen bir çevrenin en mühim siyâsî ve iktisâdî merkezî olan Lâzıkıyye şehrini, hinterlandına bağlayan mahallî yol şebekesine de işâret etmek gerekir. Bu cümleden olarak, özellikle, Lâzıkıyye-Sarayköy, Sarayköy-Buldan, Lâzıkıyye-Pamukkale, Lâzıkıyye-Karacahöyükköy, Lâzıkıyye-Işıklı, Lâzıkıyye- Dinar ve Lâzıkıyye-Tavas hattını zikretmek gerekir³⁹³.

Burada işâret olunması gereken diğerk önemli bir nokta da, bu târihî yol şebekesine tanıklık eden bâzı kalıntılar ve zamanımıza kadar ayakta kalabilmiş olan yapılardır. Bu cümleden olarak, evvelâ, İlhanlı Anadolu vâlisi Emir Çoban'ın oğlu Tîmurtaş tarafından, Sarayköy-Nâzilli arasında Tekkeköy civârında Büyük Menderes üzerinde binâ edilmiş olan *Timurtaş Köprüsü'nü* zikretmek gerekir. Timurtaş'ın, 1327 Eylülünde şehre geldiğinde inşâsıyla bizzat ilgilenmiş olduğu bu köprü, yukarıda belirtilmiş olan Lâzıkıyye-Aydın arasında uzanan ticâret yolunun mühim bir bağlantısı olarak düşünölmüş olmalıdır. Rodos seferi dönüşünde, Kânûnî'nin de üzerinden geçmiş olduğu bilinen köprü, XVII. asrın ortalarında, Kâtip Çelebi tarafından, bir sıcak su kaynağının patlaması sonucu *virân* halde kaydedilmiş olmakla berâber³⁹⁴, müteâkib asırlarda tâmir edilmek sûretiyle fonksiyonunu devâm ettirmiş, ancak zamânâmıza, ismiyle birlikte, sâdece bâzı temel kalıntıları intikâl edebilmiştir.³⁹⁵

Ak-Han (=Ak-Kârbânsaray): XVI. Asır evkâf defterlerinde kayıtlı iki *handan* şehir dışında bulunan birisi olup *Ak-Kârbânsaray* şeklinde zikrolunan bu yapı, Selçuklu devri Anadolu yol şebekesini belirleyen kervansaraylar zincirinin³⁹⁶ batıdaki son halkası olmak üzere, bugünkü şehrin 7 km kuzey-doğusunda, Denizli-Eğridir yolu üzerinde bulunmaktadır. Ak-Han, zamanla, bugün aynı mevkîde bulunan bir köye de isim teşkil etmiştir. Küçük avlulu tipte, asıl han kısmı avludan daha küçük olan bu kervansaray, her iki kısmındaki kapıların üzerinde bulunan kitâbelerden anlaşıldığı kadarıyla³⁹⁷, daha önce de dikkat çekildiği üzere, şehrin îmar ve inşâsından büyük rol oynâmış olan *Karasungur bin  Abdullah* tarafından binâ edilmiştir. Han'ın 17x17 ebâdındaki iç kısmı 25 Eylül 1223'de,

³⁹³ U.M.Luther. *Aynı eser*. s.27,35-36, 127 vd.

³⁹⁴ *Cihannüma*. s.634.

³⁹⁵ Tafsîlât için Bkz. T. Baykara. *Denizli Târihi*. s.50-51; F.A.Akça. *Denizli Tarihi* s.62-63.

³⁹⁶ Selçuklu kervansarayları hakkında genel bilgi için Bkz. Osman Turan. "Selçuklu Kervansarayları" Belleten X/39 (Temmuz 1946). s.471-96.

³⁹⁷ Kitabeler için bkz. İ.H.Uzunçarşılı. *Kitâbeler*.II. s.192-95.

25x25 boyutundaki avlu kısmı ise 19 Temmuz 1254 târihinde tamâmlanmıştır.³⁹⁸ Cephesinin beyaz mermerle kaplı olmasından dolayı bu isimle meşhûr olup, Anadolu kervansarayları ile ilgili çalışmasında K. Erdmann tarafından tafsilâtıyla tedkik edilmiş olan³⁹⁹ Ak-Han, diğer benzerleri gibi, yolcu ve hayvanlarının barınacağı ünitelerden meydâna gelmiştir. Sivri kemerli ve mermerden gâyet süslemeli bir şekilde yapılmış olan *avlu portali*, cephenin iki köşesinde duvarların bağlantısını temin eden *dâirevî iki kulesi*, üzerinde çeşitli hayvânî motiflerin de bulunduğu *köşe sütun boşlukları* ve muhtelif renklerde taşlardan müteşekkil cephe duvarı ile oldukça dikkat çekici özellikler arzeden han'ın çift kemerli büyük kapısından girildiğinde, avluda sağda iki büyük kemerli alan, solda da revaklarla birlikte mermerden inşâ edilmiş çift katlı bir mescidin yer aldığı görülmektedir.⁴⁰⁰

Uzun zamandan beri harâb halde varlığını sürdüren bu karvansarayın, XVI. asır evkâf defterinden, 1530'larda tanzim edilmiş olanında, *mahall-i mehlûk ve hatır-nâk* bir yer olarak *ehl-i seyfin intikâlinden* kaldığı ve *defter-i köhnede*, *mezra'a* olarak Kâmil uhdaine verilmiş olduğu, ancak daha sonra berât ile *bi'l-fi'il mutasarrıf olmak üzere Gaybî Fakih'e sadaka olunduğu* ve bu minvâl üzere *defter-i cedide* kaydolunduğu belirtilmektedir ki, bunların, 1571 târihli defterde de aynıyle kaydedilmiş olduğu görülmektedir.⁴⁰¹ Han'a, gerek bu defterlerde, gerekse, *Vakf-ı çiftlik-i Ak- Kârbânsaray, derbend* şeklinde kaydedilmiş olduğu, 1530 târihli icmâl defterde,⁴⁰² yıllık 790 akçalık bir hâsıl kaydedilmiştir.

2-Şehirdeki Ticâri Fonksiyonlu Yapılar: Çarşı-Pazar ve Esnaf

Şehrin dışında olmakla berâber, ona ulaşan yollarda önemli konumda olan bâzı yapılardan sonra, merkezdeki ticârî yapıları tesbît ederken, hemen dikkati çeken ikinci *han* da işâret ederek değerlendirmeye başlamak yerinde olacaktır. Gıyâseddin Keyhûsrev döneminde, gene Karasungur bin °Abdullah tarafından inşâ ettirilmiş olduğu bilinen,⁴⁰³ bu han, zamânımıza ismi dahî kalmamış olmakla berâber, Kale civârında, bugünkü Bayramyeri mevkiinde, yakın zamanlara kadar

³⁹⁸ T.Baykara, *Denizli Tarihi*, s.49-50

³⁹⁹ Kurt Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhundertst*, I. Berlin, 1961, s.67-72; II. s.83-97, Lev.VII. (Zikr. T.Baykara, *Aynı eser*, s.49)

⁴⁰⁰Bkz. T.Baykara, *Aynı eser*, s.50; F.A. Akça, *Denizli Tarihi*, s.26-31; Aziz Ongan, "Kervansaraylar "Akhan". *İnanç*, 94-95 (İlkteşrin-İlkkânûn 1944), s.4 vd.

⁴⁰¹ BOA-TD-369, s.454; TKGM-KKA-TD-560, v.236-a.

⁴⁰² BOA-TD-438, s.132.

⁴⁰³ İ. H.Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, II, s.192

Vakıf Han ismiyle mâruf olan binânın yerinde bulunmakta idi.⁴⁰⁴Bugüne kadar doğrudan kendisine ait herhangi bir kitâbesi de bulunamamış olmakla berâber, Hacı Eyüplü Mezarlığında bulunan ve nereye âit olduğu bilinmeyen bir kitâbe hakkında, M.K. Özergin'in kuvvetle muhtemelen bir hana ait olması gereği fikrinden hareket edildiği takdirde⁴⁰⁵, bunun sözkonusu hana âit olduğuna, dolayısıyla, bu yapının H. 633 (M.1253) yılında inşâ edilmiş olduğuna hükmedilebilir.⁴⁰⁶ Ayrıca, Evliyâ Çelebi'nin sözünü ettiği, Karasungur bin °Abdullah tarafından binâ edilmiş olan han da bu olmalıdır.⁴⁰⁷ Nitekim, evkâf defterlerinde, *mülknâme-i Vâlîde-i Sultan °Aleşah* ile ilgili kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, *nefs-i Lâzıkıyye*de bulunan bu handa mezkûr Hâtun'un mülkiyetinde olan sâir emlak ile birlikte, Saruhan sancağı Akhisar kasabasındaki îmâretine vakfedilmiş olup şöyle kaydedilmiştir;

*Nefs-i Lâzıkıyye'de ba'zı köhne dükkanlar ve köhne kârbansaray yiri alınub ta'mir olunub kırk °aded dekâkin ve bir kârbansaray binâ olunub Lâzıkıyye kadısı'ndan cihet-i şer'iyye îbrâz olunmağın defter-i cedîde kayd olundu.*⁴⁰⁸

İşte bu sûretle, XV. asrın sonlarında tâmir edilmek sûretiyle tekrar fonksiyonel hâle getirilmiş olan bu han, XVI ve XVII. asırlarda şehrin iktisâdî ve ticârî hayâtında önemli rol oynayan merkezlerden birisi olmuştur. Aynı defter kayıtlarında, yıllık *icâresi*, 1.600 akça kaydedilmiştir.

Bununla birlikte, şehrin asıl iktisâdî ve ticârî faâliyetlerinin yoğunlaştığı merkezî, daha önce de tâsrih olunduğu üzere, XIII. asırda teşkil edilmiş olup, şehrin fizikî gelişmesinde de esâs âmil olmuş olan *İç-kaledir*. Muhtelif kaynaklardaki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, etrâfi surlarla çevrili olup, sabah açılıp akşam kapanan kapıları ve gece bekcileriyle, meskenin dışında, tamâmıyla ticârî fonksiyonlu yapılardan meydâna gelmiş olan bu ünite, tam mânâsıyla bir ticârî kompleks olma husûsîyetni hâiz idi. İşte, burada üzerinde durulacak olan çarşı- pazar ile esnaf teşekkülleri büyük ölçüde bu merkezde yerleşmiş

⁴⁰⁴ Tarhan Toker (*Denizli İli Kültür Hayâtı*, s.90), 1950'lere kadar, mezkûr meydan çerçevesinde, aynı adı taşıyan bir han bulunduğunu, hatta "Maarif Hanı" da denildiğini, ancak, bu târihten sonraki îmar ve inşâ faâliyetleri sırasında, bundan eser kalmadığını belirtmektedir.

⁴⁰⁵ M.K.Özergin, *Aynı tez.*, s.128.

⁴⁰⁶ Kitâbe için Bkz. F.A.Akça, *Denizli Tarihi*, s.20-23.

⁴⁰⁷ *Sevâhatnâme*, s.194-95.

⁴⁰⁸ BOA-TD-369, s.447; TKGM-KKA-TD-560, v.232a-232b; BOA-TD-438, s.132

bulunuyordu. Ancak, buna geçmeden evvel, 1671 yılındaki vaziyeti tasvir eden Evliyâ Çelebi'nin, bu kompleks hakkında verdiği mâlumâtı aynen vermek, genel bir fikir edinmek bakımından faydalı olacaktır.

... *Ve dâiren madar cürmü dört bin yetmiş adımdır ve cümle dört kapısı vardır Şimâl cânibinde Boyacılar kapısı ve şarka nâzır Semerciler kapısı gâyet küçük kapudur iki âdem yanyana giremez ve atlu girip çıkamaz ve kible cânibine Yeni Câmî kapısı ve cânib-i garba Bağlar kapısı bâzılar Hızırlık kapısı derler... Ammâ bu kal'a içinde aslâ ehl-i iyâl ile sâkin olacak hâne ve hânedanlar yokdur ser(a) pa dükkânlar çokdur Cümle üç yüz yetmiş mâmûr ve abadân sesvâk-ı sultandır ve bir kargîr divârlar ve sutuhu kiremitli ve iki kapulu bir metin ve müstahkem binâlı bezazistanı var Cümle yetmiş dolâb dekâkinlerdir Ve bir tûrâb örtülü minâresiz câmî-i kadîmî var Kal'anın tâ vasatında üstü kiremitli bir vasî tahıl pazarı meydânı var ve birkaç çeşmesârı var Bu âsâr-ı binâlardan gayrı kal'a içinde binâ yokdur Ancak bir han var lâkin anda âyende ve revende mihmân olamaz itimâd idüb bildikleri âdemleri korlar Ve dîdebânlar her şeb üzerlerine han kapusın taşradan sed iderler Ve bu kal'a içre her gice elli âdem pürsilâh dîdebânlık ve pasbânlık iderler Gâyet mazbutdur Ve bu kal'a içre haftada bir azîm pazar olur kim güyâ âdem denizi Denizli şehrinde temevvüc ider Ve Pazardan sonra kal'ada ba'de'l magrîb dîdebânlardan gayrı bir can kalmayub herkes bağlarında hânelerine gidüb tâ sabah olunca kal'a mustahfizânları tabıllarına darblar urub köşk beklerler Zîrâ bu kal'a bezazistanın zîr-i zemîninde nice Mısır hazinesi mâl-ı tüccârân vardır.⁴⁰⁹*

Bu kayıtlardan da rahatlıkla anlaşılacağı üzere, Lâzıkıyye şehri de, diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi ⁴¹⁰, câmî- bedesten ve imâret siteleri üçgeninin çatısını teşkil eden ve İç-hisâr nâmıyla meşhûr olan bir mekanda organize olmuş çarşı-pazar etrâfında gelişmiştir. Bu ticâret merkezinin asıl odak noktasını ise, iktisâdî ve ticârî faâliyetlerin en fazla yoğunluk kazandığı mahal olması bakımından, Osmanlı şehir hayatında mühim bir yer işgâl eden *Bezistan* (=Bedesten) teşkil etmektedir. Kezâ, şehrin dışarı ile bağlantısını temin eden bütün yolların bu noktada düğümlenmesi sebebiyle, fizikî yapı da büyük ölçüde

⁴⁰⁹ *Seyahatnâme*, s.192-193

⁴¹⁰ Ö.Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütleri", s.106; Gönül Tankut, "Osmanlı şehrinde ticârî fonksiyonların mekânsal dağılımı", VII.Türk Tarih Kongresi Tebliğleri,II.s.778.

buna göre şekillenmiştir.⁴¹¹ Osmanlı şehrinde ve bu arada konumuzu teşkil eden Lâzıkıyye şehir hayatında, esâsen, kumaşın mühim bir ticârî metâ olduğu zamanlarda, çarşıdaki bez- kumaş satış kısmının ayrıca belirlenmesi temâyülünün bir ürünü olarak, önce *bezzâzlar pazarı* ve *bezzâzlar çarşısı* şeklinde ortaya çıkmış olup, zamanla *bezistan* veyâ *bezzâzistan* şeklinde ifâde edilmiş olan *bedesten* in ticâretin düğümlendiği ve şehirsal merkezî tâyin eden yer olmaktan daha farklı bâzı fonksiyonlarının da olduğu bilinmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, her şeyden evvel *yarı resmi* bir ticârî teşekkül olarak ortaya çıkmış olan bedestenler, Devlet- esnaf münâsebetlerinde önemli rol üstlenmiştir. Ayrıca, mîmârî özellikleriyle Lâzıkıyye bedesteninde de olduğu gibi, kıymetli malların muhâfaza yeri olması ve bir bakıma bugünkü bankaların ilgili fonksiyonlarını üstlenmesi sebebiyle güvenilirliğin temsilcisi olmuştur. Kezâ, esnaf teşekkülleri sözcülerinin en nüfûzlu olanının *bedesten kethûdâsı* olmasına bağlı olarak, esnaf teşkilâtı bünyesinde önemli bir konuma sâhip olması yanında, loncaların Devlet ile olan münâsebetlerinde de aracı rolü üstlenmiş olan, önemli bir kuruluş olarak görünmektedir.⁴¹² İşte, oldukça mütevâzî boyutta bir şehir olmasına rağmen Lâzıkıyye'nin sâhip olduğu, etrâfındaki dükkân ve işyerleriyle berâber 150 dükkânı bünyesinde barındıran büyük bedesten⁴¹³ de, şehrin iktisâdî ve ticârî hayatında benzer fonksiyonları icrâ ediyordu. Yukarıda da zikrolunduğu üzere, Evliyâ Çelebi'nin *bir kârgir divârlar ve sûtûhu kiremitli ve iki kapulu bir metin ve müstahkem binâ* şeklinde tavsîf ettiği ve zîr-i zemininde nice Mısır hazînesi mâl-ı tüccârânın muhâfaza edildiğini belirttiği bedesten, XVI. asır evkâf defterlerinde şöyle kaydedilmiştir;

Evkâf-ı Merhûm Ahmed Paşa Karahisar'da binâ ettiği 'îmâretine vakf ettiği emlakinden nefis-i Denizlü'de İç-hisâr'da binâ ettiği bezistân hanı etrâfıyla ve 'arz-ı 'alîyesiyle (!) defter-i 'atikde yüz elli dükkânı kaydolunup yılda on üç bin sekiz yüz akça icâre-i dekâkin kaydolunmuş imiş hâliyâ mezkûr bezistândan ve dekâkinden on dört bin kırk yedi akça hâsıl olub defter-i cedide kaydolundı ber-karâr-ı sâbık vakf-ı mukarrer. ⁴¹⁴

⁴¹¹ Ö.Ergenç, *Aynı makâle*, s.106

⁴¹² M.Cezar, *Klasik Dönem İmar Sistemi*, s.296-319.

⁴¹³ Bkz. S.Faroqhi, *Towns and Townsmen*, s.28.

⁴¹⁴ BOA-TD-369, s.454; BOA-TD-438, s.132; TKGM-KKA-TD-560, v. 235b-236a.

Bu kayıtlardan da anlaşılacağı üzere, Gedik Ahmed Paşa⁴¹⁵ tarafından XV. asrın ikinci yarısında inşâ edilmiş olup, Karahisâr-ı Sâhib'deki îmâretine vakfedilmiştir.⁴¹⁶ 1530 ve 1571 târihli her iki evkâf defterinde de, Lâzıkıyye'den Gedik Ahmed Paşa vakfına tahsis edilmiş olan toplam 23.056 akçalık hâsılın 14.047 (%60.92) sini bedesten geliri teşkil etmektedir.⁴¹⁷

Bunun dışında, Lâzıkıyye çarşısını teşkil eden, ikinci önemli ve en yaygın ticârî fonksiyonlu yapı kümesi ise, bedesten etrâfında tesis edilmiş olan dükkânlardır. Çarşı-pazarı teşkil eden en yaygın unsur olan ve inşâ açısından basit olmakla beraber çeşitlilik arzeden bu dükkânlar, muhtelif kaynaklarda zikredilmektedir. 1333'de şehre geldiğinde, çarşıda kendisini karşılayan dükkân sâhipleri vesîlesiyle, ilk dikkati çeken unsurlardan birisi olarak çarşı, dükkânlar ve esnafa temâs etmiş olan İbn Bâttutâ⁴¹⁸'dan başka, diğer bâzı seyyahlar da önemli tesbîtlerde bulunmuşlardır. Ancak, hemen hemen tamâmı vakıf olmasından dolayı, evkâf defterlerine kaydedilmiş olan dükkânları daha sağlıklı bir biçimde bu defterlerden tesbît etmek mümkündür. Nitekim, 1530'da tanzim edilmiş olan deftere göre⁴¹⁹ şehirde toplam 198 *vakıf-dükkân* bulunmaktadır. Bunların 150'si, yukarıda da zikrolunduğu üzere, bedesten bünyesinde olup, *Gedik Ahmed Paşa Vakfı*'na tahsis edilmiştir.⁴²⁰ Geriye kalanların 40'ı *Merhûm Vâlîde-i Sultan Âlemşah Vakfı*⁴²¹, 4'ü *Câmî-i Kebîr Vakfı*⁴²², diğer 4'ü ise *Ahî Alâ'addin Zâviyesi Vakfı*⁴²³ olarak kaydedilmiştir. Bunların dışında, aşağıda ayrıca değerlendirilecek olmakla beraber, söz konusu defterlerde kayıtlı, *Câmî-i Kebîr* evkâfından 1 bâb *tâhûnhâne*, Ahî Alâ'addin Zâviyesi evkâfından 1 *kirişhâne dükkânı* ile 1 *başhâne* yi de belirtmek gerekir. Ayrıca, diğer tahrir defterlerinde kayıtlı nefis-i Lâzıkıyye hâsılı incelendiğinde dikkati çeken, hâss kaydedilmiş olan 1 *şem'hâne*, 1 *tâhûnhâne* ile 1 *eyâzihânenin* de XVI. asırda şehrin sînâi ve iktisâdî hayâtında

⁴¹⁵ Bkz. M. Halil Yınanç, "Ahmed Paşa", İA.I. s.193-199

⁴¹⁶ Bkz. S. Faroqi, *Aynı eser*, s.42.308, Tablo-4

⁴¹⁷ Ayrıca Gedik Ahmed Paşa vakfı hakkında Bkz. Ahmed Topbaş, "Gedik Ahmed Paşa ve Evkâfı", *2. Vakıf Haftası* (3-9 Aralık 1984), Ankara 1985, s.179-184.

⁴¹⁸ *Seyahatnâme*, s.318.

⁴¹⁹ *BOA-TD-369*, s.410-461; *BOA-TD-438*, s.131-132; *TKGM-KKA-TD-560*.

⁴²⁰ *BOA-TD-369*, s.454; *BOA-TD-438*, s.132; *TKGM-KKA-TD-560*, v.235 b-236 a.

⁴²¹ *BOA-TD-369*, s.447; *BOA-TD-438*, s.132; *TKGM-KKA-TD-560*, v.232a-232b.

⁴²² *BOA-TD-369*, s.448-49; *BOA-TD-438*, s.131; *TKGM-KKA-TD-560*, v.232b-233a.

⁴²³ *BOA-TD-369*, s.455-56; *BOA-TD-438*, s.131; *TKGM-KKA-TD-560*, v.236-b.

önemli rol oynadığı görülmektedir.⁴²⁴ Bununla birlikte XVI. asrın ikinci yarısında, Anadolu şehirlerindeki ticârî yapıları tesbît etmiş olan Faroqhî ise, 1550-1600 yılları arasında, şehirde toplam 206 vakıf-dükkân'ın mevcut olduğunu ve bunların sâdece %8'ini teşkil eden 16'sının şehrin esâs ticârî kompleksinin dışında bulunduğunu belirtmektedir.⁴²⁵

XVII. Asırdaki vaziyeti ise, yüzyıl ortalarında, şehrin sâdece *müte'addid hanlarından* bahseden Kâtib Çelebi⁴²⁶den başka, 1671'lerdeki durumu tesbît etmiş olan Evliyâ Çelebi'nin verdiği mâlumâtdan hareketle kısmen aydınlatmak mümkündür. Bu cümleden olarak, ünlü Seyyah, yukarıda da zikrolunduğu üzere, şehrin çarşısındaki dükkânların çokluğuna dikkat çekerek, bunun toplam adedinin 370'i bulunduğunu kaydetmektedir.⁴²⁷ Müteâkib asırlarda, şehrin büyümesine paralel olarak, bu sayının arttığı görülmektedir. Nitekim, XIX. asrın sonlarına doğru, Denizli'de 631 dükkân ve 248 mağazanın bulunduğunu belirtmek, bu noktada bir fikir edinebilmek için yeterli olacaktır.⁴²⁸

Lâzıkıyye çarşısının en mühim ve canlı merkezlerinden birisi de, daha önce de işâret olunduğu üzere, *bazâr durur yer* olarak târif edilen Osmanlı şehrini diğer iskân yerlerinden ayıran en önemli kıstaslardan birisi olarak kabul edilen *pazar* idi. İç-hisârda, haftada bir kurulduğu anlaşılan bu pazar, Evliyâ Çelebi tarafından, yukarıda zikredildiği üzere, *Ve bu kal'a içre haftada bir 'azîm pazar olur kim gûyâ âdem denizi Denizli şehrinde temevvüc ider.*⁴²⁹ şeklinde tasvir edilmektedir. Esâsen, daha önce verilmiş olan rakamlardan da tâkib edilebileceği gibi XVI. asırda, 4.000 ilâ 6.000 arasında bir nüfusun alış-veriş yaptığı ve aynı zamanda, oldukça geniş hinterlandında yaşayan muayyen kır nüfusunun da, gerek mahsûllerini pazarlamak, gerekse bâzı ihtiyaçlarını temin etmek için gelip gittiği bir alış veriş merkezî olduğu dikkate alındığında, pazarın hacmi ve canlılığı konusundaki bu bilgileri kabûl etmek gerekir. Kaldı ki Lâzıkıyye şehri'nin, bağlı

⁴²⁴ BOA-TD-438,s.48; BOA-MAD-72, v.1b-2a;TSMAD-D-4040, v.1-b;TKGM-KKA-TD-48, v.109b-110 a

⁴²⁵ Bkz.S.Faroqhi, *Aynı eser*, s.304-305, Tablo-2.

⁴²⁶ *Cihannümâ*, s.633.

⁴²⁷ *Seyahatnâme*, IX, s.192.

⁴²⁸ S. Sâmi, *Kâmusu'l-Alâm*,III, s.2148. Ayrıca Bkz. *SVA-1307*, I,s.605; *SVA-1317*, s.301

⁴²⁹ *Seyahatnâme*,IX, s.193.

bulunduğu sancak bünyesinde Kütühya'dan sonra ikinci büyük merkez özelliğini arzetmesi de bunu teyid etmektedir.⁴³⁰

Bundan başka, aşağıda da görüleceği üzere, bilhâssa hubûbat istihsâli itibâriyle önemli bir yer tutan Lâzıkıyye kazâsı'nın merkezini teşkil eden şehrin çarşısında, buna bağlı olarak, bir de tahıl pazarı'nın bulunduğu görülmektedir. Evliyâ Çelebi'ye göre, burası, *kal'ının tâ vasatında* tesis edilmiş olup, üstü kiremitle örtülü, gâyet geniş bir pazardır.⁴³¹ Defterlerde herhangi bir kayıt bulunmamakla berâber, buranın şehir nüfusunun temel gıda ihtiyâcını karşılayan önemli ticâret merkezlerinden birisi olduğunu belirtmek gerekir.

Buraya kadar, esâs unsurları itibâriyle tesbît etmeye çalıştığımız, Lâzıkıyye çarşısında faâliyet gösteren esnafa gelince; Herşeyden evvel, Lâzıkıyye'nin, XVI. asırdan itibâren bütün Anadolu'da ve bilhassâ batı Anadolu'da hâkim olan *ahî* geleneğine bağlı olarak kuvvetli bir esnaf teşkilatına sâhip olduğunu belirtmek gerekir. Bâzi kaynaklarda bir müddet Lâzıkıyye'de de ikâmet etmiş olduğu hattâ Evliyâ Çelebi tarafından burada medfûn bulunduğu belirtilen Ahî Evren⁴³² tarafından kurulmuş olan *ahilik* ve birlikte gelişen esnaf teşkilatının, daha 1333'lerde, hemen bütün Anadolu sathında hâkim olduğu, İbn Bâttuta tarafından tafsilâtıyla tesbît edilmiş bulunmaktadır. Bu cümleden olarak, Seyyah her gittiği yerde olduğu gibi, daha önce de ifâde olunduğu üzere, Lâzıkıyye'ye geldiğinde çarşıda kendisini karşılayan Ahî Sinân ve Ahî Tuman dan uzun uzun bahsetmektedir.⁴³³ Buradaki ahîlerin, yaşayış tarzları ve âdetleri ile ilgili olarak da, tesâdüf ettiği Ramazan bayramına, Sultan'ın askerleri ile, ahîlerin de silahlı vaziyette geldiklerini, her bir esnaf ve zanâat grubunun kendine mahsus *tabl ve c'âlem ve nefiri olup* silahlarının mükemmelliği ile birbirleriyle yarıştıklarının görüldüğünü, ayrıca, *erbâb-ı zanâc'atın* koyun, sığır ve ekmek yükleriyle birlikte çıktıklarını, bunları mezarlıkta keserek fukarâya dağıttıklarını, bayram nâmazından sonra da, şeyh, fakih ve ahîler için ayrı bir sofra hazırlandığını, fakir fukarânın ise, kurulmuş olan diğer bir sofraya oturduklarını beyân etmektedir.⁴³⁴ Ahîlik ve esnaf

⁴³⁰Bkz. S.Faroqhi. "16. Yüzyılda Batı ve Göney sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar", s.58.

⁴³¹ *Seyahatnâme*.IX. s.192.

⁴³²Sözkonusu kaynakların verdiği bilgiler ve tenkidi ile ahi teşkilâtının kuruluşu hakkında son tafsilâtlı çalışma için Bkz. Mikâil Bayram. *Ahî Evren ve Ahî Teşkilâtının Kuruluşu*. Konya. 1991.

⁴³³ *Seyahatnâme*.s.318-319.

⁴³⁴ *Seyahatnâme*.s.320.

teşkilâtının daha ziyâde sosyal boyutlarından bâzılarına işâret eden bu ifâdelerden de anlaşılacağı üzere, daha önce zikredilmiş olan iskân noktasında olduğu gibi, çok değişik boyutları bulunan ahîlik,⁴³⁵ Lâzıkıyye esnaf ve zanâat gruplarının teşekkülü ve işleyişinde, dolayısıyla, şehrin sînâî, iktisâdî ve içtimâî hayâtında esâs âmîl olmuştur.

İşte, bu sûretle, daha XIII ve XIV. asırlarda teşekkül etmiş olan Lâzıkıyye esnaf ve zanâatkar zümrelerini değerlendirirken, ilgili tahrir defterlerinden ilkinde, *nefs-i Lâzıkıyye* nin mevcut olmaması⁴³⁶, İkincisinin icmâl olması⁴³⁷ ve nihâyet 1571-târihli mufassal defterde de, meremmetci, natır, usta gibi çok istisnâî birkaç not dışında, şehirli nüfusun mensûb olduğu meslek zümresinin kaydedilmemiş olması sebebiyle, maâlesef, tafsilâtli bir döküm yapmak imkânı bulunmamaktadır. Ancak, şehrin çarşı ve pazarını teşkil eden iç-hisârda mevcut bâzı yapılar ile dışa açılan kapı isimlerinden, mahalle adlarından, seyyahların verdikleri bâzı bilgiler ve diğer bâzı münferid kaynaklardan hareketle, bâzı küçük tesbîtler yapmak mümkündür.

Esâsen, XVI. asırda Osmanlı şehir esnafı, genellikle dört grupta toplânmaktadır. Bunlardan birincisi, ekmekçi, helvacı, bakkal gibi muhtelif *gidâ maddeleri* satanlar; ikincisi, Çûhacı, hallâc ve keçeci gibi *dokumacılık* ve benzeri iş kollarında meşgûl olanlar; Üçüncüsü, nalband, kılıççı, bıçakçı gibi *imâlatçılar*; dördüncüsü ise, debbağ ve sarraç gibi *deri ile ilgili* iş kollarında çalışanlardır.⁴³⁸ Bu dört gruba dâhil olan iş kollarının, hemen tamâmının XVI ve XVII. asırlarda Lâzıkıyye şehrinde de mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Lâzıkıyye'de, aşağıda ayrıca işâret olunacağı üzere, önemli bir dokumacılık merkezi olması hasabiyle, bununla ilgili hallâc, çûkacı, keçeci gibi iş kollarında meşgûl olan bezzaz esnafı ilk dikkati çeken zümredir. Bunlar, çarşının merkezîni tâyin eden bezzâzistan da faâliyet göstermekte idiler. Bununla birlikte dokumacılığın yan sanâyi kuruluşları ve bunlarla *meşgul* olan esnaf ve zanâat erbâbı da, önemli yer tutmakta idi. Bunların en başta geleni ise, dokumacılıkta

⁴³⁵Daha önce işâret edilmiş olan çalışmalara ilâveten, genel bir değerlendirme için Bkz. Ahmed Tabakoğlu, "Sosyal ve İktisâdî Yönleriyle Ahilik", *Türk Kültürü ve Ahilik, XXI, Ahilik Sempozyumu (13-15 Eylül 1985) Tebliğleri*, İstanbul, 1986, s.49-72.

⁴³⁶BO.A-TD-49.

⁴³⁷BO.A-TD-438.

⁴³⁸Meselâ.XVI. asırda Manisa'daki esnaf grupları için Bkz. F.Emecen, Manisa Kazası s.76-78; M.Çağatay Uluçay, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Zirâat Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı*, İstanbul 1942.

doğrudan ilgili olan *boyacılar* idi. Bunlar içersinde de *kökboyacılar* önemli bir yer tutmakta idi. Bu zümre, Evliyâ Çelebi'ye nazaran iç-hisarın Boyacılar veyâ Kökboyacılar Kapısı civârında yerleşmişlerdi. Şehirde, diğer yaygın bir esnaf zümresini de, bizzat Ahî Evren'in de meşgûl olduğu zanâ'at olması hasebiyle, bütün Anadolu sathına ve bu arada Lâzıkıyye'ye, ahîlikle birlikte yayılmış ve yerleşmiş olan *debbağ* (= *tabak*) ve *sarrâc* gibi dericilikle ilgili zanâat dallarında faâliyet gösteren gruplar teşkil etmektedir. Daha önce de zikrolunduğu üzere, ekseriyetle bu zümreye dâhil olan esnafın meskûn olması sebebiyle, şehrin mahallelerinden birisinin *Debbağlar* (= *Tabaklar*) ismiyle meşhûr olması da, bu zümrenin, şehirdeki ağırlığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.⁴³⁹ Bunların dışında, gene iç-hisâr'ın kapılarından birisinin Semerciler Kapısı olarak bilinmesi, bu civârda, *semerci* esnafının yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Kezâ yukarıda zikredilmiş olan hamamları işleten *hamamcı* esnafını da ayrıca belirtmek gerekir. Bununla birlikte, XVI ve XVII. asırlarda Lâzıkıyye'de, çeşitli mal ve hizmet üretiminde çalışan daha pek çok esnaf grubu mevcut ise de, şimdilik bunları belirtmekle yetinmek durumundayız.

Bütün Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, Lâzıkıyye'de de, gerek imâlat, gerekse ticâret ve hizmet sektöründe faâliyet gösteren *esnaf*, kendi içersinde sıkı bir otokontrol sistemine bağlı olduğu gibi⁴⁴⁰, Devlet karşısında da, başta *ihtisâb kânûnnâmeleri*⁴⁴¹ ve narh olmak üzere bâzı önemli kayıtlara tâbi idiler.⁴⁴² Her iki noktada da, bu kural ve kânûnların tatbîki sûretiyle esnâf teşkilâtının idâresinden sorumlu olan görevliler arasında, başta *kadı* gelmekte idi. Bunu tâkiben sırasıyla ihtisâb müessesesinin başında bulunup, esnafın denetiminden sorumlu olan *muhtesip*, reis ve dışa karşı temsilci olmak üzere esnaf arasından seçilen *şeyh*,

⁴³⁹Hattâ 1925'lere kadar, Denizli "Debbağ" esnafının "peştemal kuşatma" gibi âdetleriyle birlikte varlığını muhâfaza etmiş olduğunu da belirtmek gerekir. (Bkz. Ş. Tekin Kaptan, *Denizli'nin Halk Kültürü Ürünleri*, I. Denizli, 1988, s.24-25) Aynı şekilde, Kale-içi "bakırcılar" esnafının da bâzı âdetleriyle günümüze kadar varlığını devâm ettirdiği bilinmektedir ki, "keşkek günü" bunların en dikkate değer olanıdır. (Bkz. Aynı müellif, "Denizli'de Adet ve Gelenekler", *Merkez Efendi Sempozyumu (27-29 Haziran 1988)*, Manisa, 1989, s.292-93).

⁴⁴⁰Bkz. Mübahat S.Kütükoğlu, "Osmanlı Esnafında Oto-kontrol Müessesesi", *Ahîlik ve Esnaf (Konferanslar ve Seminer Metinler ve Tartışmalar)*, İstanbul, 1986, s.55-85.

⁴⁴¹Bâzı örnekleri için Bkz. Ö.L.Barkan, "XV. Asrın Sonunda Bâzı Büyük Şehirlerde Eşyâ ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kânunlar", *Tarih Vesikaları*, I/5, s.326-340; II/7, s.15-40; II/9, s.168-177.

⁴⁴²Genel bir değerlendirme için Bkz. Mehmed Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devlele İlişkileri". *Ahîlik ve Esnaf (Konferanslar ve Seminer Metinler Tartışmalar)*, İstanbul, 1986, s.113-130.

şeyhi temsilen, bir bakıma onunla esnaf arasında vâsita olan *nakîb*, gene esnaf tarafından muhtelif iş ve dâvalara bakmak üzere seçilen *kethûdâ* ile yardımcısı *yiğit-başı* ve nihayet, narh tâyini, ölçü-tartı âletlerinin kontrolü ve kadı'nın ihtiyaç duyduğu meselelerde danışmanlık vazîfesi gören *ehl-i hibre* (= *ehl-i vukûf*) gelmekte idi.⁴⁴³ XVI ve XVII. asırlarda Lâzıkıyye şehrinde, bu görevleri îfa edenlerden, tesbît edilebilmiş olanlar, yukarıda zikredilmiş olduğundan, burada tekrarından sarf-ı nazar olunmuştur.

3- Şehrin Ekonomik Bünyesi, Sanâyi ve Ticaret

Buraya kadar verilmiş olan bilgiler, az çok şehrin iktisâdî bünyesi hakkında bir fikir vermekte ise de, bütün bunlar, gerçek durumu tesbît edebilmek için yeterli görünmemektedir. Şehrin iktisâdî fonksiyonunu ve ticâret hacmini tâyin eden en mühim faktörlerden birisi, bağlı bulunduğu yol sistemidir. Daha önce işâret olunduğu üzere, Lâzıkıyye, kadîm zamandan beri işgal ettiği coğrafyadan geçen bâzı ticârî yolların önemli bir kavşak noktası olmuş, ancak, XVI. ve XVII. asırlarda, transit ticâret yolunun dışında, ikinci dereceden bir yol şebekesinin kavşak noktası durumuna düşmüştür. İkinci önemli faktör, bir idârî ve aynı zamanda iktisâdî merkez olarak kendisine bağlı bulunan sahasının özellikleridir. XVI. Asırda kendisine tâbi üç *nâhiye* ile, bunların herbirine bağlı çok sayıda kır iskân merkezini bünyesinde barındıran ve çok geniş bir sahayı kaplayan Lâzıkıyye kâzası merkezi olan şehir, bu bakımdan önemli kaynaklara sâhip idi. Şehrin sanayi ve ticâret kapasitesini belirleyen sâdece *nefs-i Lâzıkıyye* nüfusu değil aynı zamanda hiç olmazsa haftada bir kurulan pazara gelip giden kır nüfusu idi.

Ayrıca belirtilmesi gereken bir diğer nokta da, şehir nüfusunun istihdâm sahâlarıdır. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi, her ne kadar modern anlamda şehiri, kır iskân yerlerinden ayırdeden en mühim kriterlerden birisi olarak, nüfusunun tarım dışı sektörlerde istihdâm edilmiş olması zikredilmekte ise de, sanâyi önceki şehirlerinde ve bu arada, küçük ölçekli bir Osmanlı-Türk şehri olan Lâzıkıyye'de durum oldukça farklıdır. Zîrâ, aşağıda tablo üzerinde gösterilmiş olan şehirden tahsil edilen vergi hâsil kalemlerinin tedkîkinden de anlaşılacağı üzere, XVI ve XVII. asırlarda, *askerî* olanlar ile herhangi bir sanâyi ve ticaret

⁴⁴³ Esnaf teşekküllerinin idari kadrosu ile ilgili, daha önce işâret edilmiş olanların dışında, genel bilgi için Bkz. Osman Nuri. *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*. I. İstanbul, 1927. s.302-375; M.Çağatay Uluçay. *Aynı eser*, s.32-34.

teşekkülünde çalışan şehir nüfusunun önemli bir kısmı dışında, diğerlerinin daha ziyade şehir civârındaki bağ ve bahçelerde olmak üzere zîrâatla meşgul oldukları görülmektedir.⁴⁴⁴ Şu halde, mezkûr asırlarda Lâzıkıyye'nin iktisâdî bünyesini tedkik ederken, onun İstanbul ve Edirne gibi şehirlerin dışında, az çok diğerlerinde de olduğu gibi, etrâfındaki zîrâat sahâsı ile yakın ilişki içerisinde bulunan, iş bölümü itibâriyle tarım kesiminden tamâmıyla farklılaşmamış⁴⁴⁵ bir küçük şehrin özelliklerini yansıttığını, ancak, bu husûsiyetlerin, nisbeten daha küçük ölçekte ve iktisâdî bakımdan daha içine kapalı *kasaba-şehir*⁴⁴⁶ler derecesinde olmadığını da kabûl etmek gerekir.

Bütün bunlarla birlikte, şehrin üretim ve ticârî forksiyonunu tâyin eden en mühim faktörlerden birisi de, hammadde kaynaklarıdır. Nitekim, Lâzıkıyye kazâ dâiresinin yer aldığı Büyük Menderes Ovasında, zîrâî üretimin ağırlığını teşkil eden hubûbat yanında, pamuk başta olmak üzere yaygın olarak yetiştirilen sînâî nebatlar bâzı sanâyi kollarının ön plâna çıkmasında etkili olmuştur. Bugün dahî, münbit Büyük Menderes Ovası'nda üretilen pamuğu, evsâf itibâriyle, güney bölgesi pamuklarına tercih edilen Denizli⁴⁴⁷ XVI. ve XVII. asırlarda da, aşağıda ayrıca görüleceği üzere, Anadolu'nun önemli pamuk (=pembe) istihsâl merkezlerinden birisini teşkil etmekte idi.⁴⁴⁸ Bu da, tabîatıyla, Lâzıkıyye'de bugün de olduğu gibi, dokumacılık endüstrisinin bir iş kolu olarak ön plâna çıkması ve şehrin sînâî ve ticârî hayâtında hâkim bir unsur olması sonucunu doğurmuştur. Bu sektörün gelişmesinde etkili olan ikinci önemli madde de boyadır. Lâzıkıyye, bu bakımdan da, özellikle sıcak su kaynakları başta olmak üzere, boyacılığa elverişli sularının bolluğu ve muhtelif renklerin elde edilmesinde kullanılan çeşitli nebatlar ve bu arada en yaygın olarak kullanılan *kökboyanın*⁴⁴⁹ zenginliği ile son derece müsâit bir zemin arz etmekte idi. Daha önce de zikrolunduğu üzere, bu işle meşgul olan *boyacılar*, çarşının Boyacılar kapısı mevkiinde yerleşmişlerdi.

⁴⁴⁴ Osmanlı şehir hayâtında görülen bu hususiyetin kadim Türk iktisadı ve şehir hayâtındaki kaynağı için Bkz. T.Baykara "Eski Türk İktisâdî Hayâtı ve Şehir", TED 6 (Ekim 1975), s.75-104.

⁴⁴⁵ M. Ünal Nalbantoğlu, "Osmanlı Toplumunda Tarım Teknolojisi, Artı-Ürün ve Kent Ekonomisi". *Türkiye İktisat Târihi Semineri* (8.10.1973), Ankara, 1975, s.58.61.

⁴⁴⁶ Tafsîlât için Bkz. Tevfik Güran, "Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri". *İFM Ömer Lütfi Barkan'a Armağan*, 41/1-4 (İstanbul 1985), s.318-19.

⁴⁴⁷ Hâluk Cillov, *Denizli El Dokumacılığı Sanayi*, İstanbul, 1940, s.28.73-75.

⁴⁴⁸ Bkz. S.Faroqhi, "Notes on the Production of Cotton and Cotton Cloth in XVI th and XVII th Century Anatolia". s.262-270.

⁴⁴⁹ T. Baykara, "Kökboya". *İÜCED*, 7/4 (İstanbul 1964), s.221-226.

İşte bütün bu faktörlere bağlı olarak, daha antik çağda, Laodikeia'nın dahi önemli bir dokumacılık merkezî olduğu bilinmektedir.⁴⁵⁰ Aynı husûsiyetin, bir Türk şehri olarak farklı bir yerde gelişen Lâzıkıyye de çok daha hâkim bir unsur olarak geliştiğini söylemek mümkündür.⁴⁵¹ Nitekim, yukarıda da işâret olunduğu üzere, çarşının merkezini teşkil eden bezzâzistanın şehrin iktisâdî hayâtında oynadığı rol de, bunu açıkca ortaya koymaktadır. Elde edilen pamuk, dokumacılığın yan kollarında meşgûl olan esnaf ve zanâat erbâbı tarafından iplik haline getirildikten sonra, yöreye mahsus bâzı husûsiyetleri hâiz olan tekstil mâmulleri haline dönüştürüldükten sonra, nihâyet, sözkonusu bezzâzistan'da satışa arz edilirdi. 1533 Yılında şehri ziyâret etmiş olan İbn Bâttuta'nın tesbîtleri arasında, dokumacılık sektöründe imâl edilen yöreye mahsus kumaş şöyle tavsif edilmektedir.;

*Orada pamukdan altun işlemeli kumaş i'mâl olunur ki misli yokdur. Pamuğunun nefis olması ve kuvvetli eğrilmiş bulunması sebebiyle ziyâde dayanur. Bu kumaş beldeye nisbetle ma'rûfdur.*⁴⁵²

Bu îfâdeler, kısaca, XIV. asırda Lâzıkıyye dokuma sanâyiinin durumunu ve kalitesini göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Osmanlı devri boyunca da, ilk dokumacılığın geliştiği Ege kıyılarından, daha ziyâde, *pamukluda* ün kazânmış olan Anadolu yakasında yer alan Lâzıkıyye'de dokunan pamuklu bez⁴⁵³ ve sâir bâzı kumaşların, Ege ve Akdeniz limanları vâsıtasıyla, bâzı Akdeniz ülkelerine ihrâc edildiği de bilinmektedir.⁴⁵⁴ Daha önemlisi, bâzı kaynaklarda tesbît edilen kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, Lâzıkıyye'de dokunan bu kumaşlar, gerek Selçuklu ve Beylikler, gerekse Osmanlı Devlet rîcâli tarafından da tercih edilen ve kullanılan mâmüller idi. Nitekim, bâzı târihlerde Germiyanoglu'nun kızını Yıldırım Bâyezid'e vermek düşüncesiyle, elçiliğe tâyin edilmiş olan İshak Fakih'in gönderilmesiyle

⁴⁵⁰Bkz. Hasan Malay, "Antik Devirde Denizli Yöresinde Ekonomik Durum", *Türk Kültür Târihinde Denizli Sempozyumu (27-30 Eylül 1988) Bildiriler*, Denizli, 1989, s.296-98.

⁴⁵¹H. Cillov, *Aynı eser*, s.32-33. Bununla birlikte, Denizli dokumacılığı hakkında tafsilât için Bkz. Şükrü Elçin, "Denizli Dokumacılığı Üzerine Notlar", *Türk Etnoğrafya Dergisi V* (1962), s.5-8; Levent Hekimoğlu, *Denizli ve Yöresi El Dokuma Sanatları* (E.Ü. Müh. Fak. Basılmamış Lisans Tezi) İzmir, 1977.

⁴⁵²*Seyahatname*, s.318.

⁴⁵³Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", *Atatürk Konferansları VIII* (1976-77), Ankara, 1983, s.217.

⁴⁵⁴Tarhan Toker, "Tarihte Denizli Dokumacılığı", *İnanç*, 82-89 (30 Hazirân 1944), s.8

ilgili kayıtlarda, mezbûr elçi ile Sultan Murad Gâzi'ye gönderilen hediyeler arasında önemli bir yer işgâl eden Denizli bezleri aynen şöyle zikredilmektedir;

Ol zamanda Anatoli'da altun gümüş az olurdu. Mu'teber olan Tonuzlı'da 'alemlî ak bezler olurdu. Bir kimseye hil'at giyürseler ol bezden sırtak tekele diküb Ala-şehr'ün kızıl vladısından zincef idüb âni giyirürlerdi. İshak Fakih ol Tonuzlı'nun bezlerinden dahî mübâlağâ piş-keş götürmişdi...⁴⁵⁵

Konuyla ilgili ehemmiyetine binâen aynen aktarılan bu kayıt, gayet açık sûrette, Lâzıkıyye bezlerinin altın ve gümüşden sonra en müteber mâmul olduğunu göstermesi ve aynı zamanda *hil'atin* de bu bezlerden hazırlandığına işâret etmiş olması bakımından, oldukça önemlidir.

Bununla birlikte, 1640 târihli bir narh defterindeki bâzı kayıtlardan, ⁴⁵⁶ Denizli'nin o târihlerde, daha ziyâde astar olarak kullanılan bir tür bez olarak tavsif edilen *beyaz boğası*sının da meşhûr olduğu anlaşılmaktadır. Gene aynı yerde, *boyu 8 zirâc, eni 1 zirâc 2 rubc* olan *Denizli boğası*sının *zirâc*⁴⁵⁷ının 25 akça olduğu kaydedilmiştir.

Ayrıca, hemen aşağıda verilecek olan şehrin vergi gelirlerine dâir tablodaki ilgili kayıtlardan, Lâzıkıyye'de îmal edilen tekstil ürünlerinin en meşhûrlarından birisinin de, kadınların başlarına örttükleri bir tür peçe olan *eyâzî* olduğu anlaşılmaktadır. Oradan da tâkib edileceği üzere, XVI.asırda, şehirde bu dokumaların îmal edildiği *eyâzî-hânenin*, hâssa tahsis edilmiş olan yıllık hâsılı 1.700 akça olarak kaydedilmiştir.⁴⁵⁸

XVII. Asırdaki durumu yansıtan Evliyâ Çelebi, şehir halkının ekseriyâ mâvi ve beyaz bezden *Ferâce* ve *zenânelerinin dahî beyaz izâr ve muhayyer ferâce* giydiklerine işâret ederek, Denizli dokumacılığı hakkında şu dikkate değer bilgileri vermektedir;

Ve memduhâtından pembesi ve pembe ipliği ve beyaz ve rakik ve nazîf sâdelik bezi Acem bezlerinden latîf olur Nice bin

⁴⁵⁵Mehmed Neşri. *Kitâb-ı Cihannüma*, I (Yay.F.R.Unat-M.A.Köymen), Ankara, 1987. s.205; *Aşıkpaşaoğlu Târîhi*, (Haz.Atsız), Ankara, 1985, s.61.

⁴⁵⁶M.S.Kütükoğlu. *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul, 1983, s.131; Yaşar Yücel. *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler V.1640 Tarihli Es'ar Defteri*, Ankara, 1982, s.23.

⁴⁵⁷"Zıra" veya "endaze", genellikle "100 parmak" kabul edilmektedir. (H.İnalçık, "İntruduction to Ottoman Meteorolog "(=Ottoman Metrology), *Turcica*, XX(1983), s.324-325.328.).

⁴⁵⁸BOA-TD-438, s.48; TKGİM-KK1-TD-48, v.109-b; TSMA-D-4040, v.1-b.

*yük bezi Rûm vilâyetine müstevlî olur Başka bazirgânları vardır
Ve cemîi halkının kâr kisbleri beyaz bezdir.*⁴⁵⁹

Son olarak, Evliyâ Çelebi'nin 1671'lerde Denizli sanâyiinin bel kemiğini dokumacılığın teşkil ettiğini ve halkın en önemli geçim kaynağının bu sektör olduğunu gösteren bu kayıtlarının, bugün, Denizli'nin önemli bir tekstil üretim merkezî olmasının böyle bir târihî temele dayandığını göstermesi bakımından da büyük önem arzettiğini belirtmek gerekir.

Şehrin iktisâdi yapısına ışık tutan bütün bu genel tesbîtlerden sonra, doğrudan doğruya XVI. asırdaki sînâî ve ticârî vazîyeti, tafsilâtıyla yansıtan tahrir defterdefterindeki *nefs-i Lâzıkıyye*den tahsil edilen vergileri bir tablo üzerinde göstermek sûretiyle, konuyu çok daha net bir biçimde ortaya koymak mümkündür.⁴⁶⁰

⁴⁵⁹ *Seyahatnâme*, IX, s.194.

⁴⁶⁰ "Nefs-i Lâzıkıyye" hâsılına dâir bu tablonun hazırlanmasında, dört tahrir defterindeki ilgili kayıtlar esas alınmıştır. Bunlardan, ilki, daha önce de zikredildiği gibi, içerisinde şehir merkezi bulunmayan 1519-20 târihli, 49 numaralı "mufassal"ın "Kütahya Sancağı İcmâl Defteri"dir. (BOA-MAD-72, v.1b-2a). Bu defterin oldukça yıpranmış olması sebebiyle, bazı rakamlar tesbit edilemediğinden..." şeklinde belirtilmiş, dolayısıyla, toplam hasıl elde edilememiştir. İkincisi, 1530 târihli "icmâl" (BOA-TD-438, s.48), üçüncüsü de, gene Kanuni dönemine ait olduğu anlaşılan, Kütahya Sancağı hasırlarının kaydedilmiş olduğu bir defterdir. (TSMA-D-4040, v.1b-23a) Dördüncüsü ise, 1571 târihli "mufassal" defterdir. (TKGM-KKA-TD-48, v.109b-110a.)

TABLO-VIII:TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE LÂZIKIYYE ŞEHRİNDEN TAHSİL EDİLEN VERGİLER:

VERGİNİN ADI	TARİH			
	1520	1530	(KÂNÜNİD)	1571
Hâsıl-ı ihtisâb ve tamga-i şehri-i Lâzıkıyye fi sene	65.000	65.000	65.000
Hâsıl-ı 'aseshâne der-'uhde-i 'âmil, fi sene	2.500	4.200	4.200	4.200
Hâsıl-ı şem'hâne der-'uhde-i 'âmil, fi sene	1.000	800	800	800
Hâsıl-ı tâhûnhâne der-nefs-i şehri-i Lâzıkıyye	15.000	17.500	17.500	17.500
Hâsıl-ı niyâbet-i Urnâz der-'uhde-i 'âmil	...	19.500	19.500	19.500
Hâsıl-ı evâzihâne der-'uhde-i 'âmil	2.000	1.700	1.700	1.700
Hâsıl-ı harac-ı bâgât der-dâire-i Lâzıkıyye ve karye-i Bölücek ve karve-i Zekervâ ve karve-i Bekirlü, fi sene	45.000	35.000	35.000	35.000
İspençe-i gebrân, fi sene	1.675	1.575	1.575	1.575
Hâsıl-ı niyâbet-i nefsi-i Lâzıkıyye ve resm-i keyl ve bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i 'arûsiyye ve yuva ve beytül-mâl ve mal-ı gâib ve mâl-ı mefkûd ve 'abd-i âbık ve kenizek ve müddeti temâm olub bey' olunan kul ve câriye bahâları ki sâhibi zâhir olmaya ma'a destbâni-i mezbûr hâne-i nefsi-i şehri-i mezkûr, fi sene	55.000	67.000	67.000	67.000
Hâsıl-ı niyâbet-i nevâhi-i Lâzıkıyye gayr-ı ez hashâ-i Lâzıkıyye be-kazâ-i Honaz cürm-i cinâyet ve yuva ve beytül-mâl ve mâl-ı gâib ve 'abd-i âbık ve kenizek ve mâl-ı mefkûd ve müddeti temâm olmayan kul ve câriye bahâları ki sâhibi zâhir olmaya fi sene 'an kazâ-i Lâzıkıyye 'an kazâ-i Honaz		16.500 (15.100) (1.400)	16.500 (15.100) (1.400)	16.500 (15.100) (1.400)
Hâsıl-ı tâhûnhâne der Karye-i Kara-ayıt tâbi-i Kaş-Yenice-i Lâzıkıyye	16.000	16.000	16.000
Hâsıl-ı bâc-ı bazâr-ı Çehârşenbe tâbi-i Lâzıkıyye fi sene	4.000	4.200	4.200	4.200
Hâsıl-ı çeltük-i nehr-i Karapınar ve Akçapınar ve nehr-i Somaklu	18.900	18.900	18.900
Resm-i âb ki Kula nâm karye halkından alınur	500	600	600	600
Hâsıl, dolab 'argı suyundan suvaran ortaklık sisâmdan hâsıl-ı sisâm	1.920	1.000	--	1.000
TOPLAM	--	269.475	268.475	269.475

Tablonun tedkikiyle de farkedileceği gibi, şehrin iktisâdî bünyesini aydınlatmada ilk önemli kaynak olan 1520 târihli defterin, yıpranmış olması sebebiyle bâzı rakamlar tesbît edilememiş, dolayısıyla, Lâzıkıye hâssı sonunda 280.455 akça olarak kaydedilmiş olan genel toplamın ne kadarının nefse, ne kadarının da kurâya ait olduğu belirlenememiştir. Fakat, herşeye rağmen, nefsi Lâzıkıyyenin mevcut olmadığı mezkûr târihe ait mufassal defterde olması icab eden kayıtları icmâlen ihtivâ eden bu defterdeki değerler, özellikle, bâzı sınıî ve ticârî sahâlardaki vaziyeti göstermesi bakımından önemli görünmektedir

Burada dikkati çeken esâs önemli özellik ise, şehirden alınan vergi gelirlerinde, 1520 ilâ 1530 târihleri arasındaki yaklaşık 10 yıllık zaman zarfında meydâna gelen değişmelere rağmen, 1530 ilâ 1571 târihleri arasındaki 40 yıllık uzun zaman kesitinde, ilgili rakamların hiç bir şekilde değişmemiş olmasıdır. Lâzıkıye hâsılını teşkil eden bu vergi kalemlerinde dikkati çeken tek değişiklik, XVI. asır ortalarına kadar *hâsıl* kaydedilmiş olmalarına rağmen, ikinci yarısından başlamak üzere⁴⁶¹, 1571 târihinde⁴⁶² *mukâta'a* olarak kaydedilmiş olmasından ibârettir. Bu da, XVI. asır ortalarına kadar hâsıl kaydedilip, yukarıda zikrolunan *der-uhde-i âmil* şeklindeki ibârelerden de anlaşılacağı üzere, *berât-ı pâdişâhî* ile tâyin olunup, memur konumunda olan *âmiller* tarafından tahsîl edilen vergi gelirlerinin, bu târihlerden îtibâren, mukâta'a kaydedilmek sûretiyle, devlete ait vergilerin, muayyen bedel mukâbilinde şahıslara tevcihi şeklinde işleyen ve oldukça farklı bir sistem olarak görünen *iltizâm*⁴⁶³ usûlüyle toplânır olduğunu

⁴⁶¹ TSMVA-D-4040, v.1-b.

⁴⁶² TKGK-KKA-TD-48, v.109b-110a.

⁴⁶³ "Mukâta'a", en genel anlamda, kimseye dirlik olarak verilmeyip, doğrudan hazineye tahsis edilmiş olan vergi ve gelir kaynakları için kullanılan bir kavramdır. Daha ziyâde. Devletin nakit ihtiyacını karşılamak üzere. önemli gelir kaynakları durumunda olan her türlü zirâî, ticari ve sınıî teşekkül, mukâtaaya konu edilmiştir. (Mustafa Akdağ, *Aynı eser*, II, s.294-95) Bunların büyük çoğunluğunu geliri ve idâresi doğrudan merkeze bağlı" miri mukâta'alar" teşkil etmiş olmakla beraber ayrıca, "vakıf mukâta'aları", ulûfe bedeli veyâ ocaklık olarak verilen bir nevi "mâlikâne mukâta'aları" ve devlet adamlarına tahsis edilen "has mukâtaaları" da bulunmakta idi. (Bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s.120-21; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul, 1986, s.21-22) Bununla birlikte, Lâzıkıye'de de olduğu gibi, tahrir defterlerinde tesbit edilebilen mukâta'aların yalnız "nefs" tâbir edilen şehirlere ait, genellikle pâdişâh hassına tahsis edilmiş olan vergi gelirleri içerisinde görüldüğünü de belirtmek gerekir. Nitekim, 1571 târihli defterde Lâzıkıye Kazâsından hâssa tahsis edilmiş olan vergi gelirleri arasında, sâdece "nefs-i Lâzıkıye" hâsılının "mukâta'a" olarak kaydedilmiş olması da bunu göstermektedir. Bu cümleden olarak, daha önce "Pâdişâh hâssı"na tahsis edilmiş olup, "hâsıl" kaydedilmiş olan ve "Caseshâne, şem'hâne, eyâzihâne, niyâbet" gibi "der-uhde-i 'amil" şeklinde belirtilmiş olan vergi gelirleri ile birlikte, "ihtisâb ve tomga, tâhûnhâne, harac-ı bâğât, İспенçe-i gebrân, niyâbet" de dâhil olmak üzere

göstermektedir.⁴⁶⁴ Bu itibarla, uzun zaman değişmediği görülen sözkonusu rakamlar, âit oldukları târihteki gerçek durumu yansıtıp yansıtmadıkları tartışmalı olduğundan, ihtiyatla karşılanmalıdır. Daha açık bir ifâdeyle, iltizâm sistemi dâhilinde, zaman içersinde *muayyen bedel'in* değişmemesine rağmen, gerçek durumu aksettiren rakamların değişmesi, ancak bunun tahrir defterlerine yansımamış olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu dikkate almak gerekir. Bu da ancak, söz konusu defter kayıtlarını, özellikle şer'iyye sicilleri gibi daha güvenilir kaynaklarla kontrol etmekle mümkün olmakla beraber, XVI. ve XVII. asır Lâzıkıyye şer'iyye sicillerinin mevcut olmaması sebebiyle imkânsız görünmektedir. Ancak, aynı durumun söz konusu olduğu Manisa'da, XVI. asırda, aradan geçen uzun zamana rağmen, zikrolunan rakamların sâbit kalması meselesi üzerinde durulurken, şerriyye sicillerinde aynı vergi kalemlerine âit *mukâta'a iltizâm teklifleri* ile mukâyesesi neticesinde, tahrir defterlerinde kayıtlı ilgili rakamların gerçek değerler olmayıp, *mukâta'anın mâli kapasitesini gösteren itibârî rakamlar*

"şehzâde hâssı"na tahsis edilmiş olan bütün gelir kaynaklarının doğrudan "mukâta^{ca}" kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Lâzıkıyye mukataatı da dahil olmak üzere, mukâta^{ca}lar, XVII. asrın sonlarından itibaren çoğunluğunun "mâlikane"ye dönüşmesinden önce, "iltizâm" ve "emanet" olmak üzere, başlıca iki şekilde istetilmekte idi. Bunlardan "iltizâm", mukâta^{ca}atın muayyen bir bedel mukabilinde, yapılan açık artırmada, hazineye en yüksek parayı teklif etmesinden dolayı tercih edilen ve genellikle üç yıllığına, müteşebbisler tarafından işletilmektedir. Bu görevi üstlenen kimseye "*mültezim*" denilmekle beraber, resmî hüviyeti itibârıyla "*âmil*" de denilmekte idi. Bunları denetlemek için de, "*emin*" veyâ "*mukâta'at müfettişi*" denilen, resmî görevlilerin de tâyin edildiği bilinmektedir. (A.Tabakoğlu, *Aynı eser*, s.336-37.) İkinci usûl ise, mukâta^{ca}atın iltizâma verilmeksizin, doğrudan hazine tarafından tâyin edilen "emin" tarafından "ber-vech-i emânet" idâre edilmesidir. Bu şekilde Devletin memuru konumunda olan "emin"lerin idâresinde olan mukâta^{ca}atların, zamânla emâneten idâre edildiği son yılın hâsılı dikkate alınmak sûretiyle, çoğu kez kendilerine olmak üzere, "iltizam"a verildiği de bilinmektedir. (Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphâne mukâta^{ca}ları", *İFM*, XXIII/1-2 (İstanbul 1962), s.146-47

⁴⁶⁴ Burada sözkonusu olan Lâzıkıyye mukâta'at gelirlerinin idâresi ve tahsiline dâir mühim kayıtları ihtivâ eden bir "*ruznâmçe defteri*"ne işâret etmek gerekir. (BOA-MAD-7187)

"*Târih-i ruznâmçe-i vâridât ve masarif-i hizâne-i 'âmire... Şehzâde-i Civânbaht Sultan Mehmed... fi 29 Cemâziyelâhir sene 1000 (14 Nisan 1592)*" başlığını taşıyan bu defter, "târih başlıklı" muhâsebe defterlerinden birisi olması yanında, (Bu defterler için Bkz. Nejat Göyünç, "Târih Başlıklı Muhâsebe Defterleri", *Osmanlı Araştırmaları*, X (İstanbul 1990), s.1-37) Özellikle, bunlar içersinde, müstakilen doğrudan doğruya "şehzâde hasları mukâkaatı"nı ihtivâ etmesi bakımından da oldukça önemli görünmektedir. Bu defterde, III. Murad zamânında, mezkûr târihten itibaren, Lâzıkıyye de dâhil olmak üzere, Şehzâde Mehmed'e âit has mukataamardan, 29 Şaban 1000/12 Haziran 1592 târihi itibârıyla hazineye intikâl eden "irâd" ve yapılan "masârifât" kaydedilmiştir. "An kist-ı mukâta'a-i hashâ-i bâc-ı bazâr ve serhâne ve sem 'hâne" ile ilgili kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, 29 Şaban 997/14 Temmuz 1589'da, Lâzıkıyye has mukâta'atı "nâzir-ı mültezim"i: "Mîrsat Çevuş"dur. (s.34.44) 1592 yılında ise, bu görevi, "Budak ve Lütfi ve Hacı"nın "el-nâzirân-ı mültezimân" olarak ifâ ettikleri görülmektedir. (s.45,56, 91, 108, 123-24)

olduğunun tesbît edilmiş olması⁴⁶⁵, bunun XVI. asrın ikinci yarısından itibaren genel tatbikâtı yansıttığını göstermektedir. Dolayısıyla, yukarıdaki tabloda kaydedilmiş olan rakamlardan hareketle, Lâzıkıyye'nin iktisâdî bünyesini tâyin yolunda bâzı değerlendirmeler yaparken, XVI. asrın ikinci yarısına ait rakamların esâsen, gerçek değil *îtibârî* rakamlar olduğu husûsunun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

1519-20'lerde *Şehzâde hassı*, 1530'lardan itibaren de *Pâdişah hâssına* tahsîs edilmiş olan bu vergi geliri içerisinde şehrin ticârî ve sinâî kapasitesinin en önemli göstergesi olması bakımından, *ihtisâb* ve *tamga* resimlerinin ayrı bir yeri vardır. Genel olarak, çarşı pazarda satılan mallardan alınan bir vergi olan *ihtisâb resminin* mâhiyeti⁴⁶⁶ ve daha önce zikredilmiş olan, bu vergiyi toplamakla beraber, şehirde faâliyyette olan esnaf ve zanâat teşekküllerinin kontrolünden sorumlu olan *muhtesibin* sâir vazîfe ve salâhiyetleri de dikkate alındığında, bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, tablodan da tâkib edilebileceği üzere, 1534 ve 1571 târihlerinde, *hâsıl-ı ihtisâb ve tamga-i şehri-i Lâzıkıyyenin*, şehirden elde edilen toplam hâsılın %24.12'sini teşkil eden 65.000 akça olarak kaydedilmiş olması, XVI. asırda, şehrin yaklaşık 4000-6.000 arasında bir nüfûsa sâhip olan bir merkez olmasına rağmen, gerek ticârî ve sinâî faâliyyetleri açısından, gerekse diğer şehirsî fonksiyonlar bakımından ne kadar gelişmiş olduğunu göstermektedir. Bu durum, aynı tâsihlerde, diğer bâzı şehirlere âit rakamlarla mukâyese edildiğinde daha iyi anlaşılmaktadır. Sözelimi, birer limân şehri olmasına rağmen, *ihtisâb ve tamga resmi toplamının*, Samsun'da 13.500, Sinop'da 18.000 olması,⁴⁶⁷ kezâ, aynı zamanda, şehzâde sancağı merkezî olmasına bağlı olarak, daha fazla nüfûsa sâhip olmakla beraber, Manisa'nın *ihtisab resminin* 23.906, *bâc-ı bazârının* 49.666 ve *ihzâriyesinin* 5.833 akça olarak kaydedilmiş olması⁴⁶⁸, bu husûsda önemli bir fikir vermektedir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ F.Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.68-69.

⁴⁶⁶ Bkz. Ö.L.Barkan, *Aynı makâle*, I/5, s.326 vd.; Z.Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul, 1987, s.143-188; R.Martran, "Hisbâ", *EF*, III, s.489-90 (Osmanlı İmparatorluğu'nda); Aynı Müellif, *Aynı eser*, I, s.298-310; O.Nuri, *Mecelle-i Umûr-i Belediye*, I, s.309-326.

⁴⁶⁷ M.Ali Ünal, "Tahrir Defterlerine Göre Denizli", s.207

⁴⁶⁸ F.Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.68

⁴⁶⁹ Çıkardığı "İhtisâb" resmi İtibârîyle, Lâzıkıyye'nin, XVI. asrın ikinci yarısında, kategorilere ayrılmış olan Anadolu şehirleri arasındaki önemli yeri hakkında, tafsilâtli bir değerlendirme için Bkz. S.Faroqli, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth-Century Anatolia" *IJTS* I (1979), s.30-31.

Burada, daha erken târihli kaynaklardan, 1487 târihli defterde, ayrıca kaydedilmiş olan *ihtisâb-ı nefsi-i Domuzlunun*, 8.900 akça olarak tesbît edilmiş olduğunu da, zaman içerisindeki gelişmeye işâret etmesi bakımından belirtmek gerekir.⁴⁷⁰

Diğer taraftan, tahrir defterlerinde, Osmanlı şehirlerinden tahsil edilen *ticârî vergiler* içerisinde en önemli kalemlerden birisi olan *bâc-ı bazâr*⁴⁷¹ın ayrıca kaydedilmiş olduğu ancak, Kazânın da dâhil olduğu ekde verilmiş olan *Kütahya Livâsı Kanûnnâmesinde* pazarda satılan bâzı mallardan alınan bâc mikdârının kaydedilmiş olduğunu⁴⁷² belirtmek gerekir. Ayrıca tabloda kaydedilmiş olan *bâc-ı bazâr-ı Çarşambada*, şehir dışında olması hasebiyle, aşağıda ayrıca, değerlendirileceğinden burada üzerinde durulmayacaktır.

Tabloda dikkati çeken ikinci önemli vergi grubu ise, hemen her Osmanlı şehrinde mevcut olan üretim sektörünü teşkil eden, bâzı küçük sanâyi işletmelerinden alınan vergiler teşkil etmektedir. Bu cümleden olarak, vakfa tahsîs edilmiş olmaları sebebiyle yukarıda ayrıca kaydedilmiş olanların hâricinde, XVI. asırda Lâzıkıyye'de bu kabil vergiye esâs olan 1 *eyâzihâne*, 1 *şemhâne* ve 1 de *tâhûnhânenin* mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan şehrin mum ihtiyacını karşıladığı anlaşılan *şemhânenin* yıllık hâsılı, 1519-20 yıllarında 1000 akça kaydedilmiş olmakla beraber, 1530'da 800 akçaya düşmüş, 1571'de de aynı itibârî değer üzerinden mukâtaaya verilmiştir. Eyâzihânenin yıllık hâsılı ise, yukarıda da işâret olunduğu üzere, 1519-20'lerde 2.000 akça, iken, 1530'dan itibâren 1.700 akça olarak kaydedilmiştir. Diğer taraftan, daha önce de, zikrolunduğu üzere, akarsularının bolluğu ile meşhûr olan şehirde bulunan tâhûnhâne, yâni su değirmenlerinden alınan resimlerin toplamı olarak kaydedilmiş olan rakamlarda oldukça dikkat çekicidir. Hem şehir merkezinin, hem de, hinterlandının civârında bulunan muayyen bir kesiminin ihtiyacını karşıladığı anlaşılan değirmenlerin yıllık hâsılı, 1519-20'lerde 15.000 akça kaydedilmiş, 1530'da 17.500 akçaya çıkmış, 1571'de de aynı rakam üzerinden mukâtaaya verilmiştir. Kânûnnâme kayıtlarına nazaran, ⁴⁷³ *yıl yürüyen* değirmenden 60 akça *resm-i âsiyâb* alındığına

⁴⁷⁰ BOA-MAD-17893, s.17; BOA-TD-1051, s.2-3.

⁴⁷¹ Esâsen, yalnız pazarlarda satılan mallardan, miktarına göre belirli oranlarda alınan bir "muâmele vergisi" olan "bâc-ı bazâr" için Bkz. H.İnalcık, *Arvanid*, s.XXVII: Fuad Köprülü, "Bâc", İA,II, s.187-190; O.Nuri *Aynı eser*, s.364-70.

⁴⁷² BOA-TD-438, s.13;TKGM-KKA-TD-48, v.4-a.

⁴⁷³ Bkz.Ö.L.Barkan, *Kanunlar*, s.47,50,113 vd.

göre, zikrolunan rakamlardan hareketle, 1519-20'lerde 250, 1530'dan itibaren ise 291 *bâb* değirmenin mevcut olduğunu tahmin etmek mümkündür⁴⁷⁴ki, bu da oldukça yüksek bir rakamdır. Gene, aşağıda zikredilecek olan, Kaş-Yenice nâhiyesi'ne tâbi Kara-Ayıt Karyesi'nde bulunmasından dolayı ayrıca kaydedilmiş olan, 16.000 akçalık diğer tâhûnhâneyi de dikkate almak gerekir. Tahrir defterlerinde ayrıca kaydedilmemiş olmakla beraber, 1592 târihli, şehzâde haslarıyla ilgili *vâridât ve masârifât* defterinde zikredilmiş olan, *serhâne-i Güveçler* (700 akça) ve *serhâne-i kebîr* (1.200 akça) olarak bilinen iki *başhâne* ile bir *boyahâne* nin de, XVI. asırda Lâzıkkıyye üretim sektörüne dâhil olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷⁵

Bunların dışında, bütün Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, Lâzıkkıyye şehriden tahsil edilen gelir gruplarının bir diğeri de, *zîrâî* vergilerdir. Bu cümleden olarak, işâret olunması gereken önemli bir nokta, toplam şehir hâsılının % 12.98'ini teşkil eden dâire-i Lâzıkkıyyedeki bağlardan tahsil edilen bir vergi olan *harac-ı bâgâtın*, oldukça yüksek bir meblâğ teşkil etmiş olmasıdır. 1519-20'lerde 45.000 akça olmakla beraber, 1530'da 35.000 akçaya düşmüş, 1571'de de aynı rakam üzerinden makâtaaya verilmiştir. Bu da, bağcılığın ne ölçüde yaygın olduğunu göstermekle beraber, 1530'da bir önceki târihe nazaran %22.22'lik bir düşüş göstermiş olması da, bir bakıma, şehrin esâs forksiyonlarıyla gelişmesine bağlı olarak, *zîrâî bünyesinin daralmasının bir işâreti olarak görülebilir*. Kaldı ki, daha İbn Bâtuta'dan itibaren, şehre gelen bütün seyyahların ilk etapda dikatini çekmiş olan, meyveciliğin de oldukça gelişmiş olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim, Evliyâ Çelebi, kadı sicilleri ve voyyada defterine atıfta bulunarak, 7.000 dönüm *bağ* ve toplam 10.070 *bağçe* bulunduğunu belirtmektedir.⁴⁷⁶Bu cümleden olarak, pek çok çeşit meyve arasında, özellikle, narın ve bâzı Akdeniz ülkesine dahî ihraç edildiği bilinen nar şurubu nun çok meşhûr olduğunu belirtmek gerekir.

Bununla birlikte, % 24. 86'lık oranla, şehrin toplam hâsılını teşkil eden kalemler arasında en yüksek meblağ olması bakımından işâret edilmesi gereken önemli bir gelir grubu da, *niyâbet ve resm-i keyl ve bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet ve resm-i 'arûsiyye* gibi isimlerle kaydedilmiş olan *zuhûrâta bağlı* vergilerdir.

⁴⁷⁴ Böyle bir değerlendirme için ayrıca Bkz. M.A. Ünal. *Aynı makâle*, s.208.

⁴⁷⁵ BOA-MAD-7187, s.34.

⁴⁷⁶ *Seyahatnâme*, s.193.

Esâsen, *bâd-ı hevâ* şeklinde de ifâde edilen⁴⁷⁷, *rüsûm-ı niyâbet-i nefis-i Lâzıkıyye*'nin yıllık hâsılı, 1519-20'lerde 55000 akça iken, 1530'da %21.81'lik bir artışla 67.000 akçaya yükselmiş, 1571'de de, aynı değer üzerinden mukâtaaya verilmiştir. Ayrıca, *niyâbet-i nevâhi-i Lâzıkıyyenin*, 1.400 akçalık Honaz'ınki ile birlikte, 16.500 akçalık hasılınında burada kaydedilmiş olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, daha önce de ifâde olunduğu üzere, 1530'da toplam 1.178, 1571'lerde ise 1.228 vergi mükellefini bünyesinde barındıran⁴⁷⁸ ve aynı zamanda, merkez hâricinde, 3 nâhiyenin bağlı bulunduğu bir merkez olan Lâzıkıyye, şehir dışından tahsil edilen ve yukarıda işâret edilmiş olan bâzı kalemlerle berâber, XVI. asırda, yıllık toplam 269.475 akçalık hâsılı ortaya koyan bir şehirdir. Bununla birlikte, hâssa tahsiscv edilmiş olan bu meblağa, daha önce zikredilmiş olan vakıf gelirlerin dâhil olmadığı da dikkate alındığında, şehrin ekonomik bünyesinin çok daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Burada belirtilen meblağ, Kütahya Sancağı dâhilindeki diğer şehir hâsıllarıyla mukayese edildiğinde, Lâzıkıyye'nin, sancak merkezî Kütahya'dan sonra ikinci sırada geldiği görülmektedir.⁴⁷⁹ Ayrıca, coğrafi konumu itibâriyle daha önemli olan diğer bâzı şehirlerle karşılaştırıldığında da, küçük ölçekli bir şehir olmasına rağmen, iktisâdî bakımdan, nisbeten büyük bir kapasiteye sâhip olduğu dikkati çekmektedir. Bunun daha iyi anlaşılabilmesi için, aynı zamanda birer liman kenti olan Sinop şehri hâsılının 1582'de 77.110 akça⁴⁸⁰, Samsun şehri hâsılının da 1520'de 263.291, 1576'da ise 208.579 akça⁴⁸¹ olduğunu belirtmek yeterlidir.

⁴⁷⁷ Bkz.H.İnalçık, *Aynı eser*, s.XXVII-XXVIII; M.Ali Ünal, *XVI.Yüzyılda Harput Sancağı*, (1518-1566), Ankara, 1989,s.147-48.

⁴⁷⁸ S.Faroqhi, *Aynı makâle*, s.40-41.

⁴⁷⁹ Bkz.M.Ç. Varlık, *Aynı tez*, s.248-310; Aynı müellif, "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağında Yerleşme ve Vergi Nüfusu", s.115-163

⁴⁸⁰ M.A.Ünal, "Tahrir Defterlerine Göre Sinop Şehri", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (1-3 Haziran 1988) Bildirileri*, Samsun, 1990, s.189.

⁴⁸¹ B.Yediyıldız, "1488-1576 Yılları Arasında Samsun Şehri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (13-17 Ekim 1986) Bildirileri*, Samsun, 1988, s.300-311.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LÂZIKIYYE KAZÂSİ KIR İSKÂN MERKEZLERİ VE NÜFUS

A- KAZÂNIN GENEL İSKÂN ÖZELLİKLERİ

1- Kır İskân Yerlerinin Kuruluş ve Gelişmesine Dâir Bazı Bilgiler

İskân kavramı, hemen bütün beşerî coğrafya ile meşgûl olanların üzerinde birleştikleri gibi, *içtimâî bir varlık* olan insanın, hiç bir zaman değişmeyen, gıdâ, su ve barınak başta olmak üzere, temel iâşe ve ibâde ihtiyaçlarını giderebilecek kaynaklara ve imkânlarla sâhip olma zarûretinin ortaya çıkardığı, en genel anlamda bir *beşerî yerleşmeyi* ifâde etmektedir. Dolayısıyla, geçmişi en az insanlık tarihi kadar eskilere dayanan iskân vâkiâsı, aynı ihtiyaçlardan kaynaklanmakla berâber, değişik zaman ve mekânlarda, farklı yerleşim tarzları ortaya koymuştur. Zirâ, farklı içtimâî ve iktisâdi husûsiyetleri hâiz olup, zaman içerisinde ve değişen coğrafi şartlarda bulunan insan grupları, beşerî bir varlık olarak, hayatını idâme ettirebilmek için, geçici veyâ dâimi, münferid veyâ toplu olarak mutlakâ bir mekânda yerleşmek ihtiyacını duymuşlar ve bunun neticesinde aşağıda da işâret olunacağı üzere, farklı iskân şekilleri ortaya koymuşlardır.¹

İşte, en eski çağlardan beri, pek çok bakımdan dünyânın en önemli câzibe merkezlerinden birisi olma özelliğini muhâfaza etmiş olması bakımından, dünyada söz konusu iskân vâkiâsına en yoğun bir biçimde sahne olan bölgelerden birisi, Anadolu coğrafyası olmuştur. Gerçekten de, tarih boyunca değişik kavim ve milletlere mensup büyük bir nüfus potansiyelinin bu coğrafyada, zaman içerisinde teşkil edilmiş olan iskân yerlerinde hayatlarını sürdürdükleri, yoğun tarihi mâlumât ile birlikte, günümüze intikâl eden harâbelerden de anlaşılmaktadır.² Bununla birlikte iskân tarihi açısından, aynı coğrafyanın bir parçasını teşkil etmesine rağmen, konumu ve sâir husûsiyetlerinden kaynaklanan câzibesi sebebiyle, gene en eski devirlerden beri farklı insan grupları arasında dâimî bir mücâdeleye sahne olmuş ve buna bağlı olarak da, zaman içerisinde sürekli bir nüfus dalgalanmasının

¹ Ali Tanoğlu, "*İskan Coğrafyası, esas fikirler, problemler, metod*", TM, XI, (İstanbul, 11954) s.1-2; Aynı müellif, *Beşeri Coğrafya*, s.211-12; Necdet Tunçdilek, *Türkiye İskan Coğrafyası Kır İskanı (Köy-Altı İskan Şekilleri) (=Kır İskanı)*, İstanbul, 1967. s.6-8; Tekin Aydın, *Anadolu İskan Toplulukları ve Yerleşme İlkeleri Üzerinde Bir deneme (=Yerleşme İlkeleri)*, İstanbul, 1964, s.5.

² Necdet Tunçdilek, *Kır İskanı*, s.14-19. Tafsilat için bkz. Aynı müellif, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi (=Yerleşmenin Evrimi)*, İstanbul, 1986. s.9 vd.

etkisinde kalmış olan batı Anadolu çok daha canlı bir görünüm arz etmektedir.³ Bilhâssa, allüvyal ovalarında, daha ilk çağlardan itibaren insan gruplarının zirâretle meşgul olduğu öne sürülen ve konumuzu teşkil eden kazâ'nın da dâhil olduğu Büyük Menderes havzası'nın sözkonusu batı Anadolu coğrafyasında, kadimden beri yoğun bir iskân vâkâsına sahne olduğu anlaşılmaktadır.⁴ Nitekim zikrolunan sahada, teşkil edilmiş olup, bugün harâbeleri ile bilinen, Miletos (Balat), Priene (Güllübahçe), Tralles (Aydın) gibi yerlerin dışında, doğrudan üzerinde durduğumuz Lâzıkıyye kazâsı'nın hududları dâhilinde bulunan, Laodikeia (Denizli) başta olmak üzere, Tripolis (Yenice) ve Hierapolis (Pamukkale) gibi antik şehirler de bunu teyid etmektedir.

Ancak, bütün bu *sönmüş iskân yerlerine* rağmen bizim burada üzerinde duracağımız, XVI ve XVII. asırlarda söz konusu olan Türk iskân yerlerinin önemli bir kısmı aşağıda da görüleceği üzere, aradan geçen uzun zamana rağmen, ismi bile değişmeden, canlı birer iskân merkezi olarak, bugün dahi varlıklarını devâm ettirmekte olan yerleşim birimleridir. Bu iskân yerlerinin çoğunun kuruluşu ise, şüphesiz, Türk gruplarının yoğun bir biçimde bu bölgelere intikâli ve zaman içerisinde yerleşmeleri ile birlikte gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, XVI ve XVII. asırlarda Lâzıkıyye kazâ dâiresinde bulunan kır iskân yerlerini sâdece kuruluş açısından değil toponomik ve sâir husûsiyetlerini doğru bir biçimde tesbit bakımından da, daha XI. asırdan itibaren başlamış olan Anadolu'nun ve bilhassâ batı Anadolu'nun Türkleşmesi hâdisenin iyi tâkib edilmesi gerekmektedir.

Esâsen Malazgirt zaferini tâkiben, büyük ölçüde, Selçuklu Devleti'nin teşvik ve himâyesiyle yoğunluk kazanan *şarkdan garba Türk muhâcereti*, aynı kesâfette olmasa da XII. asrın ilk yarısında da devâm etmiştir. Devamlı sûrette batı istikâmetinde hareket eden bu zümreler, en nihâyet, hududu tâyin eden hattın üzerinde bulunmasından dolayı *uc* telakki edilen bölgelerde, geçici de olsa yerleşmeler kurarak, dâimâ Bizanslılar ve onların kendilerine karşı bir tampon kuvvet oluşturması düşüncesiyle zikrolunan hat üzerine yerleştirmiş oldukları zümrelere karşı aktif bir mücâdele hâlinde olmuşlardır.⁵ Bu sûretle, özellikle batı Anadolu'da ve bu arada önemli bir *uç bölgesi* olarak görünen Denizli ve

³ N.Tunçdilek, *Yerleşmenin Evrimi*, s.26 vd.

⁴ N.Tunçdilek, *Kır İskanı*, s.17; S.Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, s.273.

⁵ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1984, s.39-41.

havâlisinde yerleşmiş olan Türk gruplarının büyük çoğunluğunu Oğuz Türkmenleri teşkil etmiştir. Bu cümleden olarak, 1274'de vefat etmiş olup, verdiği mâlumâtın 1204'den sonra ve Moğol istilâsından önceki zaman kesiti ile ilgili olduğu tahmin edilen⁶ İbn-i Sâid'in söyledikleri oldukça aydınlatıcıdır;

Türkmenler Türk neslinden çokluk bir halktır, Selçuklular zamânında Rûm bilâdını fethettiler. Herâ'ita'ya mensup sâhil sâkinlerine baskın yaparak evlâtlarını kaldırıp müslümanlara satmayı âdet edindiler. Onlarda bütün memleketlere götürülen Türkmen halıları yapılır. Kıyılarında bir körfez vardır; adı Makri Körfezidir ve seyyahlarca meşhûrdur. Oradan İskenderiye'ye ve başka yerlere kereste götürülür. Bu körfeze büyük ve derin bir nehir dökülür. Battal nehri diye mâruf olduğu söylenir. Bunun Emeviler zamanında Rûm'a birçok gazâlar yaptığı hikâye edilir. Bu nehrin üzerinde bir köprü vardır; barış zamânı ise indirilir, savaş olduğu zaman kaldırılır. Bu müslümanlarla Hristiyanlar arasında sınırdır. Antalya'nın şimâlinde Tagurla (Denizli) dağı vardır. Burada ve havâlisinde Türkmenlerin 200.000 kadar çadırı olduğu söylenir. Uç tesmiye edilenler bunlardır.⁷

Şu halde, daha XII. asrın ilk yarısında, bir *uc* mıntıkası olarak, 200.000 gibi yüksek bir rakamla ifâde edilmiş olan Türkmen çadırlarında yaşayan, büyük bir Türkmen nüfus potansiyeline sâhip olduğu anlaşılan Denizli'nin, Moğol istilâsıyla berâber, onların önünden devamlı surette batıya doğru kaçarak uç bölgelere kadar çok daha kesif bir biçimde gelmiş olup, genel olarak batı Anadolu'ya yığılmış olan sayıları üç milyonu aşkın rakamlarla ifâde edilen

⁶ T.Baykara, *Denizli Tarihi*, s.29. Ayrıca Bkz. Z.V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s.196-97. Esâsen, P.Witteck'de, bu kaydın 1204 ve 1261 tarihleri arasındaki zamana ait olması gerektiğini vurgulamıştır. Bkz. *Menteşe Beyliği*, s.1, Not.10.

⁷ Takvim- al-Buldan (Ch. Schier neşri, Dresden 1846, s.11)'dan naklen P.Witteck, *Menteşe Beyliği*, s.2. Ayrıca bkz. T.Baykara, *Denizli Tarihi*, s.28.

Türkmen boylarından da⁸ önemli ölçüde nasibini almış olduğunu söylemek mümkündür. Türk iskânı bakımından, en az bu gelişmeler kadar önemli olan diğer bir husus da, sözkonusu Türk akınları ile birlikte, yerli ahâlinin süratle buldukları mahalleri terketmeleri olmuştur. Nitekim bir Bizans kaynağında tesbit edilmiş olan kayıta, bu durum, *Menderes havzası yalnız halkları değil hücrelerine yerleşmiş râhipleri tarafından da terk edilerek ıssızlaştırıldı* şeklinde ifâde edilmiştir.⁹ Bunun tabi bir neticesi olarak, her geçen gün çok kesif bir Türkmen varlığına sahne olan Denizli havâlisi de dâhil olmak üzere, bütün batı Anadolu, hemen tamâmıyla Türk iskânına hazır hâle gelmiş olup, konar-göçer halde yaşayan Türkmen boylarının geçici yerleşmeler ile dâimi iskân yerleri teşkil etmeleriyle berâber, XIII. ve XIV. asırlarda, Orta Anadolu'ya nazaran çok daha kuvvetli bir biçimde Türkleşmiştir.¹⁰ Bu çerçevede, cüzi bir miktarda şehir merkezinde kalanlar müstesnâ, kır sahâsında tamâmıyla yerli ahâli tarafından terkedilmiş olan Denizli'de, sâhip olduğu kesif Türkmen gruplarının yerleşmesiyle, kısa zamanda dâimî bir Türk yurdu hâline gelmiştir. Nitekim, kenarda bulunması yanında, bilhâssâ kesif bir Türkmen nüfus ile meskûn olmasından dolayı, daha XIII. asırda, Selçuklu Sultanları için bir sığınak hâline gelmiş olması da bu durumu teyid etmektedir.¹¹ Kısacası, bütün bu gelişmelerin tabî bir sonucu olarak, daha önce de belirtildiği üzere, XIII. asırdaki muvaffakiyetsiz bir *Türkmen Devleti* tecrübesinden sonra, bölgede, *İnançoğulları* ve *Germiyanogulları* hâkimiyetinin kurulmasıyla ve nihâyet Osmanlı Devleti'ne ilhâkı ile birlikte, geçici yerleşmeler dâimî iskân merkezlerine dönüşmüş ve bu sûretle, büyük ölçüde aşağıda ortaya konulacak olan XVI. asırdaki yerleşim düzeni teşekkül etmiştir. Zirâ, XVI. asır tahrir defterlerindeki *defter-i atık* ve *defter-i köhneye* izâfeten, geriye doğru giden kayıtlar, aşağıda zikredilecek olan iskân yerlerinin önemli bir kısmının XIV ve XV. yüzyıllarda kurulmuş olduğunu göstermektedir. Kezâ XVI.

⁸ Bu dönemdeki yoğun Türk muhâcereti ile ilgili olarak bkz. Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s.156-175; O.Turan, *Selçuklular Zamânında Türkiye*, s.505-518; Aynı müellif, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.303-305.

⁹ Pachymeres'den naklen, O.Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.304.

¹⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul,1980,s.304-305

¹¹ Sözelimi, Gıyâseddin Keyhusrev. Köseadağ savaşından sonra Denizli'ye sığınmıştır. Kezâ diğer bir Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykâvus'un da 1256'da Moğol kumandanı Baycu karşısında uğradığı mağlubiyetten sonra, önce Antalya'ya daha sonrada Denizli'ye sığındığı bilinmektedir. Bkz. T. Baykara, *Denizli Tarihi*, s.30.

ve XVII. asır Lâzıkıyye kazâsı iskân yerlerinin, ayrıca işâret edilecek olan toponomik özellikleri de bunu teyid eder mâhiyettedir.

Buraya kadar, gelişim sürecini ortaya koymaya çalıştığımız kır iskân merkezlerinin kuruluşunda rol oynamış olan fizikî ve sâir içtimâî ve iktisâdî faktörler yanında özellikle vurgulanması gereken önemli bir faktör vardır. O da, temelde dînî gâyelere mâtûf birer müessese olmakla berâber içtimâî bâzı fonksiyonları da icrâ eden ve bu arada daha önce işâret olunduğu üzere şehir iskânında olduğu kadar, kır yerleşim yerlerinin teşekkülünde de çoğu kere esas teşkil etmiş olması bakımından genel iskân açısından da oldukça önemli rol oynayan *zâviyelerdir*. Zirâ aşağıda zikredilecek olan pek çok köy, vaktiyle Barkan'ın arşiv kaynaklarına dayanarak tesbit etmiş olduğu, bir zâviye etrâfında teşekkül etmiş olan iskân yerleri örneğinde olduğu gibi,¹² muayyen bir zâviyeye bağlı olarak gelişmiştir. Bu zâviyelerin büyük çoğunluğu ise, bölgenin Türkler tarafından fethi sırasında, önde gelen *alp-erenler* tarafından, aynı zamanda, güvenlik açısından önemli görülen noktalarda teşkil edilmiştir. Bununla birlikte daha geç devirlerde teessüs ettiği anlaşılan zâviyelere de tesâdüf etmek mümkündür.

Bu cümleden olarak, Lâzıkıyye kazâsı hudutları dâhilindeki kır sahâsında kurulmuş olup, XVI. ve XVII. asır kayıtlarında tesâdüf edilebilen zâviyeleri, genel bâzı özellikleriyle birlikte bir tablo üzerinde göstermek yeterli olacaktır;

¹² Ö.L.Barkan. "*Kolonizatör Türk Dervişleri*", s.279-353.

TABLO-I LÂZIKIYYE KAZÂSİ KIR SAHÂSINDA MEVCUT ZÂVİYELER*

ZÂVİYE ADI	BULUNDUĞU KÖY	NAHİYESİ	ŞEYHİ VEYA DERVİŞİ	VAKIF GELİR KAYNAKLARI	YILLIK HÂSILI (Akça)
AHÎ	Kaş-Yenice	Kaş-Yenice	Derviş veled-i 'Ali Dede	1 Çiftlik	360
AHÎ-DURMUŞ			Seyyid Lütfullah	2 Çiftlik	1.000
AHÎ-MAHMUD	Deribolu		Ahî Mehmed-Ahî Mahmud	3 çiftlik	625
AHÎ SÂLİH			Eyne Beg	Ahî Sâlih Çiftliği	365
AHMED-PAŞA	Çarşamba		Derviş Sucâ ^c	1 hamam hâsılı	3.200
HACI-ŞEMS	-	Lâzikiyye	Derviş Hasan	2 çiftlik+bağ	538
SİNAN-DEDE	Karcı		Halil-Mehmed	1 çiftlik+bağ-bahçe	320
SERDİ-GÂZÎ	Gerzile		Halil-Muhikk	yevmi nim akça	-
SÜFÎ-HÂNE	Derziler		Şeyh Ahmed	-	-
SULİ-HAN	-	İbsili	Şeyh Mustafa	-	-
ŞEYH-'ALİ	Akbayır (=İldelik)	Kaş-Yenice	Mehmed	-	-
ŞEYH-İSÂ	Sart-Saray	Aydos	Hamid Fakı	Sart-Saray Karyesi	1.019
ŞEYH-MİKÂİL	-	Kaş-Yenice	Mustafa Efendi	--	-
ŞEYH MUSTAFA	Kara-Abdal	Lâzikiyye	Hasan	1 çiftlik	400

*Bu tabloda işaret edilmiş olan zâviyeler, XVI. ve XVII. asırlara âit şu kaynaklardan tesbit edilmiştir; BOA-TD-369, s.438-39, 441-42, 460-61; BOA-TD-438, s.132; TKGM-KKA-TD-560, v. 228b-230a, 238b-239b; VGMA-D-229, s.83; BOA-İbnü'l-Emin, Evkâf-776; BOA-İbnü'l-Emin, Evkâf- 2819.

XVI. ve XVII. asırlarda, Lâzikiyye kazâsı kır iskân sahasında tesbit edilebilmiş olan toplam 14 zâviyeye işaret edilmiş olan tablonun tedkikiyle birlikte, ilk dikkati çeken husûslardan birisi, bunların önemli bir kısmının, Anadolu'nun diğer pek çok yöresinde de olduğu gibi¹³ esâsen birer *ahi-zâviyesi* olarak kurulmuş olmasıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, ahi geleneğinin oldukça kuvvetli olduğu Lâzikiyye kazâ dairesindeki zâviyelerle ilgili bu husûsiyetin tabii karşılanması gerekir. Bunların önemli bir kısmı, ilgili kayıtlardaki *defter-i 'atik* ve *defter-i köhnelere* izâfeten yapılan atıflardan da anlaşıldığı

¹³ Meselâ, Sultanönü Sancağı'ndaki durum için bkz. Halime Doğru, *Sultanönü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, Ankara, 1991.

gibi, daha XV. asrın ilk yarısında teşkil edilmiştir. Sözelimi, tabloda belirtilmiş olan *Ahî Sâlih Zâviyesine* vakfolan çiftliğin *vakf-ı kadim* olduğu kaydedilmiştir.¹⁴ Kezâ, *Ahî Mahmud Zâviyesine* vakfolan çiftliğin, Fâtih zamânında *nesh-i târi* olarak tımâra verilmesi, ancak II.Bâyezid devrinde vakfiyyetinin tekrar mukarrer tutulmasına dâir kayıtlar da, zikrolunan zâviyenin daha XV. asrın ilk yarısında teşekkül etmiş olduğunu göstermektedir.¹⁵ Ahî zâviyeleri için sözkonusu olan bu durum, esâsen, tabloda kaydedilmiş olan diğer zâviyelerin önemli bir kısmı için de geçerlidir. Sözelimi, Çarşamba karyesinde Gedik Ahmed Paşa tarafından kurulmuş olmasından dolayı *Ahmed Paşa Zâviyesi* ismiyle maruf olan zâviye, kurucusunun Anadolu Beylerbeyliği sırasında, yâni 1461-1470 yılları arasında tesis edilmiş olmalıdır.¹⁶ Kezâ, Lâzıkıyye nahiyesi'nde bulunan *Şeyh Mustafa Zâviyesi* ile ilgili şu kayıt, bu gerçeği çok daha açık bir sûrette ortaya koymaktadır;

Nâhiye-i Lâzıkıyye'de Kara-Abdal nâm karyede Şeyh Mustafa Zâviyesi dimekle ma'rûf zâviyeye Germiycanoğlu Merhûm Ya'kûb Çelebi zamânında vakf olup zikrolan zâviyenin vakfiyyeti Merhûm Sultan Murâd Han ve Sultan Mehmed Han ve Sultan Bâyezid Han ve Sultan Selim Han 'aleyhi'r-rahmetullâh'ı âleyhim Hazretlerinden evlâd mukarernâmelleri olup ve bi'l-fi'il pâdişâhımız 'azzallâhu ensârehu Hazretlerinin nişân-ı hümâyûmıyla evlâdından Hasan nâm kimesne zâviye-i mezbüreye vakfiyyet üzere mutasarrıf olup âyende ve revendeye hizmet idüib defter-i köhnede kayıtlı bulunmamağın defter-i cedide kayd olundu...¹⁷

Gene, Karcı karyesinde bulunan Sinan Dede Zaâviyesi'de, vakf-ı kâdim olup âyendeye ve revendeye hizmet olunurmuş mâ-takaddümden vakfiyyet üzere bağlarına ve bağçelerine selâtin-i mâziye ahkâmlarıyla Halil ve Mehmed mutasarrıflar iken.. şeklinde kaydedilmiştir.¹⁸

¹⁴ BOA-TD-369, s.441; TKGM-KKA-TD-560,v.229-b.

¹⁵ BOA-TD-369, s.441-42; TKGM-KKA-TD-560,v.230-a

¹⁶ BOA-TD-369, s.457-58; TKGM-KKA-TD-560,v.237-b. Ayrıca bkz. M.Halil Yınanç, "Ahmed Paşa", İ.A.I.s.194.

¹⁷ BOA-TD-369, s.460; TKGM-KKA-TD-560.238-b.

¹⁸ BOA-TD-369, s.461; TKGM-KKA-TD-560.239-a.

Tablo üzerinde dikkati çeken diğer önemli bir husus da, Lâzıkıyye kazâ dâiresindeki zâviyelerin büyük çoğunluğunun, daha önce de tasrih olunduğu üzere, yaklaşık bugünkü Buldan ve Güney ilçelerinin oturduğu sahayı içine alan Kaş-Yenice nâhiyesi kır iskân sahasında bulunmasıdır. Nitekim, tablodan da tâkib edilebileceği üzere, tesbit edilebilmiş olan 14 zâviyeden 7'si Kaş-Yenice nâhiyesi dâhilinde bulunmaktadır. Burada zâviyelerin, esâsen, bilhassâ dağlık bölgelerde, önemli geçit yerlerini teşkil eden boğazlarda, *âyende ve revendeye* hizmet gâyesiyle tesis edilmiş oldukları gerçeği dikkate alındığında, Lâzıkıyye kazâsı'nın diğerlerine nazaran dağlık bölgesini teşkil eden Kaş-Yenice Nâhiyesindeki yoğunlaşmanın tabî karşılanması gerekir.

Kısaca ifâde etmek gerekirse, birer vakıf müessesesi olarak, esâsen dinî gâyelere mâtuf olarak teşkil edilmiş olmakla beraber, yol emniyetini temin ve *âyende ve revendeye* hizmet gibi önemli içtimâî fonksiyonları da icrâ eden zâviyelerin, aynı zamanda bütün Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyalarda olduğu gibi, Lâzıkıyye kazâ dâiresindeki kır iskân merkezlerinin teşekülü veyâ gelişmesinde de oldukça mühim bir rol oynamış olduğunu kabul etmek gerekir. Bunlar, sâdece herhangi bir yerleşim yerinin çekirdeğini oluşturması bakımından değil, kazâ dâiresindeki kır iskân merkezleri arasındaki bağlantıyı temin eden yol şebekesinde oynadıkları rol itibariyle de önemli görünmektedirler. Nitekim, kazâ'nın en kuzey-batı uzantısında bulunan Aydos Nâhiyesi'ne tâbi *Sart-Saray Karyesi*, yol şebekesi üzerindeki önemli konumundan dolayı, *kadimden Şeyh Âsâ Zâviyesine* vakıf olarak, onunla birlikte gelişmiş olup, aynı zamanda bir *derbend köyü* ¹⁹ husûsiyetini, XV. asrın ilk yarısından itibaren XVI. asır boyunca devâm ettirmiş olması bakımından, zâviyelerin iskân sahasında oynadığı role tipik bir örnek teşkil etmektedir.²⁰ Coğrafi konumu itibariyle, doğrudan bir derbend-köyü olarak kurulup gelişmiş olması hasebiyle, bu tür iskân yerlerine verilecek diğer önemli bir örnek de, Kaş-Yenice nâhiyesi'ne bağlı *Mekriye* karyesidir. Nitekim bu özelliğinin ve fonksiyonunun hâtrası olarak, aşağıda da işaret olunacağı üzere, bugün Buldan ilçesi merkez bucağına bağlı bir iskân yeri olarak *Derbent* ismini almış olan bu köy, XVI. asır tahrir defterlerinde, .. *yol üzerinde derbend köy olub Kâsım oğulları Derviş Âli ve Murad Beg çiftliği bu yer vakfiyyet üzere tasarruf idiüb âyende ve revendeye hizmet iderler imiş...* şeklinde kaydedilmiştir.²¹ Burada, yalnız

¹⁹ Osmanlı Devleti'nde Derbend teşkilatı ve özellikle bir iskan metodu olarak derbentlerin kullanılması suretiyle kır sahasında bâzı iskan yerlerinin teşekkülü hakkında, Barkan'ın yukarıda işaret edilmiş olan "*Kolonizatör Türk Dervişleri*" adlı araştırmasına ilaveten bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul, 1990, s.101-117.

²⁰ BOA-TD-369, s.438-39; TKGM-KKA-TD-560,228b-229 a.

²¹ BOA-TD-369, s.439-440; TKGM-KKA-TD-560.229-a.

bu köylerin değil esâsen yukarıda zikredilmiş olan yol üzerinde bulunan bütün zâviyelerin, bir ölçüde *derbend* fonksiyonu icrâ ettiklerini de belirtmek gerekir. Kısacası, genel hatlarıyla, buraya kadar zikrolunan faktörlere bağlı olarak teşekkül etmiş olan Lâzıkıyye kazâsı kır iskân merkezleri, diğer sahalarda da olduğu gibi, beşerî bir varlık olarak insan hayatında rol oynayan sâir faktörlerin de etkisiyle, farklı karakterde iskân yerlerini ortaya çıkarmıştır.

2-Kır iskân Merkezlerinin Tasnifi ve Toponomik Özellikleri

Genellikle, bugünkü Kara-ağaç, Çardak ve Çivril-Çal ovaları üzerinden Denizli'ye intikâl etmiş olan Türkmen gruplarının²² Lâzıkıyye kazâ dâiresini teşkil eden ve daha önce tasrih edilmiş olduğu için burada tekrârından sakınılan coğrafyada ortaya koydukları, aşağıda görüleceği üzere, zamanla meydâna gelen tabî gelişme ve nüfus artışı başta olmak üzere sâir bazı değişmelere bağlı olarak meydana gelen değişikliklere rağmen, XVI. ve XVII. asırlarda da büyük ölçüde muhâfaza edilmiş olan iskân merkezlerini, ayrıntılarıyla tesbite geçmeden evvel, genel bir tasnife tabi tutmak faydalı olacaktır.

Modern iskân coğrafyacıları *göçebe* ve *sedanter* olarak, en genel anlamda iki farklı yerleşim biçiminden söz ederek, mevcut iskân yerlerini, *geçici* ve *dâimî* olmak üzere iki grupta mütâla etmektedirler.²³ Buna göre, sözkonusu iki farklı yerleşim şeklini birbirinden ayırdetmekte kullanılan esaslar değerlendirilirken, zirâatla meşgul olup olmamanın kesin bir kriter olmadığı, bunun yerine, *sekenesi ile birlikte yerleşme* ve özellikle, sözkonusu olan beşerî unsurun, sâdece topluluk ismiyle veyâ yerleştikleri mevkie kazandırdıkları husûsî bir yerleşim yeri ismiyle ifâde edilmelerinin çok daha geçerli birer ölçü olduğunu belirtmişlerdir.²⁴ Bütün bu hususiyetleriyle birlikte yukarıda zikredilmiş olan XIII.ve XIV.asırlarda batı Anadolu ve bu arada Denizli yöresinin Türkler tarafından ilk iskân faaliyetleri bakımından oldukça önemli olan bu iskân tarzı, esâsen, *göçebe* hayat tarzıyla yerleşik hayat arasında bir anlam ifâde eden ve genellikle zaman içerisinde ikincisine geçiş ile sonuçlanan, Türklerin kadimden beri sergiledikleri *konar-göçer* üslubun tabi bir sonucu olarak kabul edilmelidir. Dolayısıyla, XIII. asırdan itibaren bölgeye intikâl etmeye başlamış olan Türkmen gruplarının, evvelâ, genellikle kadîm hayat tarzları ile mütenâsip, dâimî iskân merkezlerinden farklı özellikleri hâiz, geçici iskân yerleri teşkil etmiş olmakla beraber, zamanla XIV. ve XV. asırlarda bunları daimî iskân yerleri haline getirmiş olduklarını

²² Bkz.T.Baykara, "*Denizli Hakkında Tarihi ve Kültürel Temel Bilgiler*", s.13.

²³ Ali Tanoğlu,*Beşeri Coğrafya*, s.247 vd.

²⁴ Tafsilat için bkz. Ali Tanoğlu, *Aynı eser*, s.248-253.

belirtmek mümkündür. Kısacası, XIV ve XV. asırlarda ortaya konulan bu iskân faaliyetleri, netîce itibâriyle XVI. yüzyıl Lâzıkıyye kazâsı kır iskân düzenini şekillendirmiştir. Mezkûr asırlarda Lâzıkıyye'nin iskânında bir geçişi ifâde eden bu süreç, esâsen, yer yer bütün XVI. ve XVII. asırlar boyunca devam etmiştir. Nitekim, aşağıda da dikkat çekeceği üzere, tahrir defterlerinde, bazı köylerde, meskûn ahali dışında, ayrıca *Cema'at-i karye-i mezbûr* başlığı altında konar-göçer bir zümrenin de kaydedilmiş olması ve zamanla, yeni tahrir netîcesinde düzenlenen defterlerde, köy nüfusunu teşkil eden ikinci unsurun yerleşik re'aya ile entegrasyonu netîcesinde, sözkonusu tefrikin ortadan kalkmasıyla birlikte, nüfusun tek kalemde kaydedilmiş olması bunu teyid etmektedir. Kezâ, aşağıda da işâret olunacağı üzere bu çalışmada esas kabul edilen zaman dilimindeki köylerin toponomik özellikleri dahi bunu açıkça göstermektedir. Herşeye rağmen, kısaca ifâde edilmeye çalışılan bu iskân sürecinin dışında kalmakla beraber, dinamik bir unsur olarak kazâ dairesinde varlığını devam ettirmiş olan diğer konar-göçer teşekküller ise, XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde *cemâ'at* veyâ *yörük* adı altında, buldukları herhangi bir mevki belirtilmeksizin, doğrudan doğruya bağlı buldukları *nahiye* ile birlikte, sadece topluluk isimleriyle kaydedilmişlerdir. Esâsen, aşağıda tasrih olunacağı üzere, bunlar da, zamanla ya kendiliklerinden veya mecbûri iskâna tâbi tutulmak sûretiyle yerleşmişler ve yeni bir iskân merkezi vücûda getirmişlerdir ki, Denizli'nin bugünkü köy isimleri arasında, bu şekilde meskûn olan teşekkülün ismiyle mâruf olanların çoğunlukta olması da bunun önemli bir göstergesidir.²⁵

Bir bakıma, dâimî yerleşmeye geçişi ifâde eden bu iskân şekli dışında asıl üzerinde duracağımız daimî iskân yerleri ise, en genel anlamda bir önceki bölümde de işâret olunduğu üzere, *şehir* ve *kır* olarak iki grupta değerlendirilmektedir.²⁶ Hiç değilse, büyük çoğunluğu tarım dışı faaliyetlerle meşgûl olan muayyen bir nüfus potansiyelinin meskûn olduğu büyük bir yerleşim merkezini ifâde eden şehrin dışındaki kır iskân yerleri en genel anlamda, *köy* ve *köy-altı* şeklinde iki grupta değerlendirilmektedir. Köy-altı tâbir edilen iskân yerleri arasında ise, genellikle, mezraa, çiftlik, kom, divan, yayla, oba, damlar ve bağ evleri ile ağıl gibi, bir ya da birkaç meskenden ibâret çok küçük iskân üniteleri sıralanmaktadır. Hatta, bazan değirmen ve dalyan gibi yerlerin dahi birer yerleşim çekirdiği

²⁵ Konar-göçer teşekküllerin ortaya koydukları geçici iskan şekilleri ile ilgili olarak, Selçuklular devrindeki "göçer-evliler" oldukça ilgi çekicidir. Nitekim, erken dönem Osmanlı kaynakları da, şehrin dışında kalan "vilâyet" halkının ekseriyetini teşkil eden nüfus için, "göçebe" yerine, "konar-göçer" veya "göçer-evli" tabirini kullanmışlardır. Tafsilat için bkz. T.Baykara, *Araştırmalar*, s.63-71.

²⁶ Şehir ve kır iskan yerlerini birbirinden ayıran esas kriterler üzerinde daha önce durulduğundan burada sadece kır iskan yerlerinin bariz hususiyetlerine işaret edilecektir.

olarak değerlendirildiği görülmektedir.²⁷ Bir başka açıdan, bütün bu kır iskân yerlerinin, *dağınık yerleşme* ve *toplu yerleşme* şeklinde iki grupta değerlendirildiğini de belirtmek gerekir. Kır iskânına bu noktadan bakanlara göre, yukarıda zikredilmiş olan köy-altı yerleşme üniteleri, *münferit yerleşme* ile *toplu yerleşme* yani *köy* yerleşmesi arasında ara iskân şekilleri olarak değerlendirilmektedir.²⁸

İskân coğrafyacılarının ortaya koymuş oldukları bu esaslardan hareketle, asıl konumuzu teşkil eden XVI. ve XVII. asırlarda Lâzıkıyye kazâsı kır iskân merkezlerini genel bir tasnife tabi tutmak mümkündür.²⁹ İskânı doğrudan doğruya etkileyen ve zaman içerisinde tabî olarak değişen, farklı fizikî, sosyal, ekonomik ve benzeri beşerî ve tabî faktörleri de dikkate alarak, tahrir defterlerinden elde edilen değerler çerçevesinde, *nefs* tâbir edilen kaza merkezi şehir'in dışında, idârî bakımdan nahiyelere taksim edilmiş olan kır iskân merkezlerini, birkaç farklı kritere göre değerlendirmek mümkündür. Evvelâ, yukarıdaki genel iskân esaslarından hareketle, tahrir defterlerinde tesbit edilen ve aşağıda zikredilecek olan kır iskân merkezlerini şöyle tasnif etmek mümkündür;

1-Köyler

2-Köy-altı iskân yerleri

a-Mezraalar

b-Çiftlikler

Bunların dışında, daha önce zikredilmiş olan *zaviyeler* de genellikle bir köye esas teşkil eden köy öncesi iskân şekli olarak kabul edilebilir. *Kezâ*, *yaylaklar* ve özellikle *kışlak* ve *değirmen* gibi bâzı unsurlar da, bir bakıma birer dağınık iskân ünitesi olma özelliğini arzetmelerine rağmen, sâkinleri dâimî olarak meskûn oldukları farzedilen köyde yazılmış olduklarından, iskân yeri olarak ayrıca kaydedilmemiştir. Esâsen, tahrir defterlerinde, buna dâir herhangi bir nüfus kaydına tesâdüf edilememesi sebebiyle, sâdece, her zaman olmasa da, genellikle meskûn nüfusun kaydedildiği görülen mahaller birer iskân yeri olarak kabul edilmektedir. Buna göre, genellikle zırâî faaliyetin hâricinde iskâna sahne olmadığı anlaşılan *çiftlikler* de, bünyesinde meskûn nüfus kaydedilmiş olan bâzı istisnâları

²⁷ Tafsilat için bkz. N.Tunçdilek, *Kır İskanı*, s.121-161; Ali Tanoğlu, *İskan Coğrafyası*, s.11 vd.

²⁸ Ali Tanoğlu, "İskan Coğrafyası", s.13-32; Aynı müellif, *Beşeri Coğrafya*, s.254-272.

²⁹ Meselâ, Selçuklular Devrinde bir idârî ünitenin şehir dışında kalan sahasını ifâde eden "Vilayet"deki başlıca kır iskan yerleri, buradan hareket etmekle beraber yerleşmeye tesir eden değişik faktörler de dikkate alınarak şöyle tasnif edilmiştir: "1-Göçer-evliler, 2-Köy-öncesi İskan, a-Çiftlik, mezraa, b-Ağıl, kışlak, c-Menzil, diğerleri, 3-Köy, 4-Kasaba, 5-Kale" (T.Baykara, *Araştırmalar*, s.63.)

gözönünde bulundurarak, buraya dâhil edilmiştir. Kaldı ki, XV. ve XVI. asırlarda Lâzıkıyye kazâsın'da son derece yaygın olan *piyâde çiftlikleri* dikkate alındığında, farklı karakterde olmakla beraber, her birinin faal bir iskân yeri olduğu görülmektedir.

Burada sözkonusu olan kır iskân yerlerini birbirinden ayıran esas kriterlerle ilgili olarak, iskân coğrafyacıları, dağınık veya toplu yerleşmeden, nüfûs potansiyeline varıncaya kadar çok değişik noktalar ileri sürmüşlerdir.³⁰ Bunların bir kısmı XVI. asır Lâzıkıyye köy ve köy-altı iskân yerleri için de geçerlidir. Sözgelimi, dağınık yerleşmelere rağmen, meskenlerin, câmi ve çeşme gibi unsurlar etrafında toplu olarak inşa edilmiş olması, köylülerin iskân yeriyile, iktisâdî faaliyet sahasının bir ölçüde birbirinden ayrılması ve hudutları tayin edilmiş olan bir üniteyi ifade etmesi gibi hususlar, genellikle, XVI ve XVII. asır *karyesi* için de geçerlidir. Fakat, köyü, diğer yerleşim merkezlerinden ayırdetmek için esas kriter olarak benimsenmiş olan nüfûs ölçüsü, söz konusu asırlardaki köy gerçeğine hiç bir şekilde uygunluk göstermemektedir. Zira, bugün nüfûsu 150 ila 2000 arasında değişen yerler köy telakki edilirken, tahrir defterlerinden hareketle, aşağıda zikredilecek olan köyler zaman ve mekan çerçevesinde, beşerî şartların farklı olması hasebiyle, tâbî olarak değişik özellikler arz etmektedirler. Nitekim, XVI. asırda Lâzıkıyye kazâsı'nı teşkil eden nâhiyelere tâbî olan köylere bakıldığında, aşağıda da görüleceği üzere, köy ya da farklı bir iskân merkezi olarak nitelendirilirken, nüfûs kriterinin dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Sözgelimi, Lâzıkıyye nâhiyesi köyleri arasında, Akça karyesi gibi, 1571 yılı îtibâriyle 361 nefer, Manastır gibi 224 nefer nüfûsa sâhip yerler olduğu gibi, Koyunlu karyesi gibi 19 nefer, *Kepenççi* karyesi gibi 10 nefer nüfûsu bünyesinde barındıran köyler de mevcuttur. kazâ dâiresinde nüfûsun en kesif olduğu Lâzıkıyye nâhiyesi köyleri dışında kalan diğer nahiyeelerde ise bu durum çok daha dikkat çekicidir. Nitekim, aşağıda ikinci sırada kaydedilmiş olan İbsili nâhiyesi köylerinde, 1571 yılı îtibâriyle, idârî üniteye isim teşkil etmiş olan İbsili karyesi 225, İncir-Pınarı 185, Kadı 98 ve Kaba-ağaç 78 nefer nüfûsa sâhip iken, Duâcılı ve Kargılık karyeleri 16'şar, Kuzca 5, Kumluca-i Kûçek ise sâdece 2 nefer nüfûsa sâhiptir. Kezâ, XV. asrın sonlarında 3 nefer nüfûsa sâhip olan Balçık karyesi nüfûsu 1520'de neferen altıya çıkmış, XV. asrın sonlarında 6 h kaydedilmiş olan Sığır-Alanı karyesi nüfûsu ise 1520 ve 1530 tarihlerinde 2 nefere düşmüş ve netice îtibâriyle, 1571'de hiç nüfûsu kalmadığından, mezraa olarak yazılmıştır. Bununla birlikte, XV. asrın sonlarında sâdece 3 h nüfûsa sahip olan, aynı nâhiyeye tâbî Balıklı karyesi'nin *hâli hâriçten ekilir* şeklinde tavsif edildiği 1520'de ve *hâli-i anı'r-re'âyâ* kaydedilmiş olduğu 1571'de dahi

³⁰ Ali Tanoğlu. *Beşeri Coğrafya*. s.253-273; N.Tunçdilek. *Kır İskanı*. s.121-161.

karye olarak yazılmış olması bu hususda çok daha önemli bir fikir vermektedir. Köylerdeki nüfus kesâfeti itibâriyle ikinci sırada yer alan Kaş-Yenice Nâhiyesi'nde de durum bundan farklı değildir. Nitekim 1571 yılı itibâriyle 252 nefer nüfusa sahip olan Köste ve 242 nefer nüfusa sâhip Deriboli yanında, 1520'de sâdece 1 neferi bünyesinde barındırmakla berâber 1571'de *hâli* duruma düşmüş olan Beglüde karye olarak yazılmıştır. Çok daha sarpıcı bir örnek vermek gerekirse, aynı nahiyeye tâbi, XVI.asır boyunca *hâli-i ani'r-re'âyâ* kaydedilmiş olmakla berâber, karye yazılmış olan Togancı zikredilebilir. Kezâ, köylerinin nüfusu 1520 târihli deftere göre, 7 ilâ 166 nefer arasında değişen Aydos nâhiyesi için de aynı şey sözkonusudur. Sonuç olarak, bütün bunlardan hareketle tahrir esnâsında en azından burada kullanılan defterlerin ihtivâ ettiği Kütahya Livâsı'nda ve bu arada Lâzıkiyye kazâ dâiresindeki kır iskân yerlerinin tefrikinde, nüfus yoğunluğunun önemli bir kriter olarak kabul edilmemiş olduğunu söylemek mümkündür. Aynı şekilde, farklı karakterde iskân yeri grupları olarak zikredilen, mezraa ve çiftlik gibi yerlerin aşağıda da görüleceği üzere, her zaman faal iskân yeri olmadıklarını, daha ziyâde bir zirâî üniteyi ifâde eder mahiyette olduklarını da belirtmek gerekir. Şu halde, kazâ dâiresindeki kır iskân yerlerinin tasnifinde, yukarıda olduğu gibi doğrudan tahrir defterlerindeki kayıtların esas alınması ve başlıca, *köy (=karye)* ve *köy altı* iskân yerleri olarak *mezra'a* ve *çiftlik* yazılmış olan yerlerin dikkate alınması daha doğru olacaktır.

Burada söz konusu olan *mezra'a*, günümüz iskânında da mevcut olmakla berâber, Türkçede, zirâat yapılan, ekilip biçilen yer anlamında *ekinlik* olarak da ifâde edilegelmiştir. İskân açısından en mühim husûsiyeti ise, münferid veyâ köy -altı yerleşmeleri ile toplu ya da köy iskân şekilleri arasında, tipik bir ara yerleşim biçimi olmasıdır.³¹ XVI. Asır tahrir defterinde kayıtlı olup aşağıda zikredilecek olan mezraalar da, esas itibâriyle bu temel husûsiyetleri hâiz olmakla berâber çok daha farklı özellikler arz etmektedir.

Aşağıda da görüleceği üzere, XVI.ve XVII. asırlarda Lâzıkiyye kazâ dâiresinde tesbit edilebilen mezraaların büyük çoğunluğu, belirli bir karyeye tâbi olarak kaydedilmiş veyâ, *der- kurb-i karye-i...* şeklinde, yakınında bulunan köy ile birlikte zikredilmiştir.³² Burada zikredilecek olan mezraaların ikinci önemli özelliği de, büyük çoğunluğunun ismine uygun olarak faal bir zirâî üniteyi ifâde etmekle berâber, bünyesinde meskûn herhangi bir nüfus bulunmaması hasebiyle, faal bir iskân yeri durumunda olmamalarıdır.

³¹ Ali Tanoğlu, *Beşeri Coğrafya*, s.267 vd; N.Tunçdilek, *İskan Coğrafyası*, s.124-26

³² Kezâ, Selçuklular devrinde vakfiyelerden tesbit edilebilen mezraaların da, genellikle köylere bağlı bulunması hakkında bkz. T.Baykara, *Araştırmalar*, s.73.

Nitekim, aşağıda da görüleceği üzere, XVI ve XVII. asırlarda kazâ dâiresinde tesbit edilebilen mezraalardan, merkez nâhiyesindeki 4 mezraadan, sâdece Halil Paşa Mezraası, İbsili nâhiyesindeki 28 mezraadan sâdece 2'si, Aydos nâhiyesindeki 3 mezraadan sâdece 1'i faal bir iskân yeri durumunda olmakla berâber, Kaş-Yenice nâhiyesindeki 9 mezraadan hiç birisi bu özelliği taşımamaktadır. Kısacası, kazâ genelinde mevcut olan ve bir kısmı ancak belirli tarihlerde tesbit edilebilen toplam 44 mezraanın ancak, 4'ü, yâni % 9.09 gibi çok cûzî bir kısmı aynı zamanda fiilî iskân yeri durumunda olup, diğer 40'ı da, *hâlî hâriçten* ekilir şeklinde kaydedilmiş olmaları hasebiyle, yakınlarında bulunan köyler ahali tarafından zırâat olunan yerler olarak görünmektedir. Bununla birlikte, birer dâimî iskân yeri olan 4 mezraa dışındaki bu mezraaların, bilhâssa köylere uzak, mesâfede bulunan önemli bir kısmının da, hiç olmazsa yoğun zırâî faâliyetin söz konusu olduğu zamanlarda muvakkaten de olsa, iskâna sahne olduklarını da dikkate almak gerekir. Ayrıca, iskân açısından işâret olunması gereken diğer önemli bir nokta da, çoğu kez bünyelerinde veya yakınlarında bulunan harâbe ve mezarlıklardan da anlaşıldığı üzere, bu mezraaların bir kısmının terkedilmiş köylerin yerlerini almış olmalarıdır. Bu sûretle, bâzı köylerin zamanla mezraaya dönüşmesi yanında, tam tersi bir gelişme ile bâzı mezraaların zamanla köy hüviyetini hâiz olması da söz konusudur. Esâsen, doğrudan doğruya tahrir defterlerine de yansımış olan, kır iskân merkezlerindeki bu türden fiilî durum değişiklikleri, aşağıda özellikle belirtilecektir.

Bütün bu noktalardan hareketle, XVI. asır tahrir defterlerinde kaydedilmiş olan köy, mezraa ve çiftlik sayısına gelince; Elimizde bulunan tahrir defterinde, *icmâl* olmakla berâber, kazânın tamâmını ihtivâ eden ilk defter olması bakımından oldukça önemli olan 1530 târihli defterde, hâs, tımar ve zeâmet olarak tasarruf edilen toplam 137 *karye* ve 34 *mezraa*³³ ile birlikte, ayrıca, vakfa tahsis edilmiş olan 34 köy ve 8 mezraa kaydedilmiştir.³⁴ Bu da, mezkûr tarihlerde, kazâ dâiresini teşkil eden, merkez ile birlikte toplam 4 nahiye bünyesinde, toplam 171 köy ve 42 mezraanın mevcut olduğunu göstermektedir.

Bugün mevcut olanlar arasında, kazânın *nefs* ve *kurâsıyla* eksiksiz tesbit edilmiş olduğu tek *mufassal* defter olarak, nâhiye esâsına göre tanzim edilmiş olup, her bir idârî üniteadaki iskân yerlerini teferruâtıyla ihtivâ eden 1571 tarihli tahrir defterinde ise, durum çok daha net bir biçimde belirlenebilmektedir. Ancak, bu deftere esas teşkil eden tahrirde, daha önce de belirtildiği üzere kazânın kuzey-batı uzantısını teşkil etmesi bakımından,

³³ BOA-TD-438. s.56.

³⁴ BOA-TD-438. s.132.

merkeze en uzak bulunan Aydos nâhiyesinin, *Gök-Öyük nâmıyla müstakil kadılık* hâline getirilmesi ile birlikte Lâzıkıyye'den ifrâz olunması, kâzâ dâiresini daralttığı için, tabî olarak, genel kır iskân yerleri sayısında önemli bir düşüş meydana gelmiştir. Bu münâsebetle, 1571 târihinde Lâzıkıyye kazâsına dahil olmakla beraber, gerek sözkonusu düşüş, gerekse, bu tarihe kadar ki Aydos nâhiyesinin durumu hakkında bir fikir vermesi bakımından, parantez içerisinde, Gök-Öyük iskân yerlerinin sayısında tesbit edilmesi faydalı olacaktır. 1571 Tarihinde kazâ bünyesindeki iskân yerlerini eksiksiz tesbit edebilmek için, vakıf olanların ayrıca kaydedilmiş olduğu aynı tarihli evkâf defteri'ndeki köy, mezraa ve çiftliklerin de ilâve edilmesi gerekmektedir. Bu iki defter kayıtlarına göre, sonuç olarak, mezkûr tarih itibâriyle, kazâ dâiresindeki kır iskân yerlerinin sâyılarını ve nâhiyelere dağılımını bir tablo üzerinde göstermek mümkündür:

TABLO-II:1571 TÂRİHLİ TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE LÂZIKIYYE KAZÂSI KIR-İSKÂN MERKEZLERİ SAYISI VE NAHİYELERE DAĞLIMI*

NÂHİYELER	KÖY SAYISI	MEZRAA SAYISI	ÇİFTLİK SAYISI
LÂZIKIYYE (MERKEZ)	41	4	2
İBSİLİ	56	24	8
KAŞ-YENİCE	26	8	9
AYDOS(=GÖK-ÖYÜK)	(19)	(2)	(6)
TOPLAM	123	36	19

* Buradaki rakamlar, *TKGM-KKA-TD-48* ile *TKGM-KKA-TD-560*'dan çıkarılmış olup Aydos, mezkûr tarihte müstakil kadılık olduğundan, buraya bağlı bulunan köy, mezraa ve çiftlik sayıları, kaza toplamına dâhil edilmemiştir.

Tablodan tâkib edilebileceği gibi, Lâzıkıyye kazâsının 1530'da 171 olarak tesbit edilmiş olan köy sayısı, 1571'de 123'e düşmüştür. Bunda müessir olan en önemli faktör, Aydos nâhiyesinin 19 karye 2 mezraa ve 6 çiftliği ile birlikte kazâdan ifrâz edilmiş olmasıdır. Diğer taraftan, 1530'a 42 olarak tesbit edilmiş olan mezraa sayısı da, 1571'de 36'ya düşmüştür. Gene tablodaki rakmalardan da anlaşılacağı üzere, mezkûr tarihte, kazâ dairesindeki iskân merkezlerinden, 123 köyün %45.52'si'nin İbsili nâhiyesi, % 33.33'ünün merkez nâhiye, geriye kalan yaklaşık % 22 'sinin ise Kaş- Yenice nâhiyesi hududları dahilinde bulunduğu dikkati çekmektedir. Kezâ, mezraa yoğunluğu itibâriyle de, İbsili ilk sırada, Kaş-

Yenice ise ikinci sırada görünmektedir. Bu arada, Lâzıkıyye merkez nahiyesinin, köy altı iskân yerlerinin yoğunluğu itibâriyle, diğer nahiyelere nazaran üçüncü sırada görünmesi de dikkati çekmektedir. Bu tarihte kazâdan ayrılmış olan Aydos ise, işgal ettiği coğrafyaya bağlı olarak, XVI. asır boyunca, en az sayıda iskân yerine sahip olan nâhiye olma özelliğini taşımıştır.

Diğer taraftan, XVI. asır tahrir defterlerinde kayıtlı bulunan kır iskân merkezlerini, tasarruf şekline göre de tasnif etmek mümkündür. Daha önce de zikrolunduğu üzere, bu farklı tasarruf şekline dolay, *mufassal*, *evkaf* ve *piyâde* olmak üzere, üç ayrı tahrir defterine kaydedilmiş olan Lâzıkıyye kazâsı iskân yerlerini, başlıca üç grupta değerlendirmek mümkündür;

a- Has, zeâmet veyâ tımâra tahsis edilmiş olan iskân yerleri.

b-Tamâmıyla vakfa tahsis edilmiş veyâ mülk olarak verilmiş olan iskân yerleri.

c- Sâdece piyâde defterleri nde tesbit edilebilen iskân yerleri.

Bunlardan, büyük çoğunluğu teşkil eden (a) ve (b) kategorilerine dâhil olan köyler hakkında, elimizde bulunan mufassal ve vakıf tahrir defterlerindeki zengin kayıtlar sayesinde, oldukça tafsilatlı bilgi sâhibi olabilmekteyiz. Nitekim, buna dayanarak, aşağıda, sözkonusu kategorilere dahil olan köy ve mezraalar, tek tek, kuruluş, nüfûs, zirâî, bünye ve sâir husûsiyetleri itibâriyle değerlendirilecektir. Ancak sâdece üçüncü kategoriye giren, yâni, mufassal ve vakıf tahrir defterlerinde mevcut olmayıp, yalnız piyâde defterlerinde kaydedilmiş bulunan köyler hakkında, isimleri ve hudutları dahilinde bulunan çiftlikler haricinde herhangi bir kayda tesadüf edilemediğini de belirtmek gerekir.

Yukarda zikredilmiş olan toplam köy sayısını ifâde eden rakamların, bu kategorilere dağılımına gelince; 1530 tarihli icmâl defterde kayıtlı toplam 171 köyün, 137'sinin (a), 34'ünün de (b) kategorisine dahil olduğu görülmektedir. Aynı defterde kayıtlı, 42 mezraanın 34'ü (a), 8'i (b) kategorisine dahildir. 1571 Tarihinde ise, toplam 123 köy ve 36 mezraa (a), 36 köy de (b) kategorisine dahil edilmiştir. Burada (b) kategorisine dâhil olan vakıf köylerin, diğerlerinde görülmeyen, önemli bir husûsiyetine işâret etmek gerekir; Vakıf tahrir defterlerindeki bâzı köyler, nisbeten daha büyük olan diğer bir karyeye tâbi olarak kaydedilmişlerdir. Bu cümleden olarak aşağıda da ayrıca işâret edileceği üzere,

gerek işgâl ettiği yer, gerek nüfûs yoğunluğu ve gerekse iktisâdî bünye husûsiyetleri itibâriyle, civârındaki bâzı köylere merkezlik eden üç büyük karye dikkati çekmektedir. Bunlar, etrafındaki bâzı köylerin kendilerine tâbi kaydedilmiş olduğu, *Rûmî, Doğuçlu* ve *Huyvaz* karyeleridir. Nitekim, Big, Kuzca, Kızılca, Sulıca ve Sivriş karyeleri, *tâbi-i Rûmî*, Sekte, İsrâillü ve Ahmedlü karyeleri *tâbi-i Dovuçlu*, Acı-Su ve Öküz karyeleri ise *tâbi-i Huyvaz* şeklinde kaydedilmiştir. Bütün bu köylerin husûsiyetleri de dikkate alındığında, tahrir esnâsında, böyle bir tasarrufun, diğer bâzı sancaklarda da görülebileceği gibi, genellikle, muayyen bir ova veyâ vâdinin oluşturduğu, coğrafi bakımdan bütünlük teşkil eden bir çanak içersinde yer alan kır iskân merkezlerinin yızımı sırasında ortaya konulmuş olduğuna hükmetmek mümkündür.³⁵

İsmlerine, sadece piyâde defterlerinde tesâdüf edilmesinden dolayı (c) kategorisine giren köy sayısı ise, 1466 tarihli deftere göre, 20'dir. Bunlar, Donuzlu nâhiyesine tâbî, Kukla, Çakal-Öyüğü, Yegni-Saray ve Denevre; Kaş-Yenice nâhiyesine tâbî, Derubegi (!) ve Kuşlu; İbsili nâhiyesine tâbî, Aruzlu, Kozluca, Gökçe, Er, Kara-Acılı ve Böğrünce (!); Aydos nâhiyesine tâbî, Kulavus, Bostanyar, Viran-Şehir, Çakır, Türkmen-Egrisi, Kıraçlı, Tımar- Alanı, Doğan-Hisarı ve Çam karyeleridir.³⁶ Ancak, aşağıda verilecek olan listeden de tâkib edilebileceği gibi, bu köylerin önemli bir kısmına, daha sonraki tahrir defterlerinde tesadüf edilememektedir.

Kazâ dairesindeki, iskân yerlerinin XVII. asırdaki durumu hakkındaki bilgilerimiz, tahrirlerin yapılmamış olması sebebiyle, XVI. asra nazaran oldukça kısıtlıdır. Bu asır iskân yerleri hakkında, derli toplu bilgi veren en önemli kaynaklar, daha önce de işâret edilmiş olduğu gibi, *avâriz tahrir defterleridir*. Nitekim, aşağıda, köylerin tek tek incelenmesi sırasında, XVII. asırdaki durumları, büyük ölçüde, bu defterlerden yararlanmak sûretiyle tesbit edilmeye çalışılacaktır. Buna geçmeden evvel, sözkonusu asırda Lâzıkıyye kazâsı köylerinin genel durumunu tesbit etmek faydalı olacaktır. Ancak, burada, ilk belirtilmesi gereken husus, daha önce, idârî teşkilatın ele alındığı kısım da da belirtildiği üzere, 1571'de Aydos nâhiyesinin Gököyük nâmıyla müstakil kaza olmasıyla berâber bir ölçüde küçülmüş olan kazâ dâiresinin, XVI. asrın sonlarına doğru, İbsili nâhiyesinin Ezine

³⁵ Selçuklular devrinde benzer uygulamalar hakkında bkz. T.Baykara, *Araştırmalar*, s.85-86

³⁶ BOA-TD-3 m. s.53.318-353.365-372.

veya *Ezine-i Lâzıkıyye*, Kaş-Yenice nahiyesinin de *Çarşamba* veya *Çarşamba-i Lâzıkıyye* nâmıyla müstakil kadılık haline gelmesiyle birlikte önemli ölçüde daralmasıyla yerleşim mahalli sayısının da aynı ölçüde azalmış olmasıdır. Nitekim, 1623 tarihli avâriz defterinden anlaşıldığı kadarıyla, mezkûr tarihlerde Lâzıkıyye kazâ dairesinden ayrılıp, müstakil kadılık haline gelmiş olan Ezine, avâriz-hâne çıkarabilecek güçte toplam 46 köyü,³⁷ Çarşamba ise, toplam 32 köyü bünyesinde barındırmaktadır.³⁸ Buna karşılık, aşağı yukarı, bugünkü merkez kazânın hudutları ile sınırlanmış olan Lâzıkıyye ise, ancak, avârıza muktedir 44 köye sahip görünmektedir.³⁹ 1650 Tarihli defterde ise, avâriz-hâne çıkarabilen toplam 49 köy kaydedilmiştir.⁴⁰ 1678 Târihli, Mübâşir Halil Ağa ve Mevkufat Halîfesi Hasan mârifetiyle düzenlenen yeni bir hâne-i avâriz tahrir defterinde ise, bu sayı 39'a düşmüştür.⁴¹ İlgili defter kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, 12 safer 1075/ 6 Eylül 1664 târihinde, *Eldenizli-i Kebir* ve *Eldenizli-i Sagir* karyelerinin Honaz kazâsından, 12 Rebûlâhir 1075/4 Kasım 1664 târihinde de *Kürekci* karyesinin *bâ-fermân* Gök-Öyük kazâsı'ndan ilhâk edilmiş olmasına rağmen, XVII. asrın ikinci yarısında, avâriz defterlerindeki köy sayısında görülen bu düşüş, başta suhte eşkiyâsının korkusu olmak üzere, diğer bâzı problemler dolayısıyla reâyânın köyleri terkedip, nisbeten daha büyük köylere ya da, kasaba veya şehirlere gitmiş olmasıyla açıklanabilir. Bununla birlikte sosyal ve ekonomik hayattaki bunalımların giderek kendini daha fazla hissettirmesiyle beraber, avâriz-hâne çıkarabilecek güç ve kudrette köy sayısının düşmesi neticesinde, bunların sözkonusu defterlere yansımamış olması da bunda etkili olmuş olabilir. Gerçekten de, mezkûr asır boyunca bütün Anadolu'yu ilgilendiren köy nüfusunun dağılması sebebiyle bazı iskân yerlerinin harâb hâle gelmesi, şu hükümden de anlaşıldığı kadarıyla, daha 1609'lardan itibâren başlamıştır. Doğrudan Anadolu Beglerbegisi'ne yazılmış olan hüküm aynen şöyledir;

*Vilâyet-i Anadolu'nun re'âyâsı eşkiyâ havfından
karyelerinden kalkub kasabalarda ve âhar yerlerde sâkin
olmağla Zirâ'atdan kalub gerü karyelerine gelüb sâkin
olub zırâ'at ve hirâsetle meşgûl olmaların emr idüb*

³⁷ BOA-D.MKF-27429/11, s.48-50.

³⁸ BOA-D.MKF-27429/11, s.47-48.

³⁹ BOA-D.MKF-27429/11, s.51-54; BOA-KK(MKF)-2645/100, s.24-25.

⁴⁰ BOA-KK(MKF)-2562/20, s.63-67.

⁴¹ BOA-MAD-2498, v.57b-63b; BOA-KK(MKF)-2693/148, v.23a-24b.

buyurdum ki vardıkda Vilâyet-i Anadolu'nun eşkıyâ havfından kasabalara ve âhar yerlere giden re'âyâsı göçüp gideli on yıl olmayanları eger kasabalardadır ve ahar yeredür kaldırub girü karyelerine gönderüb temekkün etdüresin...⁴²

Bununla birlikte, esâsen birinci bölümde belirtilmiş olan benzeri gelişmeler netîcesinde, 1699 tarihinde yapılmış olan yeni avârız tahririnde, Lâzıkıyye kazâsı'nda, avârıza muktedir ancak 36 köy tesbit edilebilmiş, Eldenizli-i Kebir, Elifler, Terkemış ve Ilıca karyeleri ise *hâlî- harâb* kaydedilmiştir. ⁴³

XVIII. Asrın son çeyreğine âit şeriyye sicillerindeki bâzı vergi tevzî kayıtlarından köy sayısının daha da düşmüş olduğu anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, Denizli kazâsı'na tâbî, 1776'larda 26⁴⁴, 1777'de 29 ⁴⁵, 1789' da 29⁴⁶ ve 1798'de 30 köy kaydedilmiştir.⁴⁷ Ancak, sözkonusu vergi tevzî kayıtlarındaki bu rakamların tam olarak gerçeği yansıtmadığını da belirtmek gerekir.

Kısacası, buraya kadar, bazı genel özelliklerine işâre olunan, Lâzıkıyye kazâsı köylerini, modern coğrafyacılardan yaptığı gibi, kuruluş yerine göre, ova ya da *dağ köyleri* şeklinde olduğu gibi, iktisâdî bünye husûsiyetleri ve sâir kriterlere göre farklı şekillerde tasnife tabî tutmak mümkün ise de ⁴⁸, biz burada, doğrudan doğruya, XVI. ve XVII. asırlara âit kayıtları dikkate alarak yukarıdaki kategorileri esas almak durumundayız.

Lâzıkıyye kazâ dâiresindeki yerleşme mahallerinin toponomik özelliklerine gelince; Burada herşeyden evvel, yer adlarının, âit olduğu bölgenin, içtimâî ve İktisâdî husûsiyetlerini, özellikle de tabîat-kültür münâsebetlerini belirlemede son derece önemli olduğunu belirtmek gerekir. Bundan dolayıdır ki, dünyâda oldukça gelişmiş olan *onomastik* ilimlerin önemli bir kolu olarak, kendisine yer adlarını tedkik mevzuu olarak seçmiş bulunan ve bu itibarla bir bakıma *isimlerin arkeolojisi* olarak nitelendirilen *toponimi* ilmi, son zamanlarda,

⁴² 17 Rebiülevvel 1018/20 Haziran 1609 tarihli hüküm: BOA-MD-78, s.334.

⁴³ BOA-KK(MKF)-2797/251, s.3-16.

⁴⁴ DŞS-1, v.8-b.

⁴⁵ DŞS-2, v.8-b.

⁴⁶ DŞS-4, v.25-b.

⁴⁷ DŞS-4, v.57-b.

⁴⁸ Bu doğrultuda bazı değerlendirmeler için bkz. S.Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, s.281 vd.

ülkemizde de revaç bulmaya başlamış ve doğrudan doğruya bununla ilgili bazı ciddi çalışmalar ortaya konulmuş⁴⁹, ayrıca, târihi coğrafya ya dâir mahalli araştırmalarda da kısmen de olsa üzerinde durulması ihtiyâcı hissedilen bir konu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. İşte bu sebeple, tedkik mevzuumuz olan XVI. ve XVII. asırlarda Lâzıkıyye kazâsı'nın bâzı önemli bünyevî husûsiyetlerinin ortaya konulabilmesi ve özellikle tabîât- kültür münâsebetlerinin tesbit edilebilmesi de, büyük ölçüde, kazâ dâiresindeki iskân yerlerinin isimlerinin, çok genel de olsa, böyle bir toponimik tahlile tâbi tutulmasıyla mümkün olacaktır.

Denizli ve havâlisi, daha önce de tasrih olunduğu üzere, Selçuklular devrinde, canlı bir *uc* bölgesi hüviyetini hâiz olmasından dolayı, son derece kesif bir Türkmen nüfûsuna ve bunların zaman içersinde XII ve XIII. asırlardan itibaren ortaya koydukları yoğun iskân faâliyetlerine sahne olmuştur. Bu sebeple, denilebilir ki, burada üzerinde duracağımız, XVI.ve XVII. yüzyıl kayıtlarından elde edilen iskân yeri adları, esâsen, daha bu zamanda ortaya konulmuş, İnançoğulları devrinde, özellikle XIV. asırda büyük ölçüde gerçek hüviyetini kazanarak yerleşmiş olan isimlerdir. Daha sonra, Germiyanoğulları vâsıtasıyla, bölgenin idâresini devralan Osmanlılar'ın, XVI. ve XVII. asırlarda, bilhassâ aşiretlerin iskânıyla ilgili yerleşim faâliyetleri çerçevesinde açılan yeni iskân yerleri hâricinde, bu genel tablo üzerinde pek önemli bir değişiklik yapmamış olduklarını da belirtmek gerekir.

Bütün Anadolu coğrafyasında olduğu gibi, Lâzıkıyye kazâ dâiresindeki yer adlarını, öncelikle, Türkçe olanlar ve yerli isimlerin devamı mâhiyetinde olanlar şeklinde iki grupta mütâlaa etmek mümkündür.⁵⁰ Büyük çoğunluğu teşkil eden birinci gruba nazaran, istisnâî denilebilecek kadar az sayıda olan ikinci gruba dâhil olan yerleşme mahalleri, bâzı eski iskân yerlerinin harâbeleri üzerinde veyâ civârında kurulmuş olmalarından dolayı, genellikle isimlerine *ören-viran* veyâ *hisar* gibi takılar almış olan yerlerdir. Kadîmden beri, yaygın ve yoğun bir şekilde yerleşmeye sahne olmuş olmakla beraber, Lâzıkıyye kazâ dâiresindeki iskân yerlerinin, çok az kısmının bu şekilde isimlendirilmiş olması, Türklerin iskân yeri

⁴⁹ Mesela bkz. B. Yediöldüz, "Ordu İli Yer Adları", *TKA*, XXII/1-2 Prof. A. Necati Akder Armağanı (Ankara 1984), s.20-36; Mehmed Eröz, "Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu (11-12 Eylül 1984) Bildirileri*, Ankara 1984, s.43-53; T.Baykara, *Hıms ve Malazgirt Sancakları Yer adları (XVI. yüzyıl)*, Ankara 1991.

⁵⁰ T.Baykara, *Araştırmalar*, s.77

tercihi ve isimlendirme geleneği hakkında önemli bir fikir vermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. XVI. ve XVII. asır kayıtlarında tesbit edilen yer adlarından, bu gruba dahil edilecek durumda olan, sâdece, Lâzıkıyye merkez nahiyesine bağlı *Eski-Hisar* ve *Manastır*, Kaş-Yenice'ye tâbî *Deriboli*, Aydos nahiyesine tâbî, *Kilise-Bükü*, *Kızıl-Kilise* ve *Sart-Saray* karyeleridir.

Büyük çoğunluğu teşkil eden Türkçe isimlere gelince; Türk yer adlarıyla ilgili olarak yapılmış olan araştırmalardan anlaşıldığı kadarıyla, Türkler yerleştikleri yerlere, yaygın olarak kendi şahsî veyâ topluluk isimlerini vermek sûretiyle, oradaki hâkimiyetlerini sembolleştirmeyi, ya da, yeni karşılaştıkları tabîatın kendi üzerlerindeki tesirlerini dile getirmek sûretiyle isim vermeyi, isimlendirmede genel bir usûl olarak benimsemişlerdir.⁵¹ Buradan hareketle, Lâzıkıyye kazâ dâiresindeki yer adlarını, başlıca dört grupta değerlendirmek mümkündür.

Bunlardan birincisi, *boy-oymak-aşiret* ve *şahıs* adları taşıyan iskân yerleridir. XVI. ve XVII. yüzyıl kayıtlarında tesâdüf edilen isimlerin önemli bir kısmı bu gruba girmektedir. Bu kabil isimlerin pratikte en ayırdedici özelliği ise, genellikle *lu* veyâ *lü* takılarıyla bitiyor olmalarıdır. Aşağıda da tafsilâtıyla görüleceği gibi, Lâzıkıyye merkez nahiyesine bağlı, Bekirlü, Kara-Hasanlı, Koca-Emrelü, Terkemiş, Kayırhan, Karamanlı, Kınıklı, Şamla, Elifler, Sâfioğlu-köy, Saruhan, Veled-î Dündar, Zekeryâ, Yüregir ve Ahmedlü; İbsili'ye tâbî, Çavuşlu, Acılu, Dânişmendlü, Lalalu, Mahmudlu, Doğuclu, Haydarlu, İsrâillü, Seyyidler, Büyük-°Ali, Yoğun- °Alî, Hasanlar, Murad ve İshak; Kaş -Yenice'ye tâbî, Bayramlu, Beglü, Emir- Gâzî, °Osman, Aslıhan, Umurlu, Eynehan ve Yunus; Aydos'a tâbî, Kara-Alioğlu, Karacalar, Karaca-°Ömerlü, Saru-Halil, Umurca, Mestcan, Eymürcek ve Kâsım bu kabil iskân yerlerinden ilk dikkati çekenlerdir. Sâdece bu tesbitler dahî, Türklerin, Lâzıkıyye Kazîsi'nda yer adı koymada, kendi boy, oymak ve şahıs adlarından ne ölçüde yararlanmış olduklarını göstermek için yeterlidir.

Bu gruplardan ikincisi, Türklerin kurdukları yerleşme mahallerini isimlendirmede, tabî olgulardan istifâde etmek alışkanlığı doğrultusunda verdikleri isimlerden oluşmaktadır. Tabîatıyla, bu gruba dahil olan isimler,

⁵¹ B. Yediyıldız, "Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri", *Türk Yer Adları Sempozyumu (11-13 Eylül 1984) Bildirileri*, Ankara, 1984, s.28.

birincinin aksine herhangi bir içtimâî ve târihî mânâdan yoksun olarak, her zaman ve mekanda tesâdüf edilebilen *tasvirî* yer adlarıdır. Bununla birlikte, bu çerçevede karşımıza çıkan isimler ilk yerleşme ânında, insanların tabîat karşısındaki ilk tavır, duygu ve düşüncelerini yansıtmaları bakımından oldukça önemli bir anlam ifâde etmektedirler. Nitekim, Lâzıkıyye merkez nâhiyesine bağlı, Ağıl-Kaya, Akca, Bağbaşı, Donuz-Pınarı, Bölücek-Bağ, Göz-Depesi, Köprücük, Üç-Pınar, Zeytin, Emrudcuk., Kara-Koga, Goncalu, Delikli-Taş, Dere; İblisi'ye tâbî, Balıklı, Boyalık, Dere-Bağ, Kumluca, Kızılca, İncir-Pınarı, Kaba-Ağaç, Karaca-Kaya, Kıranlı, Kuzca, Sırçalık, Sulu, Yarık-Öyük, Acı-Su, Gediklü, Göglü, Kızılca, Suluca, Ilica, Orta-Bük, Sığır-Alanı, Sivri-Bük, Uruz-Çukuru; Kaş-Yenice'ye tâbî, Ağa-Pınarı, Ak-Bayır, Burçak-Obası, Kara-Ayıt, Güney, Dibek-Yyügi; Aydos'a tâbî, Donuz-Pınarı, Dumanlı, Gök-Öyük, Gök-Taş, Güllü, İgdelü, Kara-Boyalık ve Kelef-Alanı bu kabîl isimlerdendir. Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere, bu gruba dahil olan yer adlarının büyük çoğunluğu, dere, tepe, kaya ve pınar gibi tabî olgulara izafeten verilmiş olan isimlerdir. Bunun yanında, toprağın rengine, bâzı tabî kaynaklara veyâ, hâkim bitki örtüsü ve özellikle yetiştirilen zirâî mahsullerden istifâde etmek sûretiyle verilmiş olan isimler de önemli bir yer tutmaktadır. Diğer taraftan, yukarıda zikredilmiş olan Balıklı, Koyunlu, Öküzlü ve Donuz-Pınarı gibi köy adlarına bakılırsa, çevredeki hayvanların dahi isimlendirmeye doğrudan tesir etmiş olduğunu söylemek mümkündür. Kezâ, Kuzca ve Güney karyeleri de, iklim husûsiyetlerinin isimlendirmedeki rolünü göstermesi bakımından, ayrıca zikredilmeye değer.

Bunların dışında, üçüncü grubu teşkil eden diğer bâzı yer adları da, orada yaygın olarak icrâ edilen meslek adlarına izâfeten verilmiş olan isimlerdir. Bu cümleden olarak, Lâzıkıyye merkez nâhiyesine bağlı Çiftci, Çeltükci, Karcı, Kassâblar, Kaşıkçı, Kepenkçi ve Kürekçi, İbsili'ye tâbî Derziler ve Aydos'a tâbî Çömlekçi karyeleri zikredilebilir. Bunlar içersinde, sâkinlerinin büyük çoğunluğunun Babadağı'ndan getirdikleri karları satarak geçimlerini temin etmelerinden dolayı bu adı almış olan Karcı köyü, bu grubun en tipik bir örneğini teşkil etmesi bakımından oldukça önemlidir.⁵²

XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye kazâsı iskân yer adlarının bir kısmı da, dînî hüviyeti hâiz kişi, müessese veyâ daha geniş anlamda mânevî hayat ile

⁵² Bkz. S.Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, s.277.

ilgili isimlerdir. Merkez nâhiyesine bağlı Hacı-Ya'kublu ve Tekye, İbsili'ye tâbî Du'âcılar, Tanrı-Virmişlü, Güçlü-Hacı, Hacı-°İvaz, Hoca-°oğlu ve İmâm, Kaş-Yenice'ye tâbî, Hoca-°Osman ve Sûfî-Ramazanlu bu kabîl isimlerle mâruf olan iskân yerlerinden bâzılarıdır.

Tabîatıyla, aşağıda tek tek zikredilecek olan Lâzıkıyye kazâsı iskân yer isimleri sâdece bunlardan ibâret değildir. Ayrıca, istisnâi denilecek kadar az da olsa, Kadı ve Kethüdâ gibi, bir resmî vazîfeye izâfeten verilmiş olan köy isimlerine de tesâdüf edilebilmektedir. Bununla birlikte, Bazar-Köy gibi, zirâî fonksiyonun dışında, ticârî bir fonksiyona da sâhip olmasından dolayı bu ve benzerî isimlerle mâruf olan birkaç köy de dikkati çekmektedir. Gene, bâzı köylerin de, Büyük-Köy örneğinde olduğu gibi, bir iskân yeri olarak çapına göre isimlendirilmiş olduğunu da belirtmek gerekir. Bir de, bütün bunların dışında, şimdilik doğrudan herhangi bir anlam verilemeyen isimler mevcuttur. Bunlar, Duka, Halta, Dökkâşe, İbsili, Sekte ve Ağânî gibi yer adlarıdır. Bu kabîl yer adlarının, Türk iskânı öncesine âit izler taşıdığı da mâlumdur.

İsimlendirmede vurgulanması gereken önemli hususlardan birisi de, bâzı köy ve mezraaların *küçük-bozorg* veyâ *diğer* şeklinde ayırdedilmekle bârabere aynı isimle zikredilmiş olmasıdır. Aşağıda da görüleceği üzere, Lâzıkıyye merkez nâhiyesine bağlı, Eldenizli ismiyle mâruf olan iki karye, *Eldenizli-i Kebîr* ve *Eldinizli-i Sagîr* şeklinde; İbsili'ye tâbî Kumluca ismiyle mâruf olan iki karye, *Kumluca-i Bozorg* ve *Kumluca-i Küçük*, kezâ iki Kuşluca mezraası da, *Kuşluca-i Bozorg* ve *Kuşluca-i Küçük* şeklinde birbirinden ayırdedilmiştir. Aynı şekilde, Has isimli iki karye de doğrudan *Ulu-Has* ve *Küçük-has* şeklinde birbirinden ayırdedilmiştir. Gene, aynı nâhiyeye tâbî Lalalu ismiyle mâruf olan iki karye de, birisinin diğere Lalalu şeklinde kaydedilmesiyle birbirinden ayırdedilmiştir. Kaş-Yenice nâhiyesi'ne bağlı iki Ak-bayır karyesi ise, çok daha farklı bir biçimde, ikinci isimleriyle birlikte, *nâm-ı diğere Dolay-köy* ve *nâm-ı diğere İldelik* şeklinde kaydedilmek sûretiyle tefrîk edilmişlerdir. Bunların dışında bir de, aynı isimli iskân yerlerinin tefriki gibi herhangi bir endişe olmaksızın, doğrudan doğruya, *nâm-ı diğere* veyâ *dahîdirler* ifâdesiyle belirtilen iki isimle meşhur olan köyler mevcuttur. Sözgelimi, merkez nâhiyeye tâbî Yüregir nâm-ı diğere Kolatlu, İbsili'ye tâbî *Küdürlü nâm-ı diğere Mahmudlu*, *Kadı*, *Dibek dahi dirler*, *Güçlüce-i Küçük el-meşhûr Kızılcaköy* ve Kaş-Yenice'ye tâbî *Sûfî-Ramazanlu*, *Sendellü dahî dirler*

şeklinde kaydedilmiş olan köyler, bu şekilde isimlendirilmiş olan iskân yerlerine tipik birer örnek teşkil etmektedir.

Kazâ dâhilindeki yer adlarıyla ilgili olarak işaret edilmesi gereken önemli bir husus da, tahrir defterlerindeki bâzı isimlerin farklı imlâ özellikleriyle kaydedilmiş olmasıdır. Bu kabil isimlerin en tipik örneğini, 1530'lara târihli aynı mufassal vakıf tahrir defterinde, altı farklı şekilde yazılmış olan *Doğuculu* karyesi teşkil etmektedir. Aşağıda da görüleceği gibi, İbsili nâhiyesi'ne tâbî olup, aynı zamanda civârındaki bâzı köylere de merkezlik eden bu karye, mezkûr defterin muhtelif yerlerinde, *Doğurçlu*, *Doğurçılı*, *Dovuçlu*, *Tucalu*, hattâ bir yerde *Çolahlu* şeklinde kaydedilmiştir. Bu durum, tahrir sırasında, Kâtib'in, iskân yerlerini kaydederken özellikle isim konusunda farklı rivâyetlere itibâr etmesinin bir sonucu olmalıdır.

Lâzıkıyye kazâsı kır iskân merkezlerinin husûsiyetlerine dâir bu genel değerlendirmelerden sonra, XVI. asır tahrir defterindeki idâri taksimâta göre, kazâ dâiresinde bulunan her bir köy ve köy-altı yerleşme mahallerinin, demoğrafik, zirâî ve sâir özelliklerine göre tek tek ele alınarak incelenmesi, konuyu daha da netleştirecektir. Kezâ, aynı zamanda, farklı karakterde bir iskân tarzını ifâde eden *piyâde-çiftlikleri* ile bütün bu yerleşik nüfusun dışında çok daha farklı bir hayat tarzını hâiz olan *konar-göçer* teşekküllerin ortaya konulması da, konuyla ilgili genel tabloyu tamamlayacaktır.

B-BAŞLICA KIR-İSKÂN MERKEZLERİ: KÖY VE KÖY-ALTI İSKÂN YERLERİ

1-Lâzıkıyye Merkez Nâhiyesi İskân Yerleri

a-Köyler

Ahmedlü⁵³ XVI. Asır evkâf defterlerine nazaran *Merhûm Hâtil Paşa* vakfına tahsîs edilmiş olan köy, 1530 târihinde, Toğuculu'ya tâbî olarak kaydedilmiştir. Aynı târihte, köyde meskûn olduğu anlaşılan toplam 193 neferin 26'sı *çift* (=ç) 32'si *'nim*, 78'i *bennâk* (=k), 34'ü *kara*, 20'si *mücerred* (=m), 1'i pîr ve 1'i de dîvâne idi. 1571 Târihinde ise, köyde, aynı minvâl üzere kaydedilmiş

⁵³ BOA-TD-369, s.443-46; TKGM-KKA-TD-560, v.230 b-231 b.

olan toplam 155 neferin, 6'sı ç, 56'sı nim, 67'si k, 5'i kara, 2'si pîr, 1'i imâm idi. Köyün nüfüsünü teşkil eden bu rakama aynı zamanda burada meskûn olan 1 piyâde ve statüsü belirtilmemiş olan 3 nefer de dâhil idi. 1571 lerde, köyde, ayrıca 8'i yarım, 6'sı tam çift olmak üzere toplam 14 zemîn kaydedilmiştir. Köyün hâsılını teşkil eden vergi kalemlerinden anlaşıldığı kadarıyla, burada yetiştirilen zirâî mahsuller içerisinde, buğday, arpa, ve pamuk oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, bağ-bostan zirâatı ile, koyun başta olmak üzere hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün, her iki târihte de hâsılı 7. 248 akça olarak kaydedilmiştir.

Her iki defterde yer alan kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla köyde, *Cemâ'at-i Yörakân-ı Karye-i Ahmedlü* adı altında ayrıca, bir de konar-göçer tâife bulunmakta idi. 1530 larda bu cemâ'ate mensup, 69'u k, 26'sı kara, 18'i m, 1'i pîr ve 45'i statüsü belirtilmemiş olan toplam 159 nefer kaydedilmiştir. 1571 târihinde ise, bu sayı 132'ye düşmüş ve 1 imâm'ın dışında diğerlerinin herhangi bir şekilde farklı statüsü belirtilmemiştir. Ahmedlü Köyü cemâ'atinin, her iki târihte de, *hâsıl-ı âni'l-gille ve kara ve bâd-i hevâ ve âdet-i ağnâmı* toplamının 2.500 akça olduğu anlaşılmaktadır.

Ağıl-Kaya⁵⁴ 1520 Târihli defterde bulunmayan bu köyü, 1530'lardan sonra düzenlenmiş olan defterlerden tâkib etmek mümkündür. Nitekim, mezkûr târihte 25'i h, 21'i m ve 1'i pîr olmak üzere toplam 47 nefer'in kaydedilmiş olduğu köyde, 1571 târihine kadar nüfusun değişmemiş olması dikkati çeken önemli bir husûstur. Bu târihte, köyde meskûn olan 46 neferin 31'i k, 9'u kara, 6'sı da nim kaydedilmiş olup, ayrıca, yarım çift tasarruf eden bir hariç ra'yyetin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Köy, XVII. asır avâriz defterlerinden de tâkib edilebilmektedir. Buna göre, 1622 ve 1650 târihlerinde avârıza muktedir 11 nefer ve 3 avârızhânesi çıkararak köyde, 1676 ve 1678 yıllarında 9'u re'âyâ ve 1'i imâm olmak üzere toplam 10 nefer kaydedilmiş ve bunların tekâbül ettiği 2 avârızhânesi ile 1 rub^c tesbît edilmiştir. 1699 Târihinde ise köyde, avârıza muktedir, sâdece 6 nefer kaydedilmiştir ki, bu da köyün bir iskân merkezi olarak giderek küçüldüğüne işâret etmektedir. Başlıca arpa, buğday, darı, susam ve pamuk istihşâl edilen

⁵⁴BOA-TD-438, S.49; TSMA-D-4040, v.23-a; TKGM-KKA-TD-48, v.113 a-113b; BOA-D.MKF-27429/11, s.52; BOA-KK (MKF)-2645/100, s.24; KK (MKF)-2562/20, s.64; KK (MKF)-2693/148, v.24-b; BOA-MAD-2498, v.62-b; BOA-KK (MKF)-2797/251, S.14.

köyde, ayrıca bağ ve bostan zırâatı ile hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bunlarla birklikte, diğer kalemlerden elde edilen ve 1530'larda pâdîşah hâssı, 1571'de ise şehzâde hâssına tahsis edilmiş olan köyün yıllık toplam hâsılının, XVI. asra âit her üç târihte de değişmeden 1.459 akça olarak kaydedilmiş olması da dikkati çekmektedir.

Akça (=Akça-Köy)⁵⁵ Bugün Ak-Köy adıyla merkez ilçeye bağlı bir köy olan Akça, eksik olan 1520 târihli defterde mevcut olmamakla beraber, 1530'larda, 180 h, 24 m ve 2'si imâm, 1'i â'mâ, 1'i pîr, 1'i müezzin olmak üzere toplam 5 mu'afi bünyesinde barındıran nisbeten büyük bir kır iskân merkezî olarak dikkati çekmektedir. 1571 târihinde ise, defterde kayıtlı nüfusun yaklaşık % 72'lik bir artışla 361 nefere ulaştığı görülmektedir. Bunların statüleri ise, 6 nim, 268 k, 65 kara, 10 m, 1 dîvâne, 7 pîr, 2 ma'lül ve 1 mu'arrif şeklinde olup, ayrıca 1 nefer de *zemîn* kaydedilmiştir. Köyün XVII. asırdaki nüfus durumunu ise kısmen, avâriz defterlerinden tâkib etmek mümkündür. Buna göre, 1622 de *Sultan Alemşah [ın] Lâzıkıyye'ye cârî eyledüğü su-yoluna meremmetcilerdür* şeklinde belirtilip asıl reâyâsı kaydedilmemiş olan köyde, 1675-76 târihlerinde 10 avâriz hânesine tekâbül eden 40 nefer ile, 10 nefer *su-yolcu* yazılmıştır. 1678 Târihinde de, 40'ı re'âyâ, 10 'u *su-yolcu*, 1'i imâm ve 1'i müezzin olmak üzere toplam 52 nefer kaydedilmiş, köy ahâlisinin Sultan °Alemşah'ın su-yoluna hizmetleri mukâbilinde avârizdan muaf oldukları belirtilmiştir. Mezkûr asırda düzenlenmiş olan sözkonusu defterlerde, mevcut olan bütün bu kayıtların dışında, 1622 ve 1650 târihlerinde *Karye-i Perâkende-i Akçaköy*, 1675-76 ve 1678'lerde *Karye-i Akçaköy* şeklinde ayrıca yer alan kayıtlar da dikkati çekmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, XVII. asrın başlarından itibaren, köy civarında bulunan konar-göçer tâife, zamanla yerleşmiş ve 1675'lerden itibaren karye addedilmiş, 1699 târihinde de Akca karyesi ile birlikte kaydedilmiştir. Nitekim, 1699 târihinde düzenlenmiş olan avâriz tahrir defterinde, 10'u *su-yolcu* olmak üzere, toplam 30 nefer'in kaydedilmiş olduğu tek Akçaköy'ün yazılmış olması da bunu teyid etmektedir.

Köyün kaydedilmiş olduğu tek mufassal defter olan 1571 târihli defterdeki vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca buğday, arpa, yulaf, darı,

⁵⁵BOA-TD-438, s.49; TSM-D-4040,v.23-a; TGM-KKA-TD-48, v.120 a-121b; BOA-D.MKF-27429/11, s.53-54; BOA-KK (MKF)-2562/20, s.65,67; BOA-KK (MKF)-2693/148, v.23-b,24-b.50-b; BOA-MAD-2498, v.60-b. 63-a; BOA-MAD-72, v.2-a; BOA-KK (MKF)-2797/251, s.11.

keten'den başka, bağ, bostan ve bahçe zırâatı ile hayvancılık da yapılan köyün 1520 yılındaki hâsılı 5.455 akça olup, bu rakam 1530'da 6.979'a 1571'de ise 7.464'e yükselmiştir. 1571 Târihli defterdeki hâsıla, *yaylak* olarak kaydedilmiş olup köy civârında önemli bir merkez olan *Urnaz*'daki, 300 akçalık *resm-i otlak-ı Kara-Oluk*, 200 akçalık *Bâc-ı Bazâr-ı Urnaz* ile, 50 akçalık dükkan zemîni ihtisabı da dâhil edilmiştir. Köyün zikrolunan hâsılı, 1520'lerde şehzâde hâssına, 1530'da pâdişah hâssına, 1571'lerde ise tekrar şehzâde hâssına tahsîs olunmuştur.

Bağbaşı⁵⁶ 1520 Târihli mufasssal defterde mevcut olmamakla berâber, aşağıda da zikrolunacağı üzere, sâdece hâsıl itibâriyle aynı târihli icmâl defterde kaydedilmiş olan köy, aynı isimle bugün, Denizli merkez ilçeye bağlı, aynı nitelikli bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmektedir. 1530 Târihinde, 48 h. 28 m ve 1 ma'lûlü bünyesinde barındıran köyün nüfûsu, XVII. asrın sonlarına doğru yaklaşık % 26 nisbetinde bir artış göstererek, neferen 144'e yükselmiş, ayrıca 33'de *zemîn* kaydedilmiştir. 1571 Târihine âit bu rakmaların farklı statülere dağılımı ise, 2 ç, 22 nim, 56 k, 24 kara, 4 m, 2 ma'lûl ve 1 imâm şeklinde idi. Avâriz tahrir defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla, XVII. asrın başlarında, hemen yakınından *Bağbaşı-i Cedid* ismiyle yeni bir iskân yeri teşekkül etmiş olması sebebiyle *Bağbaşı-i Âtik* nâmıyla zikredilmiş olan köyde, 1622-23 târihlerinde 21 're'âyâ, 1 imâm olmak üzere, âvarıza esâs toplam 22 nefer, 6 hâne, 1650'de 22 nefer 7 hâne, 1675-76'larda 14 nefer, 3,5 hâne ve 1678'de 14'ü re'âyâ 1'i mu'af olmak üzere toplam 15 nefer, 3,5 hâne, 1 rub^e kaydedilmiştir. Bununla birlikte, sâdece XVII. asrın ilk yarısı boyunca tâkib edilebilen *Bağbaşı-i Cedid* de'de, 1622-23 ve 1650 târihlerinde, 10 nefer, 3,5 hâne kaydedilmiştir. Ancak, 1699 tarihli Lâzıkıyye kazâsı âvarız tahrir defterinde, yalnızca *Bağbaşı* adı altında tek karye kaydedilmiş olup, burada 1'i imâm olmak üzere âvarıza esâs toplam 12 nefer tâyin edildiği dikkati çekmektedir.

1520 ve 1571 târihlerinde şehzâde hâssı, Kânûni devrinde ise Pâdişah hâssına tahsîs edilmiş olup, başlıca, buğday, arpa, yulaf, darı, bakla, susam ve pamuk ile bağ-bahçe ve bostan zırâatı yanında, koyun ve kovan başta olmak üzere hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyde, ayrıca *Üç-Oluk* ismiyle mâruf

⁵⁶BOA-TD-438, s.48;BOA-MAD-72, v.2-a; TGM-KKA-TD-48,v.114 b-115a;TSMA-D-4040,v.23-a; BOA-D.MKF-27429/11, s.53 ; BOA-KK (MKF) -2645/100,s.25; BOA-KK (MKF) ,2562/20,s.66; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-a; BOA-MAD-2498 , v.62-a; BOA-KK (MKF)-2797/251, s.13.

olan bir yaylak ve yıllık vergisi 180 akça olan 3 bâb değirmenin de bulunduğu görülmektedir. Bütün bu gelir kalemlerinden elde edilen toplam hâsılı 1520'lerde 5.686 akça olan köyün, 1530 ve 1571'lerdeki toplam geliri ise, 7.020 akça olarak kaydedilmiştir.

Bekirlü⁵⁷: Bugün, Bekirler nâmiyla, Bâbadağ ilçesine bağlı, aynı nitelikli bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettiren köy 1520 târihinde. sâdece icmâl defterde kaydedilmiş bulunmaktadır. Bu sebeple, nüfusuyla ilgili ilk bilgileri ihtivâ eden 1530 târihli deftere göre, köy, 40 h, 28 m 1 â'mâ ve 1 abdal'dan oluşan toplam 70 neferi bünyesinde barındırırken, XVI asrın son çeyreğine doğru yaklaşık % 18 nisbetinde bir düşüşle bu sayı 1571 de 44'e inmiş, ayrıca, 6 nefer de, her biri yarım çift tasarruf eden zemîn kaydedilmiştir. Gene, bunlardan 2'sinin *hacı* olması da, köyün dînî ve içtimâî bünyesine ışık tutması bakımından kayda değerdir. XVII. Asır boyunca, avârız defterlerinden tâkib edilebilen köyde, 1622-23 ve 1650 târihlerinde, 7'si re'âyâ, 1'i imâm olmak üzere toplam 8 nefer, 2 hâne, 1675 ve 1678 târihlerinde ise 6 nefer, 1.5 hâne kaydedilmiştir. Kezâ, 1699 târihli defterde de, sâdece 3 neferin kaydedilmiş olması da dikkate alınırca, mezkûr asrın sonlarına doğru köy nüfusunun önemli ölçüde düşüş gösterdiği anlaşılır.

Tahrir defterlerindeki ilgili kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca buğday, arpa, darı, susâm ve soğan yanında, bağ ve bostan zırâatı ile de meşgûl olunan köyün, 1520'de 1.582 akça olan hâsılı, 1530'larda 2029, 1571'de ise 2088 akça olarak kaydedilmiştir. Sözkonusu hâsılın, 1520 ve 1571 târihlerinde şehzâde, Kânuni devrinde ise pâdişah hâssına tahsîs olduğu anlaşılmaktadır.

Bolâdân⁵⁸: XVI. asırda ve XVII. asrın yarısına kadar tâkib edilebilen köy, mezkûr asırlarda, Kaş-Yenice nâhiyesine tâbi bir diğeriyle birlikte, Lâzıkıyye kazâsı'nın aynı isimli iki karyesinden birisi olarak dikkati çekmektedir. 1481-1512 Yıllarında, 8 ç, 3 nim ve 2 k olmak üzere toplam 13 neferin kayıtlı olduğu köyde, bu sayı, 1520'de 9 ç, 1 nim, 3 k, 2 kara, 6 m olmak üzere toplam 21 'e çıkmış, ayrıca Karakoyunlu yörüklerinden 1 nefer de burada kaydedilmiştir. 1530

⁵⁷ BOA-TD-438, s.48;BOA-MAD-72, v.2-a;TGM-KKA-TD-48,v.116a-116 b;TSM-D-4040,v.23-a; BOA-D.MKF-27429/11, s.53 ;BOA-KK (MKF) -2645/100.s.25; BOA-KK (MKF) ,2562/20,s.65; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-b;BOA-MAD-2498 , v.62-b;BOA-KK (MKF) -2797/251, s.12

⁵⁸BOA-TD-1051, s.2; BOA-TD-49,s.729; BOA-TD-438,s.51;TKGM-KKA-TD-48, v.127a-127b; TSMA-D-4040.8-b; BOA-KK (DH.Tah.Kal.)-348/69.70-a;BOA.RD-190, s.147;TSMA-D-166, 12-a; BOA-RD-515, s. (-);BOA-MAD-17668, s.390.

Târihinde de, aynı şekilde, kaydedilmiş olan 21 neferin 14'ü hâne, 6'sı m, ve 1'i de *muhâssıl* olarak yazılmıştır. 1571'de ise, esâs reâyâ olarak sâdece, 2 nim, 3 k ve 1 kara olmak üzere 6 neferin yazılı olduğu köyde, ayrıca, nüfusun bu sûretle önemli ölçüde düşmesinin tabî bir sonucu olarak, 25 neferin de *zemîn* kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Bütün bunlardan anlaşıldığı kadarıyla, XVI. asrın sonlarına doğru köy ahâlisinin dağılması neticesinde, arazi büyük ölçüde zemîn şeklinde tasarruf edilir olmuş ve giderek hâraba yüz tutmuştur. Nitekim, bâzı tımâr kayıtları dolayısıyla, 1640'lara kadar, nâdiren Ruznâmçe defterlerinde tesâdüf edilebilen köyün, XVII. asır avâriz defterlerinde bulunmaması da bunu teyid etmektedir.

1571 târihli defterde de işâret edilmiş olup, 1481-1512 târihlerine âit olan defterde yer alan *mezkûr köy içinde bir arg-ı su var Karye-i Kula'nındur mezkûrân köyler mutasarrıflardur... el-vakt gîru zikrolunan Kula-köy ile Balâdân köy hâlkı ale'l-iştirâk tasarruf iderler* şeklindeki kayıtlardan da anlaşılacağı üzere, kısmen sulama imkânına da sâhip olan köyde, başlıca buğday, arpa, darı, susâm, pamuk yanında bağ ve bostan zırâatının, ayrıca 1571 lerde çeltik istihsâli ile meşgûl olunmakta idi. Mezkûr suya bağlı olarak köyde, 1520 de, 2 bâb'ı *hâric-ez defter* ve 1' bâb'ı *harâb* kaydedilmiş olan 3 bâb değirmen mevcut idi. Gene 1571'de köyde bulunan 3-bâb değirmenin, 2'si *âsiyâb-ı deng*, 1'i de *âsiyâb-ı galle* olarak kaydedilmiştir. Köyün bütün bu kaynakların teşkil ettiği toplam hâsılı ise, 1481-1512 târihlerinde 7.105 akça iken, nüfûs paralelinde görülen sürekli gerileme ile 1520'de 6.698, 1530'da 4.501 akçaya düşmüş, 1571 târihinde de Mûsâ Çiftliği ile birlikte 5.500 akça olarak kaydedilmiştir. Kezâ, 1640'a kadar, tımâr tevcih defterlerinde de aynı şekilde kaydedildiği görülmektedir.

Bölücek-Bağ⁵⁹ XVI. Asır tâhîr defterlerinde aşağıda zikredilecek olan Donuz-Pınarı karyesi ile birlikte kaydedilmiş olan bu köy sâdece XVII. asrın ilk yarısında müstakil olarak kaydedilmiştir. Söz konusu zaman içerisinde düzenlenmiş olan avâriz defterlerine göre, 1622-23'lerde âvarıza esâs 10 nefer, 2,5 hânenin kaydedilmiş olduğu köyde, 1650'de bu sayı 10 nefer, 3,5 hâne olarak belirlenmiştir.

⁵⁹BOA-D-MKF-27429/11, s.52; BOA-KK. (MKF)-2645/100, s.24; BOA-KK (MKF)-2562/20, s.65.

Büyük-Köy (=Kebîr)⁶⁰ XVI. Asırda Büyük-Köy, XVII. ve XVIII. asırlarda ise Kebîr ismiyle mâruf olan bu köy, 1530'larda 70 h. 15 m ve 1 imâm'ın oluşturduğu 86 neferi bünyesinde barındırırken, 1571'de, bu sayının yaklaşık % 51 nisbetinde büyümesiyle birlikte, 121'i k, 16'sı kara, 7'si m, 1'i İmâm ve 1'i dîvâne olan toplam 146 neferin meskûn olduğu bir iskân yeri olarak dikkati çekmektedir. XVII. Asırda ise, avâriz kayıtlarına nazaran, 1622-23 ve 1650 târihlerinde 35 'i re'âyâ, 1'i İmâm olmak üzere avârıza esâs toplam 36 nefer, 9 hâne, 1675-76 ve 1678 târihlerinde ise 25 nefer, 6 hâne ve 1 rub'un kayıtlı bulunduğu bir köydür. Ancak, 1699'da tatbik edilen avâriz tahririnin sonucunu yansıtan deftere göre, bu sayının, 1'i imâm olmak üzere 12 nefere düşmüş olması da dikkati çekmektedir.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca bağ ve bostan zırâatı yanında, koyun ve kovan başta olmak üzere hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyde ayrıca, her biri *yıl yürüyen* 3 bâb değirmen bulunmakta idi. Köyün bütün bunların yanında sâir vergi kalemlerinin teşkil ettiği yekûn hâsılı, 1520'de 1.500 akça iken, 1530'da 2.468, 1571'de ise 2.525 akça olarak kaydedilmiştir. Sözkonusu hâsil, 1520 ve 1571'lerde şehzâde, Kânuni devrinde ise Pâdişah hâssına tahsîs olunmuştur.

Çakmak⁶¹ Aynı isimle bugün Denizli merkez ilçeye bağlı, aynı nitelikli bir iskân merkezî olarak varlığını devâm ettirmekte olan köyde 1520'de 4 nim, 29 k, 5 kara, 15 m ve 1 pîr-ma'lûl'ün teşkil ettiği 54 nefer meskûn iken, 1530'da 42 h, 26 m, 1 imâm ve 2 pîr'in oluşturduğu toplam 71 nefer yaşamakta idi. 1571'de 6 nim, 80 k, 33 kara, 6 m, ve 1 imâm-hatib'in oluşturduğu bu sayı, yaklaşık % 39 nisbetinde bir artışla 126'ya ulaşmıştır. XVII. Asır avâriz defterlerine nazaran 1622-23 ve 1650 târihlerinde 18'i re'âyâ, 1'i imâm olmak üzere avârıza esâs toplam 19 nefer, 6 hânenin kayıtlı olduğu köyde, 1675 ve 1678 târihlerinde bu

⁶⁰ BOA-TD-438,s.48;TKGM-KKA-TD-48, v.111a-111 b;BOA-MAD-72,v.2-a;TSMAD-4040,v.23-a; BOA-D.MKF,27429/11,s.52;BOA-KK (MKF)-2645/100,s.25;BOA-KK (MKF)-2562/20,s.65; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-a;BOA-MAD-2498,v.61-b;BOA-KK (MKF)-2797/251,s.12;D.Ş.S-1(36),v.8-b,39-a; D.Ş.S-4 (42),19-b; F.A.Akça, "Denizli'nin Eski Mahalle ve Köy Adları", *İnanç*, VIII/100 (Kasım 1945), s.14.

⁶¹BOA-TD-49,s.737; BOA-TD-438, s.51; TKGM-KKA-TD-48, v.122a-122b; TSMAD-4040, v.8-b; BOA-D.MKF, 27429/11, s.59; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.25; BOA-KK (MKF)-2562/20,s.67 BOA-KK (MKF)-2693/148, v.24-b; BOA-MAD-2498,v.62-a; BOA-KK (MKF)-2797/251,s.7; TSMAD-166, v. 81-a; RD-184, s.105; BOA-KK (DH.Tah.Kal.)-410/131, s.2.

sayı 29 nefer, 7 hâne ve 1 rub'a yükselmiş, ancak, 1699'da tekrar, 1'i imâm, 1'i de *°amelmande* olmak üzere toplam 24 nefere düşmüştür.

1520 Târihli defterde, *nim ve bennâk ve kara ve bâd-ı hevâ ve öşr-i bâgât* adı altında 1.100 akça hâsıl kaydedilmiş olan köyde, 1571 târihli defterdeki vergi kalemlerinden anlaşıldığı kadarıyla, başlıca, buğday, arpa, yulaf yanında soğan, keten ve bağ zırâatı da yapılmakta, ayrıca, koyun ve kovan başta olmak üzere hayvancılıkla da meşgûl olunmakta idi. Bütün bu gelir kalemlerinin teşkil ettiği yekûn hâsıl 1530'larda %100 den daha fazla bir artışla 2212, 1571'lerde ise 4.000 akçaya yükselmiştir. 1520'da tımâra, Kânuni döneminden itibâren de hâssa tahsil edilmiş olan köy, XVII. asırda 4.000 akça üzerinden tekrar tımâra verilmiştir. Yalnızca, 1652 târihinde 5.200 akça kaydedilmiştir.

Çiftçi⁶²: XVI. ve XVII. asırlar boyunca tâkib edilebilen köy, 1520'de 4 nim, 11 k, 4 kara, 10 m ve 1 statüsü belirtilmemiş olan toplam 30 nefer, 1530'da, 25'i h, 9 'u m, ve 1'i dîvâne olmak üzere gene toplam 35 neferin meskûn olduğu bir iskân yeri idi. 1571 târihinde ise, 4 nim, 31 k, 5 kara, 3 m, 1 imâm ve 1 dîvâne'den oluşan 45 neferi bünyesinde barındırmakta idi. XVII. Asır avâriz defterlerine göre, 1622'de 10 nefer, 3,5 hâne, 1623 ve 1650 târihlerinde de gene aynı şekilde 10 nefer, 3 hâne' nin kaydedilmiş olduğu köyde, 1675-76 ve 1678 târihlerinde bu sayı 8'i re'âyâ, 1'i kâtib olmak üzere toplam 9 nefer, 2 hâneye düşmüştür. Kezâ, 1699'da da 1'i *°amelmande* olmak üzere, avârıza esâs sâdece 7 nefer kaydedilmiştir.

1571 Târihli defter kayıtlarına nazaran, başlıca, buğday ve arpa yanında bilhâssâ bağ zırâatının iktisâdî hayâtında hâkim olduğu anlaşılan köyün, 1520'de *ez-galle ve resm-i nim ve bannâk ve öşr-i bağ ve bâd-ı hevâ ve gayrihu* şeklinde kaydedilmiş olan hâsılı 1.500 akça iken, 1530'da 1524, 1571 ve 1593'lerde 2.199 ve nihâyet 1596 da 3.199 akça olarak kaydedilmiştir. Bu arada, 1520 târihli defterde yer alan, *Karye-i Hacı Ya'küblü'nün bağları Karye-i mezbûrda olduğu sebebden °öşrleri bunda kaydolundı* şeklindeki notu da zikretmek gerekir.

⁶²BOA-TD-49,s.715; BOA-TD-438,s.51;TKGM-KKA-TD-48, v.127-b; TSMA-D-4040,v.8-b;BOA-MAD-15575,s.184; BOA-RD-184,s.110; BOA-D.MKF,27429/11,s.52; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.24; BOA-KK (MKF)-2797/251,s.9; BOA-KK (MKF)-2562/20, s.64; BOA-KK (MKF)-2693/148, v.24-b; BOA-MAD-2498,v.63-a.

Çeltükci⁶³: XVIII. Asrın son çeyreğine âit şer'iyye sicillerinde ve XIX. asrın erken târihli salnâmelerinde ismine tesâdüf edilememekle berâber, 1895'lerden itibâren tekrar tesbît edilebilen ve bugün aynı isimle Denizli merkez ilçeye bağlı bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan köy, XVI. asır vakıf kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, *Hazret-i Emir* evkâfından olup, hâsılı Bursa daki imâretine tahsîs olunmuştur. Kezâ, 1579 târihli bir hükümde de *an-evkâf-ı Seyyid Mehmed el- Buhâri Bursa'daki imâreti evkâfından* kaydedilmiş olan köyde, 1530'larda 5 ç, 13 nim, 17 k, 11 kara ve 7 m olmak üzere toplam 53 nefer meskûn iken, 1571'de bu sayı, 6 ç, 6 nim, 17 k ve 5 kara olmak üzere 34'e düşmüş ayrıca 3 nefer de zemîn kaydedilmiştir. XVII. Asır avâriz defterlerinden de tâkib edilebilen Çeltükci'de, 1522 ve 23 târihlerinde 4 avâriz-hânesine tekâbül eden 16 nefer kaydedilmiş olmakla berâber, 1675 ve 1678 yıllarında 4 nefer, 1 hâne 1699'da ise sâdece 2 neferin yazılmış olması dikkati çekmektedir.

Başlıca, buğday, arpa, mercimek, susam, pamuk ve çörek-otu ve bostan zirâatı yanında, *kesük* addedilen ahâlinin evleri yanında, etrâfını çevirdikleri, daha ziyâde günlük ihtiyaçları için, küçük çapta, *âlâ* zirâi ünitelerde sebzevât ve sâir mahsûllerin de yetiştirildiği anlaşılan köyde, ayrıca, hayvancılıkla da meşgûl olunmakta idi. Köy, hudutları dâhilindeki su kaynaklarına bağlı olarak, XVI. asırda, yıllık 300 akça *resm-i âsiyâb* kaydedilmiş olan 5 bâb değirmenden başka, 4 bâb *âsiyâb-ı dingi* de bünyesinde barındırmakta idi. Kısacası bütün bu ve sâir vergi kalemlerinin teşkil ettiği köyün toplam hâsılı, 1530'larda 2.933, 1571'de ise 2.990 akça olarak kaydedilmiştir.

Deliklitaş⁶⁴:XVI Asır tahrirlerinde ve XVII. asrın ikinci yarısına âit avâriz defterlerinde mevcut olmamakla berâber, XVII. asrın ilk yarısında ismine tesadüf edilen köyde, 1622-23 ve 1650 târihlerinde, 2,5 avâriz hânesi teşkil eden toplam 10 nefer kaydedilmiştir.

⁶³BOA-TD-369, s.415-16; BOA-TD-438, s.130; TKGM-KKA-TD-560, v.114b-115a; BOA-D.MKF, 27429/11,s.52; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.24; BOA-KK (MKF)-2562/20,s.64;BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-b;BOA-MAD-2498,v.63-a;BOA-KK (MKF)-2797/251,s.15; 20 Şa'ban 987/13 Ekim 1579 ve 21 Şa'ban 987/14 Ekim 1579 tarihli hükümler: BOA-TD-41, s.44/90, 56/119; S.V.A-1313, s.518. Ayrıca "kesük" için bkz. F.Emecen, *Manisa Kazası*, s.213.

⁶⁴BOA-D.MKF-27429/11.s.53;BOA-KK (MKF)-2645/100,s.25;BOA-KK (MKF)-2562/20,s.67.

Dere:⁶⁵ Yıllık 1.841 akçalık hâsılı ile birlikte kaydedilmiş olduğu Kânunî devrine âit bir has defteri dışında, XVI. asır tahrir defterlerinde mevcut olmayan bu köy, kısmen XVII. asır avâriz kayıtlarından tâkib edilmektedir. Buna göre, 1622-23 ve 1650 târihlerinde avâriza esâs 3 nefer 1 hâne'nin kaydedilmiş olduğu köyde, 1675-76 ve 1678 yıllarında 1 avâriz-hânesi teşkil eden 4 nefer kaydedilmiştir ki, 1678 târihli bir kayda nazaran, bunlar, *askerî* yazılmış olan Hüseyin Ağa'nın çiftliğinde ortakları idiler. Kezâ, 1699'da da sâdece 3 neferin kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Bugün Denizli merkez ilçeye bağlı Kaleköy'ün Dere'nin yerini almış olduğu anlaşılmaktadır..

Derkemiş:⁶⁶(=Terkemiş) XVI. Asır tahrir defterlerinde *Derkemişler* ve XVII. asır kayıtlarında *Terkemiş* şeklinde mukayyed olan köy, eksik olan 1520 târihli defterde bulunmamakla berâber, 1530'da 47h, 38 m, 1 pîr ve 1 İmâm olmak üzere toplam 87 nefer, 1571 târihinde ise 2 ç, 6 nim, 68 k, 1 İmâm ve 1 *du'âcı* olmak üzere toplam 78 neferin meskûn olduğu bir iskân yeri idi. XVII. Asır avâriz defterlerinde, 1522-23'lerde avâriza esâs 5 nefer, 2 h, 1650'de 6 nefer, 2 h kaydedilmiş iken, 1675-76 ve 1678 târihlerinde sâdece 1 hâne teşkil eden 4 nefer yazılmıştır. Nitekim, XVII. asırdan îtibâren köy nüfusunda görülen bu düşüşün tabî bir sonucu olarak Terkemiş, 1699 târihli avâriz tahririnde *hâli-harâb* kaydedilmiştir.

1571 Târihli mufassal defterlerdeki vergi kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, başlıca, buğday, arpa, darı ve pamuk yanında bağ ve bostan zîrâatı ile muayyen miktarda hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün, 1520 ve 1571'de şehzâde, Kânunî devrinde ise pâdişah hâssına tahsîs edilmiş olup 1520'de *hâric-ez-defter* yazılmış olan yekûn hâsılı, mezkûr târihte 1.704, 1530'da 2.436 ve nihâyet 1571'de ise 2.596 akça idi.

Donuz-Pınarı ve Bölücek-Bağ⁶⁷: XVI. Asır tahrir defterlerinde *Karye-i Donuz-pınarı ve Bölücek-bağ* şeklinde birlikte kaydedilmiş olmakla berâber,

⁶⁵TSMA-D-4040, v.10-b; BOA-D.MKF-27429/11, s.52; BOA-KK (MKF)-2645/100, s.24; BOA-KK (MKF)-2562/20, s.64; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-a; BOA-MAD-2498,v.62-a; BOA-KK (MKF)-2797/251.s.15.

⁶⁶BOA-TD-438,s.48; TKGM-KKA-TD-48, v.110b-111 a; BOA-MAD-72,v.2-a; TSMA-D-4040,v.23-a; BOA-D.MKF-27429/11, s.52; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.24; BOA-KK (MKF)-2562/20.s.65; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-b; BOA-MAD-2498,v.63-a; BOA-KK (MKF)-2797/251,s.16 .

⁶⁷BOA-TD-1051,s.1; BOA-TD-438,s.49; TKGM-KKA-TD-48,v.119b-120a; TSMA-D-4040,v.23-a; BOA-MAD-72,v.2-a.

XVII. asır kayıtlarında tesadüf edilemeyen bu iskân yerinde, 1481-1512 târihlerinde, 15 ç, 17 nim, 31 k, 7 kara, 2 m ve 1 imâm olmak üzere toplam 69 nefer meskûn idi. 1530'da 36 h, 30 m, 1 a'mâ ve 1 ma'lûl, 1571'de ise 4 ç, 11 nim, 37 k, 12 kara, 2 m, 2 ma'lûl ve 1 pîr olmak üzere toplam 70 neferin mevcut olduğu köyde, mezkûr târihte ayrıca 3 nefer de zemîn kaydedilmiş idi. Sâdece, XVII.asrın ilk yarısında ayrıca kaydedilmiş olan Bölücek-bağ'a yukarıda temâs edilmiş idi.

Köyün hâsılını teşkil eden vergi kayıtlardan, başlıca buğday, arpa, susam ve pamuk yanında bağ ve bostan zırâatının da yapıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, köyde yetişen esas önemli zirâî mahsül ise *Arg-ı Donuz-pınarı*'nda istihsâl edildiği anlaşılan çeltik idi. Defter kayıtlarına nazaran, sözkonusu çeltik üretimi, 1481-1512 târihlerinde 7.600 akça kıymetinde 76 mudd, 1571'de de, aynı şekilde 16 mudd'u tohum olmak üzere 8.400 akça kıymetinde gene 76 mudd olarak kaydedilmiştir. II. Bâyezid dönemine âit defterde, sözkonusu 'arg ile ilgili olarak, *Merhûm Ya'kûb Çelebi evlatlarının hissesi vardır sûret-i defter budur el-vakt kezâ* şeklindeki notu da burada belirtmek gerekir. Aynı dönemde, köyde, yılda 30 akça *resm* kaydedilmiş olan 1 bâb da değirmen bulunmakta idi. Kısacası, II. Bâyezid döneminde müstakil kaydedilmiş olan Donuz-panarı karyesinin bütün gelir kalemlerinin teşkil ettiği yıllık toplam hâsılı, 29.784 akça iken, 1520'lerde Bölücek-bağ ile birlikte kaydedilmiş olmasına rağmen 11. 360 akçaya düşmüş. 1530 ve 1571 târihlerinde ise 14.927 akça olarak tesbît edilmiştir. Sözkonusu gelir, 1520 ve 1571'lerde şehzâde, Kânunî devrinde ise pâdîşah hâssına tahsîs olunmuştur.

Duka⁶⁸: 1520 Târihli defterde Aydos nâhiyesi'ne tâbi olup, tımâra tahsîs edilmiş olmakla berâber, 1530'larda, Lâzıkıyye nâhiyesine bağlı olarak, *Merhûm Sultan Selim evkâfindan yazılmış olan köy, serbest olub ummâldan ve sâyirden kimesne dahl eylemeye deyû ahkâm-ı hümayûn vardır* notu doğrultusunda *serbest* kaydedilmiştir. Her ne sebepten ise, 1571 târihli evkâf defterinde kaydedilmemiş olan köy, 1520'de, 4 ç, 38 nim, 2 k, 2 kara, 9 m, 1 muhâssıl, 1 pîr ve 1 ma'lûlden oluşan toplam 58, 1530'da ise, 4 ç, 39 nim, 8 k, 28 kara ve 3 m'den başka, 2.si ma'lûl, 2'si muhâssıl, 1'i pîr-i fânî ve 1'i sâhib-i berât olan 6

⁶⁸BOA-TD-49,s.797; BOA-TD-369,s.410,413.

muafin teşkil ettiği toplam 89 neferin sâkinolduğu bir iskân yeri olarak dikkati çekmektedir.

Başlıca buğday, arpa, nohut, burçak, mercimek ve pamuk yanında bağ ve bostan zırâatının da yapıldığı anlaşılan köyün yıllık hâsılı, 1520'de 5.500. 1530'larda ise 7.858 akçadır.

Elifler⁶⁹: XVI. Asır tahrir defterlerinde mevcut olmamakla berâber, XVII. asır avâriz defterlerinde tesbît edilebilen bu köy, mezkûr asrın ilk yarısında adından da anlaşılacağı üzere *Cemâ'at* olarak kaydedilmiş, aynı zamanda uygulanan genel iskân politikası çerçevesinde yerleştirilmeleri nefîcesinde aynı adlı bir iskân yeri olarak ortaya çıkmıştır. 1622-23 Târihli defterde cemâate mensup, 2,5 avâriz-hânesi teşkil eden 9 nefer, 1650 târihinde ise, 3 hâneye tekâbül eden gene 9 nefer kaydedilmiştir. XVII. Asrın ikinci yarısında 2 hâne ve 1 rub teşkil eden 9 neferin yazılı olduğu bir köy olarak görünmesine rağmen, 1699 târihli tahrirde, *hâlî-harâb* kaydedilmiş olması, artık yarım asırlık bu iskân yerinin bu hüviyetini yitirdiğini göstermektedir.

Emrudcuk (=Armudcuk)⁷⁰: XVI. Asır vakıf tahîr defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla, kısaca Hazret-i Emir şeklinde kaydedilmiş olan *Şeyh Mehmed Şemseddin el-Buhari*'nin Bursa'daki îmâreti vakfına tahsis edilmiş olan köy, muhtelif kayıtlardan XVII. asrın ortalarına kadar tâkib edilebilmektedir. Burada, 1530'larda 6 ç, 18 nim, 36 k, 21 kara, 8 m. 1 pîr-i fânî, 2 muhâssıl ve 1 mütekâid muhâssıl olmak üzere toplam 93 nefer meskûn iken, 1571'de 3 ç, 3 nim, 18 k, 4 kara, 2 m, 3 statüsü belirtilmemiş ve 12 zemîn de dâhil olmak üzere sâdece 45 neferin kaydedilmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Kezâ, XVII asırda 1622-23 ve 1650 târihli avâriz defterlerinde de, sâdece yarım avâriz-hânesi teşkil eden 3 nefer yazılmış, bundan sonraki defterlerde kaydedilmemiştir.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca buğday, arpa, böğrölce, kendir, çörek otu ve pamuk yanında bağ ve bostan zırâatî ile meşgûl olunduğu ve 1530 larda 1 bâb da değirmen bulunduğu anlaşılan köyün toplam hâsılı, 1530 ve 1571'lerde değişmeden 2.488 akça olarak kaydedilmiştir. Ayrıca *hâric- ez-defter* kaydolunup,

⁶⁹ BOA-D.MKF-27429/11.s.53; BOA-KK (MKF)-2645/100.s.25; BOA-KK (MKF)-2562/20.s.67; BOA-KK (MKF)-2693/148.v.24-b; BOA-MAD-2498.v.62-b; BOA-KK (MKF)-2797/251.s.16 .

⁷⁰ BOA-TD-369.s.414,460; BOA-TD-438.s.130; TKGM-KKA-TD-560.v.214-a,238-b; BOA-D.MKF-27429/11.s.54; BOA-KK (MKF)-2645/100.s.25; BOA-KK (MKF)-2562/20.s.67; 20 Şa'ban 987/ 13 Ekim 1579 tarihli Lâzıkıyye kadısına yazılan hüküm:BOA-MAD-41.s.44/90.

yıllık hâsılı 250 akça olan, köy yakınlarındaki Sindil adlı vakıf çiftliği de burada zikretmek gerekir.

Eski-Hisâr:⁷¹ Eski Laodikeia harâbelerinin bulunduğu yerde tesis edilmiş olmasından dolayı bu isimle mâruf olan ve bugün dahi aynı isimle, Denizli merkez ilçeye bağlı bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan bu köyün nüfûs durumu hakkındaki ilk bilgiler 1530 târihli icmâl defterde bulunabilmektedir. Buna göre, 18 h ve 6 m'in meskûn olduğu Eski-Hisâr'da, 1571 târihinde, 31 k, 7 kara ve 2 m'den başka, zemîn kaydedilmiş olan 10 nefer de bulunmakta idi. XVII. Asır avâriz defterlerinde ise, 1622-23 ve 1650 târihlerinde avâriza esas 6 nefer, 1,5 hâne'nin bulunduğu köyde, mezkûr târihlerde ayrıca, *Perâkende-i Eski-Hisâr* başlığı altında 1,5 avâriz hânesi teşkil eden 4 nefer konar-göçer kaydedilmiştir. 1675-76 ve 1678 târihlerinde ise, 3,5 avâriz-hânesine tekâbül eden toplam 14 nefer ile birlikte 2'de *askeri*'nin tesbît edilmiş olduğu köyde, nüfûs hakkında daha gerçekçi bir tahmin yürütülebilmesine imkan tanıyan 1699 tahririnde, 1'isi imâm olmak üzere, avâriza esâs toplam 8 nefer kaydedilmiştir.

1520 ve 1571 târihlerinde şehzâde, Kânûnî devrinde ise pâdişah hâssına tahsîs edilmiş olan köy hâsılı, her ne sebepten ise, 1530 ve 1571 târihli defterlerde doğru bir biçimde tesbît edilmemiş olmakla berâber, Koyunculu karyesi ile birlikte kaydedilmiş olduğu 1520 târihli icmâl defterde 20.890, Kânûnî dönemine âit hâss defterinde ise 42.067 akça olarak belirtilmiştir.

Gençlü⁷² XVI. ve XVII. asırlar boyunca tâkib edilebilen köy, Emir Sultan evkâfindan olup, hâsılının Bursa'daki îmâretine tahsîs edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Burada 1530'larda 7 ç, 8 nim, 25 k, 10 kara ve 4 m olmak üzere toplam 54 nefer meskûn iken, 1571'de bu sayı, önemli ölçüde azalarak, 2 ç, 8 nim, 15 k, 2 kara'dan oluşan 27 nefere düşmüş, ayrıca 6 nefer de zemîn kaydedilmiştir. Bununla birlikte, XVII. asrın ilk yarısına âit avâriz defterlerinde, köyde, avâriza esâs olmak üzere, 10 nefer, 3,5 hânenin kaydedilmiş olduğunu da belirtmek gerekir.

⁷¹BOA-TD-438,s.49;TKGM-KKA-TD-48. v.119a-119b;BOA-MAD-72,v.2-a; TSMA-D-4040,23-a; BOA-D.MKF,27429/11.s.54;BOA-KK (MKF)-2645/100.s.25;BOA-KK (MKF)-2562/20.s.67;BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-a;BOA-MAD-2498,v.62-a;BOA-KK (MKF)-2797/251,s.9.

⁷²BOA-TD-369,s.415; BOA-TD-438.s.130; TKGM-KKA-TD-560, v.214a-214b; BOA-D.MKF-27429/11. s.52; BOA-KK (MKF)-2645/100.s.24; BOA-KK (MKF)-2562/20.s.64; 19 Şâban 987/ 12 Ekim 1579 tarihli Lâzıkıyye kadısına yazılan hüküm: BOA-MD-41,s.60/129.

Defter kayıtlarına göre, başlıca buğday, arpa, mercimek, çörek otu ve pamuk'dan başka bostan zırâatının yapıldığı anlaşılan köyde ayrıca, birisi *asiyab-ı ding* olmak üzere, yıllık 30'ar akça resm kaydedilmiş olan 2 bâb değirmen de bulunmakta idi. Kısacası ilgili bütün vergi gelirlerinin teşkil ettiği köyün toplam hâsılı, 1530'larda 2.733, 1571'de ise 2.727 akça idi.

Gerzile(=Gerz-i 'Ali)⁷³: Bugün, Yeşilköy ismiyle, Denizli merkez ilçeye bağlı aynı mâhiyette önemli bir köy olarak varlığını devâm ettirmekte olan Gerzile karyesi, XVI. ve XVII. asırlarda, kazânın nüfusu giderek büyüyen önemli iskân merkezlerinden brisi idi. Köyün 800 metre kadar dışında Gerzele Dağı eteğinde eski mezarlık ve kenarında bulunan, XIII. asrın başlarında Mehmet Gâzi ile birlikte *Laodikeia'lılara* karşı giriştikleri savaşta 1210 yılında şehid olduğu rivâyet olunan *Server Gâzinin* medfûn olduğu aynı adlı türbeden de anlaşıldığı kadarıyla Gerzile karyesi, kazânın en eski Türk iskân yerlerinden birisi idi. 1481-1512 Târihlerinde 5 ç, 14 nim, 26 k, 6 kara, 2 m ve 1 pîr-i fânî olmak üzere toplam 54 neferin meskûn olduğu köydeki bu sayı, 1520'de 20 nim, 26 k, 8 kara, 30 m ve 1 pîr olmak üzere 85 nefere yükselmiştir. XVI. Asır boyunca devâmlı büyüyen köy nüfusu, 1530'da % 17.85'lik bir artışla, 60 h, 44 m, 1 sâhib-i berât ve 1 dîvâne'den oluşan 106 nefere, 1571 târihinde ise, 87 k, 13 nim, 33 kara, 5 m ve 1'de statüsü belirtilmemiş kimseyle birlikte 139 nefere yükselmiştir. Nitekim, diğer pek çok köyün aksine, XVII. asır avâriz defterinde de sözkonusu büyümeye işâret eden kayıtları tâkib etmek mümkündür. Buna göre, 1622-23 ve 1650 târihlerinde, *Parakende-i Karye-i Gerz-i 'Ali* başlığı altında avârıza esâs sâdece 7 nefer, 2 hâne kaydedilmiş olmasına râğmen, 1675-76 ve 1678 târihli defterde, *emr-i şerif*le *suyolcu* tâyin edilmiş olan 10 nefer'den başka aynı başlık altında 26.5 avâriz hânesi teşkil eden 66 nefer kaydedilmiştir. Kezâ 1699 tahririnde'de, 1'isi imâm ve 2'si yeniçeri olmak üzere köyde toplam 66 nefer kaydedilmiştir ki, bunlara 10 nefer su yolcu da dâhil edilmiştir. 1622 ve 1650 târihli defterlere göre, bütün köy ahâlisi *Sultan Alemşah'ın Lâzıkıyye'ye câri eylediği su-yoluna meremmetci* kaydolunup, ellerine *emr-i şerif* verilmiş, ancak 1678'de, yukarıdaki

⁷³BOA-TD-1051,s.3;BOA-TD-49,s.790-91; BOA-TD-438,s.51; TKGM-KKA-TD-48, v.122b-123a; TSMA-D-4040,v.8-b; BOA-D.MKF-27429/11.s.53; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.25; BOA-KK (MKF)-2562/20.s.65; BOA-KK (MKF)-2693/148.v.24a-24b; BOA-MAD-2498,v.62a-63b;BOA-KK (MKF)-2797/251.s.10; TSMA-D-166,v.86-b; BOA-RD-664,s.18; BOA-RD-591,s.7.

rakmalardan da anlaşılacağı üzere, köy nüfusunun artması neticesinde ortaya çıkan yeni durum, defterde

Karye-i Gerz-i ʿAli ve Akça-Köy bu iki pâre Karye ahâlisi Sultan ʿAlemşah Lâzıkıyye'ye câri eyleduğı suyu yollarına hizmet eylemeleri mukâbelesinde bundan akdem mu'af buyurulmuş lâkin karye-i mezbûrda re' yâ çoğalmışdır ve bu kadar re'âyânın su-yoluna lüzûmı olmaduğı şehâdet olunub bu fakirin kadı vukûfı olmağla on nefer Gerz-i ʿAli karyesinden ve on nefer Akça-Köy'den bu iki pâre karyeden ancak yiğirmi nefer re'âyâ su-yoluna hizmetkâr tâyin buyurulub...

şeklinde kaydedildikten sonra, bâki kalan sâirlerinin re'âyâ addedildiği belirtilmiştir. Kezâ, 1699 târihli tahrirde, 10 nefer *su-yolcuyân dahi bedel-i nüzûle dâhil olub hizmetleri mukâbelesi avârizdan mu'af olmak üzere* kaydolunmuştur.

İlgili vergi kayıtlarına göre, başlıca buğday, arpa ve darı zırâatı yanında dud, armut ve ceviz ağaçlarının da yaygın olarak bulunduğu, ayrıca bağ ve bostan zırâatı ile birlikte, koyun ve kovan başta olmak üzere hayvancılıkla da meşğûl olunduğu anlaşılan köyde, Edincik ve Çakır-Oğlu isimleriyle meşhûr olan iki de yaylak bulunmakta idi. Kısaltması bütün bu ve sâir vergi gelirlerinin teşkil ettiği köyün yıllık hâsılı, 1481-1512 târihlerinde 2.366, 1520'de 1.465, 1530'da 2.652 ve nihâyet 1.571'de 4.878 akça olup, XVII. asır tîmâr tevcih kayıtlarında da aynen tekrarlanmıştır.

Giçi:⁷⁴ XVI. ve XVII. asırlar boyunca tâkib edilebilen bu köyde, 1530'da 17 h, 18 m ve 1 pîrden oluşan 36 nefer meskûn olmakla berâber, 1571 târihinde, 1 c, 7 nim, 10 k, 4 kara ve 1 m olmak üzere toplam sâdece 23 nefer ile birlikte, ayrıca, hâriçten gelip zırâatla meşğûl olan 2 nefer kaydedilmiştir. 1622-23 ve 1650 târihli avâriz defterlerinde ise, avâriza esâs 5 nefer, 1,5 hâne'nin belirlenmiş olduğu köyde, 1675-76 ve 1678 târihlerinde bu sayı sâdece 1 avâriz-hânesi teşkil eden 4 nefere düşmüştür.

⁷⁴BOA-TD-438,s.48; TKGM-KKA-TD-48,v.112b-113a; TSMA-D-4040,v.23-a; BOA-D.MKF-27429/11. s.52; BOA-KK (MKF)-2645/100. s.24; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-b; BOA-MAD-2498,v.63-a.

İlgili vergi kayıtlarına nazaran, başlıca buğday , arpa ve susam ile birlikte bağ ve bostan zîrâatı ile de meşgûl olunan köyün hâssa tahsîs edilmiş olan toplam hâsılı 1520'de *hâric-ez-defter* olmak üzere 1.965, 1530 ve 1571 târihlerinde ise 2.046 akça olarak kaydedilmiştir.

Goncalu:⁷⁵ Bugün , Denizli merkez ilçeye bağlı, aynı mâhiyette bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan köy, XVI. asır tahrir defterlerinde tesbît edilememekle berâber, XVII. asır avâriz kayıtlarından tâkib edilebilmektedir. Buna göre, 1622-23 ve 1650 târihlerinde, avârıza esâs 6 nefer, 1,5 hâne'nin kaydedilmiş olduğu köyde, 1675-76 ve 1678 târihlerinde bu sayı sâdece 1 artışla, 7 nefer, 1,5 hâne ve 1 rub' şeklinde belirlenmiştir. Kezâ 1699 târihinde de, köyde meskûn avârıza esâs 7 nefer tesbît edilmiştir.

Göz-Depesi⁷⁶: Sâdece, XVI asır tahrir defterlerinde tesbît edilebilen köyde, 1530 târihinde 30 h, 11 m, 1571'de ise 3 nim, 40 k ve 9 kara olmak üzere, toplam 52 nefer meskûn idi

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca buğday arpa, darı ve susam yanında bağ ve bostan zırâatı ile berâber hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün, hâssa tahsîs edilmiş olan yıllık toplam hâsılı, her iki târihte de değişmeden, 2.224 akça olarak kaydedilmiştir.

Güveçlü (=Güveçlik)⁷⁷: Bugün, aynı isimle, Denizli merkez ilçeye bağlı, aynı mâhiyette bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan bu köy, XVI. asırda *Güveçlü*, XVII. asır kayıtlarında ise, *Güveçlik* şeklinde belirtilmiştir. Tahrir defterlerine nazaran, 1520'de, 1 ç, 1 nim, 19 k, 5 kara, 10 m, 1 ma'lül ve 1 statüsü belirtilmemiş toplam 38 neferin meskûn olduğu köyde, 1530 târihinde, 16 h, 7 m ve 1 ma'lül olmak üzere toplam 24 nefer bulunmakta idi. 1571'de ise, 32 k, 8 kara, 6 m ve 1 pîr olmak üzere toplam 47 nefer kayıtlı idi.

Bununla birlikte, köyün, XVII. asırda da nisbeten kalabalık bir kır iskân merkezî olarak varlığını devâm ettirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1622-23 ve 1650 târihlerinde, burada, 7 avâriz-hânesi teşkil eden 1'i imâm 21'i reâyâ olmak üzere

⁷⁵BOA-D.MKF-27429/11,s.53; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.25; BOA-KK (MKF)-2562/20,s.66; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-a; BOA-MAD-2498,v.62-b;BOA-KK (MKF)-2797/251,s.9.

⁷⁶BOA-TD-438,s.49;TKGM-KKA-TD-48, v.115b-116a;TSMAD-4040,v.23-a.

⁷⁷BOA-TD-49, s.713-14;BOA-TD-438,s.51;TKGM-KKA-TD-48, v.125b-126a;TSMAD-4040, v.8-b; BOA-D.MKF-27429/11,s.52;BOA-KK (MKF)-2645/100,s.24;BOA-KK (MKF)-2562/20,s.64; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-a; BOA-MAD-2498,v.61-b;BOA-KK (MKF)-2797/251,s.13.

toplam 22 nefer kaydedilmiş iken, 1675-76 ve 1678 târihlerinde bu sayı, 9,5 hâneye tekâbül eden 38 nefere ulaşmıştır. Ancak, daha gerçekçi sonuçlar ortaya koymuş olan 1699 tahririnde, 1'i imâm olmak üzere, avârıza esâs toplam 20 nefer kaydedilmiştir.

Buğday ve arpadan başka, küçük çapta bağ ve bahçe zırâatı ile meşgûl olduğu ve çok mahdud bir iktisâdî bünyeye sâhip olduğu anlaşılan köyün, yıllık hâsılı 1520'de 1093 akça kaydedilmiş olmakla berâber, 1530'da 1493, 1571'de ise 517 akça olarak tesbît edilmiştir.

Hacı-Ya'kûblu⁷⁸: Bugünkü, Denizli merkez ilçeye bağlı Hacı Eyüplü köyü olması gereken Hacı Ya'kûblu karyesi, XVI. ve XVII. asırlar boyunca tâkib edilebilen köylerden birisidir. 1530'da 40 h, 22 m ve 1 pîr'in sâkin olduğu köyde, 1571 târihinde 3 ç, 13 nim, 43 k, 16 kara, 5 m, 1 ma'lûl ve 1 imâmdan başka, 36 neferin de zemîn kaydedildiği görülmektedir. Diğer taraftan, 1622-23 ve 1650 târihli avârız defterlerinde, avârıza esâs 20 nefer, 7 hâne'nin kaydedilmiş olduğu köyde, 1675-76 ve 1678 târihlerinde 6 hâne, 1 rub'a tekâbül eden 25 nefer tesbît edilmiştir. Ayrıca, 1678'de köyde, 3'ü *cebeci* 2'si *sâdât* olmak üzere toplam 6 nefer *askerînin* de meskûn olduğu anlaşılmaktadır. Nihâyet, 1699 târihli tahrirde de, köyde meskûn, 1'i imâm olmak üzere, avârıza esâs toplam 18 nefer kaydedilmiştir.

İlgili defter kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca buğday, arpa, susam ve pamuk yanında bağ ve bostan zırâatı ile, koyun ve kovan başta olmak üzere hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün, hâssa tahsîs edilmiş olan yıllık toplam hâsılı, 1520'de 3.470, 1530'da 3.755 ve 1571'de de 4.745 akça olarak kaydedilmiştir.

Halta:⁷⁹ Vakfa tahsîs edilmiş olan köyün husûsiyetleri, XVI. yüzyıl evkâf defterlerinde şöyle kaydedilmiştir;

Karye-i mezbûr kadîmden vakf olub vakfiyyet üzre tasarruf olunmuş karye-i mezbûre re'âyâsının rûsûm-ı çifti ve bennâkı ve karası mezkûr Elvân oğlu Sinan Beg afv idüb

⁷⁸BOA-TD-438,s.48;TKGM-KKA-TD-48, v.116a-117a;TSMAD-4040,v.23-a;BOA-MAD-72,v.2-a;BOA-D.MKF-27429/11,s.53;BOA-KK (MKF)-2645/100,s.25;BOA-KK (MKF)-2562/20,s.45; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-a;BOA-KK (MKF)-2498,v.62-a;BOA-KK (MKF)-2797/251,s.8.

⁷⁹BOA-TD-369,s.456;BOA-TD-438,s.132;TKGM-KKA-TD-560,v.236b-237a.

ol mukâbilde iki mudd sisâm tohumı ve iki mudd arpa tohumı vaz' idüib her yıl ol tohumları karye-i mezbûre re'âyâsına iştirâk ile zırâ'at itmeleri çün tevzî' olunub münâsafâ tarikiyle alınur imiş kara çeltük ekini ekildükde teftîş olunub gayrı yerde sisâm zırâ'at olunsa nisf-i tohum vakf canibinden virilüb sülüs-ü hâsil vakfa alınurmuş ammâ vakf-ı mezbûr defter-i 'atîk-i mücmelde mestûr bulunmadı ellerinde olan vakıfnâmeleri ve mukarrernâmeleri ve hükmleri görülmedi hâsil-ı vakf Geyve'de olan 'imâretine sarf olunurmuş.

1571 târihli defterde de, aynen bu şekilde tasrih edilmiş olan köyde, 1530'larda, 7 ç, 4 nim, 21 k, 2 m, 10 kara, 1 pîr, 1 muhâssıl ve 1 imâm olmak üzere toplam 47 nefer kayıtlı olmasına rağmen 1571 târihinde, 1 ç, 6 nim, 11 k, 4 kara ve 1 m olmak üzere sâdece 23 nefer ile birlikte ayrıca 18 de zemîn kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, köye cârî olan *Fırat* nâm suyu Boladân karyesiyle 'ale'l-iştirâk kullanmasından dolayı, sulu tarımın da yapıldığı köyde, başlıca buğday, arpa, susam, çeltik, darı, bögrölce ve pamukdan başka bağ ve bostan zırâatı ile meşgûl olunmaktadır. Vakıf köyün yıllık toplam hâsılı, her iki târihte de 4.959 akça idi.

Horzum⁸⁰: XVI. Asır tahrir defterlerinde mevcut olmayıp, sâdece XVII. yüzyılın ilk yarısına âit avârız defterlerinde tesbît edilebilen bu köyde, 1622-23 ve 1650 târihlerinde 1,5 avârız-hânesi teşkil eden 6 nefer kaydedilmiştir.

Eldenizli-i Kebîr⁸¹: Bugün, Denizli merkez ilçeye bağlı Eldenizli köyünün temelini teşkil eden iki karyeden birisi olan bu köy, XVI. ve XVII. asrın ilk yarısında Honaz kazâsı'na bağlı olmakla beraber 12 Safer 1075/6 Eylül 1664 târihli fermân mücebince Denizli kazâsı'na ilhâk olunmuş, bu münâsebetle de, bundan sonraki târihlerde *âmed 'an-kazâ-i Honaz* şeklinde kaydedilmiştir. Mezkûr târihte, köyde, 'avârız esâs 3 nefer, 1675-76 ve 1678 târihlerinde ise, 1 hâne ve 1 rub' teşkil eden 5 nefer kaydedilmiştir. Bununla birlikte, 1699 târihli tahrirde, köy *hâli-harâb* yazılmıştır.

⁸⁰BOA-D.MKF-27429/11.s.54; BOA-KK (MKF)-2645/100.s.25; BOA-KK (MKF)-2562/20,s.67.

⁸¹BOA-D.MKF-27429/11.s.54;BOA-KK (MKF)-2693/148,v.23-b;BOA-MAD-2498,v.60-b;BOA-KK (MKF)-2797/251,s.16.

Eldenizli-i Sağır⁸²: Aynı şekilde, Honaz kazâsı'na bağlı olmakla berâber, 1664 târihinde Denizli kazâsı'na ilhâk olunan bu köyde, mezkûr târihte, avârıza esâs 6 hâne kaydedilmiş iken, 1675-76 ve 1678 târihlerinde sâdece 1 hâne 1 rub teşkil eden 9 nefer tesbit edilmiştir. 1699 tahririnde ise aynı minval üzere, 5 nefer kaydedilmiştir.

'İzzetli⁸³: XVI. Asır tahrir defterlerinde mevcut olmayıp sâdece 1622 ve 1650 târihli avârız defterlerinde tesbît edilebilen köyde, avârıza esâs 4 hâne teşkil eden 13 nefer kaydedilmiş olmakla berâber, bunun, 1651'de ref olunduğu belirtilmektedir.

Kal'a⁸⁴: XVI. Asır tahrir defterlerinde bulunmayıp, XVII. asır avârız kayıtlarından tâkib edilebilen, Denizli merkez ilçeye bağlı bugünkü Kale-köy'ün yerinde, daha önce zikredilmiş olan Dere karyesi yakınında gelişmek sûretiyle, bir kır iskân yeri olarak zamanla onun yerini almış olması gereken bu köy, 1622-23 ve 1650 târihlerinde, bünyesinde avârıza esâs 2,5 hâne teşkil eden, 1'i imâm olmak üzere 9 neferi barındırmakta idi. 1675-76 ve 1678 târihlerinde ise, bu sayı 11 nefer, 2,5 hâne, 1 rub'a çıkmış, 1678'de ayrıca köyde meskûn olan 2 nefer de askerî kaydedilmiştir. Bununla birlikte, 1699 târihli defterde ise, sâdece 6 nefer tesbît edilebilmiştir.

Karaman (=Karamanlı)⁸⁵: XVI. Asır tahrir defterlerinde aynı isimle tesbît edilmemiş olan Karaman karyesi, XVII. yüzyıl avârız defterlerinden ve XVIII. yüzyıla âit şer'iyye sicillerinden tâkib edilebilmektedir. Buna göre, 1622-23 ve 1650 târihlerinde avârıza esâs 24'ü re'âyâ 1'i imâm olmak üzere toplam 25 nefer 8 hâne tesbît edilmiş olan köyde, 1675-76'da 5 hâne teşkil eden 20 nefer, 1678'de de 1'i imâm olmak üzere gene 5 hâne oluşturan 21 nefer kaydedilmiştir. 1699'da ise, gerçeğe daha uygun olarak, 1'i imâm olmak üzere sâdece 13 nefer yazılmıştır.

⁸²BOA-D.MKF-27429/11,s.54;BOA-KK (MKF)-2693/148,v.23-b;BOA-MAD-2498,v.60-b;BOA-KK (MKF)-2797/251,s.14.

⁸³BOA-D.MKF-27429/11,s.53;BOA-KK (MKF)-2562/20,s.66.

⁸⁴BOA-D.MKF-27429/11,s.52; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.24; BOA-KK (MKF)-2562/20,s.65; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-a;BOA-MAD-2498,v.61-a; BOA-KK (MKF)-2797/251,s.14.

⁸⁵BOA-D.MKF-27429/11,s.53; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.25; BOA-KK (MKF)-2562/20,s.66; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.23-b;BOA-MAD-2498,v.61-a;BOA-2797/251,s.11;D.Ş.S-1,v.8-b;D.Ş.S-4,v.19-b.

Kara-Hasanlı⁸⁶: Bugün dahi, aynı isimle Denizli merkez ilçesine bağlı aynı fonksiyonlu bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan köy, XVI. ve XVII. asır kayıtlarından tâkib edilebilmektedir. Buna göre, 1530'da 60 h, 39 m, ve 1 pîr'in meskûn olduğu köyde, 1571 yılında, 1 ç,4 nim, 95 k, 5 m, 19 kara, 7 ma'lûl, 1 dîvâne ve 3 statüsü belirtilmemiş, 1 de zemîn kaydedilmiş toplam 130 nefer yaşamakta idi. XVII. Asır avârız defterlerine nazaran, nisbî nüfûs yoğunluğunu devâm ettirdiği anlaşılan köy 1622-23 ve 1650 târihlerinde, 1'i imâm olmak üzere avârıza esâs toplam 7 hâne teşkil eden 24 neferi, 1675-76 ve 1678 târihlerinde ise 6.5 hâneye tekâbül eden 27 neferi bünyesinde barındırıyordu. Kezâ, 1699 târihli defterde de, 1'imâm olmak üzere toplam 22 nefer kaydedilmiş idi.

1571 târihli, köyü ihtivâ eden tek mufassal defter kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca, buğday, arpa ve bağ zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün, hâssa tahsîs edilmiş olan toplam yıllık hâsılı, 1520'de *hâric-ez-defter* olmak üzere 1.500, 1530'da 4.200, 1571'de ise 4.197 akça civârında idi.

Kara-Koga (=Kara-Kova)⁸⁷: Bugün, Kara-Kova ismiyle Denizli merkez ilçeye bağlı bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan köy, XVI. asır vakıf kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, kısaca Hazret-i Emir şeklinde zikrolunan *Seyyid Mehmed el-Buhâri* evkâfından olup, hâsılı Bursa'daki imâretine tahsîs olunmuştur. 1530'larda, 6 ç, 4 nim, 22 k, 7 kara, 4 m ve statüsü belirtilmemiş 1 kimseyle birlikte toplam 44 neferin meskûn olduğu köyde, 1571 yılında, 5 ç, 2 nim, 19 k, 1 m, 3 kara ve 1 pîr'in oluşturduğu toplam 31 nefer'den başka, zemîn kaydedilmiş olan 7 nefer yaşamakta idi. XVII. Asır avârız defterlerinde ise, 1622-23 ve 1650 târihlerinde, 2 avârız-hânesi teşkil eden 7 neferin belirlendiği köyde, 1675-76 ve 1678 yıllarında 2 hâne 1 rub'a tekâbül eden 9 nefer, kezâ, 1699'da da 6 nefer kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca buğday, arpa, mercimek, ve darı yanında, bağ ve bahçe zırâatı ile de meşgûl olunduğu anlaşılan köyün toplam yıllık hâsılı her iki târihte de 2.735 akça kaydedilmiştir. Bununla birlikte, köyde, hâsılı ayrıca

⁸⁶BOA-TD-438,s.49; TKGM-KKA-TD-48, v.118a-119b; TSMA-D-4040,v.23-a; BOA-MAD-72,v.2-a; BOA-D.MKF-27429/11,s.54;BOA-KK(MKF)-2645/100,s.25; BOA-KK (MKF)-2562/20,s.67;BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-b; BOA-MAD-2498,v.62-b; BOA-KK (MKF)-2797/251,s.8.

⁸⁷BOA-TD-438,s.130; BOA-TD-369,s.417; TKGM-KKA-TD-560,v.215a-215b; BOA-D.MKF-27429/11,s.53; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.25; BOA-KK (MKF)-2797/251,s.15.

kaydedilmiş olan, Gök-Pınar ismiyle mâruf bir de çeltik nehri bulunmakta idi. Defter kayıtlarına göre, Kara-Ağaç Karyesi câmi'inin hatibi'nin *hakkı-ı şer'im vardur deyü hüccet ibrâz idüb Hazret-i Emir tâbe serâhu Hazretleri çeltükçilerine mâni* olması üzerine vaki olan teftîş netîcesinde, *mâ-takadümden Hazret-i Emir'in zikrolan su mülkü olub hatîb-i mezbûr telbis ile tasarruf itdüğü temâm zâhir olub hatib men'* olunmuştur. Kezâ, bu çeltük argından dolayı, karye ahâlîsinin sâhip olduğu muâfiyet de şöyle belirtilmiştir;

*Karye-i mezbûrun ellerinde avâriz-ı dîvâniyyeden ve
tekâlif-i örfiyyeden mu'âf olalar deyü ahkâm-ı hümâyûn
sadaka olunub görülmegin defter-i cedîde kayd olundu*

Kısacası, Kara-Koga karyesi ile birlikte tamâmıyla Hazret-i Emir evkâfına tahsîs edilmiş olup, karye ahâlîsinin *mu'âf* olmak şartıyla istihdâm edilmiş olduğu bu çeltük argından vergi kayıtlarına nazaran, 1530 larda, 55 mudd tohum, 173 kıyye çeltük'den başka 5 mudd susam tohumu ve 42 mudd susam hâsılı kaydedilmiştir ki, 1571 târihli defterde her ikisinin toplam kıymeti 38.480 akça olarak tesbît edilmiştir.

Karcı⁸⁸: Bugünkü Bâbadağ'ın devâmı mâhiyetinde uzanan aynı isimli dağın eteklerinde olması gereken Karcı karyesi, 1530'da 55 h, 34 m, 1 sâhib-i berât ve 1 pîr olmak üzere toplam 91 nefer, 1571'de ise 88 k, 5 m, ve 24 kara olmak üzere toplam 117 neferin meskûn olduğu bir iskân yeri idi. XVII. Asrın ilk yarısına âit defterlerde, avârıza esâs toplam 7 hâne teşkil eden 27 neferin kaydedilmiş olduğu köyde, 1675-76 ve 1678 târihlerinde, bu sayının % 200 gibi çok yüksek bir artışla 20 hâne 1 rub'a tekâbül eden 81 nefere yükselmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Nitekim, daha gerçekçi sonuçlar ortaya koymuş olan 1699 tahririnde 1'i imâm, 2'si yeniçeri olmak üzere toplam 63 neferin tesbît edilmiş olması da sözkonusu zamanlarda köy nüfusunun önemli ölçüde kesâfet kazandığını göstermesi bakımından önemlidir.

1571 târihli defter kayıtlarından başlıca, buğday, arpa, yulaf, böğrölce, bağ ve bahçe zirâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunduğu anlaşılan köyün, hâssa

⁸⁸BOA-TD-438,s.49;TKGM-KKA-TD-48, v.117-b-118-a;TSMA-D-4040,v.23-a; BOA-D.MKF-27429/11,s.52; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.24;BOA-KK (MKF)-2562/20,s.63;BOA-KK (MKF)-2693/148,v.23-b; BOA-MAD-2498,v.60-a; BOA-KK (MKF)-2797/251,s.8-9.

tahsîs edilmeş olan toplam yıllık hâsılı, 1530'da 2.504, 1571'de ise 2.414 akça olarak kaydedilmiştir.

Kassâblar (=Kara-Kurd)⁸⁹: XVII. Asrın ortalarına kadar *Kassâblar*, ikinci yarısından itibâren *nâm-ı diğêr Kara-Kurd*, XVIII. asrın başlarından itibâren de *Kara-Kurd* ismiyle mâruf olan köy, bugün dahî ikinci ismiyle Denizli merkez ilçeye bağılı bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmektedir. 1530'da 9'u h, 3'ü m olmak üzere sâdece 12 neferin meskûn olduğı bu köy, 1571 yılında bu sayının yaklaşık % 133 nisbetinde artmasıyla birlikte, 3 nim, 20 k, 4 kara, ve 1 m'den oluşan toplam 28 neferi bünyesinde barındırmakta idi. Kezâ, XVII. asırda da, 1622-1650 târihlerinde avârıza esâs 2,5 hâne teşkil eden 7 neferin tesbît edilmiş olduğı köyde, 1675-76 ve 1678 târihlerinde, 1.5 avârız-hânesi teşkil eden 6 nefer tesbît edilmiş idi.

1571 târihli ilgili vergi kayıtlarından, muayyen miktarda susam yetiştirildiğı ve bağıcılıkla meşğûl olunduğı anlaşılan köyün, hâssa tahsîs edilmiş olan yıllık toplam hâsılı, 1520'de *hâric-ez defter* olmak üzere 1.070, 1530'da 675 ve nihâyet 1571 târihinde 757 akça idi.

Kaşıkcı⁹⁰: Bugün aynı isimle Buldan ilçesi merkez bucağına bağılı bir iskân yeri olarak vârlığını devâm ettirmekte olan köy, ancak 1571 târihinden itibâren tâkib edilebilmektedir. Buna göre mezkûr târihte, 37'si k, 11'i kara, toplam 48 neferin meskûn olduğı köy, *Kaşıkcılar* şeklinde kaydedilmiş olduğı XVII. yüzyıl avârız defterlerine nazaran, 1622-23 ve 1650 târihlerinde 1'i imâm olmak üzere, 5 hâne teşkil eden toplam 16 neferin, 1675-76 ve 1678 târihlerinde de, 4,5 avârız-hânesine tekâbül eden 19 neferin kaydedilmiş olduğı bir merkezdir: 1699 târihinde ise, avârıza esâs nefer sayısının, 1'i imâm olmak üzere 12'ye düştüğü görülmektedir.

Defterlerde, *hâric-ez-defter* kaydedilmiş olan köyün, toplam yıllık hâsılı, 1571, 1642 ve 1652 târihlerinde değışmeden 500 akça olarak tesbît edilmiştir.

⁸⁹BOA-TD-438,s.48; TKGM-KKA-TD-48, v.112-b; TSMA-D-4040,v.23-a; BOA-D.MKF-27429/11,s.52; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.24; BOA-KK (MKF)-2562/20,s.64; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-b; BOA-MAD-2498,v.63-a; BOA-MAD-72,v.2-a.

⁹⁰TKGM-KKA-TD-48, v.123a-123b; BOA-D.MKF-27429/11,s.53;BOA-KK (MKF)-2695/100,s.25; BOA-KK (MKF)-2562/20,s.66; BOA-KK (MKF)-2693/148, v.24-a; BOA-MAD-2498,v.61-a; BOA-KK (MKF)-2797/251,s.10; BOA-RD-664,s.8; TSMA-D-166,v.86-b.

Kepencki⁹¹: Sâdece, XVI. asır tahrir defterlerinden tâkib edilebilen ve 1530'da 10'u h, 12'si m 22 neferin meskûn olduğu bu köyde, 1571 de 8'i k, 2'si kara olmak üzere sâdece 10 nefer tesbît edilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, cüz'i miktarlarda olmakla berâber, başlıca buğday, arpa ve bağ zırâatı yanında hayvancılıkla da meşğûl olunan köyün, hâssa tahsîs edilmiş olan yıllık toplam hâsılı, 1520'de *hâric-ez-defter* olmak üzere 1.468 akça kaydedilmiş iken, 1530 ve 1571 târihlerinde, yukarıda zikrolunan nüfûs kaybına paralel olarak, bu rakam 594 akçaya düşmüştür. Kısacası, bütün bu gerçekler dikkate alındığında, Kepenkci karyesinin XVI. asrın sonlarına doğru, bir iskân yeri olma husûsiyetini yitirmeye başladığını düşünmek mümkündür.

Kethüdâ⁹²: Bugün Kaya-Köy ismiyle Denizli merkez ilçeye bağlı bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan bu köy, XVI. asır tahrir defterlerinde mevcut olmamakla berâber, XVII. asır avârız kayıtlarından tâkib edilebilmektedir. Buna göre, 1622-23 ve 1650 târihlerinde, 1'i imâm olmak üzere avârıza esâs toplam 1,5 hâne teşkil eden 6 neferin kaydedilmiş olduğu köyde, 1675-76 ve 1678 târihlerinde de, gene 1'i imâm olmak üzere toplam 10 nefer tesbît edilmiştir. 1699'da ise, toplam 9 nefer kaydedilmiştir.

Kınıklı⁹³: Hâlen aynı isimle Denizli merkez ilçeye bağlı bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan bu köy de XVI. asır tahrir defterlerinde olmamakla berâber, XVII. asır kayıtlarından tâkib edilebilmektedir. Buna göre, 1622-23 târihlerinde avârıza esâs toplam 6 hâne teşkil eden 33 neferin kaydedilmiş olduğu köyde, 1650 târihinde, gene 6 hâneye tekâbül eden, 2'si *muhâssıl-zâde* ve 1'i *talebe* olmak üzere toplam 24 nefer tesbît edilmiştir. Kezâ, 1675-76 ve 1678 târihlerinde de değişmemiş olan bu sayının, 1699 tâhriinde, 15 nefere düşmüş olması dikkati çekmektedir.

⁹¹BOA-TD-438,s.49; TKGM-KKA-TD-48. v.118-a; TSMA-D-4040,v.23-a; BOA-MAD-72,v.2-a

⁹²BOA-D.MKF-27429/11,s.52; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.24;BOA-KK (MKF)-2562/20,s.64; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.23-b; BOA-MAD-2498,v.60-b; BOA-KK (MKF)-2797/251,s.7.

⁹³BOA-D.MKF-27429/11,s.52;BOA-KK (MKF)-2645/100,s.24; BOA-KK (MKF)-2562/20,s.65; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-a ;BOA-MAD-2498,v.60-b;BOA-KK (MKF)-2797/251,s.12.

Koca-Emrelü⁹⁴: XVI. Asır tahrir defterlerinde mevcut olmayıp, sâdece XVII. asrın ilk yarısına âit defterlerde tesbît edilebilen bu köyde, 1622-23 ve 1650 târihlerinde toplam 4 avârız-hânesi teşkil eden 11 nefer kaydedilmiştir.

Korucuk (=Kayırhan)⁹⁵: XVI. Asır tahrir defterlerinde *Korucuk*, XVII.asır vesîkalarında ise Kayırhan şeklinde kaydedilmiş olup, hâlen, *Korucuk* ismiyle Denizli merkez ilçeye bağlı bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan bu köy, vakıf kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, kazânın en eski yerleşim merkezlerinden birisidir. Nitekim Aydınoğlu Merhûm Îsâ Beg tarafından Seydi Ahmed'in atası Ahî Mustafa'ya *vakf-ı evlâd* olunduktan sonra, Merhûm Şah Çelebi ve Ya'kûb Çelebi tarafından da *mektûblar* verilmek sûretiyle *mukarrer* tutulan köy, gene, Mevlânâ Fenârî oğlu Yusuf Bâlî'nin teklifi üzerine *vakfiyyetinin tecdîd* edilmiş ve daha sonra da Sultan Mehmed Han tarafından Seyyid Ahmed'in kızı Paşa Hâtun'a aynı minvâl üzere tevcih olunmuş olmasına rağmen, Fâtih dönemindeki genel vakıfların neshi politikasından kurtulamamıştır. Korucuk Karyesi'nin bundan sonraki hikâyesi aynen şöyle kaydedilmiştir;

...Sonra evkâf nesh-i-târî olıcak tımâra virilmiş
ba'dehu Merhûm mağfûr Sultan Bâyezid Han tâbe serâhu
mukrerr idüb Paşa Hâtun eline vakf-ı evlâdlık üzere
mukerrernâme virmiş sonra mezkûr Ahî Seydi Ahmed'in
evlâdından Mah Paşa Hâtun ve Fatma Şah'a intikâl eyleyüb
mezbûre Mâh Paşa Hâtun Merhûm Sultan Bâyezid Hân'ın
nişan-ı hümâyunu olub...

Defterde bu sûretle kaydedilmiş olan köyde, 1530'larda, 3 ç, 4 nim, 14 k, 10 kara, 2 m, ve 1 pîr olmak üzere toplam 34 nefer belirlenmiş iken 1571'de, 2 ç, 3 nim, 43 k, 7 kara, 1 imâm, 1 mu'af ve 1 de statüsü belirtilmemiş olan toplam 66 nefer tesbît edilmiştir. Bu târihte ayrıca, 8 nefer de zemîn yazılmıştır. XVII. Asır avârız defterlerinden de tâkib edilebilen Kayırhan'da, 1622-23 ve 1650 târihlerinde 1'i imâm olmak üzere, avârıza esâs toplam 5 hâne teşkil eden 17 nefer, 1675-76 ve 1678 yıllarında ise, 5.5 hâneye tekâbül eden 22 nefer kaydedilmiştir.

⁹⁴BOA-D.MKF-27429/11,s.54;BOA-KK (MKF)-2645/100,s.25;BOA-KK (MKF)-2562/20,s.67.

⁹⁵BOA-TD-369,s.451; BOA-TD-438,s.132; TKGM-KKA-TD-560,v.233b-234a; BOA-D.MKF-27429/11,s.53; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.25; BOA-KK (MKF)-2562/20,s.66; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.23-b; BOA-MAD-2498,v.60-b.

İlgili vergi kayıtlarından başlıca, buğday, arpa, darı, pamuk ve bağ zırâatı yanında, hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün vakfa tahsis edilmiş olan yıllık toplam hâsılı, 1530'larda 1.235, 1571'de ise 2.235 akça olarak tesbît edilmiştir.

Koyunculu⁹⁶: Sâdece XVI. asır tahrir defterlerinden tâkib edilebilen bu köy, 1530'da 18 h, 9 m, ve 1 imâm'dan oluşan toplam 28 neferin, 1571 târihinde ise % 67.85 nisbetinde bir artışla, 3 ç, 14 nim, 24 k, ve 6 kara olmak üzere toplam 47 neferin meskûn olduğu, ayrıca 17 neferin de zamîn kaydedilmiş olduğu bir iskân yeri olarak görünmektedir.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca, buğday, arpa, darı, susam, pamuk yanında bağ ve bostan zırâatı ile meşgûl olduğu anlaşılan köyde, ayrıca, hudutları dâhilinde bulunan iki çeltik argında önemli miktârda çeltik üretimi yapılmakta idi. Defter kayıtlarına nazaran, Eski-Hisâr köyü sınırındaki bu arglardan birisinde yıllık 10 mudd tohuma karşılık 105 mudd, ikincisinde de 20 mudd tohuma karşılık 116 mudd çeltik istihsâl edilmekte idi. 1571 târihinde; köyde ayrıca 1 bâb *yıl yürüyen* değirmen ile, yıllık 60 akça vergi kaydedilmiş olan 2 bâb *âsiyâb-ı ding* bulunmakta idi. Kısacası, köye âit bütün vergi kalemlerinin teşkil ettiği hâssa tahsis edilmiş olan toplam hâsıl 1530'da 4.269 akça kaydedilmiş olmakla berâber, 1571 târihinde, mezkûr çeltik ile berâber 42.067 akça olarak tesbît edilmiştir.

Koyunlu⁹⁷: Aynı isimle, XVII. asrın ilk yarısına kadar tâkib edilebilen bu köy, 1530'da 10 h, 2 m, ve 1 imâm'dan oluşan 13 neferin, 1571'de ise 3 nim, 12 k, ve 3 kara olmak üzere sâdece 18 neferin meskûn olduğu ayrıca, 1 neferin de hariçden zemîn kaydedilmiş olduğu nisbeten küçük bir iskân yeri olarak görünmektedir. Kezâ, XVII. asrın ilk yarısına âit defterlerde de, sâdece yarım avâırız-hânesi teşkil eden 7 neferin tesbît edilmiş olmasına rağmen, mezkûr asrın ikinci yarısına âit defterlerde kaydedilmemiş olması da bunu teyid etmektedir.

Şu hâlde, zaman içersinde, fâal bir iskân ünitesi olma husûsiyetini yitirmiş olması muhtemel görünen bu köyle ilgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla,

⁹⁶BOA-TD-438,s.49; TKGM-KKA-TD-48. v.113b-114a.

⁹⁷BOA-TD-438,s.48; TKGM-KKA-TD-48. v.113-b; BOA-MAD-72,v.2-a ; BOA-D.MKF-27429/11,s.53; BOA-KK (MKF)-2645/100.s.25; BOA-KK (MKF)-2562/20,s.66; TSMA-D-4040,v.23-a .

.burada, başlıca, buğday, arpa, darı, bağ ve bostan zirâatı yanında hayvancılık da yapılmaktadır. Köyün hâssa tahsis edilmiş olan yıllık hâsılı, 1520'de 1.500 akça kaydedilmiş olmakla berâber, 1530 ve 1571 târihlerinde 1.081 akça olarak tesbît edilmiştir.

Köprücük⁹⁸: 1520 Târihli defterde, Aydos nâhiyesi'ne tâbî olarak tımâra verilmiş olup, 4 ç, 45 nim, 38 k, 17 kara, 23 m, ile birlikte 1'i kötürüm, 1'i pîr-i fânî, 1'i ma'lûl ve 1'i âmâ toplam 4 muâf olmak üzere ceman 131 neferin meskûn olduğu kalabalık bir iskân yeri olarak dikkati çeken bu köy, 1530'larda, Lâzıkıyye nâhiyesi'ne tâbî kılınmak sûretiyle *Merhûm Sultan Selim* evkâfına tahsis olunmuştur. Bu târihte, 1 ç, 59 nim, 64 k, 21 kara, 7 m, ile birlikte, 1'i pîr-i fânî, 2'si â'mâ, 1'i imâm, 1'i ma'lûl ve, 4 sipahizâde olmak üzere toplam 10 muafi bünyesinde barındıran köyün nüfûsu yaklaşık % 23 nisbetinde alarak, neferen 162'ye yükselmiştir.

1571 Târihli defterde tesâdüf edilemeyen köyde, ilgili vergi kayıtlarından, başlıca buğday, arpa, burçak, nohut, pamuk, bağ ve bahçe zirâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunduğu, ayrıca, birisi harâb olmak üzere, toplam 5 bâb değirmenin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. *Serbest olub, ummâldan ve sâyirden kimesne dâhl eylemeye deyu ahkâm-ı hümâyûn vardur* şeklinde kaydedilmiş olan köyün yıllık hâsılı, 1520'de 4.840, 1530'da ise 7.872 akça olarak tesbît edilmiştir.

Küreki⁹⁹: XVI. Asır tahrir defterlerinde mevcut olmayıp, yalnızca XVII. yüzyıl avâriz defterlerinde tesâdüf edilebilen bu köy, *âmed ân-kazâ-i Gököyük* bâfermân şeklindeki kayıttan anlaşıldığı kadarıyla, 12 Reb'ülâhır 1075 /4 Ekim 1664 târihinde Gököyük kazâsı'ndan Lâzıkıyye kazâsı'na ilhâk olunmuştur. Bu cümleden olarak, avârıza esâs sâdece 2 hânenin tesbît edilmiş olduğu köye, daha sonraki defterlerde tesâdüf edilememektedir.

Manastır¹⁰⁰: Hâlen *Şirinköy* adıyla, Denizli merkez ilçeye bağlı bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan Manastır, XVI. ve XVII. asırlarda

⁹⁸BOA-TD-49,s.740-41; BOA-TD-369,s.411-12.

⁹⁹BOA-D.MKF-27429/11,s.54; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.25.

¹⁰⁰BOA-TD-49,s.710-11; BOA-TD-438,s.51; TKGM-KK1-TD-48, v.124b-125b; TSMA-D-4040,v.8-b; BOA-D.MKF-27429/11,s.52; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.24; BOA-KK (MKF)-2562/20,s.64; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.23-b; BOA-MAD-2498,v.60-b; BOA-KK (MKF)-2797/251,s.9; BOA-RD-227, s. (-).

bağlı bulunduğu kazânın önde gelen merkezlerinden birisi idi. Nitekim, 1520'de 5 nim, 30 k, 16 kara, 13 m, 1 pîr-i fânî ve 1 imâm olmak üzere toplam 66 neferin meskûn olduğu köy, 1530'da 55 h, 41 m, ve 1 imândan oluşan 97 neferin, 1571'de ise % 130.92 nisbetinde bir artışla 4 nim, 150 k, 52 kara, 16 m, 1 imâm ve 1 pir olmak üzere toplam 224 neferi bünyesinde barındıran çok kalabalık bir iskân merkezi hâline gelmiş idi. Aynı husûsiyeti, nisbeten müteâkib asırda da devâm ettirmiş olan köyde, 1622-23 ve 1650 târihlerinde 1'i imâm olmak üzere toplam 10 avârizhânesi teşkil eden 33 nefer, 1675-76 ve 1678 târihlerinde ise 13.5 hâneye tekâbül eden 54 nefer kaydedilmiş idi. Bununla birlikte, daha gerçekçi sonuçlar ihtivâ eden 1699 târihi defterde de, 1'i imâm, 1'i de yençeri olmak üzere avârıza esâs toplam 45 nefer tesbît edilmiş idi.

Zikrolunan hızlı nüfûs büyümesine rağmen, orta ölçekli bir iktisâdî bünyeye sâhip olan köy ile ilgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, burada, başta buğday ve arpa olmak üzere bağ zırâatı yapılmakta, ayrıca, hayvancılıkla da meşgûl olunmakta idi. Bütün gelir kaynaklarının teşkil ettiği yıllık hâsıl ise, 1520'de 2.094, 1530'da 4.504, 1571 ve daha sonraki târihlerde 3.999 akça idi.

Merdânlar¹⁰¹: XVI. Asır tahrir defterlerinde tesâdüf edilemeyen bu köy, sâdece, XVII. asrın ilk yarısına âit avâriz defterlerinde tesbît edilebilmektedir. Hakkında başka, bir kayda rastlanılamamış olan köyde, bu cümleden olarak, 1,5 avâriz-hânesi teşkil eden 6 nefer belirtilmiştir. Hakkında başka kayda rastlanmamış olan köyde bu cümleden olarak 1,5 avâriz-hânesi teşkil eden 6 nefer kaydedilmiştir.

Mugallıt¹⁰²: Aynı şekilde, tahrir defterlerinde mevcut olmayıp, sâdece XVII. asrın ilk yarısında tesbît edilebilen bu köyde de, ancak 1,5 avâriz-hânesine tekâbül eden 4 nefer kaydedilmiştir.

Mürsent¹⁰³: Özellikle nüfûs îtibârıyla, XVI. ve XVII. asırlarda Lâzıkıyye kazâsı'nın nisbeten küçük köylerinden birisi olarak görünen Mürsent, XV. asrın sonlarında, 5 ç, 1 nim, 6 k, ve 3 m, 1520 de 5 ç, 5 nim, 6 k, ve 9 m, 1530'da 22 h, 5 m, ve nihâyet 1571 târihinde de, 5ç, 6 nim, 16 k ve 2 kara olmak üzere toplam

¹⁰¹ BOA-D.MKF-27429/11.s.54; BOA-KK (MKF)-2645/100.s.25; BOA-KK (MKF)-2562/20.s.67.

¹⁰² BOA-D.MKF-27429/11.s.52; BOA-KK (MKF)-2645/100.s.24; BOA-KK (MKF)-2562/20.s.64.

¹⁰³ BOA-TD-1051,s.1; BOA-TD-49,s.713; BOA-TD-438.s.51; TKGM-KKA-TD-48, v.125-b; BOA-MAD-245,s.8; BOA-RD-138,s.149; BOA-D.MKF-27429/11.s.52; BOA-KK (MKF)-2645/100.s.25; BOA-KK (MKF)-2562/20.s.65.

29 neferi bünyesinde barındırmakta idi. 1571 târihli defterde, burada kaydedilmiş olan 3 k, ile 1 nim,'in aynı zamanda Hamid-sancağı'nda ra'yyet kaydolunmuş oldukları da belirtilmiştir. Sâdece ilk yarsında ismine tesâdüf edilebilen XVII. asırda ise, 1622-23 târihlerinde 1, 1650'de de 2 hâne teşkil eden avârıza esâs toplam 7 nefer tesbît edilmiştir.

II. Bâyezid döneminde hâs, 1520'de, ze'âmet, Kânûnî devrinde tekrar hâssa tahsîs edilmiş olmakla berâber, daha sonraki târihlerde tekrar zeâmete verilmiş olan köyde, ilgili vergi kalemlerinden anlaşıldığı kadarıyla, başlıca buğday, arpa, sûsam, darı, bağ ve bostan zırâatı yanında, eskiden beri varlığı kaydedilmiş olan argda, köyün ekonomik hayâtında ağırlıklı olan çeltik üretimi yapılmakta idi. Ayrıca, su kanallarının varlığına bağlı olarak, 1481-1512 târihlerinde, birisi *âsiyâb-ı ding* olmak üzere 2 bâb, 1571'de ise 4 bâb değirmen bulunmakta idi. Köye âit bütün bu kaynakların teşkil ettiği yıllık hâsıl, XV. asrın sonlarında 6.840, 1520'de 10.106, 1530'da 5.544 ve 1571'de 7.995 akça olarak tesbît edilmiş olup, daha sonraki târihlerde de, aynen kaydedilmiştir. Çeltik üretiminden elde edilen gelirin bu toplam içerisindeki yeri ise, XVI. asrın sonlarında % 46.78, 1571'de de % 42.52 civârında idi.

Sâfioğlu-Köy¹⁰⁴: Yalnızca XVI. asır tahrir defterlerinde tesbît edilebilen bu köy, 1530'da 30'u h, 21'i m ve 1'i pîr toplam 52 neferin, 1571'de ise 1 ç, 2 nîm, 36 k, 12 kara, 3 m, ve 1 ma'lûl olmak üzere toplam 55 neferin meskûn olduğu bir iskân yeri olarak görünmektedir.

1571 târihli defter kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, ağırlıkla bağcılıkla meşgûl olunan köyün, hâssa tahsîs edilmiş olan yıllık hâsılı, 1530'da 1.115, 1571'de ise 1.448 akça olarak tesbit edilmiştir.

Saruhan :¹⁰⁵ Bugün dahi aynı isimle, Denizli merkez ilçeye bağlı aynı nitelikli bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan Saruhan, bağlı bulunduğu kazânın en eski Türk yerleşim yerlerinden birisi olarak dikkati çekmektedir. 1520'de 7 nim, 34 k, 9 kara, 18 m, 1 pîr, 1 statüsü belirtilmemiş ve 2 nefer de *Ak-geçilü* cemâatinden olmak üzere toplam 72, 1530'da ise 49'u h, ve

¹⁰⁴ BOA-TD-438,s.49;TKGM-KKA-TD-48, v.115a-115b; TSMA-D-4040,v.23-a.

¹⁰⁵ BOA-TD-49,s.712-13; BOA-TD-438,s.51; TKGM-KKA-TD-48, 123b-124a ;TSMA-D-4040,v.8-b; BOA-D.MKF-27429/11,s.53; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.25; BOA-KK (MKF)-2562/20,s.66; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-a ; BOA-MAD-2498,v.62-a; BOA-KK (MKF)-2797/251,s.14; BOA-RD-136,s.123; BOA-RD-289,s.49.

31'i m olmak üzere toplam 80 neferin meskûn olduğu köyde, 1571'de %32.5 nisbetinde bir artışla, 6 nim, 63 k, 25 kara, 9 m, 1 pîr, 1 ma'lûl ve 1 zemîn olmak üzere toplam 106 neferin yaşadığı anlaşılmaktadır. XVII. Asır kayıtlarına nazaran, 1622-23 ve 1650 târihlerinde 1'i imâm olmak üzere toplam 7 avâriz-hânesi teşkil eden 20 nefer, 1675-76 ve 1678 târihlerinde ise 6 hâneye tekâbül eden 25 neferin kaydedilmiş olduğu köyde, 1699 târihinde, 1'i imâm olmak üzere, avârıza esas sâdece 12 neferin tesbît edilmiş olması dikkati çekmektedir.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca buğday, ve arpa gibi hububat ile, bağ ve bahçe zirâatı yanında, hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılır köyün yıllık hâsılı, 1520'de 2.548, 1530'da 3.542, 1571'de ise 4.017 akça olarak tesbît edilmiş olup, müteâkib târihlerdeki ze'âmet tevcihlerinde de aynen kaydedilmiştir.

Şamlu¹⁰⁶: XVIII. Asrın son çeyreğine âit şer'iyye sicillerinden anlaşıldığı kadarıyla, bu târihlerde *Şamlı-i Sagîr* ve *Şamlı-i Kebîr* şeklinde iki ayrı kır iskân merkezî hâline gelmiş olup, bugün, Denizli merkez ilçeye bağlı olan *Aşağı-Şamlı* ve *Yukarı-Şamlı* köylerine esâs teşkil eden Şamlu karyesi'de, XVI. asır tahrir defterlerinde mevcut olmamakla berâber, XVII. asır kayıtlarında tesbît edilebilen ve varlığını bugüne kadar devâm ettiren köylerden birisidir. 1622-23 ve 1650'lerde toplam 9,5 avâriz-hânesi teşkil eden 32 neferin kaydedilmiş olduğu köyde, 1675-76 ve 1678 târihlerinde 5 hâne 1 rub'a tekâbül eden 21 nefer tesbît edilmiştir. Ancak, 1699 tahririnde, bu sayı % 42.85 nisbetinde azalarak, 1'i imâm olmak üzere toplam 12 nefere düşmüştür.

Şemikler (=Şemiklerli)¹⁰⁷: Gene aynı şekilde, XVI. asır tahrir defterlerinde ismine tesâdüf edilememekle berâber, XVII. asır kayıtlarında tesbît edilen ve Denizli merkez ilçeye bağlı aynı nitelikli kır iskân yeri olarak bugüne değin varlığını devâm ettirmiş olan köyde, 1622-23 ve 1650'lerde 4 avâriz-hânesi teşkil eden 13 nefer, 1675-76' larda gene 4 hâne teşkil eden 16 nefer, 1678'de ise 4 hâne 1 rub'a tekâbül eden 17 nefer tesbît edilmiştir. Ancak, 1699 tahririnde, bu sayı 1'i imâm olmak üzere 13 nefere düşmüştür. 1830 nüfûs sayım sonuçlarına

¹⁰⁶BOA-D.MKF-27429/11,s.52; BOA-KK (MKF)-2645/100, s.24; BOA-KK (MKF)-s.64;BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-b; BOA-MAD-2498,v.63-a ;BOA-KK (MKF)-2797/251,s.15;DŞS-1, v.8-b ; DŞS-2,v.8-b.

¹⁰⁷BOA-D.MKF-27429/11,s.52; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.24; BOA-KK (MKF)-2562/20,s.64; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-a ;BOA-MAD-2498,v.61-a ;BOA-KK (MKF)-2797/251,s.11; DŞS-(46),v.96b-99b.

göre ise, Şemikler'de toplam 106 erkek nüfus kaydedilmiştir ki, bu mezkûr târihte köyün bağlı bulunduğu kazânın demoğrafik açıdan önemli merkezlerinden birisi hâline geldiğini göstermektedir.

Tekye¹⁰⁸: Gene, XVII. asır avâriz defterlerinde tesbît edilen ve bugün Denizli merkez ilçeye bağlı bulunan Tekke-Köy ün esâsını teşkil eden Tekye karyesi, mezkûr asrın ilk yarısında 1 avâriz-hânesi teşkil eden 3, 1675-76 ve 1678 târihlerinde ise 3 rub'a tekâbül eden 3 neferin, kezâ 1699 tahririnde de avârıza esâs sâdece 2 neferin kaydedilmiş olduğu, nisbeten küçük bir iskân yeri olarak görünmektedir.

Üç-Pınar ¹⁰⁹: XVI. Asır tahrir defterlerinde ve XVII. yüzyılın ilk yarısına âit kayıtlarda tesbît edilebilen bu köy, 1530'da 44 h, 16 m, 1571'de ise 1 ç, 43 k, 5 kara, 3 m, ve 2 statüsü belirtilmemiş olmak üzere toplam 54 neferi bünyesinde barındıran bir iskân merkezî idi. XVII. asrın ilk yarısına âit defterlerde de, 4 avâriz-hânesi teşkil eden 1'i imâm olmak üzere toplam 13 nefer tesbît edilmiş idi.

1571 târihli defter kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, gelirin yaklaşık %76.21'ini bağcılıktan elde edilen zirâî mahsüller teşkil eden ve küçük çapta hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün hâssa tahsîs edilmiş olan yıllık hâsılı, 1530'da 1.682, 1571'de ise 1.564 akça civârında idi.

Üzerlik (=Yüzerlik)¹¹⁰: Bugün dahi aynı isimle Denizli merkez ilçeye bağlı aynı nitelikli bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan köy, defter kayıtlarına nazaran, kısaca Hazret-i Emir tâbîr olunan Seyyid Mehmed el-Buhâri evkâfından olup, hâsılı Bursa'daki imâretine tahsîs olunmuştur. Buna bağlı olarak, serbest kaydedilip, *ummaldan ve gayrıdan kimesne dâhl eylemeye deyû ahkâm-ı hümayûnu* olan, fakat *avâriz-ı divâniyyeden* muâf tutulmakla berâber, *Alaman seferinde* alındığı belirtilen köyde, 1530'larda 5 ç, 8 nim, 32 k, 21 kara, 7 m, 2 muhâssıl ve 1 evkâf kâtibi olmak üzere toplam 76 nefer meskûn idi. Burada söz

¹⁰⁸BOA-D.MKF-27429/11,s.54;BOA-KK (MKF)-2645/100,s.25;BOA-KK (MKF)-2562/20,s.67;BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-b; BOA-MAD-2498,v.63-a ;BOA-KK (MKF)-2797/251,s.14. Köyde bulunan, XIII-XIV. asırlarda bina edildiği ve Horasan erenlerinden Sultan Sarı Baba'nın medfun olduğu öne sürülen türbe için bkz. Ş.T.Kaptan, *Gönül Sultanları*, s.29.

¹⁰⁹BOA-TD-438,s.48;TKGM-KKA-TD-48, v.110a-110b; TSMA-D-4040,v.23- ;BOA-D.MKF-27429/11,s.52; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.24;BOA-KK (MKF)-2562/20,s.64.

¹¹⁰BOA-TD-369,s.413; BOA-TD-438,s.130; TKGM-KKA-TD-560,v.213-b; BOA-D.MKF-27429/11,s.53; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.25; BOA-KK (MKF)-2562/20,s.66; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.23-b; BOA-MAD-2498,v.60-b; BOA-KK (MKF)-2797/251,s.15.

konusu olan *evkâf kâtibi Mehmed veled-i Hâilide*, Hazret-i Emir evkâfının kâtipliğine tâyin edilmiş idi. 1571 târihli deftere göre de, nüfusun % 9.37 nisbetinde azalmasıyla birlikte, 2 ç, 37 k, 12 kara, 4 m, ve 3 nim, olmak üzere toplam 58 nefer, ayrıca 5 de zemîn yaşamakta idi. Diğer taraftan, XVII. asrın ilk yarısında, avârıza esâs 2 hâne teşkil eden 9 neferin kaydedilmiş olduğu köyde, 1675-76 ve 1678 târihlerinde 3 rub'a tekâbül eden 3 nefer, 1699 tahririnde ise sâdece 1 nefer tesbît edilmiş idi.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca buğday, arpa, burçak yanında bağ ve bostan zirâatı ile birlikte hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün, yukarıda da belirtildiği üzere vakıf olan yıllık hâsılı 1530'larda 1.789, 1571'de ise 2.167 akça idi.

Veled-i Dündâr¹¹¹: Sâdece XVI. asır tahrir defterlerinden tâkib edilebilen bu köy, 1530'da 30 h, 11 m ve 2 pîr'-i fânîden oluşan 43 neferi, 1571'de ise, 1 nim, 60 k, 12 kara, 2 m, 1 imâm, 1 pîr ve 4 statüsü belirtilmemiş olmak üzere toplam 82 neferi bünyesinde barındıran bir iskân yeri olarak görünmektedir.

1571 târihli defterdeki ilgili vergi kayıtlarından, ağırlıklı olarak bağ zirâatı ile meşgûl olduğu anlaşılan köyün, hâssa tahsîs edilmiş olan yıllık geliri, 1520'de *hâric-ez-defter* olmak üzere 2.000 akça kaydedilmiş olmakla berâber, 1530'da 920, 1571'de ise 1.234 akça olarak tesbît edilmiştir.

Zekeryâ¹¹²: XVI-XVIII. asırlar boyunca tâkib edilebilen bu köy, 1520'de 1 ç, 2 nim, 17 k, 6 kara, 6 m, 1 pîr ve 1 gâibin teşkil ettiği 34, 1530'da, 25 h, 10 m ve 1 ma'lûl den oluşan 36, 1571'de ise, 2 nim, 22 k, 7 kara, 1 m ve 1 dîvâne olmak üzere toplam 33 neferin meskûn olduğu bir iskân yeri idi. Gene XVII. asrın ilk yarısında 3 âvâriz-hânesi teşkil eden 8 neferin kaydedilmiş olduğu köyde, 1675-76 ve 1678 târihlerinde 2 hâne 1 rub'a tekâbül eden 9 nefer, kezâ 1699 da da 7 nefer tesbît edilmiş idi.

İlgili vergi kalemlerinden, başlıca buğday, arpa ve bağ zirâatı yapıldığı, ayrıca hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün yıllık hâsılı, 1520'de

¹¹¹BOA-TD-438.s.48;TKGM-KKA-TD-48, v.112a-112b; BOA-MAD-72,v.2-a ;TSMA-D-4040.v.23-a.

¹¹²BOA-TD-49.s.711-12; BOA-TD-438,s.51; TKGM-KKA-TD-48, v.126a-126b;TSMA-D-4040.8-b; BOA-D.MKF-27429/11.s.53; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.25; BOA-KK (MKF)-2562/20.s.65; BOA-KK (MKF)-2693/148.v.24-a ; BOA-MAD-2498,v.61-a ;BOA-KK (MKF)-2797/251.s.13; DŞS-4,v.19-b.

1.874, 1530'da 1.565, 1571 ve müteâkib târihlerde ise 1.999 akça olarak kaydedilmiş idi.

Zeytûn¹¹³: Bugün dâhî, Zeytin-Köy ismiyle Denizli merkez ilçeye bağlı, aynı nitelikli bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan bu köy, XV. asrın sonlarında 8 ç, 2 nim, 16 k, 2 kara, ve 2 m'den oluşan 30 neferi, 1520'de ise, bu sayının % 96.66 oranında artmasıyla, 6 nim, 23 k, 10 kara, 17 m, 2 ma'lûl ve 1 pîr olmak üzere toplam 59 neferi bünyesinde barındırmakta idi. Kezâ, 1530'e kadar geçen 10 yıllık zamân zarfında da, mezkûr târihte kaydedilmiş olan 52 h, 31 m, 1 imâm, 1 müezzin, 3 sipahizâde ve 1 pîr den anlaşıldığı kadarıyla % 50.84'lük bir artışla 89 nefere ulaşmıştır. 1571'de ise, %21.34 nisbetinde bir düşüş kaydederek, 1 ç, 13 nim, 42 k, 11 kara, 1 m ve 1 zemîn olmak üzere toplam 70 nefere inmişti. Diğer taraftan, XVII. asrın ilk yarısında, 5 avâriz-hânesi teşkil eden 1'i imâm 14 nefer kaydedilmiş olan köyde, mezkûr asrın ikinci yarısında da, ancak 3 hâneye tekâbül eden 12 nefer tesbît edilmiş idi.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca buğday, arpa, pamuk, susam, darı, bakla ve sâir bostan mahsülleri yanında, ağırlıkla bağ zırâatı ile meşgûl olunan köyde, ayrıca, 1520 ve 1571 târihlerinde, 1 bâb değirmen de bulunmakta idi. Kısacası, bütün bu gelir kaynaklarının teşkil ettiği, köyün tımâra tahsîs edilmiş olan yıllık hâsılı XV. asrın sonlarında 3.478, 1520'de 5.007 ve 1530'da 4.850 akça iken 1571'de %85.93 nisbetinde artarak 9.018 akçaya ulaşmış olup, müteakib tevcihlerde de 9.318 akça olarak kaydedilmiştir.

Yüregir¹¹⁴: XVI. Asır defter kayıtlarına nazaran *Kolatluda* denilen ve meşhûr Ahî Toman'ın zâviyesine vakfedilmiş olan bu köy, 1530'larda 3 nim, 38 k, 16 kara, 9 m ve 2 pîr'den oluşan 68, 1571'de ise, 2 nim, 71 k, 15 kara, 3 m, 1 imâm ve 1 statüsü belirtilmemiş olmak üzere toplam 92 neferin meskûn olduğu bir yerleşim merkezî olarak görünmektedir.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca buğday, arpa, yulaf, soğan ve pamuk yanında ağırlıkla bağ zırâatı ile meşgûl olunduğu ve 2 bâb değirmenin mevcut

¹¹³BOA-TD-1051, s.4-5; BOA-TD-49,s.337-338; BOA-TD-438,s.51; TKGM-KKA-TD-48, v.126b-127a; TSMA-D-4040.v.8-b; BOA-RD-184,s.144; BOA-RD-147,s.106; BOA-RD-210,s.62; BOA-RD-451,s.40; BOA-MAD-17668,s.390; BOA-D.MKF-27429/11,s.53; BOA-KK (MKF)-2645/100,s.25; BOA-KK (MKF)-2562/20,s.66; BOA-KK (MKF)-2693/148,v.24-a; BOA-ALAD-2498,v.61-a; BOA-KK (MKF)-2797/251,s.12.

¹¹⁴BOA-TD-369,s.452-53; BOA-TD-438,s.131; TKGM-KKA-TD-560, v.234b-235a.

olduğu anlaşılan köyün, vakfa, ayrılmış olan yıllık hâsılı, her iki târihte de 2.650 akça kaydedilmiştir.

b- Mezraalar

Divâne-Oğlı ¹¹⁵: XVI. Asır evkâf defterlerinde;

Divânoğlu mezra'ası dimekle ma'rûf vakıf mezraa'aya mutasarrıf olan °Ali nâm kimesne ra'iyet oğlı ra'iyet olmağın mezraa'a-i mezbûr Lâzıkıyye kadısının °arzıyla Bahşı Fakih nâm kimesneye sadaka olumub berât-ı şâhiyle mutasarrıfdur vakfiyyet üzre defter-i köhnede bulunmayub defter-i cedide kayd olundu

şeklinde zikredilmiş olan, Çeltükci karyesi yakınlarında bulunan bu mezraanın ahâlisi olmayıp, mezkûr Karye re'âyâsının yapmış olduğu buğday, arpa, susâm ve çeltik zırâatından yıllık 250 akça hâsıl kaydedildiği anlaşılmaktadır.

Eynesi-Bûki ¹¹⁶: Defter kayıtlarına nazaran, 200 dönüm miktârı yer işgal eden ve Şeyh °Ali nâm kimesne nin vakf-ı kadîmî olup sonra, *Merhûm Sultan Mehmed Han* nişânıyla evlâdından Abdullah ile Lütfullah'a intikâl etmekle berâber, müteâkibin *nesh-i târi* olup tımâra verilmiş olan bu mezraa, II. Bâyezid devrinde Lâzıkıyye kadısının ârzıyla tekrar mukarrer tutulup, zikrolunan Âbdullah'ın Hamid ve Hüseyin adlı oğullarına tevcîh edilmiştir. Yavuz döneminde de, *vakfiyyet* üzre mezkûrların evlâdından *Tûr-Bâli ve Lütfi'nâm kimesnelerin* tasarrufunda olmuş, ancak, *defter-i °atikde* bulunamaması üzerine *hâric-ez-defter* kaydedilmiştir. Bununla birlikte, 1530 larda *berât-ı hamâyûn* ile tekrar fiilen Hüssâm'ın tasarrufuna verilmiştir. 1571 târihli defterden anlaşıldığı kadarıyla, mezraanın yıllık hâsılı 360 akçadır.

Hacı-Mustafa ¹¹⁷: Gene, kadîmden *vakfiyyet üzre* tasarruf edilmesinden dolayı *hâric-ez-defter* olmak üzere evkâf defterlerine kaydedilmiş olup, 1530 larda *berât-ı °âlîşan* ile *Musâ Fakî nâm kimesnenin* tasarrufunda bulunan mezraanın yıllık hâsılı, her iki târihte de 360 akça olarak tesbît edilmiştir.

¹¹⁵BOA-TD-369,s.459; BOA-TD-438,s.132; TKGM-KKA-TD-560, v.238-a.

¹¹⁶TKGM-KKA-TD-560,v.239-b.

¹¹⁷BOA-TD-369,s.442; BOA-TD-438,s.132; TKGM-KKA-TD-560, v.230-a.

Hâlıl Paşa¹¹⁸: Aşağıda da görüleceği üzere, üzerinde Donuzlu nâhiyesi ne tâbi piyâdelerin önemli bir kısmının iskân edildiği çiftliklerin bulunduğu Emlak-i Hâlıl Paşa şeklinde kaydedilmiş olan arâzinin merkezî konumunda olan Hâlıl Paşa mezraası vakıf defterlerinde aynen şöyle zikredilmiştir.

Nâhiye-i Lâzıkıyye'de Hâlıl Paşa mezra'ası demekle ma'rûf mezraa Hâlıl Paşa evlâdından Derviş Mehmed nâm kimesne selâtin-i mâziye ahkâmlarıyla tasarruf idermiş sonra evkâf nesh-i târi olıcak tımâra virilmiş şimdiki hâlde pâdişahımız... Hazretleri Derviş Mehmed'e mukarrer idüb eline hükm-i şâhî virilmiş imiş sonra Derviş Mehmed fevt olub Hâlıl oğlu Kemâl Abdal ve Ahmed ve Hâlıl kalub Lâzıkıyye kadısı âsitâne-i Devlete 'arz itdügüyle mezkûran Kemal Abdal ve Ahmed ellerine hükm-i şâhî virilmiş bi'l-fi'il ellerinde mukarernâme var deyu defter-i köhnede mestürdur hâliyâ mezkûr Ahmed ve Kemâl Abdal fevt olub mezkûr Ahmed'ün evlâdı Mehmed ve Hüseyin ve Sulâk kalub sâbıkâ Merhûm Hüdâvendigâr tâbe serâhu nişânıyla mezbûrân Mehmed ve Hüseyin ale'l-iştirâk mutasarrıf olmuşlar şimdiki hâlde Kemâl Abdal'un 'Ali ve Hamid nâm iki oğlu Devlete arz idüb sadaka olunub defter-i köhnede mestürdur hâliyâ berât-ı sultânîyle evlâddan olan Eyne Beg vakfiyyet üzre mutasarrıf olub defter-i cedîde kayd olundu

İşte bu sûretle kaydedilmiş olan vakıf mezraada 1530 'larda mevcut olan 1'i sâhib-i berât olmak üzere 7 nefer *ashâb-ı vakfdan* başka, 1 ç, 4 nim, 10 k, ve 4 kara olmak üzere toplam 19 nefer sâkin olmakla berâber, 1571'de sâdece 2 nim ve 1 k in kaydedilmiş olması dikkati çekmektedir. İlgili vergi kayıtlarından, başlıca buğday, arpa, susam, burçak, pamuk, yanında bahçe ve bostan zirâatı ile hayvancılıkla da meşgûl olduğu ayrıca, yıllık 540 akça *resm-i âsiyâb* kaydedilmiş olan 9 bâb değirmenin bulunduğu anlaşılan mezraanın yıllık hâsılı her iki târihte de 1.680 akça olarak tesbît edilmiştir.

¹¹⁸BOA-TD-369.s.440-41; BOA-TD-438.s.132; TKGM-KKA-TD-560,v.229-b.

2- İBSİLİ NÂHİYESİ İSKÂN YERLERİ

a- Köyler

Acılu¹¹⁹: Bugünkü Hasköy civârında bulunması gereken bu köy, XV. asrın sonlarında, 9 ç, 1 nim, 6 k, 2 kara ve 2 m, 1520 de ise 3 ç, 5 nim, 9 k, 6 kara, 6 m ve 1 pîr olmak üzere toplam 30 neferi bünyesinde barındıran bir iskân yeri idi. Ancak, 1530'lardan itibaren nüfus kaybına mâruz kalmış olan köyde, mezkûr târihte 11 h, 4 m, 1 pîr, ve 1 ma'lûl; 1571 de ise 1 ç, 2 nim, 7 k, 1 m, 4 kara ve 1 pîr olmak üzere ancak 15 nefer meskûn olup, ayrıca 6 nefer de zemîn kaydedilmiş idi.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca buğday, arpa, bağ ve bostan zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün yıllık hâsılı, XV. asrın sonlarında 1.648, 1520'de 1.916, 1530'da 1.427 ve nihâyet 1571'de ise % 142. 67 lik bir artışla 3.463 akça olarak tesbît edilmiştir. Bundan başka, köyde bir de çeltik argı bulunmaktadır ki, 1051 numaralı defterde aynen şöyle kaydedilmiştir;

*Karye-i Acılu'da bir arg varmış Acılu argı derler
Hüdâvendigâr zamânında tereke argı imiş sonra Ya'kûb
Çelebi zamânında Çeltük argı olmuş şimdiki hâlde bu
argın nisfi Mehmed Ağa'nın ve nisfi Sinân Beg'in imiş
yigirmi mudd çeltük ekmişler iki yüz mudd çeltük hâsil
olmuş yüz mudd mezkûrlara değmiş ammâ şimdi
Mansur Beg ve Mehmed Beg elindedür mukarrer hâsil-ı
defter budur el-vakt Emir Beg ve Sıgma sùvârisi İlyas
Beg mutasarrıflardır tumârdur sûret-i defter-i 'atik
budur şimdiki hâlde vech-i mezkûr üzre mezbûr çeltük
argının nisf hâsılı mesfûrân za'im Hızır ve 'Abdi
tasarruf ider ve nisf-ı âhârın mezbûr İlyas Beg tasarruf
eder.*

İşte bu sûretle kaydedilmiş olan çeltük argından yılda hâsil olan çeltük miktarının kıymeti ise, aynı târihte 338 akça ziyâdesiyle birlikte *cem'an* 40 338

¹¹⁹BOA-TD-1051, s.9,12-13; BOA-TD-49, s.732-33; BOA-TD-438, s.52; TSMA-D-4040, v.9-b; TKGM-KKA-TD-48, v.135b-136a .BOA-RD-147,s.99; BOA-RD-727,s.(-); BOA-RD-591,s.15; TSMA-D-166,v.78-b.

akça olarak tesbît edilmiş olup, aynı defterin Sıgma karyesi hâsılı altında da *hâsıl-ı arg-ı Acılı* başlığı altında yıllık 2300 akça kıymetinde yıllık 23 mudd kaydedilmiştir.

Acı-Su¹²⁰: Bugün de Sarayköy ilçesi merkez bucağına bağlı aynı nitelikli bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan köy, XVI. asır tahrirlerinde Huyvaz'a tâbî olarak kaydedilmiş olup, *merhûm Hâlıl Paşa* evkâfına tahsîs olunmuştur. 1530'larda 6 nim, 12 k, 9 kara ve 1 nîm'den oluşan 28 neferin meskûn olduğu köyde, 1571'de %39.28'lik bir düşüş netîcesinde, 5 nim, 11 k, ve 1 kara olmak üzere sâdece 17 nefer tesbît edilmiş, ayrıca, mutasarrıf oldukları toprağa karşılık yıllık 176 akça *resm-i zemîn* ödemekle mükellef 6 nefer de zemîn kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarına nazaran, ağırlıkla, yekûn hâsılın % 66.33'ünü teşkil eden buğday ve arpa zırâatının yapıldığı köyde, bununla birlikte susam, pamuk, bağ ve bostan mahsüllerinin yetiştirildiği, ayrıca hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere, su kaynakları bol bir mevkîde tesis edilmiş olan köyde, her iki târihte de, toplam 8 bâb değirmenin bulunduğu görülmektedir. Bunların 5'i yıllık 300 akça *resm-i âsiyâb* ile *yıl yürüyen*, diğer 3'ü ise, 90 akça *resm-i âsiyâb* ile altı ay çalışan değirmenler olduğu anlaşılmaktadır. Kısacası, vakıf olan bu köyün, bütün gelir kalemlerinin teşkil ettiği yıllık hâsılı pek önemli bir değişiklik göstermeksizin, 1530'larda 5.286, 1571'de ise 5.276 akça kaydedilmiştir.

Balçık¹²¹: XVI. Asır sonlarında, 1 ç, 2 k'in sâkin olduğu bir çiftlik olmakla berâber, 1520'de 1 ç, 2 nim ve 3 kara olmak üzere toplam 6 neferin meskûn olduğu küçük bir köy hüviyetini kazânmış olan Balçık'da 1530 târihli defterde de toplam 6 nefer kaydedilmiş, ancak 1571 târihli defterde ismine tesadûf edilememiştir.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca buğday, arpa, pamuk ve susam zırâatı yanında bağcılık ve hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün yıllık hâsılı, XV. asrın sonlarında 772, 1520'de 858, 1530'da ise 733 akça olarak tesbît edilmiştir.

¹²⁰BOA-TD-369,s.435-36; BOA-TD-438,s.131;TKGM-KKA-TD-560,v.226b-227a.

¹²¹BOA-TD-45,s.269; BOA-TD-49,s.769; BOA-TD-438,s.52; TSMA-D-4040,v.9-b; BOA-RD-1, s.229;BOA-RD-17,s.35.

Balıklu¹²²: XV. Asrın sonlarında sâdece 2 ç ve 1 nim'in meskûn olduğu küçük bir köy olan Balıklu, 1520'de reâyâdan hâli olup, hariçten ekilen bir yerleşim yeri olarak görülmektedir. Kezâ 1571 târihli defterde de aynı şekilde *hâlî-i °an'ir-re'âyâ* kaydedilmiştir

İlgili gelir kalemlerinden, küçük çapta buğday, arpa ve pamuk zırâatı yapıldığı anlaşılan köyün yıllık hâsılı, XV. asrın sonlarında 627, 1520'de 444, 1530'da 726, 1571'de ise 721 akça olarak tesbît edilmiş olup, müteâkib tîmâr tevcîhlerinde de aynı rakamlar üzerinden işlem görmüştür.

Big¹²³: İki tahrirde de Rûmi karyesine tâbî olarak kaydedilmiş olup, *Evkâf-ı Kudüs-ü Mübârekeye Merhûm °Ali Çelebi* tarafından vakfedilmiş olan bu köyde, 1530'larda 1 ç, 28 nim, 27 k, 2 m, 14 kara, 1 pîr, 1 mâlûl ve 1 muhâssıl'dan oluşan 75 nefer, 1571'de ise, %18.66'lık bir artış netîcesinde, 1 ç, 24 nim, 49 k, 8 kara ve 1 m olmak üzere 83 nefer kaydedilmiş, ayrıca 6 nefer de zemîn yazılmıştır.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca buğday, arpa ve bağ zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün yıllık hâsılı, 1530'larda 3.323, 1571'de ise 3.191 akça olarak tesbît edilmiştir.

Boyalık¹²⁴: 1519-20 Târihlerinde, 9 ç, 15 nim, 14 k, 6 kara, 15 m ve 1 kütürüm olmak üzere toplam 60 neferin meskûn olduğu köyde, 1530'da 42 h, 18 m, ve 1 imâm, 1571'de ise nüfûsda görülen %39.34'lük bir düşüş netîcesinde 7 ç, 12 nim, 12 k, ve 6 kara olmak üzere toplam 47 nefer ile birlikte zemîn kaydedilmiş 6 nefer yaşamakta idi.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca buğday, arpa, yulaf, burçak, pamuk ve bağ zırâatı yanında, hayvancılıkla da meşgûl olduğu, ayrıca, bir de değirmen bulunduğu anlaşılan köyün *çiftlik-i ortakcîyân* ile birlikte, 1520'de tîmâra XVI. asrın ikinci yarısından itibaren ise hâssa tahsîs edilmiş olan yıllık hâsılı, 1520'de 3.843, 1530'da 3.584 1571'de ise 3.579 akça olarak tesbît edilmiştir.

¹²²BOA-TD-45,s.258;BOA-TD-49,s.775;BOA-TD-438,s.52 ;TSMA-D-4040,v.10-a ;TKGM-KKA-TD-48,v.147-b;BOA-RD-17,s.41; BOA-RD-138,s.149; BOA-RD-136,s.123.

¹²³BOA-TD-369,s.422-23;BOA-TD-438,s.130;TKGM-KKA-TD-560, v.218b-219a.

¹²⁴BOA-TD-49,s.723-24; BOA-TD-438,s.52; TSMA-D-4040,v.9-b; TKGM-KKA-TD-48, v.2130a-130b.

Çavuşlu ¹²⁵: 1519-20 Târihlerinde 2 ç, 5 nim, 4 k, 5 kara, 1 m ve 1 ma'lûlden oluşan 18 neferin meskûn olduğu köyde 1530'da %55.55 lik düşüş neticesinde sâdece 8 hâne, 1571'de ise 1 ç, 1 nim, 14 k, 1 m ve 5 kara olmak üzere toplam 22 nefer ile birlikte, 26 nefer de zemîn kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca, buğday, arpa, susam, pamuk, bağ ve bostan zırâatı yanında, 1520'lerde küçük çapta da olsa çeltik istihsâl edilen ve hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün, bütün bu gelir kalemlerinin teşkil ettiği yıllık hâsılı, 1520'de 4.417, 1530'da 4.447 akça iken 1571'de *Çekerzen mezraası* hâsılı ile birlikte sâdece 3.500 akça olarak kaydedilmiş, müteâkib tîmâr tevcîhlerinde de aynen tekrarlanmıştır.

Dânişmendlü: ¹²⁶ İsminden de anlaşılacağı üzere, vaktiyle Danişmendlü Türkmenlerinden bir cemâatin yerleşmesiyle teşekkül etmiş olan bir kır iskân merkezî olarak, 1520'de 6 ç, 12 nim, 10 k, 5 kara ve 9 m'den oluşan 42 neferin meskûn olduğu köyde, 1530'da 28 h, 13 m, 1571'de ise 1 ç, 17 nim, 33 k, 2 m ve 15 kara olmak üzere toplam 68 nefer ile birlikte, 23 de zemîn kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, 1520'de 1 harâb değirmenin de bulunduğu köyde, başlıca buğday, arpa, pamuk ve bağ zırâatı yanında, hayvancılıkla da meşgûl olunmakta idi. Kısacası, köyün bütün bu vergi kalemlerinin teşkil ettiği yıllık hâsılı, 1520'de 1.744, 1530'da 1.691 akça olmakla berâber, 1571'de *Lalalu, Diğer Lalalu* karyeleri, Honaz kazâsı'na bağlı Taşkaya köyü ile Zenberek, Sivri-Bük ve Orta-Bük mezraaları ve Haca Mes'ud çiftliği hâsılı ile birlikte 3.000 akça olarak tesbît edilmiştir. Ancak, müteâkib tîmâr tevcîhlerinde müstakil olarak tekrar, 1.691 akça üzerinden işlem görmüştür.

Dere-Bağ ¹²⁷: XVI. Asır tahrir defterlerinde, 1571 târihli mufassal defterde *mezraa* olarak kaydedilmiş olup, Bölücek karyesinde yazılmış olan bu köyde, 1520'de sâdece 1 nim, meskûn olmakla berâber, 1530'da hiç bir reâyâ tesbît edilememiş, 1571'de ise hariçten gelip, burada zırâatla meşgûl oldukları anlaşılan

¹²⁵BOA-TD-49,s.726-27; BOA-TD-438,s.52; TSMA-D-4040,9-b; TKGM-KKA-TD-48, 139a-139-b; BOA-RD.184,s.62; BOA-RD.591,s.7; BOA-RD.727,s(-)

¹²⁶BOA-TD-49,s.793; BOA-TD-438,s.52;TSMA-D-4040,v.9-b;TKGM-KKA-TD-48, v.136a-137b; BOA-RD.17,s.14,41.

¹²⁷BOA-TD-49,s.802; BOA-TD-438,s.53; TSMA-D-4040,v.10-a; TKGM-KKA-TD-48, v.147a-147b; BOA-RD.46,s.51; BOA-RD.136,s.102; BOA-MAD-16310,s.3; BOA-RD.210,s.140; BOA-RD.232,s.55; BOA-MAD-18181, s.100.

46 nefer zemîn bulunduğu belirtilmiştir. 1592'den itibaren de doğrudan *hâli-i 'ani'r-re'âyâ* kaydedilmiştir.

Dere-Bağ karyesi'nin yıllık hâsılı, 1520'de 1.118, 1530'da 1.200, 1571'de ise, ikisi, *yıl yürüyen*, biri de *altı ay yürüyen* olmak üzere toplam 3 değirmenden alınan 150 akçalık *resm-i âsiyâb* ile birlikte 2000 akça olarak tesbît edilmiştir.

Derziler ¹²⁸: Evkâf defterlerine nazaran *nefs-i Lâzıkıyyede* bulunan ve 1530 târihli icmâl defterde *Kürhâne* şeklinde zikredilmiş olan *Sûfihâne Zâviyesine* vakfedilmiş olan bu köy, 1530'larda 16 nim, 40 k, 6 m, 18 kara, 1 muhâssil ve 1 pîr'den oluşan 70 nefer, 1571'de ise 1 ç, 16 nim, 43 k, 7 kara, 1 imâm ve 1 m olmak üzere toplam 69 nefer ile birlikte 16 zemîn'in meskûn olduğu bir iskân yeri olarak dikkati çekmektedir. 1622 târihinde de 12 avâriz-hânesi teşkil eden 39 nefer kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca buğday, arpa, nohut, keten, bağ ve bahçe zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün iktisâdî hayâtında ağırlıklı olan diğer bir sektör de, mevcut su kaynaklarına bağlı olarak, burada bulunan değirmenler idi. Nitekim, 1530'larda 2 si harâb olmak üzere yılda 240 akça *rem-i âsiyâba* konu olan 6 bâb, 1571'de ise 4 bâb değirmen tesbît edilmiştir. Bununla birlikte, hâsılı teşkil eden kalemler içersinde yer alan 30 ar akçalık *icâre-i dolâb ve icâre-i dükkân-ı debbağdan*, köyde çok küçük çapta da olsa değirmenlerle berâber, zirâî fâaliyetlerin dışında bazı sînâî teşekküllerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Kısacası, köyün bütün bu gelir kaynaklarının teşkil ettiği yıllık yekûn hâsılı, her iki târihte de 3.046 akça olarak tesbît edilmiştir.

Doğuçlu ¹²⁹: Tahrir defterlerinde, Doğuçlu'dan başka *Doğurçlu*, *Doğurçilu*, *Dovuçlu*, *Tucalu* hatta, İsrâillü karyesinin buraya tabîyeti zikredilirken *Çolahlu* şeklinde, çok değişik imlâlarla kaydedilmiş olan bu köy, ilgili vakıf kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla *Merhûm Mahmud Çelebi* evkâfından olup hâsılı İznik'deki imâretine tahsîs olunmuştur. XVI. Asırda diğerlerine nisbeten büyük bir kır iskân merkezi olarak görünen köy, 1530'larda 11 ç, 27 nim, 29 k, 38 kara, 5 m, 3 şerifzade, 3 Sipâhi-zâde ve 1 statüsü belirtilmemiş olan toplam 117 nefer, 1571'de

¹²⁸BOA-TD-369,s.431-32; BOA-TD-438.s.131; TKGM-KKA-TD-560, v.224a-224b;BOA-D.MKF-27429/11.s.49.

¹²⁹BOA-TD-369,s.417-419; BOA-TD-438.s.130; TKGM-KKA-TD-560, v.215b-216b; BOA-D.MKF-27429/11.s.48-49

ise 7 ç, 28 nim, 52 k, 5 kara, 1 m'den başka 23 zemînin kaydedilmiş olduğu bir yerleşim yeri olarak dikkati çekmektedir. 1622 târihli avâriz defterinde de, 1'i imâm olmak üzere, 3 avâriz-hânesi teşkil eden toplam 12 nefer tesbît edilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca, buğday, arpa, burçak, mercimek, bögrülce, susam, pamuk, bağ ve bostan, zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün zırâî bünyesinde sözkonusu hububât'dan sonra, 1530'larda 800, 1571'de ise 1.200 akça kaydedilmiş olan *harac-ı bâğât*dan da anlaşılacağı üzere, ağırlığı bağcılık teşkil etmektedir. Ayrıca, su kaynaklarına bağlı olarak tesis edilmiş olan ve yıllık toplam 480 akça *resm-i asiyaba* konu olan *yl yürüyen* 8 bâb değirmen de köyün iktisâdî hayâtında bir diğer önemli sektörü oluşturmaktadır. Kısacası, bütün bu gelir kaynakları ile birlikte diğer mûtâd vergilerin teşkil ettiği, vakfa tahsîs edilmiş olan köyün yıllık hâsılı, her iki târihte de 6.893 akça olarak tesbît edilmiştir.

Buraya kadar esâs özellikleriyle zikredilmiş olan köy ile birlikte, karye ahâlisinden başka bir de, *Cemâ'at-i Yörükân-ı Doğuçlu* kaydedilmiştir. Vaktiyle burada yerleşerek ortaya koydukları iskân yerine isim teşkil etmiş olan cemâ'atın konar-göçer hayât tarzını devâm ettirmekte olan bu beşerî unsuru da, aynı şekilde Mahmûd Çelebi evkâfından olup, hâsılı İznik'deki imâretine tahsîs olunmuştur. 1530'larda, 6'sı m olmak üzere 77 nefer olan bu cem'at, 1571'de, İskân fâaliyetlerinin bir sonucu olsa gerek, %58.44 nisbetinde azalarak 32 nefere düşmüştür. Cemâ'atın her iki târihte de '*an-resm-i kara ve 'adet-i ağnâm ve cürm-i cinâyet ve gayrıtı* olarak kaybedilmiş olan hâsılı ise 2.250 açadır.

Ayrıca 1530 târihli defterde, 8 nefer olarak *Cemâ'at-i Yörükân-ı Doğuçlu* ile birlikte kaydedilmiş olmakla beraber, 1571 târihinde müstakil olarak belirtilmiş olan *Cemâ'at-i Ak-koyunlunun* mezkûr târihte 5'i nim 5'i k olmak üzere toplam 10 nefer'den ibâret olup gene Mahmûd Çelebi'nin imâretine tahsîs edilmiş olan yıllık hâsılının 500 akça olarak tesbît edilmiş olduğunu da burada belirtmek gerekir. Kezâ, 1622 târihli avâriz defterinde, sözkonusu cemâ'atın iskânıyla birlikte, 3 avâriz-hânesi teşkil eden, 1'i imâm olmak üzere 10 neferin tesbît edilmiş olduğu, *Karye-i Ak-Koyunlunun* teşekkül etmiş olduğu da dikkati çekmektedir.

Dökkâşe¹³⁰:XV. Asrın sonlarında sâdece 2 ç, 2 k ve 2 m olmak üzere toplam 6 neferin meskûn olduğu köy, 1520'de *re'âyâsı olmayub ba'zı yörükler tasarruf idermiş şeklinde zikredilmiş* olmakla beraber, 1530'da 9 h, 3 m, 1571'de ise 1 ç ve 2 k'den başka 10 neferin de zemîn kaydedilmiş olduğu küçük bir iskân yeri olarak görünmektedir.

Mezkûr köyün terekesi Saruca-su'dan suvarılır suyu vardır şeklindeki kayıttan da anlaşılacağı gibi, sulu zirâatın yapıldığı köyde, ilgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca buğday, arpa, susam, pamuk ve sâir bostan zirâatı ile meşgûl olunmakta idi. Bütün bu gelir kaynakları ile birlikte mûtâd olan diğer vergilerin teşkil ettiği yıllık hâsıl ise, XV. asrın sonlarında 1.392, 1520'de 1.200 akça olarak tesbît edilmiş olmakla beraber, 1530'da 496, 1569 ve 1571 târihlerinde ise 1.000 akça olarak kaydedilmiştir.

Du'âculu¹³¹: Bugün, aynı isimle, Sarayköy ilçesi merkez bucağına bağlı, önemli bir kır iskân merkezî olarak varlığını devâm ettirmekte olan bu köy, XV. asrın sonlarında 4 ç, 1 nim ve 5 k'i, 1520'de 3 ç, 3 nîm, 2 k, 1 kara ve 1 m'den oluşan toplam 10 neferi bünyesinde barındıran küçük bir yerleşim yeri olarak görünmektedir. Kezâ, 1530'da 11 h, 4 m., 1 pîr ve 1 ma'lûl, 1571'de ise 1 ç, 3 nim, 10 k ve 2 kara olmak üzere toplam 16 neferin meskûn olduğu bir köy olarak bu husûsiyetini, XVI. asır boyunca devam ettirdiği anlaşılmaktadır. 1622 târihli avârız defterinde, sâdece 2 avârız-hâne teşkil eden 6 neferin kaydedilmiş olması da bunu teyid etmektedir.

İlgili vergi kayıtlarından, buğday ve arpa başta olmak üzere, yulaf, nohut, susam ve bağ zirâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunduğu anlaşılan köyün, diğer mu'tâd vergi kalemleri ile birlikte toplam yıllık hâsılı, XV. asrın sonlarında 1.018, 1520'de 1.279, 1530'da 1.121, 1571'de ise %112.04'lük bir artışla 2.377 akça olarak tesbît edilmiş, müteâkib tîmâr tevcîhlerinde de aynen tekrarlanmıştır.

¹³⁰BOA-TD-1051,s.10;BOA-TD-49,s.730; BOA-TD-438,s.51;TSMA-D-4040,v.9-a ;BOA-MAD-245,s.21;TKGM-KKA-TD-48, v.146-b.

¹³¹BOA-TD-1051,s.12; BOA-TD-49,s.731; BOA-TD-438,s.52; TSMA-D-4040,v.9-b;TKGM-KKA-TD-48, 133b-134a ;TSMA-D-166,v.17-b;BOA-RD-46,s.19;BOA-RD-190,s.122;BOA-RD-224, s.6; BOA-RD-515,s.-;BOA-D.MKF-27429/11.s.49. Du'âculu köyü ile ilgili olarak, ayrıca bugün mevcut olan ve ahali arasında Bizanslılarla yapılan savaşlarda esir düştüğü rivayet olunan "Celâl Dede Türbesi"ni de zikretmek gerekir.

Gediklü¹³²: Evkâf defterlerindeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, önceden *ber-vech-i tîmâr tasarruf* olunan bu köy, Sultan Bâyezid'in oğlu Sultan 'Alemsah'in *Lâzıkıyye'de cem'i ikâmet ettürdüğü Kurşunlu Mescidi için belde-i mezbûreye getürdüğü Gerzile nâm suyun hidmeti için.. sene seb'a ve tis'ame Şevvâlinin on sekizinci gününden* (26 Nisan 1502) vakfolunarak, *vakfiyyet üzere tasarruf* olunagelmıştır. İşte bu sûretle, Denizli şehrindeki Kurşunlu Câmî'ine vakfedilmiş olan köy, daha sonra, Yavuz Sultan Selim ve Kânûnî dönemlerinde de *mukarrer* tutulmak sûretiyle, bu statüsünü muhafaza etmiştir. Henüz vakıf statüsüne geçmeden önce, XV. asrın sonlarında, 7 ç, 2 nim, 11 k, 4 m ve 5 *ortak* olmak üzere toplam 30 neferin meskûn olduğu köyde, 1530'larda da 5 nim, 13 k, 6 kara, 1 m ve 5 *ortak* dan oluşan gene 30 nefer, 1571'de ise 1 ç, 3 nim, 22 k, 3 kara, 2 m ve 1 ma'lûl olmak üzere toplam 32 nefer ile birlikte 13 zemîn tesbît edilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarına nazaran, başlıca buğday, arpa, susam, darı, pamuk ve bağ zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün, daha önce de ifâde olduğu üzere, XV. asrın sonlarında *Serasker-i Vilayet-i Donuzlu* olan 'Ali Beg'in tîmârına, 1502'den îtibâren de mezkûr vakfa tahsîs edilmiş olan yıllık hâsılı, XV. asrın sonlarında 4.358 akça iken 1530'larda 6.260, 1571'de ise 6.270 akça olarak tesbît edilmiştir. Vakıf kayıtlarına göre, buradan elde edilen gelir, aynen şöyle tevzî olunmuştur;

Câmî'-i mezbûrun hitâbetine ve imâmetine yevmî üç akça ve mü'ezzine çerâk yağı bahâsıyla yevmî iki akça ve mum yevmî bir akça ta'yîn olunub ve su-yolu hidmetine yevmî iki akça ve su-yolunun meremmetiçün günde üç akça ve mezkûr karyenin mahsulâtın zabt itmek için yevmî iki akça ile bir câbi ki cem'an yevmî on bir akça olup vech-i meşrûh üzere tevzî' olunub vakıfnâme yazılıb Merhûm Hüdâvendigâr hükm-i hümâyûn virmiş imiş hâliya Pâdişahımız... Hazretleri dahi kemâkân mukarrer ve müsellemler dutub teccid-i hükm ve mukarrernâme virmiş berât-ı Pâdişâhî ile elân Merhûm Sultan 'Alemsah

¹³²BOA-TD-369,s.432-33;BOA-TD-438,s.132; TKGM-KKA-TD-560, v.224b-225a

âdemlerinden Kâsım karye-i mezbûreye câbî olub cibâyete ider.

Genclü¹³³: 1520 Târihli defterde mezraa olarak kaydedilmiş olan bu iskân yerinin teşekkülü aynen şöyle ifâde edilmektedir;

Mezkûr cemâ'at Livâ-i Mentеше'den gelüb hayli müddet imiş ki mezraa-i mezbûrede mütemekkin olub zırâ'at itdükleri ecilden mezbûre mezra'a üzre defter-i cedide kayd olundılar.

Buradan da anlaşıldığı üzere, sözkonusu cema'atın Mentеше'den gelip yerleşmesi ile birlikte, 1520'de 3 nim, 5 k, ve 2 kara'nın meskûn olduğu bir mezraa hâline gelen Genclü 1530'da 12 h, 7 m'in yaşadığı bir köy hüviyetini kazanmıştır. 1571'de ise bu sayı, 7 nim, 12 k ve 7 kara olmak üzere toplam 26 nefere yükselmiş, ayrıca, burada zırâatla meşgûl olan 4 nefer de zemîn kaydedilmiştir

İlgili vergi kayıtlarından, buğday, arpa, pamuk ve susam zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün, diğer mu'tâd vergileri ile birlikte teşkil ettiği yıllık hâsılı, 1520'de 1.590 akça iken, 1530'da 842, 1571'de ise 840 akçaya düşmüştür.

Gerilü¹³⁴: Bugün, *Ger-Ali* ismiyle, Sarayköy ilçesi merkez bucağına bağlı bir iskân merkezi olarak varlığını devâm ettirmekte olan bu köy, vakıf kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, Merhûm Hâtil Paşa evkâfından olup, 1530'larda 6 ç, 22 nim, 20 k, 13 kara, 6 m ve 3 *sipâhi-zâdegân* olmak üzere toplam 70 neferi, 1571'de ise 5 ç, 2 ç ve nim 15 nim, 38 k, 4 kara, 1 muhassıl ve 2 m'den oluşan 67 nefer ile birlikte 2 zemîn in kaydedilmiş olduğu önemli bir yerleşim yeri idi. Kezâ, 1622 târihli 'avâriz defterinde de, 11 'avâriz-hânesi teşkil eden 1'i imâm olmak üzere toplam 37 nefer kaydedilmiş olan köyün, müteâkib asırda da zikrolunan nüfûs yoğunluğunu muhâfaza ettiği anlaşılmaktadır.

İlgili vergi kayıtlarından, ağırlıkla, yekûn hâsılın yaklaşık %32'sini teşkil eden buğday ile %21'ini teşkil eden arpa zırâatı yanında, burçak, pamuk, bağ, bahçe ve bostan mahsûllerinin de yetiştirildiği, bunlar içersinde özellikle kestâne

¹³³BOA-TD-49,s.792;BOA-TD-438,s.51;TSMAD-4040,v.9-b;BOA-RD-1,s.230;TKGM-KKA-TD-48,v.141b-142a.

¹³⁴BOA-TD-369,s.433-34;BOA-TD-438,s.131;TKGM-KKA-TD-560,v.225-b.

ve armudun önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Susam ve pamuk zirâatıyla ilgili olarak, *sisâm ve penbe tohumu vakıf cânibinden virildükden sonra re'âyâ rızâsıyla münâsafa ideler* şeklindeki bir şerh de burada zikredilmelidir. Köyün iktisâdî hayatında, bu zirâi potansiyeli dışında önemli rol oynayan diğer mühim bir sektörü ise değirmenlerdir. 1530'larda sâdece 1 bâb iken, 1571'de ilâve olunan *âsiyâb-ı cedîd* ile birlikte değirmen sayısı ikiye çıkmıştır. Kısacası, bütün bu gelir kaynakları ve sâir mu'tâd vergilerden meydâna gelen köyün vakfa tahsis edilmiş olan yıllık hâsılı, 1530'larda 9.221, 1571'de ise 9.231 akça olarak tesbît edilmiştir.

Güçlüce-i Küçek (=Kızılca-Köy)¹³⁵: 1530'da 17 h, 7 m'in sâkin olduğu bu köyde, *el-meşhûr Kızılca-Köy* olarak kaydedildiği 1571 , 3 nim, 18 k ve 8 kara olmak üzere toplam 29 nefer ile birlikte, 10 nefer de zemîn kaydedilmiştir. 1622 târihli 'avârız defterinde ise, 5 'avârız-hânesi teşkil eden, 1'i imâm olmak üzere, toplam 18 nefer tesbît edilmiştir.

İgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, buğday ve arpa zirâatı yanında küçük çapta hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün, sâir gelirleriyle birlikte toplam yıllık hâsılı, 1530'da 1.175 akça iken, Şeyhlü kazâsı Karamanlı karyesi'ne *zamîme* kaydedilmiş olduğu 1571 târihinde, sâdece 550 akça olarak tesbît edilmiştir ki, bu oldukça dikkat çekicidir. Nitekim 1591,92 ve 1596 târihlerinde de 517 akça kaydedilmiş olmakla berâber, 1659'da sözkonusu hâsılın, 5.990 akça olarak tâyin edilmiş olması da dikkati çekmektedir.

Hacı-İvaz¹³⁶: Evkâf defterlerine nazaran, Sulica karyesine dâhil olmakla berâber, *başka mahâll olmağın* müstakil bir iskân ünitesi olarak kaydedilmiş olan bu köy, Merhûm °Ali Çelebi vakfı olup, *evkâf-ı Kudüs-ü mübarekeye* tahsis olunmuştur. 1530'larda 3 ç, 6 nîm, 8 k, 1m, 6 kara ve 4 muhâssıl'dan oluşan 28 neferin meskûn olduğu köyde, 1571'de %57.14'lük bir artış netîcesinde, 1 c, 9 nim, 29 k, 4 kara ve 1 m olmak üzere toplam 44 nefer yaşamakta idi.

İgili vergi kayıtlarından, başlıca buğday, arpa, bağ ve bostan zirâatı yanında, önemli ölçüde hayvancılıkla da meşgûl olunduğu ve yılda 60 akça *resm-i âsiyâba* esâs teşkil eden 1 bâb değirmenin bulunduğu anlaşılan köyün, toplam

¹³⁵BOA-TD-438.s.51;TSMAD-4040.v.9-a;TKGM-KKA-TD-48, v.145b-146a :BOA-D.MKF-27429/11.s.49;BOA-RD-136.s.123;BOA-RD-138.s.149;BOA-RD-184.s.(-);BOA-RD-727.s.(-): s.
¹³⁶BOA-TD-369.s.424;TKGM-KKA-TD-560, v.220-a .

yıllık hâsılı, 1530'larda 883 akça iken, 1571'de %45.30'luk bir artışla 1.283 akçaya yükselmiştir.

Haydarlı¹³⁷: XVI. Asır evkâf defterlerine nazaran Merhûm Hâil Paşa evkâfından olduğu anlaşılan köyde, 1530'larda 10 nim, 9 k, 11 kara, 1 m ve 1 statüsü belirtilmemiş 32 nefer meskûn iken, 1571'de 7 nim ve 18 k olmak üzere toplam 25 nefer ile birlikte, zemîn kaydedilmiş olan 5 nefer de yaşamakta idi.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla başta, yekûn hâsılın %58.93' ünü teşkil eden buğday ve arpa olmak üzere, susam ve bağ zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün, mezkûr vakfa tahsis edilmiş olan yıllık hâsılı, 1530'larda 1.735 akça iken 1571'de 2.036 akçaya baliğ olmuştur.

Hoca-Oğlu (=Saray)¹³⁸: Bir iskân merkezî olarak, bugün Denizli iline bağlı Sarayköy ilçe merkezînin XVI. asırda çekirdeğini teşkil etmiş olan bu köy, mezkûr asırda, nâm-ı diğer Saray şeklinde kaydedilmiş ise de, 1622 târihli avâriz defterinden anlaşıldığı kadarıyla, ancak XVII. asrın başlarından, yani, merkezlik edeceği İbsili'nin, *Ezîne* veya *Ezîne-i Lâzıkıyye* adı altında müstakil kadılık hâline dönüşmesinden itibâren, doğrudan doğruya *Saray* ve daha sonraları da, bugünkü şekliyle *Saray-Köy* olarak zikredilmeye başlanmıştır. Evladlık vakıf olup, iskân târihi oldukça eskilere dayanan köyün hikâyesi, 1530 târihli defterde şöyle zikredilmektedir:

Şimdiki hâlde Saray dahî dirler mülk-i İlyas Beg Hüdâvendigâr zamânında Şeyh... yirmiş şimdi... 'nin oğlu Sinan Beg elindedür. Germiyan-oğlu'ndan satın almış mülk imiş sûret-i defter budur ammâ şimdiki hâlde Sinan Beg oğlu İlyas Beg mülkiyyet üzere mutasarrıfdir sûret-i defter budur ki... Ahmed Paşa Hazretlerinin mülküdür mukarrer elinde Pâdişâhımız haled-i hilâfetihu Hazretlerinin mukarrernâmesi ve vakfiyyetnâmesi vardır... el-hâlet-i hâzihî oğlu Mehmed Çelebi'ye vakf-ı evlâd itdi şol şart üzere ki evlâdı dahl

¹³⁷BOA-TD-369.s.436-37;BOA-TD-438.s.131;TKGM-KKA-TD-560, v.227-b

¹³⁸BOA-TD-369.s.428-29;BOA-TD-438.s.131;TKGM-KKA-TD-560,s.222a-223b;BOA-D.MKF-27429/11,s.49. Bugün Sarayköy ilçesi ahâlisi tarafından vaktiyle Horasan'dan geldiğine ve Tekke köyündeki türbede medfun Sarıbaba'nın kardeşi olduğuna inanılan, bir mahalleye de isim vermiş olan Veli dede Türbesi'ni de burada zikretmek gerekir. (Ş.Tekin Kaptan, *Aynı eser*, s.79)

olmaya nesl mutasarrıf olıcak Karahisâr'daki 'imâretine vakf ola sûret-i defter-i 'atık budur şimdiki hâlde mezkûr Mehmed Çelebi evlâdlık üzere mutasarrıfđur deyu defter-i 'atikde vech-i meşrûh üzere mestûr hâliyâ Mehmed Çelebi fevt olub dört nefer kızları kalub der-defter-i köhne... vakf-ı evlâdlık üzere tasarruf itmegin yine ber-karar-ı sâbık kayd olundu.

Buradan da tâkib edilebileceği üzere, evvelâ Germiyanoglu'ndan satın almış olan İlyas Beg'in mülkü olup *vakf-ı evlâdlık* edilmiş olan bu köyün, zamânla Gedik Ahmed Paşa'nın mülkiyetine geçerek gene evlâdlık vakıf olarak, oğlu Mehmed Çelebi ve Onun dört kızının tasarrufuna intikâl ettiği anlaşılmaktadır. Kezâ, 1571'de de, vakfın aynıyle mukarrer tutulduğu görülmektedir.

Kısacası defterlerde bu minvâl üzere kaydolunmuş olan köyde, 1530'larda, 15 ç, 26 nim 28 k, 12 kara, 6 m, 2 pîr, 1 *sâhib-i berât*, 1 ma'lûl ve 1 statüsü belirtilmemiş 93 nefer ile birlikte, ayrıca *Cemâ'at-i Yörükân-ı Karye-i Mezkûr* başlığı altında 8 nefer kaydedilmiştir. Bunlardan birisi olan *Mehmed veled-i Yahyâ berât-ı Pâdişahiyle* mezbûr karyeye *câbi* tâyin edilmiştir. 1571'de ise, %18.27 lik bir artışla, 11.ç, 1 ç ve nim 1 ç- pîr, 1 2-ç,32 nim, 49 k, 12 kara, 1 m, 1 muhâssıl olmak üzere toplam 109 nefer ile birlikte, 1 nefer de zemîn tesbît edilmiştir. Bunlardan ç yazılan 1 neferin aynı zamânda *pınar-meremmetçisi* olarak kaydedildiği de dikkati çekmektedir. Aynı târihte, *Yörükân-ı Karye* olarak da 3 nefer ile birlikte 27 nefer de zemîn kaydedilmiştir. 1622 târihli 'avâriz defterinde de, 11 avâriz-hânesi teşkil eden, 1'i imâm 1'i hatîb olmak üzere toplam 36 nefer tesbît edilmiştir.

Ortaklıkla ilgili olarak, *mâ'takaddümden rızâsıyla re'âyâ tohum alub zırâ'at iderse nisf alına ammâ cebrle alınmaya* şeklinde bir kaydın'da yer aldığı ilgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, ağırlığı teşkil eden buğday ve arpa ile birlikte burçak, susam, pamuk, bağ ve bostan zırâatı yanında, koyun başta olmak üzere önemli ölçüde, hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün vakfa-tahsis edilmiş olan toplam yıllık hâsılı 1530larda 9.745, 1571'de ise 10.000 akça olarak tesbît edilmiştir.

Bununla birlikte, Hoca-Oğlu karyesi sınırında olması sebebiyle, bu köy vakfına dâhil edilmiş olan, aşağıda ayrıca zikredilecek olan Kulaçlı karyesi'nden başka, ayrı kaydedilmiş olmakla berâber, gene Hoca-oğlu Köyü vakfına tâbî olan Kori-Büki ve Kara-Oğlan mezraaları ile Temürçi ve Neslihan çiftliklerini de burada belirtmek gerekir.

Huyvâz¹³⁹ Her iki tâhirdede de, civârında bulunan bâzı köylerin kendisine tâbî olarak kaydedilmiş olmasından dolayı, belirli bir mıntıkanın merkezî bir yerinde bulunduğu anlaşılan ve XVI. asırda *Merhûm Hâtil Paşa* evkâfına tahsis edilmiş olan bu köyde, 1530'larda 3 ç, 19 nim, 16 k, 10 kara ve 3 m,'den oluşan 51 nefer, 1571'de ise 3ç, 12 nim, 22 k, 2 kara, 1 m ve 1 pîr olmak üzere toplam 41 nefer ile birlikte 7 nefer de zemîn kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından başta, toplam hâsılın % 71.12'sini teşkil eden buğday ve arpa olmak üzere, burçak, susam, pamuk, bağ ve bostan zırâatı ile birlikte hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün, burada bulunan 1 bâb *yıl yürüyen* değirmen hâsılı ile birlikte, vakıf olan toplam yıllık hâsılı, her iki târihte de 8.436 akça olarak tesbît edilmiştir.

Ilıca¹⁴⁰: 1571 târihli mufassal defterde *mezraa* kaydedilmiş olmakla berâber, daha önceki iki defterde karye yazılmış olması sebebiyle burada zikredilmesi daha uygun görülen Ilıca, XV. asrın sonlarında 5ç, 3 nim, 2 k, ve 1 kara olmak üzere toplam 11 neferin meskûn olduğu bir iskân yeri iken, 1520 yılında *hâli hâriçden ekilir* şeklinde tavsif edilmiş olan, ahâlîsiz bir köy hâline gelmiştir. 1530 târihli defterde ise, sâdece 2 h 'nin meskûn olduğu bir mezraa olarak tesbît edilmiş olan bu yer 1571 târihinde de, aynı minvâl üzere, sâdece dışardan gelip zırâatle meşgûl olan 19 zemînin kayıtlı bulunduğu bir mezraa olarak zikredilmiştir. Bu şekilde, XVI. asırda başlangıçta köy, daha sonra mezraa niteliğinde bir iskân yeri olarak İbsili Nâhiyesi'ne tâbî olan Ilıca, XVII. asrın sonlarına doğru, bu zamânki ismiyle *Ezine-i Lâzıkıyye* kazâsı'ndan ifrâz olunmak sûretiyle, doğrudan Denizli kazâsına dâhil edilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca, buğday, arpa, burçak, susam ve pamuk zırâatı yanında, küçük çapta hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan Ilıca'nın,

¹³⁹BOA-TD-369,s.435;BOA-TD-438,s.131;TKGM-KKA-TD-560,226a-226b.

¹⁴⁰BOA-TD-1051, s.20;BOA-TD-49,s.798;BOA-TD-438,s.52;TSMAD-4040,v.9-a ;TKGM-KKA-TD-48, v.144-b.

sâir vergi kalemleriyle birlikte teşkil ettiği yıllık hâsılı XV. asrın sonlarında 2.740, Mîrmîrân-ı Anadolu Demirhan'ın tımârı olan Kula' ya tabî İgde Karyesi'ne *zamime* yazıldığı 1520'de 2.648, 1530'da 2.316, ve 1571'de 3.999 akça olarak tesbît edilmiştir.

İbsili¹⁴¹: Daha önce de zikrolunduğu üzere, XVI. asırda, Lâzıkıyye kazâsı'na bağlı bir nâhiyeye, XVII. asrın başlarından itibaren ise Ezine-i Lâzıkıyye ismiyle müstakil kadılık hâline gelmiş olan kazâyâ, bünyesinde bulunan en büyük iskân yeri olması itibarıyla isim verip merkezlik etmiş olan İbsili karyesi, XV. asrın sonlarında 1'i aynı zamanda imâm olan 36 ç, 15 nim, 67k, 11 kara ve 4 m'den oluşan 133 neferi bünyesinde barındırmakta idi. 1520 târihinde, nüfusun % 37.59 nisbetinde artmasıyla birlikte, 15 ç, 32 nim, 64 k, 20 kara, 42 m, 1 muhâssıl, 2 mütekâid ve 7 pîr olmak üzere toplam 183 neferin meskûn olduğu bir iskân merkezi haline gelen köyde, 1530'da ise %37.70'lik bir artışla, 152 h, 85 m, 2 imâm, 6 pîr, 1 ma'lûl, 1 mütekâid-i ehl-i 'ilm, 1 muhâssıl ve 3 sipâhi-zâde olmak üzere toplam 252 nefer tesbît edilmiştir. Ancak, köy nüfusunda, asrın başlarından itibaren görülen bu devâmlı artış, 1571'e gelindiğinde yerini %10.71'lik bir düşüşe bırakmış, dolayısıyla mezkûr târihte köyde, 1 ç, ve nim, 9ç, 30 nim, 143 k, 5m, 35 kara ve 1 ma'lûl olmak üzere toplam 224 nefer, ayrıca 1de zemîn kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başta buğday ve arpa olmak üzere, darı, susam, pamuk, bağ ve bahçe zirâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunan köyde, muayyen mikdârda kestâne ve ceviz de yetiştirilmekte idi. Bununla birlikte, yıllık 410 akça *resm* kaydedilmiş olan, *Yaylak-ı At-Korusu Sirem dahî dirler Bâba-Dağı ve Gölcük* şeklinde kaydedilmiş olan bir yaylak da, köyün iktisâdî ve sosyal hayatında önemli bir yer işgal etmekte idi. Bu zirâî faaliyetlerin dışında, köy iktisâdiyatında esâs rol oynayan bir diğer sektör de, burada faaliyette olan değirmenlerdi. Bu cümleden olarak XV. asrın sonlarında, ve 1520 târihinde, yıllık toplam 210 akça *resm-i âsiyâb* kaydedilmiş olan 5 bâb değirmene sâhip olan köy, 1571 târihinde bu sayıyı 2'si yılda 120 akça, 4'ü de 30'ar akça *resm* ödemekle mükellef tutulan 6 değirmene çıkarmıştır. Kısacası, bütün bu gelir kalemleri ve mu'tâd olan sâir vergilerle berâber, köyün, XV. asrın

¹⁴¹BOA-TD-1051, s.14-15; BOA-TD-49.s.721-22;BOA-TD-438.s.51;TSMA-D-4040,v.9-a :TKGM-KKA-TD-48. v.138a-139a;BOA-RD-664,s.41;BOA-RD-46, s.19; BOA-RD-138, s.8; BOA-RD-213, s.98; BOA-RD-332,s.55

sonları ve 1520'de tımâr olarak *İsâ veled-i Arnavud İlyas'a* tahsis edilmiş olan toplam yıllık hâsılı, XV. asrın sonlarında 6.964 akça iken 1520'de % 23.30 nisbetinde bir artışla 8.587 akçaya çıkarmıştır. Bununla birlikte, 1530'da 6.196 akçaya düşmüş olan sözkonusu hâsıl, 1571'de 6.500 akça olarak tesbît edilmiş, müteâkib tımâr tevcihlerinde de bunun üzerinden işlem görülmüştür. Gene köyün iktisâdî hayâtında son derece önemli olan pazarda sözkonusu olmakla berâber, aşâğıda, iktisâdî konuların ele alındığı bölümde ayrıca üzerinde durulacaktır.

İncir-Pınarı¹⁴²: Bugün dahi aynı isimle, Bâbadağ ilçesine bağlı bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan ve XVI. asırda kazânın kalabalık kır iskân merkezleri arasında yer alan bu köy, XV. asrın sonlarında, 23 ç, 8 nim, 28k, 13 kara ve 2 m'den oluşan 74 neferi, 1520'de ise % 21.62'lik bir artışla, 10 ç, 20 nim, 28 k, 4 kara, 4 pîr, 1 muhâssıl ve 2 *an-Yörükân-ı Alaşehir* olmak üzere toplam 90 neferi bünyesinde barındırmakta idi. Kezâ, 1530'da 68 h, 33 m, ve 1 muhassılın meskûn olduğu köyde, 1571'de % 70.58 nisbetinde bir artış sonucunda, 8 ç, 17 nim, 104 k, 11 m, 33 kara ve 1 imâm olmak üzere toplam 174 nefer ile birlikte, ayrıca 11'de zemîn tesbît edilmiş idi. 1622 târihli, avârız defterinde ise, 12 avârız-hânesi teşkil eden, 1'i imâm olmak üzere toplam 37 nefer kaydedilmiş idi.

İlgili vergi kayıtlarından, buğday ve arpa başta olmak üzere, yulaf, pamuk, bağ ve bostan zirâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunduğu anlaşılan köyün, bütün bu gelir kaynaklarına ilâveten, sâir mu'tâd vergilerle birlikte teşkil ettiği toplam yıllık hâsılı, XV. asrın sonlarında 3.781 akça iken, 1520'de 4.169'a yükselmiş, ancak, 1530'da % 43.37 nisbetinde bir düşüşle 2.349 akçaya inmiş olmakla berâber, 1571 târihinde % 166.07'lik bir artışla tekrar 6.250 akçaya yükselmiştir. Kezâ, müteâkib tevcih kayıtlarında da 6.249 akça üzerinden işlem görülmüştür.

İsrâillü¹⁴³: Defter kayıtlarına nazaran, Mahmûd Çelebi evkâfından olup, hâsılı İznik'deki imâretine tahsis edilmiş olan bu köy, tahrir esnâsında, nisbeten daha büyük olan Çaluhlu, daha doğrusu, Doğuçlu karyesine tâbi olarak kaydedilmiştir. 1530'larda 1 ç, 20 nim, 18 k, 20 kara, 6 m, 1 muhâssıl, 1 *hatib-i câmi* ve 1 statüsü belirtilmemiş olan kimse ile birlikte, 68 neferin sâkin olduğu

¹⁴²BOA-TD-1051, s.10-11; BOA-TD-49,s.730-31;BOA-TD-438,s.52; TSMA-D-4040,v.9-b;TKGM-KKA-TD-48, v.124a -125b; BOA-RD-46,s.19; BOA-RD-190,s.122; BOA-RD-224,s.6; BOA-RD-515,s.(-);BOA-D.MKF-27429/11,s.50

¹⁴³BOA-TD-369,s.427;BOA-TD-438,s.130;BOA-TD-560,222b-223a.

köy, XVI. asır boyunca % 45. 58 nisbetinde nüfus kaybına uğrayarak, 1571'de 1ç, 16 nim, 17 k, ve 2 kara olmak üzere toplam sâdece 37 nefer ile birlikte 3 zemînin kaydedilmiş olduğu bir iskân yeri hâline gelmiştir.

Merhûm Mahmûd Çelebi evkâfından olarak, *rûsûm-ı serbestîyesine hâriçden dahl olunurmuş ellerinde olan fermân-ı 'alişân mücebince 'amel olunmak üzere defter-i cedîde kayd olundu* şeklinde not düşülmüş olan köyde, ilgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca, buğday, arpa, susam, pamuk, bağ ve bostan zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunmakta olup, sair gelir kaynaklarıyla birlikte, toplam yıllık hâsılı, 1530'larda 4.072, 1571'de ise 4.171 akça olarak tesbît edilmiştir.

Kaba-Ağaç¹⁴⁴: Bugün, Sarayköy ilçesine bağlı aynı nitelikli bir iskân yeri olarak fonksiyonunu devâm ettirmekte olan bu köy, 1520'de 6 ç, 45 nim, 54 k, 14 kara, 40 m, 1 imâm, 1 hatîb, 1 ma'lûl ve 3 statüsü belirtilmemiş olan kimseden oluşan 166 nefer ile birlikte 13 sipâhi-zâdenin, kezâ 1530'da de 116 h, 57 m, 1 imâm, 1 hâtib, 3 muhâssıl, 11 sipâhî zâde, 1 ma'lûl ve 1 dîvâne olmak üzere toplam 191 neferin meskûn olduğu önemli bir merkez olarak dikkati çekmektedir. 1571'de ise, % 63. 35'lik bir nüfus kaybına uğrayarak, sâdece, 1'i 2 ç, 1'i de aynı zamânda hatîb olmak üzere 10 ç, 27 nim, 20 k, 12 kara ve 1'i statüsü belirtilmemiş olmak üzere toplam 70 nefer ile birlikte ayrıca 8 zemînin kaydedilmiş olduğu köyde, 1622 târihli avârız defterine nazaran, avârıza esâs 12 nefer tesbît edilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca buğday, arpa, yulaf, bögrülce, pamuk, bağ ve bostan zırâatı yanında, hayvancılıkla da meşgûl olduğu ve 1571'de 1 bâb değirmene sâhip olduğu anlaşılan köyün, toplam yıllık hâsılı, 1520'de 7.550, 1530'da 8.086, 1571'de ise 9.200 akça olarak tesbît edilmiş olup, müteâkib tevcîhlerde de bunun üzerinden işlem görülmüştür. Köye tabî olarak kaydedilmiş olan yıllık 560 akça hâsılı bulunan vakıf *Zeyneddin (=Divane-oğlu) Çiftçiliği*'ne aşağıda ayrıca işâret olunacaktır.

¹⁴⁴BOA-TD-49,s.735-36;BOA-TD-438,s.51;TSMAD-4040,v.9-b;TKGM-KKA-TD-48, v.140b-141a : BOA-RD-332,s.55;BOA-RD-451,s.18;BOA-RD-46, s.108; BOA-RD-210, s.140; BOA-RD-213, s.46; BOA-RD-289, s.39.

Kadı (=Dibek)¹⁴⁵: Tahrir defterlerinde *Koruç-Köy ve Dibek dahi dirler* şeklinde kaydedilmiş olan bu köy, bugünkü Bâbadağ ilçe merkezînin esâsını teşkil eden iskân yeridir. XV. Asrın sonlarında, 6 ç, 2 nim, 24 k, 2 kara, 2 m, 1 imâm ve 1 muhâssıl'ın meskûn olduğu köyde, 1520'de 3 ç, 7 nim, 13 k, 5 kara, 11 m, 1 imâm ve 1'de *an-Yörükân-ı Begşehir* olmak üzere toplam 41 nefer kaydedilmiş olmakla berâber, köy nüfûsu, 1530'da % 56.09'luk bir artışla, 41 h, 21 m, 1 imâm 1 ma'lûl'den oluşan 64 nefere, 1571'de ise % 29.68 nisbetinde artarak, 1 ç, 9 nim, 52 k, 15 kara, 5 m ve 1 pîr olmak üzere toplam 98 nefere ulaşmış, ayrıca 15'de zemîn yazılmıştır. 1622 târihli avâriz defterinde de, 17 avâriz-hânesi teşkil eden 2 si imâm ve 1'i hatib olmak üzere avârıza esâs toplam 54 nefer kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, buğday ve arpa başta olmak üzere, yulaf, pamuk, bağ ve bostan zırâatı yanında hayvancılıkla da meşğûl olunan ve bu arada hudutları dâhilinde bulunan yaylak ile birlikte bir miktar kestâne ve armut ağacına da sâhip olan köyde, XV. asrın sonlarında 2 bâb, 1520'de 1'i *hârâb* olmak üzere gene 2 bâb, 1571'de ise 1 bâb değirmen bulunmaktadır. Bütün bu gelir kaynakları ile birlikte, köyde toplânan sâir vergilerin teşkil ettiği toplam yıllık hâsil ise, XV. asrın sonlarında 2.148, 1520'de 2.668, 1524'de 2.886 akça olarak tesbît edilmiş iken, 1571'de % 34.71 oranında bir artışla 3.888. akça olarak kaydedilmiş müteâkib tevcîhlerde de bu rakam esâs alınmıştır.

Gene köye tâbî olmakla berâber, ayrıca kaydedilmiş olan birkaç çiftlik de mevcut olmakla berâber bunlar aşağıda ayrıca zikredilecektir.

Kanlıca¹⁴⁶: XV. Asrın sonlarında 4 ç 2 nim, 9 k, ve 1 kara nüfûsa sâhip olan köyde, 1530'da 21 h ve 6 m'den oluşan 27 nefer meskûn. iken, 1571'de yaklaşık % 74'lük bir artışla 1 ç, 19 nim, 18 k, 8 kara ve 1 pîr olmak üzere toplam 47 nefer, ayrıca, 24 de zemîn kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından, toplam hâsılın 1571'de % 59.93'ünü teşkil eden buğday ve % 16. 93'ünü teşkil eden arpa başta olmak üzere, yulaf, susam, pamuk, bağ ve bostan zırâatı yanında, hayvancılıkla da meşğûl olduğu anlaşılan köyün,

¹⁴⁵BOA-TD-1051, s.13;BOA-TD-49,s.733; BOA-TD-438,s.52; TSMA-D-4040,v.9-b; TKGM-KK4-TD-48, v.132b-133a ;BOA-RD-46,s.19;BOA-RD-224,s.6;BOA-RD-591,s.15;BOA-RD-652,s.29; BOA-RD-727,s.(-)

¹⁴⁶BOA-TD-1051,s.16; BOA-TD-438,s.49; BOA-MAD-72,v.2-a ;TSMA-D-4040,v.9-a ;TKGM-KK4-TD-48, v.131b-132a .

hâssa tahsis edilmiş olan yekûn hâsılı, XV. asrın sonlarında 4.594 akça iken 1520'de % 74. 14'lük bir artışla 8000, 1530'da 7.665, 1571'de ise 7.675 akça olarak tesbît edilmiştir.

Karaca-Kaya¹⁴⁷: Daha önceki defterlerde Kaş-Yenice nâhiyesi'ne tâbi olmakla berâber, 1571 târihinde İbsili'ye bağlanmış olması hasebiyle burada kaydedilmesi daha uygun görülen bu köy, 1487-1488 yıllarında 18 h, 1 m, 1520'de 2 ç, 7 nim, 6 k, 2 kara ve 2 m,'den oluşan 19 nefer, 1530'da de 15'i m olmak üzere toplam 20 nefer nüfûsa sâhip olmakla berâber, 1571'de sâdece, 1 ç, 3 nim, ve 1 kara'dan ibâret 5 nefer ile birlikte 43 zemînin kaydedilmiş olduğu bir iskân yeri olarak dikkati çekmektedir. 1622 târihli defterde de, 3 âvârız-hânesi teşkil eden 12 nefer tesbît edilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, buğday ve arpa başta olmak üzere, yulaf, böğrölce, susam, pamuk ve sâir bostan zırâatı yanında, küçük çapta hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün, 1488 ve 1520 târihlerinde tımâra, 1530'dan sonra ise hâssa tahsis edilmiş olan toplam yıllık hâsılı, 1488'de 5.740, 1520'de 5.602, akça iken % 3366 lık bir düşüşle, 1530 ve 1571 târihlerinde 3.716 akça olarak tesbît edilmiştir.

Kargılık¹⁴⁸: XV. Asrın sonlarında, 5 ç, 1 nim ve 4 m nüfûsa sâhip olan bu köy, 1520'de 3ç, 1 nim, 4 k, 3 kara ve 1 m 'den oluşan 12 , 1530'da 8'i h, 5'i m olan 13, 1571' de ise 3ç, 11 k, 1 nim ve 1 kara olmak üzere 16 nefer ile birlikte 2 zemînin kaydedilmiş olduğu bir iskân yeri olarak görünmektedir.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca, buğday, arpa, yulaf, susam, pamuk ve bağ zırâatı yanında, hayvancılıkla da meşgûl olunduğu, ayrıca, 1 'de değirmenin bulunduğu anlaşılan köyün , sâir mu'tâd vergi kalemleri ile birlikte, toplam yıllık hâsılı, XV. asrın sonlarında 1.614, 1520'de 1.811, 1530'da 1.650 ve nihâyet 1571'de ise 1.300 akça olarak tesbît edilmiş olup sonraki târihlerde de aynen tekrarlanmıştır.

¹⁴⁷BOA-ALAD-17893,s.50;BOA-TD-49,s.779;BOA-TD-438,s.49;TSMA-D-4040,v.10-b;TKGM-KKA-TD-48, v.131a-131b.

¹⁴⁸BOA-TD-45,s.269; BOA-TD-49, s.723;BOA-TD-438,s.51; TKGM-KKA-TD-48, v.145-b;BOA-RD-46,s.19;BOA-RD-127,s.24; BOA-RD-210,s.140; BOA-RD-332,s.55; BOA-RD-445,s.8; BOA-RD-609,s.12;BOA-RD-664,s.41

Kıranlu¹⁴⁹: Bugünkü, Bâbadağ ilçesine bağlı Kıran-Yeri Köyü olması gereken Kıranlu, hâlen mevcut olan, 1212'lerde Selçuklu-Bizans savaşlarında şehid düştüğü belirtilen Okçu Hâil'in medfun olduğu aynı adlı türbeden de anlaşıldığı kadarıyla, oldukça eski bir iskân yeridir. Köy, 1520'de 2 ç, 1 nim, 3 k, 1 kara ve 1 pîr, 1530'da 7 h, 2 m, 1571'de de 1ç, 2 nim ve 3 kara olmak üzere sâdece 6 neferin sâkîn olduğu, ayrıca 14 de zemînin kaydedilmiş olduğu küçük bir iskân yeridir.

İlgili vergi kayıtlarından, başta buğday, arpa, susam ve pamuk olmak üzere bağ ve bostan zırâatı ile meşgûl olduğu anlaşılan köyün yıllık hâsılı, beş mezraa ile birlikte kaydedilmiş olduğu 1520'de 3.256, 1530'da 2.172, 1571'de ise 3.572 akça olarak tesbît edilmiştir.

Kızılca¹⁵⁰: Her iki defterde de, Rûmî, karyesi'ne tâbî olarak kaydedilmiş olup, bugün Sarayköy ilçesi merkez bucağına bağlı Yeşil-yayla köyünün esâsını teşkil eden bu köy, Merhûm Ali Çelebi tarafından, *evkâf-ı Kudus-ü Mübarekeye* tahsîs olunmuştur. 1530'larda 1 nim, 15 k, 2 kara ve 1 pîr'in meskûn olduğu bir köy iken, 1571'de % 42'lik bir artışla, 2 nim, 23 k, ve 2 kara olmak üzere toplam 27 neferin yaşadığı bir iskân yeri hâline gelmiştir.

Defter kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca, buğday, arpa, susam ve bağ zırâatı yanında, hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün sâir mu'tâd gelir kalemleriyle birlikte, vakfa ayrılmış olan toplam yıllık hâsılı, 1530'larda 1.349, 1571'de ise 1.475 akça olarak kaydedilmiştir.

Köyyüce¹⁵¹: Her iki evkâf defterinde de, Merhûm Hâil Paşa evkâfindan olup, hâsılı İznik'de olan imâretine tahsîs edilmiş olan bu köy, 1530'larda, 7ç, 14 nim, 11 k, 5 kara ve 3 m'den oluşan 40 neferin meskûn olduğu bir yer iken, 1571'de % 50'lik bir nüfûs kaybına uğrayarak, sâdece 3 ç, 10 nim ve 7 k olmak üzere toplam 20 neferin yaşadığı, ayrıca 16 neferin de zemîn kaydedilmiş olduğu bir iskân merkezî hâline gelmiştir.

Vergi kayıtlarından, buğday, arpa, burçak, susam pamuk ve bostan zırâatı yanında, hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün sâir gelir

¹⁴⁹BOA-TD-49,s.791;BOA-TD-438,s.51;TSMA-D-4040,v.9-a;TKGM-KKA-TD-48, v.140a-140b.

¹⁵⁰BOA-TD-369,s.423-24;BOA-TD-438,s.130;TKGM-KKA-TD-560,v.219b-220a.

¹⁵¹BOA-TD-369,s.446-47;TKGM-KKA-TD-560,v.232-a.

kaynaklarıyla birlikte teşkil ettiği toplam yıllık hâsılı, her iki târihte de 7. 502 akça olarak kaydedilmiştir.

Kulaçlı¹⁵²: 1530'lara târihli evkâf defterinde, yukarıda zikredilmiş olan Hoca-Oğlu karyesi hudûdunda bulunan birkaç köy, çiftlik ve mezraa ile birlikte şöyle kaydedilmiştir;

...Defter-i ʿatikde sipâhî tasarruf idermiş ammâ Gedük Ahmed Paşa'nın vakf-ı evlâd olan Hoca-Oğlı köyünün sınırındandır sâbıkâ teftiş olunub arz olundukda Merhûm Sultan Bâyezid Han mezbûr karye ile mezra'aların ve çiftliklerin vakf sınırundan olduğu ecilden vakfiyyet mukarrer dutub sâbıkâ Anadolu Beglerbegisi Karagöz Paşa sehven kimesneye tîmâr virdi virilmeye deyû hükm-i şerîf virilmiş ol dahi hükm-i şerîf mücebince mufassal defterine vakf-ı evlâd kayd idüb elân ellerinde Ferhâd Paşa Hazretleri ünvanıyla ... sûret-i defterleri vardur sâbıkâ Lâzıkıyye kadısı olan Mevlâna Zülalî Çelebi bu husûsı Padişâhimiz ʿazzallâhu ensârehu Hazretlerine ʿarz idüb âmun ʿarzı mücebince vakfiyyet mukarrer dutub tecdîd-i mukarrernâme-i şerîf-i erzânî kılınmış ve siz dahî üslûb-ı mezbûr üzere vakıf defterine kayd idesiz deyû sâbıkâ vilâyet kâtiblerine emr olunub emr üzere vâki-i hâl vakıf defterine kayd olundu ki Hoca-Oğlı köyü nice tasarruf iderlerse bunlar dahî böyle tasarruf iderler kemâkân mukarrer şod.

1571 târihli defterde de aynıyle mukarrer tutulmuş olan köyde, 1530'larda 2 ç, 4 k, ve 1m olmak üzere toplam 7 nefer meskûn olmakla berâber, 1571'de reʿâyâ tesbît edilememiştir. Vergi kayıtlarından başlıca, buğday, arpa, susam, pamuk, bağ ve bostan zirâatı yanında küçük çapta hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün vakıf olan yıllık hâsılı ise, her iki târihte de 1.400 akça kaydedilmiştir.

¹⁵²BOA-TD-369,s.430;TKGM-KKA-TD-560,223-a .

Kumluca-i Bozorg¹⁵³: Bugün, Sarayköy ilçesi merkez bucağına bağlı Kumluca köyünün esâsını oluşturan bu köy, *Kumluca* olarak kaydedilmiş olduğu 1520'de 4 ç, 12 nim, 25 k, 8 kara, 17 m ve 1 statüsü belirtilmemiş olmak üzere toplam 67 neferin meskûn olduğu bir iskân yeri idi. Kezâ, 1530 târihinde de, 52 h, 11 m, 1 imâm ve 1 ma'lûl'den oluşan 65 neferi bünyesinde barındıran köyde, 1571'de % 43.07 lik bir düşüş netîcesinde, 2 ç, 9 nim, 18 k, 6 kara ve 2 imâm olmak üzere sâdece 37 nefer ile birlikte ayrıca, 3'ü aynı zammada piyâde olan 6'da zemîn kaydedilmiş idi. Tekrar sâdece Kumluca olarak yazılmış olduğu, 1622 târihli defterde ise, avârıza esâs, sâdece 11 nefer tesbît edilmiş idi.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca buğday, arpa, susam, pamuk ve bağ zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olduğu ve 1520'de 2, 1571'de de 1 bâb değirmenin mevcut olduğu anlaşılan köyün, toplam yıllık hâsılı, 1520'de 2. 465 akça iken, 1530'da % 26. 36'lık düşüşle 1.815 olmakla beraber, 1571'de tekrar % 62 .42 nisbetinde bir artış netîcesinde 2.948 akça olarak tesbît edilmiş ve müteâkib tevcîhlerde de bu esâs alınmıştır. Köyde tarihi dokudan geriye kalan tek eser Karaca Ahmed türbesidir.

Kumluca-i Kûçek¹⁵⁴: 1520 târihinde *hisse-i Kumluca* olarak, 2 ç, 1 k, 1 kara ve 1 m, nüfusuyla birlikte kaydedilmiş olan bu köy, 1530'da gene 5 neferin, 1571'de ise 1 ç, 1 k, olmak üzere iki nefer ile ayrıca 2 zemînin bünyesinde barındığı küçük bir iskân ünitesi olarak, XVI. asırda hemen yukarıda zikrolunan *Kumluca-i Bozorg* olarak belirtilen karyenin bir uzantısı mâhiyetindedir.

Kendisine âit vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla başlıca, buğday, arpa, susam, bağ ve bostan zırâatı ile meşgûl olunan köyün toplam yıllık hâsılı, 1520'de 696, , 1530'da 422, 1571'de ise 934 akça olarak tesbît edilmiş ve sonraki işlemlerde de bu esâs alınmıştır.

Kuzca¹⁵⁵: XVI. Asır tahrir defterlerinde Rûmî karyesine tâbî olup Merhum Ali Çelebi tarafından *Kudûs-ü Mübâreke* evkâfına tahsîs edilmiş olan bu

¹⁵³BOA-TD-49.s.739; BOA-TD-438.s.51; TSMA-D-4040.v.9-b; TKGM-KKA-TD-48, v.135a-135b; BOA-RD-46,s.19; BOA-RD-136,s.102; BOA-RD-127,s.24; BOA-RD-210,s.140; BOA-RD-332, s.55; BOA-RD-445,s.8; BOA-D.MKF-27429/11,s.49.

¹⁵⁴BOA-TD-49.s.739-40; BOA-TD-438.s.51; TSMA-D-4040,v.9-a; TKGM-KKA-TD-48, v.135-b; BOA-RD-46,s.19; BOA-RD-136,s.102; BOA-RD-127,s.24; BOA-RD-210,s.140; BOA-RD-332,s.55; BOA-RD-445,s.8; BOA-RD-652,s.16.

¹⁵⁵BOA-TD-369,s.223; BOA-TD-438,s.130; TKGM-KKA-TD-560,v.219a-219b.

köy, 1530'larda 12 nim, 19 k, 3 m, 14 kara, ve İzâviyenîşin'den oluşan 49 neferin, 1571'de ise % 34.69 nisbetinde bir düşüş neticesinde 7 nim, 22 k, 2 kara ve 1 *pîr-nim* olmak üzere toplam 32 nefer ile birlikte 4 zemînin kaydedilmiş olduğu bir iskân merkezidir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca, buğday, arpa, bağ ve bostan zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün, sâir gelir kalemleri ile birlikte ortaya koyduğu toplam yıllık hâsıl, 1530'larda 1.822, 1571'de ise 1.867 akça olarak tesbît edilmiştir. Buna, köyde bulunan 2 bâb değirmen hâsılı da dâhil edilmiştir.

Kuzca¹⁵⁶: Evkâf defterlerinde mukayyed olan yukarıdaki vakıf Kuzca karyesi ile birlikte, bir de 1530 ve 1571 târihli defterde kaydedilmiş olan Kuzca isimli bir köy iskân yeri daha dikkati çekmektedir. 1530'da 11 h, 2 m'in sâkin olduğu bu köy, *icmâlde mezraa yazılmışdır* şeklinde not düşülmüş olan 1571 târihinde, sâdece 3 k, ve 2 kara ile birlikte 1'de zemîni bünyesinde barındıran küçük bir yerleşim yeri olarak görünmektedir.

İlgili kayıtlardan, buğday, başta olmak üzere, arpa, pamuk, keten ve bostan zırâatının yapıldığı anlaşılan köyün yıllık hâsılı, 1530'da 840, 1571'de ise 940 akça olarak tesbît edilmiştir.

Küçük-Has¹⁵⁷: Bugün, Sarayköy ilçesi merkez bucağına bağlı Hasköy civârında olması gereken bu köy, XVI. asır tahrir defterlerine nazaran, muayyen bir ikdisâdî potansiyele sâhip olmakla berâber, demografik açıdan oldukça küçük bir iskân yeridir. Nitekim, XV. asır sonlarında, 3 ç, 1 nim, ve 1 m olmak üzere, ancak 5 neferin meskûn olduğu köy, daha önce zikredilmiş olan Acılı karyesi ile birlikte yazılmış olduğu 1520'de, ahâlisinin Acılı'da mütemekkin olmasından dolayı şu suretle *hâli* olarak kaydedilmiştir.

Karye-i mezbûre hâli kalub re'âyâsı âhar karyede mütemekkin olmağın emr üzere âhar yerde kayd olundu ellerindeki yerleri hâric ellerinde kalmağın resm-i zemîn ez-hâric deyu kayd olundu.

¹⁵⁶BOA-TD-438,s.52;TSMAD-4040.v.9-b;TKGM-KKA-TD-48, 145-a .

¹⁵⁷BOA-TD-1051,s.7;BOA-TD-49.s.726;BOA-TD-438,s.52;TSMAD-4040.v.9-b;TKGM-KKA-TD-48, v.146b-147a .

Bununla birlikte 1530'da 3 h tesbît edilmiş olmakla berâber, 1571 târihinde, gene ahâlisiz olan köyde, sâdece zırâatla meşgûl olan toplam 28 nefer zemîn kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, arpa ve pamuk başta olmak üzere, buğday, susam ve bostan zırâatı ile meşgûl olunan ve XV. asrın sonlarında yıllık hâsılı 200 akça olarak kaydedilmiş fâal olmakla berâber, 1520'de *harâb* olması dolayısıyla sonraki tahrirlerde de tesbît edilememiş olan *Beg-Değirmeni* *dimekle ma'rûf* olan bir hâss değirmene sâhip olan köyün, yıllık hâsılı Acılı ile birlikte kaydedildiği XV. asrın sonlarında 4.876 ve gene aynı minvâ üzere yazıldığı 1520'de 6.196 akça, müstakil kaydedildiği 1530'da ise 2.866, 1571'de de 4000 akça olarak tesbît edilmiştir.

Küdürlü (=Mahmutlu)¹⁵⁸: Bugün dahî Mahmutlu (=Mahmûdiye) ismiyle, Buldan ilçesi merkez bucağına bağlı, aynı nitelikli bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan bu köy, XV. asrın sonlarında 8 ç, 1 nim, 6 k, ve 1m'den oluşan 16 neferi, 1520'de 5 nim, 2 k, 1 kara ve 1 sîpâhi-zâde'yi, 1530'da ise 6 h, 5 m, ve 1 sîpâhi-zâde olmak üzere toplam 12 neferi bünyesinde barındırmakta idi. 1571'de ise, re'âyâ bulunmamakla berâber, burada zırâatla meşgûl olduğu anlaşılan 14 zemîn kaydedilmiş idi.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, yekûn hâsılın XV. asrın sonlarında % 45.42'sini, 1571'de ise % 61.11'ini teşkil eden buğday başta olmak üzere, arpa, susam, pamuk, bağ ve bostan zırâatı yanında, küçük çapta hayvancılıkla da meşgûl olan ve *Göger çiftliğinden on günde bir suyu* olan köyün, sâir mu'tâd vergi gelirleri ile birlikte, toplam hâsılı, XV. asrın sonlarında 3.324, 1520'de 2.436, 1530'da 2.101, 1571'de ise % 71.34'lük bir artışla 3.600 akça olarak tesbît edilmiştir.

Lalalu ve Diğer-Lalalu¹⁵⁹: 1571 târihli mufassal defterde, yukarıda da zikrolunduğu üzere, Dânişmendlü karyesi ile birlikte kaydedilmiş olmakla berâber, daha önceki târihlerde müstakil yazılmış olan bu iki küçük iskân yerini, ayrıca tesbît etmek yerinde olacaktır. Tek bir iskân yeri olarak belirlendiği XV. asrın

¹⁵⁸BOA-TD-1051,s.16;BOA-TD-49,s.775; BOA-TD-438,s.52; TSMA-D-4040,v.9-b; BOA-RD-17,s.41; TKGM-KKA-TD-48, v.137-a .

¹⁵⁹BOA-TD-1051,s.120;BOA-TD-49,s.793-94; BOA-TD-438,s.52; TSMA-D-4040,9-a : TKGM-KKA-TD-48, v.137b-138a .

sonlarında 7 ç, 2 nim, 5 k, 1 kara, 1 m, ve 1 sîpâhî-zâde'nin meskûn olduğu Lalalu, 1520'de, 1 'i imâm olmak üzere 2 ç, 5nim, 9k, 5 m ve 1 pîr olmak üzere toplam 22 neferi bünyesinde barındırmaktadır. Aynı târihte, bu köy yakınında teşekkül etmiş olup *Diğer-Lalalu* şeklinde isimlendirilmiş olan ikinci köyde ise, 2ç, 2 nim, 1k, 3 m ve 1 mütekâid-sipâhî'den oluşan 9 nefer barınmaktadır. Tekrar birlikte kaydedildikleri 1530 târihinde, bu iki karyede, 18 h, 7 m, olmak üzere toplam 25 nefer kaydedilmiştir. 1571 târihinde ise, yukarıda işâret olunduğu üzere, Dânişmendlü ile birlikte yazılmış olduğundan, nüfusu tesbît imkanı bulunmamaktadır.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca arpa, buğday, pamuk, burçak, susam ve bağ zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunduğu anlaşılan Lalalu'nun, sâir vergi gelirleri ile birlikte ortaya koyduğu yıllık hâsılı, birlikte kaydedildiği XV. asrın sonlarında 2. 659, 1530'da 2.809 akçadır. Aynı kaydedildikleri 1520 târihinde, Lalalu, 'nun hâsılı 1.728. Diğer-Lalalu'nun hâsılı ise 2.900 akça olarak tesbît edilmiştir. Ayrıca aynı târihte buraya tabî olup, *hâric-ez-defter* kaydedilmiş olan İmâm Çiftliği'nin hâsılı da 100 akça olarak belirtilmiştir.

Öküz (=Öküzli)¹⁶⁰: İbsili nâhiyesi'ne bağlı Öküzli nâmiyla kaydedilmiş olan iki köyden biri olan ve her iki tahrirde de Huyvaz'a tâbî olarak yazılmış olan bu iskân yeri, Merhûm Hâlil Paşa evkâfına tahsîs olunmuştur. 1530'larda 21 nim, 27 k, 30 kara, 5 m, ve 1 ma'lûl'den oluşan toplam 84 neferin meskûn olduğu köyde, 1571'de %36.90'lık bir artışla 1 ç, 17 nim, 86 k, 6 kara, 3 m, 1 resm- 3k vel'i de statüsü belirtilmemiş olmak üzere toplam 115 nefer ile ayrıca 3 zemîn tesbît edilmiştir.

Vergi kayıtlarından, başlıca buğday, arpa, susam, darı, burçak, bağ ve bostan zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunduğu ve 2 bâb da değirmenin bulunduğu anlaşılan köyün, mezkûr vakfa tahsîs edilmiş olan yıllık hâsılı 1530'larda 4.007, 1571'de ise 4.170 akça olarak kaydedilmiştir.

Öküzlü¹⁶¹: XVI. Asır tahrir defterlerinde İbsili nâhiyesi'ne tâbî Öküzlü nâmiyla kaydedilmiş olup, nisbeten daha küçük bir iskân yeri olan bu köy, XV. asır sonlarında 6 ç, 3 nim, 1 k, 2 kara ve 2 m'den oluşan 14 nefer, 1520'de de 1'i

¹⁶⁰BOA-TD-369,s.437-38;BOA-TD-438,s.131;BOA-TD-560,v.227b-228b.

¹⁶¹BOA-TD-1051,s.12;BOA-TD-49,s.732;BOA-TD-438,s.52-53;TSMA-D-4040,v.9-b.TKGM-KK1-TD-48,v.133a-133b.

aynı zamânda imâm olan 3 ç, 4 nim, 3 k, 2 kara, 5 m, ve 1 pîr-i fâni olmak üzere toplam 18 neferin meskûn olduğu anlaşılmaktadır. 1530'da 13 h, 7 m, 1571'de 1ç, 5 nim, 31 k, 6 kara, ve 3 m olmak üzere toplam 46 nefer ile birlikte ayrıca 2 zemîn kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca, arpa, buğday, bağ ve bostan zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunan ve bir miktar armut ve ceviz ağacına da sâhip olan köyün toplam hâsılı, XV. asrın sonlarında 864, 1520'de 1.243, 1530 de 1.727 ve *Türkmân Mezraası* ile birlikte kaydedildiği 1571'de ise 2.000 akça olarak tesbît edilmiştir. 1530 târihli icmâl defterde, köyde, ayrıca yıllık hâsılı 325 akça olan bir çiftlik kaydedildiği görülmektedir.

Rûmî¹⁶²: Bugün dahî, Beylerbeyi ismiyle, Sarayköy ilçesi merkez bucağına bağlı, aynı nitelikli bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan Rûmî, XVI. asırda, civârında bulunan Big, Kuzca, Kızılca ve Sulıca karyelerinin de kendisine tâbi olarak kaydedilmiş olduğu, hem demoğrafik açıdan, hem de iktisâdî bünye itibâriyle, bağlı bulunduğu nâhiyenin ve kazânın en büyük ve önemli köylerinden birisi olarak dikkati çekmektedir. Merhûm °Ali Çelebi tarafından Kudüs'ü Mübâreke evkâfına tahsis edilmiş olan köyde, 1530'larda, 23 ç, 32 nim, 44 k, 9 m, ve 29 kara'dan oluşan 137 nefer, 1571'de ise, 11 ç, 24 nim, 53 k, 15 kara, 1 k-nim, 1 nim-k ve 9 m olmak üzere toplam 114 nefer ile birlikte ayrıca, 128 zemîn kaydedilmiştir ki, bu da oldukça dikkat çekicidir. Kezâ 1622 târihli avâriz defterine nazaran, XVII. asırda *Rûmî-i Sagir* ve *Rûmî-i-Kebir* olarak iki ayrı kalemde kaydedilmiş olması da, aradan geçen zamân zarfında, köyün ne ölçüde büyüdüğünü göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu cümleden olarak, mezkûr târihte, Rûmî-i Sagir'de 1'i imâm olmak üzere avârıza esâs toplam 24 nefer, Rûmî-i Kebir'de de, 10 neferin tesbît edildiği görülmektedir.

İlgili vergi kayıtlarından başlıca, buğday, arpa, darı, susam, pamuk, çeltik, bağ ve bostan zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyde, ayrıca, yıllık geliri 1530'larda 3.000, 1571'de ise 4.000 akça olarak tesbît edilmiş olan bir yağ-hâne mukâta'ası ile birlikte, yıllık, toplam 120 akça resm-i âsîyâba esâs teşkil eden 4 bâb da değirmen bulunmaktadır. Köyün, bütün bu gelir

¹⁶²BOA-TD-369,s.420-22:BOA-TD-438,s.130:TKGM-KKA-TD-560, v.217a-218b:BOA-D.MKF-27429/11,s.50.

kaynakları yanında sair mu'tâd vergilerle birlikte teşkil ettiği toplam yıllık hâsılı, 1530'larda 21.077, 1571'de ise 21.177 akça olarak kaydedilmiştir.

Sekte¹⁶³: Her iki tahrirde de, muayyen bir coğrafi kesimin merkezi addedilmiş olan Dovuclu Karyesi ne tâbî olarak kaydedilmiş olan bu köy, Merhûm Mahmûd Çelebi evkâfından olup, hâsılı İznik'deki imâretine tahsis olunmuştur. 1530'larda 3 ç, 21 nim, 23 k, 5 m, 11 kara ve 1 ma'lûl den oluşan 64 neferin meskân olduğu köy, 1571'de % 42.18'lik bir düşüşle, 13 nim, 18 k, 4 kara ve 2 m olmak üzere toplam 37 nefer ile birlikte 12 zemîni bünyesinde barındıran bir iskân yeri olarak görünmektedir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca buğday, arpa, burçak, susam ve bağ zırâatı yanında, küçük çapta hayvancılıkla da meşgûl olunan ve 1571 târihinde, yıllık 34 akça resm-i âsîyaba konu olan 1 bâb da değirmene sâhip olan köyün, sair gelir kaynaklarıyla birlikte, toplam yıllık hâsılı, her iki târihte de 2. 439 akça olarak tesbît edilmiştir.

Seyyidîler¹⁶⁴: Evkâf defterlerine nazaran, Merhûm Hâlil Paşa vakfı olduğu anlaşılan köy, 1530'larda, 1ç, 4 nim, 13 k, 5 kara ve 1 m'den oluşan 24 nefer, 1571'de ise, 4 nim, 15 k, 1 kara ve 1 pîr olmak üzere toplam 21 nefer ile birlikte, ayrıca kaydedilmiş olan 1 zemînin meskûn olduğu bir iskân yeridir.

İlgili vergi kayıtlarından, başta, toplam gelirin % 47.56'sını teşkil eden buğday olmak üzere, başlıca arpa, susam, bağ ve bostan zırâatı yanında, hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün, sair vergi gelirleri ile birlikte, toplam yıllık hâsılı 1530'larda 1.679, 1571'de ise 1.682 akça olarak tesbît edilmiştir. Ayrıca, karye ahâlisinin, *sisâm ve penbe tohumunun rızâlarıyla vakıf cânibinden veyâ vakıf olduklarında sâhib-i carza nisf, kendiler tohumun zırâ'at itdiklerinde* ise öşür verdikleri kaydedilmiştir.

Sigma¹⁶⁵: Bugün, Sarayköy ilçesi merkez bucağına bağlı bir kasaba olarak varlığını devâm ettirmekte olan bu köy, XV. asrın sonlarında, 1'i aynı zamânda imâm olmak üzere 16 ç, 1 nim, 10 k, 2 kara, 1 m, 1 göçer ve 1 sîpâhi-zâde'den

¹⁶³BOA-TD-369,s.420;BOA-TD-438,s.130;TKGM-KKA-TD-560,v.216b-217.

¹⁶⁴BOA-TD-369,s.434;BOA-TD-438,s.131;TKGM-KKA-TD-560, v.226-a.

¹⁶⁵BOA-TD-1051,s.9-10;BOA-TD-49,s.727-28;BOA-TD-438,s.52;TSMAD-4040,v.9-b;TKGM-KKA-TD-48, v.143b-144a;BOA-RD-138,s.90;BOA-RD-184,s.60;BOA-RD-190,s.7;BOA-RD-210,s.57;BOA-RD-515,s.(-);BOA-RD-681,s.32;BOA-D.MKF-27429/11,s.49

oluşan 32 neferi, 1520'de ise % 68.75 'lik bir artış neticesinde 12 ç, aynı zamanda 1'i imâm, 1'i de sâhib-i berât olmak üzere 11 nim, 4 kara, 1'i aynı zamanda muhâssıl olan 12 m, 1 pîr ve 1 göçer'in oluşturduğu toplam 54 neferin meskûn olduğu bir iskân merkezî idi. Kezâ, 1530 târihinde de, 38 h, 17 m, 1 muhâssıl, 1 sâhib-i berât ve 1 pîr'in sâkin olduğu köy 1571'de 6 ç, 7 nim, 12 k, 3 kara ve 1 muhâssıl olmak üzere toplam 29 nefer ile birlikte ayrıca, 26 zemîni bünyesinde barındırmakta idi. 1622 târihli defterde de, avârıza esâs toplam 5 nefer kaydedilmiş idi.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, arpa ve buğday başta olmak üzere, susam, pamuk, bağ, bahçe ve bostan zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün en önemli zırâi mahsûllerinden birisi de, XVI. asrın ilk yarısında tesbît edilebilen çeltik argından istihsâl edilen çeltik hâsılı idi. Bu cümleden olarak, XV. asrın sonlarında, 2.300 akça kıymetinde 23 mudd, 1520'de ise 28 mudd çeltik hâsılı kaydedilmişti. Bütün bu gelir kaynaklarına ilâveten, sâir mu'tâd vergi gelirleri ile birlikte, köyün yıllık hâsılı, XV. asrın sonlarında 11.535, 1520'de %28.32 lik bir düşüşle 8.268, 1530'da 6.615 akça, Balçıklı karyesi ile birlikte kaydedilmiş olduğu 1571'de ise 12.000 akça olarak tesbît edilmiş olup, müteâkib tevcîhlerde de bunun üzerinde işlem görülmüş idi.

Sığır-Alanı¹⁶⁶: 1571 Târihli mufassal defterde *mezraa* olarak tesbît edilmiş olmakla berâber, XVI. asrın ilk yarısında karye kaydedilmiş olmasından dolayı, burada zikredilmesi uygun görülen bu iskân yeri, XV. asrın sonlarında 2 ç, 4 k, 1520'de ise sâdece 2 ç, 'in meskûn olduğu bir köydür. 1530'da da gene 2 h ahâlisi olmakla berâber, mezra'a yazılmış olan Sığır-alanı'nın 1571'de tamâmıyla *hâlî* olduğu görülmektedir.

Nûfusuyla orantılı olarak, oldukça sınırlı bir iktisâdî bünyeyi hâiz olan ve başlıca arpa, buğday, ve pamuk zırâatı ile meşgûl olduğu anlaşılan bu iskân yerinin, toplam yıllık hâsılı, XV. asrın sonlarında 852, 1520'de 948, 1530 de 940 ve 1571'de 664 akça olarak tesbît edilmiştir.

¹⁶⁶BOA-TD-1051,s.17;BOA-TD-49.s.772;BOA-TD-438.s.53;TSMİA-D-4040.v.9-b;BOA-D.MKF-27429/11.s.52;TKGM-KKA-TD-48.148-a.

Sırçalık¹⁶⁷: XV. Asrın sonlarında, 13 ç, 11 nim, 9 k, 3 kara ve 7 m nüfusun meskûn olduğu bir iskân yeri olan köyde, 1520'de 3 ç, 16 nim, 10 k, 5 kara, 5 m ve 1 statüsü belirtilmemiş olmak üzere toplam 40 nefer, 1530'da ise 27 h, 6 m ve 2 Sipâhi-zâde'den oluşan 35 nefer kaydedilmiştir. Yaklaşık %31'lik bir düşüşle, sâdece 6 ç, 2 nim, 10 k ve 6 kara'nın tesbît edilmiş olduğu 1571'de ise, ayrıca 21'de zemîn kaydedilmiştir. Kezâ, 1622 târihli defterde de, avârıza esâs, sâdece 6 nefer tesbît edilmiştir.

Defterlerde; *Mezkûr köyün yerleri hasdur kim ki ekerse Sipâhi ile ortak olur deyu köhne defterde kaydolunmuş giru ber-karâr-ı sâbık mukarrerdür deyu mestür ammâ mezkûr köyde ekilen terekenin buğday ve arpası sipâhi ve re'âyâ rızalarıyla sekizde bir °öşr alunagelüb suyla suvarulan terekeleri ki sisâm ve penbedür mâ-takaddümden rub' alimugelmiş tarafeynin rızalarıyla eger ra'iiyetdür ve eger âhar tîmâr ra'iiyetidür.*

şeklinde kaydedilmiş olan köyle ilgili vergi kalemlerinden, yukarıda zikrolunan pamuk, buğday ve susam başta olmak üzere, sâir hubûbat ile bağ ve bostan zırâatı yanında, küçük çapta hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, XV. asrın sonlarında, 3'ü *haric-ez-defter* olmak üzere 4 bâb, 1520 ve 1571'de de, tamâmı 60'ar akça *resm-i âsiyâb* ile *yıl yürüyen* 6 bâb değirmenin mevcut olduğu anlaşılan köyün, sâir kaynaklarıyla birlikte teşkil ettiği toplam yıllık hâsılı, XV. asrın sonlarında 7.031, 1520'de 8.102 akça kaydedilmiş olmakla berâber, 1530'da %32.26 nisbetinde azalarak 5.488 akçaya düşmüş, ancak 1571'de %62.17 lik bir artışla tekrar 8.900 akçaya yükselmiştir. Daha sonraki tevcîh işlemlerinde de, 9.000 akça esâs alınmıştır.

Sivrişe¹⁶⁸: XVI. Asır tahrir defterlerinde, civârında bulunduğu önemli bir merkez olan Rûmî karyesi'ne tâbî olarak kaydedilmiş olan bu köy, *vakf-ı Merhûm °Ali Çelebi* olup, *Kudüs-ü Mübâreke*, evkâfına tahsîs olunmuştur. 1530'larda, 3 ç, 36 nim, 38 k, 18 kara, 9 m ve 1 ma'lûl'den oluşan 105 neferin meskûn olduğu

¹⁶⁷BOA-TD-1051,s.8;BOA-TD-49,s.795;BOA-TD-438,s.52; TSMA-D-4040,v.9-a :TKGM-KK-1-TD-48, v.141a-141b; BOA-D.MKF-27429/11,s.48;BOA-RD-46,s.112;BOA-RD-147,s.13;BOA-RD-190,s.35;BOA-RD-210,s.57;BOA-RD-278,s.(-).

¹⁶⁸BOA-TD-369,s.426-27; BOA-TD-438,s.130; TKGM-KKA-TD-560,v.221a-221b;BOA-D.MKF-27429/11,s.49.

nisbeten kalabalık bir iskân merkezi olarak görünen köy, nüfusunda görülen %48.57' oranında bir düşüş neticesinde, 1571'de 14 ç ve nim, 15 nim, 31 k, 2 kara ve 1 muhâssıl olmak üzere toplam 51 nefer ile birlikte, 14 zemîni bünyesinde barındırmaktadır. Burada muhâssıl kaydedilmiş olan *Hâlil Veled-i Nasûh*'un ise, 1,5 çift tasarruf eden *Nasuh Veled-i Mustafanın* oğlu olduğu anlaşılmaktadır. 1622 Târihli defterde ise, köyde, avârıza esâs 13 nefer kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca, buğday, arpa, darı, burçak, bağ ve bostan zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olduğu ve yıllık 80 akça *resm-i âsiyâb* esas teşkil eden 2 bâb değirmenin mevcut olduğu anlaşılan köyün, vakfa tahsis edilmiş olan toplam yıllık hâsılı, 1530'larda 4.110, 1571'de ise 4.112 akça olarak tesbît edilmiştir.

Sulı¹⁶⁹: 1520'de, 5 ç, 7 nim, 3 k ve 1 kara, 1530'da 16 h ve 4 m, ve nüfusun meskûn olduğu köyde, 1571'de 3 ç, 7 nim, 3 k ve 2 kara olmak üzere toplam 15 nefer ile birlikte ayrıca 14'de zemîn kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından, buğday ve arpa başta olmak üzere, susam, yulaf ve bostan zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün, 1520'de *zamime* °an-karye-i Çukur-Viran tâbi-i Tavşanlı, kaydedilmiş olup, 1571'de de *Mirlivâ-i Piyâdegân* hâssına tahsis edilmiş olan toplam hâsılı, 1520'de 2.724, 1530'da 2,339, 1571'de ise 3.870 akça olarak tesbît edilmiştir.

Sulıca¹⁷⁰ :Her iki tahrirde de, Rûmî karyesi'ne tâbi olarak kaydedilmiş olup, Merhûm °Ali Çelebi tarafından *Kudüs-ü Mabâreke* evkâfına tahsis edilmiş olan bu köy, 1530'larda 2ç,18 nim, 38 k, 14 kara ve 9'm'den oluşan 81 nefer, 1571'de ise %28.39'luk bir artışla 1 ç, 12 nim, 74 k, 1 kk, 8 kara, 6 m ve 2 ma'lûl olmak üzere toplam 104 nefer ile birlikte ayrıca, 9 zemînin kaydedilmiş olduğu bir iskân yeridir. 1622 Târihinde de, avârıza esâs toplam 18 nefer tesbît edilmiştir.

İlgili kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, başlıca buğday, arpa ve yekûn hâsılı % 31.14'ünü teşkil eden bağ zırâatı ile meşgûl olunan köyün, vakıf olan yıllık hâsılı, her iki târihte de 3.853 akça olarak kaydedilmiştir.

¹⁶⁹BOA-TD-49,s.752;BOA-TD-438,s.51;TSMAD-D-4040,v.9-b;TKGM-KKA-TD-48, v.143-a.

¹⁷⁰BOA-TD-369,s.425;BOA-TD-438,s.130;TKGM-KKA-TD-560,v.220b-221a ;BOA-D.MKF-27429/11,s.50.

Tanyâr¹⁷¹ : XVI. Asırda, iki tahrir defterinde tesbît edilen bu köy, 1520'de, 5 ç 6 nim, 5 k, 2 kara, 5m ve 2 statüsü belirtilmemiş 25 neferin, 1571'de ise sâdece 3 ç, 6 k olmak üzere toplam ancak 9 neferin meskûn olduğu, ayrıca 10 neferin de zemîn statüsünde zırâatla meşgûl olduğu bir iskân yeridir.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca buğday, arpa, yulaf, susam, burçak, pamuk, bağ ve bostan zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunduğu anlaşılan köyün, sâir mu'tâd vergi gelirleri ile birlikte teşkil ettiği yekûn hâsılı, Tavşanlı'ya tâbî Çukur-Viran karyesi'ne zamîme yazıldığı 1520'de 2.206, Mirlivâ-i Piyâde hâssına tahsîs edilmiş olduğu 1571'de ise % 54.66'lık bir düşüşle sâdece 1.000 akça olarak tesbît edilmiştir.

Tanrı-Virmişlü¹⁷²: 1520'de 2 ç, 1'i aynı zamânda imâm olmak üzere 14 nim 11 k, 4 kara, 10 m, 2 muhâssıl ve 1 statüsü belirtilmemiş toplam 44 neferin, 1530'da da 22 h, 15 m, 1 imâm, 1 pîr, 1 ma'lûl ve 1 muhâssıldan oluşan 41 neferin meskûn olduğu bir iskân yeri olan köyde 1571 târihinde, % 163.41'lik bir artış netîcesinde, 1ç, 12 nim, 69 k, 4 m, 19 kara 1 a'mâ, 1 ma'lûl ve 1 divâne olmak üzere toplam 108 nefer ile birlikte, ayrıca, burada zırâatla meşgûl olması hasebiyle zemîn yazılmış olan 4 nefer kaydedilmiştir. 1622 târihli defterde ise, 1'i imâm olmak üzere, avârıza esâs toplam 13 nefer tesbît edilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca, buğday, arpa, yulaf ve bağ zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunan ve 1520'de *harâb* kaydedilmiş olmakla berâber, 1571'de fâal olan 1 bâb değirmene sâhip olan köyün, toplam yıllık hâsılı, 1520'de 2.340 akça iken % 33.88 lik bir düşüşle 1530'da 1547 akça olarak kaydedilmiş, ancak, 1571'de tekrar yükselerek 2.500 akça olarak tesbît edilmiştir. Müteâkib tevcihler de bunun üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Teşnelü¹⁷³: XV. Asrın sonlarında 3 ç, 1 nim, 3 k, ve 2 m, 1520'de 4 ç, 4 k, 1 kara ve 3 m, 1530'da da 10 h, 2 m nüfûsa sâhip olan küçük bir iskân yeri olarak görünen bu köyde, 1571'de 3 nim, 5 k ve 1 kara olmak üzere toplam 9

¹⁷¹BOA-TD-49.s.751-52;TKGM-KKA-TD-48. v.144 -144b.

¹⁷²BOA-TD-49.s.736; BOA-TD-438.s.52; TSA-LA-D-4040,v.9-b; TKGM-KKA-TD-48, v.136b-137a; BOA-RD-147.s.99;BOA-RD-224.s.6 ;BOA-MAD-15307,s.7; BOA-RD-515.s.(-); BOA-D.MKF, 27429/11,s.49.

¹⁷³BOA-TD-1051.s.19;BOA-TD-49.s.728; BOA-TD-438,s.51; TSMA-D-4040.9-a :TKGM-KKA-TD-48, v.136-a ;BOA-RD-127,s.65;BOA-RD-147,s.121;BOA-RD-184,s.13;BOA-RD-213,s.81;BOA-RD-635,(-)

nefer ile birlikte, burada zırâatla meşgûl olan ve zemîn yazılmış olan 14 nefer kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca bugday, arpa, susam, pamuk, çeltik, bağ ve bostan zırâatıyla meşgûl olduğu anlaşılan köyün yıllık hâsılı, XV. asrın sonlarında 3. 403, 1520 de 4.342, 1530'da 3.777, 1571'de ise 3.910 akça olarak tesbît edilmiş ve sonraki târihlerde de değışmeden aynen kaydedilmiştir. XV. Asrın sonlarında, karye re'âyâsının ortak ekmeleri hasebiyle, *resm-i çift* vermedikleri belirtilmiştir.

Ulu-Has¹⁷⁴ : Bugün dahi, Hasköy ismiyle Sarayköy ilçesine bağlı bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan bu köy, XV. asrın sonlarında 15 ç, 1'i aynı zamânda imâm olmak üzere 13 nim, 10 k, ve 6 m'den oluşan toplam 44, 1520'de 11 ç, 13 nim, 24 k, 5 kara ve 5 m'in teşkil ettiği 58, 1530'da 50 h, 16 m, ve 1 ma'lûl den oluşan 67, 1571'de ise % 61.19'luk bir düşüş netîcesinde, 6 ç, 14 nim, 14 k, 6 kara ve 1 m olmak üzere toplam 41 nefer ile birlikte, ayrıca burada zırâatla meşgûl olan 8 zemîni bünyesinde barındırmakta idi.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla buğday, arpa, susam, ve pamuk başta olma üzere bağ, bahçe ve bostan zırâatı yanında koyun başta olmak üzere önemli ölçüde hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün, toplam yıllık hâsılı, XV. asrın sonlarında 8.000 akçalık *kıst-ı bazâr-ı Eyne* ile birlikte 14. 740, 1520'de 7.378, 1524'de 6.316, 1571'de ise 7.010 akça olarak tesbît edilmiş olup, sonraki tevcîhlerde de bunun üzerinde işlem görülmüştür.

Yarık-Öyük¹⁷⁵: XVI. Asır defter kayıtlarına nazaran, nüfusun azlığına rağmen, oldukça büyük bir iktisâdî potansiyele sâhip olan köy, XV. asrın sonlarında 13 ç, 6 k, 7 nim, 1 kara, 10 m, 1 muhâssıl ve 2 statüsü belirtilmemiş olan toplam 40 neferin meskûn olduğu bir iskân yeridir. Bununla birlikte, 1530'da % 27.5 lik bir artışla 29 h, 19 m, 2 muhâssıl ve 1 kethüdâ nüfûsa sâhip olan köyde, 1571'de 2 ç. 1 ç ve nim 1 3-4, 2 nim, 1 kara, 2 k ve 1 statüsü belirtilmemiş olmak üzere sâdece 10 nefer ile birlikte, ayrıca zırâatla meşgûl olduğu anlaşılan 22 zemîn kaydedilmiştir.

¹⁷⁴BOA-TD-1051,s.7-8; BOA-TD-49,s.720; BOA-TD-438,s.52; TSMA-D-4040,9-a :TKGM-KKA-TD-48, v.139-b-140a;BOA-RD-127,s.65;BOA-RD-138,s.105;BOA-RD-184,s.13;BOA-RD-213,s.81;BOA-RD-243,s.13;BOA-RD-758,s.30.

¹⁷⁵BOA-TD-49,s.709;BOA-TD-438,s.51-53;TSMA-D-4040,9- :TKGM-KKA-TD-48, 130-b-131.

İlgili vergi kayıtlarından, yekûn hâsılın, 1520'de % 59.57'sini, ise 1571'de % 40.51'ini teşkil eden çeltik başta olmak üzere, susam, pamuk, arpa, yulaf ve sâir bostan zırâatı yanında, hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün, diğer mu'tâd vergi gelirleriyle birlikte ortaya koyduğu toplam yıllık hâsılı, 1520'de 27.696 akça iken, 1530 ve 1571 târihlerinde, %35.83 oranında bir düşüle 17.770 akça olarak tesbît edilmiştir. 1530'da, *kadîmden Yarık-öyük ze'âmetiyle tasarruf oligelmişdü* şeklinde zikrolunan 2.949 akçalık hâsıl-ı kışlak-ı ze'âmet-i Yarık-Öyük ayrıca kaydedilmiştir.

Yalınçaklar¹⁷⁶: Her iki tahrirde de, Merhûm Hâil Paşa evkâfına tahsis edilmiş olan köy, 1530'larda, 4 ç, 12 nim, 9 k, 12 kara, 3 m ve 1 *ehl-i mütekâidin*, 1571'de ise 3 ç, 11 nim 16 k ve 1 kara olmak üzere toplam 31 neferin meskûn olduğu, ayrıca 6 neferin de zemîn olarak kaydedilmiş bulunduğu bir iskân merkezidir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, yekûn hâsılın % 67.35'ini teşkil eden buğday ve arpa başta olmak üzere, susam, burçak, pamuk, bağ ve bostan zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün vakfa tahsis edilmiş olan yıllık hâsılı 1530'larda 3.806, 1571'de ise 3.860 akça olarak tesbît edilmiştir.

b- Mezraalar:

Ahurlu¹⁷⁷: Yalnız, 1520 târihli defterde tesbît edebildiğimiz bu mezraa'â *hâlî* olup, hâriçten ekilmekte olması dolayısıyla, fâal bir iskân yeri olmak özelliği taşımamaktadır.

İlgili kayıtlardan, başlıca arpa, buğday, susam, pamuk ve bostan zırâatı yapıldığı anlaşılan mezraanın yıllık hâsılı 948 akça kaydedilmiştir.

Bekircek¹⁷⁸: Gene, yalnızca 1520 târihli defterde tesâdüf edilebilen bu mezraa da faal bir iskân yeri olmayıp, yıllık hâsılının sâdece 300 akça olduğu anlaşılmaktadır.

Bölücek¹⁷⁹: Tahrir defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla, re'âyâdan hâlî olan bu mezraa, 1518-19 târihlerinde, yıllık hâsılı, 300 akça olan bir çiftlik olarak

¹⁷⁶BOA-TD-369,s.436;BOA-TD-438,s.131;TKGM-KKA-TD-560,v.227-a .

¹⁷⁷BOA-TD-49,s.778.

¹⁷⁸BOA-TD-49,s.791.

¹⁷⁹BOA-TD-438,s.52;TSM-A-D-4040.v.9-a ;TKGM-KKA-TD-48. v.142-b;BOA-RD-1,s.176;BOA-RD-727.s.(-).

kaydedilmiştir. Mezraa kaydedildiği 1530, burada zıraatla meşgûl olan 3 zemînin kaydedilmiş olduğu 1571 ve 1650 târihlerinde ise, hâsıl, %64'lük bir düşüşle, sâdece 108 akça olarak tesbît edilmiştir.

Büyük-^cAli¹⁸⁰: Defter kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, yukarıda zikredilmiş olan Kanlıca karyesi yakınlarında, XVII. asra âit bâzı kayıtlara göre de, Hocaoğlu karyesi civârında bulunan bu mezraa da, *hâlî-i ani'r-re'âyâ* olup, Kânûnî devrine âit olan defterlerde, *mezraa-i Büyük-^cAli* ve *Mezraa-i Büyük-Ali-i diger* şeklinde iki kalemde zikredilmiştir. Buna göre, 1520'de yekûn hâsıl 2000 akça iken, 1530'da birisi 1.119 digeri de 1.192 akça hâsıla kaydedilmiştir. Ancak, tekrar, Büyük-^cAli olarak tek kalemde kaydedilmiş olduğu 1571'de, burada zıraatla meşgûl olduğu anlaşılan 10 zemîn ile birlikte, hâsıl, 1.820 akça olarak tesbît edilmiş olup, sonraki tevcîhlerde de, bunun üzerinden işlem görülmüştür.

Çekrezen¹⁸¹: 1571 Târihli mufassal defterde Çavuşlu karyesi ile birlikte kaydedilmiş olmakla berâber, XVI. asrın ilk yarısına âit olan defterlerde müstakilen *hâlî-i ani'r- re'âyâ* kaydedilmiş olan bu mezraa hâsılı, 1520'de 800, 1530'da 500, XVI. asrın ortalarına âit hâs defterinde ise 573 akça olarak tesbît edilmiştir.

Dokuz-Çift¹⁸²: XV. Asrın sonlarına âit olan defterde, *evvel Domuzlu kadısı tasarruf edermiş sonra mezkûr İlyas Beg'e sadaka olundu* şeklinde kaydedilmiş olan mezraa, fâal bir iskân yeri olmayıp, aynı târihte 723, 1530'da 150, XVI. asrın ortalarında ve 1571'de ise 300 akçalık hâsıl kaydedilmiştir. Ayrıca, 1571'de *mezra^ca-i mezbûri sınırında zirâat idenler'in öşrlerin ve resmlerin sâhib-i ârza edâ etmek üzere defter-i cedide kaydolunduğu* belirtilmiştir.

Dülbendi-Yüce¹⁸³: Tahrir defterlerinde, Kara-Murâd Çiftliği ile birlikte kaydedilmiş olan bu mezraa da *hâlî* olması sebebiyle fiilen iskân merkezî olmayıp, sâdece, zıraatla meşgûl olunan bir ünitedir. Nitekim, 1571 târihli defterde; *Tür-Hoca ve Hamza Fakih ve Kurd-Balî ve Eyyüb ve Kumrâl ve Mustafa ve*

¹⁸⁰BOA-TD-49,s.741;BOA-TD-438,s.51.53;TSMİA-D-4040,v.9-a;TKGM-KKA-TD-48, v.132-b;BOA-RD-46,s.19;BOA-RD-127,s.24;BOA-RD-136,s.102;BOA-RD-210,s.140;BOA-RD-332,s.55;BOA-RD-727,s.(-);BOA-ALAD-15307,s.11.

¹⁸¹BOA-TD-49,s.798;BOA-TD-438,s.52;TSMİA-D-4040,v.9-b

¹⁸²BOA-TD-1051,s.15;BOA-TD-438,s.52;TSMİA-D-4040,v.9-b;TKGM-KKA-TD-48, v.147-b.

¹⁸³BOA-TD-438,s.51;TSMİA-D-4040,v.9-b;TKGM-KKA-TD-48, 147-b;BOA-RD-184,s.62;TSMİA-D-166,86-b;BOA-RD-727,s.-.

Mehemmed ve Hızır-Bâlî ve Burâk ve Ramazan ve Bektaş ve Muhmûd ve diger Mehemmed ve Bâlî nâm kimseler'in burada zirâat ettikleri belirtilmiştir.

İlgili kayıtlardan, buğday ve arpa gibi hubûbatla berâber bir miktar pamuk zirâatının da yapıldığı anlaşılan, mezraanın yıllık hâsılı 1530'da 1.839 akça kaydedilmiş olmakla berâber, % 48.93'lük bir düşüşle, XVI. asrın ortalarında 939, 1571'de ise, %78.70 nisbetinde düşüş netîcesinde 200 akça olarak tesbît edilmiş olup, sonraki tevcîhlerde de bunun üzerinden işlem görülmüştür.

Göger¹⁸⁴: 1571 târihli defterde mevcut olmamakla berâber, XVI. asrın ilk yarısında tesbît edilen bu mezraa, *hâlî-i 'ânî'r-reâyâ* olup, Şeyhlü'ye tâbi Malkoçlu karyesi'ne *zamîme* yazıldığı 1520 de ve 1530'da, 400 akça hâsılı ile birlikte kaydedilmiştir.

Güçlü-Hacı¹⁸⁵: Daha önce zikredilmiş olan, Lâzıkıyye nâhiyesi'ne tâbi, Emrudcuk karyesi civârında olduğu belirtilen bu mezraa da, fâal bir iskân yeri olmayıp, sâdece 1571 târihli defterde, 3 zemînin kaydedilmiş olduğu zirâatla meşgûl olunan bir ünite olarak görünmektedir. Toplam yıllık hâsılı, 1520'de 120, 1530'da 143, 1571'de ise 4.543 akça olarak kaydedilmiştir. Kezâ, 1650 târihli bir tevcîhte de, bunun üzerinden işlem görülmüştür.

Hasanlar¹⁸⁶: *Hâlî-i 'ânî'r re'âyâ* olup, 1571'de, burada zirâatla meşgûl olan 5 zemînin kaydedilmiş olduğu mezraanın, yıllık hâsılı, 1520'de 300, 1530'da 138, 1571'de ise 310 akça olarak tesbît edilmiştir.

Karaca¹⁸⁷: Daha önce zikredilmiş olan Kadı karyesi yakınlarında bulunan bu mezraa da fâal bir iskân yeri olmayıp, buğday, arpa, ve pamuk zirâatı ile meşgûl olunan, yıllık hâsılı XV. asrın sonlarında 575, 1520 ve 1530'da ise 500 akça olan bir zirâî üniteyi ifâde etmektedir.

Kara-Oğlan¹⁸⁸: Her iki evkâf defterinde de, *'an-vakf-ı mensûh* olarak, Hoca-Oğlu karyesi'ne tâbi kaydedilmiş olan mezraanın, *defter-i kâhnede* çiftlik olduğu belirtilmektedir. Her iki târihde de, *hâlî-i 'ânî'r-re-âyâ* olan, ve Hoca-

¹⁸⁴BOA-TD-49.s.796:BOA-TD-438.s.53.

¹⁸⁵BOA-TD-49.s.791:BOA-TD-438.s.52:TSMA-D-4040.v.9-a :TKGM-KKA-TD-48. v.142-a :BOA-RD-727,s.(-).

¹⁸⁶BOA-TD-49.s.791:BOA-TD-438.s.52:TKGM-KKA-TD-48. v.142-b.

¹⁸⁷BOA-TD-49.s.791:BOA-TD-438.s.51:TSMA-D-4040.9- a.

¹⁸⁸BOA-TD-369.s.431:BOA-TD-438.s.131:TKGM-KKA-TD-560. v.223-b.

Oğlu köyü ahâlisi tarafından zırâat olunduğu anlaşılan mezraada ayrıca, *Karaca-Korusu* ismiyle mâruf bir de yaylak bulunmaktadır. Bununla birlikte, başlıca, arpa, buğday, pamuk ve bağ zırâatı ile meşğûl olunan mezraanın yıllık hâsılı 1530 ve 1571 târihlerinde 792 akça olarak kaydedilmiştir.

Kızılca¹⁸⁹: Daha önce zikredilmiş olan Sulıca karyesi yakınlarında bulunan ve meskûn nüfusu olmayan bu mezraanın yıllık hâsılı, 1530'da 77 akça iken, 1571'de % 74.25'lik bir düşüşle 200 akça olarak tesbît edilmiştir.

Korı-Büki¹⁹⁰: XVI. Asır evkâf defterlerinde, karye-i Hoca-Oğlı evkâfına tâbî olarak kaydedilmiş olan bu mezraa da *hâlî-i °ani'r-re-âyâ* olup, mezkûr köy ahâlisi tarafından zırâat olunmakta idi. İlgili kayıtlardan, başlıca arpa, buğday, susam, pamuk, böğrölce ve sâir bostan zırâatı yapıldığı anlaşılan mezraanın yıllık hâsılı, 1530 ve 1571 târihlerinde 544 akça olarak kaydedilmiştir.

Kumral¹⁹¹: Defter kayıtlarına nazaran, *hâlî* olup hariçten ekilen ve başlıca, buğday ve arpa zırâatı ile meşğûl olunan mezraanın yıllık hâsılı, 1520'de 948 iken, 1530'da % 53. 90'lık düşüşle 437, 1571'de ise tekrar % 75.05'lik bir artışla 765 akça olarak tesbît edilmiştir.

Kuşluca-i Bozorg¹⁹²: 1530'lara kadar, Kuşluca ismiyle mâruf bir köy olmakla berâber, bu târihten itibaren, aşağıda zikredilecek olan aynı isimli mezraadan ayırtedebilmek için, Kuşluca-i Bozore adıyla bir mezraa olarak kaydedilmiş olan bu yer, XV. asrın sonlarında, 4 h, 2 m'den oluşan 6 nefer, 1520'de ie sâdece 2 neferin meskûn olduğu küçük bir iskân yeri olmakla berâber, 1530'dan itibaren, *hâlî-i °ani'r-re-âyâ* bir mezraa durumuna düşmüş, ancak 1571'de bünyesinde barındırdığı 2 nim, 3 k ve 1 kara nüfûs ile tekrar fâal bir iskân yeri olma özelliği kazânmıştır. Mezkûr târihte, ayrıca, 5'de zemîn kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından, susam başta olmak üzere, başlıca, arpa, buğday, pamuk, ve çörek otu zırâatı ile meşğûl olunduğu anlaşılan bu iskân yerinin yıllık hâsılı, XV. asrın sonlarında 1.499, 1520'de 1.550 akça kaydedilmiş olmakla

¹⁸⁹BOA-TD-438.s.53;TKGM-KKA-TD-48, v.148-a.

¹⁹⁰BOA-TD-369.s.430;BOA-TD-438.s.131;TKGM-KKA-TD-560, v.223-b.

¹⁹¹BOA-TD-49.s.744;BOA-TD-438.s.52;TSMVA-D-4040.v.9-b;TKGM-KKA-TD-48, v.145-b.

¹⁹²BOA-TD-438.s.52;TSMVA-D-4040.v.9-b;TKGM-KKA-TD-48, v.146a-146b;BOA-TD-1051, s.19;BOA-TD-49, s.728.

berâber, mezraa olarak yazıldığı 1530'da 650, XVI. asrın ortalarında 750, 1571'de ise 587 akça olarak tesbît edilmiştir.

Kuşluca-i Kûçek¹⁹³: Yukarıda zikredilmiş olan Kuşluca karyesi ile birlikte, ilk defâ 1520'de *mezraa-i Kuşluca* olarak kaydedilmiş olan bu mezraa, diğerinin de köy olma özelliğini yitirip mezraa durumuna düşmesi ile birlikte, 1530'dan itibaren *mezraa-i Kuşluca-i Kûçek* ismiyle zikredilmeye başlanmıştır. Defterlerde herhangi bir nüfus kaydedilmemiş olması hasebiyle, faal bir iskân yeri olmayan bu mezraanın yıllık hâsılı, 1520'de 820, 1530'da 580, 1571'de ise 400 akça olarak tesbît edilmiştir.

Kutluca ve Murâd¹⁹⁴: XVI. Asır tahrir defterlerinde, birlikte kaydedilmiş olan bu mezraalar, daha önce zikredilmiş olan *Yarık-Öyük* köyü civârında, 1520'de 3 nim, 3 m, 1530'da 4 h, 1 m, 1571'de de 1 nim ve 1 kara nüfusun meskûn olduğu küçük bir iskân yeri olarak görünmektedir. 1571'de ayrıca burada zırâatla meşgûl olan 3 de zemîn kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, buğday ve arpa başta olmak üzere çörek otu ve sair bostan zırâatıyla meşgûl olunan mezraanın, diğer vergi gelirleri ile birlikte toplam yıllık hâsılı, 1520'de 750, 1530'da 635, 1571'de ise 999 akçadır.

Küçük-Mahmud¹⁹⁵: XVI. Asır tahrir defterlerinde, *hâlî-i 'anî'r-re-âyâ* kaydedilmiş olup, 1571'de burada zırâatla meşgûl olan 5 zemîn tesbît edilmiştir. Toplam yıllık hâsılı, 1520'de 300, 1530'da 200. 1571'de ise tekrar 300 akça olarak kaydedilmiştir.

Muğlakca¹⁹⁶: Tahrir defterlerinde yer alan ilgili kayıtlara nazaran, yukarıda zikredilmiş olan Kanlıca karyesi yakınlarında olup, *hâlî-i 'anî'r-re-âyâ* olan ve 1571'de burada zırâatla meşgûl olduğu anlaşılan 7 zemîn'in kaydedilmiş olduğu bu mezraanın toplam yıllık hâsılı, 1520'de 180, 1530'da 380, 1571'de ise 310 akça olarak tesbît edilmiştir.

¹⁹³BOA-TD-438.s.51;TSMİA-D-4040.v.9-b;TKGM-KKA-TD-48, v.141-a ;BOA-TD-49.s.792.

¹⁹⁴BOA-TD-49.s.709-710;BOA-TD-438.s.51;TKGM-KKA-TD-48, v.146-a ;BOA-RD-1,s.203.

¹⁹⁵BOA-TD-49.s.791;BOA-TD-438.s.52;TSMİA-D-4040.v.9-a ;TKGM-KKA-TD-48, v.124-a .

¹⁹⁶BOA-TD-49.s.791;BOA-TD-438.s.52;TSMİA-D-4040.v.9-a ;TKGM-KKA-TD-48, v.142b-143a .

Orta-Bük¹⁹⁷: Yalnız 1571 târihli defterde tesbît edilebilen ve Saray karyesi yakınlarında olduğu belirtilen bu mezraa, Dânişmendlü karyesi'ne zemîme yazılmış olup, mahsûlü *karye-i mezbûre mahsûlüyle bile mahsûb* tutulmuştur. Toplam yıllık hâsılı 900 akça olarak tesbît edilmiştir.

Sivri-Bük¹⁹⁸: Gene aynı şekilde, Saray köyü yakınlarında olup, Danişmendlü karyesi'ne *zamîme* yazılmış olan ve mahsûlü, zikrolunan karye maksûlüyle birlikte mahsûb tutulan mezraa, re'âyâdan hâli olup, yıllık hâsılı 900 akça olarak kaydedilmiştir.

Tegmür¹⁹⁹: Daha önce zikredilmiş olan Gedikli karyesine tâbî olan bu mezraa, XV. asrın sonlarında *Serasker-i Vilâyet-i Donuzlu 'Ali Beg* in tımârına dâhil edilmiş olmakla berâber, XVI. asırda, mezkûr karye ile birlikte, Sultan 'Aleşah vakfına tahsîs edilmiştir. *Hâlî-i 'anî'r-re-âyâ* olup, 1571'de burada zırâatla meşgûl olan 8 zemînin kaydedilmiş olduğu mezraada, zırâatı yapılan buğday, arpa, bağ ve sâir kaynaklardan elde edilen, toplam yıllık hâsil, XV. asrın sonlarında sâdece 305 akça iken, 1530 ve 1571 târihlerinde %350.81'lik artışla 1.375 akça olarak tesbît edilmiştir.

Togancı²⁰⁰: Yarık-Öyük karyesi yakınlarında bulunan ve *hâlî-i 'anî'r-re-âyâ* kaydedilmiş olan bu mezraada 1571'de başlıca, arpa, susam, pamuk ve çeltik zırâatı ile meşgûl olan, toplam 18 zemîn kaydedilmiştir. Diğer vergi gelirleri ile birlikte, yıllık toplam hâsılı, 1520'de 1.314, 1530'da 1.580, 1571'de ise 2.580 akçe olarak tesbît edilmiştir.

Türkmân²⁰¹: 1571 Târihli defterde mevcut olmamakla berâber, XV. asrın sonlarından îtibâren tâkib edilebilen bu mezraa da re'âyâdan hâli olması sebebiyle, fâal bir iskân yeri olmayıp, yıllık hâsılı, XVI. asrın ilk yarısı boyunca değışmeden 200 akça kaydedilmiş olan bir zırâi ünite olarak görünmektedir.

Uruz-Çukuru²⁰²: Tahrir defterlerindeki kayıtlara nazaran, Kadı-Köy ve Öküzlü karyelerine bitişik olan mezraa, *hâlî-i 'anî'r-re-âyâ* olup, 1571'de 9

¹⁹⁷TKGM-KKA-TD-48.v.147-b.

¹⁹⁸TKGM-KKA-TD-48.v.147-b.

¹⁹⁹BOA-TD-1051.s.18;BOA-TD-369.s.433;TKGM-KKA-TD-560.v.225-a.

²⁰⁰BOA-TD-49.s.744;BOA-TD-438.s.52;TSMİA-D-4040.v.9-b;TKGM-KKA-TD-48.v.142a-142b.

²⁰¹BOA-TD-45.s.258;BOA-TD-49.s.775;BOA-TD-438.s.52;TSMİA-D-4040.v.10-a

²⁰²BOA-TD-438.s.53;TKGM-KKA-TD-48.v.132a-132b.

zemîn kaydedilmiştir. Yıllık hâsılı ise, 1530'da 604, 1571'de 560 akça olarak tesbît edilmiştir.

Yire-Gömen²⁰³: Yalnız XVI. asrın ilk yarısında tesbît edilebilen ve re'âyâdan hâli olan bu mazra'anın yıllık hâsılı, 1530'da 538, mezkûr asrın ortalarında ise 323 akça olarak kaydedilmiştir.

Yoğun-^cAli²⁰⁴: *Hâli* olup, hâriçden ekilen bu mezraa, Mahmudlu ve ve Has karyeleri yakınlarında bulunmaktadır. 1571'de, burada zirâatla meşgûl olanlara tahsîs edilmiş olan toplam 13 zemîn kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca buğday, arpa, susam, pamuk ve bostan zirâatı yapılan mezrâanın yıllık hâsılı, XV. asrın sonlarında 1.104, 1520'de 1.985, 1530'da 635, Şeyhlü kazâsı'na tâbi ^cUmrân karyesi'ne zamîne yazıldığı ve ^cöşrü ve resminin zikrolan ^cÜmrân nâm karye mahsûlüyle bile mahsûb tutulduğu 1571'de ise 854 akça olarak tesbît edilmiştir.

Zeyneddin²⁰⁵: Yalnız, XVI. asrın ilk yarısında tesbît edilebilen ve re'âyâdan hâli olan bu mezraa da Mahmudlu karyesi yakınlarında, yıllık hâsılı 1530'da 800 akça olan bir zirâî ünite olarak görünmektedir.

c- Çiftlikler:

^cAlâaddin Seydi-Oğlu Şeyh İlyas²⁰⁶: Daha önce zikredilmiş olan Gediklü karyesi'ne tabî olarak kaydedilmiş olan bu çiftlik, vakıf olup, *berât-ı pâdişahi* ile mutasarrıf olan Yusufun ferâgatıyla Seydi Üveys'e, onun fevti üzerine de oğlu Receb'e intikâl etmiştir. Herhangi bir meskûn nüfûsu olmayıp, başlıca buğday, arpa, susam ve pamuk zirâatı yapıldığı anlaşılan bu çiftliğin yıllık hâsılı, 1530' larda 1002, 1571'de ise 1000 akça olarak tesbît edilmiştir.

Hoca-Mes'ud²⁰⁷: Boyalık Karyesi yakınlarında bulunan ve başlıca arpa, buğday, susam ve pamuktan başka bağ ve bahçe zirâatıyla da meşgûl olduğu anlaşılan çiftliğin yıllık hâsılı, re'âyâsı Kumluca köyü'nde yazılmış olan Kayacık karyesi hâsılı ile birlikte kaydedilmiş olduğu 1520'de 883, 1530'da ise müstakilen

²⁰³BOA-TD-438.s.52:TSMİA-D-4040.v.9-b.

²⁰⁴BOA-TD-1051,s.3:BOA-TD-49.s.729:BOA-TD-438.s.51:TSMİA-D-4040.v.9-a:TKGM-KKA-TD-48. v.144-a.

²⁰⁵BOA-TD-438.s.52:TSMİA-D-4040.v.9-b.

²⁰⁶BOA-TD-369.s.439:TKGM-KKA-TD-560. v.229-a.

²⁰⁷BOA-TD-49.s.724:BOA-TD-438.s.52:TSMİA-D-4040.v.9-b:BOA-RD-17,s.14.41.

118 akça olarak tesbît edilmiştir. Bununla birlikte, XVI. asrın ortalarında 468 akça hâsılı ile birlikte kaydedilmiş olan çiftlik, 1563'de tekrar 118 akça üzerinden tevcîh olunmuştur.

Îmâm²⁰⁸: Lalalu karyesi'ne tâbi olarak kaydedilmiş olan bu çiftlik, 1520'de *hâric-ez-defter* şerhiyle, Şeyhlü kazâsı'na bağlı Karaca karyesi'ne zamîme kaydedilmiş olup, yıllık hâsılı, mezkûr târihte 100, 1530'da 306, XVI. asrın ortalarında 300, 1571'de ise 406 akça olarak tesbît edilmiştir. 1571'de ayrıca, burada zırâatla meşgûl olan 4 nefer de zemîn kaydedilmiştir.

İshak²⁰⁹: 1571'de 1 nefer zemîn kaydedilmiş olan bu çiftliğin yıllık hâsılı, 1530 de 500, 1571'de ise 150 akça olarak tesbît edilmiştir.

Küdürlü²¹⁰: Yalnız, 1530 târihli defterde tesbît edilebilen ve Kanlıca karyesi hudutları dâhilinde olduğu anlaşılan bu çiftliğin yıllık hâsılı, 434 akçadır.

Musmân²¹¹: Daha önce zikredilmiş olan Kadı karyesi'ne tâbi olarak kaydedilmiş olup, 1699 târihli avârız defterinde tesbît edilen Musmân karyesi'nin esâsını teşkil etmiş olması icâb eden bu çiftlik, evkâf defterlerinde şu sûretle kaydolunmuştur;

Mezkûr karyede Paşa Yiğit nâm kimesne bir çiftlik yeri Merhûm Sultan Mehmed Hân tâbe-serâhu nişânıyla tasarruf iderken zikrolan çiftlik kadı nâibi Hayreddin nâm kimesneye sadaka olunub eline hükm virilmiş imiş mezbûr Hayreddin fevt olub mezkûr çiftlik Lâzıkıyye kadısı °arziyla Paşa Yiğit nâm kimesneye sadaka olunub sonra mezbûr çiftlik der-i Devletden berât-ı şâhiyle İlyas Fakih nâm kimesnedür defter-i köhnede mestûr olub hâliyâ dergâh-ı mu'allâdan merkûm çiftlik ki Musmân dahi dirler Kadı köyü'nde olan câmi'in hitabet için tâyin olunub Hâlil Fakih eline berât-ı °âlişân sâdâka olunmağın defter-i cedîde kayd olundu.

²⁰⁸BOA-TD-49.s.796;BOA-TD-438.s.53;TSMA-D-4040.v.9-b;TKGM-KKA-TD-48. v.145-a .

²⁰⁹BOA-TD-438.s.52;TKGM-KKA-TD-48. v.145-b.

²¹⁰BOA-TD-438.s.53.

²¹¹BOA-TD-369.s.455;TKGM-KKA-TD-48. 236-a ;BOA-KK (MKF)-2797/251.s.13

Görüldüğü üzere son olarak, Kadı karyesi câmi'i hitâbeti için vakf edilmiş olan çiftliğin başlıca buğday ve arpa zırâatından hâsıl olan yıllık geliri, 1530'larda ve 1571'de değişmeden 235 akça kaydedilmiştir.

Temürçi ve Neslihan²¹²: XVI. Asır evkâf defterlerinde *ân vakf-ı karye-i Hoca-Oğlı* kaydedilip, *hâlî-i °anî'r-re-âyâ* olan çiftliğin, başlıca buğday, arpa, susam, pamuk, bağ ve bostan zırâatından hâsıl olan yıllık geliri, 1530'larda ve 1571'de değişmeden 969 akça kaydedilmiştir.

Zenberekci ²¹³:Lalalu karyesi civârında olup, sâdece XVI. asrın ilk yarısına âit olan defterlerde tesbît edilebilen bu çiftlik de, re'âyâdan hâli olup, yıllık hâsılı, 1520'de 736, XVI. asrın ortalarında ise 745 akça olarak tesbît edilmiştir.

Zeyneddin (=Divâne-Oğlı)²¹⁴: Yukarıda zikredilmiş olan Kaba-Ağaç karyesi'ne tâbî olan bu çiftlik, evkâf defterinde şu sûretle kaydedilmiştir;

Mezbûr karyede câmi'[e] Şeyh Seydi hatib imiş elinde cihât-ı hitâbet olmaduğı sebebden Mevlânâ Lâzkıyye kadısı Âsitâne-i Devlete evkâf-ı mensûhdan Zeyneddin Çiftliği kim Divâne-oğlı Çiftliği dahî dirler imiş mezbûr çiftliği cihât-ı hitâbet almaya lâyük deyu 'arz eyledüğüyle padişâhımız.. Hazretleri sadaka idüb Mezbûr Şeyh Seydi eline hükm-i şâhî virilmiş el-vakt mutasarrıfdur deyu mestûr der-defter-i °atik hâliyâ pâdişâhımız azze nusretuhû Hazretlerinin nişân-ı şerîf-i °âlîşânıyla Mevlânâ °Alâaddin mezbûr Câmi'[e] hatib olub cihât-ı hitâbet için mezkûr vakf çiftliği mutasarrıfdur defter-i cedîdde dahi kemâ-kân mukarar.

XVI. Asırda, herhangi bir nüfus kaydedilmemiş olan ve mezkûr köyün câmi'inin hitâbetine tahsîs edilmiş olan bu vakıf çiftliğin yıllık hâsılı, 1530'larda ve 1571'de 560 akça olarak tesbît edilmiştir.

²¹²BOA-TD-369,s.430;BOA-TD-438,s.131;TKGM-KKA-TD-560,v.223-b.

²¹³BOA-TD-49,s.794;TSMİA-D-4040,v.9-b.

²¹⁴BOA-TD-369,s.428;TKGM-KKA-TD-560, v.222-a.

Çiftlik der-Kârye-i Kadı²¹⁵: Herhangi bir isim belirtilmeksizin, bu şekilde zikredilmiş olan, Kadı karyesi hudutları dâhilindeki bu çiftlik, evlâdlık vakıf olup, evkâf defterlerinde şöyle kaydedilmiştir;

Kadı nâm karyede Şeyh Hüseyin evlâdından Mustafa ve Hâil ve Zeyneddin ve Zeynelâbidin karye-i mezbûrede vakf-ı evlâdlık üzere tasarruf itdükleri yerlere ve bağlara ve kestâneliklere merhûn mağfûr Sultan Selim Hân °aleyhi'l-rahmete ve'l-gufrân Hazretlerinden ahkâm-ı şerif olub ve bi'l-fi'il pâdişâhımız °azzallâhu ensârehu Hazretlerinden dahi vakf-ı evlâdlık üzere tasarruf iderler deyû nişân-ı °âlişânda mestûr olub defter-i köhnede mukayyed bulunmağın defter-i cedide kaydolundi.

Görüldüğü gibi, Yavuz Sultan Selim tarafından verilen *ahkâm-ı şerif* ile evlâdlık vakıf olarak tasarruf edilen ve Kânûnî Sultan Süleymanda tarafından mukarrer tutulmuş olan bu çiftlikte, 1530'larda *ashâb-ı evlâd* olarak 3 nefer kaydedilmiş olup, zirâatı yapılan buğday, arpa, bağ ve kestane mahsûllerinden oluşan yıllık hâsılı, her iki târihte de 298 akça olarak tesbît edilmiştir.

Çiftlik der-Karye-i Öküzlü²¹⁶: Gene, isim belirtilmeksizin, bu sûretle kaydedilmiş olan, Öküzlü karyesi hudutları dâhilinde bulunan bu çiftliğin yıllık hâsılı, 1530'da 325, XVI. asrın ortalarında 136 akça iken, 1571'de, ne olduğu tasrih edilmemiş olan ağaçlarla birlikte 900 akça olarak tesbît edilmiştir.

3- KAŞ-YENİCE NÂHİYESİ İSKÂN YERLERİ

a-Köyler

Ağa-Pınarı²¹⁷: Yenice-Kent ismiyle, bugün Buldan ilçesi merkez bucağına bağlı bir kasaba olan Kaş-Yenice karyesi yakınlarında bulunan ve 1530'lara kadar, Kaş-Yenice ile birlikte kaydedilmiş olan Ağa-Pınarı, 1520'de, 1ç, 5 nim, 5 k, ve 1 pîr'den oluşan 12 nefer, 1530'da ise 7 h, 5 m, ve 6 sipâhî-zâde olmak üzere toplam 18 neferin meskûn olduğu bir iskân merkezîdir. Bununla birlikte, 1571'de

²¹⁵BOA-TD-369,s.455;TKGM-KKA-TD-560, v.236a-236b.

²¹⁶BOA-TD-438,s.53;TSMAD-4040,v.10-a;TKGM-KKA-TD-48, v.148-a.

²¹⁷BOA-TD-49,s.745-46;BOA-TD-438,s.53;BOA-MAD-17893,s.16;TSMAD-4040,v.10-b;TKGM-KKA-TD-48, v.164-a;BOA-RD-136,s.10;BOA-RD-184,s.127;BOA-RD-213,s.69;BOA-RD-570,s.8;BOA-RD-681,s.26;BOA-MAD-15307,s.5.

burada meskûn sâdece 3 nim ile beraber, zırâatla meşgûl olan 21 nefer zemînin tesbît edilmiş olduğu çok küçük bir köy durumuna düşmüştür.

İlgili vergi kayıtlarından, 1571'de yekûn hâsılın %52.82'sini teşkil eden buğday başta olmak üzere, başlıca arpa, pamuk, susam, bögrülce ve sâir bostan zırâatı ile meşgul olduğu anlaşılan köyde bir de, 1520'de on beş yıldan ziyâde, *mu'attal* kaldığı belirtilmiş olan *çeltük argı* bulunmaktadır. 1571'de bu argdan istihsâl edilen çeltik üzerinden alınan öşür miktârı, 480 akça olarak tesbît edilmiştir. Bütün bu gelir kaynakları yanında sâir mu'tâd vergi kalemleri ile birlikte, köyün toplam yıllık hâsılı, Kaş-Yenice karyesi ile berâber kaydedildiği 893'de 16.420, 1520'de 10.004 akça, müstakil yazılmış olduğu defterlerde ise, 1530'da 2066, XVI. asır ortalarında 1.472, 1571'de de 3.786 akça olarak tesbît edilmiş, sonraki tevcihlerde de bunun üzerinden işlem görülmüştür.

Ak-Bayır (=Dolayı)²¹⁸: XVI. Asır tahrir defterinde, Kaş-Yenice nâhiyesi'ne tâbi olarak kaydedilmiş olan, aşağıda zikredilecek olanla birlikte, iki Ak-Bayır'dan birisi olup, nâm-ı diğer Dolayı şeklinde diğerinden ayırdedilmiş olan bu köy, 1520'de 1'i aynı zamânda imâm olmak üzere 5 ç, 40 nim, 12 k, 7 kara, 16 m, ve 1 statüsü belirtilmemiş olmak üzere toplam 81 nefer, 1543'de ise % 24.69'luk bir artışla, 73 h, 22 m, 1 hatib, 2 pîr ve 3 sipâhi-zâde'den oluşan 101 neferin meskûn olduğu önemli bir kır iskân merkezîdir. Kezâ, 1571'de de, bünyesinde birandırdığı 9 ç, 30 nim, 42 k, 22 kara 2 m, ve 6 statüsü belirtilmemiş olmak üzere toplam 120 nefer ile, bu özelliğini muhâfaza etmiştir. Ayrıca, burada zırâatla meşgul olan 23 nefer de zemin kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, buğday ve arpa başta olmak üzere, başlıca, yulaf, susam, pamuk, bağ ve bostan zırâatı yanında, hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün sâir mu'tâd vergi gelirleri ile berâber, yıllık hâsılı, 1520'de 5.594, 1530'da 5.933, 1571'de ise 6.859 akça olarak tesbît edilmiş, ancak, sonraki tevcihlerde, 6.751 akça üzerinden işlem görülmüştür. Köyde ayrıca birinin yıllık hâsılı 435 diğerinin ise 200 akça olan Evci nâmıyla iki çiftlik kaydedilmiştir.

²¹⁸BOA-TD-49,s.763-64;BOA-TD-438,s.53-55;TSMIA-D-4040,v.10-b;TKGM-KKA-TD-48, v.153a - 153b; BOA-RD-136,s.102;BOA-RD-210,s.57;BOA-RD-278,s.20

Ak-Bayır (=İldekik)²¹⁹: Defter kayıtlarında, *nâm-ı diğer İldelik* şeklinde diğerinden ayırılmış olan bu köyde, 1520'de 10 ç, 22 nim, 1'i aynı zamanda *zâviye-nişîn* olan 24 k, 6 kara, 11 m, 1 ma'lûl, 1 pîr ve 5 *an-nesl-i sipâhi*, 1530'da ise, % 30'luk bir artış neticesinde, 60 h, 39 m, 1 sâhib-i berât, 1 ma'lûl, 2 sâhib-i tımâr ve 1 sipâhi-zâde meskûn îdi. Bununla birlikte, 1571'de % 39. 42 nisbetinde nüfus kaybına uğrayan köyde 2 ç, 10 nim, 36 k, 12 kara, 2 ma'lûl ve 1 pîr olmak üzere sâdece 63 nefer ile birlikte, burada zırâatla meşgûl olduğu anlaşılan 14 nefer zemîn kaydedilmiş idi.

İlgili kayıtlardan, 1571'de yekûn hâsılın % 53. 56'sını teşkil eden buğday başta olmak üzere, başlıca, arpa, yulaf, susam, pamuk, bağ ve sâir bostan zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunduğu anlaşılan köyün toplam yıllık hâsılı, Kütahya mirlivasi İbrahim Beg'in ze'âmmetine tahsis edilmiş olduğu 1520'de 4.714, 1530'da 5.523 akça olarak tesbît edilmiş olmakla beraber, 1571'de % 82.52'lik bir artışla 10.081 akçaya yükselmiştir. Mûteâkib tevcihlerde de bu rakam esâs alınmıştır.

Bâdemlü²²⁰: 1530'da, 29 h, 14 m 'in meskûn olduğu bu köyde, 1571'de 6 ç, 2 nim, 17 k ve 6 kara olmak üzere ancak 31 neferin sâkin olduğu, üzerine zemîn kaydedilmiş olan 23 neferin de burada zırâatla meşgûl olduğu anlaşılmaktadır.

Bünyesinde barındırdığı nüfusuna oranla, önemli bir iktisâdî potansiyele sâhip olan köyde, ilgili kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, 1571'de yekûn hâsılın % 45.71'ini teşkil eden çeltik başta olmak üzere, başlıca buğday, arpa, susam, pamuk, ve sâir bostan zırâatı yanında, hayvancılıkla da meşgûl olunmaktadır. Diğer vergi gelirleri ile birlikte toplam yıllık hâsılı 1530'da 11.987, 1571'de ise, 10. 565 akça olarak tesbît edilmiş, sonraki tevcihlerde de bunun üzerinden işlem görülmüştür.

²¹⁹BOA-TD-49.s.762-63;BOA-TD-438.s.53;TSMİ-D-4040.v.10-b;TKGM-KKA-TD-48. v.153b-154a; BOA-RD-136.s.102;BOA-RD-147.s.113;BOA-RD-190.s.7;BOA-RD-210.s.57;BOA-RD-278.s.20;BOA-RD-386.s.41;BOA-RD-681.s.32

²²⁰BOA-TD-438.s.54;TSMİ-D-4040.v.10-b;TKGM-KKA-TD-48. 170-b;BOA-RD-136.s.128;BOA-RD-127.s.65;BOA-RD-213.s.81;BOA-RD-243.s.13.

Bazar-Köy (=Bazarlu)²²¹: 1520'de 4 ç, 4 nim, 4 k, 1 m ve 1 statüsü belirtilmemiş olan toplam 12 neferin meskûn olduğu, nisbeten küçük bir iskân yeri olan bu köy, 1530'da 14 h, 4 m, 1571'de ise 3 nim, 5 k, 1 muhâssıl ve 2 statüsü belirtilmemiş olmak üzere sâdece 11 nefer ile birlikte, ayrıca, zemîn kaydedilmiş olan 21 neferi bünyesinde barındırmaktadır. Kezâ, 1622 târihli defterde de, sâdece 1,5 avârız-hânesi teşkil eden, 1'i imâm olmak üzere 7 nefer kaydedilmiştir.

İlgili kayıtlardan, 1571'de , toplam hâsılın % 59. 97'sini teşkil eden buğday ve arpa başta olmak üzere, başlıca, çeltik, susam, pamuk, bağ ve bostan zırâatı ile meşgûl olduğu anlaşılan köyün yıllık hâsılı, ze'âmete ayrıldığı 1520'de 2.198 akça olmakla berâber, hâssa tahsis edilmiş olduğu 1530 ve 1571 târihlerinde % 16. 56'lik bir düşüşle 1.834 akça olarak tesbît edilmiştir. Ayrıca, köy hudutları dâhilinde bulunan, yıllık hâsılı 250 akça olan, Yunus çiftliğini de belirtmek gerekir.

Beglü²²²: 1520'de sâdece 1 pîr kayıtlı olmakla berâber, 1530 ve 1571 târihli defterlerde bünyesinde barındırdığı herhangi bir nüfûs tesbît edilememiş olan bu köyde, sâdece 1571'de, burada zırâatla meşgûl olduğu anlaşılan 23 nefer zemîn e işâret edilmiştir.

Başlıca, buğday, arpa, susam, yulaf, nohud, mercimek, pamuk, bağ ve bostan zırâatının yapıldığı anlaşılan köyün, yıllık hâsılı, 1520 ve 1530 tarihlerinde 1.466, XVI. asrın ortaları ve 1571'de ise 1.600 akça olarak tesbît edilmiş olup, müteâkib tevcîhlerde de bunun üzerinden işlem görülmüştür.

Bolâdân²²³: Bugün, Denizli'ye bağlı Buldan ilçe merkezînin esâsını teşkil eden bu köy, XVI. asırda, bağlı bulunduğu nâhiyenin en önemli kır iskân merkezlerinden birisi olarak görünmektedir. Bugün mahallinde, her ne kadar, kuruluşu çok daha eski tarihlere kadar inen Çarşamba'dan göç edenlerin 1579'lardan itibâren yerleşmeleriyle teşekkül etmiş ve bu târihlerden itibâren sûratle gelişmiş bir iskân yeri olarak zikredilse de, tahrir defterlerindeki

²²¹BOA-TD-49,s.710;BOA-TD-438,s.54;TSM4-D-4040,v.10-b;TKGM-KKA-TD-48, v.167-b;BOA-RD-1,s.203; BOA-RD-17,s.14; BOA-D.MKF-27429/11,s.47.

²²²BOA-TD-49,s.771;BOA-TD-438,s.54;TKGM-KKA-TD-48, v.153a-154b ;BOA-RD-190,s.110;BOA-RD-354,s.25;BOA-RD-386,s.65;TSM4-D-166,v.74-b.

²²³BOA-TD-49,s.743;BOA-TD-438,s.54;TSM4-D-4040,v.10-b;TKGM-KKA-TD-48, 159b-160b;BOA-RD-386,s.76. Ayrıca sözkonusu rivâyetlerle birlikte Buldan'ın târihi kültürel ve iktisâdi hususiyetlerine dâir tafsilat için bkz. V. İbrahim Şen.Yeşil Buldan, Denizli 1969, s.6-7

kayıtlardan, Boladan'ın, daha XVI. asrın başlarından itibâren, oldukça gelişmiş bir kır iskân yeri husûsiyetini hâiz olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, mezkûr asrın sonlarına kadar, küçük çapta olarak varlığını devam ettirmiş olan Çarşamba karyesi ise, XVII. asrın başlarından itibâren müstakil bir kadılık hâline gelmiş olan *Çarşamba-i Lâzıkıyye*'ye isim teşkil etmiş olmakla berâber, iskân yeri olarak, fonksiyonunu, tamâmiyle, aynı zamanda merkezî bir yerleşim ünitesi özelliğini süratle geliştiren Boladân'a devretmiştir. Nitekim, 1622 târihli avârız defterinde, mezkûr kazâ dâhilinde Çarşamba karyesi'ne tesâdüf edilememesine rağmen, Boladân'ın ilk sırada kaydedilmiş olması bunu teyid etmektedir.

Aydos nâhiyesi'ne tâbi olarak yazılmış olduğu 1520'de, 3 ç, 1'i aynı zamânda *hatîb-i câmi* olan 23 nim, 23 k, 12 kara, 3 m, 2 muhâssıl, 1 pîr ve 1 statüsü belirtilmemiş olmak üzere toplam 78 neferin meskûn olduğu köy, 1530'da %55.12'lik bir artışla 93 h, 22 m, 1 hatib, 1 müezzin, 1 muhâssıl, 1 sâhib-i berât, 1 ma'zûl sipâhi ve 1 sipâhi-zâde olmak üzere toplam 121 neferi bünyesinde barındırmaktadır. Aradan geçen 37 yıllık zamâna rağmen, nüfusunda önemli bir değişiklik görülmeyen köyde, 1571'de 4 ç, 17 nim, 70 k, 23 kara, 4 m ve 1 imâmdan oluşan 119 nefer ile birlikte, ayrıca 1 nefer de zemîn kaydedilmiştir. Kezâ, 1622 târihli defterden anlaşıldığı kadarıyla, bu târihte 13 avârız-hânesi teşkil eden, toplam 40 neferin tesbît edilmiş olduğu köy, XVII. asırda da dâhil olduğu idârî ünitenin en kalabalık merkezlerinden birisi olma husûsiyetini devâm ettirmiştir.

İlgili kayıtlardan buğday ve arpa başta olmak üzere, başlıca susam, bakla, mercimek bağ ve bostan zirâatı yanında, muayyen miktarda kestâne ve armut ağacına sâhip olduğu gibi, hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyde ayrıca, her biri altı ay yürüyen, dolayısıyla yılda toplam 300 akça *resm-i âsiyâb* kaydedilmiş olan 10 bâb değirmenin bulunması da dikkati çekmektedir. Diğer taraftan, aşağıda, ayrıca üzerinde durulacak olan bir pazarı da bünyesinde bulunduran köyün, sâir mu'tâd vergi gelirleri ile birlikte ortaya koyduğu toplam yıllık hâsılı, 1520'de 3.352 akça iken, % 34.21'lik bir artışla 1530'da 4.499, XVI. asrın ortalarında ise, bir öncesine nazaran % 25.31'lik bir artışla 5.638 akça olarak tesbît edilmiştir. Nitekim, 1571'de de %67.22'lik bir artış neticesinde, 9.428 akça kaydedilmiştir.

Burçak-Obası²²⁴: 1520'de, 1 ç, 1 nim, 6 k, 4 kara, 4 m, *hatib-i câmi* ve 3 statüsü belirtilmemiş olmak üzere toplam 20 neferin meskûn olduğu bir iskân yeri olan köyde, 1530'da da 17 h, 3 m kaydedilmiştir. 1571'de ise, % 75'lik artış neticesinde, köyde meskûn, 2 nim, 30 k, 1 kara ve 2 sîpâhi-zâde'den oluşan 35 nefer tesbît edilmiş olup, ayrıca, burada tasarruflarına verilmiş olan farklı büyüklükteki zemînlerde, zırâatla meşgûl olan 30 nefere işâret olunmuştur.

1571 Târihli defter kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, aynı târihte yekûn hâsılın % 71.55'ini teşkil eden buğday ve arpa başta olmak üzere, başlıca, yulaf, susam, pamuk, bağ ve bostan zırâatı yapılan köyün, sâir mu'tâd gelir kalemleri ile birlikte ortaya koyduğu toplam yıllık hâsılı, 1520'de 3.300. 1530'da 4.661, 1571'de ise % 139.86'lık bir artışla 11.180 akça olarak tesbît edilmiş olup, sonraki târihlerde de bunun üzerinden işlem görülmüştür.

Çağış²²⁵: XVI. Asırda, bağlı bulunduğu nâhiyenin büyük kır iskân merkezlerinden birisi olan Çağış, aynı zamanda, nâhiyenin en eski yerleşim ünitelerinden birisidir. XVII. asırdan sonraki kaynaklarda, ismine tesâdüf edilmemekle berâber, 1969'larda on beş civarında evin bulunduğu belirtilen Çağış 1520'de 7 ç, 25 nim, 22 k, 7 kara, 12 m, 2 pîr ve 3 *yörük* ile birlikte toplam 78 neferi bünyesinde barındırmaktadır idi. 1530'da nüfusu % 69.23 oranında artarak, 79 h, 47 m, 3 pîr, 1 muhâssıl, 1 sâhib-i berât ve 1 ma'lûlün teşkil ettiği 132 nefere ulaşmış olmakla berâber, aradan geçen 37 yıllık zamân zarfında önemli bir değişiklik kaydedilmemiş olan köyde, 1571 yılında 7 ç, 18 nim, 83 k, 9 kara, 3 pîr, 2 ma'lûl ve 9 statüsü belirtilmemiş olmak üzere toplam 131 nefer ile birlikte, ayrıca, üzerine zemîn yazılmış olup, burada zırâatla meşgûl olan 10 nefer tesbît edilmiştir. Kezâ, 1622 târihli defterde de, âvârıza esâs 12 nefer kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından başlıca, buğday, arpa, yulaf, susam, pamuk, bağ, bostan ve bahçe zırâatı yanında, hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün, yıllık hâsılı, 1520'de 2.055 akça iken, 1530'da %109.09 oranında artarak 4.297'ye yükselmiş, 1571'de ise yine %16.36'lık artışla 5.000 akça olarak tesbît edilmiştir.

²²⁴BOA-TD-49.s.760;BOA-TD-438.s.54;TSMA-D-4040.v.11-a :TKGM-KKA-TD-48. v.165b-166a; BOA-RD-138,s.8; BOA-RD-127,s.24; BOA-RD-210,s.140.

²²⁵BOA-TD-49.s.765-66;BOA-TD-438.s.54;TSMA-D-4040.v.10-b;TKGM-KKA-TD-48, 151b-152a : BOA-D.MKF-27429/11.s.47.

Çarşamba²²⁶:XVI. Asırda, yukarıda zikredilmiş olan Boladân karyesi yakınında nüfûs itibâriyle küçük bir iskân yeri olmakla berâber, bir yerleşim yeri olarak fonksiyonunu tamâmıyla zikrolunan karyeye devretmiş olduğu XVI. asrın sonlarına doğru, Denizli'den ifrâz olunarak, müstakil bir kadılık hâline getirilen ve bugünkü Buldan İlçesi'ne esâs teşkil eden, *Çarşamba-i Lâzıkıyye* kazâsi'na ismini kazandırmış olması bakımından büyük önem arz etmektedir. İbsili nâhiyesi'ne tâbi olarak yazılmış olduğu XV. asrın sonlarında, sâdece 6 ç, 3 k ve 1 kara, 1520'de ise, 2ç, 6 nim, 1'i aynı zamânda hatib olmak üzere 3 k, 2 kara ve 4 m'den oluşan toplam 17 nefer kaydedilmiş olan köyde, Kaş-Yenice nâhiyesi'ne bağlı olarak yazıldığı 1530 'de 15 h, 3 m, ve 1 imâm, 1571'de ise, 11 nim, 5 kara, 7 k ve 1 muhâssıl olmak üzere toplam 24 nefer ile birlikte ayrıca, zemîn tasarruf edip zırâatla meşgûl olan 10 nefer tesbît edilmiştir.

İlgili kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla susam , pamuk ve buğday başta olmak üzere, başlıca çeşitli arpa, bağ ve bostan zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün sâir vergi gelirleri ile birlikte toplam yıllık hâsılı, XV. asrın sonlarında, 1.498, 1520'de 1.508, 1530'da da 1.817 akça kaydedilmiş iken, 1571'de, % 175.17'lik bir artışla 5.000 akça olarak tesbît edilmiştir. Kezâ, sonraki tevcîhlerde de bu rakam esâs kabul edilmiştir. Köy, bütün bu husûsiyetleri yanında, bünyesinde, aşağıda ayrıca üzerinde durulacak olan bir pazarı barındırmasından dolayı da ayrı bir ehemmiyeti hâizdir.

Deriboli ²²⁷:İsmi, civârında kurulmuş olduğu antik Tripolis şehrinden almış olması icâb eden bu köy, XVI. asırda, Kaş- Yenice nâhiyesi'nin en büyük kır iskân merkezi durumundadır. Esâsen, köyün kurulduğu yerde kadîm *Tripolis* şehrine bağlı Tripoli adında bir köyün bulunduğu ve bundan dolayı mezkûr isimle mâruf olduğu rivâyet olunmaktadır. Hattâ, Tripolis'in suyunun da buradan temin edildiği belirtilmektedir. Mevcut bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Deriboli'nin bir Türk iskân yeri olarak kurulması, İnançoğulları'ndan Şücâeddin İnanç Beg'in,

²²⁶BOA-TD-45,s.257;BOA-TD-49,s.968-69;BOA-TD-438,s.54; TSM4-D-4040,v.10-b; TKGM-KK4-TD-48, 156b-157a ;BOA-RD-136,s.102;BOA-RD-190,s.7;BOA-RD-210,s.57;BOA-RD-344,s.23; BOA-RD-681,s.39. Çağış'ın aynı zamanda Çarşamba'nın yeri olarak zikredilmesi hak. bkz. İ.Şen. Aynı eser. s.6-7.

²²⁷BOA-TD-49,s.748-750;BOA-TD-438,s.51-54;TSM4-D-4040,v.11-a ;TKGM-KK4-TD-48, v.160b-161b; BOA-D.MKF-27429/11,s.47;BOA-RD-136,s.7;BOA-RD-528,s.(-);BOA-RD-570,s.4;TSM4-D-166,v.45-b;BOA-D.MKF-27429/11,s.47. Ayrıca bkz. İ.Şen. Aynı eser. s.51-55; W.R.Ramsay. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.86-87.

Denizli'den Alaşehir ve Uşak taraflarına giden yolcuların sık sık soyguna mâruz kalmalarından dolayı burada bir derbend tesisi ile başlamış ve kısa zamanda civarda bulunan Türkmen gruplarının yerleşmeleriyle birlikte büyük bir Türk köyü hâline gelmiştir. Nitekim, bugüne kadar, köyün yaşlıları tarafından câmi ile ilgili olarak rivâyet olunan bilgilerde bunu doğrular mahhiyettedir. Buna göre, 1340'larda köye gelmiş olan Şücâ'eddin İnanç Beg masraflarını bizzat karşılayacağını ifade ederek burada kısa zamanda bir câmi yapılmasını emretmiş ve 1921'de Yunanlılar tarafından yıkılmasına kadar ayakta kalabilmiş olan câmi bu sûretle inşa edilmiştir. Cumhuriyet'e kadar aynı isimle zikredilmiş olan bu köy, 1928'de, kuzeyden güneye olan ve iki tarafi sarp kayalıklarla çevrili olan derenin iki yamacında kurulmuş olması ve aynı zamanda yetiştirilen mahsûller arasında, son derece yaygın ve leziz olan narın önemli yer işgâl etmesi sebebiyle bugünkü *Narlidere* adını almıştır.

1520'de, 1 'i aynı zamânda imâm olan 92 k. 20 kara, 32 m, 1 muhâssıl, 1 â'mâ ve 1 statüsü belirtilmemiş olan toplam 147 neferin sâkin olduğu köy, 1530'da % 34.69 nisbetinde bir artışla, 124 h, 65m, 4 sâhib-i berât, 1 *nâzır-ı câmi*, 1 hatîb ve 3 muhâssıl olmak üzere toplam 189 neferi bünyesinde barındırmaktadır. Kezâ, aradan geçen 37 yıllık zamân zarfında, nüfûs itibâriyle % 22.22 oranında büyüme kaydetmiş olan köyde, 1571'de 184 k, 46 kara, 5 m, 3 muhâssıl, 2 imâm, 1 hatîb ve 1 â'mâdan oluşan 242 neferin sâkin olduğu tesbît edilmiştir. 1622 Târihli defterde ise, 13 avârız-hânesi teşkil eden, 1'i imâm olmak üzere, toplam 39 neferin yazılmış olduğu köyde, ayrıca, *Perâkende-i Deriboli* başlığı altında, avârıza esâs 5 nefer daha kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca, buğday ve arpa. zırâatı yanında, önemli miktarda zeytin ağacının bulunduğu anlaşılan Deriboli'nin sâhip olduğu zengin akarsu kaynaklarına bağlı olarak, iktisâdi hayâtında en önemli sektör değirmenciliktir. Zirâ, 1520 de, 3 ayrı kalemde kaydedilmiş olan 8 bâb değirmenden, 6'sı, yıllık 360 akça *resm-i âsiyâb* ile *tamam yıl yürüyen*, 1 'i 30 akça ile *altı ay yürüyen*, diğeri de *harâb* olarak tavsif edilmiştir. 1571'de ise, yenilerinin de devreye girmisiyle berâber, 8 ayrı kalemde kaydedilmiş olan değirmen sayısı, 12'ye çıkmıştır. Bunlardan 5'i 250 akça resm ile *on ay yürüyen*, 3 'ü 60'ar akça ile *yıl yürüyen*, 1'i gene 50 akça ile *on ay yürüyen*, ikisi 40'ar akça, diğeri 1'i de 30 akça resm-i âsiyâba esâs olan değirmen olarak görünmektedir.

Bununla birlikte, bugünkü Yenice-Kent yakınlarında olup, oldukça kabalık bir nüfusu bünyesinde barındıran Deriboli'nin iktisâdî hayâtında önemli yer tutan diğer bir unsur da, bir alış-veriş merkezi olarak burada kurulan ve *Deriboli Bazarı* olarak kaydedilmiş olan pazardır. Köy hâsılına dâhil edilmiş olan *bâc-ı bazâr-ı Deriboli* 1520 de, mîrmîrân berâtı mücebince *hâric-ez-defter* olmak üzere 860, 1571'de ise 600 akça olarak tesbît edilmiştir.

Defterlerde tesâdüf edilen bâzı kayıtlardan anlaşıldığı kanlarıyla, köy ile hemhudûd olan Kaş-Yenice karyesi sınırında bulunan *Ahî Mahmud Zâviyesi* mutasarrıflarının, Deriboli hudûsunda ihdas etmiş oldukları âsiyâb ve içinde zeytin ağaçları bulunan bağ ve bahçe hâsılları da zamânla köye mahsûb edilmiştir ki, bu husûs aynen şöyle kaydedilmiştir;

Karye-i Kaş-Yenice'de vâkî olan Ahî Mahmud Zâviyesi'nin çiftliği ve sâir evkâf-ı mezbûr Karye-i Kaş-Yenice sınırında olup mukaddemâ zâviye-ı mezkûreye şeyh olanlar nefsi-i Deriboli sınırında ba'zı âsiyâb ve bağ ve bahçe ihdâs idüb içinde zeytin ağaçları dahi olup °öşrîn ve rüsûm-ı °örfiyyesin temâm edâ iderler imiş sonra ba'zı sipâhiler ri'âyet idüb rüsûm almağla vakfimdandur deyû tasarruf idüb şimdiki hâlde kadîmî vakfı idügüne kavî temessükleri olmaduğı ecilden karye-i mezbûre mahsûliyle bile mahsûbdur deyû mukayyed der- defter-i °atik elân-alâ-mâkân.

Kısacası, bütün bu gelir kaynakları ile birlikte, köye âit olan sâir mu'tâd vergi gelirlerinin teşkil ettiği yıllık toplam hâsıl ise, 1520'de 3.102 akça iken 1530'da % 61.18 artarak 5.000'e yükselmiş, 1571'de ise köy civârında bulunan ve köy hâsılına mahsub edilmiş olan *Kârban-saray Deresi* dahi denilen *Germiyân Deresi* hâsılı ile birlikte 5.400 akça olarak tesbît edilmiştir. Söz konusu *Germiyân Deresi* hâsılı, ayrı kalemde kaydedilmiş olduğu 1530'da 873 akça olarak belirlenmiştir. Bu şekilde köyün en son 5.400 akça olarak belirlenen yekûn hâsılı, sonraki tevcîhlerde de aynen esâs alınmıştır.

Emîr-Gâzî (=Eymîr-Gâzî)²²⁸: 1520'de 2 ç 5 nim, 4 k, 2 m ve 1 sipâhî-zâde, 1530'da 12 h, 5 m, ve 2 sipâhî-zâde'nin meskûn olduğu köy, 1571'de 2 ç, 5 nim, 3 k ve 2 m olmak üzere toplam 12 nefer ile birlikte, üzerine zemîn kaydedilip, burada zirâatla meşgûl olan 8 neferi bünyesinde barındırmaktadır.

İlgili kayıtlardan, 1571'de, toplam hâsılın % 82. 54'ünü teşkil eden buğday ve arpa başta olmak üzere, başlıca yulaf, susam, pamuk ve bögrülce zirâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün, yıllık hâsılı 1520'de 1.745 ve 534'de 1.833 akça kaydedilmiş iken, 1571'de % 118.11 nisbetinde artarak 3.998 akçaya yükselmiş olup, sonraki tevcîhlerde de 3.999 akça üzerinden işlem görülmüştür.

Enkâzlar²²⁹: 1520'de 1 ç, 13 nim, 20 k, 11 kara, 3 m ile 3 sipâhî-zâdenin meskûn olduğu bir iskân yeri olan köy, 1530'da 45 h, 19 m ve 1 â'mâyı, 1571'de ise, 1 ç, 14 nim, 29 k, 1 m ve 3 kara olmak üzere toplam 48 nefer ile birlikte, üzerine zemîn kaydedilmiş olan 9 neferi bünyesinde barındırmakta idi. 1622 târihli defterde de, avârıza esâs, sâdece 4 nefer tesbît edilmiş idi.

1571 Târihli defter kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla başta buğday olmak üzere, başlıca arpa, susam ve pamuk zirâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün sâir mu'tâd vergi gelirleri ile birlikte toplam yıllık hâsılı, 1520'de 2.585, 1530'da 2. 625 akça kaydedilmiş olmakla berâber, 1571 ve 1593'de % 33.71'lik artışla 3. 510 akça olarak tesbît edilmiştir.

Gölcük²³⁰: Bugünkü Yayla-Gölü civârında olması icâb eden Gölcük, XVI. asırda bağlı bulunduğu Kaş-Yenice nâhiyesi'nin gerek nüfûs, gerek iktisâdi bünye itibâriyle en küçük köy- iskân yerlerinden birisi olarak görünmektedir. Aydos nâhiyesine tâbi bir mezraa olarak kaydedildiği 1520'de 2 h, Kaş-Yenice'ye bağlı bir köy olarak yazıldığı 1530'da 2 h, 1 m, 1571'de ise 2 ç ve 1 k nüfûsu bünyesinde barındırmaktadır.

1571 Yılı itibâriyle, toplam hâsılın % 87.5 'ini teşkil eden buğday ve arpa zirâatı yapılan köyün, sâir vergi gelirleri ile birlikte yıllık hâsıl toplamı. 1520'de

²²⁸BOA-TD-49.s.777-78;BOA-TD-438.s.54;TSMA-D-4040.v.10-b;TKGM-KKA-TD-48. v.166-b; BOA-RD-46.s.54;BOA-RD-127.s.24;BOA-RD-136.s.102;BOA-RD-210,s.140;BOA-RD-332,s.55; BOA-RD-445,s.8; BOA-RD-609,s.50.

²²⁹BOA-TD-49.s.769-70;BOA-TD-438.s.54;TSMA-D-4040.v.10-b;TKGM-KKA-TD-48. v.166a-166b;BOA-MAD-15575,s.184.

²³⁰BOA-TD-438.s.54;TSMA-D-4040.v.10-b;TKGM-KKA-TD-48. 172-a ;BOA-TD-49.s.798

364, 1530 ve XVI. asrın ortalarında ise sâdece 310 akça iken, 1571'de % 158.06 nisbetinde bir artışla, 800 akça olarak tesbît edilmiştir.

Göynük²³¹: XVI. Asırda aslında bağlı bulunduğu nâhiyenin önemli iskân merkezlerinden biri olup, 1488'de 55 hânenin yaşadığı köy, 1520'de, 11 nîm, 1'i aynı zamânda imâm olan 10 k, 5 kara, 7 m , 1 pîr, 20 göçer, ve 17 göçer-kara'dan oluşan 71 neferi, 1530'da ise, asıl re'âyâsını teşkil eden 13 h ve 2 m'den başka, *yörükân-ı der-karye-i mezkûr* başlığı altında kaydedilmiş olan 62 h, 13 m ve 2 imâm 'i bünyesinde barındırmaktadır. Bununla birlikte, aradan geçen 37 yıllık zamân zarfında, önemli nüfûs kaybına mâruz kaldığı anlaşılan köyde, 1571'de 4 nim, 1 k ve 1 statüsü belirtilmemiş olmak üzere toplam 6 neferin dışında, *Cemâ'ât-i yörükân-ı karye* den 39 nefer ile birlikte, ayrıca zemîn yazılmış olan 19 nefer kaydedilmiştir..

İlgili vergi kayıtlarından, 1571 yılı rakamlarına göre yekûn hâsılın % 68.64'ünü teşkil eden buğday başta olmak üzere, başlıca arpa, yulaf, darı, nohud, mercimek, bögrülce, susam, pamuk ve sâir bağ ve bostan zırâatı yanında, re'âyâ yanında bilhâssa yörükler tarafından önemli ölçüde hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyde, ayrıca, sâhip olduğu su kaynaklarına bağlı olarak, belirli sayıda değirmenin de bulunduğu görülmektedir. Bu cümleden olarak 1520'de yılda *üç ay yürüyen* 5 bâb, 1571'de ise, 5'i 30'ar akça resm-i âsîyâb ile *altı ay yürüyen* diğeri de *harâb* olmak üzere 6 değirmen tesbît edilmiştir. Kısacası, bütün bu gelir kaynakları ile birlikte, köye âit olan sâir mu'tâd vergi kalemlerinin teşkil ettiği toplam yıllık hâsıl, 1488'de 3771, 1520'de 5068, 1530'da 5.745 ve XVI. asrın ortalarında 5.647 akça kaydedilmiş olmakla berâber, Kara-Temur ve Fehim çiftlikleri hâsılının da mahsûb edildiği 1571'de 9.323 akça olarak tesbît edilmiştir. Kezâ, sonraki tevcîhlerde de, bunun üzerinden işlem görülmüştür.

Güney²³²: Bugün Denizli iline bağlı aynı isimli ilçe merkezinin esâsını teşkil eden Güney, XVI. asırda bağlı bulunduğu Kaş-Yenice'nin en kalabalık iskân yerlerinden birisi olarak dikkati çekmektedir. Bu asırda söz konusu olan Güney, bölgeye gelen Türkmen gruplarının ilk yerleştikleri, Menderes nehri kenarında bulunan ve bugün *Eski-Güney* denilen yerde bulunuyordu. Bir müddet burada

²³¹BOA-TD-49.s.447-48;BOA-TD-438.s.54;TSM1-D-4040.v.11-a ;TKGM-KKA-TD-48. v.162b-163a; BOA-MAD-15437.s.27; TSM1-D-166.v.78-b;BOA-MAD-17893.s.16.

²³²BOA-TD-49.s.758-59;BOA-TD-438.s.54;TKGM-KKA-TD-48. v.158a -159b; İ.Şen. *Aynı eser.* s.98-99.

yaşamış olan Güneyliler, XVII. asrın ilk yarısında, su ve sâir imkanlar bakımından iskâna daha müsait görülen bugünkü Güney'in bulunduğu yere göçerek evvelâ hâlen mevcut olan *Yağcılar Mahallesi*'nin işgâl ettiği yere yerleştirmişlerdir.

1520'de 3 ç, 1'i aynı zamanda îmâm olan 34 nim, 43 k, 14 kara, 27 m, 1 pîr, 2 pîr-i fânî, 1 kötürüm, 1 'a'mâ 2 mütekâid sipâhiden oluşan 128 nefer nüfûsa sâhip iken, 1530'da % 29.36 lık bir artışla , bu sayı 109 h, 54 m olmak üzere 163'e, 1571'de ise, %68.09 nisbetinde artarak, 3 ç, 48 nim, 133 k, 70 kara, 16 m, 1 îmâm, 1 â'mâ, ve 4 ma'lûl olmak üzere toplam 274 nefere yükselmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından, arpa başta olmak üzere, başlıca, buğday, yulaf, çavdar, nohud, darı, mercemik, susam, pamuk, bağ ve bostan zırâatı yanında, hayvancılıkla da meşgûl olduğu ve harâb bir değirmenin bulunduğu anlaşlan köyün, sâir mu'tâd vergi gelirleri ile birlikte, toplam yıllık hâsılı, 1520'de 5.095, 1530'da 5.652 ve 1571'de 5.994 akça olarak tesbît edilmiştir.

Hoca-^cOsman ²³³: XVI. Asırda, bağlı bulunduğu idâri ünitenin en düşük nüfûslu iskân yerlerinden birisi olan bu köyde, 1520'de sâdece 1 k meskûn olmakla berâber, 1530'da nüfûs kaydedilmemiş, 1571'de ise 2 nim, 4 k ve 1 m olmak üzere 7 nefer ile birlikte, üzerine zemîn yazılıp burada zırâatla meşgûl olan 11 nefer tesbît edilmiştir. 1622 Târihli defterde de, avârıza esâs 8 nefer kaydedilmiştir.

İlgili kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, buğday ve pamuk başta olmak üzere, başlıca, arpa, yulaf, susam ve sâir bostan mahsûlleri ihtihâl edilen köyün diğer vergi gelirleri ile birlikte, toplam yıllık hâsılı, 1520'de 3.352 akça iken, 1530'da % 21.92 azalarak 2. 617'ye düşmüş, 1571'de ise % 14.63 artarak, tekrar 3.000 akçaya yükselmiştir. Muteâkib tevcihlerde de bu rakam üzerinden işlem görülmüştür.

²³³BOA-TD-49.s.751;BOA-TD-438.s.54;TSM4-D-4040.v.10-b;TKGM-KKA-TD-48.v.164-b ;BOA-D.MKF-27429/11.s.48; BOA-RD-136,s.10; BOA-RD-344,s.15;BOA-RD-570,s.4; BOA-RD-660,s.(-); BOA-ALAD-15307,s.11.

Kara-Ayıld²³⁴: Bugün Kara-Hayit ismiyle Denizli merkez ilçesi merkez bucağına bağlı, aynı nitelikte bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan bu köyde, 1520'de, 14 ç, 7 nim, aynı zamânda 2'si imâm ve 1'i pîr olan 20 k. 9 kara, 15 m, 2 muhâssıl, 2 pîr, 5 göçer, 10 göçer-kara ve 1 statüsü belirtilmemiş olan toplam 85 nefer kaydedilmiştir. 1530'da da %32.94'lük artışla 70 h, 35 m, 5 imâm, 1 ehl-i ilm, 1 pîr ve 1 ma'lûlden oluşan 113 neferin meskûn olduğu köyün, 1571'de 1 2,5 ç, 6 ç, 17 nim, 24 k, 5 kara, 2 ma'lûl ve 12 *Cemâât-i yörükân-ı karye-i mezbûr* ile toplam 67 neferden başka ayrıca, üzerinde zemîn kaydedilip, zırâatla meşgûl olan 16 neferi bünyesinde barındırdığı anlaşılmaktadır.

Vergi kayıtlarından, 1571 yılı îtibâriyle toplam hâsılın, %43.06'sını teşkil eden buğday başta olmak üzere başlıca, arpa, susam, darı, pamuk, böğrölce, bağ ve sâir bostan zırâatı yanında, bilhâssa burada yazılmış olan yörükler vâsıtasıyla, hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyde, 5 bâb da değirmen bulunmaktadır. 1520 ve 1571 târihlerindeki tesbîtlere göre, bunlardan 3'ü *yıl yürüyen 2'si ise altı ay yürüyen* değirmenlerdir.

Bununla birlikte, köyün iktisâdî hayâtında yukarıda zikrolunan zırâî fâaliyet ve sinâî teşekküllerden daha mühim bir yer tutan, diğer bir sanayi kuruluşu da, geliri hâssa tahsîs olunup, defterlerde *nefs-i Lâzıkıyye* hâsılı ile birlikte kaydedilmiş olan *tâhûnhane* dir. Bu tesisin yıllık geliri, XVI. asırda köyün toplam hâsılının çok üzerinde olmak üzere, 1530 ve 1571 târihlerinde, 16.000 akça olarak tesbît edilmiştir.

Sonuç olarak, bugün, ünlü Pamukkale'nin 5 km kuzeyinde bulunup Pamukkale kaynaklarının daha az gazlı kolu mâhiyetinde olan ve kendi adıyla anılan ılıcasıyla da meşhûr olan köyün, söz konusu tahûnhâne hâriç olmak üzere, sâir mu'tâd vergi kaynakları ile teşkil ettiği toplam yıllık hâsıl, 1520'de 11.464 akça iken, 1530'da % 15.88 nisbetinde azalarak 9.643 akçaya düşmüş, aradan geçen 37 yıllık zamân zarfında kaydedilen % 44.48'lik bir artışla tekrar 13.933 akçaya yükselmiştir. Kezâ, sonraki tevcîhlerde de bunun üzerinden işlem görmüştür. Köyde ayrıca, kaydedilmiş olan *Akca-İniş mezraası* ve *Bağcı çiftliği*

²³⁴BOA-TD-49,s.714-15;BOA-TD-438,s.48,54;TSMAD-4040,v.10-a :TKGM-KKA-TD-48, v.110a,152a-153a; BOA-MAD-15575,s.184; BOA-RD-184,s.111; BOA-RD-210,s.54; BOA-RD-279,s.25; BOA-RD-332,s.54. Arıca, bu köyde bulunan ve Kara Hayit Hamamı "olarak da bilinen ılıca için bkz. Rıza Renan,Şifalı Su Kullanmak İlimi Balneoloji ve Şifalı Kaynaklarımız, İstanbul, 1942, s.328

mevcut olmakla berâber, aşağıda ayrıca zikredileceğinden. burada değerlendirmeye alınmamıştır.

Kaş-Yenice ²³⁵: Bugün, Yenice-Kent ismiyle, Buldan ilçesi merkez bucağına bağlı bir kasaba olarak varlığını davem ettirmekte olan bu köy, XVI. asırda, Lâzıkıyye kazâsı'na tâbi Kaş-Yenice nâhiyesi'ne isim teşkil etmesi bakımından olduğu kadar, demoğrafik ve iktisâdî potansiyeli itibâriyle de, bağlı bulunduğu îdârî ürnitede oldukça önemli bir iskân merkezî olarak görünmektedir. Tripolis harâbeleri yakınında bulunan bu köyün, daha XIV. asırda yöreye gelmiş olan konar-göçer Türkmen teşekküllerinin şimdiki köyün kuzeyindeki yamaca yerleşmeleriyle birlikte kurulmuş olduğu belirtilmektedir. Kezâ Kaş-Yenice isminin de buraya sonradan gelenlerin ilk yerleşmiş olanlara ne zaman geldiklerinin sormaları üzerine *Kaş'a yenice geldik* şeklinde cevap vermeleriyle birlikte yerleşmiş olduğu rivâyet olunmaktadır. Bir başka açıdan, Yenice- Ilicası gibi sâhip olduğu jeotermâl kaynaklarıyla da meşhûr olan köyün XVI. yüzyıl için, daha önemli bir husûsiyeti ise, dinî ve sosyal açıdan olduğu kadar, iskân ve kolonizasyon bakımından da son derece önemli olan zâviyelerden, Ahî, Ahî Durmuş ve Ahi Mahmud ismiyle mâruf olan üçünü hududları dâhilinde bulundurmasıdır. İlgili kısımda ayrıca değerlendirildiğinden, burada tekrarından sârf-ı nazar olunan bu husûs ile birlikte, Kaş-Yenice'nin diğer bir özelliği de XVI. asırda çok cüzî miktârda da olsa, kazâ merkezî hâricinde, bünyesinde gayr-ı müslim unsur barındıran tek kır iskân yeri olmasıdır.

İşte arzettiği bütün bu genel hususiyetleriyle, sâdece kendi nâhiyesi bünyesinde değil, tabî olduğu Lâzıkıyye kazâsı'nda da oldukça büyük önem arzeden ve 1488'de 77 hânedan ibâret olan bu köy, 1520'de 14 ç, 23 nim, 1'i aynı zamânda imâm olan 22 k, 3 kara, 15m, 2 göçer ve 15 göçer-kara olmak üzere toplam 82 nefer müslim nüfûsdan gayrı, *Cemâ'ât-i Kefere-i Kaş-Yenice* başlığı altında, 1 ç ve 1 nim olmak üzere sâdece 2 nefer gayr-ı, müslim nüfûs kaydedilmiştir. Bunlardan birinin, *Durmuş veled-i Arslan*, diğerinin de, *Dursun veled-i Bahşî* ismiyle kaydedilmiş olması, oldukça dikkat çekici olup, bu insanların

²³⁵BOA-MAD-17893,s.16; BOA-TD-49,s.745-46;BOA-TD-438,s.53; TSMA-D-4040,v.10-b;TKGM-KKA-TD-48, v.163a-164a ;BOA-D.MKF-27429/11,s.47; BOA-RD-136,s.10;BOA-RD-190,s.12; BOA-RD-184,s.127;BOA-RD-190,s.185;BOA-RD-213,s.69; BOA-MAD-15307,s.5;BOA-RD-344,s.31;BOA-RD-451,s.18;BOA-MAD-17668,s.360;TSMA-D-166,v.47-b;BOA-RD-681,s.26;BOA-RD-694,s.20.İ.Şen. *Aynı eser.* s.71-74 Ayrıca köyün jeotermal hususiyetlerine dair tafsilat için bkz. Rıza Renan. *Aynı eser.* s.322-23,331.

gayr-ı Türk kökenli olmakla berâber, isimlerine ve dillerine varıncaya kadar ne ölçüde Türk külürü'ne intibâk etmiş oldukları veyâ, Türk olmakla berâber zamânla gayr-ı müslim olan bâzı Türklerin ne ölçüde kendi kültürlerine bağı kaldıklarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Kezâ, 1530'da, 62 h, 44 m, 3 sâhib-i berât, 2 *meremmetci-i köpri*, 3 pîr, 1 ma'lûl ve bir sipâhi-zâdeden başka, gene zikrolunan *Cemâât-i Keferede*'n sâdece 2 hâne köydedilmiştir. Kısacası, bu târihte toplam 118 neferin meskûn olduğu köyde, sözkonusu kefere cemââtinden hiç kimsenin tesbît edilmemiş olduğu 1571'de, 8 ç, 29 nîm, 2 ç ve nim, 23 kara, 2 m, 1 pîr 1 ma'lûl ve 2 göçer nüfûstan başta, zemîn tasarruf edip, zırâatla meşgûl olan 19 nefer kaydedilmiştir. 1622 Târihli defterde de, avârıza esâs, 17 nefer belirlenmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, küçük çapta da olsa çeltik istihsâl edilen bir *çeltik-argına* sâhip olan köyde, esâs olarak, 1571 yılı itibâriyle, yekûn hâsılın %54.44'ünü teşkil eden buğday başta olmak üzere, arpa, susam, yulaf, bögrülce, pamuk ve sâir bağ, bahçe, bostan zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunmakta idi. Köyün bütün bu gelir kaynaklarına ilâveten, sâir mu'tâd vergi gelirleri ile birlikte ortaya koyduğu toplam yıllık hâsılı, daha önce zikredilmiş olan Ağa-Pınarı karyesi hâsılının da mahsûb edildiği 1488'de 16.420 akça iken 1520 'de aynı minvâl üzere 10.004 akçaya düşmüştür. Bununla birlikte, müstakil kaydedilmiş olduğu 1530'da 12.500, XVI. asrın ortalarında da 12.052 akça hâsılı tesbît edilmiş olan köyün toplam yıllık gelirinin aradan geçen zamân zarfında %69.17 nisbetinden bir artış kaydetmesiyle 20.389 akçaya baliğ olduğu görülmektedir. Kezâ, sonraki tevcihlerde de, bunun üzerinden işlem görüldüğü anlaşılmaktadır.

Köste²³⁶: Muhtemelen bugünkü Güney ilçesi hudutları dâhilinde, Cindere ve Gözler köyleri civârında bulunan bu köy de, XVI. asırda, hem nüfûs ve hem de iktisâdî potansiyeli itibâriyle, bağı bulunduğu nâhiyenin ve kazânın en büyük kır-iskân merkezlerinden birisi olarak dikkati çekmektedir. Nitekim, elimizde bulunan ilk tahrir sonuçlarını ihtivâ eden 1520 târihli deftere göre 1 ç, 1'i aynı zamânda imâm olan 62 nim, gene 1'i imâm olan 65 k, aynı zamânda 1'i *kara-pîr* diğeri de *kara-ma'lûl* olan 23 kara, 1'i aynı zamânda ma'lûl olan 22 m, 1 â'ma, 1 pîr-i fânî

²³⁶BOA-TD-49,s.755-56;BOA-TD-438,s.54;TKGM-KKA-TD-48,v.168b-170a;BOA-D-MKF-27429/11,s.47;BOA-RD-46,s.6; TSMA-D-166,v.14-a.88-b;BOA-RD-591,s.55;BOA-RD-652,s.29.

ve 2 pîr'den oluşan toplam 177 neferin meskûn olduğu köyde, 13 yıllık zamân zarfında kaydedilen %39.54'lük bir artışla, 1530'da 165'i h, 75'i m, 4'ü ma'lûl ve 3'ü pîr olmak üzere toplam 247 nefer kaydedilmiştir. Kezâ, aradan geçen 37 yıllık zamân zarfında, giderek düşüş göstermekle berâber devâm ettiği anlaşılan %8.90'lık bir nüfus artışı neticesinde, 1571'de de, 1 ç, 53 nim, 146 k, 45 kara ve 6 m'den oluşan toplam 252 nefer ile birlikte, ayrıca, üzerine zemîn yazılmış olan ve zirâatla meşgûl olan 17 neferin tesbît edilmiş olduğu görülmektedir. 1622'de de avârıza esas 15 nefer kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından, 1571 yılı rakamlarına göre, yekûn hâsılın %52.82'sini teşkil eden buğday başta olmak üzere, başlıca, arpa, darı, susam, pamuk, bögrülce, bağ ve sâir bostan zirâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olduğu ve önemli ölçüde zeytin, ceviz ve iğde ağacının bulunduğu anlaşılan köyde, sâhip olduğu zengin akarsu kaynaklarına bağlı olarak değirmenciliğin de geniş zirâi üretime bağlı bir sinâî kol olarak geliştiği görülmektedir. Bu cümleden olarak, 1520'de iki ayrı kalemde kaydedilmiş olan, 12 bâb âsiyâb'dan 5'inin 60'ar akça *resm* ile *tamâm yıl*, 7'sinin ise, 30'ar akça *resm* ile altı ay fâaliyette olduğu anlaşılmaktadır. 1571'de ise, beş ayrı kalemde kaydedilmiş olan değirmen sayısı tam 19'a çıkmıştır. Bunlardan 10'u 60'ar akça *resm-i âsiyâb* ile tam yıl, 6 'sı da 50'şer akça ile on ay fâaliyette olan değirmenlerdir. *Âsiyâb-ı cedîd* olarak kaydedilmiş olan diğer 3 değirmenden, *mukaddemâ piyâde tâifesinin* tasarrufunda bulunmakla berâber, sonradan tımâra tahsîs edilmiş olan 2'si 60'ar akça ile tamâm yıl, diğeri ise 40 akça *resm* ile sekiz ay çalışan değirmenler olarak tesbît edilmiştir.

Kısacası, son derece çeşitli ve zengin bir iktisâdî bünye arzeden köye âit bütün bu gelir kaynaklarına ilâvaten, sâir mu'tâd vergi gelirleri ile birlikte toplam yıllık hâsıl 1520'de 10.136, akça iken, 1530'da %24.80 nisbetinde artarak, 12.650'ye yükselmiş, 1571'de de aradan geçen zamân zarfında kaydedilmiş olan % 55.47'lik bir artış neticesinde, 19.668 akça olarak tesbît edilmiştir. Kezâ, sonraki tevcîhlerde de bunun üzerinden işlem görülmüştür.

Leşkerî²³⁷: 1488'de 38 hânedan ibâret bir iskân yeri olan köyde, 1520'de, 4 ç, 1'i aynı zamânda imâm olan 22 nim, 15 k, 6 kara, 7 m, 5 göçer, 1 göçer-kara ve 1 kötürümden oluşan 61 nefer kaydedilmiştir. 1530'da %29.50'lik bir artışla, 39'u

²³⁷BOA-MAD-1-893,s.16;BOA-TD-49,s.746-47;BOA-TD-438,s.54;TSMA-D-4040,v.11-a :TKGM-KKA-TD-48, v.162a-162b.

h, 34'ü m, 2'si imâm, 23'ü ma'lûl ve 1'i divâne olmak üzere toplam 79 nefer tesbît edilmiş olduğu köy, aradan geçen 37 yıllık zamân zarfında kaydedilmiş olan %29.11 nisbetindeki artış netîcesinde, 1571'de 2 ç, 26 nim, 37 k, 19 kara, 1 hatib ve 15 göçer olmak üzere toplam 102 neferden başka, zemîn tasarruf eden ve zirâatla meşgûl olan 3 neferi bünyesinde barındırmaktadır.

Vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla , başta temel hubûbatdan olan buğday ve arpa olmak üzere, başlıca yulaf, darı, bögrülce, susam, pumuk ve bostan ile birlikte, muayyen miktârda bekmez istihsâli yanında, koyun başta olmak üzere, önemli ölçüde hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün, sâir mu'tâd vergi gelirleri ile birlikte toplam yıllık hâsılı, 1488'de 2.523 akça iken, 1520'de %127.22 lik bir artışla 5.733'e çıkmıştır. Yine, 1530 de 5.354 akça olan hâsıl, hâssa tahsîs edilmiş olduğu 1571'de 5.271 akça olarak tesbît edilmiştir. Bütün bunların hâricinde, köye tâbi olarak kaydedilmiş olan Aksak-Bağ mezrâ'ası na ise aşağıda ayrıca temas edilecektir.

Mekriye²³⁸: Bugün dahî Derbent ismiyle, Buldan İlçesi merkez bucağına bağlı aynı nitelikli bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan bu köy, yerleşim konumu itibâriyle, Türk iskânı döneminde esâsen bir *Derbend Köyü* olarak gelişmiştir. Bunda, Denizli'den Alaşehir üzerinden İzmir'e uzanan mahalli planda önemli olan yol şebekesi üzerinde mühim bir yer işgâl etmesi esas âmil olmuştur. Nitekim, bu fonksiyonu icrâ edebilmek için bünyesinde barındırdığı çiftlikle ilgili olarak, evkâf defterlerinde şu kayıtlara tesâdüf edilmektedir;

Karye-i Mekriye yol üzerinde derbend köy olub Kâsımoğulları Derviş 'Ali ve Murâd Beg Çiftliği bu yer vakfiyyet üzere tasarruf idüb âyende ve revendeye hizmet iderler imiş ve mâ-takaddümden dahi ashâb-ı vakfdan idüklerine ba'zı mu'temed kimesneler şehâdet idüb ma'mukaddemâ kadı asker olan Seydi Çelebi Efendi Hazretleri eline tezkere virüb anda dahî evlâdlığı mestûr olub sonra evkâf nesh-i târî olıcak zikrolan çiftlikden beş çiftlik mikdârı ifrâz olunub tımâra virilüb üç çiftlik yeri mezkûr Mekriye

²³⁸BOA-TD-49.s.783-84;BOA-TD-438.s.54.131;TSMA-D-4040,v.11-a;TKGM-KK1-TD-48, v.157b-158a; BOA-RD-386.s.32;BOA-TD-369.s.439-40;TKGM-KK TD-560, v.229-a; İ.Şen. Aynı eser, s.70-71.

dervişlerine ... âyende ve revendeye hizmet etmek için mukarrer olub evlâddan Câbî Derviş nâm kimesnei Lâzıkıyye kadısı 'arz idüb der-i Devletden berât-ı Sultâniyle müşârün - ileyhe üç çiftlik yeri vakfiyyet üzere sadaka olunub tasarruf idüb defter-i köhnede mestûr olmağın defter-i cedide vakfiyyet üzere ber-karâr-ı sâbık mutasarrıfdir.

Buradan da anlaşılacağı üzere, Mekriye karyesinin derbend fonksiyonunu icrâsı için vaktiyle Kâsımoğullarınca vakfiyyet üzere, tahsîs edilmiş olan, köy bünyesindeki çiftliklerden, ikisinin *vakf-ı mensûh* olması üzerine, ellerinde kalan üç pâre çiftliğin yıllık hâsılı, 1530 ve 1571 tâtiplerinde 300 akça olarak tesbît edilmiş, ayrıca 1520 ve 1571 târihli mufassal defterlerde de, *sâhib-i vakf* olanların bu üç çiftlikten gayrisına dahl etmemeleri gereğine işâret olunmuştur.

Böylece en önemli husûsiyetine işâret edilmiş olan köyde, 1520'de 1 ç, 22 nim, 12 k, 2 kara, 2 pîr, 3 m, 1 sâhib-i-vakf ve 1 sipâhî-zâde olmak üzere toplam 44 nefer, 1530'da da, 21 h, 16 m, ve 2 pîr'den oluşan 39 nefer meskûndur. 1571'de ise, aradan geçen 40 yıllık zamân zarfında kaydedilmiş % 58.97'lik artış netîcesinde, 1 ç, 11 nim, 30 k, 16 kara ve 4 m olmak üzere toplam 62 nefer kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, 1571 yılı rakamlarına göre toplam hâsılın % 38.88'ini teşkil eden buğday başta olmak üzere, başlıca arpa, yulaf, burçak, susam, pamuk, bağ ve bostan zırâatı yanında, bilhâssâ koyun ve kovan ile ilgili hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün, toplam yıllık hâsılı 1520'de 2.643, 1530'da 2.606 akça iken, 1571 de % 38.14 nisbetinde bir artış netîcesinde 3.600 akça olarak tesbît edilmiştir. Kezâ, sonraki tevcîhlerde de bu rakam esâs alınmıştır.

Son olarak, burada söz konusu olan Mekriye karyesi'nin yerinin barajın göl sahâsı içinde kalmış olmasından dolayı, 1907'de bugünkü yerine taşındığını da belirtmek gerekir.

‘Osman²³⁹:XX. Asrın başlarına kadar Osmâniye şeklinde de olsa ismini muhâfaza etmiş olan bu köy, 1520'de Aydos nâhiyesi'ne bağlı olarak kaydedilmiş olmakla beraber 1530'lardan itibaren gerçekleştirilen bütün tahrirlerde, Kaş-Yenice'ye tâbi olarak yazılmıştır. 1520'de , 12 ç, 10 nim, 9 k, 1 kara ve 5 m nüfûsa sâhip olan köyün 1530'da 31 h, 11m, 1 imâm ve 1 sâhib-i berât olmak üzere toplam 44 neferi bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Bununla birlikte, aradan geçen zamân içersinde, esâs re'âyâsının teşkil ettiği nüfusun %50 azalması neticesinde, sâdece 2 ç, ve nim, 4 ç, 7 nim, 7 k, 1 kara ve 1 ma'lûlün tesbît edilmiş olduğu köyde, ayrıca, üzerine zemîn kaydedilmiş olup. burada zirâatla meşgûl olan 20 neferin yazılmış olması da dikkati çekmektedir. Kezâ, 1622 târihli defterde de, köyde avârıza esâs sâdece 8 nefer tesbît edilmiştir.

Vergi kayıtlarından, 1571 yılı rakamlarıyla, toplam hâsılın % 77.78'ini teşkil eden temel hubûbat mahsûlü buğday ve arpa başta olmak üzere, başlıca susam, pamuk, bağ ve bostan zirâatı yanında koyun ve kovan ağırlıklı hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün, sâir vergi gelirleri ile birlikte, yıllık hâsılı, Aydos'a tâbî olduğu 1520'de 4.987, 1530'da 4.427, 1571'de ise, %56.81'lik artış neticesinde 6.942 akça olarak tesbît edilmiş olup, müteâkib tevcîhlerde de bunun üzerinden işlem görülmüştür. Köyde ayrıca kaydedilmiş olan bir vakıf çiftlik olup aşağıda zikrolunacaktır.

Sûfi-Ramazanlu(=Sendellü)²⁴⁰: XVI. Asırda Sûfi-Ramazanlu kaydedilmiş olmakla beraber, XVII. asır kayıtlarında *Sendellü* nâmiyle meşhûr olan ve her iki asırda da nisbeten küçük bir iskân merkezî olarak görünen bu köy, 1520'de 10 k, 3 kara ve 3 m.'den oluşan 16 nefer re'âyâ hâricinde, 17 nefer de *sîpâhî-zâdegânı*, 1530 de da, 8 h, 9 m, ile birlikte 1 mütekâid-sîpâhî ve 15 sîpâhî-zâdeyi bünyesinde barındırmaktadır. Gene aynı târihte, köyde ayrıca, *ân-Cemâat-i Kayı*'dan 6 h ile 1 m kaydedilmiştir. 1571'de ise, sâdece 7 k. nüfûsa sâhip olan köyde, ayrıca üzerine

²³⁹BOA-TD-49,s.716; BOA-TD-438,s.54; TSMA-D-4040,v.10-b; TKGM-KKA-TD-48, 165a-165b; BOA-RD-127,s.24; BOA-RD-354, s.25; BOA-RD-660,s.(-); BOA-MLAD-17668,s.360; BOA-D-MKF-27429/11,s.48.

²⁴⁰BOA-TD-49,s.782; BOA-TD-438,s.49,54; TSMA-D-4040,v.10-b; TKGM-KKA-TD-48, v.167a; BOA-RD-136,s.10; BOA-RD-190,s.185; BOA-RD-344,s.15; BOA-D-MKF-27429/11,s.47; TSMA-D-166,v.45-b.

zemîn kaydedilip, zirâatla meşgûl olan 15 nefer tesbît edilmiştir. Kezâ, doğrudan Sendellü adıyla kaydedilmiş olduğu 1622 târihli defter de de, ancak 1 avârız-hânesi teşkil eden, sâdece 3 nefer yazılmıştır.

İlgili vergi kalemlerinden anlaşıldığı kadarıyla, 1571 yılı îtibâriyle, yekûn hâsılın % 69.83'ünü teşkil eden buğday başta olmak üzere, başlıca arpa, yulaf, nohut, susam, pamuk, ve sâir bostan mahsûlleri istihsâl edilen köyün, mu'tâd olan sâir vergi gelirleri ile birlikte, yıllık hâsılı, 1520'de 3648 akça iken, 1530'da %27.63'lük artışla 4.656'ya, 1571'de ise %29.16 nisbetinde bir artışla 6.014 akça olarak tesbît edilmiştir. Kezâ, mûtaâkib tevcîhlerde de bunun üzerinden işlem görülmüştür.

Togancı (=Doğancı)²⁴¹: XV. Asrın sonlarında, İblisi nâhiyesi'ne tâbî bir mezraa olarak kaydedilmiş olmakla berâber, Kaş-Yenice'ye bağlı olarak yazılmış olduğu 1520'den îtibaren köy olarak zikredilmiş olan bu yer, gerek mezraa olduğu zamân ve gerekse köy telakki edildiği zamânlarda, XVI. asır boyunca, *hâlî-i 'ani'r-re'âyâ* kaydedilmiş olup *hariçden ekilür* şeklinde tavsîf edilmiştir. Dolayısıyla, hiçbir zamân fâal iskân yeri olma özelliğini taşımamıştır. Nitekim, 1571'de, hariçten gelip, burada zemîn tasarruf etmek sûretiyle zirâatle muşgûl olan, ancak civâr köylerde meskûn olduğu anlaşılan 9 nefere işâret edilmiştir.

Vergi kalemlerinden, başlıca buğday, arpa zirrâatı yapılmakla berâber, XVI. asrın sonlarında *üç yılda bir* ekilen çeltik üretimi ile de meşgûl olunduğu, 1520 'de ise bir miktar susam ve pamuk üretiminin de söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bu mahdud gelir kaynaklarıyla sâir bâzı vergi kalemlerinin teşkil ettiği toplam yıllık hâsıl, mezraa yazıldığı XV. asrın sonlarında 1085 akça iken, 1520'de 992, 1530'da ise 691 akçaya düştükten sonra aradan geçen zamân zarfında kaydedilmiş olan % 51.66'lık artış nefîcesinde tekrar 1.048 akçaya yükselmiş olup, sonraki tevcîhlerde de bunun üzerinden işlem görülmüştür.

Yolma (Ma'a Mezraa-i Murad-Aslan)²⁴²: 1520 Târihli defterde ayrı kaydedilmekle berâber, ondan sonraki târihlerde, dâimâ Murad-Aslan mezraası ile birlikte yazılmış olan bu köy, zikrolunan târihte, 3 ç, 2 nim, 3 k, 2 kara, 2 m ve

²⁴¹BOA-TD-1051, s.17; BOA-TD-49, s.750; BOA-TD-438, s.54; TSMA-D-4040, v.10-b; TKGM-KKA-TD-48, v.164-b; BOA-RD-136, s.10; BOA-RD-138, s.121; BOA-RD-570, s.4; BOA-RD-664, s.5; BOA-MAD-15307, s.11.

²⁴²BOA-TD-49, s.796,798; BOA-TD-438, s.54; TSMA-D-4040, v.10-b; TKGM-KKA-TD-48, v.170-a; BOA-D-MKF-27429/11, s.48

aynı zamânda imâm olan 1 pîr'den oluşan toplam 12 neferin meskûn olduğu bir iskân yeridir. Aynı târihte, ayrı kaydedilmiş olan mezraa ise *hâli*, *hâriçden ekerler* şeklinde tavsîf olunmuştur. 1530'da 9 h, 3 m, 1 hatib ve 1 pîr nüfûsa sahip olan köy, 1571'de de, 5 ç, 2 nim, 7 k, 3 kara, ve 1 m, olmak üzere, ancak 18 neferin meskûn olduğu, üzerine zemîn kaydedilmiş olan 12 neferin ise zırâatla meşgûl olduğu bir iskân yeri olarak görünmektedir. Kezâ, 1622'de de, ancak 1 âvvârız-hânesi çıkararak küçük bir köy olarak dikkati çekmektedir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, çok düşük miktarlarda olmakla berâber, başlıca buğday, arpa, susam, pamuk, bağ, bahçe ve bostan mahsûlleri yanında, hayvancılıkla da meşgûl olunan köy hâsılı içersinde, sâir mu'tâd vergilerle berâber, 1571 yılı rakamlarına göre yekûn hasılın % 25'ini teşkil eden 260 akçalık *kalye taşı resmi* de dikkati çekmektedir. Kısacası, bütün bu gelir kaynaklarının teşkil ettiği köyün toplam hâsılı, hâsılı kendi hâsılına mahsûb edilmiş olan Murad-Aslan mezraası'nın *su basub zırâ'at olunmaz* olduğu ve kendisinin de Altuntaş nâhiyesi'ne tâbi Ali Beg karyesine *zamîme* yazılmış olduğu 1520'de 1.523 akça olarak tesbît edilmiştir. Kezâ, 1530'da da 1.790 akça olan köy hâsılı, XVI. asrın ortalarında %32.96'lık kayıpla 1.200, 1571'de ise tekrar %13.33'lük bir düşüş neticesinde 1.040 akça olarak kaydedilmiştir.

b-Mezraalar

Akca-İniş²⁴³: Kara-Ayıld karyesi hududları dâhilinde olup, sâdece XVI. asrın ilk yarısında tesbît edilebilen bu mazra'a re' yâdan hâli olarak, 1530'da 300, XVI. asrın ortalarında ise 280 akça hâsılı ile birlikte kaydedilmiştir.

Aksak-Bağ²⁴⁴: Daha önce zikredilmiş olan Leşkerî karyesi hududları dâhilinde olan ve XVI. asırda *hâli* olup hâriçden ekilen, dolayısıyla, 1571'de zemîn tasarruf edip, zırâatla meşgul olan 6 neferin kaydedilmiş olduğu bu mezraanın *'ani'l-gille ve resm-i zemîn ve gayrîhu* şeklinde tasrih edilmiş olan yıllık hâsılı, 1530'da 1.167 akça iken 1571'de %62.81 artışla, 1.900 akçaya yükselmiştir.

²⁴³BOA-TD-438.s.54:TSM4-D-4040.v.11-a .

²⁴⁴BOA-TD-438.s.54:TKGM-KK1-TD-48. v.171-b.

Aslıhan²⁴⁵: Bâzar-Köy hududları dâhilinde bulunan ve XVI. asır boyunca *hâli* kalp hariçden ekildiği anlaşılan mezraada, 1571'de, zemîn tasarruf eden 10 nefer kaydedilmiştir. İlgili vergi kalemlerinden, başlıca buğday, arpa, susam, pamuk zırâatı yapıldığı anlaşılan mezraanın yıllık hâsılı, 1520'de 301, 1530'da 447 akça kaydedilmiş olmakla beraber, 1571'de %123.71'lik bir artışla 1000 akça olarak tesbît edilmiştir. Kezâ, sonraki tevcihlerde de bunun üzerinden işlem görülmüştür.

Dibek-Öyüğü²⁴⁶: Yalnız, 1571 târihli defterde tesbît edilebilen bu mezraa hakkında re'âyâdan hâli olup, yıllık 885 akça hasılı olduğundan gayrı herhâangi bir mâlumât elde edilememiştir.

Eşşek-Ahmed²⁴⁷: XVI. Asır tahrir defterlerinde, bu isimle Kaş-Yenice nâhiyesi'ne tâbî iki ayrı mezraa kaydedilmiş olup, 1520'de 630, 1530'da ise 806 akça hâsılı ile yazılmış olan birisi sâdece, mezkûr asrın ilk yarısında tesbît edilebilmektedir. Asıl önemli olan ve XVI-XVII. asırlarda tâkib edilebilen ikincisi ise, daha önce zikredilmiş olan Bâdemlü karyesi yakınlarında bulunmaktadır. Re'âyâdan hâli olması sebebiyle, diğerleri gibi fâal bir iskân yeri olmayıp ancak 1571'de zemîn tasarruf eden 8 nefer kaydedilmiş olan ve küçük çapta, buğday, arpa ve pamuk zırâatı yapıldığı anlaşılan mezrâanın toplam yıllık hâsılı 1520'de 641 akça iken 1530'da 1.000, 1571'de ise 1.421 akçaya çıkmıştır. Kezâ, gerek mezraa özelliğini muhafaza ettiği XVI. asrın sonuna kadar, gerekse çiftlik telakki edildiği XVII. asrıdaki tevcihlerde de bu rakam esâs alınmıştır.

Göger²⁴⁸: Yalnızca, XVI. asrın ikinci yarısından itibaren tâkib edilebilen Göger, mezkûr asırda mezraa olarak kaydedilmiş olmakla beraber, XVII. asır boyunca köy olarak zikredilmiştir. Defterlerde; *âni'l-gille* ve *gayrîhu* şeklinde belirtilmiş olan mezraanın yıllık hâsılı, XVI. asrın ortalarında 400 akça iken, 1571'de %150 nisbetinde artarak 1.000 akçaya baliğ olmuştur. Kezâ, karye olarak

²⁴⁵BOA-TD-49,s.751;BOA-TD-438,s.54;TSMA-D-4040,v.10-b;TKGM-KKA-TD-48, v.165a; BOA-RD-136,s.10;BOA-RD-138,s.121;BOA-RD-344,s.15.

²⁴⁶TKGM-KKA-TD-48, v.172-a.

²⁴⁷BOA-TD-49,s.758,765;BOA-TD-438,s.54;TSMA-D-4040,v.11-a;TKGM-KKA-TD-48, v.171-a; BOA-RD-46,s.19; BOA-RD-136,s.102;BOA-RD-127,s.24; BOA-RD-210,s.140; BOA-RD-332,s.55; BOA-RD-591,s.4;BOA-RD-652,s.16.

²⁴⁸TSMA-D-4040,v.11-a;TKGM-KKA-TD-48, v.172-a;BOA-RD-344,s.31;BOA-RD-451,s.36;BOA-RD-681,s.26; TSMA-D-166,11-a

kaydedilmiş olduğu XVII. asırdaki tevcihlerde de bunun üzerinden işlem görmüştür.

Kan-Yiri²⁴⁹ XVI. Asır boyunca tâkib edilebilen bu mezraa da, *hâli haricden ekilür* şeklinde kaydedilmiş olması sebebiyle, fâal bir iskân merkezi değildir. Sâdece 1571 yılında burada zemîn tasarruf edip, zırâatla meşgûl olan 18 nefer yazılmıştır. İlgili vergi kayıtlarından, başlıca, arpa, buğday, susam ve çeltik zırâatı yapıldığı anlaşılan mezraanın toplam yıllık hâsılı, XVI. asrın ilk yarısında, 1.497, 1571'de ise 1.600 akça olarak tesbît edilmiştir.

Kazâlu-Büki²⁵⁰: Kaş-Yenice'ye tâbi mezraalar içersinde, bünyesinde barındırdığı 1520'de 1 ç. 1530'da 2 h, ve 1571'de gene 1ç'den başka , zemîn yazılmış olan hariç 6 nefer ile tek fâal iskân yeri olma özelliğini arzeden Kazâli-Büki'nde, başlıca, arpa, buğday, susam ve pamuk zırâatı ile meşgûl olduğu anlaşılmaktadır. Sâir vergi kalemleri ile birlikte, mezraanın yıllık hâsılı, 1520'de 1.195 akça iken, aradan geçen 13 yıllık zamân zarfında görülen %48.20'lik bir kayıpla, 1530'da 619. XVI. asrın ortalarında ise 569 akçaya düşmüştür. 1571'de ise 750 akça olarak tesbît edilmiştir. Kezâ, çiftlik olarak kaydedilmiş olduğu 1590-99 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan tevcihlerde de bunun üzerinden işlem görmüştür.

Umurlu²⁵¹: Bâdemlü karyesi yakınlarında olup, re'âyâdan hâli bulunan mezraada yalnız 1571'de zemîn tasarruf edip zırâatla meşgûl olan hâriç 9 nefer kaydedilmiştir. İlgili vergi kayıtlarından, 1571 rakamlarına göre, toplam hâsılın %79.63'ünü teşkil eden buğday başta olmak üzere, başlıca, arpa, susam ve pamuk yanında sâir bağ ve bostan zırâatının da yapıldığı anlaşılan mezraanın yıllık hâsılı, 1530'da 1.832 akça iken, 1571'de %78.22 nisbetinde bir artış neticesinde, 3.265 akçaya bâliğ olmuştur.

c-Çiftlikler

Ahî-Durmuş²⁵²: Kaş-Yenice karyesi hududları dâhilinde olup, esâsen diğer pek çok fonksiyonu ile birlikte iskân açısından da son derece önemli olan bir

²⁴⁹BOA-TD-49,s.771;BOA-TD-438,s.54;TSMVA-D-4040,11-a ;TKGM-KKA-TD-48, 158-a .

²⁵⁰BOA-TD-49,s.764,792 (Burada mükerreren iki defa kaydedilmiştir);BOA-TD-438,s.54;TSMVA-D-4040,v.10-b;TKGM-KKA-TD-48, v.171-b;BOA-RD-138,s.105;BOA-RD-127,s.65;BOA-RD-213,s.120.

²⁵¹BOA-TD-438,s.54;TKGM-KKA-TD-48, v.167a-167b;TSMVA-D-4040,v.10b.

²⁵²BOA-TD-369, s.442;BOA-TD-438,s.132;TKGM-KKA-TD-560, v.230-a.

müessese olarak, aynı isimli zâviyeye tahsis edilmiş olan bu çiftlik, evkâf defterleirnde şöyle kaydedilmiştir;

Karye-i mezkûrda Ahî-Durmuş Zâviyesi demekle ma'rûf zâviye iki çiftlik mikdârı yer vakf olub vakfiyyet üzere tasarruf olunurmuş sâbıkâ Mevlânâ °Abdülkerim Lâzıkıyye kadısı °atebe-i °ülyâya mezkûr zâviye mahlûldür deyu arz-itdüğüyle Pâdişahımız.. Hazretleri mezkûr Hasan eline hükm-virilüb sadaka eylemiş el-vakt mutasarrıfdur deyu mestûr der-defter-i °atık hâliyâ Padişahımız... Hazretlerinin mukarrernâmesiyle Ahmed ve Mehmed nâm kimesneler vakfiyyet üzere mutasarrıfdur ellerinde nişân-ı hümayûnları vardır deyu der-defte-ri köhne hâliyâ Pâdişahımız a'zzallâhu ensârehu Hazretlerinin berât-ihümâyunuyla zâviye-i mezkûrun meşihatına Lütfullah mutasarrıf olmağın defter-i cedide kaydolundu ammâ mezkûr.. zâviye üzerinde olmayub, zâviyeye âyende ve revende getürmeyüb mahsûlüne malikâne mutasarrıf olub âsitâne-i Devlete °arz olundu.

Sonraki tâhriirde de aynı şekilde kaydedilmiş olan zâviye çiftliğinin yıllık hâsılı, 1530 ve 1571 târihlerinde, *ber-vech-i tasarruf-ı evvel* 1000 akça olarak tesbît edilmiştir.

Ahî-Mehmed ve Mahmud²⁵³: Adından da anlaşılacağı üzere *vakfiyyet üzere* tasarruf olunan bir *ahî çiftliği* olup, yukarıda zikredilmiş olan Deri-boli karyesi hududları dâhilinde bulunan bu çiftlik, evkâf defterleirnde, şu sûretle kaydolunmuştur;

Kaş-Yenice sınırında Ahî Mehmed ve Mahmud üç çiftlik mikdârı yeri vakfiyyet üzere tasarruf iderler imiş sonra Ahî Mehmed fevt olub oğlı Ahî İbrâhim Merhûm Sultan Mehmed Hân tâbeserâhu nişânıyla tasarruf etmiş sonra evkâf nesh-i târî alıcak tımâra virilmiş ba'dehû Pâdişahımız.. Hazretleri yine mukarrer idüb mezkûr İbrâhim eline hükm-i

²⁵³BOA-TD-369, s.441-42; BOA-TD-438.s.132;TKGM-KKA-TD-560, v.230-a.

şâhî virilmiş elinde mukarrernâme var deyu kaydolunmuş der- defter-i °atik hâliyâ Pâdişâhımız °azzâllahu ensârehu Hazretleri Ahi Mahmud oğlu Yusuf'un oğlu °Abdurrahman ve Ahî Mehmed evlâdından Mehmed ve Ali nâm kimesnelere sadaka idûb ellerine nişân-ı hümayûn virilüb defter-i °atikde mestûrdur bi'l-fi'il hükm-i şâhî ile İbrâhim oğlu °Ali vakfiyyet üzere mutasarrıfdur.

Çiftliğin, *ashâb-ı evlâd-ı vakf* dan 3 neferin kaydedilmiş olduğu 1530'larda, yıllık hâsılı 625 akça olmakla berâber, 1571'de 332 akça kaydedilmiştir.

Ahî-Sâlih²⁵⁴: Defterlerde, *vakf-ı kadîm* olarak belirtilen ve esâs itibâriyle, pek çok dinî ve içtimâî fonksiyonu bir arada ifâ eden bir müessese olan zâviyeye tahsîs edilmiş olan bu çiftlik, Ahî Sâlih karındaşı *Ahî Elvân ve °Ali berât-ı pâdişahiyle tasarruf etdiler takrir olundu ammâ hükm görülmedi* şeklindeki tesbitten sonra uzun müddet *harâb yatdıktan* sonra, tâmirine mültezîm olan Ahî Salîh evlâdından Hacı Hasan mârifetiyle tekrar ihyâ olunmuştur. Bundan sonra, çiftlik, *berât-ı Pâdişâhiyle* mutasarrıf olan °Abdî Fakih'in de fevti üzerine, 1530'larda Eyne Beğ Devriş'e tevcîh edilmiştir. Kezâ. 1571'de de vakıf ayniyle mukarrer tutulmuştur. Deri-Boli karyesi hudutları dâhilinde olup, başlıca, arpa, buğday, susam ve pamuk zirâatı yapılan çiftliğin yıllık hâsılı, 1530'larda 364, 1571'de ise 365 akça olarak tesbît edilmiştir.

Ak-Kaya²⁵⁵: Daha önce zikredilmiş olan Çarşamba karyesi hudutları dâhilinde bulunan bu çiftlik, yalnız 1571 târihli evkâf defterinde kaydedilmiştir. Buna göre, *yevmî bir akça ile mutasarrıf olan Nebî tahvi'linden berât-ı hümayûn ile °Ali nâm kimesne mutasarrıf olub ammâ defter-i sultânide kaydı bulunmamağın elinde olan berât-ı °alişân mücebince mezkûr °Ali mutasarrıf olub defter-i cedîde* kaydolunmuştur. Yıllık hâsılı, 360 akça olarak tesbît edilmiştir.

Bağcı²⁵⁶: Kara-Ayıld karyesi hudutları dâhilinde olup, sâdece XVI. asrın ilk yarısında tesbît edilebilen bu çiftliğin yıllık hâsılı, 1530 de 81, mezkûr asrın ortalarında ise 100 akça olarak kaydedilmiştir.

²⁵⁴BOA-TD-369, s.441; TKGm-KKA-TD-560, v.229-b.

²⁵⁵TKGM-KKA-TD-560, v.239-a.

²⁵⁶BOA-TD-438, s.54; TSMİA-D-4040, v.11-a

Evcî²⁵⁷: Ak-Bayır karyesi'ne dâhil olan ve 1571'de burada zemîn tasarruf edip, zırâatla meşgûl olan 11 neferin kaydedilmiş olduğu bu çiftliğin yıllık hâsılı, 1530'da iki hisse hâlinde 635, 1571'de ise 512 akça olarak tesbît edilmiştir.

Hızır-Fakih²⁵⁸: Yukarıda zikredilmiş olan °Osman karyesi hudutları dâhilinde bulunan bu vakıf çiftlik, mutasarrıf olan Nasrûh'un *nâ-mahâl* olması sebebiyle elinden alınmış ve esâsen sipâhi-zâde olmakla berâber, *ehl-i'ilm* olan Mevlânâ Ziyâeddin'e *sadaka* olunmuştur. *Mevlânâ-i mezbûr sulehâdan olub rûsûm-ı °örfiyyeden mu'âf üzre yılda üç hatm-i Kur'ân idüb sevâbın Pâdişahımız.. Hazretlerine hediye eyleye deyû şart* koşulmuştur. Kısacası, bu minvâl üzere tasarruf olunan çiftliğin yıllık hâsılı, 1530 ve 1571 târihlerinde 350 akça olarak tesbît edilmiştir.

Eyne-Han ve Mürsel²⁵⁹: 1530 Târihli icmâl defterde *Eyne-Han ve Kızılca* şeklinde kaydedilmiş olan ve Karaca-kaya karyesi yakınlarında bulunan bu çiftlikde, 1571'de zemîn tasarruf eden 6 nefer tesbît edilmiştir. Yıllık hâsılının, 1530'da 400 akça iken, 1571'de %203.75 nisbetinde artarak, 1.215 akça olarak kaydedilmiş olması da oldukça dikkat çekicidir.

Yenice²⁶⁰: Defterlerde Eynesi-Büki'ne tâbî olarak kaydedilmiş olan bu çiftlikde, 1571'de zemîn tasarruf eden 6 nefer tesbît edilmiştir. Yıllık hâsılı, 1530'da 457 akça iken, 1571'de 150 akçaya düşmüştür.

Yunus²⁶¹: Daha önce zikredilmiş olan Bazâr-Köy hudutları dâhilinde olup, sâdece 1571 târihli defterde tesbît edilmiş olan bu çiftliğin yıllık hâsılı, 200 akça olarak kaydedilmiştir.

4- AYDOS (=GÖK-ÖYÜK) NÂHİYESİ İSKÂN YERLERİ

a-Köyler

Ağânî²⁶²: Bugün, Ağâ-Bey ismiyle, Uşak ili Eşme ilçesi merkez bucağına bağlı, aynı nitelikli önemli bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan bu köyde, 1520 de 8 ç 7 nim, 5 k, 3 kara, 8 m, 1 pîr, 1 pîr-i fânî ve 1 kötürüm olmak

²⁵⁷BOA-TD-438.s.54-55:TKGM-KKA-TD-48. v.171-a.

²⁵⁸BOA-TD-369, s.461:TKGM-KKA-TD-560. v.238-b.

²⁵⁹BOA-TD-438.s.55:TKGM-KKA-TD-48. v.171-a.

²⁶⁰BOA-TD-438.s.55:TKGM-KKA-TD-48. v.171-b.

²⁶¹TKGM-KKA-TD-48. v.170-b.

²⁶²BOA-TD-49.s.773-74:BOA-TD-438.s.55:T SMA-D-4040,v.11-b:TKGM-KKA-TD-48. v.98b-100a .

üzere toplam 34 nefer ile birlikte 5 sipâhi-zâdenin meskûn olduğu anlaşılmaktadır. 1530'da ise, %23.07 oranında nüfûs artışı netîcesinde 33 h, 12 m, 1 â'mâ ve 2 sipâhi-zâde olmak üzere toplam 48 nefer kaydedilmiştir.

İlgili defter kayıtlarından, başlıca, buğday, arpa, burçak, nohud, pamuk ve bağ zırâatı ile meşgûl olduğu anlaşılan köyde ayrıca, sâhip olduğu su kaynaklarına bağlı olarak, yıllık toplam 600 akça *resm-i âsiyâb* kaydedilmiş olan, dolayısıyla *tamam yıl yürüyen* 10 bab değirmenin bulunması da dikkati çekmektedir. Bütün bu zirâî ve sînâî fâaliyetlerden elde edilen gelire ilâveten, sâir mutâd vergi kalemleriyle birlikte, köyün yıllık hâsılı, Bıyıklu mezraası hâsılının da mahsub edilmiş olduğu 1520'de 5.725 akça olmakla berâber, 1530'da, %28.20'lik bir artışla 7.340 akçaya yükselmiştir. Kezâ. *Vakf-ı Merhûm Sultan Süleyman Han aleyhi'r-rahmete ve'l-gufrân* kaydedilmiş olduğu 1571'de de bu rakam değişmemiştir.

Aydos²⁶³: XVI. Asırda, 1571 yılında, Gök-Öyük nâmiyla müstakil kadılık oluncaya kadar, Lâzıkiyye kazâsı'na tâbî olan Aydos nâhiyesi'ne isim teşkil etmesi bakımından olduğu kadar, bu idârî ünitenin mühim iskân merkezlerinden birisi olması bakımından da oldukça önemli olan Aydos karyesi, 1520' de 2 ç, 30 nim, 1'i aynı zamanda imâm olan 14 k, 2 kara ve 16 m olmak üzere toplam 64 neferi bünyesinde barındırmakta idi. 1530'da ise, %29.68'lik bir artış netîcesinde burada meskûn 60 h, 20 m, 1 *ehl-i 'ilm*, 1 pîr ve 1 â'mâ'dan oluşan 83 nefer kaydedilmiş idi.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca, buğday, arpa, darı, burçak, pamuk, bağ ve bostan zırâ'atı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün, sâir vergi gelirleriyle birlikte teşkil ettiği toplam yıllık hâsılı, 1518'de 2.230 akça iken, 1519-20'de 2.579, 1530'da ise %28.69'luk artışla 3.319 akçaya yükselmiş idi. Kezâ, XVI. asır boyunca, bu artış tirendini devâm ettirdiği anlaşılan köyün, mezkûr asrın ortalarındaki hâsılı, 4.669 akça olmakla berâber, 1571'de %17 nisbetinde artış göstererek, 5.463 akçaya bâliğ olmuş idi.

Çömllekçi (=Çölmekçi)²⁶⁴:

²⁶³BOA-RD-1, s.175-228; BOA-TD-49, s.742; BOA-TD-438, s.55; TSMA-D-4040, v.11-b; TKGM-KKA-TD-48, v.89b-90b.

²⁶⁴BOA-TD-49, s.752-53; BOA-TD-438, s.55; TSMA-D-4040, v.11-b; TKGM-KKA-TD-48, v.95a-95b.

Çömlekçi, 1520'de 4 ç, 4 nim, 5 k, 3 kara ve 1 m'den oluşan 17 neferin meskûn olduğu, nisbeten küçük bir iskân yeridir. Bununla birlikte, 1530 tahririnde, %76.47 nisbetinde bir artış neticesinde 18 h, 6 m, 1 sipâhi-zâde ve 5 *doğancıyan* tesbît edilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca, buğday, arpa, burçak, susam, pamuk, bağ ve bostan zirâatı yanında, başta koyun ve kovan olmak üzere hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyde, ayrıca, sâhip olduğu akarsu kaynaklarına bağlı olarak, ödemekle mükellef oldukları toplam 240 akça *resm-âsiyâb* ile, yılda 8 ay fâaliyette olan 6 bâb değirmenin mevcut olduğu görülmektedir. Bütün bu zirâî ve sînâî kaynaklar yanında, sâir mutâd vergilerin teşkil ettiği, köyün yıllık hâsılı 1520'de 2.529, 1530'da 2.540, XVI. asrın ortalarında 2.542, ayrı kazâyâ dâhil olduğu 1571'de ise %37.68'lik bir artışla 3.500 akça olarak tesbît edilmiştir.

Donuz-Pınarı²⁶⁵: Donuz-Pınarı, 1520'de 1 nim, 7 k, 6 kara, 4 göçer, 13 göçer-kara, 3 m ve 1 sâhib-i berât olmak üzere toplam 35 neferin meskûn olduğu bir iskân yeridir. 1530 de ise, 8 h 3 m, re'âyâ ile, 3 ma'zûl sipâhî ve 18 sipâhi-zâde dışında, *Cemâ'at-i yörükân-ı karye-i mezkûr* başlığı altında kaydedilmiş olan 27 h ve 9 m'in yaşadığı nisbeten daha büyük bir yerleşim merkezi hâline gelmiştir. Aynı özellik, ayrı kazâ addedildiği 1571'de de devâm etmiştir. Zirâ, köyde meskûn re'âyâ ve cemâ'at hâricinde 20 nefer *sipâhi-zâde*'nin kaydedilmiş olması dahî bunu teyid etmektedir.

Vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca, buğday, arpa, başak, böğrölce, susam, pamuk ve sâir bostan zirâatı yanında, hayvancılıkla da meşgûl olunan köyün, diğer mutâd vergi gelirleri ile birlikte ortaya koyduğu yıllık hâsılı, 1520'de 2.500 akça iken, 1530'da %28'lik artışla 3.200'e, 1571'de ise tekrar, %42.5 nisbetinde bir artış neticesinde 4.560 akçaya bâliğ olmuştur.

Dumanlı:²⁶⁶ 1520'de 2 ç, 2 nim, 2 k, 1 kara, 1 m ve 1 pîr re'âyâ yanında 7 sipâhî-zâde'nin kaydedilmiş olduğu bu köy, 1530'da da, sâdece 9 h ile 3 m'in meskûn olduğu küçük bir iskân yeri olarak görünmektedir.

Başlıca, buğday, arpa, dakik, burçak gibi hubûbat ve bakliyat ile pamuk, bağ ve bostan zirâatı yanında, hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün

²⁶⁵BOA-TD-49.s.778-79; BOA-TD-438.s.55; TSMA-D-4040, v.11-b; TKGM-KK1-TD-48. v.91a-91b.

²⁶⁶BOA-TD-49.s.780-81; BOA-TD-438.s.55; TSMA-D-4040, v.11-b; TKGM-KK1-TD-48. v.96a-96b.

yıllık hâsılı, 1520'de 2.305, 1530'da 2.467, XVI. asrın ortalarında 2.022., 1571'de ise, % 96.34 lük bir artışla 3. 970 akça olarak tesbît edilmiştir.

Gök-Öyük ve Kilise-Büki²⁶⁷: 1571'den itibaren Lâzıkıyye kazâsı'ndan ifrâz olmak sûretiyle müstakil kadâlık olan Gök-Öyük kazâsı'na isim teşkil etmiş olması bakımından önemli olan ve bugün Uşak ili Eşme ilçesine bağlı bir köy olduğu iddia edilen ancak tesbit edilememiş olan bu köy, 1520'de 14 k, 2 kara ve 3 m, 1530'da ise, 18 h, 2 m, ve 2 *sâhib-i berât* olmak üzere 22 neferin meskûn olduğu bir iskân merkezi idi.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, nüfusuyla orantılı olarak, oldukça küçük bir iktisâdî potansiyele sâhip olan köyde, genel olarak işâret edilmiş olan bağcılığın dışında, hangi zırâî mahsûllerin yetiştirildiği belirtilmemiştir. Nitekim, defterlerde *ez-gille ve °öşr-i bâgât ve gayrihu* şeklinde kaydedilmiş olan yıllık hâsılı, 1520 ve 1530 târihlerinde 1.252, 1571'de ise 1.778 akça olarak tesbît edilmiştir. Bir diğer hususiyeti de, *cebelü-mülk* olması olan köyün iktisâdî hayâtında çok önemli rol oynayan ve 1530'da yılda 2.000 akçalık *bâc-ı bezâra* esâs olan *Gök-Öyük bazarını* da aşağıda ayrıca üzerinde durulacak olmasına rağmen burada zikretmek gerekir.

Gökçe-Taş (=Gök-Taş)²⁶⁸: Lâzıkıyye kazâsı'na dâhil olduğu XVI. asırda, kazânın bugünkü Alaşehir, Salihli ve Turgutlu istikâmetinde, kuzey-batıya doğru teşkil ettiği uzantısının uç noktalarında bulunan bu köy, bugün dahî, Gök-Kaya ismiyle, Manisa ili, Turgutlu İlçesi, Ahmetli bucağı'na bağlı, bucak merkezinden sonra ikinci büyük yerleşim merkezi olarak varlığını devâm ettirmektedir. Köyde, 1520'de 3 ç, 8 nim, 14 k, 5 kara, ve 8 m'den oluşan 38 re'âyâdan gayrı, 11 sipâhi-zâdenin meskûn olduğu anlaşılmaktadır. 1530'da ise 27'si h, 3 'ü m olmak üzere sâdece 30 re'âyâ ile birlikte, 12 sipâhi-zâde kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca, arpa, buğday, burçak, ve iğde gibi hubûbat ve bakliyat yanında, *harir-i siyah* ve pamuk gibi nebâtların da istihsâl edildiği anlaşılan köyün, sâir vergi gelirleri ile birlikte, toplam yıllık hâsılı 1520'de 1.640 akça iken 1530'da %42.86'lık artışla 2.343, 1571'de ise tekrar %76.95 nisbetinde artarak 4.146 akçaya yükselmiştir.

²⁶⁷BOA-TD-49.s.789; BOA-TD-438.s.55-56; TSMA-D-4040,v.11-b; TKGM-KKA-TD-48. v.97-97b.;

Tayyib Gökbilgin. "Kütahya", İA.VI, s.1122; M.Ç.Varlık. *Aynı tez.* s.73-74.

²⁶⁸BOA-TD-49.s.772; BOA-TD-438.s.56; TSMA-D-4040,v.11-b; TKGM-KKA-TD-48. v.91b-92a.

Güllü²⁶⁹: Bugün dahî, aynı isimle Uşak İli Eşme ilçesi merkez bucağına bağlı köyler arasında en büyük iskân merkezi olarak varlığını devâm ettirmekte olan Güllü, XVI. asırda da, bağlı bulunduğu Aydos nâhiyesi'nin nüfûs îtibâriyle en yoğun yerleşim merkezlerinden birisidir. Nitekim, 1520'de 2 ç, 49 nim, 26 k, 17 m, 2 muhâssıl, 1 pîr-ifânî, 35 göçer-kara, 2 göçer-kara-nim, 11 göçer-nim ve 1'i aynı zamânda *mütekâid-ehl-i 'ilm* olan 16 göçer olmak üzere toplam 166 neferin meskûn olduğu anlaşılmaktadır. 1530'da ise, köyde meskûn asıl reâyâ sayısı, 93 h, 24 m, 2 muhâssıl ve 1 pîr'den oluşan 120 nefere, *Cemâ'at-ı yörükân-ı karye-i mezkûrda* 94 h ve 21 m' den oluşan 115 nefere yükselmiştir. Dolayısıyla, 1530'e kadar geçen 13 yıllık zamân zarfında, köyde kaydedilmiş olan toplam nüfûsda, neferen %41.56'lık bir artış olmuştur.

Ebâ-^can-cedd cebelü mülk kaydedilmiş olan köyde, ilgili vergi kayıtlarından, başta buğday ve arpa olmak üzere, başlıca, dakik, burçak, soğan, bağ ve bostan zirâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, hudutları dâhilinde cereyân eden akarsu kaynaklarına bağlı olarak, iki ayrı kalemde kaydedilmiş olan 5 bâb da değirmen bulunmaktadır. Bunların hepsinin de, altı ay fâal olduğu anlaşılmaktadır. Kısacası, bütün bu zirâî ve sinâî kaynaklarla berâber sâir vergi gelirlerinin teşkil ettiği köyün toplam yıllık hâsılı, 1520'de 5.086 akça iken 1530'da %31.12 azalarak 4.037'ye düşmüştür. Bununla birlikte XVI. asrın ortalarında 5.037 akça kaydedilmiş olan hâsil, 1571'de %39.17'lik bir artışla 7.010 akçaya yükselmiştir.

İgdelü²⁷⁰: Bugün aynı isimle, İzmir ili Kirâz ilçesi merkez bucağına bağlı önemli köylerden birisi olan İgdelü, XVI. asırda da, bağlı bulunduğu nâhiyenin, demografik ve ekonomik bünye îtibâriyle büyük iskân merkezlerinden birisi olarak dikkati çekmektedir. Zirâ, 1520'de, 1'i aynı zamânda imâm olan 23 ç, 37 nim, 26 k, 10 kara, 24 m, 2 muhâssıl, 1 *mütekâid-ehl-i 'ilm*, 2 pîr ve 3 statüsü belirtilmemiş olmak üzere toplam 128 nefer raîyyetin meskûn olduğu köyde, 1'de mütekâid-sipâhî kaydedilmiştir. 1530'da ise 97 h, 40m, 1 *meremmetci-i mescid*, 1 *meremmetci-i köpri* 1 lâl, 3 pîr, 1 ma'lûl ve 1 â'mâ olmak üzere toplam 145 nefer'den başka *'ân-yörükân-ı mezbûr* başlığı altında 42 h ile 9 m'in kayıtlı olduğu

²⁶⁹ BOA-TD-49.s.787-89; BOA-TD-438.s.55; TSM-A-D-4040.v.11-b; TKGM-KKA-TD-48. v.85b-86b.

²⁷⁰ BOA-TD-49.s.785-87; BOA-TD-438.s.50,55; TSM-A-D-4040.v.11-b; TKGM-KKA-TD-48. v.96b-97a.

anlaşılmaktadır. Bu da, iki târih arasındaki on yıl zarfında, köy nüfusunda neferen, %53.12'lik bir artış olduğunu göstermektedir. Tabiatıyla, kısa zamânda köy nüfusunun bu kadar hızlı bir biçimde artmasında esâs rolü, zamânla burada iskân edildikleri anlaşılan ve yukarıda işâret edilmiş olan yörükler oynâmıştır.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başta buğday, arpa ve dakîk olmak üzere, başlıca burçak, susam, pamuk, bağ ve bostan zırâatı yanında önemli ölçüde hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün, sâir vergi gelirleri ile birlikte teşkil ettiği yıllık hâsılı, 1520'de 5.926, 1530'da 5.900, XVI. asrın ortalarında 5.990, 1571'de ise % 29.41'lik bir artışla 7.752 akça olarak tesbît edilmiştir.

Kara 'Ali-Oğlu²⁷¹: XVI. Asırda, bağlı bulunduğu nâhiyenin küçük iskân yerlerinden birisi olan bu köyde, 1520'de sâdece 1 ç, 1 nim, 3 k ve 1 kara'dan oluşan 6 neferin meskûn olduğu, ayrıca 7 de *sipahî-zâdegân*'ın kaydedilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kezâ, 1530'da da 8 h ile 3 m re'âyâdan başka, 1 sipahî-zâde tesbît edilmiştir.

Nüfûsuyla orantılı olarak, oldukça mahdud bir iktisâdî bünyeye sâhip olan köyde, başlıca, buğday, arpa, burçak, bögrülce susam, pamuk, harîr, bağ ve bostan gibi hububât, bakliyât ve nebâtât zırâatı yanında, hayvancılık da yapılmaktadır. Köyün bütün bu gelir kaynaklarına ilâveten sâir vergi gelirleriyle birlikte ortaya koyduğu yıllık hâsılı, 1520'de 878 akça iken 1530'da %49.65 oranında artarak 1.314'e, 1571'de ise tam %214.45'lik bir artışla 4.132'ye yükselmiştir.

Kara-Boyalık²⁷²: Aydos nâhiyesinin orta büyüklükte kır-iskân yerlerinden birisi olan bu köy, 1520 'de 14 nim, 4 k, 5 kara, 3m ve 1 pîr nüfûsu bünyesinde barındırmakta idi. 1530'da ise, 19 h ve 5 m ile birlikte, 2'de sipahî-zâde kaydedilmiş idi.

İlgili kayıtlardan, başlıca, buğday., arpa, burçak, dakîk, soğan, bakla, susam, bahçe ve bostan zırâatı yanında, hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyde ayrıca, her biri yılda 40'ar akça *resm-i âsiyâb* ile 8 ay faaliyette olan 4 bâb değirmen bulunmakta idi. Bütün bu kaynaklara ilâveten sâir vergi

²⁷¹BOA-TD-49.s.784; BOA-TD-438.s.56; TSMA-D-4040.v.11-b; TKGM-KKA-TD-48. v.93-a.

²⁷²BOA-TD-49.s.780; BOA-TD-438.s.55; TSMA-D-4040.v.11-b; TKGM-KKA-TD-48. v.94b-95a.

gelirleri ile birlikte köyün yıllık hâsılı, Fetelü mezraası hâsılının da mahsûb edilmiş olduğu 1520'de 1.304 akça iken, 1530'da %35.96'lık bir artışla 1.773'e 1571'de ise tekrar % 46.86 nisbetinde artarak 2.604 akçaya yükselmiştir. Bununla birlikte, 1530 târihli defterde işâret edilmiş olduğu üzere, köy hudûdları dâhilinde olup Merhûm Osman Çelebi mülkü olup, ayrıca kaydedilmiş olan ve karşılığında köy Sipâhîsine yılda 200 akça verilmesi gerektiği hâlde buna *mütehammil olmadığından*, 120 akça yazılmış olan yerleri de burada zikretmek gerekir.

Karacalar²⁷³: Bugün dahî aynı isimle Manisa ili, Alaşehir ilçesi merkez bucağına bağlı bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan bu köy de, gerek nüfûs gerekse iktisâdî bünyesi itibâriyle, XVI. asırda Aydos nâhiyesi'nin önemli yerleşim merkezlerinden birisi olarak görünmektedir. Nitekim 1520'de, 3 ç, 20 nim, 23 k. 10 kara ve 11 m olmak üzere toplam 67 neferin meskûn olduğu köyde ayrıca, 17 nefer de *sipâhî-zâdegân* kaydedilmiştir. Kezâ, nüfûsun önemli ölçüde artmış olduğu 1530'da ise, 65 h, 22 m, ra'iyetten başka 1 doğancı, 10 sipâhî-zâde ve 4 *cemâ'at-i bâzdâramn* kaydedilmiş olduğu görülmektedir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca arpa, buğday, burçak, dakik, nohud, susam pamuk, bağ ve bostan zirâatı yanında, önemli ölçüde, hayvancılıkla da meşgûl olunan köyde ayrıca, iki kalemde kaydedilmiş olan 3 bâb'da değirmen bulunmaktadır. Bunlardan 2'sinin 15'er akça *resm-i âsiyâb ile* yılda 3 ay fâaliyette olduğu, diğerinin ise, *harâb* bulunduğu anlaşılmaktadır. Bütün bu kaynaklara ilâveten, sâir mûtâd vergi gelirleriyle birlikte, köyün yıllık hâsılı, 1520'de 3.931, 1530'da 3.930 akça kaydedilmiş olmakla beraber, XVI. asrın ortalarında % 54.70'lik bir artışla 6.080, 1571'de ise tekrar % 10.69'luk bir artış neticesinde 6.730 akça olarak tesbît edilmiştir.

Karaca-Ömerlü²⁷⁴: Bugün de, aynı isimle, Uşak ili, Eşme ilçesi merkez bucağına bağlı bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettirmekte olan bu köy, nüfûs itibâriyle olmasa da, iktisâdî bünye bakımından XVI. asırda, bağlı bulunduğu nâhiyenin önemli yerleşim ünitelerinden birisidir. 1520'de, sâdece, 5 nim 6 k ve 5 m nüfûsa sâhip olan köyde, 1530'da 14 h ile 5 m'in teşkil ettiği esâs ahâlî ile birlikte, *an-yörükân-ı mezkûr* olarak, 95 h ile 25 m kaydedilmiş olması dikkati çekmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, bu köy, XVI. asrın başlarında aynı isimli

²⁷³BOA-TD-49.s.776-77; BOA-TD-438.s.55; TSMA-D-4040, v.11-b; TKGM-KKA-TD-48. v.98a-98b.

²⁷⁴BOA-TD-49.s.785; BOA-TD-438.s.49.55; TSMA-D-4040, v.11-b; TKGM-KKA-TD-48. v.94a-94b.

cemâatin yerleşmesiyle birlikte teşekkül etmiş olup, 1520'den sonra daha fazla konar-göçer'in iskaniyle 1530'dan itibaren oldukça büyük bir kır iskân merkezi hâline gelmiştir.

Başta, buğday, arpa ve bağ olmak üzere, başlıca, burçak, dakik, soğan, böğrölce, bakla, susam, pamuk ve sair bostan zırâatıyla meşgûl olduğu anlaşılan köyde ayrıca, 3 bâb'da değirmen mevcuttur. Bunlardan 2'sinin 30'ar akça *resm* ile 6 ay fâal, diğerinin de *harâb* olduğu anlaşılmaktadır. Bu kaynaklara ilâveten, köyün sair mutâd vergi gelirleriyle birlikte teşkil ettiği yıllık hâsılı, 1520'de 7.842 akça iken, 1530'da % 25.55'lik bir artışla 9.846'ya, XVI. asrın ortalarında ise 10.153'e yükselmiş olup, 1571'de de 10.104 akça olarak tesbît edilmiştir.

Karlık²⁷⁵: 1571 Târihli tahrir defterinde mevcut olmamakla berâber, daha önceki defterlerde kaydedilmiş olan bu köy, bugün aynı isimle, Uşak ili merkez ilçeye bağlı bir iskân merkezi olarak varlığını devâm ettirmektedir. 1520'de 4 ç, 2 nim, 1 k, 2 kara ve 3 m nüfûsa sâhip olan köy, 1530'da de, 9 h, 3 m ve 1 sipâhî-zâde'yi bünyesinde barındırmaktadır.

İlgili kayıtlardan, başlıca, buğday, arpa, burçak, dakik, soğan, susam ve pamuk zırâatı yapıldığı anlaşılan köyün, sair vergi gelirleriyle birlikte teşkil ettiği yıllık hâsılı, 1520'de 2.013 akça kaydedilmiş olmakla berâber, 1530'da 1.918, XVI. asrın ortalarında ise 1.713 akçaya düşmüştür.

Kelef-Alanı²⁷⁶: 1520'de, 8 nim, 2 k, 3 kara ve 3 m nüfûsa sâhip bir iskân yeri olan bu köyün, 1530'da asıl ahâlisi olan 12 h ve 3 m ile birlikte ayrıca *Kayı* yörüklerinden 52 h, 14 m ve 1 muhâssıl kaydedilmiştir.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca buğday, arpa, dakik, burçak, susam, pamuk, bağ ve bostan zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunan köyde, bir miktâr kestâne ve armut da yetiştirilmektedir. Ayrıca, her biri altı ay faâliyette olan 2 değirmenin mevcut olduğu köyün, sair vergi gelirleriyle birlikte teşkil ettiği yıllık hâsılı, *hâli* olup hâriçten ekilen *Dumak* karyesi hâsılının da mahsûb edilmiş olduğu 1520'de 2.882, 1530'da 2.563, 1571'de ise %73.54'lük bir artış neticesinde 4.448 akça olarak tesbît edilmiştir.

²⁷⁵BOA-TD-49.s.754; BOA-TD-438.s.55; TSMA-D-4040,v.11-b.

²⁷⁶BOA-TD-49.s.753-54; BOA-TD-438.s.49.55; TSMA-D-4040,v.11-b; TKGAI-KKA-TD-48. 95b-96a.

Kızıl-Kilise²⁷⁷: 1520'de 6 ç, 1'i aynı zamânda *doğancı* olan 10 nim, gene 1'i aynı zamânda imâm olan 8 k, 2 kara, 4 m, 2 *ân-ashâb-ı vakf* ve 2 statüsü belirtilmemiş toplam 34 neferin meskûn olduğu ayrıca, 6 *sipâhî-zâdegânın* bulunduğu bir iskân yeridir. 1530'da ise, 28 h, 10 m re'âyâdan başka, 4 sipâhî-zâde, 1 mûtekâid-sipahî ve 1 doğancı kaydedilmiştir.

İlgili kayıtlardan, başlıca, buğday, arpa, burçak, dakik, böğrölce, susam, pamuk, hasır, bağ ve bostan zırâatı yanında, hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün, sâir mûtâd vergi gelirleri ile birlikte teşkil ettiği yıllık hâsılı, 1520'de 2020, 1530'da 2.824, 1571'de ise % 43.55'lik bir artış netîcesinde 4.054 akça olarak tesbît edilmiştir.

Kuvalaş²⁷⁸: XVI. Asırda, Aydos nâhiyesi'nin en kalabalık iskân merkezlerinden birisi olarak dikkati çeken bu köyde, 1520'de 13 ç, 1'i aynı zamânda imâm olan 43 nim, 23 k, 10 kara 21 m, 2 pîr, 1 kötürüm, 1 muhâssıl ve 1 statüsü belirtilmemiş olmak üzere toplam 115 neferin meskûn olduğu anlaşılmaktadır. 1530'da ise, 101 h, 31 m, 1 imâm ve 1 pîr'den başka, Kayı yörüklerinden, 25 h ile 4 m kaydedilmiştir.

Demografik açıdan olduğu gibi, iktisâdî bakımdan da, XVI. asır boyunca devâmlı gelişme kaydetmiş olduğu anlaşılan köyde, ilgili kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, başlıca, buğday, arpa, burçak, dakik, pamuk ve bostan zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunmaktadır. Ayrıca, yılda 35 akça *resm-i âsiyâba* esâs olan bir de değirmen bulunmaktadır. Bütün bu zirâî ve sinâî kaynaklar yanında sâir mûtâd vergi gelirleriyle birlikte köyün yıllık hâsılı 1520'de 5.270 akça iken 1530'da % 65.93 lük artışla 8.745 akçaya yükselmiştir. Keza, XVI. asrın ortalarında 7.320 akça kaydedilmiş olmakla berâber, 1571'de de %131.18 nisbetinde artarak, 16.923 akçaya yükselmiştir.

Sart-Saray²⁷⁹: İsminden de anlaşılacağı üzere, eski bir yerleşimin üzerine kurulmuş olan Sart-Saray, daha önce işaret edilmiş olan *Şeyh-İsâ Zâviyesi* vakfî olup, evkâf defterlerinde, köklü geçmişi ile birlikte, şöyle kaydedilmiştir:

²⁷⁷BOA-TD-49.s.774; BOA-TD-438.s.56;TSMAD-4040.v.11-b;TKGM-KKA-TD-48. 93a-93b.

²⁷⁸BOA-TD-49.s.761-62; BOA-TD-438.s.50.55;TSMAD-4040,11-b;TKGM-KKA-TD-48. 88b-89b.

²⁷⁹BOA-TD-49.s.438-39; BOA-TD-438.s.132;TKGM-KKA-TD-560,228b-229a.

Kadîmden mezkûr ki Şeyh °İsâ Zâviye'ye vakf imiş Şeyh °İsâ evlâdından Hacı ve Mahmûd ve Hasan ve Hamid Merhûm Sultan Mehmed Han tâbe serâhû nişânıyla tasarruf itmişler âyendeye ve revendeye hizmet iderler imiş sonra evkâf nesh-i târî olıcak tumâra virilmiş şimdiki hâlde Mevlanâ Lâzıkıyye kadısı âsitâne-i Devlete mezkûr fevt olub vakf-ı mezkûr mahlûl olduğun ve Mahmûd oğlu Dede Bâlî ve Hasan oğlu °Âşık Paşa ve Hamid oğlu Mezîd mahal ve lâyıkdur deyu °arz eyledüğüyle Pâdişâhımız Hazretleri mukarrer idiib mezkûrîn Dede Balî ve °Âşık ve Mezîd nâm kimesneler Merhûm Sultan Selim Han Hazretlerinin berât-ı hümayûmıyla mutasarrıf olub defter-i köhnede mestûrdur. Mezkûrlar fevt olub evlâdından Hasan bin Dede Bâlî ve A'yân bin Hasan ve Mahmûd bin Mezîd-nâm kimesneler hâliyâ Pâdişâhımız... Hazretlerinin berât-ı şerif [i] ile karye-i mezbûreye ber-vech-i iştirâk vakfiyyet üzere mutasarrıf olmağın defter-i cedîde kaydolundu ba'dehu mezkûrlar elinden alınub Hamid Fakı nâm kimesneye sadaka olunmağın defter-i cedide kaydolundu.

Buradan da anlaşılacağı üzere, esâsen, Fâtih zamânından beri, vakfolunduğu zâviye ile berâber, bir derbent köyü olan Sart-Saray, 1530'larda 6 nim, 5 k, 5 kara, ve 1 pîrden başka, 9 *an-evlâd-ı ashab-ı vakfı* da bünyesinde barındırmaktadır. 1571'de ise, 6 nim, 16 k ve 2 kara ile birlikte, 13 *evlâd-ı ashâb-ı vakf*'in meskûn olduğu anlaşılmaktadır.

İlgili vergi kayıtlarından, başlıca, buğday, arpa, darı, burçak, susam, bögrülce va sâir bostan zırâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olduğu anlaşılan köyün, vakfa tahsis edilmiş olan yıllık hâsılı, her iki târihte de 1.019 akça olarak kaydedilmiştir. Köy, 1571 tahrîrinden itibaren bağılı bulunduğu nâhiye ile birlikte Lâzıkıyye kazası hâricinde kalmıştır.

Saru-Hâlîl²⁸⁰: XVI. Asırda bağılı bulunduğu nâhiyenin, küçük ünitelerinden birisi olan bu köy, 1520'de, bâzı re'âyâsının daha önce zikredilmiş

²⁸⁰BOA-TD-49.s.750; BOA-TD-438.s.55;TSMİ-D-4040,11-b:TKGM-KKA-TD-48. 90b-91a.

olan Karlık karyesi'nde on yıldan fazla mütemekkîn olmalarından dolayı orada kaydedilmiş olmaları sebebiyle sâdece, 2 ç, 4 nim ve 1 m nüfusun meskûn olduğu bir iskân yeri hâline gelmiştir. Kezâ, 1530'da de ancak 9 h ile 4 m kaydedilmiştir.

Defter kayıtlarından, başlıca, buğday, arpa, dakik, yulaf, burçak, susam, pamuk, bağ, soğan ve sâir bostan zirâatı ile meşgûl olduğu ve yılda 6 ay çalışan 2 bâb değirmene sâhip olduğu anlaşılan köyün, diğer mütâd vergi gelirleriyle birlikte teşkil ettiği yıllık hâsılı, 1520'de 3.014 akça iken 1530'da 1.641'e düşmüş, XVI. asrın ortalarında 2.641 akça kaydedildikten sonra 1571'de ise %96.70 oranında artarak 5.195 akçaya yükselmiştir.

Umürca²⁸¹: Bugün, İzmir ili, Kiraz ilçesi merkez bucağına bağlı Umurcalı ismiyle mâruf aynı nitelikli bir iskân yeri olarak varlığını devâm ettiren Umurca'nın karye hüviyetini kazânması, 1520 târihli defterde; mezkûr Umürca defter-i °atikde çiftlik deyu kayd olunmuş hâliyâ hâriçden bâzı kimesneler gelüp ol yerde mütemekkîn olmağla karye deyu defterde kaydolundu şeklinde tasrih edilmiştir. Bu cümleden olarak, mezkûr târihte, 1 ç, 6 nim, 5 k, 5 kara ve 4 m'in meskûn olduğu köy, 1530'da 18 h, 7 m ve 1 pîr nüfusu bünyesinde barındırmaktadır.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca, buğday, arpa, burçak, dakik, susam, pamuk, ve bostan zirâatı yanında hayvancılıkla da meşgûl olunan köyde ayrıca, harâb olmakla berâber, 1 bâb da değirmen bulunmaktadır. Sâir vergi kaynakları ile birlikte köyün yıllık hâsılı, 1520'de 954 akça iken, Çengel Mesra'ası hâsılının da mahsûb edilmiş olduğu 1530'da 1.254, 1571'de ise 2.733 akçaya yükselmiştir.

b- Mezraalar

Bıyıklu²⁸²: 1520 târihli defterde, hâli hâriçden ekilür deyû defter-i köhnede mestürdur ammâ üç yıldan ziyâde olmuş ki kara su basub sazlık olub nesne hâsıl olmaz olmuş şeklinde kaydedilmiş olan bu mezraa, yukarıda zikredilmiş olan Ağânî karyesi yakınlarında olup, hâsılı mezkûr karye hâsılına mahsûb edilmiştir. 1571 tahririnde ise tesbit edilememiştir.

²⁸¹BOA-TD-49.s.782-83; BOA-TD-438.s.55; TSMA-D-4040,11-b; TKGM-KKA-TD-48. 92-b.

²⁸²BOA-TD-49.s.774.799.

Mestcan²⁸³: XVI. Asırda sâdece zirâi bir ünite değil aynı zamânda, küçük çapta fâal bir köy-altı iskân yeri olma özelliği taşıyan mezraa, 1520'de 1 k, 1 kara ve 1 m, 1530'da ise sâdece 1 h nüfusu bünyesinde barındırmaktadır.

İlgili vergi kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, başlıca, buğday, arpa, dakik, susam, pamuk, böğrölce ve sâir bostan zirâatı yanında, iki kalemde kaydedilmiş olan, her biri 40 ar akça resm-i âsiyâb ile yılda 8 ay faâliyyette olan 3 değirmene sâhip olan mezraanın, sâir vergi gelirleri ile birlikte, toplam yıllık hâsılı 1520'de 1.246, 1530'da 1.264. 1571'de ise 1.764 akça olarak tesbît edilmiştir.

Zeynelâbidîn²⁸⁴: Sâdece, 1520 târihli defterde tesbît edilebilen ve Boyalık karyesi hudutları dâhilinde bulunduğu anlaşılan bu mezraa, fâal bir iskân yeri olmayıp, yılda 400 akça hâsılıyla birlikte kaydedilmiştir.

c- Çiftlikler

Ağâil²⁸⁵: Yalnız, bağlı bulunduğu nâhiyenin müstakil kadılık olarak kaydedilmiş olduğu 1571 tahririnde tesbît edilmiş olan bu çiftlik, hâric-ez-defter olarak, 500 akça hâsılıyla birlikte yazılmıştır.

Bâbâs²⁸⁶: XVI. Asrın ilk yarısında tesbît edilebilen ve Doğan-Hisârı'na tabî olarak kaydedilmiş olan bu çiftlik de, 239 akça hâsılıyla birlikte yazılmıştır.

Eymürçük²⁸⁷: Faal bir iskân yeri olmamakla berâber, XVI. asır boyunca ayrı bir zirâi ünite olarak tâkib edilebilen çiftliğin yıllık hâsılı, mezkûr azsrın ortalarına kadar 474, 1571'de ise 1.474 akça olarak tesbît edilmiştir.

Kâsım²⁸⁸: Yalnız, 1571'tahririnde kaydedilmiş olan bu çiftliğin yıllık hâsılı, hâric-ez-defter olmak üzere 280 akça olarak tesbît edilmiştir.

Muğlakça²⁸⁹: Gene, faal bir iskân yeri olmamakla berâber, XVI. asır boyunca, ayrı bir zirâi ünite olarak tesbît edilmiş olan bu çiftliğin yıllık hâsılı, 1530'da 240, 1571'de ise 310 akça olarak kaydedilmiştir.

²⁸³BOA-TD-49, s.781; BOA-TD-438,s.55;TKGM-KKA-TD-48, v.97b-98a.

²⁸⁴BOA-TD-49,s.802.

²⁸⁵TKGM-KKA-TD-48, v.100-a.

²⁸⁶BOA-TD-438,s.55;TSMA-D-4040,v.11-b.

²⁸⁷BOA-TD-438,s.55;TSMA-D-4040,v.11-b;TKGM-KKA-TD-48, v.92b-93a.

²⁸⁸TKGM-KKA-TD-48, v.89-b.

²⁸⁹BOA-TD-438,s.55;TSMA-D-4040,11-b;TKGM-KKA-TD-48, v.93b-94a.

Mustafa ve Veli ²⁹⁰: Yalnız 1571'de tesbît edilmiş olan bu çiftlik, bünyesinde bulunan 1 değirmen ile birlikte, yıllık 100 akçalık hâsılıyla kaydedilmiştir.

Saru-Mihmâdlu²⁹¹: Yalnız 1530 târihli defterde kayıtlı bulunan bu çiftliğin yıllık hâsılı, 817 akça olarak tesbît edilmiştir. Bugünkü, Buldan ilçesine bağlı Saru-Mahmudlu Köyünün, bu çiftlik üzerinde gelişmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

C-LÂZIKIYYE KAZÂSI PİYÂDE TEŞKİLÂTI VE YAYA ÇİFTLİKLERİ

Piyâde ve Müsellem teşkilâtı, köken itibâriyle daha eskilere uzunmakla berâber²⁹² Devlet'in ilk maaşlı merkezî kuvvetini oluşturan bir müessese olarak, ilk defâ, Alâaddin ve Çandarlı Kara Hâil Hayreddin Paşa'ların da gayretleriyle, Orhan Bey zamânında ihdâs edilmiştir.²⁹³ Başlingiçta, merkezde sâkin olan piyâde ve müsellemler, hizmetleri mukâbili hazineden ulûfe olmakla berâber, zamanla, sefer vâki olduğunda sefere eşmek ve sâir bâzı hizmetleri yerine getirmek karşılığında kendilerine tahsis edilen çiftlikleri tasarruf eder olmuşlar, dolayısıyla, bir bakıma eyâlet askerî statüsünde bir muharip güç olarak, oldukça mühim roller üstlenmişlerdir. Kaynağını, büyük ölçüde Yörükler ile çiftlik tasarruf edip, devletin hâssa askerî arasında yer almayı büyük bir kazânç telakki eden gönüllü Türk köylülerinin teşkil ettiği yaya ve müsellemler, zamânla, fütûhâtın genişlemesi ile birlikte ordu teşkilâtının gelişmesi ve bu arada Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasıyla Kapılılu askerinin ihdâsı ve genişlemesi netîcesinde aktif harpçi karakterini kaybederek geri hizmete alınmışlardır. Burada, daha ziyâde, aşağıda da görüleceği gibi, yol yapımı başta olmak üzere inşaat, nakliyat, mâden ve tersâne vb. görevlere

²⁹⁰TKGM-KKA-TD-48.v.100-a.

²⁹¹BOA-TD-438.s.55.

²⁹²Bkz. Halime Doğru. *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV-XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul, 1990, s.1-5

²⁹³ Bu teşkilatın kuruluşu için bkz. H.Doğru. *Aynı eser.* s.1-8; İ.H.Uzunçarşılı. *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapılılu Ocakları*, Ankara, 1984, s.1-2.

tâyin edilmişler.²⁹⁴, bu sûretle XVI. asrın sonlarına kadar varlıklarını devâm ettirmişlerdir.²⁹⁵

Yaya ve müsellemler, ikincisinin daha fazla imkâna sâhip olması dışında, vazîfe îtibâriyle aynı statüye tâbi îdiler. Kaldı ki, müsellemlerin, umûmiyetle yaya menşe'li olduğu da bilinmektedir. Bununla birlikte, genellikle iki ayrı askerî zümreyi ifâde için kullanılan bu iki kavramın arşiv kayıtlarında çoğu kez aynı mânâda kullanıldığını, müsellemler kavramının ise, bâzen piyâdelerin hizmetleri mukâbilinde sâhip oldukları muâfiyetleri ifâde için tercih edildiğini de belirtmek gerekir. Nitekim, Anadolu'da, pek çok kazâ bünyesinde olduğu gibi²⁹⁶, Lâzıkıyye kazâsı'nda da, müsellemlere tesâdüf edilmekle, sâdece piyâde ocaklarının bulunduğu görülmektedir.

Kuruluşundan îtibâren, hizmet vâkî olduğunda altı aylık dilimler hâlinde be-nevbet sefere eşen piyâdeler, ocak esâsına göre teşkiletlanmışlardır. Buna göre, bir piyâde ocağı, maaşları karşılığı kendilerine tahsîs edilen çiftliği tasarruf edip, hizmetleri mukâbili avârız-ı dîvânîyye ve tekâlîf-i örfîyyeden muaf olarak askerî statüye sâhip olan bir yaya ve onun yanında kayıtlı muayyen sayıda yamakdan müteşekkil bir üniteyi ifâde etmektedir. Mevcut piyâde defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla, piyâde çiftlikleri, doğrudan Devlet'e karşı sorumlu bulunan, sözkonusu yaya üzerine kaydedilmekte idi. Bununla birlikte, yay'nın kânûnnâmelerde sâbit olan mükellefiyetleri yanındaki yamaklarla be-nevbet yerine getirmesi sebebiyle, yayalığın hem piyâde ve hem de yamaklar için kullanıldığına da işâret etmek gerekir.²⁹⁷

XV. ve XVI. asırlarda, kısaca işâret olunan ocak nizâmı çerçevesinde varlık gösteren piyâde teşkilâtının, zamânla, ocak nüfusunda meydâna gelen artış, toprak tasarrufu ve muâfiyet şartlarında meydâna gelen bâzı önemli değişikliklerle birlikte, belirli oranda değişime uğramış olduğunu da belirtmek gerekir. Nitekim,

²⁹⁴ Anadolu Eyâleti'ne tâbi bâzı piyâdelerin tâyin edildikleri hizmetler için bkz. F.Emecan, *Manisa Kazâsı*, s.149 vd.; Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir, 1988, s.95.

²⁹⁵ Yukarıda işâret edilmiş olan mahallî *Araştırmaların* hâricinde, Osmanlı Devleti genelinde, müstakil bir konu olarak yaya ve müsellemler hakkında yapılmış olan önemli bir çalışma için bkz. Muzaffer Arıkan, *XV. Asırda Yaya ve Müsellemler Ocakları* (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara, 1968; Aynı müellif, "Yaya ve Müsellemlerde Toprak Tasarrufu", *Atatürk Konferansları VIII (1975-1976)*, Ankara, 1983, s.175-201.

²⁹⁶ Meselâ, Manisa'daki durum için bkz. F.Emecan, *Aynı eser*, s.143.

²⁹⁷ M. Arıkan, *Aynı makâle*, s.175-177.

sözkonusu ocak nizâmının bozulmasıyla birlikte, yukarıda zikredilmiş olan asıl kaynaklar yanında, haymana tâifesinden, bağışlanmış kul ve kul oğlanlarından hattâ gayr-ı müslimlerden bâzı kimselerin dahî ocaklara dâhil edilmesi, XVI. asrın sonlarına doğru, piyâde teşkilâtında çok daha önemli problemlere yol açmış ve nihâyet bunların tamâmıyla lağvını gündeme getirmiştir.²⁹⁸

İşte burada, kısaca tanımlanan piyâdelerin yoğun olarak bulunduğu Anadolu Eyâleti dâhilinde en kesif olduğu sancaklardan birisi olan Kütahya Sancağı'na bağlı Lâzıkıyye kazâsı piyâde teşkilatı ve mevcut yaya çiftlikleri üzerinde durulacaktır. Bibliyoğrafyada da işâret olunduğu üzere, Kütahya Sancağı piyâde çiftliklerinin tahriri netîcesinde tertib edilmiş olup, elimizde bulunan dört tahrir defteri, bu konuda oldukça zengin mâlumâtı hâvî bulunmaktadır. Bunlardan en eskisi H.870 (M.1466) târihlidir.²⁹⁹ İkincisi târihsiz olmakla berâber, Kânûnî devrinde tahmînen 1530-31'lerde tanzim edilmiş olmalıdır.³⁰⁰ Üçüncü defter ise, H. 979 (m.1571) târihini taşımaktadır.³⁰¹ Nihâyet, piyâde teşkilâtının ilgâsı ve çiftliklerin tımâra dâhil edilmesi ile birlikte tertib edilmiş olan mensûh piyâde defteri ise, târihi kaydedilmemiş olmakla berâber, 1582-1586 târihleri arasında düzenlenmiş olmalıdır.³⁰² İşte bu dört defterdeki kayıtların evvela listeler hâlinde düzenlenmesi ve netîcelerin icmâl tablolarına dökülmek sûretiyle ifâde edilmesiyle, Lâzıkıyye kazâsı piyâde çiftliklerinin belirlenmesi ve iskân coğrafyasındaki yerlerinin tâyin edilmesi ve buna bağlı olarak da, Denizli piyâdelirinin bâzı genel husûsiyetlerinin ortaya konulması mümkün görünmektedir.

Daha önce, kazânın idârî taksimatının üzerinde durulduğu kısımda da işâret olunduğu üzere, tapu tahrir defterlerinde tesâdüf olunan Lâzıkıyye Kâzasını teşkil eden dört nâhiyeye rağmen, piyâde tahrir defterlerinde, yaya çiftlikleri beş nâhiyeye taksim edilmek sûretiyle kaydedilmiştir. Bunlar, sırasıyla, Lâzıkıyye, Kaş-Yenice, İbsili, Aydos ve Donuzlu nâhiyeleri piyâdeleri şeklinde kaydedilmiş olup, aşağıdaki listeler de doğrudan doğruya, defterlerin karakterlerine uygun olarak düzenlenmiştir. Bu genel açıklamalardan sonra, değişik tarzlarda düzenlenmiş olan sözkonusu defterlerden, ilk olması ve piyâdelerin henüz harpçi

²⁹⁸F.Emecen, *Aynı eser*, s.143; M. Arıkan, *Aynı makâle*, s.175-76.

²⁹⁹BOA-TD-3 m.

³⁰⁰BOA-TD-447.

³⁰¹BOA-TD-510.

³⁰²TKGM-KKA-TD-158.

karakterini muhâfaza ettikleri bir döneme âit olması bakımından önemli olan 1466 târihli defterden başlamak üzere, târih sırasına göre, bulunduğu iskân yeri, bünyesinde barındırdığı yaya-yamak vb. unsurlar ile sâir bâzı husûsiyetleri itibâriyle, Lâzıkiyye kazâsı piyâde çiftliklerinin listelerini verebiliriz.

Buraya kadar verilmiş olan listelerdeki değerleri, defterlerin karakterlerine göre, târih sırasıyla, icmâlen tablolar üzerinde ifâde etmek, genel durumu tesbît etmek açısından faydalı olacaktır;

TABLO-III: 1466 TARİHİNDE LÂZIKIYYE KAZÂSİ PİYÂDELERİ

Piyade çiftliği bulunan toplam köy adedi	Çiftlik adedi	Yaya - yamak mukarrar	Mücerred	Mürde	Gâib	Nâ-bedîd	Pir	Nâ-reside	Mevkûf çiftlik adedi
70	125	552	154	117	12	7	19	2	11

TABLO-IV: XVI. ASIRDA LÂZIKIYYE KAZÂSİ PİYÂDELERİ

Tarih	Köy adedi	Çiftlik adedi	Çiftlik dönüm miktarı	Yaya-Yamak adedi	Nâ-reside	Mürde-i 'atik	cedid	Gaib-e 'atik	cedid	Hâsıl	Mevkûf Çiftlik adedi
Tahmini 1530-31	51	101	13.807	713	307	441	449	69	47	29.617	22
1571	52	97	11.633	942	417	516	322	31	-	27.201	35

Eklerdeki listeler ve yukarıdaki tablolardan da anlaşılacağı üzere, piyâde çiftliklerinin kaydedilmiş olduğu 1466 târihli defter, XVI. asırdaki defterlerden oldukça farklı karakterde düzenlenmiş olup, dönüm ve hâsıl kaydedilmeksizin, her bir çiftlik, sâdece, bulunduğu iskân yeri ve nüfusu ile birlikte yazılmıştır. Bununla birlikte, sözkonusu defter kayıtları, XVI. asır defterleri ile mukâyese edildiğinde, dekkati çeken en mühim husûslardan birisi, zamânla, kazâ bünyesindeki çiftlik sayısında görülen önemli düşüştür. Tablodan da tâkib edileceği üzere, 1466'da toplam 125 piyâde çiftliğinin bulunduğu kazâda, bu sayı, 1530'larda 101, 1571'de ise 97'ye düşmüştür. Buna bağlı olarak, hudutları dâhilinde piyâde çiftliği bulunan köy sayısı da 1466'da 70 ken, 1530'larda 51'e düşmüştür. Diğer taraftan, XVI. asırda, çiftlik sayısında görülen bu düşüşün diğer bâzı kazâlarda çok dah büyük boyutlarda gerçekleşmiş olduğunu da belirtmek gerekir. Sözelimi. 1487'de toplam 297 piyâde çiftliğine sâhip olan Manisa kazâsı'nda, bu sayının 1545 yılında 60'a düşmüş olması, bu husûsta önemli bir fikir vermektedir.³⁰³ Bununla birlikte, mevkuf çiftlik sayısında görülen artışı da işâret etmek gerekir. 1466'da, sâdece 11

³⁰³ Bkz. F.Emecen. *Aynı eser. s.144.*

mevkûf çiftlik kaydedilmiş iken, bu sayı, 1530'larda %100'lük bir artışla 22'ye, 1571'de ise 35'e yükselmiştir. XVI. Asırda, Lâzıkıyye kazâsı çiftlik sayısındaki bu düşüşe rağmen, yaya-yamak sayısında görülen önemli artışı da belirtmek gerekir.

İşâret edilmesi gereken bir diğer nokta da, her bir çiftlik bünyesinde bulunan yaya ve yamak sayısıdır. Ekllerdeki listelerden de tâkib edilebileceği gibi, 1466'da, bir çiftlik, genellikle bir yaya ve 1-9 arasında değişen yamak'dan mürekkebe olmakla beraber, bu sayının bâzı çiftliklerde 12'ye kadar çıktığı da görülmektedir.³⁰⁴ Aynı defterde, doğrudan yamak kaydedilmiş olanların, 5'i hâriç, büyük çoğunluğunun yaya ziyâdesinden olmak üzere, başka çiftliklerden yazılmış olması da dikkati çekmektedir. Daha farklı karakterde düzenlenmiş olan XVI. asra âit defterlerde ise, her bir çiftlikte kayıtlı yaya-yamak sayısının 4-29 arasında değiştiği görülmektedir.³⁰⁵ Ayrıca, listelerden de tâkib edilebileceği gibi, 1571'de bir önceki deftere göre, yamak sayısında görülen artışı da belirtmek gerekir.

XVI. Asır defterlerinde dikkati çeken mühim noktalardan birisi de, piyâde çiftliklerinde nâ-resîde kaydedilmiş olan zümredir. Bunlar piyâde ocaklarındaki yaya ve yamakların dışında, henüz hizmete yaramayan, yaşları 1-17 arasında değişen çocuklardır. Bu itibarla, gerek ocakların yekûnu ve gerekse hizmete eşebilecek durumdaki yayaların gerçek sayılarının tesbîti bakımından oldukça önemli olan bu zümreyi teşkil eden nâ-resîdelerin, nâhiyelere göre toplam sayılarını ve bunların yaş gruplarına dağılımını, bir tablo üzerinde göstermek sûretiyle değerlendirmek faydalı olacaktır.

³⁰⁴ Sözelimi. Aydos nahiyesi'ne tâbi "Doğanhisarı" Karyesi'nde kayıtlı "Yolbegi" Çiftliği"nde. 6 "mukarrer" ve 6 "mücerred" yazılmıştır. (BOA-TD-3m. s.371)

³⁰⁵ Mesela. Donuzlu nahiyesi'ne tabi "Akça" karyesi'nde kayıtlı "Ömer Çiftliği"nde. 1571 tarihli defterde 16 "yamak" ve 13 "nâ-reside" yazılmıştır. (BOA-TD-510, s.378)

TABLO-V: TAHMİNİ 1530-31 TÂRİHLERİNDE "NÂ-RESİDE" YAŞ GRUPLARI

YAŞ GRUPLARI=	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	YEKUN
N-i LAZIKIYYE	-	-	-	-	-	1	-	4	-	3	-	-	4	-	-	-	-	12
N-i KAŞ-YENİCE	-	1	3	9	12	2	9	3	1	3	-	-	1	23	1	-	-	68
N-i İBSİLİ	-	-	3	4	4	2	1	4	1	-	-	1	2	12	2	-	-	36
N-i AYDOS	-	-	-	-	5	-	1	4	-	-	-	-	4	17	1	-	1	33
N-i DONUZLU	-	-	11	5	26	15	10	16	-	4	-	1	12	45	13	-	-	158
YEKUN=	-	1	17	18	47	20	21	31	2	10	-	2	23	97	17	-	1	307
% =	-	0.32	5.53	5.86	15.30	6.51	6.84	10.09	0.65	3.25	-	0.65	7.49	31.59	5.53	-	0.32	100

TABLO-VI: 1571'DE "NÂ-RESİDE" YAŞ GRUPLARI

YAŞ GRUPLARI	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	YEKUN
N-i LAZIKIYYE	2	5	6	5	5	4	1	1	2	2	-	-	-	-	-	-	-	33
N-i KAŞ-YENİCE	3	9	6	8	10	6	3	5	3	2	1	-	-	-	-	-	-	56
N-i İBSİLİ	1	3	4	3	2	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	15
N-i AYDOS	3	5	7	1	8	3	3	2	1	1	1	-	-	-	-	-	-	35
N-i DONUZLU	28	39	34	41	30	27	17	27	13	13	3	-	1	1	-	-	-	4
YEKUN =	37	61	57	58	55	40	24	36	19	19	5	-	1	1	-	-	-	4
% =	887	1462	1366	1390	1318	959	575	863	455	455	119	-	0.23	0.23	-	-	-	0.95
																		100

*Yaşı belirtilmemiş olanlar.

Tablolardan da tâkib edileceği gibi, iki ayrı târihte düzenlenmiş olan defterlerde, nâ-reside kaydedilmiş olanların sayısı ve yaş gruplarına dağılımı önemli değişiklikler arz etmektedir. Evvelâ, 1530'larda 307 olarak tesbit edilmiş olan toplam nâ-reside sayısının, 1571'de %35.83'lük bir artışla 417'ye yükselmiş olması dikkati çekmektedir. Diğer taraftan, bu zümrenin yaş gruplarına dağılımında da, iki târih arasında oldukça farklı bir yoğunlaşma görülmektedir.

1530'larda nâ-reside kaydedilmiş olanların %27.03'ü 1-5, %27.36'sı 6-10 ve %45.27'si 11-15 yaş gruplarında bulunurken, 1571'de %64.26'sı 1-5, %33.09'u 6-10, %1.67'si 11-15 yaş gruplarında yoğunlaşmıştır.

Tablolardan da tâkîb edilebileceği gibi, sözkonusu nâ-resîdelerin yaşları birkaç istisnâ hâricinde, genellikle 1-15 arasında değişmektedir. Buradan hareketle, cevaplândırılması gereken önemli sorulardan birisi de, bunların fiilen hizmete eşme ameliyesinin hangi yaştan îtibâren başladığı, başka bir ifâdeyle, normal yamak kaydedilmenin yaş tabanının ne olduğudur. Bu noktada, defterde, bâzı yaş gruplarına dâhil olan nâ-resîde lerin altında kaydedilmiş olan yarayınca eşer ifâdesi, önemli ölçüde bir fikir vermekle berâber, kesin bir yaş sınırı belirleme imkânı vermemektedir.³⁰⁶ Ayrıca, doğrudan yamak kaydedilmiş olup, yaşı belirtilmemiş olan bâzılarına da aynı şekilde, yarayınca eşer notunun düşülmüş olması da dikkat çekicidir.³⁰⁷ Bütün bu husûsların dikkate alınmasıyla, tabloda görülen nâ-resîdelerin bulunduğu yaş gruplarının genel olarak tavanını teşkil eden 14-15 yaşlarının, yamak kaydedilmek sûretiyle, fiilen hizmete eşme ameliyesinin yaş tabanını oluşturduğuna hükmetmek mümkündür.³⁰⁸

XVI. Asır piyâde defterlerinde dikkati çeken önemli noktalardan bir diğeri'de, ocak ahvâdından ölenlerin mürde kaydedilirken mürde-i âtik ve mürde-i cedîd şeklinde, gâîblerin de gâîb-i âtik ve gâîb-i cedîd şeklinde tafsilâtli olarak kaydedilmiş olmasıdır. Hem eski ve hem de yeni tahrirlerdeki durumu aksettiren bu uygulama, hâlihazırdaki ocak ahvâdının, herhangi bir karışıklığa meydân vermeden sıhhatli bir biçimde belirlenmesi noktasındaki hâssâsiyeti ifâde

³⁰⁶ BOA-TD-510, s.119. Kaş-Yenice nahiyesi'nde, ikisi 9, ikisi 10 yaşında olmak üzere toplam dört "nâ-reside", "yaradukda eşe" şeklinde kaydedilmiştir. (BOA-TD-510, s.354-355.360) İbsili nahiyesi'nde yaşı kaydedilmemiş olan iki kişi, Donuzlu nahiyesi'nde ise, yedisi 10 (s.375.378.389.391.394) biri 7 (s.386), biri 5 (s.386), biri 5 (s.386), biri 9 (s.390), ikisi 11 (s.392), birisi 13 (s.397) ve üçü 8 yaşında olmak üzere (s.396) toplam 16 nâ-reside yaradukda eşe şeklinde kaydedilmiştir. Ayrıca *sagır* kaydedilmiş olan birisinin de aynı şekilde yazılmış olduğunu da belirtmek gerekir. (s.377)

³⁰⁷ Buna, sâdece 447 numaralı defterde birkaç yerde tesâdüf edilebilmektedir. Bu cümleden olarak İbsili nahiyesi'nde 1 (BOA-TD-447, S.244), Kaş-Yenice nahiyesi'nde 2 (s.234.239), Donuzlu nahiyesi'nde 1 (s.252) yamak yarayınca eşe şeklinde kaydedilmiştir.

³⁰⁸ Nitekim, Anadolu Eyaleti'ne tabi olan sair yerlerde ve bu arada Saruhan piyâdelerinde de 14 yaş taban olarak kabul edilmiştir. (Tafsilat için bkz. F.Emecen, *Manisa Kazası*, s.144.)

etmektedir.³⁰⁹ Bu kayıtlar, farklı târihlerde ocakta yamak kaydedilmiş olanlar arasındaki irsimünâsebetin tesbîti bakımından da oldukça önemlidir.

Yukarıdaki listelerde kaydedilmiş olan isimlerin tedkiki ile de anlaşılacağı üzere, piyâde çiftlik isimleri, genellikle ocağın ilk yayasının ismiyle mâruf olmuşlardır. Gerek bu isimlerin³¹⁰, gerekse bu çiftliklerde kayıtlı yaya-yamak isimlerinin³¹¹ büyük çoğunlukla hâlis Türkçe olması da, zikredilmeye değer önemli bir noktadır.³¹² Esâsen, yukarıda da işâret olunduğu üzere, Orhan Bey zamânında, yayalığın ön şartının göçebe veyâ daha ziyâde çiftçi olmakla berâber mutlak sûrette Türk olmak şeklinde belirlenmesi ile birlikte, zamânla, bu vazifeye bağlı askerî hizmet ve vergi muâfiyetinin-irsî hâle gelmesi sûretiyle, ancak yaya oğlu yayanın yamak yazılabileceği şeklinde işleyen prosedüre³¹³ bağlı olarak, ocaklar, uzun zamân bu husûsiyetlerini muhâfaza etmişlerdir. Bu noktada, kânûnnâmelerde tesâdüf edilen, Bir yamâk yazılan yayanın birden ikiden hîdmete yarar oğulları ve karındaşları vardur kendü ile bile olurlar anlar dahi yamâk yazılıb nöbetlerinde hîdmet iderler.³¹⁴ şeklindeki kayıtlar, uygulamaya esâs teşkil eden kânunları oluşturmuştur. Kezâ, çalışmamıza esâs teşkil eden kütahya Livâsı piyâde defterlerinde de bu durum yaya oğlu yayadur şeklinde sarâhatle kaydedilmiştir.³¹⁵ Ancak, bu şekilde babadan oğula veyâ kardeşi yâhut sâir akrabalarına taalluk eden piyâdeliğin, lağvına kadar, sözkonusu husûsiyetlerini devâm ettirmesine imkan tanıyan ocak nizâmını muhâfaza edebildiğini söylemek de mümkün değildir. Zîrâ, XVI. asır boyunca, çeşitli sarsıntılarla ocak nizâmının

³⁰⁹ Aynı şeyin Manisa piyâdeleri için de sözkonusu olduğu görülmektedir. (Bkz. F.Emecen. *Aynı eser*, s.145.)

³¹⁰ Bu noktada, ekteki listelerde verilmiş olan çiftlik isimlerinden bazılarını zikretmek gerekirse: Lâzıkıyye nâhiyesi'nde Kayabegioğlu, Yenibegi; Donuzlu nâhiyesinde *Yaya Hızır, Kavırhan, Buğdavoğlu, Menteşe, Yenice, Hacı Güvendik, Göçeri, Emirhan*; Kaş-Yenice nâhiyesi'nde *Yaya Kızıl Halil, Gonca, Yaya Eyne Hoca, Cecenoğlu, Eynebegi, Kara Bahşi; İbsili nâhiyesi'nden, Aydın, Dündar, Emirhan, Erikli, Saru Kayaoğlu*; Aydın nâhiyesi'nden *Bahşi, Emir Hasan, Temirhan, Oruchan, Yolbegi...* sadece bunlardan bazılarıdır.

³¹¹ Çiftliklerde kayıtlı yaya-yamak isimlerinden ise, *Bâli, Çalabırmış, Bahşi, Oruç Gazi, Eyne Gazi, Eynebegi, Bayrambegi, Durmuş, Ulaş, Kulavuz, Temürhan, Serhan, Emirhan, Durgud, TuraBali, Umur, Arslan, Hisarbegi, Oğuzhan, Sarubeg, Türk Bahşi* gibi çok sayıda isim zikredilebilir.

³¹² Bu husûsiyet, bütün Anadolu piyâdelerinde görülmekle beraber, özellikle, göçebe Türkmen nüfusunun kesâfet arzettiği batı Anadolu'da daha hâkim görünmektedir. (Mesel bkz. F.Emecen. *Aynı eser*, s.145-146).

³¹³ Halime Doğru. *Aynı eser*, s.14-15.

³¹⁴ *Kânûnnâme-i 'Âl-i 'Osman* (Mehmed Arif nşr) *TOEM İlâvesi*, İstanbul, 1329, s.46.

³¹⁵ *BOA-TD-447*, s.276.

bozulması neticesinde, yayalık şartlarına³¹⁶ mugayyir olmasına rağmen, uygun olmayan kimselerin ve bilhâssâ hür kul ve câriye oğullarının da ocağa dâhil edilmesi sûretiyle boşalan çiftliklerin tekrâr ihyâsı yolunun tercih edilmiş olması³¹⁷ ve benzeri gelişmeler, teşkilâtın mezkûr özelliğini önemli ölçüde zaafa uğratmıştır.

Lâzıkıyye kazâsı piyâde çiftliklerinin diğer husûsiyetlerine geçmeden evvel, söz konusu çiftliklerde yamak kaydedilmiş olanların bâzılarının, XVI. asra âit defterlerde, genellikle evlâd-ı piyâde olmaları hasebiyle³¹⁸, bâzen de esâs ocak hâlkından başka, sâir çiftliklerden, hattâ başka karyelerden olmakla berâber ...hâliyâ virilen cümlesinden³¹⁹ yazılmış olduğunu da belirtmek gerekir.

Lâzıkıyye kazâsı piyâdelerinin idârî teşkilâtına gelince; Bunu, herşeyden evvel genel Osmanlı idârî taksimâtı çerçevesinde mütâlaa etmek gerekirse, en önemli üniteyi teşkil eden yaya-sancağından hareket etmek gerekmektedir. Daha önce de işâret olunduğu üzere idârî bakımdan, klasik anlamda, her birinin başında Sancak-Begî bulunan sancak lara taksîm edilmiş olan Anadolu Eyâleti, bunun yanında, bünyesindeki piyâde ve müselleme teşkilaî itibâriyle de aynı şekilde her birinin başında Yaya Sancağı Begî bulunan Yaya-Sancaklarına taksim edilmiştir. Bu ünitelerin her birinin başında bulunan Yaya Sancak Begileri, genel olarak, hizmet öncesi nöbeti gelen yayaları gözetip, eşip eşmediklerini kontrol etmek, gâib olanları bulup, çiftliğine getirmek, bulunmaması hâlinde, yerine oğlu, kardeşi ve sâir karabâsından birini tâyin etmek, gerektiğinde yaya sancağında en büyük idârî ve askerî mercî olarak teşkilât mensuplarını cezâlandırmak sûretiyle düzeni temin etmek gibi geniş çaplı vazîfe ve salâhiyetlerle her yönüyle, tahtında bulunan üniteye dâhil olan piyâde ocaklarının idâresinden sorumlu tutulmuşlardır.³²⁰ İşte böyle bir idârî yapılanma çerçevesinde, Lâzıkıyye kazâsı piyâdeleri de, sipâhî sancağında olduğu gibi, Anadolu Eyâleti'ne tâbî 12 yaya-sancağından birisi olan Kütahya Yaya Sancağı'na bağlı olup, doğrudan Kütahya Yaya Sancak Beyinin

³¹⁶Bkz. H.Doğru. *Aynı eser*, s.13-17. Anadolu eyaleti yaya ve müselleme kânunnâmesi'ndeki ilgili şartlar için ayrıca bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri 5.Kitap Kanuni Devri Kânunnâmeleri II. Kısım Eyâlet kânunnâmeleri(I)*, İstanbul, 1992, s.28-33.

³¹⁷F.Emecen. *Aynı eser*, s.145-146.

³¹⁸Bilhassa. BOA-TD-510'da sıklıkla mezkûrân yine bu ocağın evlâd-ı piyâdesinden olmağın hâliyâ kaydedildiler ibâresi altında kaydedilmiş olan yamak sayısı oldukça fazladır.

³¹⁹BOA-TD-447 numaralı defterde. benzeri kayıtlara sıkça tesâdüf edilmektedir.

³²⁰Bkz. H.Doğru. *Aynı eser*, s.33-34.

îdaresinde bulunuyordu³²¹.

XVI. Asırda, genel îdâre bakımından, dört nâhiyeye ayrılmış olan Lâzıkıyye kazâsı'nın, piyâde teşkilâtı itibâriyle, Donuzlu nâhiyesinin ilâvesiyle, beş nâhiyeye taksim edilmek sûretiyle kaydedilmiş olduğunu daha önce belirtmiştik. Yukarıda verilmiş olan listelerden de tâkib edilebileceği üzere, en son 1571 târihli defterde de muhâfaza edilmiş olan bu durum,³²² ilk defâ, aynı târihte, Gök-öyük nâmı ile müstakil kazâ statüsü kazânan Aydos'un ayrılması³²³ ve bunun piyâde teşkilâtına da yansması ile birlikte tahmînî 1582-86 târihli mensûh piyâde defterinde değişmiştir. Aşağıda da görüleceği üzere, teşkilâtın lağvı üzerine tanzim edilmiş olan bu defterde, Lâzıkıyye piyâdeleri, sırasıyla, Lâzıkıyye, Kaş-Yenice, İbsili ve Donuzlu olmak üzere, toplam dört nâhiye bünyesinde kaydedilmiştir.³²⁴

Esâsen, Kütahya Yaya Sancağı Beyi'nin îdaresinde bulunmakla berâber, defterlerdeki kayıtlardan da anlaşılacağı gibî, başlarında bulunan birer ser-piyâde³²⁵ mârifetiyle işletilen bu idârî üniteler, piyâde teşkilâtının refi üzerine lağvolmuş, yaya yeri normal sîpâhî yerine, çiftlikler üzerinde bulunan yayalar da sâir reâyâ statüsüne kavuşturularak, genel Lâzıkıyye kazâ teşkilâtı içersindeki yerlerini almışlardır.

Yaya Sancak Beyi'lerinin hâsılâtı, genellikle, uhdesinde bulunan çiftliklerden tahsîl edilen kânûn ve defterde belirtilmiş olan muayyen miktârlarda gelir ve daha önemlisi üzerine hâs kaydedilmiş olan bâzı çiftliklerin irâdından meydâna gelmekte idi. Buraya tahsîs edilen gelir kalemleri arasında, ocaklardan alınana resm-i galle, niyâbet, yaya toprağında tutulan esir yaya ve davar ile ilgili vergiler ile bedel akçası önemli bir yer tutmakta idi.³²⁶ Bu husûs, Kânûnnâmelerde şöyle ifâde olunmuştur;

Ve yaya sancağı begi kendüye müteallik olan yayalardan her ocakdan buğday ve arpa akçası deyu kırk akça ve sefere varmayub yerine bedel tutan yayalardan bedel

³²¹ Bkz. M.Ç. Varlık. "Osmanlı İdâri Teşkilatında Kütahya", s.208-210. Ayrıca, Anadolu eyâleti "yaya sancakları" için bkz. Aynı müellif. *XVI. yüzyılda Anadolu Beylerbeyliği Sancakları ve Kadılıkları Üzerine*, s.22-24.

³²² BOA-TD-3m (Bkz.Liste-I).BOA-TD-447 (Bkz. Liste-II), BOA-TD-510 (Bkz.Liste-III)

³²³ TKGİM-KK4-TD-48, v.856.

³²⁴ TKGİM-KK4-TD-158. (Bkz.Liste-IV)

³²⁵ Ser-piyade için bkz. H.Doğru. *Aynı eser*, s.38-40; A.Akgündüz. *Aynı eser*, s.30-33.

³²⁶ Tafsilat için bkz. H.Doğru. *Aynı eser*, s.34-38.

akçası deyü otuz akça alur ve mezkür sancaklarda olan yayaların cürm ü cinâyetine ve gerdek degerine ve yayalar dutduğı üşek ve kablân derisine sancak begi mutasarrıf dur... ve yayanun resm ve cürm ü cinâyeti ve resm-i arûsı ve ocak tahılı yaya sancağı beginindür ol mutasarrıf ola.³²⁷

Bununla birlikte her biri piyâde nâhiyesinin başında bulunan yaya-başı larının, her ocaktan buğday ve arpa akçası deyu kırk akca aldığı da zikredilmektedir.³²⁸ Kezâ, 1530 târihli Kütahya Livâsı kânunnâmesinde bulunan şu kayıtlar konuyu daha da netleştirmektedir;

.. Sâbıkâ zikrolunan yörükler ve yaya ve müsellemler dutduğı yava ve kul ve câriye muştulukları her ne yerde dutarlarsa beglerinindür bunların dutduğunda toprak mu'teber değildir serbest tumârlarda dahi dutarlarsa giru hemân beglerinindür.³²⁹

Bütün bu irâde kaynakları yanında, has kaydedilmiş olan çiftliklerden elde edilen gelir de önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim, Lâzıkıyye kazâsı piyâdelerinden, 1530'larda sâdece 2.896 akça hâsılâtı bulunan Lâzıkıyye nâhiyesi piyâdeleri hâssa-i mirlivâ kaydedilmiş olmakla berâber³³⁰, 1571'de toplam 3.400 akçalık hâsılâtı ile Aydos piyâdeleri de hâssa tahsis edilmiştir.³³¹ Kısacası, Kütahya Yaya-Sancak Beyi'nin, toplam yıllık hâsılâtı hakkında bir fikir verebilmek için, bunun 1521-22 târihlerinde 45.000³³², 1526'da ise 45.900 akça olduğunu belirtmek yeterlidir.³³³

Piyâde çiftlikleri ve tassarruf şekline gelince; Bilindiği üzere, çiftlik genellikle bir çift öküzle sürülebilen ve büyüklüğü toprağın husûsiyetlerine göre değişen müstakil bir zirâî üniteyi ifâde etmekle berâber, re'âyâ çiftliği, hâssa çiftlik

³²⁷Nicoara Beldiceânu. *Kitâb-ı Qavânîn-i 'Örfiyye-i 'Osmâni*, fol. 41 r-42r; *Kanun-nâme-i 'Âl-i 'Osman* (M. Arif nşr.), s.47; A. Akgündüz, *Aynı eser*, s.32.

³²⁸N. Beldiceânu. *Aynı eser*, fol.42-r.

³²⁹BOA-TD-438, s.12. Ayrıca, aynı tarihli Bolu Livâsı kânunnâmesindeki kayıt için bkz.

Ö.L. Barkan. *Kanunlar*, s.29.

³³⁰BOA-TD-447. (Bkz. Liste I).

³³¹Bu târihte Lâzıkıyye nâhiyesi piyâdeleri hâsılâtı 2.436 akça olup, hâssa tahsis edilmiş olan piyâde çiftliklerinin yekûn hâsılı 5.836 akçadır. (BOA-TD-510 Liste III).

³³²TSA4-D-9772' den nkl. M.Ç. Varlık. "XVI. Yüzyılda Anadolu Beylerbeyliği", s.24.

³³³TSA4-D-5246' dan nkl. M.Ç. Varlık. *Aynı makâle*, s.22.

ve büyük zırâî mülk ve işletme - çiftlikleri yanında, birde, üzerinde durduğumuz askerî vazîfelere bağlı çiftlikler cümlesinden olup, ocak da tâbir edilen ve mesûl bir yaya üzerine kaydedilen piyâde çiftliğini ifâde etmektedir.³³⁴ Genelikle, kâunnâmelerde 60 ilâ 150 dönüm arasında değişen bir çiftlik, Kütahya Sancağı'nda has yerden 60 dönüm, evsat yerden 80 90 dönüm, ednâ yerden 120 dönüm ve be-gâyet ednâ yerden 150 dönüm yerden meydana gelmekte idi. Piyâde çiftlikleri de aşağı yukarı aynı ölçülere göre düzenlenmiştir.³³⁵ Bununla birlikte, yukarıda verilmiş olan listelerdeki çiftlik dönüm miktarlarının tedkikiyle, fiili durumda, bâzı önemli değişiklikler dikkati çekmektedir. Nitekim listelerde sıralanmış olan çiftliklerin büyük çoğunluğunun mezkûr rakamlar civârında yoğunlaşmış olmasına rağmen, bâzılarının 200 hattâ 300 dönüm büyüklüğünde olduğu görülmektedir. Muayyen aralıklarla yapılan -piyâde tahrirleri ile yazılan çiftliklerden fazlası, resmî kayıtlardan zevâid addedilerek, sîpâhinin dahline müsâde etmeksizin, hazîne adına alınan resm-i tapu mukabelesinde, mîrî adına tapuya verilmekte idi.³³⁶ Bu durumun, piyâdeler arasında önemli rahatsızlıklara sebep olduğuna dâir pek çok kayıt bulunmaktadır. Nitekim, Kütahya Sancağı'nda vâkî olan piyâde ve müsellemler beyleri ile kadılarına yazılan bir tezkerede, Kütahya ve Karahîsâr-i Sâhib mukâta'atına müfettiş olan Göynük Kadısı Mevlâna Hayreddin ve nâzır Cârullah Çavuş'un gönderdikleri azrda,

Livâ-yı Kütahya'da müsellemler ve piyâdegân yerleri ölçülüb çiftlikten hâric zâhir olan zevâid yerleri miri için resm-i tapuyla tâlib olanlara verilmek için vârid olan hükm-i hümayûn mücebince mübâşeret olundukda müsellemlerin ve piyâdelerin ba'zı itâ'at itmeyüb 'inad idüb taht-ı tasarrufumuzda olan yerlerimizi kim alur ve alanın akçası dahî zay' olur...

diyerek, tâlib olanları tehdit ettikleri, eğer bunların haklarından gelinmez ise kimsenin buralara tâlib olmaması üzerine muattal kalacağını bildirmeleri üzerine.

³³⁴ Aşağıda tafsilâtıyla üzerinde durulacak olan "çiftlik" hakkında şimdilik genel bilgi için bkz.

Ö.L.Barkan. "Çiftlik". İA, III, s.392-397; H.İnalçık. "Çiftlik", EP, II, s.32-33.

³³⁵ TKGAM-KKA-TD-47, v.2-b; BOA-TD-438, s.11. Ayrıca bkz. Ö.L.Barkan. Kanunlar. s.25. Nitekim, Anadolu eyâleti yaya ve müsellemler kanunnamesinde, yaya çiftliğinin mikdârı aynı şekilde şöyle kaydedilmiştir: ...kânun üzere bir bütün çiftlik eyü yerde yetmiş veya seksen dönüm, orta hallü yerde yüz dönüm, alçak yerde yüz otuz ve yüz elli dönümdür. (A.Akgündüz. Aynı eser, s.31.)

³³⁶ F.Emecen. Manisa Kazası. s.148.

zevâid yerlerin tesbîti ve defter olunması husûsunda gereğinin yapılması için, kadıların da yardımcı olmaları emredilmiştir.³³⁷ Aynı târihlerde, benzer rahatsızlıkların, sâir bâzı yerlerde de tezâhür etmiş olduğu bilinmektedir. Nitekim, aynı yıl, Manisa piyâdeleri de, çiftliklerin ölçülmesine karşı nizâ etmişler ve kimsenin buralara tâlib olmamasına gayret göstermişlerdir. Bu konuyu incelerken, Emecen'in de ifâde etmiş olduğu gibi, bunda, bâzı sîpâhilerin piyâde çiftliklerine dahlinin de büyük rolü olmuştur. Bütün bu gelişmeler neticesinde, Tire Kadısı'na yazılan bir hükümle, zevâidin sipâhilere verilmesi, mîrî adına tapuya verilmesi ve elinde zevâid bulunan piyâdelerin uhdesindeki yerlerin mîrîye zabtedilmesi emrolunmak sûretiyle bu problem çözülmüş³³⁸, ancak, bütün bu rahatsızlıklar üzerine sâdir olan hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla, gene Saruhan piyâdelerinin vaziyetini gözönünde bulunduran Emecen'in de dikkat çektiği gibi, 1553'deki bu kararlar, 1582' lerde piyâde teşkilâtının kaldırılmasına kadar giden yolun başlangıcı olacaktır.³³⁹

Lâzıkıyye kazâsı piyâde çiftliklerinde dikkati çeken diğer önemli bir nokta da, tahrirlerde, toprağı yetersiz veyâ verimsiz olan bâzı çiftliklere yapılan toprak ilâvesi, bir başka ifâdeyle *zamîme* yazılmasıdır. Dîvân-ı Hümâyûn kâtiplerinden yaya ve müselleme muharriri Hamza'ya yazılmış olan bir hükümde, bu husûs sarâhatle belirtilmekte, *yaya ve müselleme tâifesinin kânûn üzre kendülere ta'yîn olunan birer çiftlik yerlerinden ma'dâ ziyâde yerleri ve çiftlikleri zâhir oldukda... ihtiyâcı olan za'if ocaklara zamîme verilmesi sûretiyle ihyâ itmesine sa'y eylemesi* ancak, *yaya ve müselleme tâifesine kânûn üzre olan birer çiftlik yerlerinden ziyâde yere dahl ve nizâ ettirmemesi* emrolunmaktadır.³⁴⁰ Piyâde çiftliklerinin, zamîmeye ihtiyaç duymalarının belli başlı sebepleri olarak, zamanla kânûnî ölçülere göre küçülmüş olması veyâ ocak nüfusunun artması üzerine toprağın yetersiz kalması³⁴¹, su basması, sâz ve çayır olması ve benzeri sebeplerle

³³⁷ 25 Ramazan 960/4 Eylül 1553 tarihli hüküm: BOA-MAD-(Ahkam)-233, s.27.

³³⁸ 9 Cemâziyelevvel 960/ 23 Nisan 1553 tarihli bu hüküm (BOA-KK (Ahkam)-63, s.363) için bkz. F.Emecen, *Aynı eser*, s.148.

³³⁹ Gurre-i Cemâziyelevvel 960/15 Nisan 1553 (BOA-KK(Ahkâm)-63,s.359-360) ve 11 Cemâziyelevvel 960/25 Nisan 1553 (BOA-KK-(Ahkâm)-63,s.428-430) tarihli hükümler için bkz. F.Emecen, *Aynı eser*, s.148-149.

³⁴⁰ 23 Muharrem 986/2 Nisan 1584 tarihli hüküm: BOA-MD-34, s.67/146.

³⁴¹ Meselâ. 1466'da Kaş-Yenice nâhiyesi'ne bağlı "Kâfir İshak Çiftliği"nden. *Mezkûrlar ziyâde olduklarından Mehmed Çiftliği'nden altmış dönüm yere bâki yamaklarıyla müşterek mutasarrif olub yılda iki kulluk vireler* şeklindeki kayıt bunu göstermektedir. (BOA-TD-3m, s.321) Gene aynı şekilde Onikibela çiftliği yamakları ziyâde olduğundan. Gençlü Karyesinden *mevkûf* olan

zirâî niteliğinin bozulması, zirâat edilebilir toprağının kalmaması veyâ *bi-hâsıl* olması³⁴² gibi durumlar zikredilebilir. Bütün bu sebepler yanında, bâzen tahrîr esnâsında yeri tesbît edilemeyen çiftliklere tesâdüf edilmesi hâlinde dahî, zamîme uygulamasına başvurulduğunu gösteren kayıtlar da mevcuttur.³⁴³ Daha ziyâde, XV. asrın ikinci yarısında görülen bu uygulama, özellikle XVI. asırda, çiftliklerin yetersizliğinin daha da yaygınlaşması üzerine, bâzı çiftliklerin ikişer ikişer birbirlerine zemîme yazılması şekline dönüşmüştür. Bu durum, önemine binâen, aşağıda verilmiş olan listelerde özellikle belirtilmiştir.³⁴⁴ Buna göre, *bir görûlûb* iki veyâ daha fazla *eşkin* vermek üzere birbirine zamîme yazılan çiftliklerin sayısı, 1530'larda 18, 1571'de ise 20 olarak tesbît edilmiştir.

Buraya kadar, işâret olunan zamîme uygulaması yanında, bir de tam aksi istikâmette, mevcut yaya-yamak sayısının azalmasıyla, çiftliklere iş gücü ilâvesi yapılması ihtiyâcının hâsıl olması üzerine, yapılan yamak ilâveleri de, defterlerde *hâliyâ virilen* ve benzerî ifâdelerle ayrıca kaydedilmiştir. Bu minvâl üzere, çiftliğe sonradan kaydedilenler, 1751 târihli defterde yaygın olarak görüldüğü üzere, *yine bu ocağın evlâd-ı piyâdesinden* olduğu gibi³⁴⁵, diğer defterlerdeki kayıtlardan da anlaşıldığı kadarıyla, genellikle bir başka çiftlik ziyâdesinden olanlardır.³⁴⁶ Ayrıca, bütün bu uygulamalara rağmen, 1571'de yamak kifâyetsizliği yüzünden *eşkin* sayısının düşürüldüğünü gösteren bâzı kayıtların mevcut olduğunu da belirtmek gerekir.³⁴⁷

Ekizoğlu çiftliği zamm olunmuştur. (Aynı defter, s.326) Aşağıdaki listelerden de tâkib edilebileceği gibi, defterlerde, bu tür zamîme kayıtlarına sıklıkla tesâdüf edilmektedir. (Msl. bkz. BOA-TD-3m, s. 333-35,343,345, 348-351; BOA-TD-447, s. 240, 246, 248, 253, 255, 257, 261, 264; BOA-TD-510, s.359, 361, 365 vd.)

³⁴²BOA-TD-3m, s.350; BOA-TD-510, s.370. Bu cümleden olarak, bilhassa, 1571 tarihli defterde, *bi-hâsıl* olan çiftliklere yapılan zammımlarla ilgili pekçok kayıt dikkati çekmektedir. (BOA-TD-510, s.367,374,391.)

³⁴³ Meselâ, 1466'da, İbsili nâhiyesi'ne bağlı Yarık-Öyük Karyesinde İdris Çiftliği, bulunmadığı sebepten ellerinde dutageldükleri çiftliklerinden bir çiftlik mikdârı mutasarrıf olalar şeklinde kaydedilmiştir. (BOA-TD-3 m, s.328) Aynı şekilde, Donuzlu nâhiyesi'ne bağlı Haliloğlu Hacı Mehmed Çiftliğinin de bulunamaması üzerine Hacı Mehmed'in elindeki çiftliğin verilmiş olduğu belirtilmiştir. (BOA-TD-3m, s.343).

³⁴⁴BOA-TD-447, s.150 vd.; BOA-TD-510, s.354 vd. (Bkz. Liste-II-III.)

³⁴⁵BOA-TD-510, s.115-120,232-238,352-399.

³⁴⁶BOA-TD-3m, s.51-54,318-360; BOA-TD-447, s.64-69,234-267.

³⁴⁷ Meselâ, Lâzikiyye nâhiyesi'ne bağlı Hacı 'Ali Çiftliği'ne düşülmüş olan, *iki eşerler devu mukayyed der-defter-i 'atik haliyâ yamak kifâyet etmeyüb bir eşkün oldu devu mukayyed der-defter-i 'atik haliyâ yine mukarrer* şeklindeki kayıt (BOA-TD-510, s.116) bunu göstermeye yeter. Ayrıca bkz. Aynı defter, s.338.

Piyâde çiftlik tasarrufu ile ilgili olarak, dikkati çeken önemli husûslardan birisi de, defterlerdeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, gerek ocaklar arasında, gerekse piyâde-sîpahî arasında zaman zaman zuhûr eden anlaşmazlıklardır. Bunlardan, çiftlikler arasında *nizâ* konusu olabilecek unsurların başında gelen, sulu zırâata kâbil çiftliklerin su meselesi oldukça önemlidir. Bu itibârla defterlerde çiftlikler arasındaki su nöbeti sarâhatle kaydedilmiştir.³⁴⁸ Bununla birlikte, asıl işâret olunması gereken noktalardan birisi de, yukarıda zikredilmiş olan sipâhilerin piyâde çiftliklerine dahli meselesinde olduğu gibi, zaman zaman sipâhi ile piyâde arasında meydana gelen anlaşmazlıklardır. Bununla ilgili olarak, piyâde defterlerinde çok sayıda kayıt mevcuttur. Bunlardan birisi, Donuzlu nâhiyesi'ne tâbî Sâdık Çiftliği ile ilgili olup, mezkûr çiftliğe zamîme kaydedilmiş olan *Gerzilü dîmekle ma'rûf* yaylağın sipâhi ile nizâlı olması üzerine, teftiş olunduktan sonra, *zikrolunan yaylak-ı mezkûr çiftlikden idüğü cemâ'at-i kesîre şehâdetiyle zâhîr olduğu ecilden deftere sebt* olunduğu belirtilmektedir.³⁴⁹ Defter kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bâzen, yayanın oturduğu yer dahî, *yayalık yer ve sipâhi yeri* bakımından sürtüşmeye yol açmıştır. Bu tür ihtilâflar, şöyle bir kânunun vâz edilmesi sûretiyle giderilmeye çalışılmıştır;

*Defter-i cedîd-i sultânî budur ki zikrolunur yaya oğlu
yayadur ve yayanın ocağı kendü oturduğu karyede ise yayanın
oturduğu yer dahî yayalıktır köyümde oturursun deyu sipâhi
muta'arrız olmaya ...³⁵⁰*

Gene, bu cümleden olarak, yayaların sipâhi yerinde zırâat etmeleri hâlinde *öşrlerin virüb iki dönüme bir akça* vermeleri kânunlaştırılmıştır.³⁵¹

Lâzıkıyye kazâsı yayalarının da dâhil olduğu, Kütahya sancağı piyâdelerinin tâyin edilidikleri hizmetlere gelince; Bunu, XVI. asır boyunca, mevcut *mühimme defterlerindeki* ilgili hükümlerden takîb etmek mümkündür. Buna göre, 1552'de, Bolu, Menteşe, Biga, Karesi, Aydın, Sultanönü ve Saruhan piyâdeleri ile birlikte Samakov mâdeni hizmetine tâyin edilmişlerdir.³⁵² 1558'de Kütahya piyâdeleri sancak Begi'ne yazılmış olan bir hükümde, sancağın piyâdeleri

³⁴⁸BO.A-TD-447, s.242;BO.A-TD-510, s.363.

³⁴⁹BO.A-TD-447, s.250;BO.A-TD-510, s.375.

³⁵⁰BO.A-TD-447, s.276.

³⁵¹N.Beldiceânu. *Aynı eser, fol.41 v.*

³⁵²TSMK-MD-Koğuşlar-888, v.8-a'dan nkl. F.Emecen. *Manisa Kazası*, s.150.

nöbetlisinin *Tersâne-i Amire* hizmetine tâyin olunmaları sebebiyle, *mu'accelen* gönderilmeleri emredilmektedir.³⁵³ Gene, ertesi yıl 1559'da Kütahya yayalarının bir nöbetlisi 639 neferin, *altı aylık zâd u zevâdeleriyle yayabaşlıları ile ve mukaddimleri ile âdet ve kânûn üzre* aynı vazîfeye tâyin edildikleri görülmektedir.³⁵⁴ Kütahya piyâdelerinin, tersâne hizmetinde istihdâm edilmesi, muayyen aralıklarla bundan sonra da devâm etmiştir. Mevcut kayıtlara nazaran, sırasıyla, 1560³⁵⁵, 1576³⁵⁶, 1577³⁵⁷ târihlerinde ve son olarak da, 1582'de³⁵⁸ İstanbul'da tersâne hizmetine memur edilmişlerdir.

Kütahya piyâdelerinin memur edilmiş olduğu hizmetlerden bir diğeri de, *Tobhâne-i Âmire* vazîfesidir. Nitekim, 1570 târihli Kütahya sancağı piyâdeleri begi'ne yazılmış olan bir hükümde;

Hâlâ tobhâne-i âmiremde vâfir toplar dökülmek lâzım olub piyâde tâifesine eşedd ihtiyâc olmağın sene-i âtiyede ihrâc olunacak piyâdelerin bir nöbetlisi ol senede ihrâc olunmamak şartıyla olagelen âdet ve kânûn üzre mukaddimleri ve yaya başlıları ve altışar aylık zâd u zevâdeleri ile...

mu'accelen gönderilmeleri emrolunmuştur.³⁵⁹ Gene aynı şekilde, 1571³⁶⁰ ve 1573³⁶¹ târihlerinde de, Kütahya piyâdeleri nöbetlilerinin tobhâne hizmetine memur edildikleri anlaşılmaktadır.

Kütahya piyâdelerinin memur edildikleri mîrî vazîfelerden birisi de, *Bilecik ma'deni* hizmetidir. 1567 Târihli bir hükümde, Kütahya yayalarının bir nöbetlisinin

³⁵³ 11 Zilkâde 966/15 Ağustos 1558 tarihli hüküm: *BOA-MD-3*, s.202/82.

³⁵⁴ Kütahya yayaları begi Kâsım Beg'e yazılan 4 Rebiülevvel 967/4 Aralık 1559 tarihli hüküm: *BOA-MD-3*, s.206/575.

³⁵⁵ Kütahya piyâdeleri begi Kâsım Beg'e 21 Safer 968/13 Kasım 1560 tarihli hüküm: *BOA-MD-3*, s.559/1635.

³⁵⁶ Kütahya sancağı piyâdeleri begi'ne 25 Receb 984 /18 Ekim 1576 tarihli hüküm: *BOA-MD-28*, s.100/239.

³⁵⁷ Kütahya piyâdeleri begi'ne 23 Şevvâl 984/15 Ocak 1577 tarihli hüküm: *BOA-MD-29*, s.66/156; Kütahya piyâdeleri begi'ne 10 Sefer 985/29 Nisan 1577 tarihli hüküm: *BOA-MD-30*, s. 93/224.

³⁵⁸ Kütahya piyâdeleri begine 15 Rebiülevvel 990/10 Nisan 1582 tarihli hüküm: *BOA-MD-47*, s.58/151.

³⁵⁹ 22 Cemâziyelevvel 978/22 Ekim 1570 tarihli hüküm: *BOA-MD-14*, s. 444/626.

³⁶⁰ Kütahya piyâdeleri begi'ne 23 Zilkâde 979/8 Nisan 1571 tarihli hüküm: *BOA-MD-16*, s.190/365.

³⁶¹ Birer sûreti. Bolu, Kütahya, Karahisar, Karesi, Ankara, Hüdâvendigar ve Sultanönü Piyadeleri beglerine olmak üzere. Saruhan Piyadeleri begi'ne 11 Şevval 981/5 Şubat 1573 tarihli hüküm: *BOA-MD-23*, s.263/555.

Bilecik'de tob yuvalakları hizmetinde buldukları belirtildikten sonra, *sancağın ikinci nöbetli piyâdelirinin dahî âdet-i kadîm üzere yaya başıları ve mukaddimleri ve altışar aylık zâd u zevâdeleriyle mu'accelen* bu hizmete gönderilmeleri emrolunmuştur.³⁶² Aynı şekilde, sancağın ikinci nöbetli yayalarının, 1570³⁶³ ve 1573³⁶⁴ târihlerinde de, aynı hizmete memur edildikleri anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, Kütahya piyâdeleri, zaman zaman, sâirleri gibi *ehemmi-mühimmâtdan* sayılan *güherçile* hizmetini de ifâ etmişlerdir. 1574 Târihli bir hükme nazaran, Sancak piyâdelerinin 639 neferden ibâret olan bir ve iki nöbetlileri *bir yerden ihrâc olunub Mentеше ve Saruhan sancaklarında vâkıf olan güherçile* hizmetine tâyin olunmuşlardır.³⁶⁵ Kezâ, 1575'de, sancağın iki nöbetli piyâdeleri, tekrar Aydın'da işlenen güherçile hizmetine memûr edilmişlerdir.³⁶⁶ Gene, aynı yılın Zilkâde'sinde yazılan bir hükümle, evvelâ yayaların birinci ve ikinci nöbetlileri, birlikte Germiyan'da işlenen güherçile hizmetine tâyin olunmuş, ancak, daha sonra ikinci nöbetlisininin ref olunması üzerine, sâdece bir nöbetlisininin *mu'accelen ihrâc* edilmesi emrolunmuştur.³⁶⁷

Bütün bu vazifelerin dışında, Kütahya sancağı piyâdelerinin, diğer sancaklarda olduğu gibi,³⁶⁸ lüzum hâsıl oldukça, çok daha farklı hizmetlere tayin edilmiş olduklarını da belirtmek gerekir. Bu tür vazîfelerin başında, yayaların zaman zaman istihdâm edildikleri anlaşılan *derbendci* ve *köprücü* hizmetleri gelmektedir. Sözelimi, 1568 târihli bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla, *Karaman'dan Antalya ve Saruhan'a gelen yol üzerinde Belkayı dimekle ma'rûf mahalde eşkiyânın yolcuların önüne çıkıp esyâların gâret eylemesi* üzerine, Kütahya piyâdelerinden Koçak karyesinde sâkin olan piyâdeler, mezkûr mahalle yakın olmaları hasebiyle *hizmetlerine bedel* burada derbendci olarak istihdâm edilmişlerdir.³⁶⁹ Bunun gibi, piyâdelerin, *derbendcilik*, köprücülük ve benzeri hizmetlerde

³⁶² Kütahya yayaları begi'ne 21 Zilkâde 975/18 Haziran 1567 tarihli hüküm: BOA-MD-7, s.499/1441.

³⁶³ Kütahya piyâdeleri begi'ne 20 Ramazan 978/ 16 Şubat 1570 tarihli hüküm: BOA-MD-14, s.1137/1675.

³⁶⁴ Birer sâreti Kütahya Müsellemleri ve Piyadeleri begi'ne olmak üzere. Saruhan Piyadeleri begi'ne 11 Şevvâl 981/ 5 Şubat 1573 tarihli hüküm: BOA-MD-23, s.263/555.

³⁶⁵ Kütahya piyâdeleri begi'ne 1 Şabân 982/16 Kasım 1574 tarihli hüküm: BOA-MD-26, s.317/913

³⁶⁶ Kütahya sancağı piyâdeleri begi'ne 12 Şevvâl 983/ 14 Ocak 1575 tarihli hüküm: BOA-MD-27, s.200/461.

³⁶⁷ Kütahya piyâdeleri begi'ne 2 Zilkâde 983/ 2 Şubat 1575 tarihli hüküm: BOA-MD-27, s.238/554.

³⁶⁸ Msl.bkz. F.Emecen, *Manisa Kazası*, s.150-51.

³⁶⁹ Dergâh-ı Mu'allâ Müteferrikalarından olup Kütahya Sancağı'nın tahrîri fermâm olunan Rahimiye 20 Cemâziyelevvel 976/11 Kasım 1568 tarihli hüküm: BOA-MD-7, s.902 2470.

görevlendirmeleri, zamanla yaygınlaşmış ve teşkilâtın zaafa uğraması üzerine bâzı kayıtlar konulması yoluna gidilmiştir. Bu husus, 1520 tarihli tahrir defterinde şöyle ifâde edilmiştir:

Hâliyâ livâ-i mezbûrede ba'zı muhavvif derbendler vâki^c olub a'yân-ı vilâyet şehâdetleriyle kuzât-ı vilâyet der-i Devlete 'arz eyleyüb hıfz ve hurâset için vilâyet-i Germiyan'ı kitâbet iden Merhûm 'Ali Çelebi'ye mü'ekked ve mücedded ahkâm-ı şerife vârid olub, merhûm dahî hîn-i kitâbetde teftîş eyleyüb ziyâde muhavvif ve âdem almur mahaller olduğu sebebden haymana tâifesinden ve gayrıdan bir ferd bulunmayub bi'z-zarûri ba'zı yaya ve müselleme tâifesi ki derbende yazılmak için ellerinde hükmi şerif verilmiş ol-sebebden tâife-i mezbûreden zikrolan mahallere seksen doksan nefer kimesne yazub sonra kâtib koşulan 'Ali bendeleri der-i Devlet'e 'arz eyledükde tekrar teftîş için hükmi şerif irâd eylemegin mazmûn-ı meymûmunda teftîş eyleyesin vâki'â arzolunduğı gibi muhavvif ve âdem almur mahaller olub hıfz ve hurâseti lâ-büdd ve lâzım ise haymana tâifesinden ba'zı âdem bulub derbendci ta'yîn idesiz şöyle ki haymana tâifesinden kimesne bulunmaz ise sâbıkâ yazılan yayalardan bir mikdârı her mahalle ocaklarıyla yazub deftere kaydedüb 'arz idesiz hem derbendci ve hem yayalık hizmetin edâ iderler deyu emr olunmuş hâliyâ teftîş olunub fi'l-vâkıf muhavvif ce cem'î-i zamânda âdem alınduğı zâhir müeyyed mahaller olub hıfzı ve hurâseti lâzım ve lâ-büdd olduğı ecilden emr-i şerif üzere tefahhus olunub haymana tâifesinden kat'a bir şahıs bulunmayub ve re'âyâdan kimesne mütehammil olmayub bi'z-zarûri yaya ve müselleme tâifesinden ocaklarıyla ve yamaklarıyla yazılıub ammâ hem yayalık ve hem derbendcilik hizmetin edâ etmege kudretleri olmayub iki hizmeti bile çekmege teklif-i mâ-lâ yutâk müşâhede olunduğı der-i Devlete 'arz olundu bâki fermâm ulûlemdir.³⁷⁰

³⁷⁰BOA-TD-49, s. 706. Ayrıca Bkz. A.Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri 3. Kitap Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri, İstanbul, 1991, s.177-79.

Bununla birlikte, 1572 târihli bir hükümde de, Kütahya sancağı'nda, vilâyet muhariri'nin bâzı piyâdeleri derbendci, bâzılarını dahî kürekci ve yolcu yazması üzerine hizmete yarar kimsenin bulunmadığının bildirilmesi üzerine *defter-i 'atikde yaya kaydolumub hâliyâ defter-i cedîde ol-vechle kaydolunmuş* olanlara hizmetlerin teklif edilmesi, *defter-i 'atikde* piyâde kaydolunmamış olanlara ise dokunulmaması emrolunmuştur.³⁷¹ Yayaların bu şekilde farklı görevlere tâyin edilmeleri çoğu kez hizmetlerin aksamasına yol açmıştır. Bunun üzerine, 1576 yılında *Kütahya sancağı'nda vâkî olan kadılara* hitâben yazılmış olan bir hükümde, yeni tahrirde derbendci ve köprücü yazılmış olan piyâdelerden, yeni vazîfesini hakkıyla ifâ edenlere dahl edilmemesi, bu vâzîfeyi görmeyip ihmâl edenlerin ise tekrar sâdece piyâde hizmetinde istihdâm edilmeleri buyurulmaktadır.³⁷²

Kütahya piyâdelerinin, buraya kadar zikredilmiş olan mîrî hizmetleri yerine getirmede, zaman zaman gösterdikleri bâzı aksaklıklar, hattâ önemli sayılabilecek direnmeler ya da, *ra'yyet* yazılmak gibi bâzı formüllerle hizmetten kaçma çabalarına da işâret etmek gerekir. Bu cümleden olarak, 1559'da Bilecik mâdeni hizmetine tâyin olunan Karahisâr piyâdelerinin çifliklerinin yazılması fermân olunduğunda, *sâyir sancakda olan piyâdelere mu'afız deyu haber virdükleri ecilden cem' olunan piyâdeler perâkende olub begler ve subaşılar ve yayabaşılar gönderildikde el kaldurub 'inad ve muhâlefet* ettiklerinin bildirilmesi üzerine, piyâde tâifesinden kimsenin muaf olmadığı, mezkûr hizmete emrolunan piyâdelerin *emr-i şerif* mücebince derhâl gönderilmeleri, bütün Anadolu vilayeti kadılarına emrolunmuştur³⁷³ ki, bu Anadolu çapında böyle bir problemin varlığına işâret etmesi bakımından önemlidir.

Gene 1571'de Kütahya sancağı piyâdelerine nöbetlerinde vâkî olan mîrî hizmet teklif olduğunda, *biz emirleriz ve nöbetimiz vâkî' olduğun isbât eyleyin deyu ta'allül ve nizâ* ederek vazîfeye gitmemeleri üzerine, sözkonusu hizmetin *mu'attal* kaldığı görülmektedir.³⁷⁴ Kezâ, birkaç yıl sonra, Kütahya ve Sultanönü ve Karesi ve Biga ve Eskişehir ve Yenişehir sancaklarında olan kadılara yazılmış olan bir hükümde de, Bilecik mâdeni emini olan Hüseyin'in mektubuna nazaran, *demür top yuvalağı* hizmetine memur

³⁷¹Kütahya sancağı kadılarına 21 Safer 980/4 Temmuz 1572 tarihli hüküm: BOA-MD-19, s.180/377.

³⁷²Selh-i Zilkâde 984/ Ocak 1576 tarihli hüküm: BOA-MD-29, s.172/413.

³⁷³Vilâyet-i Anadolu kadılarına 18 Şâban 967/15 Mayıs 1559 tarihli hüküm: BOA-MD-3, s.376/116.

³⁷⁴Bu şekilde inad eden yayaların hiç alâkası yok iken, Kütahya Naibi Mehmed Fakih tarafından danâeşvik edildiği kaydedilmektedir: Kütahya Kadısı'na 7 Rebîülâhir 979/29 Ağustos 1571 tarihli hüküm: BOA-MD-12, s.411/808.

olan bâzı piyâde ve müsellemlerin *müceddeden emr-i şerif var mıdır* diyerek aralarına giren bâzı kimselerin ve sâkin oldukları yerlerin kadılarının da teşvikiyle, *mücedded emr-i şerif yoktur* diyerek direndikleri ve bunun üzerine, *mukaddemâ virilen ahkâm-ı şerife* nin teccid olunması lâzım gelmediği, buna göre amel edilmesi gerektiği emredilmiştir.³⁷⁵ Gene, 1576 târihli bir hükme göre, Kütahya piyâdeleri, güherçile hizmeti fermân olunduğunda, yayaların bâzıları gelip bâzıları da gelmekte iken, piyâdelerden İlyas ve Mustafa'nın *ihtilâl* vererek yayaları etrâfına topladıkları ve bunların hizmete götürülmelerini yaklaşık dört ay engellemiş oldukları anlaşılmaktadır.³⁷⁶ 1577 Târihli bir hükümde de, *Kütahya sancağı piyâdeleri begi olan İsa'nın kadimden piyâde oğlu piyâde olanların defter de, kimin derbendci ve kimin köprücü ve yolcu kaydedilmiş olmaları sebebiyle, hizmet vâkî olduğunda miri hizmete eşmediklerini bildirmesi üzerine, bu vazîfelerde ra'allül edenlerin, yamaklarıyla mirî hizmete gönderilmeleri emrolunmuştur.*³⁷⁷ Bütün bunların dışında, defterde mukayyed olan bâzı piyâdelerin de, hizmetten kaçmak için, *bir tarikle nöbetlerinde kimi vakıf ve kimi sipâhî tımârına ra'iyet yazılıp, hizmet teklif olduğunda biz piyâdelikten ihrâc olmuşuz deyü nizâ* etmeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bunun üzerine sâdir olan 1570 târihli hükümde, bu şekilde defterde piyâde olup kendilerini ra'iyet kaydettirmiş olanların geri ihrâç edilerek, *piyâdelik yerleri tasarruf etmeleri ve nöbetlerinde vâkî olan hizmetleri edâ etmelerinin temin edilmesi emrolunmuştur.*³⁷⁸

İşte, fiilî askerlikten geri hizmete çekildikten sonra, XV. ve XVI. asırlarda, önemli bir kısmı yukarıda zikrolunan mirî hizmetleri ifâ etmekle mükellef tutulmuş olan piyâdeler, gerek bu hizmetlerin ifâsındaki söz konusu kusurları ve gerekse, daha önce işaret edilmiş olan ocak nazâmının gevşemesi sonucu kendini gösteren dejenerasyon ile birlikte, Devlet için halledilmesi gereken bir problem olmaya başlamışlardır. Bu noktada, sâdece yaya ve yamakların değil, aynı zamânda, yaya-başı ve piyâde beylerinin de, kânuna muhâlif iş etmek sûretiyle ocakların düzenini bozdukları görülmektedir. Meselâ, 1568 târihli bir hükümden, Kütahya sancağı'nda Yaya Hasan çiftliği piyâdelerinden İlyas ve Ali'nin üzerine düşen mirî hizmetleri edâ etmiş olmalarına ve üzerlerine şab tarholunmasına ve esâsen piyâde beğine âit olmasına rağmen, Honaz haşları emirleri ve âmilleri tarafından *hilâf-ı şer ve kânûn* cerime ödemek ve şab tarhu için zorlandıkları anlaşılmaktadır.³⁷⁹ Aynı şekilde,

³⁷⁵ 16 Safer 983/27 Mayıs 1575 tarihli hüküm: BOA-MZ-2, s.330/887.

³⁷⁶ Kütahya piyâdeleri begi'ne 25 Receb 984/11 Ekim 1576 tarihli hüküm: BOA-MD-28, s. 58/140.

³⁷⁷ Kütahya sancağı'nda vâkî olan kadılara 1577 tarihli hüküm: BOA-MD-29, huk. 412.

³⁷⁸ Vilâyet-i Anadolu'da vaki olan kadılara 24 Zilkade 978/20 Nisan 1570 tarihli hüküm: BOA-MD-12, s.156/335.

³⁷⁹ Lâzıkiyye ve Honaz kadılarına 5 Ramazan 987/ 14 Ekim 1568 tarihli hüküm: BOA-MD-41, s. 96/220

Lâzıkıyye nâhiyesi'nde altmış ocak yayabaşılığa mutasarrıf olan Nebî'nin *piyâde tâifesinin bedelleri akçasın kânunlarından ziyâde* almak sûretiyle *zulm ve ta'addisinin nihâyeti olmaduğı ecilden* yayabaşılıktan alınarak yerine başka birinin tâyin edilmiş olması da bu nevî gelişmelerin bir başka örneğini teşkil etmektedir.³⁸⁰

Bununla birlikte, piyâde teşkilâtının bozulmasında etkili olan önemli faktörlerden birisi de, daha önce de işâret olunduğu üzere, yaya tâifesinin *ac ve fakir* olması sebebiyle, *tekmîline mecâl kalmaması* üzerine, *hilâf-ı şer'* ve *kânûn* haymana tâifesinden kimselerin yamak kaydedilmeye başlanması olmuştur. Nitekim, 1578'de tahrir sırasında, yaya ve yamak mevcûdundaki sıkıntının arz edilmesi üzerine, bunun giderilmesi için şu hükmün sâdir olduğu görülmektedir:

.....vardukda mukayyed olub göresin şol kimesne ki kimesnenin yazılısı ve nizâ'lusı olmayub defter-i cedid-i hâkânide üzerlerine rüsûm-ı ra'iiyyet takdir olunmuş olmaya ânun gibileri hîn-i tahrirde münâsib olan ocaklara yamak kaydediub yaya ve müsellemler ocakların tekmil idüub mücerred şehirde esâmî yazılmak ile ol-vechle ta'allül ve bahâne etdirmeyesin.³⁸¹

Kısacası, bütün bu faktörlerin yanında, XVI. asır boyunca görülen nüfûs artışına rağmen, bâzı piyâdelerin, yukarıda da işâret olunduğu üzere *ra'iiyyet* yazılmak gibi bâzı yollara başvurması, bir kısım yayanın şehir ve kasabalarda mütemekkîn olmaları gibi olumsuz gelişmeler, daha 1553'lerde, hizmetten kaçan yayaların tasarrufunda olan yerlerin hâsılının mukâtaaya verilmesi sûretiyle mîrîye kaydedilmesi gibi, bâzı ciddi kararların alınmasını gerektirmiş, 1572-1573'lerde ise, daha geniş tedbirler yürürlüğe konulmuştur.³⁸² Diğer taraftan, Devlet'in değişen şartları gözönünde bulundurmak sûretiyle *ulûfeli ve ateşli silah kullanabilecek* asker sayısını artırma yoluna giderek, XVI. asrın sonlarına doğru, en mühim eyâlet askeri konumunda bulunan *tımârlı sipâhi* zümresini geri hizmete çekmeye başlaması³⁸³, tabiatıyla, piyâdelerin temel fonksiyonunu tamâmen yitirmelerine sebep

³⁸⁰Kütahya sancağı piyâde begi olan Ali Beg'e 2 Şâ'ban 989/ 1 Kasım 1581 tarihli hüküm: BO-I-MD-45, s.159/1860.

³⁸¹Yaya Müsellem tahriri ferman olunan Hamza'ya 15 Rebiülâhîr 986/21 Haziran 1578 tarihli hüküm:BO-I-MD-35, s.16. Bu hüküm, daha önce, Ahmed Refik tarafından yayınlanmıştır. (*Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul, 1989, s.33-34.)

³⁸²Bkz. F.Emecen, *Manisa Kazası*, s.151.

³⁸³Osmanlı askeri teşkilâtındaki bu önemli değişim için bkz. H.İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700". *Archivum Ottomanicum* VI (1980), s.283-337.

olmuştur.³⁸⁴ Bütün bu gelişmeler, 1579 târihinden sonra, *umûmen piyâde ve müselleme tâifesi* ref'i ve çiftliklerin tımâr ve zeâmete verilmesi sûretiyle, yayaların da *ra'yyet* kaydolunarak, sâir reâyâ gibi *öşr ve rûsûma* tâbi tutulmalarına sebep olmuştur.³⁸⁵ Ancak, bu genel hükmün tatbiki bir kaç yılda mümkün olabilmiştir.

Bu cümleden olarak, Lâzıkıyye piyâdelerinin de dâhil olduğu Kütahya sancağı piyâde teşkilâtının hangi târihte *ref* olduğunu bâzı kayıtlardan hareketle tesbit etmek mümkündür. Evvelâ, Kütahya piyâdelerinin, daha önce de işâret olduğu üzere, 15 Rebîülevvel 990 (10 Nisan 1582) târihinde fiilen tersâne hizmetinde istihdâm edilmiş olmaları sebebiyle, sözkonusu işlemin bu tarihten sonra yapılmış olması gerektiğini belirtmeliyiz.³⁸⁶ Nitekim, bundan yaklaşık iki ay sonra, 29 Cemâziyyevvel 990 (21 Haziran 1582) târihli bir hükümde, *umûmen piyâde ve müselleme tâifesi ref' olub cümlesi re'âyâ kaydolunmak fermânım olub* denildikten sonra, Saruhan Sancağı piyâdelerinin tahririne Dülbencizâde Mehmed'in tâyin olduğu görülmektedir. Aynı hükmün bir sûreti de, Kütahya ve Karahisâr-ı Sâhib sancaklarında vâkî olan piyâde ve müsellemlerin tahririne memur edilmiş olan *Dergâh-ı Âli müteferrikalarından Bâlî'ye* yazılmıştır ki, bu, Kütahya sancağı piyâde teşkilâtının da aynı tarihte *ref* olunmak sûretiyle tahririnin emredilmiş olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.³⁸⁷

Bunun üzerine, bütünüyle Anadolu eyâleti'nde olduğu gibi, Kütahya sancağı piyâdeleri de tahrir edilerek, *mensûh* piyâde çiftlikleri resmen tımâr ve zeâmete kaydedilmiş, ocaklarda meskûn *yaya* ve *yamak* tâifesi de muâfiyetlerinden arındırılarak *ra'yyet* satatüsüne indirilmiştir. Bununla ilgili herhangi bir değerlendirmeye yapmadan önce, sözkonusu tahrir neticesinde tanzim edilmiş olan Kütahya sancağı mensûh piyâde defterindeki Lâzıkıyye kazâsı çiftliklerinin ekler kısmında verilmiş olan tafsilatlı listesinden hareketle, her bir nâhiyede ve kazâ genelinde mevcut toplam çiftlik ve nüfus miktarını icmâl bir tablo üzerinde göstermek faydalı olacaktır.

³⁸⁴Tafsilat için bkz. H.Doğru, *Aynı eser*, s.50-54.

³⁸⁵Z.Arıkan, *Hamit Sancağı*, s.97.

³⁸⁶Kütahya piyâdeleri begi'ne hüküm: *BOA-MD-47*, s.58/151.

³⁸⁷Dergâh-ı Âli müteferrikalarından Dülbencizâde Mehmed'e hüküm: *BOA-MD-47*, s.164/392. Bu hüküm için ayrıca bkz. F.Emecen, *Aynı eser*, s.152.

TABLO-VII:1582-1586 TÂRİHLİ TD-158'E GÖRE LÂZIKIYYE KÂZÂSI MENSÛH PİYÂDE ÇİFTLİKLERİ

Nâhiye	Köy Adedi	Çiftlik Adedi	Çiftlik Dönüm Mikdârı	Hâne	Mücerred	Muaf	Hâsıl
LÂZIKIYYE	3	13	1.045	79	34	2	6.966
KAŞ-YENİCE	10	18	2.536	111	54	8	41.474
İBSİLİ	20	27	1.965	89	26	6	39.780
DONUZLU	13	37	3.936	345	173	55	85.885
TOPLAM	46	95	9.482	624	287	71	174.105

Tablodaki rakamlar, daha önce verilmiş olan değerlerle mükâyese edildiğinde, gerek köy ve çiftlik sayısında, gerekse, diğer rakamlarda, daha önceki tarihlerden beri devâm eden önemli bir düşüş dikkati çekmektedir. Özellikle 1571 târîhli defter kayıtlarına nazaran, 1582'lerde kazâ bazında görülen bu önemli düşüşte, en mühim faktörün. Aydos nâhiyesi'nin müstakil kadılık olarak, Lâzıkiyye'den ayrılması olduğunu hatırlatmak gerekir. Nitekim, kazânın hudutları dâhilinde, piyâde çiftliği bulunan köy sayısı, 1466'da 70, 1530'larda 51, 1571'de 52 iken, 1582'de 46 olarak tesbit edilmiştir. Çiftlik sayısı da, aynı şekilde, 1466'da 125 iken, 1530'larda 101, 1571'de 97, 1582'lerde ise 95'e düşmüştür.

Mensûh piyâde defterinin tedkikiyle, çiftliklerden tumâr ve zeâmet tahsis edilenlerin sayılarını da tesbit etmek mümkündür. Nitekim, Lâzıkiyye nâhiyesi'ndeki mensûh çiftliklerin tamâmının zeâmete tahsis edilmiş olmasına rağmen, Kaş-Yenice nâhiyesi çiftliklerinin 10'u zeâmete (%55.55) 8'i tumâra (%44.44), İbsili nâhiyesi çiftliklerinin 15'i zeâmete (%57.69), 11'i tumâra (%42.30), Donuzlu nâhiyesi çiftliklerinin ise 36'sı zeâmete (%97.29), 1'i tumâra kaydedilmiştir.

Mensûh piyâde çiftlikleri hakkında, sözkonusu defterden başka, sonraki tarihlere âit bâzı kaynaklarda da önemli kayıtlara tesâdüf edilmektedir. Bunlardan Ayn-ı Ali Efendi, XVII. asrın başlarında kaleme almış olduğu risâlesinde, piyâde teşkilâtı ve temel fonksiyonlarını belirttiikten sonra, *şimdiki halde yaya ve müselleme tâifesi ref' olumub cümlesi re'âyâ kaydolunmuşdur. Ve çiftlikleri ze'âmet ve tumâra bağlanub hâlâ zu'emâ ve erbâb-ı tumârı kapudan paşa ile deryâ seferine memurlardır.....* açıklamasından sonra, *her sancakda ne denli çiftlik-i mensûh olub ze'âmet ve tumâr verildiğini beyân ederken, Kütahya Sancağı piyâde çiftliklerinden 78'inin zeâmete, 87'sinin de tumâra verilmiş olduğunu kaydetmektedir.*³⁸⁸

Böylece, mensûh piyâde defterlerinde kaydedilmiş olan belirli bir düzen teşkil edilmiş olmakla beraber, piyâde çiftliklerinin bu yeni nizâmı, zamanla ortaya çıkan bâzı

³⁸⁸ Ayn-ı 'Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der Hülâsâ-i Mezâmin-i Defter-i Divan* (Haz. Tayyib Gökbilgin). İstanbul. 1979. s.45-46.

problemlerin etkisiyle, genel tımâr düzeninde olduğu gibi iyice sarsılmaya başlamıştır.³⁸⁹ Sözkonusu düzenlemeyi tâkiben yapılmış olan tımâr tevcih kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, zikrolunan problemlerin başında, tımâra tahsis edilmiş olan çiftliklerden bâzılarının yazılandan az veya *bi-hâsıl* olması sebebiyle defterde kaydedilmiş olan hâsılın tutturulamaması gelmektedir. Bu tür problemlerin özellikle 1590'lardan itibaren yoğunlaştığı görülmektedir.³⁹⁰ Bununla birlikte, bâzı çiftliklerin iki defâ satılmış olmasından kaynaklanan problemler de önemli bir yer tutmaktadır.³⁹¹

Netice itibâriyle, tesisinden itibaren öz be öz Türk unsurunun oluşturduğu ocaklarıyla fiilî asker olarak önemli rol oynamış olan, geri hizmete çekildikten sonra da *ehemm-i mühimmâtdan* olan mîrî pekçok vazifenin ifâsında hizmet etmiş olan piyâde teşkilatı, 1582'lerde tasfiye edilmiş olmakla beraber, ruznâmçe defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla en az bir asır daha resmi kayıtlarda, umûmî tımâr sistemi dâhilinde farklı bir ünite olarak varlığını devâm ettirmiştir. Kezâ, avâız tahrir defterlerinde de, XVII. asır boyunca, hep kazâ nüfusundan ayrı bir kalemde kaydedilmiştir. Daha önemlisi, mensûh piyâde çiftliklerinin, hiç değilse, bazılarının, sonraki tarihlerde daha geniş çapta birer dâimî iskân yeri haline gelmiş olmalarını da belirtmek gerekir.

D-KONAR-GÖÇER ZÜMRELER: YÖRÜKLER

Daha önce işâret edilmiş olanların hâricinde, Osmanlı toplumunu teşkil eden önemli unsurlardan birisi de, *konar-göçer* teşekküllerdir. İlgili araştırmalarda, genellikle

³⁸⁹Bkz.F.Emecen. *Aynı eser*. s.53-54.

³⁹⁰Mensûhâtdan tımâr veya zeâmete verilen çiftliklerden bazılarının *bi-hâsıl* çıkması üzerine *der-i Devlete* yapılan şikâyetler 1590'lardan itibaren yoğunlaşmış, bunun üzerine. meselenin unumen halli doğrultusunda bâzı hükümler sâdır olmuştur. Meselâ. sipâhioğulları zümresinden Husrev'e. ulûfesi bedeli tevcih edilmiş olan 20.500 akçalık zeâmete dâhil olan Kaş-Yenice nâhiyesi'nden altı kıta çiftlikle ilgili olarak. Zâim Hüsrev'in. *Sütde-i Sa'âdete gelüb bu virilen çiftlikler bi-hâsıldur deyu tazallum etmesi üzerine. mensûhâtdan tımâr ve ze'âmet alanların tımarları sülüs mikdarı yazularından fîrû-nihâde olunub fîrû-nihâddan lâzım gelen noksanları da virilüb sülüs üze fîrû-nihâde olan çiftliklerün tekml idesiz deyu 'umûmen fermân-ı 'âlî sâdır olmuş. bermüceb-i emr-i 'âlî zeâmetin tekmlî yoluna gidilmiştir. (25 Cemâziyelevvel 1000/8 Mart 1591 tarihli zeamet tevcih kaydı: BOA-RD-138, s.68-69.) Benzer kayıtları çoğaltmak mümkündür. Msl. bkz. 6 Şevvâlül-Mükerrrem 1001/6 Temmuz 1592 tarihli tımâr tevcih kaydı:BOA-RD-147, s.15; 18 Cemâziyelevvel 1002/10 Şubat 1594 tarihli zeâmet tevcih kaydı: BOA-RD-127, s.70-71; 25 Rebiülâhır 1002/ 19 ocak 1594 tarihli zeâmet tevcih kaydı: BOA-RD-127, s.59-60; 2 Ramazan 1005/ 30 Nisan 1597 zeâmet tevcih kaydı: BOA-RD-190, s.86.*

³⁹¹ 999/1590 Yılında iltizâma verilmiş olan çiftliklerin defterinin getirilmesi üzerine daha evvel *fîruht olunan* çiftliklerin tekrar *fîruht*undan doğan problemlere sık sık temas edilmiştir. Msl. bkz. Bir sûreti Kütahya Sancağı'nda olan kadılara olmak üzere. Saruhan Sancağı'nda olan kadılara 3 Rebiülâhır 1001/7 Ocak 1592 tarihli hüküm:BOA-MZ-6. s.219.

aşiret şeklinde zikredilmiş olup,³⁹² Anadolu'nun Kızılırmak'tan itibaren Ege ve Marmara'ya kadar uzanan batı kısmı ile Rumeli'de yaşayanlarına *Yörük* adı verilmiş olan ³⁹³ bu zümreler, ağırlıklı olarak koyun ve keçi olmak üzere, at, katır ve deve gibi hayvanlardan oluşan sürüleriyle, kışın kasaba ve köy gibi iskân yerleri civârında konan ve zamânı geldiğinde yaylaklara göçen, dolayısıyla, yaylak ile kışlak arasında dâimâ hareket hâlinde bulunan insanlardan oluşmaktadır. Konar-göçer topluluklar, yaylak ile kışlak arasında geçen hareketli hayat tarzları itibârıyla, bâzen, yanlış olarak, *göçebe* şeklinde değerlendirilmişler ise de³⁹⁴, esâsen, Türkün kadîm hayat tarzını belirleyen *atlı-çoban kültürü*³⁹⁵ nün Anadolu'daki uzantısı olarak, göçebelikten çok daha farklı bir yaşayış biçimini ortaya koymuşlardır. Nitekim, aşağıda zikredilecek olan Lâzıkıyye kazâsı yörüklerinde de görüleceği üzere, bunların, hâkim iktisâdî faaliyet olarak, yazın yaylaklarında hayvanlarını olatmalarına karşılık, kışlakda iken, küçük çapta da olsa zirâatla meşgûl olmaları ³⁹⁶ tam mânâsıyla göçebe hayat yaşamadıklarının, dolayısıyla, *göçebe* olarak nitelendirilemeyeceklerinin en açık işâretidir. Bundan dolayıdır ki, sözkonusu teşekküller, defter, kânunnâme ve sair resmi kayıtlarda genellikle *konar-göçer* şeklinde kaydedilmişlerdir.³⁹⁷ Böyle bir hayat tarzının *iskân* açısından ifâde ettiği anlam ise, *yerleşik hayat ile göçebelik arasında bir ara şekil* olmasıdır.³⁹⁸

Daha önce de tasrih olunduğu üzere, daha XIII. asır başlarından itibaren *uc* un güney-batı kanadını teşkil eden Lâzıkıyye kazâ dâiresi, yoğun bir konar-göçer Türkmen

³⁹² Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı (=Aşiretlerin İskânı)* İstanbul, 1987; Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul, 1989; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyâseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi (=İskân Siyâseti)*, Ankara, 1988.

³⁹³ Türkmen aşiretlerinin doğuda bulunanları ise genellikle *Türkmân* olarak ifâde edilmiştir. (F.Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.127.) Ayrıca, *yürümek* fiil kökünden türetilmiş olup muayyen bir coğrafyada yukarıda zikrolunan *konar-göçer* hayat tarzını ifâde eden *yörük* kavramı hakkında tafsilat için bkz. Faruk Sümer, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'da Yaşayan Türk Aşiretlerine Umûmi Bir Bakış" *İFM*, XI/1-4 (İstanbul 1952), s.511 vd.; Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihân*, İstanbul, 1957, s.1-9; Salahaddin Çetintürk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yörük Sınıfı ve Hukuki Statüleri", *DTCFD*.II (Ankara 1943), s.107-108.

³⁹⁴ Xavier de Planhol ("Geographie Politique et Nomadisme en Anatolia", *Revue Internationale des Sciences Sociales* XI/4 (1959), s. 547-553) ve büyük ölçüde ona dayanarak *konar-göçer* teşekkülleri doğrudan doğruya *nomadsın* karşılığı olarak göçebeler şeklinde değerlendiren Zeki Arıkan (*Hamit Sancağı*, s.81-89)ın yaklaşımları burada zikredilebilir.

³⁹⁵ Bunun için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1983, s.201 vd.

³⁹⁶ Sümer, Konar-göçer toplulukların kışlaklarında her türlü zirâi mahsülleri yetiştirdiklerini belirtmektedir. (*Aynı makâle*, s.516) Ayrıca bkz. C.Orhonlu, *Aynı eser*, s.13, Y. Halaçoğlu, *Aynı eser*, s.14.

³⁹⁷ C.Orhonlu, *Aynı eser*, s.13; Barkan, *Kanunlar*, s.264; F. Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.128, Not.60

³⁹⁸ Bkz. Ali Tanoğlu, "İskân Coğrafyası", s.7-8; S.Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, s.281-82

nüfusuna sahne olmuştur. Bir yandan, sözkonusu kitleler için kontrolden uzak uc bölgelerinin câzibesi, diğer taraftan Selçuklu Devleti'nin şuurlu politikasının tabî bir sonucu olarak, batı-Anadolu'daki Türkmen nüfusu kısa zamânda kesâfet kazanmıştır.³⁹⁹ Nitekim, Ebu'l-Fidâ'nın İbn Said'e dayanarak ifade ettiği, *Antalya'nın şimalinde Togurla (Denizli) dağı vardır. Burada ve havâlisinde Türkmenlerin 200.000 kadar çadırı olduğu söylenir,* şeklindeki cümleleri de bunu teyid etmektedir.⁴⁰⁰

Bir uc vilâyeti olmasından dolayı, Denizli civârında, kısa zamânda kesâfet arzeden bu Türkmen kitleleri, Selçuklu ülkesinin batı hudutlarını muhâfazaya memur olmakla berâber, konar-göçer halde, devâmlı sûrette sâhil muntakalarına akınlar yapmaktaydılar. Bununla birlikte, özellikle 1211 Alaşehir savaşını tâkiben, Türklerle Bizanslılar arasında yaklaşık yarım asır devâm eden dostluk devresindeki nisbî istikrârın da tesiriyle, Bizans topraklarında eskisi kadar hareketli olamayan Türkmen gruplarının hudut boyunca yerleşik hayata geçtikleri görülmektedir.⁴⁰¹ Nitekim, P.Wittek de, Ebû'l-Fidâ'nın nakletmiş olduğu yukarıda kısmen işâret edilmiş olan mâlumâtı değerlendirirken, *Türkmân al-ûc* tâbir edilen Türkmenlerle, *sâdece göçebe aşiretler değil, bilakis herhalde henüz göçebe hâlinde yaşayan fakat bununla berâber hudûdun muayyen nevâhisinde yerleşmiş olan unsurların* kastedildiğini belirtmektedir.⁴⁰² Esâsen, daha önce de ifade edildiği üzeri Lâzıkıyye kazâsı iskân yerlerinin önemli bir kısmının, doğrudan doğruya üzerinde meskûn olan bu kabil konar-göçer teşekküllerin isimleriyle mâruf olması bunun en kuvvetli delili olarak görünmektedir.⁴⁰³

Burada, asıl üzerinde durulacak olan konu, sözkonusu gruplar gibi herhangi bir şekilde yerleşik hayâta geçmemiş olmakla berâber, Lâzıkıyye kazâ dâiresinde *konar-göçer* hayat yaşayan ve bu sebeple XVI. asır tahrir defterlerinde, meskûn nüfusdan ayrı, *yörükân tâifesi'*nden *cemâ'at* olarak kaydedilmiş olan topluluklardır. Aşağıda da görüleceği üzere, XVI. asırda, Lâzıkıyye kazâsı'nda, meskûn nüfus yanında önemli miktarda, konar-göçer nüfus bulunmaktadır.

³⁹⁹ T. Baykara. *Denizli Tarihi*, s.27-28.

⁴⁰⁰ P. Wittek. *Menteşe Beyliği*, s.2; T. Baykara. *Aynı eser*, s.28

⁴⁰¹ T. Baykara. *Aynı eser*, s.29-30. Bunda. "Yörük"lerin diğer Türkmen'lere nazaran ziraata daha yatkın olmaları ve daha çabuk yerleşik hayata geçme eğiliminde olmalarının da önemli rolü olmuştur. (Y. Halaçoğlu. *Aynı eser*, s.21.)

⁴⁰² P. Wittek. *Aynı eser*, s.3-4. Tafsilat için ayrıca bkz. Faruk Sümer. "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi". *Bellekten*, XXIV/96 (1960), s.567-594.

⁴⁰³ Bkz. Yukarıda ilgili kısım.

Osmanlı Devleti'nde, konar-göçer topluluklar, içtimâî bakımdan, *il* veyâ *ulus* adı altında, sırasıyla, boy (aşiret), oymak (cemâat) ve oba (mahelle) şeklinde teşkilatlanmış olup, her *boy* başında bulunan *boy-beyi* tarafından, kethüdâ başta olmak üzere sâir bâzı görevlilerin yardımıyla idâre olunurdu. ⁴⁰⁴

Konar-göçer topluluklar, yaylak ile kışlak arasında devamlı yer değiştirmeleri sebebiyle, sâir reâyâ gibi, üzerinde buldukları ve yazıldıkları toprakların yapısına bağlı olarak, tımâr, zeâmet veyâ hâs kaydedilmiş olmakla berâber, hayat tarzları ile mütenâsip, farklı bir hukûkî statüye sâhip olmuşlardır. Nitekim, *yörük* tâbirinin, muayyen bir zümreyi ifâde etmekle beraber, hukûkî bir statüyü ifâde için kullanılan bir kavram olarak gelişmesi de bunu göstermektedir. ⁴⁰⁵ Yörük tâifesinin tâbî olduğu hukûkî nizâm, kânunnâmelerde tâyin edilmiştir. Bu cümleden olarak, bu tâifenin, *konup göcegeldikleri t'ibâriyle kimesneye ra'iyet olmayub her kanda gider olsa cemâ'atı ile yazdukları karye sipâhîsine resm-i ra'iyetlerini viriüb toprak sâhiplerinin dahl etmemesi, ancak yörüklükten ferâgât edip, yerleşerek zırâatla meşgûl olmaları durumunda, on yıldan ziyâde kangı karyede sâkin ve mütemekkin bulunub yazılmış ise resm-i ra'iyetin defter mücebince ol karye sipâhîsine vermeleri, zirâ, bu durumdaki kimselerin, yörüklükten çıkıp, ra'iyet oldukları kaydedilmiştir. Konar-göçer teşekküllerin tâbî olduğu kânunun vergi nizâmı ve sâir hususlarla ilgili bâzı maddeleri de şöyledir;*

Yörük tâifesi dahî ashâb-ı tımârın toprağında kendü baltalarıyla yeniden açdukları yerden bütûn çiftiden on iki akça ve nim çiftiden altı akça viriürler ziyâde virmezler eğer ra'iyet yerlerini tasarruf eyleseler çift resmini ve 'öşlerini re'âyâ gibi viriürler bütûn çiftiden on iki akça virirüz deyu nîzâ' idemezler...

Daha sonra, kânuna uygun olarak yaylak ile kışlak arasında hareket eden yörüklere kimsenin mânî olmaması gereğine işâret edildikten sonra şu hususlar belirtilmektedir;

Bunlar dahî ol yerlerde kimesnenin terekesine ziyân etmeyeler ziyân ederler ise kadı ma'rifetiyle tazmîn itdirdeler ve bir yörük sipâhinin tımârı içinde oturub zırâ'at itdükden sonra yine ol karye sınırında devâbi yörüdüikde otlak resmi

⁴⁰⁴ C.Orhonlu, *Aynı eser*, s.14-15. Tafsilat için bkz. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy teşkilatı-Destanları*, İstanbul, 1980, s.201 vd.; Y.Halaçoğlu, *Aynı eser*, s.16-18.

⁴⁰⁵S.Çetintürk, *Aynı makâle*, s.109.

taleb iderler ise câiz degildir zirâ 'öşr ve resm virenden otlak hakkı alınmaz kânûn-ı kadîmdir.

Yörük tâifesi yaylaklarına gelmekte ve gitmekte oturmakta lâzım gelen yerde üç gündün ziyâde oturmayalar ve oturdukları vakt dahi kimesneye zarar ve ziyân itmeyeler iderlerse şer'le sâbit olduktan sonra zararları tazmîn itdirilir.

Yörük bir yerde ikâmeti ve karârı olmayub dâim hareket üzere olmağın gerdek resmine toprak sâhibi tarafından dahl olunmaz ve yörük tâifesinin 'avreti için subaşılar ve sipâhiler toprağımdan çıktı deyu nizâ' etseler çünkü yörük konar-göçer tâîfedür, karada ikâmetleri yoktur ki toprağa ta'allukları ola... ,yörük gerdeği resmine toprak sâhibi da'vası ve subaşı tarafından dahl olunmaz kânûn-ı kadîmdir.

Yörük tâifesi göçer halkdır mukarrer yerleri ve sancakda sancak beglerine ihtisâsları olmayub ağaları subaşılardır şöyle ki galiz günah sâdır olub siyâsete müstehakk olsalar kadılar hükm idüb hüccet virdükten sonra siyâseti subaşılarınınundur deyu sâbıkâ hükm-i şerif virilmişdür kânûndur.⁴⁰⁶

Bu kânûnnâmenin en son hükmünden de, gâyet açık sûretde anlaşılacağı üzere, muayyen bir yerde meskûn olmadıkları için, sancak beyleri ile ihtisâsları olmayıp, doğrudan beylerine tâbî olan yörükler, kazâî bakımdan kadılara bağlı olmakla berâber, siyâseti gene kendi beylerine, yâni subaşılarna bırakılmıştır.⁴⁰⁷ Ayrıca, Ankara Yörükleri ve müstakil kadılık addedilen sâir yörük tâifelerinde olduğu gibi, bâzen sözkonusu konar-göçer teşekküllerin kazâî ihtiyaçları için, onlarla birlikte konup-göçen müstakil kadıların tâyin edilmiş olduğunu da belirtmek gerekir.⁴⁰⁸

Kısaca ifâde olunan hukûkî nizâm çerçevesinde, konar-göçerlerin tâbî oldukları vergi düzenine gelince; Hayat tarzları itibâriyle konar-göçerlerin esas iktisâdî meşgaleleri hayvancılık idi. Daha önce de işâret olunduğu gibi, yetiştirdikleri başta koyun ve keçi gibi

⁴⁰⁶ "Osmanlı Kânunnameleri". *MTM I/2* (Mayıs-Haziran 1331), s.307-308.

⁴⁰⁷ C.Orhonlu, *Aynı eser*, s.16-20; Y.Halaçoğlu, *Aynı eser*, s.20-21.

⁴⁰⁸ C.Orhonlu, *Aynı eser*, s.20.

küçükbaş hayvanlar olmak üzere, at, deve ve katır gibi hayvan sürüleriyle, Devlet'in ve sair iç pazarların hayvânî güç ve gıda ihtiyaçlarını karşılamaları bakımından, konar-göçerlerin Osmanlı iktisâdî hayatındaki önemi büyüktü. Bununla birlikte, konar-göçerlerin iktisâdî yapısını değerlendirirken, kendi ihtiyaçlarından fazlasını mahallî pazarlarda satışa arz ettikleri, halı, kilim, çul, çuval ve heybe gibi dokumalarla çeşitli deri mâmüllerini de belirtmek gerekir.⁴⁰⁹ Yörük teşekkülleri, hâkim iktisâdî faaliyet olan hayvancılık ve ilgili iş kolları yanında, daha önce de işâret olunduğu üzere yaylak ve kışlaklarında muayyen miktarda zırâatla da meşgûl olmaktadır.

Yukarıda zikredilmiş olan ilgili hükümlerden de anlaşıldığı üzere *raiyyet* ve *askeri* şeklinde iki büyük zümreden oluşan Osmanlı cemiyetinin bir unsuru olarak, *raiyyet* kısmına tâbî olan⁴¹⁰ yörüklerin ödemekle mükellef oldukları vergilerin başında, besledikleri koyun ile birlikte keçilerden de alındığı anlaşılan *âdet-i ağnâm* (=koyun resmi) gelmekte idi. Kânunnâmelerde, genel olarak, *iki koyuna bir akça* şeklinde kaydedilmiş olan *âdet-i ağnâm*,⁴¹¹ *havâss-ı hümâyûn ve vüzerâ haslarından koyun başına bir akça zı'emâ ve erbâb-ı timâr karyelerinden iki koyuna bir akça* olarak tahsil edilmekteydi.⁴¹² Koyun sayısının 300 olması hâlinde ise, sürü olarak kabul edilir, bâzı mahallerde, *âlâ*, *evsat* ve *ednâ* şeklinde sınıflandırılmakla beraber, genellikle her bir sürüden 5 akça *ağıl resmi* veyâ mübâdili koyun ya da kuzu alınır.⁴¹³ Sürülerini, başka timar sâhibinin toprağında veyâ mîri yaylaklarda otlatan yörüklerden alınan bir diğer vergi kalemi de, kânunnâmelerde *resm-i merâî* veyâ *resm-i otlak* olarak da kaydedilmiş olan *yaylak resmi*dir. Genel olarak her sürüden bir koyun şeklinde tahsil edilen bu vergi,⁴¹⁴ Lâzıkiyye yörüklerinin de dâhil olduğu Kütahya Livâsı kânunnâmesinde şöyle ifâde edilmiştir:

*Gayrı sancakdan gelen koyundan otlak resmi mîrlivâ
için orta sürüden vasat koyundur ki bahâsı on beş akça ola
ednâdan on akça kıymetlü tokludur â'lâsından yigirmi akça*

⁴⁰⁹C.Orhonlu. *Aynı eser*, s.21-23; Ayrıca, Konar-göçerlerde boyacılık gibi dokumacılıkla ilgili diğer bazı önemli kollar da gelişmiştir. (Bkz. Ali Rıza Yalman, *Cenupta Türkmen Oymakları II*. (Haz. Sabahat Erim). Ankara, 1977. s.214-222. Gene, özellikle Denizli de dahil olmak üzere "uc" Türkmenlerinin imâl ettikleri kilimlerin hârice satılması hakkında bkz. F.Sümer. *Aynı eser*, s.162.

⁴¹⁰C.Orhonlu. *Aynı eser*, s.23; Y. Halaçoğlu. *Aynı eser*, s.22; Salahaddin Çetintürk. *Aynı makâle*, s.114-115.

⁴¹¹"Kanünnâme-i Âi-i Osman (M.Arif nşr.). s.30.

⁴¹²"Osmanlı Kânünnâmeleri". *MTM III/1* (Temmuz-Ağustos 1331). s.542.

⁴¹³C.Orhonlu. *Aynı eser*, s.24; Y.Halaçoğlu. *Aynı eser*, s.22-23.

⁴¹⁴Neşet Çağatay. "Osmanlı İmparatorluğunda Reâyadan Alınan vergi ve Resimler". *DTCFD V:5* (Ankara 1947). s.509-510.

*kiymetliü bir koyundur yigirmiden ziyâde alınmak şer'an ve
'örfen muhâlif hayfdur sancak içinde olan sürüden otlak
resmi alınmaz...⁺¹⁵*

Yörüklerden alınan bir diğer vergi kalemi olan ve genellikle her 100 koyundan 20'şer akça olarak tahsil edilen *resm-i kızslak*⁺¹⁶ dışında, özellikle yörüğün zırâatla meşgûl olması hâlinde ödemekle mükellef olduğu bâzı vergiler, gene Lâzıkıyye yörüklerinin de tâbî olduğu Kütahya Livâsı kânunnâmesinde şöyle kaydedilmiştir;

*Yörüğün koyumu hiç kalmayub kırılıb yigirmidört
'adedden âkal kalsa bunlara dahı kara demür koyun bâcı
alınmaz yörüğün karasından bennâk resmi gibi on ikişer akça
alınur eger elinde çift olub bir sipâhiden yer tapulayub zırâ'at
dahî iderse kânûn-ı kadîm budur ki boyunduruk resmi için
yılâ oniki akça vire ziyâde nesne vermeye zırâ yer kulluğun
sipâhîye virür eğer bunların gibilerden otuzikişer akça
alınacak olursa resm tekrar alınub kânûn-ı kadîme muhâlif
hayf vâkî' olur sâbıkâ ba'zı zu'emâ-i mir-i mirân ta'addi idüb
otuzikişer [akça] alındukdan sonra emr-i 'âlî mücebince bu
kazıyye teftîş olunub kânûn-ı kadîme mutâbık mutlakâ yörükde
kara resmi onikişer akça mukarrer kılınub ziyâdesi men'
olunmuşdur.⁺¹⁷*

Yukarıda zikredilmiş olan kânun maddeleri ile birlikte, bütün bu hükümlerden de anlaşıldığı gibi, yörük tâifesinden olanlar, statülerine bağlı olarak vâz edilmiş olan resimleri ödemekle berâber, zırâatla meşgûl olmaları hâlinde, ayrıca, *kulluk akçası* adı altında *resm-i çift* ve *öşür*lerini sâir reâyâ gibi ödemekle mükellef tutulmuşlar, başka sancaklardan gelip sipâhî toprağında zırâatla meşgûl olanlar da *resm-i zemin* vermek durumunda kalmışlardır.⁺¹⁸

İşte, XVI. asır tahrir defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Lâzıkıyye kazâsında da, meskûn nüfûs yanında cemâat olarak ayrıca kaydedilmiş bulunan ve genellikle yukarıda tasrîh olunan içtimâî ve hukûkî statüye sâhip olup, vergi nizâmına tâbî olan önemli

⁺¹⁵ BOA-TD-438. s.11-12; TKGİ-KKA-TD-47. v.3-a. Ayrıca bkz. Ö.L.Barkan, *Kânunlar*. s.26.

⁺¹⁶ Tafsilat için bkz. C.Orhonlu, *Aynı eser*. s.24-25; Y.Halaçoğlu, *Aynı eser*. s.24.

⁺¹⁷ BOA-TD-438. s.11; TKGİ-KKA-TD-47. v.3-a.

⁺¹⁸ Y.Halaçoğlu, *Aynı eser*. s.24-25.

miktarda *konar-göçer* bulunmakta idi. Şüphesiz, bunlar, daha önce de işâret olunduğu üzere, vaktiyle *uc vilâyeti* olan *Domuzlu* havâlisinde yoğunlaşmış olan Türkmenlerin yerleşik hayâta geçmeden, kadîm hayat tarzlarını devâm ettirmeyi tercih etmiş olan teşekküller idi. Bununla ilgili, arşiv kaynaklarına dayanarak yapılmış olan geniş çaplı bir araştırmada, Denizli ve civârında bulunan aşiretler arasında, Saçıkıralı, Kızılkeçili, Dânişmendlü, Kozanlı, Mahmudlu ve Mihmadlu, cemâatlerden ise, Ahmedlü, Balıklı, Beglü, Bekirler, Burhanlı, Büyük (Büyüklü), Câber (Câberlü), Dengizlü (Denizler) ve Kayı (Kayılı) gibi topluluklar zikredilmektedir.⁴¹⁹ İlgili araştırmalarda⁴²⁰ ve esas kaynağımızı teşkil eden tahrir defterlerinde Lâzıkıyye kazâsı hudutları dâhilinde tesâdüf edilememekle berâber, bunlardan, Denizli adının izâhı bakımından da son derece önemli olan *Dengizlü Cemâ'atinin*, *Begdili Boyundan* olduğu belirtilmektedir.⁴²¹ Diğer taraftan, 1571 târihli defterde toplam 7 neferden ibâret olan *Cemâ't-i Denizlînin* '*an-yörükân-ı Müsellemân-ı Toplu* şeklinde kaydedilmiş olduğu görülmektedir.⁴²² Bununla birlikte, F.Sümer, Anadolu çapında yapmış olduğu araştırmasında, Kütahya sancağı'nda ve bu arada Denizli yöresinde oldukça yoğun bir yörük topluluğunun mevcut olduğunu belirterek, bu topluluğu meydana getiren başlıca büyük oymaklar arasında, Kayı, Ak-Koyunlu, Bozguş, Kılcan, Ak-Keçili, Kaşıkçı, Müsellemân-ı Toyılı (Toplu), Avşar ve Ala-Yundlu gruplarını zikretmektedir.⁴²³

1530 Târihli icmâl defterde olan rakamlardan anlaşıldığı kadarıyla, Lâzıkıyye kazâsı bünyesinde toplam 24 cemâat kaydedilmiştir.⁴²⁴ Bu cemâatler, aşağıda da görüleceği üzere, kazânın kuzey kesiminde, merkez nâhiye, Uşak ve Alaşehir arasında kalan bölgelerdeki yaylak ve kışlaklarda bulunmakta idiler. Bu itibarla, XVI. asır Lâzıkıyye kazâsı'nın en yoğun yörük teşekkülüne sahne olan nâhiyesi, sözkonusu sahâ üzerinde bulunan Aydos nâhiyesi idi. Diğer taraftan, yaklaşık, bugünkü Buldan ve Güney ilçelerinin

⁴¹⁹ Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemâatler*. İstanbul, 1979. s.73,91,107,110,115,120,184-85,224,236,238 261-63, 265-66, 319,500. Kezâ, doğrudan Denizli yöresi yörükleri ile ilgili bir tedkikte de, bu havalide kışlayan konar göçer topluluklar arasında "Sarıkeçili, Püseli, Karahacılı, Kötekli" ve "Çöteli" gibi isimler zikredilmektedir. (Kemâl Güngör, "Denizli Havâlisi Yörükleri Üzerinde Antropolojik İlk Tetkik ve Neticeleri". *T.A.M.* 13 (1939). s.19-22.

⁴²⁰ F.Sümer, *Aynı eser*, s.297-311; Faruk Demirtaş, "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Oğuz Boyları". *DTCFD*, VII/2 (Haziran 1949). s.359-362.

⁴²¹ C.Türkay, *Aynı eser*, s.319.

⁴²² *TKGM-KKA-TD-47*, v.372-a.

⁴²³ F.Sümer, *Aynı eser*, s.181.

⁴²⁴ *BOA-TD-438*, s.56.

işgâl ettiği sahâyı kaplayan *Kaş-Yenice* nâhiyesi de, bünyesinde barındığı yörükler itibâriyle ikinci derecede dikkati çekmektedir.

Lâzıkıyye kazâsı'nın kuzey kesiminde bulunan sözkonusu yörük teşekkülleri içersinde, en kalabalık olanı *Kayı Yörükleridir*. Öyle ki, bunlar, XVI. asırda, Anadolu'da en büyük *Kayı Oymağını* teşkil etmişlerdir.⁴²⁵ Bununla birlikte, Kayıların diğer şübelerinin de, Konya, Isparta, Muğla(Menteşe), Manisa, Afyon, Ankara ve Sis bölgelerinde bulunduğu bilinmektedir.⁴²⁶ Bütün bu şübeleri ile birlikte, orta ve batı Anadolu'nun en büyük yörük teşekkülü olan Kayılar, esâsen, *Reşid ud-dimin* listesinde en başta kaydedilmiş olmasından da anlaşılacağı üzere, Oğuzların en eski ve en önemli boylarından birisi olarak görünmektedir. Bunların bir diğer husûsiyeti de, buldukları yaylak ve kışlaklarda diğer konar-göçer teşekküllere nazaran, daha erken bir zamanda, XVII. asrın başlarından itibaren yerleşik hayatın gereklerini önemli ölçüde yerine getirmeye başlamış olmalarıdır.⁴²⁷

Cemâ'at-i Yörükân-ı Kayı, 1520 târihli defterde, toplam 37 kalemde, 37 bölüm hâlinde kaydedilmiştir. Daha doğrusu, hemen yukarıda zikredilmiş olan husûsiyetine de bağlı olarak, hemen tamâmı Aydos ve Kaş-Yenice nâhiyelerine tâbî köylerde yazılmıştır. Bunları, nüfuslarıyla birlikte, bir tablo üzerinde göstermek daha faydalı olacaktır.⁴²⁸

⁴²⁵ F.Sümer. *Aynı eser*, s.218.

⁴²⁶ F.Sümer. "Kayı". *İA*, VI. s.460.

⁴²⁷ F.Sümer. *Aynı madde*, s.460.

⁴²⁸ *BOA-TD-49*, s.1v.23-136.

TABLO-VIII: 1520 TÂRİHLİ TD-49'A GÖRE LÂZIKIYYE KAZÂSINDA BULUNAN CEMÂ'AT-İ YÖRÜKÂN-I KAYI"

Kaydolunduğu köy/oba	Neferen	Hâne	Mücerred	Kara	İmam	Pir	Açıklamalar
Karve-i Karaca-Kava	23	21	2	-	-	-	Kaş-Yenice
K-i Sendellü	5	4	1	-	-	-	
K-i Sart-Saray	18	17	1	-	-	-	Aydos
K-i Çakırlar	2	2	-	-	-	-	
K-i Mansurlar	7	7	-	-	-	-	
K-i Leşkeri	3	3	-	-	-	-	
K-i Aydos	1	1	-	-	-	-	
K-i Mânendlü	18	17	1	-	-	-	
K-i Ortakçı	4	4	-	-	-	-	
K-i Manaz	1	1	-	-	-	-	Kula
K-i Şeyhler	19	18	1	-	-	-	Kaş-Yenice
K-i Köprücük	17	15	2	-	-	-	Aydos
K-i Kara-Ya'küb	41	36	5	-	-	-	
K-i Saru-Mihmâdli	132	98	34	-	-	-	Aydos
K-i Kuvalaş	18	18	-	-	-	-	
K-i Karaca- °Ömerlü	99	78	19	-	1	1	
K-i Kelef- [alanı]	37	25	12	-	-	-	
K-i Duka	6	5	1	-	-	-	
K-i Kürekçiler	65	39	22	-	-	-	
K-i Emirlü	22	19	3	-	-	-	
Yörükân-ı Kayı der Cemâ'at-i	24	21	3	-	-	-	
K-i Bahârlar	20	20	-	-	-	-	
K-i Beşirlü	25	18	7	-	-	-	
K-i Yanuklar	51	51	-	-	-	-	
der- Cemâ'at-i Bahâr	24	19	5	-	-	-	
der- Cemâ'at-i Boz-kava	32	27	5	-	-	-	
der- Cemâ'at-i ...	6	6	-	-	-	-	
der- Cemâ'at-i Togüllü	2	2	-	-	-	-	
der- Cemâ'at-i Kırmir	60	49	11	-	-	-	
Yörükân-ı Kayı el-Mezbûr	31	25	6	-	-	-	
K-i Güney	10	8	2	-	-	-	
K-i °Azizler	14	9	4	-	1	-	
K-i Gögezler	9	5	4	-	-	-	
K-i İgdeli	14	9	5	-	-	-	
K-i Yazırlu	6	3	3	-	-	-	
Cemâ'at-i Gülli °an-yörükân-ı Kayı	60	44	16	-	-	-	Şeyhlü kadılığında mütemekkinlerdür
Cemâ'at-i Yörükân-ı Kayı	73	54	19	-	-	-	
TOPLAM	999	798	194	-	2	1	

Görüldüğü üzere, ayrı bölükler hâlinde kaydedilmiş olup, toplam 999 nefer olarak tesbit edilmiş olan Lâzıkiyye kazâsı Kayı Yörükleri'nin %89.18 'ini teşkil eden 891'i Aydos, 47'si de Kaş-Yenice nâhiyesinde yazılmıştır. Zikrolunan yörük

teşekkülünün ancak %6.10'unu teşkil eden 61 neferin ise Lâzikiyye kazâsı hudutları hâricinde buldukları belirtilmiştir. Bunlardan 60'ı Şeyhü, 1'i de Kula kazâsı'nda kaydedilmiştir. Gene tablodan da tâkîb edileceği üzere, toplam neferin, %79.67'sini teşkil eden 798'i hâne, 194'ü (%19.41) mücerred kaydedilmiş olup, geriye kalan 7 neferin ise, 2'si imâm ve 1'i de pîr yazılmıştır. Ayrıca, tabloda gösterilmemiş olmakla beraber, 4 nefer de sipâhî-zâdegân kaydedilmiştir. Bütün bu rakamları değerlendirmek sûretiyle, mezkûr târihte Kayı Yörüklerinin tahmînî nüfusunu tesbit etmek de mümkündür. Nitekim, hâne sayısı 5 katsayısıyla çarpılıp, mücerredler ilâve edildiğinde, Kayı Yörükleri Cemâatinin, yaklaşık 4.219 kişiden ibâret önemli bir nüfus potansiyeline sâhip olduğu tahmin edilebilir. Bu nüfusu teşkil eden gruplar içersinde en büyük toplulukların 132 nefer (%13.21) den ibâret Saru-Mihmâdlu ile 99 neferlik (%9.90) Karaca-Ömerlü grupları olduğunu da belirtmek gerekir.

Denizli Kayıları, 1530 târihli icmâl defterde ise, toplam 27 karye ve 8 cemâat hâlinde kaydedilmişlerdir;⁴²⁹

TABLO-IX: 1530 TÂRIHLİ TD 438'E GÖRE LÂZIKIYYE KAZÂSı'NDA BULUNAN CEMÂ AT-İ YÖRÜKÂN-I KAYI"

Kaydolunduğu köy/oba	Neferen	Hâne	Mücerred	İmâm	Muhasstl	Pir. ma'lûl vb.	Sipâhî-zâde	Açıklamalar
Karye-i Kara-Kaya	91	80	10	-	-	1	-	
K-i Karaca- °Ömerlü	130	95	35	-	-	-	-	
K-i Sendellü (Sûfi-Ramazanlu)	7	6	1	-	-	-	-	
K-i İlvalar	11	9	2	-	-	-	-	
K-i Beşirlü	63	54	8	-	-	1	-	
K-i Şeyhler	19	17	2	-	-	-	-	
K-i °Azizler	42	25	15	-	-	2	-	
K-i Kelef- Alanı	67	52	14	-	-	-	-	
Cemâ °at-i Kürekçiler	46	42	4	-	-	-	-	
C-i Sir-Kaya	81	61	16	-	-	-	4	
K-i İgdelü	51	42	9	-	-	-	-	
K-i Karacalu	3	3	-	-	-	-	-	
C-i Şeyh Dâvudlu	22	19	2	-	-	1	-	
K-i Küregil	29	25	4	-	-	-	-	
K-i Mestanlu	24	22	2	-	-	-	-	
K-i Saru- Mihmâdlu	189	145	41	-	-	3	-	
K-i Kuvalaş	29	25	4	-	-	-	-	
K-i Kara- Ya'küblu	58	43	14	1	-	-	-	

⁴²⁹ BOA-TD-438. s.49-50.

K-i Bahârlar	28	23	5	-	-	-	-	
K-i Güllü	15	14	1	-	-	-	-	
K-i Bahâdırlu ve Gökçe-Taş	15	14	1	-	-	-	-	
K-i Havreddinlü	6	6	-	-	-	-	-	
K-i Künar	11	10	-	-	-	1	-	Yörükân-ı perâkende-i Livâ-i Aydın
K-i Köseler	9	9	-	-	-	-	-	
C-i Yörükân-ı Kayı el-Müteferrika	39	37	2	-	-	-	-	
K-i Sarular	54	51	3	-	-	-	-	Tâbi-i Şevhlü
C-i Y-. mezbûr mütemekkin der K-i Şevhlü	40	38	1	1	-	-	-	
C-i Y-. m. mütemekkin der-Nâhîve-i °Uşak	17	16	-	1	-	-	-	
C-i Yörükân, mütemekkin der Kula	28	27	1	-	-	-	-	
K-i Güney	9	8	-	-	1	-	-	
K-i Dur- °Ali	40	37	2	-	-	1	-	
K-i Yörükân-ı °Uşak	20	19	-	1	-	-	-	
K-i Kara-Yunak	32	31	1	-	-	-	-	
K-i Sığirtmaçlı	6	6	-	-	-	-	-	Tâbi-i Alaşehir
C-i Y-ı Perâkende-i Kayı	12	12	-	-	-	-	-	mütemekkin-i Alaşehir
TOPLAM=	1.343	1.123	200	4	2	9	4	

Görüldüğü üzere, Lâzıkıyye kazası Kayıları, 1520'de toplam 999 nefer iken, 1530'da %34,43'lük bir artışla 1.343 nefere ulaşmışlardır. Bunun 1.123'ü (%83,61) hâne, 200'ü (%14,89) mücerred, 4'ü imâm, 2'si muhassıl, 4'ü sipâhi-zâde, 9'u da pir, mâlül ve âmâ kaydedilmiştir. Toplam otuz beş grup içerisinde en büyük topluluk, 189 nefer ile, 1520'de olduğu gibi gene Saru-Mihmâdlu şubesidir. Bunu, Karaca-°Ömerlü Kayıları ve diğerleri tâkib etmektedir. Lâzıkıyye kazâsındaki Kayı Yörüklerinin 1530'daki toplam nüfusunu ise, daha önce zikredilmiş olan hesâba, göre, 5.929 olarak tahmin etmek mümkündür.⁴³⁰

⁴³⁰ F. Sümer. İlgili tedkikinde, hâne katsayısını 7 olarak kabul ettiği için bu tarihlerdeki tahmini nüfusu 7000 olarak vermektedir. ("Kayı", s.461.)

Kayı Yörüklerinin, Aydos nâhiyesi'nin Lâzikiyye kazâsı'ndan ifrâz olunmak sûretiyle müstakil kadılık hâline gelmiş olduğu 1571 tarihinde tesbit edilen vaziyetini de, aynı minvâl üzere bir tablo üzerinde göstermek faydalı olacaktır.⁴³¹

TABLO-X: 1571 TARİHLİ TD-47'YE GÖRE LÂZIKIYYE KAZÂSINDA BULUNAN CEMÂ'AT-İ YÖRÜKÂN-I KAYI

Kaydolunduğu köy/oba	Neferen	Sipâhi-zâde	Açıklamalar
Cemâ'at-i Hacı °İvazlar	20	-	
K-i °Azizler	55	-	
K-i Saru-Mihmâdlu	160	3	
K-i Bahârlar	17	-	
K-i Bahâdîrlu °an-Gökçe-Taş	6	-	
K-i Karaca- °Ömerlü	96	-	
K-i Kelef-Alanı	78	-	
Cemâ'at-i İğdelü	22	-	
Cemâ'at-i Yörükân-ı İshaklar	53	-	Mütemekkîn der -Şeyhlü
Cemâ'at-i Şeyh Dâvudlu	6	-	
Cemâ'at-i Küregil (?)	20	-	
Cemâ'at-i Kavalâş	19	-	
Cemâ'at-i Karatav	4	-	
K-i Karaca-Kava	83	-	
Cemâ'at-i Perâkende-i Alaşehir	12	-	
K-i Kara-Boyalık	123	-	
K-i Sarular	91	-	Tâbi° -i Şeyhlü
Cemâ'at-i Perâkende-i Kayı	29	-	
Cemâ'at-i Yörükân-i Kayı	24	-	Tâbi°-i Kula
K-i Dur- °Ali	8	-	
K-i Beşirlü	78	-	
Cemâ'at-i Kürekçi	19	-	
TOPLAM=	1.023	3	

⁴³¹ TKGMI-KKA-TD-47, v.324b-330b.

Görüldüğü üzere, toplam 22 grup hâlinde kaydedilmiş olan Lâzıkiyye kazâsı Kayı Yörükleri'nin 1571'de de, en büyük şubesi, 160 nefer (%15.64) ile Saru-Mihmâdlu topluluğu olup, bunu Kara-Boyalık, Karaca-Ömerli, Kelef-Alanı, Beşirlü yörükleri ve diğerleri tâkib etmektedir. Ayrıca, daha önceki tahrirlerde de olduğu gibi, bunların, tabloda işâret edilmiş olan bir kısmının Şeyhlü, Alaşehir ve Kula gibi gayri kazâların hudutları dâhilinde bulduklarını da belirtmek gerekir. Daha öncekilerin aksine, hâne-mücerred tefriki yapılmaksızın, sâdece neferen kaydedilmiş olan Kayı Yörüklerinin, mezkûr târihteki toplamı 1.023 nefer olarak tesbit edilmiştir. Bu da Denizli Kayıları'nın nüfusunda, 1530'a nazaran 1571'de %23.82'lik bir düşüş olduğunu göstermektedir.

Cemâ'at-i Yörükân-ı Kayının, 'an resm-i kara ve 'âdet-i ağnâm ve bâd-ı hevâ ve resm-i 'arûsiyye ve nisf-ı niyâbet ve ma'a nisf-ı resm-i ganem-i Yörükân-ı Çobanlar ve ma'a rub'-ı niyâbet-i ze'âmet-i Aydos şeklinde kaydedilmiş olan toplam hâsılı ise, *Hass-ı Mîrmîrân-ı Vilâyet-i Anadolu'ya* tahsis edilmiş olduğu 1520'de 40.000,⁴³² gene aynı mînvâl üzere kaydolunduğu 1530'da ise 42.000 akça olarak tesbit edilmiştir.⁴³³ Kezâ, Pâdîşah hâssına tahsis edilmiş olduğu 1571'de de aynı şekilde, 42.000 akça kaydedilmiştir.⁴³⁴

Mevcut bâzı kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, Kayı Yörükleri'nin ödemekle mükellef oldukları vergi ve resimlerin tahsili zaman zaman ihtilaf konusu olmuştur. Sözelimi, 1548 târîhli bir hükümde, *Kayı nâm Beglerbegi yörükleri cemâ'atinden bâzı kimselerin, rüsûm-ı 'âdetimiz ve bâd-ı hevâmız mezkûr yörükler zâbitlerine virdigümüzden sonra Lâzıkiyye cânibinde hâsalar eminleri ve 'âmilleri tekrar rüsûm ve cürm ü cinâyete taleb idüb ta'addî iderler deyü bildirmeleri üzerine, bunların vergi ve rüsûmünü yörük zâbitlerine vermeleri hâlinde hâs eminleri ve âmillerinin dahl etmemesi emrolunmuştur.*⁴³⁵ 1579 Tarihinde, mukâtaat müfettişlerinin, bâzı kadıların *mâl-ı mîri husûsuna karışub ihtilâl virdüklerinin i'lâm* eylemeleri üzerine sâdir olan bir hükümde de, Kütahya sancağı kadılarının *mâl-ı mîri husûsuna karışmamaları emrolunmuştur.*⁴³⁶ Kezâ, 23 Zilhicce 987/11 Şubat 1580 târihinde Kayı Yörüklerinden bâzı kimselerin, emin, âmil ve sâir görevlilerin, *hukûk ve rüsûm ve resm-i hennâk ve 'âdet-i ağnâm ve sâir bâd-ı hevâmızı oligelen 'âdet ve kânûn üzre ve vilâyet defteri mücebince almayub ziyâde aldıklarından*

⁴³² BOA-TD-49, s.136; BOA-RD-1, s.257.

⁴³³ BOA-TD-438, s.50.

⁴³⁴ TKGM-KKA-TD-47, v.330-b.

⁴³⁵ Lâzıkiyye Kadısı'na 28 Zilhicce 954/10 Şubat 1548 tarihli hüküm: BOA-A.DVN-792/6, s.218.

⁴³⁶ Kütahya sancağı kadılarına ve Mukâatât Müfettişi sâbıkâ Balıkesri Kadısı ve Nâzirî Çavuş'a Selh-i Şa'ban 987/Ekim 1579 târîhli hüküm: BOA-MD-41, s.80/185.

gayrı reiid ve hak ve hidmetkâr ve kâtib akçası deyu akçamız alub ve şer'le üzerimize cürm sâbit ve zâhir olmadın hilâf-ı şer've kânün ve bilâ-ma'rifet-i kadı cerime akça alub ve ziyâde atlu ile üzerimize konub envâ' zulm ve ta'addî eylemeden hâlî olmadıklarından şikayet etmeleri üzerine sâdir olan bir hükümde de, bunların önüne geçilmesi emrolunmuştur.⁴³⁷

XVI. Asırda, Lâzıkıyye kazâsı hudutları dâhilinde bulunan diğere bir yörük topluluğu da, Cemâ'at-i Yörükân-ı Seyyid Ebû'l-Vefâ adıyla kaydedilmiş olan konar-göçer teşekküldür. Bu cemâat 1520 târihli tahrir defterinde şöyle kaydedilmiştir:

Cemâ'at-i Yörükân-ı Seyyid Ebû'l-vefâ tâbi-i Domuzlu der tasarruf-ı Seyyidü's-sâdât Seyyid Velâyet bin Seyyid Ahmed bin Seyyid Ebû'l-Vefâ sâbikâ cemâ'at-i mezbûrenin mu'âfiyeti nesh olunub üzerlerine rüsûm vâz' olunub mezbûr Seyyid Velâyet mezkûrların rüsûmıyla şikâr-ı mübâreke mülâzemet emr olunmuş imiş ba'dehu mezkûr cemâ'at hakkında Merhûm Seyyid Ebû'l-Vefâ oğlı mezbûr Seyyid Ahmed'e Sultan Mehmed tâbe serâhu sadaka eylediği mu'afnâme Hazret-i Hüdâvendîgâr'a 'arz olunub dahî müselleme ve mukarrer dutub...Seyyid Velâyet üzerinden hizmet-i mülâzemet ref' idüb cemâ'at-i müşârü'n-ileyhümânın mu'âfiyetlerin mukarrer kılub sâbikâ atası tasarrufunda eylediği minvâlce kendü dahî mutasarrıf ola deyu eline hükm-i cedîd-i cihanmutâ' sadaka eylemiş görölüb... mazmûn-ı hükm-i meymûn deftere sebt olundukim min ba'd cemâ'at-i mezbûra matasarrıf olan Seyyid Velâyet'den hizmet-i mülâzemet taleb olunmayub hem cemâ'at-i mezbûre dahî 'avârıza katılmaya zîrâ mu'afnâmeleri mücebince hânehâ-i 'avârızdan ihrâc olunmuşlardır deyu sûret-i defter-i 'atıkde mestür ve mukayyeddür hemân kemâkân Seyyid Velâyet mutasarrıf imiş elân elindeki mukarrnâmeleri görölmedi Cemâ'at-i mezkûrei Seyyid Ahmed bin Ebû'l-Vefâ aralarında cârî olan 'âdet üzerine tasarrıf idüb hâriçden kimesne dahl idegelmemiş ise giru kemâkân mezkûrın oğlı Seyyid Velâyet dahî ol-minvâlce müstakil mutasarrıf olub kimesne dahl eylemeye Seyyid Velâyet elinde olan mu'afnâme-i pâdişâhînin sûreti budur hundan evvel... Seyyid Ebû'l-Vefâ oğlı Seyyid Ahmed yukarı

⁴³⁷ Lâzıkıyye ve Honaz ve Çal ve Sanduklu ve Şeyhlü kadılarına hüküm: BOA-MD-41, s.475/1019.

câ nibden bu vilâyete gelincek kendülere müte'allık dervişlerden bir nice kimesne bile geliüb abdâllar olub ellerinde yerleri ve yurdları olmaduğı sebebden 'avârız-ı dîvânîyyeden mu'af ve müsellemler olmağ için Merhûm ve Mağfûr babam Sultan Bâyezîd Han 'aleyhi'r-rahmete ve'l-gufrân hükm-i şerîf sadaka eylemiş imiş hâlîyâ Hakk sübhâne ve ta'âlanın 'avn-i 'inâyeti ile serîr-i saltanat bana müyesser olub cülûs-ı hümâyûn vâkî' oldukda ol hükm-i 'aynı ile getürüb 'atebe-i 'ülyâma 'arz idüb mukarrernâme ve hükm-i cedîd taleb idükleri ecilden ben dahî anların mu'âfiyetini müsellemler ve mukarrer dutub müceddeden bu hükm-i şerîfî virdüm ve buyurdum ki zikrolunan dervişler ber-karâr-ı sâbık ulakdan ve... ve cerâhordan ve sekbândan ve hisâr yapmasından ve salgundan ve doğancıdan ve kürekciden ve nüzûl tahlından ve sâyir 'avârız-ı dîvânîyyeden emîn ve mu'af olalar...⁴³⁸

Evâil-i Zilhicce 918/7-16 Şubat 1513 târihinde yazılmış olan bu hükümde sarâhatle kaydedildiği gibi, uzun zamândan beri *Donuzlu* hudutları dâhilinde bulunup, bir aralık muâfiyetlerinin nesh olunması üzerine rüsûm vâz olunması ve *şikâr-ı mübâreke milâzemet* hizmetinin emrolunması hâricinde, genellikle *muaf ve müsellemler* tutulmuş olan bu cemâat, 1530 târihli defterde de, *Seyyidü's-sâdât Seyyid Velâyet bin Seyyid Ahmed bin Seyyid Ebû'l-Vefâ* nın tasarrufunda, *kendüye müte'allık dervişleriyle tekâlif-i 'örfiyyeden ve 'avârız-ı dîvânîyyeden mu'af* kaydedilmişlerdir.⁴³⁹ Kezâ, 1571 târihli defterde de İbsili nâhiyesi'ne tâbî olarak aynı minvâl üzere, *muaf ve müsellemler* yazılmış⁴⁴⁰ olan bu yörük teşekkülünün XVI. asırdaki nüfûs vaziyetini ise bir tablo üzerinde değerlendirmek mümkündür;

TABLO-XI: ASIR TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE LÂZIKIYYE KAZÂSINDA BULUNAN CEMÂ'AT-İ YÖRÜKÂN-I SEYYİD EBÛ'L-VEFÂ

Târih	Neferen	Hâne	Mücerred	İmâm	Muhassıl	Tahmînî Nüfûs
1520	214	184	29	-	1	954
1530	204	193	10	-	1	980
1571	248	-	-	1	-	-

⁴³⁸ BO.A-TD-49, s.799-802.

⁴³⁹ BO.A-TD-438, s.53.

⁴⁴⁰ TKGM-KK.A-TD-48, v. 148b-149b.

Görüldüğü üzere, 1519-1520'lerde toplam 214 neferden ibâret olan cemâat, 1530'da 204 nefere düşmüş olmakla berâber, hâne sayısındaki artış sebebiyle %2.72 nisbetinde bir nüfus büyümesi göstermiştir. Kezâ, 1571'de de, her ne kadar hâne-mücerred tefriki yapılmamış ise de, bir önceki târihe göre, neferen %21.56'lık bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır.

Daha önce de işâret olunduğu üzere, Şeyh Vefâ Hazretleri dervişlerinin tasarrufunda olan Seyyid Ebû'l-Vefâ Yörükleri Cemâati'nin, *an-resm-i bennâk ve kara ve resm-i 'arûsiyye ve 'âdet-i aġnâm ve bâd-ı hevâ* ve gayrıdan müteşekkil toplam yıllık hâsılı 1520'de 2.800, 1530 ve 1571'de ise 2.700 akça olarak tesbit edilmiştir.⁴⁴¹ 1573 Tarihli bir hükümde, sözkonusu cemâte mutasarrıf olan Seyyid Velâyet'in oğlunun, bâzı kimselerin hâsıllarına deftere muhâlif dahl ettiklerinden şikâyet etmesi üzerine, mezbûr cemâatin *bennâk ve kara resmi ve resm-i 'arûs ve bâd-ı hevâ sına dahl ve ta'aruz* edilmemesi emrolunmuştur.⁴⁴²

Lâzıkıyye kazâsı'nın konar-göçer toplulukların yoğunlaşmış olduğu Aydos nâhiyesi'nde kaydedilmiş olan, diğere önemli bir yörük teşekkülü de, aynı isimle mâruf olan *Cemâ'at-i Yörükân-ı Aydos*dur. Bu cemâatin, Aydos'un müstakil kadılık hâline gelmesinden önceki nüfus vaziyetini de, küçük bir tablo üzerinde özetlemek mümkündür.⁴⁴³

TABLO:-XII. ASIR TAHRİR DEFTERİNE GÖRE CEMÂ'AT-İ YÖRÜKÂN-I AYDOS

Târih	Neferen	Hâne	Mücerred	Tahminî Nüfus
1520	277	202	75	1.085
1530	422	330	92	1.742

Tablodaki rakamlardan, Aydos Yörükleri Cemâati'nin nüfus itibârıyla, Lâzıkıyye kazâsı'nda kaydedilmiş olan yörükler içersinde, ikinci büyük teşekkül olduğu anlaşılmaktadır. 1520'de neferen 277 olan nüfusunun aradan geçen 10 yıl zarfında %52.34'lük bir artış göstererek 422'ye ulaşması da oldukça dikkat çekicidir. Bu cemâatle birlikte, 1530'da ayrıca 4'de sipâhî-zâde kaydedilmiştir.

Cemâatin, diğere yörük teşekküllerinde de olduğu gibi, başlıca, *'âdet-i aġnâm ve resm-i kara ve resm-i 'arûsâne ve bâd-ı hevâ* gibi vergi ve resimlerden müteşekkil olup,

⁴⁴¹ BOA-TD-49, s.802; BOA-TD-438, s.53; TKGM-KKA-TD-48, v.149-b; TSMA-D-4040, v.10-a.

⁴⁴² Lâzıkıyye Kadısı'na 5 Zilhicce 980/ 8 Nisan 1573 tarihli hüküm: BOA-KK-677, v.407-a.

⁴⁴³ BOA-TD-49, s.717-719; BOA-TD-438, s.55.

tımâra tahsis edilmiş olan toplam yıllık hâsılı, 1520'de 9.755, 1530'da 8.500 akça kaydedilmiştir. Gök-Öyük kazâsı'na dâhil olup, Lâzıkıyye'den ayrıldığı 1571'de ise, %70.58'lik bir artışla 14.500 akça olarak tesbit edilmiştir.⁴⁴⁴

Kaş-Yenice nâhiyesi yörüklerine gelince; XVI. Asır tahrir defterlerine göre, burada iki önemli yörük teşekkülü bulunmaktadır. Bunlardan birisi, *Cemâ'at-i Yörükân-ı Çobanlar* diğeri de, *Cemâ'at-i Yörükân-ı Akıncıdır*.

Çobanlar yörükleri, 1520 târihli defterde iki ayrı grup hâlinde kaydedilmişlerdir. Bunlardan Kaş-Yenice ve Ak-Bayır'a tâbî olarak kaydedilmiş olan büyük grup, 96 kara, 31 göçer, 29 mücerred, 1 mu'tak ve 4 statüsü belirtilmemiş olmak üzere toplam 161 nefer; Gene Kaş-Yenice'ye tâbî olmakla berâber Saruhanelinde oldukları belirtilen ikinci grup ise, 51 kara, 9 mücerred, 1 imâm, 1 mu'tak ve 1 statüsü belirtilmemiş olmak üzere toplam 64 neferden ibarettir.⁴⁴⁵ 1530 ve 1571 târihli tahrir defterlerinde ise, bu yörük teşekkülünü meydâna getiren cemâatler çok daha tafsîlatlı bir şekilde kaydedilmiştir ki, bunların tablo üzerinde ifâde edilmesi daha uygun olacaktır.⁴⁴⁶

TABLO-XIII: 1530 ve 1571 TARİHLİ TAHRİR DEFTERİNE GÖRE CEMÂ'AT-İ YÖRÜKÂN-İ TÂİFE-İ ÇOBANLAR"

Cemâat	Neferen		Hâne		Mücerred		Tahmînî Nüfus	
	1530	1571	1530	1571	1530	1571	1530	1571
Aslancıklar	81	109	60	-	20	-	320	-
Emirler	56	51	42	-	14	-	224	-
Ayrı-bıyıklı	32	25	21	-	11	-	116	-
Yol-bekler	69	80	51	-	18	-	273	-
Umûrlar	40	61	33	-	6	-	171	-
Dâvüdlar	46	41	39	-	7	-	202	-
C-i Yörükân-ı Çobanlar ki Livâ-i Saruhan'da olur	67	76	54	-	13	-	283	-
C-i Yörükân-ı Çobanlar ki Alâşehir'de sâkindür.	14	9	5	-	9	-	34	-
TOPLAM=	405	452	305	-	98	-	1.623	-

⁴⁴⁴TKGM-KKA-TD-48, v.88-b.

⁴⁴⁵BOA-TD-49, s.766-768.

⁴⁴⁶BOA-TD-438, s.53; TKGM-KKA-TD-48, v.155a-156b.

Görüldüğü üzere, sekiz ayrı cemâat hâlinde kaydedilmiş olan Çobanlar Yörükleri'nin 1520 'de neferen 405 olan nüfusu 1571 ' de %11.60'lık bir artışla 452'ye yükselmiştir. Bununla birlikte, 1530'da tahminen 1.623 nüfusa sâhip olan cemâatin 1571 tahririnde hâne-mücerred tedriki yapılmamış olması sebebiyle gerçek nüfusunu tahmin etmenin mümkün olmadığını da belirtmek gerekir. 1571'de, neferen kaydedilmiş olan bu nüfus içersinde, *Aslancıklar Cemâatine* mensup, 1 muhassıl ve 1 imâm ile *Umürlar Cemâatine* mensup 1 imâm kaydedilmiştir.

Cemâatin yıllık toplam hâsılı, 1520'de 4.234 ve 1530'da 8.350 akça kaydedilmiş olmakla berâber, yarısı Pâdişah hâssına, yarısı da sipâhî hissesine tahsis edilmiş olduğu 1571'de %91.61'lik artışla 16.000 akça olarak tesbit edilmiştir.⁴⁴⁷

Gene, Kaş-Yenice nâhiyesi'nde yazılmış olan Akıncı Yörükleri'nin XVI. asırdaki nüfus vaziyetini de küçük bir tablo üzerinde özetlemek mümkündür.⁴⁴⁸

TABLO-XIV: XVI. ASIR TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE CEMÂ'AT-İ YÖRÜKÂN-I AKINCI

Târih	Neferân	Hâne	Mücerred	Tahminî Nüfus
1520	155	118	37	627
1530	173	132	41	701
1571	137	-	-	-

Burada, hâne-mücerred olarak verilmiş olan rakamlara, 1520'de 2 imâm, 1530'da 1 müezzin ve 5 sâhib-i berât, 1571'de ise 1 imâm ile 1 muhassıl da dâhil edilmiştir. Sözkonusu cemâatin 1520'de toplam 155 nefer olan nüfusu, 1530'da neferen %11.61'lik bir artışla 173'e çıkmış, ancak, 1571'de tekrar %20.80 nisbetinde düşüş göstererek, 137'ye inmiştir.

Cemâatin, *'âdet-i aġnâm ve resm-i kara ve bâd-ı hevâ* dan ibâret olan yıllık hâsılı, 1520 'de 3.234, 1530'da 2.170, 1571'de ise 2.452 akça olarak tesbit edilmiştir.⁴⁴⁹

Lâzıkıyye kazâsı yörükleri hakkında çok daha genel bir fikir verebilmek için, buraya kadar zikrolunan konar-göçer teşekküllerin muayyen târihlerdeki toplam nüfus durumlarını *neferen* icmâl bir tabloda göstermek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır:

⁴⁴⁷ BOA-TD-49, s.768; BOA-TD-438, s.53; TKGM-KKA-TD-48, v.156-b.

⁴⁴⁸ BOA-TD-49, s.757-58; BOA-TD-438, s.54; TKGM-KKA-TD-48, v.167b-168b.

⁴⁴⁹ BOA-TD-49, s.758; BOA-TD-438, s.54; TKGM-KKA-TD-48, v.168-b; TSMA-D-4040, v.1v.10-b.

TABLO-XV: XVLASIR TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE LÂZIKIYYE KAZÂSI YÖRÜKLERİNİN TOPLAM NÜFÛSU

Cemâatin Adı	Neferen			Hâne			Mücerred			Muaf			Tahmini Nüfus		
	1520	1530	1571	1520	1530	1571	1520	1530	1571	1520	1530	1571	1520	1530	1571
Cemâa't-i Yörükân-ı Kavı	999	1343	1023	798	1123	-	194	200	-	7	19	-	4.219	5.910	-
C-i Yörükân-ı Seyyid Ebû'l-Vefâ	214	204	248	184	193	-	29	10	-	1	1	-	954	980	-
C-i Yörükân-ı Avdos	277	422	-	202	330	-	75	92	-	-	-	-	1.085	1742	-
C-i Yörükân-ı Çobanlar	224	405	452	186	305	-	38	98	-	1	-	-	973	1.623	-
C-i Yörükân-ı Akıncı	155	173	137	116	126	-	37	41	-	2	6	2	627	701	-
TOPLAM	1869	2547	1860	1488	2083	-	373	441	-	9	20	-	7858	10956	-

Tahrir defterlerinde, meskûn nüfûsdan ayrı cemâatler şeklinde kaydedilmiş olup, buraya kadar zikrolunan büyük yörük teşekkülleri dışında, daha önce zikredilmiş olan köylerin nüfuslarıyla birlikte yazılan ve dâimî yerleşik hayat ile konar-göçer hayat arasında bir vaziyet arzeden bâzı küçük gruplara da tesâdüf edilmektedir. Kanunun tamamlanması bakımından, bunlara kısaca işâret etmek faydalı olacaktır.

Bir vakıf köy olan Lâzıkıyye nâhiyesi'ne tâbî Ahmedlu karyesi nüfûsu kaydedilirken, meskûn köy nüfûsundan gayrı, *Yörükân-ı Ahmedlü* adı altında, bir de köy hudutları dâhilinde bulunan konar-göçer teşekkül yazılmıştır. Ahmedlü Yörükleri, 1530'larda, 140 hâne, 18 mücerred ve 1muaf nüfûsdan, 1571'de ise toplam 132 neferden ibârettir. Hâsılı ise 2.500 akça olarak kaydedilmiştir.⁴⁵⁰

İbsili nâhiyesi'ne bağlı bâzı köylerde de, konar-göçer hayat tarzını idâme ettiren teşekküllerin ayrıca kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Bunlardan en dikkate değer olanı, gene vakıf olan Doğuşlu karyesinde kaydedilmiş olan *Cemâ'at-i Yörükân-ı Doğuşludur*. 1530'larda 71 hâne ve 6 mücerred olmak üzere toplam 77 nefer nüfûsa sâhip olan bu yörük teşekkülü, 1571'de sâdece 32 nefer kaydedilmiştir. 1530'larda, 8 nefer olarak, Doğuşlu Yörükleriyle birlikte kaydedilmiş olan *Ak-Koyunlu Cemâ'atinin* müstakil olarak

⁴⁵⁰ BOA-TD-369, s.443-46; TKGM-KK4-TD-560, v.230b-231b.

kaydedilmiş olduğu 1571'deki nüfusu ise, 5 hâne ve 5 mücerred olmak üzere toplam 10 neferdir.⁴⁵¹

Kezâ, aynı nâhiyeye bağlı, Hoca-Oğlu karyesinde kaydedilmiş olan ve kendi adıyla zikrolunan yörük teşekkülü de, 1530'larda 8, 1571'de ise 3 neferden ibârettir.⁴⁵² İncir-Pınarı karyesinde ise, 1520'de Alaşehir Yörüklerinden 2 nefer kaydedildiği anlaşılmaktadır.⁴⁵³

Bu durum Kaş-Yenice nâhiyesi'nin bâzı köylerinde de görülmektedir. Göynük karyesinde, *Cemâ'at-i Yörükân-ı karye* adı altında, 1520'de 20 göçer, 17 göçer-kara, 1530'da 62 hâne, 13 mücerred ve 2 imâm, 1571'de ise 39 nefer kaydedilmiştir.⁴⁵⁴ Kara-Ayd karyesinde de, 1520'de 5 göçer, 10 göçer-kara, 1571'de 12 nefer yörük yazılmıştır.⁴⁵⁵ Kaş-Yenice köyünde ise, 1520'de 2 göçer, 15 göçer-kara, 1571'de 2 göçer nüfus tesbit edilmiştir.⁴⁵⁶ Bunların dışında özellikle Aydos nâhiyesi'ne bağlı pekçok köyde de benzeri yörük teşekkülleri mevcut ise de, bunların hemen tamâmı Kayı Yörüklerine mensûb olmaları sebebiyle yukarıda kaydedilmiş olduğundan burada tekrarlanmayacaktır.

Kısacası, yukarıdaki tabloda belirtilmiş olan rakamlara, bu müteferrik yörük topluluklarının da dâhil edilmesiyle birlikte, XVI. asırda, Lâzıkıyye kazâsı bünyesinde önemli miktarda bir konar-göçer nüfusun mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Hattâ, bunların dışında, zaman zaman diğer kazâ ve sancaklardan gelen yörük gruplarının Lâzıkıyye kazâ dâiresinde kışladıkları da görülmektedir. Daha önce işaret edilmiş olanların dışında, sözgelimi, 1548 târihli bir hükümden *Beğşehir yörüklerinden bâzılarının hayli zamândan beri burada kışlamaları üzerine vilâyet kâtibi tarafından oturdukları yerde kaydedilmişler, ancak daha sonra durumun anlaşılması üzerine vârid olan hükümde, evvelden mezkûr yörüklerden olup defter-i cedîde hem yörük ve hem hâssa yazılmış olalar 'akdemiyle 'amel edilmesi, on yıldan ziyâde mütemekkin olmaları hâlinde ise hâssa raiyyet kaydedilmeleri emredilmiştir.*⁴⁵⁷

Daha önce de ifâde olunduğu üzere, 1571'de Aydos'un Gök-öyük, XVI. asrın sonlarında ise Kaş-Yenice'nin Çarşamba-i Lâzıkıyye, İbsili'nin de Ezîne-i Lâzıkıyye adıyla

⁴⁵¹ BOA-TD-369. s.417-19; BOA-TD-438. s.130; TKGM-KKA-TD-560. v.215b-216b.

⁴⁵² BOA-TD-369. s.428-29; TKGM-KKA-TD-560. v.222a-223b.

⁴⁵³ BOA-TD-49. s.730-31.

⁴⁵⁴ BOA-TD-49. s.447-48; BOA-TD-438. s.54; TKGM-KKA-TD-48. v.162b-163a.

⁴⁵⁵ BOA-TD-49. s.714-15; TKGM-KKA-TD-48. v.152a-153a.

⁴⁵⁶ BOA-TD-49. s.745-46; TKGM-KKA-TD-48. v.163a-164a.

⁴⁵⁷ Vilâyet-i Anadolu kadılarına + Zilhicce 954/15 Ocak 1548 tarihli hüküm: BOA-A.DVN-792/6. s.166.

müstakil kazâ hâline gelmesiyle birlikte, sözkonusu yörük teşekküllerinin hemen tamâmı konumuzu teşkil eden Lâzıkıyye kazâ dâiresi dışında kalmıştır. Bununla birlikte, XVII. asır kayıtlarında, Lâzıkıyye kazâsına tâbî bâzı müteferrik küçük cemâatlere tesâdüf edilmektedir. 1622-1623 târihli avânız derterinde, *Perâkende-i Akçaköy* adı altında 24, *Perâkende-i karye-i Gerz-i 'Ali* başlığı altında ise 7 nefer kaydedilmiştir. Kara-koga karyesi'nde yazılmış olan *Cemâ'at-i Yundlu* da 7 nefer kaydedilmiştir. Kezâ, aynı târihte, *Cemâ'at-i Kara-koyunlu* ve *Cemâ'at-i Elifler* de 9'ar nefer kaydedilmişlerdir.⁴⁵⁸ 1650 târihli avânız defterinde de kaydedilmiş olan bütün bu cemâat teşekküllerinin nüfuslarında herhangi bir değişiklik görülmemektedir.⁴⁵⁹

Son olarak, buraya kadar zikredilmiş olan Lâzıkıyye kazâsı yörük teşekküllerinin XVII. asırda ortaya koydukları rahatsızlıklar ve bunun tabii bir sonucu olarak Devlet'in mezkûr asrın sonlarına doğru tatbikâta koyduğu iskân politikalarının Denizli'deki yansımalarına dâir bâzı noktalara işâret etmek gerekirse; Herşeyden evvel daha önce de ifade olunduğu üzere Lâzıkıyye kazâsına dâhil olan konar-göçer teşekküllerin, daha XIII. asırdan XVII. asra gelinceye kadar, zamân içersinde kendiliklerinden yerleşmek sûretiyle, kendi isimleriyle mâruf olan iskân merkezleri vücûda getirmiş olduklarını, bunların dışında, muayyen bir yerde yerleşmeyip, konar-göçer hayat tarzını devâm ettirenlerin ise, XVII. asrın sonlarına doğru yoğunlaşan ciddi bâzı rahatsızlıkları ortaya koymuş olduklarını belirtmek gerekir. Esâsen, 1691-96 yılları arasında geniş çapta aşiretlerin iskân politikalarının uygulanmasına yol açan bu rahatsızlıklar, sözkonusu politikanın tatbikâtındaki maksatlar arasında gâyet açık bir şekilde zikredilmiştir. Bunlardan en önemlisi, konar-göçer teşekküllerin merkezî bir devlet nizâmıyla bağdaşmayan hayat tarzları dolayısıyla, yerleşik halka verdikleri zararın önlenmesi olup, bu zararlar içersinde, uzun savaşlar sebebiyle meydana gelen iktisâdî baskıların da tesiriyle şekâvet unsurlarına katılmak sûretiyle yol kesip köy basmaları ile yaylak ve kışlakları arasındaki hareketleri esnâsında ekili arâziyi hayvanlarına çiğnetip mahsûllerini yedirmeleri başta gelmekte idi. Bu ve benzeri rahatsızlıkların giderilmesini gâye edinen, konar-göçerlerin iskânî politikalarından beklenen diğer maksatları ise, boş ve harâb yerleri şenlendirmek sûretiyle tekrar zırâate açmak ve bütün şekâvet unsurlarına ve konar-göçer teşekküllere karşı meskûn nüfusun mûhâfaza edilmesi şeklinde özetlemek mümkündür.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ BOA-D.MKF-27429/11. s.53.

⁴⁵⁹ BOA-KK (MKF)-2562/20. s.65-68.

⁴⁶⁰ Tafsilat için bkz. C.Orhonlu, *Aynı eser*, s.39-48; Y.Halaçoğlu, *Aynı eser*, s.43-77.

Arşiv kaynakları arasında tesbit edilen bâzı kayıtlardan, XVII. asrın sonlarına doğru Lâzıkıyye kazâsı'nda da benzeri problemlerin yaşandığı anlaşılmaktadır. 1690 Tarihli bir arzda, *Lâzıkıyye kazâsı'nda sâkin 'ulemâ ve sulehâ ve eimme ve hutebâ ve a'yân ve fukarânın meclis-i şere gelip, Dânişmendlü, Süleymanlı, Kırılı, Kölegir, Kaşıkçı ve Civanşir cemâatlerinden bâzı kimselerin yanlarına yüz-ikiyüz mikdârı adam alarak evleriyle birlikte Denizli'ye gelip, başta, Elifler, Kal'a, Eldenizli-i Sağır, Eldenizli-i Kebir, Yüzerlik, Gençlü, Şamlı-i Sağır, Şamlı-i Kebir, Kula ve Çeltükçü olmak üzere onbeş-onaltı pâre karyenin ekinlerinin içine konub, hayvanlarını ve sâir emvâl ve erzaklarını yağmalamaları ve bunun emsâli zulm ve baskılarının gün geçtikçe ağırlaşması sebebiyle zikrolunan karyelerin tamâmiyle perâkende ve perişân olub ahâlisinden bir ferd kalmadığı, ayrıca, şehir ahâlisinden dahi pekçok kimsenin çeşitli eziyet ve şekâvetlerinden dilgîr oldukları bildirilmektedir.⁴⁶¹ Nitekim, 1699 tarihli avâriz tahrir defterinde, burada zikrolunan Eldenizli-i Kebir ve Elifler yanında, Terkemiş ve Ilıca karyeleri de *hâli-harâb* kaydedilmiştir.⁴⁶²*

Gene, 1691 târihli bir hükümde, vaktiyle Rakka havâlisine iskân edilmiş olan Türkmân cemâatinden bâzıların eşkiyâ tahriki ile meskûn oldukları yerlerden kalkıp, Kütahya sancağı kazâlarında dolaşp fesâd ve şekâvetle meşgûl oldukları kaydedilmektedir.⁴⁶³

1-11 Aralık 1691 târihli bâzı hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla, Ezine-i Lâzıkıyye ve Çarşamba-i Lâzıkıyye kazâları dâhilinde bulunan cemâatler bu târihlerde meskûn ahâliye verdikleri zararları had safhâya çıkarmışlardır. Bunlardan ilkinde göre, Türkmân tâifesinden *Selmanlı-i Kebir ve Sağır ve Kaşıkçı ve Karakeçilü ve Çakallu* cemâatlerinden bâzı kimselerin, muhtelif eşkiyâ gruplarıyla birlikte Çarşamba-i Lâzıkıyye kazâsı'nın ekinlik arâzilerinde hayvanlarını otlatıp, merâlarında gezen atlarını sürüp, pamuk, susam ve bahçelerinde olan sâir mahsûllerini *nehb ü gâret* ve yolcuların önlerine çıkıp yaralayp katletmeleri ve bu sûretle gelişen fesâd ve şekâvetlerinin uzun müddet devâm etmesi neticesinde toplam 9 köy harâb, ahâlisi de *perâkende ve perişân* olmuştur.⁴⁶⁴ İkinci hükümde ise, aynı cemâatlerle birlikte, Sermâyelü Cemâati'ne mensup kimselerin Ezine-i

⁴⁶¹ Evâsıt-ı Şerh-i Rebiülahir 1101/21 Ocak- 11 Şubat 1690 tarihli arz: BOA-Ali Emiri (II. Süleyman)- 2775.

⁴⁶² BOA-KK (MKF)-2797/251, s.16.

⁴⁶³ Sivas ve Kütahya Eyâletlerinde vâki' olan kadılar ve mütesellimler ve voyvodalar ve kethüda yerleri ve Yeniçeri serdarlarına Evâhır-ı Safer 1103/14-24 Kasım 1691 tarihli hüküm: BOA-MD-102, s.74.

⁴⁶⁴ Anadolu Beglerbegisi pâyesiyile Anadolu'da eşkiyâ teftişine memur olan Genc Mehmed dâme ikbâlehüya Evâsıt-ı Rebiülevvel 1103/ 1-11 Aralık 1691 tarihli hüküm: BOA-MD-102, s.85.

Lâzıkıyye kazâsı'na inip, ekili arâziye girerek koyun, keçi, sığır ve deve sürülerini salıp helâk etmelerinden başka, geceleri evlerini basıp, emvâl ve erzâklarını yağmalamaları üzerine toplam 10 köyün ahâlisinin perişân olduğu kaydedilmektedir.⁴⁶⁵ Bu iki hükümde şikayet konusu olan mezkûr cemâatler nitece îtibariyle, Sığla sancağı'na tâbi Ayasuluğ'un Torbalı, Balıkesir'in Susıgırlığı kazâsı'ndaki bâzı hâli yerlerdeki mevzilerde mecbûrî iskâna tâbî tutulmuşlar, daha doğrusu, cezâlandırılmak sûretiyle buralara sürgün edilmişlerdir.⁴⁶⁶ 1692 Tarihli diğer bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla, iskân edildikleri yerlerde, *İzmir'den Temürkapu'ya gelince ol havâliden mürûr ve ubûr iden ebnâ-i sebili katt-ı tarik ve sâir eşkiyâ mazarratlarından gereği gibi muhafaza* etmeleri hizmeti karşılığında *avârız-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf ve müsellemler tutulmuş olan bu cemâatler, sonraki tarihlerde de rahatsızlıklarını devam ettirmişlerdir.*⁴⁶⁷ Nitekim, 1697 yılı başlarında, Kütahya vâlisi'ne ve Isparta paşası'na ve Denizli voyvodasına yazılmış olan bir hükümde, Türkmen tâfifesinden olan Karalı, Külegir, Selmanlı, Sermâyelü ve Civanşir cemâatlerine mensup bâzı kimselerin Denizli ve havâlisindeki fesâd ve şekâvetleri şöyle kaydedilmektedir;

.....*Mâl-ı mirîyi edâya mâni' olduğundan ma'dâ hilâf-ı şer'-i şerîf voyvodalarının hânesini basub nice eşyâsını yağma ve gâret eyledüklerinden gayri taraf-ı şer'iden üç def'a....gönderilub da'vet-i şer' olundukda itâ'at-i şer'-i şerîf eylemeyüb ve iskân idüp evler binâ iden cemâ'atlerden dahi nicesini karyelerinden kaldurub kendü yanına göçürmekle iskânımıza halel ve cümlemizin perakende olmamıza ba'ir ve mâl-ı mirînin tahsil olunmasına sebep olmuşdur ta'addileri men' ve def olunmaz ise cümlemiz perâkende ve berişân olmamız mukarrerdir deyû tazallum edüp mahzâr itmeleriyle mezkûrların ta'addileri def' ve ahvâlleri ma'rifet-i şer'le görüüb...⁴⁶⁸*

Karalı Cemâati'nden Altıpırmakoğlu Yâkub önderliğinde ortaya konulan bu fesad ve şekâvet, iskâna tâbî tutulan cemâatlerin takındıkları olumsuz tavırların *mâl-ı mirî* nin

⁴⁶⁵ Anadolu Beglerbegisi pâyesiyile Anadolu'da eşkiyâ teftişine memur olan Genc Mehmed dâme ikbâlehüya ve Kütahya ve Aydın ve Menteşe Sancaklarında vâki olan kadınlara ve mütesellimlerine ve Denizli voyvodasına aynı tarihli hüküm: *BOA-MD-102*, s.86.

⁴⁶⁶ Osmanlı Devleti'nde, bu tür rahatsızlıkları ortaya koyan aşiretlerin cezalandırılması maksadıyla yapılan benzeri sürgünler için bkz. Y.Hallaçoğlu, *Aynı eser*, s.110-116.

⁴⁶⁷ Anadolu'nun garb taraflarına yerleştirilen aşiretlerden şikayet edilmesi üzerine ahval ve vaziyetlerinin tanzimine dair Evâil-i Şâban 1103/18-27 Nisan 1692 tarihli hüküm için bkz. Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul, 1989, s.103-106.

⁴⁶⁸ Gurre-i Receb 1108/ 24 Ocak-3 Şubat 1697 tarihli hüküm: *BOA-ALAD-3462*, s.150-51.

tahsilini dahi engelleyecek noktalara ulaşmış olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Kezâ daha geç târihli bâzı hükümler de, Dânişmendlü Türkmenleri'nden olan mezkûr cemâatlerin, zaman zaman iskân edildikleri yerlerden çıkmak sûretiyle, reâyâyâ *zulm ve ta'addî* üzere olduklarını göstermektedir.⁴⁶⁹ 1718 Tarihli bir hükümde ise, zikrolunan cemâatlerden, Denizli civârında iskâna tâbi tutulmuş olan Sermâyelü ve Karaca topluluklarının, kânuna rağmen *Denizli kurbünde taş evler yapmayı hayme ile Çiürüksu'da kışlayub Karahisâr-ı Sâhib sancağı'nda* yaylamak sûretiyle emrolunan mahalde sâkin olmayarak, reâyâyâ zarar verdikleri kaydedilmektedir.⁴⁷⁰

E- KAZÂNIN GENEL NÜFÛS DURUMU

Buraya kadar, Lâzıkıyye kazâ dairesinde bulunan kazâ merkezi şehir ve sâir kır iskân merkezlerindeki nüfus ile konar-göçer teşekküllerin durumunu tafsilâtıyla zikrettikten sonra, bu kısımda, bütün bu elde edilen rakamlardan hareketle, kazânın genel nüfus vaziyetini tablolar hâlinde göstermek, kanunun toparlanması bakımından faydalı olacaktır. Yukarıda zikrolunan bilgilerden de anlaşılacağı üzere, XVI. asırda Lâzıkıyye kazâsı'nın tamâmını eksiksiz ihtivâ eden defter serilerinin düzenlenmiş olduğu iki târih vardır. Bunlardan birisi, kazâ bünyesindeki hâs, timâr, zeâmet ve vakıf olarak tasarruf edilen bütün üniteleri demografik ve ekonomik hussüsiyetleriyle birlikte, özet olarak ortaya koyan 438 numaralı *icmâl defterin* ve 447 numaralı *piyâde defterinin* ilgili olduğu 1530, ikincisi ise, 48 numaralı *mufassal tapu*, 560 numaralı *mufassal evkâf* ve 510 numaralı *piyâde defterlerinin* ilgili olduğu 1571 târihidir. Diğer taraftan, özellikle *nefsi* ihtivâ etmemesi bakımından, önemli ölçüde eksik olmakla beraber, 1520 târihli 49 numaralı *mufassal defterdeki* nüfus kayıtları da bu noktada, hiç olmazsa kır nüfusuyla ilgili bir fikir vermesi bakımından, tahlile değer görünmektedir. Buradan başlayarak, kazâ nüfusu, bulunduğu iskân yeri, hayat tarzı ve tabiatıyla yazılmış olduğu kaynakların da farklı olması hasebiyle, *şehirli, çiftçi-köylü reâyâ, konar-göçer teşekküller ve yaya-yamak* olmak üzere başlıca dört zümre hâlinde ifâde edilecektir.

⁴⁶⁹Bununla ilgili evâsıt-ı Rebiülâhır 1113/14-24 Eylül 1701 ve evâsıt-ı Şevvâl 1113/10-20 Mart 1702 târihli hükümler için bkz. A. Refik. *Aynı eser*, s. 124-127, 129-132.

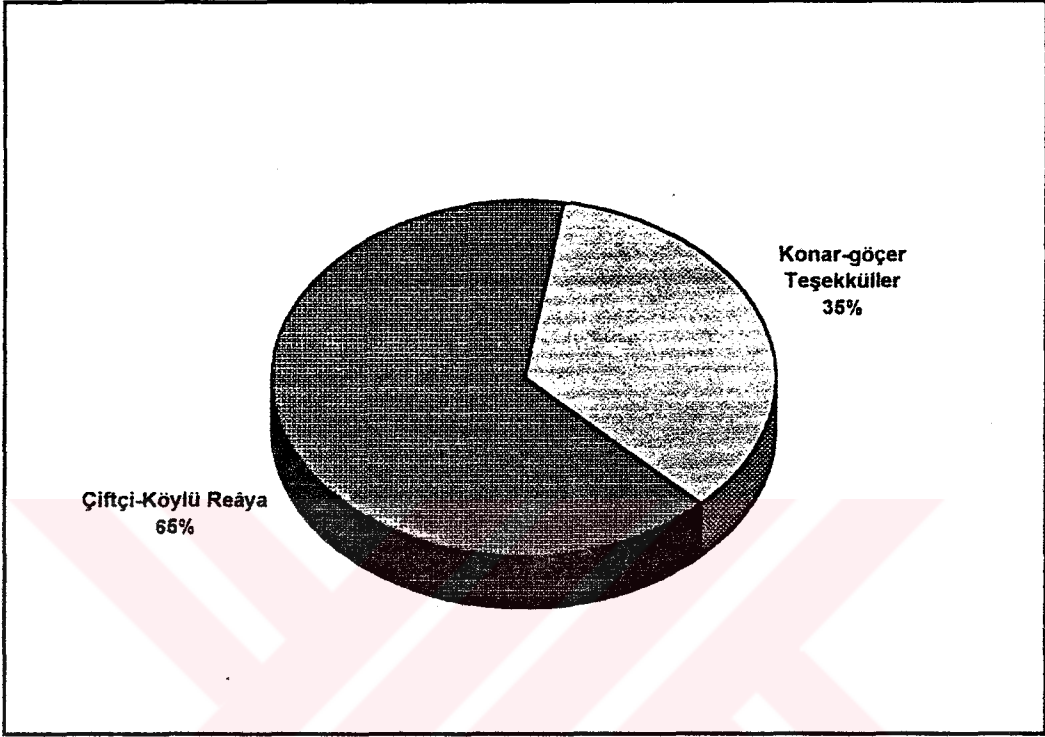
⁴⁷⁰Anadolu Vâlisi Vezir Ali Paşa'ya ve Anadolu Eyâleti hudûdundan Karaman Eyaleti hudûduna varınca yol üzerinde vâkî olan kadılara evâil-i Cemâziyelevvel 1131/22 Mart-1 Nisan 1718 târihli hüküm için bkz. A. Refik. *Aynı eser*, s. 155-158.

TABLO-XVI: 1520 TÂRİHLİ TD-49'A GÖRE LÂZIKIYYE KAZÂSİ NÜFÛSU

Nâhiye	Zümreler	Neferen	Hâne	Mücerred	Muaf	Tahmini Nüfus	Zümrelerin Nâhiye Nüfusuna Nisbeti	Nâhiye Nüfusunun Toplam Nüfusa Nisbeti
Kazâ Merkezi Şehir	Şehirli	-	-	-	-	-		
Donuzlu (=Lâzıkıyye)	Çiftçi-Köylü-Reavâ	544	295	235	14	1780	%65.10	
	Konar-Göçer Teşekküller	214	184	29	1	954	%34.89	
	Toplam	758	479	264	15	2734	%100	%12.16
İbsili	Çiftçi-Köylü Reavâ	1199	773	376	50	4491		%20.03
Kaş-Yenice	Çiftçi-Köylü R.	1369	767	578	24	4533	%73.91	
	Konar-göçer Teşekküller	379	302	75	3	1.600	%26.08	
	Toplam	1766	1.069	653	27	6133	%100	%27.29
Aydos	Çiftçi-Köylü R.	981	680	274	27	3809	%41.79	
	Konar-göçer Teşekküller	1.276	1.000	269	7	5.304	%58.20	
	Toplam	2257	1680	543	34	9113	%100	%40.55
Kazâ Genel Toplamı		5980	4001	1836	126	22471		

Yukarıda da işaret olunduğu üzere, bu tablo, eksik olan defterde Lâzıkıyye kazâsı ile ilgili olarak tesbit edilmiş olan kayıtlardan hareketle düzenlenmiş olup, kazânın kır kesimindeki nüfus hakkında genel bir fikir vermektedir. Sözkonusu defterde *nefs-i Lâzıkıyye* ile ilgili kayıt bulunmadığından, daha önce zikrolunan dört zümreden şehir nüfusu ile ilgili herhangi bir fikir ileri sürülemediği gibi, aynı târihte düzenlenmiş herhangi bir *piyâde defteri* bulunmadığından, *yaya-yamak* nüfus da meçhûl kalmıştır. Bütün bunlara rağmen, mevcut değerler nisbetinde hazırlanmış olan tablonun tedkikiyle dikkati çeken önemli bâzı hususlara işaret etmek gerekirse; Evvelâ, kazânın kuzey uzantısını teşkil eden Aydos nâhiyesi'nin %41.79'u çiftçi-köylü reaya, %58.20'si de konar-göçer olmak üzere, toplam kazâ nüfusunun %40.55'ini bünyesinde barındırdığını ve bunu sırasıyla, % 27.29'la Kaş-Yenice, %20.03'le İbsili ve %12.16 ile Lâzıkıyye merkez nâhiyesinin tâkib ettiğini belirtmek gerekir. Tabî bu çarpık sonuç, defterin özellikle Lâzıkıyye merkez ve İbsili nâhiyeleri ile ilgili kısımlarının eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Kazânın neferen 5980 olan toplam nüfusu içersindeki meskûn nüfus ile özellikle Aydos ve Kaş-Yenice nâhiyelerinde yoğunlaşmış bulunan konar-göçer nüfus nisbetini bir şema ile netleştirmek gerekirse şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

ŞEMA-I: 1520 TARİHLİ TD-49'A GÖRE KAZÂDAKİ MESKÛN VE KONAR-GÖÇER NÜFUS NİSBETİ.

Daha önce de işâret olunduğu üzere, 1519-20 târihlerindeki bu eksik nüfus değerlendirmesine rağmen, 1530'ların başlarındaki kazâ nüfusunu eksiksiz olarak tesbit etme imkânı bulunmaktadır. 1530 Târihi itibâriyle Lâzıkıyye kazâsı'nın hâs, zeâmet, tımar ve vakıf olarak tasarruf edilen yerlerinin nüfus ve hâsılâtının icmâl olarak kaydedilmiş olduğu 438 numaralı defterdeki demografik değerlere, 1530-31 târihlerinde tanzim edilmiş olan piyâde defterindeki yaya-yamak nüfusunun ilâve edilmesiyle, kazânın genel nüfus durumuyla ilgili şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır;

TABLI-XVII: 1530 TÂRİHLİ TD-438'E GÖRE LÂZIKIYYE KAZASI NÜFÛSU

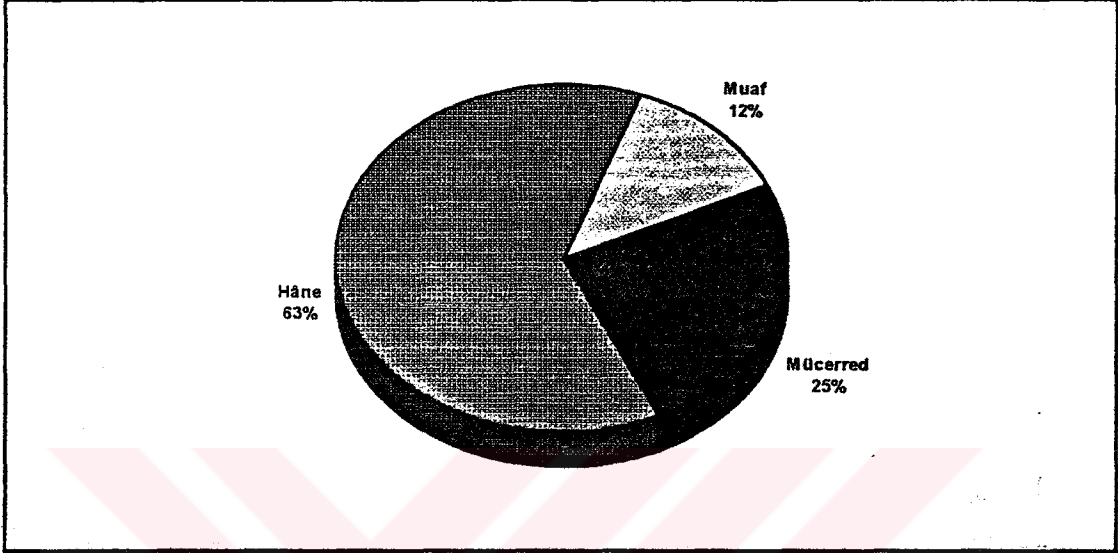
Zümreler	Neferen	Hâne	Mücerred	Muaf*	Tahmîni Nüfus	Zümrelerin Genel Nüfûsa Nisbeti
Şehirli	1.176	845	264	67	4.824	%10.36
Çiftçi-Köylü Reâyâ	6.607	4.199	2.108	300	24.603	%58.21
Konar-göçer Teşekküller	2.546	2077	441	28	10.966	%22.43
Yaya-Yamak**	1.020	713	307	-	2.446	%8.98
Toplam	11.349	7.834	3.120	395	42.839	%100

*Her ne kadar, *muaf* yazılmış olanların *hâne* olarak kabul edilip edilemeyeceği tartışılmakta ise de, buradaki tahmîni nüfus değerlendirmesinde, yukarıda da olduğu gibi *hâne* sayısına dahil edilmiştir.

*Piyâde defterlerinde *yaya-yamak* kaydedilmiş olanların kaçının, *hâne*, kaçının mücerred olduğuna dâir herhangi bir açıklık bulunmadığından, tahmîni nüfus hesaplamasında, *hâne* sütununda verilmiş olan *yaya-yamak* sayısı 5 yerine 3 katsayısı ile çarpılıp mücerred sütununda verilmiş olan *nâ-reside* sayısının ilâvesi yoluna gidilmiştir.

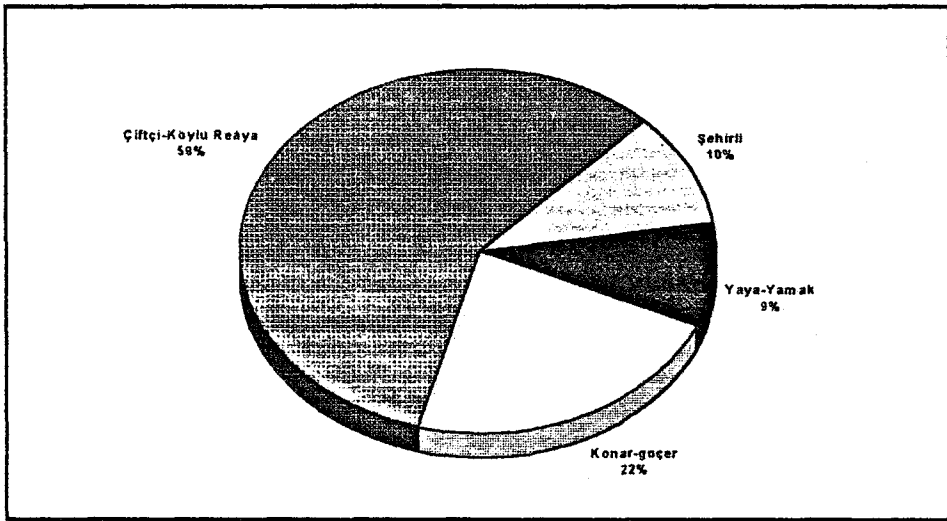
1530 Tarihli icmâl defterindeki değerlere istinâden hazırlanmış olan bu tabloda, ilk defâ, Lâzikiyye kazâsı nüfûsu eksiksiz olarak tesbit edilebilmiştir. Burada ilk dikkati çeken husus, eksik olmakla berâber mevcut kayıtlara göre 1519-20 târihlerine nazaran kazâ nüfûsunun neferen 1530-31 târihlerinde yaklaşık %89.78 nisbetinde artarak 5980'den 11.349'a yükselmiş olmasıdır. Ancak, yaklaşık on yıllık zaman zarfında hiç de normal görünmeyen bu artışın gerçek olmayıp, İlk defterin önemli ölçüde eksik olmasından kaynaklandığını da belirtmek gerekir. Tahrir defterlerindeki demografik değerlerin kıymetlendirilmesindeki bugüne kadar çözülememiş olan yoğun belirsizlikler sebebiyle, esâsen defterde kayıtlı nefer sayısının dikkate alınması gerğine inanmakla berâber, genel bir fikir verebilmek düşüncesiyle toplam tahmîni nüfûsun 42.839 olarak hesap edilmiş olduğu bu tabloda dikkati çeken önemli hususlardan birisi de nüfûsun muayyen zümrelere dağılımıdır. Bunu kazâ genelinde, gene *nefer* sayısından hareketle, şema üzerinde göstermek sûretiyle daha da netleştirmek faydalı olacaktır;

ŞEMA-II: 1530-31 TÂRİHLERİNDE LÂZIKIYYE KÂZASI NÜFÛSUNDAKİ HÂNE-MÜCERRED-MUAF NİSBETİ*

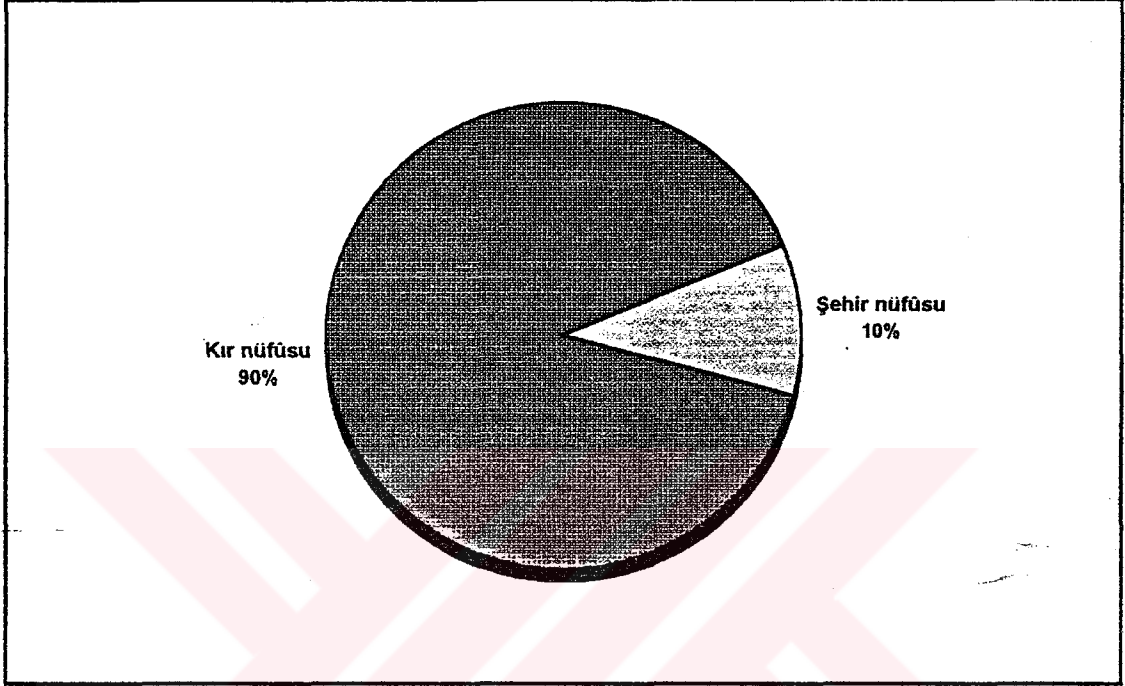

*Yaya-yamak ve Nâ-resideler esâsen muaf olduklarından burada, muaf kategorisine dâhil edilmişlerdir.

ŞEMA-III: KAZÂ NÜFÛSUNU TEŞKİL EDEN ZÛMRELERİN TOPLAM NÜFÛS İÇERSİNDEKİ NİSBETİ

ŞEMA-IV: KAZÂ GENELİNDE ŞEHİR-KIR KESİMLERİNDEKİ NÜFÜS NİSBETİ

Bununla birlikte, kazânın toplam nüfusunu ve bunu teşkil eden unsurları tesbite çalışırken, dikkate alınması gereken zümrelerden birisi de, şehirde idâreci ve benzeri, kırdan da sipahî ve sâir konumlarda olmalarından dolayı *askerî* kabul edilen, ancak, doğrudan doğruya kazâda meskûn nüfus arasında defterlere kaydedilmemiş bulunan zümredir. Dolayısıyla, burada herhangi bir tahmin yapmamakla beraber, kazânın toplam 42.839 olarak tahmin edilmiş olan nüfusunu değerlendirirken, buna, muayyen bir *askerî* nüfusun ilâve edilmesi gerektiğini de kabul etmek gerekir.

Diğer taraftan, vakfa ve piyâde çiftliklerine tahsis edilmiş olan yerlerin dışında, hâs, tımâr ve zeâmet olarak tasarruf edilen yerlerdeki Lâzıkıyye kazâsı toplam nüfusıyla ilgili olarak, sözkonusu icmâl defterde, 6701 (% 99.03) i Müslüman, 65 (%0.96)i *Gebrân* olmak üzere toplam 6.766 *avârız-hânesi* ve 2.458 (% 99.83)i Müslüman, 4 (%0.16)ü *Gebrân* olmak üzere toplam 2.462

mücerred kaydedilmiştir.⁴⁷¹ Şüphesiz, buradaki avâriz-hânesi gerçek hâneyi temsil etmektedir.

Bu noktada işâret olunması gereken hususlardan birisi de, Lâzıkıyye kazâsı kır iskân merkezlerinde, küçük bir istisnâ hâricinde, hemen hiç gayr-ı müslim nüfusun mevcut olmamasıdır. Yalnız, Kaş-Yenice karyesi'nde, sâdece 1520'de 1 ç, 1 nim⁴⁷² ve 1530'da de 2 hâne *Cemâ'at-i Kefere-i karye-i mezkûr* şeklinde kaydedilmiştir.⁴⁷³ Dolayısıyla, aynı tarihlerde, şehir merkezindeki *gayr-ı müslim* nefere bu iki neferin de ilâve edilmesiyle birlikte, 1530'ların başında toplam 11.285 nefer olan Lâzıkıyye kazâsı nüfusu içersindeki toplam gayr-ı müslim sayısının ancak 72 nefer olduğu anlaşılmaktadır ki, bu da toplam nüfûs içersinde % 0.63'lük bir oranı ifâde etmektedir. Bu da, XVI. asırda, Anadolu'nun diğer bölgelerine nazaran çok daha az miktarda gayr-ı müslim nüfusun yaşadığı batı-Anadolu'nun genel Türk karakterini doğrulamaktadır.⁴⁷⁴ Kaldı ki, 1571 târihli defterde, mezkûr köyde hiç bir gayr-ı müslim'in kaydedilmemiş olması, sözkonusu tarihlerde, Lâzıkıyye kazâ dairesinde, merkezdeki cüzî mikdârın hâricinde, hiçbir gayr-ı müslim unsurun mevcut olmadığını göstermektedir.

XVI. Asırda kazâyı teşkil eden dört nâhiyeden biri olan Aydos'un Gök-Öyük nâmiyle müstakil kadılık olarak ayrı yazıldığı 1571'de, bir önceki icmâl defterin aksine, nâhiye esâsına göre ayrı ayrı kaydedilmiş olan Lâzıkıyye kazâsı nüfûsunu da, genel bir tablo üzerinde değerlendirmek mümkündür.

⁴⁷¹ BOA-TD-438. s.56.

⁴⁷² BOA-TD-49. S.745-46.

⁴⁷³ BOA-TD-438. s.53.

⁴⁷⁴ Bunun için. bir önceki bölümde şehir nüfusu ile ilgili değerlendirmelere bakınız.

**TABLO-XVIII:1571 TÂRİHLİ TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE
LÂZIKIYYE KAZÂSI NÜFÛSU**

Nâhiye	Zümreler	NeferEn	Hâne	Mücerred	Muaf	Tahmini Nüfus	Zümrelerin Nâhiye Nüfusuna Nisbeti	Şehir-Nâhiye Nüfusunun Genel Nüfusa Nisbeti
Lâzikiyye	Şehirli	1228	1228*	-	-	6140	%29.23	%14.44
	Çiftçi-Köylü Reâyâ	3089	2.418	626	45	12.941	%61.61	
	Yaya-Yamak	848	474**	311	63	1922	%9.15	
	Toplam	5.165	4.120	937	108	21.003		%49.42
İbsili	Çiftçi-Köylü Reâyâ	2398	2.013	364	21	10.534	%90.35	
	Konar- göçer Teşekküller	248***	-	-	-	744	%6.38	
	Yaya-Yamak	137	117	15	5	381	%3.26	
	Toplam	2783	2.130	379	26	11.659		%27.43
Kaş-Yenice	Çiftçi-Köylü Reâyâ	1815	1.414	369	36	7.619	%77.46	
	Konar- göçer Teşekküller	589	-	-	-	1767	%17.96	
	Yaya-Yamak	187	126	56	5	449	%4.56	
	Toplam	2591	1.540	425	41	9.835		%23.14
Kazâ Genel	Toplam	10.539	7.790	1.741	175	42.497		

* Daha önce ilgili kısımda da işaret olduğu üzere, sâdece zeferen kaydedilmiş olan şehir nüfusu tahmini nüfusun hesaplanmasında *hâne* farzedilmiştir.

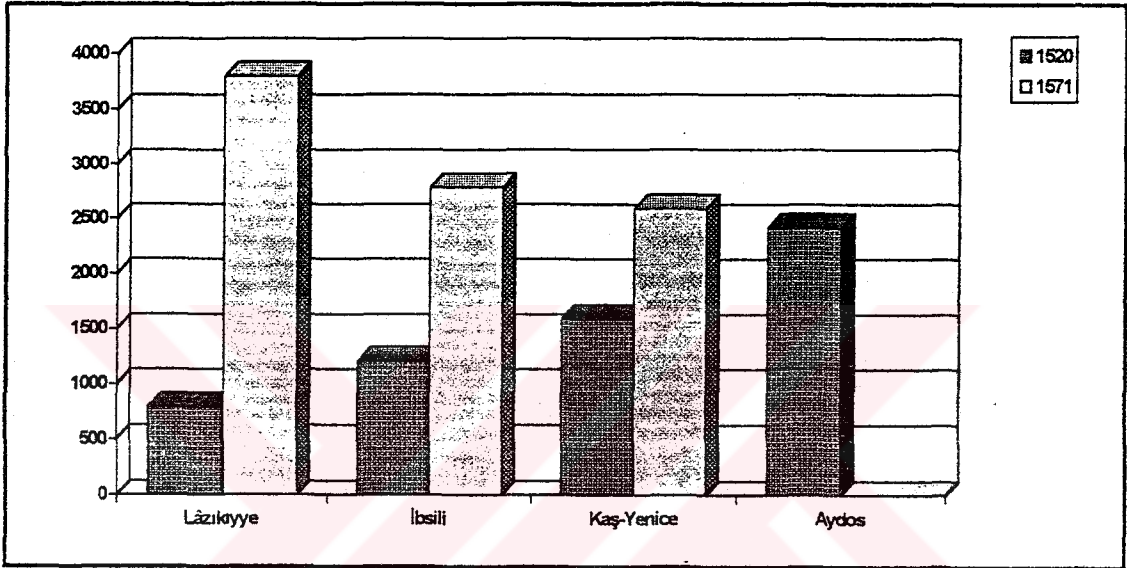
** Burada *hâne* sütununda yazılmış olan *yaya-yamakların* bir kısmının *mücerred* olabileceği endişesinden hareketle, sözkonusu rakam, tahmini nüfus hesab edilirken 5 yerine 3 ile çarpılarak *na-resîde* sayısı ile toplanmıştır.

*** TD-48'de Yörük teşekkülleri yazılırken *hâne-mücerred* tefrikî yapılmadığından, tahmini nüfusun hesaplanmasında bu rakam 3 katsayısıyla çarpılmıştır.

Tabloda verilmiş olan sonuçta da görüldüğü üzere, kazânın toplam nüfusunda, 1530'lara nazaran 1571'de *neferen* % 7.13 oranında bir düşüş meydana gelmiştir. Bunun sebebi, yukarıda da zikrolunduğu üzere, 1520 târîhli tahrir defterine göre şehir hâricindeki kazâ dâiresinde mevcut toplam nüfusun % 40.55 gibi önemli bir kısmını bünyesinde barındıran Aydos nâhiyesi'nin 1571 tarihinde müstakil kazâ olarak kaydedilmiş olmasıdır. Nitekim, her ne kadar tefrik edilmemiş ise de, 1571'de kazâyı teşkil eden üç nâhiyenin nüfusu önceki rakamlarla karşılaştırıldığında aslında önemli bir artış görüldüğü anlaşılmaktadır. XVI. Asır Anadolu'sunda yaşanan ve daha önce zikredilmiş olan hızlı nüfus artışı dikkate alındığında, bu durum son derece normal karşılanmalıdır.

1520 ve 1571 târihli defterlerin mukâyese edilmesiyle dikkati çeken önemli hususlardan birisi de, toplam nüfusun nâhiyelere dağılımında, bir başka ifadeyle nâhiyelerdeki nüfus yoğunluğunda görülen değişmelerdir. Bunu basit bir şema ile ifade etmek daha doğru olacaktır.

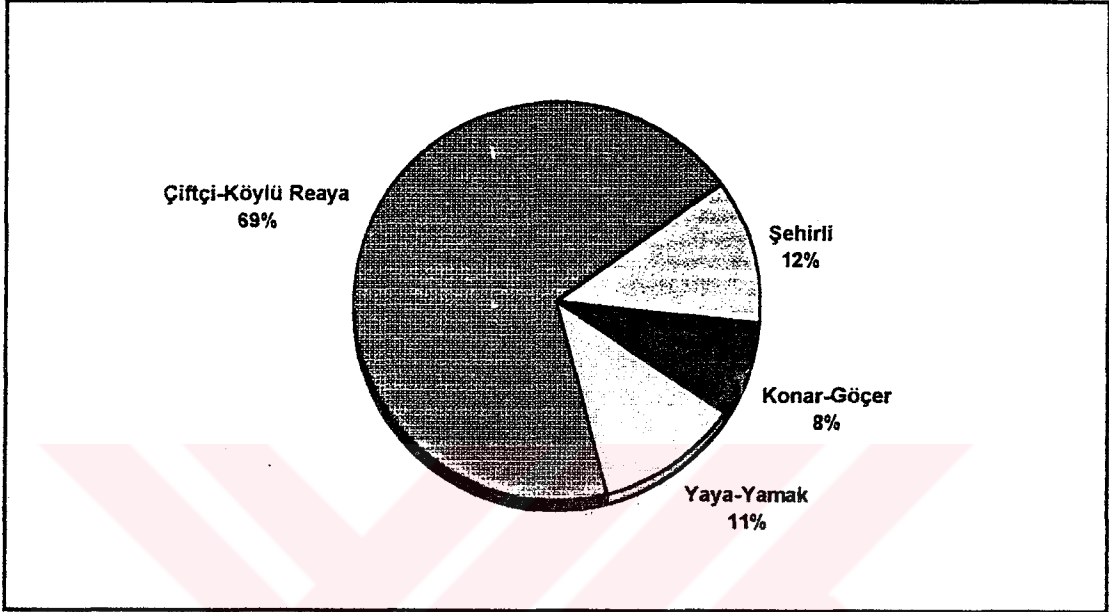
ŞEMA-V:1520-1571 TÂRİHLERİNDE LÂZIKIYYE KAZÂSİ NÂHİYELE- RİNDEKİ NÜFUS YOĞUNLUĞU

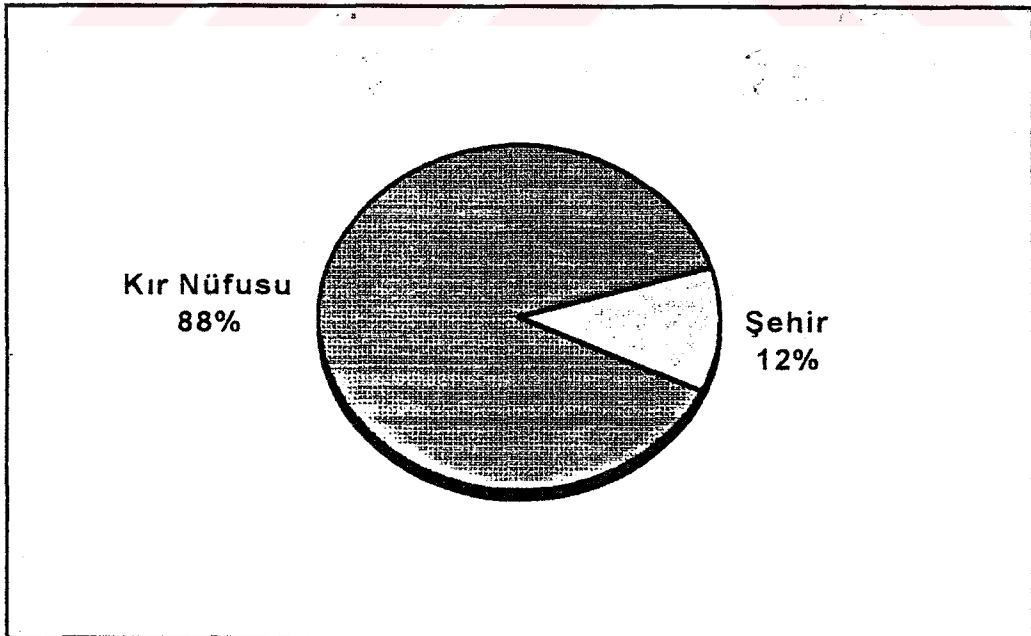
Burada da dikkati çekeceği gibi, 1571'de toplam nüfusun %49.42'sini bünyesinde barındıran en fazla nüfusa sahip olan nâhiye olmasına rağmen, Lâzıkıyye'nin 1520'de çok düşük bir nüfusa sahip olması gerçeği yansıtmamaktadır. Zirâ, sözkonusu târihteki nüfusa esas teşkil eden ve eksik olan defterin, özellikle Lâzıkıyye merkez nâhiyesi'ne tâbi iskân yerlerinin kayıtlı bulunduğu kısımlarının eksik olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bu durum, iki tarih arasında nüfus yoğunluğunda meydana gelen çok büyük bir değişmeden ziyâde defterin eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Diğer taraftan, *neferen* toplam kazâ nüfusunun zümrelere dağılımı ve *şehir-kır* nüfusunun nisbetini de birer şema üzerinde ifade etmek, konuya netlik kazandıracaktır.

ŞEMA-VI: 1571'DE LÂZIKIYYE KAZÂSİ NÜFÜSÜNÜ TEŞKİL EDEN ZÜM-RELERİN TOPLAM NÜFÜS İÇERSİNDEKİ NİSBETİ:

ŞEMA-VII: KAZÂ GENELİNDE ŞEHİR-KIRKESİMLERİNDEKİ NÜFÜS NİSBETİ

Görüldüğü üzere, 1571'de kazâ nüfusunu teşkil eden zümrelerin toplam nüfus içerisindeki ağırlığında, 1530'lara nazaran önemli değişiklikler olmuştur. Şehirli oranı % 10.36'dan % 11.65'e, çiftçi-köylü reâyâ oranı % 58.21 'den %69.28'e, yaya-yamak oranı % 8.98'den % 11.12'ye yükselmiş olmakla beraber, konar-göçer oranının %22.43'den %7.94'e düşmüş olması dikkati çekmektedir. Bunun sebebi ise, kazânın konar- göçer nüfusunun kâhır ekseriyetinin yazılmış olduğu Aydos nâhiyesi'nin 1571'de kazâdan ayrılmış olmasıdır.

Kazânın XVI. asırdaki nüfus değerlendirmelerine ilâve edilmesi gereken noktalardan birisi de, yukarıdaki tablolalarda tek kalemde kaydedilmiş olan *muaf* ların muhtelif zümrelere dağılımıdır.

TABLO-XIX: XVI. ASIR TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE MUAFLARIN MUHTELİF ZÜMRELERE DAĞILIMI

Muaf Zümre	1520	1530*	1571
Kadı	-	1	-
Müderriş	-	1	-
Müderriş-i Ma'zûl	-	1	-
İmâm	15	46	24
Hatib	3	5	3
Müezzin	-	7	-
Sâdât	-	2	-
Şerif	-	3	-
Muarriş	-	3	1
Sulehâ	-	1	-
Nâzır-ı Câmî	-	1	-
Mütekâid	4	6	-
Muhassıl	15	46	11
Mîr-i 'alem	-	1	-
Gulâm-ı Şâhi	-	5	-
Sipâhi	-	7	-
Bâzdarân	4	7	-
Sâhib-i berât	1	23	-
Veledân-ı O	-	1	-
Sipâhi-zâdegân	92	114	2
Kethüdâ	-	1	-
Meremmetçi	-	4	-
Pîr	52	68	26
Ma'lûl ma'a Dîvâne ve lâi vd.	16	56	39

Ashab-ı Vakf	2	23	6
Mütekaid-Sipâhi	1	-	-
Duâcı	-	-	1

*Bu tarihteki muaflarla ilgili rakamlar, 438 numaralı defterde Lâzıkıyye kazâsı ile ilgili kayıtların sonunda verilmiş olan sayılara (s.56). vakıf kısmındaki rakamların (s.132) ilave edilmesiyle elde edilmiş olup, buna, şehirde meskûn olanlar da dâhildir. Ayrıca, kazâda tumâr ve zeâmet tasarruf eden *sipâhi* ve *zâim*'ler buraya dâhil edilmemiştir.

1520 Tarihli defter eksik olmakla berâber, tesbit edilebildiği kadarıyla, kır iskân yerlerinde bulunan muaflar hakkında bir fikir verebilmek için hazırlanmış olan bu tabloda da görüldüğü üzere, bu zümrenin önemli bir kısmını sipâhî-zâde, imâm ve muhassıl gibi vazifeleri mukâbili muaf olanlarla birlikte, pîr, ma'lûl, divâne, lâl, kötürüm ve âmâ gibi marazî durumlarından dolayı muaf ve müsellemler tutulmuş olan gruplar oluşturmaktadır. Bunları, diğer küçük zümreler tâkib etmektedir.

XVII. Asırdaki nüsüs durumuna gelince; Tahrir defterlerinden yoksun olması bakımından demoğrafik durumu tafsilâtıyla tesbit etme imkânı bulunmayan bu asırdaki bâzı nüfûs göstergelerine geçmeden evvel, XVI. asrın sonlarına doğru *Ezîne-i Lâzıkıyye* adıyla İbsili nâhiyesi'nin ve *Çarşamba-i Lâzıkıyye* adıyla Kaş-Yenice nâhiyesi'nin Lâzıkıyye kazâsı'ndan ifrâz olunmak sûretiyle müstakil kazâ hâline getirilmiş olması sebebiyle, konumuzu teşkil eden kazâ dâiresinin iyice daralmış olduğunu, dolayısıyla nüfûs potansiyeli itibâriyle de önemli ölçüde küçülmüş olduğunu belirtmek gerekir. XVII. Asırda, hemen hemen bugünkü Denizli merkez ilçe hudutlarına tekâbül eden coğrafya ile sınırlandırılmış olan Lâzıkıyye kazâsı'nın bu yüzyıldaki nüfûs göstergelerinin en önemli kaynağı, yukarıda şehir nüfûsu incelenirken de ifâde olunduğu üzere, pek çok belirsizliği bünyesinde barındırmakla berâber, *avarız defterleri* dir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bütün nüfûsun değil, sâdece avârıza esas nüfûsun ve aynı zamanda bunların teşkil ettiği bir nüfûs ünitesi olarak *âvârız-hâne* sayısının *mufasssal* veyâ *icmâl* olarak kaydedilmiş olduğu bu defterlerdeki rakamların, bilhassâ sözkonusu *âvârız-hânenin* kaç gerçek hâneye veyâ nüfûsa tekâbül ettiğinin XVII. asır için genellikle meçhûl olması ile birlikte, zaman ve zemine göre önemli farklılıklar arzemesinden dolayı, bu güne kadar herhangi bir standart katsayının da tesbit edilememiş olması sebebiyle, buradan hareketle sağlıklı bir şekilde, kazânın gerçek nüfûsünü belirleme imkânı bulunmamaktadır.⁴⁷⁵ Dolayısıyla, yukarıda, şehir nüfûsuyla ilgili değerlendirmelerde olduğu gib, burada, XVII. asırda Lâzıkıyye kazâsı'nın genel nüfûs vaziyetini tesbite çalışırken de, herhangi bir şekilde nüfûs tahminine

⁴⁷⁵*Avârız-hâne* ve nüfûs problemleriyle ilgili bâzı değerlendirmeler için, şehir nüfûsuna âit bölümde, ilgili yere bakınız.

girişmeden, gerçek nüfusun önemli bir göstergesi olarak, sâdece, sözkonusu defterdeki toplam rakamları vermekle iktifâ etmek durumundayız. Bu cümleden olarak, evvelâ, XVII. asra âit ilk üçü Kütahya sancağı'na, 1699 târihli olan sonuncusu ise müstakilen Lâzıkıyye kazâsı'na âit olan *mufassal âvârız tahrir defterlerindeki* rakamları genel bir tablo üzerinde göstermek,⁴⁷⁶ daha sonra da mezkûr asrın muhtelif târihlerinde tanzim edilmiş olan *icmâl avârız* defterlerindeki rakamları tâkib etmek önemli bir fikir verecektir.

TABLO-XX: XVII. ASIR AVÂRIZ TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE KAZÂNIN NÜFUS DURUMU

Tarih	Neferen			Hâne			Muaf* (İmam)			%	
	Şehir	Kır	Toplam	Şehir	Kır	Toplam	Şehir	Kır	Toplam	Şehir	Kır
1623	273	655	928	71.5	196.5	268	(17)	(18)	(35)	29.41	70.58
1650	278	614	892	72	186.5	258.5	(16)	(16)	(32)	31.16	68.83
1678	392	723	1115	90	180	270	(48)	(59)	(107)	35.15	64.84
1699	250	479	729	-	-	-	(22)	(37)	(59)	34.29	65.70

*İlk üç defterde muaf olarak sâdece *imamlar* kaydedilmiş olup, sâdece 1678 ve 1699 târihli defterlerde ayrıca *askerî* olanlar ve sâir bâzı muaf gruplar da belirtilmiştir. Bunlar, aşağıda ayrıca zikredileceğinden, burada tefrik edilmemiştir. Tabloda, muafı ifâde eden rakamlar, esâsen *neferen* verilmiş olan rakamlara dâhil olduğundan, parantez içersinde gösterilmiştir.

1623 ve 1650 tarihlerinde muaf kaydedilmiş olanların tamamı *imam* olup, tabloda tefrik edilmemiş olmakla berâber, 1678 târihli defterde tesbit edilmiş olan toplam 107 muafın 29'u imam, müezzin ve hatib olup diğerleri doğrudan *askerî* kaydedilmiştir. Bunların da, 20'si *su-yolcu*, 27'si *yeniçeri geçinür*, 13'ü *kuloğlu*, 5'i *cebeci*, 1'i de *ma'zûl-sipâhî* kaydedilmiştir. Yeniçeri geçinenlerin büyük çoğunluğunun *temessüklerinin* bulunmadığı da ilâve edilmiştir. Nitekim, doğrudan doğruya yeni bir tahrir dayanarak tanzim edilmiş olan 1699 tarihli defterde, muaf sayısı 59'a düşmüş olup, bunların da, 32'si imam ve sâdât ve *gayrîhu*, 20'si *su-yolcu* ve 7'si *askerî* kaydedilmiştir.

⁴⁷⁶ Bu tablonun hazırlanmasında istifâde edilen defterler şunlardır: BOA-D.MKF-27429/11, s.51-54; BOA-KK (MKF)-2645/100, s.24-25; BOA-KK (MKF)-2562/20, s.62-67; BOA-MAD-2498, v.59b-64a; BOA-KK (MKF)-2797/251.

Yukarıdaki tabloda verilmiş olan rakamlar, az çok, XVII. asırdaki kazâ nüfusunda meydana gelen değişimi de yansıtmaktadır. Avârıza esas olmak üzere defterlerde kaydedilmiş olan toplam nefer sayısından hareketle, bunu basit bir tablo üzerinde göstermek mümkündür;

TABLO-XXI: XVII. ASIR AVÂRIZ DEFTERLERİNE GÖRE LÂZIKIYYE KAZÂSI NÜFUS DEĞİŞİMİ

Tarih	1623	1650	1678	1699
Değişim Oranı	-	-%3.87	+%25	-%34.61

Daha önce de ifade olunduğu üzere, gerçek nüfusu tahmin etmeye imkan vermemekle beraber, sâdece kazânın mezkûr asırdaki genel nüfûs vaziyetinde meydana gelen değişme hakkında bir fikir verebilmek için hazırlanmış olan bu tabloda en fazla dikketi çeken husus, 1623'e nazaran 1650'de % 3.87 nisbetinde düşüş göstermiş olan toplam nüfûsun 1678'de %25 oranında artmış olması ve 1699'da tekrar %34.61 nisbetinde azalmış olmasıdır. Ancak daha önce de işâret olunduğu üzere, 1699 târihli deftere esas teşkil eden tahririn yapılmasına bais olan, kazâ ahâlisinin civarda zuhûr eden *fesad ve şenâatin* de tesiriyle *perâkende ve perîşân* olduğu, dolayısıyla 8 köyün de harâb olduğuna dâir arz dikkate alınırsa, nüfûsda görülen son düşüşün normal karşılanması gerekir. XVII. Asır boyunca meydana gelen bu tür olumsuz gelişmelerin bir diğer tesiri de, kazânın toplam nüfûsu içerisindeki *şehirli-köylü* oranındaki değişimde görülmüştür. Zirâ, sözkonusu sosyal karışıklıklardan rahatsız olduğu için kır iskân merkezlerinden dağılanların nisbeten daha büyük köylerde yaşamayı tercih edenlerinin dışında, önemli bir kısmının tabiatıyla daha güvenli gördükleri şehire yöneldikleri anlaşılmaktadır. Hâsılı, bir önceki tabloda da belirtilmiş olduğu üzere, 1623'de %29.41-70.58 olan şehirli-köylü oranı, 1699 da %34.29-65.70 olarak tesbit edilmiştir. Çiftçi-köylü nüfûsun eşkiyâ korkusundan kasaba ve şehirlere kaçması şeklinde ifade edilebilecek olan bu problemin, daha XVII. asrın başlarından itibaren bütün Anadolu çapında ağırlığını hissettirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Anadolu Beglerbegisi'ne hitâben 7 Rebülevvel 1018 (20 Haziran 1609) târihinde yazılmış olan bir hükümde, *eşkiyâ hâvfından karyelerinden kalkub kasabalarda ve âhar yerlerde sâkin olan Anadolu reâyâsının, göçüb gideli on yıl olmayanları*

şehir ve kasabalardan kaldırıp, *gerü karyelerine gelüb sâkin olub zırd'at ve hırâsetle meşgûl olmalarının temin edilmesi* emredilmiştir. ⁴⁷⁷

Sonuç olarak, her ne kadar gerçek nüfusa dâir kesin rakamlar elde etme imkânı vermemekte ise de, XVII. asırda tanzim edilmiş olup, genellikle bütün *Anadolu eyâleti* ne âit bulunan *icmâl* avâriz defterlerindeki Lâzıkıyye kazâsı toplam *avâriz-hâne* sayısı ile ilgili rakamları tesbit etmek, en azından yukarıda zikredilmiş olan mufassal rakamlarla birlikte mezkûr asır boyunca kazâ nüfüsündeki değişmelere işâret etmesi bakımından faydalı olacaktır. Ancak, muayyen zaman dilimlerinde sözkonusu rakamların pek fazla bir değişikliğe uğramamış olması sebebiyle, ilgili defteri tesbit edilmiş olan her yılı ayrı ayrı kaydetmek yerine, avâriz-hâne sayısında meydana gelmiş olan değişiklikleri dikkate alarak, dilimler halinde belirtmek daha uygun olacaktır. ⁴⁷⁸

Târih	Avâriz-hâne
1026 (1617)	208
1031-1047 (1621-1638)	273
1054-1061 (1644-1651)	275,5
1062-1075 (1651-1665)	250,5
1077-1079 (1666-1669)	268,5
1080-1086 (1669-1676)	274,5

⁴⁷⁷BOA-MD-78, s.334.

⁴⁷⁸Bu bilgiler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde değişik tasniflerde yer alan ve târih sırasına göre zikredilecek olan şu defterlerden elde edilmiştir; BOA-D.MKF-27423, s.35; KK (MKF)-2564/22, s.32; D.MKF-27432/4, s.80; D.MKF-27445/25, s.21, 89, 174; KK(MKF)-2572/29, s.122; D.MKF-27447/26, s.13; KK(MKF)-2580/37, s.8; D.MKF-27468/46, s.45; MAD-2787, s.72; KK (MKF)-2618/73, s.23; MAD-1980, s.78; KK (MKF)-2623/78, s.66; KK(MKF)-2625/80, s.65; MAD-2749, s.72; KK(MKF)-2627/82, s.62; MAD-3850, s.77; MAD-3810, s.72; KK(MKF)-2635/90, v.14-b; KK(MKF)-2636/91, s.6; MAD-6625, s.30; MAD-3836, s.69; KK(MKF)-2646/101, v.6-b; KK(MKF)-2651/106, v.35-a; D.MKF-27516/91, s.2; KK(MKF)-2653/108, s.79; MAD-6572, s.129; MAD-2412, s.73; KK(MKF)-2657/112, v.16-b; KK(MKF)-2659/114, v.36-a; KK(MKF)-2662/117, v.16-b; KK(MKF)-2688/123, v.19-b; KK(MKF)-2665/120, v.35-a; MAD-3830, s.71; D.MKF-27574/139, s.3; MAD-2446, s.106; MAD-5025, s.49; MAD-3023, s.45; KK(MKF) 2728/183, s.42; MAD-9480, s.110; MAD-2500, s.92; MAD-3030, s.45; MAD-2987, v.50-b; MAD-5048, v.21-A; KK(MKF)-2766/220, s.93; MAD-10304, s.14-15, 52; MAD-5031, v.29-b; MAD-3826, v.50-b; MAD-3840, v.27-a; MAD-3005, v.25-a.

1087-1106 (1676-1695)	271	+1rub'
1108-1110 (1696-1699)	274,5	+1 rub'
1111 (1699-1700)	266,5	
1112 (1700-1701)	281,5	

Diğer taraftan, bu rakamların, Kütahya sancağı'nın toplam avârizhâne sayısı içersindeki nisbetinden hareketle, XVII. asırda Lâzıkıyye kazâsı nüfusunun, bağlı bulunduğu livâ nüfusu bünyesindeki ağırlığı konusunda da genel bir fikir edinmek mümkündür. Sözelimi, 1043 (1633-34) yılı, Kütahya sancağı'nın toplam avâriz-hâne sayısı 3.750,5 iken Lâzıkıyye kazâsı 273 hâne ile bunun % 7.27'sini bünyesinde barındırmaktadır.⁴⁷⁹ Kezâ 1060 (1650) yılında, Kütahya Sancağı'nda tesbit edilen toplam 3.986,5 avâriz-hânenin % 6.91'ini (275,5)⁴⁸⁰ bünyesinde barındıran Lâzıkıyye'nin, 1073 (1662-63) yılındaki oranı, sancak toplamının 4.158'e yükselmiş olması sebebiyle %6.02'ye düşmüştür.⁴⁸¹ Bununla birlikte, sözkonusu nisbetin, 1101 (1689-90)'da %7.93,⁴⁸² 1108 (1696-97)'de ise toplam 3.359 hânenin 274,5'ine sâhip olması sebebiyle %8.17'ye yükselmiş olduğunu da belirtmek gerekir.⁴⁸³

⁴⁷⁹BOA-KK (MKF)-2572-29, s.122.

⁴⁸⁰BOA-KK (MKF)-2618-73, s.23.

⁴⁸¹BOA-KK (MKF)-2635-90, v.14-b.

⁴⁸²BOA-MAD-9480, s.110-11.

⁴⁸³BOA-MAD-10304, s.52.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAZÂNIN ZİRAÎ BÜNYESİ VE TOPRAK İDÂRESİ

A-ZİRAÎ BÜNYE

1-Kazânın Genel Zırâî Özellikleri ve Ekilebilir Toprak Durumu

Bütün sanayi öncesi toplumlarda olduğu gibi, Osmanlı iktisâdî hayâtının temelini de, hukûkî ve mâlî esasları, farklı bölgelerin bünyevî husûsiyetleri de dikkate alınmak sûretiyle kânunnâmelerde sarâhatle tâyin edilmiş olan zırâî ekonomi teşkil etmekte idi. Zırâat hayâtı Osmanlı toplumunda öylesine hâkim bir iktisâdî faâliyet sahası idi ki, daha önce de işâret olunduğu üzere, sâdece kır iskân yerlerinde değil, kasaba ve hattâ şehir niteliğini hâiz yerlerdekinüfusun önemli bir kesimi de doğrudan zırâatla meşgul olmakta idi. Dolayısıyla, Osmanlı bütününün küçük bir parçası olan Lâzıkıyye kazâsı'nın XVI ve XVI. asırlardaki iktisâdî hayâtında hâkim olan unsurda zırâat idi.

Zırâat hayâtını belirleyen en önemli faktörlerden birisi, zırâî mahsullerin başlıca hayat kaynağı olan topraktır. Toprağı meydana getiren elemanların fizikî halleri ve kimyevî terkib husûsiyetleri zırâat türünün tâyininde en az iklim faktörleri kadar önemlidir.¹ Kezâ, yüzey şekilleri de, yükselti ve eğim bakımından tarıma etki eden mühim faktörlerden birisidir.²

Daha önce de belirtilmiş olduğu üzere, hemen hemen bugünkü Denizli merkez ilçe ile Sarayköy, Buldan ve Güney ilçelerinin işgâl ettiği sahayı ifâde eden Lâzıkıyye kazâ dâiresi münbit ovalarıyla bugün olduğu gibi, Osmanlılar zamânında da en verimli zırâat alanlarından birisi olan batı Anadolu'nun önemli bir parçası konumundadır.

Lâzıkıyye kazâsı, yüzey şekilleri bakımından dalgalı olmakla berâber, alçak ve yüksek ovalarla yaylalar birbirini tamâmlamaktadır. Bu geniş coğrafî sahada deniz seviyesine en yakın olan yer 170 m ile Sarayköy olup, bunu sırasıyla 400 m ile Denizli, 609 m ile Buldan ve 800 m ile Güney tâkib etmektedir. Bunlardan

¹ Erol Tümertekin, *Ekonomik Coğrafya*, İstanbul, 1982, s.99-101; Besim Darkot, *Türkiye İktisâdî Coğrafyası*, İstanbul, 1972, s.15-16.

² E.Tümertekin, *Aynı eser*, s.102-103.

Goncalı, Sarayköy ve Denizli ovaları ile Buldan ilçesinin Büyük-Menderes vâdîsi kazânın alçak kısımlarını teşkil etmektedir.³

Sarayköy, Buldan ve merkez ilçenin Böceli, Akköy, Ecirli, Goncalı köyleri ile Buldan, Yenice köylerini içine alan geniş düzlüğü kaplayan Büyük-Menderes ve Çürüksu vâdileri kazânın en verimli arâzisini teşkil etmektedir. Bu vâdiler, derin alüvyonlu topraklarla örtülü dolma arâzîdir. Tarıma çok elverişli olan bu havza topraklarında humus hâkimdir. Kısaca ifâde etmek gerekirse, Denizli, Sarayköy ve Buldan ovaları, biri kuzeye, diğeri doğuya doğru uzanan iki kol hâlinde olup, doğuya uzanan ovanın içinden Çürüksu çayı, kuzeyinden ise Büyük-Menderes nehri geçmektedir. Dolaysıyla, büyük bir kısmında aynı zamanda sulama yapılabilen bu ovalardaki tarlalar geniş düzlükler boyunca aralıksız devam etmektedir.⁴ Büyük-Menderes ve kollarının suladığı yaklaşık 31.000 hektar genişliğindeki Sarayköy ve Buldan ovalarıyla, Çürüksu'yun suladığı Denizli ovası, bu hüviyetine bağlı olarak, pamuk, çeltik ve sâir hububât üretimi başta olmak üzere, sâir zirâî mahsûller itibâriyle kazânın en verimli sahâsi durumundadır.⁵

Bununla birlikte, kuzeydeki bu geniş alüvyal ovalarla güneydeki Babadağ kütlesi ve yüksek yaylaları birbirinden ayıran bir morfolojik ünite olarak, Denizli civarındaki neojen yaylalarına da temas etmek gerekir. Başta Kazıkbel yakınında toplanan ve tek kol hâlinde Tekkeköy'e kadar gelerek buradan itibâren bâzı dereleri de alarak, Akhan civarında Çürüksu'ya karışan Emir çayı olmak üzere, doğudan inip kuzeye doğru akan pekçok dereyle oldukça derin bir şekilde parçalanmış olan bu neofen arazi, hemen hemen Kabağağ köyünden başlayan, Babadağ-Sarayköy ve Denizli'yi de içine alarak Honaz'ın birkaç km doğusuna kadar uzanmaktadır. Buralarda, derelerin tabanlarındaki sulanabilen kısımlarda yetiştirilen pamuk, mısır, sebze ve meyve hâricinde genellikle hububat zirâatı yapılmaktadır.⁶

Görüldüğü gibi, Lâzıkıyye kazâ dâiresindeki önemli bir kısmı sulanabilen zirâata kâbil geniş sahâları kaplayan toprağın ekilebilme ve verim derecesi oldukça yüksektir. Nitekim, 1956 yılında Helling tarafından yayınlanmış olan bir tedkîkde,

³ *Denizli İl Yıllığı-1967*, s.92-93.

⁴ S.Güney, *Büyük Menderes Bölgesi*, s.50-51.

⁵ *Denizli İl Yıllığı-1967*, s.93

⁶ S.Güney, *Aynı eser*, s.49-50.

Denizli ve civârı, Türkiye'nin en verimli ve zengin zırâat bölgesi olan batı ovaları arasında önemli bir konumda zikredilmiştir.⁷ Aşağıda, tahrir defterlerindeki tesbîtlere dayanılarak verilecek olan bilgiler, bunun, XVI. ve XVII. asırlar için de geçerli olduğunu göstermektedir. Kezâ, Lâzıkıyye kazâsı hâsılının diğer kâza hasıllarıyla mukayesesi de bunu teyîd etmektedir.

Zırâat hayatındaki rolü itibâriyle en az toprak kadar önemli olan bir diğer faktör de, esâsen bütün iktisâdî faaliyetlerin şekli ve dağılışından sosyal hayatın şekillenmesine kadar insan hayatında son derece önemli olan ve tabîi çevrenin dinamik bir unsuru olarak kabul edilen iklimdir. Bu cümleden olarak, sıcaklık, nem, güneş ışığı, rüzgar, yetiştirme devresinin uzunluğu gibi iklimik faktörler, tabîi bitki örtüsünden sâir kültür mahsüllerine varıncaya kadar zırâat hayatını yönlendiren önemli faktörlerdendir.⁸ İklim faktörlerini, daha açık bir ifâdeyle, *mekan biriminin prodüktif olmasını hazırlayan, her karış toprağa bir ölçüde imkân tanıyan en önemli etkenler* şeklinde zikretmek de mümkündür.⁹

Batı Anadolu'nun bir parçası olan Lâzıkıyye kazâ dâiresi, toprak bakımından olduğu kadar, iklim husûsiyetleri itibâriyle de zırâata oldukça müsâit bir bölge olma özelliğini taşımaktadır. Batı Anadolu Bölgesi'nde, genel olarak yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı şeklinde tanımlanan Akdeniz iklimi hâkim olup, reliyefin durumu bu iklim şartlarının iç bölgelere kadar girmesine imkân tanımaktadır. Denizli, iklim bakımından esâsen üç bölgeye ayrılmış olan batı Anadolu'nun *zemîni deniz yüzeyinden pek yüksek olmayan, yaz ve kış sıcaklık farkları kıyıya göre biraz artan Ege bölümü çukur ovaları* şeklinde tanımlanan kısımda yer alması hasebiyle, Ege-Akdeniz ve İç-Anadolu iklimleri arasında bir geçit iklim bölgesi üzerinde bulunmaktadır. Ege Denizi'nin tesiri Büyük Menderes vâdîsi boyunca Sarayköy ve Denizli'ye kadar sokulmaktadır. Dolayısıyla, denizden yüksekliği ortalama 170-400 m olan kazânın önemli bir kısmında yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlıdır. Yüksekliği 800 m'nin üstünde olan Güney civârında ise İç Anadolu'nun yayla iklimi hâkim olup, yazlar nisbeten serin ve kurak, kışlar

⁷ George-Barbara Helling. *Sosyolojik ve İktisâdî Bakımdan Türkiye'de Köy*, (Çev. Ahmet E. Uysal). Ankara 1956. s.10-13, 48-53 vd.

⁸ E. Tümerekin. *Aynı eser*, s. 92-98.

⁹ Asaf Koçman. *İnsan ve Çevre Etkileri yönünden Ege Ovalarının İklimi* (E.Ü. Yayınlanmamış Proje). İzmir. 1992. s.7.

soğuk, kar ve yağmur yağışlıdır. Büyük Menderes ve Çürüksu havzalarında, yazın sıcaklık 40, Güney'de ise 36 dereceye kadar yükselir. Yıllık sıcaklık ortalaması, Sarayköy'de (İbsili nâhiyesi) 17.8, Denizli merkez'de (Lâzıkıyye) 15.8, Güney'de 13.5 derecedir. Yıllık yağış ortalaması ise, Sarayköy'de 497.2, Denizli merkez ilçede 533.5, Güney'de 694.1, Buldan'da 866.8 mm'dir. Zaman içersinde iklim şartlarında görülen değişmelere rağmen, bu da gösteriyor ki, XVI. ve XVII. asırlarda Lâzıkıyye kazâsı en sıcak bölgeleri İbsili ve Lâzıkıyye nâhiyeleri, en fazla yağış alan bölgeler ise, Kaş-Yenice (Buldan) ve Aydos nâhiyeleri olmuştur. Bütün kazâ dâiresinde özellikle kış mevsiminde nisbî nem oranının oldukça yüksek olduğu görülmektedir.¹⁰

Kısacası, zikrolunan toprak ve iklim husûsiyetlerini hâiz olan Lâzıkıyye kazâsı, XVI. XVII. asırlarda, münbit ovalarıyla, çok çeşitli zırâî mahsûllerin yetiştirildiği bir ünite olarak, gerek tâbî olduğu Kütahya livâsı'nda gerekse diğer kazâlar arasında oldukça önemli bir yer tutmakta idi.

Tahrir defterlerindeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, XVI. asırda çiftçi-köylü reâyânın tasarrufunda bulunan zırâat sahâları, başlıca, *çift*, *nim-çift* ve *zemîn* olmak üzere üç ayrı birim hâlinde belirlenmiştir. Bunlardan çift, esâsen genellikle bir çift öküzle sürülebilen bir zırâî ünite olarak târif edilmiş olan çiftlik'i ifâde etmektedir. Çiftliğin XVI. asırda ifâde ettiği bu klasik anlam, ancak müteâkib asırda, büyük mâlikânelerin teşekkülü ile birlikte önemli bir değişikliğe uğrayacaktır.¹¹ Bundan önce, genellikle bir çiftçi ailenin işleyebileceği bir zırâî üniteyi ifâde eden çiftlik, bulunduğu mahallin özelliklerine ve toprağın verim kabiliyetine göre yâni, *âlâ*, *evsat* veyâ *ednâ* olmasına göre farklı ölçülerde olmakla beraber, 60-150 dönüm arasında değişmektedir.¹² Genel olarak, *âlâ* yerden 60-80, *evsat* yerden 80-100, *ednâ* yerden ise 100-150 dönüm bir çiftlik itibâr olunmuştur.¹³ Husûsiyle, Lâzıkıyye kazâsı'nın da bağlı bulunduğu Kütahya Sancağı'nda ise, *hâs* yerden 60, *evsat* yerden 80-90, *ednâ* yerden 120, *be-gâyet*

¹⁰ Denizli İl Yıllığı-1967, s.101-106; Besim Darkot-Metin Tuncel, *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul, 1978, s.25-29. Tafsilat için bkz. S.Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, 68-166; A.Koçman, Aynı proje, s.22.+1.63-87 vd.

¹¹ Bkz. Halil İnalçık, "The Emergence of Big Farms, Çiftlik: State, Landlords and Tenants", *Contributions a l'histoire Economique et Sociale de l'Empire Ottoman, Turcica*, III (Paris 1983), s.105-126.

¹² H.İnalçık, "Çiftlik", *EF*, II,32-33.

¹³ Ö.L.Barkan, "Çiftlik", *İA*, III, s.393

ednâ yerden ise 150 dönüm bir çiftlik itibâr olunmuştur. Buradaki esas birim olan *dönüm* ise, Kütahya Livâsı kanunnâmesi'nde *°alâ mâ-hüve'l-ma'rûf orta adım ile tûlen ve °arzan kırk adım yerdür* şeklinde tanımlanmıştır.¹⁴

Tahrir defterlerinde yazılı bulunan çiftçi-köylü reâyânın isimleri altındaki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, bu ölçüler içersinde yer tasarruf eden kimselerden, bütün çifte mutasarrıf olanlar *çift*, onun yarısı kadar yere mutasarrıf olanlar ise, *nim-çift* olarak yazılmışlardır. Bununla birlikte, aşağıda da görüleceği üzere, nâdir de olsa, *çift ve nim* şeklinde bir buçuk çift, hattâ, *çift-çift* şeklinde iki çift tasarruf edenlere de tesâdüf edilmektedir. Nim-çiftten az olan topraklar ise *zemin* kaydedilmiştir. Bunlar, genellikle *iki dönüme bir akça* hesabıyla tâyin edilmiş olan *resm-i zemini* ödemek kaydıyla *hâriç reâyâ* ya veyâ yeri az olan reâyaya verilmiş olan topraklardır.¹⁵ Daha ziyâde reâyâsı az olan veyâ hiç olmayıp, defterlerde *hâli hâriçden ekilir* şeklinde kaydedilmiş olan köy ve mezraalardan tahsis edilmiş olan bu kâbil topraklar, tahrir defterlerinde, *zemin-i Hacı Veli resm-16* şeklinde belirtilmiştir. Bâzan da, 1571'de Kaş-Yenice nâhiyesi'nin Akbayır karyesi'nde olduğu gibi, *Zemin-i sipâhîyân ve gayrihu derdest-i Osman ve Hüseyin ve Mehmed ve Hüseyin ve Bâli ve Hasan ve Hamza ve Bâli Fakih ve Aslıhan, resm-298* şeklinde büyükçe bir zirâî ünitenin *zemin* olarak birden fazla kimseye müştereken tahsis edilmiş olduğu da görülmektedir.¹⁶

Kısaca, buraya kadar zikrolunan minvâl üzere, tımâr sistemi etrâfında teşekkül etmiş olan Osmanlı toprak düzeni çerçevesinde çift, nim-çift ve zemin tasarruf eden çiftçi-köylü reâyânın tâbî oldukları vergi sistemiyle birlikte, hukûkî statülerini değerlendirmeye geçmeden, kesin rakamlarla tesbit imkânı bulunmamakla berâber, kazâdaki zirâta kâbil toprak durumu hakkında genel bir fikir vermesi bakımından, tahrir defterlerindeki kayıtlara göre, bunların sayılarını bir tablo üzerinde göstermek faydalı olacaktır.

Bu noktada değerlendirebileceğimiz ilk defter 1520 târihli mufassal tahrir defteridir.¹⁷ Ancak, aynı tarihli mufassal evkâf ve piyâde defteri bulunmadığından, kazânın genel durumu hakkında fikir edinmek mümkün olmamaktadır. Bu

¹⁴ BOA-TD-438, s.11; TKGM-KKA-TD-47, v.3-a.

¹⁵ BOA-TD-438, s.11; TKGM-KKA-TD-47, v.3-a.

¹⁶ TKGM-KKA-TD-48, v.154-a.

¹⁷ BOA-TD-49.

münâsebetle, gerek vakfa tahsis edilmiş olan zirâat sahâları, gerekse piyâde çiftliklerine ayrılmış olan alanlarla ilgili boşluğu on yıl sonra 1530-31 târihlerinde düzenlenmiş olan, her ikisi de mufassal iki defterden hareketle, yaklaşık olarak doldurmak sûretiyle, daha derli toplu bir fikir edinmek mümkündür.¹⁸ Diğer taraftan, 1530 târihli tahrir eât mufassal defterin mevcut olmaması ve aynı tarihli bir defterde¹⁹ nüfusun sâdece *icmâl* olarak *hâne-mücerred* şeklinde kaydedilmiş olması, sözkonusu değerlendirmeyi 1530 târihi için de imkânsız kılmaktadır. Binâenaleyh, XVI. asrın ilk yarısında Lâzıkiyye kazâsı'nda ekilebilir toprak miktârı hakkında fikir yürütebilmek için her iki târihte düzenlenmiş farklı karakterlerdeki defterleri birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

TABLO-I: 1520-1530 TÂRIHLİ TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE LÂZIKIYYE KAZÂSİ NÂHIYELERİNDEKİ ZİRÂATA KÂBİL TOPRAKLARIN DAĞILIMI

Nâhiyeler	Tam Çift	Nim Çift	Reâyâ Çiftliği Sayısı	Husûsî Çiftlik Sayısı	Piyâde Çiftlikleri (Dönüm)	Zemîn (Dönüm)
Lâzıkiyye (Merkez)	96	216	204	1	5.365	2.880
İbsili	235	626	548	7	1.730	14.313
Kaş-Yenice	71	307	225	6	2.992	9.099
Aydos	95	353	272	-	3.720	12.600
Yekûn	497	1.502	1.249	14	13.807	38.892
Tahmînî Dönüm Miktârı	-	-	99.920	1120	13.807	38.892
Tahmînî Toplam Dönüm Miktârı=						153.739

1520-1530 Târihleri îtibâriyle Lâzıkiyye kazâsında fiilen işlenebilir toprak miktârını tahmînen tâyin denemesi mâhiyetinde düzenlenmiş olan bu tablo hazırlanırken, yukarıda işâret olunan defterlerde kayıtlı çift ve nim-çift sayıları esas alınmış ve buradan hareketle çiftçi-köylü reâyânın tasarrufunda bulunan toplam çiftlik sayısı tesbit edilmiştir. Buna, ayrıca, bir kısmı tımâra bir kısmı da vakfa tahsis edilmiş olup, sâir köy ve mezraalardan bağımsız ayrı bir zirâî ünite olarak kaydedilmiş olan husûsî çiftliklerin de eklenmesiyle elde edilen rakam,

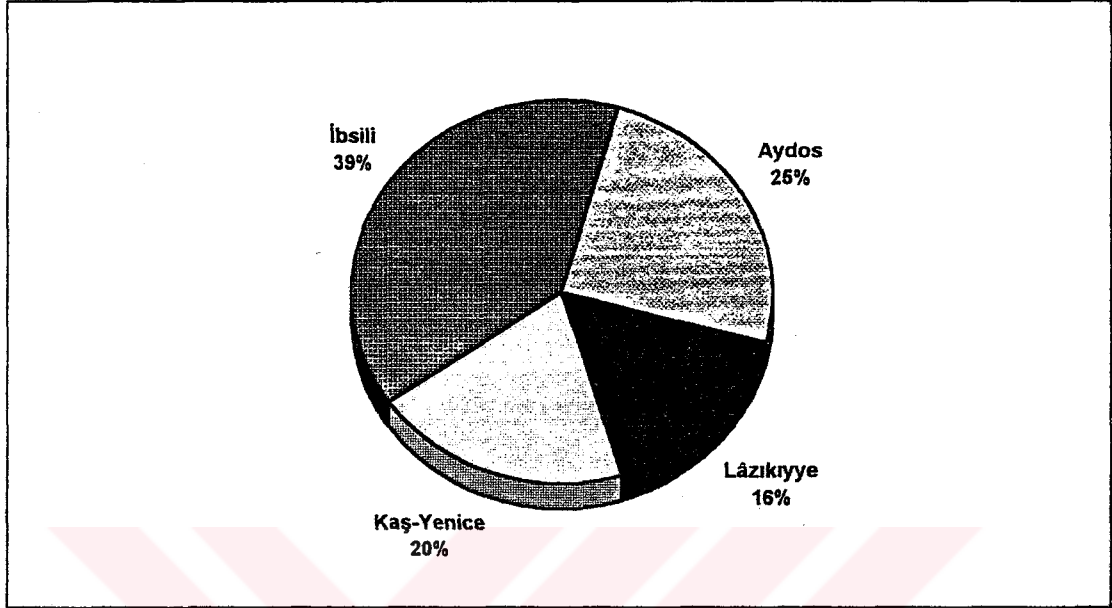
¹⁸ BOA-TD-369:BOA-TD-447.

¹⁹ BOA-TD-438.

Kütahya Sancağı'nda geçerli olan çiftlik dönüm miktârları gözönünde bulundurulmak sûretiyle, evsat yerden 80-90 dönüm bir çiftlik addedildiği için ortalama 80 ile çarpılarak çiftliklerin toplam dönüm miktârı elde edilmiştir. Buna göre, mezkûr tarihlerde Lâzıkıyye kazâsı nâhiyelerinde bu kâbil çiftliklerin teşkil ettiği toplam dönüm miktârı 101.040 (%65.72) olarak tesbit edilmiştir. Daha önce de zikrolunduğu üzere, nim-çift'den az olması hasebiyle zemîn olarak ziraata tahsis edilmiş olup, tablonun son hânesinde kaydedilmiş olan toprakların toplam dönüm miktârı ise, tahrir defterlerinin hâsıl kısmında *resm-i zemîn* olarak kaydedilmiş olan vergi tutarından hareketle tesbit edilmiştir. Sözkonusu *resm-i zemîn*, 1530 târihli Kütahya Livâsı kânunnâmesi'nde vasat yerden *üç dönüme bir akça* olarak belirlendiği için, mezkûr vergi miktârının üçle çarpımı, kazâ dâiresinde bu minvâl üzere tasarruf edilen toprakların toplam dönüm miktârını ifade etmektedir. Kazâ dâiresinde fiilen işlenen toplam 153.739 dönümün %25.29'unu teşkil eden bu kâbil toprakların toplam dönüm miktârı 38.892 dir. Bütün bu zırâî birimlerin hâricinde, bir de, farklı statüsü sebebiyle bir önceki bölümde üzerinde durulmuş olan ve ocak nizâmıyla işletilmek üzere, muayyen hizmetler mukâbilinde yayalara tahsis edilmiş olan *piyâde çiftlikleri* bulunmaktadır. İlgili rakamlar dikkate alındığında, bu çiftliklerin de oldukça önemli bir zırâî potansiyele sâhip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, tabloda da görüldüğü üzere, bunların *piyâde* defterlerinde dönüm olarak verilmiş olan rakamlarından elde edilen yekûnu ifade eden 13.807 dönüm, kazâ toplamının %8.98'ini teşkil etmektedir.

Kazâ dâiresini teşkil eden nâhiyelerin ekilebilir toprak durumunu dolayısıyla, kendi bünyesindeki zırâî potansiyelini belirlemek de, nâhiyeler arasındaki farklılığı ortaya koymak bakımından oldukça önemlidir. Bu noktada, genel bir fikir verebilmek için sözkonusu toplam dönüm miktârının nâhiyelere dağılımını bir şema ile göstermek yeterli olacaktır;

ŞEMA-I:1520-30 TÂRİHLERİNDE KAZÂDA MEVCUT EKİLBİLİR TOPRAK DÖNÜM MİKTÂRININ NÂHİYELERE DAĞILIMI

Görüldüğü üzere, 1520-30 târihlerinde Lâzıkıyye kazâ dâiresindeki ekilebilen toprağın, %39.31'ini teşkil eden 60.443 dönümü müteâkib asırda Ezine-i Lâzıkıyye adıyla müstakil kadılık olan İbsili nâhiyesi hudutları dâhilinde bulunmaktadır. Gerçekten de, Büyük Menderes'in suladığı Sarayköy ovası, bugün dahî Denizli'nin en büyük ve verimli zırâî potansiyeleni teşkil etmektedir. Aşağıda da görüleceği üzere, sulama imkânından dolayı, pamuk ve çeltik başta olmak üzere, XVI. asırda burada büyük miktârlarda hububât istihsâlinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunu 38.080 dönüm (%24.76) ile Aydos, 30.571 dönüm (%19.88) ile hemen hemen bugünkü Buldan ve Güney ilçelerinin hudutları dâhilinde bulunan ve XVII. asırda Çarşamba-i Lâzıkıyye adıyla müstakil kadılık olan Kaş-Yenice ve 24.645 dönüm (%16.03) ile Lâzıkıyye merkez nâhiyesi tâkib etmektedir. Bunlardan Kaş-Yenice hudutları dâhilinde bulunan Buldan ovası Büyük Menderes nehri, merkez nâhiyesi hudutları dâhilinde bulunan Çürüksu vâdîsi olarak da zikredilen Denizli ovası ise arâziye isim teşkil eden Çürüksu tarafından sulanabilen son derece verimli zırâat sahaları olarak dikkati çekmektedir.

Kazâ dâiresindeki zırâata kâbil toprak miktârını eksiksiz tesbit edebileceğimiz tek defter serisi ise 1570-71 târihlerine aittir. Bu târihlere âit mufassal tahrir²⁰, vakıf²¹ ve piyâde tahrir²² defterlerindeki kayıtlardan hareketle, 1520-30 târihli değerlendirmeye göre, daha gerçeğe yakın sonuçlar elde etmek mümkündür.

TABLO-II: 1571 TÂRİHLİ TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE LÂZIKIYYE KAZÂSI NÂHIYELERİNDEKİ ZİRÂATA KÂBİL TOPRAKLARIN DAĞILIMI

Nâhiyeler	3 Çift	2,5 Çift	2 Çift	1,5 Çift	Tam Çift	Nim Çift	Reâyâ Çiftliği Sayısı	Husûsî Çiftlik Sayısı	Piyâde Çiftlikleri (Dönüm)	Zemîn (Dönüm)
Lâzıkıyye (Merke	-	-	-	-	51	264	183	2	5.011	13.494
İbsili	1	-	2	6	128	504	396	7	1.740	38.031
Kaş-Yenice	-	1	-	4	64	314	229,5	10	2.442	21.303
Yekûn	1	1	2	10	243	1082	808,5	19	9.193	72.828
Tahminî Dönüm Miktârı	-	-	-	-	-	-	64.680	1.520	9.193	72.828
Tahmini Toplam Dönüm Miktarı=										148.221

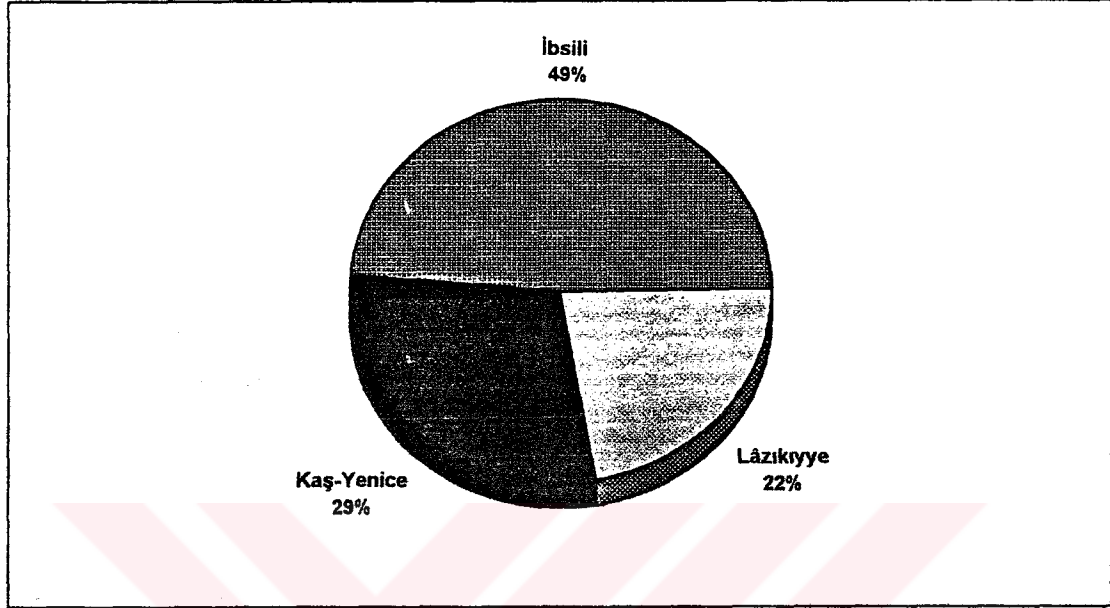
Görüldüğü üzere, 1520-30 târihlerinde Lâzıkıyye kazâsında toplam 153.739 dönüm ekilebilir toprak tesbit edilmiş iken, bu rakam 1571'de 148.221'e düşmüştür. Tablodan da anlaşılacağı gibi, bunun tek sebebi, XVI. asırda kazâyı teşkil eden dört nâhiyeden birisi olan ve bir önceki tahrir defterlerine göre İbsili'den sonra, en fazla zırâat sahâsını bünyesinde barındıran Aydos nâhiyesi'nin 1571'de Lâzıkıyye'den ifrâz olunmak sûretiyle müstakil kadılık olarak yazılmış olmasıdır. Nitekim, diğer üç nâhiyenin toplam dönüm miktârı, 1520-30 târihlerine nazaran %28.15'lik bir artış göstererek, 1571'de 148.221'e ulaşmıştır. Bunun kazâyı teşkil eden üç nâhiye dağılımı ise şöyledir;

²⁰ TKGM-KKA-TD-48.

²¹ TKGM-KKA-TD-560.

²² BOA-TD-510.

ŞEMA-II:1571'DE KAZÂDA MEVCUT EKİLEBİLİR TOPRAK
DÖNÜM MİKTÂRININ NÂHİYELERE DAĞILIMI

Şemada da dikkati çekeceği üzere, kazâdaki zırâî alanların en büyük ve verimli kısmına sahip olan İbsili nâhiyesi'nin ekilebilir toprak miktarı bir önceki tahrir göre %18.13'lük bir artışla 1571'de 72.011 dönüme çıkmıştır. Aydos'un ayrılmasıyla bu târihteki nisbi ağırlığı da %39.31'den %48.58'e yükselmiştir. Kezâ, 1520-30 târihlerine göre, diğer iki nâhiyenin zırâat sahâlarında da önemli artış görülmüştür. Dönüm olarak ekilebilir toprak miktarı, Kaş-Yenice'de %40.34'lük bir artışla 42.905'e, Lâzıkıyye'de ise, %35.13'lük bir artışla 33.305'e yükselmiştir. Bu da gösteriyor ki, 1530-1571 târihleri arasında, İbsili'ye nazaran, Kaş-Yenice ve Lâzıkıyye nâhiyeleri, daha fazla yeni zırâat sahâlarının açılmasına sahne olmuştur.

Kazâ dâiresindeki ekilebilir toprak miktarını ortaya koyabilmek düşüncesiyle tesbit edilmiş olan bu rakamlar, elbetteki kesin olmayıp, tahmîni niteliği hâizdir. Zîrâ, Manisa kazâsı'nı tedkîk ederken, Emecen'in de işâret etmiş olduğu gibi²³, gerek *zemîn* resminin bâzen diğer vergi bileşikleri ile birlikte yazılması, *bennâk* kaydedilmiş olan kimselere tahsis edilmiş olan yerlerin defterlerde belirtilmemiş olması ve gerekse, batı Anadolu'da ve bu arada Lâzıkıyye kazâsı'nda yaygın olan bağcılığa ayrılmış olan zırâî alanların miktarının tesbit

²³ F.Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.226-27.

edilememiş olması bakımından tabloya yansıtılmayan bir miktâr ziraat sahâsının daha ilâve edilmesi gerekir. Kısacası, yukarıda elde edilmiş olan rakamların, kazâda zırâat kâbil olan en az toprak miktârı olarak kabul edilmesi gerekir. Bununla birlikte, birinci bölümde de belirtildiği üzere, XVI. asrın sonlarından itibaren, İbsili'nin Ezine-i Lâzıkıyye, Kaş-Yenice'nin de Çarşamba-i Lâzıkıyye adıyla müstakil kadılık olup, Lâzıkıyye'den ayrılmaları üzerine, tabî olarak kazâ dairesinin merkez nâhiyenin hudutlarına kadar daralmasıyla birlikte ziraat sahâsı da oldukça küçülmüştür. 1571 Târihli tahrir defterindeki kayıtlardan hareketle, XVII. asırda kazânın ekilebilir toprak miktârının yaklaşık 33.000-34.000 dönüm civârında olduğunu tahmin etmek mümkündür. Diğer taraftan, mezkûr asırda, daha önce de zikrolunduğu üzere, Lâzıkıyye ve civârında yoğunlaşan *fesad* ve *şekâvet* hareketleriyle birlikte yaşanan sosyal çalkantıların, reâyânın dağılması, bâzı köylerin boşalması ve toprakların *hâlî-harâb* kalması gibi olumsuzluklara yol açmış olması sebebiyle zırâat hayâtını önemli ölçüde sekteye uğratmış olduğunu da belirtmek gerekir.

Kazânın zırâata kâbil toprak durumunu değerlendirirken, işaret edilmesi gereken önemli noktalardan birisi de, özellikle yağışın düzensiz olması ve yazların genellikle uzun dönem kurak geçmesi sebebiyle²⁴, gerek zırâat türünü belirlemede ve gerekse toprağın verim kabiliyetinde son derece etkili olan *sulama* konusudur. XVI. Asırda Lâzıkıyye kazâsı'nı teşkil eden bugünkü Denizli merkez kazâsı, Sarayköy, Buldan ve Güney ilçeleri, zengin akarsu kaynaklarına sâhip bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, Dinar civârından çıkıp, Çivril, Çal ve Baklan ovalarını geçerek Güney ilçeleri arâzisine ve buradan da Buldan ve Sarayköy'e inen ve burada bir noktada Çürüksu ile birleşen Büyük Menderes nehridir. Bir nehir, daha önce de işaret olunduğu üzere, kazânın en büyük ve verimli zırâat sahâsını teşkil eden XVI. asırda İbsili nâhiyesi hudutları dâhilinde bulunan Sarayköy ovasını sulamaktadır. Bu diğer önemli akarsu kaynağı ise Honaz Dağı, Kaklık ve Kocabaş yöresinin sularını toplayarak Böceli köyünden ovaya inen ve burada Gökpinar ile diğer bazı derelerin de karışımıyla kendi adına izâfeten Çürüksu ismiyle mâruf olan Denizli ovasını sulayarak geçtikten sonra

²⁴ S.Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, s.245-46.

Sarayköy yakınlarında Büyük Menderes'e iltihak eden Çürüksu'dur.²⁵ İşte bugün olduğu gibi, XVI. ve XVII. asırlarda da, bu bölgede sözkonusu kaynakların verdiği imkânla sulama suretiyle, yaz aylarında sıcak kuşak mahsûllerinden pekçoğu yetiştirildiği gibi elde edilen mahsûlün verim kabiliyeti ve kalitesi de oldukça yüksek oluyordu. Bu husus, esâsen, aşağıda, kazâda yetiştirilen zırâî mahsûllerin nevî ve miktârları ile birlikte ele alındığı kısımda daha açık bir sûrette görülecektir.

Sulama ile ilgili, tahrir defterlerinde, daha ziyâde istihsâli büyük ölçüde bol su bulunmasına bağlı olan çeltik üretimine tahsis edilmiş olan topraklar için açılmış olan *arg-ı çeltük* veyâ *nehr-i çeltük* kayıtlarına tesâdüf edilmektedir. Lâzıkıyye nâhiyesine bağlı Mürsend karyesi ile ilgili kayıtlar arasında, oradaki çeltik argını belirtmek üzere *mezkûr köyde bir arg var der-defter-i köhne elân bile mukarrer* şeklinde, bir not düşülmüştür.²⁶ Gene aynı nâhiyeye bağlı Koyunculu karyesinde zırâat olunan çeltik ise, *hâsıl-ı çeltük an-nehr-i Dudluca ki Eskihisar nâm karye sınırında zırâat olunur* şeklinde kaydedilmiştir.²⁷ Kezâ, İbsili nâhiyesine tâbî Acılı karyesindeki arg'da, *karye-i Acılı'da bir arg varmış Acılı argı derler Hüdavendigâr zamânında tereke argı imiş sonra Ya'kûb Çelebi zamânında çeltük argı olmuş...* şeklinde kaydedilmiştir.²⁸ Kaş-Yenice'ye tâbî Ağapınarı karyesinde vaktiyle faal olmakla beraber zamanla muattal kalmış olan arg ise 1520 târihli defterde şöyle kaydedilmiştir; *Mezkûr köyde bir arg var imiş sâbıkâ on iki mudd tohum ekilür imiş... on-beş yıl ziyâde imiş ki mezkûr arg battal olub Menderes nâm su bendini alub suyu... kâbil olmadığıyla ekilmeyüb mu'attal kalmışdır.*²⁹ Bunların dışında, bir önceki bölümde belirtildiği üzere, Lâzıkıyye kazâsında çeltik üretimi yapılan daha pek çok köy olmakla berâber, su kaynakları hakkında ayrıca kayıt bulunmamaktadır.

Bununla birlikte, diğer bâzı köylerle ilgili kayıtlarda da, çeltik dışında, *tereke*nin sulanması için tahsis edilmiş olan su kaynaklarına işâret edilmiştir. Meselâ, 1571 târihli tahrir defterinde, İbsili nâhiyesine bağlı Dökkâşe karyesi

²⁵ Tafsilat için bkz. S.Göney, *Aynı eser*, s.231-245; K.Şakir, *Denizli*, s.45-46; Ş.Sami, *Kâmûsü'l-'alâm*, III. s.2148; C.H.Texier, *Küçük Asya*, s.395-96.

²⁶ BOA-TD-1051, s.51.

²⁷ TKGM-KKA-TD-48, v.114-a.

²⁸ BOA-TD-1051, s.9.

²⁹ BOA-TD-49, s.746.

terekesinin Sarucasu'dan suvarıldığı, suyunun olduğu dolayısıyla *defter-i 'atikde* mukayyed olduğu gibi *defter-i cedid'e* de aynı şekilde kaydedilmiş olduğu belirtilmektedir.³⁰ Gene, aynı nâhiyeye tâbi Sırçalık ile ilgili kayıtlarda da, köyün suyu olduğu ve bununla sulanan susam ve pamuktan *mâ-takaddümden rub'* alınageldiğine işaret edilmiştir.³¹

Diğer taraftan, tahrir defterlerindeki bâzı kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, sulamaya tahsis edilmiş olan su kaynakları genellikle birkaç iskan yeri arasında müşterek kullanılmaktadır. Bu cümleden olarak, Lâzıkıyye nâhiyesi'ne tâbi Boladân karyesi topraklarının bir kısmını sulayan kaynak şöyle kaydedilmiştir; *Mezkûr köy içinde bir arg-i su var karye-i Kula'nındur. Mezkûrân köyler mutasarrıflardur sûret-i defter budur el-vakt giru zikrolunan Kula köy ile Boladân köy halkı 'ale'l-iştirâk tasarruf iderler.*³² Gene aynı nâhiyeye bağlı Donuzpınarı karyesinde mevcut olan çeltik argından *Merhûm Ya'kub Çelebi evlâtlarının* hissesi olduğu kaydedilmiştir.³³ Kezâ, İbsili'ye tâbi Mahmudlu karyesinin de, Göger çiftliğinden *on günde bir* suyunun olduğu belirtilmiştir.³⁴

Ayrıca, bir önceki bölümde zikredilmiş olan piyâde çiftlikleri ile ilgili tahrir defterlerinde, buralara tahsis edilmiş olan su kaynakları ve tevzî hakkında daha tafsilatlı kayda tesâdüf edilmektedir. Sözgelimi, Kaş-Yenice nâhiyesinde Eynesibüki karyesine tâbi Onikibelâ çiftliğinin, içinden geçen arkdan su hakkı olduğu kaydedilmiştir.³⁵ İbsili nâhiyesinde Çavuşlu karyesine tâbi Bâyezid çiftliğinin suyu ise, *mezkûr çiftlik ile hâssa-i ser-piyâde Turabegi çiftliği ile sekene cânibinden haftada yekşenbe günü ikindiden ertesi gün doğuncaya degin su nöbetleri vardur* şeklinde belirtilmiştir.³⁶ Donuzlu nâhiyesinde Eskihisar karyesine bağlı Minnet çiftliğinin de, Donuzpınarı'nda Kozluca nâhiyesinden su hakkı olduğuna dâir piyâdelerin ellerinde hüccet bulunduğu kaydedilmiştir.³⁷

³⁰ TKGM-KKA-TD-48. v.146-b.

³¹ TKGM-KKA-TD-48. v.141-b.

³² BOA-TD-1051, s.2; BOA-TD-49, s.729; TKGM-KKA-TD-48. v.127-b.

³³ BOA-TD-1051, s.1

³⁴ BOA-TD-1051, s.16

³⁵ BOA-TD-510. s.360

³⁶ BOA-TD-510. s.362-63; TKGM-KKA-TD-158, v.246-b, 250-b.

³⁷ BOA-TD-510. s.396

Bununla birlikte, tahrir defterlerinde ve sâir bâzı kayıtlarda, zikrolunduğu üzere suyun müşterek-nöbetleşe kullanıldığı durumlarda reâyâ arasında çıkan anlaşmazlıklara dâir kayıtlara da tesâdüf edilmektedir. Özellikle çeltik, susam ve pamuk gibi doğrudan suya muhtaç olan zırâî mahsûller ile ilgili ihtilâflar sık sık gündeme geldiğinden Kütahya livâsı kânunnâmesinde bu husus sarahâtle belirtilmiştir;

Lâzıkiyye ve Honaz nâhiyelerinde zırâfat olunan çeltük ve sisâm ki suyla hâsıl olur tohum ve su sipâhi cânibinden olub mâ-takaddümden münâsafa üzre zaptolunugelüb bu üslûb câri olduğı der-i devlete °arz olundukta vech-i meşrûh üzre mukarrer buyurulmağın münâsafa üzre kaydolundu...³⁸

Buna rağmen, bununla ilgili olarak zaman zaman anlaşmazlık olmuştur. Meselâ, 1547 târihli Lâzıkiyye kadısına yazılmış olan tezkerede Bâlâdân hâssî âmili olan Seydi °Ali'nin bâzı sipâhîlerin Bâlâdân su yoluyla sulayıgeldikleri susam, bağ, bahçe ve yoncalıkların *âdet-i kadîme üzre sâir müslümanlardan olınagelen* su hakkını vermediklerinden şikâyet etmesi üzerine, su haklarının verilmesi emredilmiştir.³⁹

Ayrıca, gerek çeltik ve susam başta olmak üzere bol su kaynaklarına bağlı olan zırâî mahsûllerin yetiştirilmesine imkân tanıması gerekse, sâir mahsûller için toprağın verim kâbiliyetini arttırması bakımından zırâî hayatta büyük faydalar temin eden sözkonusu su kaynaklarının kontrol edilememesi hâlinde zaman zaman su basması dolayısıyla zıraat sahâlarının muattal kalması gibi olumsuzluklara sebebiyet verdiğiine dâir bâzı kayıtlar da dikkati çekmektedir. Meselâ, 1520 târihli tahrir defterinde, Kaş-Yenice'ye tâbi Yolma karyesi yakınlarında bulunan Murad Aslan mezraası, *el-vakt ânı dahi su basub zırâfat olunmaz olmuş* olması sebebiyle *hâlî* kaydedilmiştir.⁴⁰ Öyle anlaşılıyor ki, özellikle Menderes nehrinin taşması, zaman zaman iki yakasında bulunan zıraat sahâlarında benzeri problemlere yol açmıştır. Nitekim, İbsili nâhiyesinde Kabağaç karyesi hudutları dâhilinde bulunan 100 dönümlük Erikli piyâde çiftliği *Menderes nâm nehr tuğyân idüb altmış*

³⁸ BOA-TD-438, s.12; TKGM-KKA-TD-47.v.3-b.

³⁹ 8 Ramazan 954/22 Ekim 1547 târihli tezkerre: BOA-A.DVN-792/6, s.88

⁴⁰ BOA-TD-49, s.796.

dönüm mikdârı yirini muattal bırakınca ekilebilir toprak açısından kırk dönüm kalmıştır.⁴¹

2-Çiftçilerin Hukûkî Statüleri

Esâsen, nüfûs bahsinde de işâret olunduğu üzere, Osmanlı toplumu dolayısıyla bunun bir kesitini ifâde eden Lâzıkıyye kazâsı nüfûsu, kânunnâmelerde de tasrîh olunduğu üzere, en genel anlamda *askerî* ve *re^câyâ* olmak üzere iki ayrı statüye mâliktir. Kânunnâmelerdeki kayıtlara nazaran, *raiyyet rûsûmu*'ndan muaf olmalarından dolayı hâssâsiyetle reâyâdan ayırdedilmiş olan ve genellikle tahrir defterlerine yansımamış bulunan askerî zümreyi ulûfe alan ve timâr tasarruf eden bütün hizmet sâhipleri başta olmak üzere, saray halkı, ümerâ ve ulemâ teşkil etmektedir. Kısacası, kapıkulu, devlet erkânı ile timârlı sipâhîler, kadı ve müderrisler, dânişmend ve mülâzımlar askerî kabul edilmişlerdir. Ayrıca bunların akrabâları ve kulları da bu zümreye dâhil edilmek sûretiyle muaf tutulmuşlardır. Hattâ pâdişâh berâtıyla bir hizmete tâyin edilmiş olup *ehl-i berât* olan kimselerin mâzûliyeti hâlinde dahi, muayyen bir müddet askerî olma husûsiyetini devâm ettirdikleri anlaşılmaktadır.⁴² Bu zümrenin dışında kalıp *raiyyet rûsûmu*na tâbî olan ve nüfûsun ekseriyetini teşkil eden büyük zümre ise *re^câyâ* tâbir olunmuş, defter ve kânunlarda da hukûkî statüsü ile birlikte tafsilâtıyla kaydedilmiştir. İlgili kânunnâme kayıtlarına göre, önceki bölümlerde de işâret olunduğu üzere, reâyâ da şehirlü ve çiftçi-köylü olmak üzere iki gruptan meydana gelmiştir. Biz burada, sâdece, Lâzıkıyye kazâsındaki geniş zırâat sahâlarında çalışan ve tamâmı hâs, zeâmet, timâr veyâ vakfa tahsis edilmiş olan zırâî üniteleri bünyesinde barındıran köy ve mezrâalarda sâkin olan çiftçi-köylü reâyânın hukûkî statüsünü belirlemeye çalışacağız. Bu noktada tahrir defterlerindeki reâyânın tasarrufunda bulunan zırâî ünite ile ilgili kayıtlar ve buna karşılık ödemekle mükellef olduğu vergi ve resimlerle ilgili kayıtlar yeterli bir fikir vermektedir.

Tahrir defterlerine göre, çiftçi-köylü reâyâyı, evvelâ, buldukları köylerin tahsis edilmiş olduğu tasarruf şekline göre, has *raiyyeti*, timâr *raiyyeti* ve vakıf *raiyyeti* olmak üzere üç grupta değerlendirmek mümkündür. Ancak bu, Emecen'in de

⁴¹ BOA-TD-510, s.369-370; TKGM-KKA-TD-158, v.249-a.

⁴² H.İnalçık, "Raiyyet Rûsûmu", s.595-96; N.Beldiceanu, *Kitâb-ı Qavânin*, 34 v-35r; *Kânunnâme-i Âli Osman* (M.Arif nşr.), s.39-42.

dikkat çektiği üzere, esâsen çiftçi reâyânın mutasarrıf olduğu toprak nereye tahsis edilmiş olursa olsun, tâyin edilmiş olan rûsûm ve öşrünü ödemekle mükellef tutulduğundan ve her üç halde de esas belirleyici faktör, *ra'iyyet oğlu ra'iyyetdür*⁴³ hükmü mücebince babadan oğula intikâl eden toprağa bağlı raiyyetlik olduğundan, geçerli bir kriter değildir.⁴⁴ Şu halde, reâyânın hâs, tımâr veyâ vakıf raiyyeti olmanın ötesinde, tahrir defterlerindeki genel hukûkî statülerine delâlet eden ve aynı zamanda ödemekle mükellef olduğu vergiyi belirleyen kayıtlardan hareketle bir değerlendirme yapmak gerekmektedir.

Bu cümleden olarak, reâyâ, tahrir defterlerinde, mutasarrıf oldukları toprak mîkdârı ve medenî durumlarına göre *hâne* ve *mücerred* olarak kaydedilmişlerdir. Hâne olarak yazılmış olanların tasarrufundaki toprak mîkdârı 2 çift, 1,5 çift, çift veyâ *nîm-çift* şeklinde belirtilmiş olup, evli olup da elinde nîm çiftten daha az miktârda toprağı bulunan veyâ hiç toprak bulunmayan reâyâ da *bennâk* olarak kaydedilmiştir.

Osmanlı zırâî emonomik düzeninde çiftçi-köylü reâyânın hukûkî statüsünü belirleyen vergi nizâmının temelini, daha önce kânunnâme kayıtlarından hareketle tasrih edilmiş olan çift veyâ çiftlik tâbir olunan muayyen büyüklükteki zırâî üniteye mutasarrıf olan raiyyetin ödemekle mükellef olduğu *resm-i çift* teşkil etmektedir. Raiyyet rûsûmunun esâsını oluşturan çift resmi, genellikle bir çift veya yarısı kadar yer tasarruf eden müslüman reâyadan, buna karşılık, yılda bir defa olmak üzere nakden tahsil edilen şerî bir arâzi vergisi olarak kabul edilmektedir.⁴⁵ Esâsen, kânunnâmelerde *resm-i çift*'in arza bağlanmış olduğuna dâir hükümler devamlı sûrette vurgulanmıştır.⁴⁶ Nitekim, Lâzıkıyye'nin de tâbî olduğu Kütahya Livâsı kânunnâmesi'nde defterde üzerine çift yazılmamış olan kimselerin sonradan çifte ve çiftliğe mâlik olmaları hâlinde *bu bâbda itibâr arzadur* hükmü fehvâsınca, çift resmi ödemekle mükellef tutulmuş olmalarına karşılık, *fakr ü fâka ʿurûziyle çifti*

⁴³ Ö.L.Barkan. *Kanunlar, Biga Kanunu*, s.20, *Gürcistan Kânunnâmesi*, s.197, Silistre Livası Kânunnâmesi, s.276.

⁴⁴ F.Emecen. *Manisa Kazâsı*, s.288.

⁴⁵ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler". *DTCFD V/5* (1947), s.495-96; İsmet Miroğlu. *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazâsı (1520-1566)*, Ankara, 1990, s.178.

⁴⁶ H.İnalçık. "*Raiyyet Rûsûmu*", s.583. Bu husus, Aydın Kânunnâmesi'nde şöyle kaydedilmiştir: *Ve çifte kaydolunmayanlar çifte ve çiftliğe sonradan mâlik olsalar resm-i çift alınur Zirâ itibar arzadur.*" Barkan, *Kanunlar*, s.8)

ve çiftliği elinden giden re'âyâdan resm-i çift alınmak hayfdur hükmünün özellikle vurgulanmış olması da bunu teyid etmektedir.⁴⁷ Diğer taraftan, XVI. asır boyunca, Osmanlı ulemâsı da, her zaman ve zemînde, çift resminin bu minvâl üzere arâziye bağlı bir vergi olarak *şer'î rüsûm* dan olup, *harac-ı muvazzafa*'dan kabul edilmişlerdir. Bunlardan Ebüssuud Efendi, reâyâ elinde bulunan arâzinin *arz-ı mîrî* olması dolayısıyla, *rakabesinin beytü'l-mâl'a*, tasarruf hakkının ise reâyâyâya âit olduğunu belirterek, buna karşılık raiyyetin mükellefiyetini ...*ekerler ve biçerler harac-ı muvazzafını çift akçası adına bâ'zı diyârda tasma akçası adına ve harac-ı mukâsaması 'öşr adına virürler...* şeklinde kaydetmiştir.⁴⁸

Görüldüğü üzere, XVI. asırda daha ziyâde arza bağlı bir vergi olarak telakkî edilen çift resmi, bir başka açıdan değerlendirildiğinde, esas itibâriyle *kulluk akçası* veya *ra'iyyet resmi* olarak köylü ile eski senyörler arasındaki şahsî hizmet, orak, dögen, araba ve boyunduruk gibi bazı feodal hizmetlerin Osmanlı devrinde paraya çevrilmiş karşılığı olarak görünmekte⁴⁹, dolayısıyla, pekçok araştırmacı tarafından da, arza bağlı olmaktan ziyâde şahsa bağlı bir vergi sistemi olarak kabûl edilmektedir.⁵⁰ Ancak, buradaki şahsa bağlılık, defterde kayıtlı hâne reisinin temsil ettiği *hâne*ye bağlılıktır. Nitekim, İncalcık, çift resminin, esâsen bir çift toprak sahibi çiftçi-köylü âilenin ödemekle mükellef olduğu bir *hâne vergisi* olduğunu kaydetmektedir.⁵¹ Gerçekten de, çift resmi sâdece Osmanlı zirâî ekonomik sisteminin ana ünitesi değil, aynı zamanda devlet bürokrasisi için de esas birim kabûl edilmiş olan, bir çift öküzü ve onun işleyebileceği kadar toprağı tapu rejimi kuralları dâiresinde tasarrufunda bulunduran ve eski tahrir defterlerinde *hâne-bâ-çift* şeklinde kaydedilmiş olması dolayısıyla gene İncalcık tarafından *çift-hâne* şeklinde isimlendirilmiş olan sosyal ve mâlî ünitenin ödediği kombine bir vergi olarak kabûl edilmelidir. Binâenaleyh, Osmanlı zirâî ekonomisinde dâimâ *çift-hâne sistemi* olarak tatbik edilmiş olan çift resmi, sâdece arza bağlı veyâ doğrudan şahsî bir vergi olmaktan ziyâde, sözkonusu çift-hâne denilen ünitenin tümüyle vergilendirilmesi maksadıyla düzenlenmiş olan kompleks

⁴⁷ BOA-TD-438, s.11;TKGM-KKA-TD-47,v.3-a

⁴⁸ "Osmanlı Kânunnâmeleri" MTM I/1 (Mart-Nisan 1331), s.51

⁴⁹ H.İncalcık, "Raiyyet Rûsumu", s.577-581: Aynı müellif. "Çift Resmi". *EF*, II, s.32

⁵⁰ M.,Ali Ünal, *Harpüt Sancağı*, s.128-130

⁵¹ H.İncalcık, "Raiyyet Rûsumu", s.583.

bir vergi durumundadır.⁵² İşte, burada sözkonusu olan çiftçi-köylü reâyânın hukûkî statüsünü belirleyen esas faktör de, zikrolunan çift-hâne sistemi ve buna bağlı olan çift resmidir.

Kısacası, bir veya yarım çiftlik yer tasarruf eden reâyânın buna karşılık, sipâhiye, öşrünü verdikten sonra, esâsen, sipâhiye karşı yerine getirmekle mükellef olduğu yukarıda zikrolunan hizmetlerin para karşılığı olarak, nakden ödemek durumunda bulunduğu çift resmi, 1458 yılına kadar 22 akça olmakla beraber bu târihte Anadolu eyâletini teşkil eden sancaklarda, Anadolu sipahîlerini Rumeli'de Macar ordusu karşısında kışın da seferde tutabilmek için %50 artırılarak 33 akçaya yükseltilmiştir.⁵³ Bununla birlikte, İnalçık tarafından da ifâde olunduğu üzere, Fatih dönemine âit kânûnî düzenlemelerde, bu mikdâr tam çiftten 36, nim çiftten ise bunun yarısı kadar kaydedilmiştir.⁵⁴ Daha bu târihlerden itibaren, çift resminin mikdârı, her sancağın kendi bünyesî husûsiyetlerine göre farklı belirlenmiştir. Karaman, İç-il ve Ankara'da 36-37 akça, Suriye sancaklarında 40 ve Doğu Anadolu sancaklarında ise 50 akça olarak tesbit edilmiş olup, ilgili sancak kânunnâmelerinden anlaşıldığı kadarıyla zaman içerisinde değişiklik göstermektedir.⁵⁵

Konumuzu teşkil eden kazânın da tâbî olduğu 1530 ve 1571 târihli Kütahya livâsı kânunnâmelerinde ise *resm-i çift otuz iki nim bi-hesâbihi* şeklinde kaydedilmiştir.⁵⁶ Yukarıda tablo üzerinde de gösterilmiş olduğu üzere, 1520 târihli tahrir defterlerinde, dört nâhiyeden oluşan Lâzıkıyye kazâsında, toplam 497 tam çift, 1502'de nim çift kaydedilmiştir. Dolayısıyla, mezkûr târihte çift (ç) kaydedilmiş olan 494 raiyyet 32'şer akça, nim çift yazılmış olan 1502 raiyyet de 16

⁵² H.İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21-25 Ağustos 1989) Tebliğler*, Ankara, 1990, s.4-5. Ayrıca bu resmin mâhiyeti hakkında tafsilat için bkz. Zeki Arıkan, "Hamid Sancağında Çift Resmi", *TİD* 1 (İzmir 1983), s.36-38.

⁵³ H.İnalçık, "Raiyyet Rûsumu", s.585. Nitekim, bu husus Kemalpaşazâde tarafından, ... *eyyâm-ı sefer ve hengâm-ı hatar imtidâd ve istidâd buldı. Anadolu çerisine zahmet âdetden ziyâde oldu devü çift akçası yirmi iki iken otuz üç buyruldu* şeklinde ifâde olunmuştur. (*Tevârih-i Âl-i Osman* (Âlî Nşr.), İstanbul, 1332, s.151'den naklen Z.Arıkan, "Aynı makâle", s.39.)

⁵⁴ Bkz. N.Beldiceanu, *Kitâb-ı Qavânîn*, s.23r; "Kânunnâme-i Âl-i Osman" (M.Arif Nşr.), s.27

⁵⁵ H.İnalçık, "Raiyyet Rûsumu", s.584-85. Ayrıca bkz. N.Çağatay, "Aynı makâle", s.498; N.Göyünç, *Mardin Sancağı*, s.138; İ.Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazâsı*, s.178; Barkan, *Kanunlar*, muhtelif yerler.

⁵⁶ *BOA-TD-438*, s.11; *TKGM-KKA-TD-47*, v.3-a.

akça çift resmine tâbi tutulmuşmardır.⁵⁷ 1571 târihli tahrir defterinde ise, daha önceki tahrir defterlerinde tesâdüf edilememekle berâber, toplam 14 raiyyete tam çiftten daha büyük arâzi tahsis edilmiştir. Bu cümleden olarak, 1 3 çift, 1 2,5 çift, 2 2 çift ve 10 1,5 çift kaydedilmiştir. Dolayısıyla, 3 çift 96, 2,5 çift 80, 2 çift 64, 1,5 çift de 48 akça çift resmi ödemekle mükellef tutulmuştur. Buna karşılık, 1571'de kazâdan ayrılmış olan Aydos'un dışında diğer üç nâhiyeye âit olan rakamların karşılaştırılması ile, 1520'de 402 olan tam çift sayısının 243'e, nim çift sayısının da 1149'dan 1082'ye düşmüş olması dikkati çekmektedir.⁵⁸ Bu da Lâzıkıyye kazâsı ölçeğinde zirâî ünitelerin XVI. asrın sonlarına doğru giderek küçüldüğünü göstermektedir. Halbuki, Osmanlı Devleti uyguladığı toprak rejimi îtibâriyle çiftliklerin parçalanmaması konusunda aşırı hâssâsiyet göstermiş, İnalçık tarafından da tasrih olunduğu üzere kânunnâmelerde ifâde edilmiş olan bir takım hükümlerle çiftliklerin parçalanmasının önüne geçmeye, dolayısıyla çift resminin muhâfazasına çalışmıştır.⁵⁹ Ancak, bütün bunlara rağmen, mezkûr asır boyunca nüfusun hızlı bir artış göstermesi ile birlikte buna muktedir olunamamış, pek çok sancakda da görüldüğü üzere çiftliklerin bölünerek küçülmesi zirâî hayatta önemli bir problem olmuştur.⁶⁰ Bu durum diğer bâzı bölgelerde, nim çift sayısının artmasına sebep olurken⁶¹, Lâzıkıyye'de, yukarıda da işâret olunduğu üzere, nim çift sayısında da %6.19'luk bir düşüşün görülmesi ile 1571'de zirâî ünitelerin, önemli bir kısmının nim-çiftten daha küçük parçalara bölünmek sûretiyle tasarruf edildiğini göstermektedir. Nitekim, nim çiftten daha az toprakları ifâde eden *zemîn* mikdârının dönüm olarak, Aydosda dâhil olmak üzere, 1520-30 trihlerinde 38.892 iken 1571'de 72.828'e yükselmiş olması da bunu teyid etmektedir. yukardaki tablolarda da ifâde olunduğu üzere, *zemîn* olarak tasarruf edilen topraklar, toplam ekilebilir arâzinin 1520-30'larda %25.29'unu

⁵⁷ Bkz. Yukarıda, 1520-1530 tarihli tahrir defterlerine göre Lâzıkıyye kazâsı nâhiyelerindeki zirâata kâbil toprakların dağılımını gösterir tablo.

⁵⁸ Bkz. Yukarıda 1570-71 tarihli tahrir defterlerine göre Lâzıkıyye kazâsı nâhiyelerindeki zirâata kâbil toprakların dağılımını gösterir tablo.

⁵⁹ H.İnalçık, "Çiftlik", *EF*, II, s.32-33. Devletin özellikle çiftliklerin babadan oğula intikâli ile birlikte bölünmesinin önüne geçebilmek için uyguladığı bâzı tedbirler hakkında bkz. N.Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyânın Mîri Arâzide Toprak Tasarrufu ve İntikal Tarzları". *IV. Türk Tarih Kongresi (10-14 Kasım 1948) Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara, 1952, s.430 vd.

⁶⁰ Msl. bkz. F.Emecen, *Manisa Kazası*, s.232; M. Ali Ünal, *Harpur Sancağı*, s.92

⁶¹ F.Emecen, *Manisa Kazası*, s.332.

oluştururken,1571'de bu oranın %49.13'e yükselmiş olması bunu daha açık bir sûrette göstermektedir.⁶²

Burada işâret olunan zemîn tasarruf eden raiyyetin statüsünü geçmeden, gene raiyyetin önemli bir kısmını teşkil eden bennâk, kara ve mücerred kaydedilmiş olanların konumunu belirlemek faydalı olacaktır.

Osmanlı sosyal ve ekonomik nizâmında *bennak* veyâ bâzı bölgelerde kullanıldığı şekliyle *bennâk* en genel anlamda evli raiyyeti ifâde etmektedir. Evliliğin raiyyetin statüsünde esaslı bir değişikliğe yol açması sebebiyle, mücerred evlenir evlenmez derhal bennâk kaydedilmek sûretiyle yeni bir vergi mükellefiyeti altına girmektedir. Bu husus, kânunnâmelerde, *evlendükten sonra bennâk resmin vereler* şeklinde kaydedilmiştir.⁶³ Raiyyetin medenî hâli ile ilgili bu durumun dışında, toprak tasarrufu itibâriyle bennâk, nim çiftten az yer tasarruf eden veya hiç yer tasarruf etmeyen raiyyet olarak târif edilmektedir. Dolayısıyla, kânun ve defter kayıtlarında nim çiftten az yer tasarruf eden bennâklar *ekinlü bennâk* hiç yeri olmayanlar da *caba bennâk* şeklinde tefrîk edilmiş, ödemekle mükellef oldukları bennâk resmi mikdârı'nda buna göre tâyin edilmiştir.⁶⁴ Nitekim Fâtih döneminde düzenlenmiş olan genel kânunnâmede bennâk resminin 12 akça kaydedilmiş olmasına karşılık; caba bennâk resminin Hüdavendigâr livâsında 9, Karaman'da ise 6 akça olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, defterde bennâk yazılmış olmakla berâber nim çift kadar yer tasarruf eden kimseden nim çift resmi alınması gereğine işâret edilmiştir. Kezâ, caba bennâk yazılan kimsenin ekinlü olması hâlinde ekinlü resmi vermesi gerekmektedir.⁶⁵ Kazâ, İncalık, XV. ve XVI. asırlarda batı Anadolu ve Trakya'da caba bennâkin 9, ekinlü bennâkin de 12 akça resim ödemek durumunda olduğunu kaydetmektedir.⁶⁶ Diğer taraftan, bu esesler çerçevesinde, genellikle 4-10 ilâ 24-60 dönüm arasında yer tasarruf eden bennâklerin buna karşılık ödedikleri rusûmun 12 akçayı geçmesi hâlinde, bennâk resmi yerine *dönüm resmi* ödemekle mükellef olduklarını da belirtmek gerekir.⁶⁷

⁶² Bkz. Not 57-58'de işâret olunan iki tablo.

⁶³ H. İncalık, "Raiyyet Rûsumu" s.589; Aynı müellif, "Bennâk", *EI*, I, s.1169-70; N.Çağatay, "Reavadan Alınan Vergi ve Resimler", s.491

⁶⁴ H. İncalık, *Aynı makâle*, s. 589.

⁶⁵ "Kânunnâme-i Âl-i Osman" (M.Arif Nşr.), s.29

⁶⁶ H. İncalık, *Aynı makâle*, s.591

⁶⁷ H. İncalık, *Aynı makâle*, s.589; N.Çağatay, *Aynı makâle*, s.504

Bütün bu genel kayıtlara nazaran, daha önce nüfus kısmında da işaret olduğu üzere, ilgili tahrir defterlerinde, bennâk kaydedilmiş olanların ekinli ve caba olarak tefrik edilmemiş olması sebebiyle, Kütahya livâsı kânunnâmesinde de, buna dâir kayıt bulunmaktadır. Bu cümleden olarak, sâdece, bennâk resminin 12 akça olduğu kaydedilmiştir.⁶⁸

Lâzıkıyye kazâsında, 1520-30 târihli tahrir defterlerinde kayıtlı bulunan reâyânın toplam 1646'sı bu minvâl üzere doğrudan bennâk kaydedilmiştir. Bu sayı, Aydos nâhiyesinin kazâdan ayrılmış olmasına rağmen, 1571'de % 141.43'lük bir artış göstererek, 3974'e yükselmiştir. Bu durum, esâsen, yukarda da belirtildiği üzere, mezkûr târihlerde, hızlı nüfus artışına bağlı olarak çiftliklerin parçalanarak küçülmesi ve nim çiftten az olup zemîn şeklinde tasarruf edilen toprakların çoğalmasının sonucudur. Zirâ, bennâk kaydedilenlerin hiç yeri olmayan veyâ nim çiftten az yeri olan raiyyet olduğunu yukarda kaydetmiştir.

Burada işaret olunması gereken bir diğer farklı statü de, tahrir defterlerinde *kara* kaydedilmiş olup, kânunnâmelerde ayrı bir vergi mükellefiyetine sokulmuş olan raiyyetin statüsüdür.⁶⁹ Bunlar, umûmi kânunnâmelerde, ... *ez'af-ı re'âyâ ki bâ'zı nevâhide kara tesmiye olunur resm altı akçadır ammâ himâyet olunmak emr-i müstahsendür* şeklinde tavsif olunmuşlardır.⁷⁰ Nitekim, Kütahya kânunnâmesinde de, aynı doğrultuda *ez'af-ı re'âyâya kara tesmiye olunur resm altı akçadır* şeklinde kaydolunmuştur.⁷¹

1520-30 Târihli tahrir defterlerinde, bu minvâl üzere *kara* kaydedilmiş olanların toplam sayısı 916 iken, 1571'de, Aydos'un ayrılmış olmasına rağmen %14.41 oranında artarak, 1048'e yükselmiştir. Bu da, bennâk sayısının artışında olduğu gibi, 1571'de topraksız *ez'af-ı reâyânın* ne ölçüde artmış olduğunu göstermektedir. Ancak, hâs, tımâr ve zeâmete tahsis edilmiş olan iskân yerlerindeki *kara* sayısında görülen bu artışa rağmen vakıf karyelerde, tam aksine önemli bir düşüş dikkati çekmektedir. 1530 Târihli vakıf tahrir defterinde Lâzıkıyye kazâsında kayıtlı *kara* sayısı 297 iken, 1571 târihli defterde sözkonusu genel artışa rağmen bu sayı %233.70 nisbetinde azalarak 89'a düşmüştür.

⁶⁸ BOA-TD-438. S.11: TKGM-KKA-TD-47, v.3-a.

⁶⁹ H.İncik, "Raiyyet Rûsumu", s.586-87.

⁷⁰ "Kânunnâme-i Âl-i Osman". (M.Arif Nşr.). s.29; N.Beldiceanu, *Kibâb-ı Qavânin*. s.25 r-25v.

⁷¹ BOA-TD-438. s.11: TKGM-KKA-TD-47, v.3-a.

Bütün bunların yanında, daha önce, 1571 târihli tahrir defterlerinde, *zemîn* adıyla kaydedilen toprakların mikdârındaki büyük artışa işâret ederken belirtmiş olduğumuz, ayrı statüyü de işâret etmek gerekir. Defterlerde, *zemîn* olarak kaydedilmek sûretiyle raiyyetin tasarrufuna verilen toprak parçaları, sipâhînin tapuya vermediği ziyâde mezraa ve çiftlik türünden arâzilerdir. Zirâ, tapu ile verilmiş olan arâzî üzerinde zırâatla meşgûl olan reâyâ, yukarıda zikredilmiş olan çift resmi ve levâhıkından oluşan râiyyet rûsûmunu ödemekle mükelleftirler.⁷² Şu halde, *zemîn* tasarruf edip, karşılığında *resm-i zemîn* ödemek durumunda bulunan kimseler, ya bennâk, kara veyâ mücerred statüsünde olup hiç yeri olmayan, ya da mutasarrıf olduğu çift veyâ nim çiftten daha fazla yer tasarruf eden çiftçi-köylü reâyâdır.

İşte bu sûretle, *zemîn* resmi ödemekle mükellef olan reâyâ da özel bir statüye sâhip olup, genel olarak hâriç raiyyet adı altında toplanmışlardır. Bu zümreyi, hemen yukarıda zikredilmiş olan nim çiftten az toprağa mutasarrıf olan veyâ hiç yeri olmayanlarla tasarrufundaki topraktan ziyâde yerde zırâat eden raiyyetle birlikte, büyük ölçüde, devamlı bir yerde meskun olmayan konargöçerler teşkil etmektedir.⁷³ Zikrolunan reâyânın hâriç raiyyet olarak adlandırılması için, başka köyden, kazâdan veyâ sancakdan gelmiş olması şartı yoktur. Meskûn olduğu yerî hudutları dâhilinde de olsa, bu nevî küçük arâzî parçalarına mutasarrıf olup *zemîn* resmine tâbî olan reâyâ, mutasarrıf olduğu toprak itibâriyle hâriç râiyyet olarak değerlendirilmiştir.⁷⁴ Nitekim, Kütahya kânunnâmesinde yer alan ... *Elinde çiftlikden ziyâde yer olan kimesne ziyâdeye nisbet hâriç reâyâ gibidür* hükmü de bunu teyid etmektedir.⁷⁵

Hâriç raiyyetin ödemekle mükellef olduğu vergilerin başında kânunnâmelerde, *dönüm akçası*, *dönüm hakkı* ve *dönüm resmi* olarak da zikredilmiş olan ve çift resminin en küçük eczâsından sayılan *zemîn resmi* gelmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse, tam veyâ nim çiftten az ya da fazla yer tasarruf eden reâyânın fazlası veyâ eksigi itibâriyle dönüm başına ödediği toprağa

⁷² H.İnalçık, "*Raiyyet Rûsumu*", s.592.

⁷³ H.İnalçık, "*Raiyyet Rûsumu*", s.592-93.

⁷⁴ Tafsilat için bk. Oktay Özel, "XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda "Hâriç Raiyyet" "*TDAD* 43 (Ağustos 1986), s.159-165.

⁷⁵ *BOA-TD-438*, S.11:TKGM-KKA-TD-47, v.3-a

bağlı nakdî bir vergidir. Bunun mikdârı, muhtelif bölgelerin bünyevi husûsiyetlerine göre değişmekle berâber⁷⁶, Lâzıkıyye'nin de tâbî olduğu Kütahya livâsı kânunnâmesinde, *be-gâyet hâs penbe biter su basar yerden iki dönüme bir akça... vasat yerden üç dönüme bir akça ... ednâ yerden dört beş dönüme bir akça* olarak tâyin edilmiş, ayrıca iyi yerden cümlesinin otuz akça olabileceği vurgulanmıştır⁷⁷

Daha önceki defterlerde açıkça belirtilmemiş olmakla berâber, 1571 târihli mufassal tahrir defterlerinde zemîn tasarruf edenler, *zemîn-i... resm...* şeklinde sarâhatle kaydedilmiş bulunmaktadır. Bu cümleden olarak mezkûr târihte Lâzıkıyye kazâsında zemîn olarak tasarruf edilen toprak parçalarının kimlerin tasarrufunda olduğuna dâir toplam 1.471 kayıt bulunmaktadır. Bunlar, esas oldukları *resm-i zemîn* itibâriyle 1 ilâ 298 akça arasında değişmektedir. Bu noktada, daha açık bir fikir verebilmek için defterde kayıtlı resim mikdârına göre tahmînî dönüm mikdârını da vererek, mezkûr târihte zemîn olarak tasarruf edilen toprak parçalarının dağılımını bir tablo üzerinde göstermek faydalı olacaktır.

⁷⁶ N.Çağatay: "*Reayadan Alunan Vergi ve Resimler*", s.504-5. Ayrıca bkz. Barkan. *Kânunlar*, s.25.132.169.188.193.

⁷⁷ BOA-TD-438. s.11: TKGM-KKA-TD-47. v.3-a.

TABLO-III: 1571 TÂRİHLİ TD-48 VE TD-560'DA ZEMİN KAYDEDİLMİŞ OLAN TOPRAKLARIN DAĞILIMI

R-İ Zemin Mikdârı	Tahmîni Dönüm Mikdârı	Adedi	%	R-İ Zemin Mikdârı	Tahmîni Dönüm Mikdârı	Adedi	%
1	3	6	0.40	35	105	3	0.20
2	6	41	2.78	36	108	2	0.13
3	9	47	3.19	40	120	6	0.40
4	12	67	4.55	41	123	2	0.13
5	15	88	5.98	43	129	1	0.06
6	18	67	4.55	44	132	1	0.06
7	21	21	1.42	45	135	3	0.20
8	24	104	7.07	48	144	14	0.95
9	27	9	0.61	49	147	1	0.06
10	30	128	8.70	50	150	10	0.67
11	33	5	0.33	60	180	5	0.33
12	36	47	3.19	64	192	7	0.47
13	39	4	0.27	65	195	1	0.06
14	42	6	0.40	68	204	1	0.06
15	45	21	1.42	70	210	6	0.040
16	48	372	25.28	80	240	1	0.06
17	51	3	0.20	84	252	2	0.13
18	54	11	0.74	90	270	1	0.06
19	57	2	0.13	96	288	2	0.13
20	60	41	2.78	100	300	3	0.20
21	63	2	0.13	110	330	1	0.06
22	66	7	0.47	111	333	1	0.06
23	69	3	0.20	114	342	1	0.06
24	72	4	0.27	120	360	2	0.13
25	75	19	1.29	122	366	1	0.06
26	78	1	0.06	130	390	1	0.06
27	81	1	0.06	150	450	1	0.06
30	90	15	1.01	160	480	1	0.06
31	93	1	0.06	220	660	1	0.06
32	96	209	14.20	298	894	1	0.06
				Belirsiz**	-	36	2.44
					Toplam=	1471	%100

*Tahmîni dönüm mikdârı, yukarıda zikredilmiş olan Kütahya kânunnâmesindeki vasat yerden üç dönüme bir akça zemin resmi hesâbına göre belirlenmiştir.

**Burada, zemin kaydedilmiş olmakla beraber resmi belirtilmemiş olanlar ayrıca verilmiştir.

Tablodan da rahatlıkla tâkib edilebileceği üzere, 1571'de hâriç raiyyete tahsis edilmiş olan zeminlerin %25.28'i 16 akça resme konu olan 48'er dönüm toprak parçalarıdır. Bunu tâkiben, %14.20'si 32 akça resm-i zemine esas olan

96'şar dönüm, %8.70'i 10 akça resme esas olan 30'ar dönüm, % 7.07'si 8 akça resme esas olan 24'er dönüm, %5.98'i 5 akça resme esas olan 15'er dönüm, %4.55'i 6 akça resme esas olan 18'er dönüm, %4.55'i 4 akça resme esas olan 12'şer dönümlük toprak parçalarıdır. 1 Akça resm-i zemîne konu olan 3 dönüm ile, 298 akça resme esas olan 894 dönüm arasında değişen farklı büyüklüklerdeki zemînlerin oranı ise, %0,06 ilâ % 3.19 arasında değişmektedir. Burada, dikkati çeken hususlardan birisi de, az sayıda da olsa, yukarıda zikredilmiş olan, resm-i zemînin cümlesinin iyi yerden en fazla 30 akça olabileceğine dâir kânunnâme hükmüne rağmen, bunun üzerinde resme tâbî zemîn tahsis edilmiş olmasıdır. Tablodan da tâkib edilebileceği üzere, mezkûr târihte deftere zemîn olarak kaydedilmiş olan toprak parçalarının % 19.91'i, her biri 30 akçadan fazla resm-i zemîne esas olan zırâat alanlarıdır. 298 Akça resme esas olan, Kaş-Yenice nâhiyesinin Akbayır karyesindeki zemîn, *zemîn-i sipâhiyân ve gayrihu der-dest-i 'Osman ve Hüseyin ve Mehmed ve Hüseyin ve Bâlî ve Hasan ve Hamza ve Bâlî Fakih ve Aslıhan, resm-298* şeklinde kaydedilmiştir.⁷⁸

Kısacası, 1520-30 târihli tahrir defterlerinde, doğrudan kaydedilmemiş olmakla berâber zemîn resmi ile ilgili rakamlardan anlaşıldığı kadarıyla, kazâ genelde yaklaşık 155.619 dönüm arâzînin %24.99'unu teşkil eden 38.892 dönümü, 1571'de ise 148.221 dönüm arâzînin % 49.13'ünü teşkil eden 72.828 dönümü zemîn olarak, bu minvâl üzere hâriç raiyyet statüsündeki çiftçi- köylü reâyâ tarafından zırâat olunmuştur.⁷⁹

Bunun sebebi ise, bâzı köy ve mezraalarda ekilebilir toprağa rağmen raiyyetin az olması veyâ hiç bulunmaması sebebiyle, toprağı işleyebilecek insan gücünün dışarıdan tmîni zarûreti olmuştur. Nitekim. XVI.ve XVII. asırlarda Lâzıkıyye kazâsına bağlı olup, bir önceki bölümde zikredilmiş olan köy ve mezraalardan bazıları *hâli-i anî'r-re'âyâ* veyâ *hâlî hâriçden ekilür* şeklinde kaydedilmiştir. Bu kabîl iskân yerlerindeki arâzî tamâmiyle hâriç raiyyet tarafından işlenmiştir.

Gene, bu cümleden olarak işâret olunması gereken diğeri bir vergi de kânunnâmelerde *tüttün resmi, duhâniye, resm-i dîud ve kışlak resmi* olarak da

⁷⁸ TKGK-KKA-TD-48, v.154-a.

⁷⁹ Bkz. Yukarıda verilmiş olan, Lâzıkıyye kazâsında ekilebilir toprak durumunu gösterir iki tablo.

zikredilen ve bir sipâhînin arâzisine geçici bir zaman için gelip yerleşmekle berâber zırâatla meşgûl olmayan hâriç raiyyetin ödediği vergi olan *duhân resmi*'dir. Cerîmeler gibi zuhûrâta bağlı olduğundan bâzan *bâd-ı hevâ* vergileri arasında sayılan bu verginin⁸⁰ 80 mikdârı, Kütahya kânunnâmesinde belirtilmemiş olmakla berâber, sancaklara göre değişmektedir.⁸¹ Diğer taraftan, başka sancaklardan gelen sürüden alınan, kânunnâmelerde *yaylak resmi* ve *resm-i merâi* olarak da zikredilen *otlak resmi* de, esâsen hâriç raiyyetin ödemekle mükellef olduğu bir vergidir.⁸² Bu vergi Kütahya kânunnâmesinde aynen şöyle kaydedilmiştir;

Gayrı sancakdan gelen koyundan otlak resmi mîrlivâ için orta sürüden vasat koyundur ki bahâsı onbeş akça ola ednâdan on akça kıymetlü tokludur a'lâsından yigirmi akça kıymetlü bir koyundur yigirmiden ziyâde alınmak şer'a ve örfe muhâlif hayfdur sancak içinde olan sürüden otlak resmi alınmaz meger ki resm-i otlak kaydolunmamış yerlerde ola yürüye...⁸³

Gerek *duhân resmi*, gerekse *otlak resmî*, daha ziyâde, konar göçer yörük teşekküllerin ödemekle mükellef oldukları vergilerdir. Emecen'in Manisa kazâsı için ifâde ettiği gibi⁸⁴ köy hâsıllarını teşkil eden vergi kalemleri arasında yer alan ve sipâhî tarafından yörüklerden tahsil edilen bu vergiler esâsen sözkonusu toplulukların iskân yerleri civârında bulduklarına, dolayısıyla, bir önceki bölümde, ilgili kısımlarda tafsilâtıyla tasrîh olunduğu üzere, küçük çapta da olsa zırâatla meşgûl olabilme durumunda bulduklarını göstermektedir. Nitekim, Kütahya kânunnâmesinde, yörüklerin zırâatla meşgûl olmaları hâlinde tâbî oldukları kânun şöyle ifâde olunmuştur;

.....Eger elinde çift olub bir sipâhîden yer tapulayub zîrâ'at dahî iderse kâmin-ı kadîm budur ki boyunduruk resmi için yılda on iki akça vire ziyâde nesne virmeye zîrâ yer kulluğun

⁸⁰ H.İnalçık, "Raiyyet Rûsumu", s.593-94; N.Çağatay, "Reâyadan Alınan Vergi ve Resimler", s.505; N.Beldiceanu, Kitâb-ı Qavânin, 33-v. *Qovânin-i Örfiyye*, s.33 v.

⁸¹ Sözelimi, Gürcistan ve Silistre Kânunnâmelerinde 6. Haleb'de ise 12 akça olarak kaydedilmiştir. (Barkan, *Kanunlar*, s.198,208,279).

⁸² N.Çağatay, "Reâyadan Alınan Vergi ve Resimler", s.509-510.

⁸³ BOA-TD-438, s.11-12; TKGM-KKA-TD-47, v.3a-3b.

⁸⁴ F.Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.236.

*sipâhiye virür eger bunların gibilerden otuz ikişer akça alınacak olursa resm tekrar alınub kânûn-ı kedîme muhâlif hayf vâkî^c olur...*⁸⁵

Burada, ayrıca zikredilmesi gereken farklı bir zümre de *mücerred*'lerdir. Bunlar en genel anlamda, henüz evlenmemiş bekarlar olmakla berâber, tâbî oldukları mücerred resmi îtibâriyle kânunnâmelerde farklı şekillerde tavsif olunmuşlardır. Bu cümleden olarak, bâzı bölgelerde tamâmiyle vergiden muaf tutulmuşlar, bâzı bölgelerde ise genellikle 6'akçalık *resm-i mücerred* ödemekle mükellef tutulmuşlardır. Muhtelif kânunnâmelerdeki ilgili hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla, bunlar içerisinde mezkûr vergi mükellefi olmanın kriteri ergenlik çağına erişmiş olması ile birlikte, özellikle *kâr u kisbe* kâdir olmalarıdır.⁸⁶ Nitekim Lâzıkıyye kazâsındaki tatbikâta da esas olan Kütahya livâsı kânunnâmesinde bu husus gâyet açık bir şekilde şöyle kaydedilmiştir;

*Nesl-i re'âyâdan ehl-i kisb olıcak mürhbikîn⁸⁷
defter-i nevde mücerred hâli-i anî'r-rüsûm
kaydolunmuşlardır mâdâm ki bu mertebededür resm
alınmaz mürûr-ı eyyâmla bâlî^c ve ehl-i kisb olıcak hâline
göre resm alınur.*⁸⁸

Bu minvâl üzere kisbe kâdir olup, bir kânunnâmeye, *atalarına hizmet eder, olmayub alâ-hide kendü öz kârlarında olan gençler* şeklinde târif edilmiş olan mücerredler toprak işçiliği veyâ başkalarının arâzisini kirâlayarak kazânc sağlayabildikleri gibi, şahsen üzerine yazıldıkları, raiyyeti oldukları tımârın dışında çalışmakta da serbest idiler. Zırâat ettikleri toprak eğer başkasının tapulu arâzisi değilse, sipâhiye toprak için dönüm resmi ödemekle mükellef tutulmuşlardır.

⁸⁵ BOA-TD-438. s.11;TKGM-KKA-TD-47, v.3-a.

⁸⁶ H.İnalçık, "Raiyyet Rüsümü", s.587-88. Ayrıca, bazı kanunnamelerdeki ilgili hükümler için bkz. N.Beldiceanu, *Kitâb-ı Qavânin*, s.39-v; "Osmanlı Kânunnâmeleri", MTM, s.109.

⁸⁷ Burada çoğul şekli kullanılmış olan mürâhik, kızlardan 9 ilâ 15. erkeklerden 12 ilâ 15 yaş arasında olup, henüz buluğa ermemiş olan çocukları ifade etmektedir. Dolayısıyla, kazâen buluğa ermemiş kimseler için kullanılmaktadır. (A.Akgündüz, *Osmanlı Kânunnâmeleri*, 5.Kitap, II.Kısım, *Eyâlet Kanunnameleri I*, s.134. not-2) Ancak, burada, İnalçık tarafından da dikkat çekilmiş olan Aydın kanunnamesindeki, *ve kisbe kâdir oğlan yigirmi yaşar oğlandır...* şeklindeki hükmü de belirtmek gerekir. (H.İnalçık, "Raiyyet Rüsümü", s.587; *Barkan Kanunlar*, s.10.)

⁸⁸ BOA-TD-438. s.11;TKGM-KKA-TD-47,v.3-a. Bkz. Ek-I

Bununla birlikte yine kendi sîpâhilerine sözkonusu mücerred resmini ödemek durumundaydılar⁸⁹ İşte, Lâzıkıyye kazâsında meskûn bulunan mücerred reâyânın muayyen bir kısmı da, defterlerde açıkça kaydedilmemiş olmakla berâber, *kâr u kisbe kâdir* olup, bu sûretle zırâî kesimde fiilen çalışmakta ve bunun karşılığında mezkûr vergi ve resimleri ödemekte idiler. Bolu ve Aydın kânunnâmelerinde de belirtilmiş olduğu gibi, esâsen defterde mücerred yazılmış olan kimseler kisbe kâdir oldukları takdirde bennâk resmin vermek, yer tutmaları hâlinde ise zırâat ettikleri yerin mikdârına göre dönüm resmin edâ etmekle mükellef tutulmuşlardır.⁹⁰

Burada son olarak, çift-hâne sisteminin en aşağı basamağında yer alan mücerredin statüsünü belirttikten sonra, kazâdaki çiftçi reâyânın statüsünü İnalçık'ın şu esaslı tesbitiyle özetlemek, konuyu toparlamak bakımından faydalı olacaktır. İnalçık, Osmanlı çiftçi-köylü toplumunda çiftlik tasarruf eden âileler yanında, toprağını kaybetmiş topraksız veyâ yeterli toprağı olmayan âilelerin de varlığına bağlı olarak devletin bunlara çift resmi sistemi dâhilinde farklı bir statü vererek ayrı kalemlerde toplamış olduğunu ve vergi yükünü bunlar için toprak esâsına göre değil emek kapasitesine göre belirlediğini ifâde ederek, vergi bakımından raiyyet rûsûmu sisteminde şöyle bir kademelenme olduğunu belirtmektedir;

*Evvelâ, çiftler yâni çiftliğe sahip köylü âileleri gelir sonra bu toprakların yarısı kadar arâziye sahip nim çiftler, ondan sonra âile emeği esas alınarak belirlenen çiftler, yani bennâklar, ondan sonra evli olmayan, fakat bir gelir kaynağı üreten bekarlar yer alır. Bu somuncular, mücerred, kara veyâ caba adıyla anılan köylülerdir. Nihâyet, kocasının çiftliğini işletebilen dul kadınlar ki bunlar da bive adıyla aynı sistemde yer alır.*⁹¹

Bu noktada, her ne kadar daha önce, kazâdaki ekilebilir toprak mikdârını tâyin maksadıyla çift, nim-çift ve zemîn statüsündeki reâyânın iki ayrı târihteki sayısı verilmiş ise de, burada bennâk kasa ve mücerredleri de dâhil etmek sûretiyle,

⁸⁹ H.İnalçık, "Raiyyet Rûsumu", s.587-88.

⁹⁰ H.İnalçık, "Raiyyet Rûsumu", s.589.

⁹¹ "Köy, Köylü ve İmparatorluk", s.6.

bunların kazâ genelindeki toplam sayılarını icmâl olarak bir tablo üzerinde göstermek konuyu daha da netleştirecektir.

TABLO-IV:1520-1530 VE 1571 TÂRİHLİ TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE LÂZIKIYYE KAZÂSI ÇİFTÇİ-KÖYLÜ REÂYÂSININ MUHTELİF STATÜLERE DAĞILIMI*

Târih	3 Çift	2,5 Çift	2 Çift	1,5 Çift	Tam Çift	Nim Çift	Bennâk	Kara	Mücerred
1520-1530**	-	-	-	-	497	1547	1646	916	933
1571	1	1	2	10	243	1082	4273	1105	226
Değişim Nisbeti	-	-	-	-	-%51.10	-%30.05	%159.59	%20.63	-%75.77

*Bu icmâl tablo, 1520 târihli *TD-49*, 1530 târihli *TD-369* numaralı tahrir defterleri ile 1571 târihli *TD-48* ve *TD-569* numaralı defter kayıtlarından hareketle hazırlanmıştır.

**Buradaki târihin 1520-1530 şeklinde belirlenmiş olmasının sebebi, aynı târihte, yani 1520 veyâ 1530 târihli tımâr ve evkâf *mufassal* defterlerinin bulunmayışıdır. 1520 târihli mufassal tahrir defterine rağmen aynı târihli evkâf defterinin olmayışı, kezâ 1530 târihli mufassal evkâf defterinin mevcut olmasına rağmen, tımâr tahrir defterinin *icmâl* karakterde düzenlenmiş olması dolayısıyla hâne-mücerred tafrikinin dışında reâyânın statüsüne dâir tafsilâtı hâvi olmaması on yıl aralıklarla düzenlenmiş olan iki defterin bir arada değerlendirilmesi sûretiyle bir fikir verilmesini kaçınılmaz kılmıştır.

Tabloda, esâsen daha önce zikredilmiş olan tam çift ve nim çift sayısındaki büyük düşüşle birlikte, asıl dikkati çeken husus bennâk sayısının iki târih arasında % 159.59 gibi büyük bir oranda artış göstermiş olmasıdır. Kezâ, aynı târihler arasında kara sayısında görülen %20.63'lük artışa rağmen mücerred sayısının % 75.77 nisbetinde düşüş göstermiş olması, XVI. asrın sonlarına doğru, zirâî toprak parçalarının devletin engel olma çabalarına rağmen küçülmüş olmasına karşılık, yine devletin daha fazla kimseyi mümkün mertebe vergi mükellefi hâline getirme gibi bir gayretinin sonucu olarak izah edilebilir.

Diğer taraftan, tahrir defterlerinin ihtivâ ettiği nüfus ile ilgili kayıtlardan elde edilen bu rakamalarla birlikte, hâsil kısmında verilmiş olan *çift resmi ve levâhıkı* nin mikdârına dâir rakamlar da bu hususta önemli bir fikir vermektedir.

İlk olarak, 1520 ve 1530 târihli tahrir defterlerinde⁹² resm-i çift ve nim ve bennâk ve kara şeklinde tek kalemde kaydedilmiş olan çift resmi ve bağılı vergilerin, mezkûr târihlerdeki kazâ toplamı ve bunun nâhiyelere dağılımını bir tablo üzerinde göstermek gerekirse şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

TABLO-V: 1520 TÂRİHLİ TD-49 VE TD-369'A GÖRE LÂZIKIYYE KAZÂSI ÇİFT RESMİ VE LEVÂHIKININ NÂHIYELERE DAĞILIMI

Nâhiye	TD-49 (1520)*	TD-369 (1530)**	Toplam	%
Lâzıkıyye (Merkez)	3.518	10.336	13.854	20.56
İbsili	14.112	16.693	30.805	45.72
Kaş-Yenice	10.626	-	10.626	15.77
Aydos	11.904	186	12.090	17.94
Kazâ Toplamı=	40.160	27.215	67.375	100

* Bu defter hâs, zeâmet ve tımâra tahsis edilmiş olan iskân yerlerini ihtivâ etmektedir.

** Bu defter ise 10 yıl sonra tanzim edilmiş olmakla berâber, 1520 târihli evkâf tahrir defteri bulunmadığından, kazâ toplamı hakkında yaklaşık bir fikir verebilmek için burada zikredilmiştir.

Tabloda belirtilmemiş olmakla berâber, mezkûr târihlerdeki toplam çift ve nim ve bennâk ve kara resimlerinin toplam hâsül içerisindeki nisbetleri, Lâzıkıyye nâhiyesinde % 10.42, İbsili'de % 10.67, Kaş-Yenice'de % 10.05 ve Aydos'da 9.44 olarak tesbit edilmektedir. Aydos nâhiyesinde yazılmış olan Kayı yörüklerinin 40.000 akçalık hâsılı toplam hâsıla dâhil edilmiş olmakla berâber, ayrı ayrı kalemler hâlinde tefrîk edilmemiş olduğundan, çift resmi ile ilgili rakamlara dâhil edilememiştir. Dolayısıyla, mezkûr nâhiyedeki nisbetin aslında Kayı yörüklerine tarhedilmiş olan çift resmi ve levâhıkı ile birlikte daha yüksek olması gerekir. Belirtilmesi gereken diğer bir husus da, iki defterden tesbit edilmiş olan 67.375 akçalık çift resmi ve ilgili vergilerin % 59.60'ının hâs tımâr ve zeâmete, % 40.39'unun da vakfa tahsis edilmiş olan iskân yerlerinde bulunan reyânın ödemekle mükellef olduğu vergiler olmasıdır.

Gerek eksiksiz olması, gerekse söz konusu çift resmi ve levâhıkı nın ayrı kalemler hâlinde tafsilâtıyla kaydedilmiş bulunması bakımından, 1571 târihli tahrir defterleri bu hususta çok daha net bir fikir vermektedir.

⁹² BOA-TD-49; BOA-TD-369.

TABLO-VI: 1571 TÂRİHLİ TD-48 VE TD-560'A GÖRE LÂZIKIYYE KAZÂSI ÇİFT, BENNÂK VE KARA RESİMLERİNİN NÂHİYELERE DAĞILIMI

Nâhiye	Resm-i Çift			Resm-i Bennâk			Resm-i Kara			Toplam
	TD-48	TD-560	Toplam	TD-48	TD-560	Toplam	TD-48	TD-560	Toplam	
Lâzikiyye	3.536	2.678	6.214	19.280	3.612	22.892	2.598	317	2.915	32.021
İbsili	6.192	6.506	12.698	7.720	8.958	16.678	1.206	492	1.698	31.074
Kaş-Yenice	7.378	-	7.378	11.544	-	11.544	1.866	-	1.866	20.788
Kazâ	17.106	9.184	26.290	38.544	12.570	51.114	5.670	809	6.479	83.883
Toplamı										

Görüldüğü üzere, resm-i çift ve bennâk ve kara'nın kazâ genelindeki toplam mikdârı 1520-30 târihlerine nazaran, %24.50 nisbetinde bir artışla, 1571'de 83.883 akçaya bâliğ olmuştur. Mezkûr târihteki bu vergi mikdârının %38.17'si Lâzikiyye, %37.04'ü İbsili, %24.78'i de Kaş-Yenice nâhiyesinde meskûn olan reâyâyâ tarhedilmiştir. Gene, tablodan da tâkib edilebileceği gibi, kazâ genelindeki resmi ve levâhıkının %31.34'ünü *çift*, 60.93'ünü *bennâk* ve %7.72'sini de *kara* resmi teşkil etmektedir. Bunun hâricinde mücerred resmi adı altında herhangi bir verginin kaydedilmemiş olması, daha önce zikredilmiş olduğu üzere mezkûr târihte, mücerredlerin tamâmiyle vergiden muaf tutulmuş olup, bunlardan sâdece *kâr u kisbe kâdir* olmaları hâsebiyle *kara* yazılmış olanlardan altışar akça *resm-i kara* alındığını göstermektedir. Burada, ayrıca 83.883 akçalık verginin %73.10'unu teşkil eden 61.320 akçalık kısmının, hâs, tımâr ve zeâmete, %26.89'unu teşkil eden 22.563 akçalık kısmının da vakfa tahsis edilmiş olan iskân yerlerinde meskûn reâyânın ödemekle mükellef olduğunu da belirtmek gerekir. Tabii, bir önceki tahrir defterlerine nazaran, 1571'deki durumu değerlendirirken, 49 numaralı defterin bâzı eksiklikleriyle berâber, özellikle, 1571 târihli defterin de, Aydos'un Gök-Öyük nâmiyla müstakil kadılık yazılmak sûretiyle kazâdan ifrâz edilmiş olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. 1571'de, çift resmi ve levâhıkının toplam hâsil içersindeki nisbetine de kısaca temas etmek gerekirse, Lâzikiyye merkez nâhiyesinde %14.25, İbsili'de %10.87, Kaş-Yenice'de ise %9.60 olduğu görülmektedir.

Bütün bunların dışında, yukarıda da zikrolunduğu üzere, esâsen *bâd-ı heva* yı teşkil eden vergilerde olduğu gibi zuhûrâta bağılı olmakla berâber, defterlerde

bundan ayrı kaydedilmiş olan ve genellikle sipâhînin toprağına kışlamak veyâ yaylamak için gelen, büyük çoğunluğu konar-göçer teşekküllerden olması icâb eden raiyyetin ödemekle mükellef olduğu vergilerin mikdârına gelince; Lâzıkıyye kazâsının yazılı bulunduğu tahrir defterlerinde, bu vergiler, genellikle, *resm-i duhân*, *resm-i dūd*, *resm-i kışlak*, *resm-i yaylak* ve *resm-i otlak* adı altında kaydedilmiş olup, bâd-ı hevâ'nın dışında ayrıca belirtilmiş olanların yukarıda zikrolunan iki târihte nâhiyelere dağılımı ve toplam mikdârı şöyle tesbit edilmiştir;

TABLO-VII: HÂRİÇ RAIYYETİN ÖDEMEKLE MÜKELLEF OLDUĞU RESM-İ DUHÂN VE BENZERİ VERGİLERİN NÂHİYELERE DAĞILIMI

Nâhiyeler	Duhân, Kışlak, Yaylak, Otlak, Deştbanî Rüsûm Yekûnu		Artış %
	1520-1530	1571	
Lâzıkıyye (Merkez)	816	2.406	194.85
İbsili	1.772	2.989	68.67
Kaş-Yenice	110	779	608.18
Aydos	280	-	-
Kazâ Toplamı	2.978	6.174	107.32

Tablodan DA tâkib edilebileceği gibi, sözkonusu vergilerde iki târih arasında görülen kazâ genelindeki % 107.32 nisbetindeki artış, XVI. asrın sonlarına doğru, Lâzıkıyye kazâsında kışlamak, yaylamak veyâ hayvanlarını otlatmak için muvakkat zamanlarda sipâhî veyâ vakıf topraklarında bulunan hâriç raiyyetin giderek kesâfet arzettiği göstermektedir. Bu ayrıca, Emecen'in Manisa kazâsı için işâret etmiş olduğu üzere,⁹³ mezkûr asrın ikinci yarısında, konar-göçer yörük teşekküllerine dâhil olan kimselerin, yoğun bir şekilde iskân merkezleri civârında ikâmet etmeye, dolayısıyla zırâatla meşgûl olmaya başlamış olduklarının önemli bir göstergesi olarak da kabûl edilebilir.

Çiftçi-köylü reâyânın hukûkî statüsü ile ilgili olarak, işâret olunması gereken noktalardan birisi de, köylünün toprağına bağıllık prensibidir. Yâni, Barkan'ın da ifâde etmiş olduğu gibi, devletin kendisine tâyin edeceği yerde oturmak, kayıt ve tesbit edildiği toprağı terketmemek mecbûriyetinde bırakılmış

⁹³ F.Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.236-37.

olmasıdır.⁹⁴ Devlet, raiyyetin tasarrufunda bulunan toprakları *ihmâl ve müsâhele* göstermeksizin düzenli bir şekilde işlemlerini temin için sıkı kayıtlar koymuş, ayrıca, *ziyâde rençberlik etmek murâd ider olan ânun gibilere ağaları mânî olmaya veyâ kâdir olduğu takdirce her ne yerde ekerse men' yokdur* gibi hükümlerle de, devamlı sûrette fazla çalışmaya ve üretimî arttırmaya teşvik etmiştir.⁹⁵ Kânunnâmelerde, sözkonusu toprağa bağlılık prensibi, en genel anlamda katî olarak, *tumârlardan müteferrik olan reâyâyı cem etmek kânundur* şeklinde hükme bağlanmıştır.⁹⁶ Nitekim, Lâzıkıyye kazâsının da tâbî olduğu Kütahya livâsı kânunnâmesinde de bu husus *tumârlardan müteferrik olan re'âyâyı cem' etmek kânûn-ı kadîmdür ammâ on beş yıldan ziyâde bir yerde mütemekkin olanı kaldırmak men olunmuşdur* şeklinde gâyet açık bir sûrette ifade edilmiştir.⁹⁷ Diğer kânunnâmelerde de sıklıkla vurgulanmış olan bütün bu hükümlere⁹⁸ rağmen, köylünün kolaylıkla yer değiştirmesi, toprağını bırakıp *çitf bozan* durumuna düşmesi sıklıkla görülebilen bir vâkıadır. İnalçık'ın da dikkat çektiği üzere, esâsen yukarıda zikrolunan hükümde olduğu gibi, sipâhinin, celây-ı vatan eden raiyyeti ancak 10-15 yıl zarfında yazılı olduğu köye getirebilme hakkına sâhip olması, bu zamandan sonra müdâhele etme hakkının bulunmamasına kânunların vâz edilmiş olması köylünün yer değiştirmesindeki kolaylığı göstermektedir ki, bu da, köylünün işlediği toprağın mâliki olmamasından kaynaklanan bir durumdur. Köylünün toptan köyünü terkedip başka yerlere göç etmesine kadar varan söz konusu yer değiştirmeler, münferid pekçok farklı sebebe bağlı olmakla beraber, toprakların çölleşmesi, verim kabiliyetinin düşmesi gibi tabîi sebeplerle, yol üzerinde bulunması veyâ özellikle XVII. asırda had safhâya çıkmış olan devletin reâyâyı avârız sistemi dâhilinde haddinden fazla hizmet yüklemesi, altından kalkamayacağı ağırlıkta vergiler koyması gibi faktörlere bağlı olarak cereyân etmiştir. Nitekim, bir önceki bölümde, kır iskân yerleri incelenirken, XVII. asrın ikinci yarısında, bâzı köylerin *hâlî- harâb* kaydedilmiş

⁹⁴ Ö.L.Barkan. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü". *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler-I*, İstanbul, 1980, s.743.

⁹⁵ Lütfi Güçer. *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler (=Hububat Meselesi)*, İstanbul, 1964, s.48

⁹⁶ Barkan. *Aynı makâle*, s.145-48.

⁹⁷ BOA-TD-438. s.11;TKGM-KKA-TD-47, v.3-a.

⁹⁸ Bkz.Barkan. *Kanunlar*. İndeksde gösterilen yerler; "Osmanlı Kânunnâmeleri". *MTM I:2 (Mayıs-Haziran 1331)* s.305.

olması da buna bağlı olarak ortaya çıkmış olan bir sonuç olarak dikkati çekmektedir. Ayrıca, özellikle XVI. asrın sonlarından itibaren, Anadolu'da yaygınlaşan sosyal ve ekonomik problemler karşısında vakıfların köylüyü daha iyi koruma imkânları dolayısıyla, reâyânın vakıf köylerine meyletmiş olmasını da bu faktörler arasında zikretmek gerekir.⁹⁹

Kısacası, zırâî ekonominin hâkim olduğu Osmanlı Devleti'nde, bu minvâl üzere, işlemekle mükellef olduğu toprağını mâzeretsiz terkedip giden raiyyet herşeyden evvel bunun karşılığında, bâzı kâunnâmelerde *levendiye* veya *levendlik akçası* olarak kaydedilmiş olan *çift bozan resmi'ni* ödemekle mükellef tutulmuştur. Raiyyet köyünü terketmekle berâber, levendlik etmesi veyâ, sâir herhangi bir sanat icrâ etmek ya da meslekle iştigâl etmesi sebebiyle çiftini boz bırakması hâlinde dahî bu resmi ödemek mecbriyetinde bırakılmıştır. Zirâ esas olan kendisine tahsis edilmiş olan toprağı işleyip işlememesidir.¹⁰⁰ Nitekim, 1540 târihlî Diyarbakır vilâyeti kâunnâmesinde, bir kimsenin üzerine yazılı zemîni mâzeretsiz terkederek boş kalmasına sebep olması hâlinde, çift bozan resmi ödemekle mükellef olmasına rağmen, terketmiş olduğu yerin sipâhî tarafından bir başkasına tapuya verilmesi veyâ başka bir sûretle zırâat ettirilmesi hâlinde, toprağın eski sâhibinden *resm-i bennâk ve ırgâdiye* alınması, çift bozan resmi talep edilmemesi hükme bağlanmıştır.¹⁰¹

Gene, Kütahya kâunnâmesindeki, *iki onda şunun gibi ra'iiyetden alımur kim kendü sipâhisinin tımârında ganî çiftliği koyub gayrı yerde zırâat eyleye*¹⁰² şeklindeki hükümden de anlaşılıdığı üzere, kayıtlı buldukları tımârdaki topraklarını terk edip, başka tımârda hâriç reâyâ statüsünde zırâat eden reâyâ, hem zırâat ettiği toprağın sipâhisine, hem de terketmiş olduğu toprağın sipâhisine iki öşür ve salâriye ödemekle mükellef tutulmuştur. Bu mükellefiyet, köylünün terketmiş olduğu toprak boz kaldığı, dolayısıyla ödenmeyen öşür ve salâriyeden dolayı sipâhînin zarârı devâm ettiği müddetçe geçerli tutulmuştur.¹⁰³

⁹⁹ H. İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", s.8-9.

¹⁰⁰ N. Çağatay, "Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", s.501-502.

¹⁰¹ Barkan, *Kânunlar*, s.132. Ayrıca Bkz. s.174,264,312.

¹⁰² BOA-TD-438, s.11:TKGM-KKA-TD-47, v.3-a.

¹⁰³ L. Güçer, *Hububat Meselesi*, s.49-50

Diğer taraftan, gene aynı kânunnâmedeki, *arz-ı öşrîden zırâ'ata yarar [yer] bilâ-mânî' üç yıl boz kalmak tımâra zarar vîrür bu zarârı def'îcün üç yıl boz kalan yeri sâhibinin elinden alub gayrı kimesneye tapuya virmek örfen câizdür*¹⁰⁴ hükmü doğrultusunda, *bilâ-mânî* yerini üç yıl boz bırakan çiftçinin toprağının sipâhî tarafından başkasına tapuya verilmesi, zırâat alanlarının muattal kalmasının önüne geçebilmek için Devlet'in uyguladığı genel bir politika olarak burada zikredilmesi gereken bir husustur.¹⁰⁵ Bunnula ilgili kânunlar, toprağın boz kalmasında geçerli mâzereti olan raiyyetin mağdur edilmemesi için âzâmî hâssâsiyeti muhtevî olmakla berâber,¹⁰⁶ İnalçık'ın da ifâde etmiş olduğu gibi, toprağı tapuyla bir başkasının tasarrufuna verirken yeniden tapu resmi almak sûretiyle önemli kazânç temin etmek düşüncesiyle sipâhîlerin tapulu toprakları köylü elinden almak için genel bir eğilim içinde olmaları önemli problemlere yol açabilmektedir.¹⁰⁷

Çiftçi-köylü reâyânın statüsüyle ilgili bütün bu hususlarda olduğu gibi, çiftçi ile sipâhî arasındaki ilişkiler en küçük ayrıntılara kadar, kânunnâmelerde muayyen hükümlere bağlanmıştır. Nitekim, *sâbib-i arz* veyâ *sâhib-i raiyet* olarak köylünün karşısına çıkan sipâhîlerin, tam mânâsıyla ne arzın ne de raiyyetin sâhibi olmayıp, bu sıfatları ancak son derece teşkilatlı ve merkezîyetçi bir devletin memuru sıfatıyla hâiz olmaları gerçeği de bunun açık bir göstergesidir.¹⁰⁸ Bu çerçevede, sipâhînin reâyâdan talep edeceği mükellefiyetler kânunnâmelerde sarâhatle belirtilmiştir. Kaldı ki, İnalçık'ın da işâret etmiş olduğu gibi, Osmanlı rejiminin en belirgin karakterlerinden birinin sipâhînin talep edebileceği fazla hizmet ve angaryaları önlemek olması bakımından, bunun son derece sınırlı tutulduğunu da belirtmek gerekir.¹⁰⁹ Lâzıkıyye reâyâsının da tâbî olduğu Kütahya livâsı kânunnâmesinde, söz konusu mükellefiyetler en fazla üzerinde durulan çiftçinin

¹⁰⁴ BOA-TD-438, s.11;TKGM-KKA-TD-47, v.3-a.

¹⁰⁵ Bkz.Barkan, *Kanunlar*, s.3. *Milli Tettebular Mecmuası* (1/2 (Mayıs-Haziran 1331) s.309)nda yayınlanmış olan kanunnâmede, *Celây-ı vatan idüb üç sene yerleri mu'attalal kalan zeydin yerlerin sâhib-i arz tapu virmege kâdir olur mu suâline karşılık*, Pir Mehmed, *celây-ı vatan idenin yerlerin fi'l-hâl âhara virmege kâdir ve me'murdur cevâbını vermiştir*.

¹⁰⁶ Kütahya kanunnâmesindeki ilgili hükmün devamında, *ammâ li-mânî boz kalsa meselâ dağ yeri olub her yıl ekine gelmediği sebebden ya ova yer olub su galebe etdüğü cihetden üç yıl boz kalsa tapuya virmek olmaz...* denilmektedir. (BOA-TD-438, s.11;TKGM-KKA-TD-47, v.3-a.)

¹⁰⁷ H.İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", s.11.

¹⁰⁸ Barkan, *Aynı makâle*, s.766-67.

¹⁰⁹ H.İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", s.11

sipâhînin hubûbatını yakın pazara nakletmekle ilgili olarak, *sipâhî anbarına iledüb hisâr erinin hisâra iletmek bid'at-ı ma'rûfedür lâkin mesâfe bir günlükden ziyâde olsa def'an-li'l-harâc teklîf olunmaz* kaydı düşünülmüştür.¹¹⁰ Bu husus, kânunnâmelerde *akreb bazar* a iletmek mükellefiyeti şeklinde sınırlandırılmıştır.¹¹¹

Kısacası, buraya kadar zikrolunan hukûkî statüyü hâiz olan Lâzıkıyye kazâsı reâyâsı, daha önce de ifâde olunduğu üzere, Büyük Menderes ve Çürüksu nehirlerinin suladığı iki önemli havza başta olmak üzere, kazânın gerek mikdâr gerekse verim kâbiliyeti bakımından önemli bir potansiyele sâhip olan zırâat sahâlarında çiftçilikle meşgûl olup, iklim faktörünün de belirleyici tesiriyle, arpa ve buğday başta olmak üzere hubûbat, bakliyat, ve çeltik ile birlikte, pamuk başta olmak üzere önemli miktârda sînâi nebat, meyve ve sâir sebzevât yetiştirmekte idi.

3-Alınan Vergilere Göre Yetiştirilen Zirâi Mahsuller

Bilindiği üzere, Osmanlı vergi nizâmı çerçevesinde reâyâdan alınan vergi ve resimler, farklı şekillerde tasnif edilegelmiştir. Bunlar en genel anlamda, yukarıda zikredilmiş olan *çift resmi ve levâhukundan oluşan harac-ı muvazzafa ve öşr-i şer-iyye, salâriye* ve örşe bedel sâir rûsûmden oluşan *harac-ı mukâseme* şeklinde iki büyük grubta mütâlâa edilebilmektedir.¹¹² Bu da, bâzı araştırmacılar tarafından, doğrudan doğruya, sırasıyla *rûsûm-ı örfiyye ve rûsûm-ı şer-iyye* şeklinde değerlendirilmekle berâber, bir üçüncü vergi grubu olarak da *avâriz akçası, bedel-i mizûl ve kürekçi akçası* gibi olağanüstü bâzı vergilerin oluşturduğu *avâriz-ı dîvâniyye ve tekâlîf-i örfiyye* ilâve edilmektedir.¹¹³ Kezâ, daha farklı bir yaklaşımla, reâyâdan alınan vergiler, sırasıyla, öşür, şahsa bağlı vergiler, hayvancılıkla ilgili vergiler, maktû vergiler ve mukâtaalar, önemli bir kısmını bād-ı hevâ ve niyâbetin teşkil ettiği ârizî vergiler ile bâc'ın temelini teşkil ettiği ticârî vergiler şeklinde de tasnif edilebilmektedir.¹¹⁴

¹¹⁰ BOA-TD-438. s.11:TKGM-KKA-TD-47. v.3-a.

¹¹¹ Bkz. L.Güçer. *Hububat Meselesi*, s.57-58

¹¹² A.Akgündüz. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri 1.Kitap Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri*. İstanbul. 1990. s.169-181.

¹¹³ İ.Miroğlu. *Kemah Sancağı ve Erzinan Kazâsı*, s.178.

¹¹⁴ M.Ali Ünal.*Harput Sancağı*,s.119-154.

İşte, biz bu kısımda, Lâzıkıyye kazâsında üretilen zırâî mahsûller ile değirmen ve pazar gibi sinâî ve iktisâdî teşekkülleri değerlendirirken, defter ve kânunlarda kaydedilmiş olduğu mikdârlarda bunlar üzerinden alınan vergi ve resimlerden hareket etmek durumundayız. Bunun için ise evvelâ zırâî mahsûllerden alınan öşür'ün özellikle kazânın dâhil olduğu Kütahya sancağı kânunnâmesindeki ilgili hükümleri de dikkate alarak, mâhiyetinin ortaya konulması gerekmektedir.

Lügat mânâsı îtibâriyle onda bir demek olup, Osmanlı vergi nizâmı çerçevesinde, çiftçi-köylü reâyânın yetiştirdiği her türlü toprak mahsûlleri üzerinden devlete ödemekle mükellef olduğu bir vergidir. Mâhiyeti ve nisbeti îtibâriyle, İslâm fikhında sadaka veyâ zekât anlamında tefsir edilmiş olan *şer'î öşür'den* çok farklı olan bu vergi, ¹¹⁵ özellikle Ebûsuud Efendi tarafından, *öşr adına alınan öşr degildür arzın harac-ı mukâsesidür* şeklinde izah edildikten sonra *harâc elbetde onda bir olmaz arzın tahammülüne göre alınur nisfına değin alınmak meşrû'dur sekizde bir alınmak arzın tahammülü olıcak helaldir*¹¹⁶ denilmek sûretiyle, sulama şartları ve benzeri faktörlere bağlı olarak arâzinin verim kâbiliyeti, yetiştirilen mahsûl neveleri ile mahallî örf ve âdetlere göre muhtelif bölgelerde farklı nisbetlerde olabileceğine işâret edilmiştir.¹¹⁷ Buradaki *harac-ı mukâseme*, mîrî arâzî sisteminde, mülkiyeti devlete âit olan topraklarda zırâatla meşgûl olmakla berâber, işledikleri zırâî alanlarda dâimî ve irsî bir kirâcı durumunda bulunan reâyânın, elde ettiği mâhsûl karşılığında devlete ödemekle mükellef olduğu bir nevî kirâ bedelidir.¹¹⁸

Kânunnâmelerde, devamlı sûretde öşürle birlikte zikredilen bir diğer kavram da, *salâriye'dir*. Salârî ve bâzan salârlık da denilen bu mükellefiyet, öşür gibi mahsûlün mikdârına göre ve öşüre munzam olarak alınan bir vergidir.¹¹⁹ Nitekim kânunnâmelerdeki, *hubûbâtdan hinta ve şa'ir ve gâvers olsa öşr ve salârlık alınur ise sekiz mud galleden bir mud olur*,¹²⁰ ifâdesi de, bunun doğrudan öşürle birlikte tahsil edilen bir vergi olduğunu teyid etmektedir. Aydın kânunnâmesinde ve diğer bâzı kânunnâmelerde yer alan ilgili maddedeki *salâriye*

¹¹⁵ Ö.L.Barkan, "Öşür", İA, IX, s.485.

¹¹⁶ "Osmanlı Kanunnameleri". MTM I/1 (Mart-Nisan 1331), s.102.

¹¹⁷ Barkan, "Öşür", s.485.

¹¹⁸ İ.Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan kazâsı*, s.188.

¹¹⁹ L.Güçer, *Hububat Meselesi*, s52-53.

¹²⁰ "Kanunâme-i Âl-i Osman", (M.Arif Neşri), s.31-32.

*hod yemlik mukâbelesindedir*¹²¹ hükmü bu vergiye açıklık getirmiş, Güçer'in de işâret etmiş olduğu gibi, salâriyenin öşür tahsilâtı sırasında vaktiyle köylülere yüklenmiş olan bir çok talebin yerine ikâme edilmiş olması sebebiyle, çiftçinin tekrar yemlik talebiyle tâciz edilmemesi gereği vurgulanmıştır.¹²² Nitekim, Lâzıkıyye kazâsının da tâbî olduğu Kütahya kânunnâmesinde öşür ile birlikte zikredilmiş olan salârlık, aynı minvâl üzere doğrudan doğruya yemlik şeklinde kaydedilmiştir.¹²³

Öşür'ün mikdârına gelince; Bunun farklı bölgelerin husûsiyetlerine göre, husûsî sancak kânunnâmelerinde belirtilmiş olan değişen nisbetlerde olduğuna yukarıda işâret edilmişti. Gerçekten de, zikrolunan kânunnâmelerin ilgili hükümlerinin tedkikiyle, farklı bölgelerden tahsil edilen öşrün mikdârının, arâzinin verim kabiliyeti, mahsûlün nevî ve benzeri husûsiyetlere göre, 1/10 ilâ 1/5 arasında değiştiği, hattâ bâzan nâdir de olsa 1/2'ye kadar çıktığı anlaşılmaktadır. Öşür ile salâriye'nin mikdârı, genellikle bir arada kaydedilmiş olmakla berâber, bâzı kânunnâmelerde ayrı ayrı belirlenmiştir.¹²⁴ Lâzıkıyye kazâsında yetiştirilen mahsûller üzerinden alınan öşüre de esas olan Kütahya kânunnâmesinde bu husus, *hubûbatdan öşr-i şer'î ile yemlik alınur cümlesi sekizde bir olur* şeklinde tek kalemde kaydedilmiş olup, 1530'dan 1571'e kadar hiç bir değişikliğe uğramadan aynı nisbet muhâfaza edilmiştir.¹²⁵ Dolayısıyla, tahrir defterlerinde her karyenin nüfâsundan sonra ayrıca kaydedilmiş olan hâsil kısmındaki hubûbatdan alınan öşür mikdârından hareketle, nâhiyelerde ve kazâ genelindeki toplam üretim tesbit edilmeye çalışılırken, bu orandan hareket etmek gerekmektedir. Aynı kânunnâmede, hubûbatdan tahsil edilen öşrün mikdârı hâricinde, bağ ve bahçe hâsilından *öşr-i hâsil* olarak alınacak olan öşür mikdârı, *bağ dönümü ile dönümden dönüme a'lâsı on ednâsı beş akçadur hadâyıkdan ve sâir harîmler mukâta'atından öşrlerine [göre] kesim alınur* şeklinde tâyin olunmuştur. Ayrıca, kovan hâsilından *alınan öşr-i asel'de*, Kütahya sancağında kovanın kıymetli olup yirmi beşer akçaya satılması sebebiyle, *kovandan kovana ikişer akça*

¹²¹ Barkan, *Kanunlar*, s.10. Diğer kanunnamelerdeki benzer hükümler için bkz. fihristte gösterilen yerler.

¹²² L.Güçer, *Hububat Meselesi*, s52-53.

¹²³ BOA-TD-438, s.11;TKGM-KKA-TD-47, v.3-a.

¹²⁴ L.Güçer, *Hububat Meselesi*, s53-54; Barkan, "Öşür", *İA*, IX, s.485-86.

¹²⁵ BOA-TD-438, s.11;TKGM-KKA-TD-47, v.3-a.

kaydolunmuştur. Bununla birlikte bu mikdârın *aşağı illerde kovan başına bir akça* olduğu da ilâve edilmiştir.¹²⁶

Bu genel açıklamalardan sonra, özellikle Kütahya kânunnâmesindeki öşür nisbetlerini de göz önünde bulundurmak sûretiyle, tahrir defterlerinin hâsıl kısımlarındaki kayıtlardan hareketle, kazâda yetiştirilen zırâî mahsûl nevîleri ve mikdârlarını tesbite geçebiliriz.

Bu noktada, öncelikle, Lâzıkıyye kazâ dâiresinin bâzı önemli zırâî karakteristik özelliklerine işaret etmek gerekir. Daha önce de zikrolunduğu üzere, kazânın iklim, toprak, topoğrafya ve sair şartları zırâata son derece elverişlidir. Coğrafi konumu itibâriyle, kazâ dâiresini teşkil eden muhtelif kısımların sıcak, ılık ve soğuk iklim şartlarının tesirinde olması, bu ayrı iklim kuşaklarında zırâatı yapılan mahsûllerden pek çoğunun kazâda istihsâline imkân vermektedir. Bu münâsebetle, tahrir defterlerindeki kayıtlardan da anlaşıldığı kadarıyla Lâzıkıyye kazâsının başlıca coğrafi karakterlerinden birisi de, zırâî mahsûllerdeki çeşitlilik ve verimlilik olmuştur.¹²⁷

İşte, XVI ve XVII. asırlarda Lâzıkıyye kazâ dâiresini teşkil eden verimli ovalarda, yamaç ve yaylalarda yetiştirilen zırâî mahsûlleri, tahıl ürünleri, kuru sebzeler ve endüstri bitkileri şeklinde üç ayrı grupta değerlendirmek mümkün olmakla berâber, tahrir defterlerindeki kayıtlardan hareketle, genel olarak, tahıl ürünleri ve baklagilleri *hubûbat ve bakliyat*, pamuk ve susam gibi mahsûlleri *sınâî nebâtlar*, çeşitli bağ ve bahçe mahsûllerini de *bağcılık ve meyvecilik* başlıkları altında ele almak daha doğru olacaktır.¹²⁸

¹²⁶ BOA-TD-438. s.11;TKGM-KKA-TD-47, v.3-a.

¹²⁷ S.Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, s.394-95;Asaf Koçman, *Aynı proje*.s.5 B.Darkot-M.Tuncel, *Ege Bölgesi Coğrafyası*.s.59-65; B.Darkot, *Türkiye İktisâdi Coğrafyası*, İstanbul.1972. s.129-130.

¹²⁸ B.Darkot, *Aynı eser*.s.96-102; S.Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*.s.405-554.

a- Hubûbat ve Bakliyât

Türkiye'nin bugünkü zirâat hayâtında olduğu gibi,¹²⁹ Osmanlı zirâat hayâtında da, en yaygın ve bl miktârda üretilen mahsûller, buğday ve arpa başta olmak üzere, hubûbat başlığı altında değerlendirilen tarım ürünleri idi. Özellikle Denizli'nin önemli bir kısmını teşkil ettiği Büyük Menderes bölgesinde buğday ilk sırada olmak üzere hubûbat zıraati kapladığı sahâ itibâriyle birinci sırada gelmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1987 yılındaki bir değerlendirmesine göre, Denizli ili genelinde üretilen toplam 439.966 toh hubûbatın 242.910 tonunu (%55.21) buğday, 126.281 tonunu da (%28.70) arpa teşkil etmektedir. Geriye kalan % 16.09'luk kısmını ise çavdar, yulaf ve mısır gibi tahıllar teşkil etmektedir.¹³⁰ Aynı sıralama xx. asrın başları için de geçerlidir. Nitekim, 1326 (1908) târihli salnâmede, bir yıl zarfında hâsıl olan mahsûlün nevileri ve mikdârı verilirken evvelâ İstanbul kilesi ile 130.000 kile buğday kaydedildikten sonra, sırasıyla arpa, mısır, ve pirinç gibi ürünler zikredilmiştir.¹³¹

Aşağıda tablo üzerinde de görüleceği gibi, tahrir defterlerindeki ilgili rakamlardan anlaşıldığı kadarıyla, Denizli zirâat hayâtındaki bu durum, XVI ve XVII. asırlarda Lâzıkıyye kazâsı zirâat hayatı için de geçerlidir. Nitekim özellikle buğday ve arpa başta olmak üzere hubûbat zirâatının istisnâsız, hemen her köyde yapıldığına delâlet eden öşürle ilgili kayıtlar bunu teyid eder mâhiyettir. Bu cümleden olarak, her köyde hâsıl olan mahsûl üzerinden aynî olarak tahsil edilen vergi mikdârı, mufassal tahrir defterlerinin hâsıl kısmında ayrı ayrı kaydedilmiştir. 1520 Târihli hâs, zeâmet ve tımâr defteri ile 1530 târihli evkâf defterinde hubûbatdan alınan öşür, sâdece *mudd* veyâ *keylce* olarak aynen kaydedilmiş olup kıymeti, yâni nakdî değeri belirtilmemiştir.¹³² Dolayısıyla, burada 1520-1530 târihlerinde kazâda istihsâl edilen zirâî mahsûlleri hesâb etmeye çalışırken, nakdî değerini tahmin etmek yerine, mezkûr târihte geçerli olan öşür nisbetine göre aynî olarak toplam üretimin belirlenmesi daha doğru olacaktır. 1571 Târihli tahrir defterlerinde ise, hubûbat ve bakliyât üzerinden alınan öşür gene *mudd* veyâ *keyl*

¹²⁹ B.Darkot, *Aynı eser*, s.96-101; Ali Tanoğlu, *Zirâat Hayatı*, s.129-137; Erol Tümertekin, "Türkiye Hububat Ziraatine Ait Bazı Müşahedeler" *JUCED* 4/7 (1956), s.54-65.

¹³⁰ T.C.Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Tarım Sal Yapı ve Üretim 1987*, Ankara, 1989, s.125.

¹³¹ K.Şakir, *Denizli*, s.50-51; *S.V.A.-1326*, s.520-21.

¹³² *BOA-TD-49*; *BOA-TD-369*.

olarak aynen verilmiş olmakla berâber, aynı zamanda nakdî kıymetini ifâde eden rakamlar da sarâhatle kaydedilmiştir.¹³³ Bu bakımdan 1571 târihli defterlere dayanarak yapılacak olan değerlendirmeler çok daha sağlıklı olacaktır.

Burada söz konusu olan *mudd*, *keyl* veyâ *keylce* gibi hacim ölçüleri Osmanlı Devleti'nde ölçü ve tartı biçimleriyle ilgili bir standardizasyonun en azından üzerinde durduğumuz XVI. ve XVII.

asırlarda bulunmaması sebebiyle¹³⁴ muhtelif bölgeler arasında değişebildiğinden, özellikle açıklanması gereken birimlerdir. Genel olarak, XV. sıranın ikinci yarısından itibaren 1 mudd 20 keylçe veyâ kile olarak belirlenmiş olup, 1 keylçe veyâ kile de 50 kâse, 1 kâse 100 habbe, 1/4 keylçe ise 1 *şinik* olarak kabûl edilmiştir.¹³⁵ Bununla birlikte, Hinz, el-Ömerî'nin yaklaşık 69.5 kg buğday veyâ 90 litreye denk olan Mısır irdebb'i ile yapmış olduğu karşılaştırmalardan naklen, 1330'larda 1 mudd'un Denizli'de 3/4 irdebb'e yâni 67.5 litreye denk olduğunu belirtmektedir.¹³⁶ Nitekim, 1547 târihli bir hükümde de, *Denizli kilesi* ile yüzellişer kile yemlik ve kalbur fazlası'ndan söz edilmektedir ki, bu da mahallî plânda geçerli olan bir Denizli kilesinin var olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.¹³⁷

Bu genel açıklamalardan sonra, Daha önce de işâret olunduğu üzere, Kütahya kânunâmesinde, hubûbatdan alınan öşür nisbeti her ne kadar 1/8 olarak gâyet net bir şekilde belirlenmiş ise de, bunun dışındaki pek çok belirsiz veyâ değişebilen faktörün tesiriyle gerçek üretim mikdârı ve nakdî kıymeti konusunda yüzde yüz net rakamlar elde etme imkânından mahrum bulunmaktayız.¹³⁸ Bu sebeple, aşağıdaki tablolarda, doğrudan doğruya tahrir defterlerinde kaydedilmiş olduğu kadarıyla, aynî ve varsa nakdî değerleri vermekle birlikte, sözkonusu 1/8

¹³³ TKGM-KKA-TD-48:TKGM-KKA-TD-560.

¹³⁴ İnalçık, Osmanlı meteorolojisinde görülen mahallî farklılıkları, devletin hâkimiyeti altına aldığı bir bölgenin entegrasyonunda uygulanan genel istimâlet politikalarının bir gereği olarak yorumlamaktadır. ("Introduction to Ottoman Metrology", (=Ottoman Metrology), *Turcica* XX (1983), s.329.

¹³⁵ İnalçık, "Ottoman Metrology", s.324-25

¹³⁶ Wilter Hinz, "İslam'da Ölçü Sistemleri", (Çev. Acar Sevim), *Türklük Araştırmaları Dergisi* 5 (1989), s.57.

¹³⁷ 12 Ramazan 954/ 26 Ekim 1547 tarihli Lâzıkiyye kadısına yazılan hüküm:BOA-A.DWN-792/6, s.96.

¹³⁸ Bkz. Huricihan İslamoğlu- İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü* (=Devlet ve Köylü), İstanbul, 1991, s.68-79.

	Böğrtlüce						Soğan						Çörek otu					
	1520-1530			1571			1520-1530			1571			1520-1530			1571		
	Kile	Kıymet	%	Kile	Kıymet	%	Kile	Kıymet	%	Kile	Kıymet	%	Kile	Kıymet	%	Kile	Kıymet	%
Nahiyeler	90	-	72.58	2	20	2.98	-	137	19.37	-	80	10.59	13	-	100	-	45	41.66
Lâzıkıyye	9	-	7.25	24	240	35.82	-	391	55.30	-	360	47.68	-	-	-	-	63	58.33
İbsili	2	-	1.61	41	410	61.19	-	85	12.02	-	315	41.72	-	-	-	-	-	-
Kaş-Yenice	23	-	18.54	-	-	-	-	94	13.29	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Aydos	124	-	100	67	670	100	-	707	100	-	755	100	13	-	100	-	108	100
Yekün																		

	Mercimek						Bakla					
	1520-1530			1571			1520-1530			1571		
	Kile	Kıymet (Akça)	%	Kile	Kıymet (Akça)	%	Kile	Kıymet (Akça)	%	Kile	Kıymet (Akça)	%
Nahiyeler	50	-	98.03	31	160	88.57	-	-	-	17	170	94.44
Lâzıkıyye	1	-	1.96	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İbsili	-	-	-	4	40	11.42	-	-	-	1	10	5.55
Kaş-Yenice	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Aydos	51	-	100	35	200	100	-	-	-	18	180	100
Yekün												

Burada verilmiş olan öşür mikdârının Kütahya kânunnâmesindeki ilgili hükümde, genel olarak hubûbatdan 1/8 oranında tâyin edilmiş olduğu gerçeğinden hareketle, kazâdaki toplam hubûbat ve bakliyât istihsâlini tahmîni de olsa şu şekilde tesbit etmek mümkündür:

TABLO-IX: XVI. ASIRDA LÂZIKIYYE KAZÂSINDA TOPLAM HUBÛBAT VE BAKLIYAT ÜRETİMİ:

Hubûbat- Bakliyat	1520-30		1571		Artış/ Düşüş Nisbeti %
	Öşr Yekûnu (Kile)	Tahmîni Üretim Yekûnu (Kile)	Öşr Yekûnu (Kile)	Tahmîni Üretim Yekûnu (Kile)	
Buğday	25.705	205.640	20.697	165.576	-19.48
Arpa	26.679	213.432	16.379.5	131.036	-38.60
Burçak	226	1.808	115	920	-49.11
Yulaf	4	32	822	6.576	-
Çavdar	2	16	2	16	-
Un	572	4.576	2	16	-
Nohud	35	280	11	88	-68.57
Darı	196	1.568	582	4.656	+196.93
Böğrölce	124	992	67	536	-45.96
Soğan	707*	5.656	755*	6.040	+6.78
Çörekotu	13	104	108**	864	-
Mercimek	51	408	35	280	31.37
Bakla	-	-	18	144	-

*-Soğan, tahrir defterlerinde mikdâr belirtilmeksizin, doğrudan kıymet itibâriyle kaydedilmiştir.

** -Çörek otu, 1520-30 târihli defterlerde kilo olarak yazılmış olmakla berâber, 1571'de sâdece kıymet (akça) olarak kaydedilmiştir.

Tablolardan da tâkib edilebileceği üzere, Lâzıkıye kazâsında, 1520-30 târihlerinde en fazla istihsâl edilen hubûbat toplam 213.432 kile ile tahrir defterlerinin hâsil kısmında genellikle ikinci sırada *şâ'ir* olarak kaydedilmiş olan arpa olup, bunu 205.640 kile ile mezkûr defterlerin hâsil kısımlarının ilk sırasında *hımta* şeklinde belirtilmiş olan buğday tâkib etmektedir. 1571 Târihli tahrir

defterlerindeki rakamlara göre ise, en fazla üretilen hubûbat 165.576 kile ile buğday olup, bunu 131.036 kile ile arpa tâkib etmektedir. Bunların dışında, 1520-30 târihlerinde, önemli miktârda istihsâl edilen hubûbat ve bakliyat arasında, özellikle, 4576 kile ile ayrıca kaydedilmiş olan un, 1808 kile ile burçak, 1568 kile ile darıyı zikretmek gerekir. Ayrıca, tahrir defterlerinde *piyâz* olarak kaydedilmiş olup, miktârı belirtilmeksizin, doğrudan doğruya akça olarak öşür miktârı ile yazılmış olan toplam 5.656 akçalık soğan istihsâlini de belirtmek gerekir. 1571 Târihinde ise, toplam 6.576 kile ile buğday ve arpayı tâkib eden, defterlerde alaf kaydedilmiş olan yulaf dikkati çekmektedir. kezâ, mezkûr târihte, toplam üretim mikdârı 4.656 kile olarak tesbit edilen darı da hubûbat ve bakliyat arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Burada asıl dikkati çeken önemli noktalardan birisi de, tabloda zikredilmiş olan mahsûllerin mikdârında 1520-30 târihlerine nazaran, 1571'de genel bir düşüşün görülmüş olmasıdır. Nitekim, toplam üretim mikdârına bakıldığında, iki târih arasında kazâ genelindeki buğday üretiminde % 19.48, arpa üretiminde %38.60, burçak üretiminde %49.11, nohut üretiminde %68.57, böğrülce üretiminde % 45.96 nisbetinde düşüş tesbit edilmiştir. Mezkûr târihlerde, kazâ genelinde sâdece darıda % 196.93, soğanda 6.78'lik bir artış kaydedilmiştir. Gerçekten de, bir önceki bölümde sarâhatle ortaya konulmuş olduğu üzere, XVI asrın sonlarına doğru kazâ nüfusunda görülen önemli artışa rağmen, hubûbat ve bakliyat istihsâlindeki bu düşüş oldukça dikkat çekicidir. Elbette ki bunda, 1520-30 târihlerinde kazâyâ dâhil olan Aydos nâhiyesinin 1571'de Gök-Öyük nâmiyle müstakil kadılık olmak sûretiyle kazâdan ayrılmış olması dolayısıyla kazânın zırâî alanlarının nisbeten daralmış olmasının büyük rolü olmuştur. Ancak, kazâ genelindeki sözkonusu üretim düşüşünün tek sebebi bu değildir. Zîrâ, 1520-30 târihlerinde Aydos nâhiyesinin hâricinde kazâyı teşkil eden diğer üç nâhiyenin toplam istihsâl yekûnu ile 1571 yılı yekûnu mukâyese edildiğinde, tabîatıyla daha az nisbetlerde olmakla berâber, zırâî mahsûl üretim mikdârlarında gene düşüş görülmektedir. Lâzıkiyye, İbsili ve Kaş-Yenice nâhiyelerinde bu cümleden olarak iki târih arasında, toplam buğday üretimi %3.67, arpa üretimi % 28.5. burçak üretimi ise %19.01 nisbetinde düşüş göstermiştir.

Diğer taraftan, kazâda en fazla istihsâl edilen buğday ve arpanın nüfusa nisbeti de üretim açısından oldukça önemli bir göstergedir. Daha önce tesbit

edilmiş olan tahmîni nüfus ile yukarıda verilmiş olan toplam üretim mikdârından hareketle bunu tâyin etmek mümkündür.

TABLO-X: XVI. ASIRDA KAZÂDA KİLE OLARAK KİŞİ BAŞINA DÜŞEN BUĞDAY VE ARPA MİKDÂRI

Târih	1520-30	1571	Düşüş %
Buğday	4.80	3.89	18.95
Arpa	4.98	3.08	38.15

Görüldüğü üzere, bir taraftan nüfus artışı, diğer taraftan üretimin düşmesi neticesinde, kazâ genelinde kişi başına düşen buğday ve arpa mikdârı iki târih arasında önemli bir düşüş göstermiştir. Bununla birlikte, kişi başına düşen buğday ve arpa mikdârında kazâyı teşkil eden nâhiyeler arasında da önemli farklılıklar vardır. Bununla ilgili bir fikir vermesi bakımından, sadece 1571'deki durumu bir tablo üzerinde göstermek yeterli olacaktır.

TABLO-XI: 1571'DE LÂZIKIYYE KAZÂSİ NÂHIYELERİNDE KİLE OLARAK KİŞİ BAŞINA DÜŞEN BUĞDAY VE ARPA MİKDÂRI

Nâhiyeler	Buğday	Arpa
Lâzıkıyye	1.11	1.07
İbsili	6.69	5.49
Kaş-Yenice	6.51	4.50

Tablodan da tâkib edilebileceği üzere, 1571'de kazâ genelinde kişi başına düşen buğday mikdârının 3.89 kile olmasına karşılık, nâhiyelerde durum oldukça farklıdır. Mezkûr târihte toplam nüfusu 21.003 olan Lâzıkıyye nâhiyesi, 1.11 kile ile kişi başına düşen buğday mikdârı itibariyle en düşük olan nâhiyedir. Buna karşılık, nüfusu 9.835 olan Kaş-Yenice nâhiyesinde nüfus başına 6.51 kile buğday düşerken, zırâî mahsûller itibariyle son derece zengin bir üretime sahne olan Büyük Menderes ovasının önemli bir kısmını hudutları dâhilinde bulunduran İbsili (hemen hemen bugünkü Sarayköy ilçesi) de bu rakam 6.69 olarak tesbit edilmiştir. Kezâ, kazâ genelinde kişi başına düşen arpa mikdârının 3.08 kile olmasına

karşılık, Lâzıkıyye'de 1.07, Kaş-Yenice'de 4.50, İbsili'de ise 5.49 kile olması da dikkat çekicidir. Kısacası, buğday ve arpa başta olmak üzere, hububât ve bakliyat üretiminde, Lâzıkıyye kazâ d iresini teşkil eden İblisi nâhiyesi ilk sırada gelip, bunu Kaş-Yenice, Aydos ve Lâzıkıyye nâhiyeleri tâkib etmekte idi. ¹³⁹

Hubûbat ve bakliyat istihsâline tahsis edilmiş olan zırâi alanların harâb olması sûretiyle üretimin düşmesine yol açan önemli faktörlerden birisi de, kontrolsüz hayvan sürüleri olmuştur. Bilindiği üzere, Osmanlı iktisâdî hayâtında hayvancılık son derece önemli bir yer tutmakta idi. Belirli bir iskân merkezinde yerleşip zırâatle meşgûl olan çiftçi-köylü reâyâ, aynı zamanda muayyen mikdârda hayvan da yetiştirmekte idi. İşte köylünün yetiştirdiği bu hayvanların köy ve yaylak arasındaki hareketi, bâzan zırâi alanların tahrib olmasına, dolayısıyla üretimin olumsuz yönde etkilenmesine yol açmakta idi. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nde, zırâat sahâları ve mahsûlleri için esas önemli tehlike, bir önceki bölümde zikredilmiş olduğu üzere, yaylak ve kışlak arasında devamlı sûrette hareket halinde bulunan ve esas geçim kaynakları hayat tarzlarıyla mütenâsip bir şekilde hayvancılık olan konar-göçer teşekküllerin büyük hayvan sürülerinden gelmekte idi. Bunlar çoğu kez, yaylak ve kışlak arasındaki hareketlerinde yol üzerinde bulunan zırâat sahâlarını tahrib ve mahsûlleri harâb etmişler ve bu sebeple önemli şikâyetleri mücip olmuşlardır. ¹⁴⁰

Arşiv kaynakları arasında tesbit edilen bâzı kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, konar-göçer teşekküllerin Lâzıkıyye kazâsı zırâat sahâlarını tahribi daha XVI. asrın ikinci yarısından itibaren görülmekle beraber, özellikle XVII. asrın sonlarına doğru yoğunluk kazanmıştır. Meselâ, 1690 târihli bir arzda, *Lâzıkıyye kazâsı'nda sâkin ülemâ ve sulehâ ve eimme ve hutebâ ve a'yân ve fukarâ nın meclis-i şer'*e gelip, Dânişmendlü, Süleymanlı, Kırılı, Kölegir, Kaşıkçı ve Civanşir cemâatlerinden bâzı kimselerin yanlarına yüz-iki yüz mikdârı adam alarak evleriyle birlikte Denizli'ye gelip, başta, Elifler, Kal'a, İldenizli-i Sagir, İldenizli-i Kebîr, Yüzerlik, Şamlı-i Sağîr, Şamlı-i Kebîr, Kula ve Çeltükcü olmak üzere toplam on beş on altı pâre karyenin ekinlerinin içine konup mahsûllerini harâb ettikten başka, hayvanlarını ve sair emvâl ve erzaklarını yağmalamaları ve reâyâyâ bunun

¹³⁹ L. Güçer. *Hububat Meselesi*, s.7-9.

¹⁴⁰ L. Güçer. *Hububat Meselesi*, s.12-19.

emsâli zulm etmeleri sebebiyle zikrolunan köylerin perişân olduğundan şikâyet ettikleri belirtilmektedir.¹⁴¹ Nitekim, daha önce de işaret edilmiş olduğu üzere, 1699 târihli avâriz tahrir defterinde, zikrolunan karyeler hâricinde Terkemış ve Ilica karyeleri de *hâli-harâb* kaydedilmiştir.¹⁴²

Gene, 1-11 Aralık 1691 târihli bâzı hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla, XVI. asrın sonlarında Lâzıkıyye kazâsından ifrâz olunan Ezîne-i Lâzıkıyye ve Çarşamba-i Lâzıkıyye kazâları dâhilinde bulunan cemâatlerin bu târihlerde meskûn ahâliye verdikleri zararlar had safhaya çıkmıştır. Bunlardan ilkinde göre, Türkmân tâifesinden bâzı kimselerin muhtelif eşkiyâ grupları ile birlikte Çarşamba-i Lâzıkıyye kazâsının ekinlik arâzilerinde hayvanlarını otlatıp, merâlarında gezen atlarını sürüp, pamuk, susam ve bahçelerinde olan sâir mahsûllerini *nehb ü garet* etmeleri ve sâir fesâd ve şekâvetleri yüzünden 9 köy harâb, ahâlisi de perişân olmuştur.¹⁴³ İkinci hükümde ise, aynı cemâatlerle birlikte, Sermâyelü Cemâati'ne mensup bâzı kimselerin Ezîne-i Lâzıkıyye kazâsına inip, ekili arâziye girerek, koyun, keçi, sığır ve deve sürülerini salıp helâk etmelerinden başka, geceleri evlerini basıp, emvâl ve erzaklarını yağmalamaları üzerine toplam 10 köyün ahâlisinin perişân olduğu kaydedilmektedir.¹⁴⁴ Özellikle XVII. asrın sonlarına âit buna benzer kayıtları çoğaltmak mümkündür. Kısacası, bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere, XVI. asrın ikinci yarısından itibaren başlayıp, XVII. asır boyunca daha da vehâmet kazânarak devâm eden zirâi mahsûl üretimindeki düşüşde, bir önceki bölümde tafsilâtıyla ortaya konulmuş olduğu gibi, Lâzıkıyye kazâsında oldukça yoğun olarak bulunan konar-göçer teşekküllerin önemli rolü olmuştur.

Kazâdaki, zirâi mahsûl üretimini olumsuz yönde etkileyen diğer önemli bir faktör de, bütün Anadolu'da ve bu arada Lâzıkıyye ve civârında, daha XVI. asrın sonlarında başlayıp, XVII. asır boyunca devam eden fesâd ve şekâvet hareketleri

¹⁴¹ Evâsıt-ı Şehr-i Rebiülâhur 1101/21 Ocak- 11 Şubat 1690 tarihli arz: BOA-Ali Emiri (II. Süleyman)-2775.

¹⁴² BOA-KK (MKF9-2797/251, s.16.

¹⁴³ Anadolu beglerbegisi pâyesiyle Anadolu'da eşkiya teftişine memur olan Genc Mehmed dâme ikbâlehüya Evâsıt-ı Rebiülevvel 1103/ 1-11 Aralık 1691 tarihli hüküm: BOA-MD-102, s.85.

¹⁴⁴ Anadolu beglerbegisi pâyesiyle Anadolu'da eşkiyâ teftişine memur olan Genc Mehmed dâme ikbâlehüya ve Kütahya ve Aydın ve Menteşe Sancaklarında vâki^o olan kadılara ve mütesellimlere ve Denizli Voyvodasına aynı tarihli hüküm: BOA-MD-102, s.86.

olmuştur.¹⁴⁵ Esâsen, yukarıda zikrolunan konar-göçer teşekküller de sözkonusu olumsuz hareketlerinde kendi başlarına olmayıp, çoğu kez bu türden fiillerle meşgûl olan ehl-i fesâd gruplarla hareket etmişlerdir. Gerçekten de, birinci bölümde genel olarak ortaya konulmuş olduğu üzere, Lâzikiyye kazâsı ve civârı, suhte veyâ celâlî isyanları olarak isimlendirilen fesad ve şekâvet hareketlerinin XVI. asrın sonları ile XVII. asrın başlarında yoğun olarak görüldüğü bölgelerden birisidir. İlgili kısımda işâret edilmiş olanlarla birlikte, arşiv kaynaklarında bununla ilgili olarak tesbit edilmiş olan çok sayıda belge bunu göstermektedir. Daha önce bütün bunlar değerlendirilmiş olduğu için burada tekrar etmeyeceğiz. Ancak, şunu belirtmek gerekir ki, Lâzikiyye kazâsı ve civârında XVII. asır boyunca devam etmiş olan bu tür fesâd ve şekâvet hareketleri yukarıda da zikrolunduğu üzere nice köyün harâb ve ahâsiline pirîşân olmasına yol açmış, dolayısıyla, zırâat hayâtının önemli ölçüde sekteye uğramasına sebep olmuş ve zırâî mahsûllerin bu arada hubûbat ve bakliyat üretimini düşmesinde önemli rol oynamıştır. Öyle ki, mezkûr târihlerde zaman zaman mâl-ı mîrî nin tahsîli dahî engellenmiştir. Sâdece bir tek örnek zikretmek gerekirse, kazâda 1693'den 1700'lere kadar, dâimâ fesad ve şekâvet üzere olup, aynı zamanda Denizli hâssı voyvodasının umûruna karışıp reâyâyı tahrik ederek, *resm-i bâgât* ve *sâir hukuk ve rûsûmunun* tahsiline mânî olan ve neticede Kıbrıs'a sürülmüş olûn Hacı Eyyüb oğlu Mustafa'nın mazarratı meselenin boyutu hakkında önemli bir fikir vermektedir.¹⁴⁶

XVI. Asrın ikinci yarısından itibaren, XVII. asır boyunca zırâî üretimin düşüşünde rol oynamış olan diğer bir faktör de, genel olarak ehl-i örf tâbir olunan hükümet memurlarının, kendilerine verilmiş olan yetki ve sorumlulukları suistimâl ederek reâyâyâ zulm ve taaddî üzere olmalarıdır. Bu cümleden olarak, bâzı beylerbeyi ve sancak beyleri, celâlî isyanları ve eşkiyalığın bütün Anadolu'da

¹⁴⁵ L. Güçer. *Hububat Meselesi*, s.19-21.

¹⁴⁶ Anadolu vâlisine ve Lâzikiyye-i Denizli kadısına Evâsıt-ı Cemâziyelâhîr 1104/ 16-26 Şubat 1693 tarihli hüküm: *BOA-MD-104*, s.158/677, 227/1063; Denizli ve Honaz ve Çarşamba ve Karaöyük kadılarına ve zikrolunan kazâlarda vâkî Yeniçeri Serdârları olan zide kadruhûya Evâil-i Cemâziyelevvel 1107/7-17 Aralık 1695 tarihli hüküm: *BOA-MD-106*, s.347/1343; Anadolu vâlisine ve Kütahya kadısına Evâil-i Cemâziyelâhîr 1109/ 5-14 Ocak 1678 târihli hüküm: *BOA-MD-110*, s.209-210; Aynı kimselere Evâsıt-ı Ramazan 1109/ 22 Mart- 2 Nisan 1698 tarihli hüküm: *BOA-MD-110*, s.309/1506; Aydın Muhassılı Nasûh Paşa'ya ve Denizli kadısına Evâil-i Receb 1111/ 23 Aralık 1699- 2 Ocak 1700 ve Evâhır-ı Muharrem 1112/ 7-17 Ağustos 1700 tarihli hükümler: *BOA-MD-111*, s.207/721, 355/1213; Lefkoşe ve Denizli kadısına Evâil-i Receb 1112/ 12-21 Aralık 1700 tarihli hüküm: *BOA-MD-111*, s.478/1636.

devletin otoritesini önemli ölçüde sarstığı bir dönemde, daha ziyâde eşkiyâ tedibi için kendilerine verilen emirlere sığınarak, yanlarına topladıkları kalabalık atlılarla vakıf, hâs, zeâmet ve tımârlara tahsis edilmiş olan köylere devre çıkararak köylüye zulm etmişlerdir. Kezâ, sipâhiler, çavuşlar, bölük halkı, yeniceri, kapucu ve sair kul tâifesi ile kadılar ve nâibler de zaman zaman bu kervana katılmaktan geri kalmamışlardır. Diğer taraftan, vergi tahsilâtında uygulanan iltizâm usûlü ve mültezimlerin kânun ve defteri dikkate almadan yaptıkları keyfi vergi tahsilâtının çiftçi-köylü reâyâ üzerinde yarattığı tahrîbâtı da zikretmek gerekir.¹⁴⁷

Nitekim, 1565 târihli bir sûreti Anadolu beglerbegisi ve Kütahya sancağı kadılarına yazılan bir hükümde, subaşı, sipâhî voyvoda ve nâiblerin reâyâyâ zulm ve taaddidlerinin önüne geçilmesi emrolunmaktadır.¹⁴⁸ İşte daha bu târihlerde başlayan suiistimâller, XVII. asrın sonlarına doğru iyice yaygınlaşmıştır. Şubat 1699'da Anadolu vâlisi Vezir Mustafa Paşa'ya yazılan bir hükümde yer alan, *...Anadolu'da olan vüzerâ ve mirmirân ve sancak begleri ve mütesellimler ve voyvodalar ve mukâta'at mültezimleri ve zâbitleri ve sâir ehl-i örf tâifesi re'âyâ fukarâsına zulm ve ta'addî idüb...* şeklinde devam eden kayıt gayet açık bir şekilde bunu teyid etmektedir.¹⁴⁹

1573 Târihli bir hüküm de, Lazikiyye kazâsında iltizâm sebebi ile üç bin akça tımârdan otuz bin akça zeâmetle çıkan Bostan nâm zâimin kazâ ahâlisine zulm ve ta'addîsinin nihâyeti olmadığından, bizzat Anadolu beylerbegisi ile Kütahya ve Lâzikiyye kadıları bunun teftîşi ve tedîbine memur edilmişlerdir.¹⁵⁰ 1574 Târihli bir hükümde de, Anadolu kadılarından gelen şikâyet üzerine, nâiblerin köylerde gezerek, halkdan keyfi olarak yem, yiyecek ve sâir emvâl ve erzâk aldıkları öğrenildiğinden, emirsiz ve bir dâvâ mecbûriyeti olmadıkça

¹⁴⁷ L.Güçer. *Hububat Meselesi*, s.22-28. Ayrıca resmî vazifelilerin suiistimallerine dâir pek çok adâlatname için bkz. H.İnalçık. "Adâletnâmeler". *Belgeler*, 11/3-4 (Ankara 1965), S.67-145.

¹⁴⁸ Kayseriyye begine ve livâ kadılarına. 16 Şevvâl 972/ 17 Mayıs 1565 trihli hüküm: *BOA-MD-6*, s.536/1165.

¹⁴⁹ *BOA-MD-108*, s.87/346.

¹⁵⁰ Anadolu beglerbegisine ve Kütahya ve Lâzikiyye kadılarına 19 Receb 981/ 15 Kasım 1573 tarihli hüküm: *BOA-MD-23*, s.127-258. 18 Rebiülevvel 980/ 29 Temmuz 1572 tarihinde Denizli ve Gölhisar kadılarına yazılan hükümden anlaşıldığı kadarıyla, zikrolunan Bostan Çavuş'un bu tarihte 979 kürekçi bedelini fazla toplayıp kendisine mal eden kadının teftişinde mübâşir tayin edilmiş olması, durumun vehâmetini gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır: *BOA-KK-677*, v.149-a.

nâiblerin köylere gönderilmemesi emredilmiştir.¹⁵¹ Daha XVI. asrın sonlarına doğru, ehl-i örfün reâyâ üzerindeki zulm ve taaddîsi öylesine yoğunlaşmıştır ki, 1592'de Anadolu'ya *def'e-i mezâlim* için tâyin olunan bâzı kimseler dahî kendilerini reâyâyâ zulm ve taaddîden alamamışlardır.¹⁵²

1695 ve 1697 târihli iki hükümden anlaşıldığı kadarıyla, Anadolu'da bulunan kapu halkı da, genellikle reâyâyâ zulm ve teaddiden geri kalmamış olup, bunların tedibi de önemli bir mesele teşkil etmiştir.¹⁵³

Bunların dışında, doğrudan doğruya Lâzıkıyye kazâsının idâresiden sorumlu bâzı kadı, nâib ve sâir görevlilerin benzer suiistimâllerine ikinci bölümde temâs etmiş olduğumuz için burada tekrarlamayacağız .

Kısacası, XVI. asrın sonlarına doğru Anadolu'nun büyük kısmını ve bu arada Lâzıkıyye kazâ dâiresini saran ve XVII. asır boyunca devâm eden söz konusu fesâd ve şekâvet hareketleriyle birlikte, reâyâyâ bütün bunlardan mâsun bulundurmakla mükellef olan ehl-i örf tâifesinin de zulm ve taddîden geri kalmaması sebebiyle, kazâdaki çiftçi-köylü reâyâ perişân olmuş, zırâat hayâtı da büyük ölçüde sekteye uğramıştır. Devletin, bütün bunların önüne geçebilmek için başta 1609'da olmak üzere,¹⁵⁴ XVII. asır boyunca müteaddid defâlar yayınlanmış olduğu adâletnâmeler de bütün bu olumsuzlukları ortadan kaldırmaya yetmemiştir.¹⁵⁵

Bir taraftan bu olumsuz faktörlerin tesiri, diğer taraftan da kazânın en verimli iki nâhiyesi olan İbsili'nin *Ezîne*, Kaş-Yenicenin de Çarşamba nâmıyla

¹⁵¹ Anadolu beglerbegine ve Anadolu kadılarına 3 Muharrem 982/ 25 Nisan 1574 tarihli hüküm: *BOA-MD-24*, s.165/443.

¹⁵² Anadolu beglerbegisine 20 Rebiülevvel 1000/ 6 Ocak 1592 tarihli hüküm: *BOA-MD-69*, s.187/375.

¹⁵³ Anadolu'da eşkiyâ def'ine ve asker tayinine memur olan Vezir Mehmed paşa'ya Evâil-i Şevvâl 1106/ 15-24 Mayıs 1695 tarihli hüküm: *BOA-MD-106*, s.90/313; Anadolu beglerbegiligi pâyesiyde Anadolu'nun sağ kolunda eşkiyâ def'ine memur olan Seyyid Ahmed dâme ikbâlehûya Evâil-i Zilkâde 1108/ 22 Mayıs- 1 Haziran 1697 tarihli hüküm: *BOA-MD-110*, s.28/118.

¹⁵⁴ Anadolu beglerbegisine ve Anadolu eyâletine tâbî° olan kadılara Gurre-i Receb 1018/ 30 Eylül 9 Ekim 1609 tarihli hüküm: *BOA-MD-78*, s.897/4012.

¹⁵⁵ 1631 Tarihinde Kütahya mütesellimine yazılan hükümde mütesellimler, il üzerine devre çıkub kurâyâ zulm ve ta°addi eylemekden men edilmişlerdir: *BOA-MD-85*, s.55. Ayrıca, ehl-i örfün suiistimalinin men ve def'ine dâir Kütahya Mollasına ve Kütahya Sancağında vâki° olan kadılara ve zikrolunan kazâlarda vâki° âyân-ı vilâyet ve iş erlerine Evâhur-ı Ramazan 1106/ 4-14 Mayıs 1695 tarihli hüküm: *BOA-MD-106*, s.47-48/112.

müstakil kadılık olarak kazâdan ayrılmasıyla, kazâ dâiresinin hemen hemen bugünkü merkez ilçe hudutlarına münhâsır kalması, XVII. asırdaki hubûbat ve bakliyat üretimini önemli ölçüde düşürmüştür.

XVI.Asırla ilgili yukarıdaki değerlendirmelere esas olan tahrir defterleri bulunmadığından, mezkûr yüzyılda kazânın zırâî mahsûl üretimini tafsilâtıyla ortaya koyma imkânından mahrum bulunmaktayız. Ancak, zikrolunan asırda neredeyse olağan vergiler haline gelmiş olan hubûbat ve sâir tarım ürünlerinden alınan fevkalâde vergilerin temelini teşkil eden nüzûl ve sürsat mükellefiyeti ile ilgili kayıtlar, çok mahdud da olsa, bu konuda belli bir fikir vermektedir.

Bunlardan, kelime mânâsı itibâriyle bir yere konma, inme anlamına gelen *nüzûl*, askerî-mâlî bir kavram olarak, ordunun iâşesi için muayyen mikdârdaki zâhirenin temîni ve belli bir menzilde hazır bulundurulması mükellefiyetini ifâde etmektedir. XVI. Asrın sonlarındaki uygulamalarda ise, bu daha ziyâde, ordunun ihtiyâcı olan un, arpa ve sâir erzâkın, menzillerde değil, hudut boylarında çarpışan ordulara ulaştırılmak üzere, devletçe tesbit edilmiş olan stratejik noktalarda tesis edilen anbarlarda toplanmakta veyâ doğrudan savaştan birliklere sevkedilmekte idi.¹⁵⁶

Yukarıda zikrolunan öşür ve salâriye, doğrudan doğruya toprağa mutasarrıf olan çiftçi-köylü reâyânın mükellefiyeti olmakla berâber, nüzûlde bu mükellefiyet kazâyâ âit olup, kadı mârifetiyle kazâ dâiresindeki şehir, kasaba ve köylere tevzî olunmakta idi. Kadı, sözkonusu edildiği şekilde, sâdece bu mükellefdi tevzî ve tahsîl etmekle kalmayıp, aynı zamanda, nakli için lüzumlu hayvanları temin ederek, ilgili kimselere teslim etmekle mükellefi. Nüzûlün tevzî de tahsili doğrudan doğruya, daha önce zikredilmiş olduğu üzere, esâsen nüzûl ve dâhil olmak üzere olağanüstü zamanlarda başvuru olan vergi ve hizmetlerin düzenlenmesi maksadıyla tertib edilen avâriz tahrir defterlerinde tesbit edilmiş olan *avâriz-hânesi* hesabı üzerinden yapılmakta idi. Zikrolunan defterlerde üzerine nüzûl vâz olunan reâyâ yanında, askerî olması ya da daha farklı sebeplerle ferdî veyâ toplu olarak *avâriz-ı dîvâniyye* ve *tekâlif-i öffiyye* çerçevesinde nüzûlden muaf tutulmuş olanlara da işâret edilmekte idi.¹⁵⁷

¹⁵⁶ L.Güçer. *Hububat Meselesi*, s.69.

¹⁵⁷ L.Güçer. *Hububat Meselesi*, s.69.

Hemen aşağıda zikredilecek olan sürsat ile birlikte, devletin harp sahâsına yakın veyâ büyük askerî yollar civârında bulunan bölgelerinde aynı, diğer bölgelerde ise nakdî bir mükellefiyet olan nüzülün nisbetine geline; Bunun, herşeyden önce değişik kazâlarda, hubûbat üretimi ve cephede savaşan ordunun durumuna göre değiştiğini belirtmek gerekir. Meselâ, 1579'da, şark seferi için bütün *memâlik-i Mahrûsa'dan* her 20 avârız hanesinden 1 mudd, her hânedan 1 kile hubûbat istenmiştir. 1580 yılında Anadolu eyâletinde her hânedan 2 İstanbul kilesi, 1582,85 ve 1588 senelerinde ise, her 30 hânedan 1 mudd, yani 1,5 hânedan 1 kile hesâbıyla tevzî ve tahsil edilmiştir. 1638'de de, Anadolu'da hâne başına 2,5 kile nüzül tevzî olunmuştur.¹⁵⁸

İşte, daha önce de işâret olunduğu üzere, kazâî ve mâlî bir ünite olan Lâzıkıyye kezâsı da, bünyesindeki avârız-hâne hesâbıyla, yukarıdaki nisbetlere göre nüzül çıkartmakta idi. Nüzülde esas olan avârız-hâne sayısı ise, daha önce nüfus kısmında tasrîh olunduğu üzere, XVII. asır boyunca, 208 ilâ 281,5 arasında değişmektedir.¹⁵⁹ 1588 Yılında, Gence ve Karabağ seferi için, kadı mevlânâ Mahmud mârifetiyle kazâdan 154 kile un ve 663 kile arpa tahsil ve ilgili makamlara teslim edilmiştir.¹⁶⁰ Kezâ, 1638 yılında kazâda 277 avârız- hânesi tesbit edilmiş olduğuna ve yukarıda zikredilmiş olan mezkûr târihle ilgili hâne başına 2,5 kile nisbetine göre, Lâzıkıyye'den toplam 682,5 kile nüzül tahsil edilmiş olmalıdır. Bu noktada, son olarak, Kütahya livâsının 1689 bedel-i nüzülünün matbah-ı âmire ocaklığına tahsis edilmiş olduğunu da belirtmek gerekir.¹⁶¹

Sürsat mükellefiyetine gelince; Osmanlı Devleti'nde askerî ve mâlî bir istilâh olarak, cepheye gitmek üzere hareket halinde bulunan orduların yol boyunca iâşesini temin etmek maksadıyla reâyâdan alınan aynı mükellefiyeti ifâde etmektedir. Sürsat, nüzülün aksine mutlak bir mükellefiyet olmayıp bedeli bulunan bir mükelefiyettir. Reâyânın muayyen bir âmme hizmeti için devletin tesbit etmiş olduğu bedel mukâbilinde belirli mikdârda mal teslim etme mecbûriyetini ifâde etmektedir. Binâenaleyh, zorlayıcı vasfı ile bir mükellefiyet olmakla berâber

¹⁵⁸ L.Güçer. *Hububat Meselesi*. s.75-76.

¹⁵⁹ Bkz. III.Bölüm kazâ nüfusuyla ilgili kısım.

¹⁶⁰ *BOA-MAD-450*. s.11.

¹⁶¹ 7 Zilhicce 1100/ 22 Eylül 1689 tarihli Kütahya sancağında vâkî olan kazâların kadılarına yazılan hüküm: *BOA-MAD-8482*. s.127.

hukûkî durumu ile de *akdî-ivazlı* bir müessese olan sürsat, mâhiyeti icâbı tahakkuk ve tevzî tarzı itibâriyle nüzülden önemli farklılıklar göstermektedir. Nüzül, her bir kazânın avâriz-hânesi sayısına göre tevzî olunup, ferdî ya da toplu muâfiyetler göz önünde bulundurulduğu halde, sürsat, evkâf reâyâsı, menzilci, derbendci, mâdenci ve çeltikçi gibi muaf zümreler de dâhil olmak üzere, avâriz-hâne hesâba katılmadan uygulanan bir mükellefiyettir. Bununla birlikte, sürsat tarhedilirken, her eyâletde kazâların hubûbat ve sâir erzak kapasitesi tâyin edilerek tevziâta dâir emir verilerek, genellikle bu hususta, her kazânın kendi kudreti aşılmamıştır.¹⁶²

Sürsat, duruma göre aynî veyâ nakdî olarak tahsil ediliyordu. Ordunun hareketinden öne, geçeceği menziller ve bu menzillere sürsatı aynen getirip teslim etmek mecbûriyetinde olan kazâlar önceden tâyin edilerek duyuruluyor ve bunun üzerine, kadılar emirle talep edilen erzâkı toplayarak temin ettiği hayvanlar vâsıtasıyla belirtilen menzile ulaştırarak nüzul emini ve ganem emini'ne teslim ediyor veyâ edilmesini sağlıyordu. Sürsatı bedel olarak nakden ödeyecek olan sancaklara ise, merkezce tesbit edilmiş olan bahâları üzerinden tahsil edilmek ve *ordu hâzinesi* ya da *hazine-i âmire* ye yatırılmak üzere tahsil memurları gönderiliyordu.¹⁶³

Sürsat mükellefiyeti ile ilgili işlemler, *defter-i zehâir-i sürsat* olarak bilinen defterlere kaydedilmiştir. Bu defterlerin XVII. asra âit olanlarından, Lâzıkıyye kazâsı sürsat kayıtlarını da ihtivâ eden farklı târihlere ait toplam 16 defter tesbit edilmiştir. Bu defterlerdeki ilgili sürsat kalemlerinden de anlaşıldığı üzere, sürsat mükellefiyeti, arpa (sa'ir), un (dakik), koyun (ganem), sâde yağ (rûgen-i sâde bal ('asel), saman ve odun (hatab) olarak tahsil edilmiştir. Öncelikle, başlıca bu kalemlerde XVII. asır boyunca kazâdan alınan sürsat mikdârını genel bir tablo üzerinde göstermek faydalı olacaktır.¹⁶⁴

¹⁶² L.Güçer. *Hububat Meselesi*. s.93-95.

¹⁶³ Tafsilat için bkz.L.Güçer. *Hububat Meselesi*. s.97-108.

¹⁶⁴ Bu tablodaki değerler, sırasıyla şu defterlerden temin edilmiştir: *BOA-D-MKF-2744/21*, s.26; *BOA-KK (MKF) 2575/32*, s.16; *BOA-KK(MKF) 2624/79*,v.30-a; *BOA-MAD-4482*, s.32; *BOA-MAD-3476*, v.12-a; *BOA-KK (MKF)-2656/111*,s.22-23; *BOA-MAD-5402*, s.7; *BOA-MAD-3451*, s.22; *BOA-MAD-4483*, s.20; *BOA-MAD-4488*, v.10-b;*BOA-KK(MKF)-2683/138*, v.11-b; *BOA-MAD-3909*, v.11-b;*BOA-KK (MKF)-2705/160*, v.11-a; *BOA-MAD-4418*, s.14; *BOA-KK (MKF)-2721/176*, s.21; *BOA-MAD-4954*, s.27.

TABLO-XII: XVII. ASIRDA LAZIKIYYE KAZASINDAN TAHSİL EDİLMİŞ OLAN SÜRSAT MÜKELLEFIYETİ:

Tarih	Arpa		Un		Koyun		Sâde Yağ		Bal		Saman		Oduun		Toplam Kıymet
	Kile	Kıymet	Kile	Kıymet	Re'is	Kıymet	Kıyye	Kıymet	Kıyye	Kıymet	Kantar	Kıymet	Araba	Kıymet	
1078/1628-29	600	30.000	200	10.000	50	7.500	50	1.500	25	500	-	-	-	-	49.500
1043/1633-34	600	30.000	200	14.000	50	10.000	50	1.500	25	750	-	-	-	-	56.250
1067/1656-57	800	48.000	150	18.000	100	22.000	100	4.000	50	1.000	-	4.000*	-	-	97.000
1078/1667-68	1.000	60.000	150	18.000	100	22.000	100	4.000	50	1.000	100	3.000	20	1.600	109.600
1080/1669-70	1.000	50.000	150	15.000	100	20.000	100	4.000	50	1.000	100	3.000	20	1.600	94.600
1081/1670-71	1.000	40.000	150	13.500	100	20.000	100	3.000	50	1.000	100	3.000	20	1.400	81.900
1082/1671-72	1.000	40.000	150	13.500	100	20.000	100	3.000	50	1.000	100	3.000	20	1.400	81.900
1084/1673-74	1.000	40.000	150	13.500	100	20.000	100	3.000	50	1.000	100	3.000	20	1.400	81.900
1087/1676-77	1.000	40.000	150	13.500	100	20.000	100	3.000	50	1.000	100	3.000	20	1.400	81.900
1089/1678-79	1.000	40.000	150	13.500	100	20.000	100	3.000	50	1.000	100	3.000	20	1.400	81.900
1095/1683-84	1.000	40.000	150	13.500	100	20.000	100	3.000	50	1.000	100	3.000	20	1.400	81.900
1097/1685-86	1.000	40.000	150	13.500	100	20.000	100	3.000	50	1.000	100	3.000	20	1.400	81.900
1098/1686-87	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	81.900
1099/1687-88	1.000	40.000	150	15.000	100	20.000	100	3.000	50	1.000	100	3.000	20	600	82.600
1105/1693-94	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	108.300

* Bu 4.000 akça tek kalemde kaydedilmiş olan saman ve oduna aittir.

Tablonun tetkikinden de anlaşılacağı üzere, koyun sâde yağ, bal, odun ve saman, hubûbât ve bakliyyât dışında olmakla berâber, sürsat mükellefiyeti çerçevesindeki bütünlüğü bozmamak için, aşağıda ilgili bahislerde ayrıca işâret edilecek olmakla berâber, burada birlikte zikredilmiştir. Buna göre kazânın XVII. asırdaki toplam sürsat bedeli 49.500 ilâ 109.600 akça arasında değişmektedir. 109.600 akça ile en yüksek düzeye ulaştığı yıl 1078/1667-68 yılı olmuştur. Kazânın mezkûr târihteki toplam sürsat bedelinin, bağlı bulunduğu Kütahya sancağı toplamı içerisindeki nisbeti de, kazânın livâ bünyesindeki üretim hacmine işâret etmesi bakımından oldukça önemlidir. Sâdece bir fikir vermesi bakımından, bir kaç ayrı târihteki durumu vermek gerekirse; Kazânın toplam sürsat bedeli, sancak toplamının 1080/1669-70'de %6.20'sini, 108/61670-71'de %6.11'ini, 1685-86'da %6.45' ini ve 1693-94'de ise %6.56'sını teşkil etmektedir.

Tablodan da tâkib edilebileceği gibi, kazânın toplam sürsat bedelinin büyük kısmını ordunun ihtiyacı olan yem ve gidânın karşılanabilmesi için arpa ve un teşkil etmektedir. XVI. Asır boyunca, değişik târihlerde ihtiyâcın göz önünde bulundurulmasıyla, bunların oranları da değişmiştir. Nitekim, 1628-29 ve 1633-34 yıllarında sürsat mükellefiyeti çerçevesinde tahsil edilmiş olan toplam 800 kile arpa ve unun %75'i arpa, %25'i un iken, bu oran 1656-57'de %84.21 arpa %15.78 un, ondan sonraki yıllarda ise değişmeden %86.95 arpa, %13.04 un şeklinde düzenlenmiştir.

Bunların tabloda zikrolunan yıllardaki fiyatlarına gelince; İlgili sürsat defter kayıtlarında hem aynî ve hem de nakdî değeri verilmiş olduğundan, XVII. asır boyunca Lâzıkıyye kazâsında değişik târihlerdeki arpa ve unun kile olarak birim fiyatlarını tesbit etmek mümkündür.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Bununla ilgili bazı tesbitler için bkz. L.Güçer, *Hububat Meselesi*, s.103-106.

TABLO-XIII: XVII. ASIRDA KAZÂDAN TAHSİL EDİLEN UN VE ARPANIN KİLE OLARAK BİRİM FİYATLARI

Yıl	Un (Akça)	Arpa (Akça)
1628-29	50	50
1633-34	50	70
1656-57	60	120
1667-68	60	120
1669-70	50	100
1670-71	40	90
1671-72	40	90
1673-74	40	90
1676-77	40	90
1678-79	40	90
1683-84	40	90
1685-86	40	90
1687-88	40	100

Görüldüğü üzere, esâsen menzillere getirilip teslim edilen sürsat erzâkının ağırlığını teşkil eden arpa ve unun devlet tarafından tesbit edilen nakdî değeri mezkûr asrın ilk yarısında gösterdiği değişikliklere rağmen, ikinci yarısında 1669-70 yılları istisnâ kabûl edilirse, uzun zaman değişmeden sâbit kalmıştır. Bu durum aynı zamanda devletin çatısı altındaki diğer idâri üniteler için de geçerlidir.¹⁶⁶

Kısaca ifâde etmek gerekirse, Lâzıkıyye kazâsı Büyük Menderes ve Çürüksu gibi son derece verimli ovaları ve uygun iklim husûsiyetleriyle bugün olduğu gibi, XVI ve XVII. asırlarda da, özellikle arpa ve buğday başta olmak üzere, hubûbat üretimi bakımından Anadolu'nun en zengin bölümlerinden birisini teşkil etmektedir. Mezkûr asırlarda kazâda istihsâl edilen zâhire kazâ dâiresinde meskûn nüfusun temel gıdâ ihtiyâcını gidermeye yettiği gibi, ihtiyaç fazlası da herhalde, Anadolu kazâlarına devamlı sûratte gönderilen emir ve fermânlar mücebince devlet için başlıbaşına bir problem olan İstanbul'un iâşesi için tahsil

¹⁶⁶ Bkz. L.Güçer. *Hububat Meselesi*. s.104

ediliyor¹⁶⁷ veyâ devletin hubûbât ticareti ile ilgili olarak koymuş olduğu sıkı kayıtlar altında¹⁶⁸ pazarlarda satılıyordu.

XVI. Asır tahrir defterlerindeki kayıtlara nazaran, Lâzıkiyye kazâsında zirâati yapılan en önemli hubûbat çeşitlerinden birisi de zikrolunan defterlerde *çeltik* olarak kaydedilmiş olan pirinçtir. Pirinç de esâsen bir buğdaygil olmakla berâber çok husûsî şartlarda istihsâl edilebilen bir mahsûl olması ve defterlerde çoğu kez ayrıca kaydedilmiş bulunması bakımından, burada hububât ve bakliyat cümlesinden olarak ayrıca zikredilmesi uygun görülmüştür. Gerçekten de, pirinç fazla su ve çok emek isteyen bir zirâî mahsûldür. Yazları sıcak olan pek çok yerde yetiştirilebilmekle berâber, ekim alanlarının devamlı sûrette su altında bulundurulması ve bu suyun zaman zaman akıtılıp değiştirilmesi mecbûriyetinin sözkonusu olmasından dolayı, pirinç zirâati, daha ziyâde vâdi tabanlarının elverişli kısımlarında yapılabilmektedir. Dolayısıyla, pirinç ekim alanlarının oldukça sınırlı ve dağınık karakter arzeden alanlar olduğunu belirtmek mümkündür.¹⁶⁹ İşte, XVI. asır tahrir defterlerindeki ilgili kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, Lâzıkiyye kazâsı hudutları dâhilinde zikrolunan husûsiyetleri hâiz bir kısım zirâat sahâsı doğrudan çeltik üretimine tahsis edilmiştir. Bu kayıtlara göre, evvelâ, kazâyı teşkil eden her bir nâhiye bünyesinde çeltik ziraatı yapılan köy sayısı ve istihsâl edilen çeltik üzerinden alınan öşür mikdârını kile olarak bir tablo üzerinde göstermek faydalı olacaktır;

¹⁶⁷ Bkz. L.Güçer, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İâşesi İçin Lüzumlu Hubûbâtın Temini meselesi", *İFM*, XI/-1-4 (Ekim 1949-Temmuz 1950), s.397-416; Ayrıca, iâşenin temininde kazânın da dâhil olduğu Batı Anadolu'nun fonksiyonu hakkında bkz. F.Emecen, "XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İâşesi için Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkiyât", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri* (29 Mayıs- 1 Haziran 1988) *Bildiriler*, İstanbul, 1989, s.197-227.

¹⁶⁸ Bkz. L.Güçer, XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dâhilinde Hububat Ticaretinin Tâbi Olduğu Kayıtlar" *İFM* XIII/1-4 (1953), s.86 vd.

¹⁶⁹ Besim Darkot, *Türkiye İktisâdi Coğrafyası*, İstanbul, 1972, s.102; S.Göney, *Sıcak Bölgelerde Ziraat Hayatı*, İstanbul, 1980, s.112-133.

TABLO-XIV:XVI.ASIRDA LÂZIKIYYE KAZÂSINDA ÜRETİLEN ÇELTİK ÜZERİNDEN ALINAN ÖŞÜRÜN NÂHİYELERE DAĞILIMI:

Nâhiyeler	Çeltik Ziraati Yapılan Köy Adedi		Öşür Mikdarı			
	1520-30	1571	1520-1530		1571	
			Kile	%	Kile	%
Lazikiyye	2	6	223	4.39	6.377	79.83
İbsili	9	6	3.584	70.59	634	7.93
Kaş-Yenice	3	6	1.270	25.01	977	12.23
Aydos	-	-	-	-	-	-
Yekûn	14	18	5.077	100	7.988	100

Gene, daha önceki mahsûllerde olduğu gibi, 1520 târihli mufassal hâs, zeâmet ve tımâr tahrir defteriyle 1530 târihli mufassal evkâf tahrir defterinden hareketle¹⁷⁰ yapılan tesbite göre, mezkûr târihlerde, kazâda, 2'si merkez, 9'u İbsili ve 3'ü de Kaş-Yenice nâhiyesinde olmak üzere, toplam 14 köyde çeltik zirâati yapılmaktadır. 1571'de ise, çeltik üretilen köy sayısı, her bir nâhiyede 6 karye olmak üzere, toplam 18'e çıkmıştır. Bu köylerde üretilen çeltik üzerinden alınan toplam öşür mikdârı da, iki târih arasında %57.33'lük bir artış kaydederek 5.077 kileden 7.988 kileye yükselmiştir. Bununla birlikte, nâhiyelerin kendi bünyelerindeki durum oldukça farklı değişiklikler göstermiştir. 1520-30 târihlerinde merkez nâhiyenin toplam çeltik öşür mikdârı 223 kile iken, 1571'de çok büyük bir artış göstererek 6.377 kileye ulaşması, kezâ, 1520-30 târihlerinde çeltik üretiminin %70.59'una sâhip olan İbsili nâhiyesindeki rakamın da 3.584 kileden 634 kileye düşmesi oldukça dikkat çekicidir. Diğer taraftan, Kaş-Yenice nâhiyesindeki çeltik öşrü de iki târih arasında %23.07 nisbetinde gerilerek 1.270'den 977 kileye düşmüştür. Tabloda da işâret olduğu üzere her iki târihte

¹⁷⁰ BOA-TD-49; BOA-TD-369

de hudutları dâhilinde hiç bir şekilde çeltik zırâati yapılmayan tek ünite Aydos nâhiyesidir.

Tahrir defterlerindeki ilgili kayıtlardan ve kânun hükümlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı zırâat hayâtında çeltik üretiminin ve üretici durumunda bulunan *çeltükci re'âyâ*'nın husûsî bir yeri vardır.¹⁷¹ Nitekim kazânın da tâbî olduğu Kütahya kânunnâmesinde de bununla ilgili husûsî bir hüküm olup, aynen şöyle kaydedilmiştir;

*Lâzıkıyye ve Honaz nâhiyelerinde zırâ'at olunan çeltük ve sisâm ki su ile hâsıl olur tohum ve su sipâhî cânibinden olub mâ-takaddümden münâsafâ üzere olmuğelüb bu üslûb cârî olduğu der-i devlete 'arz olundukda vech-i meşrûh üzere kaydolundu.*¹⁷²

Gerçekten, bu hükümde de ifâde olunduğu üzere, çeltiğin en önemli husûsiyeti suya bağlı olarak üretilebilen bir mahsûl olmasıdır. Bundan dolayı tahrir defterlerinde çeltik zırâati yapılan çeltik argı veyâ nehirleri tafsilâtıyla kaydedilmiştir. Meselâ, 1520 târihli defterde Kaş-Yenice nâhiyesine tâbi Ağa-Pınarı karyesinde bulunan arg şöyle kaydedilmiştir;

*Mezkûr köyde bir arg var imiş sâbıkâ on iki mudd tohum ekilür imiş hâsıl-ı çeltük beş bin beş yüz zeâmet-i mezbûreye kaydolunmuş on beş yıl ziyâde imiş ki mezkûr arg batdal olub Menderes nâm su bendini alub suy... kâbil olmaduğıyla ekilmeyüb mu'atdal kalmışdur.*¹⁷³

Bu kayıtdan da anlaşıldığı üzere, vaktiyle on iki mudd tohum ekilen zikrolunan çeltik argı mezkûr târihte muattal kalmış olmakla berâber, daha sonra tekrar çeltik zırâatine açılmış ve 1571 yılında 480 akça kıymetinde 4 mudd öşre konu olan çeltik üretimi gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁴

¹⁷¹ Bkz. H.İnalcık, "Rice Cultivation and the Çeltükci- re'âyâ System in the Ottoman Empire". *Turcica*, XIV (1982), s.59-141.

¹⁷² BOA-TD-438, s.12; TKGM-KKA-TD-47, v. 3-b.

¹⁷³ BOA-TD-49, s.746

¹⁷⁴ TKGM-KKA-TD-48, v.164-a.

Önemli miktârda çeltik üretimi yapılan köylerden birisi de, Lâzıkıyye merkez nâhiyesine bağlı Mürsend karyesi olup, daha XVI. asrın başlarında, toplam 3.200 akça kıymetinde 32 mudd öşre konu olan çeltik istihsâline sahne olan büyük bir arga sâhip olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁵ Kezâ, 1571 târihinde de, çeltik öşrü olarak 10 mudd tohum ile birlikte 3.400 akça kıymetinde 24 mudd çeltik kaydedilmiştir.¹⁷⁶

Daha önemli miktârda çeltik üretilen nehirlerden birisi de defterlerde nehr-i Kozluca olarak kaydedilmiş olan nehirdir. Lâzıkıyye merkez nâhiyesi hudutları dâhilinde bulunan bu çeltik nehrinde 1571'de Koyunculu karyesi sınırında 10 mudd tohum ve 105 mudd, Eski-Hisar karyesi sınırında ise 20 mudd tohum ve 116 mudd öşre konu olan önemli miktârda çeltik istihsâl edilmiştir.¹⁷⁷

Önemli miktârda çeltik üretilen bir diğer köy de, merkez nâhiyeye bağlı Donuz-Pınarı karyesidir. Köye isim teşkil etmiş olan ve daha önce de işâret bulunduğu üzere Yâkub Çelebi evlâtlarının da hissesi bulunan *arg-ı Domuz-Pınarı'nda* XVI. asrın başlarında her bir muddu 100 akça olmak üzere toplam 760 akça kıymetinde 76 mudd öşre konu olan çeltik istihsâl edilmiştir.¹⁷⁸ Bölücekbağ karyesi ile birlikte yazılmış olduğu 1571'de ise her iki karye sınırında toplam 8.400 akça kıymetinde 16 mudd tohum ve 60 mudd çeltik kaydedilmiştir.¹⁷⁹

İbsili nâhiyesinde çeltik zirâati yapılan köyler içerisinde Acılu önemli bir yer tutmaktadır. Buradaki arg XV. asrın sonlarında tertib edilmiş olan defterde şöyle hikâye edilmiştir;

*Karye-i Acılu'da bir arg varmış Acılu argı dirler
Hüdâvendigâr zamânında tereke argı imiş sonra Ya'kub
Çelebi zamânında çeltük argı olmuş şimdiki halde bu
argın nisfî Mehmed Ağa'nın ve nisfî Sinan Beg'in imiş
yigirmi mudd çeltük ekmişler iki yüz mudd çeltük hâsıl
olmuş yüz mudd mezkûrlara degmiş ammâ şimdi Mansûr*

¹⁷⁵ BOA-TD-1051, s.1.

¹⁷⁶ TKGM-KKA-TD-48, v.125-b.

¹⁷⁷ TKGM-KKA-TD-48, v.114-a.

¹⁷⁸ BOA-TD-1051, s.1.

¹⁷⁹ TKGM-KKA-TD-48, v.120-a.

*Beg ve Mehmed Beg elindedür mukarrer... el- vakt Emir Beg ve Sıgma süvârisi İlyas Beg mutasarrıflardur tıvardur sûret-i defter-i °atik budur şimdiki halde vech-i mezkûr üzre mezbûr çeltük argının nisf hâsılı mezbûrân Zâim Hızır ve °Abdi tasarruf ider ve nisf-ı âhârın mezbûr İlyas Beg tasarruf ider.*¹⁸⁰

Aynı defterde, *çeltük-i arg-ı Acılı* 2.500 akça kıymetinde 25 mudd olarak kaydedilmiştir.¹⁸¹ Köyün, küçük-Hâs karyesi ile birlikte yazılmış olduğu 1520 de ise, 3.200 akça kıymetinde 18 mudd çeltik kaydedilmiştir.¹⁸²

Gene aynı nâhiyeye bağlı Yarık-Öyük karyesinde, 1520'de 16.500 akça kıymetinde 110 mudd,¹⁸³ 1571'de ise 7.200 akça kıymetinde 60 mudd çeltik kaydedilmiştir.¹⁸⁴

Diğer taraftan çok büyük mikdârlarda olmamakla beraber, vakfa tahsis edilmiş olan Rûmî ve Köyyüce karyelerinde de çeltik üretimi yapıldığını da belirtmek gerekir.¹⁸⁵

Lâzıkıyye merkez nâhiyesine tâbî olup, Emir Sultan evkâfına tahsis edilmiş olan Kara-Koga karyesinde, Gök-Pınar nehrinde istihsâl edilen, çeltik, 1530 ve 1571 târihlerinde değışmeden 38.480 akça kıymetinde 55 mudd tohum, 173 mudd hâsıl-ı çeltük olarak kaydedilmiş vetamâmının zikrolunan vakfa âit olduğu belirtilmiştir.¹⁸⁶

Buraya kadar zikrolunan bilgilerden de anlaşılacağı üzere, XVI. asırda, Lâzıkıyye kazâ dâiresinde, gerek hâs, zeâmet ve tımâra gerekse vakfa tahsis edilmiş olan bâzı karyelerde daha XIV. asrın başlarından itibaren önemli mikdârda pirinç üretimi yapıyordu. Çeltik zirâat sahâları oldukça sınırlı olan Anadolu

¹⁸⁰ BOA-TD-1051, s.9.

¹⁸¹ BOA-TD-1051, s.7.

¹⁸² BOA-TD-49, s.726.

¹⁸³ BOA-TD-49, s.709.

¹⁸⁴ TKGM-KKA-TD-48, v.131-a.

¹⁸⁵ 1530 ve 1571 tarihlerinde Rumi'de 3 mudd 14 keyl, Köyyüce'de ise 4 mudd çeltik kaydedilmiştir. BOA-TD-369, s.422,447; TKGM-KKA-TD-560, v.218-b, 232-a.

¹⁸⁶ BOA-TD-369, s.417; TKGM-KKA-TD-560, v.215-b.

pirinç üretimi çerçevesinde bunun önemli bir yeri vardı.¹⁸⁷ Ancak, yeterli mâlumat bulunmamakla berâber, bâzı kayıtlardan, müteâkib asırlarda, Lâzıkıyye kazâsında çeltik üretiminin deamlı sûrette düşmüş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, XX. asrın başlarında, bir sene zarfında kazâda hâsıl olan hubûbat çerçevesinde sâdece 540 kile pirinç kaydedilmiş¹⁸⁸, tarımsal yapı ve üretimi konu alan sonraki istatistiklerde ise, pirinç üretimi kaydedilmemiştir.¹⁸⁹

b-Pamuk ve Sâir Sınâî Bitkiler

Lifleri ile tohumlarından istifâde edilen pamuk, esas itibâriyle sıcak bölgelerde yetişen önemli bir sınâî bitki olmakla berâber, yaz mevsiminde uzun süren güneşleme devresinden faydalanarak kışları nisbeten serin geçen subtropikal kuşağa da sokulmuş bulunmaktadır. Pamuk zirâati için gerekli olan iklim husûsiyetleri yanında, sâir toprak ve beşerî faktörlerin de uygun olması bakımından, bugün Türkiye'de geniş çapta pamuk zirâati yapılan sahâlar Ege ve Akdeniz bölgeleridir. Çukurova başta olmak üzere, Akdeniz bölgesindeki geniş çaplı pamuk zirâat sahâları yanında batı Anadolu bölgesinde Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz ve Bakırçay nehirlerinin aluviyal ovalarındaki pamuk zirâati de geniş alanlara yayılmış bulunmaktadır. Bu bölgeler, özellikle toprağın verim kabiliyetinin çok yüksek olması dolayısıyla, Türkiye pamuk üretiminin yaklaşık %95'ini karşılamaktadır.¹⁹⁰ Bunun 3/5'i Akdeniz, 2/5'i ise batı Anadolu bölgesinden elde edilmektedir. Batı Anadolu bölgesi pamuk üretimi ise en fazla Aydın, İzmir, Manisa, Denizli, ve Muğla bölgesinde yapılmaktadır.¹⁹¹

Zirâî istatistiklere bakıldığı zaman, Denizli'de büyük miktârlarda üretilen hubûbat ve bakliyyattan sonra, en fazla istihşâl edilen mahsûlün endüstriyel bitkiler içersinde pamuk olduğu görülmektedir. Bu da en fazla, Sarayköy, Buldan ve merkez ilçede yoğunlaşmış bulunmaktadır.¹⁹²

¹⁸⁷ Anadolu'da çeltik üretimi hakkında bkz. Zeki Arıkan, "XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Çeltik Üretimi", *V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (21-25 Ağustos 1989) Tebliğler*, Ankara, 1990. s.477-481.

¹⁸⁸ S.A.V-1326.s.521.

¹⁸⁹ *Tarımsal Yapı ve Üretim 1987*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1989. s.125.

¹⁹⁰ S. Göney, *Sıcak Bölgelerde Zirâat Hayatı*, s.152-185.

¹⁹¹ Besim Darkot, *Türkiye İktisadi Coğrafyası*, s.109.

¹⁹² *Tarımsal Yapı ve Üretim 1987*, s.125; *Köy Envanter Etüdlerine Göre Denizli*, s.68-69; *Denizli İl Yıllığı 1967*, s.237-238.

Nitekim 1920'lerde bir yılda Denizli vilâyetinde 42.783 dönüm pamuk ekilmiş olup, bunun 9.800 dönümü merkez ilçe, 11.000 dönümü Sarayköy, 10.150 dönümü de Buldan hudutları dâhilindedir.¹⁹³ 1908de ise merkez kazâda toplam 180.000 *kıyye* pamuk elde edilmiştir.¹⁹⁴ Denizli ve havâlisinde istihsâl edilen pamuğun bir diğer hususiyeti de, aynı yıllara dâir verilen bilgilere göre, verim bakımından Adana pamuklarından daha zengin oluşudur. K.Şâkir, Adana ve havâlisinde dönüm başına 150 okka koza alındığı halde, Denizli'de 200-600 okka kadar koza alınabildiğini kaydetmektedir.¹⁹⁵

Buraya kadar zikrolunan bilgilerden de anlaşılacağı üzere, XX. yüzyılda olduğu gibi Lâzıkıyye kazâsı, XVI ve XVII. asırlarda da, önemli bir pamuk ve buna bağlı olarak pamuklu dokuma üretim merkezi olan batı Anadolu'nun mühim bölgelerinden birisini oluşturmaktadır. Zîrâ, Çukurova ile birlikte Aydın, Saruhan ve Kütahya sancakları arasında paylaşılmış bulunan iki Menderes nehri arasındaki bölgeler bu asırlarda da Anadolu'nun en önemli pamuk üretim merkezi durumundadırlar.¹⁹⁶ Dolayısıyla, Çürüksu vâdisi ile, en geniş yer kaplayan ve en fazla gelir getiren ürünü pamuk olan ve çok eski devirlerden beri bunun üretimi yanında sanâyi ve ticâreti ile de meşgûl olduğu bilinen Büyük Menderes havzasının önemli bir kısmını bünyesinde barındıran¹⁹⁷ Lâzıkıyye kazâ dâiresi de zikrolunan asırlarda batı Anadolu'nun önemli pamuk üretim merkezlerinden birisi olma özelliğini taşımaktadır.

Gerçekten de, XVI. asır tahrir defterleri hâsıl kısımlarında *penbe* olarak kaydedilmiş olan rakamlar dikkate alındığında, kazâda yukarıda zikredilmiş olan hubûbatdan sonra, en önemli zırâi mahsûl kaleminin pamuk olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, pamuk mezkûr asırlarda Lâzıkıyye kazâsı iktisâdî hayâtında ikinci önemli rolü oynamıştır. Evvelâ, sözkonusu defterlerde *öşr-i penbe* başlığı altında vukıyye veyâ *kıyye* olarak aynen kaydedilmiş olan pamuk öşür mikdârını ve bunun iki ayrı târihteki nâhiyelere dağılımı ile tahmînî toplam üretim mikdârını bir tablo

¹⁹³ K.Şâkir. *Denizli*, s.50.

¹⁹⁴ S.N.A-1326, s.521.

¹⁹⁵ K.Şâkir. *Denizli*, s.50.

¹⁹⁶ S.Faroghi, "Notes on the Production of Cotton and Cotton Cloth in XVIIth Century Anatolia", s.405-417..

¹⁹⁷ Bu bölgedeki pamuk zırâati hakkında tafsilat için bkz. S.Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, s.405-455.

üzerinde göstermek uygun olacaktır. Ancak, Kütahya livâsı kânunnâmesinde, hubûbatdan alınan 1/8 nisbetindeki öşür hâricinde pamuk üzerinden alınacak öşre dâir herhangi bir kayıt bulunmadığından tahmînî toplam pamuk üretim mikdârı hesâb edilirken F.Emecen'in Manisa için yaptığı gibi ¹⁹⁸, kazâ ile hemhudûd olan Aydın kânunnâmesindeki 1/10 oranı esas kabûl edilmiştir.¹⁹⁹

TABLO-XV: XVI. ASIRDA LÂZIKIYYE KAZÂSI PAMUK ÜRETİMİ

Nâhiyeler	1520-1530				1571			
	Pamuk Üretilen Köy Mez. Adedi	Öşür Mikdârı (Kıyye)	Toplam Üretim	%	Pamuk Üretilen Köy Mez. Adedi	Öşür Mikdârı (Kıyye)	Toplam Üretim	%
Lâzıkıyye	11	2.630	26.300	6.18	17	10.160	101.600	12.27
İbsili	45	24.454	244.540	57.46	36	50.238	502.380	60.68
Kaş-Yenice	22	12.918	129.180	30.35	23	22.381	223.810	27.03
Aydos	18	2.550	25.500	5.99	-	-	-	-
Yekûn	96	42.552	425.520	100	76	82.779	827.790	100

* Bu tablo da. BOA-TD-49, BOA-TD-369, TKGM-KKA-TD-48 ve TKGM-KKA-TD-560'dan hareketle hazırlanmıştır.

Görüldüğü üzere, Büyük Menderes ve Çürüksu başta olmak üzere hudutları dâhilinde cereyân eden önemli akarsu kaynakları ile geniş çapta sulanabilir arâziyi bünyesinde barındıran Lâzıkıyye kazâsının 1520-30 yıllarında toplam 96 iskân yerinde pamuk zırâati yapılmaktadır. Bu sayı, 1571'de Aydos'un kazâdan ayrılması sebebiyle 76'ya düşmüştür. Esâsen, 1571'de İbsili nâhiyesine bağlı daha önce özelliğini yitirmiş olması sebebiyle, merkez nâhiyeye tâbî yerlere 6 yeni yerin daha ilâve edilmiş olmasına rağmen 78'den 76'ya düşmüş olduğunu da belirtmek gerekir.

Tabloda da görüldüğü üzere, bütün bu iskân yerlerinde istihsâl edilen toplam pamuk mikdârı 1520-30 yıllarında 425.520 kıyye iken 1571'de %94.53

¹⁹⁸ Manisa Kazâsı, s.250

¹⁹⁹ Ö.L.Barkan.Kanunlar, s.10.

nisbetinde artarak 827.790 kıyyeye çıkmıştır. 1520-30 yıllarında toplam üretimin %57.46'sı Büyük Menderes'in suladığı son derece verimli arâziye sâhip olan İbsili, %30.35'i de gene aynı nehrin suladığı Kaş-Yenice nâhiyesinden elde edilmiştir. Geri kalan 51.800 kıyye pamuğun ise %6.18'i Çürüksu vâdisini bünyesinde barındıran Lâzıkıyye merkez nâhiyesinden, %5.99'u da nisbeten yüksek ve dağlık bir bölge olan Aydos nâhiyesinden elde edilmiştir. Pamuk üretim kapasitesi itibâriyle, kazâyı teşkil eden nâhiyelerdeki bu sıralama, Aydos'un Gök-öyük nâmıyla müstakil kadılık olup, kazâdan ayrıldığı târih olan 1571'de de değişmemiştir. Mezkûr târihte İbsili'nin kazânın toplam pamuk üretimindeki payı %60.68'e çıkmıştır. Kezâ, merkez nâhiyeninki de iki târih arasında üretimde görülen %286.31'e varan bir artış neticesinde %12.27'ye çıkmıştır. Buna karşılık, sâdece Kaş-Yenice nâhiyesinin payı %27.03'e gerilemiştir.

Dokuma bitkileri, başka bir ifâdeyle lif ya da tekstil bitkileri arasında en kıymetli ve yaygın bulunannı olan pamuk, daha önce şehrin iktisâdî yapısı ile ilgili kısımda tasrîh olunduğu üzere, kazâda önemli bir tekstil sektörünün de gelişmesine zemîn hazırlamıştır. Kısaca hatırlatmak gerekirse, pamuk gibi böylesine zengin hammaddenin mevcûdiyeti, boyacılık gibi sâir küçük çaplı yan sanâyî kollarıyla birlikte, Lâzıkıyye'yi daha XIV. asrın başlarından itibaren önemli bir dokumacılık merkezi hâline getirmiştir. Bununla ilgili olarak daha önce zikredilmiş olan küçük sînâî teşekküller hâricinde, bilhâssâ kır iskân merkezlerinde hemen her evde basit de olsa bir dokuma tezgahının bulunduğu belirtilmektedir. İbn Bâttuta, *pamuğun nefis olması ve kuvvetli eğrilmiş bulunması sebebiyle ziyâde dayanur. Bu kumaş beldeye nisbetle ma'rufdur.* ifâdesiyle, Denizli pamuk ve pamuklu dokumalarının daha XIV. asırda ne ölçüde meşhûr olduğunu vurgulamaktadır.²⁰⁰

Lâzıkıyye kazâsında istihsâl edilen diğer önemli bir sînâî bitki ise, sıcak yaz istemesi sebebiyle daha ziyâde Akdeniz ve batı Anadolu bölgesinde yetiştirilen ve başta yağı olmak üzere, tâhin ve tâhin helvası için üretilen susamdır. Susam, nisbeten kuraklığa dayanıklı bir nebat olmakla beraber, pamuk veyâ çeltik gibi sulandığı zaman çok verimli olan bir zırâî mahsûldür. Nitekim, yukarıda da zikrolunduğu üzere, kânunnâmede de, bu minvâl üzere, çeltik gibi su ile hâsil olan

²⁰⁰ *Seyahatname*, s.318. Ayrıca tafsilat için bkz. II. Bölüm ilgili kısım.

bir bitki olması hâsibiyle, diğer zirâî mahsûller arasında husûsî şartlara bağlanmıştır.²⁰¹ Özellikle Büyük Menderes ve Çürüksu vâdilerindeki derin ve alüviyal topraklar susam zirâati için çok elverişli olup, buralarda verimi daha da arttırabilmek düşüncesiyle çoğu kez pamuk ile münâvebeli ekildiğini de belirtmek gerekir. Hatta, ilkbahar taşkınlarının ve yağışlarının fazla olduğu yıllarda, suların uzun müddet çekildiği yerlerde pamuk ekimi geciktiğinden, bunun yerine çimlenme devresi daha kısa olan susam ekilir.²⁰² Doğrudan herhangi bir kayıt bulunmamakla beraber, bu özellikler XVI. ve XVII. asırlardaki susam zirâati için de geçerli olmalıdır.

Tahrir defterlerinin hâsıl kısmında, her bir köyde istihsâl edilen susam üzerinden alınan öşür, mudd ve kile olarak kaydedilmiş, ayrıca bâzı defterlerde, akça üzerinden kıymet olarak da ifâde edilmiştir. Bu rakamlardan hareketle, evvelâ kazâda istihsâl edilen susam üzerinden alınan öşrün nâhiyelere dağılımı ve Kütahya kânunnâmesindeki 1/10 öşür nisbetini esas olarak²⁰³ toplam üretim mikdârını bir tablo üzerinde göstermek mümkündür;

TABLO-XVI: XVI. ASIRDA LÂZIKIYYE KAZÂSİ SUSAM ÜRETİMİ

Nâhiyeler	1520-1530				1571			
	Susam Üretilen Köy Mez. Adedi	Öşür Mikdârı (Kıyye)	Toplam Üretim	%	Susam Üretilen Köy Mez. Adedi	Öşür Mikdârı (Kıyye)	Toplam Üretim	%
Lâzıkıyye	9	1.334	13.340	39.43	19	1.910	19.100	61.31
İbsili	40	1.628	16.280	48.12	37	842	8.420	27.03
Kaş-Yenice	16	361	3.610	10.67	25	363	3.630	11.65
Aydos	16	60	600	1.77	-	-	-	-
Yekûn	81	3.383	33.830	100	81	3.115	31.150	100

²⁰¹ BOA-TD-438, s.12; TKGM-KKA-TD-47, v.3-b.

²⁰² Bkz. S.Göney. *Büyük Menderes Bölgesi*, s.455,473-76.

²⁰³ Barkan,*Kanunlar*, s.10.

Görüldüğü üzere, XVI. asırda Lâzıkıyye kazâsının 81 iskân yerinde susam zırâati yapılmaktadır. 1520-30 târihlerinde bunların %49.38'i İbsili, %19.75'i Kaş-Yenice, %19.75'i Aydos ve %11.11'i'de Lâzıkıyye merkez nâhiyesi hudutları dâhilinde bulunan iskân yerleridir. Aydos'un kazâdan ayrılmış olduğu 1571 târihinde susam istihsâl edilen iskân yerlerinin %45.67'si İbsili, %30.86'sı Kaş-Yenice, %23.45'i de merkez nâhiyeye tâbî yerlerdir. Bununla birlikte 1520-30 târihlerinde kazâda istihsâl edilen susam yekûnu yaklaşık 33-830 kile civârında iken 1571'de %7.92 geriliyerek 31.150 kıyyeye düşmüştür. Tabî bunun başlıca sebebî, 1520-30 târihlerinde toplam 16 iskân yerinde susam istihsâl edilen Aydos'un mezkûr târihte kazâdan ayrılmış olması yanında, bulhâssâ İbsili nâhiyesindeki istihsâlin iki târih arasında %48.28 nisbetinde geriliyerek 1571'de 8.420 kıyyeye düşmüş olmasıdır. Buna karşılık, İbsili'ye nazaran daha az iskân yerinde üretilmekle berâber, 1520-30'larda toplam üretimin %39.43'üne sâhip olan Lâzıkıyye merkez nâhiyesindeki istihsâlin 1571'de %43.17 nisbetinde artış göstererek üretimdeki payını %61.31'e çıkarmış olması da işâret edilmesi gereken önemli bir hususdur.

Kazâdaki vakıf, hâs, zeâmet ve tımârlara tahsis edilmiş olan kır iskân yerlerinde istihsâl edilen ve tabloda gösterilmiş olan susamın hâricinde, nefsi-i Lâzıkıyye hâsılı çerçevesinde hâssa ayrılmış olup her iki târihte de 1000 akça olarak kaydedilmiş olan *Dolab argı suyundan suvarılan* ortak susamı da ayrıca belirtmek gerekir.²⁰⁴

Kısacası, bütün bunlar, XVI. asırda, merkez nâhiye başta olmak üzere Lâzıkıyye kazâsında üretilen zırâî mahsûller içersinde sînâî nebatlardan en fazla istihsâl edilen pamukdan sonra, ikinci derecede yaygın olarak üretilen bitkinin susam olduğunu göstermektedir. Nitekim, 1908'de kazâ genelinde üretilen susam mikdârı 30.000 kıyye olarak kaydedilmiştir.²⁰⁵ Daha sonraki târihlerde ise Denizli'de susam üretimi devamlı sûrette önemli bir düşüş göstermiş ve yerini büyük ölçüde mısır almıştır.²⁰⁶

²⁰⁴ BOA-TD-438 s.48; TKGM-KKA-TD-48, v.110-a.

²⁰⁵ S.V.A-1326, s.521.

²⁰⁶ Bkz. *Köy Envanter Etüdlerine Göre Denizli*, s.68-69; *Tarumsal Yapı ve Üretim 1987*, s.125.

XVI. Asır tahrir defterlerindeki vergi ve resim kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, Lâzıkıyye kazâ dâiresinde, sinâî nebatlardan geniş çapta istihsâl edilen pamuk ve susamın dışında küçük mikdârlarda keten, kendir ve hâsır gibi bitkiler de yetiştirilmekte idi. Bu cümleden olarak, 1520-1530 târihlerinde kazâda toplam 919 akça *hâsıl-ı kettân* kaydedilmiş iken, bu rakam 1571'de 102 akçaya düşmüştür. Diğer taraftan, 1520-30'larda kazâ genelinde sâdece 22 akça *resm-i kendir* kaydedilmiş olmakla berâber, 1571'de 91 akça olarak tesbit edilmiştir. Burada işâret olunması gereken nebatlardan birisi de, bir baharat çeşidi olmakla berâber dericilikte de kullanıldığı bilinen *summâk yaprağıdır*.²⁰⁷ Lâzıkıyye'nin Kaş-Yenice ve Aydos nâhiyelerinde çok cüzî mikdârda istihsâl edilen ve *defterlerde berg-i summâk* şeklinde kaydedilmiş olan bu nebât üzerinden alınan öşür toplamı 1520'de 225, 1571'de ise 220 akça olarak tesbit edilmiştir. Hâsılı, öyle anlaşılıyor ki, XVI ve XVII. asırlarda Lâzıkıyye'de istihsâl edilen sinâî nebatlardan pamuk ve susam dışındaki mahsûl kalemleri çok cüzî mikdârlarda olup, kazânın zirâat hayâtında ve iktisâdî yapısında pek önemli bir yer tutmamaktadır.

c- Bağ, Bahçe ve Bostan Mahsûlleri

Denizli ve civârında bugün olduğu gibi²⁰⁸ XVI ve XVII. asırlarda da, buraya kadar zikredilmiş olan zirâî mahsûllerin dışında önemli mikdârda arâzî meyve ve sebze yetiştirilmek üzere bağ, bahçe ve bostan zirâatine tahsis edilmiştir. Bugün Denizli merkez ilçe, Buldan, ve Saraköy'de en fazla istihâl edilen bağ bahçe ürünü üzüm ve sebzedir.²⁰⁹ Aynı şekilde XX. asrın başlarında da zikrolunan mahallerde bağcılık başta olmak üzere, meyve ve sebzeçiliğin oldukça yaygın olduğu görülmektedir.²¹⁰ Daha önce, şehrin iktisâdî yapısını değerlendirirken de tafsilâtıyla üzerinde durulduğu gibi, daha XIV. asırda Denizli'yi ziyâret etmiş olan İbn Bâttuta'dan başlamak üzere buraya gelen hemen bütün seyyahlar şehrin etrâfını çevrelemekle kalmayıp merkezi olan iç-kale'ye kadar uzanan geniş bağ ve bahçelere dikkat çekmişlerdir.²¹¹ Bununla birlikte, tahrir defterlerinin hâsıl kısımlarındaki bununla ilgili vergi ve resim kalemlerinden anlaşıldığı kadarıyla,

²⁰⁷ F.Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.258.

²⁰⁸ *Tarumsal Yapı ve Üretim 1987*, s.125-126.

²⁰⁹ *Köy Envanter Etüdlerine Göre Denizli*, s.68-69; S.Göney, *Büyük Menderes Bölgesi*, s.539-545.

²¹⁰ K.Şakir, *Denizli*, s.48-49; *SVA-1326*, s.521.

²¹¹ Bkz. II. Bölüm, ilgili kısım.

XVI. asırda, kazâ bünyesindeki kır iskân yerlerinin hemen hepsinde cüzî mikdârda da olsa meyve ve sebze zırâati yapılmaktadır. Söz konusu defterlerde kaydedilmiş bulunan belli başlı meyve ve sebze çeşitleri ile bunlar üzerinden alınan öşür mikdârının genel bir tablo üzerinde gösterilmesi bu konuda yeterli bir fikir verecektir. Kazânın da tâbi olduğu Kütahya kânunnâmesinde, *bağdan ve bağçeden kânûn-ı ʿOsmâni ʿala- mâhüve'l-meşrûʿ ʿöşr-i hâsıl alınmaktadır [ammâ] defʿan li't-tazyik-i ʿaniʿr-reʿâyâ bedel-i ʿöşr harâc olunmuştur* hükmüyle, aynî olarak haracın tesbit ve tahsisi reâyâyâ, sıkıntı verdiğiinden bedelen nakdî olarak alınması uygun görülmüş ve bu da *bağ dönümü ile dönümden dönüme ʿlâsı on ednâsı beş akça* olarak tâyin edilmiştir.²¹² Dolayısıyla, öşür nisbetinde net bir rakam olmadığından, öşür mikdârının ötesinde, herhangi bir şekilde toplam üretim mikdârının tahmînî yoluna gidilmesi uygun olmayacaktır.

²¹² BOA-TD-438,s.11; TKGM-KKA-TD-47,v.3-a.

TABLO-XVII: XVI. ASIRDA LÂZIKIYYE KAZÂSINDA ÜRETİLEN BAĞ- BAHÇE, BOSTAN VE MEYVE HÂSILLARI ÜZERİNDEN ALINAN ÖŞRÜN AKÇA OLARAK HÂHİYELERE DAĞILIMI

Nâhiyeler	Bağ-Bahçe		Bostan		Kestâne		Ceviz		Armut		Zeytin		İğde	
	1520-1530	1571	1520-1530	1571	1520-1530	1571	1520-1530	1571	1520-1530	1571	1520-1530	1571	1520-1530	1571
Lâzıkiyye	7.331	27.276	1.910	2.491	70	15	415	-	90	100	-	10	-	-
İbsili	15.961	13.679	4.281	2.899	305	771	-	21	55	191	-	-	-	-
Kaş-Yenice	2.305	4.981	1.384	2.013	-	20	-	93	200	299	254	520	-	60
Aydos	3.230	-	675	-	10	-	-	-	120	-	-	-	4	-
Yekûn	28.827	45.936	8.250	7.403	385	806	415	114	465	590	254	530	4	60

Görüldüğü üzere, bağ-bahçe ve bostan başta olmak üzere, kazâda en fazla istihsâl edilen meyve çeşitleri, kestane, ceviz, armut, zeytin ve iğdedir. Bunlardan bağ ve bahçe öşrü defterlerde genellikle *harac-ı bağ ve bahçe* şeklinde birlikte yazılmış olduğundan, ayırdetmek mümkün olmamış, tabloda da birlikte kaydedilmiştir. Her şeye rağmen bu rakamlardan, kazâda önemli miktârda üzüm istihsâl edildiği anlaşılmaktadır. Bunun bir göstergesi olan toplam rakam 1520-30 yıllarında 28.827 akça iken 1571'de Aydos'un kazâdan ayrılmış olmasına rağmen %59.35'lik bir artışla 45.936 akçaya yükselmiştir. Bağ ve bahçe öşrünün nâhiyelere dağılımı dikkate alındığında, bunun %55.36'sı İbsili, %25.43'ü Lâzıkiyye merkez, %11.20'si Aydos ve %7.99'u da Kaş-Yenice nâhiyesine ait olduğu görülmektedir. 1571'de ise bu sıralamada önemli bir değişiklik olmuş, üzüm ve sair bahçe mahsülleri üretiminde, %59.36'lık pay sahibi olan merkez nâhiye birinci, %29.77 pay sahibi olan İbsili ikinci, %10.84 pay sahibi olan Kaş-Yenice ise üçüncü sırada yer almıştır.

Ancak, hemen belirtmeliyiz ki, *nefs-i Lâzıkiyye* hâsılı çerçevesinde hâssa tahsis edilmiş olup, daha önce şehirle birlikte zikredilmiş olan ve her iki târihte de 35.000 akça olarak tesbit edilmiş olan *harac-ı bağat* tabloya dâhil edilmemiştir.

Buna göre Lâzıkıyye şehri etrâfında, Bölücek, Zekeryâ ve Bekirlü karyeleri civârında kazânın en büyük ve verimli bağları bulunmaktadır.²¹³

XVI ve XVII. asırlarda, buralar ve hâs, zeâmet, tımâr veyâ vakfa tahsis edilmiş olan sâir iskân yerlerinde istihsal edilen bol mikdârda çekirdeksiz üzüm ile birlikte Karcı civârında yetiştirilip *Karcı üzümü* tâbir olunan ve uzun zaman muhâfaza edilebilen bir üzüm çeşidinin oldukça meşhûr olduğu rivâyet edilmektedir.²¹⁴

Doğrudan her hangi bir kayda tesâdüf edilmemekle berâber, kazâda üretilen üzümün büyük bir kısmının kurutulularak değerlendirildiğine hükmetmek mümkündür. Hubûbat ve pamukda olduğu gibi, üzüm ve sâir kuru meyve de ihrâcı yasak olan maddeler arasında zikredildiğinden, Lâzıkıyye üzümünün ihtiyaç fazlasının diğer kazâlarda da olduğu gibi büyük ölçüde Kilâr-ı Amire mühimmatı için İstanbul'a sevk edilmiş olması gerekir. Bununla birlikte, 1547 yılında Lâzıkıyye canibinde nâzır Hayreddin'e *Kilâr-ı Amire* için lâzım olan bir mikdâr turşu gönderilmesine dair bir hüküm²¹⁵ meyve ve sebzelerin zaman zaman çeşitli mâmüller hâline getirilerek İstanbul'a ihrâc edildiğini göstermektedir.

Öte yandan, kazâda hâsıl olan üzüm, Lâzıkıyye halkı tarafından da, sâdece kurutulularak değil, işlenerek, şıra, pekmez, sirke, turşu ve benzeri mâmüller hâline getirilmek sûretiyle tüketilmekte idi. Nitekim, tabloya dâhil edilmemiş olmakla berâber, tahrir defterlerinde 1520'de 714, 1571'de ise 830 akçalık *hâsıl-ı sirke* ile cüzî mikdârda *bekmez* kaydedilmiştir.

Yukarıdaki tablonun tetkikinden de anlaşılacağı üzere, kazâda üzümün sonra, en yüksek rakam defterlerde *öşr-i bostan* şeklinde kaydedilmiş olan bostan mahsûllerinden, bir başka ifâdeyle sebzelerden alınan öşür mikdârını gösteren rakamdır. Lâzıkıyye'nin toplam bostan öşrü 1520-30'larda 8.250 akça iken 1571'de 7.403 akçaya düşmüştür. Bunda, Aydos'un 1571'de kazâdan ayrılması yanında, özellikle, İbsili'nin hâsılının iki târih arasında %32.28'lik bir düşüş göstermesi etkili olmuştur. Buna karşılık, iki târih arasında Kaş-Yenice'nin toplam

²¹³ BOA-TD-438, s.48; TKGM-KKA-TD-48, v.109-b.

²¹⁴ K.Şakir, *Denizli*, s.99.

²¹⁵ 12 Receb 954/28 Ağustos 1547 tarihli hüküm: BOA-A.DVN-792/6, s.13.

bostan öşrü %45.44 nisbetinde artarak 2.013 akçaya, Lâzıkıyye'nin ki ise %30.41'lik bir artışla 2.491 akçaya yükselmiştir.

Tablodan da takib edilebileceği üzere, kazâda bostan mahsüllerinin en fazla yetiştirildiği bölge, toplam hâsılın 1520-30'larda %51.89 unu, 1571'de ise %39.15'ine sahip olan İbsili olup, bunu toplam üretimde 1520-30'larda %23.15, 1571'de ise %33.64'lük pay sahibi olan Lâzıkıyye merkez nâhiyesi ile, 1520-30'larda %16.77, 1571'de ise %27.19'luk pay sahibi olan Kaş-Yenice tâkib etmektedir. En son sırada gelen Aydos'un 1520-30'lardaki payı ise ancak %8.18 nisbetindedir.

Zikrolunan bostan öşrüne bütün sebzeler dâhil olup, yalnızca, tahrir defterlerinde *öşr-i piyâz* şeklinde devamlı sûrette ayrıca kaydedilmiş olup, yukarıda hububât ve bakliyat ile birlikte verilmiş olan soğan ayrı tutulmuştur. Kezâ, daha önce de işâret olunduğu üzere, *kesük* tâbir edilen, daha ziyâde günlük sebze ihtiyâcının giderilmesi düşüncesiyle evlerin yanında bostan zırâatine tahsis edilmiş olan küçük zirâî ünitelerde yetiştirilen mahsüllerden de bazân *harac-ı kesük* adı altında ayrıca öşür alınmıştır. Bu cümleden olarak, kazâda 1520-30 yıllarında 175, 1571'de ise 220 akça harac-ı kesük kaydedilmiştir.

Bütün bunların dışında, Lâzıkıyye'de muayyen mikdârda kestâne, armut, zeytin, ceviz ve iğde meyvesi istihsâl edildiği anlaşılmaktadır. 1520-30 yıllarında kazâda üretilen kestâne üzerinden alınan 385 akçalık öşrün %79.22'si İbsili, %18.18'i Lâzıkıyye, geri kalan %2.59'luk cüzi kısmı ise Aydos'da istihsal edilmektedir. Kezâ, toplam mikdârın %109.35 nisbetinde artarak 806 akçaya çıktığı 1571'de de, İbsili'nin payı 95.65'e çıkmış, buna karşılık ki %1.86'ya düşmüş, ayrıca, Kaş-Yenice nâhiyesi de ilk defa %2.48'lik pay sahibi olmuştur.

1520-30 yıllarında 465 akça olan armut öşrü, 1571'de %26.88 nisbetinde artarak 590 akçaya yükselmiştir. Bunun 1520-30'larda Kaş-Yenice %43.01'ini, Aydos %25.80'ini, Lâzıkıyye %19.35'ini, İbsili ise %11.82'sini karşılamaktadır. 1571'de ise 50.67'si Kaş-Yenice, %32.37'si İbsili, %16.94 ü de Lâzıkıyye'den tahsil edilmiştir.

Kazâda yetiştirilen diğer önemli bir meyve çşidi de, tabloda da dikkat çekeceği gibi, XVI. asırda hemen tamâmı Kaş-Yenice nâhiyesi hudutları dâhilindeki köylerde istihsâl edilen zeytindir. Bu cümleden olarak, tahrir

deFTERlerinde, 1520-30 târiHlerinde, %100'ü zikrolunan nâhiyeye âit olan 254 akça, 1571'de ise %98.11'i Kaş-Yenice, %1.88'i ise Lâzıkıyye'ye âit olan 530 akça kaydedilmiştir. Şu halde, kazâdaki zeytin üretiminde, iki târiH arasında %108.66'lık bir artış görülmüştür.

Diğer taraftan, 1520-30 yıllarında 415 akça olan ceviz öşrü 1571'de 114 akçaya düşmüştür. Ayrıca, çok cüzî mikdârda da olsa, kazâda, özellikle Kaş-Yenice nâhiyesinde istihsâl edilen meyvelerden birinin de iğde olduğunu belirtmek gerekir.

Kısaca, buraya kadar zikrolunan bilgilerden de anlaşılacağı üzere, XVI ve XVII. asırlarda Lâzıkıyye kazâsı zirâî ve iktisâdî hayatında, üzüm ve sebzevât başta olmak üzere, bağ, bahçe ve bostan mahsûlleri, hubûbât, bakliyyat ve pamuk gibi sinâî mahsûllerden sonra önemli bir rol oynamıştır.

4-Hayvancılık

Bir önceki bölümde tasrîh olunduğu üzere XVI. ve XVII. asırlarda Kayı yörükleri başta olmak üzere Lâzıkıyye kazâsı nüfusunun önemli bir kısmını hemen hemen yegâne geçim kaynakları hayvancılık olan konar-göçer teşekküller oluşturmakta idi. Buna bağlı olarak, zikrolunan asırlarda, kazânın iktisâdî potansiyelinde, yörük topluluklarının yetiştirdikleri hayvanlar ve bunlardan hâsıl olan hayvânî mahsûller önemli bir yer tutmakta idi. Ancak, bunlar önceki bölümde tafsilâtıyla değerlendirilmiş olduğundan burada sâdece kazânın vakıf, hâs, zeâmet veyâ umâra tahsis edilmiş olan karyelerinde meskun çiftçi-köylü reayanın hayvancılık potansiyeli üzerinde durulacaktır.

Tahrir deFTERlerindeki hâsıl kayıtları çerçevesinde karşımıza çıkan *resm-i ganem* ve *öşr-i kovan* ile ilgili rakamlardan anlaşıldığı kadarıyla, sözkonusu yörük teşekkülleri haricinde, köylerde meskun olan reâyânın önemli bir kısmı, başta koyun ve kovan olmak üzere hayvancılıkla meşgûl olmaktadır. Bu kayıtlara göre, evvelâ XVI. asırda koyun ve kovan yetiştirilen köy sayısı, bunlar üzerinden alınan vergi ve resim mikdârı ile bütün bunların nâhiyelere dağılımını tesbit etmek gerekirse, şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır;

TABLO-XVIII: XVI. ASIRDA LÂZIKIYYE KAZÂSINDA KOYUN VE KOVANDAN ALINAN RESİM MİKDÂRLARI VE NÂHİYELERE DAĞILIMI

Nâhiyeler	Koyun				Kovan			
	1520-30		1571		1520-30		1571	
	Köy Adedi	Resim Mikdarı	Köy Adedi	Resim Mikdarı	Köy Adedi	Resim Mikdarı	Köy Adedi	Resim Mikdarı
Lâzıkıyye	9	1.600	26	2.421	5	194	16	436
İbsili	35	6.882	39	5.965	25	1.448	27	1.169
Kaş-Yenice	13	5.116	18	4.721	8	646	16	825
Aydos	14	1.700	-	-	10	192	-	-
Yekûn	71	15.298	83	13.107	48	2.480	59	2.430

Görüldüğü üzere, 1520-30 yıllarında, Lâzıkıyye kazâsının toplam 71 köyünde koyun yetiştirilmektedir. 1571'de bu sayı, Aydos'un kazâdan ayrılmış olmasına rağmen 83'e çıkmıştır. Bu köylerde yetiştirilen koyunlardan alınan ve defterlerde *resm-i ganem* veyâ *âdet-i aġnâm* şeklinde kaydedilmiş bulunan toplam vergi mikdârı ise 1520-30'larda 15.298, 1571'de de %14.32'lik bir düşüşle 13.107 akça olarak tesbit edilmiştir. Bununla ilgili olarak Kütahya kânunnâmesinde yer alan, *yerlüde ve yörükde resm-i ganem iki koyuna bir akçadur* hükmü²¹⁶ dikkate alındığında, kazâda, 1520-30 yıllarında yaklaşık 30.596, 1571'de ise 26.214 adet koyun bulunduğunu tahmin etmek mümkündür. Tablodan da tâkib edilebileceği üzere, 1520-30'larda bunun %44.98'i İbsili, %33.44'ü Kaş-Yenice, %11.11'i Aydos, %10.45'i de Lâzıkıyye nâhiyesi hudutları dâhilinde beslenmektedir. 1571'de ise, %45.51'i İbsili, %36.01'i Kaş-Yenice, %18.47'si de Lâzıkıyye merkez nâhiyesi köylerinde bulunmaktadır.

Kazâda yetiştirilen koyunların gerek et gerekse tere yağı ve yün başta olmak üzere diğer mahsüllerinin ihtiyaç fazlasının kısmen pazarlarda satıldığı ve önemli mikdârlarda da sarayın ihtiyacı için gelen emirler doğrultusunda İstanbul'a ihrac edildiğini belirtmek mümkündür. 1571 Târihli kanunnamede, pazarda satılan koyun için dört koyuna bir akça *bâc-ı bazâr* alınması hükmü yer almaktadır.²¹⁷ Ayrıca, 1591 târihli bir hükümde, kazâlarında koyun besleyen kimselere ilân edilmek üzere, toklu ve şişegin 25'er akça, üç kuzulu koyunun ise 32 akçaya satılması, ziyâde talep edilmemesi bildirilmiştir.²¹⁸

²¹⁶ BOA-TD-438. s.11; TKGM-KK-1-TD-v.3-a.

²¹⁷ TKGM-KK-1-TD-47, v.4-a.

²¹⁸ Evâhır-ı Zilhicce 999/ 9-19 Ekim 1591 tarihli hüküm: BOA-MD-67, s.201/494.

Gene başka bir kayda nazaran, 1106/1694-95 yılında Sakız adası tarafına düzenlenen sefer-i hümayun mühimmâtı için Lâzıkıyye kazâsından toplam 542 adet koyun mübayaası gerçekleştirilmiştir. Bu rakam aynı zamanda Kütahya livâsından mübâyaa edilen toplam 3.886 koyunun %13.94'ünü teşkil etmektedir.²¹⁹

Diğer taraftan, daha önce tablo üzerinde gösterildiği gibi, XVII. asır boyunca sürsat mükellefiyeti gereğince Lâzıkıyye kazâsından muayyen aded ve kıymetlerde koyun alındığını da belirtmek gerekir. Bu cümleden olarak, 1628-29'da 7.500 akça kıymetinde 50, 1623-34'de 10.000 akça kıymetinde 50, 1656-57 ve 1667-68 yıllarında 22.000 akça kıymetinde 100 adet koyun tahsil edilmiştir. 1669-70'den 1693-94 yıllarına kadar ise muayyen aralıklarla 20.000 akça kıymetinde 100'er adet koyun ihrâc edilmiştir. Buna göre bir adet koyunun kıymetinin, 1628-29'da 150, 1633-34'de 200, 1656-57 ve 1667-68 yıllarında 220, sonraki yıllarda ise 200 akça kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, ayrıca sâde yağ ve bal gibi önemli hayvânî ürünlere de işâret etmek gerekir. Nitekim, sözkonusu sürsat mükellefiyeti çerçevesinde XVI. asır boyunca kazâdan tahsil edilen *sade yağ* bu noktada önemli bir fikir vermektedir. Daha önce verilmiş olan tablodan da takib edilebileceği üzere, bu minvâl üzere Lâzıkıyye'den, 1628-29 ve 1633-34 yıllarında 1.500 akça kıymetinde 50'şer kıyye, 1656-57, 1667-68 ve 1669-70 yıllarında 4.000 akça kıymetinde 100'er kıyye, 1670-71 ilâ 1693-94 yılları arasında ise 3.000 akça kıymetinde gene 100'er kıyye sâde yağ tahsil edilmiştir. Buna göre, bir kıyye yığın kıymeti, 1628-29 ve 1633-34 yıllarında 30, 1656-57, 1667-68 ve 1669-70 yıllarında 40, 1670-71 ilâ 1693-94 yılları arasında ise 30 akça olarak tesbit edilmiştir.

Buraya kadar zikrolunan koyun ve sâir küçük baş hayvanlar yanında kazâda muayyen mikdârda sığır başta olmak üzere büyükbaş hayvancılıkla meşgûl olduğunu da belirtmek gerekir. Ancak, defterlerde bununla ilgili ciddî herhangi bir kayda tesâdüf edilemediğinden, bu noktada sâdece, et ve süt ihtiyâcı yanında özellikle kazâda meskun çiftçi-köylü reâyânın zirâat sahâlarını işleyebilmek için belli sayıda büyük baş hayvan beslediklerini ifâde etmekle yetinmek durumundayız. Yalnız, nakil vasıtası olarak yüzyıllarca ehemmiyetini muhâfaza

²¹⁹ BOA-KK (MKF)-2750:207, s.(-) BOA-MAD-5564, s.57.94.

etmiş olan at ve daha ziyade konar-göçer teşekküller tarafından beslenen deve yetiştiriciliği konusunda Lâzıkıyye'nin belirli bir potansiyele sahip olduğunu gösteren kayıtlar mevcuttur. Bunlardan 1692 târihli bir hükümde, Kenişoğlu'nun Denizli ve havâlisinde olan obalarında yetiştirdiği Tuna atlarından on altı atın *rikab-ı hümayun'a* gönderilmesi istenmektedir.²²⁰ Kezâ, İstanbul'da lâzım olan deve rahtının bir kısmının Lâzıkıyye'ye sipâriş edildiğine dâir 1548 târihli bir hüküm de, deveciliğin, kazâda ne ölçüde yaygın olduğunu göstermektedir.²²¹

Bütün bunların dışında, ayrıca, mîrî vaşak sayyadlığı ile ilgili bâzı hükümler de bulunmaktadır ki, bu da kazâda, postu son derece önemli olan vaşak'ın yaygın bir hayvan türü olduğunu göstermektedir.²²²

Yukarıdaki tablodan da tâkib edilebileceği üzere, XVI ve XVII. asırlarda kazâda en yaygın olan ikinci hayvancılık *arıcılık* idi. Kazânın bununla ilgili potansiyeline, kânunnâmenin ilgili hükümünü de dikkate alarak, tahrir defterlerinin hâsil kısımlarındaki *resm-i kovan* veyâ *resm-i küvvâre* şeklinde kaydedilmiş olan vergi mikdârlarından tesbit etmek mümkündür. Tabloda da tafsilâtıyla belirtilmiş olduğu üzere, 1520-30 târihlerinde kazâ dâhilinde toplam 48 köyde arıcılık yapılırken, 1571'de daha önce 10 köyünde arıcılıkla meşgûl olunduğu tesbit edilen Aydos'un kazâdan ayrılmış olmasına rağmen bu sayı 59'a çıkmıştır. Bu köylerde yetiştirilen arılardan alınan toplam resim mikdârı ise, 1520-30'larda 2.480, 1571'de de 2.430 akça olarak tesbit edilmiştir. Bunun 1520-30 yıllarında %58.38'i İbsili, %26.04'ü Kaş-Yenice, %7.82'si Lâzıkıyye, %7.74'ü ise Aydos nâhiyesine âit bulunmaktadır. 1571'de toplam 2.430 akçalık kovan resminin %48.10'u İbsili, %33.95'i Kaş-Yenice, %17.94'ü de Lâzıkıyye merkez nâhiyesinden tahsil edilmiştir.

Lâzıkıyye kazâsının da tâbi olduğu Kütahya kânunnâmesinin bununla ilgili olan hükmü aynen şöyledir;

²²⁰ Gurre-i Şâban 1103/18-27 Nisan 1692 tarihli Denizli kadısına yazılan hüküm: BOA-MAD-2891. s.100.

²²¹ 17 Zilhicce 954/28 Ocak 1548 tarihli Lâzıkıyye kadısına ve onda haslar nâzırı Hayreddin ve haslar eminlerine yazılan hüküm: BOA-A.DVN-792/6. s.192.

²²² 25 Ramazan 954/ 9 Kasım 1547 tarihli Lâzıkıyye ve Honaz kadılarına. 21 Zilhicce 954/ 2 Şubat 1548 tarihli Lâzıkıyye ve Akşehir kadılarına yazılan hüküm: BOA-A.DVN-792/6. s.114.201.

‘Öşr-i ‘asel şer’le arza tabi’ dür ve ba’zı vilâyetlerde ‘amel bu minvaldedür ammâ bu sancakda kovan gayrın toprağında olmak kalil ve nâdir olmağın ra’iyyetin kovanından köhne defterde ‘öşr-i ‘asel sâhib-i ra’iyyete yazılmışdur benâ-ber-ân defter-i nevde dahi böyle yazıldı hem bu sancakda kovan kıymetlii olub yigirmibeş akçaya satılmağın bedel-i ‘öşr bu vilâyetde kovandan kovana ikişer akca kaydolunmuştur ammâ aşağa illerde kovan başına bir akça ve otlak resmi dört kovana bir akcadur.²²³

Burada tâyin edilmiş olan kovan başına iki akça hesâbına göre, Lâzıkıyye kazâsında 1530 yıllarında 1.240, 1571'de ise 1.215 aded kovan bulunmaktadır. Tabloda da görüldüğü gibi, iki târih arasındaki vergi mikdârında ve kovan adedinde görülen genel düşüşe rağmen, 1571'de kazâdan ayrılmış olan Aydos hâriç tutulursa, diğer üç nâhiye toplamında %6.20'lik bir artış görüldüğünü de belirtmek gerekir.

Diğer taraftan, kazâdaki kovan adedi ve hâsil olan bal mikdârı ile ilgili önemli göstergelerden birisi de XVII. asır boyunca sürsat mükellefiyeti çerçevesinde tahsil edilmiş olan bal mikdârıdır. Esâsen, daha önce tablo üzerinde gösterildiği gibi, bu minvâl üzere, 1628-29'da toplam 500 akça kıymetinde 25 kıyye, 1633-34'de 750 akça kıymetinde 25 kıyye, 1656-57 ilâ 1678-88 arasındaki târihlerde ise 1.000 akça kıymetinde 50'şer kıyye bal tahsil edilmiştir. Buna göre, balın kıyyesi, 1628-29'da 20, 1633-34'de 30, 1656-57 ilâ 1687-88 yılları arasında ise tekrar 20 akça üzerinden hesâb edilmiştir.

5-Değirmenler ve Pazarlar

Değirmen ve pazar, zirâî ekonominin hâkim olduğu Osmanlı kır kesiminde, hemen hemen yegane sinâi ve ticârî teşekküller olarak oldukça önemli bir yer tutmaktadırlar. Bunlardan değirmen, kır iskan merkezlerinde bulunan en yaygın sinâi teşekküldür. Bu sebeple tahrir defterlerinde, her bir köyde bulunan değirmen adedi, ne kadar zaman yürüdüğü, yâni işler vaziyette olduğu ve ne kadar vergiye tabi olduğu tafsilâtiyle kaydedilmiştir. Bu kayıtlara göre, değirmenler su değirmeni ve ding değirmeni olarak iki grupta mütalaa edilmektedir. Bunlardan su

²²³ BOA-TD-438,s.11: TKGK-KKA-TD-47, v.3-a.

değirmenleri genel olarak su ile çalışan ve tahıl öğüten değirmenler, defterlerde *âsiyab-ı ding* şeklinde kaydedilmiş olan değirmenler ise, gene su veyâ hayvan gücü ile çalışan değirmenler olup, daha ziyâde çeltiğin kabuğundan ayrılması, susam veyâ zeytin yağının çıkarılması ve bulgurun tâne haline getirilmesi gibi fonksiyonları olan küçük işletmelerdir.²²⁴ İşte önemli miktârda hubûbât istihsâline sahne olan Lâzıkıyye kazâsında da bu minvâl üzere önemli sayıda değirmen bulunmaktadır. Defterlerin hâsıl kısımlarındaki resm-i âsiyâb kayıtlarına göre, XVI. asırda hudutları dâhilinde değirmen bulunan köy sayısı, değirmen adedi ve resim miktârını tesbit etmek gerekirse, şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır;

²²⁴ F.Emecan, *Manisa Kazâsı*, s.260

TABLO-XIX: XVI. ASIRDA LÂZIKIYYE KAZÂSI KIR İSKÂN MERKEZLERİNDE BULUNAN DEĞİRMEN SAYISI VE RESİM MİKDÂRININ NÂHİYELERE DAĞILIMI

Nâhiyeler	1520-30						1571					
	Su Değirmeni			Ding Değirmeni			Su Değirmeni			Ding Değirmeni		
	Köy Adedi	Değ. Ad.	Resim Mikdarı	Köy Adedi	Değ. Ad.	Resim Mikdarı	Köy Adedi	Değ. Ad.	Resim Mikdarı	Köy Adedi	Değ. Ad.	Resim Mikdarı
Lâzıkıyye	8	36	2.129	1	1	30	12	39	1.915	3	5	210
İbsili	19	56	2.431	-	-	-	17	53	2.714	1	1	30
Kaş-Yenice	3	25	975	-	-	-	6	52	2.310	-	-	-
Aydos	12	46	1.815	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yekün	42	163	7.350	1	1	30	35	144	6.939	4	6	240

Görüldüğü üzere, 1520-30 yıllarında kazâyı teşkil eden dört nâhiyeye bağlı toplam 42 köyde değirmen bulunurken Aydos'un ayrılmış olduğu 1571'de bu sayı 35'e düşmüştür. Kezâ, un değirmeni sayısı da 1520-30'larda 163 iken, 1571'de 144'e düşmüştür. Ancak, 1520-30'larda 46 değirmene sâhip olan Aydos hâricinde diğer üç nâhiyede bulunan toplam değirmen sayısında iki târih arasında %23.07 nisbetinde bir artış görüldüğünü de belirtmek gerekir. 1520-30 yıllarında kazâda mevcut 163 değirmenin %34.35'i İbsili, %28.22'si Aydos, %22.08'i Lâzıkıyye, %15.33'ü de Kaş-Yenice hudutları dâhilinde bulunmaktadır. 1571'de tesbit edilmiş olan 144 değirmenin ise %36.80'i İbsili, %36.11'i Kaş-Yenice, %27.08'i de Lâzıkıyye merkez nahiyesine bağlı iskân yerlerindedir. Mezkûr târihteki en dikkate değer gelişme, Kaş-Yenice'de bulunan değirmen sayısının 1520-30'lara nazaran %108 nisbetinde artış göstererek 52'ye yükselmiş olmasıdır. 1520-30 yıllarında merkez nâhiyenin sâdece bir köyünde tek bir ding değirmeni var iken, 1571'de 3'ü gene aynı nâhiyede, 1'i de İbsili'de olmak üzere 4 köyde toplam 6 adet kaydedilmiştir.

Resm-i âsiyab adı altında bu değirmenlerden alınan vergiye gelince; Kütahya kanunnâmesinde mart ayında alınmasını âmir hüküm²²⁵ haricinde herhangi bir kayıt bulunmamakla berâber, umûmî kanunnamelerde, bütün yıl çalışandan 60, 6 ay çalışandan 30 ve üç ay çalışandan 15 akça vergi alınması hükme bağlanmıştır.²²⁶ Tabloda da görüldüğü üzere, Lâzıkıyye kazâ dairesindeki değirmenlerden bu minvâl üzere alınan toplam resim mikdârı, 1520-30'larda 7.350 akça iken Aydos'un ayrıldığı 1571'de 6.937 akçaya düşmüştür. Halbuki, diğer üç

²²⁵ BOA-TD-438.s.11;TKGM-KKA-TD-47.v.3-a.

²²⁶ "Kânunnâme-i Âli Osman". MTM. I, s.104; Kânunnâme-i Âli Osman. TOEM ilavesi. s.31.

nâhiyenin değirmen resmi toplamı iki târih arasında %25.36 artış göstermiştir. Asiyâb-ı ding olarak kaydedilmiş olan değirmenlerin resmi ise her bir bâb için 30 akça tâyin edilmiştir. Lâzıkıyye kazâsında bulunan bu evsiftaki değirmenlerden alınan resim mikdârı da 1520-30 yıllarında sâdece 30 akça iken, 1571'de 240 akçaya yükselmiştir. Diğer taraftan, tabloda işâret edilmiş olan değirmenlerden bazılarının doğrudan doğruya *harâb* kaydedilmiş olduğunu da belirtmek gerekir. Bunlar, zamanla battal duruma düşüp işlemez hâle gelen değirmenlerdir ki, bir önceki bölümde, her bir köyde bulunanlar tafsilâtıyla kaydedilmiş olduğu için burada ayrıca tekrarlanmayacaktır. Kezâ, hudutları dâhilinde birden fazla değirmen bulunan bâzı köylerde yeni kurulan değirmenlerde *âsiyab-ı cedid* şeklinde ayrıca belirtilmiştir.

Kısacası, bütün bunlardan da anlaşıldığı üzere, önemli akarsu kaynaklarına sahip olan Lâzıkıyye kazâsında XVI. asırda şehir merkezi dışında, kır iskân merkezlerinde de önemli sayıda değirmen bulunuyordu. Tabloda da görüldüğü üzere, her köyde değirmen bulunmadığından, değirmen bulunan köylerin aynı zamanda bununla ilgili bir hinterlandı da bulunuyor, buna dâhil olan köyler ihtiyaçlarını buralarda karşılıyordu.

Lâzıkıyye kazâsı kır iskân yerlerinin en yaygın ve hemen hemen tek sinâî teşekkülü durumunda bulunan değirmenlerin hâricinde, çok münferid de olsa bâzı köylerde farklı kuruluşlara da tesâdüf edilmektedir. *Nefs-i Lâzıkıyye* hâsılına dâhil edilerek hâssa tahsis edilmiş olan şehir civarındaki merkez köylerde bulunan ve bu sebeple ikinci bölümde zikredilmiş olan sinâî teşekküller hâricinde, bu cümleden olarak, vakfa tahsis edilmiş olan İbsili'ye tâbi Rûmî karyesindeki *yağhâne* ile Derziler karyesindeki *debbağhâneyi* belirtmek gerekir. XVI. Asırda mukataa yoluyla işletildiği anlaşılan sözkonsu yağhânenin hâsılı, 1530'da 3.000, 1571'de ise 4000 akça olarak tesbit edilmiştir.²²⁷ Derziler karyesindeki debbağhâne ile ilgili olarak, *icâre-i dükkân-ı debbağhâne* ise her iki târihte de 30 akça kaydedilmiştir.²²⁸

Kazâ dâiresinin yegâne ticârî merkezleri olan *pazar* ve *pazar yerlerine* gelince; Zırâî ekonominin hâkim olduğu Osmanlı iktisâdî hayat şartları, esâsen

²²⁷ BOA-TD-369. s.422; TKGM-KKA-TD-560. v.218-b.

²²⁸ BOA-TD-369. s.432; TKGM-KKA-TD-560. v.224-b.

ikinci bölümde tafsilâtiyle üzerinde durulmuş olan, *bazâr durur yer* olarak nitelenen kazânın tek şehri olan *nefs-i Lâzıkıyye*'deki çarşı pazarlardan başka, kazânın kır kesiminde de belirli yerlerde muayyen aralıklarla pazar kurulmasını kaçınılmaz kılmıştır. Zîrâ, kır kesiminde istihsâl edilen mahsûllerden sipâhî tarafından aynı olarak tahsil edilen kısmının nakde çevrilebilmesi bu tür pazar yerlerinin bulunmasıyla mümkün idi. Nitekim kânunnâmelerde de, raiyyetin sipâhînin mahsûlünü muhâfaza edebilmek için anbar yapmak yanında, en fazla bir günlük mesafedeki akreb bazara iletmek mecbûriyeti bulunuyordu. Diğer taraftan, en azından üzerine düşen nakdî vergi ve resimlerini ödeyebilmek ve diğer ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çiftçi-köylü reâyâ da geçiminden arta kalan mahsûlü ancak, civârda kurulan pazarlarda nakde çevirebilmekte idi.²²⁹ Bu pazarların teşekkülü üzerinde rol oynayan daha pek çok faktör sıralamak mümkündür. S.Faraqhi, yukarıda kısaca işâret olunan noktalara ilaveten, özellikle, konar-göçer teşekküllerle yerleşik köylüler arasındaki ilişkiler, ordunun geçtiği yol ve kervan yollarında ortaya çıkan bâzı özel durumlar, kaleler ve kervansarayların çoğu kez bir pazarın kurulmasını gerekli kıldığını ifâde etmektedir. Hattâ bâzı durumlarda, merkezi idârenin, mübâdele imkânlarını arttırmak ve sefer halindeki ordunun ihtiyâcı olan hubûbâtın temînini kolaylaştırmak gibi mülâhazalarla bizzat pazarlar kurduğu da belirtilmektedir.²³⁰ İşte, XVI ve XVII. asırlarda Lâzıkıyye kazâ dairesi kır iskan merkezlerinde de benzeri faktörlerin tesiriyle belirli aralıklarla kurulan bâzı pazar yerlerinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Pazarla ilgili olup, tahrir defterlerinde kaydedilmiş olan vergilerden kazâdaki pazarları tesbit etmek mümkündür. Bunların başında, esâsen pazarda satılan mallardan alınan bir satış vergisi veyâ muâmele vergisi olarak değerlendirilen *bâc-ı bazâr* gelmektedir.²³¹ Ayrıca, daha önce bir kaç yerde üzerinde durulmuş olan ve kısaca, pazar yerinde asâyişi sağlayan *muhtesib* tarafından toplanan bir vergi olan *ihtisâbiye* yi de belirtmek gerekir.²³²

²²⁹ F.Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.268.

²³⁰ S.Faraghi, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar", s.39-47.

²³¹ Bkz.F.Köprülü, "Bâc", *LA*, II, s.187-190; Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı belediye*, I.364-370.

²³² Bkz. II. Bölüm, ilgili kısım

İşte tahrir defterlerindeki bu vergi kayıtlarından hareketle, kazâ dâiresinde kurulan pazarları tesbit etmek mümkündür. Nitekim, Lâzıkıyye'nin dâhil olduğu, son derece geniş bir alana yayılmış olan Kütahya sancağında, II. Bâyezid devrine âit olup, önemli ölçüde eksik olan deftere göre,²³³ sâdece 14 pazar tesbit edilmiştir. Bu defterde Lâzıkıyye kazâsı tamâmiyle eksik bulunduğundan 14 pazarın tamâmı diğer kazâlara âittir. Nisbeten daha az eksik olan 1520 târihli defterde ise²³⁴ toplam 29 pazar tesbit edilmiş olup, bunun sadece 2'si Lâzıkıyye kazâsına aittir. Bunlardan biri, kazâ merkezinde bulunan pazarın dışında kır kesiminde kurulan en eski ve hinterlandının genişliği bakımından en büyük pazar olan İbsili hahiyesindeki *Eyne bazarı*'dır. Mezkûr târihte *bâc-ı bazâr-ı Eyne* 8.000 akça kaydedilmiştir.²³⁵ Bu pazar, esâsen II.Bâyezid devrine âit olması gereken tahrir defterlerinde *Ezine bazarı* olarak kaydedilmiş olup, istisâbiyesi 5.210 akça olarak tesbit edilmiştir.²³⁶ 1519 yılı ihtisâbiyesi de 5.110 akça kaydedilmiştir.²³⁷ İkincisi ise, Kaş-Yenice'nin Deriboli karyesinde kurulan *Deriboli bazarı*'dır. Bunun zikrolunan târihteki *bâc-ı bazâr* mikdârı da, *hâric ez-defter* olmak üzere 860 akça kaydedilmiştir.

Kazânın icmâl olarak eksiksiz kaydedilmiş olduğu 1530 târihli defterde ise toplam 5 pazar tesbit edilmiştir. Bunlardan 2'si İbsili, 1'i merkez, 1'i Kaş-Yenice 1'i de Aydos nâhiyesi hudutları dâhilinde bulunmaktadır. İbsili'ye tâbi olan ve yukarıda zikredilmiş olan Ezine bazarından başka, bir de İbsili karyesinde kurulan *İbsili bazarı* kaydedilmiştir ki, bunun mezkûr târihteki *bâc-ı bazâr* mikdârı 200 akça olarak tesbit edilmiştir.²³⁸ Lâzıkıyye merkez nâhiyesinin kır kesiminde kurulan tek pazar, bu târihte *bâc-ı bazâr* mikdârı kaydedilmemiş olan *Urnaç yaylağı*'ndaki pazardır.²³⁹ Kaş-Yenice nâhiyesinin bu defterde kaydedilmiş olan tek pazarı, Çarşamba karyesinde kurulup, aynı isimle mâruf olan *Çarşamba bazarı*'dır. Yıllık *bâc-ı bazâr* mikdârı 4.200 akça kaydedilmiştir.²⁴⁰ Bu rakam, pazarın Ezine pazarından sonra kazânın kır kesiminde kurulan en büyük pazar

²³³ BOA-TD-45.

²³⁴ BOA-TD-49.

²³⁵ BOA-TD-49,s.797.

²³⁶ BOA-TD-1051,s.2

²³⁷ BOA-RD-1. s.257.

²³⁸ BOA-TD-438,s.52

²³⁹ BOA-TD-438,s.132.

²⁴⁰ BOA-TD-438,s.48. ,

olduğunu göstermektedir. Çarşamba pazarı daha önce II.Bâyezid dönemine âit olan defter parçasında da kaydedilmiş olup, ihtisâbiyesi 5.890 akça olarak tesbit edilmiştir.²⁴¹ Aydos nâhiyesinin tek pazarı ise Gök-Öyük karyesinde kurulan ve Ezine ile Çarşamba pazarlarında olduğu gibi târihi epeyce eskilere kadar inen Gök-Öyük bazarı'dır. 1530'da bâc-ı bazar'ı 2.000 akça olarak tesbit edilmiş olan²⁴² bu pazarın, daha önce II.Bâyezid devrine âit olan defterlerde, ihtisâbiyesi 1.400 akça kaydedilmiştir.²⁴³

Kazânın ve tâbi olduğu sancağın eksiksiz olarak kaydedilmiş olduğu 1571 târihli tahrir defterlerinde ise, Kütahya sancağında toplam 37 pazar tesbit edilmiş olup, aynı târihte, Aydos'un kazâdan ayrılması ile birlikte, bir pazarın dışarıda kalmış olmasına rağmen bunların 8'inin Lâzıkye kazâ dairesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu 8 pazarın 4'ünün Kaş-Yenice, 2 sinin İbsili, diğer 2'sinin ise merkez nâhiyesi hudutları dâhilinde kurulduğu görülmektedir.²⁴⁴

Zikrolunan târihte, Kaş-Yenice nâhiyesinde kurulduğu tesbit edilen pazarlardan en büyüğü olan Çarşamba pazarının mukataaya verilmiş olan bâc-ı bazâr mikdârı 4.200 akça olarak tesbit edilmiştir.²⁴⁵ Daha önce de zikredilmiş olan Deriboli karyesi pazarının bâcı 600²⁴⁶, *bâc-ı bazâr-ı karye-i Bolâdan ve çağış* şeklinde birlikte yazılmış olan Bolâdan ve Çağış karyelerinde kurulan pazarların bâcı ihtisâb ve ihzâriyesi ile birlikte 1.500 akça kaydedilmiştir.²⁴⁷

Aynı târihte İbsili nâhiyesinin kadîmî pazarı olan Ezine pazarının bâcı 5.000 akça kaydedilmiş olup²⁴⁸ XVII. asır boyunca aynı rakam üzerinden işlem görmüştür.²⁴⁹ Ramsay, târihî Attaudda'nın olduğu yerde Hasköy civârında kurulan bir pazarın son zamanlarda Sarayköy'e nakledilmiş olduğunu belirtmektedir ki, bu pazar XVI-XVII. asırlar boyunca İbsili nâhiyesinin ve kazânın en önemli ticâret

²⁴¹ BOA-TD-1051,s.2; Kezâ 10 Zilkâde 892/ 28 Ekim 1487 tarihinde de aynı şekilde kaydedilmiştir. (BOA-MAD-17893. s.17.)

²⁴² BOA-TD-438,s.55.

²⁴³ BOA-TD-1051,s.2;BOA-MAD-17893. s.17.

²⁴⁴ S.Faroqî. Aynı makâle. s.81. Tablo-5; M.Ç. Varlık. Aynı tez, s.315-16.

²⁴⁵ TKGM-KKA-TD-48. v.110-a.

²⁴⁶ TKGM-KKA-TD-48. v.161-b.

²⁴⁷ TKGM-KKA-TD-48. v.160-b.

²⁴⁸ TKGM-KKA-TD-48. v.148-a.

²⁴⁹ BOA-RD-138. s.55; BOA-RD-184. s.56; BOA-RAD-210. s.140; BOA-RD-332. s.3;BOA-RD-609. s.12; BOA-RD-664. s.41.

merkezlerinden biri olan Ezine pazarı olmalıdır.²⁵⁰ Aynı nâhiyenin 1571'de tesbit edilmiş olan ikinci pazarı ise 1.100 akça bâc-ı bazar kaydedilmiş olan İbsili pazarıdır. Mezkûr târihte ayrıca kadîmden bâc alınagelen yüklerin bu pazara gelmeden yakınında olan İncirpınarı karyesinde satılması hâlinde dahi, bâc-ı bazârın İbsili'ye müteallik olduğu kaydedilmiştir.²⁵¹

Merkez nâhiyesi hudutları dâhilinde tesbit edilmiş olan 2 pazardan daha önce zikredilmiş olan Urnaz yaylağı pazarının bâcı 200 akça olarak tesbit edilmiş olup, ayrıca 50 akça da *ihtisâb-ı zemîn-i dekâkin* kaydedilmiştir.²⁵²

Lâzıkıyye kazâsı pazar yerleri hakkında zikrolunan bütün bu bilgilerle birlikte, zamanla önemini yitirmiş olması veyâ küçük çapta bir alış-veriş yeri olması bakımından tahrir defterlerinde ayrıca kaydedilmemiş bulunan, belirli aralıklarla kurulan bâzı pazar yerlerinin daha varlığını düşünmek mümkündür. Nitekim, Faroqhi tarafından haklı olarak Kütahya sancağının ikinci merkezi olarak nitelendirilen Lâzıkıyye kazâsı²⁵³ na bağlı bâzı iskân merkezlerinin, Bazarköy veya Bazarlu şeklinde isimlendirilmiş olması bu köylerin vaktiyle belirli zamanlarda kurulan pazarlar etrafında geliştiğini göstermektedir.

Ayrıca, Lâzıkıyye kazâ dairesindeki pazarların XVI. asrın sonlarına doğru, zaman zaman eşkiyanın baskınına mâruz kaldığını, dolayısıyla, buralardaki ticârî faâliyetlerin sekteye uğradığını da belirtmek gerekir. Meselâ, 1575'de, Lâzıkıyye kadısı Mevlana Nasrullah'ın Kütahya, Aydın, Saruhan, Teke, Hamid ve Menteşe sancaklarında olan derbentlerde on beş-yirmi nefer yoldaşlarıyla gezen eşkiyanın, Cumâ pazarı da denilen Ezine pazarına gelip giden halkın yollarını keserek *esbâb ve emvâlin gâret* ettikten başka, kimini katledip kimini de yaraladıklarını, ahâlinin *mezburların fesâdından evlerinde yatamaz olduk* diyerek şikâyet ettiklerini bildirmesi üzerine, bunların önüne geçilmesi için yazılan hükümler bunun açık bir göstergesidir.²⁵⁴

²⁵⁰ W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, s.86-87.

²⁵¹ TKGM-KK1-TD-48, v.133-a.

²⁵² TKGM-KK1-TD-48, v.121-b.

²⁵³ S.Faroqhi, *Aynı makâle*, s.58.

²⁵⁴ 22 Ramazan 983/25 Aralık 1575 tarihli Anadolu beglerbegisi'ne yazılan hüküm: BOA-MD-27, s.169/388; 18 Zilkâde 983/18 Şubat 1576 tarihli Anadolu Beglerbegisine ve Kütahya sancağında vâki olan kadılara yazılan hüküm: BOA-MD-27, s.271/640.

Son olarak, buraya kadar zikrolunan Lâzıkıyye kazâsı ve bütünüyle Kütahya sancağı pazarlarında satılan ticârî mallardan alınması için merkez tarafından 1530 ve 1571 târihli Kütahya livâsı kânunnâmeleri çerçevesinde tesbit edilmiş olan *bâc-ı bazâr* mikdârlarını aynen vermek, mevzuun biraz daha aydınlanması bakımından faydalı olacaktır.²⁵⁵

Tafsîl-i bâc neden neden alınur ânun beyânındadır.

Çûka yükünden yükde 2

°Arakî ve kara sabun yükünden 2

Birinc yükünden yükde 2

İksirî yükünden yükde 2

Ham âlâtı yükünden yükde 2

Summâk yaprağı yükünden haml-ı deve 2, haml-ı at ve katır 1

Hasır yükünden yükde hâsır uzun olsa 1, küçük hâsır olsa ânun nısfî ola

Hamrdan ve sirke ve balık ve havyar yükünden yükde 2

Soğan yükünden yükde 1

Sarımsak yükünden yükde 2

Boya yükünden yükde 2

Sükker yükünden yükde 2

Kara boya yükünden yükde 2

Mazı yükünden yükde 2

Balamut yükünden yükde 2

Kuru gön yükünden yükde 2

Yaş gün yükünden yükde 2

Peynir yükünden yükde 1

Bal yükünden kutuyla gelse kutu başına 1

²⁵⁵ BOA-TD-438. s.13; TKGM-KKA-TD-47. v.4-a.

- Sâde yağ yükünden dört vukiyyede 1
Penbe yükünden yükde 2
Kettân yükünden yükde 2
Lök yükünden yükde 2
Kepenek yükünden yükde 2
Keçe yükünden yükde 2
Urgan yükünden yükde 2
Sebzevât yükünden yükde 1
Bâdem yükünden yükde 2
Enâr ve elma yükünden yükde 2
Summâk yükünden yükde 2
Kirâs yükünden yükde 1
Sarrâc gönü yükünden yükde 1
Zirnih yükünden yükde 2
Tekne yükünden yükde 2
Ağaç terki yükünden yükde 2
Çanak ve desti yükünden yükde buçuk
Kils bardağı yükünden yükde 1
Kuru üzüm ve köfter yükünden yükde 2
Yüz kaşıkdan dört kaşık
Bir sığır boğazlansa 2
Dört koyuna 1
Bekmez yükünden yükde 1
Süpürge yükünden bir süpürge
Kil yükünden yükde 2

Ot yükünden yükde pul 2
 Digren yükünden yükde 2
 Kıl yükünden yükde 2
 Kassâbın don yağından bâc kantarda 1
 Kalye taşı yükünden yükde 2
 Bel sapı yükünden yükde 1 sap
 Tuz bâcı yükünden yükde 1
 Bakır yükünden yükde 2
 Kuru erik ve incir yükünden yükde 2
 Şikeste zeytun yükünden yükde 2
 Arpacık soğan yükünden yükde 2
 Kızılıcık kurusu yükünden yükde 2
 Katran yükünden yükde 2
 İki hımar yükünden yükde 1

Buğday ve arpa ve nohud ve mercimek ve bögrülce ve bunların emsâli dahi ne var ise bazara satılmağa gelse mudda bir kile

Yaya ve müsellemler yayalık ve müsellemler yerlerinde olan kestâneliklerden bazara satmak için kestâne getirse anlar dahi sair halk gibi bir yükde iki akça bâc vire yayalık ve müsellemler yerlerimizdendir demek câiz degildir.²⁵⁶

²⁵⁶ Kânunnamenin 1530 ve 1571 tarihli nüshâları arasında, küçük bazı ifade değişkilikleri haricinde hiç bir fark bulunmamaktadır. Esas metinlerde her ne kadar belirtilmemiş ise de, özellikle ayrıca işaret edilmiş olan birkaç kalem hâricinde bâc-ı bazâr miktarlarını ifade eden rakamlar akça olarak kaydedilmiştir.

B-TOPRAK İDÂRESİ

Osmanlı toprak sistemine esas teşkil eden önemli unsurlardan biri olan İslâm arâzî rejimine göre topraklar, *öşri*, *haracî* ve *arz-ı memleket* olmak üzere başlıca üç kısımda mütâlaa edilmiştir. Bunlardan *öşri* topraklar, fetih sırasında müslümanlara temlik edilen, *haracî* topraklar da *gayr-ı müslimler* elinde bırakılan hakikî mülk topraklardır. *Arz-ı memleket* olarak değerlendirilen üçüncü kısım topraklar ise, *rakabesi* devlete âit olup, tâyin edilmiş olan *harac-ı mukâseme* ve *harac-ı muvazzafa*'yı ödemek kaydıyla, reâyâyâ âriyet şeklinde tevcih edilmiş olan arâzîdir. İşte büyük ölçüde bu esaslardan hareketle gelişen ve önceki Müslüman-Türk devletlerindeki tatbikatla birlikte Osmanlı devletine intikâl eden toprak sisteminde de arâzî *mîrî*, *vakıf* ve *mülk* olmak üzere başlıca üç ana kısımda değerlendirilmiştir.²⁵⁷ Mîrî arâzî hemen yukarıda da işâret olunduğu üzere, *rakabesi* devlete, tasarruf hakkı ise, devlete veyâ *öşr* adı altında *harac-ı mukâsemesini* ve *çift akçası* nâmiyle *harac-ı muvazzafasını* ödemek kaydıyla reâyâyâ tevcih edilmiş olan topraklardır. Kanunnâmelerde belirtilmiş olan hükümler doğrultusunda mîrî toprağa mutasarrıf olan çiftçi-köylü reâyanın bu topraklar üzerindeki tasarruf hakkı, bir bakıma dâimî ve irsî bir kirâcılık şeklinde düzenlenmiştir. Sözkonusu hükümlere göre, boş bırakılmayıp emrolunduğu şekilde işlendiği, vergi ve resimleri ödendiği müddetçe kimse reâyânın tasarrufunda olan topraklar üzerindeki hukûkuna müdâhele edemez. Öldükleri zamân, yerlerine oğulları aynı minvâl üzere toprağı tasarruf etme hakkına sâhiptir.²⁵⁸ Ölen raiyyetin kalan oğlunun zirâat yapamayacak kadar küçük yaşta olması hâlinde, Kütahya *kânunnâmesindeki öksüz tapusu bid'at-ı merdudedür yetimin yeri ihyâ olunmaduğı için gayra teslim olunsa bâliğ olıcak alur*²⁵⁹

²⁵⁷ H.İnalcık, "İslam Arâzî ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomisi*, İstanbul 1993 s.23-24. Ayrıca Bkz. Ö.L.Barkan, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", *Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s.125-149; H.Ziya Ülken, "Türkiye Tarihinde Sosyal Kuruluş ve Toprak Rejiminin Gelişmesi", *VD*, X (1973), s.3-62; Osman Turan, "Türkiye Selçuklularında Toprak Hukûku Mîrî Topraklar ve Husûsi Mülkiyet Şekilleri", *Bellekten*, XII/47 (1948), s.549-574.

²⁵⁸ H.İnalcık, *Aynı makâle*, s.24; M.Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdi ve İçtimai Tarihi*, II, s.228-29.

²⁵⁹ BOA-TD-438, s.11; TKGK-KKA-TD-47, v.3-a.

hükümü doğrultusunda, toprak geçici bir zamân için bir yakınına, yoksa başka birisine verilerek işlettirilir, zamânı geldiğinde de tapu resmi talep edilmeksizin tekrar raiyyetin oğluna teslim edilirdi. Hattâ, Kütahya kânunnâmesinde de, “*avret yer boz komayub resmin dahi edâ eylese elinden almak deftere ve kânûn-ı kadîme muhâlifdür*” şeklinde ifâde edilmiş olan hükümden de açıkça anlaşılacağı üzere, Osmanlı mîrî arâzî rejimi çerçevesinde kendisine dirlik intikâl etmiş olan kadınların dahi kânun ve deftere uygun olarak toprak tasarruf hakkı bulunmaktadır.²⁶⁰ Ancak, mahlûl olan bir yere *hâtun kişinin il virdüğü tapuyu ben virürin* diyerek tâlib olması hâlinde, kânunnâmeler “*avrete yer virmek emr-i pâdişahide yokdır*” hükmüyle bunu men etmişlerdir.²⁶¹ Kısacası, Osmanlı ülkesindeki mîrî toprakların tasarruf hakkına sâhip olan hiç bir kimse kânunnâmelerde tâyin edilmiş olan şekillere aykırı olarak tasarruf edemez, alıp satamaz, başkasına devredemez, bağışta bulunamaz ve başka şekiller de temlîk edemez, mülk edinemez ve vakfa tahsis edemezdi.²⁶² Hükümdârın mutlak otoritesi altında bulunan mîrî arâzî, merkeze bağlı olarak zırâf-içtimâî politika ve özellikle askerî düzen ile vergi sistemi bakımından hâiz olduğu önem îtibâriyle devletin temel müesseselerinden birisi olan tımâr sistemi çerçevesinde idâre edilmekte idi. Toprak sisteminin esâsını teşkil eden bu sisteme göre, rakabesi devlete âit olup tasarruf hakkı muayyen bir vazîfe veya mükellefiyet karşılığında başkalarına tevcîh edilen dirlikler yıllık gelire göre üç kısımda değerlendirilmiştir. Buna göre, yıllık geliri 19.999 akçaya kadar olan dirlikler *tımâr*, yıllık geliri 20.000 akça ile 99.999 akça arasında değişen dirlikler *ze'âmet*, yıllık geliri 100.000 akça ve üzerinde olanlar ise, *hâs* olarak isimlendirilmişlerdir.²⁶³ İşte, XVI. asır tahrir defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla Lâzıkıyye kazâ dâiresindeki arâzînin büyük bir kısmını teşkil eden mîrî topraklar da bu minvâl üzere, hâs, zeâmet veyâ tımâra tahsis edilmiştir.

²⁶⁰ BOA-TD-438, s.11; TKGM-KKA-TD-47, v.3-a.

²⁶¹ Barkan, *Kânunlar*, s.7.

²⁶² H.İnalçık, *Aynı makâle*, s.24.

²⁶³ Mithat Sertoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu devrinde toprak dirliklerinin çeşitli şekilleri” *VI Türk tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961) Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara 1967), s.283. Ayrıca tafsilât için bkz. Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Dester-i Divan* (T.Gökbilgin nşr.), İstanbul, 1979, s.61-63.

Zikrolunan defter kayıtlarından hareketle kâzadaki hâs, zeâmet ve tımârların durumu aşağıda tafsilâtıyla ortaya konulacaktır.

Buraya kadar genel husûsiyetlerine temâs edilmiş olan mîrî arâzinin dışında kalan muayyen mikdârda topraklar ise vakıf veya mülk olarak tasarruf edilmektedir. Bu toprakların en önemli özelliği, mîrî arâzinin aksine hem tasarruf hakkı hem de rakabesinin tamâmîyle şahıslara âit olmasıdır.²⁶⁴ Osmanlı Devleti bünyesinde merkez ile reâyâ arasında desantralizasyonu güçlendirdiği ifâde edilen mülk ve vakıf arâzi, genellikle hükümdârların gösterdikleri yararlıklardan dolayı bâzı kimselere dirlik olarak tasarruf ettikleri yerleri *temlik* etmesiyle birlikte belirlenen ve sâhibi tarafından dilediği takdirde satılabilen veyâ vakfedilebilen topraklardır.²⁶⁵ Bu şekilde temlikler yoluyla özel mülk ve vakıfların ortaya çıkışı, daha devletin kuruluş devirlerine hattâ öncesine kadar uzanmakta olup, şenletme, kolonizasyon ve istimâlet politikaları²⁶⁶ ile desteklenerek kısa sürede yaygınlaşmıştır. Ancak merkezîyetçi idâre tarzı doğrultusunda mîrî arâziye daha fazla önem veren devletin, kesin otoritesi altında bulunmayan vakıf ve mülk toprakları kontrol altında tutma temâyülü dolayısıyla, zamân zamân bu sahaya müdâhele ederek bu evsaftaki toprakları mîrîleştirme yoluna gitmiş olduğunu da önemle belirtmek gerekir.²⁶⁷ Bununla ilgili en radikal uygulama Fâtih zamânında gerçekleştirilmiş olup, hemen her yere olduğu gibi Lâzıkıyye kazâsı vakıf ve mülklerine de önemli ölçüde yansımış olduğu için aşağıda ayrıca zikredilmesi daha uygun olacaktır. İşte, XVI. asır tahrir defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Lâzıkıyye kazâsı arâzisinin muayyen bir kısmı da vakıf ve mülk olarak tasarruf edilmiştir.

²⁶⁴ Bkz. Ö.L.Barkan, "Türk-İslam Hukûku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller. İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti". *Toplu Eserler I*, s.253-266.

²⁶⁵ Yaşar Yücel, "Desantralizasyon", s.672.

²⁶⁶ Bkz. Ö.L.Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". *VD*, II (1942), s.279-387; Tayyib Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s.161 vd.

²⁶⁷ F.Emecen, *Manisa Kazâsı*, s.271.

Bunların tafsilâtına geçmeden, Anadolu eyâleti genelinde ve kazâ bünyesinde mîrî arâzî ile vakıf ve mülk toprakların nisbetlerini ortaya koymak faydalı olacaktır; 1527-1528 Mâli yılı bütçesine göre, Anadolu, Karaman, Zülkadriye ve Rum eyâletleri vergi gelirlerinin %82 gibi büyük bir kısmının hâs, zeâmet ve timârlara tahsis edilmiş olan mîrî arâziye âit olmasına karşılık, sâdece %17sinin evkâf ve emlâke âit olması, zikrolunan eyâletlerdeki arâzînin büyük çoğunluğunun mîriye tahsis edilmiş olduğunu göstermektedir.²⁶⁸ Lâzıkıyye kâzasındaki durumu ise, bu araştırmadaki esas kaynaklarımızdan birisi olan 1530 târihli Anadolu eyâleti icmâl muhâsebe defterinden tesbit etmek mümkündür. Buna göre, mezkûr târihte kazânın toplam hâsılı 1.034.908 akça kaydedilmiş olup, bunun yaklaşık %76.89'ünü teşkil eden 795.783 akçası has, zeâmet ve timâra tahsis edilmiş olan mîrî arâziye, %23.10'unu teşkil eden 239.125 akçalık kısmı ise evkâf ve emlâka âit bulunmaktadır.²⁶⁹ Bu da gösteriyor ki, XVI. asrın ilk yarısında devlet arâzîsinin geneli için geçerli olan durum, hemen hemen aynı nisbetlerle Lâzıkıyye kazâsı için de geçerlidir. Buraya kadar zikrolunan genel açıklamalardan sonra, sırasıyla kazâ arâzîsinin %23.10'unu teşkil eden vakıf ve mülk topraklar ile %76.89'ünü oluşturan mîrî arâzînin tedkîkine geçebiliriz.

1-Vakf ve Mülkler

Daha önce de işâret olunduğu üzere, esâsen bir kimsenin sâhip olduğu mülkünü toplumun ihtiyaçlarını teşkil eden dîni, hayrî veya içtimâî bir gâyeye dâimî olarak tahsis etmesi anlamına gelen vakıf, bir müessese olarak târih boyunca Türk-İslam dünyasının dîni, içtimâî ve iktisâdî hayâtında son derece önemli roller oynamıştır. Dolayısıyla, Türk-İslam medeniyetinin doruk noktası ifâde eden Osmanlı Devleti'nin içtimâî ve itisâdî hayâtında son derece önemli bir rol oynamıştır.²⁷⁰ Bunlardan doğrudan doğruya ilgili olduğu câmi, mescid, medrese,

²⁶⁸ Ö.L.Barkan. "Tımar". *İA*. XII/1. s.288; Aynı müellif. "H. 933/934 (m. 1527-1528) Mâli Yılına Âit Bir Bütçe Örneği". *İFM*. XV61-4 (İstanbul 1955), s.251-329.

²⁶⁹ *BOA-TD-438*. s.56,132.

²⁷⁰ Genel bir değerlendirme için bkz. Fuat Köprülü. "Vakıf Müessesesinin Hukûkî Mâhiyeti Târihi Tekamülü". *İD*.II (1942), s.1-36; Bahaeddin Yediyıldız. "Vakıf". *İA*.XII/2. s.153-172; Ahmet Akgündüz. *İslam Hukûkunda ve Osmanlı Tatbikâtında Vakıf Müessesesi*. Ankara 1988.

han, hamam, kervansaray ve benzeri müesseselerle şehir hayâtında, özellikle birer vakıf kuruluş olan *zâviyelerle* de kır iskân merkezlerinin kuruluş ve gelişmesinde oynadığı önemli rollere, araştırmamızın konusunu teşkil eden Lâzıkıyye kazâsı ölçeğinde bundan önceki iki bölümde yeteri kadar işâret edilmiştir. Ayrıca, şehir merkezindeki vakıf müesseseleri incelenirken, buralara tahsis edilmiş olan vakıf gelir kaynakları da tafsilâtıyla ortaya konulduğu gibi, kır iskân merkezleri yazılırken, her bir köy, mezraa ve çiftliğin gelirinin nerelere tahsis edilmiş olduğu ve bu arada vakıf olanların da hangi vakfın *akarını* teşkil ettiği ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Hemen yukarıda da işâret olduğu üzere 1530'larda toplam kazâ hâsılının yaklaşık %23.10'luk bir kısmı bu nevî vakıf kuruluşlara tahsis edilmiş bulunmaktadır. Kısacası, bütün bunlar gâyet açık bir şekilde vakıf müessesesinin bütün Osmanlı Devleti bünyesinde olduğu gibi Lâzıkıyye kazâsı içtimâî ve iktisâdî hayâtında da son derece önemli bir rol oynadığını göstermektedir. İşte bu kısımda, kâza hayâtının hemen her cephesinde etkili olan vakıfların genel bir tablosu çizilmeye çalışılacaktır. Bunun için mevcut olan XVI. asra âit iki mufassal evkâf defteri²⁷¹ son derece zengin tafsilâtı hâvi bulunmaktadır ki, bunlar daha önceki bölümlerde ayrıntılarıyla değerlendirilmiştir. Burada söz konusu genel tablonun çiziminde esas alınacak kaynak ise 1530 târihli mufassal defterin icmâli olan Anadolu muhâsebe defteridir.²⁷² Aşağıda zikredilecek olan bâzı örneklerde de görüleceği üzere, *hâliyâ yine mukarrer* veyâ *yine ber-karâr-ı sâbık kaydolundu* gibi ifâdelerin ilâvesi hâricinde 1571 târihli evkâf defterinde de pek önemli bir fark görülmemektedir. Dolayısıyla, XVI. asırdaki Lâzıkıyye kâzası vakıfları ile ilgili genel bir tablo çizebilmek için zikrolunan muhâsebe defteri yeterli olacaktır.

Buna göre, 1530'da şehir merkezi de dâhil olmak üzere, Lâzıkıyye kazâsında vakfa tahsis edilmiş olan yerlerin genel dökümü şöyledir;

<i>Kura</i>	-34
<i>Mezra'a</i>	-8

²⁷¹ BOA-TD-369;TKGM-KKA-TD-560

²⁷² BOA-TD-438.

<i>Çiftlik</i>	-19
<i>Âsiyâb, bâb</i>	-40
<i>Âsiyâb-ı ding, bâb</i>	-5
<i>Hammâm</i>	-2
<i>Tâhûnhâne</i>	-1
<i>Kârbansaray</i>	-2
<i>Bazargâh</i>	-2
<i>Çayır</i>	-1
<i>Başhâne</i>	-2
<i>Mescid</i>	-3
<i>Medrese</i>	-1
<i>Zâviye</i>	-9
<i>Dekâkin, bâb</i>	-44
<i>Sağ, kı'ta</i>	-49
<i>Bağ, kı'ta</i>	-17
<i>Zemin-ı Müteferrika</i>	-23
<i>Dükkân-ı Kirişhâne</i>	-1
<i>Bezistân</i>	-1 ²⁷³

Görüldüğü üzere, yukarıda da işaret olunduğu üzere toplam kazâ hâsılının %23.10'unu teşkil eden bütün bu gelir kaynakları vakıflara tahsis edilmiş bulunmaktadır. Mezkûr târihte kazâ hudutları dâhilinde bulunan toplam 171 köyün %19.88'ini teşkil eden 34'ü, mezraaların 8'i ve çiftliklerin 19'u kazâdaki vakıf akarları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bütünüyle, Kütahya livâsında vakfa tahsis edilmiş olan köy sayısının 166, mezraa sayısının 34 ve çiftlik sayısının da 279 olduğunun tesbit edilmiş olması²⁷⁴ kâzada vakfa tahsis edilmiş olan iskân yerlerinin ağırlığı hakkında daha açık bir fikir vermektedir. Ayrıca, daha önce şehirle ilgili bölümde tasrih edilmiş olduğu üzere, hamam, tâhûnhâne, başhâne,

²⁷³ BOA-TD-438, s.132

²⁷⁴ BOA-TD-438, s.135

kirişhâne, bezzâsistan, kervansaray ve bazargâh gibi Lâzıkıyye ve civârında kâim bâzı sinâi ve ticârî teşekküllerin de kâza bünyesindeki vakıf gelirleri arasında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Kâzadaki bütün bu kaynaklardan temin edilip vakıflara tahsis edilmiş olan toplam hâsil 1530'da hemen yukarıda da işâret olunduğu üzere 239.125 akçadır. Bu, aynı târihte 1.036.843 akça olarak tesbit edilmiş olan Kütahya livâsı vakıf gelirleri toplamının %29.97'sini teşkil etmektedir.²⁷⁵ Bu nisbet Kütahya livâsı bünyesinde kazâdaki büyük vakıf potansiyelini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Evkâf defterlerindeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, Lâzıkıyye kâzasındaki vakıfların geçmişi Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, hatta Germiyanogulları hâkimiyeti zamânına kadar uzanmaktadır. Meselâ, Sart-Saray karyesinin vakfedilmiş olduğu Şeyh 'İsâ Zaviyesi ile ilgili kayıt, *kadîmden mezkûr ki Şeyh 'İsâ Zâviyesi vakfı imiş Şeyh 'İsâ evlâdından Hacı ve Mahmud ve Hasan ve Hamid Merhûm Sultan Mehmed Han Tâbe serâhu nişâniyla tasarruf itmişler...*²⁷⁶ ifâdesiyle başlamaktadır. Kezâ, Deriboli karyesindeki bir ahî zâviyesine vakfedilmiş olan *Ahî Sâlih Çiftliği*²⁷⁷ ile Karcı karyesinde kâin *Sinan Dede Zâviyesi*²⁷⁸ âyende ve revendeye hizmet gâyesiyle kurulmuş olan birer vakf-ı kadîm olarak kaydedilmişlerdir. Kazâdaki vakıfların geçmişi konusunu daha net bir şekilde ortaya koyan daha pek çok örnek bulunmakla berâber, bunlardan sâdece merkez nâhiyeye bağlı Kara-Abdal karyesi hudutları dâhilindeki *Şeyh Mustafa Zâviyesi* vakfı ile ilgili kaydı aynen vermek yeterli bir fikir verecektir;

*Nâhiye-i Lâzıkıyye'de Kara-Abdal nâm karyede Şeyh
Mustafa Zâviyesi demekle ma'rufüzâviyeye Germiyanoglu
merhûm Ya'kub Çelebi zamânından vakf olub zikrolan
zâviyenin vakfiyyetin merhûmân Sultan Murâd Han ve
Sultan Mehmed Han ve Sultan Bâyezid Han ve Sultan Selim*

²⁷⁵ BOA-TD-438, s.135

²⁷⁶ BOA-TD-369, s.438; TKGM-KKA-TD-560, v.288-b.

²⁷⁷ BOA-TD-369, s.441; TKGM-KKA-TD-560 v.229-b.

²⁷⁸ BOA-TD-369, s.461; TKGM-KKA-TD-560, v.239-a.

Han ʿaleyhi'r-rahmetullâhu ʿaleyhim hazretlerinden mukarrernâmeleri olub ve bi'l-fiʿil pâdişâhımız ʿa z-zallâhu ensârehu hazretlerinin nişân-ı hümâyumuyla evlâdından Hasan nâm kimesne zâviye-i mezbûreye vakfiyyet üzere mutasarrıf olub âyende ve revendeye hizmet idüb defter-i köhnede kaydı bulunmamağın defter-i cedîde kaydolundu.²⁷⁹

Aynı şekilde, defter kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, önceleri mülk daha sonra ise evlâtlık vakıf olarak tasarruf edildiği anlaşılan Hocaoğlu karyesi ile ilgili açıklamanın başında yer alan *şimdiki halde Saray dahi dirler mülk-i İlyas Beg, Hüdâvendigâr zamânında Şeyh Yahya yirmiş şimdiki halde oğlu Sinan Beg elindedür Germiyanoğlu'ndan satun almış mülk imiş sûret-i defter budur...* şeklindeki kayıt da bunun bir başka örneğini teşkil etmektedir.²⁸⁰ Kezâ, 1530 ve 1571 târîhli mufassal defterlerdeki kazâ ile ilgili hemen bütün vakıf kayıtlarında, *defter-i ʿatik* ve *defter-i köhne*'ye atıfta bulunulmuş olması da buradaki vakıfların kuruluşunun büyük çoğunlukla XIV ve XV. asırlarda gerçekleştirilmiş olduğunu göstermektedir.

Lâzıkiyye kazâsındaki vakıflarda dikkati çeken önemli hususlardan birisi de, bâzılarının evlâtlık vakıf statüsünde kaydedilmiş olmasıdır.²⁸¹ Yukarıda zikredilmiş olan 19 çiftliğin çoğu bu nevî vakıftır. Hemen yukarıda işâret edilmiş olan Hocaoğlu karyesi, Kulaçlı karyesi ve dört mezraa ile birlikte *Evkâf-ı Hocaoğlu* ismi altında *vakf-ı evlâd* olarak kaydedilmiştir. Evvelâ İlyas Beg mülkü iken Hüdâvendigâr zamânında Şeyh Yahya'ya ondan da oğlu Sinan Beg'e ve nihâyet onun oğlu İlyas Beg'e intikâl eden ve *mülkiyyet* üzere tasarruf edilen karye, daha sonra Gedik Ahmed Paşa'ya temlik edilmiştir. Ahmed Paşa ise oğlu Mehmed Çelebi'ye mutasarrıf olacak evlâdının olmaması hâlinde Karahisar'daki imâretine vakfedilmesi şartıyla evlâtlık vakfetmiştir. Nitekim Mehmed Çelebi'nin

²⁷⁹ BOA-TD-369, s.460; TKGM-KKA-TD-48, v.238-b.

²⁸⁰ BOA-TD-369, s.428; TKGM-KKA-TD-560, v.222-a.

²⁸¹ Evlatlık vakıf tatbikâtı hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Ahmet Akagündüz, *Aynı eser*, s.200-206.

ölümü üzerine dört nefer kızları kalmış ve bunlarda vakfiye şartları doğrultusunda evlâtlık vakıf olarak tasarruf edilmişlerdir.²⁸²

Merkez nâhiyesine tabî Halil Paşa mezraası da, Halil Paşa evlâdından Derviş Mehmed'e evlâtlık üzere vakfedilmiş, Fâtih zamânında neshedilip tımâra verildikten sonra II. Bâyezid döneminden itibaren tekrar Derviş Mehmed ve müteâkiben oğulları aynı minvâl üzere mutasarrıf olmuşlardır.²⁸³

Kazânın en eski evlâtlık vakıflarından birisi de Korucuk (Kayıhan) karyesi vakfidir. Bunun vakfiyeti defterlerde aynen şöyle hikâyeye edilmiştir;

*Karye-i mezkûr Seydi Ahmed'in atası Ahî Mustafa'ya Aydınoğlu merhûm 'İsâ Beg vakf-ı evlâd etmiş Merhûmân Şah Çelebi ve Ya'kûb Çelebi vakfiyyetin mukarrer dutub mektublar virmişler merhûm Mevlânâ Fenâri oğlu Yusuf Bâli... teftîş ide Donuzlu'ya varıncak vakfiyyetin tecdîd idüb ellerine mektub virmiş sonra merhûm Sultan Mehmed Han tâbe serâhu Seyyid Ahmed'in kızı Paşa Hâtun'a vakf-ı evlâdlık üzere hükm-i hümayun virmiş sonra evkâf nesh-i târi olıcak tımâra virilmiş badehu merhûm mağfur Sultan Bâyezid Han tâbe serâhu yine mukarrer idüb Paşa Hâtun eline vakf-ı evlâdlık üzere mukarrernâme virmiş...*²⁸⁴

Bu şekilde vakfiyeti devam eden karye ile ilgili olarak defterde en son, Sultan Bâyezid'in vermiş olduğu nişân-ı hümayunla Seydi Ahmed'in iki kızının mutasarrıf olduğu kaydedilmiştir. Kezâ, merkez nâhiyeye tâbi 200 dönüm mikdârı yer alan Eynesibüki mezraası da *vakf-ı kadîm* olup evlâtlık üzere tasarruf edilen yerlerden birisidir.²⁸⁵

²⁸² BOA-TD-369, s.428; TKGM-KKA-TD-560, v.222-a

²⁸³ BOA-TD-369, s.440; BOA-TD-438, s.132; TKGM-KKA-TD-560, v.229-b.

²⁸⁴ BOA-TD-369, s.451; TKGM-KKA-TD-560, v.233b-234a.

²⁸⁵ TKGM-KKA-TD-560, v.239-b.

Kazâ bünyesindeki vakıfların genel husûsiyetleri üzerinde dururken işâret edilmesi gereken önemli noktalardan birisi de, Fâtih'in saltanatının son yıllarında, giderek merkezileşen bir devlet için tezat teşkil eder hâle gelmesinden dolayı, oldukça geniş bir sahâyâ yayılmış bulunan vakıf ve mülkleri tımârlaştırmak sûretiyle mirî arâziye katma politikasının Lâzıkıyye'ye yansması ile ilgili gelişmelerdir. Fâtih'in serbest vakıf ve mülk sâhiplerinin ayrılıkçı eğilimlerini kırmak, idârî sistemde desantralizasyonu güçlendirme temâyülünde olan ulemâ, şeyh ve nüfûzlu köklü Müslüman-Türk âilelerin nüfûzlarını kırmak, gibi sebeplerden tutun da, yerli toprak aristokrasisinin nüfûzunu kırmak, askerî dirlikleri çoğaltarak tımârlı sipâhî sayısını arttırmak ve hazîne için yeterli hâs temin etmeye varıncaya kadar çok değişik mülâhazalarla uygulamaya koymuş olduğu bu ıslahat²⁸⁶ hemen her yerde olduğu gibi Lâzıkıyye kâzasında da, özellikle evlâtlık üzere tasarruf edilen pek çok vakfi doğrudan etkilemiştir. Nitekim pek çok vakıf kaydında görülen bunu gâyet açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bir başka vesileyle yukarda zikredilmiş olan Korucuk karyesinin tahsis edilmiş olduğu evlâtlık vakıf, Aydoğdu İsâ Beg'in Ahî Mustafa'ya vakfetmesiyle birlikte bu statüyü hâiz olarak Fâtih zamânına kadar gelmiş, bu dönemde ise Ahî Mustafa'nın oğlu Seyyid Ahmed'in kızı Paşa Hâtun aynı minvâl üzere mutasarrıf iken vakıf nesholunmuştur. Bu husus ve sonrası aynen şöyle kaydedilmiştir; ...*Sonra evkâf nesh-i târî olıcak tımâra virilmiş ba'dehu merhûm mağfur Sultan Bâyezid Han tâbe serâhu yine mukarrer idüp Paşa Hâtun eline vakf-ı evlâdlık üzere mukarrernâme virmiş...*²⁸⁷ Yine Halil Paşa tarafından Derviş Mehmed'e evlâtlık üzere vakfedilmiş olan mezraa da neshedilerek tımâra verilmiş olmakla berâber, II.Bâyezid tarafından tekrar mukarrer tutulmuştur.²⁸⁸ Esâsen bir zâviye vakfi olan Sart-Saray karyesinin tahsis edilmiş olduğu Şeyh 'İsâ Zâviyesi vakfi da aynı zamânda nesholunarak tımâra verilmiş, ancak bu da diğerleri gibi Bâyezid

²⁸⁶ Bununla ilgili genel bir değerlendirme için bkz. Zeki Arıkan. "Hamid Sancağı'ndaki Tımar Düzenine İlişkin Araştırmalar". *TED*, 12 (İstanbul 1981-82), s.102-126; H.İnalçık. "Mehmed II". *LA*, VIII, s.533.

²⁸⁷ *BOA-TD-369*, s.451; *TKGM-KKA-TD-560*, v.234-a.

²⁸⁸ *BOA-TD-369*, s.440; *TKGM-KKA-TD-560*, v.229-b.

tarafından tekrar mukarrer tutulmuştur.²⁸⁹ Aydos nâhiyesine tâbi Mekriye karyesindeki derbend vakfi olan çiftlikler de sözkonusu ıslahatla birlikte ele alınmış, ancak tamâmiyle neshedilmek yerine sâdece beşi neshedilerek geri kalan üçü yine mukarrer tutulmuştur.²⁹⁰ Kezâ, Deriboli karyesi hudutları dâhilinde Kaş-Yenice sınırında Ahî Mehmed ve Mahmud zâviyesine vakfedilmiş olan üç çiftlik mikdârı yer de bundan payını almış, nesholunarak tımâra verilmiş, ancak diğerleri gibi Sultan Bâyezid tarafından tekrar mukarrer tutulmuştur.²⁹¹

Kısacası, bütün bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, Fâtih'in tımârlaştırma politikası doğrultusunda Lâzıkiyye kâzasında bulunan vakıfların bir kısmı da nesholunarak tımâra verilmiş ancak, genel olarak devletin içtimâî ve iktisâdî hayâtında son derece önemli olan bu politikaların II. Bâyezid'in tam aksi tutumuyla yarıda kalmasıyla birlikte²⁹² bunlar da tekrar mukarrer tutularak vakfa dönüştürülmüştür.

Bununla birlikte, gene aynı dönemlerde, kazâ bünyesinde vaktiyle tımâra tahsis edilmiş olan bâzı yerlerin vakfa dönüştürüldüğü de dikkati çekmektedir. Kulaçlı karyesi, Kırı-Büki ve Kabacaoğlu mezraaları, Karaoğlan karyesi, Temürçi ve Süleyman çiftlikleri ile birlikte, daha önce sipâhî tasarrufunda olmakla berâber, vakıf sınırında olmaları hasebiyle vakfa tahsis edilmiştir. Bu husus defterlerde aynen şöyle kaydedilmiştir;

*...defter-i ʿatikde sipâhî tasarruf idermiş ammâ
Gedük Ahmed Paşa'nın vakf-ı evlâd olan Hocaoğlu
köyünün sınırındadır sâbıkâ teftîş olunub ʿarz
olundukda merhûm Sultan Bâyezid Han mezbûr karye ile*

²⁸⁹ BOA-TD-369, s.438; TKGM-KKA-TD-560, v.228-b

²⁹⁰ BOA-TD-369, s.439-440; TKGM-KKA-TD-560, v.229-a.

²⁹¹ BOA-TD-369, s.441-42; TKGM-KKA-TD-560, v.230-a.

²⁹² Fâtih'in politikasının yol açtığı hoşnutsuzluklar ve Sultan Bâyezid'in karşı politikası ile ilgili genel bir değerlendirme için bkz. Z.Arıkan, *Aynı makâle*, s.106-108.

*mezra'aların ve çiftliklerin vakıf sınırlarından olduğu
ecilden vakfiyyet mukarrer tutulup...*²⁹³

Bu şekilde timâra tahsis edilmiş iken vakfa dönüştürülen yerlerden birisi de İbsili tâhiyesine tâbi Gediklü karyesidir. Defterde aynen şöyle kaydedilmiştir;

*Karye-i mezbûr defterlerde timâr olub ber-vech-i timâr
tasarruf olunurken sâbika merhûm Sultan Bâyezid Han
'aleyhi'r-rahmete ve'l-gufrân merhûm mağfurleh oğlu Sultan
'Aleşah tâbe-serahu nef-i Lâzıkıyye'de cem'e-i ikâmet
etdüdüğü Kurşunlu mescidi için belde-i mezbûreye getürdüğü
Gerzile nâm suyun hizmeti için Lâzıkıyye'ye tâbi Gediklü
nâm karye Begtemür nâm arg ile ki defter-i sâbıkda dört bin
altı yüz altmış üç akça yazar sene seb'â ve tis'âmie
Şevvâlinin onsekizinci gününden vakf eyleyüb...*²⁹⁴

Buradan da açıkça anlaşıldığı üzere mezkûr karye, önceden mîrî olarak timâra tahsis edilmiş olmakla beraber, 26 Nisan 1502'de şehir merkezindeki Kurşunlu Câmiî'ne vakfedilmiş, sonraki defterlerde de vakfiyyeti mukarrer tutulmuştur.

Kezâ, 1520 târihli defterde, Aydos nâhiyesine tâbi olarak timâra tahsis edilmiş olan Köprücük²⁹⁵ ve Duka²⁹⁶ karyeleri de, 1530'da *Merhûm Sultan Selim Hân* vakfına tahsis edilerek, evkâf defterlerine kaydedilmiştir.

Buraya kadar, Lâzıkıyye kâzasındaki vakıfların genel husûsiyetlerine değindikten sonra, daha önceki bölümlerde zikredilmiş olanlar da dâhil olmak üzere, doğrudan doğruya 1530 târihli icmâl muhâsebe defterinden hareketle kâzadaki vakıfların bir listesini vermek, konuyu netleştirmek bakımından faydalı olacaktır.²⁹⁷

²⁹³ BOA-TD-369, s.430.

²⁹⁴ BOA-TD-369, s.432; TKGM-KKA-TD-560, v.224-b.

²⁹⁵ BOA-TD-49, s.740-41; BOA-TD-369, s.411-12

²⁹⁶ BOA-TD-49, s.797; BOA-TD-369, s.410.

²⁹⁷ BOA-TD-438, s.130-132.

Evkâf-ı Kazâ-i Lâzıkıyye der-Livâ-i Kütahya

Evkâf-ı Hazret-i Emir tâbe serâhu

Karye-i Üzerlik

Karye-i Emrudcuk

Karye-i Gençlü

Karye-i Çeltükci

Karye-i Kara-Koga *Hâsıl-* 30.460

Evkâf-ı Kudüs-ü Mübârek der-Kazâ-i Lâzıkıyye Vakf-ı Merhûm ʿAli Çelebi

Karye-i Rûmî

Karye-i Bîg

Karye-i Kuzca

Karye-i Kızılca

Karye-i Sulıca

Karye-i Sivrişe *Hâsıl-* 36.409

Evkâf-ı Merhûm Mahmud Çelebi İznik'de olan ʿimâretine

Karye-i Tocalu

Karye-i Sekte

Karye-i İsrâillü

Karye-i Karaca-Ahmedlü

Karye-i Köyyüce *Hâsıl-* 30.315

Vakf-ı Câmî-i Kebîr fi-nefs-i Lâzıkıyye

Hâsıl- 1.833

<i>Vakf-ı Zâviye-i Emirce fi-nefs-i Lâzıkıyye</i>	<i>Hâsıl-1.833</i>
<i>Vakf-ı Zâviye-i Kürhâne fi-nefs-i m.</i>	
<i>Karye-i Derzilü</i>	<i>Hâsıl-3.046</i>
<i>Vakf-ı Zâviye-i Hacı Şemseddin fi-nefs-i Lâzıkıyye</i>	
	<i>Hâsıl-539</i>
<i>Vakf-ı Zâviye-i Yunus Halife</i>	<i>Hâsıl-709</i>
<i>Vakf-ı Mescid-i Kurşunlu fi-nefs-i m.</i>	<i>Hâsıl-438</i>
<i>Vakf-ı Zâviye-i Ahî Paşa fi-nefs-i m.</i>	<i>Hâsıl-1.144</i>
<i>Vakf-ı Zâviye Ahî Toman fi-nefs-i m.</i>	
<i>Karye-i Yiregiren (=Yüregir)</i>	<i>Hâsıl-2.650</i>
<i>Vakf-ı Hızır İlyaslık fi-nefs-i Lâzıkıyye</i>	<i>Hâsıl-611</i>
<i>Vakf-ı Mescid-i Mahalle/i Tatar</i>	<i>Hâsıl-4.030</i>
<i>Vakf-ı Zaviye-i Ahî Alâaddin fi-nefs-i m.</i>	<i>Hâsıl- 1.900</i>
<i>Vakf-ı Medrese-i İshak Beg fi- nefsi-i Lâzıkıyye</i>	<i>Hâsıl-4.680</i>
<i>Vakf-ı Mescid-i Hacı Hüssâm fi-nefs-i m.</i>	<i>Hâsıl-360</i>
<i>Vakf-ı Evlâd Çiftlik-i Sinan Beg fi-nefs-i m.</i>	<i>Hâsıl-200</i>
<i>Vakf-ı Câmîc der-Karye-i Kaba-Ağaç</i>	<i>Hâsıl-560</i>
<i>Vakf-ı Karye-i Mekriye derbend köyüdür</i>	<i>Hâsıl-300</i>
<i>Evkâf-ı Hocaoğlu Vakf-ı evlâddur</i>	
<i>Karye-i Hocaoğlu</i>	
<i>Karye-i Kulaçlı ve 4 mezra'a</i>	
	<i>Hâsıl-13.950</i>
<i>Evkâf-ı Merhûm Halil Paşa</i>	

Karye-i Gerilü

Karye-i Seyyidiler

Karye-i Huyvaz

Karye-i Öküzler

Karye-i Acı-Su

Karye-i Yalınçaklar

Karye-i Haydarlu

Hâsıl-34.164

Evkâf-ı Merhume Vâlide-i Sultan ʿAlemşah der- kazâ-i Lâzıkıyye

Hâsıl-22.400

Vakf-ı Merhûm Sultan ʿAlemşah

Karye-i Gediklü ve 1 mezra'a

Hâsıl-6.572

Vakf-ı Zâviye-i Şeyh ʿİsâ

Karye-i Sart-Saray

Hâsıl-1.019

Vakf-ı Merhûm Gedük Ahmed Paşa

Hâsıl-18.196

Vakf-ı Çiftlik-i Ak-Kârbânsaray derbend

Hâsıl-790

Vakf-ı Çiftlik-i Paşa Yigid der-karye-i Kadı

Hâsıl-265

Vakf-ı Çiftlik-i Evlâd-ı Şeyh Hüseyin der karye-i m.

Hâsıl-298

Vakf-ı Zâviye-i karye-i Çarşanba

Hâsıl-3.200

Vakf-ı Elvan Beg

Karye-i Halta

Hâsıl-4.959

Vakf-ı Zâviye-i Şeyh İlyas der-karye-i Gediklü Hâsıl-1.002

Vakf-ı Evlâd-ı Derviş Mehmed

Mezra' a-i Halil Paşa *Hâsıl-1.680*

Vakf-ı Çiftlik-i Ahî Sinan der- karye-i Deriboli Hâsıl-364

Vâkf-ı Çiftlikhâ-i Ahî Mahmud der-karye-i Kaş-Yenice

Hâsıl-625

Vakf-ı Çiftlik-i Zâviye-i Ahî Durmuş der-karye-i Kaş yenice

Hâsıl-1.000

[Vakf-ı] Mezra 'a-i Hacı Mustafa Hâsıl-360

[Vakf-ı] Karye-i Korucuk nâm-ı diger Kayırhan vakf-ı evlâddur.

Hâsıl-1.233

Görüldüğü üzere, 1530'larda Lâzıkıyye kâza dâiresinde büyüklü küçüklü toplam 37 ayrı vakıf kaydı bulunmaktadır. Kazâ bünyesindeki bu vakıfları genel olarak iki kısımda mütâlaa etmek mümkündür; Bunlardan birincisi, geliri şehir merkezi ve kazâ bünyesindeki dînî ve hayrî kuruluşlara tahsis edilmiş olan vakıflar, ikincisi ise, geliri kazâ dışındaki büyük vakıf kuruluşlara tahsis edilmiş olan vakıflardır. Kazâ dâiresindeki dînî ve hayrî kuruluşlara tahsis edilmiş olan vakıfların büyük bir kısmı nefs-i Lâzıkıyye'de kâim câmi, mescid, medrese ve zâviye gibi müesseselere tahsis edilmiştir ki, bunlar daha önce ikinci bölümde tafsilâtıyla ortaya konulmuş olduğundan burada tekrar edilmeyecektir. Söz konusu birinci kısma dâhil olan vakıf gelirlerinin diğer önemli bir kısmı da, esâsen bir önceki bölümde tasrih edilmiş olan kır kesiminde bulunan zâviye, derbend ve câmi gibi kuruluşlara tahsis edilmiştir. Gene bu çerçevede mütâlaa edilen vakıf gelirlerin geri kalan kısmı ise evlâtlik vakıf olarak ayrılmıştır. Yukarıda da işâret olunduğu üzere Lâzıkıyye dâhilinde bu cümleden olarak dört ayrı vakıf kaydına tesadüf edilmektedir. Bunlardan yıllık hâsılı itibâriyle en büyük kapasiteye sâhip olanı 2

karye ve 4 mezraanın tahsis edilmiş olduğu *Hocaoğlu vakfı* olup, toplam hâsılı her iki defterde de 13.950 akça kaydedilmiştir.²⁹⁸ Diğer önemli bir evlâtlık vakıf da *Korucuk (=Kayıhan)* karyesi vakfidir. *Seydi Ahmed'in atası Ahî Mustafa'ya Aydınoğlu Merhum İsâ Beg* tarafından evlâtlık üzere vakfedilmiş olup, Fâtih'in saltanatının son yıllarında gerçekleştirilen tımârlaştırma politikası çerçevesinde nesholunarak bir müddet tımâra tahsis edilmiş olmasına rağmen II. Bâyezid'in tekrar mukarrer tutmasıyla asırlar boyunca zikrolunan Ahî Seydi Ahmed ahfâfindan olan kimselerce aynı minvâl üzere tasarruf edilmiştir.²⁹⁹ Nitekim bununla ilgili olarak Muharrem 919 (Mart 1513) târihini ve *Ahî Mustafa bin Mehmed Vakfı* ismini taşıyan vakfiyede, mezkûr köyün hudûdu tâyin edilip vakıfla ilgili diğer bâzı husûsiyetlere işâret olunduktan sonra yer alan... *li evlâd-ı vâkıf ve evlâd-ı evlâdihi ve evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı evlâdihi ve ensâbihim ve e'kâbihim ez-zükûri ve 'l- inâsi 'ale 'l-iftiradi 'ş-şer'iyi ve evlâd-ı evlâdihi ve evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı evlâdihi ve ensâbihim neslen bâ' de neslin ve batnen bâ' de batnin...* şeklindeki ifâde de bunun tipik bir evlâtlık vakıf olduğunu göstermektedir.³⁰⁰

Bütün bunların dışında kazânın toplam vakıf hâsılının %71.90 nisbetindeki büyük kısmını teşkil eden ve önde gelen bâzı devlet adamları ve sâir kimseler tarafından Lâzıkıyye dışında muhtelif şehir ve kasabalarda tesis edilmiş olan büyük vakıf kuruluşlara tahsis edilmiş olan 171.944 akçalık gelirin dağılımına gelince; Her şeyden önce, yukarıda verilmiş olan listenin tâkibiyle de tesbit edilebileceği üzere, kazâda bu cümleden olarak kaydedilmiş olan vakıf yerlerin toplam atlı ayrı vakfa tahsis edilmiş olduğunu belirtmek gerekir. Yıllık hâsil itibâriyle potansiyeline göre kısaca bunlar üzerinde durmak konunun tamamlanması bakımından faydalı olacaktır.

Bunlardan en büyük kapasiteye sâhip olanı, İbsili nâhiyesine bağlı toplam altı köyün tahsis edilmiş olduğu *Kudüs-ü Mübârek* evkâfindan olan *Merhûm 'Ali*

²⁹⁸ BOA-TD-369, s.428-431; TKGM-KKA-TD-560, v.222a-223b..

²⁹⁹ BOA-TD-369, s.451; TKGM-KKA-TD-560, v.233b-234a.

³⁰⁰ Vakfiyenin yeni harflerle çevrilmiş sûreti için bkz. VGMH-D-601, s.51/55.

Çelebi vakfı olup, toplam yıllık hâsılı 36.409 akça olarak tesbit edilmiştir.³⁰¹ Bu da kazâdan hârice tahsis edilmiş olan vakıfların %21.17'sini teşkil etmektedir. Burada, özellikle işâret olunması gereken önemli noktalardan birisi de, mezkûr vakfa dâhil olan Bîg, Kuzca, Sulıca ve Sivrişe karyelerinin mufassal evkâf tahrir defterlerinde gene bu vakfa dâhil olan en büyük iskân yeri durumundaki Rûmî karyesine tâbi olarak kaydedilmiş olmalarıdır.³⁰²

Kazâ dâiresinden hariçteki büyük vakıflara tahsis edilmiş olan gelirin %19.86'sını teşkil eden ikinci büyük potansiyel *Merhum Halil Paşa* vakfına ayrılmıştır. Halil Paşa, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu aşamasında son derece önemli rol oynamış olan Çandarlı vezir âilesinden I.İbrahim Paşa'nın üç oğlundan birisi olup, 1429'da babasının vefâtı üzerine vezîr-i âzâmlığa tâyin edilmiş, II.Murad ve Fâtih'in hükümdârlıkları zamânında, İstanbul'un fethinin ertesi Çarşamba günü tevkif edilip 40 gün sonra da katledilinceye kadar bu vazîfeyi ifâ etmiş olan Osmanlı bürokrasisinin yetiştirdiği büyük devlet adamlarından biridir.³⁰³ Uzunçarşılı tarafından Halil Paşa'nın tesisleri zikredilirken *Aşık Paşazâde*'ye izâfeten İznik'de sâdece bir mescid ve bir zâviye'ye işâret edilmiş olmakla berâber,³⁰⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki vakfiyesinde vakfin faydalarına dâir mülâhazaları tâkîben zikrolunan şehirdeki imâreti aynen şöyle tavsif olunmuştur;

...Kişi kardeşlerinden ve hemşehrilerinden kaçtığı bir günde sadakaları gölgesinde gölgelenmek maksadıyla Allah rızâsını isteyerek hâlis malı ve temiz emlâkiyle İznik şehrinde yüksek bir bahçe gibi meymenetli bir yerde Cennet-i Âliye gibi mâmur bir imâret binâ eyledi. Bu imâret... üzerine binâ edilmiş bir mescidi ve mezbûr mescid yanında iki odayı ve bir matbahı

³⁰¹ BOA-TD-438, s.130.

³⁰² BOA-TD-369, s.420-427.

³⁰³ İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Çandarlı", *İA.*, III, s.354-56. Ayrıca tafsilât için bkz. Aynı Müellif, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara, 1974, s.56-78.

³⁰⁴ İ.H.Uzunçarşılı, *Ayrıltı eser*, s.84-86.

*ve bir mahzeni ve bir ekmek mahalli yâni furunu ve bir odunluğu ve bir yemekhâneyi ve her çarraftan çevrik bir avluyu müstemildir. Mezbûr beldede binâ eden merhûm müşârünileyhin yâni vâkıfın ismiyle müştehir olduğundan tahdidden müstağnîdir...*³⁰⁵

Gene bu vakfiyeye göre, zikrolunan imârete tahsis edilmiş olan evkâfın tamamı 841 (1437-38) târihinde Kadıasker Merhum Mevlana Hüsrev'in meclisinde tasdik edilmiş olan vakfiyeye kaydedilmiştir. Daha sonra 886 Rebiülahir ayının sonlarında (20-30 Haziran 1481) Sultan Bâyezîd'e arzedilmesi üzerine, Hükümdarca tasdik edilip, ayrıca mevkufâtın cümlesi hakkında fermân verilmiştir. İşte vakfiyede belirtildiğine göre, 895 (1489-90) senesinde sözkonusu vakfiyenin kaybolması üzerine, Halil Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, durumu kadıaskere havâle etmiş ve neticede kadıasker yukarıda zikredilmiş olan fermân mevkufâtın tamâmını eksiksiz ihtivâ ettiğiinden, buradan hareketle yeni vakfiye ilâmına hükmetmiş ve bunun üzerine vakfiye aslına uygun olarak Evâil-i Zilhicce 903 (21 Temmuz 1498-1 Ağustos 1499) târihinde yeniden düzenlenmiştir.³⁰⁶

Evkâf defterlerindeki kıytlara göre, Halil Paşa'nın *İznik'de gelip-giden ve konan fukarâ ve miskinlerin* barınması için binâ etmiş olduğu imâretine, Lâzıkıyye kâzasından, Gerilü, Seyyidiler, Huyvaz, Öküzler, Acı-Su, Yalınçaklar ve Haydarlu adlı toplam 7 karye tahsis edilmiş olup,³⁰⁷ mezkûr vakfiyede birbirine muttasıl olan bu karyelerin şark tarafından Babadağı'ndan başlayan hudûdu gâyet açık bir sûretde tâyin edilmiştir.³⁰⁸ Oldukça geniş bir sâhayı kaplayan bu bölge piyâde defterlerinde emlâk-ı Halil Paşa şeklinde kaydedilmiş olup, üzerinde 1466'da 9, 1530 ve 1571 târihlerinde 10 çiftlik kaydedilmiştir.³⁰⁹

³⁰⁵ VGMA-D-1862, s.54-55. Vakfiyenin aslı. VGMA-D-588, s.109-115'de kayıtlıdır.

³⁰⁶ VGMA-D-1862, s55-56

³⁰⁷ BOA-TD-438, s.131.

³⁰⁸ VGMA-D-1862, s.59-60.

³⁰⁹ Bkz.III. Bölüm'de ilgili kısım

Bütün vakıf gelirlerinin tafsilâtiyle tevzî edilmiş olduğu vakfiyede, bu cümleden olarak Lâzıkıyye câbisine de yevmi 3 dirhem tahsisat ayrılmıştır.³¹⁰

Son olarak, yukarıda listede de belirtilmiş olduğu üzere, Lâzıkıyye kazâ dâiresinden Halil Paşa'nın İznik'deki imâreti vakfına tahsis edilmiş olup, vakfiyede ayrıntılarıyla kaydedilmiş olan vakıf yerlerin toplam yıllık hâsılının XVI. asırda 34.164 akça olarak tesbit edilmiş olduğunu da belirtmek gerekir.³¹¹

Gene Çandarlı vezir âilesinden olup, Lâzıkıyye kazâsında vakıfları bulunan bir diğer kimse de zikrolunan Halil Paşa'nın küçük *kardeşi Mahmud Çelebi'dir*. Çelebi Mehmed'in kızı ile evlenmiş olan Mahmud Çelebi, Bolu sancakbeyi bulunduğu sırada 1444'de İzladi mağlûbiyeti esnâsında Macarlara esir düşmüş olmakla berâber sonradan Fidyeye vermek sûretiyle serbest bırakılmıştır. Ölüm târihi kesin olarak bilinmeyen Mahmud Çelebi, İznik'de 1442 yılında bitirilmiş olan güzel bir câmî inşâ ettirmiş olup, bunun etrafında tam teşekküllü bir imâret vücuda getirmiştir.³¹² İşte, Mahmud Çelebi'nin İznik'deki bu imârete vakfetmiş olduğu yerler arasında, Lâzıkıyye kazâsına tâbi Tocalu, Sekte, İsrailü, Karaca Ahmedlü ve Köyyüce karyeleri de bulunmaktadır. İlgili vakfiyede de açıkça kaydedilmiş olan³¹³ bu beş köyün toplam yıllık hâsılı 30.315 akça olup, kâzadan hariçteki vakıflara tahsis edilmiş olan gelirlerin %17.63'ünü teşkil etmektedir.³¹⁴ Yukarıda zikredilmiş olan Merhûm 'Ali Çelebi evkâfindan olan köylerin Rûmi karyesine tâbî olması gibi, Mahmud Çelebi evkâfindan olup İznik'deki imâretine tahsis edilmiş olan köylerden dördü de Tocalu karyesine tâbî olarak kaydedilmiştir.

Kazâ hâricindeki büyük vakıflara tahsis edilmiş olan gelirlerin %17.71'ini teşkil eden Üzerlik, Emrudcuk, Genclü, Çeltükci ve Kara-Koga karyeleri ise *Emir Sultan* evkâfindan olup, Bursa'daki imâretine tahsis olunmuştur.³¹⁵ Halk arasında

³¹⁰ VGMA-D-1862, s.67.

³¹¹ BOA-TD-438, s.131.

³¹² İ.H.Uzunçarşılı, "Çandarlı", *İA*, III, s.356-57; Aynı müellif, *Aynı eser*, s.59-60.97-99.

³¹³ VGMA-D-619, *Mücedded Anadolu-35*, s.82-84. Vakfiyenin aslı VGMA-Yeni Tescil, Kutu-3 No: 1692'de bulunmaktadır.

³¹⁴ BOA-TD-438, s.130.

³¹⁵ BOA-TD-438, s.130.; BOA-TD-369, s.413-417

kısaca Emir Sultan ismiyle mâruf olan Şeyh Mehmed Şemseddin el-Buhâri, Buhârada doğmuş olup, orada yetiştikten sonra Anadolu'ya gelerek Bursa'da yerleşmiş olan büyük bir mutasavvıftır. Kendisi, son derece sevilen ve hakkında hürmet gösterilen bir zât olduğu için vakfına, Yıldırım Bâyezid'in ve kızı kendisinin zevcesi olan Hundî Hâtun ile Fâtih Sultan Mehmed Han başta olmak üzere bir çok kimse ilâve ve ilhâklarda bulunmuştur. Bu sûretle gelişen *Emir Sultan İmâreti* Bursa şehrinin gelişmesinde de büyük rol oynamıştır.³¹⁶

Yayınlanmış bulunan Emir Sultan vakfiyesinde, kendisinin sözkonusu imâret için vakfeylemiş olduğu yerler zikredilirken, *Tonguzlu nâhiyesinde kâin Bozburun köyü olup mâlûm hudûduyla içinde bulunan ırmakları ve pınarlarıyla vakıfdır* şeklinde kaydedilmiş olan bir ibâre dikkati çekmektedir.³¹⁷ Ancak, hemen yukarıda da işâret olunduğu üzere, XVI. asra âit evkâf defterlerinde, Lâzıkıyye kazâsı dâhilinde bu isimle herhangi bir köye rastlanmadığı gibi, mezkûr vakfa tahsis olunan 5 köy açıkça kaydedilmiştir. Bunların toplam yıllık hâsılı, 30.460 akça olarak tesbit edilmiştir.³¹⁸

Bütün bunların dışında, nefs-i Lâzıkıyye'den bâzı gelirlerin tahsis edilmiş olduğu iki vakıf daha bulunmaktadır. Esâsen daha önce şehirle ilgili kısımda tasrih edilmiş olan bu vakıflardan birisi II. Bâyezid'in kadınlarından birisi olan *Gülruh Hâtun*'a âittir. Gene Lâzıkıyye'de Gediklü karyesi ile Tegmür mezraasını Kurşunlu Mescidi'ne vakfetmiş olan³¹⁹ Sultan 'Alemşah'ın vâlidesi olup bir müddet şehirde ikâmet ettiği bilinen Gülruh Hâtun'un³²⁰ Saruhan Sancağı Akhisar kazâ merkezindeki imâretine tahsis etmiş olduğu gelir yekûnu 22.400 akça kaydedilmiştir.³²¹

³¹⁶ Halim Bâki Kunter, "Emir Sultan Vakıfları ve Fâtih'in Emir Sultan Vakfiyesi", *VD*, IV (Ankara 1958), s.39-44.

³¹⁷ H.B.Kunter, *Aynı makâle*, s.44-47.

³¹⁸ *BOA-TD-438*, s.130

³¹⁹ *BOA-TD-438*, s.132

³²⁰ Çağatay Uluçay, *Pâdişahların Kadınları ve Kızları*, s.23; B.Darkot, "Denizli", s.530.

³²¹ *BOA-TD-438*, s.132; *BOA-TD-369*, s.447.

İkincisi ise, mülkü iken Karahisâr-ı Sâhib'deki imâretine tahsis edilmiş olan Gedik Ahmed Paşa'nın vakıflarıdır.³²² Nefs-ı Lâzıkıyye'deki bedesten ile zemîn, bahçe ve sâir gelirlerin toplamı 1530'da 18.196 akça kaydedilmiş olmakla berâber, 1571'de 23.056 akça olarak tesbit edilmiştir.³²³

Mufassal evkâf defterlerindeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, bütün bu vakıflara tahsis edilmiş olan karyeler serbest kaydedilmiş olup, *rüsûm-ı serbestiyelerine hâriçten dahilolunmaması* defâatle vurgulanmıştır. Meselâ, Mahmud Çelebi evkâfindan olan karyelerin sonuna düşülmüş olan, *mezkûr Mahmud Çelebi'nin vakf olan kariyâlarının rüsûm-ı serbestiyyesine hariçten dahl olunmuş ellerinde olan fermân-ı âlişân mücebince 'amel olunmak üzere kaydolundu* şeklindeki not da bunu göstermektedir,³²⁴

Bununla birlikte, tesbit edilmiş olan bâzı kayıtlardan, yukarıda zikrolunan vakıfların kazâdaki yerlerinin tasarrufunda zamân zamân buna benzer problemlerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bunlardan bir kısmı, vakıf hâsılının tahsis edilmiş olduğu yere nakledilirken soyulmasıdır. Nitekim, kazâdan Mahmud Çelebi evkâfına tahsis edilmiş olan köylerin hâsılı İznik'deki imârete nakledilirken, 1577'de Kula kazâsı dâhilinde yolu kesen harâmiler evkâf nâzırını katl, câbileri yaraladıktan başka, vakıf akçasından doksan binden ziyâde akçayı *gâret* etmişlerdir.³²⁵

Vakıflarda karşılaşılan bir diğer problem de, iltizâma verilmiş olan yerlerin bedellerinin ödenmesidir. Nitekim kısaca Emir Sultan denilen Seyyid Mehmed el-Buhârî'nin Bursa'daki imâretine tahsis edilmiş olan karyelerde mütevellî Mehmed'in suistimâli sebebiyle 1579 yılında bu nevî problemlerin yaşandığı

³²² Gedik Ahmed Paşa ve vakfiyesi için bkz. İkinci bölüm, not-414-416.

³²³ BOA-TD-438, s.132; BOA-TD-369, s.454; TKGAM-KKA-TD-560, v.235b- 236 a.

³²⁴ BOA-TD-560, v.217-a, 221-b, 222-a.

³²⁵ Anadolu beglerbegisine ve kadısına 24 Şevvâl 984/16 Ocak 1577 târihli hüküm: BOA-MD-29, s.92/221.

anlaşılmaktadır.³²⁶ Gene yni yıla âit bir kayıtdan, vakıf olan argda istihsâl edilen çeltiğın reâyâyâ düşen hissesinden alındığı gibi, *şer'e ve kâmunu mugayyir* olmasına rağmen vakfa âit olan hisseden dahi oşr taleb edildiği anlaşılımaktadır.³²⁷

Vakıf yerlerde görülen diğeri bir ihtilâf konusu da esâsen daha önce üzerinde durulmuş olan su anlaşmazlığıdır. Nitekim, gene aynı vakfa dâhil olan çeltiğın istihsâl edildiği Gökpinar nehri 1548 târihli bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla, hâslar emîni Üveys'in hâssa tahsis edilmiş olan Yarık-Öyük karyesinde kaydedilmiş olmasından hareketle, tamâmı üzerinde hak iddia etmesiyle anlaşmazlık konusu olmuştur.³²⁸ Kezâ, 1610 târihli bir hüküm de, tam aksine, vakıf câbisinin, kadîmden beri tasarrufunda olan yerleri vakıf köylerde câri olan su ile sulayagelmesine rağmen buna müsaade etmemek sûretiyle ihtilâfa sebep olduğunu göstermektedir.³²⁹ Mufassal defterlerde, buna benzer pek çok kayıt mevcuttur.

Bütün bunların yanında, vakıf yerlerin özellikle hâs, zeâmet ve timârlara tahsis edilmiş olan mahallerin idârecileriyle zamân zamân ihtilâfa düştüklerini gösteren daha pek çok kayıt olmakla berâber ayrıca tek tek zikredilmeyecektir. Sâdece bir örnek vermek gerekirse, Ahî Toman zâviyesinin vakıf toprağında sâkin Büyükköy adlı hâssa karye reâyasının vakıf yerde vâkî olan resm-i ârusânelerinin mezkûr hâs karye âmilleri tarafından alınması ve bundan başka zikrolunan vakıf yerdeki bağlar haracına ve gayri mahsûlâta dahi müdâhele etmeleriyle ortaya çıkan ihtilâf zikredilebilir.³³⁰

³²⁶ Lâzıkıyye kadısına ve Dergâh-ı Âli çavuşlarından İbrâhim Çavuş'a 19 Şâban 987/ 12 Ekim 1579, Lâzıkıyye kadısına ve Burusa'da âsûde olan Seyyid Mehmed el-Buhâri evkâfî mütevellisi Mehmed'e 20 Şâban 987/ 13 Ekim 1579 târihli hükümler: *BOA-MD-41*, s.60/129, 56/119.

³²⁷ Lâzıkıyye kadısına 21 Şâban 987/ 14 Ekim 1579 târihli hüküm: *BOA-MD-41*, s.44/90.

³²⁸ Lâzıkıyye kadısına ve anda hâslar nazırı Hayreddin'e 11 Zilhicce 954/22 Aralık 1548 târihli hüküm: *BOA-A.DVN-792/6*, s.179.

³²⁹ Lâzıkıyye ve Ezine kadılarına 5 Rebiülâhîr 1019/27 Haziran 1610 târihli hüküm: *BOA-MD-79*, s.251/627.

³³⁰ Lâzıkıyye kadısına 9 Ramazan 954/ 23 Ekim 1547, Lâzıkıyye kadısına ve anda hâslar nazırı Hayreddin'e 11 Zilhicce 954/ 22 Ocak 1548 târihli hükümler: *BOA-A.DVN-792/6*, s.91,180.

Son olarak, doğrudan kazâdaki vakıflara âit olmamakla berâber, Kütahya sancağındaki bâzı vakıf yerlerin mülke tebdil olmasından dolayı vakıflara *küllî za'af* geldiğine dâir kayıtlara da işâret etmek gerekir.³³¹

2-Mîrî Arâzi

Hemen yukarıda da genel hatlarıyla işâret edilmiş olduğu üzere Osmanlı Devleti'nde mîrî arâzî rejiminin temelini tımâr sistemi oluşturmaktadır. Sâdece toprak rejiminin değil aynı zamânda devletin bütünüyle iktisâdî, içtimâî ve askerî teşkilâtının da esâsını teşkil eden bu sistem, Barkan'ın ifâdesiyle, *Osmanlı İmparatorluğu'nda geçimlerini veya hizmetlerine âit masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili salâhiyeti ile birlikte tahsis edilmiş olan muayyen vergi kaynaklarına verilen genel isim olarak tanımlanmaktadır.*³³² Kendisinden önceki Türk-İslam devletlerinin birikimi üzerine binâ edilmiş olan Osmanlı Devleti'nin büyük ölçüde Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerinde tatbik edilen ıktâ sistemi³³³ doğrultusunda geliştirmiş olduğu bu sisteme göre, mîrî arâziye dâhil olan yerlerdeki gelir kaynaklarının bir kısmı doğrudan pâdişah, şehzâde, vezir ve sancak-beyi gibi büyük devlet adamlarına *hâs* olarak tahsis edildikten sonra geriye kalan dirliklerden yıllık geliri 20.000 ilâ 100.000 akça arasında olanlar *zeâmete*, 20.000'den daha az olanlar ise *tımâra* ayrılmaktadır. İşte bu kısımda, Lâzıkiyye kazâsı dâhilindeki mîrî arâzinin bu nevî has, zeâmet ve tımârlara dağılımı tesbit edilmeye çalışılacaktır. Araştırmanın buraya kadar ki kısmı için olduğu kadar, bu hususta da son derece zengin tafsilâtı hâvi olmakla berâber dağınık ve kısmen belirsizlikleri ihtivâ eden mufassal defterlerden ziyâde, bunlardan istifâde edilerek

³³¹ Sâbıkâ Behisni kadısı olan Mevlânâ Muhyiddin'e 11 Rebülevvel 993/ 13 Mart 1585 târihli hüküm: BOA-MD-55. s.208/376; Sâbıkâ Behisni kadısı olup hâlâ Kütahya ve Karahisâr-ı Sâhib sancakları evkâfi müfettişi Mevlana Muhyiddin'e hüküm: BOA-MD-68. s.22/40.

³³² Ö.L.Barkan. "Tımar" İA.XII/1, s.286.

³³³ Bkz. Osman Turan, "İkta". İA.V/1. s.949-959; F.Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. İstanbul, 1981, s.94-130. Tımar sisteminin Osmanlı Devleti'ndeki gelişimi hakkında daha farklı bir değerlendirme için ayrıca bkz. Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar* (Çev: M.Ali Kılıçbay). Ankara, 1985. s.11-23.

hazırlanmış olan ve bir idârî ünitadaki hâs, zeâmet ve timârları, kime âit olduğu, hangi gelir kaynaklarından oluştuğu ve ne kadar toplam hâsılın bulunduğu gibi noktaların açık olarak kaydedilmiş olduğu *icmâl defterler* bu konuyu yeterince aydınlatacak niteliktedir. Burada esas kaynak durumunda olan bu defterler, giriş kısmında da belirtildiği üzere, esâsen iki farklı karakterde düzenlenmiş olup, en yaygın olanı, doğrudan doğruya sâdece hâs, zeâmet ve timârlara göre tertîb edilmiş defterlerdir. İkincisi ise, 438 numaralı muhâsebe defterinde olduğu gibi, tek tek zeâmet ve timârların kaydedilmesi yerine, bir kazâ bünyesinde hâs, zeâmet ve timâra tahsis edilmiş olan yerlerin ayrı ayrı nüfûs ve hâsılatıyla yazılmış olmasından dolayı, mufassal defterlerle zikrolunan icmâl defterler arasında değerlendirilebilecek olan farklı karakterlerde defterlerdir.

a-Hâslar

Sözkonusu defter kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, Lâzıkıyye kazâ dâiresindeki mîrî arâziye dâhil olan yerlerdeki gelir kaynaklarının önemli bir kısmı doğrudan hâslara tahsis olunmuştur. Aşağıda üzerinde durulacak olan 1530 tîarihli deftere göre toplam 1.034.908 akçalık gelir kaynaklarının %23.10'unu teşkil eden evkâf ve emlâk hâricindeki %76.89'luk kısmı mîriye âit olan kazâdaki hâsların toplam hâsıl içersindeki oranı %38.42'dir. Hâsların mîriye tahsis edilmiş olan 795.783 akçalık kaynaklar içersindeki nisbeti ise, %49.96'dir.³³⁴ Aşağıda görüleceği üzere, diğer târihlerde de mîrî gelir kaynaklarının dağılımında önemli bir değişiklik olmadığına göre, buradan hareketle, XVI. asırdan Lâzıkıyye kazâsındaki diriliklerin hemen hemen yarısının hâssa tahsis edilmiş olduğunu belirtmek mümkündür.

49 Numaralı tahrir defterinin icmâli olup, kısmen önemli ölçüde yıpranmış olduğu için ayrıntısıyla değerlendirilemeyen 1520 târihli deftere göre, kazâdaki köy ve mezraaların gelirlerinden oluşan mahsûlât ile şehir merkezi ve civârında bulunan sînâî ve ticârî teşekküllerden elde edilen maktûâtın önemli bir kısmı hâssa

³³⁴ BOA-TD-438, s.56.

tahsis edilmiştir. Kazâ dâiresindeki hâsların en büyüğü, *Hashâ-i Hazret-i Şehzâde-i Civanbaht* başlığı altında kaydedilmiş olan *şehzâde hâssıdır*. Bu hâssın gelir kaynaklarının önemli bir kısmını nefs-i Lâzıkıyye mahsûlâtı ve mektûâtı oluşturmaktadır. Bunun içersinde, daha önce ikinci bölümde de tasrih olunduğu üzere, *ispençe-i gebrân-ı nefs-i Domuzlu'dna niyâbet-i nefs-i Domuzlu ve harac-ı baġât-ı nefs-i Domuzlu'ya* varıncaya kadar bâzı maktû vergiler ile, şehir ve civârında bulunan *tâhûnhâne, iyâzihâne ve şem'hâne* gibi sinâî teşekküllerden elde edilen gelirler dâhil edilmiştir Mezkûr târihte ayrıca, toplam 20 karye ile iki çeltik argı mahsûlâtının da dâhil edilmiş olduğu mezbûr şehzâde hâssının toplam hâsılı 280.455 akça olarak tesbit edilmiştir.³³⁵

Aynı deftere göre, kazâ hâsılından tahsisat ayrılmış olan ikinci hâs ise, *hashâ-i Mîrmîrân-ı Anadolu der-zamân-ı Ayas Paşa* şeklinde kaydedilmiş bulunan mîrmîrân hâssıdır. *'An-mahsûl-i mukata'a-i ihtisâb-ı Gök-Öyük ve Çarşamba ve Ezîne ii- kazâ-i Lâzıkıyye ve mezkûrun beytülmai ve gayrihu* dan ibâret olan yıllık hâsılı 25.000 akça olarak tesbit edilmiştir.³³⁶

Kazâdaki toplam 137 kurâ, 34 mezra'a, 24 cemâ'at, 11 mukâta'at ve 3 enhâr'ın mîrî kaydedilmiş olduğu 1530'da ise, bir önceki târihte şehzâde hâssına tahsis edilmiş olan gelir kaynakları *Hashâ-i Hazret-i Pâdişah-ı 'Âlempenah* başlığı altında, *hâssâ-i hümâyûn* olarak doğrudan pâdişah hâssına ayrılmıştır. Mezkûr târihte, bu cümleden olarak kazâ dâiresinde, üzerinde 2.389 neferin sâkin olduğu 22 kurâ, 11 mukata'at ve 3 enhâr padişah hâssına tahsis olunmuştur. Bütün bunlardan elde edilen ve zikrolunan hâssı teşkil eden gelir kaynaklarının toplamı 355.627 akça olarak tesbit edilmiştir. Kazâ bünyesindeki hâsların %89.43'ünü, mîriye âit olan toplam gelir kaynaklarının da % 44.68'ini teşkil eden bu hâssın hâsılının %75.77'sini teşkil eden 269.475 akçalık büyük kısmı nefs-i Lâzıkıyye

³³⁵ BOA-MAD-72, v.1b-2a.

³³⁶ BOA-MAD-72, v.3-a.

mahsulât ve maktuâtından, geri kalan %24.22'sini teşkil eden 86.152 akçalık kısmı ise köy ve mezrâa ve enhâr mahsulâtından ibârettir.³³⁷

Aynı târihte, kâza dâiresinde 1.338 neferin kayıtlı bulunduğu toplam 27 kurâ ve 8 cemâat de *Hashâi Mîrmîrân-ı Vilâyet-i Anadolu* başlığı altında mîrmîrân hâssına tahsis olunmuştur. Defterlerde de açıkça kaydedilmiş olduğu üzere, bu hâssın gelir kaynaklarının tamâmını, Anadolu'nun en büyük Kayı yörük teşekkülü olan Lâzıkıyye kazâ dâiresindeki *Cemâ'at-i Yörükân-ı Kayı* ile bunların meskûn olduğu köyler teşkil etmektedir. Yıllık toplam hâsılı 42.000 akça olarak tesbit edilmiştir ki bu aynı târihte kazâ hâslarının %10.56'sını, mîrîye âit toplam gelir kaynaklarının %5.27, toplam kazâ hâsılının ise %4.05'ini teşkil etmektedir.³³⁸

Gene, târihsiz olmakla berâber, Kânûnî devrine âit olması gereken bir defter parçasında da, 1530 târihinde sözkonusu olan pâdişah ve mîrmîrân hâsları tafsilâtıyla kaydedilmiştir. Lâzıkıyye kâzası ile ilgili kısımdan anlaşıldığı kadarıyla, bu defter parçasında, zikrolunan hâslara tahsis olunan gelir kaynakları ile birlikte, tefrîk edilmeksizin zeâmet ve tûmâr olarak tasarruf edilen yerler de yazılmıştır. Ancak, tahmînen 1530'larda gerçekleştirilen tahrir neticelerine göre tanzim edilmiş olmasından dolayı, yukarıda zikredilen aynı târihli defter kayıtlarından hiç bir farkı bulunmadığından, ayrıca üzerinde durulmasına gerek bulunmamaktadır.³³⁹

Kütahya livâsının son tahrir sonuçlarını ihtivâ eden 1571 târihli mufassal defterin icmâli olan 230 numaralı deftere göre ise, daha önce pâdişah hâssına tahsis edilmiş olan nefsi-i Lâzıkıyye hâsılı ile biri Honaz nâhiyesine tâbi olan 24 karye *'An-hashâ-i Şehzâde-i Civânbaht Sultan Murad* başlığı altında şehzâde

³³⁷ BOA-TD-438, s.47-49,56.

³³⁸ BOA-TD-438, s.49-50,56.

³³⁹ TSMA-D-4040, v.1-b. 8b-11b, 23-a, 25a-26a.

hâssına ayrılmıştır. Buna göre mezkûr târihte kâzadan şehzâde hâssına tahsis edilen yerlerin toplam yıllık hâsılı 405.735 akça olarak tasbit edilmiştir.³⁴⁰

Aynı defter kayıtlarına göre, kâzadan gelir tahsis edilmiş olan hâslardan birisi de '*An-Hashâ-i Mehmed Beg el-Tevîi*'i başlığı altında kaydedilmiş olan Tevkî'i Mehmed Beg hâssıdır. Kütahya livasından ayrılan toplam hâsılı 15.000 akça olan bu hâssa kazâdan tahsis edilmiş olan 4 karye, 1 mezraa ve 1 çiftliğin toplam geliri 4.000 akça kaydedilmiştir ki bu da, livâ toplamının %26.66'sını teşkil etmektedir.³⁴¹

Lâzıkıyye hâsları hakkında XVI. asra âit bu zengin mâlumâta rağmen XVII. yüzyıldaki durumla ilgili bilgiler oldukça mahdud ve dağınıktır. Bu sebeple kazâdaki hâsların mezkûr asırdaki durumunu değerlendirirken müteferrik vesikalardan tesbit edilen birkaç noktaya işâret etmekle yetinmek durumundayız.

1617 Tarihli bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla, kazâdaki bâzı hâs yerler ümerâdan vezir-i sâni ve kâimmakâm olan *Mehmed Paşa'nın* hâslarına dâhil edilmiştir.³⁴²

Gene bâzı mühimme kayıtlarından, Denizli hâssı olarak zikredilen kazâdaki hâs yerlerin XVII. asrın ortalarında IV. Murad'ın kızı olup, Melek Ahmet Paşa ile evlenmiş olan³⁴³ *Kaya Sultan* hâslarına tahsis edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.³⁴⁴ Nitekim, Evliya Çelebi'de Denizli'deki bu yerlerin Sultan Murad tarafından kızı Kaya Sultan'a *teyîden ve temlîken kayd-ı hayât ile evlâd-ı evlâdına hâtt-ı şerifler ile maktûü'l-kalem ve mefruzü'l-kadem muaf ve müselleme hâs edilmiş* olduğunu kaydetmektedir.³⁴⁵ 1697-98 Yıllarına âit bâzı kayıtlar ise, vaktiyle Kaya Sultan hâslarına dâhil edilmiş olan Denizli hâssının XVII. asrın sonlarına doğru Kaya

³⁴⁰ *TKGM-KK4-TD-230*, v.115a-115b.

³⁴¹ *TKGM-KK4-TD-230*, v.116-a.

³⁴² Anadolu beglerbegisine ve Lâzıkıyye kadısına 24 Ramazan 1026/25 Eylül 1617 târihli hüküm: *BOA-MD-82*, s.122/262.

³⁴³ Ç.Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s.54-55.

³⁴⁴ Bununla ilgili olarak Denizli Kadısı ve Anadolu beglerbegisi gibi makamlara 1656-1678 yılları arasında yazılmış olan bâzı hükümler: *BOA-MD-92*, s.4/16, 17/82, 38/192; *MD-96*, s.129.

³⁴⁵ *Seyahatnâme*, s.191.

Sultan'ın tek kızı olan *Fatma Hanım Sultan* tarafından tasarruf edildiğini göstermektedir.³⁴⁶

Bütün bunların dışında, XVI ve XVII. yüzyıllarda Denizli hâssının durumuna ışık tutan daha pek çok belge bulunmaktadır. Ancak, bunların hepsini teferruâtıyla değerlendirme imkânı bulunmadığından, sâdece bir defterde bulunan hükümlere genel olarak işâret etmekle yetinmek durumundayız. Anadolu hâslarıyla ilgili şikâyetler üzerine vâz edilmiş olan hükümleri ihtivâ eden bu defterde, 954 (1547-48) yılına âit Lâzikiyye hâssıyla ilgili toplam 38 aded hüküm bulunmaktadır. Bunlar büyük çoğunlukla, emîn ve zâimlerin tâyininden azline varıncaya kadar görevlilerin tâyini ve hâsların mukâtaa yoluyla işletilmesine dâir olup, diğer bir kısmı ise, özellikle sınır olan hâs-vakıf, hâs-tımâr ihtilâfları, hâslar bünyesinde görülen fesâd ve şekavetin önüne geçilmesi gibi konularla ilgili bulunmaktadır.³⁴⁷

b-Zeâmetler

Mîrî arâzî ile ilgili yukarıdaki açıklamalarda da tasrih olunduğu üzere Osmanlı tımâr sisteminde yıllık hâsılı 20.000 ilâ 100.000 arasında değişen gelir kategorileri *zeâmet*, bunlara mutasarrıf olan yüksek düzeydeki devlet memurları da *zâim* olarak isimlendirmişlerdir. Barkan'ın da işâret etmiş olduğu üzere, pâdişah hâsları ile sultan ve vüzerâ vakıflarından başka, beylerbeyi, sancakbeyi, nişancı, defterdar, divân kâtipleri, çavuşlar ve sâir yüksek rütbeli idâre âmirleri ile diğer memur ve askerlerin hâs ve zeâmetleri de idârî ve mâli bakımdan önemli muhtâriyetlere sâhip olmaları bakımından *serbest tımârlar* olarak vasıflandırılmışlardır. Serbestiyyet üzere mutasarrıf olunan tımârlarda, genellikle kanunnâmelerde *rüsûm-ı serbestiyye* olarak zikredilmekle beraber *niyâbet* ve *bâd-ı havâ* şeklinde de kaydedilmiş olan vergiler tamâmiyle dirlik sâhibine âit

³⁴⁶ Denizli ve Çarşamba-İ Lâzikiyye Kadısına ve Denizli Voyvodasına Evâhir-i Rebülâhîr 1106/9-19 Aralık 1694 târihli hüküm *BOA-MD-103*, s.79/563; Anadolu vâlisine ve Kütahya kadısına Evâil-i Cemâziyelahtîr 1109/15-24 Aralık 1697 ve Evâsıt-ı Ramazan 1109/22 Mart- 2 Nisan 1698 târihli hükümler; *BOA-MD-110*, s.209-210; 309/1506.

³⁴⁷ *BOA-A.DI N-792-6*, s.2-205. arasında çeşitli yerler.

bulunmaktadır.³⁴⁸ Nitekim, kazânın da tâbi olduğu Kütahya kânunnâmesinde bu husus aynen şöyle kaydedilmiştir;

Serbest timârlarda yaya ve müsellemeden ve yörükan-ı mîrlivâdan gayrı re'âyâ dutdukların ve 'abd-i âbık ve kenizek müjdeleri sâhib-i timârındur müddet-i 'örfiyyeleri temâm olduktan sonra bazârlarda bey'-i menze'id olunub satılan kulun ve câriyenin ve devâbbın bahâları dahi ashâbı zâhir olunca sâhib-i timâr katında emânet olur müddet-i 'örfiyye dahi kulda ve câriyede üç ay ve devâbbda bir aydur bahalusunda nisf-ı müddet-i 'abd-i âbıkdur re'âyâ dutduğunda i'tibâr serbest timârın toprağınadır sâhib-i timârın kendü ra'iiyeti duttuğuyla gayrın re'âyâsı dutmasından fark yokdur bunun ra'iiyeti dahi âharın serbest timârın içinde dutsa muştuluğı ve ba'de'l-bey' hıfz bahâsı ol âharın olur serbest olmayan timârlarda re'âyâ dutduğu defterde bir kimesneye ta'yin olmaduğı takdîrce mîrlivanındur zîrâ defter ile muktezây-ı kavâtin-i mu'âraza eylese deftere i'tibâr olunur.:

*Diş ve kan cürmü sair cerâim serbest timârlarda bi-temâmihi sâhib-i ra'iiyetindür serbest olmayan timârda nisf sâhib-i ra'iiyetin ve nisf-ı âharı hâriçden dahl iden mîrlivanın ya zâimindür...*³⁴⁹

Serbest timârların ve bu arada zeâmetlerin serbest olmayan timârlara nzarân sâhip oldukları bu imtiyazlara rağmen, büyük devlet memurları olan zâimlerin sık sık değıştirilmesi ve özellikle ölümlerinden sonra mevkîi ve vazîfeleri gibi dirliklerinin de oğullarına intikâl etmemesi sebebiyle devletin merkeziyetçi

³⁴⁸ Ö.L.Barkan, "Tumar", s.310. Ayrıca bkz. N.Baldıceanu, Aynı eser, s.31-33.

³⁴⁹ BO.A-TD-438, s.12; TKGM-KKA-TD-47, v.3-b.

karakterini zaafa düşürecek veyâ bir asâlet sınıfının teşekkülüne imkan verecek herhangi bir özellik arzetmediklerini de belirtmek gerekir.³⁵⁰

İşte, elimizde bulunan tahrir ve timâr tercih defterlerindeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, XVI ve XVII. asırlarda, Lâzıkıyye kazâ dâiresindeki mîrî toprakların önemli bir kısmı bâzı büyük devlet adamlarının zeâmetlerine tahsis olunmuştur. 1530 Tarihli deftere göre, kâzâda toplam 88 kurâ, 34 mezraa ve 16 cemâat, yıllık 398.156 akçalık hâsılı ile zeâmet ve timâra tahsis edilmiştir. Bu da aynı târihte mîriye tahsis edilen toplam hâsılın %50.03'ünü teşkil etmektedir. Bunların büyük çoğunluğu timâr olarak tasarruf edilmekle berâber, bir kısmı muhtelif zeâmetlere tahsis edilmiştir. Ancak bu defterde iskân yerleri hâricinde timâr ve zeâmetler ayrı ayrı kaydedilmemiş olduğundan, daha fazla bir değerlendirme yapma imkânı bulunmamaktadır.³⁵¹

Bununla birlikte, XVI. asra âit olan dört icmâl defterden hareketle, Lâzıkıyye kazâsında muhtelif târihlerdeki zeâmetleri birer tablo üzerinde göstermek mümkündür.

TABLO-XX: BOA-MAD-72'YE GÖRE 1520'DE KAZÂDAKİ ZEÂMETLER

Zeâmet Sâhibi	Vazifesi	Kazâdan Tahsis Olan Gelir Nevî	Kazâdaki Geliri	Sancaktaki Toplam Geliri
Kâsım bin Şehsuvar Beg	-	7 tk, 1 tc *vg.	42.452	95.012
Ahmed ve Sungur Z-i tevâbi-i Donuzlu	-	3 tk, 2 tm vg.	(?)**	120.000
İbrâhim Z-i tevâbi'-i Lâzıkıyye	Miralay-ı Livâ-i Kütahya	5 tk, 2 tc vg.	19.254	29.422
Mustafa bin Gökçe Şâhin	-	2 tk, 1 tc	14.000	14.000
Kılıcarslan ve Mürüvvet bin Hâfız Z-i tevâbi-i Kaş-Yenice	-	2 tk	10.802	12.534
Mustafa bin İlyas Z-i tevâbi'-i Kaş Yenice	-	2 tk, 1 c	15.000	15.000

³⁵⁰ Ö.L.Barkan, "Tumar", s.310-11.

³⁵¹ BOA-TD-438.

Mehmed Zâim ve Mustafa ve İbrâhim Z-i Aydos	-	1 tk, 1 hc vg.	21.655	23.735
Toplam		22 tk, 2 tm, 5 tc, 1 hc.	123.163	309.703

*Tablolarda kullanılan kısaltmalar: tk (tam karye, hk (=hisse karye) tm (=tam mezraa), hm (=hisse mezraa) tc (=tam cemaat), hc (=hisse cemaat) tc (=tam çiftlik) hc (=hisse çiftlik)

** Defterin bu kısmı harâb olduğundan zeâmetin kâzadaki geliri tesbit edilememiştir.

Görüldüğü üzere, 1520 târihli icmâl defterde Lâzıkıyye kazâ dâiresinde 7 ayrı zeâmet kaydedilmiştir. Bu zeâmetler tabloda işâret olunduğu üzere defterde, zaimin adından önce, *Ze'âmet-i tevâî-i Donuzlu*, *Ze'âmet-i tevâbî'-i Lâzıkıyye*, *Ze'âmet-i tevâbî'-i Kaş-Yenice* ve *Ze'âmet-i Aydos* şeklinde isimlendirilmişlerdir. Bu zeâmetlerden sâdece Mustafa bin Gökçe Şâhin ile Mustafa bin İlyas'a âit olan ikisi yalnız kâzadan tahsis edilmiş olan gelir kaynaklarından ibâret olup, diğerleri kazâ hâricinde sancağın sair yerlerinden ayrılmış olan gelir kaynaklarını da ihtivâ etmektedir. Tablodan da tâkib edilebileceği üzere, burada asıl işâret edilmesi gereken önemli noktalardan birisi de, kazâdaki 4 zeâmetin müstakil olmasına rağmen 3'ünün hisseli kaydedilmiş olmasıdır. Bunlardan toplam 120.000 akçalık zeâmete mutasarrıf olan Ahmed ve Sungur'un hisseleri, *Hisse-i Ahmed- 65.000*, *Hisse-i Sungur- 55.000* olarak tâyin edilmiştir. Kaş-Yenice *zeâmetinden ber-vech-i timâr yarayınca cebelüsi eşer* şartıyla 12.534 akça gelire mutasarrıf olan Kılıcarslan ve Mürüvvet'in hisseleri de sırasıyla 3.500 ve 3.034 akça olarak belirlenmiştir. Kezâ, Aydos zeâmetine mutasarrıf olan üç kişinin hissesi de aynen şöyle kaydedilmiştir;

Hisse-i Mehmed zâim- 10.000

Hisse-i Mustafa, ber vech-i timâr- 8.148

Hisse-i İbrâhim, ber vech-i timâr- 4.000³⁵²

Bundan yaklaşık on yıl sonra 935 (1528-29) yılında tanzim edilmiş olan icmâl defterde ise, zeâmet sayısı 4'e düşmüştür.

³⁵² BO.A-MAD-72, v.39b-41a. Bu Zeâmetler hakkında ayrıca bkz. BO.A-RD-1, s.203,229-30,244.

TABLO-XXI: BOA-TD-152'YE GÖRE 1528-29'DA KAZÂDAKİ ZEÂMETLER

Zeâmet Sâhibi	Vazifesi	Kazâdan Tahsis Olunan Gelir Nevi	Kazâdaki Geliri	Sancaktaki Toplam Geliri
Mehmed ve Mustafa	Solak-Zağarcı	5 tk, 1 tç vg.	29.097	36.774
Câfer ve Budak	-	1 tk vg.	17.920	19.800
Murad	Solak	1 hk, 1 tm	7.974	14.160
Mehmed ve Mir Ali ve Nesimi ve İlaldı	-	2 tk, 1 tc, 4 tc vg.	24.972	24.972
Toplam		8 tk, 1 hk, 1tm, 2 tc, 4 tç.	79.963	95.706

Görüldüğü üzere, kazâdaki zeâmetlerin biri hâricinde diğer üçü hisseli olarak tasarruf edilmektedir. Nitekim, sancak genelinde 36.774 akçalık zeâmete mutasarrıf olan Mehmed ve Mustafa'nın hisseleri 20.637 ve 16.037 akça olarak tesbit edilmiş ve Mustafa'nın hissesine *ber-vech-i timâr* mutasarrıf olduğu kaydedilmiştir. Gene sancak genelinde 19.800 akçalık zeâmete mutasarrıf olan Câfer ve Budak'ın hisseleri 17.800 ve 2000 akça olarak belirlenmiş, *ber-vec-i timâr* mutasarrıf oldukları kaydedilmiştir. Tabloda en son sırada kaydedilmiş olan 24.972 akçalık zeâmete ise toplam 4 kişi mutasarrıf olup, bunların hisseleri *ber-vech-i timâr* tasarruf olunmak üzere şöyle tâyin olunmuştur;

Hisse-i Mehmed el-mezbûr- 12.024

Hisse-i Mîr 'Ali el-mezkûr- 4.800

Hisse-i Nesîmî el-mezbûr- 3.098

Hisse-i İlaldı el-merkûm- 5.050

Tablodan da tesbit edilebileceği üzere, bu aynı zamânda bütün gelir kaynakları sâdece kazâ bünyesinden tahsis edilmiş olan tek zeâmet olarak görünmektedir.³⁵³

961 (1553-54) Târihli bir tahvil defterinde kazâda sâdece 2 zeâmet kaydedilmiştir.³⁵⁴

³⁵³ BOA-TD-152, s.122-23

³⁵⁴ BOA-KK- (Tah.Kal.)-291/12, s.11.

TABLO-XXII: BOA-KK-291/12'YE GÖRE 1553-54'DE KAZÂDAKİ ZEÂMETLER

Zeâmet Sâhibi	Vazifesi	Kazâdan Tahsis Olunan Gelir Nevî	Kazâdaki Geliri	Sancaktaki Toplam Geliri
Mustafa	-	Bâc-ı bazâr-ı Ezine vg.	22.107	22.107
Kâsım	-	K-i Akbavır vg.	26.000	26.000
Toplam		1 tk, 1 bac-ı bazâr	48.107	48.107

1571 Târihli icmâl defterde ise Lâzıkıyye kâzasından yer tahsis edilmiş olan toplam 11 zeâmet kaydedilmiştir.³⁵⁵

TABLO-XXIII:TKGM-KKA-TD-230'A GÖRE 1571'DE KAZÂDAKİ ZEÂMETLER

Zeâmet Sâhibi	Vazifesi	Kazâdan Tahsis Olunan Gelir Nevî	Kazâdaki Geliri	Sancaktaki Toplam Geliri
°An- Zeâmet-i be-nâm-ı Budak	Dergâh-ı Âli Mütefferikası	2 tk	9.000	19.386
Zeâmet-i be-nâm-ı İbrâhim	Dergâh-ı Âli Çavuşu	1 tk	5.994	30.592
°An-Zeâmet-i be-nâm-ı İbrâhim	Dergâh-ı Âli Çavuşu	4 tk	13.250	29.360
°An- Zeâmet-i be-nâm-ı Ferid	Dergâh-ı Âli Çavuşu	1 hk.	6.600	17.000
Zeâmet-i be-nâm-ı Kâsım	Dergâh-ı Âli Çavuşu	1 hk vg.	8.653	20.610
Zeâmet-i be-nâm-ı İlyas	Miralay-ı Livâ-i Kangırı	3 tk, 2 hk, 1 tm.	15.575	30.543
Zeâmet-i be-nâm-ı Ahmed	-	2 tk, 1hk.	8.942	20.900
Zeâmet-i be-nâm-ı Mustafa	-	3 tk, 1 tm, 1 tç, 1 hç	22.205	22.205
°An-Zeâmet-i be-nâm-ı Kâtib Kâsım	Kâtib	1 tm.	300	7.352
°An-Zeâmet-i be-nâm-ı Mehmed	-	1 tk, 3 hk, 1 hc.	19.000	24.000
°An-Zeâmet-i be-nâm-ı Haydar	-	3 hk, 1 hc.	21.351	21.351
Toplam		16 tk, 10 hk, 3 tm, 2 hc, 1 tç, 1 hç.	130.870	243.299

Tabloda da işaret olunduğu üzere, mezkûr târihte tesbit edilmiş olan 11 zeâmetin 5'i *zeâmet*, 6'sı ise *'an-zeâmet* olarak tavsrif edilmiştir. Burada

³⁵⁵ TKGM-KKA-TD-230, v.17a-22b. Aynı defterin bir başka nüshâsı, TKGM-KKA-TD-256, v.1b-5a.

söz konusu olan 'an-zeâmet, tamamlamalı zeâmettir. Bu nevi zeâmetlerde, zâime tasarrufunda olan zeâmetinin toplamı aynı sancaktan verilmemekte, muhtelif sancaklardan tevcih edilmektedir.³⁵⁶ Zikrolunan târihte, kazâdaki zeâmetlerin çoğalmasında, dikkati çeken en önemli hususlardan birisi de, daha öncekilerin aksine, bütün zeâmetlerin müstakilen bir tek devlet görevlisine tevcih edilmiş olmasıdır. Bunun yanında 11 zeâmetten sadece Mustafa'ya âit olan 22.205 ve Haydar'a âit olan 21.351 akçalık iki zeâmetin bütün gelir kaynaklarının kâzadan tahsis edilmiş olduğunu da belirtmek gerekir. Kazâdan zeâmet tasarruf eden kimselerin vazîfesi belirtilmemiş olan 4'ü hâricinde diğerlerinin 4'ünün Dergah-ı 'Ali çavuşlarından, 1'inin Dergah-ı Ali müteferrikalarından, 1'inin kâtib ve 1'inin de Kangırı sancağı miralay olması da dikkati çekmektedir.

Buraya kadar verilmiş olan tablolardan hareketle, bütün bu zikrolunan hususları toparlayabilmek bakımından, XVI. asırda Lâzıkıyye kâzasındaki zeâmetleri bir icmâl tablo üzerinde tesbit etmek faydalı olacaktır;

TABLO-XXIV: XVI. ASIRDA KAZÂDAKİ ZEÂMETLER

Târih	Zeâmet Adedi	Kazâdan Tahsis Olunan Gelir Nevi	Kazâdaki Geliri	Sancaktaki Toplam Geliri
1520	7	22 tk. 2 tm. 5 tc. 1 hc. vg.	123.163	309.703
1528-29	4	8 tk. 1 hk. 1tm. 2 tc. 4 tç. vg.	79.963	95.706
1553-54	2	1 bâc-ı bazâr. 1 tk vg.	48.107	48.107
1571	11	16 tk. 10 hk. 3 tm. 2 hc. 1 tç. 1hç.	130.870	243.299

Görüldüğü üzere, 1520'de kâzada 7 zeâmet var iken bu sayı 1528-29'da 4'e düşmüş, ancak, asrın sonlarına doğru büyük bir artış göstererek, 1571'de tekrar 11'e yükselmiştir. Kazâda zeâmete tahsis edilmiş olan gelir kaynaklarında da, 1528-29'da bir önceki târihe göre %35.07'lik bir düşüşe rağmen 1571'de zikrolunan târihe nazaran % 63.66'lık bir artış görülmüştür. Bu da, XVI. asrın

³⁵⁶ Mehmet Akif. *XV' ve XVI. Yüzyıllarda Beyşehir Sancağı (1466-1584)*. (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara. 1989, s.338.

ortalarındaki düşüşe rağmen asrın başlarında ve sonlarına doğru, kazâdaki mîrî gelir kaynaklarının önemli bir kısmının zeâmetlere tahsis edilmiş olduğunu göstermektedir.

Buraya kadar zikrolunan bütün bu mâlumâtı hâvi defterlerin dışında, bir de evahir-ı Saferu'l-Muzaffer 1004/ 25 Ekim- 6 Kasım 1595 târihinde tanzim edilmiş olan kazânın Donuzlu ve Kaş yenice nâhiyelerinde zeâmete tahsis edilmiş olan mensûh piyâde çiftliklerini ihtivâ eden bir icmâl defter daha bulunmaktadır. Buna göre, kazâdaki mensûh piyâde çiftliklerinin tahsis edilmiş olduğu zeâmetler şöyledir,³⁵⁷

TABLO-XXV: BOA-TD-682'YE GÖRE 1595'DE LÂZIKIYYE KAZÂSINDA MENSÛH PİYÂDE ÇİFTLİĞİ TAHSİS EDİLMİŞ OLAN ZEÂMETLER NÂHIYE-İ DONUZLU

Zeâmet Sâhibi	Vâzifesi	Kazâdan Tahsis Olunan Çiftlik Adedi	Kazâdaki Geliri	Sancaktaki Toplam Geliri
Dâvudrum	-	9	17.682	34.344
Denizlilü Hasan	-	9	20.299	20.299
Denizlilü Hüseyin	-	10	22.300	22.300
Tırnoylu Bâvezid	Dergâh-ı Âli Çavuşu	4	10.200	10.200

NÂHIYE-İ KAŞ-YENİCE

Mahmûd	Dergâh-ı Âli Çavuşu	9	20.999	20.999
Hüsrev	-	9	20.500	20.500
Hacı Hüseyin	-	7	15.450	15.450
Ali v. Avlonyalı Hasan	-	14	8.844	8.844
Toplam		71	136.274	152.936

Görüldüğe üzere, piyâde teşkilâtının neshinden sonra, kâzadaki mensûh piyâde çiftliklerinden 71'i 1595'de tabloda kaydedilmiş olan zeâmetlere tahsis olunmuştur. Bu zeâmetler, tabloda da dikkati çekeceği üzere, kâza hâricinde 8 çiftliğin de dâhil olduğu Dâvudrum müstesna, hepsi gelir kaynaklarının tamamı kazâ bünyesinden tahsis edilmiş olan zeâmetlerdir. Yıllık hâsılı 8.844 ilâ 34.344 akça arasında değişen zeâmetlerin kazâdaki toplam geliri 136.274 akça olarak

³⁵⁷ BOA-TD-682. s.10.22.24-26.39.51.69.

tesbit edilmiştir. Kısacası XVI. asırda kâzanın zeâmet potansiyelini değerlendirirken, yukarıdaki tesbitlere mutlak sûretde mensûh piyâde çiftliklerinin tahsis edilmiş olduğu bu 8 zeâmeti de hesâba katmak gerekir. Bu aynı zamânda, daha önce de işâret olunduğu üzere, asrın sonlarına doğru zâten artış eğiliminde olan zeâmetlerin 1595'lerden itibaren daha da yaygınlaştığını göstermesi bakımından da oldukça önemlidir.

Ayrıca, ruznamçe defterlerindeki tevcîh kayıtlarında da, tabloda zikredilmiş olan zeâmetlerle ilgili bilgiler mevcuttur. Bu cümleden olarak, , Dâvudrum'un 34.344 akçalık zeâmete, Mahmud Çavuş'un 20.999 akçalık zeâmete ve Hacı Hüseyin'in de 15.450 akçalık zeâmete 1593'den beri mutasarrıf oldukları anlaşılmaktadır.³⁵⁸ Gene, 1595'de 20.299 akçalık zeâmete mutasarrıf olan Denizlilü Hasan'ın bunu 1591'den beri elinde bulundurduğu anlaşılmaktadır.³⁵⁹ Kezâ, mezkûr târihte 20.500 akça zeâmete mutasarrıf olan Hüsrev'in de aynı zeâmeti 1592'den beri tasarrufunda bulundurduğu³⁶⁰ ve 1596'da '*an-tahvil-i hûd*' kaydıyla tekrar kendisine tevcîh edilmiş olduğu görülmektedir.³⁶¹ Tabloda zikredilmiş olan Denizlilü Hüseyin'in mezkûr târihte elinde bulundurduğu 22.300 akçalık zeâmet 1597'de yine kendisine tevcîh edilmiştir.³⁶²

Diğer taraftan, sözkonusu zeâmetlerle ilgili olarak zikredilmesi gereken önemli noktalardan birisi de, yukarıda zikrolunan zâim Denizlilü Hasan'ın ölümünden sonra zeâmetin kısmen timâr olarak iki oğluna tevcîh edilmiş olmasıdır. İlgili kayıtlarda, oğullarından birinin *icmâllü ze'amet...* üzere 4.000 akçasına, diğerinin de 5.000 akçasına mutasarrıf olması emredilmiştir.³⁶³

Daha önce de işâret olunduğu üzere, 1571'den sonraki târihlerde kâzadaki timâr ve zeâmetleri düzenli olarak ihtivâ eden tahrir defterleri bulunmadığından,

³⁵⁸ BOA-RD-127, s.30-32,59-60,70-71.

³⁵⁹ BOA-RD-138, s.81-82.

³⁶⁰ BOA-RD-138, s.68-69.

³⁶¹ BOA-RD-184, s.148.

³⁶² BOA-RD-190, s.86-87.

³⁶³ BOA-RD-282, s.19-20.

XVI. asrın son çeyreği ile XVII. asırda Lâzikiyye kâzası zeâmetlerinin durumunu tesbit ve değerlendirme imkânı oldukça sınırlıdır. Sözkonusu zamânlar için en önemli kaynaklar tımâr ve zeâmet tevcihlerini ihtivâ eden rûzname defterleridir. Ancak, bunlar tahrir defterlerinde olduğu gibi muayyen bir târihte kazâ bünyesindeki tımâr ve zeâmetleri topluca vermektен ziyâde dağınık olarak zeâmetlerdeki değişiklikleri yansıtmaları bakımından kullanım imkânı oldukça sınırlıdır. Bu itibârla, burada, XVII. asırda kazâdaki zeâmetlerin durumunu değerlendirirken, sözkonusu defterlerin taranması neticesinde tesbit edilmiş olan zeâmet tercih kayıtlarını târih sırasına göre bir icmâl tablo üzerinde göstermekle yetineceğiz. Zirâ, bu tablo, gerek kazâdaki zeâmetlerin bünyesi, gerekse zuemânın husûsiyetleri hakkında genel bir fikir verecektir.³⁶⁴

TABLO-XXVI: RUZNAMÇE DEFTERLERİNE GÖRE 1590-1659 TARİHLERİ ARASINDA KAZÂDAKİ ZEÂMETLERİN TEVCİH KAYITLARI

Yıl	Zeâmet Sâhibi	Vazifesi	Toplam Geliri	İzâhat	Nâhiye
1590	Perviz v. °Abdullah	-	25.542	°an tahvil-i Ahmed Çavuş el-fariğ	Kaş-Yenice
1591	Mesdan Çavuş	Dergâh-ı Âli Çavuşu	30.543	-	"
"	°Ömer Çavuş	"	65.632	°an-tahvil-i hûd	İbsili
"	"	"	80.000	-	"
1592	"	"	100.000	°an-tahvil-i hûd	"
"	Musa Çavuş	"	24.000	°ân- tahvil-i hûd	Lâzikiyye
"	Kâbil v. Hasan	Divân-ı Hümâyûn Kâtibi	24.000	°ân tahvil-i Mustafa Çavuş	İbsili
"	°Ömer Çavuş	Dergâh-ı Âli Çavuşu	91.043	°an-tahvil-i hûd	"
"	Mehmed	-	29.360	-	Lâzikiyye
"	Halil	-	24.656	-	İbsili
"	°Ömer Çavuş	Dergâh-ı Âli Çavuşu	107.544	°an-tahvil-i hûd	"
1593	°Ömer Çavuş	"	119.844	"	"
"	Ca'fer Çavuş	"	23.051	°an-tahvili Kâtib	"

³⁶⁴ Bu tablodaki bilgiler şu defterlerden tesbit edilmiştir; BOA-RD-136, s.10-12.14.128-130,137-139:RD-138, s.26-27,39,84,105-106,149; RD-147, s.2-3,8-9,29-31,113,121-23,135-37:RD-184,s.13-15,104,110-12,198; RD-190, s.7:RD-210, s.57-58,80-81:RD-213, s.46,81-82,120-21; RD-278, s.20-21; RD-285, s.(-); RD-289, s.49:RD-232, s.3; RD-344, s.15:RD-368, s.16,26-27:RD-438; s.20; RD-445, s.16:RD-515, s.(-); RD-528, s.(-); TSM4-D-166, v.69-a;BOA-RD-591, s.7,11:RD-635, s.(-):RD-664, s.16-17,18-19:RD-681, s.26-27,32:RD-694, s.20.

				Mehmed	
"	°Ömer Çavuş	"	135.844	°an-tahvili hûd	"
1595	°Ömer Çavuş	"	190.707	"	"
1596	Ca'fer Çavuş	"	42.051	"	"
"	Kâtib Kâbil v. Hasan	Divân-ı Hümayun Kâtibi	24.000	" -i	"
"	Rıdvan Çavuş v. °Abdullah	Dergâh-ı Âli Çavuşu	15.789	°an-tahvil °Ömer Çavuş el-Fârig	"
"	Nasuh Çavuş	"	18.470	°an-tahvil-i Mehmed Çavuş el-Müteveffa	"
1597	°Ali v. Hacı Mehmed	Divân-ı Hümâyun Kâtibi	12.068	-	İbsili
"	Kâtib °Ali	"	12.944	°an -tahvil-i hûd	"
"	Mustafa Çavuş	Dergah-ı Âli Çavuşu	14.499	-	Kaş-Yenice
1599	°Ali Çavuş	" " "	32.998	°an -tahvil-i °Ömer Çavuş	İbsili
"	Ahmed Çavuş	" " "	32.998	°an -tahvil-i °Ali Çavuş	"
1605	Mestan Çavuş	" " "	22.543	-	Kaş-Yenice
"	Ca'fer Çavuş	" " "	66.234	°an -tahvil-i hûd	İbsili
1607	°Abdullah	-	22.000	°an -tahvil-i Hüseyin el-Müteveffâ	Donuzlu
1608	Fâyık bin °Abdurrahman	-	29.360	°an -tahvil-i Çavuş el-müteveffa	Lâzıkıyye
1611	Hasan	-	11.992	°an -tahvil-i Yusuf	İbsili
1612	Handan Çavuş	Dergâh-ı Âli Çavuşu	22.543	-	Kaş-Yenice
1616	Mehmed	-	20.299	°an -tahvil-i Hasan	Donuzlu
1617	Ramazan Çavuş	Dergah-ı Âli Çavuşu	24.000	°an -tahvil-i Kâtib Kâsım	İbsili
"	°Osman ve °Ali	-	30.543	°an -tahvil-i müteferrika °Ömer Pedereş-i işân el- müteveffa	Kaş-Yenice
1624	Mustafa Çavuş	Dergah-ı Âli Çavuşu	20.000	°an -tahvil-i Mustafa el-Fârig	Donuzlu
1626	Mustafa Çavuş	" " "	24.000	-	"
1633	Süleyman	-	24.000	-	İbsili
"	Süleyman Çavuş	Dergâh-ı Âli Çavuşu	57.606	°an -tahvil-i diger Süleyman el-Fariğ	"
"	Ahmed Çavuş	" " "	37.794	-	"
"	°Osman ve °Ali	-	30.543	°an -tahvil-i hûd	Kaş-Yenice
"	Mustafa	-	11.197	-	Lâzıkıyye
1640	°Osman	-	23.043	°an -tahvil-i hûd	Kaş-Yenice
1642	Mustafa	-	11.197	" " "	İbsili

"	Hızır	-	10.169	°an -tahvil-i Nuh el- müteveffa	"
1649	°Ali Çavuş v. Ahmed Çavuş	Dergâh-ı Âli Çavuşu	32.794	-	"
"	Müteferrika İbrâhim	Dergâh-ı Âli Müteferrikası	46.529	°an -tahvil-i Şâkird İbrâhim el-Müteveffa	"
1650	Mustafa	-	22.288	°an -tahvil-i Hûd	"
1651	Süleyman	-	27.288	°an -tahvil-i diğeri Süleyman	"
"	Ramazan	-	23.543	°an -tahvil-i 'Osman	Kaş-Yenice
"	Ahmed	-	15.432	°an -tahvil-i hûd	İbsili
1652	Ahmed	-	15.426	°an -tahvil-i hûd ve Mehmed	Kaş-Yenice
"	Mustafa	-	10.197	°an -tahvil-i hûd	Lâzıkıyye
1655	İbrâhim Çavuş	Dergah-ı Âli Çavuşu	7.892	°an -tahvil-i hûd	Kaş-Yenice
"	Mustafa	" " "	27.288	-	İbsili
1656	İbrâhim Çavuş	" " "	7.893	°an -tahvil-i hûd	Kaş-Yenice
1659	Mustafa	-	8.687	" " "	Lâzıkıyye

Görüldüğü üzere, mezkûr târihler arasında Lâzıkıyye kazâsından mîrî gelir kaynakları tahsis edilmiş olan zeâmetlerin büyük çoğunluğu Dergah-ı Âli çavuşları tarafından tasarruf edilmektedir. Bunu sırasıyla Divân-ı Hümayun katipleri ve diğerleri tâkîb etmektedir.

C-Timârlar

Buraya kadar, mîrî arâziye dâhil olan hâs ve zeâmet gibi büyük gelir kategorilerini değerlendirdikten sonra, doğrudan doğruya dar anlamda timâr kavramının ifâde ettiği yıllık geliri 20.000 akçaya kadar olan dirliklere geçebiliriz. Yüksek düzeyde devlet memurlarına tevcih edilen zeâmetlerde olduğu gibi, muayyen bir hizmet ve vazife mukâbilinde daha alt düzeydeki askerîlere tevcih edilen timârlar, yukarıda işaret edilmiş olduğu üzere gelirine göre tasnif edildiği gibi, mülk olarak verilip verilmediğine göre *mülk timârlar* ve *mülk olmayan timârlar*, tevcih şekillerine göre, *tezkireli timârlar*, *tezkiresiz timârlar* mâli bakımdan *serbest* ve *serbest olmayan* timârlar, sipâhîlerin vazifelerine göre *eşkinçi*, *muhafız* ve *hademe* timârları şeklinde daha farklı noktalardan da tasnif edilebilmektedir. Yıllık hâsılı 20.000 akçaya kadar olan dirliklerden meydana

gelen bu tımârlar umûmiyetle *sipâhî tımârı* olarak değerlendirilmektedir.³⁶⁵ İşte daha önce de işâret olunduğu üzere, XVI. asır tahrir defterlerine göre, 1530'da kazânın 1.034.908 akçalık toplam hâsılının mîrîye tahsis edilmiş olan 795.783 akçalık kısmının (%76.89) hâs ve zeâmete ayrılanların dışında çok büyük bir kısmı bu nevî sipâhî tımârlarına tahsis edilmiştir.³⁶⁶ 1530 târihli sözkonusu rakamların mukayyed olduğu defterde ayrıca belirtilmemiş olmakla berâber aşağıda da görüleceği üzere, 1528-29 târihli tımâr icmâl defterine göre kazâda bu kabîl tımârlara tahsis edilmiş olan gelir toplamı 327.240 akça kaydedilmiştir ki, bu da zikrolunan mîrî gelirin hemen yarısının kazâda tımâr tasarruf eden sipâhîlere ayrılmış olduğunu göstermektedir.³⁶⁷ Kaldı ki, kazânın bâzı köy ve mezraalarının tamâmen veya hisse olarak diğer kazâlardaki sipâhî tımârlarına tahsis edilmiş olduğu da düşünülürse, bu oranın çok daha yüksek olduğu görülecektir.

Kazâdaki tımârların sayısı ve bünyevî husûsiyetlerinin tafsilâtıyla ortaya konulabilmesi için evvelâ elimizde bulunan 1519-20³⁶⁸, 1528-29³⁶⁹, 1554³⁷⁰ ve 1571³⁷¹ târihli dört icmâl tımâr defterinde kayıtlı tımârların tablo üzerinde listeler halinde verilmesi faydalı olacaktır. Ancak, değerlendirmenin bütünlüğünü bozmamak için, bunların ekler kısmında verilmesi daha uygun görülmüştür.

Listelerden de tâkib edilebileceği üzere, 1519-20 târihlerinde kazâda 57 tk, 22 hk, 19 tm, 3 tç ve diğer bâzı gelir kaynaklarının tahsis edilmiş olduğu toplam 61 tımâr bulunmaktadır. 1528-29 Yıllarında bu sayı 59'a düşmüş olmakla berâber, 1554'de %54.23'lük bir artış göstererek 91'e yükselmiştir. Ancak, 1571 târihli icmâl defterde 20'si merkez nâhiye, 20'si Kaş-Yenice ve 17'si İbsili nâhiyesi

³⁶⁵ Tafsilat için bkz. Ö.L.Barkan, "Tumar", s.302-319; N.Beldiceanu, *Aynı eser*, s.25-99; H.İnalçık, *Arvanid*, s.XXIII-XXVII; Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, İstanbul, 1985, s.60-63.

³⁶⁶ BOA-TD-438, s.56-132.

³⁶⁷ BOA-TD-152.

³⁶⁸ BOA-MAAD-72, v.416-50a.

³⁶⁹ BOA-TD-152, s.123-140.

³⁷⁰ BOA-KK-291/12, s.11-14.

³⁷¹ TKGAM-KKA-TD-230, v.96a-103a.

hudutları dâhilinde olmak üzere sâdece 57 tımâr kaydedilmiştir. İki târih arasında kazâdaki tımâr adedinde görülen %59.64'lük düşüş, zikrolunan târihler arasında tımârın bünyevî husûsiyetlerinde görülen bâzı değişikliklerle berâber, özellikle, Aydos nâhiyesinin 1571'de Gök-Öyük nâmıyla müstakil kadılık haline gelmesinden sonra, buradaki tımârların kazâdan ayrılmış olmasının sonucunda meydana gelmiştir. Daha geç târihli bâzı tımâr yoklama defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla, kazânın da dâhil olduğu Kütahya livâsının 1570-71'deki son tahriri neticesinde belirlenmiş olan sözkonusu tımâr adedi, uzun zamân değişmemiştir. Nitekim, 16 Zilkade 1000/21 Ağustos 1592 târihinde tanzim edilmiş olan bir icmâl tımâr defterinde Lâzıkıyye kazâsı bünyesinde kaydedilmiş olan tımâr adedinde olduğu gibi yıllık gelir mikdârlarında da hiç bir değişikliğin bulunmaması,³⁷² kezâ, tımâr sâhiplerinin belirtilmemiş olmasına rağmen kazâdaki tımâr karyelerinin yazılmış olduğu 1064 (1653-54) târihli bir defterde de, aynı şekilde 20'si Lâzıkıyye, 20'si Kaş-Yenice ve 17'si İbsili nâhiyesine âit olmak üzere toplam gene 57 tımârın kaydedilmiş olması bunu teyîd etmektedir.³⁷³

Aşağıda verilmiş olan listelerde ilk dikkati çeken hususlardan birisi de, müstakil olarak bir sipâhîye verilmiş olan tımârlar yanında, *hisseli* veya *müşterek* olarak birden fazla sipâhîye tevcih edilmiş olan tımârların sayısının oldukça yüksek olmasıdır. İnalıcık'ın da işâret etmiş olduğu üzere, defterlerde zikrolunan hisse, evvelâ bir tımârın parçasını ifâde ettiği gibi tımâra tahsis edilmiş olan bir köyün parçasını da ifâde eden bir kavramdır. Nitekim yukarıda verilmiş olan listelerde kaydedilmiş olan hk (= hisse karye) ve hm (=hisse mezraa) veyâ '*an-karye* gibi ibâreler kazâdaki bu nevî köy ve mezraa parçalarını ifâde etmektedir. Gene listelerin tedkikiyle de anlaşılacağı üzere, bir tımârı hisseler hâlinde müştereken tasarruf edenlerin hisseleri genellikle, kendilerine verilmiş olan berâtlardaki kayıtlara uygun olarak her birinin hissesi ayrı ayrı belirtilmiştir. Genellikle ölen bir sipâhînin çocuklarına veyâ herhangi bir şekilde birbirine yakın kimselere tımârı

³⁷² BOA-MAD-16310, s.1-5.

³⁷³ BOA-MAD-18181, s.99-101.

parçalamak imkânı olmadığından toptan verilmek sûretiyle ortaya çıkan müşterek tımârlarda ise hisseler ayrılmamış, hepsi için tek berât verilmiştir ki bunlar aynı zamânda çoğunlukla sipâhîlerin nöbetleşe eşmek zorunda oldukları tımârlardır.³⁷⁴ İlk listede de görüldüğü üzere, 1520 kazâda mevcut olan 61 tımârdan 35'i müstakil, 25'i hisseli 1'i de müşterek tımâr olma özelliğini taşımaktadır. Hisseli tımârlardan 20'si birden fazla kimseye, 5'i ise hisse olarak 1 kişiye tahsis edilmiştir. Gene bu hisseli tımârlardan 8'i aynı zamânda *be-nevbet* kaydedilmiştir. 1528-29 târihli defterde mukayyed bulunan 59 tımârın 36'sı müstakil, 21'i hisseli, 2'si de müşterek kaydedilmiştir. III. Listenin tedkîkiyle de dikkati çekeceği üzere, 1554 târihli defterde kazâdaki tımârların yukarıdaki zikredilmiş olan bünyevî husûsiyetleri önemli bir değişikliğe uğramış, 91 tımârdan 89'u müstakil, 2'si de *be-nevbet* kaydedilmiştir. Ancak, IV. listede de görüldüğü üzere, 1571'de durum tekrar değişmiş, 57 tımârdan 17'si müstakil, 40'ı ise ikisi aynı zamânda *be-nevbet* olmak üzere hisseli tımâr olarak kaydedilmiştir. Yalnız aynı târihte tımârlara ayrılmış olan köy ve mezraaların büyük çoğunluğunun hisse karye olduğunu da belirtmek gerekir.

Bu noktada, meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için, defter kayıtlarına göre, zikrolunan hisseli ve müşterek tımârlara birer örnek vermek faydalı olacaktır:

Meselâ 1520 târihli defterde bir hisseli tımâr şöyle kaydedilmiştir;

Tımâr-ı 'Osman ve Mehmed ve Arslan ve İlyas, be-nevbet Karye-i Domuz-Pınarı tâbi'-i Aydos- 2.500

Hisse-i 'Osman-625

Hisse-i Mehmed-625

Hisse-i Arslan-625

*Hisse-i İlyas-625*³⁷⁵

³⁷⁴ H. İnalçık, *Arvanid*, s.XXIV-XXV..

³⁷⁵ *BO.A-MAD-*72, v.44-a.

Bunlardan Ahmed, Ömer ve Osman 1528-29'da da 13.252 akçalık tımâra hisseli olarak müştereken mutasarrıf olup, İlyas'a ise, müstakilen 1.135 akçalık tımâr tevcih edilmiştir.³⁷⁶ Listelerde de özellikle işâret olunduğu üzere, müştereken tasarruf edilen bu kabîl hisseli tımârlarda hissedarların payı her zamân eşit olmamaktadır. Meselâ, 1528-29 târihinde 14.594 akçalık tımâra mutasarrıf olan Mehmed, Selim ve Mustafa'nın hisseleri sırasıyla, 5.000,3.999 ve 2.494 akça olarak tâyin edilmiş, 2.200 akçalık kısmı ise, *hisse-i mahlûl, der-tasarruf-ı Bahşı v. Bahâdir, ber vechi ilhâk* şeklinde kaydedilmiştir.³⁷⁷

Kazâdaki müşterek tımârların en tipik örneği, defterlerde şöyle kaydedilmiştir;

Tımâr-ı Mehmed ve Mustafa ve İlaldı ve İbrahim ve Halil veledân-ı 'İsâ ve Burak ve Mehmed ve Emirza veledân-ı Hızır ve Hasan ve Hamza ebâ- 'an-cedd mülkleri ve kadîmden yurdları olub ber-karâr-ı sâbık mutasarrıf olub yılda bir cebelü eşdüreler.

Karye-i Gök-öyük ve Kilise-Büki tâbi '-i Lâzıkkıyye- 1.252

Hisse-i veledân-ı 'İsâ-313.

Hisse-i veledân-ı Hızır- 313

Hisse-i Hasan-313

*Hisse-i Hamza- 313*³⁷⁸

Bu tımâr, daha sonraki defterlerde de *cebelü-mülk* olarak aynıyle kaydedilmiştir.³⁷⁹ Hisseli ve özellikle müşterek tımârlar aynı zamânda be-nevbet kaydedilmiş olmakla berâber, bâzı tımârlarda daha farklı uygulamalara tesâdüf edilmektedir. Sözelimi, 1 tam karyenin tahsis edilmiş olduğu 1314 akçalık tımâra müştereken mutasarrıf

³⁷⁶ BOA-TD-152. s.126.135.

³⁷⁷ BOA-TD-152. s.127.

³⁷⁸ BOA-MAD-72. v.48-b.

³⁷⁹ BOA-TD-152. s.139; TKGM-KKA-TD-48. v.97a-97b.

olan Yusuf ve Bâli'nin mükellefiyeti, *müşterek*, '*ale's-seviyye ikisi bile her yıl eserler* şeklinde belirtilmiştir.³⁸⁰ Diğer taraftan, gene 1528-29'da 1.658 akçalık tımâra hisseler hâlinde mutasarrıf olan Burak, Tursun, Mehmed ve Uzun'un mükellefiyetleri ayrı ayrı belirtilmiştir. Buna göre, Burak ve Tursun *be-nevbet* Mehmed *iki yılda bir eşer*, 438 akçalık hissesine 1226 akça ilâve edilmiş olan uzun ise *müstakil eşer* şeklinde kaydedilmiştir.³⁸¹ Bu noktada belirtilmesi gereken hususlardan birisi de, listelerde de işâret olunduğu üzere, bâzı tımârların *yarayınca cebelüsi eşer* kaydıyla tevcîh edilmiş olmasıdır. 1519-20 târihli defter de 3 sipâhî, 1528-29 târihli defterde ise 2 sipâhî bu şekilde, *yarayınca cebelüsü eşmek* üzere kaydedilmiştir.

Aşağıda verilmiş olan listelerin tedkîkiyle dikkati çeken noktalardan biri de, 1528-29 ve 1571 târihli icmâl defterlerde bâzı tımârların kendilerine tahsis olunan köy ve mezraa hâsıllarını ifâde eden rakamların yanında, sipâhiye verilmiş olan berâtda gösterilen tımâr mikdârının *ber-vech-i iltizâm veyâ ber-vech-i tekmil* kaydıyla ayrıca belirtilmiş olmasıdır. Bunlar, kendilerine tahsis edilmiş olan köy ve mezraa gelirleri berâtdaki mikdârı doldurmayan tımârlardır.³⁸² Aşağıda, II. ve IV. listelerde de açıkca işâret edilmiş olduğu üzere, kazâda, tahsis edilmiş olan hâsılât berâtdaki tımâr mikdârını tutmayan sipahî adedi 1528-29'da 28 iken 1571'de sâdece 13 olarak tesbit edilmiştir. Zikrolunan iki listenin tedkîkiyle de anlaşılacağı üzere, 1528-29'da görülen bu nevî tımârların tasarrufunda bulunan köy ve mezraa hâsılları ile berâtlarında gösterilen gerçek tımâr mikdârı arasındaki fark nisbeten daha az iken, 1571'de bâzı tımârlarda daha fazladır. Nitekim, 1571'de 690 akçalık gelire mutasarrıf olan bir sipâhinin berâtında gösterilen gerçek tımâr mikdârının 2.000 akça olması bunu teyîd etmektedir.

Listelerde de kısaca işâret edilmiş olduğu üzere, kazâdaki tımârlara tahsis edilmiş olan gelir kaynaklarının büyük çoğunluğunu tam veyâ hisse olarak

³⁸⁰ BOA-TD-152, s.132.

³⁸¹ BOA-TD-152, s.133.

³⁸² Bkz. F.Emecen. *Manisa Kazâsı*, s.285.

ayrılmış olan köy ve mezraalar teşkil etmektedir. Bunun yanında, bâzı tımârların gelir kaynakları arasında çiftliklere de rastlandığı gibi, tablolarda genellikle vg. şeklinde işaret edilmiş olan cemâat teşekkülü, yaylak, bac-ı bazâr ve kıst-ı bezâr gibi kaynaklara da tesâdüf edilmektedir. Mesela 1528-29 târihli defterden anlaşıldığı kadarıyla bâc-ı bazâr-ı Ezîne'den 5 ayrı tımâra tahisat ayrılmıştır.³⁸³ Diğer taraftan, aynı defterde, Mehmed v. Ali'nin tımârına tahsîs edilmiş olan gelir kaynakları arasında *deşt-bânî fî-kazâ-i Lâzıkıyye ma'a tevâbihâ gayr-ı ez-nefs-i Lâzıkıyye* şeklinde kaydedilmiş bulunan ve tımâr mikdârının %50.91'ini teşkil eden hâsıl da dikkati çekmektedir.³⁸⁴ Ayrıca, gene aynı defterde yer alan *Donuzlu kadılığında İbsili nâhiyesinde serbest olmayan tımârların koyun bâcının ve cürm ü cinâyetinin ve 'arûsiyyesinin sipâhiye âit olan nisfi* dışında diğer yarısının 2.000 akça hâsıllı müsfakil tımâr addedildiğine dâir kaydı da zikretmek gerekir.³⁸⁵

I. ve II. listelerin mukâyesesiyle de anaşılacağı üzere³⁸⁶ 1519-20'de kazâda tımâr tasarruf eden pek çok sipâhî 1529-28 târihli defterlerde de kaydedilmiştir. Ancak, aradan geçen yaklaşık on yıllık zamân zarfında terakkî, tahvil, mübâdele veyâ mâzûliyet gibi işlemler neticesinde bunların mikdârları değişmiş, bâzı hisseli tımârlar müstakil tımâr hüvviyetini hâiz olmuştur.

Kazâdaki tımârların XVII. asırdaki durumuna gelince; Daha önce de işaret olunduğu üzere, yeni tahrirlerin yapılmamış olması sebebiyle, kazâdaki tımârları topluca ihtivâ eden düzenli bir defter olmamakla berâber, dağınık olarak tımâr tevcih kayıtlarını ihtivâ eden ruznamçe defterleri bu noktada en önemli kaynak durumundadır. Dolayısıyla, burada, zikrolunan defterlerin taranmasıyla birlikte 1574- 1662 yılları arasında kazâdan yapılmış olan tımâr tevcihlerini ana hatlarıyla

³⁸³ BOA-TD-152. s.125-126.134.136.138

³⁸⁴ BOA-TD-152. s.124.

³⁸⁵ BOA-TD-152. s.140.

³⁸⁶ Her iki târihte de tımâra mutasarrıf olduğu anlaşılan sipâhîler. II. listede isminin yanına (+) konulmak sûretiyle işaret edilmiştir.

bir icmâl tablo üzerinde göstermek konuyu önemli ölçüde aydınlatacaktır.³⁸⁷ Neticede ortaya çıkan liste epeyce uzun olduğundan, öncekiler gibi, ekler kısmında verilmesi daha uygun olacaktır. (Liste-V)

Bu listede görüldüğü üzere, 1574-1662 arasında tevcih edilmiş olup ruznâmçe defterlerinden tesbit edilmiş olan tımârların çok büyük bir çoğunluğu hisse tımârdır. Nitekim, zikrolunan târihler arasında gerçekleşen toplam 142 tevcihden sâdee 51'i müstakil tımâra geri kalan 91'i ise hisseli tımâra âit bulunmaktadır. Diğer taraftan, kendilerine tahsis edilmiş olan köy ve mezraa gelirleri berâatlarında belirtilmiş olan toplam tımârından eksik olup aynı zamânda *ber-vech-i tekmiil* kaydedilmiş olan tımârlara âit tevcih kaydı adedi de 43'dür. Listede işâret edilmiş olan dört tımâr da *icmâllu ze'âmet bozulmamak* üzere kısmen tevcih olunmuştur.³⁸⁸ Bu nevî tımârlara bir örnek vermek gerekirse;

Timâr-ı Ali 'an-tahvil-i Ramazan el-müteveffa'

.....

Yekûn-7.000

Hisse- 5.000

*İcmallü bozulmamak üzere 3.000 akçasına mutasarrif ola.*³⁸⁹

³⁸⁷ Bu listedeki bilgiler şu defterlerden tesbit edilmiştir; BOA-RD-46, s.19-20,51,54,64,70-71,78-79,87,108,112-113;RD-127, s.14,24,68,141-142;RD-136.s.12,102; RD-138. s.8-9,15,123; RD-147, s.13,99,105-106,115; RD-184, s.56,60,62,72,90,97-98,105,112,127; RD-190, s.12,35-36,110-11,122,125,143-44,147; RD-210, s.50-51,54,62,89,126,140,150,177;RD-213, s.69-70,74,91,111;RD-224, s.6-7;RD-227, s.(-) RD-278, s.(-) RD-279, s.25,51;RD-282, s.19;RD-289, s.39;RD-332, s.20,43,54-55;RD-337, s.18;RD-344, s.23,31,47-48;RD-354, s.5,25;RD-438, s.18;RD-445, s.8-10,17;RD-451, s.18-19,36,40;RD-469, s. (-); RD-502, s.(-); RD-515, s.(-) RD-528, s.(-); RD-570, s.4,8,15;RD-591, s.4,15;RD-602, s.(-)RD-609, s.12,20;RD-622,s.(-);RD-635, s.(-); RD-652, s.16,29-30;RD-664, s.5-6,41-43;RD-681, s.39;RD-758, s.13,30.

³⁸⁸ Sofyalı Ali Çavuş *İcmallü* kavramını kısaca, *icmâllu dedikleri oldur ki ün-i tahrir ve tevzi'de ba'zı kurâ ve mezâri' biriktirilip veyâ müstakil verilir Defter-i İcmâl-i Sultânide üç bin ve altı bin ve vâhud yirmi, otuz, belki yüz bin akçalık üzere yekûn bağlanub fakat bir kimsenin üzerine zeâmet ve Tımâr kayd olunmuş ola...* (Mithat Sertoğlu, Sofyalı Ali Çavuş Kânunnamesi, İstanbul, 1992, s.81.

³⁸⁹ BOA-RD-602, s.(-)

Bu noktalardan başka, tımâr sisteminin iyice bozulmaya yüz tuttuğu XVI. asrın sonlarından itibaren, XVII. asır boyunca³⁹⁰ kazâdaki tımârların durumu hakkında, zikrolunan tevcîh kayıtlarından daha fazla tafsilât elde etmek mümkün olmakla berâber, bahsin dağılmaması için şimdilik kanunla yetinmek durumundayız. Ancak, şunu ifâde etmek gerekir ki, bozulması ile birlikte Osmanlı iktisâdî ve içtimâî yapısını temelden sarsmış olan tımâr sistemi, zikrolunan zamân zarfında, Anadolu'da ve bu arada Lâzıkıyye kazâsı ölçeğinde de önemli yankılar uyandırmıştır. Daha 1559 târihli bir hükümde kılıca yaramayıp tımâra müstehak olmayan bâzı kimesnelere *hilaf-ı kânûn* zeâmet ve tımâr tevcîh edilmiş olduğu belirtilerek bunun önüne geçilmesi emredilmektedir.³⁹¹ XVI. Asrın sonlarına doğru bu tür rahatsızlıkları gidermek düşüncesiyle sâdir olan hükümler çoğalmıştır.³⁹² Kezâ, zikrolunan târihlerden itibaren tahviller üzerine tevcîhâtın dikkatsizce yapıldığına dâir hükümlere sıklıkla rastlandığını da belirtmek gerekir.³⁹³ Gene bu çerçevede karşımıza çıkan en önemli problemlerden birisi de XVI. asrın sonlarına doğru had safhâya çıkmış olan Anadolu'daki şekâvetin sorumlusu sûhte eşkiyânın hâslarla birlikte serbest tımârlara sığınmalarıdır.³⁹⁴ Diğer taraftan hâs eminleri ve benzeri görevlilerin zamân zamân zeâmet veyâ tımârlara tahsis edilmiş olan dirliklere müdâhele etmeleri de ayrı bir problem teşkil etmiştir.³⁹⁵

³⁹⁰ Tımar sisteminin bozulması hakkında genel olarak bkz. M.Akdağ., "Tımar Rejiminin Bozuluşu". *DTCFD*.III/4 (), s.419-431; Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânin-i Al-i Osman*, s.75 vd.; Koçi Bey Risâlesi (Yay.Zuhuri Danışman), Ankara, 1985, s.57-60.78-81.96-99; Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Düzenine Âit Metinler 3, Kitâb-ı Müstetâb*, Ankara, 1983, çeş.yer.

³⁹¹ Anadolu beglerbegisine 28 Rebiülevvel 967/28 Aralık 1559 târihli hüküm: *BOA-MD*, 3, s.232/655.

³⁹² Anadolu beglerbegisine 1 Rebiülâhır 982/21 Temmuz 1574 târihli hüküm: *BOA-MD-26*, s.100/257; 7 Zilkâde 992/ 10 Kasım 1584 târihli hüküm: *BOA-MD-55*, s.30/59; Evâil-i Rebiülevvel 1107/ 10-19 Ekim 1695 târihli hüküm: *BOA-MD-106*, s.295/1161.

³⁹³ Anadolu beglerbegisine 3 Cemâziyelevvel 1000/20 Kasım 1591 târihli hüküm: *BOA-MD-69*, s.141/281.

³⁹⁴ Anadolu beglerbegisi hâsları olan yerlerin kadılarına 22 Rebiülevvel 991//16 Nisan 1583 târihli hüküm: *BOA-MD-49*, s.17/66; Anadolu beglerbegisini 25 Şevvâl 992/30 Ekim 1584 târihli hüküm: *BOA-MD-55*, s.13/25; Anadolu beglerbegisine 7 Receb 979/ 25 Kasım 1571 târihli hüküm: *BOA-MD-16*, s.146/286.

³⁹⁵ Lâzıkıyye kadısına Evâsıt-ı Zilhicce 977/16-26 Mayıs 1570 târihli hüküm: *BOA-A.DVN-790*, s.65:19 Rebiülâhır 980/29 Ağustos 1572 târihli hüküm: *BOA-KK-67*, v.207-b.

Kazâdaki tımâr sâhiplerinin vazîfelerine gelince; Aşağıda verilmiş olan listelerin tedkikiyle de anlaşılacağı üzere, çoğunun baba adı dahi yazılmamış olan sipâhîlerin, pek azı vazîfesi ile birlikte kaydedilmiştir. Nitekim, 1519-20 târihindeki tımâr sâhiplerini gösteren defterde, sâdece 11 sipâhî vazîfesiyle birlikte yazılmıştır. Bunlardan 6'sının çavuş, 1'inin kâtip 2'sinin Yeniçeri, 1'inin çeri-sürücü, 1'inin de ser-asker olduğu anlaşılmaktadır. II. Listedenden de tâkib edilebileceği üzere, 1528-29 târihinde sâdece 5 sipâhînin vazîfesi belirtilmiş olup, bunlardan 4'ünün çavuş, 1'inin ise kâtip olduğu kaydedilmiştir. III. Listede verilmiş olan 1554 târihinde tımâra mutasarrıf olanlar arasında ise 3'ü çavuş, 1'i kâtip ve 1'i de doğanacı olmak üzere gene sâdece 5 sipâhînin vazîfesi kaydedilmiştir. Kezâ, birkaç istisnâ dışında, sipâhîlerin baba adlarının dahi yazılmamış olduğu 1571 târihli defterde de, sâdece 2 kâtip ve 1 ser-asker belirtilmiştir. Ayrıca, 5.500 akçalık hisse tımâr tasarruf eden Rüstem ile 3.900 akçalık tımâra müstakilen mutasarrıf olan Hasan'ın da Anadolu beglerbegisi İskender Paşa'nın adamlarından oldukları kaydedilmiştir. Aşağıda ayrıca verilmiş olan 1574-1662 târihleri arasında gerçekleştirilmiş olan tımâr tevcihlerine dâir kayıtları gösteren listede de durum pek farklı değildir. Orada da sâdece 8'i çavuş, 6'sı katibe âit olmak üzere 14 tevcih kaydında doğrudan vazîfeye işâret edilmiştir.

Son olarak, aşağıda verilmiş olan XVI. asrın muhtelif târihlerinde kazâdaki tımârları gösteren listelerden hareketle tımârların gelir kategorilerine dağılımını gözden geçirmek faydalı olacaktır. Bunu, evvelâ genel olarak bir tablo üzerinde tesbit etmek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

TABLO:XXVII:KAZÂDAKİ TİMÂRLARIN GELİR KATEGORİLERİNE DAĞILIMI VE NİSBETLERİ

Gelir Kategorileri	1519-20		1528-29		1554		1571	
	Tımâr Sayısı	Nisbeti	Tımâr Sayısı	Nisbeti	Tımâr Sayısı	Nisbeti	Tımâr Sayısı	Nisbeti
1000'den az	3	% 4.91	1	%1.69	1	% 1.09	4	% 7.01
1001-200	10	% 16.39	11	% 18.64	17	% 18.68	9	% 15.78
2001-300	9	% 14.75	8	% 13.55	19	% 20.87	17	% 29.82
3001-4000	7	% 11.47	8	% 13.55	15	% 16.48	10	% 17.54
4001-5000	9	% 14.75	9	% 15.25	19	% 20.87	9	% 15.78
5001-6000	7	% 11.47	4	% 6.77	13	% 14.28	3	% 5.26
6001-7000	2	% 3.27	4	% 6.77	2	% 2.19	1	% 1.75
7001-8000	3	% 4.91	1	% 1.69	1	% 1.09	2	% 3.50
8001-9000	3	% 4.91	1	% 1.69	-	-	-	-
9001-10.001	4	% 6.55	3	% 5.08	1	% 1.09	1	%1.75
10.000'den fazla	4	% 6.55	9	% 15.25	3	% 3.29	1	% 1.75
Toplam	61	100	59	100	91	100	57	100

Tablonun tedkikiyle de anlaşılacağı üzere, kazâdaki tımârların 1520'de %16.39'u, 1528-29'da da %18.64'ünün yer aldığı 1.001-2.000 akçalık tımâr gelir kategorisi ilk sırada yer almakla berâber, 1554'de %20.87 nisbetindeki 19'ar tımârın yer aldığı 2.001-3.000 ve 4.001-5.000 kategorileri birinci sıraya yükselmiştir. Kezâ, 1571'de de aynı şekilde tımârların %29.82'sinin yer aldığı 2001-3.000 kategorisi ilk sırada gelmektedir. En az tımârın yer aldığı kategori ise, 1520'de %3.27 nisbetiyle 6.001-7.000, 1528-29'da %1.69'ar nisbetle 7.001-9.000, 1554 ve 1571'de ise hiç bir tımârın yer almadığı 8.001-9.000 kategorisidir. Yıllık hâsılı 10.000'dan fazla olan tımârların 1520'de %6.55 nisbetinde iken, 1528-29'da %15.25'e yükselmesi ve 1554'de %3.29, 1571'de de %1.75'e düşmüş olması da oldukça dikkat çekicidir. Özellikle I. ve II. listelerde de işâret olduğu üzere, bunlar genellikle çavuş tımârlarıdır. Yıllık hâsılı 10.000'in üzerinde olan bu nevî tımârlara mutasarrıf olanlar arasında, kâtib ve ser-asker gibi vazîfelere de tesâdüf edilmektedir.

Genel hatlarıyla buraya kadar zikredilmiş olan Lâzıkıyye kazâsı sipâhîleri, henüz sistemin dejenere olmadığı zamânlarda, XVI. asır boyunca, sefer vâki olduğunda cebelüleri ile birlikte tâbî oldukları idârî ünitenin ser-askeri idaresinde³⁹⁶, Kütahya sancağı alay-beyi komutasında toplanarak kânunlarda vâz edilmiş olan askerî mükellefiyetlerini yerine getirmişlerdir. Lâzıkıyye sipâhîlerinin de dâhil olduğu Kütahya sancağı sipâhîlerinin hangi seferlere eştiklerine dâir müteferrik kayıtlar arasında tafsilâtı mâlumât bulunmaktadır. Ancak, fazla ayrıntıya girmemek için, sâdece, 1579 yılına âit bâzı hükümlerde, Kütahya sancağı sipâhîlerinin sancak muhâfazasında kalanların dışındakilerin nevrûzda Anadolu beglerbegisi yanında şark seferine katılmak üzere hareket etmelerinin emredilmiş olduğunu,³⁹⁷ kezâ 1693-94 yıllarında da Sakız adasına düzenlenen sefere çağrılmış olduklarını³⁹⁸ örnek olarak belirtmekle yetinmek durumundayız.

Gene sözkonusu müteferrik vesikâlardan anlaşıldığı kadarıyla, XVI. asrın sonlarına doğru Anadolu'da yaygınlaşan sâhte eşkiyâsının şekâvetinin önüne geçebilmek için, Kütahya sancağı sipâhîlerinin bir kısmı sancak muhâfazası için ayrılmışlardır. Nitekim, daha 1566'da Anadolu beglerbegisine gönderilen hükümlerle, alaybeyileriyle sefere tâyin edilmiş olan sipâhîler hâricinde, Kütahya'dan alçak halli sipâhîlerden 50 neferin memleket muhâfazası için alıkonulması emredilmiştir.³⁹⁹ 1576 Tarihli bir hükümde de, zikrolunduğu şekilde sancak muhâfazası için ayrılmış olan *zuemâ ve erbâb-ı tımâra terakkî ve il*

³⁹⁶ Meselâ I.listede de görüldüğü üzere, 1519-20'de ser-asker olan Osman, Pir Ömer ve Ahmed ile birlikte 12.459 akçalık tımâra, çer-sürücü Emrullah ise müstakilen 4.716 akçalık tımâra mutasarrıftır. Kezâ 28 Safer 979 979/23 Temmuz 1571 târihli Anadolu beglerbegisine yazılan bir hükümde de, Lâzıkıyye çeri-sürücüsü olan Yahyâ'nın bu görevden ferâgat etmesi sebebiyle zikrolunan vazîfenin Simav nâhiyesinde 5.000 akçalık tımârı olan Sendil'e verildiği kaydedilmektedir. (BOA-MD-13, s.244/1794.)

³⁹⁷ Anadolu beglerbegisine 27 Zilkâde 986/ 26 Ocak 1579 târihli hüküm: BOA-MD-32, s.294/537; Kütahya sancağıbegine aynı târihli hüküm: BOA-MD-32, s.292/534; Kütahya ve Gedus ve Uşak ve Küre-i Selendi ve Simav ve Sandıklı ve Lâzıkıyye ve Honaz ve Etranos ve Egrigöz ve Akhisar kadılarına 20 Safer 987/20 Nisan 1579 târihli hüküm: BOA-MD-38, s.76/167.

³⁹⁸ Kütahya beglerbegisine Evâsıt-ı Cemaziyelahir 1104/ 16-26 Şubat 1693 ve Evâhir-i Rebiülahir 1106/9-19 Aralık 1694 târihli hükümler: BOA-MD-104, s.168/731; BOA-MD-105, s.45/213.

³⁹⁹ 27 Receb 973/ 18 Şubat 1566, 15 Ramazan 973/ 6 Nisan 1566, 7 Şevval 973/ 27 Nisan 1566 târihli hükümler: BOA-MD-5, s.391/ 1031-32, 509/1391, 544/1491.

*erinden olanlara hallerine göre dirlik verilmesi emrolunmuştur.*⁴⁰⁰ 17 Ramazan 986/ 17 Kasım 1578 târihli bir hükümde ise, daha önce Kütahya sancağı muhâfazası için 40 sipâhî ile 1 zâime tâyin edilmiş olmasına rağmen, oranın eşkiyâ ve sûhteleri çok olduğundan sipâhîlerin 50'ye iblağı hakkındaki arzın muvâfık olduğu belirtilmektedir.⁴⁰¹ 1584 Târihli hükümlere nazaran, Anadolu defter kethüdâsı Mehmed Beg'in Kütahya ve Hüdavendigâr ve Hamid ve Sultanönü sancaklarında muhafazaya kalan sipâhîlere serdâr tâyin edildiği ve her sipâhînin kendi sancağı muhâfazasında bırakılmayıp başka sancaklara gönderilmesi, ayrıca, birer baş-buğ tâyin edilmesi emredilmiştir.⁴⁰² Gene, 1588,87 ve 88 yıllarında sâdir olan hükümlerde de, askerîn sefere gitmesini fırsat bilen eşkiyânın fesâdını engelleyebilmek için titizlikle sancak muhâfazasına sipâhî ayrılması emredilmektedir.⁴⁰³ Kezâ, 1593 ve 1595 târihli hükümlerde de bu husûsa dikkat çekildikten sonra⁴⁰⁴ 14 Receb 1046/ 12 Aralık 1636 târihli bir hükümde de *mu'tâd-ı kadîm üzre* Andolu eyâletindeki her sancak muhafazasına *otuz nefer alçak hallu erbâb-ı timârın ve beş bin akça timârlu bir nefer baş ve buğ'un* tâyin edilmesi emrolunmaktadır.⁴⁰⁵

Kısacası, buraya kadar zikrolunan bütün bu mâlumâtta da anlaşılacağı üzere, Ayn-ı Ali Efendi'nin verdiği rakamlara göre toplam 29 zeâmet ve 975 timârı bünyesinde barındıran⁴⁰⁶ Kütahya sancağına tâbi olan Lâzıkıyye kazâsı,

⁴⁰⁰ Anadolu beglerbegisine 25 Recbe 984/ 18 Ekim 1576 târihli hüküm: *BOA-MD-28*, s.187/436.

⁴⁰¹ Anadolu beglerbegisine 17 Ramazan 986/ 17 Kasım 1578 târihli hüküm: *BOA-MD-35*, s.374/950.

⁴⁰² Anadolu beglerbegisine 18 Safer 992/ 1 Mart 1584 târihli hükümler: *BOA-MD-44*, s.210/442.219/460.

⁴⁰³ Anadolu beglerbegisine 15 Rebiülevvel 993/ 17 Mart 1585 târihli hüküm: *BOA-MD-53*, s.276/797; Anadolu defter kethüdâsı Mehmet Beg'e Rebiülâhir 993/ Nisan 1585 târihli hüküm: *BOA-MD-58*, s.2/13; Anadolu beglerbegisine 993/1585 ve 10 Cemâziyelevvel 996/ 8 Nisan 1587 târihli hükümler: *BOA-MD-59*, s.50/219; *BOA-MD-63*, s.43/61; Kütahya sancağında olan kadılara 23 Cemâziyelevvel 996/21 Nisan 1588 târihli hüküm: *BOA-MD-62*, s.221/498.

⁴⁰⁴ Anadolu beglerbegisine Evâil-i Ramazan 1001/ 1-10 Haziran 1593 ve 1004/ 1595 târihli hükümler: *BOA-MD-71*, s.4/12; *BOA-MD-74*, s.92/318.

⁴⁰⁵ Anadolu beglerbegisine ve Kütahya mollarına ve eyâlet-i mezbûrede vaki' olan kadılara 14 Receb 1046/ 12 Aralık 1636 târihli hüküm: *BOA-MD-86*, s.74.

⁴⁰⁶ *Kavânin-i Âl-i Osman*, s.44.

bünyesindeki mîrî arâzînin büyük bölümünün tahsis edilmiş olduğu önemli bir tımâr potansiyeline sâhip bir idârî ünite olarak görünmektedir.

SONUÇ

M.Ö. III. Asır ortalarında tesis edilmiş olup, Roma devrinde en parlak dönemini yaşamış olan, ancak yol sisteminin değişmesi ve benzeri gelişmelerle Bizans döneminde devamlı sûrette gerileyerek harâb olmaya yüz tutmuş olan Laodikeia, Türklerin burada ilk defa görüldüğü 1070 yılından itibaren mütemâdiyen Selçuklu ve Türkmenlerin akınlarına mâruz kalmış ve şehrin devamlı el değiştirmesiyle sonuçlanan çarpışmalardan sonra nihâyet XIII. yüzyıl başlarında kesin olarak Türk hâkimiyetine girmiştir. Bölgeye intikâl eden Türkler, oldukça yıpranmış halde buldukları Laodikeia'ya yerleşmek yerine, bugünkü yerinde yeni bir şehir vucûda getirmeyi tercih etmişler ve böylece, XIII. asrın ortalarına kadar bugünkü Denizli'nin çekirdeğini teşkil etmişlerdir. Uc Türkmenlerinin *Lâdik* ile birlikte *Tonguzlu* adını verdikleri bu şehir etrâfında, 1260'daki ilk tecrübeden sonra, XIV. asrın başlarında İnanç Bey'in önderliğinde *İnançoğulları* adıyla müstakil bir beylik kurmaya muvaffak olmuşlar ve bu bölgedeki hâkimiyetlerini, kesin tesbit edilememekle beraber 1360'larda Germiyanogulları idâresine girinceye kadar devâm ettirmişlerdir. Denizli, Selçuklu, Moğal ve özellikle İnançoğulları döneminde, gerek iktisâdî, gerekse ilim ve kültür hayâtı bakımından en parlak dönemlerini yaşamıştır.

Araştırmaya esas teşkil eden kazâ dâiresi, Germiyanoglu Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hâtun'u yıldırım Bâyezid'e gelin etmesiyle birlikte, cihaz olarak verilen topraklar arasında Osmanlılara geçmiş ve 1381'de Yıldırım Bâyezid'in bölgeye tâyin edilmesiyle birlikte durum tescil edilmiştir. Ancak, 1402 Ankara savaşını tâkiben, Timur tarafından tekrar Germiyanogullarına iade edilmesinden sonra, tekrar 1429'da nihâî olarak Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Bunun üzerine kazâ dâiresini teşkil eden bölge, merkez ile birlikte, İbsili, Kaş-Yenice ve Aydos nâhiyelerinden oluşan bir kazâ addedilerek doğrudan Kütahya sancağına bağlanmıştır. XV ve XVI yüzyıllar boyunca muhâfaza edilmiş olan bu durum, 1571'de, kazânın, bugünkü Eşme, Alaşehir ve Kiraz arasındaki kuzey-batı

uzantısını teşkil eden Aydos'un, 1582-86 yıllarında da, ibsili (Sarayköy) ve Kaş-Yenice (Buldan-Güney)nin kazâdan ayrılarak müstakil kadılık hâline gelmeleriyle birlikte önemli değişikliğe uğramıştır. Bölgedeki bu yeni idârî düzenleme ile birlikte, hemen hemen bugünkü merkez ilçe hudutları dâhilindeki arâzî ile sınırlanan kazâ dâiresi, XVII. yüzyıl boyunca önemli bir değişikliğe uğramamıştır.

XIII. Asrın başlarından itibaren teşkil edilen iç kale etrâfında gelişmiş olan şehir, XVI. asırda, 21'i müslüman olmak üzere toplam 22 mahalleden ibârettir. Nüfus itibâriyle bunların en büyükleri, Câmî-i Kebîr, Küreciler ve Meydan mahalleleridir. Şehirde 1530'da toplam 1176, 1571'de ise 1.228 vergi mükellefi kaydedilmiştir. Buna göre, şehrin tahmînî tolam nüfusu 1530'da 4.824 iken 1571'de %27.28'lik bir artışla 6.140'a yükselmiştir. Şehirdeki gayr-ı müslim nüfusun toplam nüfusa nisbeti ise 1530'da 72 nefer ile % 6.12 iken, 1571'de 46 nefer ile % 3.74'e düşmüştür. İki tarih arasındaki 40 yıllık zaman zarfında %36.11 nisbetinde azalmış olan gayr-ı müslim zümrenin tamâmıyla Rumlardan ibâret olduğu anlaşılmaktadır.

Şehrin fizikî yapısında son derece önemli olan yapılar arasında câmî, mescid, zâviye, medrese ve hamamlar önemli bir yer tutmaktadır. Tahrir defterlerine göre, şehirde XVI. asırda 2 câmî ile 3 mescid bulunmaktadır. XVII. Yüzyılda ise, Kâtib Çelebi'ye göre câmî sayısı 7'ye çıkmıştır. Kezâ, Evliyâ çelebi'de toplam 55 mihrâbın bulunduğunu kaydetmektedir. Şehrin tek Medresesi ise, XIV. asrın ortalarında teşkil edilmiş olan İshak Beg medresesi'dir.

Şehrin merkezinde bulunan ve XVI-XVII asırlarda meskeninhiç bir merkezin yer almadığı iç kale, tamâmiyle iktisâdî ve ticârî fâliyetlerin yoğunlaştığı bir ticârî kompleks durumunda idi. Merkezde bulunan Bezzâzistan'a göre şekillenmiş olan ve çarşı-pazar fonksiyonunu icrâ eden bu kompleksde, tahıl pazarı, şemhâne, tâhunhâne, başhâne ve eyâzihâne'den başka toplam 198 vakıf dükkan bulunuyordu. Bu sayı XVI. asır sonlarında 206'ya çıkmıştır. Han madde kaynaklarına bağlı olarak, şehrin sînâî ve ticârî hayâtında dokumacılık ve

kökboya başta olmak üzere boyacılık ve sair yan sektörler oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Kısacası, yıllık 65.000 akçalık ihtisâbiyesinden de anlaşıldığı kadarıyla, önemli bir iktisâdî potansiyele sâhip olan şehrin hâssa tahsis edilmiş olan toplam hâsılı 1530 ve 1571 tarihlerinde değışmeden 269.475 akça olarak tesbit edilmiştir.

Şehrin dışında, kazâ dâiresindeki kır iskân merkezleri, köy mezraa ve çiftliklerden ibârettir. Bunların kuruluşu ve gelişmesinde kalabalık uc Türkmen gruplarının yerleşmeleriyle birlikte, özellikle sâdece 14'ünün tesbit edilmiş olduğu zâviyeler önemli rol oynamışlardır. 1530 Tarihli icmâl deftere göre, kazâ dâiresinde 137'si mîriye, 34'ü de vakfa tahsis edilmiş olan toplam 171 köy ile 42 mezraa bulunmaktadır. Kazâyı eksiksiz ihtivâ eden tek mufassal olan 1571 târihli defterde ise Aydos'un ayrılmasıyla birlikte, 123 köy, 36 mezraa ve 19 çiftlik tesbit edilmiştir. Bu köylerin 56'sı İbsili, 41'i Lâzıkıyye, 26'sı da Kaş-Yenice nâhiyesi hudutları dâhilinde bulunmaktadır. Kazâdaki reâyâ köy, mezraa ve çiftliklerinden başka, 5 nâhiye hâlinde teşkilatlanmış, geniş çaplı bir piyâde teşkilâtı ve çok sayıda yaya çiftliği bulunmaktadır. Bu cümleden olarak, 1466'da 70 köyde 125, 1530-31'de 51 köyde 101, 1571'de de 52 köyde 97 çiftlik tesbit edilmiştir. Bu çiftlikler, 1582 yılında teşkilâtın ref' olunmasıyla birlikte tumâra tahsis edilmiştir. Kazânın kır kesiminde zikrolunan unsurlardan başka, konar-göçer yörük teşekkülleri de önemli bir yer tutmaktadır. Bu cümleden olarak, kazâ dâiresinde Kayı, Seyyid Ebûl-Vefâ, Aydos, Çobanlar ve Akıncı yörük cemâatlerine tesâdüf edilmektedir. Kazânın en büyük yörük teşekkülü, aynı zamanda Anadolu Kayılarının da en büyük grubu olan Kayı yörükleri cemâati olup, 1520'de 999, 1530'da 1.343, 1571'de de 1.023 nefer kaydedilmiştir. Bunu 1530'daki nefer sayısına göre, 422 nefer ile Aydos, 405 nefer ile Çobanlar, 204 nefer ile Seyyid Ebû'l-Vefâ ve 173 nefer ile Akıncı yörükleri tâkib etmektedir.

Bütün bu unsurlarla birlikte, şehir halkının da hesâba katılmasıyla, kazânın toplam nüfusu ancak iki târihte tesbit edilebilmektedir. Bunlardan 1530'da, 11.349

neferin kaydedilmiş olduğu kazânın tahminî nüfusu 42.839 olarak tesbit edilmiştir. Bunun, % 58.21'ini çiftlik-köyü reâyâ, %22.43'ünü konar-göçer teşekküller, %10.36'sını şehirli, %8.98'ini de yaya-yamaklar teşkil etmektedir. Bu aynı zamanda, mezkûr târihte kazâda bulunan 42.839 kişinin sâdece %10.36'sının şehirde, geri kalan %89.64'ünün ise kır kesiminde yaşadığını göstermektedir. 1571'de ise, toplam 10.593 neferin kayıtlı bulunduğu kazâ nüfusu, 42.497 olarak tesbit edilmiştir. Aradan geçen 40 yıla rağmen, toplam nüfusta önemli bir değişiklik görülmemesi, Aydos nâhiyesinin 19 köy ile birlikte 1571'de kazâdan ayrılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Zikrolunan târihte tesbit edilmiş olan kazâ nüfusunun yaklaşık %69'unu çiftçi-köylü reâyâ, %12'sini şehirli, %11'ini yaya-yamak, %8'ini de konar-göçer teşekküller oluşturmaktadır.

Kazânın kır kesiminde bulunan reâyânın hemen tamâmı zirâatla meşgûl olmaktadır. Büyük Menderes ve Çürüksu vâdilerinin teşkil ettiği Denizli, Sarayköy ve Buldan ovaları, bol su kaynaklarıyla, pamuk, çeltik ve sâir hubûbat üretimi başta olmak üzere, sâir zirâî mahsûller itibâriyle kazânın en verimli zirâat sahâları durumundadır. Tahrir defterlerindeki ilgili rakamların değerlendirilmesiyle, 1520-30 târihlerinde, kazâda, yaklaşık 153.739 dönüm zirâata kâbil toprak olduğu anlaşılmaktadır. Bunun %39.31'i İbsili, %24.76'sı Aydos, %19.88'i Kaş-Yenice ve %16.03'ü de Lâzıkıyye nâhiyesi hudutları dâhilindedir. 1571'de ise, Aydos'un kazâdan ayrılmasıyla, ekilebilir toprak mikdârı, %48,58'i İbsili, %28.94'ü Kaş-Yenice, %22.46'sı da Lâzıkıyye'de olmak üzere, 148.221 dönüme düşmüştür.

Tahrir defterlerinde bulunan vergi kayıtlarına göre, kazâda en fazla istihsâl edilen zirâî mahsûllerin hubûbat ve bakliyat olduğu anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, buğday ve arpa başta olmak üzere önemli miktârda burçak, yulaf, çavdar, nohut, darı, mercimek, bakla, çörek otu, soğan ve bögrülce istihsâl edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim, 1571 yılında, kişi başına 3.89 kile buğday, 3.08 kile arpa düşmektedir. İbsili ve Kaş-Yenice nâhiyelerinde, kişi başına düşen hubûbat

mikdarının çok daha yüksek olduğunu da belirtmek gerekir. Bununla birlikte, kazâda önemli miktarda istihsâl edilen zirâî mahsûllerden birisi de çeltiktir. 1530'larda 14, 1571'de ise 18 köyde çeltik üretimi yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında, kazâda üretilen diğer önemli bir mahsûl de pamuktur. Tahmîni rakamlarla, 1520-30 yıllarında, 96 köy ve mezraada, 425.520 kıyye üretilirken, 1571'de bu rakam 827.790 kıyyeye çıkmıştır. Bütün bunların dışında, kazâda, önemli miktârlarda susam ile bağ, bahçe ve bostan mahsûlleri yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Diğer tarftan, yörük teşekkülleri başta olmak üzere, kazâ nüfusunun önemli bir kısmının, koyun ve kovan başta olmak üzere, aynı zamanda hayvancılıkla da meşgûl olduğu görülmektedir.

Kazânın kır kesiminde bulunan yegâne sînâî teşekkül değirmenlerdir. Bol akarsu kaynaklarına bağlı olarak, tahrir defterlerinde, 1520-30'larda 42 köyde 163, 1571'de ise 35 köyde 144 değirmen kaydedilmiştir. Gene kır kesiminin yegâne ticârî teşekkülü olan pazar bakımından da kazânın, bağlı bulunduğu sancak içerisinde önemli bir potansiyele sâhip olduğu görülmektedir. 1520'de sâdece 2 pazar tesbit edilmiş olmakla berâber, kazânın eksiksiz kaydedilmiş olduğu 1530'da 5 pazar tesbit edilmiştir. 1571 yılında ise Kütahya sancağında mevcut olan 37 pazarın 8'inin Lâzıkıyye kazâ dâiresinde kurulduğu anlaşılmaktadır.

Tasarruf şekli îtibâriyle kazâ toprakları vakıf-mülk ve mîrî olmak üzere, en genel anlamda iki kısma ayrılmıştır. 1530 yılı rakamlarına göre, kazânın 1.034.908 akçalık hâsılının %76.89'unu teşkil eden 795.783 akçası mîrî olarak, hâs, zeâmet ve timâra, %23.10'unu teşkil eden 239.125 akçalık kısmı ise evkâf ve emlâke tahsis edilmiştir. Kazâ vakıf gelirlerinin cüzî bir kısmı, kazâ dâiresindeki câmî, meşid, zâviye ve benzerî müesseselere bağlanmış olup, büyük, çoğunluğu hâriçteki büyük vakıflara tahsis edilmiştir. Mezkûr târihte mîrîye ayrılmış olan gelir kaynaklarının %49.96'sı hâssa, %50.04'ü ise zeâmet ve timâra tahsis edilmiştir. XVI. Asır boyunca, pâdişah ve şehzâde hâssına ayrılmış olan gelir kaynakları içerisinde, nefs-i Lâzıkıyye hâsılı önemli bir yer tutmaktadır. Diğer

taftan, kazâda, 1520'de 7, 1528-29'da 4, 1571'de de 11 zeâmet tesbit edilmiştir. Gene, kazâ bünyesinde, 1520'de 61, 1528-29'da 59, 1554'de 91, 1571'de de 57 tımâr kaydedilmiştir. Bunların, tahsis edilen gelir îtibâriyle her dört târihte de, genellikle 1001-3000 kategorilerinde yoğunlaştıkları görülmektedir.

Kısacası, bütün bunlar Lâzıkıyye kazâsının XVI ve XVII. asırlarda büyük demografik ve ekonomik potansiyeliyle, tâbi olduğu Kütahya sancağı bünyesinde olduğu kadar Osmanlı taşra teşkilâtının batı Anadolu bölümünde de önemli bir yer tuttuğu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV KAYNAKLARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

a) Tahrir Defterleri (TD)

Nr. 1051, 45, 49, 369, 438, 3m, 447, 510, 152, 682

b) Mühimme Defterleri (MD)

Nr. 3, 5,6, 7, 10,12, 13, 14, 15, 16, 19, 23, 24,26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 38, 40,41, 42, 43, 44,45, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 55, 58, 59, 62,67, 68, 69,70,71, 72, 73, 74, 78, 79, 81,82, 84, 85, 86, 89, 92, 96, 98, 99, 100, 101, 102,103,104,105, 106, 108, 110,111,

c) Mühimme Zeyli (MZ)

Nr. 2,3,6,8.

d) Bâb-ı Âsâfi, Divân (Beylikçi) Kalemî Mühimme Defterleri (A.DVN.MHM)

Nr.792/6, 945/159, 946/160, 983/152.

e) Mâliyeden Müdevver Defterler (MAD)

Nr.2498, 3826, 115, 450, 2749, 4954, 2001, 6065, 7187, 17893, 17668, 16310, 18181, 15307, 15575, 15437, 3462, 2787, 1980, 2740, 3850, 13810, 6625, 3836, 6572, 2412, 3830, 2446, 5025, 3023, 9480, 2500, 3030, 2987, 5048, 10304, 5031, 3840, 3005, 450, 8482, 4482, 3476, 5402, 3451, 4483, 4488, 3909, 4418, 4954, 5564, 3891, 17893, 16310, 18181, 2498, 233.

f) Kâmil Kepeci Tasnifi (KK)

Mevkufat Defterleri (MKF)

Nr.2645/100, 2652/20, 2693/148, 2797/251, 2657/112, 2575/32, 2623/78, 2625/80, 2627/82, 2624/79, 2564/22, 2572/29, 2580/37, 2618/73, 2635/90, 2688/123, 2665/120, 2728/183, 2766/220, 2646/101, 2651/106, 2653/108, 2657/112, 2659/114, 2662/117, 2636/91, 27441/21, 2575/32, 2656/111,2683/138, 2705/160, 2721/176, 2797/251, 2562/20, 2693/148, 2753/207.

Ruus Defterleri

Nr.5-A, 6-A,67/7, 216/917.

Tahvil Defterleri

Nr:291/12, 348/69, 410/131.

Diğer Defterler

Nr. 63, 67/17, 291/12

g) *Ruznamçe (Timâr ve Zeâmet Tevcîh) Defterleri (RD)*

Nr.1, 17, 46, 127, 136, 138, 147, 184, 190,210, 213, 224, 227, 232, 243, 278,279, 282, 285, 289, 332, 337, 344, 354, 368, 386,438, 445, 451, 469, 502, 515, 528, 570, 591, 602.609, 622, 635, 652, 660, 664, 681, 694, 727,758,

ğ) *Bâb-ı Defteri Mevkufat Kalemi Defterleri (D.MKF)*

Nr.27429/11, 27441/21, 27574/139, 27432/4, 27445/25, 27468/46, 27516/91., 27447/26.

h) *Bâb-ı Âsâfi, Defterhâne-i Âmire Defterleri (A.DFE)*

Nr.566,660.

ı) *İbnülemin Tasnifi*

Evkaf, Nr. 776/2, 2810/8.

i) *Ali Emîri Tasnifi*

IV. Mehmed devri, Nr. 2333, 2334; II. Süleyman devri, Nr. 2775.

2-*Topkapı Sarayı Müzeri Arşivi (TSMA)*

Defter Nr. 166,929,4040,7625.

3-*Ankara, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kayûd-ı Kadîme Arşivi (TKGM-KKA)*

Tahrir Defterleri: Nr. 47, 48, 158, 230, 256, 560.

4-*Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)*

Defter Nr. 229, 1091, 479, 601, 1862, 588, 619.

5-*Afyon Müzesi- Ankara Milli Kütüphâne*

Denizli Şer'iyye Sicilleri: 1,2,3,4,5.

SALNÂMELER

Aydın Vilâyeti Salnâmeleri (SVA)

Yıl, 1307, 1311, 1312, 1314, 1326.

DİĞER KAYNAKLAR VE İNCELEMELER

- ACAROĞLU, M.TÜRKER, "Denizli İlinde Yer Adları", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu (27-30 Eylül 1988) Bildirileri*, Denizli, 1989, s.28-73.
- AHMED TEVHİD, "Denizli (Lâdik) Emâreti", *TOEM*, 13 (1 Nisan 1928), s.809-813.
- AHMED REFİK, Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200), İstanbul,1989.
- AHMED LÜTFİ, Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, (Yay. Münir Aktepe), İstanbul, 1984.
- AKA, İSMAİL, *Timur ve Devleti*, Ankara, 1991.
- AKÇA, F. AKÇAKOCA, *Laodikya*, Denizli, 1937.
- _____ "Timurlenk Denizli'de", *İnanç*, 18 (Ağustos 1938), s.10-15.
- _____, "Denizli'nin Eski Mahalle ve Köy Adları", *İnanç*, VIII/100 (Kasım 1945), s.11-15.
- _____, *Küçük Denizli Tarihi*, Denizli, 1945.
- AKDAĞ, MUSTAFA, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar" *DTCFD* XXIII/1-2 (1955), s.38-49.
- _____ "Tımar Rejiminin Bozuluşu", *DTCFD*, III/4 (1945), s.419-431.
- _____ *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Ankara, 1975.
- _____ *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, I-II, Ankara, 1979.
- AKGÜNDÜZ, AHMET, *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, 3.Kitap *Yavuz Sultan Selim Devri Kânunnâmeleri*, İstanbul, 1991;5. Kitap, *Kânuni Devri Kânunnâmeleri*, II. Kısım, Eyâlet Kânunnâmeleri (I), İstanbul, 1992.
- _____ *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara, 1988.
- AKIN, HİMMET, *Aydınöğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara, 1968.
- AKTEPE, MÜNİR, "XVII. Asra Ait İstanbulÂkazâsı Ararız Defteri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, III (1957), s.109-137.
- ÂLÎ, "İnançoğulları", *TTEM*, X/87 (1 Temmuz), s.205-261.
- ALTUNDAĞ, ŞİNASI, "Osmanlılarda Kadıların Salâhiyet ve Vazifeleri Hakkında", *VI. Türk Tarihi Kongresi Zabıtları*, Ankara, 1967, s.342-54.

- ARIKAN, MUZAFFER, "Yaya ve Müsellenlerde Toprak Tasarrufu", Atatürk Konferansları, VIII (1975-76), Ankara, 1983.
- _____, *XV.Asırda Yaya ve Müsellemler Ocakları*, (A.Ü. Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara, 1968.
- ARIKAN, ZEKİ, "İkinci Uluslararası Osmanlı Tapu Tahrir Defterleri Sempozyumu (Defter Kongresi) Erlangen 18-19 Mart 1994", *Tarih ve Toplum*, 125 (Mayıs 1994), s.46-48.
- _____, "Hamid Sancağında Çift Resni", *TİD*, I (İzmir 1983), s.36-38.
- _____, "I. Milletlerarası Osmanlı Tahrir Defterleri Sempozyumu (Konya, 26-28 Ekim 1992)", *Tarih ve Toplum*, 109 (Ocak 1993), s.18-19.
- _____, "XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Çeltik Üretimi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (21-25 Ağustos 1989) Tebliğler*, Ankara, 1990, s.447-481.
- _____, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir, 1988.
- _____, "Hamid Sancağındaki Timar Düzenine İlişkin Araştırmalar", TED, 12 (İstanbul 1981-82), s.102-126.
- ARSEVEN, C.ESAD, "Mescid", *Sanat Ansiklopedisi*, III/15 (İstanbul, 1966), s.1308.
- AŞIK PAŞAZADE, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi* (Haz. H.N. Atsız), Ankara, 1985.
- ATALAR, MÜNİR, "Şer'iyeh Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe", *İİED*, IV (Ankara, 1980), s.303-328.
- AYN-I ALİ EFENDİ, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsâ-i Mezâmin-i Defter-i Divân* (Haz. Tayyib Gökbilgin), İstanbul, 1979.
- BAER, GABRIEL, "The Administrative Economic and Social Functions of Turkish Guilds", *IJMES*, I/1 (Jan. 1970), s.28-50.
- BALTACI, CAHİT, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976.
- BARKAN, Ö.LÜTFİ, "Avârız", *İA*, II, s.13-18.
- _____, "Çiftlik", *İA*, III, s.392-397.
- _____, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İFM*, XV/1-4 (İstanbul, 1955), s.251-329.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler", *VD*, II (1942), s.279-387.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıflarının Hukûkî Statüsü", *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, İstanbul, 1980, s.743-788.

- _____, "Öşür", *İA*, IX, s.482-788.
- _____, "Tahrir defterlerinin istatistik verimleri hakkında bir araştırma", *IV. Türk Tarih Kongresi (10-14 Kasım 1948), Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara, 1952, s.290-294.
- _____, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller, İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıflarının Hususiyeti", *Toplu Eserler I*, s.253-266.
- _____, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", *Toplu Eserler I*, İstanbul, 1980, s.125-149.
- _____, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve Hakana mahsus istatistik defterleri (1)", *İFM*, II/1 (İstanbul, 1941), s.29-59; II, *İFM*, II/2 (1941), s.214-247.
- _____, "Tımar", *İA*, XII/1, s.286-333.
- _____, *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukûkî ve Mali Esasları I, Kânunlar*, İstanbul, 1945.
- _____, "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kânunlar", *Tarih Vesikaları*, I/5, s.326-340; II/7, s.15-40; II/9, s.168-177.
- _____, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *TM*, X (İstanbul, 1953), s.1-26.
- BARKAN, Ö.L.-AYVERDİ, E.H., *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 935 (1546) Tarihi*, İstanbul, 1970.
- BAYKARA, Tuncer, *Denizli Tarihi*, İkinci Kısım 1070-1429, İstanbul, 1969.
- _____, "Denizli Hakkında Tarihi ve Kültürel Temel Bilgiler", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu (27-30 Eylül 1988) Bildiriler*, Denizli, 1989, s.9-15
- BAYKARA, "Denizli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9, s.155-59.
- _____, "Denizli'de Yeni Bulunan İki Kitabe", *Bellekten*, XXXIII/130 (Nisan 1969), s.159-162.
- _____, "Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir", *TED*, 6 (Ekim 1975), s.75-104
- _____, "Kökboya", *İÜCED*, 7/4 (İstanbul 1964), s.221-26.
- _____, "Honaz Şehri ve Selçuklu Devrindeki Önemi", *İTED*, VII/3-4 (İstanbul 1979), s.207-210.
- _____, "Türkiye Selçuklularında İdari Birim ve Bununla İlgili Meseleler", *VD*, XIX (1985), s.49-60.

- _____, „*Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, İzmir, 1993.
- _____, „*Aydın Eyâleti (XIX Yüzyılda)*, (İ.Ü.Ed.Fak.Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul,1966.
- _____, „*Hınıs ve Malazgirt Sancakları Yer Adları (XVI.Yüzyıl)*, Ankara, 1991.
- _____, „*Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Ankara,1990.
- _____, TUNCER, „*Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Ankara, 1988
- _____, „*Türk Şehri (XI.Yüzyıla Kadar)*, (İ.Ü.Ed.Fak. Basılmamış Doktora Tezi),İstanbul, 1970.
- _____, „*Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara,1985.
- BAYRAM, MİKAİL, „*Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya, 1991.
- BAYSUN, CAVİD, „*Ayas Paşa*”, İA, II, s.43-47.
- _____, „*Nâib*”, İA, IX, s.50-52.
- BELDICEANU, NICOARA, „*Code de Lois Coutumieres de Mehmed II Kitâb-ı Qavânîn-i 'Örfiyye-i Osmânî*, Wiesbaden, 1967.
- _____, „*XIV.Yüzyıldan XVI.Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar (Çev.M.Ali Kılıçbay)*,Ankara, 1985.
- BERKİ, A.HİMMET, „*Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahi*”, *VD*, V (1962), s.127-29.
- BRAUDEL, FERNAND, „*Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I (Çev. M.Ali Kılıçbay)*, İstanbul, 1989.
- ÇAĞATAY, NEŞET, „*Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyânın Mîrî Arazide Toprak Tasarrufu ve İntikal Tarzları*”, *IV. Türk Tarih Kongresi (10-14 Kasım 1948) Tebliğleri*, Ankara, 1952, s.428-433.
- _____, „*Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler*”, *DTCFD V/5* (Ankara 1947), s.487-511.
- _____, „*Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Konya, 1981.
- ÇAKIR, SABRİ-ERBAŞ, MEHMET, „*Giresun'da Kentleşme Kentsel Yerleşmelerin Kademelenmesi*”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (1-3 Haziran 1988) Bildirileri*, Samsun, 1990.
- ÇAY, M.ABDÜLHALUK, „*Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası, Sultan II. Kılıçarslan ve Karamıkbeli (Myriokefalon) Zaferi*, İstanbul, 1984.

- ÇETİNTÜRK, SELAHADDİN, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yürük Sınıfı ve Hukûkî Statüleri", *DTCFD*, II (Ankara 1943), s.107-108.
- CEZAR, MUSTAFA, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul, 1977.
- _____, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul, 1985.
- CEZAR, YAVUZ, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul, 1986.
- CHANDLER, RICHARD, *Travels in Asia Minor 1764-1765* (Ed. Edith Clay), London, 1971.
- †CHAPUT, E, *Türkiye'nin Tektonik Tarihçesine Umumi Bir Bakış* (Çev. Hamit Nafiz), İstanbul, 1931.
- COOK, M.A., *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, New York, Toronto, 1972.
- CUMBUR, MÜJGAN "Denizli Kültür Tarihinde Gaziler ve Ahiler", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu (27-30 Eylül 1988) Bildirileri*, Denizli, 1989, s.16-21.
- _____, "Anadolu Şehirlerinin Kuruluşunda Ahilerin Yeri", *Türk Kültürü ve Ahilik, XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul, 1986, s.87-93.
- DARKOT, BESİM, "Şehir Coğrafyası ve Şehirselleşme Fonksiyonları", *FÜD (Sosyal Bilimler)* 3/1 (Elazığ 1989), s.87-94.
- _____, "Denizli", *İA*, III, s.527-531.
- _____, *Türkiye İktisadi Coğrafyası*, İstanbul, 1972.
- DARKOT, BESİM-TUNCEL, METİN, *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul, 1988.
- DEMİRTAŞ, FARUK, "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Oğuz Boyları", *DTCFD*, VII/2 (Haziran 1949), s.359-362.
- Denizli İl Yıllığı* 1967, Ankara 1968.
- DOĞAN, A.İŞİK, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları: Tekke ve Zaviyeler*, İstanbul, 1977.
- DOĞRU, HALİME, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem- Taycı Teşkilatı (XV-XVI Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul, 1990.
- _____, *XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağında Ahiler ve Ahi Zâviyeleri*, Ankara, 1991.
- ELÇİN, ŞÜKRÜ, "Denizli Dokumacılığı Üzerine Notlar", *Türk Etnografya Dergisi*, V (1962), s.5-8.

- ELİBÜYÜK, MESUT, "Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak ,Mufassıl Defterler", *Coğrafya Araştırmaları*, I/2, (Ankara Şubat 1990), s.11-42
- EMECEN, FERİDUN, "Evliya Çelebi'nin Manisa'ya dair Verdiği Bilgilerin Değeri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(1988), s.215-223.
- _____, "Kayacık Kazâsının Avârız Defteri", *TED*, 12(İstanbul 1981-82), s.159-170.
- _____, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri (28-29 Mayıs 1990) Bildiriler*, İstanbul, 1991, s.143-146.
- _____, "XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İaşesi İçin Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkiyat", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri (29 Mayıs-1 Haziran 1988) Bildiriler*, İstanbul, 1989, s.197-227.
- _____, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara, 1989.
- ERCAN, YAVUZ, "Türkiye'de XV ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hkukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu", *Bellekten*, XLVII/188 (1983), s.119-149.
- ERDER, L.-FAROQHİ, SURAIYA, "Population Rise and Fall in Anatolia 1550-1620", *MES*, XV (1979), s.328-345.
- _____, "The Development of the Anatolian Urban Network During the Sixteenth Century", *JESHO*, XXIII/3 (1980), s.265-303.
- ERDOĞAN, AYTEKİN, *Batı Anadolu Şehir Surlarının Gelişimi*, (E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1989.
- ERDOĞRU, M.AKİF, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Beyşehir Sancağı (1466-1584)* (A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1989.
- ERGENÇ, ÖZER, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Tebliğleri*, II, Ankara, 1981, s.1265-1274.
- _____, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", *Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) Kongresi (11-13 Ocak 1977) Tebliğleri*, Ankara, 1980, s.103-109.
- _____, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984), s.69-78.
- _____, "Some Notes on the Administration Units of the Ottoman Cities", *Urbanism in Islam, The Proceedings of the International*

- Conference on Urbanism in Islam* (Oct. 22-28, 1989), I, Tokyo, 1989, s.426-441.
- _____, „1580-1596 Yılları Arasında Ankara ve Konya Şehirlerinin Mukayeseli İncelemesi Yoluyla Osmanlı Şehirlerinin Kurumları ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Deneme (A.Ü. DTCF Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1973.
- ERGİN, KAZIM- GÜÇLÜ, UĞUR- UZ, ZEKİ, *Türkiye ve Civarının Deprem Kataloğu (M.S. II. Yılından 1964 Sonuna Kadar)*, İstanbul, 1967.
- ERGİN, OSMAN, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul, 1939.
- _____, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul, 1936.
- ERYILMAZ, BİLAL, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İzmir, 1988.
- EVLIYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, IX, İstanbul, 1935.
- EYİCE, SEMAVİ, "Mescid", *İA*, VIII, s.1-118.
- _____, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Olarak Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İFM*, XXIII/1-2 (İstanbul, 1963), s.1-80.
- FAROQHİ, SURAIYA, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar: İçil, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın, Mentеше", *ODTÜ Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı* (Ankara 1979), s.39-85.
- _____, "A map of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)", *Osmanlı Araştırmaları*, IV (1984), s.161-173.
- _____, "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatnamesine Kadar Çorum", *Çorum Tarihi*, Ankara, 1981, s.81-115.
- _____, "Notes on the Production of Cotton and Cotton Cloth in XVIth- and XVIIth- Century Anatolia", *The Journal of European Economic History*, VIII/2 (1979), s.405-417.
- _____, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth-Century Anatolia", *IJTS*, I (1979), s.19-53.
- _____, *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia, Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650*, Cambridge, 1984.
- FEKETE, L., "Türk Vergi Tahrirleri" (Çev.Sadrettin Karatay), *Bellekten*, XI/42 (Nisan 1947), s.299-328.

- GENÇ, MEHMET, "Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri", Ahilik ve Esnaf (Konferanslar ve Seminer Metinler ve Tartışmalar), İstanbul, 1986, s.113-130.
- GOFMAN, DANIEL, *İzmir and the Levantine World, 1550-1650*, Washington, 1990.
- GÖKBİLGİN, TAYYİB, "Kütahya", *İA*, VI,s.118-126.
- _____, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul, 1957.
- _____, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataacılar*, İstanbul, 1952.
- GÖKÇE, TURAN, "1830 Genel Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Denizli Şehri Nüfusu Hakkında Bir Değerlendirme", *TİD*, VI (İzmir 1989), s.169-182.
- GÖNEY, SÜHA, *Büyük Menderes Bölgesi*. İstanbul, 1975.
- _____, *Şehir Coğrafyası*, İstanbul, 1984.
- GOTMAN, JEAN, *Şehirselleşmenin Gelişmesi*, (Çev. Nazmiye ÖZGÜÇ), İstanbul, 1976.
- GOWAN, B.Mc., "Osmanlı Avârız Nüzül Teşekkülü", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Bildirileri*, II, Ankara, 1981, s.1327-31.
- GÖYÜNÇ, NEJAT, "Hane Deyimi Hakkında", *TD*, 32 (Mart 1979), s.331-348.
- _____, "Tarih Başlıklı Muhasebe Defterleri" *Osmanlı Araştırmaları*, X (1990), s.1-37.
- _____, *XV. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, 1991.
- GÖZAYDIN, NEVZAT, "Denizli Adının Doğuşu Efsanesi", *Türk Folklor Araştırmaları*, XVII/337 (Ağustos 1977), s.8071.
- GRAMER, J.A., *A Geographical and Historical Description of Asia Minor*, II, Amsterdam, 1971.
- GÜÇER, LÜTFİ, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabii Olduğu Kayıtlar", *İFM*, XIII/1-4 (1953), s.83-94.
- _____, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", *İFM*, XI/1-4 (Ekim 1949-Temmuz 1950), s.397-416.
- _____, *XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alman Vergiler*, İstanbul, 1964.

- GÜNGÖR, KEMAL, "Denizli Havalisi Yörükleri Üzerinde Antropolojik İlk Tetkik ve Neticeleri", *Türk Antropoloji Mecmuası*, 13(1939), s.19-22.
- GÜRAN, TEVFIK, "Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo-Ekonomik Özellikleri", *İFM Ömer Lütfi Barkan'a Armağan* 41/1-4 (İstanbul, 1985), s.301-320.
- HALAÇOĞLU, YUSUF, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Bazı Anadolu Şehirlerinde Demografik Yapı", *Yakın Tarihimize Van Uluslararası Sempozyumu (2-5 Nisan 1990) Bildirileri*, Ankara, 1990, s.217-222.
- _____, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1991.
- _____, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1988.
- HAMİD SÂDİ, "Anadolu'dan Geçen Kadim Transit Yollar", *Türk Yurdu*, V/28 (Nisan, 1927), s.360-367.
- HEKİMOĞLU, LEVENT, *Denizli ve Yöresi El Dokuma Sanatları* (E.Ü. Müh. Fak. Basılmamış Lisans Tezi), İzmir, 1977.
- HELLING, GEORGE-BARBARA, *Sosyolojik ve İktisadi Bakımdan Türkiye'de Köy* (Çev. Ahmet E.Uysal), Ankara, 1956.
- HINZ, WALTER, "İslam'da Ölçü Sistemleri" (Çev. Acar Sevim), *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (1989), s.1-82.
- HÜTTEROTH-ABDÜLFETTAH, *Historical Geography of Palestine Transjordan and Southern Syria in the late 16th Century*, Erlangen, 1977.
- İLGÜREL, MÜCTEBÂ, "XVII. Yüzyılda Balıkesir Şer'iyeye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Bildirileri*, II, Ankara, 1981, s.1275-1282.
- İNALCIK, HALİL "Adaletnameler", *Belgeler*, II/3-4 (1965), s.67-86.
- _____, "Çiftlik", *EF²*, II, s.32-33.
- _____, "Eyâlet", *EF²*, II, s.721-24.
- _____, "Introduction to Ottoman Metrology", *Turcica*, XX (1983), s.311-334.
- _____, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (İstanbul 21-25 Ağustos 1989), Tebliğler*, Ankara, 1990, s.1-13.
- _____, "Mahkeme", *İA*, VII, s.149-151.

- _____, "Mehmed II", *IA*, VIII, s.506-535.
- _____, "Military and Fiscal Transformation in The Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), s.283-337.
- _____, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu", *Belleten*, XXIII/92 (1959), s.575-610.
- _____, "Rice Cultivation and the Çeltükci-re'aya System in the Ottoman Empire", *Turcica*, XIV (1982), s.59-141.
- _____, "The Emergence of Big Farms, Çiftliks: State, Landlords and Tenants", *Turcica*, III (Paris 1983), s.105-126.
- _____, "İslam Arâzi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1993, s.15-30.
- _____, "Ottoman Methods of Conquest", *SI*, II (Paris 1954), s.103-129.
- _____, *The Ottoman Empire The Classical Age 1300-1600* (Translated by N.Hzkowitz-Colin Inber), London, 1973.
- _____, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, 1987
- İNCEOĞLU, NECATİ, "Denizli Evleri ve Kent Dokusu", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu (27-30 Eylül 1988) Bildiriler*, 1989, s.292-94.
- İSLAMOĞLU-İNAN, HURİCİHAN, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul, 1991.
- JENNINGS, R.C., "Urban Population in Anatolia in the sixteenth century: A study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *IJMES*, VI (1976), s.21-57.
- KAFESOĞLU, İBRAHİM, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1983.
- KAPTAN, Ş.TEKİN, *Denizli'nin Halk Kültürü Ürünleri, I*, Denizli, 1988.
- _____, *Gönül Sultanları Denizli'de (Türbeler-Yatırlar)*, Denizli, 1993.
- _____, "Denizli'de Adet ve Gelenekler", *Merkez Efendi Sempozyumu (27-29 Haziran 1988) Bildirileri*, Manisa, 1989, s.290-306.
- KARAL, E.ZİYA, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara, 1943.
- KARPAT, KEMAL, *Ottoman Poulation 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin, 1985.
- KATİB ÇELEBİ, *Kitab-ı Cihannüma*, İstanbul, 1145.
- KAZICI, ZİYA, "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", *İslam Medeniyeti Dergisi*, V/3 (İstanbul, Mart 1982), s.29-36.

- KAZICI, ZIYA, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul, 1987.
- _____, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul, 1985.
- KEMAL ŞÂKİR, *Denizli*, İstanbul, 1927.
- KOÇMAN, ÂSAF, *İnsan ve Çevre Etkileri Yönünden Ege Ovalarının İklimi* (E.Ü. Yayınlanmış Proje) İzmir, 1992.
- KOÇI BEY RİSÂLESİ (Yay. Zuhuri Danışman), Ankara, 1985.
- KÖPRÜLÜ, FUAD, "Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar", *TM*, II (1926), s.1-32.
- _____, "Vakıf Müessesesinin Hukûkî Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", *VD*, XI (1942), s.1-32.
- _____, "Bac", *İA*, II, s.187-190.
- KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI, *Köy Envanter Etüdlerine Göre Denizli*.
- KRAMERS, J.H., "Mahalle", *İA*, VII, s.144.
- KUBAN, DOĞAN, "Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gözlemler", *VD*, VII (1968), s.53-73.
- _____, *Sanat Tarihimizin Sorunları*, İstanbul, 1975.
- KUNT, METİN, *Sancaktan Eyâlete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978.
- KUNTER, H.BÂKİ, "Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi", *VD*, IV (Ankara 1958), s.39-44.
- KÜTÜKOĞLU, MÜBAHAT S., "Osmanlı Esnafında Oto-Kontrol Müessesesi", *Ahilik ve Esnaf, (Konferanslar ve Seminerler, Metinler ve Tartışmalar)*, İstanbul, 1986, s.55-85.
- _____, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul, 1983.
- LOWRY, HEAT W., "The Ottoman Liva KânunnâmeS Contained in the Defter-i Hâkânî", *Osmanlı Araştırmaları*, II (1981), s.43-47.
- _____, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1483*, İstanbul, 1977.
- LUTHER, USHA M., *Historical Route Network of Anatolia (İstanbul-İzmir-Konya) 1550's to 1850's: A Metodological Study*, Ankara, 1989.
- MALAY, HASAN, "Antik Devirde Denizli Yöresinde Ekonomik Durum", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu (27-30 Eylül 1988) Bildiriler*, Denizli, 1989, S. 295-98.
- MARDİN, EBÜL-ULA, "Fetva", *İA*, s.582-84.

- _____, "Kadı", *İA*, VI, s.42-46.
- MEHMED NEŞRİ, *Kitab-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi I* (Yay. F.R. Unat-M.A. Köymen) Ankara, 1987.
- MEHMED, ARİF, "Kâunnâme-i Al-i Osman", *TOEM* ilavesi.
- MELİKOFF, IRENE, "Denizli", *Eİ²*, II, s.204-205.
- MENAGE, V.L., "Beglerbeg", *Eİ²*, I, s.1159-60.
- MONTRAN, R., "Hısba" (Ottoman Empire), *Eİ²*, III, s.489.
- _____, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, (Çev. M.Ali Kılıçbay - E.Özcan), I, Ankara, 1986.
- MUALLİM, MURAT, *Denizli Hakkında Faydalı Bilgiler*, Denizli, 1933.
- MİROĞLU, İSMET, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazâsı*, Ankara, 1990.
- _____, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı (1518-1566)*, İstanbul, 1975.
- NALBANTOĞLU, H.ÜNAL, "Osmanlı Toplumunda Tarım Teknolojisi, Artı Ürün ve Kent Ekonomisi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri (8-10 Haziran 1973)*, Ankara, 1975, s.33-70.
- OCAK, A. YAŞAR, "Zaviyeler", *VD*, XII (1978), s.247-271.
- OCAK, A. YAŞAR-FAROQHI, SURAIYA, "Zaviye", *İA*, XIII, s.468-70.
- OĞUZ, SÜLEYMAN, *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*, Ankara, 1986.
- OĞUZOĞLU, YUSUF, "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", *OÜEFD*, I (Samsun 1986), s.140-155.
- OKYAY, VİLDAN, "Batı Anadolu Bölgesinde Ulaşım Sistemindeki Değişikliğin Merkezler Kademelenmesi Üzerindeki Etkileri (1844-1914)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 8/3-4 (1981), s.649-682.
- ÖNDER, MEHMET, "Efsaneleri-Destanları ve Hikayeleriyle Denizli", *Merkez Efendi Sempozyumu (27-29 Haziran 1988) Bildiriler*, Manisa, 1989, s.130-136.
- ONGAN, AZİZ, "Kervansaraylar 'Akhan'", *İnanç*, 94-95 (İlkteşrin-İlkKânun 1944), s.4-6.
- ORHONLU, CENGİZ, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, İstanbul, 1990.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul, 1987.
- ORTAYLI, İLBER, "Osmanlı Kadısının Tarihi, Temeli ve Yargı Görevi", *SBFD*, XXX/1-4 (1977), s.119-128.

- Osmanlı Kânunnâmeleri”, *MTM*, I/1 (Mart-Nisan 1331), s.49-112; I/2 (Mayıs-Haziran 1331), s.305-348; I/3 (Temmuz-Ağustos 1331), s.497-544.
- OSMAN NURİ, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, I, İstanbul, 1927.
- ÖZ, MEHMET, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *VD*, XXII (1991), s.429-439.
- ÖZDEĞER, HÜSEYİN, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul, 1988.
- ÖZEL, OKTAY, “XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda “Hariç Raiyyet””, *TDAD*, 43 (Ağustos 1986), s.159-165.
- ÖZERGİN, M.KEMAL, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları* (İ.Ü. Ed. Fak. Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1959.
- ÖZTÜRK, NAZİF, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara, 1983.
- PAKALIN, M.ZEKİ, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul, 1983.
- PALA, AYHAN, *XV-XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri* (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1991.
- PIRENNE, HENRİ, *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması* (Çev. Sadan Karadeniz), İstanbul, 1982.
- RAMSAY, W. M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul, 1961.
- REMAN, RIZA, *Şifalı Su Kullanmak İلمي Balneoloji ve Şifalı Kaynaklarımız*, İstanbul, 1942.
- RUNCIMAN, STEVEN, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III (Çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1987.
- SAHİLLİOĞLU, HALİL, “Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, *ODTÜ Gelişme Dergisi, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, II, Ankara, 1981, s.67-138.
- _____, “Bir Mültezimin Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphâne Mukataaları”, *İFM*, XXIII/1-2 (İstanbul, 1962), s.145-218.
- _____, “Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler”, *Atatürk Konferansları*, VIII (1976-77), Ankara, 1983, s.210-17..
- SAK, İZZET, “Konya'da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl)”, *Osmanlı Araştırmaları*, IX (İstanbul 1989), s.179-195.

- SARTIAUX, FELIX, *Küçük Asya'da Ölmüş Şehirler, Priyen-Milet-Didim-Hierapolis*, İzmir, 1931.
- SERTOĞLU, MİTHAT, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri"; *VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961) Tebliğleri*, Ankara, 1967, s.281-291.
- _____, *Sofyalı Ali Çavuş Kânunnâmesi*, İstanbul, 1992.
- SEVİM, ALİ, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, Ankara, 1993.
- Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimiz*, İstanbul, 1928.
- SÖZEN, METİN, *Anadolu Medreseleri*, I, İstanbul, 1970; II, İstanbul, 1972.
- STEWIG, REINHARD, *Batı Anadolu'nun Kültürel Gelişmesi: Kartografik Bilgiler* (çev. Ruhi Turfan), İstanbul, (-).
- _____, *İstanbul'da Çıkamaz Sokaklar ve Gecekondu Meselesi* (Çev. R. Turfan-M.Ş. Yazman), İstanbul, 1966.
- STRABON, *Coğrafya*, Kitap-XII (Çev. Adnan Pekman), İstanbul, 1972.
- SÜMER, FARUK, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi", *Belleten*, XXIV/ 96 (1960=, s.567-594.
- _____, "Kayı", *İA*, VI, s.459-464.
- _____, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'da Yaşayan Türk Aşiretlerine Umum, Bir Bakış", *İFM*, XI/1-4 (İstanbul 1952), s.509-522.
- _____, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, İstanbul, 1980.
- ŞAHİN, İLHAN, "Milletlerarası II. Osmanlı Tahrir Defterleri Sempozyumu", *Tarih ve Medeniyet*, 6 (Ağustos 1994), s.47-48.
- ŞEKER, MEHMET, "İbn Battuta'ya Göre Denizli'nin Sosyal ve İktisadi Hayatı", *TDAD*, 59 (Nisan 1989), s.93-102.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamusü'l-Alam*, III, İstanbul, 1318.
- ŞEN, İBRAHİM, *Yeşil Buldan*, Denizli, 1969.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1987*, Ankara, 1989.
- TABAKOĞLU, AHMET, "Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Ahilik", *Türk Kültürü ve Ahilik, XXI. Ahilik Sempozyumu (13-15 Eylül 1985) Tebliğleri*, İstanbul, 1986, s.49-72.
- _____, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985.

- TAESCHER, F., *Das Anatolische Wegenetz Nach Osmanischen Quellen I*, Leipzig, 1924; II, Leipzig, 1926.
- TANKUT, GÖNÜL, "Osmanlı şehrinde ticari fonksiyonların mekansal dağılımı", *VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, II, s.773-779.
- TANOĞLU, ALİ, "İskan Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler, Metod", TM,XI (İstanbul 1954), s.1-32.
- _____, *Beşeri Coğrafya, Nüfus ve Yerleşme I*, İstanbul, 1969.
- TANYELİ, UĞUR, "Denizli Kentinin Yapısal Evrimi" (11-15. yy), *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu (27-30 Eylül 1988) Bildiriler*, Denizli, 1989, s.341-48.
- TEXIER, ŞARL, *Küçük Asya*, II (Ali Suat Terc.), İstanbul, 1340.
- TOGAN, Z.VELİDİ, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981.
- TOKER, TARHAN, "Tarihte Denizli Dokumacılığı", *İnanç*, 82-89 (30 Haziran 1944), s.7-9.
- _____, *Denizli İli Kültür Hayatı*, Denizli, (-).
- TÖNÜK, VECİHİ, *Türkiye'de İdare Teşkilatının Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, Ankara, 1945.
- TOPBAŞ, AHMET, "Gedik Ahmed Paşa ve Evkafı", *2. Vakıf Haftası (3-9 Aralık 1984)*, Ankara, 1985, s.179-184.
- TOSUN, YILMAZ, *17-19. Yüzyıllarda Batı Anadolu'da Osmanlı-Türk Şehir Dokuları, Bu Dokuları Oluşturan Evler ve Korunmaları*, İzmir, 1983.
- TÜMERTEKİN, EROL, "Türkiye Hububat Ziraatına Ait Bazı Müşahedeler", *İÜCED*, 4/7 (1956), s.54-65.
- _____, *Ekonomik Coğrafya*, İstanbul, 1982.
- _____, *Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar*, İstanbul, 1973.
- TUNA, KORKUT, *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul, 1987.
- TUNÇDİLEK, NECDET, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul, 1988.
- TUNCEL, METİN, "Türkiye'de Kent Yerleşmelerinin Tarihçesine Toplu Bir bakış", *İÜCED*, 23 (1980), s.123-147.
- TURAN, OSMAN, "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, X/39, (Temmuz 1946), s.471-496.
- _____, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1980.
- _____, "İkta", *İA*, V/I, s.949-959.

- _____, "Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku Miri Topraklar ve Hususi Mülkiyet Şekilleri", *Belleten*, XII/47 (1948), s.546-574.
- _____, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984.
- _____, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara, 1958.
- _____, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, Ankara, 1984.
- TÜRAY, CEVDET, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul, 1979.
- ÜLKEN, H.ZİYA, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *VD*, IX (1971), s.13-37.
- ÜLKER, NECMİ, "XX. Yüzyıl Başında Denizli Sancağı", *Merkez Efendi Sempozyumu (27-29 Haziran 1988) Bildirileri*, Manisa, 1989, s.165-170.
- _____, *The Rise of İzmir, 1688-1740* (Basılmamış Doktora Tezi), University of Michigan, 1974.
- ULUÇAY, ÇAĞATAY, "Manisa Şer'iyye Sicillerine Dair Bir Araştırma", *TM*, X (1935), s.285-298.
- _____, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 1985.
- _____, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1944.
- _____, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, İstanbul, 1942.
- ÜNAL, M.ALİ, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, (1518-1566)*, Ankara, 1989.
- ÜNAL, MEHMET ALİ, "Tahrir Defterlerine Göre Denizli Şehri", *Merkez Efendi Sempozyumu (27-29 Haziran 1988) Bildirileri*, Manisa, 1989, s.200-211.
- UZUNÇARŞILI, İ.HAKKI, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara, 1974.
- _____, "Çandarlı", *İA*, III, s.354-56.
- _____, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, Ankara, 1984.
- UZUNÇARŞILI, İ.HAKKI, "Bayezid II", *İA*, II, s.392-398.
- _____, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1984.
- _____, *Bizans ve Selçukilerle Germiyan ve Osmanoğullar Zamanında Kütahya Şehri*, İstanbul, 1932.
- _____, *Kitabeler*, II, İstanbul, 1929.
- _____, *İ. Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1984.

- _____, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara, 1982.
- VARLIK, M.ÇETİN, "Evliya Çelebi'ye Göre Kütahya ve Bu Bilgilerin Arşiv Belgeleri ile Karşılaştırılması", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(1988), s.299-309.
- _____, "Kütahya'nın Şehzade Sancağı Olarak İdaresi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (1989), s.315-324.
- _____, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Teşkilatında Kütahya", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2 (İstanbul 1986), s.201-239.
- _____, "XVI. Yüzyılda Anadolu Beylerbeyliği Sancakları ve Kadılikları Üzerine", *Atatürk Üniversitesi'nin Kuruluşunun XX. Yıl Armağanı*, IV. Kitap, Ankara, 1978, s.19-31.
- _____, "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Yerleşme ve Vergi Nüfusu" *Bellekten*, LII/202, s.115-167.
- _____, *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara- 1974.
- _____, *XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı*, (Atatürk Üniversitesi, Basılmamış Doçentlik Tezi), Erzurum, 1985.
- WITTEK, PAUL, "Bizaslılardan Türklere Geçen Yer Adları" (Çev. Mihin Eren), *SAD*, I (1969), s.193-240.
- _____, *Menteşe Beyliği* (Çev.O.Saik Gökyay), Ankara, 1986.
- YALMAN, ALİ RIZA, *Cemupta Türkmen Oymakları*, II (Haz. Sebahat Erım), Ankara, 1977.
- İBN BÂTTUTA, *Seyahatname-i İbn Battuta* (Mehmed Şerif Terc.), İstanbul, 1333-35.
- YEDİYILDIZ, BAHAADDİN, "Müesseseler Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", *VD*, XV (1982), s.23-54.
- _____, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *VD*, XIV (1982), s.1-29.
- _____, "1488-1576 Yılları Arasında Samsun Şehri", Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (13-17 Ekim 1986) Bildirileri, Samsun, 1988, s.300-311.
- _____, *Ordu Kazâsı Sosyal Tarihi*, Ankara, 1985.
- _____, "Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri" *Türk Yer Adları Sempozyumu (11-13 Eylül 1984) Bildirileri*, Ankara, 1984.
- _____, "Ordu İli Yer Adları", *TKA*, XXII/1-2 (Ankara 1984), s.20-36.
- YINANÇ, M.HALİL, "Ahmed Paşa", *İA*, I, s.193*199.

_____, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, İstanbul, 1944.

_____, "Bayezid I", *İA*, II, s.367-70.

YINANÇ, REFET-ELİBÜYÜK, MESUT, *Maraş Tahrir Defteri I*, Ankara, 1988.

YÜCEL, YAŞAR, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantrilizasyona Dair Genel Gözlemler", *Bellekten*, XXXVIII /152 (Ekim 1974), s.657-708.

_____, *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler I, Kitab-ı Müstetab*, Ankara, 1983.

YÜCEL, YAŞAR, *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler V, 1640 Tarihli Es'ar Defteri*, Ankara, 1982.

438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) I, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara, 1993.

HARİTALAR

Harita Genel Müdürlüğü Türkiyeharitası 1/200.000, Denizli, Alaşehir paftaları. Tercüman, Köy Köy Büyük Türkiye Haritası.

Harita dairesinde basılan 1337 tarihli 1/200.000 ölçekli Denizli haritası.

350 Harita dairesinde basılan 1338 tarihli 1/200.000 ölçekli Kula haritası.

EKLER

I

1530 TÂRİHLİ KÜTAHYA LİVÂSİ KÂNÜNNÂMESİ*

BEYÂN-I RÜSÛM-I KAVÂNİN-İ LİVÂ-İ KÜTAHYA MEBÂNİ-İ
DEFÂTİR-İ SULTÂNİYYE VE MEÂHİZ-İ °ÖRFİYYE-İ °OSMÂNİYYEDÜR

Resm-i çift otuz iki nim bi-hesâbihi resm-i bennâk on iki ez°af re°âyâya kara tesmiye olunur resm altı akçadur nesl-i re°âyâdan ehl-i kisb olıcak mürâhikîn defter-i nevde mücerred hâlî-i °ani°r-rüsûm kaydolunmuşlardır mâdâm ki bu mertebededür resm alınmaz mürûr-ı eyyâmla bâlî° ve ehl-i kisb olıcak hâline göre resm alınur defterde çift yazılmayan kimesneler çifte ve çiftliğe mâlik olsa °amelen bi°l-vücûd anların gibilerden resm-i çift alınur bu bâbda îtibâr arzadur mücerred çiftliği olan kimesneye resm lâzım olur elinde çiftlikten ziyâde yer olan kimesne ziyâdeye nisbet hâric re°ayâ gibidür fakr u fâka °urûzuyla çift ve çiftliği elinden giden re°ayâdan resm-i çift alınmak hayfdur husûsâ ki bozulandan bedel bulunub rüsûm-ı mektûbeye halel gelmemiş ola.

Resm-i çift ma°a tevâbihâ evâilde harman üzerinde alınurdu şimdiki hâlde sene-i şemsiyyeden Mart ayında emrolunmuşdur.

Rüsûm-ı âsiyâb dahi bu vaktde alınur.

Timârlardan müteferrik olan re°âyâyı cem° etmek kânûn-ı kadimdür ammâ on beş yıldan ziyâde bir yerde mütemekkin olanı kaldırmak men° olunmuşdur şehirde yigirmi yıldan ziyâde mütemekkin olanı ol oturduğu şehre Yazılıb İslâmbol'da on yıldan ziyâde mütemekkin olan yaya ve müsellemler yayalıkdan ve müsellemlikten halâs olub İslâmbol evi ola deyu buyurulmuşdur.

İki onda şunun gibi ra°iyyetden alınur kim kendü sipâhisinin timârında ganî çiftliği koyub gayrı yerde zirâ°at eyleye sipâhisinin timârında ekmege yarar yeri

* Kütahya livâsı kânunnâmesinin biri 1530 (BOA-TD-438, s.11-12). diğeri 1570-71 (TKGM-KKA-TD-47, v. 2b-4a) târihli olmak üzere iki nüshâsı bulunmaktadır. Ancak, bu iki metin arasında bâzı küçük ifade değişiklikleri dışında önemli bir fark bulunmaması sebebiyle, burada sâdece 1530 târihli metnin verilmesi yeterli görülmüştür.

olmaduğı takdîrce gayrı yerde eken re'âyâdan iki onda alınmak hayf-ı nâ-mâ'rufdur.

Yerlüde ve yörükde resm-i ganem iki koyuna bir akçadur yörügün koyunu hiç kalmayub kırılıb yigirmidört °adedden âkal kalsa bunlara dahî kara denür koyun bâcı alınmaz yörügün karasından bennâk resmi gibi on ikişer akça alınur eger elinde çift olub bir sipâhîden yer tapulayub zirâ°at dahî iderse kânûn-ı kadîm budur ki boyunduruk resmi için yılda on iki akça vire ziyâde nesne virmeye zîrâ yer kulluğın sipâhiye virür eger bunların gibilerden otuz ikişer akça alınacak olursa resm tekrâr alınub kânûn-ı kadime muhâlif hayf vâki° olur sâbıkâ ba°zı zu°emây-ı mîr-i mîrân te°addi idüb otuz ikişer [akça] olundukdan sonra emr-i °âlî mücebince bu kazıyye teftiş olunub kânûn-ı kadime mutâbık mutlakâ yörükde kara resmi on ikişer akça mukarrer kılınub ziyâdesi men° olunmuşdur.

Koyun bâcı ile yörük karası resminin vakti ki şimdiki hâlde Abril ayıdur evâilde kuzu kırkımında alınur imiş kuzu dahî sayılır.

Ağıl resmi üç akçadur.

Hubûbâtıdan °öşr-i şer°i ile yemlik alınur cümlesi sekizde bir olur sipâhî °öşrün anbârına iledüb hisâr erinin hisâra iletme bid°at-ı ma°rûfedür lâkin mesâfe bir günlükden ziyâde olsa def°an-li'l-harâc teklif olunmaz.

Sipâhîden bir çiftlik dutan hâriç re'âyâdan resm-i zemin be-gâyet hâs penbe biter ya su basar yerden iki dönüme bir akçadır cümlesi otuz akça olur zîrâ âncılayın hâs yerin altmış dönümü bir çiftlik i°tibâr olunub üç dönüme bir akça ednâ yerden yüz yigirmi dönüm be-gâyet ednâdan yüz elli dönüm bir çiftlik olur buncılayın ed [nâ] çiftlikden resm-i zemîn dört-beş dönüme bir akça düşer yarı bir bütün çiftlikden otuz akçadan alınmaz ve dönüm dahî °alâ mâ-hüve'l-ma°rûf orta adımla tûlen ve °arzan kırk adım yerdür.

Arz-ı °öşriden zirâ°ata yarar [yer] bilâ mânî° üç yıl boz kalmak tîmâra zarar virür bu zarârı def° için üç yıl boz kalan yeri sâhibinin elinden alub gayrı

kimesneye tapuya virmek °örfen câizdür ammâ li-mâni° boz kalsa meselâ dağ yeri olub her yıl ekine gelmedügi sebebden ya ova yer olub su galebe etdügi cihetden üç yıl boz kalsa tapuya virmek olmaz zirâ bu takdirde ikinci tarafından taksîrât-ı mütetâliye bunların gibi yerlerde îtibâr defâ°atle ekine gelüb fert olmakdur eger tekrâr fevt olsa tapuya virmek câiz olur ve illâ felâ çift öküzi maslahatı için ve harman yeri için bir kaç dönüm yer boz komak memnû° degildir bu sebebler ile boz kalan yerler ne kadar zaman boz kalursa tapuya verilmez bu husûs için il yazılır iken hükm-i şerîf-i cihân-mutâ° vârid olmuştur.

Kadîmü'z-zamândan kasabâtın ve kurânun davarları örüsü olan yerlerin ekilmesi ve korunması ve tapuya virilmesi ehl-i kurâyâ ve kasabâta zarâr olunduğı sebebden men° ve ref° olunmuştur.

Öksüz tapusu bid°at-ı merdûdedür yetimin yeri ihyâ olunmaduğı için gayra teslim olursa bâliğ olıcak alur °avret yer boz komayub resmin dahî edâ eylese elinden almak deftere ve kânûn-ı kadime muhâlifdür.

Bağdan ve bağçeden kânûn-ı °Osmânî °alâ mâhüve'l-meşrû° °öşr-i hâsil alınmakdur [ammâ] def°anli't-tazyik-i °ani'r-re°âyâ badel-i °öşr harâc olunmuştur bağ dönümüyle dönümden dönüme â°lâsı on ednâsı beş akçadur hadâyıkdan ve sair harimler mukâta°atından °öşrlere [göre] kesim alınur.

°Öşr-i °asel şer°le arza tâbî°dür ve ba°zı vilâyetlerde °amel bu minvâlcüdür ammâ bu sancakda kovan gayrın toprağında olmak kalil ve nâdir olmağın ra°iyyetin kovanından köhne defterde °öşr-i °asel sâhib-i ra°iyyete yazılmışdur benâ-ber-ân defter-i nevde dahî böyle yazıldı hem bu sancakda kovan kıymetlü olub yigirmi beşer akçaya satılmağın bedel-i °öşr bu vilâyetde kovandan kovana ikişer akça kaydolunmuştur ammâ aşğa illerde kovan başına bir akça ve otlak resmi dört kovana bir akçadur.

Gerdek resmi mücehheze kızdan altmış akça °avretten kırk akça fakîrden nıfs-ı mâ°ale'l-ganiyyedür mutavassıtü'l-hâlden beyne beynedür yerlüde °avretin rism-i nikâhında toprak mü°teberdür yörük lâ-mekân olduğı sebebden atasına tâbî°

olmakda seyyibe ile bâkire birdür kuzât tasarrufunda olan resm-i nikâh dahî on iki akçadan yigirmi dörde varınca â'lâ ve ednâ ve mutavassitü'l-hâlden hâllerine göre alınur ve resm-i mektûbda dahi bu hâdden tecavüz °örfen câiz degildür gayr-ı ez-°itaknâme-i °utekâ.

Gayrı sancakdan gelen koyundan otlak resmi mirlivâ için orta sürüden vasat koyundur ki bahâsı on beş akça ola ednâdan on akça kıymetlü tokludur â'lâsından yigirmi akça kıymetlü bir koyundur yigirmiden ziyâde alınmak şer'an ve °örfen muhâlif hayfdur (s.11) sancak içinde olan sürüden otlak resmi alınmaz meger ki resm-i otlak kaydolunmamış yerlerde ola yürüye Ahur dağı gibi begler için avcılardan korunan dağda mücerred koyun yaymak memnû° degildür °ale'l-husûs yörüklerin gelüb geçdüğü yollar civârında ola.

Meger ki canavarlardan uluyub ürküdeler bunların gibi kaziyelerde ba'de'l-men° ve'l-îlân mütemenni° olmayan çobanların cerimeleri vilâyet katında sâbit oldukdan sonra beş akçaya beş ağaçdur şer'an ve °örfen muhâlif te°addidür.

Vilâyet-i mezbûrda dutulan vaşak ve kablân derileri mirlivanındır meger ki yâya ve müsellemler dutmuş ola ânların dutdukları sancakları beglerinindür bunun üzerine ellerinde ahkâm-ı şerifleri görüldü.

Serbest tımarlarda [yaya] ve müsellemlerden ve yörükân-ı mirlivâdan gayrı re°âyâ dutdukları ve °abd-i âbık ve kenizek müjdeleri sâhib-i tımârındur müddet-i °örfiyeleri temâm oldukdan sonra bazarlarda bey°-i men yezîd olunub satılan kulun ve câriyenin ve devâbbın bahâları ashâb-ı zâhir olunca sâhib-i tımâr katında emânet olur müddet-i °örfiyye dahi kulda ve câriyede üç ay ve devâbbda bir aydur bahâlısında nıfs-ı müddet-i °abd-i âbıkdur re°âyâ dutduğunda îtibâr serbest tımârın toprağınadır sâhib-i tımârın kendü ra'ıyyeti dutduğuyla gayrın reâyası dutmasında fark yokdur bunun ra'ıyyeti dahi âharın serbest tımârı içinde dutsa muştuluğı ve ba°dal'l- bey° hıfz bahâsı ol âharın olur.

Serbest olmayan tımarlarda re°âyâ dutduğu defterde bir kimesneye ta'yîn olmadığı takdirce mirlivanındur zirâ defter ile muktezây-ı kavânin mu°âraza eylese

deftere itibâr olunur ammâ sâbıkâ zikrolunan yörükler ve yaya ve müsellemler dutduğu yaya ve kul ve câriye muştulukları her ne yerde dutarlarsa beglerinindir bunların dutduğunda toprak mu'teber degildir serbest timârlarda dahî dutarlarsa girû hemân beglerinindir.

Diş ve kan cürmü vesâir cerâin gibi serbest timârlarda bi-temâmihi sâhib-i ra'yyetindir serbest olmayan timârda nısf sâhib-i ra'yyetin ve nısf-ı âhârı hâriçden dahl iden mirlivânın ya zâimündür ikisi bile getirdüğü takdirce her birisi rub^c tasarruf ider koyun bâcına ekser yerlerde gerdek resmine dâhi bu târik üzre dahl olunur [vech-i meşrûh üzredür] bu sancakda bâkî rüsûma dahl olunmaz cerâime ve uğruya ve kanluya ve sâir hırsuzlara siyâset eylemek medar-ı nizâm-ı memleket ve menâzır-ı emn-i vilâyetdür atlu sancağı beginindir ammâ bir sebeb-i şer'î ve 'örfî ile 'afv olursa bedel-i siyâset alınmak şer'î rahmâniye ve 'örfî münif-i sultâniye [ve] kânûn-ı kadim-i 'Osmâniye münâfi^c ve muhâlif bid'at-ı merdûdedür ve şenâ'at-i memnû'adur siyâset olunandan cerime alınmaz 'afv olundığı takdirce cerimelemek sâhib-i ra'yyetindir salıviren sancak begine nesne almak memnû'dur meger ki müstahikk-i siyâset olan ra'yyetin kendünün ola beher takdir kadı-i vilâyet ma'rifetsüz salıvirse kendü mahalli töhmet ve salıviren âdemleri mücrim ve müstakikk-i siyâset olur mücrimin ve müttehem cerimesi kadı-i vilâyet katında ya men-fûzileyhi'l-kaziyye huzûrunda sâbit ve zâhir olub ehl-i 'örfe teslim etmedin dutub kapı işkence ve siyâset eylemek şer'e ve 'örfe muhalif te'addi ve tecavüzdür meger ki ol mücrim ve müttehem olan kimesneler mu'ânid ve mütemerridler olalar hasmın da'vet ile mahkemeye gelmege imtinâ' eyleyeler ber-ân takdir ve teftiş olunmadın bi- mâ'rifeti'l-kadı mahkemeye ihzâ için bilâ- te'addi dutub mahkemeye getürmek memnû' degildir ve bi'l-cümle kazâyây-ı 'örfiyyede her kaziyye kuzât-ı vilâyet ma'rifetiyle olub hem 'ümerâ-i 'izâm ve â'vânehû ve hüddâm-ı hüdavendigâr yasağıyla şer'e muti^c ve münkâd olmak menât-ı tenfiz-i ahkâm ve şart-ı ri'âyeti-i intizâm-ı beyne'l-enâmdur.

Nevâhî-i Uşşak'da olan beşerleme şer'e ve 'örfe ve kânûn-ı kadime ve deftere muhâlif hayf olduğu sebebden emr-i 'âlî mücebince ref' olundu.

Hâliyâ livâ-i mezbûrda vâkî' olan ortakçılar emr-i şâhî ile ortaklıkları ref' olunub çiftlikler sâhib-i timâra hâssa kaydolundu.

Lâzikiyye ve Honaz nâhiyelerinde zirâ'at olunan çeltük ve sisâm ki su ile hâsıl olur tohum ve su sipâhi cânibinden olub mâ- takaddümden münasafa üzre olunugelüb bu üslûb câri olduğu der-i devlete 'arz olundukda vech-i meşruh üzre mukarrer buyurulmağın münâsafa üzre kaydolundu.**

** Bu metin hemen ardından verilmiş olan, *tafsil-i bâc neden neden alınur ânûn beyânındadır* başlığı altında pazarlarda satılan mallara tâyin edilmiş olan bâc miktârları ile ilgili kısım, daha önce pazarlarla ilgili kısımda aynen verilmiş olduğundan burada tekrarlanmamıştır.

II
LÂZIKIYE KAZÂSİ PİYÂDE ÇİFTLİKLERİ

LİSTE-II: 1566 TARİHLİ TD-3M'YE GÖRE LÂZIKIYE KAZÂSİ PİYÂDE ÇİFTLİKLERİ

DONUZLU TEVÂBİNDE HALİL PAŞA MÜLKLERİNDE KALMIŞ YAYALAR DOĞAN BEG TASARRUF EDER

Çiftliğin Bulunduğu İskân Yeri	Çiftlik adı	Yaya adı	Yamak	Mukarrer	Müccerred	Mürde	Gâib	Pir	Nâ-bedid	Nâ-reside	Diğer	İzahat		
İmlâk-i Halil Paşa	Nasîhçi Segid Hacı Ali Ali Kelkeş Turud Hacı Ahmed Kızılca Yahyâ Resûl	Muhtesib İbrahim oğlu Dursun	-	2	1	-	-	1	-	-	-	-		
		Hacı oğlu Mamalu	-	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	
		Mustafa v. Ya'kûb	-	3	-	2	-	-	-	-	-	-	-	
		Nasîh v. Hamza	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	
		Nâci v. Hasan	-	3	3	1	-	-	-	-	-	-	-	
		Mahmud v. Sıvci	-	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	
		Hasan v. Gaybi	1	1	1	1	-	-	-	2	-	-	-	
		Mustafa oğlu Durmuş	2	1	1	3	1	-	-	1	-	-	-	
		Ömer v. Unmâl	-	4	3	2	-	-	-	-	-	-	-	-
		*Ali v. Mahmûd	-	2	2	2	-	-	-	-	-	-	-	Mezburlar mülk üzerine yazılmışlardır.
K-i Denevre	Ç-i ...	Hacı Murad v. İsmâil	-	4	3	3	-	-	-	-	-	-	Mezkur mülk üzerine yazılmışdır.	
		Ali birader-i Dürri	-	3	-	2	-	-	-	-	-	-	Hasrı yayalıkla mülte aklıdır.	
K-i Sığna	Yeni beği Şeyhi rice	Dâvud birader-i O	-	2	1	1	-	1	-	-	-	-	Yeni çıkarılmıy altmış dönüm yerdir.	
		Mustafa oğlu Kassâb *Ali	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Yekûn 4	14	14	6	31	15	18	2	2	3	-	-	-		

Çiftliğin Bulunduğu İskan Yeri	Çiftlik adı	Yaya adı	Ya mak	Mukarrer	Müccerred	Mürde	Gâib	Pir	Nâ-bedîlî	Nâ-resîde	Diğer	İzahat
Konik	°Ivaz	-	1	-	-	2	-	-	-	-	-	Hassa-i yayabaşı Veys tasarruf ider
Bagbaşı	Yaya Hızar Ahmed	Emir v. Hanza Mustafa v. Hacı Yusuf	1 2	2 -	1 1	3 2	1 1	- -	- -	- -	- -	- -
Zeytün	Kayrhan °Ivaz	Ali İlyas oğlu Ali Durmuş v. Bahşi	- -	4 4	- -	3 1	1 1	- -	- -	- -	- -	- -
Gerzeli (Gerzile)	Sâlik Ahurtaş	Yusuç v. Yenice -v. Hacı Ahmed	2 1	2 1	2	5 -	- -	- -	- -	- -	- -	- -
Donuz-pınarı	Buğdayağlı	Nüreddinoğlu	-	8	4	-	-	-	-	-	-	Ziyâde oldukları sebepten 60 dönüm 1 yıllik yer mut. yılda 2 eserler. Yeni Yayadır
Akça	Halil oğlu Hacı Mehmet Çubuga Ömer Hacı Hamza Hacı Mustafa	Halil oğlu Hacı Mehmed Halil v. Bahşi Durmuş v. Hacı İbrahim Derviş v. Süfi Mahmud Hacı Mustafa	1 - 1 - 2	3 5 2 5 -	- 1 2 1 -	2 3 - 1 -	- - 1 - -	- - - - -	- - - - -	- - - - -	- - - - -	- - - - -
Saruhan	Mentese Yâdigâr Yenice Saruhan Hüseyin Hasan Süleyman °İsâ Hacı Givendik Beşir	İbrahimoğlu Saru Beg °Ali v. Hisarbegi Hasan v. Yusuf Paşa Bâli v. Müsâ Yusuç v. Emir °Ömer v. °İsâ Kara Hasan v. Saru Beg °Osman v. Saru Beg Şemseddin v. Mustafa °Osman v. Mahmud	1 - 2 - - - 2 - -	2 3 5 - 5 4 4 3 4 3	2 - 3 3 1 1 - 2 1 -	2 4 - - - 2 - - 1 -	- - - - - - - - - - -	- - - - - 1 - - - 1 1	- - - - - - - - - - -	- - - - - - - - - - -	- - - Ziyâde olduklarından 60 dönüm yer tasarruf edip yılda iki eserler	

Karcı	Mahmud	Mezkur Mahmud v. İsmâ'il oğlu Yunus Emirhanoglu Yusuf Yence Hacı Satılmış	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Ra'yyetfen alınıb efindeki çiftlikle yeni yaya koydolundu
			-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Elindeki çiftlikle yeni yayadur
			1	2	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Ziyâde olduklarından K-i Donuz-pınar'ından 100 dönüm yer zaman olundu. Yılda iki eşerler.
			1	5	6	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Ziyâde olduklarından Dolâb'dan bir çiftlik yer zaman olundu müşterek mutasarrıf olup, iki eşerler
			3	5	5	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Ziyâde olduklarından Dolâb'dan bir çiftlik yer zaman olundu müşterek mutasarrıf olup, iki eşerler
Balâdan (= Bolâdan)	Ya'küb	Ya'küb v. Halîd	-	4	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	K-i Balâdan'dan bir çiftlik yer zaman. Müşterek mutasarrıf olup, yılda ikisi eşer.
	Emirhan Hamza	Hañil v. Mahmud Durüd oğlu Mehmed Hızır v. Hamza	1	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Saz olmuş yığirmi dönüm yeri vardur ekilür. Mezkûr yayabaşı tasarruf ider Veys İnanoglu Sevdi
	Ahmed	Mehmed v. Mütâsâ	2	5	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Ziyâde olduklarından karye-i Mürsenf'de bir çiftlik yüz dönüm yer zaman müşterek mutasarrıf olup, yılda ikisi eşer.
Çakal-Öyüğü			-	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Mürsent	Eşref	Mustafa v. Halîc Hamza	-	6	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	
Eski-hisar	Mimnet	Dursun v. Makrakçı (?) Paşa Yigid	1	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Ömer	Mustafa birâder-i Yusuf	-	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
12		35	26	114	50	38	4	6	4	6	2	2	2	2	2	

3-PIYÂDEGÂN-I KAŞ-YENİCE TÂBİ'-İ DONUZLU

YAYA-BAŞI 'ALİ OĞLU SEYDİ AHMED
TASARRUF EDER

İskân Yeri	Çiftlik Adı	Yaya Adı	Yamak	Mükarrer	Mtearred	Müdrde	Gâib	Pir	Nâ-bedid	Nâ-resside	Diğər	İzahat
Ak-bayır	Yaya Kızıl Halil	Elvan v. Ahmed	-	7	1	2	-	-	-	-	-	Ziyâde olduklarından Akbayır'da seksen dönüm mutasarrıflardır.
	Gonca	Halil v. Kalfal (?)	-	4	3	1	-	-	-	-	-	
	Müsâ Hacı	Mehmed v. Hasan	-	2	-	3	-	-	-	-	-	
Köste	Emtir	Yusuf v. İshak	-	2	1	1	-	-	-	-	-	
Bazâr	Yaya Rüstem	Tanrıvirmiş v. Güvendik	-	2	3	3	-	-	-	-	-	
	Yaya Eyne Hoca	Yusuf v. Ya'küb	-	3	4	2	-	-	-	-	-	
Çarşamba	Sâlih	Mustafa v. Müsâ	-	3	1	1	-	-	-	-	-	
	Cacenoğlu	İbrahim v. İzzet	-	3	4	-	-	-	-	-	-	
Karacakaya	Eyne Hoca	Hüseyn v. Yusuf	-	3	1	3	-	-	-	-	-	Ziyâde olduklarından Süleyman oğlu Eynehan bas-yaya olub Hası Mahmud oğlu Melmed yitliğinden almış dönüm yere baki yamaklarıyla mutasarrif olup yılda iki kullik vireler
	Kâfir İshak	Mürsel v. Eyne hoca	-	6	1	1	-	-	-	-	-	
Ramazân	Eynebeği	'Ali v. Hamza	-	5	3	-	1	-	-	-	-	Ziyâde olduklarından K-i Boladân otuz dönüm, K-i Çağış'dan kırk dönüm yer çiftlik yere mutasarrif olub, yılda ikisi eşerler.
Boladân	Mençeşe	Hacı Yusuf v. Halil İbrahim v. Beğlü	-	5	1	-	-	-	-	-	1	
Bazâr	Yaya Buluş	Sevindik v. Dede(?)	1	3	1	-	-	-	-	-	-	Ziyâde oldukları sebehten Solakoğlu Hasan bas-yaya olub 'Ali Bey timarı Bazarköy'den almış dönüm yere mutasarrif olub baki yamaklarıyla yılda ikisi eşer.
Deriboli	Kırk 'Ali	Bektaş v. Eyne Hoca	1	5	-	2	-	-	-	-	1	

Osman	Kara BalıŖı Deveci Hıyas	'Ali v. Hasan Mustafa v. İsmail	- -	5 2	3 1	- 1	- -	- -	- -	- -	- -	- -	Ziyade oldukları sebebden mezkur Osman köyünden alınmış dönüm bir çitlik yere mutasarrıf olup, yılda ikisi eser.
Eynesî-hüki	Ali Sülemiş	BeŖir v. Segid	-	2	-	2	-	-	-	-	-	-	Mezkur Ali Sülemiş çitliği kanundan ziyade olduğu sebebden üst öste olup, üç kiŖiye verildi, bir çitlik Ali sülemiş.
	Ç-i mezkur Adıloğlu Eynesîbegi Ali Ya'kub Ornikibelâ	Hacı Mehdi v. Segid Eynesîbegi v. Sevindik Hısâr Begi v. Hamza Temir v. Ömer	- 1 - 2	2 2 4 3	- 1 1 2	- 1 1 -	- -	- 1 -	- -	- -	- -	- -	Zikrolan çitliğin birisi budur
TeŖnelü	Küçük Ali	'Ali v. BalıŖı	-	7	-	1	-	-	-	-	-	-	Ziyade oldukları sebebden karye-i Genel'den Ekizoglu Çitliği dahi mekkûf olduğu çift zaman olundu. Mutasarrıf olub yılda ikisi eser.
													Ziyade olduklarından Derehan oğlu İbrahim baş- yaya olup elinde tuttuğu Karaca çitliğinden bak içinden alınmış dönüm yere mutasarrıf olup, baki yamaklarıyla müsterek, yılda ikisi eser.
Kuşlu	Çullü	Sâlih Fakih v. Segid	1 6	2 82	- 31	- 25	2 3	- 1	- -	- -	- -	- 3	
14	23	24											

İskān yeri	Çiftlik Adı	Yaya Adı	Yamak	Mukarrer	Müccerred	MİRDE	GĀİB	PİR	NĀ-BEDİD	NĀ-RESSİDE	DİĞER	İzahat
Mahmudlu	Musa	Durmüş v. Paşa Bâki	1	3	-	1	-	-	-	-	-	
Yarık-öyük	İdris	Kulaçlı v. Turud	1	1	4	1	-	1	-	-	1	Mezkûr çiftlik bulunmadığı sebebden ellerinde duta-geldikleri çiftliklerinden bir çiftlik miktarı mutasarrif olalar.
Kanlica (Kayca)	Eyâd Ali Göçü	Mehmed v. Mustafa Mustafa oğlu Der Hoca	-	3	-	-	-	-	-	-	-	
Çavuş (-Çavuşlu)	Bâyezid	Ahmed oğlu Mehmed	-	2	-	2	1	-	-	-	-	
Urzuclu (I)	Delü Hoca	Emirhan oğlu Süleyman	1	3	-	1	-	-	1	-	-	
Kadı	Sarı Mustafa	Ali Oğlu Mustafa	3	1	-	-	-	-	-	-	-	
	Aydın	Hacı İbrahim oğlu Paşa Yiğid	-	3	1	2	-	-	-	-	-	
	Sarı Karıaoğlu	İbrahim v. İdris	-	-	4	-	-	-	1	-	-	
Hoca-oğlu	Yaya-Yahya Hisarbegi oğlu	Yaya Oğlu Derehan Ashhanoglu Bâşâyış	1	1	-	2	-	-	-	-	-	
Kuz	Hamza	Ömer oğlu Ali	-	3	1	3	-	-	-	-	1	
Kulaçlı	Dündar	Rekeki (?) oğlu İbrahim	-	4	-	-	-	-	-	-	-	
Vranlı	Hüsevin	Devehan oğlu Mustafa	1	2	2	-	-	2	-	-	-	
Tanyâr	Osman	İsa oğlu Abdüssamed	1	2	1	1	1	1	-	-	-	
Kozluca	Emirhan	Emirhan oğlu Hacı	-	6	2	-	-	-	-	-	-	Ziyâde oldukları sebebden Mustafa oğlu İbrahim baş-yaya olub karye-i mezkûrda babası yerini almış dönüm yer-evvelki çiftliğine zaman olundi. Yılda iki kulluk viteler.
	Eynebegi	Kuşluhan oğlu Mehmed	1	6	1	-	-	-	-	-	1	Ziyâde olduklarından 80 dönüm yer zammı yılda ikisi eser.
Lalalu	Hamza	Temür oğlu Hızır	-	4	1	-	-	-	-	-	-	
Gökçe	Yunus	Mehammedi v. Adil	-	6	1	-	-	-	-	-	-	K-i Ulukas'dan bir çiftlik yer zammı ikisi eser.
Ulu-haş	Yâdigâr	Süleyman v. Dereli	-	5	-	-	-	-	-	-	-	
Sırçalık	Mahmud	Mustafa v. İbrahim	-	2	-	-	-	-	-	-	-	
Cedıklü	Turabegit(i)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Harış-i yayıbaşı
Kaba-egay	Erikli	Embiyâ v. Mehammedi	-	4	-	-	-	-	-	-	-	
Er	Hüsevin	Mehammedi v. Mahmud	-	4	-	4	-	-	-	-	-	
Boyalık	Eyge begi	Yusuf v. Savcı	-	3	1	-	-	-	-	-	1	
Kara-aclu	Mustafa	Mustafa oğlu Ali	-	3	1	1	1	-	-	-	-	

**LİSTE-II: TAHMİNİ 1530-31 TÂRİHLİ TD-447'YE GÖRE LAZİKİYYE KAZÂSİ PİYÂDELERİ
I. NAHIYE-İ LAZİKİYYE PİYÂDELERİ HÂSSA-İ MİRLİVÂ**

İskan Yeri	Çiftliğim Adı	Mikdar (Dönüm)	Yamak	Nâ-rsıde	Mürde-i 'ârik	Mürde-i Cedid	Gâib-i A'rik	Gâib-i Cedid	Muhassıl	Pir vd.	Hâsıl (Akça)	İzahat
Emlâk-i Halil Paşa	Nasüher	40	4	1	4	2	1	-	-	-	240	
	Segid	70	4	-	3	4	1	-	-	-	150	
	'Ali	120	4	1	4	5	1	-	-	-	250	
	Hacı 'Ali	70	9	-	8	3	2	-	-	-	360	
	Kelkeş	60	5	2	4	4	1	3	-	-	256	
	Murâd	80	5	-	4	4	2	2	-	-	250	
	Ahmed	45	5	-	3	5	-	-	-	-	360	
	Kızılcâ	80	5	1	5	5	1	-	-	-	260	
	Resûl	70	4	-	3	7	-	-	-	-	160	
	'Ali bin Mahmud	70	5	1	4	5	-	1	-	-	140	
	Hacı Murâd	70	5	5	5	1	-	-	-	-	150	
	Kayabagıoğlu	80	4	1	3	4	-	-	-	-	160	
	Aensu	60	4	-	4	5	-	-	-	-	160	
3	13	915	63	12	54	54	9	6	1	1	2.896	

2-NÂİİİYE-İ KAŞ-YENİCE PİYÂDELERİ

SER-PIYÂDE

İskan Yeri	Çiftliğin Adı	Mikdar (Dönüm)	Yamak	Nâreside	Mürde-i Atık	Mürde-i Cedid	Gail-i Atık	Gail-i Cedid	Muhassıl	Pir vd	İlâsıl (Akçe)	İzahat
AK-bayır	Yaya Kızı Halil Gonca Müsâ	240 200 300	4 5 5	1 - 2	5 5 6	2 5 2	1 1 1	- - -	- - -	- - -	280 250 360	
Köste	Ermitir	150	10	4	10	21	-	-	-	1	900	İki eşerler
Bazâr	Rüstem Eyme Hoca Yaya Bahşı	170 150 100	5 4 5	7 2 -	2 3 7	2 4 4	- 1 -	- - -	- - -	- - -	200 300 250	
Çarşamba Osman	Sâlih Devenci İlyas Kara Bahşı	100 90 150	4 4 10	5 1 11	2 2 10	4 2 6	1 1 1	- 1 -	- - -	- 1 1	160 220 600	K-i mezbûrdan altmış dönüm yer virilmiş iki eşerler.
Çağış Karaca-kaya	Cecen oğlu Eyme Hoca Mehmed	150 200 112	5 4 4	6 1 2	- 2 2	9 7 5	1 - 1	- - -	- - -	1 - -	225 250 190	Eyme Hoca piyâdeleriyle 'alessevi mutasarrıf' olup, iki eskün vireler
Ramazan Boladân	Eyme begi Mentese	80 100	4 4	4 4	3 5	5 7	- 1	- -	- -	- 1	150 240	
Eyüpsi-büki	Ahi Ya'kûb Ahi Süleymiş Oniki bafa	190 200 150	4 9 4	4 5 7	3 3 5	3 6 1	2 - -	- 3 -	- - -	1 - -	250 270 250	İki eşerler deyu mukayyed
Tuşpeli	Küçük Ali	160	5	2	1	2	2	-	-	-	200	İhsâi tevâbüf'inde K-i Kadîr'da Karaca Çiftliği zannım olunmuş ancak hâlen iki eşmege vefâ etmediğinden bir eşerler
11	19	2.992	99	68	76	97	14	4	-	5	5.545	

3-NÂHIYE-İ İBSİLİ PİYÂDELERİ

SER-PIYÂDE

Mahmudlu	80	4	-	4	1	1	-	-	190	
Yarık-öyük	45	4	-	4	3	1	-	-	110	
Çavuşlu	60	4	1	2	3	1	-	-	260	
Kahtıca	60	4	-	2	3	1	-	-	160	
Kâdi	60	4	-	3	2	2	-	1	120	
	100	4	1	4	1	-	-	-	165	
	60	3	1	1	2	-	1	-	190	
	60	4	-	2	2	-	-	-	250	
Kuzca	100	5	1	1	2	1	-	1	270	
Kulaçlı	100	4	7	4	4	2	-	-	356	
Tanyar	70	4	2	3	4	2	-	-	220	
	180	8	2	10	5	-	-	-	420	
Uluc-haş	80	4	2	2	2	-	-	-	260	
Acılı	160	9	4	5	4	-	-	-	260	
Gökçe	65	10	2	7	10	1	-	1	260	
Viranlı nâm-ı diğer Kıranlı	80	4	4	-	7	-	-	-	220	
Sıralık	60	4	4	2	3	1	-	-	260	
Boyalık	150	5	1	3	3	-	-	-	260	
Yavi	40	11	2	5	8	5	-	1	50	
Derziler	120	4	2	4	2	-	-	1	210	
16	20	1.730	103	36	68	71	16	1	5	4.351

Hamza çitliği piyâdeleriyle bir görüleb, iki eşkün vireler

Baleci çitliği piyâdeleriyle bir görüleb, iki eşkün vireler

İki eşkerler

Hüseyn çitliği piyâdeleriyle bir görüleb, iki eşkerler

Sâbıkâ 80 donum yer zamm iki eşkerler yine mukarrer.

Karve-i Uluhass'dan çitlik zammıme, iki eşkerler.

Yadıgar çitliği ile bir görüleb iki eşkün vireler.

4-NÂHIYE-İ AYDOS NÂM-İ DİĞER GÜLLİ PİYÂDELERİ

SER-PIYÂDE NASUH BER-MÜCEB-İ BERÂT-İ MİRMİRÂN

Köprucük	Müsa	300	4	2	5	5	1	-	-	350
Kulaşlar	Balış	80	12	7	7	10	-	1	-	850
Gülü	'İsâ	350	5	2	3	7	-	-	-	450
	Ahmed	400	12	2	6	7	-	2	-	350
Karacalar	Dündar	90	5	1	-	3	-	-	-	150
Yavalar (Depe dimekle ma'rifdur)	Ilyas	350	14	4	9	9	-	-	-	400
Tumar-alam	İslâm	300	10	5	4	7	-	-	1	350
Gök-kaya	Temürhan	-	6	-	3	3	-	-	-	350
	Oruçhan	250	5	1	3	3	-	1	-	525
Göynük	Komârî (?)	200	5	2	5	9	-	-	-	350
Dوغان-hisarı	Yolbeği	400	6	4	7	3	5	-	-	450
Çam	Çam	1000	16	3	8	11	-	3	-	600
10	12	3.720	100	33	60	77	6	8	2	5.175

İki eşkerler

İki eşkerler

İki eşkerler deyu mukayyed der-defter-i köhne

İki eşkerler deyu mukayyed der-defter-i köhne

İki eşkerler deyu mukayyed der defter-i köhne

Başta eşkerler

İki eşkerler

**LİSTE-III: 1571 TARİHLİ TD-510'A GÖRE LÂZIKIYYE KAZÂSİ PİYÂDELERİ
I-NÂHIYE-İ LÂZİKİYYE PİYÂDELERİ**

HASSA-İ MİRLİVÂ

Emlak-î Haliî Paşa	Nasuhca Haçî 'Alî	40 50 170	5	4	6	3	-	-	-	240	Mevkufâtın k-i Sigma'da Şeyh İrice çiftliğinin nisfi zammı.
	Kelç	60	7	2	4	2	1	-	-	360	
	Turâd	80	6	1	5	1	-	-	-	256	
	Ahmed	45	9	4	4	4	-	-	-	360	
	Kızılca	80	5	5	4	2	-	-	-	260	
	Resûl	70	5	-	2	-	-	-	-	160	
	'Alî bin Mahmûd	70	12	1	2	2	-	-	-	140	
	Acısu	60	4	5	5	1	-	-	-	160	
	'Alî	120	4	2	4	2	-	-	-	250	
Toyvanlı (Toğruclu) İ-i İhsili	Haçî Murad	70	5	7	5	6	-	-	-	150	
Sigma	Kayabıgıoğlu	80	4	2	6	1	-	-	-	160	
3	12	895	73	33	50	27	2	-	3	2.436	

2-NÂHIYE-İ KAŞ-YENİCE PİYÂDELERİ

SER PİYÂDE

Ak-bayır	Yaya kızal Halil	150	7	2	4	2	-	-	-	-	200	
	Gonea	150	6	-	5	2	-	-	-	-	200	
	Müsa	150	5	-	3	4	-	-	-	-	200	
Köste	Emîr	150	12	5	8	5	-	-	-	3	700	iki eşer
Bazâr	Rüstem	130	7	6	4	6	-	-	-	-	200	
	Eyne Hoca	150	4	4	7	2	-	-	-	1	300	Karve-i Sazlar'da Yaya Bahşu çiftliği piyâdeleriyle bir görülmüş iki eşkün vireler.
Çarşınba	Salih	100	10	7	4	1	-	-	-	-	160	K-i Osman'da Devceci İlyas çiftliği ile bir iki eşkün vireler.
'Osman	Deveci İlyas	90	4	-	5	1	1	-	-	-	220	Salih çiftliği piyâdeleriyle bir görülmüş iki eşkün vireler
	Kara Bahşu	150	10	3	10	6	-	-	-	-	600	K-i mezburdan alınmış dörtmü yer verilmiş
Çağış	Ceseoğlu	150	10	3	5	2	-	-	-	-	225	
Karaca-kaya	Eyne Hoca	200	7	2	3	4	-	-	-	-	250	Tahtında olan Mehmed çiftliği piyâdeleriyle bir görülmüş iki eşkün vireler.
	Mehmed	112	6	3	-	4	-	-	-	-	190	Eyne Hoca Çiftliği piyâdeleriyle bir görülmüş iki eşkün vireler.
Ramazân	Eyne beği	80	8	5	5	2	-	-	-	1	150	
Boladıñ	Menteşe	100	5	6	6	4	-	-	-	-	240	
Sazlar	Yaya Bahşu	100	3	-	3	1	-	-	-	-	250	K-i Bazâr'da Eyne Hoca çiftliği piyâdeleriyle bir görülmüş iki eşkün vireler.
Eynesi-bütü	Ahi Ya'kub	130	6	1	3	2	1	-	-	-	250	
	Ahi Süleymiş	200	11	8	9	3	-	-	-	-	270	
	Oniki belü	150	5	1	3	4	1	-	-	-	250	iki eşerler
11	18	2.442	126	56	87	55	3	-	-	5	4.855	K-i Çelebi'den bir çiftlik zammı.

SER-PIYÂDE

3-NÂHIYE-İ İBSİLİ PİYÂDELERİ

Mahmudlar	Müşâ	7	-	4	2	-	-	-	190
Sırçalık	İdris	45	-	3	4	-	-	-	110
	Mahmud	60	-	4	3	-	-	-	260
Çavuşlu	Bâvezîd	60	-	2	3	-	-	-	260
Kanlıca	Divâne Hoca	60	-	7	1	-	-	-	160
Kuzca	Hanza	100	-	1	4	1	1	-	270
Kadı	Baler	60	1	5	-	-	-	-	190
	Sarukavaoğlu(ı)	60	-	7	-	1	-	-	250
Tanyâr	Osman	70	-	3	2	-	-	-	220
	Enürhan	150	2	4	2	-	-	1	400
Ulu-haş	Yâdigâr	80	1	2	-	-	-	-	260
Avılı	Eynebeği	160	4	7	1	1	-	1	260
Grökee	Gülüğ(= Yunus)	65+160	11	2	9	9	-	2	120+200
Viranlı nâm-ı diğer Kiranlı	Hüseyn	80	6	3	3	5	-	-	220
Yavi	Hüsevin	40+40	6	-	7	3	-	-	50+60
Derziler	Mürsel	120	7	-	4	2	-	-	210
Boyalık	Eynebeği	150	5	1	1	3	-	-	260
Kaba-ağaç	Erikli	100	9	-	-	2	-	1	250
15	18	1.740	117	15	76	43	3	-	4.200

K-i Kumlucadan zammine
K-i Viranlı'da Hüseyn çiftliği piyâdeleriyle bir görüleb
iki eşkün vireler

Beg Değirmeni'nden seksen dönüm yer zamm

N-Kaş-Ynice'den Küçük 'Ali ç.zamm.

Yâdigâr Ç. piyâdeleriyle bir görüleb, iki eşkün vireler.

K-i Genelî'de Arab Ç. zamm.

4-NÂHIYE-İ AYDOS PİYÂDELERİ

HASS-İ MİRLİVÂ

Köprütük	Müşâ	150	7	-	-	6	5	-	-	200
Kulaşlar	Bahş	150	8	6	7	2	-	-	-	200
Güllü	İsa	150	7	3	5	3	-	-	-	200
	Ahmed	300	14	2	8	-	-	1	-	250
Karacalar	Dündar	90	10	-	5	3	-	-	-	150
Yaya(- Yavalar)	İlyas	300	16	-	10	4	-	-	-	400
Timar-alanı	İslâm	300	15	2	9	4	8	-	-	350
Gök-kaya	Temürhan	100	6	4	2	3	-	1	-	350
	Oruçhan	150	8	4	7	-	-	-	-	300
Yolma (=Göyünlük)	Komâri (?)	150	6	-	-	6	8	-	-	200
Doğan-hisar	Yolbeği	150	9	6	6	2	-	-	-	200
Çam	Çam	450	21	8	15	9	-	-	-	600
10	12	2.440	127	35	80	41	16	-	2	3.400

İki eşerler.

İki eşerler.

İki eşerler.

İki eşerler.

İki eşerler.

İki eşerler.

İki eşerler.

5-NÂHIYE-İ DONUZLU PİYÂDELERİ

Bağbaşı	55	11	-	4	2	1	-	-	1	80
Zeytün	140	12	4	6	2	-	-	-	3	320
Kimik	60	3	-	7	3	-	-	-	-	150
Gurzile	158+70	12	5	6	5	-	-	-	1	390
	70	13	12	6	5	1	-	-	1	300
Donuz-pınarı	100	10	9	5	7	-	-	-	2	300
Akça	200	8	7	7	6	-	-	-	2	550
	75	11	6	10	2	-	-	-	3	250
	190	16	13	18	8	1	-	-	1	1.055
	150	9	13	5	3	-	-	-	-	420
Aburtaş	90	6	3	7	2	-	-	-	1	170
Saruhan	100	9	10	10	5	-	-	-	3	340
	42	8	7	8	5	-	-	-	2	290
	60	10	8	3	6	-	-	-	2	200
	220	16	9	2	5	-	-	-	2	400
	80	11	5	3	5	1	-	-	1	150
	80	9	5	4	2	-	-	-	2	150
	56	6	4	6	5	-	-	-	-	130
	100	11	9	11	1	-	-	-	1	200
Çakmak	100	13	7	4	8	-	-	-	1	1.800
	100	11	8	6	3	1	-	-	-	310
	50	6	7	7	5	-	-	-	-	280
	80	14	15	8	6	-	-	-	3	350
Karcı	130	14	10	7	4	-	-	-	2	210
	70	12	11	3	4	-	-	-	3	370
	150	12	8	5	4	-	-	-	4	200
	200	17	16	7	10	-	-	-	3	230
	200	13	10	4	5	-	-	-	1	230
	50	14	4	2	2	-	-	-	-	170
Boladân	130	7	7	6	1	1	-	-	2	150
	100	9	13	6	6	1	-	-	1	250
	150	8	2	4	4	-	-	-	-	250
	100	13	11	7	6	-	-	-	2	500
Mürşad	100	10	4	-	-	-	-	-	2	250
	80	21	4	8	6	-	-	-	3	280
	130	12	12	8	1	-	-	-	3	415
Eski-hisar	100	4	-	3	2	-	-	-	-	220
37	4.116	401	278	223	156	7	-	-	3	12.310

K-i Karcı'da Yenice-i diğer çiftliğinin ziyâdesi olan elli dönüm zamime.
Bir yaylak zamime

Hacı Mustafa ç. piyâdeleriyle bir görölüp iki eşkün vireler.
Çubuşa Çiftliği ile bir görölüp iki eşkün vireler.
İki eşkerler.

Elli dönüm zamime
İki eşkerler

Donuzpınarında altmış dön.yer. Yaya Hzır çiftliği ile üç eşkerler
N-i Honaz'da K-i Eyvrek de Dur. Ali Çiftliği zamime üç eşkün vireler.
Altı yarımda Süleyman çiftliği piyâdeleriyle bir görölüp iki eşkün vireler.

Hasan Ç.Piy.bir.gör. iki eşkün vireler.
HacıGüvenlik Ç. piyâdeleriyle bir görölüp iki eşkün vireler.
İsa Çiftliği piyâdeleriyle bir görölüp iki eşkün vireler.

K-i Donuzpınarında bir çiftlik yer zamime. İki eşkerler.
Nif suyu yanında bir çift yer zamime. İki eşkerler.

Ma'a zamime iki eşkün vir.

Hamza çiftliği piyâdeleriyle bir görölüp iki eşkerler.
K-i Donuzpınarında Mürşeddin altmış dönüm yer zamime Minnet çiftliği piyâdeleriyle üç eşkerlerken, iktidarı olmadığından iki eşkerler.
Eşraf çiftliği piyâdeleriyle bir görölüp iki eşkerler.

LİSTE-IV: TAHMİNİ 1582-1586 TARİHLİ TD-158'E GÖRE LÂZIKIYYE
KAZASI MENSUH PİYÂDE ÇİFTLİKLERİ

1-NÂHIYE-İ LÂZIKIYYE

İskân Yeri	Çiftliğin Adı	Mikdarı (Dönüm)	Bennâk	Mücerred	Muhassıl İman	Gâib Malûl ârâ vs.	Hâsil	İzahat
Emlâk-i Halil Paşa	Hacı 'Ali	70	8	6	-	-	500	K-i Sigma'da Yenibeg çiftliğinin nisfi zamm. K-i Sigma'da İrcia çiftliğinin nisfi zamm.
	Nasuhca	40	4	3	-	-		
	Keleş	60	7	1	-	-		
	Turüd	80	7	3	-	-	750	
	Ahmed	45	8	3	-	-	611	
	Kızılca	80	4	3	-	-	550	
	Resul	70	5	1	-	-	550	
	Ali bin Mahmûd	70	8	3	-	-	550	
	Acısu	60	6+1 (ç)	1	2	-	550	
	Ali	120	8	3	-	-	650	
	Segid	70	-	-	-	-	550	
							505	
							450	
							150	
Sigma	Kavabegioğlu	80	6	2	-	-	650	
Eynesibüki	Kırk 'Ali	90+110	7	5	-	-	500	Defter-i atikde Sazanos'da mukayyed ma'a zamime
3	13	1.045	78+1ç	34	2	-	6.966	

2-NÂHIYE-İ KAŞ-YENİCE

Eynesibüki.	Ahi Ya'kub	130	5	2	-	-	2.400	ma'a zamime
	Ahi Sülemiş	200	10	3	-	-	2.506	
	On iki belâ	150	5	4	-	-	2.490	
Akbayır	Yaya Kızıl Halil	150	5	3	-	-	2.433	
	Gonca	150	4	1	-	-	2.000	
	Mûsâ	150	6	2	-	-	1.730	
Köste	Emûr	144	13	2	-	-	3.153	
Karacakaya	Mehmed	112	8	1	-	-	2.400	
	Eyre hoca	300	3	1	-	1	2.660	
Boladân	Menteşe	100	4	2	-	1	2.400	
	Yaya Bahşi	100	6	3	-	-	2.300	
Bâzâr	Rüstem	130	5	6	-	-	2.132	
	Eyne Hoca	150	6	6	-	3	2.100	
Çarşamba	Sâlih	100	4	2	-	-	2.066	
'Osman	Deveci İlyas	90	7	2	-	1	2.000	K-imezbureden altmış dönüm yer zamm.
	Kara-Bahşi	150	7	2	-	-	2.000	
Çağış	Cecenoğlu	150	6	7	-	2	2.492	
Ramazan	Eynebegi	80	7	5	-	-	2.212	
10	18	2.536	111	54	-	8	41.474	

3-NÂHIYE-İ İBSİLİ

Çavuşlu	Bâvezîd	60	6	2	-	-	500	
Sırçalık	İdris	45	6	1	-	-	2.252	
	Mahmûd	60	5	1	-	-	2.111	
Uluhass	Yâdigâr	80	3	1	-	2	2.198	
	'An vakf-ı Uluhass Paşa	65	-	-	-	-	344	
Aru'zlu(?)	Saru Mustafa	-	-	-	-	-	410	
Gökçe	Gülüş(=Yunus)	85	7	2	-	-	2.215	Kaş Yenice Teşnelü'de 160 dönüm zamm.
Mahmudlar	Müsâ	80	5	2	-	-	2.790	
Kadı	Sorukayaoğlu	60	5	2	-	1	2.366	
	Aydın	60	-	-	-	-	215	
	Hamza bin Hisarbegi	100	-	-	-	-	215	
Viranlı nâm-ı diğer Kıranlı	Hüseyin	80	5	1	-	-	2.400	
Yavi	Hüseyin	40+40	3	2	-	-	2.200	K-i Gençlü'den 'Arab Çiftliği zamm.
Karğılık(=Bavalık)	Eyne begi	150	3	-	-	2	2.300	
Kanlıca	Divâç Hoca	60	5	1	-	-	2.266	
	Elvan	-	-	-	-	-	230	
Kabağağaç	Erikli	100	5	1	-	-	2.400	
Derziler	Mürsel	120	7	1	-	-	2.332	
Kozca	Hamza	100	8	2	-	1	2.433	
Tamlu	'Osman	70	3	2	-	-	2.220	
	Emirhan	150	3	3	-	-	2.332	
Kulaklı	Dündâr	100	-	-	-	-	410	Mevkûf
Aculu	Eynebegi	160	10	4	-	-	1.679	Beğ Değirmeninden seksen dönüm yer zamm.
Karacakaya	Kâfir İshak	100	-	-	-	-	211	
Lalalu	Hamza	-	-	-	-	-	340	
Gediklû	Tür Begi	-	-	-	-	-	200	
-	Nuhoğlu	-	-	-	-	-	211	
20	27	1.965	89	26	-	6	39.780	

4-NÂHIYE-İ DONUZLU

Karcı	Mahmûd	130	11	4	-	1	2.333	
	Ya'kûb	50	7	4	-	-	2.200	
	Yenice-i diğer	150	9	3	1	-	2.318	
	Hacı Satılmış	200	19	10	-	3	2.596	
	Hisarbegi	70	11	5	-	1	2.596	
	Göçeri	200	6	1	-	-	2.300	
	Zamime-i Göçeri	80	5	1	-	-	1.200	
Donuzpınarı	Buğdayoğlu	79	10	3	-	7	2.653	
	Zamime-i Yenice	80	7	4	-	-	2.466	
Çakmak	Süleyman	100	7	2	-	-	3.966	
	'İsa	100	8	8	-	1	2.532	
	Hacı Güvendik	50	6	3	-	-	2.212	
	Beşir	80	9	5	-	2	2.230	
Gerzile	Ahurtaş	70	14	8	-	-	2.998	
	Sâlık ve	156+70	14	6	-	-		
Bağbaşı	Ahmed	55	13	5	-	-	600	
Boladân	Hamza	100	8	4	-	1	2.132	
	'Ömer	50+50	11	10	1*	-	2.145	**Sipâhi bâ-berât"
	Ahmed	130	8	4	-	-	2.382	
	Emirhan	150	6	1	-	-	2.631	
Zeytûn	Kayırhan	140	11	1	-	-	2.366	"Çiftlik üzere köy oturmuş kız ve avet çıksa elli akça resm vireler..."
Mürsend	Zamime-i Hamza	100	10	9	-	-	2.366	
	Eşref	50	10	7	-	-	2.345	K-i Donuzpınarında altmış dönüm yer zamm.
	Uzun -	20	-	-	-	-	515	
Akçaköy	Hacı Hamza	150	12	6	-	-	2.168	
	Hacı Mustafa	75	10	6	-	1	3.250	
	Çubuğa (!)	200	5	1	-	1	2.600	
	'Ömer	190	14	9	-	3	4.044	
Saruhan	Menteşe	100	10	5	-	-	2.600	Yerleri az olduğundan 50 dönüm yer. zamm.
	Saruhan	42	10	7	-	-	2.229	
	Yâdigâr	220	14	3	-	2	2.213	
	Yaya Hızır	56	6	3	-	1	2.350	
	Hasan	100	10	7	-	-	2.530	
	Yenice	61	9	10	-	12	2.766	
	Hüseyin	32+50	10	4	-	3	2.554	
Kınık	'İvaz	60	6	3	-	-	2.300	K-i Karcı'da Yenice-idi per çiftliğinin ziyâdesi oylan 50 dönüm yer zamm.
Ahutaş	Sâdık	90	9	1	-	-	2.199	
13	37	3.936	345	173	2	53	85.885	

III
LÂZIKIYYE KAZÂSİ TIMÂRLARI

LİSTE 1: 925 (1520) TARİHLİ BOA-MAD-72'YE GÖRE LÂZIKIYYE KAZÂSINDAKİ
TIMÂRLAR

Timâr Sâhibi	Kazâdan tahsis olunan köy ve mezraa adedi	Toplam Vergi hâsılı	Timâr Sâhibine düşen hisse	Timârın nevi
Çavaş Cora Hamza ve Emre	3 tk. 2 tm.	10.761	5.777	Hisseli timâr
			4.987	
Mehmed ve Devlethan	1 tk.	2.013	1.006,5	Hisseli timâr
Devlethan ve Asilbegi	3 hk. 1 tm.	8.000	1.006,5	
Yusuf	2 tk. 1 km.	3.003	4.000	Hisseli Timâr
Çavuş Mustafa	1 tk.	8.268	4.000	
Üveys bin Sefersâh	1 hk.	3.900	3.003	-
İlyas v. Erdoğan	1 tm.	1.314	3.900	-
Mehmed Çavuş ve Hacı	1 tk.	9808	1.314	Hisseli timâr
Arslan	1 tk.	5.270	5.000	
Süleyman	1 hk.	1.477	4.808	Hisseli timâr
Bâli ve Yusuf ve Pirlü	2 tk.	5.411	1.823,5	Hisseli timâr
			1.790,5	
			1.7871	
Mustafa ve Yuşuf	1 tk.	3.931	1.965,5	Hisseli timâr
Mahmud ve Kavşud	1 tk.	5.007	1.965,5	be-nevbet
Şemseddin	1 tk.	4.417	3.904	Hisseli timâr
İzzet bin Devlethan	1 tk.	3.648	1.003	-
Süleyman bin Bahâdır	1 tk.	954	4.417	-
İzzet bin Hızır	2 tk. 5 tm. 1 tç.	6.546	3.648	-
Lütfi bin Ahmed	1 tk.	7.503	954	-
Mustafa ve Hamza	1 tk.	8.102	6.500	Hisseli timâr
			1.602	
Osman ve Mehmed ve Arslan ve İlyas	1 tk.	2500	625	be-nevbet
			625	
			625	
			625	
Ca'fer v. Eymirdoğan	1 hk.	2.643	2.024	Hisseli timâr
Kâtib Kemâl	1 tk.	5.602	5.602	-
İlyas ve Veledân-ı Emür Seyfi	1 tk. 1hk.	4.297	2.148,5	Hisseli timâr
Süleyman ve Seydi ve Hızır Bâli	1 hk.	1.202	2.148,5	
Evren bin Hacı	1 tk. 1 hk.	1.387	600	be-nevbet
			301	
			301	
Mehmed bin Ali	2 tk.	9.821	1.387	-
			9.821	-

Erdoğdı bin Mestcan	1 tm	1.246	1.246	-
Pir 'Ali	1 tk, 1tm	2.963	2.963	-
İlaldı	1 hc.	4.187	4.187	-
Çavuş Kâmil	3 tk, 1 tç.	8.954	8.954	-
Üveys bin 'Ali	1 hk.	2.300	2.300	-
Mahmud ve Turhan ve Bavar	1 tk.		673,5	
		2.020	673,5	be-nevbet
			673	
Çavuş Mustafa	1 hk	5.333	5.333	-
Hamza bin Mûsâ	1 hk, 1 tm.	1.965	1.965	-
Mehmed bin İbrahim	1 hk.	-	4.999	Hisseli tımâr
Mehmed bin Mustafa	1 tk.	4.406	4.406	-
Yeniçeri Ferhâd	1 tk	10.517	10.517	-
Mezid ve			1.397,5	
Şa'ban	1 hk.	2.795	1.397,5	be-nevbet
Hamza ve Hüsevin	1 tk.		3.210	Hisseli tımâr
		11.662	2.452	
Emrullah, Çeri sürücü	2 tk.	4.716	4.716	-
Murâd ve 'Ali	1tk	2.585	1.292,5	Hisseli tımar
			1.292,5	
'İsa bin Arnavud İlyas	2 tk.	10.098	10.098	-
İlaldı bin Mehmed el-Kâtib	1 tk.	7.842	7.842	-
Bâvezid v. Hasan	2 tk., 1 tm.	6.879	6.879	-
Havdar v. Yağma	1 hk.	5.000	5.000	-
Çavuş Hasan bin Kavak	1 tk, 2 hk.	9.161	9.161	-
Burak ve Rüstem	1 tk		1.152,5	Hisseli tımâr
		2.305	1.152,5	be-nevbet
Eymir Yusuf ve Mehmed ve Bâli	1 tk.		292,5	Hisseli tımâr
		878	292,5	be-nevbet
			292,5	
Hamza ve Oruç ve Pir Ahmed	1 tk.		435	Hisseli tımâr
		1.304	435	be-nevbet
			438	
'Ali bin Yusuf	1 tk.	3.835	3.835	-
Hacı, Yeniçeri	2 tk, 1 tm.	9.283	9.283	-
Ağa	1 tk.	1.200	1.200	-
Murâd	1 h kıst-ı bazâr	8.000	3.600	Hisseli tımâr
Mir 'Ali	1 tk, 1hk.	3.404	3.404	-
Mehmed ve Mustafa ve İlaldı ve İbrahim ve Halil v. 'İsa ve Burak ve Mehmed ve Emirza v. Hızır ve Hasan ve Hamza	2 tm.	1.252	1.252	Müşterek tımar
Pir 'Ömer ve 'Osman ser- 'asker ve Ahmed	5 tk, 1 tc.	12.459	9.269	Hisseli tımâr
			3.190	
Mehmed ve Hızır veledân-ı Üveys	1 hk.		2.500	Hisseli tımar
		5.000	2.500	
Lütfi	2 tm.	1.015	1.015	-
İbrâhim	2 hk.	630	630	-

Hasan	1 tk.	6.000	6.000	-
Mehmed	1 hk	4.700	4.700	-
Toplam: 61 tumâr	57 tk, 22 hk, 19 tm, 3 tç, vg.	290.899	280.944	

LİSTE-I:935 (1528-29) TÂRİHLİ BOA-TD-152'YE GÖRE LÂZİKİYYE KAZÂSINDAKİ
TIMÂRLAR

Timâr Sâhibi	Kazâdan tahsis olunan köy ve mezraa adedi	Toplam Vergi hâsılı	Timar Sâhibine düşen hisse	İltizâm	Timârın nevi
Kâtib Bâli	2 tk.	5.821	5.400	-	Hisseli tumâr
Haydar	1 tk. vg.	14.326	14.326	15.000	-
Çavuş Hasan (+)	1 tk. 1hk, 2 tm. vg.	12.962	12.962	13.180	-
Çavuş Cora Hamza (+)	2 tk, 2 hk. 1 tm. vg.	11.545	11.545	12.450	-
Mehmed v. 'Ali (+)	Deştânî-i kazâ-i Lâzikiyye vg.	9.821	9.821	-	-
Çavuş Mehmed (+)	1 hk.	5.000	5.000	-	-
Rüstem v. Bayındır	1 tk. vg.	5.430	5.430	6.000	-
İskender v. 'Abdullah	2 tk. 1 tm, vg.	9.462	9.462	11.139	-
Emre v. Ahmed	2 tk, 1 hk, vg.	6.002	6.002	-	-
İskender	1 tk. vg.	4.670	4.000	-	Hisseli timar
Ahmed ve (+) Ömer ve(+) 'Osman (+)	6 tk, vg.	13.252	3.868 4.692 4.692	-	Hisseli timar
Mehmed ve (+) Hızır (+)	1 tk.	6.316	2.500 3.816	-	Hisseli tumâr
Ahmed v. Mehmed	1 tk, 1 tm.	4.947	4.947	5.300	-
Emzirme	1 tk.	4.656	4.656	-	-
Mehmed ve Selim ve Mustafa	1 tk, 1hk	14.594	5.000 3.999 2.494	5.400 4.500 -	Hisseli tumâr Hisse-i mahlûl- 2.200 der- tasarruf-ı Bahşi v. Bahâdır ber- vech-i ilhâk
Mehmed	1 tk.	6.540	6.540	-	-
Eymür ve Şa'bân	1 tk, vg.	3.896	2.079 2.000	-	Hisseli Timar
Pîrlü (+) ve Bâli (+) ve Mustafa	2 tk.	5.103	1.701 1.701 1.701	1.766 1.833 1.833	Hisseli tumâr
Şa'bân (+) ve			1.676		

Mezid (+) ve Ya'küb	1 tk.	5.652	1.676 2.300	-	Hisseli tımâr
Hüseyin ve Sâlih	2 tk.	10.619	5.659 4.960	-	Hisseli tımâr Yarayınca cebelüsi eser
Kâsım v. Arslan	3 hk.	4.000	4.000	-	-
Yusuf ve (+) Mustafa (+)	1 tk.	3.930	1.965 1.965	-	Hisseli tımâr be-nevbet
Seyfi	1 hk.	1.023	1.023	1.322	-
Veli	1 tk. vg.	1.920	1.920	2.136	-
Hamza ve (+) Hüseyin (+)	1 tk, 1 tm, 2 tç. vg.	13.637	10.795 2.842	11.662 2.942	Hisseli tımâr
Mustafa ve Mehmed	3 tk, 1 tm	20.291	15.000 5.291	-	Hisseli tımâr
Hüdâverdi v. Hasan Ağa	...	3.168	3.168	-	-
Asilbegi ve (+) Devlethan (+)	2 tk, 3 tm vg.	9.782	4.891	4.939	Hisseli tımâr
İlaldı (+) ve Hacı	1 hk, 1 tc vg.	4.352	4.684	2.342 2.342	Hisseli tımâr
Üveys (+)	2 tk.	2.759	3.404	-	-
Yusuf ve Bâli (+)	1 tk.	1.314	1.314	-	Müşterek, 'ale's-seviyye ikisi bile her yıl eserler
Mustafa	1 hk.	4.393	4.393	-	-
Burak ve Tursun ve Mehmed ve Uzun	1 hk 1 tk, 2tç.	1.658	310 310 600 438+ 1.226		Hisseli tımâr be- nevbet İki yılda bir eşer Müstakil eser
Yusuf (+)	2 tc, 1 hç.	1.292	1.292	-	-
Mustafa (+)	1 hk, 1 tç.	3.851	3.851	5.343	-
Hamza (+)	1 hk, 1tm	1.635	1.635	2.358	-
Pir 'Ali (+)	1 tk, 1 tm.	2.963	2.963	-	-
Mustafa	2 hk, vg.	4.996	4.996	-	-
Mehmed ve Arslan (+)	1 hk.	1.250	625 625	-	Hisseli tımâr, be- nevbet
İlvas (+)	1 hk	1.135	1.135		-
Yahyâ v. Bahâdır	1 tk, 2 hk, 1 tm.	3.454	3.454	4.500	Yarayınca cebelüsi eşmek üzere
Süleyman ve Mustafa	1 hk.	7.318	3.074 4.242		Hisseli- tımâr
Erdoğdı (+)	1 tm.	1.264	1.264	-	-
Bâli	2 hk, vg.	2.500	2.500	-	-
Kılıcarslan ve	2 tk, vg.	12.534	9.500	-	Hisseli tımâr

Han Ağa			3.034		
Üveys	2 tk. 7 tm.	6.063	6.063	6.546	-
Timur	1 tm. vg.	2.632	2.632	3.036	-
Eyrek ve Emre	1 tk. vg.	4.441	2.441	-	Hisseli tımâr
			2.000		
Devlethan ve (+) Mehmed bin İlyas (+)	1 tk.	1.918	959	-	Hisseli tımâr
			959		
Aydın	2 hk. vg.	2.500	2.500	-	-
Mustafa	2 hk. vg.	2.770	2.770	-	-
Memi	1 hk. 1tm. 1 hm vg.	2.335	2.335	2.400	-
Hüseyin	3 tk, 1 tm, 1tç.	4.618	4.300	4.500	Hisseli tımâr
Mehmed ve İlaldı ve İbrahim veledân-ı İsa ve Nesimi ve Kemâl ve Ca'fer veledân-ı Mustafa ve Hasan ve Hamza ve Burak veledân-ı Hızır ve Hüseyin valed-i Mehmed (+)	2 tk.	1.252	1.252	-	Ebâ- 'an-cedd mülkleri ve kadimden yurdları olmağın berkarâr-ı sâbık yılda bir cebelü eşdüreler... Müşterek tımar
Bâvezid (+)	2 tk, 1 tm	8.255	8.255	-	-
Yusuf	1 tk, 1 tm. vg.	4.880	4.880	-	-
Bâki	1 tk.	2.824	2.824	-	-
Mehmed Çelebi. 'an-Çavuşan-ı Dergâh-ı 'Âli	1 tk.	493	493	-	Baş tımârın Aydın Sancağındadır.
Yusuf v. Hamza	2 tm. vg.	3.000	3.000	4.999	-
Toplam: 59 tımâr	59 tk, 29 hk, 28 tm, 1 hm, 9 tç, 1 hç. vg.	327.240	322.888		

LİSTE-III:961 (1554) TÂRİHLİ BOA-KK-291/12'YE GÖRE LÂZİKİYYE KAZÂSINDAKİ TİMÂRLAR

Tımâr Sâhibi	Tahsis olunan köv ve mezraa	Toplam vergi hâsılı	Tımârın nevi
Ca'fer	K-i Süfi- Ramazanlu vg.	5.500	-
Evren	K-i Kaş-Yenice	4.999	-
İbrâhim	'An- k-i mezbûr	4.000	-
Sâdik Hızır	K-i Kara Ayıd vg.	15.000	-
Süleyman	K-i Kaba ağaç vg.	4.400	-
Bolad	K-iBâdemlü	2.922	-
Ahmed v. Yusuf Çavuş	K-i Karaca- 'Ömer vg.	4.960	-
Ca'fer	Bâc-ı bazâr-ı Ezine	3.000	-
Hamza	K-i Leşkeri	3.430	-
Fazlullah	K-i Zeytûn	4.000	-
Hüseyin	K-i Büyük 'Ali	4.000	-
Şahkırılı Çavuş	K-i Kaba-Ağaç	6.800	-

Piri	Deştani-i kazâ-i Lâzikiyye	5.600	-
Hüsrev v. 'Abdi Çavuş	K-i Çağış	5.500	-
Hasan Çavuş	K-i Deriboli	7.407	-
Kâtib İlyas	'An- k-i mezbûr	9.040	-
Halil	K-i Köste	4.000	-
Ağır	K-i Sırçalık	5.399	-
Mustafa	K-i Ağâni	3.170	-
Mehmed	K-i Bâdemlü	4.767	-
'Ali Çavuş	K-i Danişmendlü	4.999	-
Hüsevin	K-i Gerzile vg.	2.442	-
Turgûd	'An k-i mezbûr	2.000	-
Yusuf	K-i Kaş-Yenice vg.	2.000	-
Nesimi	K-i Derebağ	2.000	-
Bayram Hacı	K-i İğdeli	3.000	-
Budak	°An k-i mezbûr	2.000	-
Veli	K-i Karlık	1.620	-
Mahmud	K-i Küçük-Hâs	5.500	-
Musâ	K-i Beglü	2.983	-
Mehmed	K-i Kıran	6.996	-
Mustafa	K-i Ulu-Hâs	5.500	-
'Abdi	K-i Aydos	5.500	-
Aslıhan	°An k-i mezbûr	2.755	-
Temür	K-i Çağış	4.499	-
Devlethan	K-i Kumluca	4.939	-
Mustafa	°An k-i mezbûr	4.999	-
Süleyman	K-i Kelef- Alanı	1.766	-
Budak	°An k-i mezbûr	1.800	-
Tursûn	K-i Tanrı- Virmişlü	2.999	-
Veli	K-i 'Osman	4.000	-
Bâyezid	°An k-i mezbûr	3.148	-
'İsa	°An k-i mezbûr	3.148	-
Ca'fer	K-i Ulu- Hâs vg.	2.800	-
Ağa	K-i Zeytûn vg.	1.323	-
Emre	K-i Deriboli	2.600	-
Mehmed	K-i Bâdemlü	4.999	-
Han Ağa	K-i Büyük °Ali	3.000	-
Hızır	K-i Mestanlıvg.	1.264	-
Mehmed	K-i Çömlekçi	2.285	-
Hacı 'Ali	K-i Gökçetaş	310	be-nevbet
'Ali	K-i Kumluca	2.400	-
'İsâ	K-i İbsili vg.	4.999	-
Dâvûd	K-i İncir-Pınarı	5.468	-
Murâd	°An k-i mezbûr	1.500	-
Yusuf	°An k-i mezbûr	5.160	-
Kâsım	K-i Kuvalaş	4.400	-
Mustafa	°An k-i mezbûr	4.660	-
İlyas	°An k-i mezbûr	3.074	-
Hüsevin	K-i Köste	5.509	-
Aslıhan	K-i bâlâdân	5.000	-

Veli	K-i Karaca Ömer	5.498	-
Hasan	K-i Kaş-Yenice	3.100	-
Ahmed	°An k-i mezbur	2.500	-
İlyas	°An k-i Gülli	2.700	-
Mustafa	°An k-i mezbûr	2.100	-
Hamza	°An k-i mezbur	1.676	-
İlaldı	K-i Kara-Ecelü	1.970	-
Sefer	K-i Yalma	3.079	-
°İzzet	K-i Göger	3.036	-
İbrâhim	K-i Gökçetaş	2.046	-
Toyran	K-i Köste	4.999	-
Mehmed	K-i Kaba-Ağaç	3.000	-
°Ali	K-i ...	2.000	-
İdris	K-i Teşnelü	4.999	-
Yeni	K-i Kızıl- Kilise	2.824	-
Bâli	K-i Mürsend	4.999	-
Mustafa	K-i Bâlâdân	2.358	-
Mustafa	K-i Ak- Bavır	17.640	-
Turûd	K-i°Osman	3.080	-
Yusuf	K-i Eymir-Gâzi	4.880	-
Satılmış	K-i Ağa-Pınarı	3.768	-
Ağa Dogancı	K-i Kaş-Yenice	12.287	-
Mahmûd	Bâc-ı bazâr-ı Ezine	1.500	-
Receb	Deştânî-i kazâ-i Lâzikiyye	4.190	-
Kurd	Bâc-ı bazâr-ı Ezine	1.500	-
Şa'bân	K-i Yolma	2.000	-
Hasan	K-i Leşkeri	4.100	-
Erarslan	°An k-i mezbûr	5.400	-
Gündoğmuş	K-i Zeytûn	1.322	-
Hürrem bin °Abdi	K-i Çağış	5.500	-
Toplam: 91 tumâr		369.289	

LİSTE-IV: 1571 TARİHLİ TKGM-KKA-TD-230'A GÖRE LÂZİKİYYE KAZÂSINDAKİ
TIMARLAR
N-i LÂZİKİYYE

Timar Sâhibi	Kazâdan tahsis olunan köy ve mezraa adedi	Toplam vergi hasılı	Timâr sâhibine düşen hisse	Ber-vech-i teknil	Timârın nevi
Hürrem	2 tk.	6.234	6.234	-	-
°Ali	2 tk.vg.	9.999	5.000	-	Hisseli tumâr
Bâli	2 tk.vg.	9.999	4.999	-	Hisseli tumâr
Ca'fer	1 tk.vg.	4.750	4.750	4.999	-
°İsâ	2 tk.vg.	10.300	4.999	-	Hisseli tumâr
Timur	1 tk.	4.878	2.578	-	Hisseli tumâr
İshak, Ser-°asker	1 tk.	4.000	4.000	-	-
Kurd	1 tk.vg.	3.999	3.999	-	-
Zekervâ	1 tk.	4.878	2.300	3.500	Hisseli tumâr

Aslihan	1 tk., 1 tç.	3.850	3.850	-	-
Armağan	1 tk.	9.318	1.322	3.000	Hisseli tumâr
°Ali	1 tk.	4.000	3.000	-	Hisseli tumâr
°Ali	2 tk. vg.	10.300	2.548	-	Hisseli tumâr
Süleyman	2 tk. vg.	10.300	2.548	-	Hisseli tumâr
Mustafa	1 tk. vg.	2.000	2.000	-	-
Kırımlı	1 tk.	5.500	3.000	-	Hisseli tumâr
Armağan	1 tk.	4.146	800	2.000	Hisseli tumâr
Yusuf	1 tk.	4.146	690	2.000	Hisseli tumâr
Mehmed	1 tk.	4.560	625	-	Hisseli tumâr be- nevbet
Mustafa	1 tk.	4.560	600	-	Hisseli tumâr be- nevbet
Toplam: 20 tumâr	26 tk., 1 tç. vg.	121.717	59.842	-	-

N-İ İBSİLİ

Mehmed	2 tk. 7 tm. vg.	16.063	16.063	-	-
Rüstem, merdüm-ı İskender Paşa	1 tk.	9.000	5.500	-	Hisseli tumâr
Kâtib Hüseyin	2 tk. 1 tm. 1 tç. vg.	10.169	5.232	-	Hisseli tumâr
Yusuf	2 tk.	4.999	4.999	-	-
Süleyman	1 tk.	3.600	3.600	4.999	-
Mahmûd	1 h, bâc-ı bazâr-ı Ezine	5.000	2.500	4.000	Hisseli tumâr
Hasan. Merdüm-ı İskender Paşa	1 tk, 1tm.	3.900	3.900	-	-
Mahmûd	1 tk.	9.200	3.200	-	Hisseli tumâr
Türsun	1 tk. 1tç.	3.715	3.715	-	-
Hızır	2 tk.	8.626	2.400	3.550	Hisseli tumâr
Ahmed	3 tk.	8.826	2.834	-	Hisseli tumâr
Mahmûd	3 tk.	8.826	2.834	-	Hisseli tumâr
Hüseyin	1 tk.	9.200	2.000	2.500	Hisseli tumâr
Mustafa	1 tk.	9.200	2.000	-	Hisseli tumâr
Mahmûd	2 tk. 1 tm. 1 tç. vg.	10.169	2.000	-	Hisseli tumâr
Mustafa	2 tk. 1 tm. 1 tç. vg.	10.169	2.816	-	Hisseli tumâr
Murâd	1 tk.	3.463	1.500	-	Hisseli tumâr
Toplam: 17 tumâr	26 tk. 11 tm. 4 tç. vg.	134.125	67.093	-	-

N-İ KAŞ- YENİCE

Kâtib Yusuf	2 tk.	7.898	7.828	-	-
Mustafa	3 tk. 1 tm. 1 tç. vg.	7.200	7.200	-	-
°Ali v. Kâsım	1 tk.	9.428	9.428	-	-
Emirze	2 tk.	24.175	4.999	-	Hisseli tumâr
İbrâhim	2 tk.	24.175	4.999	-	Hisseli tumâr
Tovran	1 tk. vg.	4.999	4.999	-	-
°Ali	1 tm. vg.	4.186	4.186	-	-
Halil	1 tk.	6.014	4.000	-	Hisseli tumâr
Arslan	2 tk.	24.175	3.100	-	Hisseli tumâr
Mustafa	1 tk.	19.689	3.000	-	Hisseli tumâr

Ya'kub	1 tk.	19.689	3.000	-	Hisseli tımâr
Hamza	1 tk.	19.689	3.000	-	Hisseli tımâr
Ahmed	2 tk.	24.175	3.000	-	Hisseli tımâr
Hacı	2 tk.	24.175	3.034	-	Hisseli tımâr
Murâd	1 tk.	19.689	2.643	-	Hisseli tımâr
Dâvud	1 tk.	19.689	2.643	-	Hisseli tımâr
Hasan	2 tk.	4.000	2.000	2.050	Hisseli tımâr
Fâtih	2 tk.	4.000	2.000	2.050	Hisseli tımâr
Hüsevin	1 tk.	9.449	1.481	2.000	Hisseli tımâr
Hasan v. Arnavud	1 tk.vg.	5.292	5.292	-	-
Toplam: 20 tımâr	29 tk, 2 tm, 1 tç.vg.	281.786	81.902	-	-
Kazâ Toplamı: 57 tımâr	81 tk, 13 tm, 6 tç. vg.	537.628	208.837	-	-

LİSTE V: 1574-1662 TARİHLERİ ARASINDA KAZÂ İLE İLGİLİ TİMÂR TEVCİH KAYITLARI

Yıllar	Tımâr Sâhibi	Vâzifesi	Toplam Vergi hasılı	Tımâr sahibine düşen hisse	Ber-vech-i tekml	Nâhiye
1574	Veli	Çavuş	7.131	-	-	Lâzikiyye
"	Ebûbekir v. Hızır	-	3.900	2.000	-	İbsili
"	Hüsevin	Kâtib	10.983	-	-	"
1575	Hızır v. Mehmed	-	9.200	3.000	-	"
"	İbrahim	-	5.292	5.000	-	Kaş-Yenice
"	Süleyman v. Seydi ·Ali	-	4.000	2.000	-	"
"	Şa'ban v. ·Abdülcabbar	-	4.999	2.000	-	"
"	·Ömer ve Bâli v. ·Ali	-	10.300	2.548	-	Lâzikiyye
1576	·Abdülbaki v. Yaramış	-	5.000	2.000	-	·İbsili
"	Hüsevin	Kâtib	12.083	-	-	"
"	Hızır	-	9.000	5.000	-	"
"	Mehmed v. Temür	-	9.999	5.000	-	Lâzikiyye
1586	Mustafa	-	2.500	2.000	3.000	İbsili
1590	Mehmed v. ·Abdükerim	-	3.999	2.000	3.000	Lâzikiyye
"	Rıdvan v. ·Abidin	-	4.135	-	-	Kaş-Yenice
"	Nasûh	-	24.176	2.999	-	"
1591	Hacı Hüsevin	-	15.450	-	-	"
"	Hasan bin Kâtib Hüsevin	-	7.498	-	-	İbsili
"	·Ali v. Hüsevin	-	11.993	-	-	"
1592	·Ali	-	9.995	-	-	"
"	Arslan	-	9.386	-	10.286	"
"	Hacı Mehmed	-	9.000	5.000	-	"
"	·Ali v. Avlanyalı Hasan	-	8.556	-	-	Donuzlu

1593	Halil	-	5.300	-	-	Lâzikiyye
"	Mirza v. Ca'fer	-	4.750	3.000	-	"
"	'Osman v. Yusuf	-	8.844	5.000	-	Kaş-Yenice
"	'Osman	-	7.200	5.000	5.999	"
"	Hüseyin bin Mehmed	-	5.000	2.000	3.000	İbsili
1594	Şa'ban v. Veli	-	5.000	2.500	3.000	"
"	Mînnet	Çavuş	9.999	7.000	-	Lâzikiyye
1595	Turgud bin Hüseyin	-	4.000	2.001	-	"
"	Mustafa v. Veli	-	19.648	2.000	-	Kaş-Yenice
"	Kâtib 'Ali	Şâkirdân-ı Divân-ı Hümâyün	7.568	-	14.000	"İbsili
"	'Osman v. Mehmed	-	8.826	2.250	-	"
1596	Yusuf v. Hanifi	-	24.000	4.000	-	"
"	Katib 'Ali	'An-kâtibân-ı Divân-ı Hümâyün	33.671	10.640	11.000	"
"	Yusuf	-	6.243	5.300	-	Lâzikiyye
"	Hasan ve Hüseyin v. Yusuf ber-vech-i iştirâk	-	6.243	5.000	-	"
"	Yunus ve Hasan v. Mehmed	-	24.179	3.000	4.000	Kaş-Yenice
"	Mustafa v. Ferid Çavuş	-	9.999	-	-	"
"	Mehmed bin 'İsâ Beg	-	4.188	-	-	"
1597	Mustafa v. 'Ali Çavuş	-	7.200	6.500	-	"
"	Receb ve muharrem	-	4.999	-	-	"
"	'Ali v. Veli	-	4.186	-	-	"
"	Şa'ban bin Bahşi	-	8.844	5.000	6.000	"
"	Receb v. Ferid Çavuş	-	17.000	6.000	-	"
"	'Abbas v. Hasan	'An-çavuşân-ı Dergâh-ı Âli	4.186	-	6.000	"
"	Mehmed bin Ahmed	-	4.999	4.000	-	Lâzikiyye
"	İbrahim v. Hüsrev	-	6.243	5.000	-	"
"	Behram	-	3.850	2.000	3.000	"
"	Kemâl	-	36.000	2.000	3.000	İbsili
1598	'Ali	-	29.979	11.992	12.992	"
"	'Ali v. Veli	-	4.186	-	-	Kaş-Yenice
1599	Dâvud	-	24.176	3.000	-	"
"	Pervâne v. 'Abdullah	-	18.647	3.000	-	"
"	'Abdi v. Ahmed	-	4.999	-	-	İbsili

"	Ali	-	8.722	2.000	3.000	"
"	Mezid	An-çavuşân-ı Dergâh-ı Âlî	9.999	-	-	Lâzıkıyye
1604	Perviz	-	9.943	-	10.444	İbsili
1605	Şa'ban	-	17.000	6.000	-	Kaş-Yenice
"	Halil	-	15.073	5.000	-	İbsili
1606	Hüdaverdi bin Hasan	-	20.299	6.000	-	Donuzlu
1607	Mehmed	-	9.200	3.200	-	İbsili
1610	Ali bin Arslan	-	4.999	3.000	-	"
1611	Ali	Kâtib-i Defter-i Anadolu	11.992	-	12.992	"
"	Yusuf	-	9.999	5.000	-	Lâzıkıyye
"	İlyas v. İbrâhim Çavuş	-	24.186	4.999	-	Kaş-Yenice
"	Mustafa bin Abidin	-	17.000	6.000	-	"
1612	Hüsevin	-	20.299	7.000	-	Lâzıkıyye
1614	Kâtib İbrahim	An- kâtibân-ı mâliye	14.999	-	15.500	İbsili
"	Mustafa	-	17.000	6.000	-	Kaş-Yenice
1615	Mahmud v. Ali Çavuş	-	6.000	-	-	"
"	Ali	-	10.200	5.000	-	Donuzlu
1617	İlyas v. İbrâhim	-	7.092	-	-	Kaş-Yenice
1618	Emirza	-	6.500	5.000	-	Lâzıkıyye
"	Mehmed	-	4.999	-	-	"
1624	Ca'fer	-	17.355	4.000	-	Kaş-Yenice
1625	Mustafa v. Ali Çavuş	-	5.131	-	6.000	İbsili
"	Nuh v. Ali Çavuş	-	5.000	-	6.000	"
"	Mehmed v. Hasan	-	10.300	5.000	-	Donuzlu
1627	Hasan	-	2.750	4.000	-	Lâzıkıyye
"	İbrâhim	-	6.643	6.000	-	"
"	Zülfikar	-	9.428	5.000	-	Kaş-Yenice
1630	Hamza	-	9.428	5.000	-	"
1631	Hasan v. Turgud	-	4.000	-	-	Lâzıkıyye
1633	Yusuf	-	10.021	-	-	"
"	Mahmud	-	3.850	-	5.850	"
"	Mahmud bin Mûsa	-	3.715	2.000	-	"
"	Ramazân	-	5.050	-	-	"
"	Süleyman	-	6.243	5.000	-	"
"	Mehmed	-	19.689	3.000	-	Kaş-Yenice
"	Pervâne v. Abidin	-	18.647	3.000	-	"
"	Mustafa	-	2.643	-	4.643	"
"	Hasan	-	19.689	2.000	3.000	"
"	Hasan v. Mehmed	-	7.898	5.000	-	"
"	Merdân	-	24.164	2.000	3.000	"
"	Mehmed	-	24.176	2.000	3.000	"
"	İlyas v. İbrâhim	-	7.892	-	-	"

"	Yusuf	-	4.000	2.000	3.000	"
"	Mehmed	-	9.428	-	-	"
"	'Osman	-	6.000	-	-	İbsili
"	Sevdi 'Ali	-	10.300	2.548	-	"
"	İbrâhim	-	10.300	4.999	-	"
"	Süleyman	-	10.300	2.548	-	"
"	Yusuf	-	3.463	1.500	-	"
"	Nuh bin 'Ali	-	10.169	5.232	6.000	"
"	'Ali v. Şâban	-	3.470	-	-	"
1634	Hasan v. Turgut	-	4.000	-	-	Lâzikiyye
"	'Ömer	-	8.826	2.000	-	"
"	İshak	-	4.999	2.000	-	"
"	Mustafa	-	24.179	2.000	3.000	Kaş-Yenice
1639	Mustafa v. Mûsâ	-	10.853	-	-	"
1640	Mustafa	-	24.176	2.000	3.000	"
"	Mûsâ	-	24.176	2.000	3.000	"
1642	'Osman	-	6.000	-	-	İbsili
"	Mustafa	-	4.999	-	5.000	"
1644	'Ali	-	7.000	3.000	-	Donuzlu
1645	Hasan	-	4.000	2.000	3.000	Kaş-Yenice
"	Sevvid	-	10.300	2.548	-	İbsili
1647	'Abbas	-	4.000	-	-	Donuzlu
"	Mehmed	-	6.800	-	10.000	Kaş-Yenice
1649	Sevvid Hüseyin	-	10.300	2.548	-	İbsili
1650	'Osman	'An- çavuşân-ı, Defter-i Div. Anadolu	13.780	-	19.000	"
"	Hasan	-	10.169	5.000	-	"
"	Mustafa	-	3.999	5.000	-	"
1652	'Osman	'An- çavuşân-ı, Defter-i Div. Anadolu	16.879	-	19.000	"
"	Seyyid Hüseyin	'An- çavuşân-ı, Defter-i Div. Anadolu	7.546	-	8.000	"
"1654	'Ömer	-	8.826	3.000	-	"
1655	Mehmed	-	27.288	5.000	-	"
1659	Hüseyin	-	3.000	-	4.999	"
"	Hasan v. İbrâhim	-	10.300	4.999	-	"
"	Seyyid Hüseyin	An- çavuşân-ı, Defter-i Div. Anadolu	13.019	-	16.000	"
"	Sevvid Yusuf	-	10.300	2.000	3.000	"
"	Üveys	-	10.169	5.000	-	"
"	İsrâil v. 'Ali Çavuş	-	22.205	20.000	-	"
"	Mustafa	-	4.000	2.000	3.000	Lâzikiyye
"	Mehmed	-	3.715	2.000	3.000	"
"	Şâkir	-	3.999	2.000	3.000	"
"	İlvas v. İbrâhim	-	7.892	-	-	Kaş-Yenice
1661	Muharrem	-	2.000	-	3.000	Lâzikiyye
1662	Mehmed	-	20.000	6.000	-	İbsili